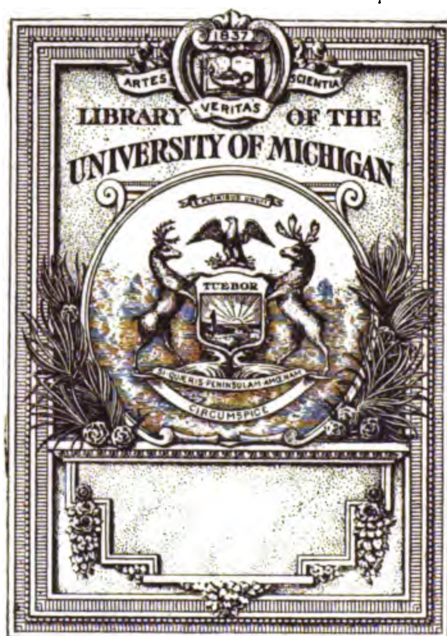

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN

DOOR

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

VIERDE VOLGREEKS.

VIJFDE DEEL.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1881.

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

VIERDE VOLGREEKS.

VIJFDE DEEL. — 1e STUK.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1881.

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

INHOUD.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek derwaarts tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

INHOUD.

—

ERRATA.

Blz. 275, r. 13 lees: maand.
„ „ „ 14 en blz. 280, r. 12, lees: toemenggoengs.
„ „ „ 24 lees: opbrengst.
„ 279, „ 6 v. o. lees: koran.
„ 285, „ 9 v. o. gekocht„, lees: gekookt.
„ 292, „ 20, „accasion„, lees: occasion.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

INSTITUUT.

Het getal contribuerende Leden bedraagt 333, waarvan in Nederland 8 Donateurs, 3 contribuerende instellingen, en 209 gewone Leden, en in de [illegible] bezittingen en koloniën 1 Donateur en 112 gewone Leden. Met [illegible] wetenschappelijke instellingen en vereenigingen staat het Instituut in [illegible] en telt 3 corresponderende en 24 buitenlandsche Leden.

BESCHERMHEER.

Z. M. DE KONING.

BESTUUR:

	Jaar van aftreding
[illegible] Mr W. VAN RAPPARD, *Voorzitter*	1882.
Mr W. BARON VAN GOLTSTEIN, *Onder-Voorzitter*	1883.
[illegible] P. E. KNIPHORST, *Penningmeester*	1884.
[illegible] TH. CH. L. WIJNMALEN, *Secretaris*	
Mr P. ALTING MEES	1885.
[illegible] Mr A. K. W. QUARLES VAN UFFORD	1884.
[illegible] Dr. A. W. T. JUYNBOLL	1884.
[illegible]	1885.
[illegible] G. K. NIEMANN	1885.
[illegible] J. J. MEINSMA	1882.
[illegible] H. C. ROBIDÉ VAN DER AA	1882.
[illegible] VAN DER GON NETSCHER	1883.
[illegible] LAMMERS VAN TOORENBURG	1883.

BUITENLANDSCHE LEDEN.

ED. DULAURIER, Parijs.
ABBÉ P. FAVRE, Parijs.
Dr. A. REINHOLD ROST (Indian Office Library), Londen.
Dr. H. G. DALTON, Demerary.
W. W. HUNTER, Calcutta.
Prof. ANGELO DE GUBERNATIS, Florence.
T. J. HOVELL THURLOW, Londen.
Dr. J. MUIR, Edinburgh.
Prof. Dr. ALBRECHT WEBER, Berlijn.
W. GRIGORIEF, St. Petersburg.
ALFRED VON KREMER, Weenen.
Prof. H. L. FLEISCHER, Leipzig.
VIVIEN DE ST. MARTIN, Parijs.
Sir WALTER ELLIOT, Wolfelee (Schotland)
Prof. EMILIO TEZA, Pisa.
GUIDO CORA, Turijn.
Sir HENRY SUMMER MAINE, Londen.
Colonel H. YULE, Londen.
Dr. FRIEDRICH MÜLLER, Weenen.
Prof. GEORG GERLAND, Strassburg i/E.
Graaf G. H. J. H. MEINERS D'ESTREY, Parijs, 6 Quai du Marché Neuf.
Mrs. DE CROZIER, Parijs, 9 Rue du quatre Septembre.
Radja SOURINDRO MOHUN TAGORE, Mus. Doc., Calcutta.
Dr. A. B. MEIJER, Dresden.

NEDERLAND.

DONATEURS.

Z. K. H. Prins ALEXANDER der Nederlanden.
Z. K. H. Prins FREDERIK der Nederlanden.
De Nederlandsche Handelmaatschappij.
Mr. H. J. VAN BUREN, Rotterdam.
Mr. W. Baron VAN GOLTSTEIN, 's Hage.
I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Hage.
Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST, Deventer.
Dr. A. VROLIK, 's Gravenhage.

CONTRIBUERENDE INSTELLINGEN.

De Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.
Het Nederlandsche Bijbelgenootschap, te Amsterdam.
Het Nederlandsch Zendelinggenootschap, te Rotterdam.

GEWONE LEDEN.

P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA, 's Hage.
J. ARNTZ, Culemburg.
Mr. P. J. BACHIENE, 's Gravenhage.
A. H. L. BADINGS, Amsterdam.
Mr. J. E. BANCK, 's Gravenhage.
F. DE BAS, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. A. J. A. BAUD, 's Gravenhage.
Dr. A. BAUDUIN, 's Gravenhage.

Mr. W. H. DE BEAUFORT, Leusden.
Mr. [illegible] BELINFANTE, 's Gravenhage.
Mr. [illegible] BERGSMA, Berlicum bij 's Hertogenbosch.
[illegible] BIENFAIT, Amsterdam.
Mr. A. J. E. A. BIK, 's Gravenhage.
[illegible] BABIN, Velp.
[illegible] BISSCHOP GREVELINK, 's Hage.
[illegible] BLANKENHAGEN, 's Gravenhage.
[illegible] VAN BLOMMEN WAANDERS, 's Hage.
[illegible] DOELE VAN HENSBROEK, 's Hage.
[illegible]STEIN, Amsterdam.
[illegible]GAARDT, 's Gravenhage.
[illegible] BOL, Leiden.
[illegible] BOOM, 's Gravenhage.
[illegible] VAN DEN BOR, Apeldoorn.
Mr. [illegible] BORSIUS, Middelburg.
[illegible] VAN DEN BOSSCHE, Rijswijk.
[illegible]CHER, 's Gravenhage.
Mr. [illegible] BRAKEL REIGER, 's Hage.
[illegible] Mr. W. M. DE BRAUW, 's Hage.
[illegible] VAN DEN BROEK, Delft.
[illegible] BRUINING, Vledder bij Zutfen.
[illegible] BUIJSKES, 's Gravenhage.
Mr. [illegible] J. Graaf VAN BYLANDT, 's Hage.
[illegible] BIJVANCK, Leiden.
[illegible] MACHIRO AZ., 's Hage.
[illegible] DE CLERCQ, Amsterdam.
[illegible], Utrecht.
Mr. [illegible] COHEN, Amsterdam.
[illegible]SMA, Rotterdam.
Mr. [illegible] CORT VAN DER LINDEN, 's Gravenhage.
Mr. [illegible] COSTER, 's Gravenhage.
Mr. [illegible] COUPERUS, 's Gravenhage.
[illegible] VAN DER CRAB, Loenen a/d. Vecht.
Mr. [illegible] CREMERS, 's Gravenhage.
Mr. [illegible] CREMERS, Groningen.
[illegible], 's Gravenhage.
Mr. [illegible] Baron VAN DEDEM, Hoorn.
[illegible], Bergen op Zoom.
[illegible] VAN DORP, Haarlem.

Dr. G. J. DOZY, Leiden.
Dr. F. A. C. DUMONTIER, 's Gravenhage.
H. VAN ECK, Breda.
C. A. ECKSTEIN, 's Gravenhage.
C. P. VAN EEGHEN, Amsterdam.
Kolonel A. W. EGTER VAN WISSEKERKE, 's Gravenhage.
Mr. A. J. VAN EMDEN, 's Gravenhage.
Mr. E. A. VAN EMDEN, Breda.
Mr. J. W. ESSERS.
H. EVERWIJN, Nijmegen.
Jhr. Mr. F. I. J. VAN EYSINGA, Leeuwarden.
F. FOCKENS Jr., Delft.
A. E. FORTANIER, Zaandam.
P. FRAISSINET, Amsterdam.
Mr. J. VAN GENNEP, Rotterdam.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT Jr., 's Gravenhage
Prof. J. E. P. F. GONGGRIJP, Delft.
K. W. VAN GORKOM, Baarn.
P. R. GOUDSCHAAL, Groningen.
N. GRAAFLAND, Rotterdam.
Mr. G. J. GRASHUIS, Leiden.
J. GROLL, Leiden.
CORNS. DE GROOT, 's Gravenhage.
J. H. DE GROOT, 's Gravenhage.
Jhr. C. DE GIJSELAAR, 's Gravenhage.
Mr. H. F. L. HAMELBERG, Arnhem.
Mr. G. G. VAN HARENCARSPEL, 's Hage.
Jhr. C. HARTSEN, Amsterdam.
J. J. HASSELMAN, 's Gravenhage.
A. L. VAN HASSELT, Leiden.
Jhr. Mr. D. A. JUNIUS VAN HEMERT, Utrecht.
Mr. A. HEEMSKERK AZ., Zierikzee.
B. HELDRING, Amsterdam.
F. E. HEIJNEN, Rotterdam.
H. HIEBINK, Zutfen.
H. P. HOEVENAAR VAN GELDROP, 's Hage.
N. HOFSTEDE, Delft.
Prof. J. J. DE HOLLANDER, Breda.
G. DU RIJ VAN BEEST HOLLE, 's Hage.

Dr. M. TH. HOUTSMA, Leiden.
J. HUDIG DZ., Amsterdam.
H. C. HUMME, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. HUYDECOPER VAN MAARSSEVEEN, Maarsseveen.
H. A. INSINGER, Baarn.
RADEN MAS ISMANGOEN DANOE WINOTO, Delft.
Mr. E. H. 's JACOB, 's Gravenhage.
W. A. JELLINGHAUS, 's Gravenhage.
A. C. JOOSTEN, Amsterdam.
Prof. Dr. A. W. T. JUYNBOLL, Delft.
Mr. W. VAN DER KAAIJ, Leiden.
Prof. Dr. C. M. KAN, Amsterdam.
Prof. Dr. H. KERN, Leiden.
C. E. VAN KESTEREN, 's Gravenhage.
Mr. L. W. C. KEUCHENIUS, 's Hage.
W. F. VAN ERP TAALMAN KIP, 's Hage.
H. C. KLINKERT, Leiden.
J. H. P. E. KNIPHORST, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. F. L. W. DE KOCK, 's Hage.
J. C. DE KOCK VAN LEEUWEN, 's Hage.
H. T. KRABBE, 's Gravenhage.
J. KUYPER HZN., 's Gravenhage.
N. D. LAMMERS VAN TOORENBURG, 's Hage.
C. H. M. LEROUX, Prinsenhage.
K. W. H. LIGTVOET, 's Gravenhage.
Prof. Mr. P. A. VAN DER LITH, Leiden.
S. LOCKER DE BRUYN, 's Gravenhage.
H. HOPE LOUDON, 's Gravenhage.
Prof. Mr. J. DE LOUTER, Utrecht.
Prof. Dr. K. MARTIN, Leiden.
H. L. C. TE MECHELEN, Leiden.
Mr. W. C. MEES, Amsterdam.
Mr. F. ALTING MEES, 's Gravenhage.
Prof. J. J. MEINSMA, Delft.
J. MILLARD, 's Gravenhage.
Mr. C. J. F. MIRANDOLLE, Haarlem.
B. P. D. DE MONCHY, Amsterdam.
Dr. K. W. M. MONTIJN, Schiedam.
MORBOTTER, 's Hage.
G. MULLER SZN., Rotterdam.
Mr. S. C. W. J. MUSSCHENBROEK, Leiden.
A. D. VAN DER GON NETSCHER, 's Hage.
Prof. G. K. NIEMANN, Delft.
M. NIJHOFF, 's Gravenhage.
Mr. O. W. STAR NUMAN, 's Gravenhage.
A. P. M. VAN OORDT, Leiden.
Mr. T. T. PAHUD DE MORTANGES, Arnhem.
W. J. PAHUD DE MORTANGES, 's Hage.
Jhr. Mr. E. VAN PANHUYS, 's Hage.
Mr. J. G. PATYN, 's Gravenhage.
Mr. F. M. C. PELS RIJKEN, Arnhem.
Prof. Mr. N. G. PIERSON, Amsterdam.
Prof. Dr. J. PIJNAPPEL GZN., Leiden.
Dr. FRANÇOIS P. L. POLLEN, Scheveningen.
A. POMPE, Breda.
N. W. POSTHUMUS, Amsterdam.
H. J. PRINS, Amsterdam.
A. S. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Hage.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. W. VAN RAPPARD, 's Hage.
M. A. RHEDE VAN DER KLOOT, 's Hage.
Jhr. Mr. G. C. J. VAN REENEN, 's Hage.
O. VAN REES, 's Gravenhage.
Dr. W. N. DU RIEU, Leiden.
Jhr. Mr. J. ROËLL, 's Gravenhage.
G. F. C. ROSE, 's Gravenhage.
J. W. ROSKES, Rotterdam.
B. J. E. ROSKOTT, 's Gravenhage.
C. RUEB CZ., Rotterdam.
Dr. E. VAN RIJCKEVORSEL, Rotterdam.
W. SCHAGEN VAN LEEUWEN, Delft.
Mr. J. C. J. VAN DER SCHALK, Noordwijk-Binnen.
D. SCHELTEMA, Haarlem.
Prof. Dr. G. SCHLEGEL, Leiden.
Prof. H. SCHLEGEL, Leiden.
Mr. L. SERRURIER, Leiden.
A. M. SERVATIUS, Terwolde bij Deventer.
Mr. C. J. SICKESZ, Laren.
Jhr. Mr. W. SIX, 's Gravenhage.
Jhr. J. D. SIX, 's Gravenhage.

Mr. L. A. J. W. Baron SLOET VAN DE BEELE, Arnhem.
Dr. H. SMEDING, Haarlem.
JOH. F. SNELLEMAN, Rotterdam.
Prof. J. SPANJAARD, Delft.
Dr. J. S. SPEIJER, Amsterdam.
F. V. A. RIDDER DE STUERS, 's Hage.
P. SWAAN, Rotterdam.
B. W. TADAMA, Zutfen.
Mr. J. P. R. TAK VAN POORTVLIET, 's Hage.
Jhr. Mr. C. J. DEN TEX, Amsterdam.
Mr. J. W. TYDEMAN JR., Amsterdam.
N. TRAKANEN, Amsterdam.
Prof. Dr. J. J. P. VALETON, Groningen.
Mr. S. A. VENING MEINESZ, Rotterdam.
W. F. VERSTEEG, Amsterdam.
J. J. W. E. VERSTEGE, 's Gravenhage.
Prof. Dr. P. J. VETH, Leiden.
D. D. VETH, Leiden.
T. P. VIRULY, Gouda.
C. A. M. VAN VLIET, 's Gravenhage.
Dr. J. VAN DER VLIET, Haarlem.
J. DE VOGEL, 's Gravenhage.
JOOST VAN VOLLENHOVEN, Rotterdam.
Mr. J. A. G. Baron DE VOS VAN STEENWIJK, Utrecht.
Prof. A. C. VREEDE, Leiden.
E. DE WAAL, 's Gravenhage.
W. A. VAN WALCHEREN, 's Gravenhage.
Dr. S. J. WARREN, Dordrecht.
A. E. WASZEKLEWICZ, 's Hage.
A. J. B. WATTENDORFF, 's Gravenhage.
A. W. P. WEITZEL, 's Gravenhage.
G. F. WESTERMAN, Amsterdam.
Jhr. H. O. WICHERS, 's Gravenhage.
C. F. W. WICHERS VAN KERCHEM, Leiden.
G. B. T. WIGGERS VAN KERCHEM, 's Hage.
W. WIJT, Rotterdam.
J. WOLBERS, Utrecht.
R. ARENDSEN DE WOLFF, 's Gravenhage.
D. G. E. WOLTERBEEK MULLER, (adres Dr. W. Wolterbeek Muller, 's Hage).
J. WÜSTE, Amsterdam.
Jhr. M. H. C. VAN DER WIJCK, 's Hage.
Jhr. Mr. H. VAN DER WIJCK, 's Hage.
Dr. TH. CH. L. WIJNMALEN, 's Hage.

CORESPONDERENDE LEDEN.

C. H. B. VON ROSENBERG, 's Gravenhage.
P. A. TIELE, Utrecht.
A. J. C. GEERTS, Yokohama.

NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

GEWONE LEDEN.

G. C. D'ABO, Batoe Djamoes (Soerakarta).
J. W. H. ADÈR, Batavia.
J. E. ALBRECHT, Batavia.
H. M. ANDRÉE WILTENS, Batavia.
Jhr. D. F. ALPHEN, Besoeki.
Mr. L. W. C. VAN DEN BERG, *Commissaris*, Batavia.
Mr. N. P. VAN DEN BERG, Batavia.
Dr. P. A. BERGSMA, Batavia.
A. H. G. BLOKZEIJL, Riouw.
J. BODDÉ, Semarang.
E. BOSCH, Deli.
Mr. P. BROOSHOOFT, Semarang.
W. E. VAN CHARANTE, Depok.

Mr J. A. VAN DER CHIJS, Batavia.
Mr. J. W. G. COHEN STUART, Semarang.
A. J. W. VAN DELDEN, Batavia.
J. C. H. M. DENIE, Galoeh (Tjiamis).
S. VAN DEVENTER, Batavia.
J. A. DEZENTJE, (Ampel) Soerakarta.
S. VAN DISSEL, Batavia.
P. VAN DIJK, Batavia.
J. BAART DE LA FAILLE, Tasik-malaja.
D. GERTH VAN WIJK, *Commissaris*, Batavia.
Dr. J. H. F. SOLLEWYN GELPKE, Ngrowo.
G. P. H. H. GONGGRIJP, Batavia.
W. P. GROENEVELDT, Batavia.
J. J. M. DE GROOT, Cheribon.
Dr. C. GUTTELING, Batavia.
F. A. ENKLAAR VAN GUERICKE, Semarang.
Mr. J. A. HAAKMAN, Batavia.
J. HABBEMA, Fort de Kock.
L. K. HARMSEN, Padang Sidempoean.
G. J. HARREBOMÉE, Sepoetih (Goenoeng Soegi) (Lampongs).
S. B. HARTHOORN, Batavia.
Mr. G. TH. H. HENNY, Batavia.
Mr. J. E. HENNY, Batavia.
H. VAN HEUKELUM, Batavia.
J. HEIJTING, Magelang.
Dr. P. HEYTING, Poerworedjo.
B. HOETINK, Makasser.
G. W. W. C. Baron VAN HOËVELL, Loeboe Basong (Sumatra's Westkust).
W. HOEZOO, Semarang.
K. F. HOLLE, Garoet.
Jhr. H. W. F. HORA SIGGAMA, Batavia.
Dr. D. W. HORST, Benkoelen.
F. 'S JACOB, *Donateur*, Batavia.
P. A. JANSZ, Japara.
C. A. L. J. JEEKEL, Soerakarta.
C. KATER, Pontianak.
E. KETJEN, Soemedang.
Mr. T. H. DER KINDEREN, Batavia.
J. KNEBEL, Grati (Pasoeroean).
Jhr. W. H. W. DE KOCK, Fort de Kock.
G. P. J. VAN KOETSVELD, Makasser.
R. C. KROESEN, Batavia.
L. CH. KRUIJFF, Probolinggo.
J. C. KUMMER, Magelang.
Mr. H. KUNEMAN, Batavia.
Mr. H. D. LEVYSSOHN NORMAN, Batavia.
Mr. H. O. VAN DER LINDEN, Japan.
G. R. LUCARDIE, Kendal.
L. J. J. MICHIELSEN, Batavia.
J. W. MIDDELBURG, Semarang.
J. J. NAEFF, Sipirok.
C. VAN DER GON NETSCHER, Bandjarnegara (Banjoemas).
W. C. NIEUWENHUIJZEN, Batavia.
H. J. OOSTING, Soemedang.
J. H. PANNEKOEK, Batavia.
Mr. D. L. F. DE PAULY, Batavia.
Mr. M. C. PIEPERS, Batavia.
C. POENSEN, Kedirie.
H. E. PRINS, Fort de Kock.
Z. H. PANGERAN ADIPATI ARIO MANGKOE NEGORO, Soerakarta.
A. PRUYS VAN DER HOEVEN, Atjeh.
RADEN ADIPATI SOSRO NEGORO, Soerakarta.
RADEN ADIPATI DANOE REDJO, Djokdjakarta.
RADEN MAS ADIPATI ARIO TJONDRONEGORO, Koedoes.
RADEN ADIPATI ARIA SOERIA DI REDJA, Cheribon.
RADEN ADIPATI ARIO TJOKRO NEGORO, Sidoardjo.
RADEN MAS PANDJI ADININGRAT, Pekalongan.
RADEN ADIPATI ARIA KOESOEMA DININGRAT, Regent van Tjiamis, Galoeh.
RADEN HADJI MOHAMMED MOESA, Garoet.
J. G. F. RIEDEL, Timor Koepang.
Dr. H. M. D. VAN RIEMSDIJK, Fort de Kock.
Dr. L. W. G. DE ROO, Batavia.
J. M. ROSKOPF, Batavia.

B. SCHAGEN VAN SOELEN, Batavia.
W.. H. SENN VAN BASEL, Batavia.
R. F. DE SEYFF, Semarang.
L. W. TH. SCHMIDT, Makasser.
K. L. VAN SCHOUWENBURG, Batavia.
W. F. SIKMAN, Makasser.
B. SMISSAERT, Sidajoe.
A. SOL, Batavia.
A. J. SPAAN, Soerakarta.
J. P. SPRENGER VAN EIJK, Batavia.
Dr. N. P. VAN DER STOK, Batavia.
W. E. STOLLÉ, Fort de Kock.
Mr. W. STORTENBEKER JR., Batavia.
H. N. STUART, Muntok.
A. H. SWAVING, Rembang.
J. E. TEIJSMANN, Buitenzorg.
P. F. LAGING TOBIAS, Palembang.
J. L. VAN DER TOORN, Fort de Kock.
R. D. M. VERBEEK, Padang.
J. M VAN VLEUTEN, Bandong.
A. J. VOET, Tjilatjap.
A. DE VULDER VAN NOORDEN, Soerabaja.
J. H. G. VOSMAER, Bangka.
L. WESSELS, Batavia.
G. A. WILKEN, Sipirok.
J. A. B. WISELIUS, Japara.
M. H. WITBOLS FEUGEN, Karimon (Riouw).

LIJST

DER

BINNEN- EN BUITENLANDSCHE ACADEMIËN, GELEERDE GENOOTSCHAPPEN EN INSTELLINGEN,

WAARMEDE HET KONINKLIJK INSTITUUT DOOR RUILING DER UITGEGEVEN WERKEN IN VERBINDING IS.

NEDERLAND.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam.
Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.
Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam.
Vereeniging voor de Statistiek in Nederland, te Amsterdam.
Nederlandsch Bijbelgenootschap, te Amsterdam.
Redactie van het Tijdschrift „De Rijnsche Zending. Tijdschrift ter bevordering van het Christendom in Nederlandsch-Indië" (Adres: de heer J. P. G. Westhoff, Amsterdam.)
Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, te Haarlem.
Bibliotheek der Rijks-Universiteit, te Leiden.
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden.
Koninklijke Bibliotheek, te 's Gravenhage.
Koninklijk Instituut van Ingenieurs, te 's Gravenhage.
Indisch Genootschap, te 's Gravenhage.
Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht.
Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut, te Utrecht.
Utrechtsche Zendingsvereeniging, te Utrecht.
Nederlandsche Zendelinggenootschap (Director Dr. J. C. Neurdenburg), te Rotterdam.
Nederlandsche Zendingsvereeniging (Director R. Coolsma), te Rotterdam.

OOST-INDIË.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.
Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indië, te Batavia.
Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië, te Batavia.

Koninklijk Instituut van Ingenieurs, afd. Nederlandsch-Indië, te Batavia.
Maatschappij van Nijverheid en Landbouw in Nederlandsch-Indië, te Batavia.
Indisch Landbouw-Genootschap, te Semarang.
Indisch Aardrijkskundig Genootschap, te Semarang.
Redactie van het Indisch Militair Tijdschrift, te Batavia.

BELGIË.

Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, te Brussel.
Société Belge de géographie, te Brussel.
Société de géographie d'Anvers, te Antwerpen.

FRANKRIJK.

Société de géographie de Paris, te Parijs.
Institution Ethnographique, te Parijs.
Société d'ethnographie, te Parijs.
Société Académique Indo-Chinoise, te Parijs.
Société des études Japonaises, Chinoises, Tartares et Indo-Chinoises, te Parijs.
Athénée Oriental, te Parijs.
Société des études coloniales et maritimes, te Parijs.
Muséum d'histoire naturelle, te Parijs.
École spéciale des langues Orientales vivantes, te Parijs.
Redactie van L'Exploration. (Redacteur P. Tournafond) Parijs.
Société de géographie commerciale de Bordeaux, te Bordeaux.
Société de géographie de Lyon, te Lyon.
Union géographique du Nord de la France, te Douai.
Société normande de géographie, te Rouaan.

SPANJE EN PORTUGAL.

Sociedad geográfica de Madrid, te Madrid.
Sociedade de geographia de Lisboa, te Lissabon.
Sociedade de geographia commercial do Porto, te Porto.
Sociedade Portuense de geographia, te Porto.
Real Academia de Ciencias de Lisboa, te Lissabon.

ITALIË.

Reale Accademia dei Lincei, te Rome.
Reale Instituto di Scienze e Lettere, te Milaan.
Museo civico di storia naturali di Genova, te Genua.
Redactie van het Tijdschrift Cosmos. (Redacteur Guido Cora,) Turijn.

RUSLAND, ZWEDEN EN NOORWEGEN.

Académie Impériale des Sciences, te St. Petersburg.
Société Impériale géographique de Russie, te St. Petersburg.
L'Université royale de Norvége, te Christiania.

ZWITSERLAND, DUITSCHLAND, OOSTENRIJK.

Geographische Gesellschaft in Bern, te Bern.
Institut géographique international, te Bern.
Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften, te Berlijn.
Gesellschaft für Erdkunde, te Berlijn.
Verein für Erdkunde, te Dresden.
Verein für Erdkunde, te Cassel.
Verein für Erdkunde, te Metz.
Königl. Gesellschaft der Wissenschaften, te Göttingen.
Verein für Erdkunde, te Halle an der Saale.
Deutsche Morgenländische Gesellschaft, te Leipzig.
Königliche Academie der Wissenschaften, te München.
De Redactie van het Zeitschrift für wissenschaftliche geographie (Red. J. I. Kettler), te Lahr in Baden.
Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.
Anthropologische Gesellschaft, te Weenen.
Redactie van de Oesterr. Monatschrift für den Orient, te Weenen. Red. A. Baron von Scala.

ENGELAND, BRITSCH-INDIE, CHINA, AUSTRALIE.

India Office, te Londen.
Royal Asiatic Society, te Londen.
Royal geographical Society, te Londen.
Redactie van de „Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography. (Clements R. Markham, te Londen.)
Asiatic Society of Bengal, te Calcutta.
Straits branch of the Royal Asiatic Society, te Singapore.
Ceylon Branch of the Royal Asiatic Society, te Ceylon.
North China branch of the Royal Asiatic Society, te Shanghay.
Public Library of Victoria, te Melbourne.
Royal Society of Victoria, te Melbourne.
Tokio Geographical Society, te Tokio, Japan.

AMERIKA.

American geographical Society, te New-York.
Smithsonian Institution, te Washington.
American Academy of Arts and Sciences, te Boston.
Sociedad Mexicana de geografia y estadistica, te Mexico.

VERSLAG

VAN

DEN STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

Mijne Heeren!

Thans reeds voor de achtste maal geroepen om U, namens het Bestuur, ingevolge de voorschriften der Wet, verslag te geven omtrent den staat en de werkzaamheden onzer Instelling over het afgeloopen jaar 1880, verblijdt het ons opnieuw met de mededeeling te kunnen aanvangen, dat wij ons voor een alleszins bevredigenden toestand geplaatst mogen vinden.

Het gebouw, waarin het Instituut zijn zetel heeft gevestigd, voldoet aan de eischen, die in billijkheid mogen gesteld worden, ook ter bewaring van onze steeds aangroeiende boek- en handschriften-verzameling.

Werd vroeger wel eens de meening verkondigd, dat het bezit van een eigen haard een voor het Instituut niet te dragen weelde zou zijn, de ervaring van het afgeloopen tijdvak heeft opnieuw de onjuistheid dier stelling in het licht gesteld. Wederom toch kon het besluit genomen worden de hypotheeksom met een aanzienlijk bedrag, en wel met *f* 2000 te verminderen, waardoor de op het Instituut rustende schuld daalde tot *f* 8000; en verliest men voorts niet uit het oog, dat telken jare door de zuster-instelling, het Indisch Genootschap, voor het gebruik onzer localen, een vergoeding

wordt betaald van *f* 400, — eene som welke juist het bedrag der rente van de evengenoemde nog aanwezige hypotheekschuld vertegenwoordigt, — dan kan veilig worden beweerd, dat het Instituut op dit oogenblik feitelijk in een toestand verkeert, waarin het voor het bezit van een eigen gebouw geene uitgaven meer op zijn budget zou behoeven uit te trekken.

Overeenkomstig de vroeger gemaakte bepalingen is echter op de begrooting voor het reeds ingetreden dienstjaar opnieuw een bedrag van *f* 500 ter aflossing der hypotheekschuld uitgetrokken, terwijl uit de Rekening en Verantwoording van den Penningmeester, die U straks zal worden voorgelegd, blijken kan, dat het bedrag der ontvangsten is geweest *f* 6912.66, en dat der uitgaven *f* 6214.88⁵, zoodat er een voordeelig saldo is van *f* 787.77⁵, waarmede het zoo even genoemde cijfer ter aflossing moet worden verhoogd. Het is voorts niet onwaarschijnlijk, dat in den loop van dit jaar nog meerdere gelden beschikbaar zullen komen, die ter vermeerdering der aflossingssom zouden kunnen worden gebruikt; en ware het niet, dat op de begrooting van dit jaar enkele posten moesten worden uitgetrokken tot een hooger bedrag, nevens eenige nieuwe ter bestrijding der kosten, deels van voorgenomen wetenschappelijke uitgaven, deels van de aanschaffing van eenige kasten voor de bibliotheek: ongetwijfeld zou ook dit jaar een gelijk bedrag als in het vorige ter aflossing kunnen worden bestemd. In ieder geval echter zal tegen November a. s. de helft van hetgeen ten vorigen jare ter aflossing werd aangeboden, voor gelijk doel kunnen worden aangewend.

Mag dus de financiëele toestand van het Instituut alleszins gunstig heeten, zeker hebben wij dien voor een goed deel te danken aan den steun, dien het bij voortduring van zijne Leden-Donateurs en gewone Leden mag ondervinden, terwijl, enkelen uitgezonderd, die persoonlijke redenen deden gelden, allen, zoowel hier te lande als in Indië, wien wij in de laatste Algemeene Vergadering het lidmaatschap hebben opgedragen, gaarne de daaraan verbonden verplichtingen hebben aanvaard.

Ons ledental is daardoor niet verminderd; eer klom het tot een eenigszins hooger cijfer dan wij bij den aanvang van het dienstjaar mochten stellen. Het getal contribueerende

leden bedraagt thans 325, waarvan hier te lande 8 Donateurs, drie contribueerende instellingen en 205 gewone Leden, en in de overzeesche bezittingen en koloniën 109 gewone leden, terwijl het Instituut voorts 23 buitenlandsche en 8 corresponderende leden telt.

Tot ons diep leedwezen moesten wij ook in den afgeloopen tijdkring weder de treurige taak vervullen van onze lijst eenige ook U bekende namen af te voeren van Leden die ons door den dood ontvielen. Nog kort geleden hadden wij het overlijden aan te teekenen van den gewezen gouverneur-generaal van N. I., de heer mr. P. Mijer, en, dezer dagen, van een ander niet minder verdienstelijk medelid, den algemeen geëerden Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, mr. W. H. Dullert. Aan beide namen zal gewis in de parlementaire en koloniale jaarboeken een welverdiende hulde worden gebracht, terwijl hunne veelzijdige wetenschappelijke werkzaamheid nevens hunne langdurige staatkundige loopbaan ook elders naar eisch is en zal gewaardeerd worden.

Met den hem eigen eenvoud bewoog zich nog kort geleden een ander onzer medeleden, doch wiens plotseling afsterven zeker velen Uwer met ons verrast heeft. Gij spelt reeds den naam van ons hoogbejaard corresponderend lid, P. A. Leupe, den verdienstelijken Ambtenaar bij het Rijks Archief, meer bijzonder belast met de bewerking van en het toezicht over de koloniale afdeeling dier verzameling. Zal zijn verlies aldaar zeer worden gevoeld, zijne wetenschappelijke werkzaamheid in ons midden, — getuigen de vele werken en opstellen, die er van zijne hand òf afzonderlijk òf in onze Bijdragen werden uitgegeven — zal bij ons zijn naam in eere doen blijven.

Moge zijne plaats nevens die van zoovele andere verdienstelijke Medeleden, die ons zijn ontvallen, op waardige wijze worden aangevuld door hen, tot wie wij straks de uitnoodiging zullen richten met ons samen te werken ter bevordering van het doel dat het Instituut beoogt!

Blijven wij ons daartoe ook bij voortduring aanbevelen in den steun onzer tegenwoordige Medeleden, het zal hun zeker aangenaam zijn te vernemen, dat de binnen- en buitenlandsche academiën, geleerde genootschappen, instellingen en vereenigingen, waarmede het Instituut in betrekking staat, voortgingen het wetenschappelijk verkeer met onze instel-

ling op prijs te stellen en levendig te houden, vooral door geregelde toezending hunner uitgaven, waardoor onze bibliotheek zeer gebaat werdt Ook mochten wij weder herhaaldelijk de aangename bewijzen erlangen, dat men buiten 's lands gaarne kennis wil nemen van de verschillende door het Instituut geleverde bijdragen, terwijl bovendien meermalen tot ons het verzoek werd gericht om het wetenschappelijk verkeer, dat wij met onderscheidene instellingen onderhouden, uit te breiden, waaraan wij telkens gaarne gehoor hebben gegeven, zoodra het ons bleek dat daarvan voor de wetenschappelijke werkzaamheid van het Instituut eenig voordeel kon worden verwacht.

Nevens de toeneming en wederzijdsche waardeering van het wetenschappelijk verkeer verdient met niet minder levendige belangstelling aangeteekend te worden, dat wij in het vorige jaar bij vernieuwing blijken van sympathie en krachtige medewerking hebben ontvangen van de verschillende Hoofden van de departementen van algemeen bestuur hier te lande, en in het bijzonder van den Minister van Koloniën, voorts van onderscheidene vreemde Gouvernementen, niet 't minst ook van onze Commissarissen in Oost-Indië, die voor hunne belangelooze werkzaamheid aanspraak hebben op onze erkentelijkheid en door wier tusschenkomst ook de Indische Regeering meermalen het doel van het Instituut heeft bevorderd.

Welke voordeelen door die verschillende kanalen onze bibliotheek heeft gehad, behoeven wij hier niet te vermelden, maar blijke U uit het overzicht van den Bibliothecaris, dat U eerlang in druk zal worden aangeboden; en wanneer Gij daarvan inzage hebt genomen, houden wij ons overtuigd dat Gij met ons zult deelen in de erkentelijke gevoelens, welke door hem zijn uitgesproken voor de vele aanwinsten die de aan zijne zorgen toevertrouwde verzameling opnieuw langs verschillende wegen heeft mogen verwerven.

Wat voorts de wetenschappelijke werkzaamheid van het Instituut betreft, de ons van verschillende zijden verleende medewerking kwam ook haar ten goede.

Daardoor was het in de eerste plaats voor de Redactie van ons tijdschrift, de „Bijdragen", mogelijk aan het voorschrift

van het Huishoudelijk Reglement te voldoen om, zooveel doenlijk, elke drie maanden een gedeelte daarvan 't licht te doen zien, en werd het daarbij tevens wenschelijk geacht dat de Bijdragen in den regel jaarlijks tusschen de 30 en 40 vellen druks beslaan, de bundel, dien Gij hebt ontvangen, telt meer dan 600 bladzijden, waarbij niet zijn medegerekend ongeveer 10 vellen, die voor den druk van de Notulen der vergaderingen en van de jaarlijksche verslagen moesten worden afgestaan.

Voorzoover Gij de bij de laatste aflevering gevoegde inhoudsopgave hebt doorgeloopen, zult Gij ontwaard hebben, dat men zooveel doenlijk getracht heeft den eisch der verscheidenheid te betrachten, m. a. w. het eene deel der Indologische wetenschap niet bij voorkeur boven een ander te doen behandelen

Het zal ons streven zijn dien weg te blijven bewandelen bij de verdere uitgave van het tijdschrift, waarvan thans reeds 28 deelen 't licht hebben gezien.

De eerste aflevering van het 29e deel zal, naar wij hopen, U eerlang kunnen worden aangeboden.

In den loop van dit jaar hoopt het Bestuur dat ook de reeks van „Afzonderlijke werken", die dusver 30 nummers telt, weder met eene nieuwe uitgave zal kunnen worden vermeerderd.

Het zal U zeker bij de lezing van de Notulen onzer vergaderingen niet ontgaan zijn, dat door het Ministerie van Koloniën aan het Instituut ter uitgave zijn aangeboden de rapporten van den Deenschen natuuronderzoeker Carl Bock betreffende zijne veelbesproken reis door de binnenlanden van de Zuid en Oosterafdeeling van Borneo, verricht ingevolge eene opdracht van de Indische Regeering. Het Bestuur heeft ze in handen gesteld van de heeren Robidé van der Aa en Quarles van Ufford. Na het nauwkeurig door hen ingesteld onderzoek en overeenkomstig hunne gunstige adviezen hebben wij gemeend de uitgave dier rapporten op ons te kunnen nemen met toevoeging van de door den heer Bock vervaardigde teekeningen in kleuren uit de door hem bereisde streek. En te eer konden wij daartoe overgaan, toen vanwege het Departement van Koloniën de toezegging werd gedaan, dat de kosten der teekeningen, overeenkomstig het verlangen van den geleerden reiziger te Londen bewerkt, ten laste der Regee-

ring zouden komen, terwijl het Instituut alléén de uitgave van den tekst in de Nederlandsche taal voor zijne rekening zou nemen.

Het is ons aangenaam U te kunnen mededeelen, dat de teekeningen, dertig in getal, bereids gereed zijn en ons ook vanwege het Departement van Koloniën zijn toegezonden. De druk van den tekst ondervindt echter vertraging door de omstandigheid dat de heer Carl Bock aan den Minister van Koloniën en aan ons nadere meer uitvoerige mededeelingen heeft toegezegd, waarvan hij gaarne zag dat bij de uitgave van zijne verslagen werd gebruik gemaakt. Zoodra zij in onze handen zijn gesteld, zal ons medebestuurslid Robidé van der Aa, die het Instituut opnieuw aan zich verplichten wil door ook thans weder de zorg der uitgave op zich te nemen, zich beijveren de reeds onder hem berustende verslagen zoo spoedig doenlijk 't licht te doen zien.

Voor 't oogenblik gelooven wij alleen verplicht te zijn den Minister van Koloniën den welmeenenden dank van het Instituut aan te bieden voor de welwillende besluiten, die Zijne Excellentie in deze wel heeft willen nemen.

Nevens de voorgenomen uitgave van Carl Bock's reisverslagen kunnen wij U, voor 't oogenblik althans, geen ander afzonderlijk werk toezeggen.

Wij ontveinzen het niet, dat wij dit betreuren. Onzerzijds zouden wij niets liever gezien hebben dan dat ons meerdere wetenschappelijke bijdragen waren aangeboden, waarvan wij de uitgave, na een ingesteld onderzoek, op ons hadden kunnen nemen. Of hieromtrent in de toekomst eenige verandering te verwachten is: — wij willen het vurig hopen. Intusschen mogen wij, ter verklaring van het verschijnsel, dat ons geene meerdere omvangrijke bijdragen toevloeiden, niet nalaten er van de andere zijde op te wijzen dat de gelegenheid tot het mededeelen zijner wetenschappelijke nasporingen in den laatsten tijd den man van wetenschap zóó veelvuldig en op zóó velerlei wijze wordt aangeboden, dat hij vaak niet in de eerste plaats zijn toevlucht tot eene wetenschappijke instelling neemt, terwijl bovendien door de optreding van genootschappen, die voor een groot deel het reeds door andere zusterinstellingen ingenomen terrein tot het veld hunner werkzaamheid kiezen, uit den aard der zaak menige wetenschappelijke bijdrage, die vroeger aan de reeds bestaande

vereenigingen zou zijn toegezonden, thans ook elders wordt begeerd en opgenomen.

Het nog braakliggend terrein op het veld der Indologische wetenschap is echter nog groot genoeg om overvloedigen arbeid te geven aan meer dan ééne instelling; ook aan het Instituut Herhaaldelijk werd reeds gewezen op het vele, dat er nog te doen valt. Wil men eenige voorbeelden.

Zeer onlangs werd bij de voltooiing van het reuzenwerk des heeren Hooykaas, 't bekende Repertorium op de koloniale literatuur, door den uitgever, den bekwamen Bibliothecaris der Leidsche Hoogeschool, Dr. W. N. du Rieu, de wensch geuit, dat het niet zou blijven bij dat Repertorium, hetwelk met de literatuur van 1865 eindigt, maar dat er onder een of anderen vorm een vervolg moge verschijnen, dat daarop aansluit. doch zich tot onze koloniën bepaalt, maar kan het zijn, met toevoeging van alle tijdschriftartikelen, ook van vroeger, in buitenlandsche bundels gedrukt. De gedachte werd daarbij tevens uitgesproken, dat een der koloniale genootschappen dien wensch moge ten uitvoer brengen, terwijl nog werd medegedeeld dat bovendien in de reeds lang gevoelde behoefte aan eene koloniale bibliographie wel eens mocht worden voorzien.

Betreden wij het terrein der Indische taal-, land- en volkenkunde: — hoeveel ligt er nog braak! Nog onlangs vestigde een onzer medebestuurders onze aandacht op enkele onderwerpen, die hij gaarne ter behandeling zou zien aangewezen.

Meer bepaald zou aanbeveling verdienen een ernstig onderzoek van de oudste documenten der Islâm-periode, van inscriptiën van moskeën, van scholen en van heilige graven, terwijl het maken van nauwkeurige afschriften of afdrukken er van, met opgaaf der plaats van herkomst, een alleszins verdienstelijk werk zou wezen.

Niet minder wenschelijk achtte men het dat men eene aanwijzing had van de resultaten van het betrekkelijk reeds ver gevorderd onderzoek der Hindoe-oudheid, bijv. door 't vervaardigen van eene kaart van Java, waarop *alle* plaatsen der bekende Hindoe-monumenten duidelijk zijn aangegeven.

Eindelijk zou men gaarne een min of meer bewerkt verslag zien geleverd over de bestaande verzamelingen, te Leiden,

te Batavia en elders, van steenen werktuigen en wapenen uit den Indischen Archipel, waardoor wellicht omtrent den zoogenaamden vóórhistorischen tijd inlichtingen zouden kunnen worden verkregen.

Omtrent een en ander verwijzen wij belangstellenden naar de eerlang in de Bijdragen voorkomende vragen, door den hoogleeraar Juynboll gesteld en nader toegelicht.

Ook uit Indië werd in het vorige jaar met opzicht tot de werkzaamheid van het Instituut een goede gedachte uitgesproken. In eene alleszins welwillende aankondiging onzer „Bijdragen" in het „Indisch militair Tijdschrift" werd de wensch geuit, dat er in ons orgaan meerdere studiën mochten voorkomen, ook voor de Indische krijgsgeschiedenis niet van belang ontbloot, gelijk o. a. opgenomen werden in het 2e stuk, deel III, der Bijdragen. Met name werd de aandacht gevestigd op den tijd van Daendels, den veldtocht van 1811 en den oorlog op Java in 1825—1830, waarvan men meent dat alsnog eene geheel onpartijdige beschrijving zou kunnen gegeven worden. Een en ander geput uit en toegelicht door bescheiden uit de gouvernementsarchieven, terwijl bij sommige familiën nog zeer merkwaardige gegevens zouden te vinden zijn.

Doch wij behoeven niet verder te gaan dan de stad onzer inwoning en ons slechts naar de koloniale afdeeling van het Rijksarchief te begeven. Welke kostbare gegevens daar aanwezig en ter bewerking en uitgave geschikt zijn, bewijst het onschatbare werk des heeren Jhr. mr. J. K. J. de Jonge; bewijst ook zoo menige studie op verschillend terrein ons door nu wijlen den heer P. A. Leupe medegedeeld, die den laatsten tijd zijns levens had besteed om uit de aanwezige archiefstukken een omvangrijk historisch werk over de betrekkingen der Nederlanders met Atjeh samen te stellen, waarbij hij reeds tot het jaar 1641 gevorderd was, terwijl het zijn plan was voorloopig er meê te eindigen, zoodra de Westkust zich aan de Atjehsche heerschappij onttrekt en het protectoraat van de O. I. Compagnie inroept, dat in 1667 een voldongen feit is. Moge deze helaas! onvoltooide arbeid, die wij hopen dat voor de wetenschap bewaard moge blijven, door anderen worden opgevat, gelijk wij het waardeeren, dat het onschatbare werk des heeren de Jonge thans zal worden vervolgd door ons geacht medelid, Robidé van der Aa, van wiens

hand wij nog onlangs voor onze Bijdragen eene omvangrijke studie mochten ontvangen over den grooten Bantamschen opstand in het midden der vorige eeuw, bewerkt naar meeren deels onuitgegeven bescheiden uit het oud koloniaal archief met drie officiëele documenten als bijlagen.

Maar genoeg reeds, M. H., om U onze overtuiging te doen deelen of U daarin te versterken, dat er op het terrein, waarop wij ons bewegen, waarlijk niet te klagen valt over gebrek aan onderwerpen ter behandeling. Gorden wij ons daarom aan tot den arbeid, ieder in zijn kring en met de talenten, hem gegeven. Bevorderen en verhoogen wij daardoor de wetenschappelijke werkzaamheid der Instelling, wier bloei wij door de aanvaarding van het lidmaatschap getoond hebben met alle kracht te willen bevorderen!

Een persoonlijk woord ten slotte van het Bestuur en van den Secretaris.

Ingevolge de wet treden ditmaal af onze medeleden Kern en de Groot. Wij gelooven de tolk der Vergadering te zijn, wanneer wij hun onze erkentelijke gevoelens aanbieden, den eersten voor zoo menig zaakrijk advies in ons midden uitgebracht, voor meer dan eene bijdrage ons voor onze werken geschonken, voor de onverflauwde belangstelling, telkens in den werkkring van het Instituut betoond. En waar wij onzen medebestuurder Corn^s. de Groot noemen, en ons herinneren, welk een werkzaam en groot aandeel hij heeft gehad bij de vervulling van onzen wensch om het Instituut in het bezit te stellen van een eigen haard, zult Gij ongetwijfeld gaarne met ons hem de verzekering willen geven, dat zijn naam in de annalen onzer instelling niet zal vergeten worden.

Onder de drie aftredende bestuurders behoort ditmaal ook Uw Secretaris. Zoowel het Bestuur als den Leden brengt hij gaarne zijn dank voor zoovele bewijzen van welwillendheid, die hij gedurende zijn achtjarig Secretariaat heeft mogen ondervinden. Waar hij, ingevolge de wet, niet meer herkiesbaar is als lid van het Bestuur en dientengevolge ook zijn ontslag moet nemen als Secretaris, zij het aan het Bestuur, zoodra de vacatures zijn aangevuld, overgelaten omtrent de verdere waarneming van het Secretariaat die maatregelen te nemen, welke het in het belang van het Instituut zal achten.

Voor 't oogenblik zij 't Uwen Verslaggever vergund alleen den wensch uit te spreken dat het Instituut telkens met verdubbelden ijver werkzaam moge blijven ten nutte van Insulinde, voor wier belangen te strijden het hem steeds een eer en een voorrecht is geweest en blijven zal.

DEN HAAG,
Februari 1881.

DR. T. C. L. WIJNMALEN.
Secretaris.

VERSLAG

OVER

DEN STAAT DER BIBLIOTHEKEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIE en INDISCH GENOOTSCHAP

GEDURENDE HET JAAR 1880.

Terwijl wij het voorrecht hebben, ter voldoening aan het voorschrift, vervat in de voorlaatste alinea van art. 15 van het Bibliotheeks-reglement, U weder hierbij een overzicht aan te bieden der aanwinsten van den aan onze zorgen toevertrouwden boekenschat van het Koninklijk Instituut en het Indisch Genootschap, veroorloven wij ons daaraan eenige mededeelingen te doen voorafgaan.

§ 1 Wat in de eerste plaats de bibliotheek van het Indisch Genootschap betreft, de bovenvoorzaal van het gebouw van het Instituut, waarin zij in het afgeloopen jaar in haar geheel werd geplaatst, bood daarvoor, ook ten gevolge van het opstellen van een paar kasten, voldoende ruimte aan. Door geschenken werd de boekenschat bij voortduring uitgebreid. Terwijl de instellingen en collegiën, waarmede het Genootschap in betrekking staat, geregeld hunne uitgaven of de vervolgen er van toezonden, mocht het meermalen de belangstellende welwillendheid van het Departement van Koloniën ondervinden, waardoor de boekerij opnieuw met vele koloniale geschriften werd verrijkt.

Uit de beschikbaar gestelde fondsen werden zoowel oude als nieuwe werken aangekocht ter aanvulling der aanwezige collectien. Bezorgde, gelijk wij reeds in het vorige jaar

herinnerden, het hier ter stede aanwezige Indisch Leesgezelschap telken jare, tegen verminderden prijs, een aantal van de nieuwste belangrijke koloniale geschriften en brochures, benevens eenige vaderlandsche tijdschriften, ook in 1880 had dit plaats. Doch ons is medegedeeld dat daarop in het vervolg niet meer gerekend zal kunnen worden, daar het Leesgezelschap bij den aanvang van het ingetreden dienstjaar heeft opgehouden te bestaan.

De verkregen aanwinsten werden geregeld bij de verschillende vakken, waartoe zij behoorden, ingedeeld, terwijl de titels er van zoowel in den alphabetischen als in den systematischen Catalogus werden opgenomen.

§ 2. Voor de bibliotheek van het Instituut is het thans afgesloten tijdvak alleszins belangrijk te noemen, niet zoozeer door den aankoop van werken en handschriften — met 't oog op de weinige daarvoor beschikbaar gestelde gelden kon slechts eene geringe hoeveelheid worden verworven — dan wel door het beduidend aantal geschenken, en daaronder zeer belangrijke, waarmede zij telkens mocht worden verrijkt. Leden en niet-leden deden haar van hunne belangstelling blijken door aanbieding van velerlei oude en nieuwe geschriften, hetzij van hun eigen hand, hetzij door anderen uitgegeven. Door de ruiling van wederzijdsche uitgaven, welke er tusschen het Instituut en een steeds klimmend aantal binnen- en buitenlandsche wetenschappelijke instellingen en vereenigingen bestaat, werd de bibliotheek bij voortduring zeer gebaat Onder de vele belangrijke aanwinsten, langs dien weg verkregen, vestigen wij hier meer bijzonder de aandacht op de toezending, door de Administratie der École spéciale des langues orientales vivantes te Parijs, van de aanzienlijke verzameling der tot dusver verschenen gedrukten dier instelling en van de geschriften der daaraan verbonden hoogleeraren of onder hun toezicht uitgegeven; — op de deelenreeks der Annali del Museo civico di storia naturale di Genova, belangrijk vooral wegens de vele daarin voorkomende studiën over onzen Archipel; — op de welwillende beschikking van de Curatoren der Rijksuniversiteit te Leiden, die in het afgeloopen jaar het Instituut in het bezit stelden van een exemplaar van al de successivelijk voor rekening van het Rijk of van het Academisch fonds uitgegeven Oostersche

werken en verder aan de firma C. J. Brill machtiging gaven ook voor het vervolg van de voor Rijksrekening te drukken Oostersche werken een exemplaar voor het Instituut te bestemmen.

Buitenlandsche Regeeringen gaven voorts blijk van hare waardeering van het streven van het Instituut. Zoo mocht onze boekerij van het Brasiliaansche Gouvernement een groot aantal geschriften over of met betrekking tot Brazilië ontvangen. Aan de gewaardeerde tusschenkomst van Z. Exc. den Minister van Buitenlandsche Zaken hadden wij het te danken, dat ook de Engelsche Regeering gaarne ter onzer beschikking stelde eene zeer uitgebreide en hoogst belangrijke verzameling van vroeger en later verschenen, nog beschikbare parlementaire stukken betreffende Britsch-Indië en ons daarbij de toezegging deed ook de vervolgen er van te zullen toezenden.

De afdeeling „geschenken" werd ditmaal ook rijkelijk voorzien door de Indische Regeering, die, dank zij de werkzaamheid onzer Commissarissen in Indië, gaarne gevolg gaf aan hun voorstel om ons een exemplaar toe te zenden van de nog beschikbare gedrukten ter Landsdrukkerij; en terwijl Commissarissen zich bereid hebben verklaard verder ten behoeve der bibliotheek krachtig werkzaam te zijn, werd aan hun denkbeeld, waarop reeds in ons vorig Verslag gewezen werd, uitvoering gegeven en mochten wij door hunne tusschenkomst, telkens bij iedere mail, schier al de in Indië verschijnende dag- en weekbladen ontvangen, waardoor ontwijfeld in eene sedert lang gevoelde behoefte wordt voorzien. Die verzameling van de vruchten der Indische pers werd bovendien aangevuld door de toezending van vroegere jaargangen van 29 in Ned.-Indië uitgegeven dag- en weekbladen. Wij hadden haar te danken aan de bijzondere welwillendheid van het Ministerie van Koloniën, dat, onder de verschillende ministerieële departementen, in het afgeloopen jaar weder de eereplaats innam, waar het de verrijking onzer boekerij gold.

In de bij dit jaarverslag behoorende lijsten hebben wij gemeend ons te mogen onthouden eene uitgewerkte opgave te doen van al de door ons ontvangen omvangrijke geschenken, daar zij allen bereids zijn opgenomen in den Catalogus der bibliotheek, dien wij ons voorstellen U in den loop van dit jaar aan te bieden; tot ons leedwezen werd de uitgave

daarvan tot dusver door onvoorziene omstandigheden vertraagd.

§ 3. Het aantal bezoekers der bibliotheken bereikte in het afgeloopen jaar een hooger cijfer dan dat in 1879; gaf toen de statistiek 804 personen op, die van 1880 wijst een getal aan van 916. Uitgeleend werden 346 boeken aan 61 personen.

§ 4. Terwijl in de Commissie van toezicht de heer J. Boudewijnse, vanwege het Indisch Genootschap, werkzaam bleef, trad voor het Instituut, als vervanger des heeren H. C. Humme, die als lid van het Bestuur moest aftreden, de heer Robidé van der Aa op. Tevens werd vanwege het Instituut, eene Commissie van drie leden uit het Bestuur benoemd, meer speciaal belast om den Bibliothecaris met raad te dienen bij zijne voorstellen over den aankoop van handschriften. Tot leden dier Commissie werden benoemd de hh. Dr. H. Kern, J. J. Meinsma en Jhr. mr. J. K. W. Quarles van Ufford.

I. Aanwinsten der bibliotheek van het Koninkkijk Instituut voor de taal- land en volkenkunde van Ned.-Indië.

A. *Handschriften.*

De verzameling van handschriften werd ditmaal vermeerderd met ettelijke nummers door een geschenk des heeren A. R. W. Baron Melvill van Carnbée, te 's Gravenhage, die aan het Instituut welwillend een aantal handschriftelijke stukken aanbood uit de nagelaten papieren van wijlen zijn broeder, den heer P. Baron Melvill van Carnbée, in leven kapitein-luitenant ter zee. Voor verreweg het grootste deel bevatten zij aanteekeningen van gemelden Zeeofficier over onderscheidene onderwerpen betreffende de Indische land- en volkenkunde. Een uitvoerig verslag dezer schenking werd geleverd in de Bestuursvergadering van 15 Mei 1880. Zie de Notulen in dl. 4, 4e reeks, blz. CXXXVI en vlg. der Bijdragen.

De heer P. J. B. C. Robidé van der Aa verrijkte de

verzameling met een Bataksch handschift op papier van boombast geschreven, behoorende tot de zoogenaamde tooverliteratuur; het bevat voorschriften omtrent voorbehoedmiddelen, waardoor men zich tegen verschillende onheilen kan beveiligen.

Door aankoop verwierf de bibliotheek eene niet onbelangrijke verzameling van handschriftelijke stukken betreffende de geschiedenis der Nederlanders op Formosa, bevattende o. a. F. C Rose, Geschiedenis der vestiging der Nederlanders op Formosa, 1622—25, 100 blz.; Chronologie A° 1622 — 34, 20 blz: — Copiën en extracten uit dagregisters en resolutieboeken, missiven enz., met aanteekeningen, 1622—54; — Memorabel verhael van den oorspronck enz. van de differenten tusschen de Nederlanden en Japan, om den Chin. handel in 1633; Rob. Junius, Togt naar de binnenlanden van Formosa, 1635—36; Afschriften van tijdschriftartikelen en uittreksels uit werken over Formosa; — Lijst van stukken betreffende Formosa op het Rijks-archief.

B. *Drukwerken.*

§ 1 Aanwinsten door geschenken.

Behalve de reeds vermelde uitgebreide verzamelingen, welke de bibliotheek mocht ontvangen van de Engelsche en Braziliaansche Gouvernementen, van de Administratie der École spéciale des langues orientales vivantes te Parijs, van het Museum voor natuurlijke historie te Genua, van de Curatoren der Rijks-universiteit te Leiden, van de Indische Regeering en door tusschenkomst van Commissarissen in Indië, — waaromtrent wij naar den eerlang uit te geven Catalogus verwijzen, — werden nog toegezonden door het

Ministerie van Kolonien

Almanak (Regerings) voor Nederlandsch-Indië. 1880. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°.

Almanak (Takwim) atau hitoengan hari, boelan, tahon orang Meschi 1880. Tahon orang Islam 1297 1298, dan Tahon orang Tjina Kong-si 5 6 Batavia, W. Bruining & Co 1879. 8°

Almenak Bahasa Melajoe. Maleische Almanak 1880. (Vierde aargang) Onder redactie van F. L. Winter Djokdjokarta, H Buning. 1880. 8°.

Bahwa ini hikajat Djahidin terkarang pada bahasa Wolanda oleh J. A. Uilkens dan dikarangken pada bahasa Melajoe oleh A. F. von de Wall. Betawi, G. Kolff & Co. 1879. 8°.

Berg (N. P. van den), Historical statistical notes on the production and consumption of Coffee. Translated from the Dutch bij G. G. Batten. Batavia, G. Kolff & Co. 1880. 8°.

Berg (J. Z. van den), Boekoe parintah njang bergoena kapada segala orang njang ada di bawah parintahnja Kompeni Ollanda. Soerabaya, Gebr. Gimberg & Co. 1880. 8°.

Bergsma (Dr. P. A.), Regenwaarnemingen in Nederlandsch-Indië. Eerste jaargang 1879. Uitgegeven op last der Nederlandsch-Indische Regeering. Batavia, Landsdrukkerij. 1880 8°.

Boekoe peladjaran boewat anak-anak bergoena akan mengenal letter Olanda. Ka-tiga-kalinja sereboe. Betawi, G. Kolff & Co. 1880. 8°.

Boelen (A.), Het lager onderwijs in verband met onze weerbaarheid. Uitgegeven ten voordeele der Fröbelschool te Batavia. Batavia, Visser & Co. 1880. 8°.

Bôrô-Boedoer op het eiland Java, afgebeeld door en onder toezigt van F. C. Wilsen, met toelichtenden en verklarenden tekst van dr C. Leemans. Leiden, E. J. Brill. 1878. folio.

Burg (Dr C. L. van der), Indische spruw (Aphthae tropicae.) Eene monographie. (Bekroond en uitgegeven door de Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in N.-I.) Batavia, Ernst & Co. 1880. 8°.

Cohen Stuart (A. B.), Nota over „Adelijke titels". Batavia, Landsdrukkerij. 1880. folio.

Courant (Javasche). Officieël nieuwsblad. Batavia, Landsdrukkerij. 1879—'80. folio 1879, nos 93—104; 1880, nos 1—105.

Dekker (J.), Rozeknopjes. Leesboek voor de Indische jeugd. Batavia, G. Kolff & Co. 1879. 8°.

Eindresumé van het bij Goevernementsbesluit dd. 10 Juni 1867 n° 2 bevolen onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond op Java en Madoera, samengesteld door den Chef der afdeeling Statistiek ter Algemeene Secretarie. Tweede gedeelte. Batavia, Ernst & Co. 1880. 4°.

Eydman (F. H.), Diffusie? (Over: Een gewichtig voorstel in het belang der suikerindustrie op Java, door G. H. W. Zuur.) (1877.) 8°.

Gelder (W. van), Beschrijving van het eiland Java en zijn

...woners, voor de scholen in Nederl. Indië. I, II. West Java III. Midden-Java. IV. Oost Java. Batavia, G. Kolff en Co. 1879 80. 8°.

Geschiedenis van Kalilah en Daminah uit het Maleisch in het Madureesch door Raden Pandji adi Koro. Batavia, Lands-drukkerij. 1879. 8°.

Hikajat Robinson Crusoë, terkarang pada bahasa Melajoe dengan mengikoet karangan bahasa Wolanda oleh A. F. von de Wall. Tertjitak di negeri den Haag pada pertjitakan Goewernemen. 1878. 8°.

Homans (W. L.), De grondbelasting als eenig redmiddel voor landbouw en nijverheid in deze gewesten, voornamelijk met betrekking tot de aanhangige quaestie van den dag. Batavia, Ogilvie & Co. 1877. 8°.

Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch Oost Indië. Uitgegeven op last van Zijne Excellentie den Minister van Koloniën. Negende jaargang. Eerste en Tweede deel. 1880. Amsterdam, C. F. Stemler. 1880. 8°.

Jaarboekje voor onderwijzers in Nederlandsch-Indië. Onder redactie van A. C. Tjebbes. Semarang, G. C. T. van Dorp & Co 1877- '79. Derde, vierde en vijfde jaargang. 8°.

Jaarverslag der Nederlandsch-Indische Escompto-Maatschappij. Boekjaar 1875, 1876, 1877, 1878, 1879. Batavia, W. Bruining en Co. 1876--'80. 4° en 8°.

Kaart (Topographische) der residentie Kediri opgenomen ingevolge Gouvernements Besluit dd. 6 Julij 1866 n° 8, in de jaren 1869 t/m. 1875. In steendruk gebragt aan de Topographische inrichting te 's Gravenhage op de schaal van 1:100.000. 1879. 1 bladen in folio.

Mas Ario Poerwo Lelono Reizen. 2e Deel. Batavia, 1879 8°.

Meschaert (B. J.), Kitab batja dari tjeritera goena anak anak di midras. Bahasa Malajoe. (Soerakarta, Vogel van der Heyde en Co. 1879.) 8°.

Mitra noe tani (De vriend van den Javaanschen landman) samengesteld door K. F. Holle, vertaald uit het Nederlandsch in het Soendaneesch door Raden Karta Winata. Zesde en zevende deel. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 8°.

Mijer (A.), De agrarische verordeningen in Nederlandsch-Indië ... van aanteekeningen en een alphabetisch register voorzien Tweede, herziene en vermeerderde druk. Batavia, Ernst en Co. 1880 8°

Naamlijst der Europeesche Inwoners van Nederlandsch-Indië en opgave omtrent hun burgerlijken stand. 1880. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8o.

Nielou (H. A. A.), Open brieven aan den heer G. F. W. Borel, naar aanleiding van zijn boek: Onze vestiging in Atjeh. (Overgedrukt uit de Locomotief). Samarang, De Groot, Kolff en Co. 1879. 8o Met kaart.

Observations made at the magnetical and meteorological Observatory at Batavia. Published by order of the Government of Netherlands India. Vol. IV. Meteorological observations from January 1st 1876, to December 31st 1878, made under the direction of dr. P. A. Bergsma. Batavia, Government printing Office. 1879. 4o.

Oudemans (Dr. J. A. C.), Ilmoe alam of wereldbeschrijving voor de Inlandsche scholen. Eerste stukje. Tweede druk. Over den vorm der aarde, de beweging der aarde en der maan, over de jaargetijden, de moessons, de tijdrekening en de eklipsen. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 8o.

Oudemans (Dr. J. A. C.), Ilmoe alam of wereldbeschrijving voor de Inlandsche scholen. Tweede stukje. Over de eklipsen, over zonnewijzers, het vinden van den meridiaan, het bepalen van geographische breedte en lengte, over middelbaren en waren tijd, en over het maken van kaarten. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8o.

Rapport aan den Koning van de Commissie, benoemd bij Z. M. Besluit van 2 Januarij 1867, betreffende de middelen tot bestrijding van den veetyphus, met eene bijlage, benevens de verordeningen waartoe bedoeld rapport geleid heeft, welke laatsten zijn opgenomen in de Nederlandsche Staatsbladen van 1870, nos. 131 en 191 en van 1872, no. 805. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 8o.

Reglement regelende het toezigt op het gebruik van stoomtoestellen in Nederlandsch-Indië. Met eenige aanteekeningen door een deskundige. Djokdja, H. Buning. 1880. 8o.

Reglement van krijgstucht of discipline voor het krijgsvolk te lande, van de Vereenigde Nederlanden, bewerkt ten gebruike bij de toepassing van hetzelve, voor het leger in Nederlandsch-Oost-Indië. Batavia, H. M. van Dorp en Co. 1878. 8o.

Rekenboek voor de scholen op Zuid-Celebes. Geheele getallen. Toepassing met benoemde getallen. 1. A. 1. B.

Makassar, B. Ch. Brugman. 1880. 8o; Idem. Tiendeelige breuken Maat-, gewicht- en muntstelsel 2. A. 2 B. Makassar, J van den Dungen Bille, B Ch. Brugman. 1879 '80. 8o.

Robinson Crusoë naar het Hollandsch van Gerard Keller door Raden Karta Winata. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 8o.

Serat garios lelampahan nipoen praboe oema jansal. en 2e deel. Batavia, 1879—'80. 8o

Sollewijn Gelpke (Dr. J. H. E.). De padie-kultuur in de Afdeeling Ngrowo, 1875 - 1876, 1876 -1877. Batavia, Ogilvie en Co. 1877—'79. 2 dln 8o.

Staatsblad van Nederlandsch-Indië. 1879 Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 8o. Nos. 277- 357. Idem. 1880. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8o. Nos. 1 -201.

Statistiek van den handel, de scheepvaart en de in en uitvoerregten in Nederlandsch Indië over het jaar 1877, samengesteld bij het Departement van Financiën. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 4o.

Stokmans (W. J. Elzevier) en J. P. Marinissen, Handleiding tot de beoefening der Madoereesche taal met woordenboek Soerabaia, Thieme & Co. 1880. 8o.

Tabellen aangaande de kubieke inhoud van balken en rondhouten van gelijke en ongelijke breedte en dikte. Tweede druk. Batavia, Landsdrukkerij 1880. folio.

Toorn (J L van der) dan L. K. Harmsen, Pada menjatakan peladjaran berhitoeng jang akan di tjahari di dalam ...ran dan di batoe-toelis oleh sekalian kanak-kanak jang beladjar ditempat-pengadjaran jang dipoelau-poelau Hindia ... adanja. Kitab jang pertama. Betawi, Ogilvie & Co. 1880. 8o.

Verbeek (R. D.), De zilver- en goudmijnen van Salida op Sumatra's Westkust. Batavia, Ernst & Co. 1880. 8o.

Verslag (Koloniaal) voor 1879. 's Gravenhage, Landsdrukkerij. 1880. folio.

Verslag (Koloniaal) voor 1849—1854. Utrecht, Kemink & Zoon. 1854. 8o.

Verslag van den President der Javasche Bank en van den Raad van Commissarissen, uitgebracht in de Algemeene Vergadering van stemgerechtigde deelhebbers op 27 Mei 1876 en op 19 Mei 1877. 48e en 49e Boekjaar. 1875 76, 1876 77. Batavia, Ernst & Co. 1876 77. 8o.

Verslag van den President der Javasche Bank en van den

Raad van Commissarissen, uitgebracht in de Algemeene Vergadering van stemgerechtigde deelhebbers, op 29 Mei 1880. 52e Boekjaar 1879—80. Batavia, Ernst & Co. 1880. 8o.

Verslag over het 17e boekjaar der Ned. Ind. Escompto-Maatschappij, uitgebracht in de Vergadering van Deelhebbers op Donderdag 8 April 1875. Batavia, Ernst & Co. 1875. 8o.

Verslag der Commissie, belast met het afnemen van het eind-examen voor de afdeeling „Hoogere burgerschool" van het Gymnasium „Willem III" te Batavia in 1879. (Batavia, Landsdrukkerij. 1879.) 8o.

Verzameling der verordeningen betreffende de Protestantsche kerken in Nederlandsch-Indië, vervaardigd onder toezigt van het Bestuur over de Protestantsche kerk in Nederlandsch-Indië. Batavia, Landsdrukkerij. 1869. 8o.

Verzameling van ordonnanciën betrekkelijk veeziekten in Nederlandsch-Indië en van handleidingen tot het desinfecteren van besmette of van besmetting verdachte voorwerpen, schepen, enz. zoomede tot de kennis der kenteekenen van besmettelijke veeziekten. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 8o.

Vliet (L. v. W. van), Internationaal regt. Zijn Neêrland's regten in den Indischen Archipel gehandhaafd? Batavia, W. Bruining & Co. 1880. 8o.

Voorwaarden (Algemeene) voor de uitvoering en het onderhoud bij aanneming der werken onder beheer van het Departement der Burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië. Herdruk. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 8o.

Vrendenberg (H.), Iets over waterwegen en waterleidingen op Java. Soerabaia, Naaml. Vennootschap Soerab. Handelsblad. 1880. 8o.

Wall (H. von de), Maleisch-Nederlandsch Woordenboek, op last van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië samengesteld en, met weglating van al het overtollige, uitgegeven door H. N. van der Tuuk, Batavia, Landsdrukkerij. 1877—'80. 8o. 2 dln.

Winckel (C. P. K.), Essai sur les principes regissant l'administration de la justice aux Indes Orientales Hollandaises surtout dans les Iles de Java et de Madoura et leur application. Avec une planche et une carte. Samarang, Amsterdam, G. C. T. van Dorp & Co., Scheltema & Holkema. 1880. 8o.

Winter Sr. (C. F.), Kawi-Javaansch woordenboek, ten

behoeve van degenen, die Javaansche gedichten wenschen te lezen, opgesteld Batavia. Landsdrukkerij. 1880. 8°.

Eene verzameling verschillende jaargangen van dag- en weekbladen, in Nederlandsch-Indië uitgegeven.

Eene verzameling van Regeeringsalmanakken en schoolverslagen ter aanvulling van de daaromtrent bestaande verzamelingen.

Eene verzameling van publicatiebladen van Suriname en Curaçao, ter aanvulling van het ontbrekende.

Ministerie van Marine.

Jaarboek van de Koninklijke Nederlandsche Zeemagt. 1878-1879 Uitgegeven door de zorg van het Departement van Marine 's Gravenhage, Gebroeders van Cleef 1880. 8°, met 2 platen.

Mededeelingen betreffende het zeewezen. Uitgegeven door de zorg van het Departement van Marine. 's Gravenhage, Gebroeders van Cleef. 1880. 8° 22e deel, 4e afl., met eene plaat.

Westkust Sumatra van Ilier tot Ajer Bangies. Zamengesteld op het Hydrographisch Bureau te Batavia. 1878. Schaal 1 : 250.000. 1 blad folio.

Westkust Sumatra van Ajer Bangies tot Padang. Gecompileerd op het Hydrographisch Bureau te Batavia. 1878. Schaal 1 : 250.000. 1 blad in folio.

India Office, London.

Books (The Sacred) of the East translated by various oriental Scholars and edited by F. Max Müller. Oxford, 1879. 8°. Vol. I. The Upanishads translated by F. Max Muller. Part. I. - Vol. II. The sacred laws of the Âryas as taught in the schools of Aastamba, Santama, Vasishtha and Baudhâyana translated by G. Bühler, Part. I. — Vol. III. The Sacred Books of China. The texts of Confucianisme translated by James Legge.

Braziliaansche Gouvernement.

Annaes da Bibliotheca Nacional do Rio de Janeiro. Rio de Janeiro, 1878 - '9 8°. Vol V. Fasc. nos 1 e 2; vol. VI. Fasc. nos 1 e 2.

Fransche Commissie voor internationale ruiling, te Parijs.

Bulletin de la Société de géographie de Lyon. Lyon, 1880. 8o. Tome III. No. 17.

Société Normande de géographie. Bulletin de l'année 1880. Juillet—Août. Rouen, 1880. 4o.

Directie der Nederlandsch-Indische Handelsbank.

Nederlandsch-Indische Handelsbank, boekjaar 1879. Verslag van den Raad van Commissarissen, aan de Algemeene Vergadering van Aandeelhouders op 2 Juni 1880. Amsterdam, 1880. 4o.

Directie der Javasche Bank.

Verslag van den President der Javasche Bank en van den Raad van Commissarissen, uitgebracht in de Algemeene Vergadering van stemgerechtigde deelhebbers, op 29 Mei 1880. 52e Boekjaar, 1879—80. Batavia, 1880. 8o.

Directie der Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij.

Verslag van den Raad van beheer der Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij over het zeventiende boekjaar, het zevende der concessiën, aan de Algemeene Vergadering van Aandeelhouders ingevolge art. 44 der Statuten. 's Gravenhage, 1880. 8o.

Directie der Stoomvaart-Maatschappij Nederland.

Stoomvaart-Maatschappij „Nederland". Verslag. April 1880. Amsterdam, 1880. 4o.

Directie der Oost- en West-Indische Opvoedings-Maatschappij, te 's Gravenhage.

Statuten voor de Oost- en West-Indische Opvoedings-maatschappij. (Delft, J. de Groot), z. j. 8o. — Idem. Vijfde druk. April 1874. 8o.

Verslag van de eerste vergadering der leden van de Oost- en West-Indische Opvoedings-maatschappij, gehouden te Delft 4 Julij 1851. (Te beschouwen als Vervolg op de Statuten). z. pl. en j. 8o.

Reglement (Huishoudelijk) voor de Commissie van beheer

der Oost- en West-Indische Opvoedings-maatschappij. (Delft, J de Groot.) (1851). 8°.

Adres aan Z. M. den Koning, door de Oost- en West-Indische Opvoedings-maatschappij ingediend, naar aanleiding van Z. M. besluit dd. 12 Maart 1862, n°. 43 (Delft, 1862). 8°.

Adres van de Commissie van beheer der Oost- en West-Indische Opvoedings-maatschappij te Delft, aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal. (Delft, 1862). 8°.

Adres van de Commissie van beheer der Oost- en West-Indische Opvoedings-maatschappij te Delft, aan Z. M. den Koning. (Delft, 1862). 8°.

Baud (G. L.), Uittreksel uit de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 22 December 1859. (Naar aanleiding van een opstel van Dr. W. Bosch in het Tijdschr v. N. I. Dec. 1859 over de Opvoedings Maatschappij.

Brieven en circulaires van de Opvoedings-maatschappij uitgegaan. 6 stuks. 8° en 4°.

Bestuur van het studiefonds te Batavia.

Verslag van het derde boekjaar van het studiefonds voor onbemiddelde leerlingen van goeden aanleg. Batavia, G. Kolff en Co 1880. 8°.

De volgende binnen en buitenlandsche akademiën, geleerde genootschappen en wetenschappelijke instellingen, waarmede het Instituut in betrekking staat, verrijkten de bibliotheek met hunne uitgaven.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam.

Verslagen en mededeelingen. Afdeeling Natuurkunde. Tweede reeks, XV, 1 3 Afdeeling Letterkunde. Tweede reeks, IX, 2, 3. Amsterdam, C. G. van der Post. 1880. 8°.

Jaarboek voor 1879. Amsterdam, 1880. 8°.

Jaarboek van April 1857—April 1858. Amsterdam, 1858. 8°.

Catalogue du Cabinet de monnaies et médailles de l'Academie Royale des sciences, à Amsterdam. Rédigé par M. M. A J. Enschedé et J P. Six. Amsterdam, 1863. 8°

Esseiva (P.), In mulieres emancipatas. Satira, praemio

aureo ornata in certamine poetico Hoeufftiano. Sequitur ad Eugeniam Augustam consolatio. Amstelodami, 1880. 8°.

Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam.

Tijdschrift onder redactie van Prof. C. M. Kan en N. W. Posthumus. Dl. IV, 3—5. Amsterdam, C. L. Brinkman. Utrecht, J. L. Beijers. 1880. 4°.

Bijbladen van het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam, onder redactie van Prof. C. M. Kan en N. W. Posthumus. No. 6. De Verslagen omtrent den tocht met de Willem Barents naar en in de IJszee, in den zomer van 1878. (Met een kaart) Amsterdam, C. L. Brinkman. Utrecht, J. L. Beijers. 1880. 4°.

Midden-Sumatra. Reizen en onderzoekingen der Sumatra-expeditie, uitgerust door het Aardrijkskundig Genootschap, 1877—1879, beschreven door de leden der expeditie, onder toezigt van prof. P. J. Veth. Leiden, E. J. Brill. 1880. 4°. Dl. I. 1; II. 1; III. 1; IV. 1.

Vereeniging voor de statistiek in Nederland, te Amsterdam.

Jaarboekje (Staatkundig en Staathuishoudkundig) voor 1880. Twee en dertigste jaargang. (6e serie, zevende jaargang.) Amsterdam, Joh. Müller. 1880. 8°.

Vereeniging voor Suriname te Amsterdam.

Statuten van de Vereeniging voor Suriname. Goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 14 Dec. 1876, waarbij de Vereeniging als rechtspersoon is erkend. Z. pl. en j. 4°.

Verslag der Vereeniging voor Suriname, 1 Nov. 1876—31 Oct. 1879. Z. pl. en j. 3 stuks fol.

Adressen van wege de Vereeniging gericht aan Z. Exc. den Minister van Koloniën en aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Z. pl. en j. 9 stks. folio.

Heemskerk (Mr. A.), Reisindrukken uit West-Indië. Medegedeeld in de vergadering van de „Vereeniging voor Suriname" den 23 November 1878. Met een kaart. Amsterdam, A. van Oosterzee. 1878. 8°.

Directie van de Bibliotheek der Universiteit te Amsterdam.

Karssen (G.), Denguis of knokkelkoorts. Academisch Proefschrift. Amsterdam, Scheltema en Holkema. 1879. 8°.

Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid, te Haarlem.

Tijdschrift. Deel I—XV; 2e reeks, dl. I (XVI)—VII (XXII): 3e reeks, dl. I (XXIII)— V (XXVII); dl. XVI, 6e stuk; Sept. 1879; 4e reeks, dl. IV. Haarlem, de Erven Loosjes. 1833—1880. 8°.

Algemeen Register op het Tijdschrift. Dl. I XV. Haarlem. z. j. 8°.

Handelingen. 1778—1878. Haarlem, 1778 1878. 12 dln. 8°.

Wet voor de Ned. Maatschappij ter bevordering van nijverheid. 1876. Haarlem, 1876. 8°.

Punten van beschrijving voor de 103e algemeene vergadering en het congres op Dingsdag 13 Julij 1880 en volgende dagen te Groningen. Haarlem, 1880. 8°.

Programma van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid. 1880. (Haarlem, 1880.) 4°.

Directie van het Warneriaansch legaat te Leiden.

Al Moschtabih, auctore Schamso 'd-dín Abu Abdallah Mohammed ibn Ahmed Ad-dhabí, e codd. mss. editus a Dr P. de Jong. Lugduni Batavorum, 1881. 8°.

Kitâbo l-adhdâd sive de vocabulis Arabicis quae plures habent significationes inter se oppositas auctore Abu Bekr ibno 'l-Anbâri. Ex unico qui superest codice Lugdunensi edidit atque indicibus instruxit M. Th. Houtsma. Lugduni Batavorum, 1881. 8°.

Directie der Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage.

Verslag van de aanwinsten der Koninklijke Bibliotheek gedurende het jaar 1879. 's Gravenhage, Alg. Landsdrukkerij 1880 8°.

Koninklijk Instituut van Ingenieurs, te 's Gravenhage.

Tijdschrift 1879—1880. 2e Afl. 1e en 2e ged.; 3e afl. 1e en

2e ged.; 4e afl. 2e ged.; 5e afl. 1e en 2e ged.; 1880—1881. 1e afl. 1e en 2e ged. 's Gravenhage, 1880. 4o.

Indisch Genootschap, te 's Gravenhage.

Verslagen der Algemeene Vergaderingen. 's Gravenhage, 1879—80. 8o.

Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht.

Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. III. Utrecht, Kemink en Zoon. 1880. 8o.

Werken van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. Nieuwe serie. No. 29. De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland onder het Henegouwsche Huis, uitgegeven door Dr. H. G. Hamaker. Eerste deel. Utrecht, 1879. 8o. — No. 31. Lijst van Noord-Nederlandsche Kronijken, met opgave van bestaande handschriften en litteratuur, door Mr. S. Muller. Utrecht, 1880. 8o.

Utrechtsche Zendingsvereeniging te Utrecht.

Berigten van de Utrechtsche Zendingsvereeniging voor het jaar 1878, 1879 en 1880. 19e, 20e en 21e deel. Utrecht, 1878—'80. 8o.

Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam.

Orgaan der Nederlandsche Zendingsvereeniging. Rotterdam, Mensing en de Koning. 1880. 8o. XXe jaarg. Nos. 5—12; XXIe jaarg. Nos. 1—4.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Batavia.

Notulen van de Algemeene en Bestuursvergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Batavia, W. Bruining. 1879—'80. 8o. Deel XVII, nos 2—4; XVIII, nos 1, 2.

Register op de Notulen der vergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, over de jaren 1867 tot en met 1878, door Mr. J. A. van der Chijs. Batavia, 1879. 8o.

Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, onder redaktie van J. E. Albrecht en K. L. van Schouwenburg. Batavia, 1879—'80. 8o. Deel XXV, 5, 6; XXVI, 1, 2, 3.

Verhandelingen. Deel XXXIX, 2e stuk; XLI, 1e en 2e stuk. Batavia, 1880. 4o.

Catalogus der ethnologische afdeeling van het Museum van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Derde druk. Batavia, 1880. 8o.

Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indië, Batavia.

Tijdschrift (Natuurkundig) voor Nederlandsch-Indië, uitgegeven door de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië. Batavia, Ernst en Co. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff 1880. 8o. Deel XXXIX. Zevende Serie. Deel IX.

Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië, Batavia.

Tijdschrift (Geneeskundig) voor Nederlandsch-Indië. Uitgegeven door de Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië. Batavia, Lange en Co. 1880 8o. Deel XX, N. Serie, deel IX, afl. 3, 4; deel XXI, N. Serie, deel X, afl. 1.

Koninklijk Instituut van Ingenieurs, Afd. Ned.-Indië, Batavia.

Tijdschrift van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, afd. Nederlandsch Indië. 1878 -1879. Batavia, 1879. 4o.

Meteorologisch Observatorium te Batavia.

Observations made at the magnetical and meteorological Observatory at Batavia. Published by order of the Government of Netherlands India. Vol. IV. Batavia, 1879. 4o.

Indisch Aardrijkskundig Genootschap, Semarang.

Tijdschrift, onder redaktie van A J. ten Brink. 1e Jaarg., 1e Afl. Semarang, 1880. 4o.

Onderwijzers-Vereeniging te Semarang.

Schoolblad voor Nederlandsch-Indië Uitgegeven door de Onderwijzers-Vereeniging te Semarang. Vierde jaargang. 1879. Nos 9—12; vijfde jaargang 1880. No 1. Semarang de Groot, Kolff en Co. 1879-80. folio.

Straits Branch of the Royal Asiatic Society. Singapore.

Journal. Published half-yearly. No. 3, July 1879; No 4, Dec. 1879. Singapore, A. Frois. 1879. 8o.

Royal Geographical Society, London.

Journal (The) of the Royal Geographical Society. Vol. XLIX. 1879. Londen, 1880. 8°.

Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography. With Maps. Edited by the Assistant Secretary. New Monthly Series. 1880. London, 1880. 8°.

Société Belge de géographie, Bruxelles.

Bulletin. Troisième année. 1879. n°. 6. Quatrième année. 1880. n°s. 1—4. Bruxelles, 1879—80. 8°.

Société de géographie d'Anvers.

Bulletin. Anvers, 1879—80. 8°. Tome IV, 5—7; V, 1- 4.

Société de Géographie de Paris.

Bulletin. Déc. 1879—Oct. 1880. Paris, 1879—80. 8°.

Société des études coloniales et maritimes, Paris.

Bulletin. Paris, 4e Année. 1880. 8°. N°. 1—8, Janv.—Oct. 1880.

Programme. Statuts. Règlement d'ordre intérieur. Liste des Membres de la Société. Paris, 1880. 8°.

Société des Études Japonaises, Paris.

Rapport annuel à la Société des Études Japonaises sur les travaux et sur les progrès des recherches relatives à l'extrême Orient pendant l'année 1879. Par Léon de Rosny. Paris, 1880. 8°.

Société Normande de géographie à Rouen.

Bulletin de l'année 1879. Mois de Juillet—Déc. Rouen, 1879. 4°. Bulletin de l'année 1880. Mai—Juin. Rouen, 1880. 4°.

Société de géographie de Lyon.

Bulletin. Lyon, 1879. 8°. Tome II, n°. 14.

Société de géographie commerciale de Bordeaux.

Bulletin. 2e Série. 3e année. Nos. 1—24. Bordeaux, 1880. 8°.

Geographische Gesellschaft in Bern.

II Jahresbericht. 1879—80. Redigirt von G. Reymond-le-Brun. Bern, B. F. Haller. 1880. 8°.

Ostschweizerische Geographisch-Commercielle Gesellschaft, St. Gallen.

Jahresbericht. 1879. St. Gallen, Zollikofer. 1880. 8°.

Katalog der Geographischen Ausstellung veranstaltet von der Ostschweizerischen Geographisch-Commerciellen Gesellschaft. St. Gallen, 1879. 8o.

Amrein (K. C.), Marco Polo. Oeffentlicher Vortrag, gehalten in der Geographisch-Commerciellen Gesellschaft in St. Gallen. Zürich, 1879. 8o.

Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften zu Berlin.

Monatsbericht. Berlin, 1879—'80. 8o. Sept. Dec. 1879; Jan. Aug. 1880. Mit Tafeln.

Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin.

Zeitschrift. Herausgegeben von Prof. dr. W. Koner. Berlin, 1879-80. 8o. Nos. 81—89.

Verhandlungen. Herausgegeben im Auftrage des Vorstandes von G. v. Boguslawski und W. Reiss. Bd. VI. Nos. 7-10; VII, Nos. 1—8. Berlin, 1879. 8o.

Mittheilungen der Afrikanischen Gesellschaft in Deutschland. Unter mitwirkung des Vorstandes herausg. von Dr. W. Erman. Berlin, 1878-80. 8o. Bd. I, II. Hft. 1—3.

Verein für Erdkunde zu Dresden.

Jahresbericht (XVII) des Vereins. Wisschenschaftlicher Theil. Dresden, 1880. 8o.

Nachtrag zum XVII. Jahresbericht des Vereins. Wissenschaftlicher Theil. Dresden, 1880. 8o.

Jahresbericht (XVI und XVII.) des Vereins. Sitzungsberichte und geschaftlicher Theil der Vereinsjahre 1878—'79 und 1879-80. Schluss ende Marz 1880. Dresden, 1880. 8o.

Verein für Erdkunde zu Halle a/S

Mittheilungen. 1880. Halle, 1880. 8o.

Verein für Naturkunde zu Cassel.

Bericht (XXVI und XXVII) des Vereins uber die Vereinsjahre vom 18 April 1878 bis dahin 1880 erstattet vom zeitigen Director Dr. E. Gerhard. Cassel, 1880. 8o.

Verein fur Erdkunde zu Metz.

Jahresbericht (Zweiter) pro 1879. Mit zwei Blatt Zeichnungen. Metz. G. Scriba. 1880. 8o.

Deutsche Morgenländische Gesellschaft, Leipzig.

Zeitschrift. Herausgegeben, unter der verantwortlicher

Redaction des Prof. Dr. E Windisch. 34e Band. I – IV Heft. Leipzig, F. A. Brockhaus. 1880. 8o.

Supplement zum XXXIIIen Bande. Wissenschaftlicher Jahresbericht über die Morgenländischen studien von October 1876 bis December 1877. Unter mitwirkung mehrerer Fach-gelehrten herausgegeben von Ernst Kuhn und Albert Socin. Hft. I, II. Leipzig, F. A. Brockhaus. 1879. 8o.

Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes heraus gegeben von der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. VII. Bd. No. 3. Auszüge aus syrischen Akten persischer Märtyrer übersetzt und durch untersuchungen zur historischen Topographie erläutert von Georg Hoffmann. Leipzig, 1880. 8o.

Königl. Societät der Wissenschaften zu Göttingen.

Nachrichten von der K. Gesellschaft der Wissenschaften und der Georg-Augusts Universität aus dem Jahre 1879. Göttingen, 1879. 8o.

Kaiserliche Akademie der Wissenschaften zu Wien.

Anzeiger. Mathematisch-naturwissenschaftliche Classe. Wien, 1880. 8o. XVII Jahrgang. 1880. Nr. I—XXVIII.

Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische classe. Wien, 1878-80. 8o. Bd. 90. Hft. I—III; Bd. 91. Hft. I, II; Bd. 92. Hft. I—III; Bd. 93. Hft. I—IV; Bd. 94. Hft. I, II; Bd. 95. Hft. I—IV; Bd. 96. Hft. I—III.

Register zu den Bänden 81 bis 90 der Sitzungsberichte der Philosophisch-Historische classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. IX. Wien, 1879. 8o.

Académie Impériale des sciences de St. Pétersbourg.

Bulletin. St. Pétersbourg. 1880. 8o. Tome XXVI, nos. 1—3.

Mémoires. St. Pétersbourg. 1879. 4o. VIIe série. Tome XXVI, nos. 12—14; XXVII, no. 1—4.

Wiedemann (F.), Zum gedächtniss an F. A. Schiefner: Rede gehalten am 11. December 1879 in der Sitzung der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. (St. Petersburg, 1880). 8o.

Keizerlijk Russisch Aardrijkskundig Genootschap, St. Petersburg.

Izvestija imperatorokogo Russkogo geographiteheskogo ob

...tschestva Mededeelingen van het Keizerlijk Russisch aardrijkskundig Genootschap, uitgegeven onder redactie van den Secretaris des Genootschaps W. J. Sreznevsky. 1879. 8°. 5 stukken

Kaukasisch-Archaeologische Commissie, Tiflis.

Akti sobranni Kaukazkoio archeographiceckaio Kommissicio. Tiflis, 1866—1869. 6 Dln folio, met platen en portretten.

R. Accademia dei Lincei, Roma.

Atti 1879—1880. Serie Terza. Transunti. Vol. IV, Fasc. 7; Vol V Fasc. 1. Roma, 1879—80. 4°.

Reale Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, Milano

Rendiconti Serie II. Volume XII. Milano, 1879. 8°

Sociedad geográfica de Madrid.

Boletín. Madrid. 1879—80. 8°. Tomo VII, 6; VIII, 1—6; IX, 1—5.

Société de géographie de Lisbonne.

Boletin de Sociedade de geographia de Lisboa. Seconda serie. N°. 1, 2 Lisboa, 1880. 8°.

Expedição scientifica ao interior de Africa. Observações meteorologicas e magneticas feitas pelos exploradores Portuguezes Hermenegildo de Brito Capello e Roberto Ivens. Lisboa. 1879. folio.

Questões Africanas. Proposta apresentada em sessão de 2 de Fevereiro de 1880 da Sociedade de Geographia de Lisboa pela Commissão nacional Portugueza de exploração e civilisação d'Africa (Commissão Africana). Lisboa, 1880. 8°.

Questões Africanas representação ao Governo Portuguez pela Sociedade de Geographia de Lisboa. Lisboa, 1880. 8°.

Castilho (A. de), O Zambeseze. Apontamentos de duas viagens Conferencia perante a Sociedade de geographia em 27 Julho de 1880. Lisboa, 1880. 8°.

O districto de Lourenço Marques no presente e no futuro. Breves apontamentos lidos em sessão de 14de Abril de 1880 da Sociedade de Castilho. Lisboa. 1880. 8°.

Programma da celebração em Lisboa do terceiro centenario de Luiz de Camoës. Commemoração promovida pela corporação da Imprensa Jornalistica, auxiliada pela Camara Municipal,

pelo Governo e pelos Habitantes da cidade. 1580—1880. Lisboa, 1880. folio.

American Geographical Society, New-York.

Bulletin of the American Geographical Society. 1879, nº. 3, 4, 5. New-York, 1879—80. 8º.

Journal. Vol. IX, X. New-York, 1879—80. 8º.

American Academy of Arts and sciences, Boston.

Proceedings. New series. Vol. VI. Whole series. Vol. XIV. From May, 1878, to May, 1879. Selected from the Records. Vol. VII. Whole series. Vol. XV. Part. I. From May, 1879, to December, 1879. Selected from the Records. Boston, 1879—80. 2 dln. 8º.

Sociedad de geografia y estadistica de la Republica Mexicana, Mexico.

Boletin. Tercera época. Tomo IV. Numero 6 y 7. Mexico, 1879. 8º.

Vanwege de Redactiën van tijdschriften en Uitgevers werden ontvangen:

Annales de l'extrême Orient. Revue illustrée asiatique et océanienne mensuelle, sous la direction de M. le Comte Meyners d'Estrey. Paris, 1880. 8º. Nº. 19—30.

Bulletin trimestriel des nouvelles publications relatives à la linguistique, aux religions et à l'histoire des peuples de l'Orient, de l'Asie, de l'Afrique, de l'Océanie et de l'Amérique. Paris, Maisonneuve & Cie. 1880. 8º. No. 3.

Catalogue de livres de linguistique anciens et modernes en vente aux prix marqués. No. 5. Langues Sémitiques. Paris, Maisonneuve et Cie. 1880. 8º.

Cosmos. Communicazioni sui progressi piu recenti e notevoli della geografia e delle scienzi affini di Guido Cora. Torino, 1879—80. 8º. Vol. V, 7—12. Vol. VI, 1—4.

Exploration (L'). Revue des conquêtes de la civilisation sur tous les points du globe. Recueil hebdomadaire illustré de cartes, plans et gravures, hors texte publié sous la direction de M. Paul Tournafond. Tome IX. No. 173—175, 177—201; Tome X. Nos. 202—206. Paris, 1880. 8º.

Gids (de Indische). Staat- en letterkundig maandschrift. Directeur: C. E. van Kesteren, met veler medewerking. Redacteur van de rubriek Koloniale Litteratuur: Dr. T. C.

L. Wijnmalen. Amsterdam, J. H. de Bussy 1880. 8°. Tweede jaargang, in 2 dln.

Kohler's (K. F.) Antiquarium in Leipzig. Catalog. No 338. Orientalia Bibliothek des Verst. Akademikers Anton v. Schiefner in St. Petersburg. Leipzig, 1880. 8°.

Mercuur (De Indische). Orgaan voor den handel op Indië. Uitgever J. H. de Bussy. Amsterdam, 1880. folio. 12 nrs.

Monatsschrift (Oesterreichische) für den Orient. Herausgegeben vom Orientalischen Museum in Wien. Redigirt von A. von Scala. 1880, no. 1 12. Wien, 1880. 4°.

Notices sur le Manuel du voyageur par D. Kaltbrunner édité par J. Wurster et Cie. Avec opinions et comptes rendus sur cet ouvrage. Zürich, Juin 1879. 8°.

Os Lusiadas por Luis de Camoes. Edição popular gratuita da empreza do Diario de Noticias commerando o tricentenario da morte do Poeta especialmente dedicada aos assignantes e leitores habituaes do mencionado diario. 30.000 exemplares. Reproducção critica sob a direcçao de F. Adolpho Coelho, da segunda edicao de 1572, feita durante a vida do poeta. 1880. (2a ediçao. 4.000 exemplares destinadas ás bibliothecas, escolas, etc.) 4° obl.

Tijdschrift (Indisch militair) Nieuwe serie. 1880. Elfde jaargang, afl. 2 -12. Batavia, G. Kolff en Co. 1880. 8°.

Zeitschrift fur wissenschaftliche Geographie, in verbindung mit O Delitsch, J. I. Egli, Th Fischer, A. Kirchhoff, O. Krummel, F Marthe, J Rein, S. Ruge, Th. Schunke u. a. herausgegeben von J I. Kettler. Lahr in Baden. 1880. 8°. Bd. I. Hft. 1—6.

Zending (De Rijnsche). Tijdschrift ter bevordering van het Christendom in Nederlandsch-Indië. Onder redactie van J. P. G. Westhoff en J. Posthumus Meyes. Amsterdam, Höveker en Zoon. 1879 80. 8°. Xe jaarg. no. 4; XIe jaarg. n°. 1, 2.

De volgende Schrijvers vereerden ons met hunne geschriften.

Arntz (J.), God, natuur en eeredienst bij de aloude Arische Indiers Eene keuze van zangen uit de eerste Afdeeling der Rig-Veda-Sanhita. Vertaald uit het Sanskrit en toegelicht. 's Hertogenbosch, W. van Gulick. 1871. 8°.

(Dit stuk is n°. VII van den derden jaarg. der „Studien op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied.")

Bergsma (Dr. P. A.), Regenwaarnemingen in Nederlandsch-Indië. Eerste jaargang. 1879. Uitgegeven op last der Nederlandsch-Indische Regeering. Batavia, 1880. 8o.

Bik (Mr. A. J. E. A.), Aankondiging van C. Th van Deventer's Proefschrift: Zijn naar de Grondwet onze koloniën deelen des Rijks? Overgedrukt uit Themis, Regtsk. Tijdschr. 1e stuk. 1880. 8o.

Blumentritt (Fr.), Holländische Angriffe auf die Philippinen im XVI, XVII und XVIII Jahrhunderte. Historische Skizze. Separatabdruck aus dem Jahresberichte der Communal-Ober-Realschule in Leitmeritz, 1880. 8o.

Borel (G. F. W.), Onze vestiging in Atjeh. Critisch beschreven. Met twee kaarten. 's Gravenhage, D. A. Thieme. 1878. 8o.

Chumaceiro Az. (A. M.), De natuurlijke hulpbronnen van de kolonie Curaçao. Kritiek en antikritiek. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. 1880. 8o.

Dozy (Dr. G. J.), Die Geographie in den Niederlanden. Ueberzicht über die im Jahre 1879 erschienenen Arbeiten. Sep.-Abdr. a. Kettler's Zeitschrift für Wissenschaftl. Geogr. Bd. I, Hft. 3 8o.

Elzevier Stokmans (W. J.) en J. P. Marinissen, Handleiding tot de beoefening der Madoereesche taal met woordenboek. Soerabaia, Thieme en Co. 1880. 8o.

Favre (P.), Dictionnaire Français-Malais. Vienne, Impr. Impériale et Royale. 1880. 2 vols. 8o.

Fortanier (A. P.), Geschiedenis van het ontstaan en de ontwikkeling der Nederlandsche koloniën. Tweede, verbeterde en vermeerderde druk. Amsterdam, G. L. Funke. 1879. 8o.

Fraissinet (P.), Eenige West-Indische koloniën na de emancipatie. Amsterdam, C. A. Spin en Zoon. 1879. 8o.

Geerts (A. J. C.), On sanitary reform in Japan. Reprinted from the Japan Weekly Mail. Yokohama, May, 1880. 8o.

Groot (Corns. de), Recensie van P. W. Flower's A history of the trade in tin &c. Overgedrukt uit de Indische Gids, Jan. 1881. 8o.

Heemskerk (Mr. A.), Reisindrukken uit West-Indië. Medegedeeld in de Vergadering van de „Vereeniging voor Suriname", den 23en November 1878 Met een kaart. Amsterdam, A. van Oosterzee. 1878. 8o.

Heldring (B.), (Brief aan den heer mr. N. P. van den Berg, naar aanleiding van zijne wederlegging en aanvulling van des schrijvers opmerkingen in „de Gids" van October 1878. Amsterdam, Ellermans, Harms en Co. 1880). 8°.

Hoëvell (G. W. W. C. van), Over de afleiding en beteekenis der woorden „pela" en „kakian." (Overgedrukt uit het Tijdschr. voor Ind. taal-, land- en volk.) Batavia, 1879. 8°.

Hoëvell (G. W. W. C. van), Nog iets over Ceram's politieken toestand. (Overgedrukt uit het Alg. Dagblad van Ned. Indië, van 13 Aug. 1879, no. 187.) Batavia, 1879. 8°.

Hoëvell (G. W. W. C. van), Iets over 't oorlogvoeren der Batta's. (Overgedrukt uit het Tijdschr. v. Ned. Ind., Dec. 1878.) (Zalt-Bommel, 1878.) 8°.

Hoëvell (G. W. W. C. van), Een bescheiden woord betreffende het inlandsch onderwijs. (Overgedrukt uit het Tijdschr. v. Ned. Indië, Aug. 1879.) (Zalt-Bommel, 1879). 8°.

Joosten (A. C.) Heeft Indië behoefte aan hervorming? Proeve van beantwoording. Amsterdam, P. N. van Kampen. 1867. 8°.

Joosten (A. C.), Bijdrage tot de oplossing der koloniale quaestie Amsterdam, Blikman en Sartorius. 1870. 8°.

Juynboll (Dr. A. W. T.), Eene Handleiding voor de studie van den Islâm beoordeeld. Eerste gedeelte. Amsterdam, 1880. 8°.

Kniphorst (J. H. P. R.), Historische schets van den zeeroof. Z. pl en j. 1880. Overdruk. Vervolg. 8°.

Musschenbroek (Mr. S. C. J. W. van), Iets over de inlandsche wijze van katoen-verven (roodverven, bruinverven, blauwverven. enz.) op Midden-Java, en over de daarbij gebruikte grondstoffen. Naar Javaansche bronnen bewerkt en met aanteekeningen voorzien. Leiden, E. J. Brill. 1878. 8°.

Nederburgh (C. B.), Bijdrage tot de interpretatie der artt 78 al. 2 en 83 van het Reg.-Reglement van Nederl.-Indië in verband met Art. 3 van het Reglement op de Recht. Org. in N.-I. Academisch proefschrift. Leiden, A. H. Adriani. 1880. 8°.

Pierson (N. G.), Koloniale politiek. Amsterdam, P. N. van Kampen & Zoon. 1877. 8°.

Quarles van Ufford (Jhr. Mr. J. K. W.), Koloniale kroniek. Koloniale literatuur. (Overgedrukt uit de Economist, Januari, Februari, Maart 1880.) 8°.

Quarles van Ufford (Jhr. Mr. J. K. W.), Academische

verhandelingen over koloniale onderwerpen (Overgedrukt uit de „Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië," 4e volgr. IVe deel, 3e stuk.) 's Gravenhage, H. L. Smits. 1880. 8o.

Ruelens (Ch.), Voyage du navire Belge „La Concordia" aux Indes (1719—1721) d'après la relation du P. Servais Varrée. Bruxelles, Ve. Ch. Vanderauwera. 1877. 8o.

Rijckevorsel (Dr. E. van), Brieven uit Insulinde. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1878. 8o.

Scheffer (Dr. R. H. C.), Verslag omtrent den staat van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg en der daarbij behoorende inrichtingen, gedurende het jaar 1878. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 8o.

Schlegel (G.), Réponse aux critiques de l'Uranographie Chinoise. Tirage à part des Contibutions à la Philologie, la Géographie et l'Ethnographie des Indes Orientales Néerlandaises, 4me série, vol. IV, 2me livraison, 1880. La Haye, Mart. Nijhoff. 1880. 8o.

Vliet (C. A. M. van), Handleiding voor de teelt en bereiding van tabak voor de Europeesche markt, in 1865 bekroond met de gouden medaille voor bereiding van Java-tabak voor de Europesche markt door de Factorij der Nederl. Handelmaatschappij te Batavia. Batavia, G. Kolff en Co. 1876. 8o.

Waal (H. L. E. de), De invloed der kolonisatie op het inlandsche recht in Nederl. Oost-Indië. Academisch proefschrift. Haarlem, G. van den Berg. 1880. 8o.

Warren (Dr. S.), Nirayāvalayāsuttam, een Upāñga der Jaina's. Met inleiding, aanteekeningen en glossaar. Uitgegeven door de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. Amsterdam, Johannes Müller. 1879. 4o.

Warren (S. J.), Over de godsdienstige en wijsgeerige begrippen der Jaina's. Akademisch proefschrift. Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink. 1875. 8o.

Weitzel (A. W. P.), De staathuishoudkunde bij de Nederlandsche krijgsmacht. (Overgedrukt uit de Tijdspiegel, 1880). 8o.

Weitzel (A. W. P.), Een volkslied voor Nederland. (Overgedrukt uit De Tijdspiegel. 1880). 8o.

Wijck (H. van der), De Nederlandsche Oost-Indische bezittingen onder het bestuur van den Kommissaris-generaal du Bus de Gisignies. 1826—1830. Academisch proefschrift. 's Gravenhage, M. Nijhoff. 1866. 8o.

Eindelijk ontving de bibliotheek geschenken:

Van den heer mr. A. J. E. A. Bik, te 's Gravenhage:

Nooten (Mr. N. F. van), Beoordeeling van: Iets over het conflict tusschen de Nederlandsche en de Nederlandsch-Indische wetgeving in zake van voogdij en toeziende voogdij. Acad. proefschrift van A. J. E. A. Bik. Overgedrukt uit Themis, Regtsk. Tijdschr. 3e stuk. 1880. 8o.

Eene teekening voorstellende Alfoeren van het eiland Ceram uit den omtrek der negorij Piroe zooals zij zich den 9n October te Amboina aan den Gouverneur vertoond hebben. 4o.

Van den heer mr. W. B. Bergsma, te Berlicum (Noord-Brabant):

Adres van participanten der Nederlandsche Oost-Indische Maatschappij aan het Staatsbewind der Bataafsche Republiek, houdende een geschiedkundig en beredeneerd vertoog van de rechten dier Maatschappij, van hare gewigtige betrekkingen tot den Staat en de overeenstemming van haar voortdurend bestaan met de algemeene belangen. Amsterdam, Pieter den Hengst. 1802. 8o.

Hogendorp (Dirk van), Aanmerkingen op het adres van participanten (in de gewezene) Nederlandsche Oost-Indische Maatschappij aan het Staatsbewind der Bataafsche Republiek. In den Hage, J. van Cleef. 1802. 8o.

Wiselius (Mr. Samuel Petrusz), Bericht betrekkelijk zeker adres, onlangs gepresenteerd aan het Staatsbewind der Bataafsche Republiek, op naam van participanten der Nederlandsche Oost Indische Maatschappij, der Bataafsche natie overgedragen. Amsterdam, W. Holtrop. 1802. 8o.

Brieven aan eenen participant in de Oost-Indische Compagnie, door Gijsbert Karel van Hogendorp. Amsterdam, de Wed. J. Doll. 1802. 8o.

Vervolg op de brieven aan eenen Participant in de Oost-Indische Compagnie, handelende over een stelsel van bestuur en handel voor Nederlandsch-Indië, door Gijsbert Karel van Hogendorp. Amsterdam, de Wed. J. Doll. 1802. 8o.

Tweede vervolg op de brieven aan eenen Participant in de Oost-Indische Compagnie, handelende over een stelsel van bestuur en handel voor Nederlandsch-Indië, door Gijsbert Karel van Hogendorp. Amsterdam, de Wed. J. Doll. 1803. 8o.

Verhandelingen over den Oost Indischen handel, door

Gijsbert Karel van Hogendorp. Derde stuk. Amsterdam, de Wed. J. Doll. 1802. 8o.

Van den heer J. H. de Bussy, te Amsterdam:

Kaart van een spoorweg tusschen Madioen en Soerakarta. Gelith. door Amand. Uitgave van J. H. de Bussy. Amsterdam. 1880. 1 blad folio.

Van den heer A. J. C. Geerts, te Yokohama:

Reports (First and second annual) of the central sanitary Bureau of the Home Department of the Imperial Japanese Government, embracing the period from the 1st day of the 7th month of the 8th year of Meiji (1st July, 1875) to the 30th day of the 6th month of the 10th year of Meiji (30th June 1877). 8o.

Report of the Director of the central sanitary Bureau, to H. E. the Minister of the Home Department, on choleraic diseases in Japan, during the 10th year of Meiji (1877). 8o.

Echo (L') du Japon. Mardi, 13 Avril Jeudi 13 Mai 1880. Nos. 223 en 225. folio. (Hierin opstellen van de hand des heeren A. J. C. Geerts.)

Van de Firma Wed. G. Hulst van Keulen, te Amsterdam:

Kaart van het eiland van Java en omliggende eilanden en vaarwaters uit de jongste berigten en opnamen te zamengesteld door Jacob Swart. Amsterdam, Wed. G. Hulst van Keulen. 1876. Verbeterd in 1877. 5 bladen folio.

Kaart van het vaarwater benoorden Macassar. Amsterdam, Wed. G. Hulst van Keulen. 1851, verbeterd in 1876. 1 blad folio.

De straten Madura en Bali naar de laatste waarnemingen van Jacob Swart, enz. Amsterdam, Wed. G. Hulst van Keulen. 1879. 1 blad folio.

Kaart van de Westkust van Celebes van af Kakéan tot en met de baai van Paré Paré. Amsterdam, Wed. G. Hulst van Keulen. 1868. 1 blad folio.

Kaart van de vaarwaters naar de reede van Batavia. Amsterdam, Wed. G. Hulst van Keulen. 1879. 1 blad folio.

Van den heer H. Hope Loudon, te 's Gravenhage:

Memoir of the life and public services of Sir Thomas

Stamford Raffles, F. R. S. Particularly in the Government of Java, 1811—1816, and of Bencoolen and its dependencies, 1817—1824; with details of the commerce and resources of the Eastern Archipelago, and Selections from his correspondence. By his Widow. London, 1830. 4o.

Doornik (J. E.), Vrijmoedige gedachten over Neêrlands Indië en over de regering van den Gouverneur-Generaal van der Capellen. Amst., E. G. Sulpke. 1826. 8o.

Beschouwing (Korte) van de „Vrijmoedige gedachten over Neêrlands-Indië en over de regering van den Gouverneur-Generaal van der Capellen door J. E. Doornik." No. 1. Amst., J. C. van Kesteren. 1827. 8o.

Engelhard (Nicolaas), Overzigt van den staat der Nederlandsche Oost-Indische bezittingen, onder het bestuur van den Gouverneur Generaal Herman Willem Daendels, enz. enz.; ter betere kennis en waardering van 's mans willekeurig en gewelddadig bewind. 's Grav. en Amst., Gebr. v. Cleef. 1816. 8o.

Blik op het bestuur van Nederlandsch-Indië onder den Gouverneur-Generaal Js. van den Bosch, voor zoover het door denzelven ingevoerde stelsel van cultures betreft. Openbaar gemaakt bij besluit van den Gouverneur-Generaal ad interim, van 28 Maart 1834, no 1. Uitgegeven door de Redactie van den Oosterling. Kampen, K. van Hulst. 1835. 8o.

Campagne (H. O.), Java. Zijnde een kort overzigt van deszelfs waardij en handel, met betrekking tot Nederland: in antwoord aan den Schrijver der Aanmerkingen op het nieuw ingevoerd stelsel op dat eiland. 's Grav. en Amst., Gebr. van Cleef. 1815. 8o.

Campagne (H. O.), Kort overzigt van den voormaligen handel der Nederlanders in Azië, zijnde een vervolg van Java. 's Grav. en Amsst., Gebr. van Cleef. 1816. 8o.

Verzameling van stukken, rakende de zaak van Dirk van Hogendorp, Opperkoopman in dienst der Oost-Indische Compagnie en Gezaghebber over Java's Oosthoek. Gedrukt voor den autheur. Den Haag. 1801. fol.

Staat der Nederlandsche Oost Indische bezittingen onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal Herman Willem Daendels, Ridder, Luitenant Generaal, enz., in de jaren 1808—1811. 's Grav. 1814. met 3 dln. Bijlagen. fol.

Friedrich (R.), Voorloopig verslag van het eiland Bali. Vervolg. (Overdruk.) 4o.

Friedrich (R.), Javaansche oudheden. (Overdruk.) 4o.

Secreet-Bijlaagen tot het nader rapport van de Gecommitteerden tot de zaaken der Oost-Indische Compagnie, over den staat en de omstandigheden van die Maatschappij. Den 14 Julij 1791. folio.

Eene verzameling brochures over Oost- en West-Indische aangelegenheden, verschenen in de jaren 1860—1880. 9 stuks. 8o.

Van den heer Dr. W. J. A. Jonckbloet, te 's Gravenhage:

Catalogus van den internationalen wedstrijd verbonden aan de nationale tentoonstelling van Nederlandsche en Koloniale nijverheid te Arnhem, 1879. Arnhem, W. K. Kien. (1879). 8o.

Catalogus der nationale tentoonstelling van Nederlandsche en Koloniale Nijverheid, te Arnhem, 1879. Tweede vermeerderde druk. Arnhem, W. K. Kien. (1879). 8o.

Van den heer C. E. van Kesteren, te 's Gravenhage:

Brief (Open) aan Zijne Excellentie Mr. W. Baron van Goltstein, Minister van Koloniën te 's Gravenhage. Samarang, C. L. Baier, voorheen de Groot, Kolff & Co. 1880. 8o.

Van den heer Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford, te 's Gravenhage:

Denison (Noel), Jottings made during a tour amongst the Land Dyaks of Upper Sarawak, Borneo, during the year, 1874. Singapore, 1879. 8o.

Van den heer C. H. B. von Rosenberg, te 's Gravenhage.

Oorspronkelijke teekeningen, door den heer von Rosenberg vervaardigd en uitgegeven in zijn werk: „Der Malayische Archipel." In portefeuille in 4o.

Diest (P. H. van) en J. K. W. Quarles van Ufford, Nota over de concessie-aanvrage tot ontginning van kolen uit het Ombilienveld en aanleg van een spoorweg van daar naar Padang. 's Gravenhage, W. P. van Stockum. 1872. 8o.

Kuffeler (F. C. van der Meer van), De gesneuvelden op het eiland Bali godsdienstig herdacht. Batavia, Lange & Co. 1849. 8o.

Leemans (C.), Eenige opmerkingen over de uitgaaf van het werk: Bôrô Boedoer op het eiland Java. Overgedrukt uit de Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie

van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, 2de Reeks, Deel IV. Amsterdam, C. G. van der Post. 1874. 8o.

Schlegel.(Dr. G.), Iets omtrent de betrekkingen der Chinezen met Java voor de komst der Europeanen aldaar. Batavia, Landsdrukkerij. 1870. 8o.

Veth (P. J.), Javasche landschappen. (Beoordeeling van: Java, naar schilderijen en teekeningen van A. Salm, enz.) (Overgedrukt uit „de Gids", 1872, No. 1). Amsterdam, 1878. 8o.

Veth (P. J.), The Dutch expedition to Central Sumatra. From „Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography". December No. 1879. (London, 1879.) 8o.

Van den heer D. Scheltema, te Haarlem.

Bickmore (Prof. Albert S.), Reizen in den O.-I. Archipel. Uit het Engelsch vertaald en van aanteekeningen voorzien door Dr. J. J. de Hollander. Schiedam, H. A. M. Roelants. 1873. 8o. 2 dln. in 1 bd.

Buddingh (Dr. S. A.), Neêrlands Oost-Indië. Reizen gedaan gedurende het tijdvak van 1852—1857. Met platen. Rotterdam, M. Wijt en Zonen. 1859—1861. 3 dln. 8o.

Coningh (C. T. van Assendelft de), Mijn verblijf in Japan. Amst., Gebr. Kraay. 1856. 8o.

Heerdt (Mr. J. C. F. baron van), Mijne Reis met de landmail over Singapore, Ceilon, Aden en Suez tot Alexandrië in Egypte. Met pl. en eene kaart. 's Grav., K. Führi. 1851. 8o.

Cook (James), Reize rondom de waereld, vertaald door J. D. Pasteur. Met kaarten en plaaten. Leyden, enz., Honkoop. 1795—1803. 8o. 13 dln.

Kaempfer (E.), De beschrijving van Japan. Uyt het oorspronkelijk Hoogduitsch Handschrift in het Engelsch overgezet door J. G. Scheuchzer, onder het opzicht van den Ridder Hans Sloane uytgegeven en uyt het Engelsch in 't Nederduytsch vertaalt. 's Grav., Amst., P. Gosse en J. Neaulme. 1729. folio.

Veth (P. J.), De Sago. (IV van de „Bijdragen tot de kennis van de voornaamste voortbrengselen van Nederlandsch-Indië. Uitgegeven door de Maatschappij: Tot Nut van 't algemeen.") Amst., Fred. Muller. 1866. 8o.

Scheltema (Mr. M. W.), Opdragt van regten op onroe-

rende zaken in Nederlandsch-Indië (1851). Z. pl. en j. 8°.

*Harthoorn (S. E.), De Evangelische zending en Oost-Java. Eene kritische bijdrage. (Met een begeleidend schrijven van Dr. A. Pierson.) Haarlem, A. C. Kruseman. 1863. 8°.

Hasselman (J. J.), Beschouwingen over Java, in eene reeks van artikels geplaatst in het Tielsch Stads en Arrondissements Weekblad. Tiel, A. van Loon. 1864. 8°.

Verslag aan den Koning, uitgebragt door de Staatscommissie, ingesteld bij 's Konings besluit van 16 Junij 1857 n°. 90, op het adres van F. H. van Vlissingen en negen anderen betreffende de Europesche kolonisatie in Nederl.-Indië. Met zeven bijlagen. Uitgegeven op last van den Minister van Koloniën. 's Grav., de Gebr. van Cleef. 1858. 8°.

Kan (Dr. C. M.), Ontdekkingsreizen van den nieuweren tijd. Africa. Utrecht, J. L. Beijers. 1871. 8°.

Magazijn (Indisch). Verzameling van werken, opstellen en berigten aangaande Nederl. Oost-Indië, uitgegeven door E. de Waal. Batavia, Landsdrukkerij. 1845. 8°. Tweede twaalftal. Nrs. 1—12, in 6 stukken.

Archief (Indisch), uitgegeven door Dr. S. A. Buddingh. Batavia, Landsdrukkerij. 1849—50. 8°. 1e jaarg., 12 afl.; 2e jaarg., 1e, 3e—12e afl.

Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië. 10e jg. (N. S. 1e jg.) afl. 1—3. Batavia, 1848, 8°.; jaarg. 1849, afl. 1—12; jaarg. 1850, afl. 1—12; jaarg. 1851, afl. 1—12. Groningen, 1849—51. 8°.

Van den heer A. J. Baron Schimmelpenninck van der Oye, te Paramaribo:

Catalogus der Surinaamsche koloniale bibliotheek. 1862. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1862. 8°.

Van den heer Dr. T. C. L. Wijnmalen, te 's Gravenhage:

Blume (H. A.), Algemeene beschouwingen naar aanleiding van art. 105, 106, 107 en 109 van het Reglement op het beleid der regering van Neêrlandsch-Indië. Akademische proeve. Leyden, J. W. van Leeuwen. 1857. 8°.

Kaart van Java en Madura op de schaal van 1.100.000 door Le Clercq, op steen gebracht door A. J Bogaerts, te Breda, 1850. Opgeplakt, 2 bladen, langw. folio.

Memoria historica e politica sobre e commercio da escra-

vatura entregue no dia 2de Novembro de 1816 ao Conde Capo d'Istria Ministro do Imperador da Russia por Antonio de Saldanha da Gama. Lisboa, 1880. 8°.

Weekblad (Aardrijkskundig). Nieuwe serie, onder redactie van Dr. G. J. Dozy. Amsterdam, 1879—81. 4°. 1e jaargang 1879—80, 1e en 2e halfjaar. 2e jaargang. 1880—81. 1e halfjaar n°. 1—11 (27 Dec. 1880).

Zeitschrift (Allgemeine Missions-). Monatshefte für geschichtliche und theoretische Missionskunde. In Verbindung mit einer Reihe Fachmänner unter specieller Mitwirkung von Dr. Th. Christlieb und Dr. R. Grundemann, herausgegeben von Dr. G. Warneck. Gutersloh, 1877—80. 8°. Bd. IV—VII.

§ 2. Aanwinsten door aankoop.

Onder de aankoopen verdienen vermelding:

Eene verzameling van portretten van Gouverneur-Generaals en andere Indische waardigheidsbekleeders. Te zamen 75 stuks in folio, 4° en 8°. Afkomstig uit de colllectie van Dr. van Kaathoven, te Leiden.

Midden-Sumatra. Reizen en onderzoekingen der Sumatra-expeditie, uitgerust door het Aardrijkskundig Genootschap. 1877—'79. Photographie-Album. 145 Photographiën op 75 bladen door D. D. Veth. Leiden, E. J. Brill. 1879. 4°. obl. in één doos.

Bovendien werden de volgende werken aangekocht:

Albertis (L. M. d'), New Guinea: what I did and what I saw. London, 1880. 2 dln. 8°.

Arriens (P.), Maleisch-Hollandsch Atjehsche woordenlijst. Amsterdam, J. H. de Bussy. 1880. 8°.

Badings (A. H. L.), Woordenboek voor de zeevaart in het Hollandsch-Maleisch-Fransch-Engelsch, met verklarenden Hollandschen tekst. Schoonhoven, S. E. van Nooten en Zoon. 1880. 8°.

Canamaque (Fr.), Recuerdos de Filipinas. Cosas, casos y usos de aquellas islas: vistos, oidos y contados. Madrid, 1877—79. 2 dln. 8°.

Goldstücker (Prof. Th.), Literary Remains. London, 1879. 2 dln. 8°.

Hodgson (B. H.), Miscellaneous essays relating to Indian subjects. London, Trübner & Co. 1880. 2 dln. 8°.

Mededeelingen vanwege het Nederlandsche Zendelinggenoot-

schap. Bijdragen tot de kennis der zending en der taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië. Uitgegeven door Bestuurders van voornoemd Genootschap. Rotterdam, M. Wijt en Zonen. 1879—'80. 8°. Deel XXIII. 4; XXIV.

Meursinge's (A.) Maleisch leesboek voor eerstbeginnenden en meergevorderden vermeerderd door Mr. G. J. Grashuis. Eerste en derde stukje. Leiden, Gualth. Kolff. 1879—80. 8°.

Pazos y Vela-Hidalgo (D. Pio A. de), Joló Relato histórico-militar desde su descubriemiento par los Españoles en 1578 á nuestros dias. Burgos, Polo. 1879. 8°.

Rumsey (A.), Moohummudan Law of Inheritance, and Rights and Relations affecting it. London, 1880. 8°.

Semper (Dr. C.), Reisen im Archipel der Philippinen. Zweiter Theil. Wissenschaftliche Resultate. Zweiter Band. Malacologische Untersuchungen von Dr. Rud. Bergh. Supplement- Heft I. Nachträge und Ergänzungen. Mit sechs Tafeln Abbildungen, von denen zwei colorirt. Wiesbaden, C. W. Kreidel's Verlag. 1880. 4°.

Stone (Octavius C.), A few months in New Guinea. Illustrated. London, Sampson Low. 1880. 8°.

Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië. 1880. Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon. 1880. 8°.

II. Aanwinsten der bibliotheek van het Indisch Genootschap.

§ 1. Aanwinsten door geschenken.

Het Ministerie van Koloniën

verrijkte de bibliotheek met de volgende werken:

Almanak (Regeerings-) voor Nederlandsch-Indië voor het jaar 1880. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°.

Almenak Bahasa Melajoe. Maleische Almanak 1880. (Vierde jaargang.) Onder redactie van F. L. Winter. Djokdjokarta, W. Buning. 1880. 8°.

Bahwa ini hikajat Djahidin terkarang pada bahasa Wolanda oleh J. A. Uilkens dan dikarangken pada bahasa Melajoe oleh A. F. von de Wall. Betawi, G. Kolff en Co. 1879. 8°.

Burg (Dr. C. L. van der), Indische spruw. (Aphthae tropicae). Eene monographie. (Bekroond en uitgegeven door de Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in N. I.) Batavia, Ernst en Co. 1880. 8°.

Eindresumé van het bij Goevernements besluit dd. 10 Juni 1867 No. 2 bevolen onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond op Java en Madoera, samengesteld door den Chef der afdeeling Statistiek ter Algemeene Secretarie. Tweede gedeelte. Batavia, Ernst en Co. 1880. 4o.

Eijdman (F. W.) Diffusie? (Over: Een gewichtig voorstel in het belang der suikerindustrie op Java, door J. H. W. Zuur.) (1877). 8o.

Gelder (W. van), Beschrijving van het eiland Java en zijn bewoners, voor de scholen in Nederl. Indië. I. II. West-Java. III. Midden Java. IV. Oost-Java. Batavia, G. Kolff en Co. 1880. 8o.

Kaart (Topographische) der residentie Kediri opgenomen ingevolge Gouvernements Besluit dd. 6 Julij 1866 no. 8, in de jaren 1869 t/m 1875. In steendruk gebragt aan de Topographische inrichting te 's Gravenhage op de schaal 1 : 100.000. 1879. 4 bladen in folio.

Mas Ario Poerwo Lelono, Reizen. 2e Deel. Batavia, 1879. 8o.

Mitra noe tani (De vriend van den Javaanschen landman) samengesteld door K. F. Holle, vertaald uit het Nederlandsch in het Soendaasch door Raden Karta Winata. Zesde deel. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 8o.

Mijer (A.), De agrarische verordeningen in Nederlandsch-Indië van aanteekeningen en een alphabetisch register voorzien. Tweede, herziene en vermeerderde druk. Batavia, Ernst en Co. 1880. 8o.

Naamlijst der Europeesche Inwoners van Nederlandsch-Indië en opgave omtrent hun burgerlijken stand, 1880. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8o.

Observations made at the magnetical and meteorological Observatory at Batavia. Published by order of the Government of Netherlands India. Vol. III. Meteorological observations from January 1st 1876, to December 31st 1878, made under the direction of Dr. P. A. Bergsma. Batavia, Government printing Office. 1879. 4o.

Oudemans (Dr. J. A. C.), Ilmoe alam of wereldbeschrijving voor de Inlandsche scholen. Eerste stukje. Tweede druk. Over den vorm der aarde, de beweging der aarde en der maan, over de jaargetijden, de moessons, de tijdrekening en de eklipsen. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 8o.

Oudemans (Dr. J. A. C.), Ilmoe alam of wereldbeschrijving

voor de inlandsche scholen. Tweede stukje. Over de eklipsen, over zonnewijzers, het vinden van den meridiaan, het bepalen van geographische breedte en lengte, over middelbaren en waren tijd, en over het maken van kaarten. Batavia, Landdrukkerij. 1880. 8°.

Reglement regelende het toezigt op het gebruik van stoomtoestellen in Nederlandsch-Indië. Met eenige aanteekeningen door een deskundige. Djokdja, W. Buning. 1880. 8°.

Reglement van krijgstucht of discipline voor het krijgsvolk te lande, van de Vereenigde Nederlanden, bewerkt ten gebruike bij de toepassing van hetzelve, voor het leger in Nederlandsch-Oost-Indië. Batavia, H. M. van Dorp en Co. 1878. 8°.

Robinson Crusoë naar het Hollandsch van Gerard Keller door Raden Karta Winata. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 8°.

Serat garios lelampahan nipoen praboe oema jansal. 1e deel. Batavia, 1879. 8°.

Toorn (J. L. van der) dan L. K. Harmsen, Pada menjatakan peladjaran berhitoeng jang akan di tjahari didalam pikiran dan di batoe-toelis oleh sekalian kanak-kanak jang baladjar ditempat-pengadjaran jang dipoelau poelau Hindia nii adanja. Kitab jang pertama. Betawi, Ogilvie en Co. 1880. 8°.

Verslag der Commissie, belast met het afnemen van het eind-examen voor de afdeeling „Hoogere Burgerschool" van het Gymnasium „Willem III" te Batavia in 1879. (Batavia, Landsdrukkerij. 1879.) 8°.

Verzameling der verordeningen betreffende de Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië. Batavia, Landsdrukkerij. 1869. 8°.

Wall (H. von de) Maleisch-Nederlandsch Woordenboek op last van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië samengesteld en, met weglating van al het overtollige, uitgegeven door H. N. van der Tuuk. Batavia, Landsdrukkerij. 1877—80. 8°. 2 dln.

Winter Sr. (C. F.). Kawi-Javaansch Woordenboek, ten behoeve van degenen, die Javaansche gedichten wenschen te lezen, opgesteld. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°.

Verder ontving de bibliotheek van de volgende collegiën, geleerde genootschappen en wetenschappelijke instellingen, waarmede het Genootschap in betrekking staat:

Gemeentebestuur van 's Gravenhage.

Verslag van den toestand der gemeente 's Gravenhage over het jaar 1879. 's Gravenhage, Gebr. Guinta d' Albani. 1880. 8°.

Directie der Nederlandsch-Indische Handelsbank te Amsterdam.

Nederlandsch-Indische Handelsbank, boekjaar 1878. Verslag van den Raad van Commissarissen aan de Algemeene Vergadering van Aandeelhouders op 2 Juni 1880. Amsterdam, C. A. Spin & Zoon. 1880. 4°

Directie der Javasche Bank te Batavia.

Verslag van den President der Javasche Bank en van den Raad van Commissarissen, uitgebracht in de Algemeene Vergadering van Stemgerechtigde deelhebbers, op 29 Mei 1880. 52° Boekjaar 1879 — 1880. Batavia, Ernst & Co. 1880. 8°.

Directie van het Bataviaasch Prauwenveer te Batavia.

Verslag van het Bataviaasch Prauwenveer over 1879. Batavia, G. Kolff en Co. 1880. 4°.

Directie der Koninklijke Bibliotheek.

Verslag van de aanwinsten der Koninklijke Biblotheek gedurende het jaar 1879. 's Gravenhage, Landsdrukkerij. 1880. 8°.

Koninklijk Instituut voor de taal-, land en volkenkunde van Ned.-Indië, te 's Gravenhage.

Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië Vierde volgreeks. IV. 1. 2. 3. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1880. 8°.

Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap te 's Gravenhage.

Verslag der bijeenkomsten 1879 '80. II° – VII° Verslag 1880—'81. 1° Verslag. 's Gravenhage, C. van Doorn en Zoon 1880. 8°.

Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid te Haarlem.

Tijdschrift uitgegeven door de Nederlandsche Maatschappij

ter bevordering van nijverheid. 4e. reeks, deel IV. (van de geheele reeks deel XLIII, 1880.) Haarlem, 1880. 8°.

Punten van beschrijving voor de 103e algemeene vergadering en het congres der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid op Dingsdag 13 Juli 1880 en volgende dagen in het concerthuis te Groningen. Haarlem, 1880. 8°.

Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam.

Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam, onder redactie van Prof. C. M. Kan en N. W. Posthumus. Deel IV. n°. 3. 4. 5. Amsterdam, 1879—'80. 4°.

Bijbladen van het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam, onder redactie van Prof. C. M. Kan en N. W. Posthumus. N°. 6. De verslagen omtrent den tocht met de Willem Barents naar en in de IJszee, in den zomer van 1879. Met eene kaart. Amsterdam, C. L. Brinkman. Utrecht, J. L. Beijers. 1880. 4°.

Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht.

Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. III. Utrecht, Kemink en Zoon. 1880. 8°.

Werken van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. Nieuwe serie. N°. 29. De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland onder het Henegouwsche Huis, uitgegeven door Dr. H. G. Hamaker. Eerste deel. Utrecht, 1879. 8°. — N°. 31. Lijst van Noord-Nederlandsche Kronijken, met opgave van bestaande handschriften en litteratuur, door Mr. S. Muller Fz. Utrecht, 1880. 8°.

Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Utrecht.

Verslag van het verhandelde in de Algemeene Vergadering van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, gehouden den 24 Juni 1879, en den 29 Juni 1880. Utrecht, firma L. E. Bosch en Zoon. 1879—80. 8°.

Aanteekeningen van het verhandelde in de sectie-vergaderingen van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen ter gelegenheid van de Algemeene Vergadering gehouden den 24en Juni 1879. Utrecht, firma L. E. Bosch en Zoon. 1879. 8°.

Registers op de Aanteekeningen van het verhandelde in de Vergaderingen der sectiën van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, over de jaren 1845 tot en met 1878. Voorafgegaan door eene opgave van de openingsreden der Algemeene Vergaderingen. Utrecht. 1879. 8°.

Naamlijst der leden op 15 April 1880. Met opgave van het jaar hunner benoeming. Utrecht. 1880. 8°.

Acqnoy (Dr. J. G.), Het klooster te Windesheim en zijn invloed. Uitgegeven door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Derde deel. Utrecht. 1880. 8°.

Vereeniging tot daarstelling van eene algemeene openbare bibliotheek te Rotterdam.

Verslag (Een-en-twintigste jaarlijksch) door de Hoofdcommissie aan de leden van de Vereeniging tot daarstelling van eene algemeene openbare bibliotheek en van een daaraan verbonden Leeskabinet te Rotterdam, medegedeeld in de Algemeene Vergadering van 4 Februari 1880. Rotterdam, M. Wijt en Zonen. 1880. 8°.

Twentsche Vereeniging tot bevordering van nijverheid en handel, te Enschedé.

Maandblad. 1880. nos 1—9. Enschedé, 1880. 8°.

Verein für Erdkunde zu Halle a/s.

Mittheilungen des Vereins für Erdkunde zu Halle a/s. 1880. Halle, 1880. 8°.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia.

Notulen van de Algemeene en Bestuursvergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Deel XVII, 2—4. Batavia, 1879. 8°.

Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Deel XXV, afl. 4—6; XXVI, afl. 1. Batavia, 1879—80. 8°.

Verhandelingen. Deel XXXIX, 2e stuk; XLI, 1e stuk. Batavia, 1879—80. 4°.

Register op de Notulen der Vergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, over

de jaren 1867 t/m 1878, door mr. J. A. van der Chijs. Batavia, W. Bruining en Co. 1879. 8°.

Catalogus der ethnologische afdeeling van het Museum van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Derde druk. Batavia, W. Bruining en Co. 1880. 8°.

Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Ned. Indië, te Batavia.

Tijdschrift (Natuurkundig) voor Nederlandsch-Indië uitgegeven door de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië. Deel XXXIX. Zevende serie, deel IX. Batavia en 's Gravenhage, Ernst en Co., Mart. Nijhoff. 1880. 8°.

Vereeniging ter bevordering van geneeskundige wetenschappen in N.-I. te Batavia.

Tijdschrift (Geneeskundig) voor Nederlandsch-Indië uitgegeven door de Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië. Deel XX, afl. 3, 4; XXI, afl. 1. Batavia, Lange en Co., Ernst en Co. 1880. 8°.

Van de Redactiën, Uitgevers en Schrijvers ontving men voorts:

Handelsblad (Bataviaasch). Maileditie 1879, n°s 49—53; 1880, n°s 1—59. Batavia, Ogilvie en Co. 1879—80. kl. folio.

Locomotief (De). Nieuws-, handels- en advertentieblad. 1879, n°s 278—306; 1880, n°s 1—118, 121—172, 179—274. Samarang, de Groot, Kolff en Co. 1879—80. folio.

Bibliographie (Nederlandsche). Lijst van nieuw verschenen boeken, kaarten enz. 1879. n°s 11—13; 1880, n°s 1—12. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1879—80. 8°.

Harkema (G.), Staat der verkoopen van tabak herkomstig uit Nederlandsch-Oost-Indië gedurende 1880. folio, 1 blad.

Harkema (G.), Het tabaksjaar 1880. Amsterdam, Gebr. van Es. 1880. 4°.

Heldring (B.), Open brief aan Mr. N. G. van den Berg. Amsterdam, 1880. 8°.

Nederburgh (C. B.), Bijdrage tot de interpretatie der artt. 78, al. 2 en 83, van het Reg. Reglement van Nederl.-Indië in verband met art. 3 van het Reglement op de Recht. Org. in N.-I. Academisch proefschrift. Leiden, A. H. Adriani. 1880. 8°.

Waal (H. L. E. de), De invloed der kolonisatie op het inlandsch recht in Nederl. Oost-Indie. Academisch proefschrift. Haarlem, G. van den Berg. 1880 8°.

Eindelijk verkreeg de bibliotheek ten geschenke:

Van den heer G. Harkema, te Amsterdam:

Actes du Congrès international de botanistes, d'horticulteurs, de négociants et de fabricants de produits du règne végétal tenu à Amsterdam, en 1877, sous le patronage de S. M. le Roi des Pays Bas. Leide, A. W. Sijthoff 1879. 8°.

Van den heer C. E. van Kesteren, te 's Gravenhage:

Brief (Open) aan Zijne Excellentie Mr. W. Baron van Goltstein, Minister van Koloniën te 's Gravenhage. Samarang, C. L. Haier. 1880. 8°.

Van den heer mr. G. M. van der Linden, te 's Gravenhage:

Chumaceiro Az. (A. M.), De natuurlijke hulpbronnen van de kolonie Curaçao. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. 1879. 8°.

Van Dr. J. E. de Vrij, te 's Gravenhage:

Patschisi. Een Indische Puffspiel.

§. 2. Aanwinsten door aankoop.

Alcock (R.), The Capital of the Tycoon, a narrative of a three years residence in Japan. 1859—62. London, 1863 2 vols. 8°. With Maps and beautif. Chromolith.

Anderson (John), Political and commercial considerations relative to the Malayan Peninsula, and the British Settlements in the Straits of Malacca Prince of Wales Island, 1824. 4°.

Annales de l'extrême Orient. Revue illustrée asiatique et océanienne mensuelle, sous la direction de M. le Comte Meyners d'Estrey. Paris, 1879. 8°. 1e année. nos 1—12.

Ausland (Das). Ueberschau der neuesten Forschungen auf dem Gebiete der Natur-, Erd-und Völkerkunde. 1879. Stuttgart, J. G. Cotta. 1879. 4°.

Barth (A.), Les religions de l' Inde. Paris, 1879. 8°.

Beest Holle (J. du Ry van), Indië een lastpost voor Nederland 's Gravenhage, H. C. Susan CHzoon. 1879. 8°.

Berg (N. P. van den), Nederlands politiek tegenover Indië. Brief aan den heer mr. J. van Gennep Batavia, G Kolff en Co. 1878. 8°.

Bloemen Waanders (F. G. van), De overgang van communaal in individuëel grondbezit op Java. 's Gravenhage, H C. Susan CHzoon. 1879. 8°.

Bloemen Waanders (F. G. van), Moet Nederlandsch-Indië

conservatief of liberaal gereseerd worden? I. De houtbosschen op Java. II. De voedingsmiddelen op Java. III. De algemeene inlandsche hoofden op Java. IV. Het grondbezit op Java. V. Bijzondere opmerkingen. 's Gravenhage, H. C. Susan CHZoon 1879. 8°. 2 stkn.

Blommen (Van) (F. G. van Bloemen Waanders), Indische schetsen. No. I. Een koffijpraatje. No. II. Senenans en races. 's Gravenhage, H C. Susan CHZoon. 1879. 8°

Brief (Open) aan den heer H. A. Insinger, over zijn aanvallen in de Tweede Kamer tegen de Indische „Planters" door geen planter. Amsterdam, M. M. Olivier. 1879. 8°.

Buckley (R B.), The irrigation works of India, and their financial results, being a brief history and description of the irrigation works of India, and of the profits and losses with they have caused to the State. London, 1880. 8°.

Bijblad op het Staatsblad van Nederlandsch-Indië. Onder redactie van J. Evers en P. van der Weide. 's Gravenhage, 1879—80. 8°. Deel XVII. Afl. 2—4.

Century (The Nineteenth). A Monthly Review. London, C. Kegan Paul and Co. 1878. 8°.

Chumaceiro Az. (A. M.), Is Curaçao te koop? den Haag, Gebr. Belinfante. 1878. 8°.

Chumaceiro Az. (A. M.), De natuurlijke hulpbronnen van de kolonie Curaçao. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. 1879. 8°.

Crawford (J. C.), Recollections of travel in New Zealand and Australia. With maps and illustrations. London, 1880. 8°.

Dacosta (J.), Political and financial requirements of British India, as set forth in a petition of the British Indian Association of Calcutta to Both Houses of Parliament. London, 1880. 8°.

Day (Rev. Lál Behári), Bengal peasant life. London, Macmillan and Co. 1878. 8°.

Dutt (Shoshee Chunder), India, Past and Present; with minor Essays on cognate subjects. London, Chatto and Windus. 1880. 8°.

Economist (De). Tijdschrift voor alle standen, ter bevordering van welvaart, door verspreiding van eenvoudige beginselen van staathuishoudkunde. 1879. Jan.—Mei, Juli—Oct., Dec. Amsterdam, J. H. Gebhard en Comp. 1879. 8°

Elout (Jhr. M. E. F.), De oprichting eener nieuwe Oost-Indische Compagnie. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1879. 8°.

Fabri (D. Fr.). Bedarf Deutschland der Colonien? Eine politisch-ökonomische Betrachtung. Gotha. A. Perthes. 1879 8°.

Fawcett (H.), Indian Finance. Three essays, (republished from the „Nineteenth century".) with an Introduction and Appendix. London, Macmillan and Co. 1880. 8o.

Fraissinet (P.), Eenige West-Indische koloniën na de emancipatie. Amsterdam, C. A. Spin en Zoon. 1879. 8o.

Gids (De). Drie en veertigste jaargang. Derde serie, zeventiende jaargang. 1879. Jan. Oct., Dec. Amsterdam, P. N. van Kampen en Zn. 1879. 8o.

Gids (de Indische). Staat- en letterkundig maandschrift. Directeur: C. E. van Kesteren, met veler medewerking. Redacteur van de rubriek Koloniale Litteratuur: Dr. T. C. L. Wijnmalen. Amsterdam, J. H. de Bussy. 1879. 8o. Afl. Jan.—October, Dec.

Grunewald (A.). Wie kann Deutschland Colonialbesitz erwerben? Praktischer Vorschlag zur Lösung der Colonialfrage. Mainz, Eg. Faber. 1879. 8o.

Heim (Jhr. Mr. H. J. van der), Finantiëele aanteekeningen. 's Gravenhage, W. P. van Stockum. 1878. 8o.

Irwin (H. C.), The Garden of India; or chapters on Oudh history and affairs. London, 1880. 8o.

James (A. G. F.), Indian Industries London, 1880. 8o.

Jeekel (C. A.), Eenige beschouwingen over „De Waarheid" over onze vestiging in Atjeh van den Luitenant-Generaal J. van Swieten. 's Gravenhage, H. J. Stemberg. 1879. 8o.

Jenkinson, The conduct of the Dutch, relating to their Breach of treaties with England, particularly their Breach of the articles of capitulation, for the Surrender of Surinam, in 1667 & ... with a full Account of the Case of J. Clifford ... the Parliamentary and other Proceedings upon Mr. Clifford's Case, during the Reigns of King William and Queen Anne. London, 1760. 8o.

Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap. Bijdragen tot de kennis der zending en der taal-, land en volkenkunde van Nederlandsch-Indië. Uitgegeven door Bestuurders van voornoemd Genootschap. Rotterdam, Deel XXII. 4; XXIII. 2—4. 1878. 8o.

Minto (Lord) in India. Life and Letters of Gilbert Elliot, first Earl of Minto from 1807 to 1814 while Governor-

General in India. Edited by his Great niece the Countess of Minto. London, 1880. 8o.

Nieuwenhuijzen (F. N.), Een woord over „De waarheid" van Generaal van Swieten. 's Gravenhage, D. A. Thieme. 1879. 8o.

Notulen van de Algemeene en Bestuurs vergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Deel XVI. No 1—4; XVII, no 1. Batavia, W. Bruining. 1879. 8o.

Oesterreicher (F. L. Freiherr von), Aus fernem Osten und Westen. Skizzen aus Ostasien. Nord-und Sud-Amerika. Mit 5 Illustrationen. Wien, A. Hartleben. 1879. 8o.

Overzigt (Chronologisch) der geschiedenis van Nederlandsch Oost-Indiën. 8o. obl. (Hiervan bestaan slechts 3 exx.)

Praag (Seml. van), Een immigratiefonds voor Suriname. Amsterdam, M. M. Olivier. 1879. 8o.

Rousset (Léon), A travers la Chine. Paris, Hachette et Cie. 1878. 8o.

Sachot (O), Récits de voyages. Nègres et Papous. L'Afrique équatoriale et la Nouvelle Guinée. Paris, 1879. 12mo.

Spencer St. John, The life of Sir James Brooke, Rajah of Sarawak, from his personal Papers and Correspondence. London, 1879. 8o.

Swieten (J. van), De waarheid over onze vestiging in Atjeh. Met eene kaart van Atjeh en een plan van den Kraton. Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon. 1879. 8o.

Swieten (J. van), Open brief aan generaal P. G. Booms. Rotterdam, Nijgh en van Ditmar. 1879. 8o.

Todd (Alph.). Parliamentary government in the British Colonies. London, Longmans, Green and Co. 1880. 8o.

Tijdschrift voor Nederlandsch Indië van Dr. W. R. Baron van Hoëvell. Nieuwe serie, 8e jaargang. Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon. 1879. 8o. Afl. Jan.—April, Juni—Dec.

Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Deel XXV, afl. 1—3. Batavia, W. Bruining. 1879. 8o.

Tijdschrift (Indisch militair). 1878. Afl. Juli—Dec. Batavia, G. Kolff en Co. 1878. 8o.

Verwaandheid (De) van de technici contra de kommiezery. Een woord naar aanleiding van „Over den waterstaat in

Ned.-Indie" door C. L. F. Post. Door een Kommies. Delft, 1879. 8o.

Veth (P. J.), Java. Geographisch, ethnologisch, historisch. Haarlem, de Erven Bohn. 1879—80. 8o. Afl. 38-40.

Vliet (L. van W. van), Internationaal regt. Regtsvragen over nederzettingen van niet-Nederlanders in den Nederlandsch-Indischen Archipel. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. 1879. 8o. 3 stkn.

Vlugschriften over Indische aangelegenheden door C. E. van Kesteren en anderen. II. Vervolg op: Eenige kantteekeningen op de Indische begrooting voor 1879 door een Indisch Ambtenaar. Amsterdam, J. H. de Bussy. 1878. 8o.

Waal (E. de), Onze Indische Financiën. Nieuwe reeks aanteekeningen. III. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1879. 8o.

Weber (E. von), Die Erweiterung des deutschen Wirthschaftsgebiets und die Grundlegung zu überseeischen deutschen Staaten. Ein dringendes Gebot unserer wirthschaftlicher Nothlage. Leipzig, A. Twietmeyer. 1879. 8o.

Webster (R. G.), The trade of the world Our present system of commerce examined. London, 1880. 8o.

Wetgeving (De Indo-Nederlandsche). Staatsbladen van Nederlandsch Indie, bewerkt en met aanteekeningen voorzien door J Boudewijnse en G. H. van Soest. Haarlem, H. M. van Dorp Batavia, H. M. van Dorp en Co. 1880. 8o. 13e 15e Afl.

Wheeler (J. Talboys), A short history of India and the frontier States of Afghanistan, Nipal and Burma. With maps and tables. London, Macmillan and Co. 1880. 8o.

White (Col. S. Dewé), Indian Reminiscences London, 1880. 8o.

Wijck (H. C. van der), Onze politiek. Door een ledigganger. 's Gravenhage, de Gebroeders van Cleef. 1879. 8o.

's Gravenhage,
Februari 1881.

De Secretaris van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indie, tevens Bibliothecaris der Bibliotheken,

Dr. Th. Ch. L. Wijnmalen.

215DE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 18 DECEMBER 1880.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), Kniphorst (Penningmeester), Corns. de Groot, Quarles van Ufford, van der Gon Netscher, Robidé van der Aa, Lammers van Toorenburg, Kern en Juynboll. Afwezig met kennisgeving, de heeren van Goltstein en Meinsma.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt voorgelezen de lijst der sedert de vorige bijeenkomst ingekomen boekwerken, in verband waarmeê wordt medegedeeld, dat is ingekomen:

a. eene missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 13 December ll., Lett. E. Afd. K. en W., ten geleide van twee pakketten, voor het Instituut ontvangen van de Fransche Commissie voor internationale ruiling te Parijs.

Hiervoor is reeds namens het Instituut dank gezegd.

b. eene missive van den Secretary of State for India in Council, te Londen, houdende bericht dat door tusschenkomst van de firma Trübner en Co. aan het Instituut zullen worden toegezonden de deelen VI en IX van de „Translations of the Sacred Books of the East."

c. eene missive van den Onderdirecteur van het Museo civico di storia naturale di Genova, houdende bericht dat ten behoeve van het Instituut, aan het adres van den boekhandelaar Martinus Nijhoff, zijn verzonden de deelen III tot en met XV van de Annalen van het Museum.

Na ontvangst van de in de missives sub *b* en *c* vermelde boekgeschenken, zal daarvoor vanwege het Instituut worden dank gezegd.

Verder zijn ingekomen:

I. een schrijven van den heer Jozef de Smet, uit Zürich, houdende verzoek om hem een exemplaar te doen toekomen van eene aflevering der Bijdragen nevens de statuten van het Instituut. Na gedachtenwisseling wordt besloten hem mede te deelen dat hij ter verkrijging van een en ander zich tot den boekhandelaar Mart. Nijhoff moet wenden.

II. een schrijven van den heer H. A. Webster, te Edinburgh, waarbij hij verzoekt hem af te staan een exemplaar van de volledige reeks der werken van het Instituut ten behoeve der bewerking van eene reeks artikelen over den Indischen Archipel, meer bepaald over Java, welke zullen worden opgenomen in de nieuwe uitgave van de Encyclopaedia Britannica, voor welk werk hij reeds eenige opstellen over Borneo en Celebes had gereed gemaakt.

Na eenige beraadslaging wordt besloten in het gedaan verzoek niet te treden, doch den heer Webster bij de kennisgeving hiervan mede te deelen, dat hij voor zijn doel ongetwijfeld, onder meer, in het bekende werk over Java van den hoogleeraar Veth de noodige gegevens zal kunnen vinden, terwijl de volledige reeks der werken van het Instituut, ter raadpleging, aanwezig is zoowel in het Britsch Museum als in de bibliotheek van het India Office. Bovendien zou hij zich voor zijn doel kunnen vervoegen tot het buitenlandsch lid van het Instituut, Dr. J. Muir, te Edinburgh, aan wien geregeld de werken van het Genootschap zijn toegezonden.

III. eene missive van de Directie van de Sociedade Portugueza de Geographia, te Porto, waarbij, onder overlegging van een exemplaar van hare statuten, ruiling van wederzijdsche uitgaven wordt voorgesteld. Met meerderheid van stemmen wordt daartoe besloten.

IV. twee missives van den heer K. W. H. Ligtvoet, tijdelijk te 's Gravenhage, van 17 December jl., waarbij namens de erfgenamen van wijlen zijn Broeder, in leven adsistent-

resident van de Oosterdistricten van Celebes, deels ten geschenke, deels ter beoordeeling, en, daartoe termen vindende, ter uitgave, geheel of bij gedeelten, worden aangeboden eenige bundels handschriften, nagenoeg allen betrekking hebbende op de geschiedenis van Celebes.

Om bericht en raad in handen gesteld van het Bestuurslid van der Aa.

V. en eindelijk, eene missive van den heer J. C. Neurdenburg, te Rotterdam, houdende mededeeling, dat hij bij den aanvang van 1881 zijn ontslag neemt als lid van het Instituut.

Voor kennisgeving aangenomen.

Hierna wordt aan de orde gesteld de behandeling der begrooting voor het dienstjaar 1881, welke bereids ingevolge de bepaling in alinea 4 van art. 4 van het Huishoudelijk Reglement in rondlezing bij het Bestuur is geweest. Uit de beraadslagingen, die zoowel over de begrooting in haar geheel als over hare onderdeelen wordt gevoerd, blijkt dat daartegen bij de Vergadering geen bedenking bestaat. De verschillende artikelen betreffende de ontvangsten en uitgaven worden achtereenvolgens in omvraag gebracht en goedgekeurd en de begrooting daarna met algemeene stemmen aangenomen, onder dankzegging aan den Penningmeester voor de zorg, daaraan besteed.

Het Bestuurslid Juynboll vestigt de aandacht der Vergadering op de vroeger bestaande gewoonte om over onderwerpen betreffende de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië eenige vragen te stellen en daarop antwoorden van belangstellenden uit te lokken. Ook thans zou hij gaarne enkele onderwerpen ter behandeling zien aangeduid en wel meer bepaald het leveren van een bewerkt verslag over de verzamelingen van steenen werktuigen en wapenen voor de kennis van den vóór-historischen tijd, het maken van kaarten van de plaatsen op Java waar oudheden gevonden werden en het geven van een overzicht van de oudste documenten van den Islam, inscriptiën van moskeeën, enz.

In aansluiting aan het gesprokene door den heer Juynboll wordt door den heer Quarles van Ufford voorgesteld, bij de verwezenlijking van het geopperde denkbeeld, tevens te doen

aangaan in hoeverre het nog wenschelijk kan geacht worden een groot aantal reeds vroeger in het Tijdschrift van het Instituut opgenomen en dusver niet beantwoorde vragen opnieuw te herhalen.

Vrij algemeen wordt het voorstel des heeren Juynboll toegejuicht, doch met het oog op het wenschelijke dat bij de te stellen vragen eenige toelichting of opheldering worde gevoegd, verklaart hij zich bereid in eene volgende bijeenkomst omtrent een en ander eene schriftelijke nota ter tafel te brengen. Met meerderheid van stemmen verklaart de Vergadering zich echter tegen het door den heer Quarles van Ufford ingediende voorstel.

De heer Quarles van Ufford vraagt en erlangt bij monde van den heer Robidé van der Aa en den Secretaris de noodige inlichtingen omtrent de voorgenomen uitgave der reisverhalen van den heer Carl Bock. Met het oog op de door dien reiziger reeds sedert geruimen tijd aan den Minister van Kolonien gedane toezegging om een nader meer uitgewerkt rapport in te dienen omtrent de door hem bereisde streken ter vervanging van hetgeen door hem vroeger aangeboden werd, wordt besloten den Secretaris te machtigen bij den heer Bock op de spoedige vervulling zijner belofte aan te dringen.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

216de BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 15 JANUARI 1881

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Kniphorst (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Corns. de Groot, Robidé van der Aa, van der Gon Netscher, Lammers van Toorenburg en Quarles van Ufford. Afwezig de heeren van Goltstein, Kern, Meinsma en Juynboll; de beide laatsten met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt voorlezing gedaan van de lijst der sedert de vorige bijeenkomst ontvangen boekwerken, waarbij tevens de ontvangst wordt medegedeeld van eene missive van den Minister van Koloniën, dd. 11 Januari 1881, Lett. A[3], n°. 26, ten geleide van een exemplaar van het vierde jaarverslag van den dienst der Staatsspoorwegen op Java, loopende van 1 Juni 1878 tot ult. Mei 1879, onder mededeeling, dat de drie eerste jaarverslagen als bijlagen opgenomen zijn in de Koloniale Verslagen van 1876 (litt. CC, n°. 30), 1877 (litt. BB, n°. 29) en 1878 (litt. BB, n°. 29), terwijl het voornemen bestaat de verdere jaarverslagen, waarvan telkens een exemplaar zonder geleidebrief zal worden toegezonden, over een kalenderjaar te doen loopen.

De missive van den Minister van Koloniën is bereids met een brief van dankbetuiging beantwoord geworden.

Naar aanleiding van de mededeelingen van den Bibliothecaris omtrent de ingekomen boekwerken en tijdschriften, vestigt het Bestuurslid Quarles van Ufford zijne aandacht op de onvolledige collectie van de tijdschriften van de Maatschappij van Nijverheid en Landbouw in Ned. Indië te Batavia en van het Indisch Landbouwgenootschap te Semarang zoowel in de bibliotheek van het Instituut als in die van het Indisch Genootschap.

De Bibliothecaris verklaart dat hij gaarne met de Besturen van de beide Indische genootschappen in briefwisseling zal treden, ten einde het exemplaar hunner organen aan te vullen.

Door den heer Quarles van Ufford wordt medegedeeld, dat de heer H. P. Hoevenaar van Geldrop, te 's Gravenhage, die reeds vroeger tot lid van het Instituut was benoemd, doch toen de benoeming niet kon aanvaarden, zich thans bereid verklaard heeft als lid toe te treden.

Hiervan zal aanteekening worden gehouden.

Met ingenomenheid wordt vervolgens door de Vergadering het voorstel des heeren Quarles van Ufford begroet en aangenomen om den nieuw benoemden Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië, den heer F. 's Jacob, uit te noodigen het lidmaatschap van het Instituut te aanvaarden, terwijl den heer

Quarles van Ufford opgedragen wordt, persoonlijk dien wensch van het Instituut aan den nieuw benoemden Gouverneur-Generaal over te brengen.

De Voorzitter deelt mede, dat zijn ingekomen:

a. eene missive van den heer H L. Smits, den drukker van het Instituut, houdende bericht dat de heer A. L. Fokker, die sedert geruimen tijd bij hem werkzaam was, is opgetreden als deelgenoot in zijne zaken, die onder de firma H. L. Smits zullen worden voortgezet.

b. eene missive van de Directie van de Deutsche Morgenländische Gesellschaft, te Halle a/s., waarbij twee afleveringen der Bijdragen van het Instituut (N R. III, 2; VI, 2) welke dubbel in hare verzameling aanwezig zijn, worden teruggezonden.

c. eene missive van het Comité van het derde te Venetië te houden internationaal geographisch congres te Rome, ten geleide van een exemplaar van het Reglement van het congres en van de te houden tentoonstelling, waarbij tevens gevoegd is eene beschrijving van het stelsel van classificatie der voorwerpen, welke voor die tentoonstelling zullen worden ingezonden, onder mededeeling wijders, dat eerlang zullen worden toegezonden enkele exemplaren, bevattende den inhoud der te behandelen onderwerpen en van de genoemde reglementen in verschillende talen.

d. en eindelijk, eene missive van den heer F. A. Palmer van den Broek, te Leiden, berichtende dat zijn vader, Dr. W. Palmer van den Broek, wegens eene ernstige en langdurige ongesteldheid voor het lidmaatschap van het Instituut met den aanvang van het jaar 1881 bedankt.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

Door het Bestuurslid Robidé van der Aa wordt een uitvoerig schriftelijk rapport uitgebracht over de ter onderzoek in zijne handen gestelde en door wijlen het medelid, A. Ligtvoet, nagelaten handschriften, welke door diens broeder, den heer K W. H. Ligtvoet, aan het Instituut deels ten geschenke, deels ter waardeering zijn aangeboden (Zie de notulen der vorige Vergadering).

Het rapport des heeren van der Aa luidt als volgt:

„Deze verzameling — het blijvend bewijs van den onvermoeiden ijver voor historische onderzoekingen van den te vroeg aan de wetenschap en 's lands dienst ontvallen Ligtvoet — bestaat, hoezeer geheel handelend over de geschiedenis van het Gouvernement van Celebes, uit vier gedeelten, die ik in dit rapport afzonderlijk zal behandelen.

I. Het eerste, tevens het gewichtigste voor den geschiedvorscher, geeft in zeven cahiers of bundels van de verschillende hoofdafdeelingen der onder rechtstreeksch Nederlandsch gezag staande deelen van Zuid-Celebes en van de vele onder dit gouvernement ressorteerende leenroerige en bondgenootschappelijke inlandsche staten een doorloopend geschiedkundig overzicht, in chronologische volgorde gerangschikt. Cahier I omvat de geschiedenis tot Speelmans verovering van Makassar in 1667 en 1669; cahier 2 en 3 die van 1669 tot 1846. Dit oudste gedeelte van den arbeid moet blijkens de in het begin van cahier 1 voorkomende opgave der door den Schrijver gebruikte gedrukte werken en archiefstukken vervaardigd zijn, toen hij te Batavia op de Algemeene Secretarie werkzaam was. De volgende cahiers 4—7 bevatten de latere geschiedenis van 1846 tot ongeveer 1866 en zijn grootendeels uit het archief te Makassar ontleend, toen de Schrijver vóór zijn laatste verlof naar Europa daar de gewichtige betrekking van Secretaris der Inlandsche Zaken bekleedde. Het hoofddoel van den omvangrijken historischen arbeid was blijkbaar, om bij de in dien post zoo veelvuldige aanrakingen met inlandsche vorsten tot vraagbaak en leiddraad te dienen. De waarde, die het ook voor anderen bezit, ligt vooral hierin dat men er de geschiedenis der verhouding van de Compagnie en het latere Nederlandsche Gouvernement tot de verschillende rijken van Zuid-Celebes spoedig en gemakkelijk in kan nagaan. Dit is reeds mogelijk in het handschrift, dat net en duidelijk geschreven, geregeld gepagineerd en van uitvoerige inhoudsopgave voorzien is.

Beschouw ik dus dezen arbeid van groot belang voor de geschiedenis van Celebes, de uitgave van het volumineuse werk in den tegenwoordigen vorm zou ik niet durven aanraden. Het is en blijft toch een beredeneerd chronologisch register, waarin de medegedeelde gebeurtenissen meer of min uitvoerig, zonder nader verband, alleen naar tijdorde, geboekt

zijn. Hoe kostbaar, ja onmisbaar, deze klapper voor den geschiedvorscher zij, een geregeld geschiedverhaal is het niet. Daarvoor zouden nog vele leemten moeten worden aangevuld, waarvoor de stof voor den Compagniestijd ruimschoots aanwezig is in het Rijksarchief, terwijl de ontbrekende allerlaatste jaren uit de Koloniale Verslagen kunnen worden bijgevoegd. Ook zou ik ter vermijding van tallooze herhalingen wenschelijk achten, dat niet elk inlandsch rijkje afzonderlijk behandeld werd, maar dat de geschiedenis van het Nederlandsch gezag op Zuid-Celebes als een geheel dit alles omvatte.

Het schijnt mij zelfs twijfelachtig, of de helaas overleden Schrijver de uitgave van dit handschrift, zooals het daar ligt, zou verlangd hebben. Voor eenige jaren verscheen van zijne hand in ons tijdschrift (R. 4, D. II) eene *Geschiedenis van Boeton*. Vergelijkt men nu dit door den heer Ligtvoet zelven voor de pers bewerkt opstel met hetgeen het handschrift daarover bevat, dan blijkt terstond, dat dit slechts een eerste ontwerp was, dat in het gedrukte opstel telkens nader is toegelicht, aangevuld en uitgebreid. Van dit laatste slechts één staaltje. In het handschrift beslaan de Vlaming's verrichtingen op Boeton (1650—1655) nauwelijks éénc halve kolom, zeer wijd uiteengeschreven, hetgeen in het uitgegegeven stuk tot acht bladzijden druks (bl. 37-45) is uitgedijd. Vindt men misschien, dat de heer Ligtvoet daar meer uitwijdt over de Vlaming's handelingen in de Molukken en Makassar, dan voor de geschiedenis van Boeton bepaald noodig was, van den anderen kant durf ik beweren, dat menig punt, hetgeen den heer Ligtvoet in zijn gedrukt opstel twijfelachtig bleef, zooal niet uit gedrukte werken, nagenoeg zeker uit de bescheiden van het Rijksarchief had kunnen worden opgelost.

Tegen de uitgave van het handschrift in den tegenwoordigen vorm bestaat nog een ander overwegend bezwaar. De bundels 4-7, die de latere geschiedenis na 1846 behandelen, bevatten meerendeels uittreksels uit de officieële bescheiden betrekkelijk de verhouding van het Gouvernement tot de inlandsche vorsten van Zuid-Celebes Ons medelid K. W. H. Ligtvoet, die de schriftelijke nalatenschap zijns broeders ter waardeering aan het Instituut toezond, heeft dan ook in zijne begeleidende missive reeds opgemerkt, dat niet zonder vergunning van het Departement van Koloniën tot de uitgave

kan worden overgegaan. Bedenkt men, dat dit Departement, onder welken Minister ook, in de met zooveel zorg bewerkte Koloniale Verslagen der latere jaren de politiek der Nederlandsche regeering tegenover de vassallen in den Archipel even uitvoerig als openhartig bespreekt, dan zou het verkrijgen dier vergunning op zich zelf niet veel bezwaar ondervinden. Hoezeer in het algemeen een vijand van de struisvogel-politiek der geheimhouding, mag uw rapporteur niet ontveinzen, dat hij bij de doorbladering van het handschrift — ik bedoel hier alleen de latere geschiedenis — menige bijzonderheid vond, waarvan het ook hem twijfelachtig voorkwam, of de openbaarmaking uit een politiek oogpunt wel raadzaam is. In elk geval heeft het geen houding dit deel van het handschrift uittegeven, dat in den tegenwoordigen vorm eigenlijk de klapper is op het politiek archief van Makasser, waar herhaaldelijk uit den geheimen brief van den zooveelsten de vertrouwelijke overleggingen tusschen de Indische Regeering en den Gouverneur van Celebes beknoptelijk worden medegedeeld. Al bestaat er tegen de publiciteit der daar vermelde feiten geen enkel bezwaar, dan moeten die stellig in anderen vorm worden openbaar gemaakt. Hiervoor zou dit laatste deel geheel moeten worden omgewerkt, een arbeid van grooten omvang, waartoe het Instituut niet besluiten kan, zonder den geschikten persoon te kunnen aanwijzen, die zich met dit werk zou willen belasten, waarbij het tevens wenschelijk ware, dat ook de oudere geschiedenis in den boven aangegeven zin werd aangevuld en omgewerkt.

Op grond van het bovenstaande kan, mijns inziens, het Instituut thans niet de uitgave van dit handschrift op zich nemen. Toch zou ik het ten hoogste betreuren, als het aan den heer Ligtvoet eenvoudig werd teruggezonden, op gevaar af dat deze belangrijke geschiedbron, waaraan zoo onbegrijpelijk veel vlijt en ijver is besteed, misschien geheel te loor ga, of in het stof der vergetelheid verzinke, of zelfs, wat altijd mogelijk is, in geheel verkeerde handen gerake. Mijn advies is derhalve, het handschrift voor een behoorlijke som van de Erven Ligtvoet aan te koopen, het ter betere bewaring goed ingebonden in ons archief te plaatsen en daarvan op aanvraag aan ons Bestuur, aan geschiedvorschers of andere bevoegde deskundigen inzage te verleenen. Doet zich iemand op, die lust, tijd en geschiktheid heeft, om de geschiedenis

van Zuid-Celebes te schrijven, dan kan het Bestuur van het Instituut aan zulk een bevoegd persoon dit handschrift ter bewerking afstaan, maar moet daaraan steeds deze twee voorwaarden verbinden:

1o. dat de verdienstelijke voorarbeid des heeren Ligtvoet behoorlijk vermeld worde;

2o. dat de bearbeiding van dit werk niet ter perse ga, voordat daarop door een vanwege het Departement van Koloniën aangewezen persoon het *imprimatur* is verleend.

II. Over de andere gedeelten der verzameling kan ik korter zijn. Het tweede (bundel 10 en 11 en de volumineuse pakken 12 en 13) bevat het begin van en de bouwstoffen voor een historisch Woordenboek van Zuid-Celebes, waarvan de artikelen vorsten en andere voorname inlanders behandelen, sommige ook plaatsnamen historisch toelichten. Het uitgewerkte begin, waarin echter sommige artikels niet geheel voltooid zijn, gaat niet verder dan *Ambona*. Al werd er ooit iemand gevonden, hetgeen ik zeer betwijfel, die uit deze massa dit werk kan of wilde voortzetten, dan zou, mijns inziens, de uitgave van een op zoo uitgebreide schaal opgezet woordenboek, alleen voor de geschiedenis van Zuid-Celebes, de kosten van den druk niet wettigen. Zoo als het daar ligt, kan echter dit handschrift aan den toekomstigen bewerker van het eerst besproken veel wetenswaardigs opleveren. Ik wijs bijvoorbeeld op het artikel *Alietta*, een der rijkjes van de Ailja Tamparang, waarover in het chronologisch handschrift bijna niets voorkomt, terwijl dit artikel, dat ongelukkig midden in een zin uitscheidt, veel over de geschiedenis van dit rijkje in deze eeuw mededeelt. Ik adviseer derhalve ook dit handschrift voor het Instituut aantekoopen en in ons archief te bewaren.

III. Bundel 9, *Geschiedkundig overzicht van de ware en valsche Battara Gowas en de daarmede in verband staande gebeurtenissen*, is het eenige stuk dezer verzameling, dat voor onmiddellijke uitgaaf in aanmerking komt. Hoewel de laatste hand er niet aan gelegd was en het zoo abrupt eindigt, dat ik het waarschijnlijk acht, dat de Schrijver er nog een slot, misschien een of meer hoofdstukken, aan had willen toevoegen, is de stijl door den Schrijver zelf hier en daar reeds herzien. Het behandelt in dertien hoofdstukken de geschiedenis van den in 1767 naar Ceilon verbannen

vorst van Gowa, Battara Gowa II en van de verschillende personen, die zich tot in onze dagen voor dien vorst of zijne afstammelingen uitgaven en daardoor de Makassaarsche landen van Zuid-Celebes beroerden, onder anderen van den bij onze geschiedschrijvers van den Archipel met een enkel woord vermelden Sangkilang. Ontkennen kan ik echter niet, dat het belang van dit opstel mij bij aandachtige lezing tegenviel; *il y a des longeurs et même beaucoup*, vooral in het latere gedeelte, hoewel men juist daar curieuse bijzonderheden vindt over de bijgeloovige praktijken, waarmede sluwe inlanders een reuk van heiligheid trachten te bekomen, om daardoor of politieken invloed te verwerven, of eenvoudig van den kleinen man geld afteperssen.

Uit een gevoel van piëteit jegens den overleden Schrijver, van wien moet erkend worden, dat hij tijd noch moeite ontzag, om door historische nasporingen meer licht in de zoo ingewikkelde inlandsche zaken van Zuid-Celebes te verkrijgen, beveel ik aan, dit opstel, dat in druk slechts enkele vellen zal beslaan, ter gelegener tijd in ons tijdschrift te plaatsen, zoodra onze Secretaris aan andere kopie gebrek heeft. Daar echter ook dit stuk, waarvan de latere geschiedenis tot 1868 is voortgezet, grootendeels aan officieële bescheiden ontleend is, zal voor de uitgave de vergunning van het Departement van Koloniën moeten gevraagd worden, hoezeer ik hier bij de lezing op geene voor publiciteit minder vatbare bijzonderheden gestuit ben. Voorts zal in dit handschrift, alvorens het ter perse ga, de stijl wat moeten herzien worden, waarbij misschien gelegenheid is, hier en daar wat te bekorten.

Bij een tweede schrijven biedt de heer Ligtvoet aan het Instituut ten geschenke aan den Makassaarschen tekst met Arabische letter der door wijlen zijn Broeder in den voorlaatsten jaargang van ons tijdschrift in uittreksels uitgegeven transscriptie in ons letterschrift met Hollandsche vertaling van de Lontara bilang of Dagboek der Vorsten van Gowa en Tello. Daar het inderdaad voor taalkundigen van belang kan zijn, den onverkorten oorspronkelijken tekst met de uitgegeven transscriptie te vergelijken, is er natuurlijk niets geen bezwaar, dit geschenk met den meesten dank te aanvaarden.

De slotsom van mijn onderzoek is dus, dat het Bestuur van het Instituut onzen ijverigen Secretaris machtige met

den hier ter stede woonachtigen heer Ligtvoet over den aankoop der schriftelijke nalatenschap zijns Broeders te onderhandelen."

Nadat de Voorzitter den heer van der Aa den dank der Vergadering betuigd had voor de zorgvuldige wijze, waarop hij zijne taak als rapporteur heeft vervuld, wordt de vraag geopperd of men de aangeboden handschriften hetzij ten geschenke aanvaarden, hetzij aankoopen kan; uit het medegedeelde rapport schijnt toch te blijken, dat die handschriften meerendeels uittreksels bevatten van stukken uit de Gouvernements archieven of wel mededeelingen omtrent de talen, geo- en ethnographie en historie van Celebes, geput uit officieele bescheiden; naar veler meening, welke door anderen niet geheel werd gedeeld, had de uitvoerder der uiterste wilsbeschikking van wijlen den heer A. Ligtvoet al de thans aan het Instituut aangeboden stukken ter beschikking moeten stellen van het Indisch bestuur.

Na gedachtenwisseling wordt, overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter, besloten, den Secretaris te machtigen, den heer K. W. H. Ligtvoet in wetenschap te stellen van de tegen de aanvaarding van zijn aanbod gerezen bedenkingen, met uitnoodiging zijnerzijds een rekest aan den Minister van Koloniën aan te bieden, vergezeld van alle stukken door wijlen zijn Broeder nagelaten en onder overlegging van de twee aan het Instituut gezonden brieven en van het rapport van den heer van der Aa, waaruit den Minister de inhoud der toegezonden stukken kan blijken, terwijl in het rekest het verzoek wordt gedaan den adressant te vergunnen meergemelde stukken aan het Instituut aan te bieden.

Door het Bestuurslid Quarles van Ufford wordt ter tafel gebracht eene door hem geschreven brochure, getiteld: „Een beroep op de Nederlandsche Maecenaten", waarin eene uitvoerige schets wordt gegeven van de groote verdiensten en werkzaamheid van Dr. B. F. Matthes op het gebied der Indologische wetenschap en zijne tegenwoordige positie, en de steun wordt gevraagd van allen, die belang stellen in de toekomst van Insulinde en die wetenschappelijke studiën weten te waardeeren, om regeering en vertegenwoordiging nog te bewegen voor den bescheiden en nederigen geleerde,

die voor een bijzonder genootschap gedaan heeft wat regeeringsplicht ware geweest, een gepasten en behoorlijk bezoldigden werkkring te openen.

De heer Quarles doet thans ook een beroep op het Koninklijk Instituut, dat zeker in de eerste plaats bevoegd kan worden gerekend Matthes' verdiensten naar eisch te kunnen waardeeren, met uitnoodiging dat die instelling zich ook de zaak van dien geleerde aantrekke, door daartoe bij 's lands regeering de noodige stappen te doen.

Eenparig wordt het voorstel des heeren Quarles door de Vergadering toegejuicht, in zoover althans dat algemeen de wenschelijkheid wordt erkend, dat er hetzij te Leiden een leerstoel worde in het leven geroepen voor het Makassaarsch en Boegineesch, dan wel een ambtenaar worde aangesteld voor de beoefening der Indische talen, speciaal voor Celebes, terwijl mede de wenschelijkheid wordt uitgesproken om de gelegenheid te openen de vele bouwstoffen tot nadere kennis der talen, geo- en ethnographie van Celebes, welke in handschrift en in druk bestaan, tot één geheel te verwerken en, zoo mogelijk, te doen uitgeven.

Na uitvoerige beraadslaging wordt besloten adressen in te dienen aan de Ministers van Binnenlandsche Zaken en Koloniën, verzoekende zoodanige voorstellen te doen of te ondersteunen, welke zouden kunnen strekken om de belangen van de taal-, land- en volkenkunde van Celebes duurzaam te bevorderen, en te eer nu een bij uitnemendheid bevoegd persoon aanwezig is, die de leiding eener verdere wetenschappelijke beoefening daarvan op zich zou kunnen nemen.

Den Voorzitter en Secretaris wordt opgedragen voor de volgende bijeenkomst ontwerpen voor beide adressen gereed te maken.

De heer Quarles vestigt, naar aanleiding van een van Prof. Pijnappel ontvangen schrijven, de aandacht der Vergadering op het onlangs voltooid Maleisch woordenboek des heeren M. von de Wall, met weglating van al het overtollige uitgegeven door den heer van der Tuuk, waartegen hij gaarne eenig protest zag ingediend, omdat daarin een groot aantal woorden zijn opgenomen, die de kieschheid verbiedt in een woordenboek te plaatsen en te verklaren.

Door de meerderheid der Vergadering wordt echter het

bezwaar des heeren Quarles niet gedeeld, op grond vooral dat in een woordenboek de taal in al hare volheid moet worden ontwikkeld, terwijl voorts, zoo men bezwaren mocht hebben tegen de inrichting en de wijze van samenstelling van het woordenboek, het Bestuur van het Instituut met den Secretaris-Redacteur der Bijdragen, zeker bereid zal worden bevonden eene degelijke critische beschouwing daaromtrent in het tijdschrift te plaatsen.

Door den Penningmeester wordt ter tafel gebracht de rekening en verantwoording over het afgeloopen dienstjaar. In handen gesteld der heeren Corns. de Groot en van der Gon Netscher, ten einde in de volgende Vergadering het Bestuur daaromtrent te dienen van bericht en raad.

Op voorstel van den Secretaris wordt goedgekeurd de volgende Bestuursvergadering eene week te vervroegen en te stellen op den 12en Februari a. s., en den 26en daaraanvolgende de Algemeene Vergadering te doen plaats hebben.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten

---

217DE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 19 FEBRUARI 1881.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Kniphorst (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), van Goltstein, Quarles van Ufford, Corns. de Groot, Robidé van der Aa, Lammers van Toorenburg, Kern, Meinsma en Juynboll Afwezig met kennisgeving de heer van der Gon Netscher.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden voorgelezen en met eenige wijzigingen goedgekeurd.

Bleek uit de voorgelezen notulen dat er eene Bestuurs

vergadering tegen den 12en Februari ll moest worden uit geschreven, de Voorzitter deelt mede, dat wegens ongesteldheid van den Secretaris daaraan geen gevolg kon worden gegeven.

De heer Quarles van Ufford geeft verslag van de hem in de vorige Vergadering gedane opdracht en deelt mede dat de nieuw benoemde Gouverneur-Generaal, de heer F. 's Jacob, het hem aangeboden lidmaatschap van het Instituut heeft aanvaard en tevens zijn wensch heeft te kennen gegeven onder de leden-donateurs te worden gerangschikt.

Wordt besloten hiervan aanteekening te houden en Commissarissen in Indië kennis te geven.

Door den Voorzitter wordt medegedeeld dat bericht is ontvangen van het overlijden van het lid, mr. P. Mijer en van het correspondeerend lid, P. A. Leupe, beiden te 's Gravenhage.

Voor kennisgeving aangenomen.

De Secretaris-Bibliothecaris doet vervolgens opgave van de sedert de vorige bijeenkomst ingekomen boekwerken, waarbij hij de ontvangst mededeelt van

a. eene missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van 17 Januari jl. n° 198, afd. K. en W., ten geleide van een exemplaar van het geologisch werk van Prof. K. Martin, te Leiden, getiteld: „Die Tertiärschichten auf Java."

Voor dit geschenk is bereids de dank van het Instituut aangeboden.

b. eene missive van den Minister van Koloniën, van 20 Januari jl., lett. A^3, n_o 8, waarin wordt medegedeeld, dat eene verzameling boekwerken, bij het Departement aanwezig en aldaar niet meer benoodigd, aan de Bibliotheek van het Instituut kan worden afgestaan, met uitnoodiging de collectie, welke ter overbrenging gereed ligt, van het Departement te doen afhalen.

De Secretaris deelt mede dat de verzameling boekwerken door hem is ontvangen en stelt voor den Minister voor het welkom geschenk den dank van het Instituut aan te bieden.
Dienovereenkomstig wordt besloten.

c. eene missive van de Directie van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, ten geleide van de laatstelijk door haar uitgegeven werken, met dankzegging tevens voor de geschriften, door het Instituut haar toegezonden.

d. eene missive van de Directie der Public Library, Museums, and National Gallery of Victoria, te Melbourne; houdende dankzegging voor de laatstelijk gezonden werken van het Instituut.

e. eene gedrukte missive van den Secretaris van den Club Africano, te Napels, bevattende de mededeeling dat de „Bulletins" der Vereeniging tweemaal 's maands zullen verschijnen in de „Rivista Nuova di Napoli" en toegezonden worden aan de verschillende genootschappen, redactiën van tijdschriften, dag- en weekbladen, die eene ruiling van wederzijdsche uitgaven hebben aangenomen.

f. eene missive van het Centraal-bureau van de Union géographique du Nord de la France, te Douai, ten geleide van een exemplaar der Statuten en van het eerste „Bulletin," met verzoek een letterkundig verkeer te openen door ruiling van wederzijdsche uitgaven.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris wordt met meerderheid van stemmen besloten, aan het gedaan verzoek, althans voorloopig voor één jaar, gevolg te geven.

Overeenkomstig het besluit, in de vorige Vergadering genomen, is de Secretaris in overleg getreden met den heer K. W. H. Ligtvoet in zake der door hem aan het Instituut aangeboden handschriften. Genoemd Medelid heeft zich bereid verklaard aan den wensch van het Instituutsbestuur gevolg te geven en mitsdien een adres aan den Minister van Koloniën verzonden, vergezeld van alle stukken door zijn Broeder nagelaten en onder overlegging van afschriften van zijne twee brieven aan het Instituut en een afschrift van het rapport, door den heer van der Aa over de aangeboden handschriften uitgebracht: met verzoek voorts hem, adressant, te vergunnen bedoelde handschriften aan het Instituut aan te bieden.

De Secretaris deelt verder mede, dat ter voldoening aan het door den heer Ligtvoet bij zijn rekest van 27 Januari

ll. gedaan verzoek, onder dagteekening van den 17n Februari jl., Lett. A[3], no. 19, eene missive is ingekomen van den Minister van Koloniën, houdende mededeeling, dat er geen bezwaar bestaat te vergunnen dat het Instituut de door den adressant toegezonden handschiften, afkomstig van zijn Broeder, wijlen den heer A. Ligtvoet, overneemt.

Onder wederaanbieding der bij het adres des heeren Ligtvoet gezonden handschriften, wordt nog aangeteekend, dat tegen de door den heer Robidé van der Aa in overweging gegeven publiceering van den bundel, bevattende een geschiedkundig overzicht van de ware en valsche Batara Gowa's en de daarmede in verband staande gebeurtenissen evenmin bedenking bestaat. Mocht echter worden overgegaan tot het uitgeven, zij het dan ook in gewijzigden vorm, van de bundels bevattende een chronologisch overzicht van de geschiedenis van Zuid-Celebes, of tot de uitgaaf van een geschrift, bij de vervaardiging waarvan die bundels zijn geraadpleegd, dan wordt de voorwaarde gesteld dat die arbeid, alvorens terperse te worden gebracht, ter beoordeeling aan het Departement van Koloniën worde toegezonden.

Naar aanleiding dezer mededeelingen wordt, na gedachtenwisseling, besloten:

1o. aanteekening te houden van den inhoud der in de missive van den Minister van Koloniën vervatte beschikking op het adres des heeren Ligtvoet;

2o. genoemd medelid den dank van het Instituut te betuigen voor de aanbieding der handschriftelijke nalatenschap zijns Broeders;

3o. met dankzegging te aanvaarden het ten geschenke aangeboden exemplaar van den Makassaarschen tekst, met Arabische letter, der door wijlen den heer A. Ligtvoet in het 4e deel van de 4e volgreeks der Bijdragen in uittreksel uitgegeven transscriptie in ons letterschrift met Hollandsche vertaling van de Lontara bilang of Dagboek van de vorsten van Gowa en Tello;

4o. en, wat voorts de overige toegezonden handschriftelijke bundels betreft, den heer Ligtvoet mede te deelen, dat alleen de bundel bevattende een geschiedkundig overzicht van de ware en valsche Battara Gowa's, voor eene dadelijke uitgave in aanmerking mag komen, doch dat de overige bescheiden, als niet van belang ontbloot bij eene eventuele bewerking

eener geschiedenis van Zuid-Celebes, in de handschriftelijke verzameling van het Instituut eene plaats verdienen, waarom het Instituut ze gaarne wenscht over te nemen en daarvoor eene som van *f* 100 ter zijner beschikking stelt, terwijl bovendien bij de uitgave van evengenoemd overzicht der Battara Gowa's een honorarium zal worden uitgekeerd: met uitnoodiging eindelijk, aan den heer Ligtvoet, den Secretaris te willen mededeelen, op welke wijze hij over het vastgesteld geldelijk bedrag wenscht te beschikken, dan wel aan welk adres het kan worden ter hand gesteld.

De Voorzitter deelt mede, dat nog is ontvangen een schrijven van den Minister van Koloniën van 2 Februari jl. Lett. A[3], n°. 2 ten geleide van 2 kisten, bevattende 800 exemplaren van de 14 nog ontbrekende afdrukken van de teekeningen des heeren Carl Bock: met welke bezending alzoo de 30 platen, waarvan de reproductie aan den heer Kell was opgedragen, voltallig zijn.

Deze missive wordt voor kennisgeving aangenomen, zullende de platen bij de eerlang te verwachten uitgave van de rapporten des Deenschen reizigers worden gevoegd.

Ter tafel worden gebracht en voorgelezen de ontwerp-adressen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken en Koloniën in zake Dr. B. F. Matthes.

Bij de uitvoerige beraadslagingen, waartoe zij aanleiding geven, wordt in overweging gegeven en ook door de meerderheid der Vergadering wenschelijk geacht, dat het Instituut niet trede in eene aanwijzing van hetgeen de Regeering in zake Dr. Matthes zou kunnen en moeten doen, evenmin zich inlate met de vraag, of er al dan niet een leerstoel voor het Makassaarsch en Boegineesch aan de Rijksuniversiteit te Leiden behoort in het leven te worden geroepen. Het Instituut geve echter in zijne adressen aan de Regeering eene korte herinnering van hetgeen Dr. Matthes voor de wetenschappelijke beoefening der talen en ethnographie van Celebes verricht heeft en van hetgeen men nog zou kunnen verwachten, zoo hem de gelegenheid werd aangeboden zijne studiën verder voort te zetten, op grond waarvan der Regeering in ernstige overweging worde gegeven van de zeldzame talenten en wetenschappelijke kennis des heeren Matthes partij te trekken hetzij

door hem aan het Academisch onderwijs te verbinden, hetzij door het nemen van zoodanige andere maatregelen welke zij in het belang der wetenschap zal achten.

Overeenkomstig het voorstel des Voorzitters wordt besloten de ontwerp-adressen in dien geest te wijzigen en ze alsdan weder ter tafel te brengen in de eerstvolgende bijeenkomst van het Bestuur.

Door de Commissie, bestaande uit de heeren Corns. de Groot en van der Gon Netscher en belast met het onderzoek der rekening en verantwoording van den Penningmeester over het dienstjaar 1880, is een uitvoerig schriftelijk rapport aan den Penningmeester medegedeeld. De Voorzitter zegt haar namens de Vergadering dank, die, gehoord de inlichtingen, welke door den Penningmeester omtrent de door de Commissie gevraagde ophelderingen zijn verstrekt, zich vervolgens vereenigt met het voorstel tot goedkeuring der overgelegde rekening. Tevens wordt besloten haar, ingevolge het voorschrift van het Huishoudelijk Reglement, in handen te stellen van eene Commissie van twee gewone leden, ten einde daaromtrent aan de Algemeene Vergadering verslag te geven. Tot leden dier Commissie worden benoemd de heeren C. Bosscher en C. E. van Kesteren.

Ter voldoening aan het voorschrift, vervat in de tweede alinea van art. 5 van het Huishoudelijk Reglement wordt door den Secretaris ter tafel gebracht en voorgelezen een ontwerp voor het aan de Algemeene Vergadering te geven verslag, vermeldende den staat van het Instituut en zijne belangrijkste lotgevallen en handelingen gedurende het afgeloopen jaar.

Na eenige gedachtenwisseling wordt het op enkele punten gewijzigd en door de Vergadering goedgekeurd, onder dankzegging aan den Secretaris voor de vervulling zijner taak. En had hij in het persoonlijk woord aan het slot van het verslag bij de vermelding van zijne aftreding als lid van het Bestuur tevens zijn wensch te kennen gegeven ook van het Secretariaat ontslagen te worden, overeenkomstig den wensch der Vergadering verklaart hij zich bereid de daarop betrekkelijke zinsnede uit het verslag weg te laten, en inmiddels aan het Bestuur de gelegenheid te verschaffen die maatregelen te nemen, waardoor de bezwaren tegen de voortdurende

waarneming van het Secretariaat zouden kunnen worden opgeheven.

Ingevolge de bepalingen van het Bibliotheeksreglement wordt mede door den Secretaris een verslag aangeboden van den staat en de aanwinsten der aan zijne zorgen toevertrouwde Bibliotheken van het Instituut en Indisch Genootschap.

Onder dankbetuiging aan den Secretaris, wordt besloten dit verslag in de Bijdragen te doen opnemen.

De Vergadering gaat hierna over tot het opmaken van tweetallen, aan de Algemeene Vergadering aan te bieden, ter voorziening in de vacatures, welke ontstaan zullen door de aftreding der niet herkiesbare leden van het Bestuur, de hh. Dr. T. C. L. Wijnmalen, Cornˢ. de Groot en Prof. dr H. Kern

In de plaats van eerstgenoemde zullen worden voorgedragen de hh.:

Mr. F. Alting Mees;
A. W. P. Weitzel, en
Mr. E. H. 's Jacob.

In de plaats van den tweede de hh.:

H. C. Humme;
Mr. W. B. Bergsma, en
P. J. Buyskes.

In de plaats van den derde de hh.:

Prof. G. K. Niemann, te Delft;
Prof A. C. Vreede, te Leiden, en
Mr. S. C. W. J. van Musschenbroek, te Leiden.

Wegens het vergevorderde uur wordt de benoeming van nieuwe leden verdaagd tot de eerstvolgende Bestuursvergadering, welke zal plaats hebben vóór de Algemeene Vergadering op Zaterdag den 20n Februari a. s.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

218DE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 26 FEBRUARI 1881.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Kniphorst (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Corns. de Groot, van der Gon Netscher, Lammers van Toorenburg, Quarles van Ufford, Robidé van der Aa, Kern, Meinsma en Juynboll. Afwezig de heer van Goltstein, met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Naar aanleiding van het in de notulen voorkomend bericht van het overlijden van het verdienstelijk corresponderend lid, P. A. Leupe, uit de heer Quarles van Ufford den wensch dat er voor de Bijdragen een beknopt levensbericht van gemeld Medelid, met toevoeging eener zoo volledig mogelijke lijst zijner vele geschriften, moge worden samengesteld.

De Secretaris verklaart zich bereid die taak op zich te nemen.

De Voorzitter deelt mede, dat is ingekomen:

a eene missive van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, ten geleide van één exemplaar der laatst uitgekomen geschriften.

b. eene tweede missive van evengemelde instelling, houdende dankbetuiging voor de toezending der Bijdragen van het Instituut.

Beide missives worden voor kennisgeving aangenomen.

c. eene missive van den heer P. E. Teding van Berkhout, te Amsterdam, houdende mededeeling dat zijn broeder, mr. J. J. Teding van Berkhout, overleden is.

Hiervan zal aanteekening worden gehouden.

Door den Secretaris wordt ter tafel gebracht een door hem van Commissarissen in Indië ontvangen bijdrage des heeren J. Habbema over het Manangkabosch ter plaatsing in de Bijdragen van het Instituut. Om bericht en raad in handen gesteld der heeren Juynboll en Meinsma.

Aan de orde is vervolgens de vaststelling van de aan de Ministers van Binnenlandsche Zaken en Koloniën in te dienen adressen in zake dr. B. F. Matthes.

Naar aanleiding der in de vorige Vergadering daarover gevoerde gedachtenwisseling worden door den heer Kern gewijzigde ontwerpen ter tafel gebracht en voorgelezen. Eenparig vereenigt zich de Vergadering met de hoofdstrekking daarvan, almede ook met eenige daarin voorgestelde wijzigingen en bijvoegingen, waarna wordt goedgekeurd de volgende adressen te richten:

a. aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken:

„In de overtuiging, dat het belang der wetenschap ook dat van den Staat is en dat Nederland geroepen is, om in de kennis van de taal-, land- en volkenkunde van den Indischen Archipel niet alleen met vreemde rijken te wedijveren, maar ze te overtreffen, neemt het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië de vrijheid zich tot Uwe Excellentie te wenden om Uwe aandacht te vestigen op de belangen der studie van de talen van Zuidelijk Celebes, het Makassaarsch en Boegineesch.

Het is bekend, dat weinig talen van den Archipel in rijkdom van letterkundige gewrochten zich met de bovengenoemde kunnen meten en het zou bevreemding kunnen wekken, dat de studie er van betrekkelijk zoo weinig verbreid is, wist men niet tevens hoe lang het duurt vóórdat de vaste grondslagen van een nieuw vak van wetenschap gelegd zijn en hoe bezwaarlijk het is eenig vak zonder voorlichting en leiding met vrucht te beoefenen.

Dank zij de onvermoeide werkzaamheid van dr. B. F. Matthes gedurende een dertigjarig verblijf op Celebes zijn de onmisbare grondslagen gelegd. Aan hem toch heeft men te danken eene reeks van werken over de Makassaarsche en Boegineesche taal en letterkunde, belangrijke mededeelingen over de toestanden van land en volk van Zuid-Celebes, die zoozeer worden verduidelijkt door de rijke verzameling van ethnographische voorwerpen, door hem zoo belangeloos aan het Rijks-Museum te Leiden geschonken.

Ontbreekt het derhalve niet aan materieële hulpmiddelen voor de studie, de zoo noodige leiding en het mondeling onderricht in het Makassaarsch en Boegineesch worden aan de Rijks-Universiteiten ten eenenmale gemist.

Ware er geen geleerde te vinden, wien men het onderwijs in de meergemelde vakken van wetenschap zou kunnen opdragen, dan zou het Instituut het niet gewaagd hebben de aandacht van Uwe Excellentie op eene, naar zijn gevoelen, bestaande leemte in het Indologisch onderwijs te vestigen. Maar nu dr. Matthes in het vaderland is teruggekeerd en dus van zijne bekwaamheid en talenten partij kan getrokken worden, mag het Instituut niet verzuimen de overtuiging uit te spreken, dat nu de gelegenheid zich als van zelve aanbiedt om de studie van het Makassaarsch en Boegineesch op krachtige wijze te bevorderen.

Op welke wijze zulks het gevoegelijkst en ten oorbaar van den lande geschieden kan, blijve aan het verlicht oordeel van Uwe Excellentie overgelaten."

b. aan Zijne Excellentie den Minister van Koloniën:

„Het zij aan het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië vergund zich tot Uwe Excellentie te wenden in het belang eener zaak, waarvan het Instituut zich overtuigd houdt dat zij bij U levendige sympathie wekt.

Voor eenigen tijd is Dr. B. F. Matthes, na zijne hem van regeeringswege opgedragen taak aan de kweekschool voor onderwijzers te Makassar volbracht te hebben, in het vaderland teruggekeerd, in het bezit van rijke materialen voor de taal-, land- en volkenkunde van Zuidelijk Celebes. Bij de bekwaamheid en den ijver, welke de heer Matthes gedurende zijn dertigjarig verblijf op Celebes heeft doen blijken, kan met grond verondersteld worden, dat het ten zeerste in het belang der Indologische wetenschap en dus ook van Nederlandsch-Indië en van den lande zou wezen, indien de talenten en de bouwstoffen van den heer Matthes niet ongebruikt bleven. Om zich er van te verzekeren, dat de vruchten van zijne veeljarige studie en omvangrijke kennis niet verloren gaan, zou het wenschelijk wezen dat hem, die thans zonder betrekking is, eene bepaalde opdracht werd gegeven ter verwerking van de door hem verzamelde materialen. De aard en omvang van de op te dragen taak, alsmede de wijze, waarop de Staat zich van de diensten van Dr. Matthes verzekeren zal, blijve aan het beleid van Uwe Excellentie overgelaten; het Koninklijk Instituut mag van zijnen kant de gelegenheid niet laten voorbijgaan om Uwe aandacht te vestigen

op eene goede zaak, welke het in Uwe belangstelling met vrijmoedigheid en vertrouwen aanbeveelt."

De Vergadering besluit tevens de beide adressen schriftelijk aan de Ministers van Binnenlandsche Zaken en Koloniën in te dienen.

De Secretaris deelt de ontvangst mede van een schrijven van den Graaf Alexandre de Lubasky, te Kiasma, provincie Smolenska, Rusland, houdende het verzoek om te worden benoemd tot lid van het Instituut.

Voor kennisgeving aangenomen.

De vergadering gaat hierna over tot de benoeming van nieuwe leden. De uitslag is dat het lidmaatschap zal worden aangeboden aan de hh.:

Mr. G. van Tienhoven, Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, Burgemeester van Amsterdam;

Mr. W. C. Borsius, Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, te Middelburg;

Mr. S. A. Vening Meinesz, Burgemeester der gemeente Rotterdam;

Mr. O. W. Star Numan, Griffier van de Eerste Kamer der Staten Generaal, te 's Gravenhage;

Jhr. J. D. Six, Referendaris bij het Departement van Koloniën, te 's Gravenhage;

Jhr Flugi van Aspermont, gep. Kolonel, Chef van den Generalen Staf bij het N.-I. leger, te 's Gravenhage;

F. A. van Braam Houckgeest, Luitenant-Kolonel bij het Korps Mariniers, te Nieuwediep;

A. Pompe, Luitenant-Kolonel der infanterie, Eerste officier aan de Kon. Mil. Akademie, te Breda;

P. R. Goudschaal en A. H. L. Badings, Kapiteins der infanterie te Groningen en Amsterdam;

J. A. Kruijt, Consul te Djeddah;

W. J. Pahud de Mortanges, Oud-resident van Krawang, thans te 's Gravenhage;

Mr. A. W. C. Verwey, laatst Officier van Justitie te Padang, thans te Deventer;

Dr B Symons, Hoogleeraar in de vergelijkende Indo-Germaansche taalwetenschap en het Sanskriet, te Groningen;

Dr. K. Martin, Hoogleeraar-directeur der geologisch-mineralogische afdeeling van het Museum voor natuurlijke historie te Leiden;

Dr. M. Th. Houtsma, Adjutor Interpretis Legati Warneriani, te Leiden;

Dr. W. Pleyte, Conservator van het Museum van Oudheden, te Leiden;

B. Heldring, Directeur der Nederlandsche Handelmaatschappij, te Amsterdam;

J. Wuste, Lid der firma Wuste en Hintzen, te Amsterdam;

Mr. H. Hope Loudon, te 's Gravenhage;

Mr. A. F. Heijligers, Hoofdredacteur van het Vaderland, te 's Gravenhage;

Mr. J. W. Tydeman Jr., Secretaris van de Vereeniging voor Suriname, te Amsterdam;

N. W. Posthumus, Directeur van de Hoogere Burgerschool met 3 jarigen cursus, Secretaris van het Aardrijkskundig Genootschap, te Amsterdam;

P. A. M. Boele van Henebroek, Lid der firma Mart. Nijhoff en Co., te 's Gravenhage.

Tot correspondeerend lid wordt benoemd de heer P. A. Tiele, Bibliothecaris der Universiteits-Bibliotheek te Utrecht; en

tot buitenlandsche leden de hh.:

Dr. A. B. Meijer, Directeur van het Kon. Zoölogisch Museum, te Dresden; L. M. Albertis en Prof. O. Beccari, te Florence.

Van deze benoemingen zal aan de Algemeene Vergadering worden kennis gegeven.

Naar aanleiding van een door den Secretaris ontvangen briefkaart van het lid Scheltema uit Haarlem wordt medegedeeld, dat het late uur der bijeenkomst voor de Algemeene Vergadering voor velen eene verhindering is om haar bij te wonen. Wordt besloten tegen de volgende Algemeene Vergadering in overweging te nemen of het niet mogelijk zou zijn vroeger bij een te komen.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadedoor den Voorzitter gesloten.

ALGEMEENE VERGADERING,

GEHOUDEN 26 FEBRUARI 1881.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Kniphorst (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Kern, Corn^s. de Groot, Robidé van der Aa Lammers van Toorenburg, Quarles van Ufford, Meinsma, Juynboll, van der Gon Netscher, Dozy, van Hasselt, Arendsen de Wolff, van Bloemen Waanders, Niemann, Bik, Waszklewicz, Boescher, van Kesteren, Dumontier, Wattendorff, du Rij van Beest Holle, van Musschenbroek en het correspondeerend lid von Rosenberg.

De Voorzitter heet de leden welkom, waarna de notulen van het verhandelde in de vorige Algemeene Vergadering van den 28en Februari 1860, bereids voorloopig door het Bestuur vastgesteld, worden voorgelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris wordt vervolgens, namens het Bestuur, een uitvoerig Verslag uitgebracht nopens den staat en de werkzaamheden van het Instituut over het jaar 1880.

Uit naam der Vergadering wordt hem daarvoor door den Voorzitter dank gezegd, terwijl, overeenkomstig zijn voorstel wordt besloten het Verslag, als naar gewoonte, in de Bijdragen op te nemen. (Zie blz. xv en vlg.).

Aan de orde is verder de rekening en verantwoording van den Penningmeester over hetzelfde tijdvak. Uit de door hem gedane mededeelingen blijkt dat de ontvangsten en uitgaven de volgende cijfers aanwijzen.

De „ontvangsten" waren:

Wegens het gebruik der lokalen door het Indisch Genootschap	*f*	400.—
Renten van geldswaardige papieren	„	267.62^5
Donatiën en contributiën	„	3780.05
Toelage uit de Indische kas	„	600.—
Opbrengst van het boekenfonds	„	573.62
Toevallige baten	„	63.65
Het batig saldo der rekening over 1879	„	1227.71^5
	f	6912.66

De „uitgaven" bedroegen:

Renten op het saldo der hypotheek	*f*	500.—
Aflossing der hypotheek	„	2000.—
Brandassurantiën van het gebouw	„	24.—
Grondbelasting	„	108.33
Jaarlijksch onderhoud van het gebouw	„	307.48
Brandassurantie van het meubilair	„	14.—
Personeele belasting	„	36.60
Verwarming der lokalen, enz.	„	109.—
Gasverlichting	„	33.11
Salaris van den Concierge	„	400.—
Onkosten van den Penningmeester	„	47.40
Onkosten van den Secretaris-Bibliothecaris	„	118.98^5
Gewone drukwerken (Bijdragen)	„	1154.—
Buitengewoon drukwerk	„	111.70
Convocatie-billetten	„	9.68
Honorarium aan schrijvers	„	328.75
Uitbreiding van de Bibliotheek	„	314.40
Verzending der Bijdragen	„	136.10
Schoonhouden van het gebouw	„	53.40
Aankoop van een deel van het boekenfonds	„	250.—
Onvoorziene uitgaven	„	67.95
Totaal	*f*	6124.88^5

RECAPITULATIE:

Ontvangsten	*f*	6912.66
Uitgaven	„	6124.88^5
zoodat het voordeelig saldo bedraagt	*f*	787.77^5

welk saldo bestemd is voor het aflossingsfonds van de op het Instituutsgebouw rustende hypotheek.

De balans op 31 December 1880 toont aan:

ACTIVA.		PASSIVA.	
Geldswaardige papieren	*f* 4800.—	Hypotheek op het Instituutsgebouw . . .	*f* 8000.—
Aflossingsfonds der hypotheek	„ 787.77^{5}	2/m. reeds verschenen rente op de hypotheek à 5 pCt. . .	„ 66.66_{6}
Huis op de Heerengracht no. 21 . . .	„ 26500.—	M. Nijhoff wegens aankoop van het boekenfonds, waarvan de tweede helft in 1881 nog moet worden voldaan	„ 250.—
Meubilair	„ 1320.—	Slot, hetgeen de Activa de Passiva overtreffen	„ 41091.11
Gordijnen, vloerkleeden	„ 500.—		
Aardewerk, glaswerk enz.	„ 115.—		
Huisraad en schoonmaakgereedschap . .	„ 25.—		
Stookinrichtingen . . .	„ 350.—		
Bibliotheek (Handschriften en boekwerken)	„ 10000.—		
Boekenfonds	„ 5000.—		
De door M. Nijhoff in 1860 verkochte en nog niet verantwoorde boeken . . .	*Memorie.*		
	f 49397.77^{5}		*f* 49397.77^{5}

Ingevolge de bepalingen van het Huishoudelijk Reglement is deze rekening en verantwoording bereids vanwege het Bestuur onderzocht door de heeren Corn[s]. de Groot en van der Gon Netscher, waarna zij in handen is gesteld van eene Commissie van twee gewone leden, bestaande uit de heeren Bosscher en van Keateren.

Ter vergadering tegenwoordig, brengt deze Commissie, bij monde van eerstgenoemde, rapport uit omtrent het door haar ingesteld onderzoek, en verklaart zij, dat zij de rekening met de justificatoire bescheiden heeft nagegaan en in volkomen orde bevonden, waarom zij voorstelt, de rekening goed te keuren en den Penningmeester te déchargeeren, onder aanbieding van den dank der Vergadering voor de zorg, waarmede hij het geldelijk beheer heeft gevoerd.

Dienovereenkomstig wordt, zonder beraadslaging, met acclamatie besloten.

De Vergadering gaat vervolgens over tot het verkiezen van Bestuursleden ter vervulling der vacatures, ontstaan door de aftreding der heeren Wijnmalen, Kern en Corn[s]. de Groot.

Tot stemopnemers worden benoemd de heeren Quarles van Ufford en Lammers van Toorenburg.

De uitslag der stemming is, dat uit de door het Bestuur volgens art. 6, al. 3 van het Reglement aangeboden drietallen (zie Notulen der Bestuursvergadering van 19 Februari jl.) met meerderheid van stemmen verkozen is:

ter vervanging van dr. T. C. L. Wijnmalen, mr. F. Alting Mees;

ter vervanging van den heer Corns. de Groot, de heer H. C. Humme; en

ter vervanging van Prof. H. Kern, Prof. G. K. Niemann, te Delft.

De Voorzitter dankt de heeren stemopnemers voor de vervulling hunner taak.

Ter vergadering tegenwoordig, verklaart de heer Niemann zich bereid het lidmaatschap van het Bestuur te aanvaarden, waarmede de Voorzitter de Vergadering gelukwenscht, terwijl overeenkomstig zijn voorstel besloten wordt aan de heeren Alting Mees en Humme van hunne benoeming kennis te geven.

Onder toejuiching der Vergadering zegt de Voorzitter den aftredenden Bestuurders hartelijk dank voor hunne ijverige behartiging der belangen van het Instituut, en terwijl hij de heeren Kern en de Groot een „tot weêrziens" toeroept, uit hij de hoop dat de heer Wijnmalen, hoewel thans uit het Bestuur getreden, echter bereid zal zijn zich bij voortduring met het Secretariaat te belasten.

Aan het welwillend woord des Voorzitters omtrent den Secretaris zich gaarne aansluitend, stelt de heer Quarles van Ufford voor, den heer Wijnmalen den dank van het Instituut te betuigen voor de bijzondere zorg, welke hij aan de belangen der boekerij heeft willen wijden. Met acclamatie vereenigt de Vergadering zich met dit voorstel.

De aftredende Bestuurders de Groot en Kern betuigen zoowel den Voorzitter als der Vergadering hunne erkentelijkheid voor de welwillende gevoelens, ten hunnen opzichte geuit.

Aan de Vergadering wordt medegedeeld dat het Bestuur, gebruik makend van de hem verleende bevoegdheid, ditmaal wederom eenige nieuwe leden heeft benoemd. De Secretaris leest hierop de namen voor van hen, aan wie het lidmaat-

schap zal worden aangeboden. (Zie de Notulen der Bestuursvergadering van 26 Februari jl.)

Op eene vraag van Prof. Niemann of het Instituut, naar aanleiding van de reeds veel besproken brochure des heeren Quarles van Ufford: „Een beroep op de Nederlandsche Maecenaten", zich de zaak des heeren Dr. Matthes heeft aangetrokken, ten einde er op aan te dringen dat van zijne talenten en bouwstoffen voor de studie der Makassaarsche en Boegineesche taal- en letterkunde partij worde getrokken, antwoordt de Voorzitter, dat het Instituut bereids besloten heeft zich met dat doel tot de Regeering te wenden, en adressen zijn gereed gemaakt, welke weldra zullen worden gezonden aan de Ministers van Binnenlandsche Zaken en Koloniën.

De Secretaris zegt, dat het zeker den bezoekers van de Leeskamer der Bibliotheek niet zal zijn ontgaan, dat men er thans van schier al de in Indië verschijnende dag- en weekbladen kennis kan nemen. Terwijl daardoor in eene sedert lang gevoelde behoefte wordt voorzien, acht de Secretaris zich verplicht openlijk hulde te brengen aan de welwillendheid, waarmede de verschillende Uitgevers en Redactiën hunne organen ten behoeve der Instituutsboekerij afstaan aan onze Commissarissen in Indië, door wier gewaardeerde tusschenkomst thans bij elke mail ons de vruchten der Indische pers worden aangeboden.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter, onder dankzegging aan de leden voor hunne opkomst, gesloten.

BUITENGEWONE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN NA AFLOOP DER ALGEMEENE VERGADERING, 26 FEBRUARI 1881.

Tegenwoordig de heeren: van Rappard, Kniphorst, Robidé ven der Aa, Lammers van Toorenburg, Quarles van Ufford, van der Gon Netscher, Juynboll, Meinsma, Niemann en Wijnmalen.

De Voorzitter, de heer van Rappard, heet het nieuwbenoemd Bestuurslid, Prof. G. K. Niemann, welkom, terwijl hij hem bij vernieuwing de zorg voor de belangen van het Instituut aanbeveelt.

Ter voldoening aan het voorschrift, vervat in art. 9 van het Reglement, worden vervolgens bij acclamatie, zonder hoofdelijke stemming, tot Voorzitter, Ondervoorzitter en Penningmeester herbenoemd de heeren van Rappard, van Goltstein en Kniphorst.

Terwijl aan den heer van Goltstein van zijne herbenoeming tot Ondervoorzitter zal worden kennis gegeven, verklaren de heeren van Rappard en Kniphorst, onder dankbetuiging voor het in hen gesteld vertrouwen, bereid te zijn hunne functiën te blijven vervullen.

Daar de heer Wijnmalen als lid van het Bestuur is afgetreden en derhalve ook zijn ontslag heeft aangevraagd als Secretaris, geeft de Voorzitter in overweging ditmaal weder gebruik te maken van de aan het Bestuur verleende bevoegdheid om een Secretaris, buiten het Bestuur, uit de gewone leden te benoemen. Dienovereenkomstig wordt besloten, waarop, zonder hoofdelijke stemming, bij acclamatie, de heer Wijnmalen tot Secretaris wordt benoemd.

Dankbaar voor de hem toegedachte onderscheiding, verklaart de heer Wijnmalen zich bereid opnieuw het Secretariaat te aanvaarden, onder uitdrukkelijke voorwaarde echter dat

het Bestuur hem de noodige hulp verstrekke bij de vervulling zijner omvangrijke dubbele taak.

Overeenkomstig het voorstel des Voorzitters wordt de Secretaris uitgenoodigd in de eerstvolgende Bestuursvergadering zodanige voorstellen te doen als welke zijns inziens noodig zijn ter vervulling van de door hem gestelde voorwaarde.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

220STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 19 MAART 1881.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Kniphorst (Penningmeester), van der Gon Netscher, Lammers van Toorenburg, Robidé van der Aa, Alting Mees, Juynboll, Meinsma, Niemann en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig met kennisgeving de heeren van Goltstein, Quarles van Ufford en Humme.

De Voorzitter deelt mede dat van de heeren van Goltstein, Quarles van Ufford en Humme bericht is ontvangen, dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen, terwijl hij het nieuw benoemd Bestuurslid, den heer Alting Mees, welkom heet en hem de zorg voor de belangen van het Instituut aanbeveelt.

Hierna worden voorgelezen en goedgekeurd: 1o. de notulen van het verhandelde in de Bestuursvergadering van den 26 Februari jl.; 2o. de notulen van het verhandelde in de Algemeene Vergadering, op dienzelfden dag gehouden; en eindelijk 3o. de notulen van het verhandelde in de buitengewone Bestuursvergadering, na afloop der Algemeene Vergadering gehouden. Tevens wordt goedgekeurd de aanteekeningen van het verhandelde in de Algemeene Vergadering, voorloopig door het Bestuur vastgesteld, als naar gewoonte in de Bijdragen te doen drukken.

De Voorzitter deelt mede, dat zijn ingekomen:

a. eene missive van den heer van Goltstein houdende bericht van de aanneming zijner herbenoeming tot Ondervoorzitter.

b. eene missive van den heer H. C. Humme, houdende

mededeeling van de aanneming zijner benoeming tot lid van het Bestuur.

c. eene gedrukte missive, bevattende kennisgeving van het overlijden van het lid, den heer mr. P. J. Bachiene.

d. missives van de heeren A. H. L. Badings, P. A. M. Boele van Hensbroek, mr. W. C. Borsius, P. R. Goudschaal, B. Heldring, dr. M. Th. Houtsma, mr. H. Hope Loudon, Prof. dr. K. Martin, W. J. Pahud de Mortanges, A. Pompe, Jhr. J. D. Six, mr. O. W. Star Numan, mr. J. W. Tydeman Jr., mr. S A. Vening Meinesz en J. Wüste, allen houdende mededeeling, dat zij de benoeming tot leden van het Instituut aannemen.

e. missives van de heeren F. A. van Braam Houckgeest, Jhr. Flugi van Aspermont, mr. A. Heijligers en Prof. dr. B. Symons, allen hun leedwezen te kennen gevende, dat zij het lidmaatschap van het Instituut niet kunnen aanvaarden.

f. eindelijk, eene missive van den heer P. A. Tiele, te Utrecht, houdende bericht van de aanvaarding zijner benoeming tot corresponderend lid van het Instituut.

Al deze missives, sub *a—f* vermeld, worden voor kennisgeving aangenomen.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt vervolgens mededeeling gedaan van de titels der sedert de vorige Vergadering ingekomen boekwerken, in verband waarmeê door hem wordt voorgelezen:

a. eene missive van den heer J. A. Vermeulen, President van de Onderwijzers-vereeniging, te Semarang, waarbij eenige in de verzameling van het Instituut ontbrekende jaargangen en nummers van het orgaan dier Vereeniging worden aangeboden. Hiervoor is bereids dank gezegd.

b. eene missive van de Smithsonian Institution, te Washington, waarbij, onder toezending van de laatst verschenen Genootschapswerken, het verzoek wordt gedaan eenige mededeelingen te verstrekken omtrent de inrichting van het Instituut, de samenstelling van zijn bestuur, zijn ledental, zijne wetenschappelijke werkzaamheid, uitgaven en bibliotheek, met opgave voorts van hetgeen het Instituut in zijne verzameling bezit van de door de Smithsonian Institution achtereenvolgens uitgegeven werken, met name van de „Smithsonian contributions to knowledge" (in 4to) „Miscellaneous collec-

lections" (in 8o) en „Smithsonian Annual Reports" (in 8o).

De Secretaris wordt gemachtigd aan het gedaan verzoek te voldoen.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven, dd. 15 Januari ll., van den Commissaris van het Instituut te Batavia, den heer D. Gerth van Wijk, waarin hij zijn leedwezen te kennen geeft, door de tijdelijke, doch ongedacht langdurige afwezigheid van zijn ambtgenoot, mr. L. W. C. van den Berg, onder wien de stukken, op het Instituut betrekking hebbende, berusten, de gegevens te missen om eenige belangrijke mededeelingen toe te zenden. Onder toezegging van een nader antwoord van de zijde des heeren van den Berg, op het schrijven van den 20 Aug. ll., bepaalt de heer Gerth van Wijk zich thans alleen 1o. tot de opgave van eenige namen van personen, die zich hebben aangemeld om tot lid van het Instituut benoemd te worden; en 2o. tot de mededeeling, dat per mail, bij de toezending van dagbladen, tegelijk is verzonden eene bijdrage van den heer J. Habbema, te Fort de Kock, over het Menangkabausch, waarvan de opname in de Bijdragen van het Instituut aanbevolen wordt.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten de benoeming van de opgegeven personen tot leden van het Instituut uit te stellen tot na de ontvangst van de nadere door Commissarissen toegezegde inlichtingen.

Wat voorts de bijdrage des heeren Habbema betreft, herinnert de Secretaris, dat zij reeds in de vorige Vergadering door hem ter tafel gebracht werd en in handen gesteld van de heeren Juynboll en Meinsma. Beide adviseeren geen bezwaar te hebben het voorstel te ondersteunen om de gemelde bijdrage in het tijdschrift te doen opnemen. Dienovereenkomstig wordt, zonder beraadslaging, besloten.

Van een en ander zal aan Commissarissen bericht worden gezonden.

Naar aanleiding van een door hem van den heer Tiele ontvangen schrijven, deelt de Secretaris mede, dat hem eerlang het laatste gedeelte zal geworden van de belangrijke studie over de Europeërs in den Maleischen Archipel. De heer Tiele is daarbij tot 1600 gevorderd, sedert welk tijdperk de Hollanders de hoofdrol gaan spelen; het trekt hem

zeer aan zijne taak geleidelijk op dezelfde wijze, gelijk hij tot dusver gedaan heeft, te vervolgen; immers z. i. is dit nog niet geschied, slechts partiëel door den heer De Jonge, wiens werk evenwel een der hoofdbronnen zal moeten zijn. Afgescheiden echter van de vraag of zijne bezigheden en gezondheid het zullen toelaten zulk eene omvangrijke taak alsnog op zich te nemen, zou de heer Tiele gaarne het advies van het Bestuur van het Instituut omtrent zulk eene voortzetting van zijn arbeid vernemen.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten, den heer Tiele te kennen te geven dat het Bestuur het ten zeerste zou betreuren, zoo hij aan zijne in de Bijdragen opgenomen studie nu reeds een einde maakte, daar eene voortzetting daarvan in het belang der historische wetenschap mag worden geacht.

Door het lid, den heer A. L. Van Hasselt, is een exemplaar toegezonden van een brief, door hem aan vier heeren Maleische taal-beoefenaars (de hh. D. Gerth van Wijk, J. L. van der Toorn, L. K. Harmsen en J. Habbema) gericht, waarin wordt aangedrongen op meer eenstemmigheid in de wijze van uitdrukking alvorens verder te gaan met het publiceeren van opstellen over Manangkabosch. Een afdruk van dien brief wordt ook aan het Instituut aangeboden, met verzoek zijn voorstel in overweging te nemen, en, mocht men zijne opvatting deelen, alsdan op de een of andere wijze in het openbaar te kennen te geven zulk eene overeenstemming op prijs te stellen, en zooveel mogelijk het tot stand komen van zulk een taalkundig verdrag te helpen bevorderen. Mocht men soms noodig oordeelen bedoelden brief in zijn geheel af te drukken, het verlof daartoe wordt gaarne verleend.

Overeenkomstig het voorstel des Voorzitters wordt besloten de behandeling van dit voorstel tot de volgende Vergadering te verdagen en de Bestuursleden Juynboll en Meinsma uit te noodigen alsdan de Vergadering te willen voorlichten met hun praeadvies.

Door den heer Robidé van der Aa en den Secretaris worden, onder mededeeling van de van den heer Carl Bock ontvangen brieven, uitvoerige inlichtingen verstrekt omtrent den druk en de uitgave der reisverhalen van dien Reiziger,

Daaruit blijkt, dat de reeds sedert langen tijd toegezegde nadere rapporten met de beschrijving der platen en enkele andere stukken ontvangen zijn; dat met de vertaling van een en ander onverwijld een begin is gemaakt; dat voorts een groot gedeelte van de vroeger ontvangen verslagen ter uitgave gereed is, met den druk waarvan men dan ook bereids is begonnen; dat, eindelijk, aan het werk eene historische inleiding zal worden toegevoegd over Koetei en de betrekking van dit leenrijk tot de regeering van Neerlandsch-Indië. Met het oog echter op het voornemen des heeren Bock om zijne rapporten met de daarbij behoorende platen spoedig in het Engelsch uit te geven, terwijl het zeer gewenscht zou zijn dat die rapporten en platen, — welke laatste geheel gereed zijn — eerder hier te lande het licht zagen, wordt der Vergadering door den heer Robidé van der Aa en den Secretaris in overweging gegeven hen te machtigen de uitgave der rapporten in afleveringen te doen plaats hebben, waarvan de eerste tegen het einde van April of begin van Mei zou kunnen geschieden, vergezeld van eene portefeuille met de reeds gereed zijnde 30 platen en, zoo mogelijk ook, van eene schetskaart.

Overeenkomstig het voorstel des Voorzitters, wordt onder dankbetuiging voor de verstrekte inlichtingen, de gevraagde machtiging verleend.

Naar aanleiding van het reeds vroeger door den heer Juynboll aanbevolen denkbeeld eener aansporing tot onderzoek van de historische monumenten van den Indischen Archipel wordt de vraag overwogen, in welken vorm dit het gevoeglijkst ter kennis van het wetenschappelijk publiek en verdere belangstellenden zou kunnen worden gebracht. Na gedachtenwisseling vereenigt de Vergadering zich met eene daaromtrent door den heer Juijnboll ingediende nota en besluit zij haar te doen opnemen in de eerstvolgende aflevering der Bijdragen.

Ter verlichting van de vele en toenemende werkzaamheden, aan het Secretariaat en Bibliothecariaat verbonden, stelt de Secretaris voor, hem machtiging te verleenen tot de aanstelling van een gesalariëerden klerk, met ingang van 1 April a. s. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Door den Voorzitter wordt voorgesteld het lidmaatschap van het Instituut op te dragen aan den heer Jhr. mr. O. E. van Nispen, oud-resident van Batavia, thans hier ter stede gevestigd. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Naar aanleiding eener opmerking van den heer Niemann omtrent het gemis van de oudere jaargangen der Javaansche almanakken in de bibliotheek van het Instituut, verklaart de Secretaris zich bereid te trachten die leemte aan te vullen.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

221STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 16 APRIL 1881.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Kniphorst (Penningmeester), Robidé van der Aa, Quarles van Ufford, Lammers van Toorenburg, Meinsma, Juynboll, Niemann en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heeren van Goltstein, Alting Mees, van der Gon Netscher en Humme.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt voorgelezen de lijst der sedert de laatste Vergadering ingekomen boekwerken, waarbij tevens wordt mededeeling gedaan, dat is ingekomen:

a. eene missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 5den April jl. no. 732, Afd. K. en W., ten geleide van twee pakketten met boekwerken, voor de bibliotheek van het Instituut ontvangen van de Fransche Commissie voor internationale ruilingen te Parijs.

b. eene missive van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, van den 17en Maart jl., no. 21, ten geleide van een exemplaar van het Jaarboek dier instelling over 1880 en het derde deel, tweede stuk van den Catalogus der Bibliotheek.

Beide missives worden voor kennisgeving aangenomen.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt een afdruk aangeboden van het door hem uitgebracht „Verslag over den staat der bibliotheken van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van N. I. en het Indisch Genootschap gedurende het jaar 1880."

De Voorzitter biedt hem daarvoor den dank der Vergadering aan, die zich voorts eenparig vereenigt met het door den Secretaris gedaan voorstel om:

1o. afdrukken van evengemeld verslag toe te zenden aan de Ministers van Binnen- en van Buitenlandsche Zaken en van Koloniën, onder geleide eener missive, waarbij namens het Instituut zal worden dank gezegd voor de aanwinsten, waarmede zijne bibliotheek zoowel rechtstreeks als door hunne welwillende tusschenkomst vanwege de buitenlandsche Gouvernementen gedurende het afgeloopen jaar weder mocht worden verrijkt.

2o. een zeker aantal afdrukken van het verslag ter beschikking te stellen van Z. Exc. den Minister van Buitenlandsche Zaken, met beleefd verzoek zijne gewaardeerde tusschenkomst te verleenen, ten einde ze namens het Instituut te doen aanbieden aan de Fransche, Britsche, Spaansche en Portugeesche regeeringen, onder dankbetuiging voor de verrijking van de Instituutsboekerij met hare voornaamste officiëele uitgaven op koloniaal terrein.

Nog wordt medegedeeld dat zijn ingekomen:

a. eene gedrukte circulaire van de Directie van de Deutsche Morgenlaendische Gesellschaft, te Halle a. S., waarbij de adressen worden medegedeeld voor de aan die instelling te verzenden boeken en pakketten.

Hiervan is bereids door den Secretaris aanteekening gehouden.

b. missives van de heeren mr. G. van Tienhoven, N. W. Posthumus te Amsterdam en jhr. mr. O. W. van Nispen, te 's Gravenhage, allen houdende bericht van de aanvaarding van het hun aangeboden lidmaatschap.

Voor kennisgeving aangenomen.

c. eene missive van dr. A. B. Meyer te Dresden, houdende mededeeling:

1o. dat door hem de benoeming tot buitenlandsch lid wordt aanvaard; en

2o. dat zijnentwege ten geschenke voor de Instituutsboekerij zal worden verzonden eene verzameling van afdrukken van verreweg de meeste zijner geschriften betreffende den Nederlandsch-Indischen Archipel.

De Secretaris bericht dat de toegezegde verzameling geschriften bereids door hem is ontvangen, weswege hij voorstelt Dr. Meyer voor zijn belangrijk geschenk den dank van het Instituut te betuigen.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Door den Secretaris wordt namens den heer Carl Bock, die bereids naar Siam vertrokken is, het verzoek gedaan om bij de uitgave van zijn reisverhaal een drietal exemplaren daarvan te mogen ontvangen en ze te zenden aan het adres des heeren A. Kiehl te 's Gravenhage. De Vergadering machtigt den Secretaris aan het verzoek te voldoen.

Door de heeren Juynboll en Meinsma wordt rapport uitgebracht omtrent het in de vorige Vergadering medegedeeld voorstel des heeren A. L. van Hasselt over de transscriptie van het Manangkabausch. Hun advies strekt om den door genoemd medelid gezonden Open brief aan de heeren Gerth van Wijck, van der Toorn, Harmsen en Habbema met het daarin vermeld slotwoord in zijn geheel in de Bijdragen af te drukken, onder mededeeling, dat het Instituut, voor zooveel in zijn vermogen is, zal trachten de door den heer van Hasselt bedoelde overeenstemming in de wijze van uitdrukking der Manangkabausche taal te bevorderen, terwijl voorshands de aandacht wordt gevestigd op de bijdrage van den eersten Rapporteur over „de beoefening der Manangkabausche taal en hare transscriptie", opgenomen in de Meiaflevering van de „Indische Gids".

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De Secretaris herinnert dat tengevolge van het aftreden van den heer Kern als lid van het Bestuur eene vacature is ontstaan in de Commissie belast om den Bibliothecaris van raad te dienen bij den aankoop van handschriften. Zonder stemming wordt als lid in die Commissie benoemd de heer Niemann, die zich de keuze laat welgevallen.

Door den heer M. Nijhoff wordt, namens de erfgenamen van wijlen het correspondeerend lid P. A. Leupe, het door dezen nagelaten handschrift over Atjeh, waaromtrent in het jaarverslag van den Secretaris sprake is, ten verkoop

aangeboden, met verzoek daarvoor een billijken prijs te bepalen.

Na uitvoerige gedachtenwisseling over den inhoud en de waarde van het aangeboden handschrift wordt de Secretaris gemachtigd daaromtrent met den heer M. Nijhoff in nader overleg te treden.

Door den Penningmeester worden eenige financiëele mededeelingen gedaan, waaruit blijkt dat ter zijner beschikking is een som van ongeveer tweeduizend gulden, welke hij gaarne rentegevend zou maken, weswege hij machtiging vraagt ze te mogen deponeeren bij de firma Lissa en Kann, hier ter stede.

Zonder beraadslaging wordt de gevraagde machtiging verleend.

Naar aanleiding eener vraag van den heer Meinsma deelt de Secretaris mede, dat de uitgave van de eerste aflevering der Bijdragen voor dit jaar door onvoorziene omstandigheden is vertraagd geworden, doch in het laatst van Mei of 't begin van Juni kan worden verwacht.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

222STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 18 JUNI 1881.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Kniphorst (Penningmeester), Robidé van der Aa, Quarles van Ufford, Lammers van Toorenburg, van der Gon Netscher, Niemann, Juynboll en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig de heeren van Goltstein, Mees, Meinsma en Humme.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter deelt mede, dat, aangezien er geen stukken van eenig belang of van spoedeischenden aard te behandelen waren, de vergadering, die in de maand Mei had moeten gehouden zijn, niet is uitgeschreven, waarvan de leden van het Bestuur tijdig door den Secretaris in wetenschap zijn gesteld.

De Secretaris doet vervolgens opgave van de aangekochte en ten geschenke ontvangen boekwerken, in verband waarmeê door hem mededeeling wordt gedaan van den ontvangst van missives:

1o. van den Minister van Marine, dd. 23 April 1881, Letter A, no. 67;

2o. van den Minister van Binnenlandsche Zaken, dd. 15 Juni 1881, no. 1277, Afd. K. en W.;

3o. van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra, te Amsterdam, van 12 Februari 1881;

4o. van het Bestuur van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam, van 23 April 1881; en

5o. van den heer Nicolas Soraluce, te San Sebastian,

allen ten geleide van boekwerken ten behoeve der Bibliotheek van het Instituut.

Bereids is voor deze geschenken door den Bibliothecaris de dank van het Instituut aangeboden.

Nog zijn ingekomen:

1o. eene missive van den Minister van Buitenlandsche Zaken, van 5 Mei ll., no. 3563, 2e afd., houdende dankbetuiging voor de toezending van een exemplaar van het Verslag over den staat der Bibliotheek van het Instituut over 1880, onder mededeeling tevens dat Zr. Ms. vertegenwoordigers te Londen, Parijs, Madrid en Lissabon zijn verzocht de overige aan den Minister gezonden exemplaren aan de Engelsche, Fransche, Spaansche en Portugeesche regeeringen aan te bieden, als blijk van erkentelijkheid voor de toegezonden werken, onder aanbeveling van de belangen der Bibliotheek van het Instituut.

2o. eene missive van de Regia Lynceorum Academia te Rome, van den 20 Mei ll., houdende dankbetuiging voor de toegezonden afleveringen van de Bijdragen.

3o. eene missive, met bijlagen, van het Bestuur van het „Technological, Industrial and Sanitary Museum of New South Wales," te Sydney, houdende mededeeling van de oprichting van het genoemde Museum en verzoek om het te plaatsen op de lijst der wetenschappelijke instellingen, waarmeê het Instituut in betrekking staat.

De missives sub 1o—3o worden voor kennisgeving aangenomen.

4o. eene missive van het lid A. H. L. Badings, te Amsterdam, van 16 April ll., waarin de aandacht wordt gevestigd op de omstandigheid dat tot heden geene pogingen in het werk zijn gesteld om aan onderofficieren en korporaals van het Ned. Ind. leger, die dikwerf een jaar te Harderwijk bij het koloniaal Werfdepôt verblijven, eenig onderricht in de Maleische taal te geven, opdat zij in Indië aankomende en gedurende hun verder verblijf aldaar de vruchten kunnen plukken.

Naar aanleiding dezer missive wordt de vraag overwogen of het wenschelijk is op het door den heer Badings medegedeelde feit ook de aandacht van den Minister van Koloniën te vestigen, ten einde zooveel doenlijk in de bestaande leemte te voorzien. Daar het der Vergadering met 't oog op 't kort verblijf der militairen te Harderwijk twijfelachtig voorkomt of het geven van eenig onderricht in de Maleische taal wel aan het beoogde doel zou beantwoorden, terwijl het bovendien onzeker is of niet reeds elders of op andere wijze in de leemte wordt voorzien, wordt besloten voorshands geene voorstellen in den geest des heeren Badings aan de Regeering in overweging te geven, en zijn schrijven voor kennisgeving aan te nemen.

5o. eene tweede missive van het lid Badings, van 15 Mei jl., houdende verzoek om toezending van een exemplaar van de catalogi van de bibliotheken van het Indisch Genootschap en van het Instituut.

De Secretaris wordt gemachtigd aan het verzoek te voldoen, voor zoover het den catalogus der bibliotheek van het Indisch Genootschap betreft, onder mededeeling wijders, dat die van de boekerij van het Instituut voor de pers wordt gereed gemaakt.

6°. eene missive van de firma Wed. E. Spanier en Zoon, lithographen, te 's Gravenhage, houdende eene aanbeveling voor de levering van eenig drukwerk.

Voor kenisgeving aangenomen.

7°. eene missive van het Bestuur van het Algemeen Nederlandsch Vredebond, houdende verzoek, om, evenals twee jaren geleden, het vergaderlokaal van het Instituut te willen afstaan voor de Algemeene Vergadering van het Vredebond, op 6 Juli a. s. te houden.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten voor ditmaal nog het gevraagde verlof te verleenen, terwijl voorts wordt besloten voortaan aan geene vereeniging, van welken aard ook, het gebruik der lokalen af te staan met 't oog op de moeielijkheden, die daardoor voor het Instituut zouden kunnen ontstaan.

8°. missives van de hh. Dr. W. Pleyte, te Leiden, J. A. Kruyt, te Djeddah en N. de Miklouho-Maclay, te Sydney, allen houdende bericht van de aanvaarding van het lidmaatschap.

Voor kennisgeving aangenomen.

Ter tafel wordt gebracht eene missive van Commissarissen van het Instituut van 22 April 1881, Lett. B/66, ten geleide

1°. van een cognossement voor éen kist en twee rollen boeken en kaarten bevattend, aan 't adres van het Instituut verzonden per stoomschip Celebes, onder mededeeling voorts van hetgeen tot dusver ten behoeve der bibliotheek reeds werd verricht of alsnog zal worden gedaan.

2°. van een staat der in Ned. Indië op 1 Januari 1881 aanwezige leden, van hen, die in den loop van het afgeloopen jaar van de ledenlijst zijn afgevoerd, gelijk mede van hen die in dat jaar naar Europa vertrokken of overleden zijn, met kennisgeving wijders dat de hh. Habbema, van der Toorn, Albrecht en Andrée Wiltens, als hebbende het lidmaatschap aanvaard, als nieuwe leden zijn aangeteekend.

3°. van de verantwoording van het financieel beheer over 1880, met een staat der achterstallige contributiën van leden, die zich in Indië bevinden, een staat van het boekenfonds onder ultimo 1883, benevens een wissel groot *f* 800 N. Ct,

zijnde het saldo van de rekening over het afgeloopen jaar en der sedert ontvangen subsidiën en contributiën.

Met belangstelling wordt van een en ander kennis genomen en de Secretaris gemachtigd:

a. Commissarissen den dank van het Bestuur over te brengen voor hunne voortdurende belangelooze, doch ijverige behartiging der belangen van het Instituut in het algemeen en van zijne bibliotheek in 't bijzonder, en wat deze verzameling aangaat, verder met Commissarissen in zoodanig overleg te treden als in haar belang wenschelijk mag worden geacht;

b. de ontvangst te erkennen van de bij de missive gevoegde bijlagen, gelijk mede van de verantwoording van hun financieel beheer en van den wissel groot *ƒ* 800 Ned. Ct, onder mededeeling dat een en ander in goede orde is bevonden en mitsdien goedgekeurd met dankzegging voor de zorg, daaraan besteed.

c. eindelijk Commissarissen mede te deelen, dat tot leden van het Instituut zijn benoemd de hh. J. Kreemer en H. L. Neumann, die daartoe aanzoek hebben gedaan.

Door den Secretaris wordt medegedeeld dat het hem niet gelukt is het handschrift over Atjeh van wijlen den heer Leupe van diens Erven over te nemen, waarom hij verzoekt, met 't oog op de aanstaande auctie der bibliotheek van wijlen genoemd medelid, alsnog diligent verklaard te worden.

De Secretaris brengt ter tafel een exemplaar van de eerste aflevering, met atlas, van het reisverhaal van den heer Carl Bock, waarvan de verzending aan al de leden van het Instituut eerlang kan worden tegemoetgezien.

Na eenige mededeelingen omtrent den druk van de 2e aflevering der Bijdragen, waarin, onder meer, het vervolg van de bekende studiën van het lid Tiele zal worden opgenomen, wordt vervolgens de ontvangst medegedeeld, door tusschenkomst van Prof. K. Martin te Leiden, van een nog ongedrukt gedeelte van de bekende reizen in Sumatra van den heer Horner. Na gedachtenwisseling wordt besloten den Secretaris op te dragen, in overleg met den hoogleeraar Martin, het toegezonden hs. voor den druk te bewerken.

De Secretaris herinnert der Vergadering aan het 40jarig jubilé van den hoogleeraar P. J. Veth, op den 22 Juni a.s. en geeft in overweging den Jubilaris alsdan ook vanwege het Instituut te begroeten. Met toejuiching vereenigt de Vergadering zich met dit voorstel en worden de hh. Quarles van Ufford en Wijnmalen aangewezen de aangename taak te vervullen.

Door den Penningmeester worden der Vergadering eenige financieele mededeelingen gedaan, waaruit blijkt, dat tegen November a.s. over een som van *f* 1000 ter aflossing der hypotheek kan worden beschikt.

Overeenkomstig zijn voorstel wordt goedgekeurd die som voor dat doel te bestemmen

Met het oog op mogelijk brandgevaar wordt de aankoop wenschelijk geacht van een zoogenaamden veiligheidslantaarn, alsmede van de plaatsing 't zij van een extincteur, 't zij van een ander brandbluschmiddel. Ook wordt in overweging gegeven het aanbrengen eener gasverlichting aan de hoofddeur van het gebouw.

Overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter wordt goedgekeurd een en ander aan de aandacht van den Penningmeester en Secretaris aan te bevelen, met verzoek daaromtrent zoo noodig voorstellen te doen.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

223STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 17 SEPTEMBER 1881.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Kniphorst (Penningmeester), Lammers van Toorenburg, van der Gon Netscher, Meinsma, Juynboll, Niemann en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig de heeren van Goltstein, Mees, Quarles van Ufford, Robidé van der Aa en Humme, de drie eerstgenoemden met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter herinnert der Vergadering aan het overlijden van Z. K. H. Prins Frederik der Nederlanden, wien het Instituut het voorrecht had onder zijne Donateurs te tellen. Overeenkomstig zijn voorstel wordt besloten adressen van rouwbeklag te zenden aan Z. M. den Koning, Beschermheer, Z. K. H. Prins Alexander der Nederlanden, Prins van Oranje, Donateur van het Instituut en aan H. D. H. Prinses Maria zu Wied.

De concept-adressen, door den Secretaris gereed gemaakt, worden vervolgens ter tafel gebracht en met eenige wijzigingen goedgekeurd.

De Voorzitter deelt nog mede:

1°. dat den 20en Juni ll. overleden is het lid van het Instituut Mr. F. L. W. Baron de Kock, Minister van Staat, te 's Gravenhage.

2°. dat de heer mr. A. W. C. Verwey, te Cheribon, zijne benoeming tot lid van het Instituut aanvaard heeft.

3°. dat het lid A. J. B. Wattendorff verzocht heeft hem af te voeren van de lijst der leden van het Instituut.

Voor kennisgeving aangenomen.

De Secretaris-Bibliothecaris doet opgave van de sedert de laatste zomervergadering ingekomen boekwerken, waarbij tevens mededeeling wordt gedaan van:

1°. eene missive van den Minister van Buitenlandsche Zaken dd. 30 Juni 1881, 2e afd. n°. 5169, waarbij wordt toegezonden een van Zr. Ms. Minister-Resident te Lissabon voor de boekerij van het Instituut ontvangen exemplaar der van wege de Portugeesche Regeering uitgegeven verslagen van de Gouverneurs Generaal der Provincie van Kaap Verde en van den staat van Indië, alsmede van de Gouverneurs der districten von Damão, Diu en Mossamedes over het jaar 1879, onder bijvoeging voorts dat door de Portugeesche regeering aan den heer Mazel een dankbetuiging is gericht voor de aanbieding, namens het Instituut, van het verslag der bibliotheek over 1880.

2°. eene missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van 29 Augustus jl. n°. 1699, afd. K. en W., ten geleide van eenige boekwerken ten behoeve van het Instituut van de Fransche Commissie voor internationale ruilingen uit Parijs ontvangen.

3°. eene missive van den Secretaris van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, van 7 Juli ll., n°. 22, ten geleide van het Tijdschrift der afdeeling „Nederlandsch-Indië" van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, 1879 – 1880.

4°. eene missive van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, van 26 Juli ll., ten geleide van afdrukken van de door de Akademie uitgegeven verhandelingen, betrekking hebbende op Ned. Oost Indië.

5°. eene missive van het correspondeerend lid van het Instituut, den heer A. IJ. C. Geerts te Yokohama, waarbij wordt toegezonden: 1°. een schrijven van Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken van Japan ter begeleiding van een kistje met boekwerken door dien Minister aan het Instituut geschonken en 2°. eene lijst inhoudende de namen der boekwerken door het Japansche ministerie aan het Instituut aangeboden; met verzoek wijders: 1°. na ontvangst van het kistje, dat per fransche mail aan het adres des heeren Mart. Nijhoff zal worden gezonden, eenige regelen van dankbetuiging aan het Japansche ministerie en het Japansch geographisch Genootschap te willen toezenden; en 2°. zoo mogelijk een catalogus te mogen bekomen van de in Nederland aanwezige Japansche werken.

Voor de in de missives sub 1 – 4 vermelde boekwerken is reeds de dank van het Instituut aangeboden, terwijl, naar

aanleiding der missive van den heer Geerts, besloten wordt, genoemd medelid dank te zeggen voor zijne welwillende bemoeiingen ter verrijking van de Instituutsboekerij, onder mededeeling voorts dat, na ontvangst van de toegezegde Japansche werken, gaarne aan het door hem gedaan verzoek zal worden voldaan. En wat eindelijk het verlangen betreft naar een catalogus van den in Nederland aanwezigen boekenschat, wordt goedgevonden deze zaak aan het beleid van den Secretaris over te laten.

Nog wordt medegedeeld de ontvangst van:

1o. eene missive van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, April 1881;

2o. eene missive van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs van 23 Juli ll., no. 75;

3o. eene missive van den Bibliothecaris der Bibliotheek der Universiteit van Amsterdam, van 3 Juli jl., n°. 100;

4o. eene missive van „the Smithsonian Institution," van 7 Juni ll.;

allen houdende dankbetuiging voor de toegezonden uitgaven van het Instituut.

Voor kennisgeving aangenomen.

5o. eene missive van den Secretaris van de Aziatic Society of Bengal, van 11 Juni 1881, no. 259, houdende verzoek om de niet ontvangen afleveringen 1 en 2 van dl. IV, (4e volgreeks) alsnog te mogen erlangen.

De Secretaris wordt gemachtigd zooveel doenlijk aan dit verzoek te voldoen.

6o. eene missive van de Sociedad Mexicana de geografia y estadistica, te Mexico, houdende mededeeling van de samenstelling van haar Bestuur.

Voor kennisgeving aangenomen.

7o. eene missive van het Bestuur van de K. K. Geographische Gesellschaft in Wien, houdende mededeeling dat die instelling den 12 en 13 Dec. a. s. het feest van haar vijf en twintig-jarig bestaan zal vieren, met uitnoodiging daaraan deel te nemen door het zenden van een of meer afgevaardigden.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten aan het feestvierend Genootschap de deelneming van het Instituut te betuigen en tevens zijn leedwezen te kennen te geven dat het niet in de mogelijkheid verkeert afgevaardigden te zenden voor het te vieren feest.

8o. eene missive van den Minister van Koloniën, van 4 Aug. ll., Lett. Az., no. 10, waarbij, onder erkenning van den ontvangst van 100 exemplaren van het reisverhaal van Carl Bock, eerste gedeelte met atlas, 60 exemplaren weder ter beschikking van het Instituut worden gesteld, ten einde die desgewild in den handel te brengen, terwijl van het 2e gedeelte van dit werk eveneens over hetzelfde doel een gelijk aantal exemplaren kan worden teruggehouden.

Voor kennisgeving aangenomen.

9o. missives van den heer A. H. Kiehl, van 16 en 26 Juli ll., waarbij 1o. wordt erkend de ontvangst van de drie, namens den heer Carl Bock, toegezonden exemplaren van diens reisbeschrijving van Borneo, en 2o. wordt medegedeeld dat volgens bericht uit Londen, van de uitgevers Sampson Low & Co., de engelsche uitgave van het werk des heeren C. Bock in de eerste dagen van September kan worden tegemoetgezien.

Voor kennisgeving aangenomen.

Namens den heer Mart. Nijhoff, brengt de Secretaris ter tafel het verzoek van den heer A. W. Sijthoff, te Leiden, om hem verlof te geven tot overname van de transscriptie van de Soendaneesche Dongeng, opgenomen in de Bijdragen van het Instituut, 3e volgreeks, 2e deel, 4e stuk, bladz. 375 en vlg.

Daar het der Vergadering niet duidelijk blijkt of het in de bedoeling des heeren Sijthoff ligt de bedoelde transscriptie afzonderlijk weder uit te geven, dan wel haar over te nemen in eene groote serie van Soendaneesche stukken, wordt de Secretaris gemachtigd hieromtrent nadere inlichtingen in te winnen, en mocht louter een herdruk van de in de Bijdragen opgenomen transscriptie van de Soendaneesche Dongeng worden bedoeld, alsdan het verlof daartoe niet te verleenen.

De Secretaris doet der Vergadering eenige mededeelingen omtrent den inhoud van de tweede aflevering der Bijdragen, bij den druk waarvan hij tot zijn leedwezen vertraging ondervindt, daar eenige stukken, hem daarvoor toegezegd, nog niet zijn ontvangen.

Bij de rondzending dier aflevering zullen tevens, op verzoek van het lid Mr. L. Serrurier, eenige afzonderlijke bladzijden druks worden gevoegd, bevattende eenige wenken voor verzamelaars van ethnographische voorwerpen.

De Secretaris brengt ter tafel de rekening en verantwoording van den heer Mart. Nijhoff, betreffende de door hem verkochte werken van het Instituut, met overlegging tevens van eene lijst van werken, op 1 Januari dezes jaars in zijn magazijn voorhanden. Uit de rekening blijkt, dat, terwijl de som der verkochte werken bedraagt *f* 789.25, het aan het Instituut na aftrek der onkosten toekomend batig saldo is *f* 463.55.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris wordt de rekening goedgekeurd en de Penningmeester gemachtigd over het gemeld bedrag te beschikken.

Door den Conservator, waarnemend Directeur van 's Rijks Ethnographisch Museum, Mr. L. Serrurier, te Leiden, wordt bij schrijven van 9 September jl. nº. 157 het verzoek gedaan tot ondersteuning van de uitgave van een plaatwerk, waarin de voornaamste wajangfiguren, in groepen gerangschikt, langs chromolithographischen weg zullen worden gereproduceerd. Het schrijven luidt als volgt:

„Door Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken daartoe gemachtigd, ben ik voornemens, voor rekening van het Rijks Ethnographisch Museum uit te geven een plaatwerk, waarin de voornaamste wajangfiguren in groepen gerangschikt, langs chromolithographischen weg zullen worden gereproduceerd. Die uitgave geschiedt onder toezicht van den Hoogleeraar Dr. P. J. Veth, terwijl de heer H. L. Ch. te Mechelen zich heeft bereid verklaard de groepen te formeeren en een korten, zooveel mogelijk populairen tekst daarbij te schrijven. Ik heb van de eerste groep een photographie doen vervaardigen, die ondertusschen op de steenen wordt overgebracht Die photographie geeft eene voorstelling van de

grootte (schaal 2 : 1) en van de samenstelling der groep, ter betere beoordeeling waarvan ik hierbij eene lijst der daarop voorgestelde figuren voeg, genomen uit den inventaris van het Museum:

No. 1. Batoro Mojo. Deze verschijnt in de gedaante van Sĕmar den Ponokawan van Raden Dannandjojo, zie no. 45. Sĕmar is de oudere broeder van Batoro Goeroe.

No. 18. Praboe Bolodewo, vorst van Madoero, zoon van Praboe Basoedewo.

No. 37. Raden Ario Doersosono		broeders van Praboe Soejoedono.
No. 38. „ Kartomarmo		
No. 39. „ Soertojoeto		

No. 43. Raden Ario Werkoedoro, broeder van Praboe Dermowongso.

No. 45. Raden Ario Dannandjojo, of Ario Hardjoeno, of Ario Palgoeno, derde zoon van Pandoe.

No. 49. Raden Leksmonomondrokoemoro, oudste zoon van Praboe Soejoedono.

No. 66. Raden Ongkowidjojo, zoon van Ario Damandjojo.

No. 128. Nologaring (bediende), zoon van Loerah Sĕmar.

No. 129. Petroek of Kjahi Loerah Kantongbolong. Als voren.

Van dit plaatwerk zullen in de eerste plaats 100 exemplaren worden gedrukt, bestemd om daarmede een bewijs van erkentelijkheid te geven aan personen, die door het doen van belangrijke schenkingen van hunne belangstelling in het Museum hebben blijk gegeven.

Voorts is het mijn voornemen, om nog eenige exemplaren bovendien te doen trekken, en die in den handel te brengen; zullende het provenu eventueel moeten strekken om meer platen te geven, dan waartoe de jaarlijksche Regeeringssubsidie mij in staat stelt.

Wat die subsidie betreft, zoo heb ik de eer Uw college mede te deelen, dat ik door den Minister gemachtigd ben om voor het loopende jaar *f* 250 en voor ieder volgend jaar *f* 500 van de voor den dienst van het Museum toegestane gelden aan die uitgave ten koste te leggen.

Rekening en verantwoording van ontvangsten en uitgaven wordt door mij aan het einde van ieder dienstjaar gedaan aan Curatoren der Rijks Universiteit te Leiden.

Wanneer men in aanmerking neemt de groote kosten, die aan de uitgave van zoodanig werk in kleurendruk ver-

bonden zijn, dan is het te verwachten, dat het geruimen tijd zal duren, eer de gansche serie der wajangpoppen in het licht is verschenen.

Ik wensch niets liever, dan den duur der uitgave zooveel mogelijk bekort te zien; overtuigd als ik ben van het hooge belang, dat er in gelegen is om, terwijl de publicatiën van wajangverhalen elkander met snelheid opvolgen, ook een aanschouwelijke voorstelling van de wijze waarop die verhalen ten tooneele worden gevoerd, hoe eer hoe beter in het licht verschijne.

Daaraan ontleen ik de vrijmoedigheid mij tot Uw college te wenden, met het verzoek, deze uitgave met een geldelijke bijdrage te willen ondersteunen.

Gaarne zal ik, indien dit verzoek mocht worden toegestaan, vernemen welke voorwaarden daaraan verbonden worden."

Met belangstelling wordt door de Vergadering kennis genomen van, en van gedachten gewisseld over dit schrijven, terwijl de Secretaris eene photographie van de eerste groep der wajangpoppen ter tafel brengt ten einde iets van de wijze van bewerking te laten zien.

Hoewel men gaarne hulde brengt aan de voorgenomen uitgave, komt het echter der meerderheid van de Vergadering voor, dat het wetenschappelijk nut daarvan niet zoo groot is, dat het de toekenning van eene jaarlijksche subsidie ook vanwege het Instituut zou kunnen rechtvaardigen, te minder daar reeds door eene jaarlijksche Regeeringssubsidie, althans voor een deel, de kosten der uitgave kunnen worden bestreden.

Bij afwezigheid van den Heer Quarles van Ufford deelt de Secretaris mede, dat hij met genoemd Bestuurslid, ter voldoening aan de opdracht der Vergadering, het Instituut heeft vertegenwoordigd bij de jongste feestviering van den Hoogleeraar Dr. P. J. Veth, bij welke gelegenheid de heer Quarles van Ufford den jubilaris de gelukwenschen van het Instituut heeft overgebracht.

Door den Secretaris wordt medegedeeld, dat de heeren Mr. S. C. W. J. van Musschenbroek, D. D. Veth en A. L. van Hasselt, die de taak hadden op zich genomen om het Aardrijkskundig Genootschap te vertegenwoordigen op het

derde Internationaal Geographisch Congres en de daaraan verbonden tentoonstelling te Venetië, zich mede bereid hebben verklaard daarbij ook als vertegenwoordigers van het Instituut op te treden, terwijl voor de tentoonstelling een exemplaar van de door het Instituut bezorgde geographische geschriften is gezonden.

In verband met dit bericht deelt de Secretaris der Vergadering uit een door hem ontvangen particulier schrijven van den hoogleeraar P. J. Veth eenige bijzonderheden mede omtrent hetgeen door het Aardrijkskundig Genootschap is gedaan om de eer van ons vaderland zoowel op het congres als op de tentoonstelling te handhaven. De aanzienlijke offers, welke men zich getroost heeft, zijn echter niet voldoende gebleken om de vele kosten te bestrijden, waarom dan ook der Vergadering in overweging wordt gegeven vanwege het Instituut eenig geldelijke ondersteuning te willen verleenen, en wel een som van *f* 300 beschikbaar te stellen, met inbegrip van zijn inderdaad bezwaarlijk te berekenen aandeel in de kosten der tentoonstelling.

Na langdurige beraadslaging wordt besloten omtrent het gedaan voorstel alsnog geen beslissing te nemen, doch den Secretaris te machtigen den hoogleeraar Veth bij particulier schrijven te kennen te geven, dat, zoo er vanwege het Instituut eenige geldelijke ondersteuning of schadeloosstelling mocht worden verlangd ter bestrijding van de voor het congres en de tentoonstelling gemaakte kosten, het Aardrijkskundig Genootschap zich alsdan daartoe officieel tot zijne zusterinstelling moet wenden.

Overeenkomstig het voorstel van den heer Niemann wordt besloten den heer Dr. B. F. Matthes, die vroeger zijn ontslag als lid van het Instituut had genomen, opnieuw op de ledenlijst te brengen.

Naar aanleiding der hem gedane opdracht geeft de Penningmeester verslag van zijn onderzoek omtrent de brandbluschmiddelen, welke in het gebouw van het Instituut behooren aanwezig te zijn.

Wegens het vergevorderd uur wordt besloten de behandeling dezer zaak aan te houden, waarna de Vergadering door den Voorzitter wordt gesloten.

224STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 15 OCTOBER 1881.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter) Kniphorst (Penningmeester), Alting Mees, Quarles van Ufford, Lammers van Toorenburg, Robidé van der Aa, van der Gon Netscher, Humme, Juynboll en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heeren van Goltstein, Meinsma en Niemann.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Op eene vraag des heeren Quarles van Ufford omtrent het daarin vermelde betreffende het leveren van een catalogus van de in Nederland aanwezige Japansche boekwerken, antwoordt de Secretaris dat deze zaak door hem alsnog in ernstige overweging wordt genomen. Eveneens geeft de heer Robidé van der Aa eenige inlichtingen aan den heer Quarles betreffende de uitgaven van het tweede gedeelte van Bock's reisverhaal.

De Secretaris-Bibliothecaris deelt vervolgens de titels mede der werken en tijdschriften, welke sedert de laatste Bestuurs-vergadering voor de bibliotheek van het Instituut zijn ontvangen of aangekocht, waarbij tevens mededeeling wordt gedaan van eene missive van het lid J. Kuyper, ten geleide van zijn werkje „Onze Oost."

De Voorzitter deelt mede dat zijn ontvangen:

1°. missives van de Adjudanten van dienst van Zijne Majesteit den Koning, Zijne Koninklijke Hoogheid den Prins van Oranje en Hare Koninklijke Hoogheid Mevrouw de Prinses Maria von Wied, allen houdende dankbetuiging voor de betoonde deelneming in het smartelijk verlies door Hoogstdezelven geleden ten gevolge van het overlijden van Z. K. H. Prins Frederik der Nederlanden.

Voor kennisgeving aangenomen.

2°. eene missive van de Redactie van den Rijks en Residentie Almanak ten geleide van eene opgave betreffende het

Instituut met verzoek die te willen nazien en, zoo noodig, te verbeteren De Secretaris zegt dat hij bereids aan het verzoek heeft voldaan.

3o. eene missive van de Société Belge de Géographie, te Brussel, waarbij, onder mededeeling dat de afl. 1 en 2 van deel III, 4e reeks der „Bijdragen" niet zijn ontvangen, wordt verzocht ze alsnog aan de Vereeniging te doen toekomen. De Secretaris wordt gemachtigd zoo mogelijk aan dit verzoek te voldoen.

4o. eene missive van den heer L. A. Huguet-Latour, te Montreal, Canada, houdende mededeeling: 1o. dat aan het Instituut eenige boekwerken betreffende Canada zijn en alsnog zullen worden toegezonden; en 2o. dat er in het volgende jaar te Montreal een wetenschappelijk congres zal gehouden worden, met verzoek de namen en adressen der leden van het Instituut te mogen weten, ten einde hen tot bijwoning van evengemeld congres te noodigen.

De Secretaris bericht dat de in het schrijven vermelde verzameling brochures over Canada door hem is ontvangen, waarop, na eenige gedachtenwisseling, besloten wordt, den heer L. A Huguet-Latour daarvoor dank te zeggen, terwijl voorts de Secretaris wordt gemachtigd hem tevens eenige inlichtingen te verstrekken omtrent den werkkring van het Instituut, ten einde hem daaruit blijke dat die een geheel andere is dan hij dien zich schijnt voor te stellen.

5o. eene missive van den Minister van Buitenlandsche Zaken, van 10 October ll., 2e Afdeeling, no. 8112, waarbij wordt kennis gegeven, dat blijkens bericht van den Consul der Nederlanden te Venetië door de jury voor de aardrijkskundige tentoonstelling aldaar aan het Koninklijk Instituut is toegekend het diploma der 1e klasse voor de publicatiën van gemelde instelling.

Voor kennisgeving aangenomen.

Ten vervolge op 'tgeen in de vorige Vergadering werd medegedeeld omtrent de voor het congres en de tentoonstelling te Venetië gemaakte onkosten, wordt ter tafel gebracht eene missive van het Bestuur van het Aardrijkskundig Ge-

nootschap, waaruit blijkt, dat die onkosten door verschillende omstandigheden zeer belangrijk zijn geweest. Hiervan mededeeling doende aan het Instituut, wiens vertegenwoordiging op het congres door tusschenkomst der afgevaardigden van het Aardrijkskundig Genootschap heeft plaats gehad, en wiens publicatiën door hun bemiddeling te Venetië zijn tentoongesteld, vertrouwt het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap dat hem eene bijdrage van het Instituut tot bestrijding der uitgaven niet worde onthouden. Het Bestuur wil niet drukken op hetgeen het bijpakken van de door het Instituut tentoongestelde boeken en de zorg voor de opstelling daarvan tot verhooging der kosten heeft bijgedragen, dewijl het bedrag daarvan niet zeer groot is en ook voor juiste berekening niet vatbaar; maar, daar de offers, die het Aardrijkskundig Genootschap gebracht heeft, de handhaving van de eer des vaderlands en de vaderlandsche wetenschap op aardrijkskundig gebied ten doel hadden, vertrouwt het dat een wetenschappelijke vereeniging, wier streven met dat van het Aardrijkskundig Genootschap zoo nauw verbonden is, bereid zal gevonden worden naar de mate harer krachten een deel der gemaakte kosten te helpen bestrijden.

Na langdurige beraadslagingen, waarbij zoowel het billijke der te verleenen subsidie, als haar bedrag in verband met den financieelen toestand van het Instituut, achtereenvolgens wordt overwogen, wordt met meerderheid van stemmen besloten aan het Aardrijkskundig Genootschap een som van twee honderd gulden aan te bieden ter tegemoetkoming in de ten behoeve van het congres en de tentoonstelling te Venetië gemaakte kosten, onder mededeeling voorts, dat, mocht er later weder aanleiding bestaan tot gemeenschappelijk optreden, een voorafgaand overleg tusschen de beide instellingen allezins aanbeveling zou verdienen.

De Penningmeester brengt nader rapport uit omtrent zijn onderzoek naar de brandbluschmiddelen, welke voor het gebouw van het Instituut dienstig zouden kunnen worden geacht, waaruit blijkt dat daarvoor de zoogenaamde annihilateurs in de eerste plaats in aanmerking komen.

Na eenige gedachtenwisseling wordt de Penningmeester gemachtigd het door hem aangeprezen brandbluschmiddel aan te koopen.

Vervolgens deelt de Penningmeester mede, dat door hem, ingevolge reeds vroeger verkregen machtiging, weder *f* 1000 is uitbetaald ter aflossing der hypotheek, die daardoor thans is verminderd tot een bedrag van *f* 7000.

Door den heer Quarles van Ufford worden eenige handschriftelijke stukken van wijlen den heer J. C. Hooykaas aan het Instituut ten geschenke aangeboden, waarvoor de Voorzitter hem den dank der Vergadering betuigt, terwijl, overeenkomstig zijn voorstel, de Secretaris gemachtigd wordt de door den heer Quarles voorgedragen nota in haar geheel in de Notulen te doen afdrukken.

Zij luidt aldus:

„Op de omslagvellen van de beide eerste stukken van *Hooykaas' Repertorium op de Koloniale Litteratuur* kon men lezen: „Het vijfde stuk zal bevatten: een alphabetisch Register van personen, een van plaatsen, een van zaken, een lijst der dagteekeningen van Besluiten, Publicatiën, Plakaten, Tractaten en andere officieele Stukken."

In de voor-, eigenlijk na-rede, door Dr. W. N du Rieu, die de moeitevolle taak op zich nam het Repertorium voor den druk gereed te maken, aan het 4e of laatste stuk toegevoegd, vermeldt hij onder aan op blz IX de redenen, welke hem bij nader inzien genoopt hadden dat vijfde stuk weg te laten

Bij mijne beoordeeling van de beide laatste stukken van het Repertorium in de Kol. Kroniek in De Economist van Maart 1881, blz. 297, had ik gezegd dat ik het weglaten van die registers en lijsten eenigermate betreurde, omdat ik meende dat ze den gebruiker van het Repertorium van nut hadden kunnen zijn.

Dit gaf den Heer du Rieu, die van Mevr. de wed Hooykaas de volkomen vrije beschikking over de door haren echtgenoot nagelaten handschriften had gekregen, mits slechts het hoofd deel daarvan voor de pers werd gereed gemaakt, aanleiding mij het handschrift dier lijsten en registers aan te bieden, met vrijheid er die bestemming aan te geven, welke ik zou goedvinden.

Ik bied ze het Instituut voor zijne handschriften-verzameling aan, meenende dat dit ongedrukt gebleven gedeelte der letterkundige nalatenschap van den verdienstelijken Hooy-

kaas daar het best bewaard zal zijn en tevens wellicht nog eenmaal ten nutte der wetenschap zal kunnen strekken.

Bij inzage dier stukken, vooral bij vergelijking der breedvoerige Chronologische lijst van de dagteekening der zoo menigvuldige in het Repertorium vermelde Besluiten, Publicatiën enz. met het daarbij liggend plan van indeeling van het werk, zal men bespeuren dat de stukken niet zoo als zij daar lagen gedrukt hadden kunnen worden, wilden zij met dat werk één geheel uitmaken. De Romeinsche cijfers toch, op die chronologische lijsten voorkomende, slaan op de afdeelingen, op bijliggend plan van indeeling vermeld. Dat plan heeft bij de omwerking voor de pers eenige wijziging ondergaan. Dientengevolge zouden ook vele der duizendtallen cijfers, op die lijsten voorkomende, veranderd en, daar ook enkele van Hooykaas' titels of artikelen met anderen samengesmolten waren, al die cijfers met de ruim 21000 titels van het geheele werk vergeleken hebben moeten worden

Het is begrijpelijk dat de Heer du Rieu, die zich welwillend reeds zooveel arbeid voor dit Repertorium had getroost, tegen die taak opzag, en wel te meer, daar hij van het bepaalde nut van het publiek maken van die Chronologische lijsten niet overtuigd was.

Mijns erachtens zullen zij toch wellicht soms nog met vrucht kunnen worden ingezien, omdat zij den onderzoeker op den weg kunnen helpen om hem te doen zien in welk jaar over een of ander onderwerp een besluit werd genomen, enz.

Wat omtrent den bundel: Chronol. lijsten werd gezegd, geldt, gedeeltelijk althans, ook omtrent den bundel, bevattende den alphabetischen Index op het Repertorium, in de plaats waarvan de Heer du Rieu ons een veel beknopter „Alphabetisch Register van de hoofd- en onderafdeelingen" van het Repertorium heeft gegeven.

In elk geval meen ik dat die bundels bewaard zouden behooren te worden, omdat er nog nader, dan in het Repertorium zelf reeds het geval is, uit kan blijken dat Hooykaas geene moeite ontzag om zijn werk zoo volledig en bruikbaar mogelijk te maken.

Ten einde belangstellenden kunnen weten dat deze ongedrukt gebleven handschriften van den Heer Hooykaas in de handschriften-verzameling van het Instituut zijn opgenomen en wat zij behelzen, zou ik wel in overweging willen geven

deze Nota, althans bij uittreksel, in de Notulen onzer bestuursvergaderingen te doen opnemen."

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten

---

225STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 19 NOVEMBER 1881.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Kniphorst (Penningmeester), Alting Mees, Lammers van Toorenburg, Robidé van der Aa, van der Gon Netscher, Quarles van Ufford, Niemann, Juynboll en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heeren van Goltstein, Meinsma en Humme.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Secretaris deelt vervolgens mede, met welke boekwerken de bibliotheek sedert de laatste Vergadering weder is verrijkt geworden, waarbij tevens wordt voorgelezen eene missive van Dr. A B. Meyer te Dresden, ten geleide van eenige zijner geschriften, welke bereids onder dankbetuiging in de boekerij zijn geplaatst.

Verder is ingekomen:
1°. eene missive van de Redactie van den Staatsalmanak, ten geleide van een gedrukte opgaaf betreffende het Instituut met verzoek die, van de noodige wijzigingen voorzien, te willen terugzenden. Hieraan is bereids voldaan.

2° eene missive van den heer Ambr. Abel, Boekhandelaar te Leipzig, waarbij, onder mededeeling, dat Dr. J. Traumuller gaarne het reisverhaal van Carl Bock in het Duitsch zou

wenschen te vertalen, het verlof daartoe wordt gevraagd, met verzoek tevens wel te willen opgeven of er voor het recht van vertaling een som en, zoo ja, hoeveel er moet worden betaald en tot welken prijs men van de 30 platen 1000 exemplaren zou kunnen verkrijgen.

Na eenige beraadslaging wordt besloten het gevraagde verlof te verleenen, doch geen honorarium voor het vertalingsrecht te eischen, doch wat de reproductie der platen betreft, welke op kosten van het Departement van Koloniën zijn vervaardigd, vooraf zich tot den Minister van Koloniën te wenden met de vraag, of daartegen geen bezwaar bestaat.

In verband met dit verzoek worden door den heer Robidé van der Aa eenige mededeelingen gedaan van den inhoud der jongste Engelsche uitgave van Carl Bock's geschrift. Daaruit blijkt dat de tekst van het reisverhaal uitgebreider is dan 't vroeger ingezonden en door ons gepubliceerd rapport, zonder daarom meer wetenschappelijke bijzonderheden te bevatten, terwijl op 'tgeen 't ethnographisch gedeelte meer bevat bij de publicatie van 't vervolg zal worden gelet.

3o. eene missive van het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap, te Amsterdam, van 13 November jl., houdende: *a.* dankbetuiging voor de zoo gunstige beschikking naar aanleiding van zijn schrijven van 11 October ll. genomen, en *b.* mededeeling dat het in zake het Rijks Ethnographisch Genootschap zich bij adres tot de Tweede Kamer der Staten-Generaal heeft gewend, van welk adres een afschrift wordt toegezonden met uitnoodiging in denzelfden geest stappen te willen doen.

Het adres luidt:

„Toen het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap zich in Maart 1874 per adres tot Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken wendde, ten einde voor het Ethnologisch Museum een meer geschikte localiteit te verkrijgen, heeft het daarin uitgezet, welke diensten dat Museum bij een goede inrichting aan de beoefening der geographische wetenschap zou kunnen bewijzen.

Door dezelfde motieven geleid, en met vermeerderde belangstelling voor het Museum, meent het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap zich thans tot U te moeten wenden, ten einde de post, door Z. E. den Minister van

Binnenlandsche Zaken voor de benoeming van een Directeur op de Begrooting gebracht, door U moge worden goedgekeurd. Immers door afstemming van dien post zal, naar de meening van het Bestuur, de toestand van het Museum dezelfde blijven, als hij gedurende zoovele jaren geweest is, deze namelijk: dat het Museum op verre na niet de vruchten afwerpt, welke het zou kunnen afwerpen; dat het dus geenszins aan zijn bestemming beantwoordt.

Toen in het najaar van 1880 de persoonlijke band verbroken werd, waardoor het Museum met het Rijks Museum van Oudheden verbonden was, koesterde het Genootschap gegronde hoop, dat het Museum meer naar buiten zoude werken. In die verwachting werd men teleurgesteld, daar toch door het votum der Tweede Kamer de verandering in het Bestuur, welke toen plaats greep, meer een nadeel dan een voordeel voor het Museum is geworden. Was er tot op dien tijd een waarnemend Directeur, die althans zijn snipperuren aan de verzameling kon wijden, sedert dat votum staat in 't geheel geen Directeur aan het hoofd.

Dat een enkel persoon voor het beheer van een verzameling, die haar ethnographisch materiaal steeds ziet toenemen, onvoldoende is, behoeft zeker niet nader aangetoond te worden, tenzij men mocht willen aannemen, dat door dezen alleen zou kunnen geschieden, wat op het Rijks Museum van Oudheden door een Directeur en een Conservator, en op het Museum van Natuurlijke Historie door een Directeur en 4 Conservatoren plaats heeft.

Het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap behoeft er zeker niet op te wijzen, welke vruchten het Rijks Ethnologisch Museum nog verder zou kunnen afwerpen, als de Directie dezer tot dusver zoo stiefmoederlijk behandelde inrichting werd toevertrouwd aan bekwame jeugdige handen, die met toewijding de taak op zich zouden willen nemen het Museum hier en in buitenland beter bekend te maken, allerwege relaties aan te knoopen, het gebruik van dat Museum in zijn ware licht te stellen en te doen toenemen. Ook zal het niet tot in bijzonderheden aantoonen, hoe nauw het verband is, dat tusschen de goede inrichting van het Ethnologisch Museum en een goede opleiding van toekomstige Indische ambtenaren bestaat; noch hoezeer de niet-Nederlandsche beoefenaar der Indische Land- en Volkenkunde recht

heeft om in Nederland een Museum te verwachten, dat op dit gebied met andere Europeesche kan wedijveren.

Dit alles daarlatende, meent het Bestuur er slechts op te moeten wijzen, dat door het niet benoemen van een Directeur, een alleszins onvoldoende toestand in het beheer zou worden bestendigd, een toestand, die zeker niet ten bate der wetenschap zou strekken of bevorderlijk zal kunnen zijn aan 't handhaven van Nederlands op dat gebied verkregen naam.

Daar het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap overtuigd is, dat zijn in deze gedane stappen niet dan aan zuivere belangstelling in het Museum kunnen worden toegeschreven, een belangstelling, waarvan het door het afstaan zijner collectie Ethnografische voorwerpen, door de Sumatra-expeditie verkregen, het bewijs heeft geleverd, durft het hopen, dat zijn verzoek door U in ernstige overweging zal worden genomen, en beveelt het vol vertrouwen het handhaven van den Nederlandschen naam in de hoede der Nederlandsche Volksvertegenwoordiging aan."

Ter voldoening aan het verzoek is bereids door den Secretaris een adres aan de Tweede Kamer der Staten Generaal ontworpen, dat alsnu ter tafel wordt gebracht en, na eenige gedachtenwisseling, onveranderd wordt goedgekeurd, luidende als volgt:

„Met levendige belangstelling heeft het Koninklijk Instituut voor de taal-, land en volkenkunde van Nederlandsch Indië het voorstel der Regeering begroet betreffende het Rijks Ethnographisch Museum te Leiden.

Waar reeds door het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap bij een breed gemotiveerd adres de aandacht Uwer Vergadering is gevestigd op het hooge belang dier Rijksverzameling en de vruchten, die zij, bij eene goede inrichting, zou kunnen afwerpen, mag het Koninklijk Instituut zich ontslagen rekenen van de verplichting U nader daarop te wijzen en den alleszins onvoldoenden toestand dier instelling opnieuw in het licht te stellen.

Het Koninklijk Instituut bepaalt zich daarom alleen tot de verklaring, dat het zich gaarne vereenigt met de door de zusterinstelling geleverde beschouwingen; en terwijl het, op grond daarvan, het door haar gedaan verzoek krachtig onder-

steunt, durft het met vrijmoedigheid hopen, dat Uwe Vergadering, door hare adhaesie aan het Regeeringsvoorstel te schenken, er toe zal willen medewerken ook voor het Rijks Ethnographisch Museum een toestand in het leven te roepen die ten bate der wetenschap kan strekken en bevorderlijk zal zijn aan het handhaven van den Nederlandschen naam, ook als die eener koloniale mogendheid, die er trotsch op wil zijn met den vreemdeling te wedijveren, waar het geldt de inrichting van een Ethnologisch Museum, waarin de voorwerpen der koloniën zoo ruimschoots vertegenwoordigd zijn."

De heer Quarles van Ufford herinnert aan hetgeen dusver in zake Dr. Matthes zoowel door verschillende genootschappen als door particulieren is gedaan; waar nu uit de stukken der Staatsbegrooting voor 1882 gebleken is, dat door de Regeering geen gevolg gegeven is aan het van verschillende zijden daaromtrent bij haar ingediend verzoek, geeft hij in overweging zich thans bij adres tot de Tweede Kamer der Staten-Generaal te wenden.

Dienovereenkomstig wordt besloten, terwijl tevens wordt goedgekeurd een adres in te zenden, gelijk dit door den heer Quarles van Ufford is ontworpen en aldus luidt:

„Het Koninklijk Instituut voor de taal-, land en volkenkunde van Nederlandsch Indië meent te mogen veronderstellen, dat het bij Uwe Kamer niet onopgemerkt zal zijn gebleven hoe in den loop van dit jaar van vele zijden, door genootschappen en particulieren, pogingen zijn in het werk gesteld om recht te doen wedervaren aan de groote wetenschappelijke verdiensten van den na een veeljarig verblijf op Celebes in het vaderland teruggekeerden Indoloog Dr. B. F. Matthes.

Er werd op gewezen, dat Dr. Matthes met recht mag worden genoemd de schepper der wetenschappelijke beoefening van de talen van Zuidelijk-Celebes, het Makassaarsch en Boegineesch, en bovendien tallooze belangrijke bijdragen tot de kennis van land en volk van Zuid-Celebes heeft publiek gemaakt.

Er werd aan herinnerd dat, al ontbreekt het, dank aan de door hem publiek gemaakte werken, niet aan materieele hulpmiddelen voor de studie van het Makassaarsch en Boe-

gineesch en van het land en volk van Zuid-Celebes, de zoo noodige leiding en het mondeling onderricht daarin aan de Rijks Universiteiten ten eenenmale wordt gemist.

De wensch werd geuit dat, nu Dr. Matthes in het vaderland was teruggekeerd en dus van zijne bekwaamheden en talenten partij kon worden getrokken, in die bestaande leemte in het Indologisch onderwijs mocht worden voorzien.

Men meende dat dien geleerde daardoor tevens de gelegenheid zou worden geboden de rijke materialen voor de taal-, land- en volkenkunde van Zuid-Celebes, door hem van daar medegebracht, ten meeste nutte van den lande te verwerken.

Pogingen in dien geest van onderscheidene zijden, onder anderen door het Instituut, het Aardrijkskundig Genootschap, Nederlandsch Zendelinggenootschap, bij de Regeering aangewend en met warmte gesteund door de pers, inzonderheid door onze beide Indische tijdschriften (waarheen voor de kennisneming der onderscheiden stukken daarover mag worden verwezen), bleven zonder gevolg.

Wel verleende de Senaat der Leidsche Universiteit, welke den Heer Matthes reeds voor meer dan dertig jaren tot doctor honoris causa in de letteren had benoemd, hem, door hem in Januari jl. tot doctor honoris causa in de Taal- en Letterkunde van den Oost-Indischen Archipel te benoemen, openlijk het vernieuwd bewijs hem de hoogste onderscheiding waardig te keuren, welke dat lichaam kan verleenen; maar de Regeering schijnt ook daarin, evenmin als in de adressen der bovenvermelde genootschappen, een wenk en steun te hebben gevonden, dat zij, aan de Wetgevende macht het voorstel doende om Dr. Matthes op de eene of andere wijze aan de Universiteit te Leiden te verbinden, daarbij op de instemming van vele bevoegde beoordeelaren zou kunnen rekenen. Althans, bij inzage der Staatsbegrooting voor 1882 heeft het Instituut niet mogen bespeuren, dat de Regeering het voornemen zou hebben in het volgend jaar te dezer zake te doen, hetgeen in dit jaar niet werd gedaan.

Nu is het aan het Instituut wel bekend, dat door de groote welwillendheid van het jegens de Indische taalstudie zoo hoogst verdienstelijk Nederlandsch Bijbelgenootschap Dr. Matthes in de gelegenheid is gesteld zijne Indologische studiën, althans gedeeltelijk, voorttezetten. Maar het Instituut is ook overtuigd, dat voor de Indologische wetenschap

in het algemeen veel meer partij te trekken ware van de talenten van Dr. Matthes, zoo hij, in plaats van alleen werkzaam te zijn voor het Bijbelgenootschap, tevens, — want het meent dat dit zeer goed zou kunnen samengaan —, in de gelegenheid werd gesteld universitair onderwijs te geven in de taal-, land en volkenkunde van Zuid-Celebes, of op eene andere wijze aan de Universiteit werd verbonden.

Het Instituut meent dat, nu die gelegenheid zich aanbiedt door den terugkeer van Dr. Matthes hier te lande, het op den weg ligt der Regeering van die gelegenheid gebruik te maken, omdat daardoor eene veel grooter waarschijnlijkheid geboren wordt, dat zijne studiën blijvende vruchten zullen dragen en mannen zullen worden gevormd in staat en geneigd om eenmaal voorttezetten, wat door hem zoo goed werd aangevangen.

Werd de uit een algemeen Indologisch oogpunt gewichtige studie der talen van Zuid-Celebes aangevangen voor rekening van het op dat gebied zoo verdienstelijke Bijbelgenootschap en met het oog op de Bijbelvertaling, het ligt, meent men, vooral nu buiten schuld van Bijbel- of Zendelinggenootschap van de gedeeltelijk voltooide en voorttezetten Bijbelvertaling niet dat directe nut te trekken is wat aanvankelijk daarvan werd verwacht, op den weg der Regeering de gelegenheid tot voortzetting en voltooiing dier studie open te stellen, omdat het een regeeringsbelang mag heeten nauwkeurig bekend te worden met de talen der verschillende volkeren van den Indischen Archipel.

Ten slotte meent het Instituut er ook op te mogen wijzen, dat de belangen der onder de leiding van Dr. Matthes te Makassar van gouvernementswege opgerichte Kweekschool voor inlandsche onderwijzers ongetwijfeld zouden worden bevorderd, zoo hij, door op de eene of andere wijze aan het universitair onderwijs te zijn verbonden, daardoor ook in de gelegenheid kwam voor de opleiding van leeraren voor die school werkzaam te zijn.

Om alle deze redenen heeft het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, de eer zich tot de Tweede Kamer der Staten Generaal te wenden met verzoek: dat de Kamer haren veelvermogenden invloed bij de Regeering gelieve aan te wenden ten einde te trachten te verkrijgen, dat van de talenten van Dr. B. F. Matthes,

hetzij door hem aan het universitair onderwijs te verbinden, hetzij op andere wijze, ten bate der Indologische wetenschap en der kennis der talen en volken van Zuid-Celebes in het bijzonder meer partij worde getrokken dan thans het geval is."

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris wordt besloten de beide adressen, nadat zij in behoorlijken vorm aan de Tweede Kamer zijn verzonden, te doen drukken en ronddeelen aan al de Leden dier Kamer, met toezending tevens van een exemplaar aan de Ministers van Binnenlandsche Zaken en Koloniën.

Door den heer Quarles van Ufford wordt de aandacht van het Bestuur gevestigd op het nut om vanwege het Instituut opnieuw vragen te richten tot de Ambtenaren in Oost- en West-Indië, meer bepaald omtrent alsnog niet onderzochte onderwerpen op het gebied der Indische taal-, land- en volkenkunde, min of meer in den geest als zulks onlangs vanwege het Aardrijkskundig Genootschap is geschied.
Dit voorstel vindt alleszins bijval bij de meerderheid der Vergadering; met 't oog echter op het belang der zaak wordt besloten eene Commissie te benoemen, met opdracht te onderzoeken welke vragen er zouden kunnen worden gesteld en ze voorts aan het oordeel der Vergadering te onderwerpen. Tot leden dier Commissie worden benoemd de hh. Quarles van Ufford, Humme, Robidé van der Aa, Niemann en Wijnmalen.

Door den Secretaris wordt ter tafel gebracht een schrijven van Commissarissen te Batavia, dd. 10 Sept. 1881, Litt. B/69, waarbij zij: 1°. aanbieden een wissel, groot ƒ 800.— Ned. Ct., benevens een secundo-wissel van het bij hun schrijven van 22 April ll. overgemaakt gelijk bedrag, waarvan nog geen bericht van ontvangst is geworden; 2°. mededeelen, dat tengevolge van het nieuwe Reglement voor den postdienst in Nederlandsch-Indië (Staatsblad 1881, n°. 139) de vrijstellingen aan instellingen van wetenschap of liefdadigheid verleent, zullen komen te vervallen bij het in werking treden van bedoeld Reglement; zal daardoor, gelijk aan al de in Indië gevestigde genootschappen, ook aan het Instituut, een niet onbelangrijke financieële schade worden berokkend, Commis

sarissen geven in overweging dat het Bestuur zich ten deze wende tot den Minister van Koloniën met verzoek om wijziging van het Reglement, in dier voege, dat althans de van Regeeringswege gesubsidieerde instellingen den vroegeren vrijdom van briefport blijven behouden.

Naar aanleiding van dit schrijven worden door den Secretaris eenige inlichtingen gegeven, terwijl is besloten: 1o. Commissarissen de ontvangst van den overgemaakten wissel te berichten, gelijk zulks reeds geschied is met betrekking tot den wissel, gezonden bij het laatstgemeld schrijven, welk bericht van ontvangst, naar het schijnt, niet in handen van Commissarissen is gekomen; en 2o. de behandeling van hun verzoek in zake den vrijdom van briefport aan te houden tot eene volgende Vergadering.

Door den Penningmeester wordt aangeboden de begrooting voor het volgend dienstjaar. In handen gesteld van den Secretaris met opdracht haar in rondlezing te zenden bij de leden van het Bestuur.

De Secretaris brengt ter tafel een schrijven van den heer A. L. de Sturler, te Leiden, waarin deze terugkomt op een schrijven dezerzijds van 19 Maart 1875, aan wijlen zijn vader gericht, betreffende de uitgave en den aankoop van het handschrift, bevattende de historische en ethnographische beschrijving van het gebied van Palembang, de Hollandsche vertaling van de Oendang Oendang en den Maleischen en Hollandschen tekst van de Kroniek en de Geslachtslijst der vorsten. Gaarne zou hij wenschen te vernemen, of bedoeld schrijven nog van kracht is gebleven.

Na eenige gedachtenwisseling wordt, overeenkomstig het voorstel des Voorzitters, een Commissie benoemd, bestaande de heeren Meinsma, Niemann en Wijnmalen, ten einde in eene volgende bijeenkomst hieromtrent der Vergadering te dienen van bericht en raad.

Herinnerend aan de door den Secretaris bewerkte inhoudsopgave van de artikelen, in de deelenreeks der Bijdragen opgenomen, geeft de heer Quarles van Ufford in overweging een dergelijk werk samen te stellen van al de belangrijke onderwerpen, welke opgeteekend en behandeld zijn in de Notulen

der Bestuurs- en Algemeene Vergaderingen, gelijk zulks reeds geschied is vanwege het Bataviaasch Genootschap.

De Secretaris verklaart deze zaak in ernstige overweging te zullen nemen.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

DE GROOTE BANTAMSCHE OPSTAND IN HET MIDDEN DER VORIGE EEUW,

bewerkt naar meerendeels onuitgegeven bescheiden uit het oud-koloniaal archief met drie officieele documenten als bijlagen.

DOOR

P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA.

Reeds van de zeventiende eeuw dagteekent in Nederlandsch-Indië het voorschrift, dat de hoofden van gewestelijk bestuur, die als Gouverneur, Directeur, Commandeur, of onder welken anderen titel ook, de verschillende kantoren der Oost-Indische Compagnie beheerden, bij de overgave van het bewind aan hunne opvolgers een Memorie tot Naricht moesten nalaten, waarin de stand van zaken in het door hen te verlaten gewest beknoptelijk, maar zakelijk beschreven werd. Vele dier ambtenaren konden aan dit voorschrift niet voldoen, omdat zij op hun post overleden of zwaar ongesteld vertrokken; andere hebben, om welke reden dan ook, dien plicht geheel verzuimd, terwijl sommige dier Memoriën van Overgave van te weinig belang waren, om in later dagen nog de aandacht te verdienen. Daarentegen bestaat er van bijzonder kundige en ijverige hoofdambtenaren een aantal van zulke Memoriën van zoo zaakrijken inhoud, dat zij jaren achtereen hunnen opvolgers tot vraagbaak en richtsnoer strekten en ook nu nog een groot gewicht voor de geschiedenis onzer overzeesche gewesten behouden hebben. Daartoe behooren de hier voor het eerst uit het Koloniaal Archief uitgegeven Memoriën betrekkelijk Bantam, waarvan de eerste werd opgesteld door den lateren Directeur-Generaal Julius Valentijn Stein van Gollenesse, toen hij in 1734 als Gezaghebber aldaar aftrad, de tweede vervaardigd is door den lateren Raad van Indië Willem Hendrik van Ossenberch, toen deze in 1761 als Commandeur van Bantam het bewind aan zijn opvolger Hugo Pieter Faure overdroeg.

In den laatsten tijd is onze kennis der inwendige geschiedenis van het Bantamsche Rijk gedurende de eerste zestig jaren der vorige eeuw aanzienlijk vermeerderd door hetgeen de zoo ontijdig aan de wetenschap ontrukte Jhr. mr. J. K. J. de Jonge dienaangaande heeft in het licht gegeven in de drie laatste deelen der met rusteloozen arbeid bijeengebrachte bronnenverzameling: *De Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië.* Over dit lange tijdperk bepalen de mededeelingen van den terecht zoo algemeen betreurden Schrijver zich echter hoofdzakelijk tot hetgeen de Hooge Indische Regeering omtrent de zaken van Bantam in hare Algemeene Brieven aan Bewindhebbers opnam. Behalve het hoogst belangrijke Rapport van den lateren Gouverneur-Generaal Mossel over zijne zending naar het Bantamsche Hof in 1747 (D. X, bl. 115—124) vindt men daar geen eenigszins uitvoerig stuk, waarin de oogenblikkelijke toestand in het rijk van Bantam meer omstandig door een ooggetuige beschreven is. Daarom is de uitgave der hier nu volgende Memoriën van Overgave van Gollenesse en van Ossenberch niet overbodig, dewijl zij ons den staat van zaken in Bantam dertien jaar vóór en veertien jaar na Mossels verslag nauwkeurig doen kennen. Vooral is dit het geval met het oudste dier beide stukken wegens de gewichtige mededeelingen, die het bevat over de afkomst der beruchte Ratoe Sjariefa en over den oorsprong van haren voor de macht der Bantamsche Sultans zoo noodlottigen invloed. Tot juister verstand van dit gewicht zal het niet ondienstig zijn, hier eenigszins uitvoerig te beschrijven, hoe het drijven dezer heerschzuchtige vrouw in den herfst van 1750 den geweldigen opstand verwekte, waardoor het eens zoo machtige Bantam van een tot dusver alleen door exclusieve tractaten van monopolie aan de Compagnie verbonden rijk in een geheel afhankelijken leenstaat herschapen werd.

Sultan Aboe'l Fath Mohammed Sjafeï Zeinoe'l Arifien, wiens grillig en wispelturig karakter ons hierachter door Gollenesses vaardige pen zoo duidelijk beschreven wordt, zag in het laatst der zeventiende eeuw het levenslicht. Als de jongere zoon van Sultan Zeinoe'l Abedien en diens geliefde gemalin Ratoe Anum, evenals haar gemaal een kleinkind van den beroemden Sultan Agong, kreeg hij eerst in 1723 door den moord op zijn vijftien jaar te voren tot Kroonprins erkenden broeder Mohammed Salee uitzicht op den troon van Bantam. Het duurde echter tot 1731, eer zijn vader, door een beroerte aan de

noodzakelijkheid herinnerd, om de opvolging in zijn rijk te regelen, hem als Kroonprins aan de Indische Regeering voordroeg, welke toen den Raad van Indië Michiel Westpalm in bijzondere zending naar Bantam afvaardigde, om haar bij de plechtigheid der installatie te vertegenwoordigen. Reeds voor zijne verheffing tot deze hooge waardigheid moet de prins, die destijds Rana Mangala genoemd werd, zijn levenslot verbonden hebben aan de merkwaardige vrouw, die als Ratoe Sjariefa Fatima in de geschiedenis bekend staat. Uit Gollenesses Memorie leert men — en dit bevestigt ten volle de vernuftige gissing, die Prof. Veth (*Java*, D. II, bl. 494) uit haar naam afleidde — dat zij de dochter was van een Arabisch priester, die zich met al zijne kinderen door het voeren van den titel van Sjarief als een afstammeling van den Profeet deed gelden. Door dezen in het oog van den geloovigen Muzelman bijna goddelijken oorsprong, door hare Arabische afkomst, door haar vroeg verblijf te Batavia, niet minder door haren daar, naar het schijnt, zeer vertrouwelijken omgang met hooggeplaatste Europeanen, en vooral door hare dientengevolge ver boven de meeste inlandsche vrouwen uitblinkende beschaving en wereldwijsheid, verkreeg Ratoe Sjariefa in Bantam, nog bij het leven van den ouden Sultan, een invloed, dien men slechts bij dien harer schoone tijdgenoote aan het Hof van Versailles, de Markiezin de Pompadour, kan vergelijken. Wisten wij slechts met zekerheid, of zij reeds in 1723 aan het Bantamsche Hof verbonden was, dan zoude het ons zelfs niet verbazen, dat de moordaanslag op den vorigen Kroonprins en diens broeder door haar was bewerkt. Met levendige kleuren schildert ons Gollenesse, hoezeer haar invloed gestegen was, reeds gedurende het eerste jaar der regeering van haar gemaal, die in 1733 zijn vader opvolgde, en hoe zij, welke vrouwen de vorst ook nevens haar in zijn harem opnam, den titel van Ratoe Sultan of Koningin uitsluitend voor zich behield. Trachtte zij destijds haar voorzoon Pangéran Arief, den eenigen mannelijken telg uit een vorstelijk huwelijk, te koppelen aan de dochter van een harer broeders, elf jaar later wist zij door hare intrigues vader en zoon zoozeer van elkander te verwijderen, dat de laatste met andere prinsen van zijn aanhang naar Batavia de vlucht nam en eindelijk naar Ceilon verbannen werd. Tevens haalde zij den zwakken Sultan Zeinoe'l Arifien over, in diens plaats tot troonopvolger te kiezen haar neef, den met zijne

dochter uit een andere vrouw gehuwden Sjarief Abdoella Mohammed Sjafeï, door welke schikking de kroon uit het aloud geslacht der Bantamsche vorsten in de familie van Ratoe Sjariefa zou overgaan [1].

Het moet erkend worden, dat de Indische Regeering eerst na zeer langdurige aarzeling hare goedkeuring hechtte aan zulk een gewelddadigen ommekeer, zoo geheel in strijd met den aard en de begrippen der gemeenlijk zeer aan hare oude vorstenhuizen gehechte inlandsche bevolking. Hoezeer de Sultan van Bantam reeds in den loop van 1745, toen zijn zoon naar Batavia vluchtte, op de erkenning van den Sjarief als troonsopvolger aandrong, vertrok de Dirécteur-Generaal Mossel eerst in het begin van 1747 naar Bantam, om de installatie van den nieuwen Kroonprins bij te wonen, terwijl de naar Batavia uitgeweken prinsen niet voor het laatst van dat jaar en niet dan op den herhaalden aandrang des Sultans naar Ceilon verzonden werden. Troostte Mossel, die in den Raad van Indië het langst de rechten der legitimiteit verdedigd had, zich bij het stellen van zijn Rapport met de overweging, dat Ratoe Sjariefa „soolange zij leeft, apparent wel alles na hare geneygdheyt sal schicken, als politie genoeg besittende, om haren man in te nemen en sig wel te doen bedienen," reeds in den loop van het volgende jaar ontstond er nieuwe verwarring aan het Bantamsche Hof, doordat zich bij den Sultan Zeinoe'l Arifien de beginselen openbaarden eener, naar het schijnt, van zijn vader overgeërfde hersenkwaal, die dezen Oosterschen despoot tot de grootste gruwelen en wreedheden dreef. Minder gegrond schijnt mij het somtijds uitgesproken vermoeden, dat de waanzin des Sultans zou voortspruiten uit eenig toegediend vergif, dat dan moest geschied zijn door Ratoe Sjariefa, om na den dood haar gemaals voor zich alleen de oppermacht in Bantam te verwerven. Veeleer houd ik met de Indische Regeering den zonderlingen geestestoestand van den vorst ontstaan uit de wet der erfelijkheid, terwijl het zeer verklaarbaar is, dat

[1] J. de Rovere van Breugel noemt ten onrechte in zijne belangrijke *Bedenkingen over den staat van Bantam in* 1786 (zie deze *Bijdragen*, N. R., D. I, bl. 112 en 316) Pangéran Sjarief een eigen voorzoon van Ratoe Sjariefa, welke vorstin, evenals vele vrouwen van haar slag, waarschijnlijk steeds kinderloos bleef. Ook de Jonge vergistte zich in dit opzicht (D. X, bl. XLIX). De ware verhouding van dezen prins tot den Sultan en diens gemalin blijkt duidelijk uit het Rapport van Mossel (aldaar bl. 119) en uit andere officiëele bescheiden van dien tijd.

iemand van zijn zwak en grillig karakter, hoezeer aanvankelijk niet bestand tegen de inblazingen zijner zooveel op hem vermogende gemalin, om zijn wettigen erfgenaam te verstooten, gepijnigd door te laat naberouw over dien stap, aan het malen raakte. Dit zij hoe het zij, de buitensporigheden van den Sultan namen zoo toe, dat niemand aan het Bantamsche Hof zijn leven zeker was en de Koningin met Pangéran Sjarief en de voornaamste rijksgrooten te Batavia haar toevlucht zocht. Om groote beroering te voorkomen, moest de Indische Regeering nu wel tot krachtige maatregelen overgaan. De Commandeur te Bantam, George Tammo Falck, nam op haar last den Sultan gevangen, die eerst naar het eiland Edam en daarna naar Ambon werd opgezonden. Tevens nam de Compagnie bij plechtige akte van 28 November 1748 het geheele Bantamsche rijk tot den dood of het herstel des Sultans onder haar beheer, waar voortaan Ratoe Sjariefa uit haar naam als Regentes het bewind zou voeren [1].

Schijnbaar waren door deze staatswisseling de rust en vrede in Bantam geheel hersteld, en nog op den laatsten dag des jaars 1749 kon de Gouverneur-Generaal van Imhoff met bijzondere bevrediging aan Bewindhebbers melden, dat dit rijk sedert jaren niet zulk eene hoeveelheid peper geleverd had. Ratoe Sjariefa was toch scherpzinnig genoeg, om in te zien, dat haar macht uitsluitend op den steun der Indische Regeering berustte; met de uiterste zorg behartigde zij derhalve de belangen der aan de Compagnie zoo dierbare peperteelt. Daarentegen achtte zij zich verre verheven boven de inlandsche bevolking, die zij met den grootsten overmoed behandelde en door buitensporige gierigheid geheel van zich vervreemdde; ja zij ontzag zich zelfs niet, in strijd met het bij alle oostersche hoven bestaande gebruik, de vrouwen haars gemaals uit den Dalem te zetten en de aanzienlijken op schamperen toon voor lafaards uittemaken, omdat zij geen spoor van verzet hun wettigen vorst uit hun midden hadden laten oplichten. Eindelijk liep de tot den rand gevulde beker over, en ontstond er onder de Bantamsche landbevolking een algemeen verzet tegen de gehate vreemde indringster. Kort voor van Imhoff's overlijden werd in het laatst van October 1750 de vaan des opstands ontrold door den priester Ki Tapa,

[1] Deze akte is afgedrukt bij de Jonge, D. X, bl. 148—152, welk werk op bl. 137-140 de officieele berichten over de krankzinnigheid en wegvoering van Sultan Zeinoel Arifen mededeelt.

een kluizenaar, die in de weinig toegankelijke holen van den berg Moenara door het landvolk als heilige vereerd werd [1]. Op dezen berg, die zich in het toen nog tot Bantam behoorende westerdeel van Buitenzorg tot nabij de grensrivier Tjidani uitstrekte, verzamelde hij al de ontevredenen om zich: onder anderen Ratoe Siti, een der zoo smadelijk van het hof verjaagde vrouwen des verbannen Sultans, en Ratoe Bagoes Boeang, onechten zoon van den kort te voren te Batavia overleden Panembahan Pangéran Poetra, die blijkens de Memorie van Gollenesse reeds in het begin der regeering van Sultan Zeinoe'l Arifien derwaarts was uitgeweken.

Daar de berg Moenara slechts tien uur van 's Compagnies post Tangeran verwijderd was, zond de Indische Regeering, zoodra zij van deze gebeurtenissen kennis droeg, eenige troepen derwaarts, waarop de opstandelingen westwaarts trokken en een kleine door de Koningin tegen hen uitgezonden krijgsmacht versloegen. Onbegrijpelijk snel verspreidde de opstand zich nu door geheel Bantam, waartoe veel bijdroeg het gerucht, dat de bij de bovenlanders zoo beminde Panembahan niet gestorven was, maar aan het hoofd van het verzet stond. Weldra verscheen Ki Tapa met een groote macht in de onmiddellijke nabijheid der hoofdstad en versloeg daar den 9den November het legertje der Koningin, versterkt door een gering aantal militairen der Compagnie, zoodat de bevelvoerende officier Philippe en twaalf soldaten het leven lieten en de beide medegenomen veldstukjes veroverd werden. Algemeen werd nu de afval

[1] Ki of Kiai is bij de Javanen een zeer gebruikelijke eeretitel voor personen van leeftijd, geestelijken, enz.; tàpà de gewone Javaansche uitdrukking voor een *kluizenaar*. Ki Tapa is dus slechts een titel, dien wij echter behouden moeten, omdat de naam en afkomst van dit energieke hoofd des opstands ons niet bekend zijn. In den *Atlas* van Melvill zoekt men den Moenara te vergeefs; het is een der toppen van den Goenong Mentjerreh, want de ligging tegenover Koeripan blijkt uit Radermachers reis door Jakatra (*Tijdschr. Ned. Indië*, 1856, D. II, bl. 175). Volgens Prof. Veth (*Java*, D. III, bl. 97) is daar nog heden een heilige grot, waarschijnlijk dezelfde, die aan Ki Tapa ten verblijf strekte. Niet zonder reden koos deze zijn toevlucht in dit oord, vol sporen van den ouden Hindoe-godsdienst, waartoe ook het bedrijf der op Java zoo dikwijls voorkomende tapa's behoort. In hetzelfde jaar 1750 bracht een andere Ki Tapa geheel Oost-Madoera in rep en roer, en in 1756 schreef de kundige Hartingh als Gouverneur van Java's Noordoostkust van de tapa's: „dat dit „gespuis Java van ouds eygen is, insonderheit bij troubele tyden en telkens „diversie baart in onse desseynen;" (verg. de Jonge, D. X, bl. LXVII, 177 en 312).

in de omgeving van Ratoe Sjariefa; niet alleen voegden zich vele aanzienlijken en ambtenaren bij de rebellen, maar ook een broeder van den Sultan, Radeen Derma, en dien broeders zoon, Pangéran Madoera. Wel had de Indische Regeering terstond na de eerste nederlaag aanzienlijke versterking naar Bantam gezonden, maar toen hare krijgsmacht, groot 460 koppen, op 21 November tegen het meer dan 7000 man bedragende leger der opstandelingen uittrok, moest deze na een hevig gevecht met verlies van 6 gesneuvelde officieren en 27 mindere militairen en met opoffering van 3 stukken en veel ammunitie opnieuw afdeinzen. Binnen Bantam werd thans de toestand inderdaad hachelijk, en het scheen zelfs twijfelachtig, of de daar nog aanwezige troepen, ter sterkte van 278 Europeanen en 153 inlandsche soldaten, voldoende waren tot behoorlijke verdediging der drie versterkingen, die de Compagnie in de hoofdstad bezette, waarvan het fort Diamant den Dalem omsloot, terwijl Speelwijk den hoofdmond der rivier en de post Karang Hantoe de oostelijke monding verdedigde. Hoewel het gelukte, den vijand te verdrijven uit een steenen gebouw, dat den Dalem bestreek, waren de rebellen door de behaalde voordeelen zoo overmoedig geworden, dat zij een poging waagden, om de laatstgenoemde sterkte te overrompelen. Gelukkig had de Commandeur, door zijne verspieders van dit plan onderricht, de bezetting van den post versterkt en de nadering door friesche ruiters en gebroken glas bemoeielijkt. Toen dan ook de vijand op een donkeren nacht de wallen wilde beklimmen, werd hij door den bevelhebber te Karang Hantoe, luitenant Wassenberg, zoo warm ontvangen, dat hij met groot verlies teruggeslagen werd.

Op het eerste bericht der nederlaag van 21 November zond de Indische Regeering niet alleen onmiddellijk een compagnie infanterie en 250 matrozen tot versterking van het zwakke Bantamsche garnizoen, terwijl zij voor alle eventualiteiten 70 man naar Tangeran afzond, maar zij begreep ook, dat men ernstig moest overwegen, welke politieke maatregelen genomen zouden worden, om de rust te herstellen. De pas opgetreden, met de zaken van Bantam zoo vertrouwde Gouverneur-Generaal Mossel kon zich niet ontveinzen, dat de door hem in 1747 tot stand gebrachte regeling der troonsopvolging niet gehandhaafd kon worden. Duidelijk bleek het, dat de ontevredenheid der inlandsche bevolking over de vervanging der oude dynastie

door een geheel vreemd geslacht aan den opstand de groote kracht schonk. Bovendien had Ratoe Sjariefa door hare toomelooze heerschzucht elk recht op de regeering verbeurd, terwijl Pangéran Sjarief, die zich steeds in zijn serail ophield, geheel ongeschikt was, om krachtig als vorst op te treden. Hoezeer ten volle overtuigd, dat beide ten spoedigste uit Bantam moesten verwijderd worden, ging de Indische Regeering aarzelend tot dien gewichtigen stap over. Wel was zij daartoe gerechtigd, nadat zij in 1748 bij de bovengenoemde acte het Bantamsche rijk onder haar beheer had genomen, terwijl Ratoe Sjariefa slechts als Regentes namens de Compagnie het bewind voerde en in belangrijke zaken niet zonder voorkennis van den haar toegevoegden regeeringsraad van den Kroonprins en eenige rijksgrooten mocht handelen; maar om den schijn te vermijden, als had men den Sultan alleen uit eigenbaat onttroond, was het bedoelde staatsstuk nooit publiek gemaakt, en had men het oogluikend toegelaten, dat Ratoe Sjariefa in het openbaar als soevereine vorstin optrad. In weerwil dezer bezwaren waren beslissende maatregelen dringend noodzakelijk. Dientengevolge werd na rijpe overweging bij Resolutie van 23 November 1750 de Bantamsche Commandeur gelast, de Koningin en den Kroonprins goed- of kwaadschiks naar het eiland Edam te vervoeren, waar zij met de aan hun rang verschuldigde eerbewijzingen zouden verblijven, totdat er nader over hun toekomstig lot beschikt werd. Voorts werd het opzicht over den Dalem toevertrouwd aan Pangéran Aria Adi Santika, den oudste der nog in de hoofdstad aanwezige broeders des Sultans. Gelukte het dezen prins na de afzetting der zoo algemeen gehate Ratoe Sjariefa de bevolking tot zich te trekken, dan zou hij tot Prins-Regent verheven worden. Daar het echter der Compagnie op zich zelf vrij onverschillig was, wie den Bantamschen rijkszetel bekleedde, als er maar goed voor de peper gezorgd werd, was het geenszins haar belang, tegen de meerderheid der inlandsche bevolking de keuze van den toekomstigen vorst met geweld door te zetten. De Commandeur werd dus tevens gemachtigd, met den hoofdrebel Ratoe Bagoes Boeang in onderhandeling aan te treden, zoo deze daartoe de eerste stappen deed [1].

[1] Het moet hier opgemerkt worden, dat de aard van dezen in de gevolgen zoo gewichtigen opstand door vele schrijvers over de geschiedenis van den Archipel geheel verkeerd wordt voorgesteld. De dikwijls goed onderrichte gezantschap-secretaris Elie du Bois nam in zijne *Vies des Gouverneurs-généraux* (*Hist.*

Falck volbracht den hem gegeven last met beleid; slechts het laatste gedeelte daarvan kon niet uitgevoerd worden, daar de rebellen geene toenadering tot de Compagnie wilden. Weldra bleek het zelfs, dat zij verbindingen hadden aangeknoopt met de Engelschen in Benkoelen en de hoop koesterden, met hunne hulp de Hollanders voor goed uit Bantam te verdrijven. In den aanvang van 1751 kon die hoop zoo ongegrond niet schijnen. Hoewel toch de Indische Regeering het Bantamsche garnizoen tot 1000 Europeanen en 350 inlanders versterkt had en het bevel daarover toevertrouwd had aan den luitenant-kolonel Ferdinand Anton Graaf van Ranzow, door een vorig verblijf te Bantam met de zaken aldaar goed bekend, kon de door ziekte geteisterde bezetting zich niet buiten de hoofdstad wagen, om

---

générale des voyages, T. XVII, la Haye 1763, p. 255—257) ter kwader ure eenige brieven over uit den *Europeeschen Mercurius* van 1752, D. II, St. 2, waarin de opstand wordt toegeschreven aan de over Ratoe Sjariefa's afzetting ontevreden aanhangers dezer vorstin. Dit onjuist bericht is overgenomen door van Kampen (*Nederlanders buiten Europa*, D. III, bl. 80—82), hoewel deze schrijver voor dit deel van zijn werk veel officiëele stukken raadpleegde, door den onkritischen Lauts (*Nederlanders in Indië*, D. III, bl. 87) en laatstelijk nog door Prof. de Hollander (*Land- en Volkenkunde van Ned. O. Indie*, eerste druk, D. I, bl. 38) en door Prof. Meinsma (*Geschied. der Ned. Oost-Indische bezitt.*, D. I, bl. 152). De ware oorzaken van den opstand kenden reeds de met de Bantamsche papieren vertrouwde van Breugel (ter boven aangehaalde plaats, bl. 112 en 316), Hageman (*Java*, D. I, bl. 214) en op hun voetspoor Prof. Veth (*Java* D. II, bl. 495—497), hoewel laatstgenoemde, evenals Hageman, de opstandelingen later weder tot de partij der koningin rekent.

Al dezen schrijvers was het ontgaan, dat aan de Hollandsche vertaling van du Bois (*Hist. Beschrijving der Reizen*, D. XX, Amst. 1765, bl. 389—397) is toegevoegd een *Nader Bericht over den Bantamschen oorlog*, hetgeen niet alleen over de krankzinnigheid des Sultans, de willekeurige maatregelen van Ratoe Sjariefa en over het ontstaan van den opstand goed was ingelicht, maar zelfs nu nog naast de officiëele bescheiden met vrucht kan worden geraadpleegd. De Jonge, de eenige onzer geschiedschrijvers, die van dit verhaal kennis nam, geeft in het laatste deel van zijn groot werk (D. X, bl. 166—176) de voor het begin van den opstand zoo merkwaardige Secrete Resolutiën der Indische Regeering van November 1750; het verdere verloop van den opstand behandelt hij echter korter en bepaalt zich hoofdzakelijk tot de beknopte mededeelingen der Algemeene Brieven aan Bewindhebbers. Daar Prof. Veth terecht klaagt, dat de berichten over deze gebeurtenissen in Bantam verward en onderling in strijd zijn, en daar de wisselvallige loop van dien oorlog inderdaad opzettelijker behandeling verdient, dan daaraan tot dusver te beurt viel, scheen het mij geen overbodige arbeid, daarvoor op het Rijksarchief de Secrete Resolutiën en de geheime Indische Briefboeken over de jaren 1751 en 1752 te raadplegen. Daaraan is meerendeels ontleend, wat hier verder over dezen laatsten oorlog der Compagnie met Bantam wordt medegedeeld, waar voorzooverneodig naar de gebruikte officiëele stukken verwezen wordt.

de in de onmiddellijke nabijheid verschanste opstandelingen aan te tasten. Te Markasana [1] hadden deze met behulp van Hollandsche overloopers een uitgestrekt versterkt legerkamp opgericht, dat door verschillende met geschut bewapende bentings verdedigd werd en Bantam van de landzijde geheel insloot. Bedenkt men, dat deze stad in 1747 volgens Mossel 10,000 inwoners telde (de Jonge, D. X, bl. 118) en dat, hoevele dier ingezetenen zich ook bij de rebellen mogen gevoegd hebben, het meerendeel toch wel in hunne oude woonplaats zal gebleven zijn, dan begrijpt men, hoeveel zorg er vereischt werd, om te voorkomen, dat de toevoer van levensmiddelen voor de bevolking en het talrijke garnizoen ook te water werd afgesneden. De Baai van Bantam werd daarom voortdurend door gewapende sloepen der Compagnie open gehouden, en toen de vijand in Februari 1751 een dier pantjallangs op een donkeren nacht overviel en al de opvarenden afmaakte, werd deze zeemacht door een fregat en bark uit Batavia versterkt.

Bij den zegevierenden loop van den opstand kon zelfs niet belet worden, dat die oversloeg naar de sinds lang tot het rijk van Bantam behoorende Lampongsche Districten, aan wier behoud der Compagnie te meer gelegen was, dewijl zij het meeste der te Bantam geleverde peper voortbrachten, en omdat de Engelschen, die bij den vrede tusschen Groot-Brittanje en Nederland bezwaarlijk den opstand openlijk over zee konden steunen, dien van Benkoelen uit in Zuid-Sumatra op allerlei bedekte wijzen zouden schragen, om het uitsluitend bezit der peper voor zich te verkrijgen. De Indische Regeering was echter, evenals in den geheelen loop der achttiende eeuw, zoo schraal uit het moederland van de noodige manschappen voorzien, dat zij, die terzelfder tijd haar vassal, den jeugdigen Soesoehoenan Pakoeboewana III, tegen zijn oom Mangkoeboemi met hare troepenmacht moest beschermen en reeds zooveel soldaten naar Bantam had moeten zenden, niet bij tijds kon zorgen voor den kleinen post, dien zij sedert 1737 aan de bovenrivier Toelang Bawang te Boemi Agong bezet had. Toen dan ook de slechts door paalwerk omringde sterkte Valkenoog door de Bantamsche rebellen en vele Lampongers onder aanvoering van den peranakan-Chinees Sibali was ingesloten, werd de zwakke bezetting weldra zoo afgemat door gedurige nachtelijke aanvallen, dat de

[1] Misschien dezelfde plaats, die op de kaart van Melvill Kartasana heet.

vaandrig Hendrik Groenendijk met de zijnen heimelijk den post verliet en in een onzeewaardig schuitje de rivier afzakte. Aan den mond stuitte men op een Bantamsch vaartuig, dat geënterd werd, zoodat de bezetting wel met verlies van haar bevelhebber, die bij deze gelegenheid den heldendood stierf, behouden Bantam bereikte, maar het gezag der Compagnie voorshands in de Lampongs vernietigd was.

Waar alles zoo voor den wind ging, konden de hoofdopstandelingen zonder schroom hunne ware bedoelingen doen blijken. Openlijk verkondigden zij, dat zij de Nederlanders niet langer als slaven wilden dienen. Ratoe Bagoes Boeang liet zich zelfs tot Sultan uitroepen en nam als zoodanig den titel Aboe'n Natsr Mohammed Joesoef Achmat Adil Arraliek Fiddien aan, terwijl hij, om aan zijne verheffing een schijn van legitimiteit te verleenen, met Ratoe Siti in den echt trad, onbekommerd, dat haar wettige gemaal, de naar Ambon verbannen Sultan, nog in leven was.[1] Ki Tapa, die terecht of teonrecht zich voor een afstammeling der oude vorsten van Jakatra uitgaf, beweerde zelfs, dat hij de Compagnie uit zijn erfland zou verdrijven. Was het duidelijk, dat het Nederlandsch gezag onder deze omstandigheden niet met de rebellen kon onderhandelen, en dit evenmin raadzaam, daar Ratoe Bagoes Boeang, bij een gehuwde vrouw in overspel verwekt en door zijn vader den

[1] Daar bij onze moderne opvoeding de bijbelsche geschiedenis zeer in het vergeetboek raakt, mag hier wel herinnerd worden aan den listigen raad van Achitophel, den Fouché onder de staatslieden van het oude rijk van Israël, toen Absalom zijn vader David wilde onttronen en dien grijzen vorst uit Jeruzalem verdreven had. In den naieven stijl onzer Staten-vertaling luidt die raad aldus (2 Samuel XVI, 21—23): „Achitophel zeide tot Absalom: „„Ga in tot de bijwijven uws „„vaders, die hij gelaten heeft, om het huis te bewaren; zoo zal gansch Israël „„hooren, dat gij bij uwen vader stinkende zijt geworden, en de handen van „„allen, die met u zijn, zullen gesterkt worden."" „Zoo spanden zij Absalom „eene tent op het dak, en Absalom ging in tot de bijwijven zijns vaders voor „de oogen van het gansche Israël. En in die dagen was Achitophels raad, dien hij „raadde, alsof men naar Gods woord gevraagd had; alzoo was alle raad „van Achitophel, zoo bij David als bij Absalom." Treffend bewijs voorwaar der stabiliteit van oostersche zeden en gewoonten gedurende een tijdsverloop van acht en twintig eeuwen, maar niet minder merkwaardige overeenkomst, als men let op het verschil in hemelstreek tusschen Palestina en Java en op den onderscheidenen aard der bewoners van beide landen. In de geschiedenis van Bantams koningen, die uit Arabië afkomstig, in strijd met het gebruik aan het hof van Mataram, steeds zuiver Arabische namen dragen, staat men echter veelal meer op Semietischen dan op Indischen of Polynesischen bodem.

Panembahan nimmer als zoon erkend, op den Bantamschen troon geen de minste aanspraak had, ook aan Pangéran Santika was het tot dusver niet gelukt, onder de bevolking eenigen noemenswaardigen aanhang te verkrijgen, waarschijnlijk omdat deze gebrekkige, bejaarde en hoogst zuinige prins voor de vorstelijke waardigheid minder geschikt was. Falck en de hem omringende raad der voornaamste ambtenaren in Bantam meenden echter, dat de uit hun aard achterdochtige inlanders huiverig waren, zich openlijk voor den Pangéran te verklaren, uit vrees dat het der Compagnie met zijne verheffing geen ernst was, en dat er spoedig weer nieuwe veranderingen op til zouden zijn; zij stelden dus voor, den Prins ten spoedigste tot Sultan te verheffen. Zoover wilde de Indische Regeering echter nog niet gaan; daar de op Ambon verblijvende Sultan nimmer officiëel was afgezet, kon er volgens hare meening bij zijn leven slechts een Pangéran Ratoe of Regent benoemd worden. Zelfs achtte Mossel het wenschelijk, den naar Ceilon verbannen wettigen Kroonprins Pangéran Arief met diens oom Pangéran Bantam, voor wier verwijdering thans geen reden meer bestond, terug te roepen, om zich zoo noodig van hem te bedienen.

Dit werd bij geheime Resolutie van 18 Januari 1751 besloten en Falck tevens gelast, in Bantam een rijksraad der prinsen van den bloede en rijksgrooten te beleggen, waar hij de afzetting van Ratoe Sjariefa en van den door haar opgedrongen Kroonprins en de verkiezing van Santika tot Prins-Regent zou voorstellen. Tevens werd overwogen, hoe te handelen met de ontzette Koningin en haar neef. Mossel meende, dat Ratoe Sjariefa, aan wie de Compagnie zooveel verschuldigd was — had hij wellicht ook vroeger te diep in hare donkere oogen gestaard — daar zij nu van alle macht beroofd was, zonder gevaar te Batavia kon blijven. Behalve Johan Gideon Loten, die, eerst onlangs als Gouverneur uit Makassar teruggekeerd, zitting in den Raad van Indië genomen had, vonden al de overige leden van dit hooge staatslichaam zulks ten hoogste bedenkelijk, daar men met geen mogelijkheid beletten kon, dat deze in listige knepen zoo doortrapte feeks van uit Batavia in het naburige Bantam opnieuw allerlei onheilen aanrichtte. Bij meerderheid van stemmen werd zij derhalve naar Saparoea, de Kroonprins naar Banda verbannen. De trotsche, eerzuchtige vrouw zou echter haar val en vernedering

niet lang overleven; weldra werd zij door een zware ziekte aangetast, die eerst haar vervoer belette, en waaraan zij reeds den 10den Maart bezweek. De van den aanvang af hoogst onbeduidende Pangéran Sjarief bereikte daarentegen een jaar later het oord zijner bestemming, waar hij meer dan dertig jaar het brood der ballingschap in vrede en rust genoot. [1]

Voorshands konden al deze maatregelen weinig uitwerken, zoolang de Compagnie en haar beschermeling, de nieuwe Regent, alleen in de hoofdstad geboden en daar door de rebellen bleven ingesloten. Voor het einde van den regentijd in Mei viel er aan geen operaties in het open veld te denken, en ook toen moest wegens den verzwakten toestand van het Indische leger de komst der uit Europa reikhalzend verbeide troepen worden afgewacht. Zelfs toen de macht der opstandelingen zich verdeelde, en Ki Tapa in Juni met een deel van hun leger naar de Tjidani optrok, om ter uitvoering zijner bedreiging de Compagnie op haar eigen erf te bestoken, achtte Falck zich buiten staat, de te Batavia zoo gewenschte afleiding uit Bantam te beproeven en den Rebellen-Sultan in het kamp van Markasana aan te tasten. Wegens de vele zieken onder Bantams bezetting kon hij ter nauwernood 700 man onder de wapens brengen, terwijl Ratoe Bagoes, door op de gong te slaan, in weinig tijds beschikken kon over 10,000 krijgers, waaronder vele door de dweepzieke leeringen van Ki Tapa tot de grootste doodsverachting waren opgehitst. [2] Deze priester, aan wien men noch politieke bekwaamheden noch krijgsbeleid ontzeggen kan, viel inmiddels met zoo veel kracht in de Jakatrasche Benedenlanden, dat men een oogenblik voor het behoud van het van troepen ontbloote Batavia bezorgd kon zijn, waarom wij omtrent het verloop van dezen wel beraamden aanval eenige meerdere bijzonderheden moeten mededeelen.

Nadat de Indische Regeering reeds in Mei vernomen had, dat Ki Tapa met kracht van volk den weg van Bantam naar Djasinga voor geschut liet in orde brengen, berichtte de kapitein-luitenant Johannes Vertholen, bevelhebber der veldschans Tangeran, dat dit hoofd des opstands in den nacht van 12 op 13 Juni met 800 man, 30 paarden en 6 draaibassen den berg Moenara

---

[1] Zie de Secrete Resolutiën van 18 Januari en 2 April 1751 en van Breugel, t. a. pl., bl. 316. Voor het vermoeden in de *Hist. Beschr. der reizen*, dat Ratoe Sjariefa haar einde door vergif verhaastte, vond ik in de officiëele stukken geen spoor.

[2] Zie Falcks brief aan de Indische Regeering van 15 Juni 1751.

opnieuw bezet had, terwijl de opstandelingen de nabij de Tjidani gelegen dorpen Kalipaten, Kadimongan, Djampang en Koeripan in den brand staken. Daar het nu duidelijk bleek, dat de Indische Regeering op de verdediging van haar eigen grondgebied bedacht moest zijn, zond zij, die reeds de compagnie infanterie van den luitenant-kolonel van de Poll te Meester-Cornelis geplaatst had, met den meesten spoed een afdeeling van 200 infanteristen, 150 dragonders en 300 inlanders naar de bovenrivier Tjidani. Hierover werd het bevel toevertrouwd aan den majoor van de dragonders der lijfwacht, den luitenant-kolonel Willem Hendrik van Ossenberch, die in den vorigen herfst grooten moed betoond had bij het verdrijven der benden van Mangkoeboemi uit de Bageleen en reeds in December, toen de Bantamsche opstand hoe langer hoe meer een dreigend aanzien verkreeg, met zijn dragonders uit Java naar Batavia was opgeroepen. Deze kleine krijgsmacht ondervond aanvankelijk vertraging in haar opmarsch, daar de manschappen en paarden niet van voldoenden leeftocht voorzien waren. Nauwelijks had zij hare bestemming bereikt, of zij werd den 20sten Juni door den vijand overvallen, die met 6000 man op den berg Moemara en in de aan den voet gelegen negorij Katimagonan gekampeerd was en geheel onverwacht beneden Djampang de rivier overtrok. Van Ossenberch, die met zijne cavalerie in de holle modderwegen niets kon uitrichten, moest, toen hij na een hardnekkig gevecht van anderhalf uur al zijne ammunitie verschoten had, met verlies van 16 dragonders, waaronder de luitenant Christiaan Schulenburg, voor de overmacht wijken en trok op Buitenzorg terug. Onmiddellijk zond de Indische Regeering hem de noodige ammunitie, maar tevens, om hare troepenmacht meer te concentreeren, den last naar Drechterland (Serinsing) terug te trekken, waar van de Poll zich uit Meester-Cornelis met hem zou vereenigen. Ook werd voor de bezetting der forten aan de rivier Angkee, aan de Kwal of mond der Tjidani, te Tangeran en te Westergo of Tjampea de noodige zorg gedragen, terwijl de verste post der Compagnie in de Bovenlanden, het aan de Tjikaniki, den linker zijtak der Tjidani, gelegen Penjaboengan reeds op last van van Ossenberch was ontruimd.[1]

Intusschen aarzelde Ki Tapa niet, van zijne overwinning de meeste vruchten te trekken. In het begin van Juli trok

---

[1] Zie brief van v. Ossenberch dd. 30 Juni en de Secrete Resolutiën van 21, 22 en 24 Juni 1751.

hij met groote macht te Salabantar de Tjidani over en marcheerde van daar naar het over de Angkee gelegen Pondok Boental en verder langs dien stroom naar Tjilidoek, terwijl zijne troepen de tusschen beide rivieren gelegen suikermolens en de weinige jaren te voren aan Nederlandsche boeren uitgemeten erven te vuur en te zwaard verwoestten, waardoor de eenige krachtige poging der Compagnie tot Europeesche kolonisatie op Java in de geboorte gesmoord werd.[1] De toestand werd nu inderdaad hachelijk, vooral daar de door Vertholen uit Tangeran tot bescherming der boeren afgezonden kapitein-luitenant der infanterie Voltz aanvankelijk wegens onwil zijner inlandsche soldaten naar het fort moest terugkeeren. De Indische Regeering liet echter den moed niet zakken. Het hoofd van 's Compagnies militie in Indië, de brigadier Jan Cornelis Convert, moest volgens Resolutie van 4 Juli met al de nog te Batavia beschikbare troepen, de marine der werf en 360 matrozen te Tanah Abang een legerkamp betrekken, waar van Ossenberch zich uit Tanjong bij hem vervoegen zou. Het betrekken der wachten in de stad en de bezetting van het kasteel en de wallen werd inmiddels aan de compagnieën der burgerschutterij en der gewapende pennisten toevertrouwd.

De nood was hoog gerezen; sedert ruim een eeuw had de hoofdstad van Neerlandsch-Indië geen inlandschen vijand dus in hare onmiddellijke nabijheid gezien. Nu echter keerde de krijgskans ten gunste der Compagnie, vooral daar de lang uit het moederland verwachte schepen met recruten thans achtereenvolgens binnenvielen. Nog voor de aankomst dezer versterking had de onvermoeide Voltz de orde onder zijne troepen hersteld en was met zijne zwakke compagnie en een driehonderdtal inlanders naar Tjilidoek gemarcheerd, waar Ki Tapa meer dan 2000 man onder zijne bevelen telde. Onderweg tusschen de suikermolens van Babakan en Tjikokol werd hij den 6den Juli door de rebellen aangetast, die na een hevig gevecht met 40 dooden en 80 gekwetsten moesten afdeinzen; ook van onze zijde leed men groot verlies, vooral door het sneuvelen van den trouwen Tangeranschen Regent Aria Soeta

---

[1] Zie over deze kolonisatie van 1743 de studie van Jhr. J. K. J. de Jonge achter het verslag der Staatscommissie van 16 Juni 1857; ook het journaal van den Gouv. Gen. van Imhoff over diens reis naar de Jakatrasche bovenlanden in 1744 (*Bijdr. Inst.*, R. 3, D. VII, bl. 229) en de opstellen der heeren Hageman en Schiff in *Tijdschr. Bat. Gen.*, D. XVII.

di Laga en van den luitenant der Boetonders, hetgeen onder de inlandsche troepen zoo groote verslagenheid verwekte, dat Voltz van elke poging tot vervolging van den vijand moest afzien. Ten spoedigste zond nu de Indische Regeering een deel der versch aangekomen soldaten, zoowel naar Tangeran als naar de beide colonnes van Convert en van Ossenberch, die tusschen Batavia en de Angkee ageerden. Daardoor werd Ki Tapa reeds den 13den Juli te Tjilidoek van twee zijden door Voltz en van Ossenberch op zoo krachtige wijze aangetast, dat men eene beslissende overwinning behaalde, waarbij de laatstgenoemde aan de onversaagdheid der dragonders en der infanterie van Voltz hoogen lof toezwaaide. Bij deze gelegenheid verloor Ki Tapa 2 veldstukken, 3 draaibassen en ruim 150 dooden, „meest amokspuwers"; hij vluchtte met zoo groote overhaasting naar de Tjidani, dat van Ossenberch de hoop koesterde, dat hij het gebied der Compagnie geheel ontruimen en zich op den Moenara terugtrekken zou. De Raad van Indië, die in deze benarde dagen met evenveel voortvarendheid als staatsmansbeleid te werk ging, nam op den dag zelf dier overwinning, het kloek besluit: 680 Europeanen en 900 inlanders onder Convert, van Ossenberch en van de Poll over zee naar Bantam te zenden, om die stad te ontzetten, terwijl de reeds van daar opgeroepen van Ranzow met Voltz, een duizendtal Europeanen en 1200 inlanders de grenzen van Jakatra tegen Ki Tapa zoude bewaken. Hoe verstandig dit besluit was, bleek weldra uit een brief van Falck, die door spionnen uit het kamp te Markasana vernomen had, dat Ki Tapa terstond na zijne nederlaag bij den Rebellen-Sultan op de spoedige toezending van 1000 man met geschut had aangedrongen. [1]

Binnen het zoo lang ingesloten Bantam was nu weldra een aanzienlijke troepenmacht bijeen, vooral daar een aantal der met de Patriasche schepen overgekomen soldaten, zonder te Batavia te landen, rechtstreeks naar Bantam gezonden waren. Daar Falck door zijne verspieders nauwkeurig onderricht was van den staat der door de rebellen om en bij Markasana opgerichtte bentings en verdedigingsliniën, kon Convert reeds op 23 Juli den aanval op het door de vele troepenzendingen aan Ki Tapa verzwakte leger van Ratoe Bagoes ondernemen. In weerwil van eene hardnekkige verdediging vermeesterde hij

[1] Secrete Resolutiën van 4 en 13 Juli; Brieven van Vertholen dd. 4, 7 en 9 Juli, van v. Ossenberch dd. 13 en 14 Juli, van Falck dd. 15 Juli 1751.

eerst eene benting en dan achtereenvolgens de zeven overige versterkingen der opstandelingen, die ijlings naar het gebergte terugweken. In het daarop door zijne troepen bezette kamp vond men een dertigtal stukken geschut, waaronder de in November te Grobejak [1] verloren kanonnen; voorts wat niet minder merkwaardig was, een brief van den Engelschen bevelhebber te Benkoelen, waaruit ten duidelijkste bleek, hoezeer deze onze Europeesche mededingers het slagen van den opstand genegen waren. Buitengemeen groot waren de gevolgen dezer schitterende overwinning. Uit eigen beweging onderwierp zich de bevolking der oostelijke kustdistricten Pontang en Tanara, terwijl Voltz van Tangeran uit op den zelfden 23sten Juli de Chineezen der door de Bantamsche Sultans verpachte suikerplantage te Kramat ontzet had. Zelfs in de bergstreken begon men in onderwerping te komen; van daar werd de blijkbaar als een vorstelijk poesaka beschouwde olifant van den Rebellen-Sultan naar Bantam gebracht en op bevel der Hooge Regeering aan den Prins-Regent uitgeleverd. Ter aanmoediging werd de op het hoofd van den kruitmaker der opstandelingen gestelde prijs van 500 rijksdaalders terstond uitbetaald, zoodra deze door de inlanders was uitgeleverd. Ook zond Convert reeds den 26sten Juli op uitdrukkelijken last der Indische Regeering van Ossenberch met de noodige troepen over zee naar Tjiringin, welks bewoners voornamelijk den opstand naar de Lampongs overgebracht en deswegens eene afzonderlijke tuchtiging verdiend hadden. Door tegenwind in Straat Sunda kwam van Ossenberch eerst in het begin van Augustus voor Tjiringin; onderwijl had de Pangéran van dit district zich geheel vrijwillig over land naar Bantam begeven, om daar het oppergezag der Compagnie te erkennen. Daar de bevolking van Tjiringin zich eveneens terstond aan van Ossenberch onderwierp, kon de voor deze plaats bestemde straf worden kwijtgescholden en laatstgenoemd legerhoofd de terugreis naar Bantam aanvaarden. [2]

Welk een gunstigen keer de stand van zaken te Bantam in een groote week door deze gebeurtenissen verkregen had, weldra bleek het, dat de bevrediging van het geheele rijk meer tijd

[1] Deze herhaaldelijk in de stukken van dien tijd vermelde plaats is ongetwijfeld de aan de oostelijke uitloopers van het Anjersche Gebergte liggende dessa Krapiak.

[2] Brieven van Convert aan de Ind. Regeering dd. 23, 26 en 29 Juli, 2, 4 en 5 Aug.; Secr. Resol. van 25 Juli 1751.

zou kosten, en dat de hoofden der opstandelingen nog geenszins gezind waren den strijd op te geven. Ook bemerkte Convert spoedig, dat hij van den tragen, ziekelijken, bij de bevolking weinig geachten Prins-Regent slechts geringe hulp te wachten had; toch was die nagenoeg onmisbaar, daar er alleen tot het slechten der versterkingen en aardewerken in het kamp van Markasana wel een duizendtal arbeiders noodig waren. Gelukkig vond hij thans krachtigen steun bij den Pangéran Moestafa Djaja Mangala, zoon van een eigen broeder des naar Ambon verbannen Sultans en van moederszijde kleinzoon van den hierboven genoemden Panembahan, waardoor hij op grooten aanhang bij de bovenlanders kon rekenen. Toen Convert nog in de eerste dagen van Augustus met zekerheid vernomen had, dat de rebellen met groote macht Lantjar en andere bergdorpen aan den voet van den Karang hadden bezet en een voorhoede van 1000 man onder Pangéran Madoera naar Tjibodas vooruitschoven, hoogst waarschijnlijk om van daar Serang aan te tasten, vroeg hij van de Indische Regeering verlof, hen onder leiding van Moestafa aan te vallen. Bij Resolutie van 12 Augustus werd dit verzoek toegestaan, mits hij te Bantam de noodige macht achterliet, om deze plaats, Pontang en Tanara te dekken; echter verbond de Raad van Indië, gedachtig aan den beproefden stelregel der Compagnie, dat men slechts in de alleruiterste noodzakelijkheid in het binnenland moest oorlog voeren, en dat elke krijgsbeweging een beperkt doel moest hebben, aan die machtiging het uitdrukkelijk beding, dat Convert in geen geval verder dan Lantjar mocht gaan.

Dientengevolge aanvaardde Convert met een deel zijner troepen en de Bantamsche hulpbenden onder Moestafa den tocht naar het destijds weinig door Europeanen bezochte gebergte van Pandeglang, bij welke gelegenheid zijn kloeke onderbevelhebber geen minder lauweren behaalde, dan hij in de vorige maand zoo in het Tangeransche als in de onmiddellijke nabijheid van Bantam had ingeoogst. Den 17den Augustus stuitte deze krijgsmacht bij Tjibodas op de vijandelijke voorhoede, die onder Aria Samboe en Maas Doela aan de overzijde eener breede rivier geposteerd was. Van Ossenberch waagde onversaagd alleen met zijne dragonders den overtocht en versloeg de opstandelingen, die met verlies van een vijftigtal dooden het veld ruimden, nog voordat het voetvolk hem over den stroom had kunnen volgen. Convert marcheerde den volgenden dag naar Sam

pora [1], waar hij door een groote macht ter sterkte van 3000 man werd aangetast. Ki-Tapa toch had weinige dagen te voren den Moenara weder verlaten, om zijn beschermeling Ratoe Bagoes in deze benarde omstandigheden te hulp te snellen. Beider vereenigde macht moest ook hier het onderspit delven; hunne nederlaag was zoo beslissend, dat zij nauwelijks met het zesde deel van hun leger naar de zuidelijke bergstreken konden vluchten. Bij deze schitterende zegepraal had Moestafa zich roemrijk onderscheiden, terwijl van Ossenberch door een verdwaalden musketkogel een lichte wond bekwam. Convert trok daarop over Kalahan naar Lantjar, waar hij op verzoek van Moestafa een paar dagen verbleef en toen, getrouw aan den last van het opperbestuur, naar Bantam terugkeerde. Trouwens de indruk der laatste reeks van overwinningen was zoo groot op de Bantamsche bergvolkeren, dat Moestafa nu reeds over een inlandsche macht van 4000 man beschikken kon, zoodat de vervolging der rebellenhoofden in de voor Europeesche troepen minder toegankelijke berglanden gerust aan hem alleen kon worden toevertrouwd.

Convert moest daarentegen in persoon toezien op de uitvoering van een bevel, dat der Indische Regeering bijzonder na aan het hart lag. Reeds toen Mossel in 1747 als Commissaris Bantam bezocht, had hij vruchteloos een beproefd middel gezocht ter uitroeiing der muskaatnotenboomen, die omstreeks Tjiassahan in het Anjersche Gebergte werden aangetroffen. [2] Nu was daartoe het geschikte tijdstip aangebroken, zoodat de Gouverneur-Generaal, die reeds bij de installatie van den Prins-Regent op dit punt de aandacht gevestigd had, thans bij hetzelfde besluit, dat den krijgstocht naar het binnenland goedkeurde, Convert en Falck gelastte, dat de exstirpatie der notenboomen met kracht moest worden doorgezet. Na de door de troepen der Compagnie in zijn belang behaalde zegepralen kon de Prins-Regent zich bezwaarlijk tegen dien maatregel aankanten. Met verscheidene Rijksgrooten ging hij dus met Convert onder geleide van 24 huzaren naar Tjiassahan, waar zonder verzet

---

[1] Geen der hier bovengenoemde dorpen en andere namen, die in de officiëele stukken voorkomen, vond ik op de kaart van Bantam in Melvills *Atlas*, hoewel ze in de omgeving van den Karang moeten gezocht worden.

[2] Verg. Mossels Rapport bij de Jonge, D. X, bl. 120, ook naar de daar opgegeven groeiplaatsen der notenboomen zoekt men te vergeefs in Melvill's *Atlas*; de algemeene ligging blijkt echter duidelijk uit de opgave, dat zij omtrent vijf uur ten W.Z.W. van Bantam lagen.

der bevolking 88 vruchtdragende boomen werden omgehouwen. Op deze wijze trachtte men te voorkomen, dat de zoo zorgvuldig tot de Banda-Eilanden beperkte teelt der notenmuskaat ook in het Bantamsche zou aanwakkeren, van waar men bezwaarlijk den smokkelhandel met Benkoelen geheel kon tegengaan. [1]

Ons rest nog kortelijk nategaan, wat er na Ki Tapa's nederlaag bij Tjilidoek op 13 Juli gedurende de laatste helft van die en in de volgende maand voorviel op het oorlogstooneel langs de grens tusschen Bantam en Jakatra. Hoe beslissend die nederlaag ook was, had het rebellenhoofd eerst nog eenigen tijd de overgangen der Tjidani te Salabantar en Djampang bezet gehouden en zelfs een gelukkig vruchteloozen aanval op 's Compagnies post te Tjampea beproefd, maar was daarna, door van Ranzow met voor de troepen zeer vermoeiende marschen en contramarschen steeds achtervolgd, eindelijk in het laatst van Juli naar den Moenara teruggekeerd, van waar hij tot betere verdediging dier natuurlijke sterkte zijne vrouwen naar Djasinga zond. De luitenant-kolonel de Wendt, die kort daarop den kranken van Ranzow in het bevel over de troepen in de Jakatrasche Bovenlanden verving, zag weldra in, dat men door het bezet houden van de oevers der Tjidani en van de daar gelegen posten den vijand wel beletten kon, het grondgebied der Compagnie te verontrusten, maar dat men, om den opstand, welks kracht volgens hem te Djasinga zetelde, voor goed te bedwingen, de rebellen op eigen terrein moest aantasten. Nadat hij hiertoe de noodige machtiging bekomen had, marcheerde hij op 14 Augustus van Pondok Binda aan de Angkee naar Salabantar, waar hij zich met de colonne van Voltz vereenigde, de Tjidani overtrok en Katimagonan bezette. Den volgenden dag werd de Moenara van drie zijden beklommen, een ondernemen, waarbij men alleen de moeielijkheden van het terrein te overwinnen had, daar de berg geheel onbezet was. De Wendt wilde toen over Kadoeang naar Djasinga trekken, in de hoop daar Ki Tapa aan te treffen. Toen het echter bleek, dat deze zich veel westelijker naar de zijde van den Karang gewend had, zag de Wendt van dit voornemen af en bepaalde zich tot het verbranden eener nieuwe negorij, die de opstandelingen bij den voet van den Moenara hadden opgericht. Ongelukkig liet hij op deze zoo belangrijke positie geen bezetting achter, misschien

[1] Zie Converts Brieven dd. 7, 8, 17, 19, 21 en 29 Augustus en Secr. Resolutie van 12 Aug. 1751.

omdat hij wegens de groote nabij Bantam opereerende troepenmacht te weinig manschappen onder zich had, en hij het gebied der Compagnie niet te zeer wilde ontblooten.

Het gewicht dezer fout bleek weldra, daar Ki Tapa en de Rebellen-Sultan na de op 18 Augustus geleden nederlaag bij Sampora met het geringe overschot hunner benden opnieuw den Moenara bezetten. Toen Voltz, die nog altijd te Salabantar gekampeerd was, hen van daar den 28sten Augustus wilde verdrijven, ondervond hij bij het beklimmen van den berg grooten tegenstand en moest spoedig terugtrekken, daar zijne inlandsche soldaten aan het muiten sloegen en weigerden zich verder bloot te stellen, zoolang hunne achterstallige gagie niet betaald was. Een nieuwe aanval op den Moenara, door Voltz op den 10den September beproefd, had geen beteren uitslag. Intusschen had Ossevert gezorgd, dat Moestafa met zijne legermacht naar den Moenara oprukte, terwijl de Indische Regeering versterking van de bemanningen der schepen en van de uit Bantam terugkeerende troepen naar de Bovenlanden zond. Met deze vereende macht van dragonders, matrozen, infanterie en met de troepen van Moestafa slaagde de majoor Roussel eindelijk den 22sten September na een hardnekkigen en wanhopigen tegenstand in de vermeestering van den Moenara, die nu, om niet weder in de vorige fout te vervallen, door 60 Europeanen, 300 Javanen en 200 Bantammers bezet werd. [1]

Hoe schitterend dit succes ook ware, was daarmede de kracht van den opstand nog lang niet gebroken, en moest zelfs het gebied der Compagnie nog last van de strooptochten der rebellen ondervinden. Hunne hoofden toch, in de eerste dagen na de bestorming van den Moenara vruchteloos door de volgelingen van Moestafa nagezet, waren naar de zuidkust van Java geweken in de rechtstreeks onder de Compagnie staande westelijke landschappen der Preanger, die toen onder den naam van Sekarta Kidoel en Djampang bekend stonden. [2] De poging, om langs de kust oostwaarts te trekken en zich met de opstande-

---

[1] Zie Brieven van van Ranzow, dd. 21, 22 en 24 Juli, van de Wendt, dd. 19 en 18 Aug., van Voltz, dd. 28 Aug. en 10 Sept. en van Roussel, dd. 22 Sept. 1751.

[2] Zie het Journaal van v. Imhoffs reis naar de Jakatrasche Bovenlanden in 1744 (Bijdr. Inst., R. 2, D. VII, bl. 239 en 240) en de omstreeks dezen tijd gestelde Memorie van den Gouv.-Gen. Mossel over die gewesten bij de Haan, D. X, bl. 246.

lingen in Midden-Java te vereenigen, stuitte echter af op het verzet van de bevolking dezer streken. Ook in Tjandjoer en Bandong, waar aan de Regenten voor hunne trouw aan de Compagnie een aanzienlijke geldelijke belooning werd toegelegd, vonden de rebellen een even ongunstig onthaal. Eensklaps verschenen zij nu in het begin van December in het zuiderdeel van Buitenzorg. Terstond zond de Indische Regeering naar de daar geposteerde compagnie inlanders versterking van een veertigtal dragonders onder het bevel van den luitenant van Bacharach, die reeds den 7den December de opstandelingen aan den voet van den Salak in hun kamp te Palasari overviel en eene gevoelige nederlaag toebracht, waarbij verschillende hunner hoofden omkwamen en de door de vermoeiende marschen in de onbegaanbare bergstreken van het gebruik zijner beenen beroofde Rebellen-Sultan door zijn volk gedragen moest worden, om niet in handen der onzen te vallen. Wel had het gerucht den uitslag dezer overwinning vergroot, daar de aanvankelijk als gesneuveld opgegeven Pangéran Madoera en Aria Soemboe spoedig weder in het veld verschenen; toch mocht de Indische Regeering de hoop koesteren, dat de opstand ten einde spoedde. De aan de nederlaag ontsnapte vluchtelingen hadden zich namelijk teruggetrokken in het woeste, geheel onbekende zuidergebergte van Bantam, welks bewoners destijds nagenoeg onafhankelijk waren en evenals de tegenwoordige Badoeienen waarschijnlijk grootendeels de leer van den Islam nog niet hadden aangenomen [1]. Onder deze omstandigheden eindigde het jaar 1751 met gunstige vooruitzichten, vooral daar de gewezen Resident der Lampongs, Alexander van der Werp, weder bezit genomen had van den post aan de Toelang-Bawang en daardoor den invloed der Compagnie over deze peperrijke gewesten opnieuw verzekerd had [2].

Evenals bij zoo vele onzer oorlogen in Indië bleek het nu, dat weinig beschaafde volken, eenmaal in beroering gebracht, hoogst moeielijk weder tot rust en vrede terugkeeren. Niet lang

[1] Althans van Breugel schrijft nog in 1787 (t. a. pl., bl. 320; verg. ook bl. 335): »hieronder moet men niet rekenen de zuidkant van Bantam, alwaar »volkeren woonen, die schoon onder het rijk gereekend worden te behooren, »nogthans den Koning van Bantam niet gehoorsamen en om haar verafgelegentheid ook niet in den teugel kunnen gehouden worden.»

[2] Zie de Brieven van Bacharach dd. 7 en 12 Dec., Resolutie van 10 Dec. en de Alg. Brief aan Bewindhebbers van 31 Dec. 1751, de laatste bij de Jonge, D. X, bl. 187.

bleef de Indische Regeering dan ook in onzekerheid omtrent de verdere plannen der rebellen-hoofden. Reeds in de eerste week van 1752 berichtte Vertholen, die nog altijd te Tangeran bevel voerde, dat Ki Tapa en Ratoe Bagoes met enkele volgelingen in een prauw de Tjidoerian tot Tanara waren afgezakt, schijnbaar om van daar naar de Lampongs over te steken. Dit voornemen werd niet ten uitvoer gelegd, waarschijnlijk op de tijding, dat de Compagnie reeds haar gezag over Zuid-Sumatra hersteld had; misschien ook was deze tocht alleen ondernomen, om persoonlijk den stand van zaken in de oostelijke districten van Bantam opteuemen. Althans in de helft van Februari verschenen daar de beide hoofdopstandelingen met de ontijdig dood gewaande Pangéran Madoera en Aria Soemboe aan het hoofd eener bende van 800 man. Djasinga, Sadjira, Trogong en andere plaatsen werden achtereenvolgens door hen in de asch gelegd, waarop de bevolking van Pontang en Tanara opnieuw de partij van den opstand koos, zoodat de door den Prins-Regent aangestelde hoofden dezer beide districten naar Bantam moesten vluchten.

Ook daar namen de zaken aan het Hof een voor de Compagnie minder gunstigen keer. Convert, thans ook met de leiding der politieke aangelegenheden belast, nadat Falck, die reeds in Juli aan hevige koortsen leed, in September Bantam verlaten had, om met de retourvloot naar Nederland te vertrekken, klaagde voortdurend over den geringen steun, dien hij van den zwakken Prins-Regent ondervond. Deze had niet alleen in weerwil van herhaalden aandrang verzuimd, de verdedigingswerken van het voormalige rebellenkamp bij Markasana te doen slechten, maar stond geheel onder den invloed der hem als Rijksraden toegevoegde Pangérans Chamied en Radeen Soliman. Toen nu de tijding kwam, dat de volgens de hierboven besproken Resolutie van 18 Januari 1751 uit Ceilon teruggeroepen wettige Kroonprins in aantocht was, vreesden beide eerzuchtige roervinken, dat deze prins, die gewoonlijk in de officiëele stukken Pangéran Goesti genoemd wordt, den troon van Bantam zoude bestijgen, en dat zij daardoor hun oppermachtigen invloed aan het Hof zouden verliezen. Geen wonder, dat de omgeving van den Prins-Regent zich in deze omstandigheden tot de rebellen wendde en met hen onderhandelingen aanknoopte. Nauwelijks was Pangéran Goesti met zijn neef Mohammed Ali, zoon van den eveneens uit Ceilon opontboden, maar intusschen over-

leden Pangéran Bantam, den 25sten Februari 1752 op de reede van Batavia aangekomen, of de Indische Regeering, door Convert van de stemming te Bantam onderricht, zag zich genoodzaakt, ernstig te overwegen, welke definitieve maatregelen men omtrent de kroon van Bantam moest nemen.

Zoude dit rijk spoedig en duurzaam bevredigd worden — dat te wenschelijker was, omdat de toestand in Midden-Java na de nederlaag, die de majoor de Clercq op 12 December aan de Bogowonto geleden had, groote zorg en veel troepen vereischte — dan moest de bevolking de overtuiging verkrijgen, dat de Compagnie geen plan had, Bantam bij haar gebied in te lijven. De aanstelling van een Sultan mocht niet langer verschoven worden, maar was te moeielijker, daar de Prins-Regent zoo weinig voor die hooge waardigheid geschikt was, en het van den anderen kant te zeer tegen de beginselen der Compagnie streed, hem, wiens persoonlijke trouw aan de Nederlanders boven verdenking stond, zonder voldoende aanleiding door den Kroonprins te vervangen, vooral daar men hem niet vooraf had verwittigd, dat de laatstgenoemde uit Ceilon was teruggeroepen. Het heette nu, dat Falck zulks verzuimd had, maar daar de Indische Regeering in hare politiek tegenover de inlandsche vorsten gaarne een slag om den arm hield, acht ik het niet onwaarschijnlijk, dat dit op haar last verzwegen was. Wat hier ook van zij, over het te nemen besluit werd den 28sten Februari uitvoerig door den Raad van Indië beraadslaagd. Bijna algemeen begreep men, dat het fatsoen vorderde, den Prins-Regent officiëel de aankomst van Pangéran Goesti te melden, onder bijvoeging dat dit opontbod reeds had plaats gehad, alvorens hij tot Regent was aangesteld. Tevens besloot men de beide Pangérans voorloopig aan boord te laten, totdat nadere tijding uit Bantam ontvangen was. Men vond het toch al te gevaarlijk, Pangéran Goesti te Batavia aan den wal te laten komen, zoolang niet bepaald was, welken rang men hem zoude toekennen, daar men te Batavia moeielijk kon beletten, dat hij zich heimelijk naar Bantam begaf en daar dan door de gehechtheid, die bij de inlandsche bevolking voor zijn persoon mocht verwacht worden, groot aanzien verkreeg, voordat zijne verhouding en verplichtingen jegens de Compagnie juist omschreven waren [1].

---

[1] Zie Brieven van Vertholen dd. 8 Januari, 18 en 19 Febr., van Convert dd. 22 en 25 Febr.; Secr. Res. van 28 Februari 1752.

Nauwelijks hadden de rebellen-hoofden vernomen, wat er aan het Bantamsche Hof omging, of zij ontruimden de oosterdistricten en trokken westwaarts, om dichter bij de hoofdstad te zijn. Ki Tapa bezette nu den nabij den Karang gelegen berg Sahari (den uitgedoofden vulkaan Poelasari), terwijl Ratoe Bagoes met een bende van 500 man het westerstrand boven Tjiringin afliep. Weldra hadden beide een leger van 4000 man vereenigd en marcheerden daarmede naar Serang. Hier had de Prins-Regent eene troepenmacht opgesteld onder den in October opgetreden Rijksbestierder Aria Koesoema di Ningrat en zijn broeder Pangeran Radja Santika, die de rebellen terugsloeg, echter niet zonder groote verliezen, daar de dappere Moestafa sneuvelde, welk ongeval eene krachtige vervolging der opstandelingen belette. Tevens berichtte Convert, dat het volk van Bantam opgetogen was over de verwachte terugkomst van den Kroonprins. De Prins-Regent werd door zijne beide invloedrijke Rijksraden zoo nauw bewaakt, dat men hem bijna nimmer alleen kon spreken. Eens had hij echter een geschikte gelegenheid te baat genomen, om Convert te verzekeren, dat hij zich in alles aan de besluiten der Indische Regeering onderwierp en zelfs gaarne van het bestuur afstand deed, mits hij overeenkomstig zijne waardigheid van oud regent behoorlijke inkomsten behield. Ook de in dezen tijd wegens zijne ervarenheid in het Javaansch[1] naar Bantam gezonden opperkoopman Jan van Suchtelen, om na Convert's vertrek het bestuur over dat gewest te voeren, bevestigde dit alles, maar drong tevens krachtig op de verwijdering aan der Pangerans Chamied en Soliman, waartegen te minder bezwaar bestond, omdat zij door hunne afpersingen bij de bevolking zoo gehaat waren, dat zij zich niet buiten de hoofdstad durfden wagen, terwijl het rijk niet tot rust zou komen, zoolang zij hunne intrigues ongestoord aan het Hof voortzetten.

Op de ontvangst dezer berichten besloot de Indische Regeering na gezet overleg bij Resolutie van 13 Maart, dat de twee gevaarlijke Rijksraden naar Batavia vervoerd zouden worden, de Prins-Regent tot Sultan zou worden aangesteld, en dat Pangeran Goesti door zijne erkenning als Kroonprins de zekerheid der troonsopvolging zou verkrijgen. Ter uitvoering van dit besluit en om de door den oorlog geheel veranderde verhouding van Bantam tot de Compagnie door het sluiten van een nieuw con-

[1] De Sultans van Bantam en hunne omgeving spraken geen Soendaneesch, maar Javaansch

tract op beteren voet te regelen, werd de Extra-ordinair Raad van Indië Loten als Commissaris naar Bantam gezonden [1]. Zes dagen later verkreeg Loten van den Raad van Indië de Instructie, waarnaar hij zich in deze onder de bestaande omstandigheden even delicate als hachelijke zending moest regelen, met het concept voor het verdrag, waarbij de Prins-Regent als Sultan zou worden erkend. In de praeambulen dezer Acte van Investituur werd uitvoerig gerecapituleerd, wat er sinds 1748 in het rijk van Bantam was voorgevallen: dat de krankzinnigheid van den naar Ambon vervoerden Sultan de Compagnie genoodzaakt had, dit bondgenootschappelijk rijk tot diens dood of herstel onder Hare bescherming en bewaring te nemen; dat de Koningin-Regentesse door hare hoovaardij eene openbare rebellie verwekt had, die zich met uitzondering van de hoofdstad weldra over het geheele rijk en de overzeesche onderhoorigheden op Sumatra uitstrekte en niet dan na groote inspanning en opoffering door de wapenen der Compagnie was bedwongen; dat het tegenwoordig bestuur van een Regent over Bantam, welk rijk van oudsher door Sultans geregeerd was, „door qualyk geintentioneerden als maar temporeel of onbestendig zoude kunnen worden gedecrieerd, om „onder de goede patriotten eene bedugting voor nieuwe veranderingen te verwecken en voeden, en de onnoselen daardoor van haren verlosser de Compagnie afkeerig te maken"; dat de laatste Sultan door de zwakheid zijner geestvermogens nog steeds voor de regeering ongeschikt was, zoodat de Compagnie, daar Bantam thans *bij wijze van conquest* onder hare opperheerschappij gebracht was, om in dit rijk rust en vrede te herstellen, en uit genegenheid voor de familie van wijlen den grooten vorst Sultan Hadji Aboe'n Natsr Abdoe'l Kahhaar, Bantam als een vrij leengoed opdroeg aan den Prins-Regent, om het rijk onder den titel van Padoeka Siri Sultan Aboe'l Maäli Mohammed Wacioel Haliemien te besturen. In de een en twintig artikelen dezer concept-acte werd vooreerst bevestigd, hetgeen de Compagnie reeds bij vorige verdragen van Bantam verkregen had: zooals de uitsluiting van vreemde Europeesche natiën, het monopolie van den peperhandel, de uitlevering der overloopers uit het grondgebied der Compagnie,

[1] Zie Brieven van Convert van 3, 5 en 14 Maart; van v. Suchtelen dd. 10 Maart; Secr. Resolutie van 18 Maart en Alg. Brief aan Bewindhebbers dd. 31 Maart 1752.

het bestuur over de te Bantam gevestigde Chineezen en vreemdelingen uit andere landen van den Archipel, eindelijk de afstand der strook gronds bewesten de Tangeransche Rivier, de zoogenaamde Grending [1], die van het voor Bantam liggende eiland Pandjang en van de forten Speelwijk en Karang Hantoe met de daartoe behoorende gronden. Daar Bantam echter bij deze gelegenheid een leenrijk werd, werd nader vastgesteld, dat de Sultan jaarlijks een gezantschap naar Batavia zou zenden met een geschenk van 100 baar peper, als hommage van den vassal aan zijn leenheer; dat hij buiten voorkennis der Indische Regeering geen nieuwe versterkingen in zijn rijk mocht oprichten, welke harerzijds daartoe ten allen tijde het recht behield; evenzeer kon zij desverkiezende het getal der suikerplantages in het Bantamsche beperken, waar voortaan alle handel in koffie verboden was. Laatstelijk werd uitdrukkelijk bepaald, dat het leen van Bantam aan den leenheer vervallen zou, als de Sultan of iemand van zijnentwege ooit de wapens tegen de Compagnie opvatte. Ook moest hij met de Prinsen van den bloede en de Rijksraden dit contract bezweren, onder verzekering, dat hij op den troon zou gehandhaafd worden, zoolang de bepalingen van het verdrag getrouw werden nagekomen. Eveneens zouden de tegenwoordige ministers des Sultans hunne ambten behouden, wanneer de vorst en de Compagnie dit ten beste van het rijk dienstig oordeelden. Hoezeer de taak van Loten door een en ander binnen enge grenzen was omschreven, had hij evenwel volmacht, op verzoek van den Prins-Regent geringe wijzigingen in het verdrag te brengen.

Reeds den 15den Maart kon Convert berichten, dat hij de twee aan het Bantamsche Hof zoo gevaarlijke Pangérans Chamied en Soliman had opgepakt en naar Batavia verzonden, vanwaar zij, een half jaar later met den nog altijd te Edam geïnterneerden afgezetten Kroonprins Sjarief Abdoella naar Banda werden vervoerd. Veel grooter bezwaren ondervond daarentegen Loten, die den 26sten Maart met de beide uit Ceilon teruggekeerde Prinsen te Bantam aankwam, bij de uitvoering der hem toevertrouwde commissie. Wel maakte de Prins-Regent en de Rijksraad geen aanmerkingen op den hoofdinhoud van het ontwerp-verdrag, dat Bantam in een leenstaat zoude herscheppen,

---

[1] Zie de reeds vroeger aangehaalde Memorie van Mossel over Jakatra (de Jonge, D. X, bl. 243).

en opperde men aan het Hof aanvankelijk slechts bedenkingen over enkele punten van ondergeschikten aard, zooals over de regeling der aan de Compagnie te vergoeden oorlogskosten en over de vraag, of al de door Chineezen en oostersche vreemdelingen bij Bantamsche moeders verwekte kinderen onder de jurisdictie der Compagnie zouden blijven. Nauwelijks had Loten echter aan die wenschen toegegeven, of het bleek hem, dat vele aanzienlijken uit de omgeving van den Regent tegenzin tegen het sluiten van het tractaat betoonden en zelfs het tot stand komen daarvan hoopten te verijdelen, toen de opstandelingen in het begin van April eensklaps weder met aanzienlijke macht op twee uur afstands van Bantam verschenen waren. Na de in de vorige maand bij Serang geleden nederlaag hadden zij zich toch eerst oostwaarts gewend, naar het scheen met het plan, om den Moenara weder te bezetten of 's Compagnies post te Tjampea aan te tasten; zoodra zij echter verwittigd waren, dat de ontevredenen aan het Hof zich waarschijnlijk bij hen zouden aansluiten, waren zij ijlings over Oenderandir naar de nabijheid der hoofdstad getrokken [1]. Niettemin verkreeg Loten door energiek optetreden en met afbreking der onderhandelingen te dreigen, dat de Prins-Regent den 8sten April al de artikelen der concept-overeenkomst met de daarin op diens wensch gebrachte wijzigingen goedkeurde. Alvorens echter de plechtige onderteekening van het verdrag en de kroning van den nieuwen Sultan kon plaats hebben, had de Kommissaris nog andere moeielijkheden te vereffenen. Allereerst was het dringend noodzakelijk, dat de financiëele positie van den nieuwen Kroonprins voor het vervolg op duurzamen grondslag geregeld werd, waartoe de gierige Regent noode de vereischte inkomsten wilde afstaan. Ook had de terugkomst van Pangéran Goesti te Bantam veel naijver en ontevredenheid gewekt bij hen, die tot dusver den zwakken Regent naar hun willekeur bestierden. Zelfs had de Kroonprins, die gaarne terstond in plaats van zijn oom den troon wilde beklimmen, waarop hij, zoo van vaders als moeders zijde een kleinzoon van Sultan Hadji, de meeste aanspraak had, zijnerzijds eveneens verbindingen met de rebellen aangeknoopt en, om zoo mogelijk de Nederlandsche onderhandelaars te intimideeren, de voor Bantam liggende benden van 1200 tot 10,000 man vergroot.

[1] Verg. de Brieven van Vertholen dd. 12, 16 en 31 Maart 1752.

In een hoogst belangrijk schrijven van 12 April gaf Loten aan de Indische Regeering een levendig tafereel van de op dit oogenblik aan het Bantamsche Hof bestaande verwikkelingen en van de bezwaren, die hij daardoor in het volbrengen zijner zending ondervond [1]. Pangéran Goesti klaagde toch, dat men een poging had aangewend, om hem te vergiftigen, terwijl hij de eerzuchtige gemalin van den Regent voor de aanstookster hield, aan wie hij het evenzeer toeschreef, dat zijne gedurende zijne ballingschap te Bantam achtergebleven echtgenoote plotseling overleden was, toen zijne terugkomst aldaar bekend werd. Loten wist niet, wat hiervan te denken: den Regent hield hij in dit opzicht voor geheel onschuldig; ook had hij geen voldoenden grond, om diens gemalin te verdenken; andere ontevredenen aan het Hof konden eene komedie gespeeld hebben, om de twee vorsten tegen elkander op te zetten; misschien was de geheele zaak slechts een verzinsel van den Pangéran, om daardoor te eerder zijn doelwit, de kroon van Bantam, te bereiken. Daar echter beide prinsen even welgezind waren jegens de Compagnie, en de zwakke Regent zich op den duur bezwaarlijk in de regeering zou handhaven tegen den eerzuchtigen Pangéran, die op den steun der bevolking kon rekenen, welke de ander door zijne gierigheid van zich vervreemd had, achtte Loten in overeenstemming met Convert en van Suchtelen het wenschelijk, bij den Regent een poging aan te wenden, dat deze onmiddellijk na zijne kroning tot Sultan den troon aan den Pangéran zou afstaan.

Dit schrijven uit Bantam werd in den Raad van Indië met ernst overwogen. De Regeering te Batavia was toch op dat oogenblik in groote verlegenheid wegens den ongunstigen loop van den oorlog in Midden-Java, waar Mangkoeboemi omstreeks de helft van Maart naar de noordkust op het gebied der Compagnie was doorgedrongen en zelfs geheel Pekalongan veroverd had, terwijl de aanvoer van nieuwe troepen uit Nederland zich als gewoonlijk weder zeer deed wachten. Hoewel het in gewone omstandigheden meer met de geijkte staatkunde der Compagnie strookte, zich door den bestaanden naijver tusschen den Sultan en den aangewezen troonopvolger een krachtigen invloed op de zaken in Bantam te verzekeren, scheen dit anders zoo beproefde middel thans

---

[1] Wegens het interessante van den inhoud wordt deze brief, hoezeer door ... haast buitengewoon slordig gesteld, hierachter in zijn geheel als bijlage opgenomen.

te gevaarlijk en de onmiddellijke verheffing van den bij de bevolking beminden Pangéran tot Sultan vooral daarom gewenscht, omdat men de hoop mocht koesteren, dat de opstand daardoor zijn grootste kracht zoude verliezen. Derhalve werd Loten bij Secrete Resolutie van 14 April gemachtigd, den Regent tot den troonsafstand over te halen, maar onder uitdrukkelijk beding, dat dit alleen mocht plaats hebben, indien de oude man, aan wien de Compagnie zooveel verplicht was, goedschiks tot dien stap overging. Dwang achtte men toch onstaatkundig, omdat zulks een slechten indruk op den inlander zou maken, terwijl de Pangéran, hoe aangenaam hij het aanvankelijk vinden mocht, dat hij nu reeds den troon beklom, daaruit later allicht argwaan kon krijgen, dat de Compagnie hem, zoodra het in haar belang was, eveneens van den troon zou afdringen. De toekomst heeft later de juistheid dezer overwegingen ten volle bevestigd; ook in dit geval bleek de gulden stelregel: *Honesty is the best policy*, een waarheid.

Inmiddels had Loten zijne onderhandelingen met het Bantamsche Hof ijverig voortgezet, ook over den omvang der op den dag der kroning van den nieuwen Sultan aan de opstandelingen uit te vaardigen amnestie. Daar hij echter terecht bezorgd was, dat die plechtigheid verstoord kon worden, wanneer het met de Prinsen van den bloede en de Rijksgrooten op de passerbaan vereenigde volk, met ondersteuning van heimelijk in Bantam toegelaten rebellen, tegen den zin der Compagnie Pangéran Goesti als Sultan uitriep, was het zaak, vooraf de opstandelingen uit de nabijheid der hoofdstad te verdrijven. Een detachement troepen tastte derhalve den 14den April Ki Tapa aan en verdreef dezen van Kanari naar Markasana, waarbij hij zulke verliezen leed, dat hij den volgenden dag de troepen niet in laatstgenoemde plaats afwachtte, maar over Serang naar Lantjar terugweek. De hoofdmacht der opstandelingen trok nu oostwaarts naar Djasinga en legde onderweg Pontang in de asch, terwijl Ki Tapa voorloopig met een bende van 800 man in de nabijheid van den Karang achterbleef, om ware het hem mogelijk nog de kroning te verhinderen. Bij den opmarsch der troepen naar de verlaten stellingen der opstandelingen nabij Bantam bleek het duidelijk uit de talrijke goed bebouwde rijstvelden in deze vruchtbare landsdouwen, dat men den vijand alleen door wapengeweld, niet door gebrek aan levensmiddelen tot den aftocht had kunnen noodzaken.

Ook de onderhandelingen kregen nu den gewenschten uitslag. Vooreerst werd aan de reeds gesloten overeenkomst een separaat artikel toegevoegd, waarbij het inkomen van den Kroonprins, die als zoodanig den titel van Pangéran Ratoe Aboe'l Mofachir Mohammed Arief Zeinoe'l Abedien verkreeg, werd vastgesteld op een vierde der na aftrek van de jaarlijks aan de Compagnie terugtebetalen oorlogskosten overblijvende zuivere inkomsten des rijks. Tevens werd bepaald, dat de Sultan, wanneer hij de kroon aan Pangéran Goesti afstond, levenslang hetzelfde inkomen zou genieten. Bij een ander geheim artikel, waarop de Indische Regeering zeer had aangedrongen, verbond de Sultan zich, dat hij, zoodra het rijk van Bantam tot zijn vorige macht en bloei was teruggekeerd, de Engelschen zou verdrijven uit de oude onderhoorigheden van Bantam in de westelijke Lampongs en het monopolie der daar wassende peper eveneens aan de Compagnie zou gunnen. Bij hetgeen thans van den verderen loop der geschiedenis bekend is, verwekt de lezing dier voorwaarde onwillekeurig een grimlach. Volgens de Memorie van Gollenesse hadden de Engelschen toch reeds in 1734 van Benkoelen uit de afdeelingen Tallo en Manna bezet, en in 1753 breidden zij zich verder zuidwaarts over Kauer en Krohé tot aan Sumatra's zuidwestpunt uit. Bovendien hadden zij in 1751 Natal en vijf jaar later Tapanoeli bemachtigd en dus ook benoorden de oude bezittingen der Compagnie op de Westkust post gevat. Bedenkt men eindelijk, dat de Indische Regeering dertig jaar later tijdens den oorlog met Engeland deze posten te Padang, Priaman, enz. zonder slag of stoot aan haar alouden concurrent in de Oostersche Zeeën moest overgeven, dan gelijkt dit geheim beding sprekend op het verkoopen der huid van den ongeschoten beer, en was de vorst van Bantam nog het verstandigst, die blijkens de door hem gestelde reserve de mogelijkheid der uitvoering zeer scheen te betwijfelen.

Nadat de verschillende bepalingen van het nieuwe tractaat met Bantam dus eindelijk met wederzijdsch goedvinden waren vastgesteld, werd dit den 17 April 1752, den dag der kroning van den Regent tot Sultan en van den Pangéran tot Kroonprins, in behoorlijken vorm bekrachtigd, zonder dat die plechtigheid van den kant der opstandelingen eenige stoornis ondervond [1].

[1] Het Contract met Bantam van 17 April 1752 was niet op het Rijksarchief en is dientengevolge niet opgenomen in het tiende deel van de Jonge. De Minister van Koloniën, Baron van Goltstein, had de welwillendheid op mijn

Alvorens naar Batavia te vertrekken, had de Commissaris Loten drie dagen daarna een laatste bijeenkomst met den nieuwen Sultan, waarbij hij den vorst mededeelde, dat hij door de Indische Regeering gemachtigd was, zijn verblijf binnen Bantam te verlengen, wanneer de Sultan nu reeds de kroon aan den Pangéran mocht willen afstaan. Daar echter de oude vorst door dit voorstel zeer ontroerd werd, moest Loten, overeenkomstig hetgeen hem was voorgeschreven, van verderen aandrang afzien. Gelukkig was de Kroonprins, die eerst zoo hoog opgaf van den invloed, dien hij op de rebellen uitoefende, thans ten hoogste op hen verbitterd, daar zij in weerwil zijner bevelen bij hun aftocht uit de nabuurschap van Bantam behalve het verbranden van Pontang allerlei gewelddadigheden hadden bedreven. Des te meer berouwde het hem dat hij, evenals de Sultan en de meeste Rijksgrooten er op had aangedrongen, geen der hoofden des opstands van de uit te vaardigen amnestie uit te sluiten. Slechts noode had de Indische Regeering er in toegestemd, dat vergiffenis zou worden verleend aan Ki Tapa, die niet alleen als de eigenlijke aanstoker der rebellie moest worden beschouwd, maar op wien men vooral gebeten was, omdat hij

verzoek een afschrift van dit verdrag uit Indië te ontbieden en dit met de Instructie voor Loten, de Concept-overeenkomst en andere toelichtende bescheiden, waaraan het bovenstaande ontleend is, in mijne handen te stellen. De tekst van het Contract zal met het Rapport, dat Loten den 28sten April over zijne zending aan den Raad van Indië uitbracht, door mij worden opgenomen in het volgende deel van de Jonge's werk. Dit belangrijke tractaat toch, het eerste, waarbij de vorsten van Bantam zich als vasallen der Compagnie erkenden, mag in die gewichtige bronnenverzameling te minder ontbreken, omdat onze nieuwere geschiedschrijvers met het bestaan van dit verdrag in het geheel niet bekend waren, of althans den inhoud slechts zeer onvolledig kenden. Zoo spreken van Kampen en Lauts er met geen enkel woord van; ook Hageman is op dit punt zeer verward. In zijne *Geschied. van Java* (D. I, bl. 214) houdt hij Sultan Wacioel Haliemien voor den uit Ceilon teruggekeerden Kroonprins, terwijl hij in een later opstel: *Java op het einde der achttiende eeuw* (*Tijdschr. Bat. Genootsch.*, D. IX, bl. 390) zelfs beweert: »Banten was het »eenige gewest van Java, dat nimmer, zoolang de Compagnie bestond, geconquesteerd, overwonnen verklaard of afgestaan werd«, hoewel het hem bekend was, dat Bantam in dezen tijd een leen der Compagnie werd. Het bestaan en het belang van dit contract wordt vermeld door van Breugel, zoo ook door de Hollander, Meinsma en Veth, maar de juiste dagteekening wordt nergens en het jaar gewoonlijk verkeerd opgegeven, terwijl de inhoud zoo weinig bekend was, dat de beide laatstgenoemde schrijvers ten onrechte verzekeren, dat de Lampongs bij deze gelegenheid aan de Compagnie werden afgestaan. Als onderhoorigheid van het leen Bantam kwamen deze gewesten natuurlijk onder het oppergezag der Compagnie, maar zij bleven toen als voorheen onder het bestuur der Sultans.

een jaar te voren door zijne brieven aan de bedienden te Speelwijk smadelijk elke toenadering tot de Compagnie had afgeslagen en zelfs haar gezag in honende bewoordingen had uitgedaagd. Daar het evenwel niet te loochenen viel, dat Ki Tapa, het eenige staatkundige hoofd van den opstand, den Rebellen-Sultan van vele wreedheden had teruggehouden, en daar het te vreezen was, dat zijne uitsluiting van de amnestie de toenadering der andere hoofdopstandelingen zou belemmeren, had de Raad van Indië den Commissaris Loten gemachtigd, ook op dit punt aan den aandrang van het Bantamsche Hof toe te geven.

Hoezeer dus op den dag der krooning bij plechtig manifest vergiffenis zonder eenige uitzondering was afgekondigd aan de rebellen, die zich binnen een bepaalden termijn onderwierpen, had de uitvaardiging dezer algemeene amnestie op zich zelf weinig gevolg. Veel grooter invloed mocht daarentegen verwacht worden van de krooning zelve en van de verheffing van Pangéran Goesti tot Kroonprins. Daardoor toch verkreeg de inlandsche bevolking van Bantam de zekerheid, dat het Sultansbestuur als van ouds zou blijven voortbestaan, en dat de wettige erfgenaam der kroon na een niet al te lang tijdsverloop zijn zwakken afgeleefden oom op den troon zou vervangen, hetgeen aan de rebellie hare voornaamste levenskracht moest ontnemen. Gedurende twee maanden handhaafden Ki Tapa en Ratoe Bagoes zich evenwel nog aan den bovenloop der Tjidoerian. De Indische Regeering vleide zich — een bij onze oostersche oorlogen zoo dikwijls voorkomend geval — zelfs te vroeg met het spoedige verloop van den opstand, toen zij in den aanvang van Juni aan Bewindhebbers berichtte, dat de rebellen nog in de bovenlanden rondzwierven, maar dat hun aanhang niet noemenswaard meer was. Om hen in ieder geval uit de onmiddellijke nabijheid van 's Compagnies grondgebied te verdrijven, was luitenant Gille, de bevelhebber van den post aan de Kwal, met een troepenmacht over de zoo even genoemde rivier het binnenland ingetrokken, waar hij te Sadjira kampeerde. Nu echter verliet Ki Tapa den 26sten Juni deze oostelijke streken en marcheerde in ijlmarschen over Bombang, Priang, Pairokojang en Lantjar naar Tjiringin, waar hij zich niet ontzag, eenige matrozen van een Deenschen China-vaarder gevangen te nemen. Ook werd hij hier door een tweetal Fransche schepen van oorlogsbehoeften voorzien, welke inmenging door een krachtig protest der Indische

Regeering gevolgd werd, maar tevens aantoonde, hoe gevaarlijk het was, dat Ki Tapa zich in deze zeeplaats ophield, van waar hij zoo licht naar de Lampongs kon oversteken. Eene compagnie Europeanen, verzeld door eenige Bantamsche troepen, werd dus uit de hoofdstad derwaarts gezonden en noodzaakte Ki Tapa door een veldslag Tjiringin te ontruimen. Door de Bantammers onder Pangéran Radja Nagara achtervolgd, leden de rebellen den 29sten Juli bij de negorij Panadegan, wier juiste ligging mij onbekend is, een nieuwe nederlaag. Het was een bloedige strijd, die aan beide zijden veel dooden en gekwetsten kostte; aanvankelijk wist men zelfs niet, werwaarts Ki Tapa gevlucht was.

Het duurde echter niet lang, of de onvermoeide partijganger viel eensklaps weder in de Jakatrasche Bovenlanden, die door de vele bezettingen, welke de oorlog in Midden- en Oost-Java voortdurend eischte, thans nagenoeg geheel van troepen ontbloot waren. Te vuur en te zwaard verwoestte Ki Tapa nu het Buitenzorgsche, de velden der weinige jaren te voren aan het Warme Bad (Tjipannas) gevestigde Europeesche boeren [1] en de omstreken van Tjandjoer en Tjiblagong, zoodat de Indische Regeering later de bewoners dier zoo geteisterde gewesten van het opbrengen der verschuldigde contingenten moest ontheffen. Eene hem ijlings uit Batavia achterna gezonden compagnie dragonders overviel den stoutmoedigen roover te Bandong, waar deze 100 man verloor en al de tot dusver behaalde buit met de Deensche schepelingen in handen der Nederlandsche troepen viel. Na deze geweldige nederlaag verdeelden de hoofden der opstandelingen zich. Pangéran Madoera vluchtte met Ratoe Siti en andere vrouwen van den verbannen Sultan westwaarts naar de bergstreken van Bantam en onderwierp zich in October aan de Compagnie en den nieuwen Sultan. Ki Tapa daarentegen volvoerde nu met Ratoe Bagoes zijn vorig plan, om zich met de opstandelingen in Midden-Java te vereenigen. Eerst trokken zij naar Banjoemaas en, toen zij daar door onze troepen verdreven waren, met slechts weinig volk door Bageleen naar Mataram. Het gerucht, dat Ratoe Bagoes op dien tocht het leven liet, bleek later onjuist, maar Ki Tapa's naam verdwijnt voortaan uit de geschiedenis. Hoogst waarschijnlijk vond deze rustelooze strijder zijn

---

[1] Zie over deze kolonisatie te Tjipannas de boven aangehaalde afzonderlijke studie van de Jonge en Mossels Rapport over Jakatra bij de Jonge, D. X, bl. 257.

dood in den nog steeds op Java voortwoedenden oorlog. Eerst nu tegen het laatst van 1752 kon de geweldige Bantamsche opstand als geeindigd beschouwd worden. De brigadier Convert verliet thans Bantam met de daar overtollige troepen en droeg het beheer aldaar aan van Suchtelen over, die in Augustus 1753 den sedert eenige jaren aan deze betrekking verbonden rang van Commandeur verkreeg. Geleerd door de ondervinding van den laatsten tijd, vestigde de Indische Regeering nog in November 1752 eene kleine bezetting te Tjiritta nabij Tjiringin, terwijl zij in Maart van het volgende jaar merkpalen met haar wapen en dat van Bantam liet plaatsen op het eiland Krakatauw en andere veelal door vreemde schepen bezochte waterplaatsen. Ook werd, om te beter tegen de handelingen der Engelschen op Sumatra te waken, haar post in de Lampongs van den afgelegen Toelang Bawang naar de Lampong-Baai overgebracht [1].

Tot behoud der door de Compagnie met zoo buitengewone inspanning en opoffering verkregen bevrediging van het Bantamsche rijk bleef het evenwel dringend noodzakelijk, dat het Sultansbestuur in krachtiger handen kwam dan die van den zwakken afgeleefden Wacioel Haliemien. Eindelijk had ook deze vorst ingezien, dat zijn leeftijd en ziekelijk gestel hem voor de regeering minder geschikt maakten, en nam hij, ongetwijfeld zeer in dat plan versterkt zoowel door van Suchtelen als door den eerzuchtigen Kroonprins, het kloek besluit, ten behoeve van den laatstgenoemde van den troon afstand te doen. Het gezantschap, dat overeenkomstig de bepalingen van het nieuwe contract den 1sten Juni 1753 onder den Rijksbestierder Kiai Aria Koesoema di Ningrat te Batavia verscheen, om de Compagnie als leenheer te huldigen, was tevens de overbrenger van een brief des Sultans, waarbij hij op dit besluit de goedkeuring der Indische Regeering verzocht. Zonder lange aarzeling gaf de Raad van Indië bij Resolutie van den 29sten dier maand aan dit verzoek gehoor en benoemde tevens zijn medelid, den lateren Gouverneur-Generaal van der Parra, tot Commissaris en Plenipotentiaris, om den nieuwen Sultan van Bantam te installeeren. Wegens de Mohammedaansche poeasa kwam van der Parra eerst

---

[1] Zie Resoluties van 3 en 14 Juli, 1 Aug., 30 November en 30 December 1752 en van 6 Maart 1753; Alg. Brieven aan Bewindhebbers van 6 Juni, 5 Oct. en 31 Dec. 1752, de laatste bij de Jonge, D. X, bl. 193.

den 29sten Augustus te Bantam, bij deze plechtige zending onder anderen verzeld door van Ossenberch, die door zijne krijgsbedrijven in 1751 de Bantamsche toestanden van nabij had leeren kennen. Hoewel de oude vorst wel van den last en de beslommeringen der regeering ontslagen wilde zijn, trachtte hij niettemin, vooral ten behoeve zijner kinderen, wier vijftal eerlang met een zesde vermeerderd zou worden, van de aan de Sultanswaardigheid verbonden inkomsten en voordeelen zooveel te behouden, als maar eenigszins mogelijk was. Eerst na langdurige en tijdroovende onderhandelingen met den Sultan en den Kroonprins slaagde van der Parra er in, beider goedkeuring te verkrijgen op deze bepalingen, dat de eerstgenoemde na zijne aftreding, zooals reeds in het vorige contract vastgesteld was, zoude genieten een vierde deel der zuivere inkomsten des Rijks, maar ook dat ten zijnen behoeve 1250 heeredienstplichtigen van hofdienst verschoond zouden worden, terwijl tevens de lijst werd opgemaakt der kostbaarheden, die de oud-Sultan levenslang in zijn bezit zou houden. Behalve deze bepalingen en de vaststelling van het getal der Bantamsche suikermolens op vier, was het nieuwe contract, dat den 22sten September onderteekend werd, geheel gelijkluidend aan dat van het voorgaande jaar. Drie dagen later geschiedde de plechtige krooning van den jongen Sultan onder den titel Aboe'n Natsr Mohammed Arief Zeinoe'l Asjekien. Bij deze gelegenheid hield van der Parra een indrukwekkende toespraak tot den jongen vorst, waarbij hij hem ernstig op het gemoed drukte, hoevele weldaden de Compagnie hem bewezen had. Geroerd antwoordde de Sultan, dat hij die nimmer zou vergeten en zijne dankbaarheid zou toonen door een getrouwe vervulling zijner verplichtingen jegens de Indische Regeering. Inderdaad moet erkend worden, dat Zeinoe'l Asjekien, wat er ook later op de behandeling zijner onderdanen en in zijne verhouding tot de talrijke prinsen van den bloede viel aan te merken, tot zijn overlijden een trouw vassal der Compagnie gebleven is. Alvorens Bantam te verlaten, had van der Parra, daar er bij Tjiassahan weder muskaatnoten gevonden waren, nog krachtig op de uitroeing dier specerij-boomen aangedrongen, terwijl hij na zijne terugkomst te Batavia in het Rapport, dat hij over zijne volbrachte zending aan de Indische Regeering indiende, uitvoerig verslag gaf, welke herstellingen aan de versterkingen en gebouwen der Compagnie binnen Bantam moesten worden aangebracht, om het meerder gezag, dat zij

door de nieuwe contracten in dit rijk verkregen had, te beter te kunnen handhaven.[1]

Zoo was dan eindelijk na veel moeiten en zorgen de rust in Bantam geheel hersteld, en het oppergezag der Compagnie over dit rijk op duurzamen grondslag gevestigd. De enkele onlusten, die nog voorkwamen en als de laatste stuiptrekkingen van den opstand moeten beschouwd worden, waren van geringe beteekenis. Dus werd nog in het laatst van 1753 zekere Maas Boeang, een zeeroover uit Cheribon, die zich voor den wettigen erfgenaam van den Bantamschen troon had uitgegeven, opgepakt en op verzoek des Sultans met afgesneden neus en ooren door diens hofstad rondgevoerd. Een groot jaar later, in den aanvang van 1755, verscheen de gewezen Rebellen-Sultan eensklaps weder op het tooneel, maar reeds binnen een maand liet Ratoe Bagoes Boeang op het Prinseneiland het leven. Toen een zijner zoons Si Tjongleng of Tjangliang vijf jaar daarna met Pangéran Madoera, wiens werkzaam aandeel in den grooten opstand hierboven herhaaldelijk vermeld werd, een nieuwe poging deed, om onlusten in het Bantamsche te verwekken, vielen beiden spoedig in handen van het bestuur en werden met Ratoe Siti, die na den dood van haar tweeden gemaal met den Pangéran gehuwd was, verzonden naar de Banda-Eilanden, sedert de laatste jaren het gewone verbanningsoord der voor de rust van Bantam gevaarlijke personen. Omstreeks denzelfden tijd in April 1760 overleed de oud-Sultan Wacioel Haliemien, waardoor zijn opvolger in het volle genot kwam van de inkomsten der kroon[2]. De politieke rust in het rijk Bantam, voor de Compagnie wegens de nabijheid van Batavia van zoo buitengewoon groot belang, bleef ongestoord, zoolang Zeinoe'l Asjekien en diens zoon en opvolger Alioeddien regeerden. Gedurende een halve eeuw tot het overlijden van laatstgenoemden vorst in 1802 behoefde de Indische Regeering in Bantam geen wapengeweld te gebruiken; ongeregeldheden, die uit de onbevredigde eerzucht van een of ander Prins of door de knevelarijen van een ongeschikten Rijksbestierder hadden kunnen ontstaan, werden bij tijds voorkomen door de verwijdering der onruststokers.

Slaan wij, aan het einde van dit opstel genaderd, een terug-

---

[1] Zie Resolutiës van 1 en 29 Juni en van 7 Aug., de Acte van Investituur van 22 Sept. en van der Parra's Rapport van 9 October 1753.

[2] Zie Resolutiës van 20 December 1753, 31 Januari en 25 Februari 1755, 19 Februari, 14 en 18 Maart en 29 April 1760.

blik op de hier voor het eerst uit officiëele bescheiden eenigszins uitvoerig behandelde geschiedenis van den grooten Bantamschen opstand in het midden der achttiende eeuw, dan blijkt daaruit mijns inziens zonneklaar, dat de hoofdoorzaak dezer geweldige beroering gezocht moet worden in het eerzuchtig streven van Ratoe Sjariefa, om het aloude Bantamsche vorstenhuis door een vreemd geslacht te verdringen, maar tevens, dat het vuur des opstands, hetgeen telkens, schijnbaar gedempt, eensklaps weder ontvlamde, eerst voor goed was uitgedoofd, toen de wettige erfgenaam der kroon op den troon zijner vaderen was hersteld. Daarom wekt het, bij onze tegenwoordige kennis van het toen gebeurde en van hetgeen later in Bantam voorviel, inderdaad verbazing, dat de kundige de Rovere van Breugel, naar wiens beschouwingen over de toestanden van Bantam in 1786 en 1787 wij reeds herhaaldelijk verwezen, het volgende durfde beweren: „Dewijl volgens het met den nieuwen Kooning gemaakt contract „het Rijk leenroerig van de Compagnie werd, en de op Ceylon „verbannen Prins herroepen en tot Kroonprins gemaakt wierd, „zoo heeft de Compagnie de beste geleegenheid laten voorbijgaan, „om *zonder een druppel bloed te storten*, zig het Rijk geheel „en al te onderwerpen, en daardoor meerder magt en aanzien „op het eyland Java te verkrijgen en meerder productie van „Bantam te ontfangen, en eyndelijk de inwoonders selve, welke „onder het juk der alleenheersching hunner despotique Vorsten „zugten, gelukkiger te maaken. Wij herhaalen, en deskundigen, „wien de tegenwoordige armoedige staat van Bantam bekent is, „moeten het met ons instemmen, dat dit het tijdstip was, om „des Compagnies zeetel op Bantam duurzaam te vestigen. *Nie-„mand had zich tegen 's Compagnies wil verzet*, zelfs niet de „nieuw aangestelde Kooning, dien de Kroon, om zoo te spreeken „opgedrongen was, zooals blijkt uit de voorwaarde, waarop hij „den scepter aanvaard heeft, te weeten, dat zijn neeff, de na „Ceylon gebannen Prins, opgeroepen en tot Kroonprins verklaard „zou worden, en, zoo hij zelf goedvond, het Rijk te abdi-„ceeren, in zijn plaats den troon beklimmen zoude" [1]. Hetgeen van Breugel verder laat volgen over de organisatie van Bantams bestuur, wanneer het geheele Rijk bij 's Compagnies rechtstreeksch gebied gevoegd was, doet thans minder ter zake. De vraag, waar het hier vooral op aankomt, is deze: was het eene wijze en

---

[1] Zie *Bijdragen Instituut*, N. R., D. I, bl. 114; verg. ook bl. 113.

voorzichtige staatkunde, indien de Indische Regeering in 1752 het Sultansbestuur in Bantam had opgeheven en dit rijk toen reeds geannexeerd had? Na hetgeen hierboven uit de oorspronkelijke stukken is medegedeeld, kan die vraag slechts in ontkennenden zin beantwoord worden. Het verdient dan ook de aandacht, dat van Breugel, die iets verder (bl. 121) zeer te recht den wensch uitspreekt: dat hoofden van gewestelijk bestuur in Indië „zig in naarstigheid oeffenen in het leezen van alle „ter hunner Secretary berustende 's Compagnies papieren", en die blijkens zijne beide belangrijke opstellen zelf het Bantamsche archief ijverig had doorzocht, toch na een tijdsverloop van ruim dertig jaar het ware verloop van den Bantamschen opstand niet meer in allen deele kende.

Vooreerst doet hij het ten onrechte voorkomen, alsof de Kroonprins op verzoek van zijn oom uit Ceilon was teruggeroepen. Wel weet hij, dat het dempen van den opstand der Compagnie veel manschappen en groote geldsommen kostte, [1] maar wie deze geschiedenis alleen uit zijne opstellen kent, moet in den waan verkeeren, dat het oproer spoedig na Ratoe Sjariefa's verwijdering in 1750 gestild was. Wij zagen echter boven, dat de oorlog nog gedurende het geheele jaar 1751 en een deel van 1752 aanhield, en dat de strijd niet alleen plaats had in het eigenlijke rijk van Bantam, maar voor een groot deel gevoerd werd op 's Compagnies eigen erf, de bewesten en bezuiden Batavia gelegen Jakatrasche Beneden- en Bovenlanden, waarbij de hoofdstad van Neerlandsch-Indië voor een oogenblik zelfs in ernstig gevaar verkeerde. Eindelijk verliest van Breugel, die zijn Indische loopbaan hoofdzakelijk als Fiskaal en Administrateur te Bantam doorbracht, geheel uit het oog, welke moeielijkheden de Indische Regeering in hetzelfde tijdvak op Midden-Java te overwinnen had [2]. Ook in onze dagen wordt die fout herhaaldelijk

---

[1] Op bl. 118 en 119 van zijn opstel geeft van Breugel een uitvoerige specificatie, dat het dempen van den opstand der Compagnie een half millioen guldens kostte.

[2] Jr. Jan de Rovere van Breugel, zoon van den beroemden Advokaat Mr. Johan Festus, werd in 1757 te 's Gravenhage geboren. Hij ging in 1779 als Onderkoopman naar Indië, waar hij het volgende jaar tot Fiskaal en in 1782 tot Administrateur werd benoemd. Daar hij reeds in 1788 repatrieerde, duurde zijn Indische loopbaan betrekkelijk kort. Na zijn terugkeer in het moederland vestigde hij zich te Utrecht, waar hij tot de Bataafsche omwenteling lid der vroedschap was en daarna tot zijn overlijden in 1829 de betrekking van ontvanger der directe belastingen bekleedde.

begaan door velen, die, waar zij terecht inzien, dat de toestanden in een of ander verwijderd deel onzer Oost-Indische bezittingen veel te wenschen overlaten, luide klachten aanheffen, dat de Regeering deze of gene Buitenbezitting geheel verwaarloost, zonder zich behoorlijk rekenschap te geven, dat een bedachtzaam bestuur, wanneer het in het eene gewest de handen vol heeft, in het overige van den Archipel zooveel mogelijk den *status quo* moet handhaven. Evenals toch de Indische Regeering zich in onzen tijd door den bloedigen en hardnekkigen zevenjarigen strijd in Atsji verplicht zag, elders een lijdelijke rol te spelen, was in het midden der vorige eeuw een spoedig einde van den Bantamschen opstand vooral daarom zoo hoogst noodzakelijk, omdat men reeds van af 1746 de veel gevaarlijker opstandelingen in het Mataramsche rijk moest bekampen, waar de geheele bevrediging niet voor 1757 tot stand kwam, nadat men eerst de helft des rijks aan Mangkoeboemi als onafhankelijk Sultan had afgestaan en daarna ook Maas Sahied, den anderen hoofdopstandeling, onder den titel van Mangkoenegoro tot zelfstandig leenvorst verheven had. Van Breugels verwijt (bl. 113), dat de kundige Falck uit eigenbaat of gemakzucht de Indische Regeering slecht over de Bantamsche zaken had ingelicht, mist elken redelijken grondslag [1]. Had men destijds reeds, in plaats van den wettigen erfgenaam op den troon zijner vaderen te herstellen, de Sultansregeering opgeheven, de opstand zou eindeloos hebben voortgeduurd en in verband met de in Midden-Java opgehoopte gistingstof het Nederlandsch gezag op den rand des verderfs gebracht hebben. Toen toch zestig jaar later de Bantamsche Sultans door Daendels en het Engelsche tusschenbestuur gemediatiseerd werden, en hun tevens elk politiek gezag

---

[1] George Tammo Falck, derde zoon van Otto Willem, Bewindhebber der Oost-Indische Compagnie, en Constantina Margaretha Meinertshagen, zag in 1714 het levenslicht te Utrecht. In 1735 vertrok hij als Onderkoopman naar Indië en verkreeg in 1743 den rang van Koopman, drie jaar later dien van Opperkoopman. Als zoodanig bestuurde hij de zaken van Bantam in de moeielijke tijden, die wij hierboven schetsten. Met geknakte gezondheid keerde hij in 1752 naar Nederland terug, waar hij twee jaar later overleed. Hij was gehuwd met Theodora Adriana de Crielard, bij wie hij vijf kinderen verwekte. Zijn oudste en jongste broeder waren ook in dienst der Compagnie; de eerstgenoemde was de vader van den bekenden Gouverneur van Ceilon, terwijl de Minister Falck een kleinzoon was van zijn tweeden broeder Anton Reinhard, die in den slag van Rocoux sneuvelde. Zie A. J. van der Aa, *Biogr. Woordenb. der Nederlanden*, aangevuld met genealogische inlichtingen, mij welwillend door den heer Vorsterman van Oyen verstrekt.

ontnomen werd, verwekten deze maatregelen een lange reeks van onlusten, soms van zeer gevaarlijken aard, die tot het midden dezer eeuw hebben voortgeduurd [1].

Met het oog op de toenmalige tijdsomstandigheden mag dus met recht verklaard worden, dat de Indische Regeering met veel beleid en doorzicht de beste maatregelen nam, om den geweldigen Bantamschen opstand tot een spoedig einde te brengen. Door de nieuwe contracten van 1752 en 1753 werd het tot dusver alleen bondgenootschappelijke rijk Bantam in een leenstaat hervormd, en verkreeg de Compagnie het recht, dit leen zoo noodig vervallen te verklaren. Was het steeds haar staatkunde, zich niet zonder noodzaak te mengen in het inwendig bestuur der aan haar gezag onderworpen landen, dan waren in Bantam al hare wenschen bevredigd, wanneer dit aan den hoofdzetel van haar bestuur grenzende rijk in rustige rust verkeerde en zooveel mogelijk producten voor haar monopolie-handel opleverde. Dat dit eerste verlangen bereikt was, blijkt duidelijk uit het tafereel, dat van Ossenberch, die in 1755 van Suchtelen als Commandeur van Bantam was opgevolgd, bij zijne aftreding schetste in de hierachter volgende Memorie van den staat van Bantam in 1761, dus slechts weinige jaren na het dempen van den opstand. Moest van Ossenberch daarentegen nog klagen, dat de pepercultuur door verschillende oorzaken slechte resultaten gaf, ook daarin kwam weldra eene gunstige verandering, toen zijn opvolger Hugo Pieter Faure langs Bantams westerstrand door de onder het rechtstreeksch gezag der Compagnie staande vreemdelingen pepertuinen liet aanleggen en in 1763 een geregelde inspectie der inlandsche aanplantingen in de bovenlanden invoerde [2]. De goede uitslag dezer verschillende maatregelen bleek, vooral onder het uitstekende bestuur van den Commandeur Johannes Reynouts, die van 1764 tot 1779 te Bantam het gezag voerde. Het daarop volgende verval der peperteelt, waarover van Breugel herhaaldelijk klaagt, was, behalve aan de algemeene verzwakking van 's Compagnies macht na den noodlottigen Engelschen oorlog, vooral te wijten aan de verarming der Bantamsche landbouwers door de knevelarijen der grooten en aan de hoe langer hoe meer drukkende heerediensten. Over

---

[1] Zie hierover Veth, *Java*, D. II, bl. 551—554 en 579—580, D. III, bl. 102—104 en 110.

[2] Verg. van Breugel, t. a. pl., bl. 134 en 135; ook de Jonge, D. X, bl. 396.

het geheel moet bij de beoordeeling van Bantamsche toestanden nooit uit het oog verloren worden, dat dit gewest, ook zonder nog te letten op den voor de volkswelvaart zoo buitengewoon verderfelijken vee-typhus en koorts-epidemie van den allerlaatsten tijd, steeds tot de achterlijkste residenties van het eiland Java behoord heeft, terwijl de gouvernements-cultures, zelfs in den bloeitijd van dat stelsel, daar nimmer geslaagd zijn. Bedrieg ik mij niet, dan is deze achterlijkheid van Bantam vooral hieraan te wijten, dat de Arabische Sultans van dit rijk, die eerst in den aanvang der zestiende eeuw met een bende Maleische en Javaansche gelukzoekers den westhoek van Java veroverden, nooit eene poging deden, om de door hen overheerschte Soendaneesche bevolking tot hooger ontwikkeling optevoeren, zooals reeds eeuwen te voren met zoo gunstigen uitslag door de nijvere en beschaafde Hindoe-kolonisten met de oorspronkelijke bevolking van Midden-Java geschied was. Op de Mohammedaansche vorsten van Bantam was daarentegen steeds toepasselijk, hetgeen zoo dikwijls van de Turken gezegd is, dat onder de hoeven hunner paarden elke grasspruit wegsterft en dat hun bestuur elke bestaande beschaving doodt of het ontluiken daarvan in de kiem smoort.

In onze algemeene werken van biografischen aard zoekt men in den regel te vergeefs naar levensbijzonderheden betreffende de ambtenaren en krijgslieden, of zooals het in den stijl dier dagen heette, de civiele en militaire bedienden der Compagnie, die in de achttiende eeuw eene belangrijke plaats in de geschiedenis van Neerlandsch-Indië bekleedden. Waar Valentijn ons in den steek laat, wiens groot verzamelwerk alleen nog de eerste twintig jaar dier eeuw omvat, is in gedrukte werken, die men gemakkelijk kan naslaan, bijna niets van dien aard te vinden. Zelfs de door du Bois met veel zorg bewerkte levensbeschrijvingen der Gouverneur-Generaals eindigen met Mossels overlijden in 1761, en van diens opvolgers in de latere jaren dier eeuw is alleen het leven van Reinier de Klerk opzettelijk behandeld in het bekende werk van Huysers. Wegens deze leemte in onze historische literatuur, zoo hinderlijk voor ieder, die de geschiedenis van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië meer in bijzonderheden wil nagaan, schijnt het mij geen overbodig werk, aan het slot van dit opstel in het kort mede te deelen, wat mij

bekend is omtrent den levensloop van de drie leden der Hooge Regeering, Gollenesse, Loten en van Ossenberch, van wier hand wij hier achter belangrijke regeeringsbescheiden mededeelen.

Voor een deel ben ik daartoe in staat gestaat door de welwillendheid der heeren Obermeyer en Alings, ambtenaren bij het Koloniaal Etablissement te Amsterdam, die mij uit de daar bewaarde Dienstrollen van de Gequalificeerde Bedienden der Compagnie en uit de soldijboeken der naar Indië vertrekkende schepen uittreksels verschaften. Deze voor biografische onderzoekingen onmisbare gegevens bevatten echter lang niet, wat men in onze dagen in een staat van dienst verlangt. Zoo wordt er nooit in vermeld het geboortejaar of de namen der ouders, maar alleen de geboorteplaats van den betrokken persoon, het jaar en de betrekking waarin, als ook het schip waarop hij naar Indië vertrok, wanneer hij tot hoogeren rang bevorderd werd, eindelijk het tijdstip, waarop hij door repatrieeren of overlijden den dienst der Compagnie verliet. Evenmin wordt daar opgegeven, in welk deel van Indië hij werkzaam was, tenzij hij tot hoofd van gewestelijk bestuur opklom. Daar echter de Gouverneurs der belangrijkste provinciën in de dagen der Compagnie meestal tevens den titel van Buitengewoon of Gewoon Raad van Indië voerden, blijkt wederom niet, wanneer zij uit de buitenkantoren naar Batavia terugkeerden en aan de tafel van dat hooge staatslichaam zitting namen. Soms zelfs mist men in deze opgaven uit de Gequalificeerde Rollen de benoeming tot eene of andere aanzienlijke betrekking, terwijl van vele schepen de soldijboeken niet meer aanwezig zijn. In weerwil dezer leemten gaven de bedoelde uittreksels mij een leiddraad, dien ik, zonder al te tijdroovende onderzoekingen in het Rijksarchief in te stellen, uit andere mij ten dienste staande bronnen kon aanvullen tot een beknopte levenschets, die zonder alles te bevatten, wat uit een geschiedkundig oogpunt van belang is, toch in ruwe trekken een vrij volledig overzicht geeft van de Indische loopbaan der behandelde personen.

De hier nu volgende drie biografieën bewijzen, evenals de onderscheidene in de aanteekeningen van dit opstel gegeven levensbijzonderheden, hoevele dienaren der Compagnie uit het buitenland afkomstig waren of niet tot de bekende regeeringsfamiliën in ons vaderland behoorden, maar hoofdzakelijk door eigen verdiensten van de laagste betrekkingen tot de hoogste rangen opklommen. Al is het onloochenbaar, dat er in de vorige eeuw bij benoe-

mingen tot ambtenaar in Indië dikwijls protectie en concussie plaats greep, waarop zelfs een op zijn pas aan den Directeur-Generaal geschonken slavinnetje of aan de bedienden der Secretarie van den Stadhouder-Opperbewindhebber ter hand gestelde fooi van invloed kon zijn [1], toch doet men zeer verkeerd, door zulke grove misbruiken te zeer als algemeen geldenden regel aan te nemen, daaruit het besluit te trekken, dat destijds de hoogste ambten in Neerlandsch-Indië aan volslagen ongeschikte personen waren toevertrouwd. Natuurlijk was dit nu en dan zoo; het verval en de ondergang der Compagnie sproot echter uit diepere oorzaken. Vooreerst stuitte haar stelsel van monopolie-handel niet alleen de welvaart der aan haar gezag onderworpen inlandsche volkeren, maar het leverde weldra tegenover de steeds toenemende mededinging van andere Europeesche natiën geen noemenswaardige voordeelen meer. Daardoor en door den zich steeds uitbreidenden omslag van 's Compagnies beheer was dit lichaam buiten staat, de sints lang onvoldoende bezoldiging zijner ambtenaren te verhoogen, die dan tot allerlei slechte praktijken hunne toevlucht namen, om zich zelve en hun gezin een onbezorgde toekomst te verzekeren. Wie eens dat verkeerde pad had ingeslagen, deinsde maar al te dikwijls voor niets terug, om groote fortuinen bijeen te schrapen.

Julius Valentijn van Gollenesse zag volgens de Gequalificeerde Rollen het levenslicht te Grolle. De Mecklenburger Johan Christoffel Wolf, die in het begin van de tweede helft der achttiende eeuw bij de Sekretarie te Jaffanapatnam was aangesteld, verhaalt echter in zijne reisbeschrijving [2], dat Gollenesse uit Rostock afkomstig was; inderdaad ligt in het gebied dier stad het riddermatige landgoed Göldenitz met een dorp van denzelfden naam, die

---

[1] Vergelijk de belangrijke mededeelingen van Prof. Naber uit de briefwisseling van Dr. Petrus Valckenaer, van 1771—1778 Gouverneur der Molukken, aan diens broeder, den vermaarden hoogleeraar (*Gids*, 1872, D. III, bl. 263 en 265). Zie ook het gewichtig advies, den 18den October 1764 uitgebracht door Nicolaas Hartingh en vier zijner ambtgenooten in den Raad van Indië, over de zoo wenschelijke reorganisatie der Hooge Regeering, waarin onverholen geklaagd wordt, dat de Gouverneur-Generaal, zonder zich in het minste om het oordeel van den Raad te bekommeren; »de collegiën en buyten-»comptoiren met sijne creaturen en aanbidders voorsiet en alle voordeel gevende »bedieningen met sijne eygen magen, gunstelingen en *tributarissen* vervult,« terwijl de Directeur-Generaal en de verschillende Gouverneurs bij het vergeven der ter hunner beschikking staande betrekkingen eveneens handelden (de Jonge, D. X, bl. 405.)

[2] Wolf, *Reise nach Zeilan*, Berlin en Stettin, 1782 en 1784, Th. I, s. 179.

in het Platduitsche dialect dier streken wel Gollenesse zal luiden. Wolf, die omstreeks denzelfden tijd op Ceilon kwam, toen Gollenesse dit eiland verliet, kan zich niet geheel vergist hebben, waar hij dezen een landgenoot noemt. Daar de Compagnie zooveel buitenlanders in dienst nam, was er mijns inziens evenmin reden voor Gollenesse, toen hij in 1723 als sergeant naar Indië vertrok, om een verkeerde geboorteplaats op te geven. Waarschijnlijk was dus Gollenesses vader, uit Mecklenburg afkomstig, in Nederlandschen krijgsdienst getreden, en werd hem, toen hij te Groenlo in garnizoen lag, de zoon geboren, wiens Indische loopbaan hier wordt medegedeeld. In 1724 tot Vaandrig bevorderd, werd Gollenesse vijf jaar daarna Luitenant en reeds in 1730 Kapitein. Van zijne verrichtingen in deze militaire rangen is mij niets bekend, maar zijne buitengewoon snelle bevordering mag, zoo al niet aan hooggeplaatste kruiwagens, aan zijne verdiensten als zoodanig worden toegeschreven. In 1732 ging hij over in civielen dienst en werd als Gezaghebber met het bestuur der factorie te Bantam belast. Met hoeveel ijver en en zorg hij deze moeielijke betrekking waarnam, blijkt duidelijk uit de hier medegedeelde, door hem met zooveel talent gestelde Memorie tot Naricht van zijn opvolger. Daaraan was het ongetwijfeld te danken, dat hem in 1734 het Commandement over het vooral vroeger voor de Compagnie veel gewichtiger peperland Malabar werd toevertrouwd. In dit ambt, dat Gollenesse ruim acht jaar bekleedde, beleefde hij zorgelijke tijden, daar hij eerst de zoogenaamde Angriaansche zeeroovers, later het Hindoe-rijk Travankoor moest bestrijden, welke beide oorlogen een hoogst ongunstigen uitslag hadden, en, omdat er in de bestaande geschiedwerken over onze Compagnie bijna niets over te vinden is, hier beknopt moeten worden beschreven.

In het begin der achttiende eeuw had zekere Angria, een opstandeling tegen de heerschappij van den Grooten Mogol, op Dekans Westkust tusschen Bombai en Goa een zeerooverstaat gesticht, die weldra voor de vaart tusschen Hindostan, Perzië en Arabië even gevaarlijk werd, als de Algerijnen den handel in de Middellandsche Zee onveilig maakten. Reeds in 1707 hadden deze zeeschuimers twee vaartuigen der Compagnie bemachtigd en wilden zij de gevangen schepelingen alleen tegen hoog losgeld vrijlaten. Hoewel de Indische Regeering het volgende jaar aan hare gewapende schepen gelastte, bij elke gunstige gelegenheid de Angrianen aan te tasten, was zij buiten

staat, hun gevoelige nederlagen toe te brengen, en moest zij zelfs bij de Resolutie van 5 September 1715 de treurige verklaring afleggen, dat de uitroeiing van dezen roofstaat onuitvoerlijk scheen. Toen echter in 1738 de uit Mokka komende schepen wederom door de Angrianen werden beroofd, besloot de Indische Regeering tot krachtige maatregelen ter hunner tuchtiging en gaf aan den kloeken en voortvarenden van Imhoff, destijds Gouverneur van Ceilon, de opdracht, daartoe met Gollenesse al het noodige te beramen. Maar ook deze expeditie liep zeer ongelukkig af, zoodat de Commandeur van Malabar — zoo diep was 's Compagnies macht in Voor-Indië reeds gezonken — in 1740 zelfs volmacht verkreeg, om met de zeeroovers een contract van vrede en vriendschap aan te gaan. Uit den aard der zaak kon dit flauwhartig besluit niet met eenigszins bevredigenden uitslag bekroond worden. Nog in 1754 leed de Nederlandsche vlag een nieuwe nederlaag in deze wateren, toen de naar Suratte uitgezonden schepen Wimmenum en Vrede met de naar Perzië bestemde bark Jakatra eensklaps door de geheele zeerooversvloot werden aangevallen. Na een bloedig en roemrijk gevecht vlogen de beide eerstgenoemde vaartuigen in de lucht, terwijl de opvarenden der geheel reddeloos geschoten en van masten beroofde bark met enkele schipbreukelingen uit de verbrande schepen in handen der Angrianen vielen, die hen gruwelijk mishandelden en tot de zwaarste slavendiensten doemden. In weerwil van dien smaad zon de Indische Regeering alleen op het sluiten van een vredestractaat, terwijl zij tot lossing harer gevangenen de kapitale som van *f* 22,955 moest uitgeven. Thans echter was de laatste ure van den roofstaat geslagen, maar die slag kwam van geheel andere zijde, van de Engelsche Oost-Indische Compagnie, welke jaarlijks vijftig duizend pond sterling ten koste legde, om hare handelschepen met behoorlijk convooi tegen de zeeschuimers te beveiligen. In Februari 1756 vermeesterde de later zoo beroemd geworden Clive met de vloot van den Admiraal Watson na hardnekkigen strijd de hoofdvesting der Angrianen op het eiland Geria; de indruk dezer overwinning was zoo overweldigend, dat de zeeroovers al hunne andere forten op deze doorsneden kust aan de Maratten overgaven.[1] Dit verbazende verschil in krachtsontwikkeling tusschen

---

[1] Zie Resolutie van 26 Aug. 1707, 10 Sept. 1708 en 5 Sept. 1715; 28 Sept. en 27 Oct. 1738, 6 Oct. 1739 en 16 Sept. 1740; 29 Oct. 1754, 19

le twee zoo lang op elkander naijverige Oost-Indische Compagnieën kan als de voorafschaduwing worden aangemerkt, welke ... beide de andere na een halve eeuw geheel uit het sagen... Hindostan zou verdringen.

Veel grooter waren nog de beslommeringen, die Gollenesse gedurende zijn bestuur over Malabar ondervond van den toen uitgebroken oorlog met Travankoor, welks vorst zijn aan het zuidwestelijk einde van Dekan gelegen rijk hoe langer hoe meer noordwaarts uitbreidde over de kleinere Hindoe-staten, die door hunne nabuurschap met Cochin sedert lang in bondgenootschappelijke verhouding tot de Nederlanders stonden. Ook was er der Compagnie veel aan gelegen, dat Travankoor de kracht der wapens zou ondervinden, omdat het monopolie, dat zij ... dusver ongestoord genoten had van de daar geproduceerde peper en gefabriceerde katoenen stoffen, in den laatsten tijd groote inbreuken geleden had, zoo door de Engelschen, die te Anjengo op de kust van Travankoor eene factorie gesticht hadden ... ook uit hunne nederzettingen op de kust van Coromandel ... Travankoorsche kleedjes tot zich trokken, als door de Franschen, die nu van Mahé uit eene poging deden, om insgelijks vasten voet in Travankoor te verkrijgen. Daar bovendien de altijd doorzettende van Imhoff er zeer op had aangedrongen, dat de Travankoorsche oorlog met kracht zou gevoerd worden, werd Gollenesse bij Resolutie van 15 September 1740 tot Admiraal ... Veldoverste over deze expeditie benoemd, en tevens besloten, de kust van Travankoor, om den vorst tot het toestaan der door de Compagnie begeerde vredesvoorwaarden te noodzaken, minstens gedurende twee moessons door een voldoende scheepsmacht ... blokkeeren. Aanvankelijk behaalde Gollenesse te land enkele voordeelen, en gelukte het hem, het rijk van Peritally tegen ...vankoors legermacht te beschermen. Daar de Indische Regeering echter omstreeks dezen tijd door den Chineeschen opstand ... Batavia en den daaruit ontsproten bloedigen Javaanschen oorlog buiten staat was, de vereischte troepen naar de Vaste kust afzenden, ging dit succes te land spoedig weder verloren, ... kon men zelfs niet beletten, dat Travankoor het rijk van ...lang overweldigde. Ook de onder Gollenesses leiding staande ...kade der kust van Travankoor had weinig effect, daar ... geen mogelijkheid kon belet worden, dat de Engelschen

...ert 27 Aug. en 11 Oct. 1756 Verg. ook du Bois, *Vies des Gouv. Gén.*, 2..9 en J. Talboys Wheeler, *Short History of India*, p. 259 en 336.

en Franschen, met welke naties de Compagnie officieel in vrede was, den handel op dit rijk voortzetten. Zoo moest de Indische Regeering reeds bij Resolutie van 9 Juli 1742 aan de Malabaarsche Ministers de machtiging verleenen, om op welke voorwaarden ook vrede met Travankoor te sluiten. Dewijl echter de vorst van dien staat volstrekt ongeneigd was, naar vredesvoorstellen te luisteren, bleef de oorlogstoestand voortduren, zoodat die last zes jaar later nogmaals herhaald werd. Eindelijk kwam de vrede met Travankoor den 15den Augustus 1753 tot stand, waarbij de Compagnie van alle verbindtenissen met hare aloude bondgenooten op de Kust van Malabar moest afzien en deze geheel aan de willekeur van den oppermachtigen vorst van Travankoor prijs gaf. Wat baatte het bij zulk een smadelijk beding, dat deze vorst aan de Compagnie het monopolie van den lijnwaad en peperhandel bleef verzekeren. Nu hare onmacht zoo zonneklaar gebleken was, vereischt het toch geen betoog, dat er op de handhaving van dien voor de inlanders zoo schadelijken alleenhandel hoegenaamd niet te rekenen was. Meer nog dan de oorlog met de Angrianen toonde die met Travankoor, hoezeer de eens in Dekan oppermachtige invloed der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie gedaald was tot een schaduwbeeld, dat bij den eersten oorlog met een der mededingende Europeesche natiën als kaf voor den wind verstuiven moest. [1]

Reeds in 1742 was Gollenesse van Commandeur op Malabar tot Gouverneur van Ceilon bevorderd. Daar echter dit gouvernement, hetgeen hij negen jaar bestuurde, behalve het eiland Ceilon ook de zoogenaamde Overkust van Madoera en Toetikorin omvatte, en de bestuurders dezer belangrijke provincie wegens den verren afstand der hoofdstad van Neerlandsch-Indië steeds een soort van oppertoezicht hadden over de zoo veel minder uitgebreide Hollandsche bezittingen op de Kusten van Malabar en Coromandel, had Gollenesse ook in zijne nieuwe betrekking nog genoeg met den Travankoorschen oorlog te stellen. Zelfs werd hij bij Resolutie van 15 September 1744 gemachtigd, onder den schijn eener inspectie naar de kust van Madoera een poging te wagen, of het hem mogelijk ware, door een samenkomst met den vorst van Travankoor den vrede tot stand te brengen. Op Ceilon zelf was de stand van zaken gedurende Gollenesses

[1] Zie Resoluties van 15 Sept. 1740 en 9 Juli 1742, den over den verwarden toestand van Malabar zeer uitvoerigen Alg. Brief aan Bewindh. van 8 Januari 1741 en Lauts, D. III, bl. 123—125.

langdurig bestuur veel minder oorlogzuchtig. Wel was de verhouding met den Keizer van Kandi reeds sedert van Imhoff zeer gespannen, en bestond er groote ontevredenheid onder de kaneelschillers, maar ingevolge den herhaalden aandrang der Indische Regeering wist Gollenesse met veel diplomatiek beleid gevaarlijke uitbarstingen te voorkomen. De ten deele door Engelsche inblazingen opgestookte Kandische oorlog, waarin onze troepen voor het eerst de hoofdstad van dit binnenlandsche rijk bezetten, en de Gouverneurs Lubbert Jan Baron van Eck en Iman Willem Falck nog eenmaal toonden, dat de Compagnie ook om de West van Indië niet geheel machteloos was, valt dan ook in het later tijdvak van 1760—1766.

Tegelijk met zijne benoeming tot Gouverneur van Ceilon verkreeg Gollenesse den titel van Extraordinair Raad van Indië, en vijf jaar later in 1747 werd hij tot gewoon Raad van Indië bevorderd. Hoezeer men zijne verdiensten op prijs stelde, bleek trouwens daaruit, dat hij, in weerwil zijner verwijdering van Batavia, na van Imhoff's overlijden door den Raad van Indië den 3den November 1750 werd gekozen, om Mossel als Directeur-Generaal te vervangen, en dat hij in October daaraanvolgende door Bewindhebbers in die hooge en invloedrijke betrekking werd bevestigd. Eerst in Maart 1751 verliet Gollenesse Ceilon, zoodat hij niet voor den herfst van dat jaar de zittingen van den raad kon bijwonen. Zijn overlijden in 1755 besloot een werkzaam en nuttig leven na een ruim dertigjarigen Indischen dienst. Uit een brief, dien Gollenesse in 1784 uit Bantam aan de Indische Regeering richtte, bleek mij nog, dat hij destijds gehuwd was; de familienaam dier gemalin, waaruit misschien zou blijken, dat zij aan invloedrijke regeeringspersonen vermaagschapt was, bleef mij echter onbekend, evenzeer, of hun echt met kinderen gezegend werd.

Lotens levensloop was reeds eenigszins meer in bijzonderheden bekend door een uit zijn boedel afkomstigen bundel papieren, waaromtrent Prof. Veth in het Utrechtsch Historisch Genootschap rapport uitbracht [1]. Johan Gideon Loten, geboren te Utrecht,

[1] Zie *Kroniek Hist. Gen.*, 1860, bl. 107—131. Hoe belangrijk deze gegevens omtrent Lotens levensloop ook zijn, vindt men er niets omtrent zijne Commissie naar Bantam, terwijl zij ook in andere opzichten hierboven uit de andere mij ten dienste staande bronnen konden worden aangevuld.

vertrok in het begin van 1732 naar Indië met den rang van Onderkoopman. Hoezeer zijne familie, voorzoover mij bekend is, niet onder de patricische gerekend wordt, was hij vermaagschapt aan het aanzienlijke geslacht der Hasselaars, dat destijds onder de hooge ambtenaren in Indië en onder de Bewindhebbers herhaaldelijk voorkomt. Daaraan was het waarschijnlijk te danken, dat Loten, nog voor zijne aankomst te Batavia, reeds den 10den Juli werd aangesteld tot de vrij belangrijke betrekking van Fiscaal te Samarang. Alvorens naar zijn nieuwe standplaats te vertrekken, trad Loten den 23sten Augustus, nadat hij nauwelijks drie weken den bodem van Indië betreden had, in den echt met de nog geen zestienjarige Anna Henrietta van Beaumont. Blijkens haar grafschrift in de oude Hollandsche kerk binnen het fort te Colombo was zij toch den 13den November 1716 aan de Kaap de Goede Hoop geboren en dus waarschijnlijk eene dochter van den daar in 1724 overleden Indepedent Fiscaal Cornelis van Beaumont, gesproten uit het bekende patricische geslacht van dien naam. [1] Negen jaar bleef Loten te Samarang, totdat hij in 1741 weder naar Batavia vertrok; daar hij waarschijnlijk reeds bij zijn vertrek naar de hoofdplaats van Java's Noordoostkust den rang van Koopman verkreeg, zal hij toen tot Opperkoopman bevorderd zijn. Waar hij in dien rang werkzaam was, is mij onbekend, maar reeds in 1744 vertrok hij als Gouverneur met huisvrouw en eenige dochter naar Makassar, waar hij in het laatst van Maart het bestuur van Adriaan Hendrik Smout overnam. Met veel diplomatiek beleid handhaafde Loten gedurende zes jaar het Nederlandsch gezag tegenover de steeds onrustige Koningen van Boni en Goa en de andere voortdurend op elkander naijverige, bondgenootschappelijke Vorsten, zooals omstandig vermeld wordt in de Memorie tot Naricht, waarbij hij den 17den October 1750 dit gouvernement aan zijn opvolger Mr. Cornelis Rosenboom overdroeg. [2]

Loten, die reeds in December 1747 van Bewindhebbers den titel van Extraordinair-Raad van Indië verkregen had, nam bij zijne terugkomst te Batavia terstond deel aan de verkiezing van

---

[1] Zie het curieuse prachtwerk: L. Ludovici, *Lapidarium Zeylanicum, being a collection of monumental inscriptions of the Dutch churches and churchyards of Ceylon*. Colombo, 1877. 4o.

[2] Deze Memorie werd reeds in 1853 uitgegeven door Mr. J. A. Grothe met inleiding van Prof. Veth in de *Berichten Hist. Gen.* te Utrecht, D. V, St. 1, bl. 1—44.

Mossel en Gollenesse tot Gouverneur- en Directeur-Generaal. [1] Ook had hij natuurlijk een werkzaam aandeel in de zoo gewichtige beraadslagingen, die de hachelijke stand van zaken, zoo op Midden-Java als in Bantam, gedurende het jaar 1751 in het leven riep, terwijl hierboven uitvoerig is uiteengezet, hoe hij in het begin van het volgende jaar de belangrijke zending aan het Bantamsche Hof vervulde. Het kan dan ook niet verwonderen, dat de Indische Regeering, toen het Gouvernement van Ceilon weder open viel door het spoedig overlijden van Gollenesses opvolger, Gerard Jan van Vreeland, deze gewichtige betrekking aan Loten opdroeg. Den 30sten September 1752 nam hij daar het bestuur over van den waarnemenden Gouverneur Jacob de Jongh en wist tot zijn vertrek uit Ceilon op 17 Maart 1757 de vrede en rust in dit eiland op even geschikte wijze te handhaven als zijne voorgangers van Imhoff en Gollenesse. Gedurende zijn verblijf op Ceilon werd Loten in October 1754 door Bewindhebbers tot Raad van Indië benoemd. Den 10den Augustus van het volgende jaar verloor hij er zijne echtgenoote, die aldaar begraven werd met hun weinige dagen te voren overleden kleinkind, het zoontje hunner eenige dochter, die met een mij overigens onbekenden van der Bruggen gehuwd was. [2] Dit verlies droeg waarschijnlijk bij tot Lotens besluit, om naar Nederland terug te keeren, waar hij in Juni 1758 als Admiraal der retourvloot aankwam. Ook was Loten zeer gefortuneerd, daar hij tot aanvulling der geldschaarschte in de openbare kassen van Ceilon 82000 rijksdaalders uit zijne partikuliere geldmiddelen had voorgeschoten, welke som tijdens zijn laatste verblijf te Batavia op verzoek van den Gouverneur-Generaal Mossel tot 100,000 werd aangevuld.

De terugbetaling dezer aan de Compagnie geleende gelden gaf aanleiding, dat Loten zich eenige jaren daarna bij Bewindhebbers beklaagde over de wijze, waarop dit had plaats gehad. Bij dit bezwaarschrift moet ik een oogenblik stilstaan, want terwijl Prof. Veth Lotens verzoek billijk noemt, schijnt het mij na aandachtige lezing van het Request, dat men hier den vinger legt op een dier financieële knoeierijen, waardoor de hoogst geplaatste dienaren der Compagnie maar al te dikwijls de

---

[1] Zie de Jonge, D. X, bl. 162.

[2] Misschien Dirk Willem van der Bruggen, in 1746 Onderkoopman en Resident te Rembang.

belangen van dit handelslichaam benadeelden.[1] Loten erkent zelf, dat de het laatst te Batavia gestorte 18000 rijksdaalders aan zijne gemachtigden aldaar zijn gerestitueerd en door deze met de destijds gewone korting van $7\frac{9}{13}$ percent ten behoeve der Compagnie aan hem werden overgemaakt. Tevens verzekert hij echter, dat Mossel hem had geguarandeerd, dat de hoofdsom van 82000 rijksdaalders voor altijd op Batavia kon blijven staan, totdat die door hem of van zijnentwege zou worden opgevorderd, en dat de daarop vervallen interest hem steeds rechtstreeks door den Groot-Cassier zonder eenige onkosten zou worden geremitteerd. Dit was dan ook geschied, totdat Mossel op het laatst zijns levens door voortdurende ziekelijkheid niet meer in persoon op de behandeling van zaken kon toezien. Van dat oogenblik af had de Groot-Cassier den interest aan Lotens gemachtigden te Batavia uitbetaald, welke spoedig daarop een aanschrijving der Indische Regeering ontvingen, om Loten te waarschuwen, dat de geheele som zou worden terugbetaald. Dit kapitaal wierd toen na aftrek van $2\frac{1}{2}$ pCt. provisie-penningen, de bekende korting van $7\frac{9}{13}$ voor de Compagnie en van $\frac{1}{4}$ pCt. voor den Negotie-Boekhouder aan Loten ter hand gesteld, die nu aan Bewindhebbers verzocht, dat hem deze korting en de interest van 6 pCt. over 18 maanden, van het oogenblik der terugbetaling te Batavia tot de ontvangst van het geld in Nederland, zou worden vergoed. Dat dit verzoek werd afgewezen, komt mij waarlijk niet vreemd voor. Daar de rentestandaard in Indië zooveel hooger is dan in Europa, was het toch een groot nadeel voor de Compagnie en een onbehoorlijk gunstbetoon aan Loten, dat de eerste de op zwaren interest geleende penningen niet kon aflossen, wanneer haar zulks gelegen kwam. De omstandigheid, dat Mossels naar het schijnt alleen mondeling gegeven belofte niet nagekomen werd, zoodra de Gouverneur-Generaal er niet de hand aan kon houden, bewijst, dunkt mij, dat de Indische Regeering het ook zoo opvatte. Dat Loten met Mossel zeer bevriend was, kwam mij ook in andere opzichten zeer waarschijnlijk voor, terwijl zijn neef, de toenmalige Resident van Cheribon Mr. Pieter Cornelis Hasselaar, den 24sten April 1757 met Mossels dochter in den echt trad.[2]

[1] Het Request met de eindbeschikking van Bewindhebbers dd. 1 April 1767 is afgedrukt in de *Kron. Hist. Gen.* te Utrecht, 1860, bl. 116—124.

[2] Bij uitzondering, voorzoover de Indische ambtenaren der achttiende eeuw aangaat, vindt men van dezen Hasselaar een uitvoerig levensbericht in van der Aa, *Biogr. Woord. der Nederlanden.*

Kunnen Lotens handelingen in geldelijke aangelegenheden misschien niet in elk opzicht den toets van een nauwkeurig onderzoek doorstaan, blijkens de door hem nagelaten papieren had hij steeds een open oog voor zaken van wetenschap, terwijl hij bij zijn overlijden een belangrijk kabinet van natuurhistorische voorwerpen naliet. Gedurende zijn verblijf te Samarang deed hij in 1740 een uitstapje naar het binnenland, waarop de oudheden van den Oenarang zeer zijne aandacht trokken. Als Gouverneur van Makassar liet hij door den Boekhouder Johan Michiel Aubert een groote kaart van Celebes vervaardigen, die men in de collectie Bodel Nijenhuis aantreft. [1] Ook getuigt het meer voor zijn wetenschappelijken zin dan voor zijn trouw aan de Compagnie, dat hij in 1775 met den beroemden Engelschen hydrograaf Dalrymple in briefwisseling was en dien onderanderen kaarten van Celebes bezorgde. Na zijn terugkeer in Europa deed hij verschillende reizen; zoo was hij blijkens het zooeven aangehaalde Request in 1763 tot herstel van gezondheid in Frankrijk, terwijl hij jaren daarna nog een tocht deed naar de Kaap de Goede Hoop, waar hij van Februari 1776 tot Maart van het volgende jaar verbleef, het binnenland bereisde en omtrent deze kolonie en hare bewoners veel bijzonderheden opteekende. Daar Loten deze reis geheel als partikulier ondernam, ligt het vermoeden voor de hand, dat die vooral geschiedde, omdat er op wijlen zijne aan de Kaap geboren gemalin eene erfenis was opengevallen. Loten bereikte een hoogen ouderdom, daar hij eerst omstreeks 1790 te Utrecht overleed; althans in dat jaar werden zijne nagelaten zeldzaamheden in die stad verkocht [2].

Willem Hendrik van Ossenberch, wiens levensloop hier nog moet worden medegedeeld, werd te IJperen geboren en vertrok in 1742 als Vaandrig naar Indië. Het jaar daarna werd hij benoemd tot Luitenant bij de dragonders, die in rustige omstandigheden den Gouverneur-Generaal tot lijfwacht dienden, en reeds in 1744 bij dat korps tot Kapitein, in 1745 tot Ritmeester bevorderd. In dien rang was hij tevens Majoor der

[1] In het Rijksarchief zijn van dezen Aubert nog een zevental kaarten van Celebes.

[2] Zie *Konst- en Letterbode* van 1790, bl. 34.

lijfwacht en verzelde als zoodanig den opperlandvoogd van Imhoff op diens belangrijke reis over Java, die van 24 Maart tot 10 Juni 1746 duurde, en waarbij achtereenvolgens een bezoek gebracht werd, eerst te scheep aan de kantoren te Rembang, Soerabaja, Sumanap, Pasoeroean, Bangkalang en Samarang, en toen over land naar Soerakarta en voorts door de Mataram, Bageleen en Banjoemaas naar Tagal en Cheribon, vanwaar men over Krawang te Batavia terugkeerde.[1] In 1750 verkreeg van Ossenberch den rang van Luitenant-Kolonel en behaalde in den herfst van dat jaar grooten lof door de flinke wijze, waarop hij de Bageleen van de Javaansche opstandelingen zuiverde. Boven werd reeds omstandig verhaald, welk een roemrijk aandeel hij, vooral in den zomer van 1751, had in de verschillende gevechten tegen de Bantamsche rebellen, en hoe hij in Augustus 1753 aan den Raad van Indië van der Parra op diens zending naar Bantam tot installeering van den nieuwen Sultan werd toegevoegd.

Veel gewichtiger post werd hem kort daarna bij Resolutie van 30 October 1753 opgedragen, toen hij wegens de ziekte van den wakkeren Gouverneur van Java's Noordoostkust, Johan Andries Baron von Hohendorff, belast werd met de militaire leiding van den nog altijd op Java voortwoedenden oorlog. Hoezeer de Indische Regeering van Ossenberch aan het hoofd harer Javaansche legermacht stelde, omdat hij door zijne vorige krijgsverrichtingen bij haar als „een vigilant officier" bekend stond, verkreeg de oorlog, die nu reeds zeven jaar geduurd had, omstreeks dezen tijd een geheel ander karakter, daar de beide voornaamste opstandelingen tegen den Soesoehoenan, Mangkoeboemi en Mangkoenegoro, thans onderling in strijd geraakten. Met meesterlijk beleid trok de Gouverneur-Generaal Mossel van deze omstandigheid partij; in Maart 1754 vertrok hij met den in plaats van von Hohendorff tot Gouverneur van Java benoemden Nicolaas Hartingh naar Samarang, waar ook overeenkomstig van Ossenberchs advies besloten werd, het veroverde gebied krachtig bezet te houden, zonder den vijand telkens op den voet te volgen, maar met ieder der hoofdopstandelingen afzonderlijk onderhandelingen aanteknoopen. Op

---

[1] Het uitvoerig dagregister dezer voor de kennis der binnenlandsche toestanden van Java zoo gewichtige reis zag reeds in 1853 het licht in het eerste deel der door het Instituut uitgegeven *Bijdragen*, bl. 291—440.

die wijze kwam reeds in den aanvang van 1755 de vrede met Mangkoeboemi tot stand. Weinige maanden daarna, in Mei van dat jaar, werd van Ossenberch, die nu voor goed in civielen dienst overging, benoemd tot Commandeur van Bantam, tot welks bevrediging hij vier jaar te voren zooveel had bijgedragen. Zes jaar bestuurde hij dit rijk in vrede en rust, totdat hij den 28sten Juli 1761 bij de hier als bijlage opgenomen Memorie het bewind aan zijn opvolger overdroeg, daar Bewindhebbers hem tot loon zijner aan de Compagnie bewezen diensten tot Extraordinair Raad van Indië benoemd hadden.

Slechts kort bleef van Ossenberch in dien rang te Batavia, daar hij reeds in October door de Indische Regeering geroepen werd, om den in de Javaansche taal en zeden zoo buitengewoon ervaren Hartingh als Gouverneur van Java's Noordoostkust te vervangen. Hoezeer dit uitgebreid en aanzienlijk gouvernement toen in het algemeen bevredigd heeten kon, was daar na de verwoestingen van den nauwelijks geeindigden oorlog nog veel gistingstof opgehoopt, zoodat er voortdurend nauwgezet toezicht en beleid vereischt werd, om te voorkomen, dat het onder de asch smeulende vuur opnieuw in lichte laaie vlam uitbarstte. Telkens ontstonden er toch nieuwe verwikkelingen tusschen den Soesoehoenan en de beide vorsten, waaraan hij een deel van zijn rijk had moeten afstaan, terwijl Mangkoeboemi en Mangkoenegoro nog altijd een hevigen wrok tegen elkander koesterden. Ook hield Singosari, halve broeder des Sultans, die zijn toevlucht genomen had bij de afstammelingen van den beruchten Soerapati in de feitelijk geheel onafhankelijke bergstreken van Malang, steeds zijn verzet tegen de Compagnie vol en bedreigde aanhoudend de landen van hare leenmannen, den Soesoehoenan en den Sultan. Terstond nadat van Ossenberch het bestuur over Java aanvaard had, moest hij zorgen, dat Wiramidja, een andere weerspannige Prins en schoonzoon van Mangkoenegoro, in de onder het rechtstreeksch gezag der Compagnie staande regentschappen Patti, Koedoes en Demak geene verwoestingen aanrichtte, terwijl hem tevens door de Indische Regeering gelast was, met de aan haar ondergeschikte strandregenten de noodige maatregelen te beramen tot wering der zeeroovers, die destijds de geheele noordkust van het eiland Java onveilig maakten. Toen van Ossenberch in Mei 1762 de hoven van Solo en Djokjokarta bezocht, deed de Sultan hem het vreemd verzoek, dat de Compagnie Mangkoene-

goro van het eiland Java zoude verwijderen. Hoewel de Gouverneur daarop het eenige gepaste antwoord gaf, dat het met dien laatsten Prins in 1757 gesloten contract niet verbroken mocht worden, moest hij evenwel den Sultan beloven, dat hij diens verlangen aan de Indische Regeering zou overbrengen. Daar ook deze hieraan geen gehoor wilde verleenen, bleef de Sultan in een slechte luim, en had van Ossenberch gedurende zijn bewind de handen vol, om dien vorst van openlijke vijandelijkheden terugtehouden.

In Juni en Juli 1763 deed van Ossenberch een tocht naar Soerabaja, om in persoon den stand van zaken in den onder zijn gouvernement behoorenden Oosthoek optenemen. Ook daar was nog een massa brandstof opgehoopt, want hoezeer de Soesoehoenan reeds bij het contract van 1743 Java beoosten Pasoeroean aan de Compagnie had afgestaan, stonden destijds alleen de strandregentschappen Pasoeroean en Banger (Probolingo) met het daaronder ressorteerende Bezoeki onder haar werkelijk gezag. Malang en Lamadjang waren onder de afstammelingen van Soerapati nog geheel onafhankelijk, evenals het door Balineesche vorsten bestuurde Balamboeang, dat toen behalve de tegenwoordige residentie Banjoewangi ook Panaroekan en Bondowosso omvatte. In het laatst van 1763 had Hendrik Breton, de kundige en voortvarende Gezaghebber van den Oosthoek, uitvoerig betoogd, hoe wenschelijk het was, dat de Compagnie haar gezag ook over deze gewesten vestigde, waartoe thans een schoone gelegenheid bestond, daar een uit Balamboeang verdreven Pangéran hare bescherming had ingeroepen. Van Ossenberch hechtte aan dit voorstel zijne volledige goedkeuring, vooral omdat men daardoor beletten zou, dat de Engelschen, die in deze jaren een drukke vaart door al de wateren van den Archipel onderhielden, daar te eeniger tijd post vatten, in welk geval zij aan den invloed der Compagnie op Java groot nadeel konden berokkenen. De Indische Regeering, die dagelijks meer en meer inzag, dat de omvang van haar beheer in Azië hare krachten reeds te zeer overtrof, wilde vooralsnog van die machtsuitbreiding niets weten, zoodat in dit opzicht de oude toestand onveranderd was, toen van Ossenberch den 13den Mei 1765 het bewind over Java's Noordoostkust aan zijn opvolger Johannes Vos overdroeg.[1]

---

[1] Zie de bij deze gelegenheid door van Ossenberch overgeleverde Memorie tot Naricht, medegedeeld door Mr. R. W. Tadema, *Berichten Hist. Genootsch.*

Te Batavia teruggekeerd, nam van Ossenberch zitting aan de tafel der Indische Regeering, die hem „wiens bekende ijver „en zorg voor het interest van de Compagnie sy soo dikwijls „gelaudeerd had”, kort daarna tot gewoon Raad van Indië verkoos, welke benoeming in October 1767 door Bewindhebbers werd bevestigd. Bij van Ossenberchs ons gebleken overtuiging van het raadzame der onderwerping van het nog onafhankelijke Oost-Java mogen wij met rede vooronderstellen, dat zijn advies er veel toe heeft bijgedragen, dat de Indische Regeering op het einde van 1766 aan den Gouverneur Vos de machtiging verstrekte, om Balamboeang te bezetten, hetgeen in de beide volgende jaren door de verovering dezer streken gevolgd werd, hoewel de geheele bevrediging van dit deel van Java eerst in 1777 plaats had, toen de Boegineesche zeeroovers voor goed uit het eiland Noesa Baroeng verdreven werden. Voorts zond de Indische Regeering van Ossenberch in Mei 1768 als Commissaris naar Bantam, om daar den lateren Sultan Alioeddien als Kroonprins te installeeren. Deze zending was hem vooral opgedragen, omdat hij door zijn vorig bestuur over Bantam aan het Hof zeer bemind was, terwijl hij tevens van deze gelegenheid gebruik maakte, om opnieuw op de bevordering der peperteelt aan te dringen en gerezen verwikkelingen aan de grens van 's Compagnies gebied bewesten de Tangeransche Rivier te beslechten [1]. Twee jaar daarna, den 21sten Juli 1770, overleed van Ossenberch te Batavia, nadat hij der Compagnie gedurende acht en twintig jaar trouw en onafgebroken gediend had en door zijn moed en trouw zooveel tot de bevestiging van haar gezag over het geheele eiland Java had bijgedragen [2].

De mededeeling dezer korte levenschets scheen mij te eerder gewettigd, omdat dienaangaande niets bekend was, voordat de Jonge in het laatste deel van zijn groot werk veel omtrent van Ossenberch had medegedeeld. De naam van dezen even beleidvollen ambtenaar als dapperen krijgsman was zelfs nagenoeg geheel bij onze vorige geschiedschrijvers van Java verloren gegaan. Hageman noemt van Ossenberch niet, evenmin als diens opvolger Johannes Vos, in [illegible] lijst der Gouverneurs van Java's Noordoostkust, terwijl [illegible]

[illegible] D. V, St. 2, bl. 178—203; verg. voorts over hem de Jonge, [illegible] 372, 380, 386—388 en 392—395, dien wij hoofdzakelijk volgden.
[illegible] aan Bewindh. van 31 December 1768.
[illegible] van 1771.

hij het doet voorkomen, evenals Lauts en op hun voetspoor Prof. Veth, alsof de onderwerping van Malang en de verder oostwaarts liggende streken reeds door Hartingh was beraamd en aangevangen, hoezeer deze Gouverneur eene bezetting van dit gebied ten sterkste had ontraden, omdat hij daarin een nadeel voor de Compagnie zag. [1] Wanneer de door den hoogleeraar Veth zoozeer gewenschte openbaarmaking heeft plaats gehad der officieële bescheiden betrekkelijk de verovering van zuidoostelijk Java van Malang tot Banjoewangi, welke reeds door den verdienstelijken de Jonge bijeenverzameld waren en door mij in het vervolg van diens werk zullen worden toegelicht en uitgegeven, zal het blijken, hoe deze door van Ossenberch aanbevolen, voor de geschiedenis van het Nederlandsch gezag op Java zoo belangrijke onderneming onder diens opvolgers Vos en van der Burgh werd uitgevoerd.

---

[1] Zie Hartinghs Memorie van Overgave aan van Ossenberch bij de Jonge, D. X, bl. 332; Hageman, D. I, bl. 209; Lauts, D. III, bl. 212 en Prof. Veth, D. II, bl. 500.

I.

Memorië weegens den tegenwoordigen staat en stand der saken aan het Hoff van Bantam, opgesteld door den afgaanden Gesaghebber Julius Valentein Stein van Gollonesse, om te dienen tot narigt aan synen vervanger, den Opperkoopman Jacob Roman, dd. 28 Aug. 1734.[1]

Mynheer, nademaalen het Haar Hoog-Edelheedens heeft behaagt volgens Resolutie, in Rade van India genomen op den 23 July jongstleden, my met het Commandoment ter Custe Mallabaar te begunstigen, en UEd. op den 27 daaraanvolgende tot mynen vervanger aan te stellen, met ordre, om aan UEd. agter te laten een duydelyke en distincte Memorie nopens den presenten toestand van saken aan het Bantamsche Hoff met den aankleve van dien; soo heb ik niet willen nalaten, in nakominge van soo dierbaar bevel, aan UEd. te vertoonen, hetgeene in myn tweejarig bestier van opmerking en aangelegenheyd is voorgevallen, en hoedanig sig tegenwoordig de hoffsaken laten aansien, met byvoeging van de noodsakelykste en permanente ordres van Haar Hoog-Edelheedens. Hoewel de dagelykse besigheden en kortheyd des tyds my niet toelaten, hetselve na behoren te beschaven en in ordre te brengen, sal ik alleen noteeren, hetgeene betrekkelyk is tot den dienst der Ed.Comp., sonder een ampel beschryving van Bantam te maken. Om UEd. hetselve wel te doen begrypen, sal ik een weinig terug moeten treden en UEd. aanwysen, hoedanig het alhier gesteld was ten tyde van myn komst.

---

[1] Jacob Roman, misschien verwant aan Zacharias Roman, die van 1696—1703 de Bantamsche zaken bestierde, was geboren te Amsterdam, ging in 1721 als Onderkoopman naar Indië en werd in 1730 Koopman. Als zoodanig was hij opperhoofd van het kantoor te Soerabaja, totdat hij met den rang van Opperkoopman tot Gezaghebber van Bantam werd benoemd. Reeds in 1736 verliet hij Bantam wegens zijne benoeming tot Boekhouder-Generaal der Hooge Regeering, terwijl hij twee jaar later repatrieerde.

Paducca Siri Sulthan Aboel Mochasin Mochamed Zeinoel Abadin [1], vader van syn presente Hoogheyd, was in dien tyd Coning van Bantam, een Prins, die coninglyke hoedanigheden besat, die egter seer beswalkt syn geworden door een laffe inschikkinge en toegeevendheid aan een menigte baldadige kinderen, die de inboorlingen, soowel als vreemdelingen, door ongeoorloofde knevelaryen en afpersingen schier tot wanhoop bragten. En schoon den ouden Vorst haar, verre van gebrek te laten lyden, rykelyk besorgde, ja meer als syn vermogen toeliet, soo koste hy echter geensints voldoen aan hunne begeerlykheyd en verquistingen, want dagelyx hoorde men menigvuldige klagten van de arme ingesetenen, die dan door d'eene en dan door d'andere Coningssoon ware van het hare berooft. Den Coning sag haar niet alleen alles door de vingeren, maar alle degeene, die sich verstoutten, aan hem de buytensporigheeden van syne kinderen bekend te maken, [2] in desselfs ongenade, hetwelk ik by eygene ondervinding weet, want siende de saken dusdanig geschapen by myn komst alhier, oordeelde ik van mynen pligt te wesen, Syn Hoogheyd kragtige en ernstige vertogen dierwegen te doen, maar dat was (soo men segt) voor de deur van een doven geklopt, en vond gansch geen ingang by hem, soodat ik daardoor niets heb gewonnen, als my de [3] van deesen Vorst op den hals te halen.

Intusschen vereyschten de saken egter een spoedig redres, off totale ruine van de peperculture was te dugten, want de Lamponders of aanbrengers van desen corl hebben voornamentlyk gevoeld de knevelaryen van 's Conings sonen en andere Ryxgroten, alsoo deselve geen betaling kosten erlangen als na lang wagten, wanneer sy nog moesten tevreden syn met gecargeerde kleeden in plaats van geld [4]. Maar voornamentlyk wierden deselve verongelykt door een valsche mate off coelok, hetwelk eyndelyk soo groff toeging, dat dese menschen in steede

---

[1] Sultan Aboe'l Mahasin Mohammed Zeinoe'l Abedien werd, na het overlijden van zijn onderen broeder Sultan Aboe Falal Mohammed Jaja, op 24 Aug. 1690 door de Bantamsche Rijksgrooten tot vorst gekozen, en als zoodanig namens de Indische Regeering door den als Commissaris gezonden Raad van Indië Isaäc de Saint Martin den 15den Januari 1691 gekroond. (De Jonge, D. VIII, bl. 69—74). Hij overleed op zestigjarigen leeftijd in den nacht van 11 op 12 Juli 1733. (ald. D. IX, bl. 207.)

[2] Hier in het afschrift op het Archief uitgevallen *vielen* of *quamen*.

[3] Hier uitgevallen *ongenegenheyd* of iets dergelijks.

[4] Voorheen veel gebruikte handelsterm (van *carguer*, oud-Fransch voor

van één bhaar[1] anderhalve moesten leveren, en hetselve wierd als een gepermitteerde handel aangesien. Totdat eyndelyk den WelEdelen Groot Agtbaren Heer Raad Ordinaires Michiel Westpalm, thans Eerste Raad en Directeur-Generaal van Nederlands-India, aan het Bantamsche Hoff als Commissaris van de Hoge Indiasche Regeering verscheen, om den Prins Pangerang Rana Mangala als Croonprins aan te stellen, wanneer Syn Edele, om den voortgang van dit quaad te stuiten en daarin te voorsien, den Coning noodsaakte, by de vernieuwde contracten art. 7 te laten insereeren en te beloven, de Lamponders in 't aanstaande door alle minnelyke wegen, als een prompte betaling en regtmatige behandeling, tot de peperculture te animeeren, in steede van die menschen door de harde behandelingen van sommige Bantamsche Ryxgroten daarvan af te schrikken, en art. 9, dat de peper aan de Lamponders derect, en niet sal betaalt werden aan syne sonen, met Spaansche realen in steede van gecargeerde kleeden.[2] Dese heylsame pogingen hadden wel in den beginne een gewenschte uytwerkinge, maar alsoo den Coning kort daaraan door hooge jaaren en corrupties in een suffende staat geraakte, soo wierden de saaken hoe langer hoe erger, totdat eyndelyk denselven op 12 July quam te sterven.

Door de goede schikkingen, die Haar Hoog-Edelheedens gemaakt hadden, wierden de onlusten en verwarringen, die veele niet sonder reeden hadden gevreest weegens het groot

---

charger) voor dunne weefsels, die sterk gepapt zijn, om ze een beter aanzien te geven, dan hun werkelijk gehalte verdient.

[1] De bahra peper woog drie pikols of 375 Amst. ponden, maar was in de Lampongs grooter. Verg. Jr. de Rovere van Breugel, *Bedenkingen over Bantam*, in deze *Bijdragen*, N. R., D. I, bl. 111, 135 en 137.

[2] Dit Contract van 21 Augustus 1731 is afgedrukt bij de Jonge (D. IX, bl. 182—186), waar men over Westpalms zending naar Bantam leze bl. 175—178. Toen Bewindhebbers in ditzelfde jaar den Gouverneur-Generaal Durven, den Directeur-Generaal Hasselaar en verschillende andere ambtenaren wegens allerlei malversatiën naar Nederland opriepen, werd Westpalm door hen tot Directeur-Generaal benoemd. Van den invloed, dien hij als Commissaris op den Pangéran Ratoe of Kroonprins verkregen had, maakte hij later gebruik, om dien als Sultan tot de onderteekening van het nieuwe Contract van 1733 te doen besluiten (aldaar bl. 234). Hij overleed 24 Augustus 1734, nadat hij der Compagnie bijna een kwart eeuw, meest in maritieme betrekkingen, gediend had. Geboren op Ameland in 1684, ging Michiel Westpalm in 1710 als Onderstuurman naar Indië en werd in 1712 tot Opperstuurman, in 1716 tot Schipper bevorderd. In 1719 werd hij Commandeur en Equipagemeester, zooals de bevelhebber van 's Compagnies zeemacht destijds genoemd werd; in 1726 nam hij als Extra-ordinair en vier jaar later als Ordinair Lid zitting in den Raad van Indië.

getal van 's Conings soonen, waarvan meer dan een wenschte Coning te syn, voorgekomen, en alles bleef in een gewenschte rust. De Bantamse Ryxgroten verklaarden by die gelegendheyd, dat sy geen ander Coning wilden hebben, als die Haar Hoog-Edelheedens aangenaam soude syn, die altyd oplettende, om haere beloften heylig en onkreukbaar te onderhouden, sig hebben gedragen aan de verkiesing, die den overleedenen Coning had gedaan van de Pangerang Rana Mangala tot synen Croonprins en presumptiven erffgenaam, en door welgemelde Haar Hoog-Edelheedens geapprobeerd was. Dusdanig beklom den Bantamsen Throon den Pangerang Ratoe, hebbende aangenomen de naam van Paducca Siri Sulthan Aboel Fatach Mahometh Fafai Djainoel Arifien.

Bij de Bantamse papieren sal UEd. ontwaren, hoe desen Prins weleer veel stoffe tot misnoegen aan Haar Hoog-Edelheedens heeft gegeven, die egter hopen, dat hy met de coninglyke waardigheyd, ook een coninglyk gemoed soude aannemen. En effectieff soo waren de beginselen van deese nieuwe regeering van goede verwagting, hebbende Syn Hoogheyd onderanderen aan de Ed.Comp. verscheyde poincten, die deselve weleer gerequireerd had tot bevordering van de gemeene welstand, uit eygen beweeging toegestaan: [1]

Ten 1e: dat de peper sal worden betaald aan dies eygenaars door 's Comps Ministers in Speelwyk;

ten 2e: dat de baar peper, aangebragt uyt de provintie van van Sillebaar en Silleboe, sal worden betaalt tegens 12 Sp. realen aan de eygenaar; [2]

ten 3e: dat de koperen duyten met 's Comps. stempel in syn ryk gangbaar sullen syn, namentlyk agt voor een dubbelde stuyver;

ten 4e: dat Syn Hoogheyd alle weggelopene slaven, en wel voornamentlyk het jongst gevlugte Balyse geboefte, sal oppacken en binnen Speelwyk aan 's Comps. bediendens overgeven;

---

[1] Dit geschiedde bij het Contract van 9 December 1733, afgedrukt bij de Jonge, D. IX, bl. 241—249.

[2] Om te voorkomen, dat de peper van Silebar naar de Engelschen te Benkoelen werd vervoerd, werd deze bij den inkoop een derde duurder betaald, dan die uit de overige Lampongs en het eigenlijke Bantam. Met het dikwijls in de oude stukken voorkomende Sileboe wordt bedoeld het eigenlijke district Benkoelen. (verg. onderanderen het Rapport van den Direct. Gen. Mossel over Bantam in 1747 bij de Jonge, D. X, bl. 121). Daar de namen der Lampongsche rivieren dikwijls beginnen met het voorvoegsel *si*, evenals die der Soendalanden met *tji*, houd ik Sileboe voor den eigenlijken naam der Rivier van Benkoelen.

ten 5e: de successive contracten, tusschen de Ed.Comp en de voorgaande Coningen van Bantam gemaakt, in alle poincten promptelyk te zullen opvolgen en nakomen, sooals UEd. dat omstandig by de jongste geratificeerde contracten sal konnen beogen.

Vervolgens bevestigde Syn Hoogheyd niet alleen de gifte, die syn overleden heer vader weleer had gedaan van het Campon Baly, maar vergroote hetselve naderhand tot aan de zeekant toe, in dier voegen als de daarvan geëxpedieerde donatie-brieff komt aan te wysen.

Soomede had den WelEdelen Groot Agtbaren Heer Raad Ordinairis Michiel Westpalm ten tijde van Syn Ed. aanweesen alhier bedongen art. 16 der meermelde contracten, dat aan de rivieren voor Speelwyk en Carrangantoe sullen mogen werden gesteld een of meer Nederlanders, ten einde nevens de bedienden van den Coning te waken, en tegen te gaan alle morshandel en sluykeryen in de peper, en meteenen te beletten, dat de Lamponders of andere handelaars in 't haere niet verkort of meerder thollen afgeperst werden, als sy gehouden zyn te voldoen. Hetwelk door den preesenten Coning niet alleen bevestigt is, maar self toegestaan, dat er behoorlijke bomen zijn gemaakt in steede van enkele bamboesen, die men van ouds daartoe gebruykte, en dat deselve alle avonden ordentelyk worden gesloten door 's Comps. daartoe gestelde wagters, blyvende den sleutel in bewaring van 's Comps. wagthebbenden onderofficier in de buytenwagt.

Voorts heeft Syn Hoogheyd meede toegestaan, dat alle vreemde naties onder 's Comps. judicature sullen gehoren en onder hare hoofden gesteld worden.

Vervolgens is Syn Hoogheyd op den 27en Aug. des voorleden jaars op den throon syner voorvaderen bevestigt en voorgesteld door den WelEdelen Heere Wybrand Blom, als Haar HoogEdelheedens Expressen Commissaris aan het Bantamse Hoff, die de oude contracten, met Syn Majesteyts voorzaten gemaakt, vernieuwt en met de poincten hiervoren gemeld geamplieert heeft. [1]

---

[1] Blom voldeed bij deze zending slecht aan de hem door de Indische Regeering gegeven instructie. Vooral werd het euvel genomen, dat hij den Sultan gekroond had, voordat het nieuwe Contract geteekend was, en bij die gelegenheid den vorst »uyt name van de Ed. Comp. den volke had voorgesteld, evenaleens »off hij van 's Comps. wege Bantam regeerde en onse subaltern geworden was.« Want schrijft de Regeering aan Bewindhebbers: »men in politieque affaires

Het eerste werk van eclat, dat Syn Hoogheyd ondernam, was het gevangen nemen van twee syner broeders, genaamt Pangerang Djaja en Pangerang Diepa Coesoema, die sig aan verscheyde misdaden ten tijde van den overleden Coning hadden schuldig gemaakt. En was den eerstgemelde (een egte zoon van den overleeden Coning, uit Ratoe Rachma geboren, die altijd slegte conduite gehad heeft en een compleete losbol is) beschuldigt en overtuygd van particulieren peper te hebben verkogt. Den Pangerang Diepa Coesoema (oudste zoon van den Coning, van een byzit geboren, een zeer wreevelmoedig en gevaarlyk Prins) was niet alleen meede aan diergelyke morsseryen, maar nog behalve dien aan verscheyde andere misdaden schuldig, waarvan het voornaamste was, dat hy sig kort voor syns vaders dood had opgeworpen tot hoofd van een party weggelopen slaven en kwaaddoenders, meest Balyers, deselve met geweeren voorsien, en gewaarschouwt, dat sy door 's Comp^s. volk souden werden geattacqueerd, waardoor het dan gebeurt is, dat dit geboefte middel heeft gevonden, van sig met de vlucht te salveeren.[1]

Deese twee Princen dan in hegtenisse genomen synde, baarde hetselve een ongemeene schrik onder de Bantammers, maar voornamentlyk onder 's Conings familie, want schoon ydereen moeste bekennen, dat deselve ten hoogsten straffwaardig waren, so was men egter door de buytengemeene toegevendheyd van den ouden Coning voor de buytensporigheeden van syne kinderen genoegsaam als van gevoelen geworden, dat sy ongestraft kwaad mogten doen, en dit deed elkeen in syn schulp kruypen, soo men segt, en kan ik UEd. betuigen, dat sedert dit geval my geen de minste klagten wegens derselver ongeregeldheeden syn te voren gekomen.

Soo prysselyk het dan was voor den nieuwen Coning, om een regtmatige straffe te oeffenen, selfs aan die van syn eygen familie, om aan andere te doen sien, wat sy by diergelyke overtreedingen souden hebben te wagten; soo onvoorsigtig was het aan de andere kant, dat dien vorst, sig op nieuw door quade raadsluyden aangesteld, liet verleyden, soekende de heyl-

---

»altijd het decorum of uyterlyke fatçoen bewaren moet, al was het in effecte »daermede soodanig gelegen, als die vreemde uytdrukkingen schynen te denoteeren.» (de Jonge, D. IX, bl. 229—232) Wijbrand Blom, geboren te Amsterdam, ging in 1705 als Assistent naar Indië en werd, na eerst de ondergeschikte rangen doorloopen te hebben, in 1720 tot Extraordinair Raad van Indië en in 1727 tot Gewoon Raad bevorderd, in welken laatsten rang hij in 1737 overleed.

[1] Pangéran Diepa Coesoema werd later naar Ceilon verzonden, blijkens Resolutie der Ind. Regeering van 4 Juli 1735.

same oogmerken van Haar Hoog-Edelheedens te vereydelen door allerhande ongefondeerde excepties en contra-pretensies, niet denkende, dat de Hooge Indiase Regeering in het ontwerp van meermelde poincten niet anders had beoogt als de welstand van sijn persoon en rijk. Hy protesteerde teegens de aanstelling der hoofden 's Comps. wegen over de vreemde naties, die sig alhier ophouden. Hy wilde niet gedogen, dat de sleutel van de boom onder bewaring van 's Comps. bediendens soude blijven.

Voornamentlyk maakte hy sig gehaat by syne Broeders en Ryxgroten, omdat hy onder alderhande pretexten deselve van haere beste landeryen, onderhorigen en goederen beroofde, hetwelk sooverre ging, dat den Panombahan, broederssoon van den overleden Coning, nadat hem Syn Hoogheyd van syn meeste middelen had beroofd, en hy misschien nog voor erger bedugt was, sig in stilte na Batavia retireerde en de bescherminge van de Ed. Comp. versogt[1]. Verscheyde andere souden hem sekerlyk gevolgt syn, indien ik haer hetselve niet had afgeraden. Noyt heeft den Coning groter verbaastheyd laten blyken, als op het horen van dese tyding; syn ogen wierden eensklaps ge-opend, en hy begoste het gevaer te sien, daar hem syn baetsugt in gebragt had. Hy quam twee maal op eenen dag by my in Speelwyk, versoekende en biddende, dat ik hem dog wilde met goede raad assisteeren. Ik manqueerde geensins, my van deese gunstige geleegenheyd te bedienen, en hem voor ogen te houden de weldaden, die hy nog soo jongst van de Ed.Comp. had ontfangen, mitsgaders syn wispeltuurigheyd en ondankbaarheyd. Ik vertoonde hem de gevolgen van syne schraapsugt en alles, wat ik dienstig oordeelde, om aan hem syne waare belangen te leeren kennen. Myne pogingen waren niet te vergeefs; hy luysterde daarna en scheen tot inkeer te komen, en beloofde sig in 't vervolg in alles na Haar Hoog-Edelheedens intentie te willen conformeeren. Hy desisteerde by die gelegenheyd van alle versoeken, die hy jongst door syne gesanten had laten doen, met verdere beloften, dat de familie en goederen van den Panombahan souden gesteld worden onder opsigt van desselfs broeder, den Pangerang Ratoe Bagoes[2] Amad, en dat

[1] Deze Bantamsche Prins heette eigenlijk Pangéran Poetra; verg. de Jonge, D. IX, bl. 247.

[2] In het Bantamsche rijk was *Ratoe Bagoes*, in de oude stukken dikwijls tot *Toebagus* of *Toebackus* verbasterd, de gewone titel van de onechte kinderen des Sultans; zie van Brengel, t. a. pl., bl. 156 en 387.

niemand sig zoude verstouten, haar eenige last aan te doen, of haar iets te ontneemen. Egter also hem gants niet onbekend was, hoedanig den voorzegden Panombahan by de Bantammers bemind is, so toonde hy veel ongerustheyd, omdat denselven so digt by syn ryk verblyff had, en versogt instandig desselfs versending van desen eylande na elders, hebbende dit versoek sedert met veel instanties vernieuwt, niettegenstaande ik Syn Hoogheyd meermalen heb vertoont, dat hy de directie daarvan aan Haar Hoog-Edelheedens had overgelaten, en dat deselve, syne waare belangen beter kennende als hy selfs, niet manqueeren souden, sorge voor syn persoon en ryk te dragen [1].

Voorts stond den Vorst *de novo* toe, dat alle vreemdelingen sonder onderscheyd onder 's Comp^s. judicature sullen staan met bygevoegde bede, dat Haar Hoog-Edelheedens alle peranackans ofte sodanige kinderen, die van een Bantamse vader of moeder (getrouwt met een vreemdeling) geboren syn, onder syne jurisdictie geliefden te stellen, om redenen, so hy syde, dat men weynig Bantammers vind, die niet van vaders- of moederszyde van vreemde naties afkomstig zyn. En dewyl Haar Hoog-Edelheedens sig dieswegens nog niet verder hebben gelieven te verklaren, so sal UEd. derselver seer geëerde beveelen dienaangaande dienen aftewagten en laten de saken intussen op den ouden voet.

Nog heeft Syn Hoogheyd verklaard, dat hy op de recommandatie van Haar Hoog-Edelheedens genegen was, den gedetineerden Pangerang Djaja los te laten en hem syn misslag te pardonneeren, mitsgaders den Pangerang Diepa Coesoema aan de Ed.Comp. over te geeven, om na elders te worden gesonden, onder een pensioen van 300 Sp. realen in 't jaar.

En alsoo Haar Hoog-Edelheedens meermalen den Vorst hebben aangemaant tot een billyker behandeling omtrent de Lamponders by het toeweegen van de peper aan den Coning, dat per daats geschied, soo heeft Syn Hoogheyd betuygd, dat hy ook hierin het heylsame oogmerk van de Ed.Comp. wilde voldoen, en dat hy in steede van 21 pCts, die syne bediendens gewoon waren,

---

[1] Meerdere bijzonderheden over des Sultans ontroering, toen de vlucht van den Panembahan bekend werd, vindt men in Gollenesses belangrijken brief aan de Indische Regeering van 1 Mei 1734. De Indische Regeering hield blijkens haar schrijven van 6 Oct. 1734 (de Jonge, D. IX, bl. 247—249) dezen Prins met opzet te Batavia, om den Sultan van Bantam te beter in toom te houden; hij overleed aldaar omstreeks 1749.

aan overwigt te nemen van de leveranciers, sig in den aanstaande wilde laten vergenoegen met 11 pCt°ˢ, en dat dit als een eeuwigduurende wet in 't vervolg sal aangemerkt worden, waarvan ik *ilico* aan Haar Hoog-Edelheedens heb kennis gegeven en erlangd ¹ derselver geëerde approbatie te gemoet sie.

Ik heb meede, na hetgeene Haar Hoog-Edelheedens dierwegen hebben geordonneerd, den Coning een tweede sleutel aangeboden van de boom; dog Syn Hoogheyd weygerde, die aan te nemen, seggende: het is niet nodig, nademalen gy my hebt versekerd, dat de boom altyd op myn ordre by nagt sal geopend worden. Ik antwoorde, dat sodanig de ordres van onse Hoge Gebiedens waren, maar dat Syn Hoogheyd behoorde, hetselve van te voren te Speelwyk te laten waarschouwen, hetwelk hy beloofde.

Belangende het poinct van het opbrengen der fugitieve slaven, ... proponeerde den Sulthan, dat hy door syn geheele ryk wilde laten publiceeren: dat alle syne onderdanen sullen gehouden syn, het wettig eygendom van hare slaven in Speelwyk te vertoonen, om aldaar een transport te nemen; en dat alle lyffeygenen, wiens lyffheer mogte versuymt hebben, sig binnen zekeren bepaalden tyd van een Hollands transport te voorsien, ten voordeele van de Ed.Comp. sullen verbeurt syn, al ware het ook, dat deselve op een wettige wyse waren gekogt. Hetwelk ik meede aan onze Hooge Gebieders heb bekend gemaakt, alsmeede een swarigheyd, die ik in het uitvoeren van deese saak voorsie: namentlyk dat de Bantammers de wettige eygendom van hare lyffeygenen niet anders kunnen bewysen, als ... syn best met een transport van den Pangerang Cali ² Samsedin, maar aangesien wy dikwyls hebben verontwaard, dat deesen baatsugtigen geestelyken heer voor geld alles verkogt, ... by verscheyde opgebragte slaven diergelyke transporten gevonden), soo soude het moeyelyk syn, om de wettig gekogte slaven te onderscheyden van de weglopers.

Eyndelyk heeft Syn Hoogheyd kragtige versekeringen gegeven, de behoorlyke ordres te sullen stellen, niet alleen tot een ... ter aanbreng van de peper, maar ook sorge te sullen dragen, dat dien corl behoorlyk droog, vast van corl en wel geharpt

---

¹ Schryffout van den Indischen copist; het zal *eerlang* of *verlangend* moeten wezen.

² Verbastering van het Arabische *kadi*, verg. Niemann, *Handleiding tot de kennis van den Islam*, bl. 362.

en gesuyvert aan d'Ed.Comp. in den aanstaande worde geleverd.

En om Haar Hoog-Edelheedens van een waar berigt te konnen dienen wegens de gesteldheyd der saken op Manack, heeft [hij] den Pangerang Djiwa Coesoema afgesonden met vier grote en wel bemande prauw-contings, om sig naauwkeurig te ininformeeren na den stand der saken. En diend UEd. te weten, dat ik voor omtrend zes maanden tijding ontfangen hebbende, dat seven districten (tusschen Lampong-Sillebar en Samangka gelegen, waarvan Manack de grootste is) sig aan de Engelsen souden hebben gesubmitteerd, onder beloften van haar peper na Bankahoeloe [1] te sullen brengen, ik soo voorts kennisse heb gegeven van dese importante saak aan Haar Hoog-Edelheedens, die my hebben geordonneerd, om door alle bedenkelyke canalen my van de gesteldheyd der saken aldaar te informeeren. [2] En schoon Syn Hoogheyd in den beginne dit sogte te ontkennen, so heeft hy egter het naderhand geavoueerd en gemelde vaartuygen na ginter afgesonden.

Dusdanig syn de saken aan het Hoff gesteld, en is den Coning thans op een goeden weg en na myne gedagten in de beste situatie des werelds, om in 't vervolg het vereyschte genoegen aan onse Hooge Gebieders toe te brengen, soodat thans UEds. post sal syn, om Syn Hoogheyd in dese luym te houden, en UEd. persoon by hem aangenaam te maken, door allerhande complaisanties en inschikkingen in saken van klein belang, na 't voorbeeld van onse Hooge Gebieders en volgens derselver geeerde bevelen, vervat bij de jongste missive van den 17 Junij, want het tegendeel deselve dikwijls maar nodeloos vermoeilykt. Egter in saken van veel belang sal UEd. 's Comp[s]. dier verkregen voorregten en luyster met ernst moeten voorstaan en geensints gedogen, dat deselve verwaarloost werden. Alleen willen Haar Hoog-Edelheedens, dat alles, so 't doenlijk is, in der minne met desen Vorst sal werden afgehandeld.

Maar dewyl de menschen gemeenlyk sig anders vertonen, als

---

[1] Benkoelen wordt in het Maleisch altijd Bangka-Oeloe genoemd, hoewel deze naam zeker afkomstig is uit het Javaansche Bang-Koelon, dat *Westdistrict* beteekent.

[2] Uit den reeds aangehaalden brief van 1 Mei 1734 en de daarbij behoorende bijlagen blijkt, dat de Engelschen Manna met veertig Boegineesche soldaten hadden bezet, en dat de districten, die zich aan hen hadden onderworpen, waren de rivieren Saloema, Tallo, Allas, Maras, Salali, Pino en Manna in de Afdeelingen Saloema en Manna der tegenwoordige Residentie Benkoelen; (verg. ook de Jonge, D. IX, bl. 249.)

sy inderdaad syn, en het niet wel mooglyk is, dat UEd. in den eersten opslag haren waren inborst soude konnen oordeelen, soo heb ik gedagt, dat het van veel nut voor UEd. soude syn, alhier een beschrijving te doen van de voornaamste personagies aan het Bantamsche Hoff en van derselver carakter en geneigdheeden, beginnende met de persoon van Paducca Siri Sulthan Aboel Fatah Mahomed Fafai Djainoel Arifin, presenten Coning van Bantam, een Prins van omtrend 36 jaren, soon van den overleden Coning en van desselfs liefste gemalinne Ratoe Anum. [1] Hij is zwaar gebroken en bediend sig van breukbanden, op de Hollandse wyse gemaakt. Wyders is hy in de gemeene ommegang seer minnelyk, maar vol geveinstheyd en argwaan. De allerminste tegenspoeden maken hem neerslagtig en de schijn selfs van voorspoed maakt hem hoogmoedig. Hij is hoog suynig, daar integendeel den overleeden Coning seer genereus off, om beter te seggen, seer verquistende was, aangesien hy altyd geldgebrek had en met de bekende geldleeningen Haar Hoog-Edelheedens dikwils lastig gevallen heeft. Maar den presenten Coning sal, soo voortvarende, in weinige jaren een considerabelen schat vergaderen, alsoo hy buyten de aansienlyke revenue van 7 Sp. realen, die hy per bhaar trekt van alle peper, die in desselfs landen valt, verscheyde fraye inkomsten heeft, ex. gr.: de thollen, de verpagtingen der suykerlanden en het sout, het hoofdgeld, grondgeld, etc. [2]; ook syn hem de Landakse diamantmynen almeede een fraye stuyver waard. [3] Syne grootste genegendheyd strekt tot aansienlyke gebouwen en tot fraye paarden. Hy tragt egter hierin syn sinnelykheyd te voldoen, sonder dat het hem veel geld kost, en heb ik dit onderanderen ontwaard, ten tyde hy dat nieuwe sware gebouw in synen Dalm heeft laten voltooyen, wanneer hy de werklieden niet anders gaff, als haar randsoen van rys en somtyds een weynig droge vis. En soodanig syn meede desselfs gastmalen gereguleert. Wanneer UEd. ten Hove wil komen,

---

[1] In 1748 werd Sultan Aboe'l Fath Mohammed Sjafei Zeinoe'l Arifien, zooals hierboven meer uitvoerig is medegedeeld, naar Ambon verbannen, waar hij in 1758 overleed; zijn lijk werd toen naar Bantam vervoerd, en daar met groote staatsie begraven. (Zie de Jonge, D. X, bl. 322).

[2] Bij van Breugel (bl. 122—124) vindt men een uitvoerige specificatie van de opbrengst der op het laatst der achttiende eeuw in het rijk van Bantam geheven verpachtingen.

[3] De rijken Soekadana en Landak in West-Borneo stonden in de zeven- en achttiende eeuw onder het oppergezag van Bantam, dat eerst bij verdrag van 26 Maart 1778 die souvereiniteitsrechten op Borneo aan de Compagnie overdroeg.

moet hetselve een dag van te voren werden gewaarschouwt, en laat alsdan de Coning hetselve aan de Ryxgroten weten met ordre, dat den eenen meer en den anderen min schotels tegens de tijd van UEds. komst ten Hove moet senden. Sonder te willen ondersoeken, of die verquistendheyd van den vader, dan wel de hoog suynigheyd van den soon het meest te laken is, so sal ik hier alleen noteeren, dat een prins, hoe meer vermogen hy heeft, hoe meer behoort op hem gelet te worden. Het slimste is, dat desen prins gewoon is, aan syne lievelingen veel gehoor te geven, en daarby soo ongeluckig, dat hy den meesten tijd slegte raadslieden gevonden heeft, soo als UEd. selfs sal outwaren by de successive afgaande en aankomende brieven.

En geeft hy tegenwoordig het meeste gehoor aan desselfs gemalinne Ratoe Sarifa Fatima, Coninginne van Bantam, dochter van een Arabis Priester, genaamt Sayd Agmed, en een Bantamse moeder van geringe afkomst, genaamt Niay Cowock. Sy is voren desen op Batavia gehouwt geweest met Wan Mochamed, Lieutenant van de Maleydse natie en broeder van den bekenden Maleyer Capiteyn Wandalla, en heeft volgens haar eygen verhalen dagelyx de huysen van de aansienlykste Heeren gefrequenteerd, waardoor sy seer beschaaft geworden is, synde van nature een schrander en verstandig persoon. Sy is in haar herte seer trots en fier, maar voor 't uyterlyke by uytnemendheyd vriendelyk en wel gemaniert. Sy heeft, sedert dat sy met desen Coning getrouwt is, een volslage heerschappye over syn gemoet gevoert, waardoor sy haar so onsaggelyk heeft weten te maken, dat alles voor hare wille buygen moet, en hoewel sy uyt dien hoofde weinig bemind is by de Bantammers, so creunt sy sig egter daaraan weinig, en heeft hare broeders, naastbestaanden en gunstelingen in groot aansien aan 't Hoff gebragt door hoge qualiteyten en huwelyken met Coninxsusters.

Selfs staat sy in 't kort de eenigste egte soon van den Coning haar gemaal, genaamt Pangerang Ariff, een prins van 14 jaren, uyt te huwelyken aan de dogter van haar overleeden broeder, den Pangerang Sariff Mustapha, mede genaamt Ratoe Sariff, wagtende alleen, totdat dese jonge dogter huwbaar geworden is, 't welk haar credit nog meer vergroten sal. Sy heeft hier drie broeders, als den Pangerang Sariff Oesseen, den Pangerang Sariff Assan, en nog een jongen, in name Sariff Taha, die in 't kort staat te trouwen met de dogter van den vermoorden Croonprins [1].

---

[1] Mohammed Salee, oudere broeder van Sultan Zeinoe'l Arifien, op verzoek

Door hare subtielheyd heeft dese Princesse reeds in de laaste jaren van den overleeden Coning het bewind van zaken gehad, door middel van haar mans moeder Ratoe Anum, die meede op haar beurt dien ouden suffenden vorst na haar welgevallen bestierde [1]. Syn Hoogheyd is thans sodanig aan haar geattacheert, dat hy op geen saak van belang schier derff antwoorden, of zy moet eerst haar advys geeven. UEd. gelieve egter niet te denken, dat de Coning een eenvoudig prins is; hy heeft na den aard der inlanders een goed verstand van saken, maar sy heeft sig soo noodsakelyk by hem weten te maken door de superieusiteyt van haar geest, dat hy altyd vreest, misslagen te sullen begaan, als een saak door haar niet eerst goedgekeurt is.

Dikwils syn egter gebrouilleert geweest over het chapitre van bysitten, die sy aan haar man tegens de gebruyken der inlanders noit heeft willen toestaan. Kort nadat Syn Hoogheid was Coning geworden, syn de verschillen dierwegen soo hoog geresen, dat sy hun met byder bewilliging in de eerste colere door den Opperpriester Cali Samsoedin hebben laten scheyden. De Coninginne liet my het gepasseerde door haren lieveling, de Niay Satja Nagara, ter kennisse brengen en versogte, sig na Batavia onder Haar Hoog-Edelheedens bescherminge te mogen begeeven; dog de Koning, dit misschien hebbende ontwaard, wierd daardoor sodanig in verlegendheyd gebragt, dat sy na weinig dagen door meermelden Opperpriester wederom hertrouwt zyn, in welwille [2] van de Coninginne (soo sy my betuygde) hoewel ik moeyte had, om haar te geloven. By dese gelegendheyd accordeerde de Coninginne eyndelyk, dat haar man meer vrouwen soude mogen hebben, dog dat sy alleen Ratoe Sulthan of Coninginne soude blyven, en dat de andere sig souden moeten laten vergenoegen met de naam van Niay en, in haare presentie komende, op de grond gaan nedersitten volgens de gewoonte van geringe luyden, als sy voor hare gebieders verschynen. Syn Hoogheyd heeft zedert drie vrouwen getrouwt, die genaamt zyn Niay Mentjoer, Niay Jakkia en Niay Masba,

---

zijns vaders in 1708 door de Indische Regeering als Pangéran Ratoe bevestigd, kwam in 1723 bij een amok-partij om het leven. (de Jonge, D. VIII, bl. 352 en IX, bl. 84.)

[1] Ratoe Anum was dus eene der *partij oude wijven*, die volgens de Indische Regeering Sultan Zeinoe'l Abedien op het laatst van zijn bestuur overheerschten, (de Jonge, D. IX, bl. 84); zij overleed in 1738.

[2] Dit zal *weerwil* moeten zijn.

maar Ratoe Sarifa is als voren meesteresse van syn hert gebleeven, niettegenstaande eerstgemelde den Coning jongst met een jonge soon heeft verblyt.

Wat belangd de gesteldheyd van dese Princesse ten opsigte van d'Ed.Comp., so heeft deselve langen tyd getragt, de goede intentie van Haar Hoog-Edelheedens te dwarsbomen en te vereydelen; egter hebbende eyndelyk ontwaard, dat hare pogingen somtyds gevaarlyke gevolgen mogten na sig sleepen, so is sy van conduite verandert en heeft belooft, dat sy al haar verstand in 't werk sal stellen, om haar door goede diensten by de Ed.Comp. aangenaam te maken. Misschien is het vreese, misschien maar geveinstheyd, dat haar sodanige beloften heeft doen geven, en daarom sal UEd. geduurig een waaksaam oog over het gedrag van dese Princesse dienen te houden, die tot grote en stoute ondernemingen bequaam is. Intusschen heb ik my seedert eenigen tyd met veel vrugd bediend van de goede situatie, waarin de Coninginne haar thans bevind ten opsigte van de Ed.Comp., en schoon de ordres van onse Hoge Gebieders meedebrengen, *dat men sig in saken van ernst en belang met geen wyven sal engagieeren*, so heb ik egter gemeent, dat dese ordre geensints spreekt van een vrouwe, die alles bestierd, en die haar roem draagt, dat zy eens mans hert besit. Het sy daarmeede so als het wil, den tyd sal ons leren, hoeveel op haere beloften te vertrouwen is, en off de veranderingh, die alles onderworpen is, haar in dese aansienelyke en verhevene post altyd sal laten blyven continueeren.

Voortzegde princesse heeft my particulier versogt, aan UEd. te willen bekend maken, dat sy seer genegen is, om de Ed.Comp^s. belangen met yver te omhelsen, en ingevalle UEd. eenige zaken van belang mogte hebben voor te dragen, dat UEd. wel sal doen, haar eerst daarvan kennisse te geven door den Sabandhaar Ké Aria Satja Nagara, of liefst door desselfs vrouwe, om by tyd het gemoed van den Coning tot voldoenend andwoord te konnen disponeeren. Ik heb sodanig gedaan, denkende, dat het 'tselve is door wien, als onse Hoge Gebieders maar wel gediend worden, dog dit sy gesegd onder correctie van Haar Hoog-Edelheedens wyser oordeel. Ik heb misschien te veel uytweyding gebruykt in het beschryven van dese Princesse, maar myns bedunkens was ik verpligt, om aan UEd. op het naauwkeurigste te leeren kennen een persoon, die meer deel als ymand heeft in het maniement van saken.

Vry minder weet ik UEd. te verhalen van 's Conings moeder, bekend onder de naam van Ratoe Anum, maar eygendlyker genaamt Ratoe Iboe. Deselve is een vrouw van veel verstand, die onder de vorige regeering veel en thans weinig in te breugen heeft, alsoo sy mede onder de heerschappye van hare schoondogter moet buygen; dog sy toond hare kennisse daarin, dat sy haar sonder te murmureeren accummodeert na tydsgelegendheyd en haar buyten alle affaires van belang houd. Sy is een vrouwe van omtrend 60 jaren, een dogter van den eertyds bekenden Pangerang Jogia [1].

Daar is meede niet veel te seggen tegens 's Conings grootmoeder Ratoe Issai of Ratoe Nenne; sy is een vrouwe diep in de 90 jaren, maar nog gesont en fris, dat het te verwonderen is. Sy is van geringe afkomst uit de negorye Parang Goeyang [2], dog vermaard onder den inlander wegens hare reyse na Mecha, die sy in haar jonge jaren met haren man Sulthan Hadji heeft ondernomen [3], wanneer sy haren jongen Prins den Pangerang Adipatty, naderhand Coning van Bantam, stelde onder opsigt van haren landsman, den Ingabey Doutantaka.

Nadat syn voesterling den Bantamsen throon had beklommen, maakte deze Ingabey syn vortuyn, alsoo hy door hem wierd verheeven tot de eminente qualiteyt van Ryxbestierder met [4] van Pangerang Pourba Nagara, in welke aansienlyke en moeyelyke post hy sig heeft gemainteneerd sedert het jaar 1694 tegens het gevoelen van veele menschen, niettegenstaande hy veeltyds kragtige meededingers na de gunst van synen Coning heeft ontmoet, als onderanderen den vermaarden Opperpriester Tadjoedin [5], den eersten Peperfinancier Natta Diradja [6] en desselfs soon den presenten Pan-

---

[1] Halve broeder van Sultan Hadji, die in den oorlog tusschen dezen en Sultan Agong de partij des laatsten koos; de Jonge, D. VII, bl. 43 en 379, VIII, bl. 50.

[2] Waarschijnlijk de hoofdplaats van het tot Bantams Zuiderregentschap behoorend district Parang Koedjang.

[3] Sultan Aboen Natsr Abdoe'l Kahhir Hadji, die van 1680—87 te Bantam regeerde en in 1684 het eerst den alleenhandel aan de Compagnie toekende, deed als Kroonprins in 1674 den pelgrimstocht naar Mekka. (de Jonge, D. VII, bl. CXIV.)

[4] Hier uitgevallen de woorden: *den titel van.*

[5] Kiai Fokkee, later Pangéran Tadjoedin, werd onder Sultan Hadji en diens beide zoons herhaaldelijk met gewigtige zendingen belast; verg. de Jonge, D. VIII, bl. 18, 27 en 28, 50, 52, 72, 78 en 206.

[6] Pangéran Natta di Radja ging onder den naam Aria Wipraja in 1681 als gezant naar Engeland en had in het begin der regeering van Sultan Zeinoe'l Abedien grooten invloed op dien vorst. (de Jonge, D. VIII, bl. 71.)

gerang Coessoema Diradja. Syne opregtheyd heeft hem meenigmalen aan den overleeden Coning doen vertonen de buytensporigheden van syne kinderen, waardoor hy sig dikwils desselfs ongunst heeft op den hals gehaald, maar eyndelyk siende, dat hy met alle syne vertogen niets koste uytregten, heeft hy sig nooit meer willen bemoeyen met zaken, rakende de familje van den Coning. De tegenwoordigen Coning heeft hem altyd by uytnemendheyd gehaat, omdat hy desselfs voorige gedoentens nooit heeft willen goedkeuren, maar na vermogen gedwarsboomt. Thans dat desen heer een ouderdom heeft bereykt van meer als 90 jaren, is het niet te verwonderen, dat hem syne gewone vigueur en kragten beginnen te verlaten, en genoegsaam in een suffende staat is geraakt sedert eenigen tyd.

Desselfs schoonsoon den bekenden Pangerang Wangsa Doeta, eertijds maar Mail genaamt, (en die de preesente Coninginne van Batavia heeft vervoert) heeft wel eenigen tijd het rijk bestierd, dog alles op de naam van den ouden Ryxbestierder, en schoon hy een man is van veel verstand en welspreekendheyd, so ontbreekt hem egter nog veel, om een ampt van soo veel uytgestrektheyd, ten genoegen waar te nemen, behalven dat hy seer wispeltuurig, baatsugtig, vals en geveynsd is.

De staatkunde van het Bantamse Hoff is voornamentlyk te sien in de behandeling omtrent den Rijxbestierder; hy is niet bemind, hy is oud en afgeleeft, en egter laat hem den Coning in syn bediening blyven uyt vreese van misnoegen te geeven aan Haar Hoog-Edelheeden. Intusschen word niemand geholpen, die sig aan denselven addresseerd, maar den Pangerang Coessoema Diradja helpt iedereen spoedig, des doenlyk synde, soodat desen afgesloofden Staatsminister niet overig blijft als de naam, maar het bewind van saken allengskens overgaat in handen van 's Conings schoonvader.

Dese Pangerang Coessoema Diradja is een heer van omtrend 55 jaren en getrouwt met Ratoe Jamila, eenigste suster van den overleeden Coning. De overleedene huysvrouw van den tegenwoordigen Coning was haar dogter, uyt welk huwelyk den Pangerang Ariff, preesumtiff erfgenaam van 't Bantamse Hoff, is geboren. Hy is een seer vriendelijk heer, die altijd laghende antwoord, en die geen verstand manqueerd, buytengemeen geveinst en baatsugtig; hy wordt gehouden voor de rijkste prins onder de Bantammers, hetwelk seer wel te gelooven is, als men nagaat, hoeveel jaren syn vader, den bekenden Pangerang Natta Diradja,

en na deselfs overleyden desen syn soon het bewind over de peperleverancie hebben gehad, en hoe sy daarmede gehandeld hebben tot weinig genoegen van Haar Hoog-Edelheedens.

Den Pangerang Cali Samsoedin volgt hem in rang, synde den Oppersten Priester en Regter van geestelijken en wereldlijken regten. Syn magt en bediening is van een groote uytgestrektheyd en syn verstand seer bepaald; hij overtreft (gelijk ik reeds hiervoren gesegd heb) alle Bantammers aan hebsugt, en iedereen kan by hem absolutie erlangen, als hy geld brengd. De Bantammers selfs spotten met syne gedoentens en seggen, dat hy een jabroeder is.

Alsowel is den Pangerang Coessoema Ningrat, Opperste Bevelhebber van 's Sulthans krygsmagten, so te water als te land. Desen ouden heer is een soon van den bekenden Ryxbestierder, den Pangerang Jonda Ningrat, die met Sulthan Agon op één tijd na Batavia is versonden, en aldaar kort daarna overleeden is.[1] Hy heeft veel verstand en ondervinding, hebbende by alle gelegenheeden sig wel gekweten, voornamentlyk in de expeditie op Landack, mitsgaders op Lampong tegens Jan di Petuan, soewel hy in syn jongste optogt na den berg Crio niet veel genoegen heeft gegeven aan Haar Hoog-Edelheeden, ter zake hij de beste en jongste slaven heeft laten lopen en alleen de oude en afgeleefde afgebragt[2]. Hij is anders in redelyk aansien aan 't Hoff, om redenen hy sig voegd na den tyd, als wel siende, dat hy dog niet veel soude uytregten met syne vertogen, en

---

[1] Sultan Aboe'l Fath Abdoe'l Fattah Agong, die in 1651 den troon van Bantam beklom, was een der kloekste en gevaarlijke tegenstanders der Compagnie, die geheel West-Java onder zyne macht wilde vereenigen. In 1680 door zijn zoon Sultan Hadji onttroond, bestreed hij dezen met afwisselend geluk, totdat hij zich in 1683 aan zijn zoon moest overgeven. Drie jaar daarna nam de Compagnie op verzoek van Sultan Hadji den ouden vorst te Batavia in bewaring, die aldaar in 1692 overleed; (de Jonge, D. VII, bl. CXIII—CXVI, LXVIII. D VIII, bl. 29 en 82.)

[2] De zoogenaamde Jangdipertoewan van Menangkabauw, die de Lampongs op Bantam wilde veroveren, werd in 1686 op de rivier Toelang Bawang geheel verslagen door den Commandeur Kryn de Ronde met een groote Bantamsche hulpvloot. Evenzeer handhaafde de Compagnie in 1699 Bantams suzereiniteitsrechten op Borneo's Westkust over Soekadana en Landak. (de Jonge, D. VIII, bl. 40 en 93.) De berg Crio ligt waarschynlyk by het dorp van dien naam in het land Tjikandi Oedik; zie voorts nog over deze expeditie tot opspeuring der derwaarts gevluchte Balineesche slaven de Jonge, D. IX, bl. 166. Pangeran Coesoema Ningrat werd later Ryksbestuerder en overleed in 1731 op den en tachtigjarigen leeftyd; aldaar, D. X, bl. 160.

daarom keurt hy alles goed, wat de Coninginne proponeerd, maar wanneer hy in Speelwyk komt, dryft hy de spot met alles.

Deese voormelde Heeren worden eigendlyk de Bantamsche Ryxgroten genoemt en formeeren den Geheymen Raad. Alle saken van belang behoren aan haar te worden gecommuniceerd en haar advys ingenomen, dog ik weet by ondervinding, hoe weynig part sy aan de uytvoering van saken hebben. Het is maar om de gemeene man te blindoekken, dat haar somtyds iets word gevraagd, also de Coninginne alle saken van belang alleen overlegt met haren gunsteling den Ingabey Mocchamet Aly, thans Pangerang Tadjoed Lalam, seer bekend onder de Bantammers bij de naam van Kiay, also hy de leermeester is geweest van den presenten Coning. Het is een soort van een gestudeert persoon na de wyse der Bantammers, heeft veel geleesen; hy verstaat en schryft de Hollandse taal reedelijk wel, hetwelk hy egter niet weten wil, also weinig als het grote credit, dat hy ten Hove heeft, maar soekt sig uyt het oog te houden en sig selfs te verbergen onder het gelaat van een zeedig, eenvoudig man. Intusschen heeft de Coning, so wel als de Coninginne, een volmaakte betrouwen op hem, en daar wordt niets gedaan van eenig belang, off syn advys wordt eerst gevraagd en den meesten tyd gevolgd. Hy heeft soowel als syn vader, die meede Pangerang Tadjoed Lalam genaamt was, de opsigt over 's Conings boeyens, dat hem veel voordeel geeft. Hy is by de Bantamse groten seer gehaad, om redenen voortzegd, waarby nog komt, dat volgens de algemeene gerugten syn grootvader een Bataviasche weggelopene slaaf is geweest. Hy verstaat de kunst van veinsen meesterlyk en zoude een gevaarlyk raadsman syn, indien hem syn verstand niet deed begrypen, dat quaadheyd sonder magt niet seer te dugten is.

Een seekeren Radeen Soliman komt meede in veel consideratie by de Coninginne, synde een persoon niet veel verschillende van de carracter van gemelden Pangerang Tadjoed Lalam, behalven dat hy wat brusque is in syne ommegang [1].

Den Pangerang Asta Patti is de Boomwagter van Carrangantoe en een creature van den Ryxbestierder, en soude dese

---

[1] Radeen Soliman werd in 1752, wegens zijn dubbelzinnige houding tijdens den opstand in Bantam, met Pangéran Chamied naar Batavia opgezonden en naar Banda verbannen; zie hiervoor bl. 23, 25 en 27.

aansienelyke post schier quyt geraakt syn, indien hy niet jongst getrouwt had een bysitt van den overleeden Coning, die veel in te brengen heeft aan het Hoff. Het is voor de rest een goed man, die de Ed.Comp. seer toegedaan is.

Den Kee Aria Soera Doeta is de Boomwagter voor Speelwyk, een oud, eenvoudig, eerlyk man, en uyt dien hoofde seer geagt by de Bantammers; hy is den ordinaires sendeling van het Hoff aan den Gesaghebber.

Hoewel als de saken een weinig onklaar zyn, soo verschynt gemeenlyk den Kee Aria Wignia Doeta of Kontoer, een loos en doortrapt man, die onder den scheyn van beleefdheyd en gedienstigheid soekt te bedriegen, als men niet wel op syn hoede is; onder het hoger gesag van den Pangerang Coessoema Diradja wel de voornaamste Peperschryver, gaande alles door syn handen, en versuymt niet ligt een gelegendheyd, om syn voordeel te beogen.

Van den Sabandhaar, den Kee Aria Nagara en desselfs huysvrouwe, heeft sig de Coning en Coninginne seedert eenigen tyd bediend, om de boodschappen in Speelwyk te laten doen, en valt niets besonders van haare personen te noteeren, als dat sy bysonder in de gunst staan, die sy na gedagten door getrouwe diensten sullen hebben verkreegen.

Ik sonde haast vergeeten hebben de persoon van den Pangerang Raxa Widjaja alhier bekend te stellen, een vroom, deugdsaam man, die de bediening van Hofmarschalk heeft verkreegen door synen yver en naarstigheid, en thans in ambassada is op Batavia by Haar Hoog-Edelheedens.

UEd. sal misschien verwondert syn, dat ik niets heb gesproken van de talryke coninglyke familje van 's Conings broeders, die onder de vorige regeering sooveel gerugt hebben gemaakt wegens hare buytensporigheeden. Maar daar valt thans niet veel van te zeggen, als dat sy vernedrigt syn door den presenten Coning haren broeder, die er de schrik sodanig onder heeft, dat ik deselve hout en steen heb sien dragen tot het groote nieuwe gebouw in den Dalm nevens de slaven van den Sulthan. Sommige syn geheele dagen en nagten besig voor den Coning te tandacken in het ordinaires gewaad van tandaksmeyden. Intusschen is het wel te denken, dat sy juyst in haar herte niet al te vergenoegd syn. Ik sal hier tot UEd. speculatie een lyste insereeren van alle kinderen van den overleeden Coning.

1. Pangerang Madoera Nagara, de oudste egte soon van den overleeden Sulthan, een vroom en sedig prins, die nooit geen part heeft gehad aan de baldadigheedens van syne broeders [1].
2. Pangerang Poetra Nagara Djaja, thans gedetineerd [2].
3. Pangerang Depatti Bantam [3]. Dit syn de drie egte broeders van den tegenwoordigen Coning.
4. Pangerang Diepa Coessoema, de oudste onegte soon, thans gedetineerd. [2]
5. Pangerang Aria adi Santika. [4]
6. Pangerang Radja Ningrat, een stoutmoedig prins, die eertijds veel gerugten heeft gemaakt.
7. Radeen Radja Dikara.
8. Ratoe Bagus Derma Poetra.
9. 〃 〃 Derma Coessoema.
10. 〃 〃 Poetra Coessoema.
11. Pangerang Radja Santika. [5]
12. Radeen Poetra.
13. 〃 Derma Ningrat.
14. 〃 Derma Nagara.
15. Toe Bagus Derma Diradja.
16. 〃 〃 Hadji Oemoeloedin.
17. 〃 〃 Aboe Nasir.

Dogters.

1. Ratoe Poetra.
2. 〃 Ratna Ningrat.
3. 〃 Commoeda Ningrat.
4. 〃 Ratna Oessoema.
5. 〃 Coessoema.
6. 〃 Afifa.

---

[1] Vader van Pangéran Madoera, wiens aandeel in den Bantamschen opstand hierboven geschetst is, bl. 7, 22, 23, 34 en 37.

[2] Zie bl. 64 hiervoor.

[3] Pangéran Bantam vluchtte in 1745 met zijn neef den wettigen Kroonprins naar Batavia en verzelde dezen in diens ballingschap naar Ceilon. In 1751 bij het begin van den opstand riep de Indische Regeering beide Prinsen terug, maar daar de oude Pangéran toen reeds overleden was, kon zijn zoon Mohammed Ali alleen met den Kroonprins naar Java terugkeeren. Zie de Jonge, D. X, bl. 118 en *Secrete Resolutiën van Batavia* van 18 Januari 1751 en 28 Februari 1752.

[4] De latere Prins-Regent en Sultan Waçioe'l Haliemien.

[5] Zie bl. 25 hiervoor.

7. Ratoe Mocchibil.
8 " Abida.
9. " Safaat.
10. " Adjidja.
11. " Sechhati.
12. " Amina.
13 " Asifa.
14. " Rabi Abdul Adafia.
15. " Alima.
16. " Rafia.

Gestorven zijn:

1. Ratoe Panombahan.
2 Pangerang Anum.
3 " Ratoe vermoord.[1]
4. " Tommagon.
5 " Ardi.
6. Ratoe Samia.
7. " Camoria, allegaar eygene broeders en susters van den preesenten Coning.
8. Pangerang Radja Diwangsa.
9 Ratoe Ayoe Badunna.
10. Toe Bagus Djalal.
11. " " Heroedin.
12 " " Sarafoedin.
13. " " Abdul Rachman.
14. " " Sacchib.
15. Radeen Radja Dicara.
16. Toe Bagus Cassa Noedin.
17. Ratoe Sitty Saida.
18 " Sitty Taiba.
19. " Sophia,

behalven nog verscheyde andere, die jong gestorven syn.

De eenigste broeder van den overleeden Coning, die nog in 't leven is, wordt genoemt Pangerang Saffar Oedin, heeft weinig vermogen en leeft als een vergeten broeder.

Thans dat UEd. kennisse heeft van den inborst, bedieningen en genegendheeden der voornaamste Bantammers, moet ik UEd. er noteeren, dat deese natie dient beleefd en vriendelyk te

---

[1] Zie noot 1 op bl. 71 hiervoor

worden getracteerd. Sy syn hier niet gewoon, lang voor de deur te staan wagten, en word aan alle degeene, die 's Conings wegen bij UEd. komen, een stoel en siri-pinang gepreesenteerd; hoewel de meeste smaak beginnen te bekomen in een pyp toebackq, dat sy niet beschaemt syn te versoeken.

Wanneer Syn Hoogheyd 's Comps. vestingeń passeert, word hy met negen canonschoten begroet en door den Gesaghebber en Raad gecomplimenteert in het voorby passeeren. Soo mede als Syn Hoogheyd binnen Speelwyk komt, worden de vaandels op de bolwerken opgestoken en Syn Hoogheyd aan syn koets of vaartuygen verwelkomt, en by de hand door den Gesaghebber door een dubbelde rye militairen in 's Comps grote wooning geconduiseert synde, word aldaar met syn gevolg op de sogenaamde 's Conings kamer aan het hoger eynde van een tafel geplaats, waar twee of vier brandende waxkaarsen staan, en die voor de rest na tydsgelegendheyd met allerhande versnaperingen en confituuren voorsien is, ten ware Syn Hoogheid plaisier had, om sig op het speelhnisje op de punt Speelwyk te deverteeren. By syn vertrek word denselven op de eygenste wyse wederom na buyten gebragt en so als by syn komst negen canonschoten gedaan.

Wanneer den Ryxbestierder binnen Speelwyk komt, word UEd. hetselve meede van te voren gewaarschouwt, en is de gewoonte, dat UEd. hem op de rollaag, langs dewelke het wagtsvolk voor hem gerangeerd staat, omtrent twee derde van de poort ontfangt en by de hand geleid in huys, alwaar deselve aan een tafel aan uw regterhand opgeplaatst en met allerhande vrugten, etc. geregaleerd word, terwyl twee waskaarsen op gemelde tafel staan te branden, en na gedaene verrigting word denselven door UEd. by de hand wederom tot buyten de poort geleid en aldaar afscheid gegeven. En word wyders aan niemand van de Ryxgrooten eenig publicq fatsoen aangedaan, hebbende Syn Hoogheyd geduerende den tyd, dat hy Croonprins was, wagtsvolk gehad. Egter worden die van de Coninglyke familje en de Ryxgrooten door UEd. buyten op de stoep ontfangen, sonder aleevenwel dat UEd. hoeft gekleed te syn off een tafel daarom te laten klaarmaken.

Niemand mag met een crits binnen Speelwyk komen, behalven die van de Coniglyke familje en de Pangerangs mitsgaders de sendelingen van den Coning en Ryxbestierder. Hetselve is een oude ordre en over de dertig jaren in gebruyk

geweest, maar veeltyds weer in 't vergeetboek geraakt, totdat den preesenten Coning in den beginne van syne regeering hetselve niet alleen heeft vernieuwt, ter gelegendheyd den moordenaar Silanang binnen Speelwyk was gekomen, met opset om my te vermoorden. Het heeft Syn Hoogheyd selfs behaagd te ordonneeren, dat geen Bantammers omtrend Speelwyk met een cris mogen komen, hetwelk veele menschen Speelwyk doet myden, also sy trots genoeg syn, liever haar belangen te verwaarloosen, als sig ongewapend in 's Comp^s. fortresse te vertonen.

Na UEd. nogmalen gerecommandeerd te hebben een vriendelyken ommegang met de Bantammers, mitsgaders alle mogelyke moderaatheyd en inschickinge voor deselve in saken van weinig belang, want in saken van aangelegendheyd sal UEd. dienen 's Comp^s. dierbaare voorregten en luyster met ernst te maintineeren. Waarin voortzegde voorregte bestaan, sal UEd. konnen zoogen by de successive tusschen d'Ed.Comp. en de Coningen van Bantam gemaakte contracten, en wel voornamentlyk die van den 28 April 1684, 28 February 1686, 4 December 1687, 3 Maart 1691, 9 October 1708, 21 Augustus 1731 en 9 December 1733 [1], alwaar UEd. omstandig sal vinden, hoe den Sulthan Hhadje aan d'Ed.Comp. heeft toegestaan en verbonden (met exclusie van alle andere naties) alle de peper, die in syne landen valt, te leveren tegen 15 Sp. realen de bhaar swarte droge peper en wel gesuyverde en tegens 27 Sp. realen de witte do., tot vergeldinge van de notable diensten, die hem d' Ed.Comp. heeft beweesen in den oorlog tegens syn vader den Sulthan Agon. Op welke voorwaarde en anders niet de Ed.Comp. den Sulthan heeft kwytgescholden een schuld van sesmaal honderd duysend Rsd^s., soo als UEd. hetselve sal blyken by de Acte Obligatoir en Remis daarvan gemaeckt en alhier ten comptoire onder de secrete papieren berustende, synde hetselve sedert door syne successieurs bevestigt en met verscheyde andere pointen geamplieert geworden.

Gemelde coril word alhier aangebragt uyt de overwalsche Lampongsche Landen, die den Coning van Bantam toebehoren, en waarvan de voornaamste provinties syn: Lampong-Toelang-Ba-

[1] Deze Contracten van 1684 en 1686 vindt men by de Jonge (D. VII, bl. 394 en VIII, bl. 206), die van 1687 en 1691, gesloten by de troonsbestijging der Sultans Mohammed Jaja en Zeinoe'l Abedien bevestigen slechts de voorgaande, het Contract van 1708 leest men bij de Jonge (D. VIII, bl 350), terwijl over die van 1731 en 1733 reeds gesproken is hiervoor op bl. 61 en 62

wang, Lampong-Poeti [1] en Samangka, hoewel de peper van de twee eerstgemelde seer stoffig is. De Bantamse Bovenlanden leeveren meede eenige peper, omtrent 6 à 800 bharen, die klein van corl, maar seer deugdsaam is.

Het sal UEd[s]. voórnaamste werk syn, ingevolge van Haar Hoog-Edelheedens iterative gegevene ordres, de aanbrengers van gemelde corl wel te doen behandelen en door alle bedenkelyke middelen te animeeren tot voortsettinge en verdere aanquekinge van dese culture, want een luculente aanbreng daarvan is het-geene, dat Haar Hoog-Edelheedens bedoelen, en dat in 's Conings kist de Spaance realen doet komen, soodat het Bantamse Hoff, indien het van syne ware belangen koste oordeelen, van selfs daartoe alle middelen soude in 't werk stellen, maár aangesien men het contrarie meer als te veel heeft gesien, soo syn Haar Hoog-Edelheedens genoodsaakt geworden, daarin te voorsien, en de peper-leveranciers door hare bediendens alhier te laten betalen, so als UEd. dat by de laast geslotene contracten sal blyken. Het is te wenschen, dat derselver heylsame oogmerk in deesen van de gewenste uytwerking sal syn, en het is van de uyterste noodzakelykheyd geweest, daartoe te treeden, alsoo dat werk door de slegte behandeling en knevelaryen der Bantammers omtrent de leveranciers al begost in 't verval te komen; sooals UEd. bij de negotie-papieren sal ontwaren, dat den aanbreng van desen gewilden corl in den jare 1723 geweest is groot 18825 bharen en sedert nooit boven de 10000 bharen heeft bedragen, en schoon de Bantammers hetselve soeken te excuseeren met een misgewas, soo weet men egter wel, dat het sooveel agtereenvolgende jaren geen misgewas onderworpen kan syn. Maar de ware reden is, dat de Lamponders door een slegte behandeling gedegouteerd syn geworden en de pepercultuur hebben verwaarloost, dan wel aan andere ongepermitteerde kopers overgelaten, waartoe haarlieden de nabygelegendheyd van Sillebaar veel occagie heeft gegeven; dog hierin hebben onse Hoge Gebieders meede voorsien, also den Sulthan thans aan de aanbrengers van peper uyt de provintie Silleboe en Sillebaar betaald 12 Sp. realen insteede van 9 d[os]., die den Coning gewoon is te betalen, waardoor dese menschen sekerlyk sullen aangesteld [2]

---

[1] Hetzelfde als Sipoeti met weglating van het voorvoegsel *si*.

[2] Evenals aan het einde van bl. 64 heeft *aanstellen* hier den zin van *aanzetten*, welke beteekenis niet gevonden wordt bij de Vries en te Winkel, *Woordenboek der Nederl. taal.*

worden, om op sodanige voordeelige condities, haar gewas aan haren wettigen Heere te leveren.

Voorts heeft UEd. te obeerveeren, dat wanneer de aangebragte peper wegens de ondiepte der rivier als andersints niet kan binnenkomen, UEd. sal dienen te senden een paar nugtere en ordentelyke menschen van uwe posthouderen, om nevens het volk van den Coning op het vaartuyg te blyven toesigt houden, totdat hetselve ontlast sy, opdat niets daarvan door slinkse wegen worde elders gebragt De peper, in 's Conings pakhuysen gebragt synde, word aldaar door de eygenaars gewant en van syne grove vuyligheyd gesuyvert, vervolgens geharpt ten overstaan van 's Conings volk en twee Assistenten, die 's Comp$_s$. wegen daartoe expres gecommitteerd en gehouden syn, aan UEd. en den Administrateur alle avonden de monsters van de geharpte corl te vertonen, die wyders den Coning word toegewogen per daats door de eygenaars, by welke inweeging twee leden uyt den Raad van Politie, des doenlyk synde, moeten assisteeren, om te sien, dat de arme leveranciers niet te veel benadeelt worden door een al te groot overwigt.

De Coning hebbende dusdanig de peper per daats ontfangen, moet UEd. ten eersten de eygenaars daarvan betalen, hetwelk mede geschied ten overstaan van 's Comp^e. en 's Conings gecommitteerdens, dog syn Hoogheyd ontfangt geen geld, voordat de voorsegde corl in een Comp$_s$. schip of vaartuyg is afgescheept. En word de peper van den Coning aan de scheepsoverheeden met 's Comp^e. balance toegewogen met een overwigt van 10 pd. per weegsels, dat ruym en schaers 300 pd. haalt, als 5 pd. voor de tarra der sakken en nog daarenboven 5 pd. uytslag, waarvan sy gehouden syn 2 pCt. aan d' Ed.Comp. te laten validеeren.

Vooral moet UEd. sorge dragen, dat dese peper droog, vast van corl, wel geharpt en van steenen gesuyvert sy. Schoon daartoe twee Assistenten expres gecommitteerd syn, soo leert egter de dagelykse ondervinding, dat niets boven eygen toesigt gaat. En de arglistigheid van sommige menschen is groot, gelyk men dat heeft gesien by de jongste afscheeping in Oudenaarde, alwaar men heeft ontwaard een seker soort van steentjes onder de peper, die soo natuurlyk geleek na dien corl, dat men moeite had, hem daarvan te onderscheyden; en hetwelk niet sonder reeden suspitie[1] heeft gegeven aan onse Hoge Gebieders, dat het een

---

[1] Wy souden thans *suspicie* seggen

bedrog was, met voordagt gepleegd, weswegen deselve dan in ernstige termen hebben gedoleert by derselver jongste missive aan den Coning en deselve tot meerder overtuyging met eenige verseegelde monstersakken verseld. Syn Hoogheyd toonde op het gesigt van dese peper een groot misnoegen met betuyging, dat sy niet leverbaar was, en dat hy na de oorsaak daarvan naauwkeurig soude inquireeren. Egter heeft hy hetselve naderhand gesogt te verbloemen met te seggen, dat het een rode aarde was, die in de nieuwe peperthuynen word gevonden, maar in 't kort door het dagelyx bewerken moet verdwynen. Het sy daarmede so als 't wil, ik heb sedert de aanbrengers van diergelyke parthyen genoodsaakt, de steentjes daaruit te soeken, hetwelk veel moeyte aan haar hebbende gegeven, my doet geloven, dat haar in 't aanstaande de lust wel sal vergaan, om diergelyken bedrog of sloffigheyd te pleegen.

Eer ik van dese matière schyde, sal ik nog bekend stellen, dat Haar Hoog-Edelheedens by de jongst opgeslotene contracten hebben bedongen, dat altyd in de pakhuysen van Speelwyk sullen bewaard worden eenige pees [1] geykte coelox of gantings, om te dienen tusschen de particuliere aanbrengers en eygenaars van de peper in cas van verschil, tot voorkominge van bedriegelyke maat, en dat niemand daaromtrent in het vervolg werde verkort.

Het tweede voorregt, by de contracten voorzegd bedongen, is, dat d'Ed.Comp. alleen op Bantam mag verkopen witte en geschilderde lynwaten, en schoon dit wegens de menigvuldige sluykeryen juyst niet den verhoopten succes heeft gehad, sodanig dat Haar Hoog-Edelheedens voor eenigen tyd daarvan hebben afgesien, soo sal egter UEd^{s}. pligt syn, na vermogen te vigileeren, gemelde morshandel te ontdekken en te weeren, te meer omdat Haar Hoog-Edelheedens jongst *de novo* de bediendens alhier ernstig hebben aanbevolen, de gesondene lynwaten volgens 's Comp^{s}. dier verkregen voorregt om te setten. En hebben wy omtrend 40 pakken in soort te gelde gemaakt in verwagting, dat UEd$_{s}$. vigilantie en goede devoiren de rest mede sal aan de man helpen.

Eyndelyk laat d'Ed.Comp. alhier nog somtyds voor haar reecquening inkopen: harpuys, bindrottings, sout, swavel, en hebben wy onse jongste missive van den 17 Juny laten versellen van een monster indigo, die hier in de Bantamse Boven-

---

[1] *stukken* of *monsters* van het Portugeesche *peça*

landen om de west thans sterk word aangekweekt, hoewel de inlanders geen kennisse genoeg hebben, om voortzegde verwstoffe te drogen en tot een koek te maken, maar deselve nat in grote potten aanbrengen en aan de Chineesen verkopen. Edog in gevalle het Haar Hoog-Edelheedens mogte behagen, UEd. te ordonneeren, deselve voor reecquening van d'Ed.Comp. op te doen, sal den Capitain der Chineesen, genaamt Swaliangko alias Sidangnia, UEd. nader daarvan konnen onderrigten, synde denselven een naarstig en schrander man, die aangenomen heeft, my 1000 picols in 't jaar te leveren [1].

Tot dusverre dan gesproken zynde van het Bantamse Hoff met den aankleeve van dien, misschien wat te omstandig, maar ik heb dese uytweyding moeten doen, om aan UEd. duydelyk te vertonen de presente gesteldheyd daarvan, die waarlyk grotelyks verschilt van die der voorgaande tyden en vry geregulеerder is, hoewel na myn gering oordeel ook vry gevaarlyker; en by gevolge sal UEd. dienen, gedurig een oog in 't zeyl te houden en hare menees nauwkeurig gade te laten slaan. Ondertusschen sal de presente regeering tot Bantam UEd. lastig vallen met gedurig geld te willen leenen; een saak, die by haar Hoge Gebieders is verboden, en desniettegenstaande by den overleeden Coning tot syn dood toe met de uytterste instantie tot walgens toe is versogt, also desen prins door syne mildheid altyd geldgebrek had. En heb ik hem somtyds in de grootste verlegendheyd des werelds gesien, en nademalen het leenen op goud, silver, juweelen, etc. meede door onse Hoge Gebieders is verboden, so was hy genoodsaakt, hetselve na Batavia in de lomber te senden. Daar integendeel desen Coning door syn spaarsaamheid sig in 't kort meester van een aanzienelyk capitaal sal sien en de 30.000 Spaance realen, die den ouden Coning in den jare 1731 van d'Ed.Comp. ter leen ontfangen heeft, wederom konnen restitueeren. Voorts sal UEd. onder de presente regeering niet meer, so als voor desen, gemolesteert worden door een menigte walgelyke boodschappen, waarvan men in vorige tyden schier geen één uur 's daags vry was. daar integendeel tegenwoordig 's Coningswegen niets aan UEd. werd versogt, of het is gefondeert.

---

[1] Daar de bewoners van Bantam de indigo niet wilden drogen, werd de inkoop voor rekening der Compagnie spoedig gestaakt, (van Deventer, t. a. pl. bl. 346).

Seer odiens was het ook, dat onder de vorige regering den Gesaghebber, ten Hove gaande, somtyds een half uur en langer moest staan wagten, eer de deur geopend wierd. Ik heb den presenten Coning overtuygd, dat hetselve niet accordeerde met de agting, die hy hoorde te hebben voor ymand, die uyt naam van Haar Hoog-Edelheedens hem quam te besoeken, en hy heeft belooft, in 't aanstaande sodanige ordres te zullen stellen, dat het niet meer sal gebeuren. Verder heeft Syn Hoogheyd geordonneert, dat den Gesaghebber telkens, als hy ten Hove moet gaan, met een koets sal worden ter audientie afgehaalt, na 't voorbeeld van voorgaande tyden, dat egter sedert 20 jaren was in 't vergeetboek geraakt [1].

Belangende het point van slaven steelen of schuyl te houden, dat word by de Bantammers als een gepermitteerde saak aangesien, en niettegenstaande wel duydelyk in de contracten staat, dat degeene, die daaraan schuldig syn, met de dood zullen gestraft worden, so werden egter sodanige door de Ryxgroten gemainteneert en schuyl gehouden tegens het ondersoek der justitie, en heb ik ouden Ryxbestierder selfs horen seggen: „indien degeene, die daaraan schuldig zyn, sterven moeten, hangt „dan maar vry alle Bantammers op, want daar syn niemand „van bevryd."

Ik heb egter door kragtige vertogen het soverre gebragt, dat den vermaarden slavendieff Kenias Sesar door de Bantammers in de revier voor Speelwyk gesmoort is en syn welverdiende straffe heeft ontfangen, mitsgaders gedurende myn tweejarig verblyf op Bantam een aansienlyk getal van 400 stux opgepakt en na Batavia gesonden is. Intusschen krielt het nog van dat gespuys op Bantam en voornamentlyk in 't Gebergte en in de Lampongse Landen, waarvan het getal niet wel te begroten is, schoon my meermalen is versekert, dat het over de 5000 personen bedraagt, daaronder begrepen allerhande soort van vrye menschen, die sy meede niet ontsien te roven en in een elendige eeuwige slavernye te brengen. De confessies van Noerdin Oessien Amad en andere, die geduerende myn gesag

[1] Jr. de Rovere van Breugel zegt dus ten onrechte in zijne *Bedenkingen* (t. a. pl. bl. 149), dat Gollenesse de eerste was, die van de Bantamsche Sultans verkreeg: „dat hem gepermitteerd is geworden, een rijtuig en paarden „te mogen houden, zijnde dit een voorregt, welk die vorsten altoos aan zig „hebben gereserveerd gehouden"; verg. over dit koninklijk privilegie nog bl. 129 aldaar.

alhier loon na werken hebben ontfangen, sullen UEd. doen sien, hoe dese monsters der natuur sig hebben derven verstouten, verscheydene Europeanen van onse posthouderen alhier op een gruwelyke wyse te vermoorden en andere aan de Lamponders te verkopen. Egter so hebben de rigoureuse straffen, aan deselve geoeffend, soo veel geopereert, dat by myn tyd geen Europiaen is vermist geraakt; en schoon dese vervloekte moordenaars en menschedieven sig in 't Bantamse Gebergte en sommige op Lampong schuyl houden, daar men se niet ligt van daen kan krygen, so vliegt er al evenwel nu en dan een in de keers, so men segt, die sig verstouten, op Bantam te komen, in hope dat men niet meer aan haar denken sal. Dusdanig heb ik onlangs in onse boeyens laten confineeren Si Awat, geen van de minste uyt dese oorlogsbende, en wiens proces men thans besig is, om op te maken. Voor alle opgebragte fugative slaven betaald UEd. 10 Ryxdaalders Hollands aan den Ryxbestierder, so haast deselve geëxamineert syn, en 40 voor slavendieven, moordenaars en andere diergelyke quaaddoenders.[1]

Eyndelyk, dewyl dese memorie alleen dient om UEd. in den beginne van UEd[e]. komst eenig ligt te geven, tot tyd en wyle UEd. door de lecture van 's Comp[s]. papieren, mitsgaders door de dagelyxe ondervinding, selfs sal leeren, wat UEd. te doen en te laten staet, so heb ik nodig geoordeelt, alhier te insereeren tot UEd[e]. narigt de voornaamste ordres van Haar Hoog-Edelheedens:

Alle vertrekkende vaartuygen moeten met 's Conings en 's Comp[s]. passen voorsien syn, ten welken eynde een bediente van den Coning alle morgen de Javaanse passen voor 's Conings onderdanen ter Secretarye alhier verthoont, wanneer aan hem een getal Hollandse passen worden gegeven. Maar alle 's Comp[s]. onderhorige moeten hare passen selfs binnen Speelwyk komen halen. En is de vaart van Bantam gepermitteerd na Javaas Oostcust; voorts na de eylanden van Baly en Lombok, Banjermassing, Succadana en Landack, mitsgaders de verdere plaatsen gelegen op Borneo; voorts na Billiton, Banca, Palembang en Jamby, maar die na Malacca, Sumatra's Westcust, Atchin of elders willen varen, moeten daartoe permissie en een pas-cedul

---

[1] Dit was evenals de meeste der hier volgende voorschriften dus geregeld by het Contract van 1686 (de Jonge, D. VIII, bl. 209.)

by Haar Hoog-Edelheedens versoeken. Verders werden hier passen verleent na Batavia, Lampong, Siringin, Tjerite, Anjer en andere plaatsen, gelegen om de oost en west van Bantam. Dog de inwoonders van Batavia, genegen synde, na eenige landen of negoryen van den Sulthan te gaan, hetzy beoosten of bewesten van Bantam, syn gehouden met hare Bataviase passen eerst en direct op Bantam aan te komen, om sig alhier van een passe te voorsien van degeene, die 's Sulthans wegen daartoe gesteld syn, en dan word haar meede 's Comp^s. wegen een passe verleend. Hoeveel voor gemelde passen moeten betaald werden, sal UEd. uytgedrukt vinden by Haar Hoog-Edelheedens missive van den 29 Augustus 1686 en aan den Gesaghebber particulier den 21 September 1690. Dog ingevalle sig ymand mogte verstouten, sonder behoorlijke passe op Bantam te verschynen (ten ware hij van een plaats komt, daar geen Comp^s. bediendens syn) kan UEd. sig reguleeren na den inhoud van het postscriptum, gevoegd agter Haar Hoog-Edelheedens gemeene brieff *de dato* 1 September 1690, en hebben onse Hoge Gebieders voornamentlyk hiermeede beoogt, soo veel mogelyk te verhinderen, dat geen fugative, hetsy slaven, misdadigers en banquerotters, sig clandestin mogten herwaards begeeven. Het is UEd. mede niet gepermitteerd (buyten sufficante redenen) een pas te verleenen over de landweg na Tangerang, maar te water is het ydereen geoorlooft, mits sig voorsiende van een behoorlyke pas. Haar Hoog-Edelheedens hebben voor deesen niet gaarne gesien het over en weer swerven der Bantammers na Chirebon wegens menigvuldige konkelaryen, mitsgaders na Java, omdat de inwoonders daardoor werden afgehouden, hare vaartuygen na Lampong te senden tot den afhaal van peper; egter so lange het niet te grof gaat, hebben sy hetselve naderhand ingeschikt.

Wanneer eenige verschillen ontstaan tusschen een Bantammer en een Comp^s. onderhorige, werd hetselve in Speelwyk afgedaan door den Gesaghebber en den Opperpriester Caly Samsoedin, of die den Sulthan daartoe benoemt. Alle Bantammers worden na derselver wetten door den Coning afgestraft dog, die een Europiaan heeft gedood of willen dooden, moet volgens de contracten met de dood gestraft worden.

Alle gaande en komende vaarthuygen worden gevisiteerd door 's Comp^s. Boomwagters ofte de Geweldiger, en syn hier alleen

uytgesondert de visschersvaartuygen en handpraauwtjes [1], die niet ondersogt worden, ten ware men eenige suspitie had, dat in deselve verboden goederen worden uyt- of ingebragt. De Juragans van alle aankomende vaartuygen, het sy Bantammers of vreemdelingen, moeten binnen Speelwyk komen, om hare passen aan UEd. te verthonen.

Op het vertonen van 's Conings ring, laat UEd. op syn versoek telkens 1000 pd. buscruyt volgen, benevens 2 pees zylkleeden en 20 bossen lont. Ook andere kleinigheden, als lood allen, papier, etc. worden dusdanig mede afgegeven en op reecquening van extraordinaire verstrecking aan den Coning gesteld. 's Conings particuliere reekening word met alle peperschepen afgesonden aan Haar Hoog-Edelheedens, gelyk ook ten minste twee of drie maal in 't jaar 's Conings reecquening na voorgaande confrontatie met de Peperschryvers, en dewelke door den Ryxbestierder of Pangerang Coessoema Diradja, in presentie van den Gesaghebber en Administrateur, met Syn Majesteits gewone zegul bekragtigt word. Tegenwoordig is so wel Syn Hoogheyd als de particuliere leveranciers ten vollen betaald en blijft van de laatst per Linschoten aangebragte 25000 pees Sp. realen nog 21600,5 d^os^. in de peper-cassa.

Den Sulthan heeft den aanbreng van amphioen in syne landen verboden, en Haar Hoog-Edelheedens willen, dat UEd. hem daar in de behulpsame hand sal bieden. Dit slaapkruyt, ontdekt en aangehaald synde, werd geconfisqueerd, de helfte voor den Coning en d' andere helft voor d' Ed.Compagnie. Indien den Juragan van 't vaartuyg geweeten heeft, dat er amphioen in geweest is, sal syn vaartuyg en verdere lading mede confisquabel syn, maar so niet, hebben Haar Hoog-Edelheedens geordonneert, in dien opsigte met discretie te werk te gaan.

Ingevalle ymand van 's Comp^s. onderhorige sig landewaards wil begeeven, moet hy eerst een permissiebriefje halen van den Ryxbestierder.

Haar Hoog-Edelheedens verstaan niet, dat de Ooster-Javanen en andere vreemdelingen haar lyf sullen verpanden by de Bantammers of by wie het zoude mogen weesen.

In cas van tumult of in landesberoerten moet UEd. sig neutraal houden, ten waare de hooge noodzakelykheyd anders vereyschte.

Haar Edelheedens staan oogluykender wyse toe, dat de Ban-

---

[1] Wij zouden thans seggen: *roeiprauwen*.

tammers op Poelo Panjang brandhoud, maar geen grote bomen mogen kappen, synde een eyland, dat den WelEd. Gestrengen Heer Raad Ordinaires Michiel Westpalm, thans Directeur-Generaal, ten tyde Syn Ed. als Commissaris aan het Bantamse Hoff was, voor de Ed.Comp. heeft verkreegen.[1]

Aan alle Javanen, die een brieff uyt Straet[2] brengen, moet UEd. 3 Ryxdaalders Hollands betalen en vriendelyk behandelen, ten eynde dese menschen niet werden afgeschrikt, om dergelyke boodschappen in 't aanstaande weederom aan te vaarden.

Het is meede een permanente ordre, dat sig so al wat moet schicken na de gelegendheyd van den tyd en volk ter [3] verwyderingen, die men altyd moet ontleggen [4], wanneer de gevallen juist van geen groot belang zyn en niet verre mogten gaan.

UEd. sal wel hebben te letten op en te weeren het gestadig swerven der Bantammers en andere van hier na Bancahoelo.

Hoedanig UEd. te handelen heeft met scheepen van vreemde naties, die alhier mogten komen, sal UEd. konnen beogen by een versameling der successive ordres op dat subject van onse Hoge Gebieders, alhier ter Secretarye berustende, en sal ik daarom hier maar alleen noteren, dat aan den Sulthan in diergelyken gevalle *ilico* daarvan moet kennisse gegeven en aangemaand worden, om deselve prompt af te wysen, sonder deselve aan de wal te laten komen, en sonder dat het blykt, dat wy ons daarmeede bemoeyen.

De Hoge Regeering staat aan den Coning van Bantam toe by missive van den 4 Aug^{s} 1714, dat Christenen hare slaven aan Syn Hoogheyd mogen verkopen, wanneer de slaven, die hy genegen sal wesen te kopen, selve geen Christenen sullen syn, niet willende, dat hem daarin eenige verhinderingen word toegebragt, hetwelk ik hier bekend stelle, omdat het by de Statuten van Batavia is verboden, en hier als een speciael previlegie moet aangemerkt worden.

---

[1] De Compagnie verzekerde zich in 1731 het bezit van dit midden voor de Baai van Bantam gelegen eiland, om er zoo noodig batterijen op te richten, die het inkomen dier bocht aan alle vreemde schepen zouden beletten; het werd echter alleen als kalkbranderij gebruikt. (verg. de Jonge, D. IX, bl. 177 en 186, D. X, bl. 123 en van Breugel, t. a. pl., bl. 168.)

[2] Straat Sunda.

[3] Hier uitgevallen: *voorkoming van* of iets dergelijks.

[4] Het thans ongebruikelijke *ontleggen* beteekent *vermijden*, *voorkomen*.

Op het versoek van den Coning en ter ordre van den Wel Edelen Heer Raad-Ordinaires Wybrant Blom, geweesen Commissaris aan dit Hoff, sal UEd. het buytengeregt moeten verplaatsen van de westsyde van de rivier in de uytterste noordwestelykste hoek, also Syn Hoogheid het gesigt daarvan verveelt, hebbende hetselve selfs niet konnen werkstellig maken wegens de moerassige weg, die thans droog genoeg is.

Aan geen Maleyers of andere vreemde naties mag UEd. een paseedul verleenen, om na Lampong te varen, buyten particuliere permissie van den Coning. En aangesien een menigte van dese slag van menschen sedert veele jaren op Lampong gehuysvest zyn en aldaar vrouwen en kinderen hebben, die sy met goed fundament versoeken op Bantam te mogen hebben, so heeft Syn Hoogheid beloofd, sorge te sullen dragen, dat sy binnen den tyd van één jaar gesamentlyk op Bantam sullen gebragt worden, sonder dat haar het minste sal worden ontnomen van haar goed.

Haar Hoog-Edelens verstaan niet, dat ymand van hare bediendens buyten voorweten en toestaan van den Gesaghebber oog by den Sulthan vervoege of eenige particuliere conferentie met hem houde. Maar als het mogte gebeuren, dat ymand by den Sulthan geroepen wierd, soo sullen de sodanige aanstonds van het gepasseerde getrouw rapport doen aan den Gesaghebber, sodat denselven mag weten, wat er omgaat en in staat sy, om syne Hoge Gebieders van alles behoorlyk te onderrigten.

Alle justitieele saken moeten hier *in loco* worden afgedaan; echter moet UEd. Haar Hoog-Edelheedens approbatie eerst versoeken in cas van sware lyfstraffen. Soomeede hebben onse Hoge Gebieders geordonneert, dat men de saken van confiscatie hier sal afdoen en alleen sorge dragen, dat deselve behoorlyk en spoedig van een nauwkeurig berigt worden gediend.

Van alle aankomende Baleysche vaarthuygen moet UEd. de Hoge Regeering by de eerste afgaande brief kennisse geven en de naam van de Juragan, en van wat plaatse hy komt, bekend stellen, mitsgaders de grote van het vaartuyg, het getal der equipagie, der passagiers en der aangebragte slaven, benevens de verdere lading, en aan wie deselve verkogt is.

UEd. mag geen Europiaen, onder UEd. beschyden, of derselver vrouwen licentieeren, na Batavia te gaan, het sy met een Comp. schip of inlands vaartuyg, buyten speciael consent van Haar Hoog-Edelheedens.

Haar Hoog-Edelheedens hebben goedgevonden in de Bantamse pakhuysen altyd in voorraad te houden een parthy ankers en touwen in soort, ten dienst van 's Comp[s]. scheepen of vaartuygen, die deselve souden mogen van noden hebben. En sal te dier gelegendheyd UEd. voor den aanstaande sig tot een vaste ordre en voorschrift kunnen laten dienen, dat Haar Hoog-Edelheedens jaarlyx naar het vertrek van het na- of theeschip de gesondene touwen tot verstrecking aan de voorbypasseerende scheepen by eerste scheepsgelegendheyd terug begeren, waartoe UEd. dan indagtig wesen kan, telkens in tyds derselver geëerde qualificatie te versoeken, om off er eenige reden ter contrary wierde gevonden, waardoor Haar Hoog-Edelens nodig mogten oordeelen, de voortzegde touwen aldaar te laten blyven.

In hope dat het voormelde genoeg sal syn, om UEd. een denkbeeld te geven van gesteldheid der saken alhier, so sal ik UEd. nog met weinig woorden verthonen, hoe het verder gelegen is met 's Comp[s]. fortressen en posthouderen alhier. En eerstelyk 's Comp[s]. erff en eygendom de vesting Speelwyk, [1] wiens fortificaties in een behoorlyke staat zyn, behalven de Revierpunt, waarvan de beschoeying wat uitgekalft is, alsmeede de vloer van de Bovenpunt van Speelwyk, die eenigsints gesakt is; dat alevenwel gemakkelyk sal te verhelpen syn by de aanstaande timmeragie en vernieuwinge van wagten en wooningen des Gequalificeerdens in Speelwyk, die Haar Hoog-Edelheedens hebben geordonneert te laten geschieden na het overgesondene project, dat ik UEd. hier besyde overgeve, synde reeds daartoe eenige houtwerken per 't schip 't Duyfje in den voorleden jare alhier aangebragt, die, ingevalle de voortzegde timmerasie nog eenigen tyd mogte uytgesteld blyven, UEd. sal dienen in 's Comp[s]. pakhuysen, dan wel onder een expres daartoe gemaakt loosgie te bergen, om voor 't bederf te waren. De gragt rondom Speelwyk word thans uytgediept, en sal men mogelyk nog voor myn vertrek gedaan werk krygen. De draaybrug voor Speelwyk is in een slegte staat en sal na myn gedagten het de aanstaande quade mousson niet konnen goedmaken

---

[1] Bij art. 8 van het Contract van 1684 verkreeg de Compagnie niet zonder moeite het eigendom »van soodanigen grond en erv, als deselve tot het bouwen »van een bequame en spatieuse logie zal nodig achten«, waarop dan in de eerst volgende jaren het ter eere van den kort te voren overleden Gouverneur-Generaal Speelman Speelwijk geheeten fort verrees. Verg. de Jonge, D. VII, bl. 398 en VIII, bl. 28; van Breugel, bl. 168.

wegens de sware afwatering, soals dat reeds in den voorleden jare door expresse gecommitteerdens aan den WelEdelen Here Commissaris Wybrant Blom is gerapporteerd. De zeepunt Carrangantoe is meede in een behoorlyke staat en sonder eenige deffecten.

's Comp^e. effecten en waren-restanten, ten comptoire alhier berustende, syn UEd. gebleeken by het gedaene transport, en bestaat het guarnisoen onder huydigen datum in 415 coppen, als namentlyk:

1 Opperkoopman en Gesaghebber.
1 Coopman en Administrateur.
1 Onderkoopman en Fiscaal.
2 Vaandrigs.
1 *pro interim* Scriba.
1 Oppermeester [1].
1 Negotie-overdrager.
1 Krankbesoeker.
10 Pennisten.
5 Zergiants.
1 Guarnisoen-schryver.
2 Ondermeesters. [1]
1 Konstapel.
15 Corporaals.
8 Tamboers.
121 gemene.
1 Geweldiger.
1 Mandoer.
3 bosschieters.
9 ambagtsgasten.
36 mattrosen.
1 Inlands scherpregter.
5 " Kaffers.
3 Comp^e. lyfeygen.
28 " kettingsgangers.

In 't Casteel den Diamant.

1 Capitain en commandant.
1 Lieutenant.
1 Vaandrager.
7 Zergiants.

---

[1] *Chirurgyn of geneesheer*, wiens helpers hier *ondermeesters* heeten.

1 Ondermeester.
12 Corporaals.
5 's Conings coetsiers.
1 Conings trompetter.
2 Tamboers.
100 gemeene.
1 constapelsmaat.
4 bosschieters.

Op de punt Carrangantoe.

1 Vaandrager.
3 Zergiants.
1 Ondermeester.
2 Corporaals.
1 Tamboer.
20 gemeene.
2 bosschieters.
415 coppen in 't geheel.

Onder UEd. hoger gesag, maar tot UEd. byder verantwoording neemt den Coopman en Administrateur Matthys Wiltshuysen 's Comp^s^. pakhuysen waar, mitsgaders de negotie-boeken, synde geadsisteert van een negotie-overdrager, den Boekhouder Nicolaas Wolfgang, en een copiist, den Adsistent Harmanus Hartman. Voornamentlyk is uwer beyder sorge aanbevolen de opsigt over de peper, dat deselve na de intentie van onse Hoge Gebieders werd behandelt.

Den Onderkoopman en Fiscaal Anthony van Ceters neemt behalven het fiscalaat de soldyboeken waar en heeft ten dien eynde drie assistenten by hem als: den Assistent Matthys Christoffel Krigge, dat een bequaam en ordentelyk jong man is, daar hy goede diensten van heeft; den Adsistent Cornelis Brander, nog jong, maar van goede verwagting; den Boekhouder Johannes van Spyk is oud en afgeslooft, en dewyl denselven ten desen comptoire is bescheyden seedert het jaar 1714, soo soude hy in der tyd op UEd. recommandatie door de goedheyd van Haar Hoog-Edelheedens een plaats in 't oude mannenhuys konnen bekomen.

Den Gesworen Scriba Cornelis van Hamme, jongst per Linschoten met permissie na Batavia vertrokken, so neemt den Adsistent Pieter Hendriksz. dit ampt *pro interim* ten genoegen waar, en also hy een nugteren, naarstig en vigiland jong man is, so heb van hem een goede verwagting, dat hij door UEd.

goede onderwysing in der tyd een bequaam man sal worden, en doen onder hem dienst de Assistenten Johannes Sybrands, Hendrik Dittel of Bax en Frans Kock.

By de peperharpen syn expres gecommitteerd de Assistenten Ezekhiel van Ruymbeek en Johannes Knoch, die, als er geen werk in 't pakhuys is, meede op de Secretarye dienst doen.

De militairen, ten desen comptoire bescheyden, staan in 's Conings Casteel onder het commando van den Capitain Jan Wyntjes, dat een ervaren en bescheyden officier is, en waarvan U Ed. goede diensten heeft te verwagten, also denselven alhier sedert den jare 1728 militeert en door een langduurige ondervinding een goede kennisse van de Bantamse saken heeft verkreegen [1]; en doen onder hem aldaar dienst den Lieutenant Jan Note en den Vaandrager Cornelis van Hinderstein. In Speelwyk syn meede sedert het overlyden van den Lieutenant Adriaen Billekens twee Vaandrigs, als Jan Fredrik Somerfeld (een bequaam, wakker officier, die een seer goede discipline houd) [2] en den meede dito Abraham Ravensberg. De post Carrangantoe word gecommandeert door den Vaandrig Jan Christoffel Hempel.

Den Opperchirurgyn Harmanus van Heysfeld schynt een seer ordentelyk man te syn en heeft onder hem vier Onderchirurgyns, waarvan twee in Speelwyk, een in 's Conings Casteel en een dito op Carrangantoe beschyden syn.

De zeevarende staan onder twee Quartiermeesters, behalve degeene, die onder den Constapel syn bescheyden.

Den Politicquen Raad bestaat tegenwoordig uyt vyf leden:
den Gesaghebber als president,
den Capitain Jan Wyntjes,
den Coopman en Administrateur Matthys Wiltshuysen,
den Onderkoopman en Fiscaal Anthony van Ceters,
en den Lieutenant in Speelwyk, maar vermits het overleyden van den Lieutenant Adriaen Billekens *pro interum* den Vaandrig Jan Fredrik Somerfeld, tot tyd en wyle Haar Hoog-Edelheedens een ander Lieutenant sullen gelieven aan te stellen; werdende in civile en crimineele saken gesterkt met den *pro interum*

---

[1] Jan Wyntjes, geboren te den Ham, ging in 1718 als korporaal naar Indië, werd het volgende jaar sergeant, in 1726 Vaandrig en in 1732 Luitenant. Daar het soldijboek van het schip, waarmede hij uitvoer, niet meer aanwezig is, kan ik omtrent zyn lateren levensloop niets mededeelen.

[2] Luidens een brief van Gollenesse van 4 Juli 1733 had deze Vaandrig, geboortig uit het Hanoversche stadje Diepenau, zich zeer gunstig onderscheiden bij het ongelukkig gevecht met de weggeloopen Balineesche slaven te Pamoedjang.

Gesworen Schriba Pieter Hendriksz. Brugman, den Opperchirurgyn Harmanus van Heisveld en den Boekhouder Nicolaas Wolfgang, welke voormelde agt persouen den Raad van Justitie uitmaken.

Belangende de drie Comps. slaven, die UEd. op de korte sterk'e vind genoteerd, deselve syn oud en afgeleeft en buyten staat, om eenig werk meer te konnen verrigten, en eeten genoegsaam het genadebrood. Maar van groter nut en dienst syn de 23 pees kettinggangers tot het verrigten van allerhande werk, het sy in pakhuysen, bij de ambagtslieden off elders, en soude anders genoodsaakt syn, om Comps. slaven daartoe te versoeken. Voornamentlyk sullen deselve UEd. tegenwoordig te passe komen, dewyl den WelEdelen GrootAgtbaren Heere Raad-Ordinaires en Commissaris Wybrant Blom by desselfs meermelde instructie aan den Gesaghebber heeft gelieven te ordonneeren, het nieuwe land aan de oversyde van de rivier schoon te houden, en sal UEd. aldaar konnen beogen, hoedanig UEd. heeft te handelen met het voortzegde stuk land, alwaar buyten speciael consent van Haar Hoog-Edelheedens niemand mag wonen als den Geweldiger met de verdere dienaars van justitie.

De Chineese natie, die hier in den voorleede jare is opgegeven ten getalle van 1069 coppen (hoewel hetselve na myn gedagten vry sterker is), groeyt dagelyx aan in de Bantamse landen, dat te verwonderen is, aangesien deselve alhier seer word gedrukt en menigvuldige vexaties van den inlander moet ondergaan, en dat men genoegsaem geen drie Chineesen op heel Bantam vind, die middelen hebben. Haar Hoog-Edelheedens hebben meermalen betuygd, geen genoegen te nemen in den sterken aanwas van vreemdelingen op Bantam, en daarom heb ik de gewoonte gehad, een maand voor 't vertrek der jonken na China by beckenslag te laten publiceeren, dat alle jongst aangekomen Chineesen binnen den tyd voormelt sullen hebben te vertrecken, op peene van in de ketting na Batavia te worden versonden. Egter heb ik meede aan sommige permissie verleent, om hier te mogen blyven, namentlyk degeene, die haar ouders of naastbestaande hier hadden, of goede reeden wisten te geven van haar versoek [1].

---

[1] Misschien door deze maatregelen, maar waarschijnlijker als gevolg van den grooten opstand, was het getal der Chineezen in Bantam met vrouwen en kinderen in 1753 tot 574 gedaald. Zie van der Parra's Rapport over zijne commissie naar Bantam, waar ook het getal der daar wonende Mooren met

En staan alle Chineesen alhier onder haren Capitain, die langen tyd mede Sabandhaar geweest is, en aangesien den voorleeden Sulthan dikwils van Sabandhaar veranderde en telkens van Haar Hoog-Edelheedens heeft versogt en verkreegen de qualiteyt van Capitain voor den nieuwen Sabandhaar, so syn dusdanig vier Chineese Capitains op Bantam gekomen, waarvan Swaliko de oudste is, synde een slechte knaap, een compleete dobbelaar, die met veel fondament word verdagt gehouden, part te hebben in verscheyde quade saken. Li Koeiko is de tweede, synde een ordentelyk man, maar Qué Goeyko en Swaliaako (*alias* Sidagnia) syn alle byde naarstige, verstandige menschen van een ordentelyk gedrag, en waarvan ik my telkens heb bediend, om de geschillen tusschen die van hare natie te ontdekken en te beslissen. Den eersten van gemelde vier Capitains is huurder van 's Conings suykerland Cramat, en den laatsten van Katapan en Tandjong Kait.[1] Alle Chineesen moeten aan 's Conings Sabandhaar, dat thans den Parnackan Chinees, den Ké Aria Satja Negara is, een halve Sp. reaal hoofdgeld betalen, mitsgaders 1¼ per maand grondgeld voor hare woningen, die sy in eygendom besitten.

En so vervolgens syn alle vreemde naties, hier remoreerende[2], onder d' Ed.Comp[e]. judicature gesteld, en laat ik desen versellen van een naamrolle van derselver officieren, die gehouden zijn aan UEd. van alle voorvallende saken van eenig belang kennisse te geven; terwyl sy verder aan den Sulthan, als haren landheere, verpligt syn, niet alleen alle eerbied te bewysen, maar selfs als van ouds een soort van een hooftgeld te betalen, ook na welgevallen sig in desselfs dienst begeven konnen.

Ik kan niet eyndigen, sonder UEd. nogmalen voor te houden de ernstige begeerte van onse Hoge Gebieders, dat UEd. sooveel immers doenlyk met den Coning alle inschickelykheyd, omsigtigheyd en moderatie gebruykt, om Haar Hoog-Edelheedens te bevryden van verdere menigvuldige lastige rapporten, die somtyds

---

vrouwen en kinderen en slaven op 196 wordt opgegeven. Volgens van Breugel (bl. 125) steeg het cijfer der Chineesche bevolking in 1780 tot 900, maar was daarentegen zes jaar later tot beneden 200 gedaald.

[1] Deze plaats heet Tandjong Kaik op de kaart der Residentie Batavia in Melvill's *Atlas van Ned. Indië*, maar wordt in oude stukken meest Kait gespeld: al deze suikermolens liggen nabij Java's noordkust in het toen nog tot Bantam behoorende westerdeel der tegenwoordige Afdeeling Tangeran

[2] Een waarschijnlijk uit het Portugeesch afkomstig veranderd stadhuiswoord voor *verblijven*

niet veel om 't lyf hebben, onverminderd egter UEds. waaksaamheyd in saken van belang.

Met alle het vorenstaande vermeene ik thans, aan de geëerde beveelen van myne Heeren Gebieders, wat aangaat het formeeren van een memorie tot narigt aan UEd. mynen vervanger, te hebben voldaan, blyvende de rest aan UEd^s. eygen ervarenheyd en te bekomen ondervinding gerefereert. Ondertusschen wensche ik UEd. toe een voorspoedige en geluckige regeering, benevens comtinuatie van gesondheyd, om dit neetelige en sorglyk gesag met reputatie te konnen bedienen, tot genoegen van onse Hoge Gebieders en noeme my selven te syn:

Myn Heer, U. E. D. W. dienaer
J. V. Stein van Gollonesse.[1]

A.

Samentreckinge van de quantiteyd peper, ten Comptoire Bantam successive 'tsedert A° 1683—1684 tot 1734 genegotieert en met 's Comp^s. bodems na Batavia versonden.[2]

							Witte Peper.		Swarte Peper.	
In	den	jare	1683	—	1684	Bharen	—		2635	1/3
»	»	»	84	»	85	do	74	2/3	15207	1/2
»	»	»	85	»	86	do	36	1/2	3338	3/4
»	»	»	86	»	87	do	—		6209	1/4
»	»	»	87	»	88	do	—		4690	3/4
»	»	»	88	»	89	do	—		4738	
»	»	»	89	»	90	do	—		8493	1/2
»	»	»	90	»	91	do	—		5132	
»	»	»	91	»	92	do	—		7534	3/4
»	»	»	92	»	93	do	61	3/4	7309	
»	»	»	93	»	94	do	190	1/4	11563	5/6
»	»	»	94	»	95	do	25		10736	
»	»	»	95	»	96	do	64	1/3	13726	
»	»	»	96	»	97	do	65	2/3	14585	2/3
»	»	»	97	»	98	do	63		11236	2/3
					Transporteere	Bh.	602	1/6	127137	0/0

[1] In vele afschriften der koloniale papieren op het Rijksarchief wordt deze naam dus gespeld; in den tekst mijner inleiding en in mijne noten behield ik echter de spelling Gollenesse volgens zijne eigenhandige onderteekening onder de Algemeene Brieven der Indische Regeering aan Bewindhebbers.

[2] Deze staat, voortgezet tot het jaar 1786, is reeds afgedrukt achter de opstellen van van Breugel, in deze *Bijdragen*, R. 2, D. 1, bl. 358. In sommige jaren verschillen de opgegeven cijfers min of meer, in welk geval de hier medegedeelde staat, als de oudste bron, het meeste vertrouwen verdient.

							Witte Peper.		Swarte Peper.	
			Pr. Transport			Bharen	602	1/6	127137	0/0
In	den	jare	1698	--	1699	Bharen	34		11002	1/3
»	»	»	99	»	1700	do	—		13027	
»	»	»	1700	»	01	do	—		13410	
»	»	»	01	»	02	do	--		8945	
»	»	»	02	»	03	do	—		7142	
»	»	»	03	»	04	do	—		5508	
»	»	»	04	»	05	do	—		9804	
»	»	»	05	»	06	do	—		7930	
»	»	»	06	»	07	do	-		9529	
»	»	»	07	»	08	do	—		11991	
»	»	»	08	»	09	do	—		10498	
»	»	»	09	»	10	do			7385	
»	»	»	10	»	11	do	-		12323	
»	»	»	11	»	12	do	--		8613	
»	»	»	12	»	13	do	—		10196	
»	»	»	13	»	14	do	-		8767	
»	»	»	14	»	15	do	—		9935	
»	»	»	15	»	16	do	—		8566	
»	»	»	16	»	17	do	—		8899	
»	»	»	17	»	18	do	—		10084	
»	»	»	18	»	19	do	—		13115	
»	»	»	19	»	20	do	—		12226	
»	»	»	20	»	21	do	15		14355	
»	»	»	21	»	22	do	19		12915	
»	»	»	22	»	23	do	20		13207	
»	»	»	23	»	24	do	—		18825	
»	»	»	24	»	25	do	10		10210	
»	»	»	25	»	26	do	—		8216	
»	»	»	26	»	27	do	17		8714	
»	»	»	27	»	28	do	—		8165	
»	»	»	28	»	29	do	—		9432	
»	»	»	»	»	»	[illegible]	--		8	
»	»	»	29	»	30	do	72		7347	
»	»	»	30	»	31	do	25	4/75	8151	
»	»	»	31	»	32	do	10		9803	
»	»	»	32	»	33	do			5996	
»	»	»	33	»	34	do	50		8559	
						Somma Bh.	854	115/750	489735	1/3

B.

Naamrolletje der Hoofden en Officieren van sodanige inlandse naties, als ten desen Comptoire onder de jurisdictie van d'Ed.Comp. syn remoreerende.

Van de Moren: [1]

Kiay Ara Soura Dorpa, Capitain op Carrangantoe.

---

[1] De Spanjaarden en Portugeezen noemen de uit Noordwest Afrika of het

Mochamet Nina, Vaandrager op Papendengan.
Mochamet Oesseeng, Zergiant op de Patjinang.
Abdul Cadir do 〃 Pacrawangan.

Van de Maleyers:

Lebe Deileh, Vaandrager op Carrangantoe, comp. baroe.
Intji Soleman, Zergiant 〃 Patjinang.
Intji Obat do 〃 Carrangantoe.

Van de Bougineesen, Macassaren, Mandareesen, Sumbauwers en Bimaneesen:

Intji Sembang, Vaandrager.
Bappa Aly en Djoemat } Zergiants.

Van de Ooster-Javanen:

Bappa Soek, *alias* Merta di Wangsa, Vaandrager van de getrouwde.
Sipta Wangsa en Praya Wangsa } Zergiant aan de Boom op Carrangantoe.
Soera Wangsa, Vaandrager over de ongetrouwde.
Nala Gati, Zergiant.

Van de Mardykers:

Gerrit Woutersz., Zergiant op Speelwyk.
Anthony Leander do 〃 do
Nicols Christiaansz. do 〃 do
Jan Cornelisz. do 〃 do

Van de Balyers:

Sangnian Made, Zergiant en
Bappa Miskin do Lombok.

Moorenland naar het Spaansche Schiereiland overgestoken Arabieren *Moros*, welke benaming in Indië dikwijls tot alle Mohammedanen werd uitgebreid. Daar in deze naamrol de verschillende volken uit den Archipel afzonderlijk worden opgenoemd, omvat hier de term *Mooren*, behalve de Arabieren, misschien nog de bewoners van Hindostan.

II.

Brief van den Commissaris te Bantam, Johan Gideon Loten, aan den Gouverneur-Generaal Mossel, dd. 12 April 1752.

Hoog-Edele Gestrenge, Groot-Agtbaare Heere,

Myne laatste van den 9den was gericht, om Uw Hoog-Edelheyd voornamentlyk kennisse te geeven van Prins Gusti raport omtrent de aannadering des vyands. Deese aannadering kwam met de waarheyd overeen, maar gantsch niet het getal, hetwelk ons op de berigten van vertrouwde zoodanig door Gusti begroot werd, om ons, ware het hem doenlijk, te intimideeren, daardoor des Sulthans krooning te verydelen en zig zelve die te beurt te doen vallen. Gemelden Prins *gestonden* [1], om den 11den smorgens een besoek zonder ceremonieel, opdat ik te beter gelegenheyd mogt verkrygen, wegens Sillebue en 's Kroonprinssen [2] te handelen, in den Dalm te geeven, dog 's avonds en 's morgens, voordat wy dat werkstellig maakten, kreegen tyding, dat de vyand zig op Bantam Canari en by Markasana had nedergeslagen, met begrooting van het getal alleenlyk op 1000 of 1500 koppen, mitsgaders dat zyn magt dagelyks door verloop zeer was afgenomen. De wegen derwaards door den continueelen regen volstrektelyk onbruykbaar zynde en die na Grobbejak nog even gepasseerd kunnende worden, was onze intentie, zodra er eenige vyandelykheeden wierden bedreven en hy mogt komen, tot agter laatstgemelde plaats af te zakken, dan met groote honderd Europeanen en drie a vier honderd inlanders uyt te trekken, om hem te delogeeren. Hierop den 11n by den Sulthan en Kroonprins gerecipieerd zynde, communiceerde Zyn Hoog-Edelheid zyne intentie, om den 18n gekroond te worden, en hierop my

[1] Deze duistere zin moet aldus verstaan worden: Wy *stonden toe*, dat gemelde Prins een bezoek in den Dalm bracht, enz.

[2] Hier uitgevallen *revenues*.

occasie gebeurende, alleen met hem te spreeken, hield hem voor, hoedat nu uyt de reeds by Zyn Hoogheid geagreëerde Acte van Investiture ook voortvloeyde de noodsaakelykheyd, om *Lampong Silleboe te brengen aan d' Ed. Comp. en dan deselve te leveren de peper en al hetgeene, waarvan de Engelschen nu profiteeren met exclusie derselver en van alle andere.* Na veele raisonnementen beloofde hy flaauwelyk, dat by mogelykheyd, als Bantam mede tot voorige magt geraakte, te zullen uytvoeren. Wyders voorhoudende, om by aparte actens te stipuleeren, dat Pangerang Gusti, by Syn Hoogheyds overlyden zullende succedeeren, tot voorkominge van alle oneenigheden zyne vaste revenues zoude hebben, en om de quantiteyt daarvan te bepaalen, zoo viel deze oude, vroome, maar zonder wederga gierige man in een groote ontsteltenisse, en sogt eerst dit geheellyk te *ontleggen* [1] met te verzekeren, dat maar korten tyd na zyn krooninge, en als syn broeders van Ceylon komen, het ryk aan zyn neef Gusti wilde opdraagen, maar de inkomsten van Gusti konde ik niet hooger brengen dan op ryksd[s]. Holl. 250 's maands, hoewel ik die gaarne op 1000 gesteld hadde. Nadat over dit ontwerp het bovenverhaalde was gesproken, versogt hy my tegens de avond van der Geugt [2] binnen te senden, zonder te weeten, wat aan denselven te communiceeren hadde, en daarop gongen wy by het geselschap.

De Heer Brigadier was ondertusschen met de Kroonprins in conferentie geweest, die op een raillante vraag, of hy ons met een raport van 10,000 man des vyands had zoeken te intimideeren, ook eerst lagghende geantwoord hebbende, bekende, dat hy correspondentie met de vyand en principaal met Bagoes Boeang onderhield en deselve van hetpleegen van vyandelykheeden naar zyn uytterste vermogen tragte te wederhouden. Verders betuygde Gusti met leedwesen te seggen, dat het aan alle Bantammers onaangenaam was, Pangerang Aria te zien proclameeren, en zy daarom nooyt zouden vegten tegen den vyand, die mede zoo naby gekomen was, om te zien, wat de uytslag van die ceremonie zyn zoude, waarby Gusti nog voegde, het land ten eersten [3] en niet, voor hy zelve

---

[1] *voorkomen*, zie bl. 90 hiervoor.

[2] Van der Geugt, Onderkoopman te Bantam, werd wegens zijne kennis van het Javaansch dikwijls bij onderhandelingen met het Hof des Sultans gebruikt. In 1746 tijdens van Imhoffs reis naar Java was hij Scriba en Translateur te Soerabaja (*Bijdr. Inst.*, D. I, bl. 388).

[3] *ten eersten* beteekent hier *vooreerst*.

de regeeringe in handen had, in rust te zullen komen. De Heer Brigadier alles convenabel met de omstandigheden en naarmaate van de necessiteyt, waarin men [1] , wanneer Pangerang Aria (by Gusti absentie tot Ceylon) tot Kroonprins of Regent was gedeclareerd, hebbende beantwoord, raadde Gusti, het bovengemelde alles ook aan den Commissaris mede te deelen. Waartoe hy zyne volkomene neyging betuygd hebbende, zond ik gisteren namiddag by hem den Ingabey van de Wetangers [2], die eenigermaten sederd 19 jaaren by my bekend is, en welkers famille op Java al voor myn eerste komst op Samarang in het behandelen der importantste zaaken de meeste getrouwigheyd betoond heeft. Aan welken hy scheen ten eenemaal uyt eigen motif zyn hart te ontdekken en daarop goede raad, alzoo dezen Ingabey door de heeren Convert, van Suchtelen en my omtrent alles zoozeel doenlyk is informeerd, hem gegeven wordende, repliceerde Prins Gusti: *wat hoef ik veel te seggen; geef dit aan den Commissaris*, en gaf daarop aan den Ingabey over zekere compositie in gedaante van een rol, als een eynd van een dunne dammer met een blad bewonden; *dit heb ik heden nagt onder myn slaapstede bevonden en zoude, als het gift had beginnen werkzaam te worden, my het leven of ten minsten het verstand benomen hebben.* Ik wilde deze rol bewaren, maar de Ingabey versogt my, het te mogen wegwerpen, omdat de bewaringe te dangereus oordeelde. De Ingabey berigtede verders, dat Gusti des Sulthans vrouw hierover suspicieerde, welke volgens het zeggen van den Ingabey ook geuyt zoude hebben: *Haar van Ratoe Sarifa het hayr te zyn afgesneeden geworden, waarom zy hoopte, als haar man eens gekroond was, niet weder te zullen vernederd worden, maar dat de Comp. de gedaane krooninge ook altyd zoude met haar magt mainteneeren.* Het is ook speculatie meriteerende, dat de hier agtergelaatene vrouw van Gusti, zoodra de tyding van zyn komst ontfangen was, niet zonder vermoeden van vergif is overleeden. Eyndelyk zeyde Gusti tegen de Ingabey, my alleen te willen spreeken, om my direct opening te geeven van alle het voorschrevene, waartoe die Prins morgen avond in Speelwyk staat te komen.

Uyt alle deze byzonderheden en die voor dese aan Uw Hoog-

---

[1] Hier uitgelaten *verseerde*, of zoo iets.

[2] Javaansche uitdrukking voor *Oosterlingen*; dus noemde men in Bantam de bewoners van het eigenlijke Java, die in de vorige Bijlage (bl. 100) *Ooster-Javanen* genoemd worden.

Edelheyd door my zyn geadviseerd, besluyte ik, dat nog de Sulthan, nog Gusti voor de Comp. kwalyk geintentioneerd zyn, maar dat de haat en jalousie onderling van veel gewigt is. De ongemeene gierigheyd des Sulthans en de natuurlyk nadere betrekkinge tot het rijk doet Gusti zoo algemeen prievaleeren, dat ik niet te gemoet zie, den Sulthan lange te zullen kunnen in hetzelve gemaintineerd worden. Wilde dese goede oude man maar weynige dagen na zyne krooninge weder afstand doen, en konde dan nog binnen de commissie de proclamatie van Gusti volbragd worden, zoo stelle byna vast (en de Heeren Convert en van Suchteien met my), het geheele redres van zaaken daarvan een spoedig gevolg te zullen zyn. Ons sentiment is ook, by het manifest der krooninge op aanstaande Maandag te laaten invloeyen een belofte van amnestie zonder uytzondering van ymand, waarop Uw Hoog-Edelheyds geëerde ordre spoedig verzoek en omtrent de tyd, die de amnestie voor de niet zig aangevende zoude doen expireeren.

Terwyl ik deesen zoek ten eynde te brengen, verhaald my nog de heer Convert [1], dat Gusti op gisteren ook aan Zyn Ed. gesegt had, zooveel in zyn vermogen was, te zullen bewerken, om den vyand te wederhouden, van eenige verwoestingen aan te regten, ten welken eynde Gusti een zendeling stond af te vaardigen. Waarop de Ingabey der Wetangers ook deeze voormiddag aan Zyn Ed. raport had gedaan, hoe hy dese morgen vroeg met vyf Wetangers na Grobbejak (alwaar met de Brigadier, Barnewall en de Pril [2] voor weynige dagen nog geweest heb, hoewel de weg toen al slegt was) geweest zynde, aldaar by de zoogenaamde Engelsche Poort een brandwagt des vyands had gevonden, die op haar gom aanstonds sloegen en eenige manschap na hun gros afzonden, aparent om kennis te geeven van de aannadering deeser Wetangers, die zonder het minste leed te ontfangen weder herwaards keerden. My dunkt, dat

---

[1] Jan Cornelis Convert zag te Lisse het levenslicht. Waarschijnlijk diende hij eerst in Nederlandschen krijgsdienst, daar hij in 1744 met den rang van Majoor naar Indië vertrok, nog in dat jaar tot Luit.-Kolonel en het volgende tot Kolonel werd bevorderd. In 1744 en 1746 verzelde hij van Imhoff op diens reizen naar Jakatra en Java; in 1747 werd hij Brigadier. Het is mij onbekend, wanneer hij uit den dienst trad of overleed.

[2] Om aan de zending van Loten volgens het toen bestaande gebruik te meer luister bij te zetten, werd hij verzeld door de Roth, Opperkoopman van het Kasteel te Batavia, den Majoor Barnewal en door de Onderkooplieden de Pril en de Wilde.

(zoo als men zegt) de Comp. met deese krooning wel tusschen twee stoelen in de as sit; gaat men den vyand, die nu niemand beleedigd en alleen voor Gusti schynd te willen oorlogen, attaqueeren, men jaagt hem mogelyk maar wat verder, en zoo het voorvald, dat op Maandag de Compagnie Pangerang Aria, en de geheele gemeente op de patoebaan, gemengd van vriend en vyand, eens Gusti proclameerd, weete ik waarlyk niet, hoe des Compagnies honneur te sauveeren, en dit is volgens geruchten misschien zoo vreemd niet, dog ik hoop van beter. Het is met veel leedwezen, dat Uw Hoog-Edelheyd dagelyks met soovele swarigheeden, die ik anders niet gaarne in de weg legge, moete vermoeyelyken, maar de importantie kan my daarvan niet dispenseeren. Ik bidde voor de haast en weynig ordre myner brieven, als de omstandigheeden hetzelve niet anders permitteerende, ootmoediglyk verschooninge en teekene met alle getrouwheyd en reverentie

Hoog-Edele Gestrenge, Groot-Agtbare Heere

Uw Hoog-Edelheyds zeer gehoorzamen, onderdaanigen, geobligeerden dienaar,

JOAN GIDEON LOTEN.

Bantam, den 12n April 1752.

P. S. Indien myne commissie nog lang zal moeten duuren, hoop ik onder Uw Hoog-Edelheyds welduyding in het tuyntje over den draay [1] te gaan woonen, want hoe kleyn en bouwvallig ook het huys daar is, zoo geeft het dog aan den inlander meerder occasie, my secreet en direct berigt te brengen, als dat ik door de tweede hand van ymand, niet zeer in de taal geverseerd, meerendeels dat moet ontvangen, want de luyden kunnen zig, zonder afgesneeden te worden, naauwlyk alleen adresseeren aan my, by een ander in en op een kamer woonende, waardoor de zaaken niet weynig vertraagd, en waarover verscheidene reeds hun beswaarnis aan den heer van Suchtelen [2] en my geuyt hebben.

---

[1] De bl. 93 hiervoor door Gollenesse vermelde draaibrug voor Speelwijk.

[2] Jan van Suchtelen, gesproten uit het adellijk geslacht van dien naam, werd te Utrecht geboren; waarschijnlijk was hij een zoon van Gerrit van Suchtelen, die bij Ramillies een eskadron commandeerde en zich later te Utrecht vestigde. In 1737 vertrok hij als Assistent naar Indie; in 1746 tot Onderkoopman bevorderd, was hij tevens Fiscaal te Samarang (zie deze *Bijdragen* D I, bl 338 en 346) In 1747 verkreeg hij den rang van Koopman; daar hij in de door mij gebruikte Bantamsche papieren oud-Resident van Banjermassin heet, moet hij die waardigheid in dezen tijd bekleed hebben. In 1751 werd hij Opperkoopman en

De Ingabey Wetang, my het vergif getoond hebbende, is van hevige pynen de gantsche nagt overvallen geweest, te gelyk met zyn slaav, die het gedraagen had. Ik heb mede in hand en arm, waarmede 't even aangeraakt heb, gevoel genoeg er van gehad. Diergelyke poogingen voorspellen Gusti geen lang leeven, zoo hy, of die aan zyn kant zyn, het zelf niet versonnen hebben. Ik geloof niet, dat de Sulthan er af weet; mogelyk wel zyn vrouw, hoewel die zoo braaf voorkomt, dat ik haar niet durfde suspicieeren, maar daar is een befaamde vergiftigster, genaamd Marianne. Hier worden kwade gevolgen uyt verwagt; aan de nevensliggende pointen blykt ook, den Sulthan de abdicatie van het ryk wel te zeggen, maar ook uyt zyn gierigheyd, dat hy het niet meend.

Met de vrouwen van Gusti heb eenige complimenten gewisseld en by die occasie eenige geschenkjes gesonden, ook aan de Sulthans vrouw, om de haat niet grooter te maaken.

Op het sluyten deezes komt my de zoon van Pangerang Bantam uyt naam van den Kroonprins doleeren, dat de Sulthan aan geene van haar beyde eenige van haare goederen wil restitueeren of eenig onderstand doen, maar als zy er om vraagen, bekyfd, versoekende daarin myn adjude; dit is mede een verkeerde weg van d'oude man.

---

tevens, zooals wij hierboven zagen, naar Bantam gezonden, welk gewest hij als Commandeur tot zijn overlijden op den 28sten November 1754 bestuurde. Reeds in 1743 was hij als Secretaris tegenwoordig bij de onderteekening van het met den Soesoehoenan te Kartasoera gesloten contract.

III.

Memorie ter verhandeling van den tegenwoordige staat en toestant der zaaken van het Bantamse Rijk met de belangens van de Generaele Nederlandse Maatschappy ten deesen Commandemente, opgesteld door den Raad-Extraord^s^. en afgaande Commandeur Willem Hendrik van Ossenberch, om te konnen dienen tot narigt van synen successeur, den Commandeur Hugo Pieter Faure,[1] dd. 28 Juli 1761.

Myn Heer, nadien het Haar Wel-Edele Hoog-Agtbaare de Heeren Bewindhebbers ter vergadering van seventienen goedgunstiglyk behaagd heefd, my aen te stellen tot Raad-Extraordinaris van Nederlands India, en UEd. daarop den 7den van deeze loopende maand July door Haer Hoog-Edeleus, de Edele Hooge Indiasche Regeering, tot myn successeur te benoemen, en teffens my ordre gegeven zynde, om een distincte Memorie te formeeren nopens de presenten toestant van 't Bantamse Ryk met den aankleeve van dien, soo sal ik in schuldige observantie

[1] Hugo Pieter Faure, geboren te Bergen op Zoom, ging in 1740 als Assistent naar Indië, waar hij drie jaar later met den rang van Vaandrig in den militairen dienst overging. In 1744 tot Kapitein-Luitenant bevorderd, verzelde hij twee jaar daarna den Gouverneur-Generaal van Imhoff op diens belangrijke reis naar Java's Oostkust. Kort daarop verkreeg hij den rang van Majoor en Ritmeester en verzelde als zoodanig den Directeur-Generaal Mossel in 1747 als Commissaris naar Bantam, om Pangéran Sjarief als Kroonprins te installeeren. Nog in hetzelfde jaar tot Majoor der dragonders aangesteld, nam hij deel aan den grooten oorlog tegen de in Java opgestane prinsen, blijkens de Jonge (D. X, bl. LXV) echter met gering succes. Het schijnt, dat Faure veel grooter administratieve dan militaire bekwaamheden bezat. Hij ging dan ook in 1758 met vermindering van gage als Opperkoopman weder in civielen dienst en werd in 1761 tot Commandeur van Bantam benoemd, waar hij twee jaar later overleed, nog onbekend met zijne benoeming door Bewindhebbers tot Buitengewoon Raad van Indië.

aan dit hooggeëerd bevel zulx na de daarvan verkregene kennis in een geschikte ordre volbrengen, en voor aenhaalen den toestant, daerin ik dit ryk by myn arrivement alhier, zynde gegeweest den 1e Mey 1755, gevonden hebbe, alsmeede het merkwaardige, dat in myn ruym sesjarig bestier voorgevallen is, en dan in wat staat ik de eere hebbe, UEd. hetselve over te geven.

Het Ryk wierd en werd nog geregeert door een Koning, wiens eernaam is: Zulthan Aboel Nadzar Mochamad Arief Zeinoel Assakin, die hetselve door een vrijwillige afstand van zijnen oom, den Paducca Siri Zulthan Aboel Moeali Mochamet Wasi Hala [1], van de Generaele Nederlandsche Maatschappy, als gedagte zyn oom, als een leen met veel vergenoeginge en dankbaarheyd aengenoomen heefd uyt handen van den daartoe expres benoemde Commissaris uyt Haar Hoog-Edelens Illustere Vergadering, den Hoog-Edelen Groot-Agtbaren Heere Petrus Albertus van der Parra, thans Gouverneur-Generaal van Nederlands-India.

Hoedanig dit Koningrijk van een bondgenootschap tot een leenroerig ryk aan de Nederlandse Maatschappye is overgegaan en door den voorige thans overleedene Koning Paducca Siri Zulthan Aboel Moeali Mochamat Wasi Hala [1] by een te dien eynde beschreven ryksdag bereeds sodanig is aanvåard, daarover zal ik my thans niet inlaeten, terwijl UEd. dat alles heel omstandig kan vinden by de Acte van Investiture, alhier geslooten tusschen de Nederlandse Compagnie en dien Vorst sub dato den 16 April 1752, gelijk ook bij die van den 22 September 1753, hoe het thans door den regeerende Koning in selver voegen met dankbaarheyd overgenomen is. Deese beyde contracten, in sooverre deselve geen alteratie hebben omtrent de voorige tractaten, successivelyk tussen de Nederlandse Maatschappye en het Bantamse Ryk geslooten, recommandeere ik UEd., om gedurig voor oogen te houden, als de bazes zynde, daar UEds. bestier principaal op rust.

Den praesenten Koning, die in den ouderdom van 42 jaeren is getreeden, is by myne komst geweest hoogmoedig en tros van aard tegens zyne onderdaanen, principaal voortkomende uyt een overtuyginge (gelyk Zyn Hoogheyd meermaals rondborstig heeft verklaart), dat hy syne vereffinge [2] tot de koninglyke waardig-

---

[1] Hiervoor moet Wacioel Halimien gelezen worden; waarschijnlijk is het een schrijffout.

[2] *verheffing*. Aan dit weglaten der *h* aan het begin van een lettergreep en het plaatsen, waar die letter niet behoort, ziet men, dat van Ossenberch van

heyd geen Bantammers, maar alleen de Nederlandse Comp. te danken heeft. Zyn leevenswyse is seer eensaam binnen den Dalm, daer hy zelden uytkomt, als op groote feest- en kerkdaegen, die hy ieverig waarneemt, en sig teffens veel vermaakt met syne vrouwen, bywyven en kinderen, waarom hy hem voor het overige ook weynig met de zaaken van de dagelykse huyshouding opboud, maar die in de handen van syn Eerste Minister steld. De ordres, die Zyn Hoogheid geeft, syn goed, wierden zy maar door de onderdaanen met wat meerder gehoorsaamheyd volbragt, en wanneer zaaken van belang voorkomen, soo wil hy ook wel na goeden raat luysteren, gelyk Syn Hoogheyd by diergelyke gelegenthyden en uyt vreese van mis te doen, dikmaals een paar zendelingen in 't fortres Speelwyk heeft gezonden, zeggende met een volkomen vertrouwen: »gaat maar by den Commandeur; maakt hem dit of dat (nadat de zaaken geconstitueert zijn) bekent; die zal my wel helpen.« Hy is ook seer begeerig na allerhanden vrayigheeden, die hy niet ziet, of tragt er meester van te werden; insonderheyd blyft zyn liefhebberye groot voor paarden, waartoe hij geen kosten spaart, om die magtig te zyn. Invoegen deese ruyme besteeding der middelen, gevoegd by de nootzakelyke uytgave tot reparatie van de vervallene woningen binnen den Dalm, de wagten van zyne onderdaanen daerbuyten, en het vertimmeren van eenige oude, dog nog goede vaarthuygen, men zegt, dat zulx een groote depense van geld in den aenvang van zyn regeering heeft veroorzaakt.

Althans dit heb ik by myn arrivement aanstons met veel verwondering ondervonden, dat den landman arm, en 's Konings schatkamer van geld ontbloot was, zoodat ik my ter voorkoming der ruine des Ryks en van de onderdaenen, dog principaal die der peeperculture, wel genootzaakt sag, Haer Hoog-Edelens ootmoedig te smeeken, dat het van derselver welbehagen mogte zyn, 's Konings bereeds gedaen verzoek tot opschorting van 't termyn voor drie jaaren (dat hy volgens contract verpligt is te betalen) te accordeeren, dog hetgeene Haar Hoog-Edelens by derselver gevenereerde ordres van den 11den Juny 1755 maer voor twee jaaren of tot ulto Juny 1757 hebben gelieven te prolongeeren.

Om de geheimen van het Hoff (die dikmaals al nootzakelyk

---

oorsprong een Yperling was, in dit opzicht toch heeft de West Vlaamsche tongval dezelfde eigenaardigheid als het Zeeuwsch.

zyn te weeten) te ontdecken, heeft men veel moeyte door de stipte ordre, dat nimand buyten den Dalm mag gaan, zonder te zeggen werwaarts, en dus ook niet by den Commandeur dan met voorkennis van den Koning of van zynen Ryxbestierder, en nog minder by den militaire Capetain, die als commandant by den vorst in het fortres de Diamant bescheyden legt. Maar door de nabyheid der woonplaatse en hulpe van deesen hupsen offecier, den presenten Capitain Jan Coenraad Fleisheld [1], die eenige bejaarde vrouwen uyt den Dalm op zyn hand heeft, welke nu en dan door my met een klyne gifte onder belofte van secretesse zyn gepaayt, ben ik de meeste geheimen van 't Hoff gewaar geworden. Egter is dat altoos soo bedeckelyk behandelt, dat den Koning daervan nog nooyt iets heeft gehoort, want dan waaren zy na den jaloursen aard der Bantamers ongelukig geweest.

Inteegendeel zyn en blyven sy ongemeen nieuschierig, om te verneemen, wat er by ons gedaen en gesproken werd, en om daarin hun hoogmerk te beryken, tragten zy altoos van onse slaven, die nu en dan de gewone boodschap aan het Hoff met een presentje brengen, zulx te horen, dan wel door eygen gemeene zendelingen, die dagelyx, 't sy met vis, fruytagie en andere beuzelingen tot schenkagie komen, het een of ander te weeten te krygen, welke dienaaren dan ook niet vergeeten te vragen met de vereyste vrymoedigheyd na de eene of andere versnapering van gebak, Caapse ingelegde vrugten en groente voor den Vorst, waarna hy zeer dikmaals een begeerte krygt. Ik hebbe na meer voorbeelden die kykers in de pot, sowel mans als vrouwsperzoonen, altoos minsaam ontfangen en ook veeltyds een zitplaats gepresenteerd, dog teffens die goede en voorsigtige zorge gedraagen (vermits daarvan al bevorens was geinformeerd), dat sy niet meer en quamen te hooren, als zy weeten mogten.

Om UEd. een generaale genealogie van de Koninglyke stam meede te deelen, soude mynes bedunkens een te overvloedig werk syn, alzoo UEd. dat in een geschikte ordre kan vinden by de nagelaten Memorie van onsen predecesseur, den Com-

---

[1] Vermoedelijk dezelfde persoon, die in de soldijboeken als Jan Coenraad Leydschild voorkomt. Deze was geboren te Steinfort, ging in 1728 als soldaat naar Indië, werd in 1730 korporaal, in 1740 sergeant, in 1745 Vaandrig en in 1746 Luitenant. In 1751 tot Kapitein bevorderd, diende hij in dien rang der Compagnie nog een kwart eeuw tot zijn overlijden op den 25sten September 1776.

mandeur van Gollonesse, waaraan ik my refereere [1], zullende egter hier insereeren de benaamingen van de thans regeerende Koninglyke familie met de voornaamste Raadperzoonen van 't Ryk, die door myn antecesseur nog niet beschreven zyn, te weeten:

Syn Mayesteit, waarvan ik in den aanvang van dit schriftuur reeds gewaag heb gemaakt, heeft vier egte vrouwen, met namen:

Ratoe Gusti,
" Zapo,
Radenaje Striba en
Ratoe Etok Sophia.

De twee eerste zyn Oosterse Princessen, eenigsints soo wel aan het Soeracartasche als Mattarmse Hoff geparanteert, de derde een Bantamse vrouw van middelmatige geboorte, en de laaste een Bantamse Princesse, dogter van 's Konings chermyn neeff, den Prins Zouria.

Derselver kinderen bestaan in de volgende:

By Ratoe Gusti, den Prins Gusti, gebooren den 2 July 1752 [2].

By Ratoe Zapo, den Prins Ratschi, [3] gebooren den 1 Augustus 1752.

Ook heeft Zyn Hoogheyd eenige bywyven, waarvan de nagenoemde deese telgen voortgebragt hebben:

By Jein [4] Biebe Jeysa, een dogter genaamt Ratoe Avinsa, gebooren den 22 July 1752.

By Jein Biebe Mahomet Sachie, een zoon Toebachus Mahomet Jakie, gebooren den 11 Augustus 1755.

By Jein Biebe Sidongsie, een zoon Toebachus Aria Arik Airlotin, gebooren den 31 Maart 1757.

---

[1] Daar van Ossenberch zich alleen op de Memorie van Stein van Gollenesse beroept, wettigt dit het vermoeden, dat de latere bestuurders van Bantam: Jacob Roman, van Riel, Holstein, Peeper, den lateren Raad van Indie Mr. Jacob van den Bosch, Meder, David Brouwer, George Tammo Falck en Jan van Suchtelen buiten de gelegenheid waren, zulk een Memorie in te dienen.

[2] Deze prins beklom in 1777 den troon van Bantam als Sultan Aboe'l Mofachir Mohammed Aliooddien en regeerde tot 1802, toen hij werd opgevolgd door zijn broeder Sultan Aboe'l Fath Mohammed Moehjiddien Zeinoe's Salahien. Zie over de investituur van dezen laatsten Sultan het dagverhaal van den Buitengewoon Raad van Indie Wouter Hendrik van IJsseldijk in *Bijdr. Inst.*, N. R., D. I, bl. 366-398, verg. ook bl. 218 aldaar.

[3] Deze Prins heette later Radja Mangala en werd kort voor zijn vaders dood naar Banda verbannen; van Brenkel, bl 155 en 319.

[4] Deze zonderlinge vorm *Jein* beteekent hetzelfde als het bekende *Njai*, verg. bl 71 hiervoor.

By Jein Biebe Ramica, een dogter, genaamt Ratoe Deslicate Onta, gebooren den 6 November 1757.

Mitsgaders de Broeders en Susters van den Vorst, die nog in leeven syn, bestaan in de volgende Broeders:

den Prins Mochamat [1],
Radeen Radja,
Toebachus Hassan Oedin,
〃 Aboecher en
〃 Ramelan

Desselfs Zusters:

Ratoe Ajoe,
〃 Carica,
〃 Calicama,
〃 Rachima en
〃 Mina.

Den Eersten Minister van 't Hoff, die al de ordres volbrengt en voor de ruste van 't land met veel iever waakt, is den Ryksbestierder, den Pangerang Coesoema Deningrat [2], oud 44 jaaren, van wien ik met loff moet zeggen, dat hy eerlyke hoedanigheeden bezit en ook met een reedelyk goed verstant begaaft is, dog houd weynig van discoureeren, zynde wyders modest, oplettend, sagsinnig en gestadig bevreest, om soowel 's Ed.Comps. belangens als die van den Vorst, de Grooten van het Ryk en ook die van de onderdaanen niet na genoegen te zullen behandelen. Met hem hebbe ik het meeste te doen gehad, zoo in de dagelykse huyshouding als andersints, daer de belangens van de Comp. zulx quamen te vereyschen, en hy wist telkens, door een aangeboren zagten aard off inborst en een nog al tamelyke expiditie de zaaken meest ten besten te beschikken. De timiditeyd is het voornaamste gebrek, dat hy heeft, hetgeen zooveel mogelyk sal dienen weggenomen te werden, met hem gestadig een

---

[1] Blijkens de in het vervolg van de Jonges werk uitgegeven Memorie van den Bantamschen Commandeur Mr. Thomas Schippers, werd Pangéran Mohammed in 1768 tijdelijk naar Ambon verbannen, terwijl zijn drie hier volgende broeders toen naar Batavia de wijk namen.

[2] In 1751 volgde deze Pangéran zijn vader, den hierboven (bl. 75) vermelden Opperbevelhebber Pangéran Coesoema Ningrat, als Rijksbestierder op. Blijkens de Memories der latere Bantamsche Commandeurs Schippers en Johannes Reynonts nam deze algemeen geachte Rijksbestierder, die na den val van den gehaten Tisna Nagara in 1764 ten tweeden maal als zoodanig optrad, in 1766 zijn ontslag, maar leefde nog in het begin van 1779.

riem onder het hart te steeken, om wanneer voor den Koning verschynd, met de vereyste vrymoedigheyd te spreeken, dat Zyn Hoogheyd het roer der regeering ook hoe langer hoe meerder sal doen ter hand neemen en de pluymstrykers met haare verkeerde raadgevingen verdryven, die deese Staatsman vooreen [1] in den beginne van myn aankomste oneyndig veele moeyelykheeden en verdriet hebben aangebragt, selfs zoo verre, dat reets tot twee maal toe vast had besloten, syn ampt tegelyk met zyn cris voor 's Konings voeten needer te leggen.

Van deese ergenisse waaren oorsaak verscheyden Raadsperzoonen, die zig wat te veel authorityd hadden begonnen aentematigen, dog de meeste van deese dwarsdryvers zyn gedunrende de tyd van myn bestier reeds overleeden. Dog wel voornamentlyk eenen Radeen Aria, die sig met bedriegende streken in 's Konings gunste heeft weeten in te dringen en selfs tot een liefling te maaken, in soo verre dat hy tot ongenoegen van de overige Raaden cessie kreeg in de Ryxvergadering, wanneer syne propositiën heymelyk ondersteunt wierden door de toestemming en goekeuring van den Koning en dus doorgaans de overhand behielden. Waarbij in hem nog dit verdervende gebrek zig vertoonde, dat hy door inhaaligheyd en grootse trosheyd het land als het waare scheen uyt te putten, om den hupsen Rykbestierder uyt zyn aensienelyke bedieuing in der tyd te bonsen en zig selfs daarin te stellen. Maar gezien hebbende, dat deese verwaande hoogmoed soo verre begon te gaan, dat hy, in de wrevelige gedoentens voortvaarende de Ed.Comp. soude moeten mishaagen, dienvolgende onwaardig zyn, om ooyt die eminente charge van Bestierder in het Ryk te bekleeden, mitsgaders dat de Prinsen van den Bloede en de Ryxgrooten hem hoe langer hoe meer haatende waaren, welkers geroep aan het Hoff niet kan verborgen blyven, soo hebbe ik aanstons myn vermoogen daarby besteed tot handhaaving der belangens van de Generaele Maatschappye, hetgeene zyn Mayesteit genoodzaakt heeft, om tot inkeer te koomen en gedagten Radeen Aria over zyne assurante gedoentens met een scherpe bestraffinge te doen temmen. Waardoor alle partyken niet alleen uyt den weg geruymt zyn, maar selfs een versoeninge teweeggebragt heeft tusschen deesen Eersten Minister en voorzegden Radeen Aria, in voege dat hy tot nu toe (door den dood van den slegte Pangerang Baatjoe,

[1] Lees voorheen, verg. noot 2 op bl. 108.

die hem heimelyk met verkeerde raad ondersteunde, dog principaal myne bedryginge, om hem na de hoofdplaatse op te stuuren) tamelyk vreedig en wel toegaat, thans waarneemende de bediening van Tweede in 's Konings Geheimen Raad en Regeering onder den naam van Radeen Jacattaxa.

's Konings Advocaat en Secretaris, in naame Ké Aria Wigna di marta, geeft door zyn bequaamheyd het vereyste genoegen, dog werd door wat al te veel hoogmoed op zyn ampt en bequaamheyd meede tot inhaaligheyd aangespoort, om een ruym leven daarvan te hebben.

Hier komt nog in aensien den Opperste Priester en Regter, soo in geestelyke als weerelse saaken, genaamt Ké Focke Nadja Moedin,[1] een oud en afgeleefd man, die met de leeden van den raad behoord te zitten over alle crimmineele procedures, dog door synen hoogen ouderdom van 73 jaaren bemoeyt hy hem nu niet anders als met bidden, trouwen en hertrouwen, item het vellen van vonnissen over misdadigers, waartoe hy den Alcoran of het Mahomettaanse wetboek voor den dag brengt en wat exempel op deese en geene voorvallen applicabel syn aantoont, mits niet strydende is met het preveligie, dat aen sommige negoryen zeedert lange jaaren vergunt is, van geen bloet te vergieten, 't geen dan altoos doorgaat.

Nu soude ik hier wel dienen by te voegen de Prinsen van den Bloede, die haar nog in leeven bevinden en den Koning by een Groote Staatsraad neevens den Ryxbestierder koomen te assisteeren in het beraamen van de noodige middelen, tot vreede en voorspoet van 't land synde:

's Konings Oomen:

Radeen Derma,
Toebachus Abdul Adjid,
〃 Calamoedin en
〃 Mochamet Zeyt.

Desselfs Neeven:

Pangerang Zouria en
〃 Mochamet Bantam,

dog daarvan in oordeelen en verstand het aldervoornaamste in aenmerking komt den Pangerang Zouria[2].

---

[1] Dit is zeker dezelfde persoon, die in de hierboven aangehaalde Acte van 28 November 1748 als Opperrechter voorkomt (de Jonge, D. X, bl. 150).

[2] Daar de Javaansche Prinsen zoo herhaaldelijk van naam veranderen, kan men de hier genoemde moeielijk identificeeren met de in Gollenesses Memorie

Werdende nu mynen tyd, dat ik ook eens spreek van de onderdaanen of van de Bantamers in 't algemeen. Deselve syn in den aard een loom, luy en morsig volk in alle haare gedoentes, met uytzondering alleen van 't lichaam, dat se met wassen dikmaals reynigen. waaraan sy selfs zoo verslaaft zyn, dat zy het essentieele of den landbouw daardoor verwaarloosen. Die eens met ernst by der hand gevat werdende, Bantam zyn eygen reyst tot haare voedsel zoude kunnen leveren, sonder daarby veel van andere plaatsen meer noodig te hebben. Dog wanneer de nood aan den man komt, zullen sy haar leevensonderhoud liver by den vischvangst zoeken, dat in haar hoogen veel gemakkelyker costwinning is, maar daarby ook niet verder sorgen dan voor den dag van heeden.

Syn Mayesteyt in den beginne van myn komst voorgedraagen hebbende de nadeelige consequentie, door het onbebouwt blyven van verscheyden landstreeken, die genoegsaam ontbloot van inwoonders waaren, heeft ten eersten daarin voorsien, met alomme ordre te stellen, dat een ieder moet blyven op zyn woonplaats, sonder sig elders te mogen begeven, en om de landman in syn sobere staat tegemoet te komen, heeft Zyn Hoogheyd haar de helfte van zyn jaarlyksche inkomste of van 't hoofdgeld quyt gescholden, mits een ieder hem zal toeleggen op het aanplanten van ryst, voornaamentlyk van jonge peeperranken, waar die ook maar groeyen willen.

Voorts syn de Bantamers door de bank tros van haard en seer jaloers omtrent hunne vrouwen, en die sig zoude durven onderstaan, om daarmeede de dartele driften den lossen teugel te vieren, moet op syn hoede en ook verzeekert weesen, dat haar laagen gelegt zyn, om, indien het maar aan geen occagie ontbreekt, vermoort te werden. Egter kan ik haar voor soo een moordaadige natie niet afschilderen, als men in vroegere daagen daarvan wel gezegt heeft, maar daartoe helpt ook veel de goede voorsorge soo van den Koning als van synen Ryxbestierder.

't Is wel waar, dat er somtyds een oneenigheyd tussen deeze en onse natie in den beginne van myn aenkomste a'hier is voorgevallen, dog daartoe hebben de onse veeltyds door baldaadig-

---

b 78 hiervoor) opgesomde broeders van Sultan Zeinoe'l Ariffen. Pangéran Mohammed Bantam is de zoon van No. 3 aldaar, die met zyn vader en den kroonprins in 1746 naar Ceilon verbannen werd en met den laatste in 1752 te Bantam terugkwam, terwyl de hier genoemde Radeen Derma dezelfde Prins moet zyn, die aan den opstand van 1750 deelnam (verg. bl. 7 hiervoor).

heyd of dronkenschap ook dikwyls aanleyding gegeven. Ik zal niet spreeken van 't geene, dat voor myn tyd is gebeurt, maar alleen van dat in den beginne van myn aankomst is geschied, toen onse militie, en wel principaal die van Speelwyk, door manquement van een goede krygsdescipline gewoon was, sonder de minste beschroming alle mogelyke excessen uyt te voeren. Waartoe bysonder aenleyding gegeven heeft de eygen huyshouding, die sy hielden, en het overmatig drinken van aracq, waarvan sy een gewoonten hadden gemaakt en daardoor soodaanig verwildert waaren, dat se op een onbeschaamde wyse van den inlander maar roofden, wat haar voorquam; zelfs konden sy malkander niet verdraagen, rakende dagelyks handgemeen. Dog die ongeregeltheeden ben ik nog al schielyk te boven gekomen, soo door het uytdeelen van een scherpe ordre, als door het swaar afstraffen van degeene, die deselve quamen te overtreeden, voorts met het stellen van limietpaalen rondsom Bantam, buyten dewelke geen Europees mag komen, als die daartoe speciael consent heeft en van een pasbriefje voorsien is. Voornamentlyk hebbe het best gevonden, haar baasgewyse [1] een menage te doen houden, en vervolgens door een gestaadige onderhouding van een goede verdraagelyke krygsdescipline, want zeedert dien tyd tot nu toe heeft het seer wel na myn genoegen gegaan, zoodat thans een yder met vreese gehoorsaamt.

Maar dit alles neemt daarom niet weg, dat er niet nog eenige quaade en moordaadige inlanders onder de hoop zouden schuylen, en wel inzonderheyd in de Bovenlanden, die wanneer sy een Europees alleen komen te ontmoeten, hem bedekkelyk zullen van kant helpen, zooals gebleeken is aan vijff weggeloopen militairen, die zeedert myn tyd syn absent geraakt, sonder dat men ooyt heeft konnen te weeten komen, waar deselve 't zy levendig of dood gebleven syn, buyten de twee volgende ongelukkige gevallen.

Het eerste aan den soldaat Matthys Carwiesen van Pools Pruysen, die op het groote feest, onder een aantal van toekykers staande te zien na 't afsteeken van de vuurwerken, des avons tussen 7 à 8 uuren op s Konings passerbaan onverwagt vermoort en doodgevonden is, met een steek van een chris door het harte. Twee daagen na dat ongelukkig geval my met de

---

[1] Waarschijnlijk moet men hier *baksgewijze* lezen; nog steeds heet op onze oorlogschepen het aantal matrozen, dat uit denzelfden schotel of *bak* schaft, *baksvolk* of eenvoudig *bak*.

leeden van den Politiquen Raad by den Koning en genoegsaam op dezelfde plaats bevindende, alwaar die gruwelyke misdaad begaan was, verklaarde Zyn Hoogheyd in 't openbaar, dat hy beschaamt was voor den Commandeur over het schelmstuk, door een van syn onderdaanen op de passerbaan en dus sonder voorbeeld in zyn teegenwoordigheyd gepleegt, belovende éénhondert Spaanse realen voor degeene, die den dader wist aan te toonen en over te leveren. Desniettegenstaande is den moordenaar tot nog toe niet ontdekt geworden, terwyl ik door de schielyke dood van deesen soldaat niet heb konnen gewaar worden, wat eygentlyk aanleyding tot die gruweldaad mag gegeven hebben. Maar naderhand is my berigt, dat hy een Bantams vrouwperzoon zoude verborgen gehouden hebben, en dat sulx praesumtieff de oorzaak van dit syn ongeluk was. [1]

De tweede is den soldaat Anthonie Le Bon Pais van Paris. Deese op een zeeker morgen na gewoonte als passerganger de spyse voor syne confraters willende gaan inkoopen, bleef tot myn verwondering en geen minder bedugting, dat hem somtyds een ongeluk mogte overgekomen syn, dien dag en ook den volgende absent, waarom ik op het gedaane raport myn uyterste vermoogen by het Hoff in 't werk stelde en aanhield, dat myn die vermiste soldaat, 't zy levendig of doodt, mogte gelevert werden. Hetgeene voor dit mael van een gewenscht effect was, alsoo het lichaam van die ongelukkige op den vierden dag daaraan gebragt wierd tot voor Speelwyks fortres, zynde op een deerelyke wyse met vyff wonden vermoort en gevonden in 't bos van Snawana, dat hetselve bevoorens reeds op twee differente plaatsen in de aarden had begraaven gelegen, om soo by nagt verder weg te brengen en in de Revier van Pontang geworpen te werden. Syn Mayesteyd, twee van de drie bekent gewordene moordenaers gevangen gekreegen hebbende (waarvan een in zyn boeyen is gestorven), heeft den andere doen brengen aan de valbrug van ons fortres Speelwyk, alwaar deselve tot straffe van zyn misdaad met een swaare steen aan den hals en één aan zyn voeten, dewyl men aen hem geen bloed mogte vergieten, in de revier is gesmoort geworden. Maar den voornaamste booswigt heeft zig met de vlugt uyt het Bantamse territoir weeten te

[1] Vyf en twintig jaar later betoogde van Breugel nog de noodzakelijkheid, dat men ter voorkoming van zulke ongevallen de samenleving der Europeesche soldaten met inlandsche vrouwen moest bevorderen (zie *Bydr. Inst.*, N. R., D. I, bl. 129)

zalveeren. Syn naam is Imoedin, en is geweest een speelman van den Koning onder de Pagniet, van posituur middelmatig, mager of rank, met een styve arm aan de regter zyde, thans 38 à 39 jaaren oud, waarvan ik noodig geoordeelt hebbe, UEd. deese beschryving te doen, om of het mogte gebeuren, dat hy eens quam opdaagen, UEd. alsdan ingevolge de beloften van den Koning zoude kunnen zorgen, dat hy zoowel als zyn meedemacker loon na werken meede quam te erlangen. Ondertussen is myn hoop geweest, dat de straffe, aan de eene gedaan, strekken mag tot afschrik van andere, en dat dus het moorden van zooveel Europeaanen, als in vroegere daagen alhier gebeurt is, geheel mag ophouden.

Met het voorzegde tot UEd[s]. kennisse gebragt zynde den aard, inborst en geneegentheyd, soo van groot als kleen, zal ik my niet meerder ophouden met aan UEd. te recommandeeren de noodzaakelykheid, om deese natie vriendelyk te behandelen, alzoo dit als een poinct van veel aangelegenthyd meede zeer breedvoerig is te vinden in de nagelatene Memorie van onsen predecesseur van Gollenesse, waaraan ik my ter vermyding van prolexityd soo wel refereere, als 't geene dat daarby al verder bekent staat met betrecking tot het binnenlaaten in Speelwyk van inlanders met chrissen en de ceremoniën, die een ieder der grooten, van den Koning af, by hun aankomst in dit fortres is gegeven, en waarby ik my zoo na moogelyk altoos gehouden hebbe. Nogthans heeft zig door den aengebooren hoogmoedigen aard van de Bantamers, die liever alles zullen verwaarloosen, als die verwaande trosheyd te verbannen, hieromtrent een kleen gebrek geopenbaart, dewyl er somtyds een enkele, met een cris gewapent, in Speelwyk is gekomen, alschoon het niet gepermitteert was. Dog daarteegen hebbe ik my so zeer niet willen aanzetten en hebbe ook niet kunnen bemerken, dat zulx so zeer noodzaakelyk was, dewyl de naturellen der Bantamers by vergelyking van de voorige tyden in haaren boosen aard merkelyk vermindert syn. Intussen heb ik altyd getracht, den koninglyken weg te wandelen, en sonder met myn weeten of voorbedagtheyd ooyt iemand onregt gedaan of verongelykt te hebben, soo ben ik ook altyd onbeschroomt geweest voor eenig ongeluk, dat my andersints had kunnen overkomen.

Maar dewyl de peper voor het voornaamste object werd geschat, daar men hier om is, en om een goede vangst te doen tot bevordering der voordeelen van de Generaele Nederlandse

Maatschappye, soo heb dit ten uyterste aangelegen articul my ook altoos het meeste laaten ter herte gaan en van myn kant ook steeds alles gecontribueert, om den insaam en leverantie van dien corl te vermeerderen, en dus myne loffelyke Betaalsheeren zoowel als Haar Hoog-Edelens beyde genoegen te geven. Maar helaas, met hoe weynig vrugt, terwyl de leverantie van dit product onverwagt soodaanig verminderde, dat in de eerste agt maanden van myn bestier, zooals met het uyteynde van het jaar 1755 tot myn gevoelig leedweesen bevond, maar geleevert waaren 4067 bhaaren, dus 3533 bharen minder dan het jaar bevoorens, wanneer de leverantie nog groot is geweest 7600 bhaaren of 2,850,000 ponden. De oorzaak van deezen schraalen oogst hebbe ik op alle mogelyke wyse getracht te ondecken, dog hebbe daarvan niet anders kunnen verneemen dan de eenparige getuygenissen van de Bantamers en van verscheyde Lampongse Hoofden, quaadreerende met hetgeene de Koning neevens zynen Ryxbestierder my daaromtrent reeds gezegt hadden, als:

Vooreerst het slegt succes, dat het gewas van dien corl dit jaar in het generaal gegeven heeft.

Ten tweeden, dat een seer groote quantityd peeperboomen door ouderdom waaren uytgegaan, of die geen vrugten meer leverden.

Laastelyk dat de aanplanting van jonge peeperboomen in vroegere dagen versuymt was, maar nu, successivelyk de aanplanting geschiedende, den gewoone loop van 5 à 6 jaaren noodig hebben, eer sy de gewenste vrugten konnen voortbrengen [1].

Met dit berigt hebbe ik my moeten getroosten, in hoope God de Heere den wasdom zal gelieven te zegenen, en dat de jonge aengeplante bomen (werdende van veele thans de bequaame tyd geoordeelt om te draagen) alle vrugten moogen leveren, en van jaar tot jaar door dies vermeerdering toenemen, dus de leverantie, die aan het accreasseeren is, weeder soo florisant mag werden als in de daagen van ouds. Althans ik ben volkomen gerust, dat zeedert de dag van myn aankomste tot heeden, dat ik op myn vertrek staa en UEd. 't bestier tegelyk met deese

[1] Het latere verval der pepercultuur wordt door van Breugel (t. a. pl., bl. 180) ook toegeschreven aan de moeilykheid, om slaven te bekomen, nadat de zeeroovers uit de Lampongs verjaagd waren, »dewyl een vrij Bantammer in »het generaal niet meer werken zal, als zoveel hem nodig is, om de honger »en het gebrek voortekomen.«

Memorie overlevere, het nooyt aan my heeft gemanqueert, om soo by den Koning als by synen Ryxsbestierder de alderkragtigste adhortatiën te doen, om haar dit voor de Maatschappye soo dierbaare articul der peepercultuure ter harte te laaten gaan en nimmer uyt het oog te verliezen, opdat het ryk daardoor ook weederom meer en meer in luyster mag toeneemen en bloeyen, zooals hetselve in vroegere dagen geweest is.

Dit voorenstaande vertrouwe ik, dat genoeg zal weesen, om UEd. een waar denkbeeld te geven van de wesentlyke gesteldheyd van 's Konings landen en de aangelegentheyd van de peepercultuure in dezelve, waarby ik nog zal voegen, zoodaanige zaaken, als daagelyks kunnen komen voortevallen, ofschoon veele van deselve zeedert vroegere jaaren reeds beschreeven staan.

In cas van tumult of inlandse beroertens dient UEd., soo veel maar moogelyk is, de neutralityd te betragten.

By aankomst van vreemde natie haare scheepen, moet den Koning daarvan immediaat kennis gegeven en aangemoedigt werden, om zoodaanig schip of scheepen, sonder onderscheyd van wat voor natiën ook moogen zyn, promptelyk aftewysen en niet te gedoogen, dat daarvan iemand, onder wat pretext het ook sy, aan de wal koome, en alzoo min vermag eenige van onse natie sig met deselve bemoeijen.

Justitieele zaaken werden hier meest *in loco* afgedaan, dog in cas van swaare delicten, waarop de dood of lyfstraffe staat, werd eerst de approbatie over het geslaagen vonnis van Haar Hoog-Edelens versogt en afgewagt.

Verschillen van belang, off die eenige nadeelige gevolgen konnen na sig sleepen, werden ten overstaan van een 's Konings Minister in 't fortres Speelwyk afgedaen.

Den invoer van den amphioen is en blyft in 's Konings handen verbooden, behalven dengeene, die door den pagter werd ingevoerd en ook maar alleen door hem mag verkogt werden. [1] Dit voor den mensch soo gevaarlyk slaapkruyt ontdeckt en aangehaald zynde, werd met vaartuyg en laading geconfisqueert, indien den prauwvoerder bevoorens geweeten heeft,

---

[1] Op dit punt waren de in 1784 geldende bepalingen inzoover gewijzigd, dat de Sultan thans het debiet van opium in zijn rijk verpachtte, welke pachter zich echter uitsluitend bij de in 1745 te Batavia opgerichte Geprivilegieerde Amfioen-Societeit van dit artikel mocht voorzien (verg. van Breugel, *Bijdr. Inst.*, N. R., D. I, bl. 165).

daarvan een of meer kisten ingehad te hebben, dog by onwetentheyd moet daaromtrent na de begeerte van Haar Hoog-Edelens discretie gebruykt werden.

By aanhaling van contrabande ofte zoodanige goederen, waarvan den handel by placaten geinhibeert is, hebben wy door de nabyheid altoos ten eersten Haar Hoog-Edelens de vereischte kennis gegeven en versogt, dienaengaende met derselver ordre voorsien te moogen worden, hetgeen na genoegen is geweest.

De visitatie van gaande en komende vaartuygen geschied door den Boomwagter, ten overstaan van een bediende of substitut van den Fiscaal, neevens den Sabandhaar als pagter, zynde hier van alleen uytgezondert de visserspraauwen, ten waare men suspitie heeft, dat daarin verboodene goederen verborgen mogten zyn.

Een Javaan off aenbrenger van een brief uyt Sunda's Engte krygt voor zyne moeyte drie ryxdaalders, dog de geene, die blyke van hunne vigilantie toonen, met berigt of tyding aentebrengen van de komst der Vaderlandse schepen in dat nauw, syn daarvoor door Haar Hoog-Edelens toegelegt vijff ryxdaalders.

Hetselve douceur van vijff ryxdaalders werd meede gegeven aan een expresse, die met een brieff na Batavia afgaat.

Voor het opbrengen van een gedroste slaaf werd aen den Ryxbestierder thien ryxdaalders betaalt.

Ankers en touwen, daarvan is hier geen verstrecking gepermitteerd, dan by hooge noodzaakelykheyd aan de retour- en westerse scheepen, mits dies overheeden by een duydelyke verklaaring aantoonen, dat sy door verlies van dezelve die ten uytersten nodig hebben.

Wegens de aankomst der Baleyerse en Oosterse handelsvaartuygen met derselver equipagie, het getal der ophebbende passagiers, alsmeede de aangebragte slaven, nevens de verdere lading, en hoedanig het een en ander verkogt is, werd, soo wel als van de groote van 't vaartuyg en den naam van den Jurragaan, aan Haar Hoog-Edelens by de aftegaane brief onder ult° December communicatie gegeven, door de oversending van de dierweegen geformeerde specifique leyst.

Voorts is het niet gepermitteerd, dat Oosterse Javaanen of andere vreemdelingen haar lyff verpanden, om als slaaf te dienen.

Van alle dienaeren, bescheyden op Bantam, daarvan vermag niemand sonder voorkennis en speciaale permissie van den Commandeur sig by den Koning vervoegen ofte met Zyn Hoogheyd

eenige particuliere conferentie houden, en die by geval van den Koning geroepen werd, is verpligt, van de voorgevallene verhandeling reekenschap te geven.

Niemand vermag ook niet, sonder toestemming van den Commandeur hem na boort van eenige scheepen, en ook niet buyten het voorweeten van den Ryxbestierder zig landwaars begeven.

Passen, waarop een zeegul gedrukt staat, werden na Batavia, Cheribon en Java verleend; kleene passen zonder zeegul na de westhoek van Bantam en de Lampongs, dog deese laaste voornaamentlyk maar aan bekende inwoonders, van wien men door een Javaanse pas-zedul verzeekert is, dat sy geen morshandel zullen dryven, maar degeene, die verder om de oost of west willen, moeten haar pasbrieven op de Indiaanse hoofdplaatse [1] verzoeken.

Indien den ryx- of zeegulring van den Koning aan UEd. door Zyn Hoogheyds zendelingen werd vertoont, kan op hun versoek het noodige buskruyt en lond afgegeven werden.

Ook moet ik hier een poinct van de hoogste noodzaakelykheyd byzetten, hetwelk UEds. naukeurige toezigt vereyscht, daarin bestaande, dat de Jurragaans, die de peeper 's Konings weegen aanvoeren, prompt werden voldaan, om deselve dus niet alleen alle reeden van klagten te beneemen, maar om haar ook meer en meer tot die zoo seer gewenschte vaart aentemoedigen.

Terwyl wyders tot UEds. narigt dient, dat Zyn Mayesteit voor de laatste leverantie van den pepercorl, die met het Ed.Comps. schip Lapienenburgh afgaat, bestaande in de quantiteyt van 2033 bharen off 762,375 ponden, ten vollen is betaalt, en dat tot deezen handel in de groote geldkasse nog per restant overig blyft een montant van 31506 Spaanse reaalen, onlangs door bovenvermelden bodem alhier aangebragt.

Noopens de fortificatie-werken, waarvan ik 's Comps erff en fortres Speelwyk den voorrang geeve, moet ik noteeren, evengemelde fortres by myn arrivement alhier in een reedelyke gesteltheyd gevonden te hebben, behalven de hooge of zoogenaamde nieuwe punt de Katoog, die door een diepe holligheyd van 15 voeten, daar van vooren gelaaten, dreygde door desselfs reeds afgeweeken muur daar binnen te storten, gelijk ook de gordyn aan de zuidoostcant hem vertoonde om in te vallen, staande op uytsteekers van palen, die door ouderdom ten enemaal verrot en vergaan waren. Edog dit een en ander is op ons voordraagen,

[1] Namelijk te Batavia.

met de aantooning van derselver noodige reparatie, door de gunstige qualificatie van Haar Hoog-Edelens wederom verholpen en in een goede staat gebragt. In plaatse van de draaybrug hebben wy meede op de verleende permissie een groote valbrug voor het fortres met een steene beschoeying aan de revierzyde ter needergezet, de boskasiën en wildernissen rontsomme laaten wegkappen en van zyn onreynigheyd gezuyvert, de verlande gragt uytgediept, soodat alles in een zoodanige staat gesteld is, dat het voor een geruymen tyd goed blyven kan, ten waare de Revierpunt eens onverwagt kwam neder te zacken, terwyl die heel naby de waterkant staat, en door de overstrooming van de revier desselfs fondament wat afgeweeken en gezackt is.

Maar de wooning van den Commandeur binnen dit fortres is door ouderdom heel bouwvallig geworden, zynde desselfs dak ten eenemaal verrot, de geevels afgeweeken, en de muuren zoodanig gescheurt, dat hetselve niet meer te bewoonen is, en eerlang een suffisante reparatie sal van nooden hebben, hetgeene ook door een genoomen besluyt door Haar Hoog-Edelens in dato 31 Maart jongstleeden binnen korten staat te geschieden.

Alzoo slegt syn geweest de wooningen van de Gequalificeerde Dienaeren binnen hetselve, maar deese in mynen tyd alle afgebrooken en uyt de fondamenten heel nieuw opgehaald en in volkomen gereedheid gebragt zynde, heeft Speelwyks fortresse van binnen daardoor een zeer fraay aansien gekreegen.

Insgelyks heeft het evengemelde fortres van buyten een aengename vertooning door de nieuw aengelegde thuyn aan de zuydwestkant even over de gragt, waarin ook van steen een nieuw speelhuys geplaats is, leverende deese plantagie niet alleen de noodige provisie van diverse groente voor de huyshouding, maar selfs ook nog soo veel, dat de overheeden van de aenkomende Patriasche scheepen een goede portie ter verversing konnen trecken.

Aan 's Comps. fortres Carrangcantoe is in steede van de voor myn komste reets ingestorte muur aan de zuydkant een geheel nieuwe opgehaalt, en hetselve verder met een kleene reparatie voorzien zynde, is het weederom in een goede staat gebragt [1].

Maar van 's Konings fortres de Diamant kan ik niet veel

[1] Daar deze redoute wegens de voortdurende rust in het Bantamsche niet langer noodig scheen, werd bij Resolutie der Indische Regeering van 12 Juli 1763 besloten, de sterkte te slechten, hetgeen blijkens de Memorie van Overgave van Johannes Reynouts in 1767 plaats had.

roemen, alzoo Zyn Hoogheyd aan hetselve genoegsaam geen handen tot desselfs verbeetering heeft gehouden. Ik hebbe by continuatie met alle empressement myn uyterste vermoogen by dien Vorst besteed, om dit Casteel met dies ap- en dependentie in een behoorlyke staat te brengen, maar heeft myn telkens voorgehouden de slegte gesteldheyd van zyn cas, egter altyd en nog deezen daage belofte gedaan, dat zulx ten eersten zoude geschieden. Dienvolgende zal het noodsaakelyk weesen, niet alleen ten opzigte van het fortres aen en voor zig zelfs, als wel inzonderheyd om de ten eenemaal vervallen wooningen voor ons garnisoen, dat daarin bescheyden legt, in een verbeeterde staat te brengen, en door alle applicable middelen by Zyn Hoogheyd te tragten werkstellig te maaken, dat deselve aan de evengemelde soo dikwils gedaane belofte sonder verder uytstel komt te voldoen [1].

Niet minder sal UEd. by Zyn Hoogheyd (gelyk ik steeds gedaan hebbe) moeten aanhouden, dat de mond van de Speelwykse Revier aan de zee jaarlyks wel uytgemoddert en tot de in- en uytvaart bequaam gehouden werde.

Thans resteert my nog, een weynig van de huyselyke zaaken te melden, sonder te gewaagen van de Gequalificeerde dinaeren, terwyl een ider van deselve (uytgezondert een enkelde) my alle behoorlyke gehoorsaamheyd en agting hebben toegedraagen en de ordres aan hun gegeven tot myn byzonder genoegen exact hebben geobserveert.

's Ed.Comp[s]. effecten en waaren-restanten, ten deesen Commandemente berustende, staan gespecificeert by het generaele transport, dat ik de eer hebbe, UEd. hierneevens overtegeven, die soo wel als de directie van de pakhuysen, nevens de goede zorgen omtrent den aenvoer en behandeling van den peepercorl, voor reekquening van UEd. en de Administrateur blyven loopen.

Voorts moet ik UEd. op het serieuste recommandeeren het betragten van menagie voor de Ed.Comp., om de lasten zooveel eenigsints moogelyk met de bepaling by de jongste Memorie van Menagie te doen egualiseeren.

By voormelde Memorie zal UEd. ook koomen te blyken, dat het generael getal der Europeese dinaeren ten deese Comman-

---

[1] Toen de Commandeur Mr. Thomas Schippers in 1764 het bestuur over Bantam aan zijn opvolger Reynouts overgaf, verkeerde dit verblijf der vorsten van Bantam nog in denzelfden bouwvalligen staat; eerst in 1776 werd daarin onder Reynouts eenigermate voorzien.

demente op 371 koppen is bepaalt, [1] waarmeede het in de praesente aangenaame ruste (die God dit land altoos gelieve te verleenen) zeer wel gesteld kan worden, nadien ik my door een beklaagelyke besoekinge van swaare sterfgevallen onder de dinaeren geduurende de tyd van drie jaaren veelmaals met een vry geringer aantal, als de bepaaling behelst, zeer gerust beholpen hebbe, zooals tans nog komt te blyken by de Generaele Korte Sterkte, die tot UEds. speculatie hierneevens voege.

Alsmeede een naamrol der Inlandse Hoofden, soo van de Chineesen, Moorse en Weetangse off Oosterlingse Natie, die alle 's Ed.Comp[s] onderdaanen zyn en my telkens het vereyste genoegen en alle gehoorsaamheyd gegeven hebben.

Dit is hetgeene ik noodig geoordeelt hebbe, by deese nalatende Memorie tot UEds. kennisse, narigt en opservantie te moeten brengen, ter betragting van 's Ed.Comps welweesen en intrest, en ik vertrouwe van daarmeede aen de geëerde intentie van Haar Hoog-Edelens te zullen hebben voldaan. Ter besluyting deeses is dan myn sinceeren wensch, dat den Almoogende UEds. onderneemingen in het bestier, hetwelk ik UEd. hiermeede overgeve, in allen opsigten met alle bedenkelyke zeegeningen, geluk en voorspoed voor altoos wil begunstigen, opdat deselve geduurig strecken moogen ten nutte van de Ed.Comp., ten genoegen van Haar Hoog-Edelens en tot vermeerdering der reputatie van UEds. eygen perzoon, die ik insgelyks een bestendige gezontheyd en al wat desiderabel is toewensche en inmiddens met alle agting verblyve,

Myn Heer,
UEds. dienstwilligen dienaer,
W. H. van Ossenberch.

A.

Naamleyste der Inlandse Hoofden, sorteerende onder het territoir van Bantam.

den Capiteyn der Chineese Natie Lim Moy Ko.
〃 Luytenant 〃 〃 〃 Qué Boe Ko.
't Hoofd der Moorse Natie Tjine Tambe.
〃 〃 〃 Weetangers Intje Oenes.

[1] Een kwart eeuw later was de officiëele sterkte van de bezetting op Bantam op 372 man bepaald, waaraan echter gewoonlijk een derde ontbrak. Wegens de groote nabijheid van Batavia meende van Breugel (t. a. pl., bl. 339), dat dit cijfer, om onnoodige lasten te sparen, tot 185 man kon worden verminderd.

B.

Generaale Korte Sterkte van 's Ed.Comps. Dinaeren, bescheyden in 't Commandement. Bantam op heeden den 28 July 1761.

VAN DE POLITIE.

Commandeur.	Koopman en Administrateur.	Onderkoopman en Fiscaal.	Onderkoopman Scriba.	Boekhouds daaronder een als Resid. op Lampong.	Adsistenten	Opper-Chirurgijn.	Onder-dito.	Krankbezoeker.	Totaal.
1	1	1	1	2	8	1	3	1	19

MILITAIREN.

	Capt.-Commandant.	Luytenants	Vaandrigs.	Zergeants.	Corperaals.	Tamboers en Pijpers.	Zoldaaten.	Impotent.	In 't Hospitaal.	Totaal.
In 't fortres Speelwyk . . ꟳ. .		1	1	2	8	5	48	1	3	69
〃 do den Diamant . . .	1	1	2	3	8	6	65		3	89
〃 do Carrangantoe . . .			1	1	1	1	9		1	14
Op Lampong Toulang Bauwang [1] (Zie noot volgende blz.)				1	2	1	12			16
〃 de post Tjerita . . ꟳ. . .				1	1		6			
Sommarium	1	2	4	8	20	13	140	1	7	196

ARTHILLERYE, ZEEVAART EN DIVERSE DIENSTDOENDERS.

Geweldiger.	Extraordin. vuurwerker	Bombardier	Cannonier.	Handlangers.	Bootsman.	Quartiermeesters.	Mattroosen	Kuyper, smit, timmerman en metselaar.	Trompetters en koetsiers bij den Koning.	Totaal.
1	1	1	5	11	1	2	16	4	5	47

SOMMARIUM VAN ALLE DE DIENAEREN.

Van de Politie.

1 Commandeur.
1 Koopman en Administrateur.
1 Onderkoopman en Fiscaal.
1 „ „ Scriba.
10 Pennisten, daaronder een als Resid. op Lampong.
1 Opperchirurgyn.
3 Ondermeesters.
1 Krankbezoeker.
19 coppen van de Politie.

Arthillerye, Zeevaart, etc.

1 extraord. vuurwerker.
1 bombardier.
5 cannoniers.
11 handlangers.
1 Bootsman.
2 Quartiermeesters.
16 mattroosen.
1 smit.
1 kuyper.
1 metselaar.
1 timmerman.
3 coetsiers } bij de Koning.
2 trompetters } bij de Koning.
1 Geweldiger.
47 coppen.

Van de Militie.

1 Capit. Commandant.
2 Luytenants.
4 Vaandrigs.
8 Zergeants.
20 Corperaals.
13 tamboers en pypers.
148 soldaaten.
196 coppen.

Manqueert aan 't bepaalt getal tot 371 coppen voor Bantam, als:

1 handlanger.
1 Ondermeester.
1 canonier.
4 mattroosen.
104 soldaaten.
111 coppen.
Te veel 2 Adsistenten.

---

[1] Hier moet worden opgemerkt, dat de Compagnie zich drie jaar na Gollenessers vertrek uit Bantam genoodzaakt zag, te intervenieeren in een stryd tusschen de Sultans van Palembang en Bantam over het bezit van de noordelykste rivier der Lampongsche Districten, de Toelang Bawang. In het laatst van 1737 zond zy den lateren Gouverneur-Generaal de Klerk, toen Boekhouder, derwaarts, om de gesteldheid dier nog weinig bekende streken op te nemen. Deze wist met veel beleid de bevelhebbers der beide vloten te bewegen, geen vyandelykheden te plegen, totdat de Indische Regeering het hangende grensgeschil zou hebben uitgemaakt. Na uitvoerig onderzoek werd de zaak ten voordeele van Bantams aloude rechten beslist, maar tevens besloten, te Boemi Agong aan de benedenrivier een fort op te richten, dat naar den toenmaligen Gouverneur-Generaal Valkenier den naam Valkenoog verkreeg, en waarvan de Klerk met den rang van Onderkoopman het eerste hoofd was, totdat hy in 1741 op verzoek van den Sultan van Bantam werd opgeroepen (Zie de Jonge, D. IX, bl. 276—277, 282–285 en 291–292). Tydens den Bantamschen opstand werd dit fort in 1751 tydelyk verlaten en wegens de afgelegenheid van Boemi Agong naar Poeloe Lagendi verplaatst, de reeds tydens de Engelsche vestiging in het begin der zeventiende eeuw gebleken ongezonde ligging van dit eiland noodzaakte echter de Regeering, in 1755 den post weder naar de oude plaats over te brengen; de Jonge, D X, bl. 183, 188, 193 en 198, van Breugel, *Bydr. Inst.*, N. R., D. I, bl. 362.)

SANSKRITSCHE WOORDEN IN HET BISAYA.

Op dezelfde wijze als ik bij eene andere gelegenheid [1] eene lijst gegeven heb van de Indische bestanddeelen in het Tagala, zal ik het thans doen voor 't Bisaya. Verscheidene van die woorden zijn aan beide nauwverwante talen gemeen; zoodat ik in de hieronder volgende lijst verwijzen zal naar de voorbeelden uit het Tagala, om niet in onnoodige herhalingen te vervallen. Omtrent de klankwetten van het Bisaya zal ik ook slechts enkele bijzonderheden aanstippen, daar ze weinig van de in de zustertaal heerschende afwijken. Zoo hebben beide gemeen dat de Indische *ç* en *r* vervangen zijn door *s* en *l*; de dentale *d* heeft plaats gemaakt voor de linguale *ḍ*. Ten aanzien van de geaspireerde letters *kh*, *bh* enz. is het Tagala dichter bij 't oorspronkelijke gebleven, evenzeer als ten opzichte van het accent. — Bij 't opmaken der volgende lijst heb ik mij bediend van den Diccionario Bisaya-Español van DE LA ENCARNACION.

A'GSA, een werk onder elkander verdeelen; elkander bij het werk afwisselen. Misschien uit Skr. p a k s h á, een der twee zijden; partij; ofschoon het wegvallen van de *p* dan moeielijk te verklaren is.

ANÁYA, iets zorgeloos doen. Of dit uit het Skr. a n a y a, slecht gedrag, zich heeft ontwikkeld, is alles behalve duidelijk. Als het Tag. a n y a y a, leeglooper, hetzelfde woord is, zou men eerder mogen denken aan a n a d h y â y a, vacantie.

ANGGA, eigennamen verkorten. Het zal wel eenvoudig beteekenen "een deel (van een woord)", dus Skr. a n g g a, lid, onderdeel.

BÁGYU, dwarrelwind; weerlicht. Tag. bagyú [2].

BAHÁṆḌI, huisraad. Skr. b h â ṇ ḍ a, of liever b h â ṇ ḍ i, hoe-

---

[1] In deze Bijdragen.

[2] In den zin van weerlicht schijnt b a g y u te staan voor b ĕ d d y u, Skr. w i d y u t, Prâk. b ij j u. Iets anders is het als Bis. d i g y o het meervoud heet van d i d y o, en d i g y o t van d i d y o t, kleinigheid. Hier staat d i g y o voor d i g d y o; de *g* aan de *r* in 't Javaansch beantwoordende, is in bepaalde gevallen een meervoud- en intensief-teeken; dus is bijv. h a g b a b a of h a b a g b a het meervoud van h a b a b a. Vgl. het gebruik van a r in 't Sundaneesch.

wel dit laatste vooralsnog slechts bekend is in den zin van scheergereedschap.

Bala, waarvan bijv. balaon-mu, worde door u geladen, weggedragen, is Skr. bhâra, last; vracht.

Baláṅa, spleet, scheur; Skr. wraṇa, wonde.

Baláta, gelofte, rouw; Tag. hetzelfde.

Balíoya, handeldrijven, waarvan mabaligyaon, handelaar, enz. is Skr. wâ'ṇijya, handel, koopmanschap. De overgang van de linguale ṇ in l is zeer natuurlijk en komt in 't Skr. zelve alsook in de Prâkrits voor.

Balíta, tijding. Zie Tag. balita.

Bana, waarvan gikabána, geacht worden, is Skr. mâna, achting.

Bánoga, stam van woorden die beteekenen: aanklampen, aanranden, in botsing komen. Skr. bhangga; zie Tag. woord.

Bánogi, geknakt zijn, afbreken (intrans.); Skr. bhanggî, nomin. van bhanggin, brekende (intr.), of bhanggi, breuk, knak.

Banyaga, gemeen, schandelijk; ook een scheldwoord. Skr. paṇḍaka, eunuch.

Baháila en bathála, afgodsbeeld. Tag. bathala.

Bása, lezen. Tag. hetzelfde.

Bisála, woord, uitdrukking; Skr wicâra, beraad, redeneering. Wat den overgang der beteekenis aangaat, vergelijke men ook het Mal. bitjara en Jav. ꦧꦶꦕꦫ.

Bisti, gewaad; vgl. Tag. hetzelfde.

Binayága, te koop venten. Vgl. Tag. banyaga.

Bitána, vischnet. Tag. hetzelfde.

Budhi, verraad; budhion, verrader. Vgl. Tag. buḍhi.

Dala, soms dada, dragen, medebrengen; vgl. Tag. dalá.

Diwáta (dioata), godheid; Skr. dewátâ, hetz.

Gadya, olifant; Skr. gaja. Ook Tag. gaḍya.

Gamí, een meester in iets; iemand wien alles ten dienste staat. Dit moet uit het Skr. swâmín, nomin. swâmî, heer, ontstaan zijn, doch hoe, is moeielijk te verklaren. Dat de *g* ook in het Tagala soms op even onverklaarbare wijze uit *s* ontstaan is, blijkt uit gahása = Skr. sâhasa.

Ganda, zekere plant die op eene ui lijkt. Skr. kanda, knol, bol, knoflook.

Gansuli, zekere plant. Bedoeld zal wezen Skr. karcûra, eene soort kurkema. Wegens de i van den uitgang, mag men

met eenigen grond vermoeden dat er in 't Skr. ook een vrouwelijke vorm karcûrî bestaan heeft, hetgeen zou overeenstemmen met het geslacht van çaṭî, een synomiem van karcûra.

Gapas, katoen. Even als Mal. en Jav. kapas eene Prâkṛitsche uitspraak van karpâsa.

Gonda, ramp, désastre. Skr. gaṇḍá, hetwelk in de sterrewichelarij een ongunstig tijdstip beteekent. De klemtoon wordt niet opgegeven, maar het moet op de laatste lettergreep gerust hebben, althans oorspronkelijk. Van daar dat de *a* in de voorgaande lettergreep eerst een kleurlooze klinker *ĕ* werd en daarna in de *o* overging, volgens den regel in 't Bisaya, dat in dit opzicht met het Bataksch overeenstemt, in tegenstelling tot het Tagala, waarin de *ĕ* meestal in *i* overgaat, tenzij door assimilatie met den klinker eener volgende lettergreep in *a* of *u*.

Halága, prijs. Zie Tag. halagá.

Hapîla, soort van mier. Skr. pipîlá, mier.

Kadyápa, kodyápa, zeker tuingewas. Dit beantwoordt aan Skr. kacchapa, dat echter in de botanie alleen als de naam van een boom, de Cedrela Toma, wordt opgegeven. Daar het synoniem kaccha ook de hibiscus beteekent, mag men vermoeden dat de naam kacchapa ook op andere planten werd toegepast.

Kasúbha, saffloer, saffraan. Vgl. Tag. kasubhá.

Kati, pond; vgl. Tag. kati.

Katya, glas, krystal; Skr. kâca, hetzelfde. Hier is de *c* bij uitzondering in ty overgegaan.

Kátli, schaar; Skr. kartarî, hetzelfde.

Katsúli, muskus; zie Tag. kastuli.

Kodyápi of kotsápi, luit. Vgl. Tag. kuḍyapi.

Kota, vesting, fort. Tag. kuta.

Lába, winst, woeker. Tag. labá.

Lákha, gom, lak; zie bij Tag. lakhá.

Laksa, tienduizend; Tag. laksá.

Lagna, zie onder manalagna.

Lagundi, zekere boom die medicinaal gebruikt wordt. Skr. nirguṇḍî, Vitex Negundo. Dezelfde verbastering in klank vertoont het Jav. lĕguṇḍi; de *n* is in *l* overgegaan, de *i* in eenen kleurloozen klinker, welke in 't Bisaya later *a* werd; vgl. Jav. wasesa voor wĕsesa en dit voor wisesa.

Lala, venijn. Misschien Skr. lâlâ, speeksel, zeever.

Lása, kruiden; het sap van kruiden uitpersen; ook: wereldsche vermaken. Skr. rasa, smaak, lust.

Lipaka, blaasje door een muggebeet veroorzaakt. Oogenschijnlijk is dit aan het Sanskrit ontleend, doch welk woord er in schuilt, is niet gemakkelijk te beslissen. Men denkt aan dîpaka, ontstekende; lepaka, indien wij dit mogen nemen in den zin van lepa, overblijfsel, smet; of, wat mij het waarschijnlijkst dunkt, aan paripâka, het rijpen, de gevolgen. De eerste lettergreep zou dan weggelaten zijn omdat men die beschouwde als het inheemsche voorvoegsel pa, gelijk in 't Jav. niet zelden met ka bij gewaande analogie gebeurt, bijv. in nista voor kanishtha.

Losá, neet; Skr. likshâ'. Ten gevolge van het accent op de laatste lettergreep, ging de *i* in de voorgaande in de doffe *ĕ* over; en daarna in *o*; vgl. het bij gonda opgemerkte.

Malísa, peper; Skr. marica.

Mámsa, soort van visch. Skr. mânsa, vleesch. Ter verklaring van den overgang der beteekenis zal het voldoende zijn te verwijzen naar 't Jav. iwak, ulam, dat, zooals men weet, vleesch en visch te gelijk beteekent.

Manalágna, ook manánakna, matalagna en magatagna, waarzegger. Het grondwoord is Skr. lagna, horoscoop. De wijzigingen die het oorspronkelijke woord ondergaan heeft, zijn zeer opmerkelijk. Uit lagna heeft zich vooreerst een vorm nagna ontwikkeld, met verklaarbare verwisseling der klanken *l* en *n*; omgekeerd is uit Skr. nagná, naakt, in 't Javaansch ontstaan lĕgna, en uit nirguṇḍi zoowel in 't Jav. als in 't Bisaya lĕguṇḍi, lagundi. Nadat lagna eenmaal *n*agna geworden was, heeft de Bisayer de *n* in mananagna gehouden voor den in 't actief vereischten nasaal en daaruit abusivelijk als bijbehoorenden passiefvorm uitgedacht een tagna, waarvan wederom afgeleid zijn gitagna, nagatagna, ipatagna, enz. alle het begrip van „voorspellen, waarzeggen" bevattende. Eindelijk is het zoover gekomen dat als grondvorm alleen tagna te boek staat.

Mantalá, raad; tooverspreuk. Vgl. Tag. mantalá. In beide zustertalen is dus de klemtoon van Sk. mántra versprongen. De verklaring die ik van dit verschijnsel heb pogen te geven in mijn vorig opstel bij het Tagalsche sutlá is niet juist. De zaak zal zich wel op de volgende wijze toegedragen hebben:

nadat ter verlichting der uitspraak tusschen *t* en *r* eene *a* ingelascht was, werd het woord drielettergrepig; daar het Tag. en Bis. de plaatsing van den klemtoon op de derde van achteren niet toelaten, is een mántala tegen de regelen der taal. Het accent moest verspringen en vermits de ingelaschte *a* te zwak, oorspronkelijk eene ĕ was, kon slechts de laatste lettergreep den klemtoon ontvangen. Derhalve werd het mantalá. Ook Tag. sutlá, Skr. sû'tra is dus te beschouwen als drielettergrepig, als staande voor sutĕla.

Mantili, een vrouwspersoon van lage afkomst, maar rijk; en ook eene arme, maar deugdzame vrouw. Ondanks de nevelachtige omschrijving schemert hier door, dat bedoeld is Skr. Maithilî, de bekende bijnaam van Râma's gade, Sîtâ, die als het toonbeeld eene brave vrouw gevierd wordt. Ook in 't Javaansch luidt de vorm even verbasterd.

Motya, paarl, juweel; vgl. Tag. mutya.

Nâga, zekere groote boom met geurige bloemen. Skr. ná'ga, Mesua Roxburghii.

Palada, goudblad, verguldsel. Jav. pĕrada; het Skr. pârada, kwikzilver.

Palángga, schatten, onthalen, eeren, waarvan pinalangga, hetgeen hooggeschat, in waarde gehouden wordt. Stellig wel van een grondwoord langga = Jav. rĕngga, versiersel; waarvan angrĕnggani, o. a. iemand eer bewijzen. Skr. rangga, kleur. Wel is waar kan ik niet aantoonen dat rangga in den zin van ophemeling, lof voorkomt, maar het synonieme warṇa, dat ook eigenlijk kleur beteekent, duidt tevens lof, verheerlijking aan.

Pamaláta, rouw dragen. Grondwoord balata; zie boven.

Pána, het toedrinken. Skr. pâ'na, het drinken; dronk; drank.

Puása, vasten. Even als 't Mal. en Jav. puwasa uit het Skr. upawâsa. De weglating van de beginletter moet reeds in Indië plaats gehad hebben vóórdat het woord in de Archipeltalen werd overgenomen, want er is geen enkele reden te bedenken waarom de laatsten de *u* zouden verwaarloosd hebben. Inderdaad laat zich uit den basterdvorm poshadha in het Buddhistisch Sanskrit bewijzen dat er bestaan heeft een Prakrit posadha, pawasatha naast het Pali en Skr. upawasatha.

Puná, herstellen; op nieuw zaaien. Skr. púnah, op nieuw, weder; wellicht verward met pûrṇa, vol.

Punása, het verloren gaan. Verbasterd uit Skr. praṇâça, verlies.

Pusunágta, zekere soort van bijen. Ik houd dit voor eene verbastering van Skr. pushpaniksha, eene bij; eigenlijk „bloemennipper, bloemenkusser." *Su* of *so* in de tweede lettergreep moet ontstaan zijn uit (pu)swa, waarin de *p* tot *w* verzwakt werd. Het woord moet aanvankelijk oxytonon geweest zijn, ten gevolge waarvan de *i* in de voorgaande lettergreep overging in eene doffe *ĕ*. Toen de klemtoon zich, om onbekende oorzaak, naar de voorlaatste verplaatste, ging de zwakke *ĕ* wederom in *a* over.

Pútli, maagd, jonkvrouwe. Skr. putrî, dochter. De geringe wijziging in beteekenis die het Bisaya vertoont, is ook, gelijk men weet, eigen aan het Javaansche putri, enz.

Sákla, ringvormig voorwerp. Vgl. Tag. saklá.

Sáksi, getuige. Ook Tag. saksi.

Sadaya, kleedingstukken of anderszins ten geschenke geven; zich van het noodige voorzien; opgeruimd en tevreden zijn. Dit woord houd ik voor 't Skr. sajja, gereed, klaar; evenzoo het Mal. sadiya, Jav. sĕḍiya. Dat Skr. *j* in 't Bisaya *dy* kan worden, blijkt uit gadya = Skr. gaja. In 't Maleisch is die overgang niet de regelmatige, en wellicht te verklaren als eene poging om de dubbele *j* van 't Sanskritwoord eenigermate uit te drukken. De linguale *ḍ* van 't Jav. sĕḍiya pleit er voor, dat dit ontleend is aan het Maleisch.

Sagala, stuk. Skr. çákala, hetzelfde.

Sála, zekere groote boom. Skr. çâla, sâla, Shorea robusta.

Salapáti, huisduif. Eene zonderlinge vervorming van palapati, zooals het Tagala heeft, van Skr. pârâpatî.

Sáma, gelijk. Vgl. Tag. samá.

Samáya, overeenkomst; gading. Skr. samayá, overeenkomst, enz.; en vgl. Tag. samayá.

Samála, een eenigszins donkere soort van amber. Zeker wel Skr. çyâmalâ, donker.

Samí, zich vereenigen. Dit is denkelijk eerder het Skr. sâmya, gelijkheid, dan het Jav. sambi, hoewel het bestaan van een sambi invloed kan geoefend hebben op den vorm van 't woord.

Samúha, kameraad, vriend. Skr. samûha, vereeniging; vgl. Tag. salamuha.

Sampága, jasmijn; vgl. Tag. sampaga.

SANDÁNA, zekere geurige boom. Natuurlijk Sk. candana, sandelboom.

SINDA, pijn, kwaal. Misschien Skr. cheda, snede, snijding; of chidra. Mogelijk ook cintâ, zorg.

SUKÁ, azijn. Vgl. Tag. súka.

SÚKLA, zijde. Verbasterd uit sutla; zie Tag.

SUDHI en SUDI, gispen, berispen. Skr. çuddhi, zuivering, correctie. Het volgende woord zal wel niet zonder invloed geweest zijn op de beteekenis.

SUDAYA, vermanen. Skr. codya, aan te manen, te kritiseeren; ook: eene bedenking, kritiek.

SULÁ, pijn voelen; Skr. çûla, pijn; çûlati, pijn doen.

SÚLA, punt van suikerriet, stengel, steel, wiggetje. Vermoedelijk Skr. çûla, spies, spitse paal. Voor de eerst opgegeven beteekenis zou ook Skr. cûḍâ, kuif, spits, top, in aanmerking kunnen komen.

SÚTA, bekend, openbaar worden. Misschien Skr. cyutá, uitgezakt, uitgelekt.

TABI, met verlof; ook TABIA. Zie Tag. sangtabi.

TAGNA, voorspellen; zie boven bij MANALAGNA.

TALIKAIÁ, keten. Vgl. Tag. hetzelfde.

TUGMA, ontcijferen, ontraadselen. Wellicht uit Skr. sugama, licht (te vatten, te raden), gemakkelijk.

TUMBAGA, koper. Zie Tag. tumbaga.

UTÁLA, oost, oostenwind. Zonder twijfel Skr. uttara, noord. Waaraan men het toe te schrijven heeft, dat de beteekenis verloopen is, weet ik niet.

YÁWAT, iets, iets of wat, hoe weinig ook. Skr. yâwat, quantum.

YÚGI, prater, woordenrijk. Skr. yogín, nomin. yogî, philosooph.

YÚKTI, koppig, volhardend. Skr. yukti (geestelijke) inspanning, opzet.

Behalve de hier boven behandelde woorden zijn er verscheidene wier vreemde oorsprong niet te miskennen is, maar wier beteekenis zoo onduidelijk en onvolledig wordt opgegeven dat het moeielijk valt op te maken aan welke Indische uitdrukkingen ze hun ontstaan te danken hebben. Zoo bijv. ziet men aan een term als balanti, zekere plant, dat hij ontleend moet wezen, maar aangezien het woordenboek niet vermeldt welke plant bedoeld is, wordt het bezwaarlijk op te sporen, waaruit dit ba-

lanti verbasterd is. Wist men den botanischen naam, dan zou men terstond kunnen beslissen of te vergelijken is Skr. wâsantî, Gaertnera racemosa; Bignonia suaveolens; jasmijn. Het is jammer dat de woordenboeken voor de Philippijnsche talen bij de opgave van plantnamen nog slordiger en onvollediger zijn dan 't Javaansche Handwoordenboek, en dat is veel gezegd. Ook hebben ze, evenals gezegd Handwoordenboek, de kwade gewoonte ellenlange omschrijvingen te geven in plaats van datgene wat in een woordenboek vereischt wordt: vertalingen. Wanneer men in 't woordenboek van de la Encarnacion bijv. i. v. gosa vindt: „zwellen van den buik ten gevolge van veel eten", dan weet men nog niets. Is het nu „zwelling" of „dikke buik" of wat is het? Zoolang men niet nauwkeuriger weet wat gosa eigenlijk is, doet men beter alle vergelijking bijv. met Skr. koça, een zak, achterwege te laten, al vermoedt men ook dat gosa ontstaan is uit ghosha, geluid (als van een trommel, bijv.)

Zonder twijfel zal nader onderzoek nog menig punt van overeenkomst dat mij ontsnapt is aan 't licht brengen. Ik hoop dat anderen het werk mogen voortzetten en zal zelf het voorloopig laten rusten. Alvorens de pen neder te leggen, wil ik de gelegenheid te baat nemen om een verklaring die ik in mijn meergemeld opstel over de Sanskritsche woorden in het Tagala gegeven heb te verbeteren. Ik heb daar namelijk onder man didigma als grondwoord opgegeven digma, en dit laatste gelijk gesteld met Skr. adhigama. Bij nader inzicht besef ik dat mandidigma beteekenissen vertoont welk slecht bij adhigama passen. Digma is het Skr. jihmá, scheef, krom. Daarvan komt jihmayati, o. a. onderdrukken; jihmîkaroti, onderdrukken, op den achtergrond dringen. Het Tag. manḍiḍigma zou men eene vertaling van dit jihmîkaroti en jihmayati kunnen noemen met bewaring van het grondwoord. Dat Skr. *j* in het Tag. regelmatig in *d* overgaat, is voldoende aangetoond.

Leiden, Maart 1881. H. KERN.

Naar aanleiding van den Heer W. HOOGKAMER'S

„TOELICHTINGEN TOT DE DOOR PROF. PIJNAPPEL UITGEGEVEN MENANGKABAUSCH-MALEISCHE ZAMENSPRAKEN."

De bedoelde „Toelichtingen" komen voor in de Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, 4e volgreeks, 1e deel, 2e stuk.

Hoewel de juistheid van het meerendeel van des schrijvers op- en aanmerkingen niet kan ontkend worden, zoo geloof ik echter hier en daar eene kleine aanvulling of verbetering te kunnen aanbrengen, die, hoop ik, den beoefenaren van het Menangkabausch niet geheel en al ondienstig zullen zijn.

Het is volstrekt niet mijne bedoeling iets op de verdienste van den arbeid des heeren Hoogkamer af te dingen, een arbeid te meer verdienstelijk, daar hij dateert van het jaar 1875, een tijdstip waarop het Menangkabausch nog zeer weinig beoefenaren telde, en de hulpmiddelen om tot de kennis van dat dialect te geraken, bijzonder schaarsch waren.

•

De heer Hoogkamer (zie bladz 215) bestrijdt en terecht het dwaalbegrip, dat men ter Westkust van Sumatra steeds met het gewone Maleisch volstaan kan.

De gewone inlander spreekt nooit anders dan Menangkabausch, en verstaat veelal ook niet anders dan dat dialect, ofschoon vele Europeanen, wier gesprekken met inlanders zich bepalen tot vragen om vuur, naar den weg, naar den prijs van iets en dergelijke, het tegendeel beweren. Zij bedenken echter niet dat het verstaan van zulke banaliteiten niets bewijst.

De Heer Hoogkamer zegt verder: „De behoefte om dien (tongval) te leeren kennen, wordt dus terstond door ieder gevoeld die daar vreemd aankomt."

Hieromtrent verschil ik eenigszins met den heer H. van opinie;

was toch hetgeen hij zegt waar, zoo zou de noodzakelijkheid der beoefening van het dialect meer algemeen worden erkend dan nu het geval is.

De reden waarom bij de meeste Europeanen het denkbeeld heerscht, dat men met gewoon Maleisch, ja zelfs met brabbel-Maleisch terecht komt, vloeit voort uit de omstandigheid, dat Europeanen grootendeels alleen in aanraking komen met inlandsche hoofden, bedienden, oppassers, handelaren, in het algemeen met lieden, wier belang meêbrengt de Europeanen te verstaan en door hen verstaan te worden.

Die behoefte, waarvan de Heer H. spreekt, wordt dan ook alleen gevoeld door personen die met het eigenlijke volk in aanraking komen, d. z. in de eerste plaats de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur.

Wat de veranderderde uitspraak (blz. 217 r. 2 v. o.) van sommige klinkers en van de eindmedeklinkers in het Men. [1] aangaat, verwijs ik naar mijne Proeven van Men. Maleisch, voorkomende in het Tijdschrift voor Taal-, Land- en Volkenkunde uitgegeven door het Bat. Gen. v. Kunsten en Wetenschappen, Deel XXV, Aflevering 4, blz. 342.

Op blz. 354 t. a. p. gaf ik eenige verschillen op tusschen het Agamsche en Tanah-Datarsche dialect.

Daarin komt o. a. de opmerking voor, dat de eindmedeklinker *r* in het dialect van T. D. sterk brouwend ongeveer als de غ wordt uitgesproken.

Ter aanvulling van het door mij omtrent het dialect van T. D. meegedeelde, diene, dat ook de slot *l* aldaar als eene gebrouwde *r* wordt uitgesproken; zoo zegt men in T. D. kerambir, bedir, sambir, in stede van, kerambil, bedil, sambil.

Wordt in dat dialect de slot *r* door eene *a* voorafgegaan, dan wordt deze letter als eene zeer doffe *a* of *ĕ*, zweemende naar *eu* uitgesproken, wat een natuurlijk gevolg is van de brommende uitspraak der daarop volgende *r*.

In het dialect van A. hoort men die eindmedeklinkers *r* en *l* in de uitspraak niet; men zegt daar duidelijk kapā (kapal), basa (besar).

De uitgangen *ih* en *oeh* heb ik overeenkomstig de Men.

[1] Men. = Menangkabausch; A. = Agam; T. D. = Tanah Datar.

uitspraak door iĕ en oeĕ [1] weergegeven, welke schrijfwijze ook door den Heer H. wordt gevolgd, echter met behoud der slot-*h* dus ieëh, oeëh.

De Heer H. zegt echter: „de *h* is zeer licht geaspireerd”; ik voeg daarbij: zoo licht dat zij in de uitspraak niet te hooren is, wat dan ook na eene stomme *e* wel te verwachten was, daar deze letter vóór in den mond, de *h* achter in de keel wordt gevormd, en de combinatie van de beide letters in die volgorde dus moeielijk is.

Ik erken echter dat de transscriptie ieh het voordeel heeft, dat het woord gemakkelijker te herkennen is, dan wanneer de *h* wordt weggelaten, doch daartegenover staat het nadeel, dat oningewijden zich zullen inspannen de *h* in de uitspraak te doen hooren, wat geheel onnoodig is.

De uitgangen oeng en ing worden door den Heer H. getransscribeerd oewng en iejng, waartegen ik het bezwaar heb, dat de opeenhooping van drie medeklinkers het woord ontsiert. Bovendien is het algemeene beginsel volgens hetwelk de uitspraak der uitgangen wordt veranderd, *weglaten of verzachten van eindmedeklinkers en verlengen der voorafgaande klinkers*; ook daarom acht ik de transscriptie oeang en iĕng te prefereren.

Het Men. is zeer vocalisch; eene oppervlakkige kennismaking met de spreektaal is voldoende om zich daarvan te overtuigen. Zelfs van woorden uit andere talen ontleend werpt de Menangkabauer de harde medeklinkers weg, en vervangt deze door klinkers. Zoo hoorde ik het Hollandsche *fout* uitspreken als foui', *pakhuis* als pakoeih; zelfs van vreemde eigennamen maakt hij aldus de uitspraak voor hem gemakkelijker; zoo hoorde ik Kapirreih voor *Couperus*, garoei' majoea voor *groot-majoor*.

Wat de uitspraak der slot *a* betreft, geloof ik als zeker te mogen aannemen, dat zij overal waar Men. wordt gesproken, in de uitspraak door *ô* wordt vervangen.

De Heer H. zegt (blz. 219 r. 6) nooit lodang instede van ladang te hebben gehoord. Zeker echter is het dat de *a*

---

[1] In mijn handschrift schreef ik ië en oeë, doch de beperkte voorraad trema-teekens ter drukkerij maakte vervanging door ˘ noodzakelijk.

in de eerste lettergreep van tweelettergrepige woorden in T. D. en de 50 Kota's wel eens door *o* wordt vervangen, of liever dat die *a* zoo dof wordt uitgesproken dat hij naar eene *o* zweemt.

De Heer H. geeft trouwens op den laatsten regel van blz. 218 djowo voor djawa, en op blz. 220 r. 7 en 8 olah voor alah, en obèj voor abèh. Doorgaande regel is de verandering dier *a* in *o* in het midden van een woord echter niet, wat wel het geval is met de verandering der stomme *e* in *o* in het dialect van T. D.

Verandering van de slot *m* in *n*, (blz. 219 r. 8.), die volgens den Heer H. alleen voorkomt in baloen (beloem) en malin (malim), komt in het Men. veel voor, speciaal wanneer de *m* door *oe* of *i* wordt voorafgegaan b. v. hoekoen, hakin, lazin, haroen i. p. v. hoekoem, hakim, lazim, haroem.

In het Sollöksche (13 en 9 Kota's) heeft ook wel het omgekeerde, namelijk verandering van de slot-*n* in *m* plaats, ook na de *a*, b. v. makam, djalam i. p. v. makan, djalan.

Behalve verandering van *nj* in *n* (blz. 219, r. 11) heeft ook somtijds het omgekeerde plaats b. v. manjih injiĕ' i. p. v. manis nènèk.

Vele woorden (blz. 219 r. 14) die in het Javaansch of het Sanskriet met *w* beginnen, komen in het Maleisch (ook het Riousch) met de beginletter *b* voor.

Watas is Javaansch; het overeenkomstige Maleische woord is batas. Zoo ook zijn Javaansch: waringin, widjen wajang, walerang; Maleisch: beringin, bidjen, bajang, balerang.

De grenzen van de door den Heer van der Tuuk vermelde Raosche en Agamsche dialecten zijn moeielijk nauwkeurig te bepalen. Zoover ik kan nagaan wordt de stomme *e* in *o* veranderd in de Afdeeling Ajer Bangis en Rao, in het grootste gedeelte der 50 Kota's en in T. D., terwijl in Agam, Batipoeh, de 13 en 9 Kota's en de Padangsche Benedenlanden benoorden Padang de stomme *e* in *a* wordt veranderd.

Waar het Moko-Mokosche onderdialect bezuiden Padang begint, en tot hoever het zich in de residentie Bangkahoeloe *als Men. onderdialect* uitstrekt, durf ik niet met zekerheid bepalen.

En nu, blz. 220, de Woordenlijst.

abèh = abas (awas?) in A.; in T. D. en de 50 Kota's zegt men obéh; het woord beteekent: *helder*, *duidelijk*, *nauwkeurig;* inda' abèh di dèn = het is niet duidelijk voor mij; parè'so abèh-abèh = nauwkeurig onderzoeken.

ago hago of harago = harga; van tarago is het grondwoord rago dat behalve de bij Pijn. opgegeven bebeteekenis ook nog die heeft van *tusschenruimte van tijd*, *terwijl;* in dezelfde beteekenis worden ook larago en sarago gebezigd; „taragohambo makan toean masoea'" = terwijl enz.; inda' baragorago = *onverwachts*, *plotseling*, tiba-tiba (dat hier niet gebruikelijk is.)

ambil wordt in het Men. zoowel ambiĕ als ambiĕ' (ambik) uitgesproken. Door de bijvoeging in beide gevallen van de stomme *e* bestaat er weinig gevaar voor verwarring met hambat (ambè'), waarvan bovendien, ten minste in A, de *h* wordt geaspireerd.

angkoe is een titel die ten minste in de Pad. Bovenlanden veel wordt gebezigd, en overeenkomst met ons Mijnheer (2e pers.), of de Heer (3e pers.). Met dezen term worden o. a. in den regel de inlandsch ambtenaren aangesproken, en ook personen die men niet kent, doch wier uiterlijk en kleeding doen veronderstellen, dat zij orang patoet of orang berpangkat zijn. In T. en de 50 Kota's is datoea' (datoek) meer gebruikelijk, een titel die *eigenlijk* alleen den „panghoeloe andiko" competeert.

angga kan niet anders zijn dan het Riousche anggar; angga of hingga zou in het Men. anggo of hinggo luiden; angga (anggar) = verminderen, in hevigheid afnemen, „hoedjan lah aga' angga sakètè'" het regent al wat minder hard. „Saki'no lah angga" = zijne ziekte neemt al in hevigheid af.

angga' (anggak) = neen schudden.

anggoea' (anggoek) = ja knikken.

anggo' = anggop (zie Pijn.).

atèh-o zegt men in T. D., waar het bezitt. voornw. van den 3e persoon *nja* in *o* wordt veranderd; zie blz. 228 r. 1.

b a ' = bagai of saperti; b a k ó h (bekas) = bagi.
"soerè' bakèn toean" = soerat bagi of kapada toean; bagitoe is eene samentrekking van b a g a i en i t o e; bagaimana = van welke soort, hoe; bagai itoe (bagitoe) = van die soort, aldus.

b a d a (badar) is eigenlijk de algemeene naam voor kleine rivier- of zeevischjes.
Op de Bovenlandsche pasars worden groote hoeveelheden gedroogde badar verkocht; deze wordt "b a d a r k e r i n g" genoemd, ter onderscheiding van "b a d a r b a s a h" versche visch, die ook alleen b a d a r genoemd wordt.

b a l a u zegt men in T. D., in A. baliau; het woord wordt alleen gebezigd sprekende *van* meerderen, dus in den 3e pers.

b o l a h = berilah = geef hier, geef op, wordt zooowel in T. D. als in A. dikwijls gebezigd.

d a ' is eene verkorting van i n d a ', doch kan niet staan voor i n d a h; het zou in elk geval d a h moeten zijn, ofschoon ik die afkorting nog niet heb aangetroffen.

d j a g a (djagal) = koopwaar;
men onderscheidt "d j a g a m o e d o" = zaken die *wel*, en "d j a g a k a r è h" = zaken die *niet* aan bederf onderhevig zijn b. v. kain.

b a d j a g a (berdjagal) = verkoopen, handel drijven in het klein, een l a p a u (Jav. waroeng) houden is dus "b a d j a g a m o e d o."

d o staat dikwijls voor ado (ada), en is dan veelal niet meer dan een stopwoordje, zooals ook het geval is op blz. 30 Zamenspraken r. 1 v. o.

d o k o ' wordt in T. D. wel gezegd voor dokè' (dekat); behalve die beteekenis heeft het *daar* ook nog die van dikwijls (a t j a p k a l i); b. v. toean A. doko' kamari = meneer A. komt dikwijls hier; in dezelfde beteekenis gebruikt men in de 50 Kota's k a d o '.

d a n s a n a ' in A.; densana' of dosana' in T. D. en de 50 Kota's

dansana' kandoeang	=	broers en zusters
" iboe	=	neven en nichten
" injie'	=	achterneven
" moejang of poejang	=	achter achterneven.

b a d a n s a n a ' = berdansanak.

Zoo vraagt b. v. de djaksa aan een der getuigen: „ben je familie van den beklaagde," waarop deze antwoordt: „kami badansana'"; „badansana' a?" vraagt de djaksa; antwoord: „badansana iboe. —

esoek wordt gewoonlijk isoea' uitgesproken.
sa-isoea' = lang geleden, minstens een maand of zes.

gata alleen = gatal; getah wordt gatah; de slot-*h* na de *a* valt zoover ik weet in de uitspraak nooit weg.
gilo De afgeleide vormen manggilo-i en manggilokan worden dikwijls gebezigd in den zin van verzorgen, voor iets zorgen; zoo ook gèn of garan in T. D. voor garangan.

kaping (uitgesproken kapiĕng) = keping, beteekent *in stukken hakken*.
Op blz. 55 r. 11 staat: „ta' kajoe djandjang kapiĕng" (beter: di kapiĕng) = „geen brandhout hebbende, hakke men den trap aan stukken."
Aan si Daram is eene boete opgelegd van 20 gulden. Si D. zegt daarop tot den Toeankoe laras: hoe kan ik arme drommel dat betalen, waarop het larashoofd hem bovenstaande uitdrukking toevoegt, daarmeê bedoelende: „zoo gij geen geld hebt, verkoop of verpand dan maar wat."

kara' (kerak) wordt zoover ik weet niet uitgesproken als karo; kera = Men. karo; kerap = Men. karo'.
kao niet kau heeft veelal de beteekenis van *beginnen* of *beproeven*, ook wel die van *kunnen*, *in staat zijn*.
„kito lah bakao hampiĕng (hampir)" = wij beginnen al te naderen; de opgave van Nix is dus onjuist.
„saki'no lah bakao tjéga'" = zijne ziekte (d. i. hij) begint al te beteren.
„kaolah pandje' kajoe toe" = probeer maar eens in dien boom te klimmen; „inda' takao di hambo" = ik kan het niet, ik zie er geen kans toe. Een voorbeeld van de eerste en tweede beteekenis komt o. a. voor op blz. 19, r. 2 v. o.

lagi wordt in 't Men. steeds lai even als pergi pai uitgesproken.

laoea' (laoek) is in de Bovenlanden de algemeene naam voor *geslacht vleesch*, namelijk van dieren waarvan het vleesch gegeten wordt, in de Benedenlanden ook voor *visch*. Onder "laoea'" alleen verstaat men in de Bovenlanden meestal buffelvleesch, in de Benedenlanden visch; overigens wordt de soort van vleesch vermeld b. v. "laoea' djawi."

loeroeh = loeroes.

In sommige streken van T. D. en misschien nog elders worden de sluitletters *s*, *t* en *p* in de uitgangen oes, oet en oep, eenvoudig in *h* of ' veranderd, zonder invoeging van de korte i-klank; b. v. patoe' = patoet; toetoe' = toetoep.

mah of moeah, fungeert gewoonlijk als nadruks-aanhechtsel; ikomah = inilah.

Daarachter wordt dan dikwijls nog de interjectie ha gevoegd; ikomah ha, ikomahnjo ha.

Het tweede voorbeeld, waarin het bezitt. voornw. ook al dient tot vermeerdering van den nadruk, toont aan dat mah en ha twee afzonderlijke woorden zijn.

nja op blz. 30 r. 14 der Zamenspraken moet zijn: njia' en beteekent *zie hier*, *hier*, *deze*.

T. a. p. staat: "mano ang boejoeang, njia'mah djawi, piliëlah mano nan kan elo' di hati ang" = nu jongen, hier zijn koeijen (ziehier koeijen), kies er een die gij mooi vindt, die u bevalt.

Kanjia'lah = kamarilah, kom hier.

Soms is njia' niet veel meer dan een stopwoordje, zooals op blz. 13 r. 1 en ook blz. 39 r. 1 v. o.

oentoea' (oentoek) = deel, aandeel (zie Pijn.).

oentoea' sia soerè toe = *voor* wie is die brief bestemd.

oerè' (oerat) = spier, ader, wortel.

oerèh (oeras) = *insmeren* (zonder drukken of wrijven) ook, *besprenkelen*; oeroei' (oeroet) = *inwrijven* b. v. met olie, weer wat anders dan pidji' (pidjit), dat hier dezelfde beteekenis heeft als op Java.

pako' (pekap) = opstoppen b. v. van het water eener rivier.

pekak wordt steeds paka' of poka' uitgesproken.

peroet wordt in A. paroei', in T. D. poroei' of poroe' uitgesproken, poeroet in A. poeroei', in T. D. poeroei' of poeroe', komt voor in limau poeroet een limau-soort met ruwe schil, en in bakapoeroei'an of bakapoeroetan, er uitzien als de schil van zoo'n limau, rimpelig, pokdalig, puisterig.

poko' = pokok, beteekent *stam*, *oorzaak*, *grondslag*; daarmee in verband staat de beteekenis van *hoofdpersoon* of *hoofdzaak*.

"a poko'no, of, sia poko'no sangkètotoe" = wat of wie is de oorzaak van dat geschil.

poko'no di toean = het hangt van u af, gij zijt de persoon die beslist.

saka (sakar) = suiker zoowel anau (arèn) als ongeraffineerde teboe-suiker, hetzij in koekjes of fijngestampt. (Sakagambiĕ (gambir) = *suiker*-koekjes van denzelfden vorm en grootte als gambir-koekjes.)

soeo' = rechts; tangan soeo' = tangan soeap, hand waar meê men eet, d. i. ook bij de Maleijers de rechterhand; soeo (basoeo) = soea (bersoea), *ontmoeten*.

"di hambo ta' tadaki" = oleh hamba tiada terdaki.

Er is in de Zamenspraken blz. 41 r. 8 v. o. sprake van den hoogen prijs van een kerbau, en de bovenstaande uitdrukking beteekent daar: "die prijs is mij te hoog, ik kan er niet bij."

tadagoh = terlampau.

mandogoh = melampar-i; ook, vlugge, groote stappen maken, vooral van paarden, ook nog, brutaal bij iemand binnen loopen.

tandèh = geheel op, schoon op, kaal, onbegroeid (zie Pijn. op tandoes) "lah tandèh roemah orang toe tabaka" = het huis van dien man is totaal afgebrand.

tandèhlah zou iemand zeggen tot een ander, die hem mededeelde dat het huis van zijn vijand in brand staat; het beteekent dan "biarlah", d. w. z. laat het afbranden, dus alleen als eene *verwensching*.

tido of do (verkortingen van tiada) worden ook wel gebezigd, doch meestal tida'" (tidak)

blz. 231 r. 10.

Voor zoover ik weet wordt in het Men. de slot-*n* in de uitspraak steeds gehoord.

Men zegt dus parampoean en niet parampoea.

Niassers echter laten de eind-*n* weg en kunnen ook andere medeklinkers niet uitspreken, zoodat perampoean door hen als farafoea wordt uitgesproken.

Tot zooverre de »toelichtingen« van den Heer H.

Ten slotte nog een paar opmerkingen betreffende de Woordenlijst der bewuste »Zamenspraken.«

bl. XVII banah = benak

benak kan niet anders worden uitgesproken dan als bana' of bona'.

blz. XVIII dapè' = dapat

ta' dapè' di kami = wij kunnen het niet, wij hebben het niet gevonden, of, het gaat ons niet aan.

blz. XXII inda' is niet indah, maar tida'.

blz. XXIII ka in den zin van en is mij onbekend.

»den ka ana' den« = akoe ka (kapada) anakkoe; ik ga naar mijn kind.

blz. XXVII mahir = lakoe;

toelisan mahir = schrift dat overal bekend is, dat iedereen kan lezen.

méang = jongen (in T. D. en de 50 Kota's);

miang = hetgeen jeukte veroorzaakt, speciaal haren of stekels van planten.

blz. XXIX palantja = pelantjar.

De onderleggers of slapers heeten rasoea' (roesoek); daarboven liggen de djariau = vloerbalken, waaronder er zijn die door de stijlen in daarvoor gemaakte gaten worden gestoken; deze heeten pelantjar.

blz XXXIII tabalir is hoogstwaarschijnlijk het Arabische تبليغ = *doen toekomen*, in dit geval van bevelen van hoogerhand.

Ook als substantief gebezigd, beteekenende: het overbrengen van bevelen door den doebalang, meestal vergezeld van slaan op de tjanang, zie blz. 54 r. 3, tagah = tegah (zie Pijn.) taga' = tegak, overeind staan.

blz. XXXV toeloea' = toeloek (zie Pijn.)

„bara gadang roemah toe?" — „o lai toeloea' 'iko" hoe groot is dat huis? — het is wel zoo groot als dit, het is met dit te vergelijken.

„toeloea' oerang mambao padang" = *alle* lieden waren met zwaarden gewapend (eig. wat mensch was, menschgelijken).

Op blz. 27 r. 6 staat: djèn rimboen² batoetoeb; moet zijn: djan rimboen-rimboen batoetoeë (bertoetoeh).

Het is een spreekwoord dat in zijn geheel luidt: „rimboen rimboen batoetoeë sama'-sama' (semak) basiang", hetgeen beteekent met voorvoeging van djan (djangan): opdat niet het weelderig loof telkens moet gesnoeid, en het onkruid gewied worden.

Op blz. 27 t. a. p. staat: „kato habih ma' kahabihan, djàn enz." waarmeê spreker zeggen wil: „laten wij de zaak maar voor goed uitmaken opdat wij er later geen „soesah" meê hebben."

Zonder voorvoeging van djan wordt het spreekwoord dikwijls gebezigd met de beteekenis: „het is niet kwaad dat men een schuldenaar van tijd tot tijd aan zijne schuld herinnere, opdat zij niet in het vergeetboek gerake"; ook: „kennis moet door studie onderhouden worden."

J. Habbema.

In zijne „Proeven van West-Sumatraansch Maleisch (Tijdschr. v. h. Bat. Gen. Deel 25 pag. 339) zegt de heer Habbema dat hij door het teeken ‘ (Hamza) aanduidt „dat de klinker, die de Hamza voorafgaat, kort is en als 't ware in de keel wordt teruggedrongen." (Wegens gebrek aan typen ter drukkerij is in dit opstel de Hamza overal door een ' vervangen.)

Noot van den Corrector.

EEN TAALKUNDIG VERDRAG.

In het door het Aardrijkskundig Genootschap uitgegeven prachtwerk over de Sumatra-expeditie komt een gedeelte voor, gewijd aan „volksbeschrijving en taal.” De afdeeling „taal” is bewerkt door het verdienstelijk medelid der expeditie A. L. van Hasselt, die in het eerste hoofdstuk van zijne bijdrage handelt over „de in Midden Sumatra gesproken talen” en eenige opmerkingen maakt „omtrent spelling en uitspraak.”

Dezer dagen werd door dien geëerden Schrijver, gelijktijdig met een afdruk van die bijdrage, een brief gezonden aan een viertal heeren, Maleische taal beoefenaars, waarin wordt aangedrongen op meer eenstemmigheid in de wijze van uitdrukking, alvorens verder te gaan met het publiceeren van opstellen over Manangkabausch.

Een overdruk van dien open brief werd ook aan het Instituut aangeboden, met uitnoodiging het daarin gedaan voorstel wel te willen ondersteunen.

Gaarne daaraan wenschende te voldoen, heeft het Bestuur de Redactie der „Bijdragen” gemachtigd den brief met het daarin vermeld slotwoord hieronder in zijn geheel af te drukken, opdat die ook onder de aandacht van andere taalbeoefenaren moge komen. Ongetwijfeld mag de door den heer van Hasselt bedoelde overeenstemming in de wijze van uitdrukking op prijs worden gesteld, terwijl het Instituut, voor zooveel in zijn vermogen is, zal trachten het tot stand komen van zulk een taalkundig verdrag te helpen bevorderen. Voorshands worde de aandacht gevestigd op de bijdrage van den hoogleeraar Dr. A. W. T. Juynboll over „de boefening der Manangkabausche taal en hare transscriptie”, naar aanleiding van des heeren van Hasselt's voorstel, opgenomen in de jongste Mei-aflevering van „de Indische Gids.”

De open brief luidt:

"*Aan de Heeren* D. Gerth van Wijk, J. L. van der Toorn, L. K. Harmsen en J. Habbema.

Zeer Geachte Heeren!

Vergunt mij u mijne sympathie te betuigen met zooveel wat door u gedaan is om de kennis te bevorderen van het merkwaardige volk, dat de Padangsche Bovenlanden en ook daarbuiten een groot deel van Midden-Sumatra bewoont.

Aan ulieder initiatief en gespannen arbeid danken wij het, dat de Manangkabosche taal, die eenige jaren geleden in Europa nog ten eenenmale onbekend was, thans reeds een onderwerp van studie kan uitmaken, ook voor hen, wien het niet gegeven is de taal te onderzoeken aan de bron, maar die zich in het studeervertrek moeten vergenoegen met hetgeen opgeteekend werd door anderen, die zich onder de Maleische bevolking van Midden-Sumatra bewogen.

Na afloop van de Sumatra-expeditie ben ik in Nederland onafgebroken werkzaam geweest, om de door mij verzamelde gegevens voor de pers gereed te maken. Zoo even heb ik, wat het taalkundig gedeelte betreft, dien arbeid gestaakt.

In den u hierbij aangeboden overdruk van mijn slotwoord vindt ge de reden daarvan vermeld, en ik doe bij deze een beroep op uwe liefde voor de Manangkabosche taal, met u te verzoeken, om hetgeen ik in dat slotwoord voorstel, in overweging te willen nemen en ten uitvoer te brengen.

De Heeren van der Toorn, Harmsen en Habbema, die zich te Fort de Kock bevinden, zijn het best in de gelegenheid, na een nauwgezet wikken en wegen, in gemeen overleg een systeem van transscriptie vast te stellen.

Mocht dan de Heer Gerth van Wijk of ik tegen een enkele der voorgeslagen vormen bedenkingen hebben, ik twijfel niet of na eene korte gedachtenwisseling zullen wij tot overeenstemming komen en daarmede den grond hebben gelegd tot een degelijker en vruchtbaarder beoefening van de Manangkabosche taal, dan bij een transscriptie-verschil als thans nog bestaat, mogelijk is.

Daar wellicht de eerste aflevering van Midden-Sumatra niet in uw aller bezit is, voeg ik hierbij hetgeen ik in dat werk heb gezegd omtrent de door mij aangenomene schrijfwijze.

Met de verzekering mijner bijzondere hoogachting heb ik de eer te zijn

UEd. Gestrenges DWDienaar,

A. L. van Hasselt."

Het slotwoord, waarop hierboven wordt gedoeld, is van den volgenden inhoud:

"Toen de Sumatra-expeditie werd uitgerust, was aan de beoefening van het Manangkabósch nog maar zeer weinig gedaan, althans vruchten van die beoefening worden niet dan sporadisch aangetroffen.

Sedert is dat anders geworden.

In het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en in de Indische Gids zijn een aantal opstellen verschenen, die de kennis van de Manangkabosche taal een groote schrede vooruit hebben gebracht.

Het waren voornamelijk de leeraren aan de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Fort de Kock, de HH. D. Gerth van Wijk, J. L. van der Toorn en L. K. Harmsen, die de door zoovele bestuurs-ambtenaren ongebruikt gelaten gelegenheid aangrepen, om dit nog geheel braak liggende veld te bearbeiden.

Zij verdienen voor dat streven allen lof. En niet minder komt lof toe aan den Heer J. Habbema, die zich sedert drie jaren te Fort de Kock bevindt, speciaal met het doel om de taal te bestuderen, voor de degelijkheid en nauwgezetheid waarmede hij zijne taak heeft opgevat, zooals blijkt uit de uitstekende proeven door hem geleverd. Wanneer den Heer Habbema de gelegenheid blijft gelaten om zijne studiën voort te zetten, dan mogen wij met grond verwachten, dat de nog zoo weinig bekende taal der bevolking van Midden-Sumatra ons weldra niet meer vreemd zal zijn, dan het Maleisch van Riouw en Malakka.

Op bldz. 2 van deze bijdragen tot de kennis der taal van Midden-Sumatra heb ik opgemerkt, hoe veel bezwaren men ontmoet bij een poging om de juiste uitspraak der woorden in schrift weer te geven, en dat ik die moeielijkheden niet overschatte, blijkt duidelijk uit het feit, dat allen die sedert Manangkabosche stukken in het licht gaven, daarbij verschillende schrijfwijzen gevolgd hebben.

Ook dat moet anders worden; want bij een verscheidenheid van transscriptie zooals die nu bestaat, wordt de beoefening der taal voor hen die niet het volk, maar alleen de geschriften kunnen raadplegen, noodeloos bemoeilijkt, ja bijna onmogelijk gemaakt.

Het zij verre van mij te willen beweren, dat de door mij gevolgde transscriptie de beste, de ware is. Ik heb getracht,

zonder gebruik te maken van aan het Arabisch ontleende letterteekens, de klanken in Romeinsch karakter uit te drukken die ik uit den mond der Manangkaboërs vernam. Dat ik hier en daar te kort schoot, niemand kan daarvan meer overtuigd zijn dan ik zelf Had ik de transscriptie van den Heer Habbema gekend, voordat ik de mijne in toepassing bracht, zeker zou ik deze op sommige punten gewijzigd hebben, en het zou mij niet verwonderen als de Heer Habbema omgekeerd hetzelfde zou hebben gedaan.

Ik ben overtuigd dat het zeer in het belang der studie van het Manangkabosch zal wezen, indien de tegenwoordige beoefenaren dier taal — weinigen in getal als ze zijn — alvorens verder te gaan met het publiceeren der vruchten van hun arbeid, met elkander van gedachten wisselen, om te geraken tot het aannemen van een uniforme transscriptie. Wanneer alle vooringenomenheid met eigen ideeën wordt ter zijde gesteld om den wille van het door allen beoogde doel, verbreiding der kennis van de taal die we liefhebben, dan zal het niet moeielijk zijn omtrent de beste wijze van transscriptie tot overeenstemming te geraken.

Gaarne wil ik de eerste zijn om het voorbeeld te geven, door de uitgave van de gedurende de expeditie verzamelde woordenlijst op te schorten totdat in gemeen overleg vaste regels voor de te volgen spelling zullen zijn aangenomen."

AANMOEDIGING TOT ONDERZOEK VAN HISTORISCHE MONUMENTEN VAN DEN INDISCHEN ARCHIPEL.

Omtrent den oorsprong en de ontwikkeling van den Islâm in den Indischen Archipel is tot nu toe minder bekend dan met recht kon verwacht worden. Wij, Nederlanders, moesten daarvan meer weten. Hoe menig gedenkteeken had ons reeds veel wetenswaardigs kunnen vertellen!

Heeft men vroeger, in plaats van naar die kennis te trachten, geheel andere plannen volvoerd, wat toen minder belangrijk werd geacht, moge nu meer de aandacht gaan trekken. Want uitstel is in dit opzicht gevaarlijk: *steen is vergankelijk;* vele leerrijke berichten kunnen dus reddeloos verloren raken.

Evenals door de hedendaagsche geleerden de Hindoe-oudheid van den Archipel in steeds helderder licht wordt gesteld, is het wenschelijk, dat ook zijne oudste documenten der Islâm-periode aan ernstig onderzoek worden onderworpen. En kunnen, volgens den aard der zaak, slechts weinigen die moeilijke taak aanvaarden, velen zijn toch in staat dien arbeid mogelijk te maken en te verlichten door het aanbrengen van het noodige materiaal.

Wij vragen namelijk naar inscriptiën van moskeeën, van scholen en van heilige graven. Nauwkeurige afschriften of afdrukken, liever nog photographiën, mits niet te klein en onduidelijk, zende men ons, met opgaaf der plaats van herkomst. Het Kon. Instituut zal die bijdragen gaarne aannemen en de ontvangst berichten.

Zoodra de gegevens voor sommige punten genoegzaam licht verschaft hebben, zoodat daarvoor het onderzoek is afgeloopen, of althans eenige belangrijke uitkomst is vastgesteld, zal dit in de Bijdragen vermeld worden, om den berichtgevers onnoodige moeite en herhaling te besparen. Later kan eene overzichtskaart, opgemaakt in den trant als hier verder beschreven wordt, de dan noodzakelijke ophelderingen en beperkingen aanwijzen. Doch in den eersten tijd zullen alle volledige inlichtingen welkom zijn.

Het bovenbedoeld onderzoek der Hindoe-oudheid is, wat Java betreft, thans reeds zoo ver gevorderd, dat hiervoor eene aanwijzing der resultaten mogelijk en wenschelijk is. Zulk eene aanwijzing kan wellicht het best worden verschaft door eene **kaart** van Java of deelen er van, waarop *alle* plaatsen der bekende Hindoe-documenten duidelijk zijn aangegeven, de twijfelachtige met een vraagteeken of met een teeken dat naar eene nadere omschrijving van den twijfel verwijst. De verschillende perioden kunnen op die kaart door verschillende kleuren aangeduid worden, zooals bij voorbeeld op de historische kaart van Veth, „Java," II, is geschied. Waar eene nog juistere opgaaf van tijd mogelijk blijkt, kan deze door een daarnevens geplaatst jaartal worden aangegeven. Voegt men daarbij nog een teeken om te verwijzen naar eene lijst der schrijvers op wier mededeelingen deze opgaaf steunt, zoo geeft men, op eenvoudige doelmatige wijs, een volledig overzicht van hetgeen men omtrent deze zaak meent te weten, en de gronden waarop het resultaat berust. Zoo doende stelt men iederen belangstellende in staat deze gegevens naar vermogen te verbeteren, aan te vullen of te bevestigen. De vervaardiging eener zoodanige kaart met register is dus, tot aansporing van verder onderzoek, zeer aan te bevelen.

Of het mogelijk is, omtrent den zoogenaamden vóórhistorischen tijd van den Indischen Archipel inlichtingen te verkrijgen, valt vooralsnog moeilijk te beslissen. Doch pogingen hiertoe zouden evenzeer op doelmatige wijs zijn te beproeven. Te Leiden, te Batavia en elders bestaan verzamelingen van steenen werktuigen en wapenen uit den Indischen Archipel. Voor zoover de vindplaatsen dezer voorwerpen bekend zijn, kan eene opgaaf en omschrijving hiervan wellicht aanleiding geven tot eene vergelijking met meerdere dergelijke, van dezelfde plaats afkomstige voorwerpen en aldus misschien eenig licht verschaffen omtrent de oudste bewoners dier plaats.

Daarom zal voortaan ieder, die in Indië zulke zaken vindt, de wetenschap dienen door deze voorwerpen naar hier op te zenden met vermelding van vindplaats en bijomstandigheden. Mogelijk opent eene zoodanige verzameling uitzicht op vruchtbaar en degelijk onderzoek.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

VIERDE VOLGREEKS.

VIJFDE DEEL. — 2e STUK.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1881.

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

INHOUD.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek derwaarts tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

DE EUROPEËRS IN DEN MALEISCHEN ARCHIPEL.

VIJFDE GEDEELTE.

1578—1599.

Met het verval van 't gezag der Portugeezen in het Oosten worden de berichten omtrent hunne lotgevallen in die gewesten hoe langer hoe schaarscher. Voor de jaren 1581—88 staat ons het geschiedwerk van Diogo de Couto nog ten dienste (Decada X). Voor de latere jaren deelt het vervolg op dit werk (Decada XI, XII. Lisboa 1788) omtrent het voorgevallene in den archipel slechts weinige bizonderheden mede. Enkele berichten vinden wij in het reiswerk van onzen landgenoot Jan Huygen van Linschoten, die zich in 1583—89 in Voor-Indië ophield. Voor de Molukken is in dit tijdvak Bartolome Leonardo de Argensola's »Conquista de las islas Malucas« (Madrid 1609) te raadplegen, met behoedzaamheid evenwel, want zijne chronologie laat evenveel te wenschen over als zijne kritiek. Hij deelt ons echter enkele niet onbelangrijke brieven van Jezuieten zendelingen mede. Voor de Filippijnen en de tochten van daar uit naar zuidelijker eilanden ondernomen bezitten wij goede bronnen in Fra Gaspar de San Augustin's »Conquistas de las islas Philipinas« (Madrid 1698), en in Ant. de Morgas »Sucesos de las islas Philipinas« (Mexici 1609) waarvan Henry E. J. Stanley eene vertaling gaf voor de Hakluyt-Society (London 1868). Ant. de Morga, een zeer ontwikkeld man en talentvol schrijver, bekleedde zelf sinds 1595 eene hooge betrekking te Manila en kon dus zeer goed weten wat hij ons verhaalt.

Voor de reizen van Francis Drake en James Lancaster heb ik eveneens de uitmuntende uitgaven hunner journalen door

de Hakluyt-Society geraadpleegd, voor de reis van Thomas Cavendish de oorspronkelijke uitgave in Hakluyt's „Navigations".

Wat eindelijk de eerste reis der Hollanders naar Indië betreft, ook hiervoor hebben mij, zoo als men zien zal, de oude journalen zelven ten dienste gestaan, dank zij de welwillendheid waarmede mij deze van de Leidsche Universiteitsbibliotheek verstrekt zijn.

EERSTE HOOFDSTUK.

Spanje met Portugal vereenigd. Gevolgen dier vereeniging voor de Portugeezen in Indie. Toenemende misbruiken onder hen. Tochten der Spanjaarden van Manila naar Burnei, Sulu en Mindanao (1578). Sultan Baab van Ternate breidt zijn gezag meer en meer uit. De Portugezen houden zich met moeite in de Molukken staande. Bezoek van den vrijbuiter Francis Drake aan den Maleischen archipel (1579—80).

De jeugdige koning Sebastião van Portugal was den 4 Augustus 1578 bij zijn onberaden inval op Marokkaansch gebied gesneuveld. Zijn oom, de kardinaal-infant Henrique, had toen den troon beklommen. Gedurende zijne korte regeering — hij overleed den 31 Januari 1580 — werd het hoe langer hoe duidelijker welke pretendent hem zou opvolgen. Filips II, de koning van Spanje, door zijne moeder een kleinzoon van Manuel den gelukkige, wist toen reeds vele Portugeesche edelen voor zich te winnen, en ook de geestelijkheid was op de hand van dien ijverigen en machtigen Katholiek. Het volk, wel is waar, van Spanje afkeerig, steunde, toen het beslissende oogenblik gekomen was, een anderen pretendent: Antonio prior van Crato, eveneens een kleinzoon van Manuel, maar buiten huwelijk geboren; en als hij een man van meer bekwaamheid en geestkracht geweest was zou Filips een gevaarlijken mededinger in hem gevonden hebben, maar nu kostte het den Spaanschen koning weinig moeite door zijne geoefende soldaten, die een der kundigste veldheeren van zijn tijd, den hertog van Alva, aan het hoofd hadden, de zwakke tegenweer van het slecht gewapende en aangevoerde volk te breken. Vóór het einde van 1580 was alle tegenstand overwonnen, en Filips II koning van Spanje en Portugal en van de beide Indieën.

Er is geen twijfel aan of die vereeniging is voor de Portugeezen in Indie over 't algemeen noodlottig geweest. Toen Engelschen, Franschen en Hollanders het spoor volgden, dat

zij een eeuw geleden gebaand hadden, vonden zij in het Oosten geene onderdanen eener onzijdige mogendheid, die zij gehouden waren te ontzien, maar van een gemeenschappelijken vijand, den gehaten Spanjaard, dien zij afbreuk deden waar zij maar konden. Wij mogen dit echter niet te zwaar laten wegen, want het is zeer de vraag of die onzijdigheid lang houdbaar zou geweest zijn; de kaapvaart op Portugeesche schepen zoowel als Spaansche bestond reeds met oogluikende toelating der Fransche en Engelsche regeering. Evenmin mogen wij te groote waarde hechten aan het motief dat de Portugeezen zwakken tegenstand moesten bieden nu zij geen strijd meer voerden voor eigen vorst en vaderland. Vooreerst bleef de vaart op Indië om de Kaap de goede hoop van Spanje uit verboden, en hielden dus de Portugeezen het monopolie. En dan was de zucht naar roem en onderscheiding reeds lang vóór de vereeniging met Spanje zeer verzwakt. Sedert den dood van João II (1557), toen een kind den troon beklom en de Regeering nog meer dan onder zijn voorganger in handen der Geestelijkheid geraakte, die er voornamelijk op uit was haar macht in Indië uit te breiden, was de ijver voor den Koning meer en meer bekoeld, en sedert het toezicht verzwakte, waren misbruiken in bestuur, rechtsbedeeling, handel, uitrusting, hand over hand toegenomen. Wat onze Jan Huygen van Linschoten, die zich van 1583—89 te Goa ophield, getuigde van hetgeen hij daar gelegenheid had op te merken, was niet op eenmaal zoo geworden, maar een euvel dat slechts dieper en dieper was ingekropen. „Vroeger” schrijft hij, streed men hier om prijs en eere te verwerven en een goeden naam achter te laten, maar *nu ter tyt zynse al om rapen uyt.*” Inderdaad, als wij van hem en anderen vernemen in welke mate baatzucht en onverschilligheid voor plichtsbetrachting alle edele gevoelens verstikten, dan kan het ons niet verwonderen dat bij een krachtigen stoot van buiten het Portugeesche gezag in Indië in weinige jaren ineenzakte.

Het is waar dat vele dier misbruiken van 't begin af bestaan hadden, al is 't dan in mindere mate, en deels de gevolgen waren van een verkeerd stelsel, deels van het karakter waarin de Portugeezen optraden. Het begrip van vreedzaam handeldrijven met eerbiediging van bestaande toestanden bestond bij hen niet en kon, zoo als ik elders heb aangetoond [1] ook niet

[1] Affonso d'Albuquerque in het Oosten, in „de Gids” 1876 Dl. III.

bij hen wortel vatten omdat zij al dadelijk bij hunne komst in Indië ondervonden dat de Mohammedaansche handelaars hen even weinig naast zich duldden als zij gezind waren die »duivelskinderen« die zij met zooveel moeite uit Portugal verdreven hadden, te ontzien. Zij moesten in het Oosten het terrein met de wapenen innemen en traden dus meer als veroveraars op dan als handelaars, hoe zij dit ook voor de Indische vorsten trachtten te verbloemen. Houden wij dit in het oog dan wordt het ons verklaarbaar dat bij benoemingen niet zelden hooge geboorte meer dan bekwaamheid in aanmerking kwam [1], dat ijverzucht om den voorrang en jacht op onderscheiding dikwijls de beste ondernemingen verijdelden [2], dat, bij de macht aan de Grooten verleend, bloedverwanten en gunstelingen, zelfs door de besten hunner, werden voorgetrokken. En dit was te gevaarlijker door het stelsel van belooning in Indië, namelijk de vergunning aan hoog en laag om op eigen hand handel te drijven en hun voordeel te zoeken. Aan de kapiteins en beambten werden allerlei voorrechten verleend; de minderen waren bij hunne aankomst in Indië vrij om als soldaat dienst te doen of om een ander bedrijf uit te oefenen, en in het eerste geval om dien kapitein te volgen die de meeste kans op buit en voordeel aanbood. Waren die kansen een tijdlang gering dan dreven velen hunner zeeroof op eigen hand of gingen in dienst bij de Indische vorsten die hen goed betaalden.

Indien nu slechts zij die hun plicht boven hun eigenbelang gesteld hadden bij hun terugkomst in Portugal de verdiende onderscheiding hadden genoten! Maar het is genoeg bekend hoe gunstbetoon en recht te Lissabon veelal van een gevulden buidel afhing. Op 't recht in Indië oefende dit welhaast zulk een noodlottigen invloed uit dat men het bederf dat daarin heerschte het grootste kwaad van al het kwade in Indië noemde [3]. En hoe meer het toezicht der Regeering verslapte des te openlijker werden hare belangen door kapiteins en beambten verwaarloosd, met het oog op eigen voordeel [4], zoodat scheepstochten, met grooter macht ondernomen dan te voren, jam-

[1] Reeds Barros merkt dit op (I. 1 p. 466; III. 1 p. 98). Zie ook Correa II 912, 919

[2] Zie o. a. den brief van Xavier aan den Koning van 20 Januari 1548. Vgl. ook Jan Huygen van Linschoten, Itinerario (1596) p. 118 en elders

[3] »O grande mal dos males, o mayor sobre todos«. Correa II 752, III 542.

[4] *Zie* o. a. Jan Huygen van Linschoten, a. w. bl. 12 enz.

merlijk mislukten, en de inkomsten van den Staat, die zeer aanzienlijk hadden kunnen zijn, ten laatste door de uitgaven verslonden werden. Aan alle kanten nalatigheid, knoeierij, bederf, dat is de indruk dien men ontvangt van hetgeen Portugeezen [1] en vreemdelingen ons omtrent den laatsten tijd van hun gezag in Indië mededeelen. Slechts een enkel voorbeeld. Dat er *één* schip behouden naar Portugal overkomt, verklaart onze Jan Huygen, *is niet dan enckel mirakel van Godt*, zoo slecht zijn ze tegen zeegevaren bestand, zoo schandelijk worden ze overladen, en zoo onbedreven is het scheepsvolk. Ze varen daar maar heen op Gods genade, en als de nood aan den man komt „so ist misericordia ende onse lieve Vrouwe dat zy haer helpen willen." Er gaat dan ook geen jaar voorbij of er blijven er een of twee in 't gaan en in 't komen, en daar het minste schip *over een millioen gouds* waarde heeft [2] begrijpt men wat dit beteekent, en hoe die verliezen moesten toenemen toen de schepen die vroeger nog behouden overkwamen voor een deel door Engelschen en Nederlanders werden buitgemaakt of in den grond geschoten [3].

Indien wij fr. Gaspar de San Augustin gelooven mogen [4] had Koning Filips van Spanje reeds vóór den dood van Sebastião van Portugal aan den Gouverneur der Filippijnen last gegeven om de Molukken niet uit het oog te verliezen en niet te dulden dat eene vreemde natie daar vasten voet kreeg. Hij zou hierbij het oog gehad hebben op de uitrusting der schepen van Francis Drake in 1577. Ik betwijfel het echter zeer of men

---

[1] Zie vooral: „Observaçoes sobre as principaes cousas da decadencia dos Portuguezes na Asia, escr. por Diogo do Couto com o titulo de Soldado pratico, public. por Ant. Caetano do Amiral (Lisboa 1790).

[2] Dit mag iets overdreven zijn, veel toch zeker niet. Vgl. o. a. Cabrera de Cordoba, Felipe II, Vol III p. 815; Hakluyt II b. p. 198, enz.

[3] Zie: Jan Huygen van Linschoten, a. w. bl. 116, 119, 181, en vgl. 148 vv. — Ik moet hierbij voegen dat onder de regeering van Sebastião in 1570 besloten werd met het oog op de veelvuldige schipbreuken geen grooter schepen te bouwen dan van 450 tonnelast, maar dat dit sedert Filips II aan de regeering kwam, weder aan de willekeur der kooplieden werd overgelaten, aan wie hij den specerijhandel verpachtte; ook vergenoegden deze zich de schepen „op de Italiaansche wijze" te kalefaten (zonder ze op het droege te halen), wat voor de groote vaart onvoldoende was. Zie: M. S. de Faria, Noticias de Portugal (Lisboa 1791), II 178 vv.; Ign. da Costa Quintella, Annaes da marinha Portugueza (Lisboa 1840) II, 5.

[4] Conquistas de las islas Philipinas p. 357, 358, 360.

toen reeds in Spanje iets van Drake's plannen vermoedde. Evenmin kan ik met fr. Gaspar aannemen dat met dien last van Filipe in verband stond de scheepstocht dien de gouverneur der Filippijnen, Francisco de Sande, in 1578 naar Burnei ondernam. De aanleiding tot die onderneming is niet ver te zoeken. De Maleiers van Burnei en Sulu pleegden reeds langen tijd zeeroof in de Filippijnen[1] en te vergeefs had in 1573 de gouverneur Guido de Lavezares den Sultan van Burnei eenige gevangenen doen uitleveren en geschenken doen aanbieden, om te bewerken dat aan dien zeeroof een einde kwam. De Sultan beloofde genoeg, maar daar hij er belang bij had dat alles op den ouden voet bleef voortgaan, kwam er van die beloften niets. Nu had sedert een broeder van den Sultan — fr. Gaspar noemt hem »Manila Sirula« (Sirulah) — uit Burnei de wijk moeten nemen en een toevlucht gezocht te Manila. Hij beweerde recht te hebben op den troon van Burnei doch door zijn broeder daarvan verstoken te zijn. Francisco de Sande meende dat zijn herstel op den troon een uitstekend middel zou zijn om Burnei met Spanje bevriend en zelfs aan den Koning schatplichtig te maken, en Sirulah liet zich gaarne vinden om den eed als vazal van Spanje af te leggen. Hoewel vele Spanjaarden het avontuurlijk plan van den Gouverneur afkeurden, besloot deze het toch ten uitvoer te leggen, en bracht dertig vaartuigen bijeen, waarop zich 400 Spanjaarden, 300 volgelingen van Sirulah en eenige hulptroepen uit de Filippijnen inscheepten. Den 3 Maart 1578 verliet de vloot Manila, en dertig dagen later bereikte zij de westkust van Borneo. Op een mijl afstands van Burnei ontmoette men de vloot van den Sultan, die de Spanjaarden het binnenloopen der rivier waaraan de hoofdstad lag wilde beletten. Sande liet hem schriftelijk vrede en vriendschap aanbieden; zoo luidt althans een der verhalen; maar de Sultan, die wel vernomen zal hebben dat Sirulah zich met zijn aanhang op de vloot bevond, liet een der boodschappers, die zijn onderdaan was, het hoofd afslaan en zijn geschut op de Spanjaarden afvuren. Nu aarzelde Sande niet langer, tastte de Burneesche vloot aan, joeg die op de vlucht en voer de rivier op. Het paleis van den Sultan werd door het Spaansche geschut zoodanig geteisterd dat hij het verlaten moest. Hij schaarde nu zijne troepen om zich heen, maar velen liepen

[1] Ald. p. 215.

naar Sirulah over, wien het nu door den steun zijner Spaansche vrienden weinig moeite kostte zijn tegenstander tot de vlucht te noodzaken. De Sultan nam de wijk in 't gebergte en riep de hulp de Portugeezen in, aan wie hij het vrije verkeer in zijn haven had toegestaan. Er lag juist eene galei op de reede, met 150 manschappen onder Pedro Lopes de Sousa, die op weg was naar de Molukken. Sousa liet zich niet tot vijandelijkheden tegen de Spanjaarden overhalen maar vervolgde zijn weg. De Sultan gaf nu voor 't oogenblik de gedachte aan tegenstand op; Sirulah nam bezit van 't paleis, kocht de plundering van de Spanjaarden af en zwoer nogmaals met zijne volgelingen trouw aan hun koning. Sande zou er over gedacht hebben om tot bevestiging van 's konings gezag een deel zijner troepen hier achter te laten maar door groote sterfte onder zijne manschappen gedwongen zijn dit plan op te geven, en toen (zeker omdat hij wel begreep de Burneezen toch niet te vriend te kunnen houden) al hun geschut op zijn schepen geladen, hun moskee in brand gestoken en hunne galeien die op de reede lagen medegevoerd hebben; dit wordt ons althans in de brieven der Augustijner paters medegedeeld, die een hunner bekwaamste medearbeiders op dezen tocht verloren. Ook werd in 't volgende jaar de Sultan met behulp der Portugeezen in zijne waardigheid hersteld. In 1580 echter vaardigde Sande's opvolger op nieuw een klein eskader af naar Burnei onder Gabriel de Ribera, die Sirulah (misschien even tijdelijk!) weder op den troon plaatste.

Te Manila teruggekeerd zond Sande een deel zijner vloot onder bevel van Estevan Rodriguez de Figueroa naar Sulu [1]. Als wij de Spanjaarden gelooven mogen zonden zij den radja gedwongen hebben hun gezag te erkennen, maar uit latere berichten blijkt dat deze erkenning slechts hierin bestond dat een Spaansch kapitein hier voortaan verblijf hield en de Maleiers in zijn onderhoud voorzagen.

Rodriguez deed van Sulu komende een verkenningstocht naar de groote rivier van Mindanao aan de Illana-baai, waar Mohammedaansche Maleiers zich in grooten getale gevestigd en versterkt hadden. Deze vestiging was waarschijnlijk uitgegaan van die op het eiland Sulu; zij stond daarmede althans in nauw verband, 't geen ook vroeger met die te Manila 't geval

[1] Jolo volgens de Spaansche schrijfwijze.

zal geweest zijn. Op zijn terugweg bezocht Rodriguez andere havens van het eiland, waar de radja's zich tot vriendschappelijk verkeer genegen toonden [1].

In de Molukken had omstreeks dezen tijd het gezag der Portugeezen door den geringen steun dien zij uit Indië ontvingen en door het krachtig optreden van Baab, den Sultan van Ternate, zijn beteekenis verloren. Zij bezaten nog wel een fort op Tidore en op Ambon, maar konden niet beletten dat op alle omliggende eilanden het werk der Christen-zendelingen vernietigd werd en men de inwoners dwong het gezag van Ternate te erkennen en het kruis voor den Islam af te zweren. En zelfs wanneer de Portugeezen hunne bondgenooten hulp verleenden waren zij tegen de strijdmacht van Baab niet opgewassen. Argensola verhaalt [2] dat zij den Christen-radja van Batjan in zijn verzet tegen Baab steunden, doch met hem in den strijd omkwamen. De zoon van den radja nam toen, om door Ternate als opvolger erkend te worden, den Islam aan.

In een verslag van den jezuieten-pater Marta aan Gomez Pirez, gouverneur der Filippijnen (in 1590 - 93), door Argensola medegedeeld, komt het volgende overzicht voor van de eilanden die tot het gebied van Baab gerekend werden. Dat gebied bestond uit 72 eilanden [3] die hem schatting opbrachten en strekte zich uit van Mindanao ten Noorden tot »Bima en Corea« [4] ten Zuiden en Nieuw Guinea ten Oosten. Zij zouden aan Ternate het volgende aantal manschappen als contingent in den oorlog geleverd hebben.

Ternate (16 poblaciones)	3.000
Motir	200
Makian	1.500
Kajoa	300
Gacea (Gasse ten O. van Obi?)	300
Sula-eilanden	4.000

[1] Gaspar de San Augustin; p. 361—62, 369, 370, 375; Ant. de Morga, ed. Stanley, p 23, 25; vgl. 68; Argensola p. 100—102.

[2] a. w. p. 139. Dit verhaal wijkt af van dat der Jezuiten, vroeger door mij medegedeeld (zie mijn Vierde Gedeelte bl. 456).

[3] Ook Valentijn (I 2, p. 3, 208) vermeldt dat getal van 72 eilanden onder Baab doch schijnt de opgaaf van P. Marta niet gekend te hebben.

[4] Waarschijnlijk Bima en Korreh op Sumbawa. Reeds bij Pigafetta komt een eiland tusschen Java en Timor onder den naam Bimacore voor, waarmede Sumbawa kan bedoeld zijn.

Buru en omligg.	4.000
Veranula en omligg. (Ceram)	50.000
Bonoa en Manipa	3.000

„De eilanden van Na, Noloa en Guinea, die velen zijn en goed bevolkt, 50 mijlen ten O. van Ternate, een onzeker maar ruim getal strijders"

Hiri (ten N. van Ternate)	400
Maju en Tafuri	400
Dooi	500
Raw en Sequita (Morotai)	1.000
Batochina (Halmahera)	10.000

Verder, op het uitgestrekte land „Matheo" waarmede Celebes moet bedoeld zijn:

Totole (Toutoli) en Bool (Buool)	6.000
Gaydupa (Kaidipan)	7.000
Gorontalo en Iliboto (Limbotu)	10.000
Tomini	12.000
Manado	2.000
Dondo	700
Labague (?)	1.000
Pulo en (y) Jaqua (??)	10.000

Eindelijk nog Gape (Keling), Tobuquo (Tebungku of Tambuku), Butu (Buton) met een onzeker aantal en Sangir met 3000 man. Het vaste contingent bedroeg volgens die opgaaf 130,300 man, waarbij men dan nog de onzekere hulptroepen en de slaven moest rekenen. Kan men aan die getallen al geen groote waarde hechten, het schijnt toch dat het gezag van Ternate op de meesten dier plaatsen erkend werd, en dat de verbindtenis met andere Mohammedaansche vorsten aan Baab geen gering „prestige" verschafte [1].

De eisch dien Baab nog altijd aan de Portugeesche Regeering stelde was: voldoening over de moord van zijn vader. Men besloot eindelijk hem die voldoening te geven. In 1577 [2] werd Agostinho Nunes, die zich in Indië door zijn dapperheid onderscheiden had, door den Vicekoning naar de Molukken gezonden om Sancho de Vasconcellos als kapitein van het fort

---

[1] Argensola p. 81—83, waarmede men vergelijken kan hetgeen de Ternataansche schrijver Naidah (door den heer Van der Crab uitgegeven) en Valentijn uit inlandsche bronnen omtrent Baabs krijgstochten mededeelen.

[2] Argensola zegt 1578 maar in verband met het volgende zullen wij 't een jaar vroeger moeten stellen.

op Ambon op te volgen. Hij voerde den moordenaar van Sultan Hairun, Diogo Lopes de Mesquita, zwaar geboeid met zich en had in last hem aan Baab uit te leveren. Op weg van Malaka naar de Molukken dreef een storm het schip naar de Javaansche kust. Men was genoodzaakt de haven van Djapara aan te doen, om zich van water te voorzien. Onder voorwendsel van dit te brengen overrompelden de Javanen het schip en maakten de geheele bemanning (73 man) van kant. Ook Mesquita kwam daarbij om het leven.

Toen dit ongeval te Malaka vernomen werd zond de bevelhebber Ayres de Saldanha onverwijld een ander galjoen naar de Molukken onder bevel van Pedro Lopes de Sousa, en een galei met 150 soldaten ter ondersteuning van Vasconcellos op Ambon. Zij vertrokken, schrijft Argensola, 1 Mei 1579 van Malaka en deden onderweg Burnei aan. Wij hebben straks gezien dat de Spanjaarden van de Filippijnen hen in 1578 te Burnei aantroffen, en het blijkt uit de brieven die fr Gaspar mededeelt en waarin van den tocht naar Burnei gesproken wordt, dat dit jaartal juist is. Wij hebben dus het vertrek van Sousa uit Malaka een jaar vroeger te plaatsen.

Sancho de Vasconcellos, de dappere avonturier, aan wien de Portugeezen grootendeels te danken hadden dat zij zich in de Molukken staande hadden gehouden, zou volgens sommige berichten in dezen tijd op Ambon gestorven zijn, maar het schijnt dat dit onjuist is, want vele jaren later wordt nog van zijne aanwezigheid in de Molukken gesproken, en dat hij slechts het opperbevel overdroeg aan Diogo de Azambuja. Het was tijdens diens bestuur dat de Engelschen zich voor de eerste maal in de Molukken vertoonden. [1]

Francis Drake had zich reeds als vrijbuiter aan de kusten van Afrika en Amerika, waar zich Spanjaarden en Portugeezen gevestigd hadden, een naam gemaakt, toen hij het plan opvatte om zijne kaapvaart ook tot den Stillen Oceaan uit te strekken. In 1577 rustte hij daartoe een paar kleine schepen uit, het grootste van slechts 100 tonnenlast, voorts een bark, een vlieboot en een pinas, te samen met 164 man. Den 15 November van dat jaar ondernam hij met die kleine eskader den verren tocht. Engeland was toen nog, voor den schijn althans, met Spanje

[1] Zie over 't voorgaande: Argensola p. 98—101.

op voet van vrede, maar het is niet twijfelachtig of de Engelsche Regeering kende het plan van Drake en keurde het goed. Een verhaal van zijn kruistocht behoort niet hier; genoeg dat hij van Straat Magalhaens af alleen met het admiraalschip de reis langs de westkust van Amerika voortzette en na op de hoogte van Californië een Spaansch zilverschip te hebben buitgemaakt, het besluit nam den terugweg te nemen door den Stillen Oceaan naar Indië en van daar om de Kaap de Goede Hoop. In October 1579 bereikte hij de Oostkust van Mindanao en den 3 November kreeg hij de Molukken in 't gezicht. Drake had het voornemen zich naar Tidore te begeven daar hij de Portugeezen nog in 't bezit van de vesting op Ternate waande, maar bij Motir kwam de Sengadji van 't eiland — de Engelschen noemen hem „Deputy or Viceroy" des Sultans van Ternate — bij hem aan boord en drong er op aan dat hij naar Ternate zou gaan en niet naar Tidore, waar de Portugeezen, met wie de Sultan in oorlog was, zich gevestigd hadden. In geval hij naar Tidore ging zou de Sultan niets met hem te doen willen hebben. Drake veranderde nu zijn plan en voer naar Ternate.

De ontvangst van Baab was vriendschappelijk. Drake bood hem geschenken aan en zijne schepelingen werden op bevel des Sultans van mondkost voorzien. Baab wordt ons beschreven als een rijzig, welgemaakt maar zwaarlijvig man, met een vorstelijk en aangenaam voorkomen; zijne onderdanen, zelfs de voornaamsten, naderden hem slechts met den grootsten eerbied. Hij kwam niet bij Drake aan boord, hoewel hij dat beloofd had, zoodat de Engelschen er op aandrongen dat ook hun admiraal zich niet aan land zou wagen. Het laat zich verklaren dat Baab de bedoelingen van den Engelschman wantrouwde, omdat er van handeldrijven weinig sprake was: Drake's schip was te zwaar geladen om veel nagelen te kunnen bergen. Hij zette dan ook na een verblijf van vijf dagen de reis voort en kwam den 14 November op 1°40' Zbr. aan een klein onbewoond eiland [1], waar hij zich eenigen tijd ophield om zijn schip te kalefaten. Toen hij weder in zee stak dreven wind en stroom het schip een maand lang tusschen Celebes en de Molukken rond, totdat het op 1°56' Zbr. op een rots bleef vastzitten. Men wierp nu een deel van geschut en lading over boord — van de staven

---

[1] Er staat in 't journaal: ten Z. van Celebes. Het zal niet ver van de oostkust geweest zijn.

zilver, die het schip zonder twijfel veel verlicht zouden hebben wordt niet gesproken, hoewel velen zich reeds verloren waanden! Gelukkig raakte het toch weder vlot, maar nog was men niet veel gevorderd. Men wist geen weg in dit onbekende vaarwater, en durfde geen zeil gebruiken om bij de hevige Z. en ZW. winden niet weder op een klip te stooten. Eindelijk, den 6 februari 1580 vond men op 7° 13′ Zbr een groep van vijf eilanden en wierp voor het grootste het anker uit. De bewoners kwamen in prauwen naar hen toe en geleidden het schip naar hun kampong, die in de journalen Baratiua of Barateue genoemd wordt. Het volk wordt als welgemaakt, eerlijk en vriendelijk geschilderd; de mannen hadden het hoofd en de schaamdeelen bedekt, de vrouwen droegen een kleed van het midden tot de voeten en soms negen armbanden van metaal of hoorn. Linnen voor gordels en hoofddoeken werd het meest door hen op prijs gesteld. Het eiland was rijk aan vruchten en mineralen — het laatste werd de bezoekers natuurlijk slechts medegedeeld.

Na hier een paar dagen vertoefd te hebben zeilde men in Z. richting verder, zag den 12 februari op 8° 4′ Zbr. eenige eilanden ten Z. en een grooter ten N., die allen bewoond schenen, den 14 weder eenige vrij groote eilanden; den 16 ging men op 9° 40′ tusschen vier of vijf eilanden door; den 22 zag men drie eilanden op ongeveer 10°, zeilde toen westelijk voort zonder verder land te zien tot den 9 Maart, en bespeurde op 8°20 in de verte zeer hoog land. Den 11 Maart ging men hier aan wal om water in te nemen, en vond de inwoners bereid om levensmiddelen te verkoopen. Het bleek dat men zich nu aan de Zuidkust van Java bevond, die door de Portugeezen nog niet bevaren werd.

Uit de medegedeelde aanwijzingen van den zeeweg van Barativa naar die kust mogen wij opmaken dat de eerstgemelde kampong op een der eilanden ten N. van Timor lag [1], en dat Drake niet ver van Timor tusschen de Sunda-eilanden doorzeilde, en ten zuiden daarvan zijn tocht vervolgde.

---

[1] Dat men dit eiland voor Bali gehouden heeft is alleen uit onbekendheid met het uitvoeriger reisverhaal (»The world encompassed«) te verklaren. Er kan ook toe bijgedragen hebben dat de Hollanders toen zij zich in 1597 aan de zuidoostkust van Bali (Labuan Amok) bevonden, vernamen »datter over 18 jaren noch sulck volck gheweest was, die een coorde in 5 oft 6 stucken sneden ende weder eenden anderen maeckten. Wy vermoeden Franciscus Dracus gheweest te zijn« (D'Eerste Boeck. Historie van Indien. Amst. 1598, bl. 64).

Op Java [1] — de plaats wordt ons niet genoemd - werden de Engelschen welwillend ontvangen. Verscheidene "rajas" kwamen het schip zien; de voornaamste hunner [2] heet in de Engelsche journalen "Raja Donan" of "Donaw" [3]. Zij worden even als hunne onderhoorigen geroemd als een beminnelijk, eerlijk en rechtvaardig volk.

Den 26 Maart van Java afgevaren, zeilde Drake den 15 Juni de Kaap de Goede Hoop om en kwam den 26 September 1580 in de haven van Plymouth terug [4].

Dat het verblijf van den Engelschen vrijbuiter in den Maleischen archipel onder de Portugeezen schrik verspreidde, vooral met het oog op eene gevreesde samenwerking met den Sultan van Ternate tot hun verderf, blijkt uit hetgeen van hun kant daaromtrent vernomen werd [5]. Het zou echter nog twintig jaren duren voor men hen het monopolie van den nagelhandel werkelijk kwam betwisten.

---

[1] "This iland we found to be the iland Java, the middle whereof stands in 7 deg. and 30 min. beyond the equator" ("The world encompassed"). In 't Journaal by Hakluyt wordt het eiland "Jaua maior" genoemd.

[2] "The chief king of the whole land" volgens "The world encompassed". Het journaal bij Hakluyt spreekt slechts van vijf koningen.

[3] Anderen worden genoemd R. Mang Bange of Manghango (Tumanggong?), R. Cabocapalla of Cabuccapollo, R. Boccabarra, R. Timbanton.

[4] Het voornaamste verhaal dezer reis "The world encompassed by Fr. Drake.... collected out of the notes of Mr. Fr. Fletcher" (London 1628) is tegelijk met het kortere reeds door Hakluyt (III 730—42) gedrukte journaal en andere stukken tot die reis betrekkelijk op nieuw uitgegeven door W. S. W. Vaux voor de Hakluyt-Society (London 1854).

[5] Argensola p. 106—108; fr. Gaspar de S. Augustin p. 358. Drake zou volgens hen door Baab in 't eerst slecht ontvangen zijn omdat hij buiten zijne vergunning nagelen had gekocht, maar zijn toorn door geschenken gestild en namens zijne koningin een verbond met hem gesloten hebben. Ook vermeldt A. dat Baab een groot bronzen kanon dat Drake uit zijn schip had moeten werpen toen het op de klippen vast zat, liet opvisschen en voor zijn paleis plaatste.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Bloei van het rijk van Atjeh. Vijandelijkheden tusschen Pegu en de Portugeezen. Wijzigingen in de vaart van Portugal op Indië. Vergeefsche aanslag der Atjehers op Malaka en Djohor (1582). De Portugeezen in oorlog met Djohor. Gebeurtenissen te Atjeh. Paulo de Lima verovert Djohor (1587). Vrede met Atjeh.

Van hetgeen tusschen de jaren 1575 en 1581 [1] te Malaka voorviel is ons door 't ontbreken van Couto's geschiedverhaal over die jaren niets bekend. Uit het verhaal van Argensola blijkt dat in 1578 Ayres de Saldanha aldaar het bevel voerde [2].

In deze jaren breidde de Sultan van Atjeh, Mansur, zijn gezag voortdurend uit. Couto noemt hem in 1581 „heer over 't geheele eiland Sumatra" [3]; de kustrijken schijnen althans meerendeels aan hem schatplichtig geweest te zijn. Ook als handelsemporium nam Atjeh in bloei toe. Of het de Portugeezen destijds nog vergund was te Pedir en te Kampar handel te drijven, zoo als Jan Huygen van Linschoten ons mededeelt [4] zou ik betwijfelen, indien niet door Argensola vermeld werd dat juist in dezen tijd de Portugeezen, te Pedir woonachtig, genoodzaakt werden die plaats te verlaten, omdat een eskader door Fernão Telles (1581) van Goa uitgezonden eenige schepen der Atjehers vernield en andere buitgemaakt had [5].

Het zal ook wel aan hunne kaperijen toe te schrijven geweest zijn dat in 1579 of daaromtrent de kapitein van een Portugeesch schip met zijne bemanning in Pegu gevangen genomen werd. In 1580 vaardigde de vicekoning Luiz de

---

[1] Op blz. 484 van mijn Vierde Gedeelte staat 1580 in plaats van 1581.

[2] Argensola p. 100 (ook bij fr. Gaspar p. 361), waar wij zoo als hiervoor werd aangetoond 1578 in plaats van 1579 moeten lezen. Mathias de Albuquerque die volgens Faria y Sousa (Asia Portug.) in 1577 naar Malaka werd gezonden zal daar misschien als „capitau mór do mar" zijn heengegaan.

[3] Da Asia, Dec. X parte I p. 50.

[4] Itinerario (1596) cap. 19 p. 25.

[5] Argensola p. 144.

Ataide een gezant naar Pegu af om daarover voldoening te vragen. Nog was deze niet teruggekeerd toen men te Goa vernam dat zich in de haven van Masulipatnam aan de kust van Koromandel een schip uit Atjeh bevond om ijzer, kogels en ander materieel te laden, en een groot handelsschip dat van Pegu kwam en eene rijke lading moest bevatten. Hier was eene goede gelegenheid voor de Portugeezen om hunne schade te verhalen, en Fernão Telles die na Ataides dood (Maart 1581) tijdelijk zijne plaats vervulde, aarzelde ook niet er vier galjooten op af te zenden. Door tegenspoed van dit eskader onderweg werd het doel gemist, maar men ontmoette den van Pegu terugkeerenden gezant, vernam van hem dat hij zijn doel niet bereikt had en besloot nu, volgens de ontvangen instructie, naar Pegu door te varen en daar de scheepvaart onveilig te maken. Aan de reede van Negrais trof men het handelsschip dat van Masulipatnam kwam en meer dan 300 Atjehers en Malabaren aan boord had. Het was weldra lek geschoten, wie zwemmen kon zocht de kust te bereiken en de overigen poogden te vergeefs het enteren te beletten zoodat een rijke buit aan de kapers in handen viel. Daarop voeren zij naar Syrian [1], de haven waar de schepen hunne waren voor de hoofdstad Pegu ontlaadden, die dan in booten verder gebracht werden. Te Syrian kwamen veel schepen uit de Roode Zee en uit Atjeh, maar het schijnt dat zij voor de Portugeezen op hunne hoede waren; althans deze besloten in een Bengaalsche haven te gaan overwinteren. Bij kaap Negrais troffen zij eene Peguaansche vloot aan, die tegen Arrakan ten strijde trok; de admiraal zond een deel der vloot op hen af, maar de galjooten schoten eenige vaartuigen in den grond en wisten te ontkomen. Toen zij in de lente naar Pegu terugkeerden was de vorst van dat land, Bareng Náung [2] gestorven (November 1581) en opgevolgd door zijn zoon Nanda Bareng. De Portugeezen zonden hem de Barmanen en Peguanen die zij bij vorige gevechten gevangen genomen en goed behandeld hadden terug met de betuiging dat alleen de „Mooren en Turken" hunne vijanden waren. Hierop werden de Portugeesche gevangenen in vrijheid gesteld. De vriendschap met Pegu was niet alleen voor den

---

[1] Sirião bij Couto, Cirion bij Ces. de' Fedrici (Viaggio p. 128) en Ralph Fitch (Hakluyt II 258), die het eenige jaren later bezocht.

[2] Zie over hem mijn Derde Gedeelte bl. 305.

handel van belang, maar ook omdat uit zijne havens Malaka niet zelden van levensmiddelen werd voorzien [1].

Te Malaka kwam in 't laatst van September 1581 Leonel de Lima de tijding brengen dat Filips II van Spanje ook te Lissabon als koning erkend was. Lima's schip behoorde tot het eskader van den nieuw-benoemden vicekoning Francisco de Mascarenhas, graaf van Villa d'Orta, en was door dezen van Mozambique naar Malaka gezonden terwijl hij zelf naar Goa voer, waar de gewichtige tijding reeds van Hormuz ontvangen was, waarheen zij over land was aangekomen. De erkenning van Filips ondervond in Indië geen tegenstand. De kapitein van Malaka, João de Gama, volgde het voorbeeld in Indië gegeven.

De vloot, waarop Mascarenhas Lissabon had verlaten was niet meer als vroeger voor rekening der Regeering uitgerust. De koning had met een reeder te Lissabon eene verbindtenis aangegaan, waarbij deze aannam elk jaar voor eene som van 80.000 dukaten vijf schepen uit te rusten. Ook de peperhandel werd evenals vroeger verpacht, en wel op deze voorwaarde, dat de helft der lading (die 30.000 quintalen moest bedragen) voor de Regeering zou zijn. Het contract betreffende de schepen ging twee jaren later op een ander reeder over, die er nog de benoeming van een der kapiteins en andere voordeelen bij bedong [2]. In 1588 werd het weder gewijzigd. De reeders verbonden zich toen elk jaar zes schepen uit te rusten, vijf voor Indië en een voor Malaka, en voorts duizend man voor de vloot te werven. In plaats van betaling in specie, werd hun het monopolie voor den uitvoer van indigo (van Kambaja) toegestaan, die dus in dien tijd reeds van veel beteekenis moet geweest zijn [3].

Keeren wij naar Malaka terug. In Juni 1582 kwam daar Roque de Mello, om João da Gama als kapitein te vervangen. De laatste was nog niet vertrokken toen zich den 22 Augustus een Atjehsche vloot van 150 zeilen, waaronder zeven groote schepen, voor de stad vertoonde. Deze vloot was op weg naar Djohor om den Sultan van dat rijk te tuchtigen. Sedert Mansur, de Sultan van Atjeh, in 1567 Djohor veroverd en den vorst

---

[1] Couto, Dec. X parte 1, p. 14—16, 75—84. Vgl. Phayre in »Journal of the Asiatic Society of Bengal, vol. XLII part 1, p. 158, vol. XLIII part 1, p. 6.

[2] Uit de mededeelingen van Jan Huygen van Linschoten (Itinerario pag. 129) blijkt dat de Fuggers en Welsers van Augsburg deel hadden aan dit contract en op elk schip dat naar Indië ging een hunner factors vrij mocht worden overgevoerd.

[3] Couto, Dec. X parte 1, p. 65, 149, 423, parte 2 p. 571.

gevangen medegevoerd had [1] heerschte hier een schoonzoon en bondgenoot van den Atjeher — Couto noemt hem Malafaxa, misschien een verbastering van Mudafar Sjah. Deze werd door zijn oom van moederszijde van kant gemaakt, die hierop den troon beklom en Mansur's dochter tot zijn vrouw nam. Hij wordt door de Portugeezen Rajale genoemd [2], en zal de Abd'ul Djalil van de regentenlijsten van Djohor zijn [3]. Het schijnt dat Mansur met deze troonsverandering verre van ingenomen was, maar toen Abdul Djalil een zekeren Singa radja, die met een rijk beladen galei uit Atjeh ontvlucht was, gastvrij had opgenomen, besloot de machtige Sultan hem te straffen. Zijne vloot had blijkbaar in last om tevens een aanslag te doen op Malaka.

De kapitein, Roque de Mello, liet aanstonds de schepen, die in de haven lagen, van volk en munitie voorzien en de verdedigingswerken te land goed bewaken. De Atjehers hadden het vooral op de schepen gemunt, die zij langen tijd te vergeefs beschoten. Eindelijk viel hun een galjas in handen, dat van de zeestraat van Singapura kwam, en waarop zich 60 Portugeezen van Malaka bevonden. Hoewel tijdig gewaarschuwd waagden zij het de Atjehers te trotseeren, met dat gevolg dat deze het schip in brand staken en de bemanning sneuvelde of gevangen werd genomen. Zonder verdere schade aan te richten voer de Atjehsche vloot naar Djohor en sloeg het beleg voor de stad. Abdul Djalil zond dadelijk om hulp naar Malaka, van waar hem 10 of 12 booten met gewapenden werden toegezonden, wie het gelukte een galei van de Atjehers te veroveren. De laatsten vonden Djohor te goed versterkt en bereikten hun doel niet. Abdul Djalil kwam zelf te Malaka om de Portugeezen voor hun hulp zijn dank te betuigen. In het volgende jaar zond de Vice-Koning een gezant naar Djohor om het verbond met hem te bevestigen [4].

In 1584 werd João da Silva naar Malaka gezonden ter vervanging van Roque de Mello. De Vice-Koning (Duarte de Menezes, graaf van Tarouca) gaf hem eene instructie van den Koning mede, waarbij aan de bevelhebbers van Malaka verboden werd een factor te Djohor te houden, om de groote

---

[1] Zie mijn Vierde Gedeelte, bl. 426.

[2] Zijn eigenlijke naam was Enchisadel (?) zegt Couto.

[3] Zie: Netscher in: Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenk. dl. II (Batavia 1854) p. 145, 148.

[4] Couto, Dec. X parte 1, p. 212, 271—87, 421, 468.

schade die het tolkantoor te Malaka daardoor leed. Zij lieten namelijk de waren, die de jonken van Java aanbrachten, te Djohor opkoopen, 't geen *hun* goedkooper uitkwam maar waardoor de tolgelden van de jonken natuurlijk aan den Sultan ten goede kwamen, daar zij hier hunne goederen ontlaadden en niet te Malaka. De schuld lag weder bij het vicieuse handelsstelsel, waardoor particulieren zich ten koste der Regeering konden verrijken [1].

João da Silva zond dus een eskader uit om de jonken die van Java kwamen te noodzaken zich als vroeger naar Malaka te begeven, 't geen de vriendschap van Abdul Djalil voor de Portugeezen merkelijk bekoelde. Ook konden de laatsten zich niet van zeeroof onthouden, zelfs op vaartuigen die te Djohor t'huis behoorden. Geen wonder dat de Sultan, toen hij zijn kans schoon zag, den doortocht der Javaansche jonken naar Malaka belette, en zelfs de zeestraat van Singapura voor de schepen die van China en de Molukken kwamen onbevaarbaar maakte door er eenige oude jonken met steenen te laten zinken. De laatste maatregel had ten gevolge dat de Portugeezen in de zeestraat bezuiden 't eiland Singapura peilingen lieten doen en bevonden dat de schepen daar zeer wel konden doorgaan (1585). Zij doopten deze nieuw ontdekte zeestraat „kanaal van S. Barbara."

Te vergeefs trachtten de schepen die Silva uitzond te verhinderen dat de Maleiers de Javaansche jonken naar Djohor opbrachten, en daar deze Malaka gewoonlijk van levensmiddelen voorzagen, onstond er weder hongersnood. Zoodra Silva dit zag aankomen liet hij te Goa hulp vragen.

In allerijl werd door den Vicekoning eene kleine versterking voor het eskader in de zeestraat gezonden. Maar nog was dit niet opgewassen tegen de scheepsmacht der Maleiers. Abdul Djalil voer zelfs met eene vloot van honderd vaartuigen, waarbij 16 groote galeien, naar Malaka om te toonen dat hij heer van de zee was, en beschoot de stad, zonder echter veel schade aan te richten. Met dat al nam de nood te Malaka toe. De toevoer uit Pegu was niet voldoende om hierin te voorzien. De inlanders kwamen bij honderden om en sommigen verslonden de lijken hunner natuurgenooten [2].

Toen eindelijk een paar schepen tijdelijke uitkomst verschaft

[1] Couto, Dec. X parte 2, p. 37—38.

[2] Couto, Dec. X parte 2 p. 39, 118, 205—13, 268—74, 353—56; Jan Huygen van Linschoten, Itinerario (1596), pag. 121.

hadden begon ook de toevoer van groenten en vruchten, die aan de rivier van Malaka geteeld werden, op te houden, omdat deze streek afgeloopen werd door de bewoners van het binnenland, tot nu toe vrienden der Portugeezen maar waarschijnlijk door den sultan van Djohor tegen hen opgezet. Couto noemt hen Manancabos [1], 't geen ons aan de legende der kolonisatie van het Maleische schiereiland door inwoners van het rijk Menangkabau op Sumatra herinnert. De hier bedoelde waren blijkbaar bewoners van het landschap Naning, want Couto noemt hun voornaamste kampong (povoação), 7 of 8 mijlen in het binnenland: Nam. Daar het noodig was deze stroopers te straffen, besloot men in weerwil van de moeielijkheden aan eene vervolging in de wildernis verbonden, eene expeditie tegen hen uit te zenden. Een honderdtal Portugeezen door 600 meerendeels van vuurwapenen voorziene inlanders vergezeld, voer de rivier een eind op, trok toen, door spionnen geleid, door het gebergte en vond eindelijk het kamp van den vijand, die hen, 2000 man sterk, in het open veld afwachtte. Hoewel zij dapper vochten kostte het de zooveel beter gewapende Portugeezen weinig moeite het veld te behouden en hen ook uit hun versterkte kampong te verdrijven, die zij daarop in brand staken, even als andere gehuchten in den omtrek. Vernemende dat zich op een dag afstands van daar, „op eene plaats genaamd Rombo" (het landschap Rambau dat aan Naning grenst) een kapitein van Djohor versterkt had, besloten de Portugeezen hem van daar te verdrijven. Bij hun komst had hij echter reeds het hazenpad gekozen, en de bewoners der streek, die blijkbaar aan de vijandelijkheden geen deel gehad hadden, werden gespaard [2].

In 't begin van Januari 1587 verscheen Abdul Djalil weder met eene vloot van 120 vaartuigen voor Malaka, en trachtte door bemiddeling van den bisschop den vrede te herstellen. Hij wierp al de schuld op den kapitein der vesting, João da Silva, en stelde voor een gezant naar den Vicekoning te zenden, maar de bisschop gaf hem ten antwoord dat hij zich niet met staatszaken inliet en verwees hem naar den kapitein. Nu besloot de Sultan de stad aan te tasten. Zijn generaal Singa radja landde met het voornaamste deel der troepen aan de eene zijde der stad; de Sultan zou zich met de overigen aan de andere zijde

---

[1] Er staat „Manacambos", doch elders bij Couto Manancabos.

[2] Couto, Dec. X parte 2, p. 357—61.

ontschepen. Singa radja werd echter met zulk een onstuimigheid door de Portugeezen aangevallen, dat hij na een dapperen tegenweer met verscheidene voorvechters sneuvelde, de Maleiers op de vlucht sloegen en velen hunner voor zij de schepen konden bereiken gedood werden. Abdul Djalil keerde na deze nederlaag met zijne vloot naar Djohor terug, en te Malaka kon men weder vrijer ademen, toen een schip uit Goa hen van het noodigste kwam voorzien. Daarop rustten de bisschop en andere Portugeezen die te Malaka woonden op eigen kosten een klein eskader uit om de zeestraat te bewaken. Dit had ten gevolge dat weldra eenige jonken van Java en daarop ook van Pegu levensmiddelen kwamen aanbrengen en de nood voor 't oogenblik geweken was [1].

Men had te Malaka nog van geluk te spreken dat men in den laatsten tijd door Atjeh met vrede was gelaten. Inderdaad had men dit slechts aan het toeval te danken. Sultan Mansur had in 1586 reeds last gegeven om eene vloot van 300 vaartuigen uitterusten voor een aanval op Malaka, toen hij plotseling vermoord werd. De omstandigheden van dezen moord worden verschillend verhaald; waarschijnlijk had hij aan den adel (orangkaja's) te veel gezag gegeven en meenden zich dezen door zijn dood geheel onafhankelijk te maken, maar een gunsteling van Mansur, dien hij van eenvoudig visscher tot de hoogste staatsambten verheven had, vatte uit naam van zijn onmondigen kleinzoon, met vaste hand de teugels van het bewind, liet alle oproerigen van kant maken, en nam, toen ook de jonge vorst overleed (hetzij al of niet door zijn toedoen) den titel aan van Ala-ud-dîn Sjah. Gedurende deze onlusten moesten de plannen tegen Malaka wel op den achtergrond geraken. [2]

Dit kon echter te Goa nog niet bekend zijn, en de vicekoning van Indië, Duarte de Menezes, oordeelde te recht dat als Djohor, dat zich zoo machtig getoond had, zich met Atjeh verbond, het ongetwijfeld met Malaka als Portugeesche bezitting gedaan zou zijn. Men moest dus met kracht tegen Djohor optreden en althans dezen vijand onschadelijk maken. Maar hoewel

---

[1] Couto, Dec. X parte 2 p. 363—75.

[2] Couto, Dec. X parte 2 pag. 361—63. Vergelijk het journaal van John Davis bij Purchas (uitg. van Markham voor de Hakluyt-Society pag. 148), F. M. Vitré's »Description du premier voyage faict aux I. O. par les François en l'an 1603« (Paris 1604) pag. 39; en het uitvoerige verhaal van Beaulieu in Thévenot's »Relations de livers voyages« IIe partie (Paris 1666) p. 110 sv.

de Raad van Indië op dit punt volkomen met hem overeenstemde, was het eene andere zaak aan dat voornemen uitvoering te geven. Geldgebrek, gebrek aan manschappen, vooral ten gevolge van een mislukten scheepstocht naar de Roode zee, waren de twee groote beletselen. Door een beroep op de vaderlandsliefde (en het eigenbelang) zijner landgenooten, die zich den sleutel tot de vaart op de Molukken, China en Japan niet mochten laten ontrooven, gelukte 't den Vicekoning eindelijk het noodige geld op te nemen tot de uitrusting van drie galjoenen, twee galeien en eenige galjooten en fusten, maar met de grootste moeite kon men slechts 500 man bijeenrapen, zoodat D. Paulo de Lima, die bij zijne benoeming tot opperbevelhebber op 700 man gerekend had, nog voor de afreis te kennen gaf dat hij geen groot vertrouwen stelde in het welslagen der onderneming; men wachtte namelijk van hem niet minder dan de vernieling van Djohor. Hij wilde zich echter niet aan de leiding onttrekken en voer in April 1587 met de vloot naar Malaka [1].

Toen men Sumatra bereikt had zond D. Paulo de roeischepen vooruit en zeilde met de overigen de kust langs om water te zoeken. Na eenige vergeefsche pogingen van de booten om te landen, warin zij door de gewapende bewoners verhinderd werden, vonden zij water op een eilandje aan de kust. Daarop ontmoette men drie lantsjaren waarvan er een geënterd werd. Ze bleken door den Sultan van Djohor naar dien van Atjeh te zijn afgezonden, om hem tot het nemen van gezamenlijke maatregelen tegen Malaka op te wekken. Aan de kust, in den omtrek van Pasei, waren groote bewegingen van troepen te onderscheiden. Eindelijk kwam men, na de gewone ververschingsplaats Pulu Varela [2] aangedaan te hebben, den 5 Juli voor Malaka [3].

De roeischepen onder bevel van Simão de Abreu waren daar reeds vroeger aangekomen. Zij vonden het bestuur in handen van den bisschop en den raad der stad, daar de kapitein João

---

[1] Couto, Dec. X parte 2 pag. 375—385; Jan Huygen van Linschoten, Itinerario p. 121.

[2] Bij de Ptg. schrijvers «Ilha Polvoreira».

[3] Couto, Dec. X parte 2 pag. 436—446. Jan Huygen (p. 122) schijnt omtrent het «schip» dat men ontmoette verkeerd te zijn ingelicht; doch ook bij Couto p. 448 wordt van een gezant *van* Atjeh *aan* Djohor gesproken. Het uitvoeriger verhaal van Couto komt mij echter het waarschijnlijkst voor.

da Silva aan zware melancholie leed. Zij verzochten Abreu zich met zijn eskader naar de zeestraat te begeven ten einde de galjoenen die daar onder Antonio de Noronha de wacht hielden, maar tegen de roeivaartuigen van Djohor weinig konden uitrichten hulp te bieden. Abreu gaf aan die bede gehoor en vertrok met zijne galeien en fusten naar de zeestraat, waar hij Noronha niet ver van de rivier van Djohor aantrof. Abreu nam de galjoenen op sleeptouw en voer toen in overleg met Noronha de rivier op om de stad te bestoken. De sultan zond het Portugeesche eskader een twintigtal goed bemande vaartuigen te gemoet, maar deze moesten weldra afdeinzen. Nu zetten de Portugeezen hun tocht voort, veroverden een fort waaruit zij beschoten werden en kwamen toen voor de stad, die zij twee dagen lang (20—21 Juli) beschoten, waarbij eene schade zou zijn aangericht van meer dan 200,000 dukaten, daar vele huizen en vaartuigen der Maleiers door de vlammen vernield werden.

Antonio de Noronha die met de manschappen van Malaka den aanval geleid had, meende dat men de Maleiers niet van hun schrik moest laten bekomen maar aanstonds landen en de stad aantasten. Abreu en de zijnen waren echter van gevoelen dat het een te groot waagstuk zou zijn met niet meer dan 300 man een aanslag te wagen op eene stad die tamelijk versterkt en misschien door 10 of 12.000 man verdedigd werd. Men behoorde daarom de aankomst van D. Paulo de Lima af te wachten. Toch waagde de ongeduldige Noronha den volgenden dag eene landing, maar hij werd door de overmacht van den vijand zoodanig in 't nauw gebracht dat het de overige kapiteins moeite kostte hem te ontzetten.

Den 6 Augustus kwam D. Paulo met zijne schepen aan de rivier van Djohor en liet die tot voor de stad slepen. Hoewel Djohor niet op Europeesche wijze door steenen muren en torens beschermd werd, bespeurde Lima toch aanstonds dat de verovering strijd zou kosten. De stad toch had eene voordeelige ligging, daar de rivier hier eene scherpe bocht maakte en den heuvel waarop zij lag als een schiereiland insloot; de vestingwerken, hoewel van hout, waren stevig en goed aangebracht, van veel geschut voorzien en blijkbaar sterk bezet. Abdul Djalil had dan ook, van de komst van Lima's vloot verwittigd, zijne leenmannen en bondgenooten opgeroepen om hem hulp te bieden. Couto noemt de vorsten van „Tringal”

(Trengganu), „Dranguir” (Indragiri) en Kampar, en vermeldt dat hij ook „Menancabos” [1] en Javanen in zijn dienst had genomen.

Den 15 Augustus landde de Portugeesche krijgsmacht en drong na een zwaren strijd de stad binnen, waar zij nog heviger tegenstand te verduren hadden; de onverschrokkenheid en geestdrift van den aanvoerder vuurde echter de soldaten dermate aan dat zij bleven standhouden en eindelijk de Maleiers aan 't wijken brachten. Toen deze in de bosschen gevlucht waren staken de overwinnaars de stad in brand, 't geen niet belette dat men de volgende dagen grooten buit maakte, zoowel aan edele metalen als kostbare waren die men in den grond verborgen had. Als wij de Portugeesche opgaven mogen gelooven, werden wel 2000 groote en kleine vaartuigen door hen vernield of bemachtigd, en vielen hun meer dan 1000 stukken (meest klein) geschut en 1500 musketten in handen. Hun verlies aan dooden zou slechts 80 bedragen hebben tegen vele duizenden van den vijand!

Bij zijn terugkeer te Malaka liet Paulo de Lima zich door den bisschop als overwinnaar kroonen. Voor den moedigen maar wat al te onstuimigen Antonio de Noronha scheen die eer niet weggelegd omdat hij lager in rang stond, maar zijne medestrijders, de mannen van Malaka, boden hem toch de hulde die zij meenden dat hem toekwam [2].

Weinige dagen later werd de stad in beroering gebracht door 't geroep van amok. Een Portugees had een Javaansch koopman, die zich in de vesting bevond, zijn kris willen ontnemen, waarop deze den onvoorzichtige doorstak en op zijne beurt door de soldaten werd afgemaakt. Het gerucht dat de Javanen amok maakten drong in de stad door, waarop de soldaten van Paulo de Lima kwamen aansnellen en alle Javanen die zij vonden van kant maakten voor hun aanvoerder dit kon beletten. De overige Javanen vluchtten in hunne jonken en D. Paulo had groote moeite om te beletten dat deze zich verwijderden. Op een der jonken was juist een gezant uit Java aangekomen (van welke plaats wordt niet gemeld); Lima liet hem het misverstand ophelderen en ontving hem met vele eerbewijzen. De jonken

---

[1] Zie hiervóór bl. 172.

[2] Couto, Dec. X parte 2 p. 447—511; Jan Huygen van Linschoten, Itinerario, p. 122.

werden nu verder outscheept en de Javanen bleven als te voren te Malaka handel drijven [1].

Jan Huygen verhaalt ons dat D. Paulo te Malaka ook een gezantschap van den Sultan van Atjeh ontving, die de vernieling van Djohor had vernomen en hem nu den vrede liet aanbieden. Ook zond hij rijke geschenken om te verkrijgen dat eene aanzienlijke vrouw [2] die zich op het vaartuig had bevonden dat men op weg naar Malaka had buitgemaakt, werd vrijgelaten. Lima gaf gehoor aan het verzoek van den gezant en sloot met hem een verdrag. Nu kon ook de zeestraat van Sabang, die de Atjehers zoo lang onveilig gemaakt hadden, door de schepen die zich van den archipel naar Malaka begaven weder zonder geleide bevaren worden en kwam men van alle kanten te Malaka levensmidden en koopwaren brengen [3].

Het was waarschijnlijk ten gevolge van dit verdrag dat het plan eener groote onderneming tegen Atjeh, door den Koning beraamd en door den Vice-koning Duarte de Menezes nader uitgewerkt, (onder wiens papieren men het aantrof), na zijn dood (Mei 1588) werd opgegeven [4].

Zoo het schijnt waren de Portugeezen beducht dat de Sultan van Djohor wraak zou nemen op de schepen die zich uit den archipel naar Malaka begaven, en daarom voer Lima, een maand na zijn terugkeer, den 15 October 1587 nogmaals met een eskader naar de zeestraat van Singapura. Op de rivier van Djohor maakte hij eenige fusten buit en toen voer hij naar Bintang, de vroegere residentie der Sultans van Djohor op het eiland van dien naam; de inwoners vluchtten bij zijne komst in de bosschen; hij liet hierop de plaats en ook andere Maleische kampongs in den omtrek in brand steken, en keerde met de geroofde goederen en vele gevangenen in 't laatst van November naar Malaka terug. Bij zijn vertrek naar Indië den 24 Januari 1588 liet hij een eskader onder Francisco de Sousa Pereira ter bewaking der zeestraten te Malaka achter [5].

---

[1] Couto, Dec. X parte 2 p. 624—27.

[2] Jan Huygen noemt haar »zijne dochter«; dit vermeldt Couto (p. 643) niet, maar 't is toch mogelijk dat het de dochter van den vorigen sultan Mansur was, die aan den Sultan van Djohor was uitgehuwelijkt en zich nu naar Atjeh begaf, waar haar onmondige zoon na Mansur's dood in naam ten troon was verheven. Zie hiervóór bl. 173.

[3] Jan Huygen, bl. 123.

[4] Couto, Dec. X parte 2 p. 684.

[5] Couto, Dec. X parte 2 p. 628—30, 642—43.

DERDE HOOFDSTUK.

D. Gonzalo Ronquillo, gouverneur der Filippijnen, zendt eenige hulptroepen naar de Molukken (1582). Baab, sultan van Ternate, sterft en wordt opgevolgd door zijn zoon Sahid (1583). Santiago de Vera, Ronquillo's opvolger zendt weder hulp naar de Molukken onder Pedro Sarmiento (1584) en Juan de Morones (1585). Vergeefsch beleg van Ternate. Sahid staat aan de Portugeezen weder den aankoop van nagelen toe. Zijne verhouding tot den sultan van Tidore. Kaitjil Tulo, Sahids oom en schoonvader, spant met de Portugeezen samen.

In April 1580 kwam Don Gonzalo Ronquillo de Peñalosa te Manila om Francisco de Sande in het bewind over de Filippijnen op te volgen. Hij was voor zijn leven tot gouverneur benoemd en had de vergunning gekregen in Spanje zeshonderd man te werven, zoo gehuwden als ongehuwden. Zoo groot wel niet, maar toch aanzienlijk was het aantal manschappen dat hij medebracht. Het is niet onwaarschijnlijk dat Filips II hierbij de aanhechting van de Molukken aan zijn gebied reeds in gedachten had. Voor 't oogenblik echter nam Ronquillo ten opzichte van de specerij-eilanden geen andere maatregelen dan dat hij den alférez Francisco de Dueñas als Chinees vermomd daarheen zond om zich van den staat van zaken op de hoogte te stellen.[1]

Wij hebben gezien hoe de Portugeezen hier hun gezag verspeeld hadden en zich slechts door den onderlingen naijver der Molukkaansche vorsten en waarschijnlijk ook door de voordeelen die zij hun door den nagelhandel verschaften, konden staande houden. Drie jaren lang was het gewone lastschip uit Indië uitgebleven, maar de bezetting te Ambon en te Tidore was van Malaka uit van het noodigste voorzien. In 1582 was te Malaka weder een galjoen gekomen voor de Molukken bestemd, maar João da Gama had dit moeten achterhouden voor de verdediging van Malaka tegen de Atjehers. In Maart van dat jaar kwam, volgens het verhaal van Couto, Francisco de Dueñas in een fregat van Manila voor Tidore om aan den kapitein Diogo de

[1] Gaspar de San Augustin p. 372, 374; Argensola p. 164.

Azambuja namens den gouverneur der Filippijnen [1] kennis te geven dat de Koning van Spanje den troon van Portugal beklommen had en om hem hulp uit Manila aan te bieden indien hij daaraan behoefte had. Azambuja sloeg eerst beleefd dit aanbod af daar hij binnen drie maanden een schip uit Indië verwachtte. Maar toen dit om de bovenvermelde reden uitbleef kwam hij op zijne weigering terug en liet zelf te Manila bijstand verzoeken. [2]

Nu zond de gouverneur zijn neef Juan Ronquillo met hulptroepen, ammunitie en levensmiddelen naar Tidore, waar men de Spanjaarden zeer feestelijk ontving. Azambuja vernam weinige dagen later dat voor Batjan twee Javaansche jonken lagen om nagelen te laden en verzocht Ronquillo zich daarvan meester te maken, maar de Spanjaard schijnt dit voordeel niet aan de Portugeezen gegund te hebben; hij verbrandde de jonken en zette de bemanning die aan land gevlucht was achterna. De Javanen wachtten hem eerst af en verdedigden zich dapper, maar werden toch genoodzaakt zich in de bosschen terug te trekken. Nu poogde Roquillo door invallen op Ternataansch gebied den Sultan schade te berokkenen, maar ten gevolge van langdurige droogte heerschte in de Molukken eene epidemie die ook den Spaanschen aanvoerder met velen zijner soldaten aantastte, en toen hij hersteld was keerde hij met de overigen naar Manilla terug zonder iets van beteekenis te hebben uitgericht.

Terwijl hij op Tidore ziek lag, kwam eindelijk weder een lastschip uit Goa waarop zich Alvaro de Castro bevond, die Azambuja in 't bewind op Tidore moest opvolgen. Castro overleed echter aan de heerschende ziekte; hij had in zijn laatste wil een opvolger benoemd, maar dezen wilde Azambuja het gezag niet afstaan. Gelukkig onderwierp men zich aan de uitspraak van Juan Ronquillo, die besliste dat Azambuja in zijn recht was.

Intusschen zag Baab, de Sultan van Ternate, wel in dat de vereeniging van Spanjaarden en Portugeezen voor hem nood-

---

[1] Couto noemt hem ten onrechte Santiago de Vera; deze werd eerst gouverneur in 1584. Van daar waarschijnlijk dat Faria (Asia Portug. III 19) deze gebeurtenis bij vergissing in 1584 plaatst.

[2] Couto, Dec. X parte 1, p. 307—312. Vgl. p. 273. Fr. Gaspar p. 388, en Argensola (p. 167) vermelden het aanbod door Dueñas niet, maar laten Azambuja het eerst hulp vragen, waarop Ronquillo eerst nog iemand naar de Molukken zendt om zich te overtuigen dat zij die behoeven.

lottig kon worden en trachtte na Ronquillo's vertrek den Sultan van Tidore over te halen om zich met hem tegen de vreemdelingen te verbinden. Maar zijne pogingen waren ijdel; de Tidorees wist wel wat hij ten slotte van Ternate zou te wachten hebben [1].

In Juli 1583 kwam weder een lastschip uit Indië te Tidore aan. Weinige dagen later overleed Sultan Baab. Van de legende, door Valentyn [2] aan den Hitueeschen geschiedschrijver Ridjali ontleend, dat Baab door de Portugeezen zou opgelicht, op weg naar Goa gestorven en toen in stukken gehakt en gezouten zijn, blijkt uit andere schrijvers niets; evenmin gewaagt de Ternataansche schrijver Naidah van zulk eene gebeurtenis. Ridjali of zijn zegsman zal dus Baab met Hairun verward hebben. Volgens Couto was Baab een der vier onechte zonen van Hairun en zou bij 's vaders dood de echte zoon „Mandraxa" (Mandar Sjah), die toen nog een kind was, hem hebben moeten opvolgen, maar de oorlog tegen de Portugeezen eischte een krachtig hoofd, en daarom koos men Baab, den oudsten der andere zonen tot sultan. Nu Baab overleed zou natuurlijk de echte zoon aan 't bewind hebben moeten komen, maar Baab had zijn oudsten broeder Kaitsjil Tulo in zijn belang overgehaald door zijnen zoon Sahid aan Tulo's dochter uit te huwelijken [3]. Bij Baabs dood werd dan ook Sahid onder den titel van Sahid al-dîn Berkat Sjah [4] als zijn opvolger erkend.

Sahid zou bij zijne troonsbeklimming aan de naburige vorsten zijne vreedzame gezindheid te kennen gegeven hebben, waarop volgens het verhaal van Argensola, „Cachil Gaua", de sultan van Tidore hem bezocht, maar bij dat bezoek verraderlijk uit den weg geruimd werd. Sommigen, voegt Argensola

[1] Couto, Dec. X parte 1 pag. 313—320, vgl. p. 213; Ant. de Morga p. 25. — Argensola (p. 167, 168) en fr. Gaspar (p. 389) verwarren den tocht van Ronquillo met dien van Sarmiento twee jaren later.

[2] fol. uitgave I. b. p. 208.

[3] Couto, Dec. X parte 1 pag. 505—509. In de namen maakt hij veel fouten. Er staat „o Rey de Ternate Gapehaguna" Gapi Baguna was echter de naam van den Sultan van Tidore. Bij Naidah (uitg. van der Crab bl. 441 en 458) worden vier jongere broeders van Baab genoemd, ook Tola of Tolu, maar van een „echten zoon Mandar Sjah" wordt niet gesproken, misschien om de nakomelingen van Sahid geen oneer aan te doen. Wel vermeldt ook Naidah (p. 441) het huwelijk van Sahid met Tolu's dochter, doch elders (p. 458) laat hij deze huwen met Sahid's zoon Mudaffar.

[4] „Xait Dini Baraca Xa" Argensola p. 147. Bij Couto wordt zijn naam bedorven tot Azaide, Bozaide en zelfs Bozai!

er bij, zeggen dat die moord nog bij het leven van Baab plaats had. »Gaos« werd door zijn broeder »Gapabaguna« (Gapi Baguna) opgevolgd, daar zijn zoon »Mole«[1] nog een kind was[2]. Couto zwijgt van dien moord, maar men houde in het oog dat wij zijn geschiedverhaal over de jaren 1575—81 missen.

D. Gonzalo Ronquillo, de gouverneur der Filippijnen, overleed reeds in Maart 1583. Zijn bloedverwant Diego Ronquillo nam toen tijdelijk het bewind waar, totdat in Mei 1584 Doctor Santiago de Vera hem verving. Deze was tevens president der Audiencia (Hoog Gerechtshof), welke volgens een besluit van koning Filips voortaan in de Filippijnen aan het hoofd der zaken zou staan. Een van zijne eerste maatregelen was de uitrusting van een klein eskader naar de Molukken. Vier fregatten met 80 soldaten onder bevel van Pedro Sarmiento voeren daarheen en deden eerst het eiland Motir aan. Volgens Argensola geschiedde dit op verzoek van Paulo de Lima, die met eene bloedverwante van den sultan van Tidore gehuwd was, wier voorvaders het eiland in bezit gehad hadden, evenals verschillende plaatsen op Ternate en Makian. De sengadji van Motir, volgens Couto een zwager van den sultan van Ternate en »Majapor« geheeten, was afwezig, doch de dorpshoofden deden, om de plundering en verwoesting van hun eiland te voorkomen, den eed van trouw aan den koning van Spanje. Hierop voer Sarmiento naar Tidore, maar toen de sengadji van Motir vernam wat daar gebeurd was, bestrafte hij de hoofden en versterkte zich met behulp der Ternatanen, zoodat Sarmiento, toen hij als gezaghebbende op Motir terug kwam vijandelijk ontvangen werd. Hij rustte echter niet voor hij, door de Tidoreezen gesteund, de Ternatanen uit Motir verdreven en den sengadji gedwongen had zich te onderwerpen en een jaarlijksche schatting in peper te belooven. Dat hij die gelofte hield is niet waarschijnlijk, want uit hetgeen verder geschiedde blijkt dat de Ternatanen de Spanjaarden niet vreesden.

Azambuja had in overleg met Sarmiento drie fregatten uitgezonden om op Batjan levensmiddelen te zoeken. Sahid, hiervan onderricht, liet die door zijn broeder Kaitsjil Tulo opwachten. Werkelijk vielen hem twee fregatten in handen, maar het waren

[1] Bij Naidah Mamolij, Mamole, Mamolo. Bij Couto X 2 p. 49 is de naam Cachilmole.

[2] Argensola p. 147, 148; vgl. p. 150. — De gebeurtenis bij San Augustin p. 376 vermeld had in 1599 plaats (Argensola p. 155.)

andere, die uit de Filippijnen kwamen met mondkost en ammunitie voor Tidore en slechts een twaalftal Spanjaarden. Nu tastte Tulo ook de fregatten aan die van Batjan kwamen; op een van deze vatte het kruid vuur; het sprong in de lucht en richtte ook onder de Ternatanen vernieling aan; de beide overigen kwamen behouden te Tidore (November 1584) [1].

Het lastschip dat kort daarop uit Indië aankwam bracht Duarte Pereira de Sampajo mede, met een aanstelling van den Koning als bevelhebber van Tidore. Diogo de Azambuja beweerde eene dergelijke aanstelling te hebben voor den tijd van drie jaren, waarvan nog slechts 14 maanden verstreken waren, en weigerde zijne plaats aan Pereira in te ruimen. Deze riep den sultan van Tidore te hulp, maar de sultan wilde geen geweld gebruiken, en nu stonden een tijdlang de kapiteins als vijanden tegen elkander over, totdat in Februari 1585 een aanzienlijk eskader met 400 man onder bevel van Juan de Morones uit Manila kwam. Morones had in last zich met Azambuja te verstaan en moest wel aan de samenwerking met iemand, die met de Moluksche zaken vertrouwd was, de voorkeur geven. Pereira besloot nu toe te geven en deel te nemen aan de expeditie die men voorhad.

De Spaansche schepen waren vóór zij Tidore bereikten door een storm naar Batjan verslagen. Daarbij ging, behalve eenige kleinere vaartuigen, het admiraalschip, waarop zich het voornaamste oorlogsmateriaal bevond, te gronde; de bemanning werd echter door de hulp van den radja van Batjan gered.

Deze eerste teleurstelling zou door eene grootere gevolgd worden. Het doel van Morones' komst was de herovering van het fort op Ternate, waar men vreesde dat de Engelschen, na het bezoek van Drake, post zouden vatten. Maar die herovering bleek geen gemakkelijke taak. Baab had het oude fort laten herstellen en de vroegere Portugeesche stad, die daarbij lag, door een muur omgeven, met bolwerken en torens, waarop het geschut geplaatst was dat hij op de Portugeezen had veroverd. Door de komst der Spanjaarden gewaarschuwd, had nu Sahid de sengadji's der omliggende eilanden, die hem onderhoorig

[1] Couto, Dec. X parte 2 pag. 40—45. Vgl. Argensola, p. 167—69 die blijkbaar de Spaansche expedities dooreenwart. Dat Couto die juist onderscheidt blijkt uit Morga p. 28 en het Memorial van D. Juan Grau y Monfalcon in »Coleccion de documentos ineditos relat. al descubrim. etc. de America y Oceania« (Madrid 1866), VI. 466.

waren, opgeroepen om hem bijstand te verleenen, en tevens de Javanen geprest, die met dertig jonken voor Ternate lagen om nagelen te laden, en als dappere strijders bekend stonden.

Azambuja daarentegen vond de vorsten van Tidore, Batjan, en zoo als Couto zegt van Celebes, waarmede de radja van Manado of van Siau bedoeld zal zijn [1], bereid om hem bij te staan. Toen zij te Tidore waren aangekomen stak de geheele vloot naar Ternate over. Vóór men de vijandelijkheden begon werd Pedro Sarmiento naar den Sultan gezonden om het fort als eene bezitting van Portugal op te eischen. Sahid ontving den Spanjaard zeer beleefd en verklaarde dat hij gaarne bereid was den Koning van Portugal in alles te dienen als zijn vazal, dat hij den gezant, dien zijn vader aan den Koning gezonden had, nog terug verwachtte en intusschen als 's Konings stedehouder het fort zou bewaken; intusschen wenschte hij met diens onderdanen in vrede te leven en wilde hij zich gaarne verbinden de galjoenen van nagelen te voorzien. Dat het laatste hem ernst was behoeven wij niet te betwijfelen, als hij slechts hooger prijs voor de nagelen kon bedingen dan van de Javanen, die ze nu van hem opkochten.

Morones, wien het om het bezit van het fort te doen was, stelde zich natuurlijk met dit antwoord niet tevreden, te meer daar hij meende met de troepen die hij onder zijne bevelen had den Sultan tot de overgave te kunnen dwingen. De radja van Batjan en anderen, die beter dan hij met de plaatselijke gesteldheid bekend waren, gaven hem den raad op verschillende punten van het eiland landingen te doen en op die wijze den vijand te verdeelen, maar Morones achtte een geregeld beleg verkieslijk. De landing had zonder tegenstand plaats, daar Azambuja door eene geveinsde beweging met eenige vaartuigen den vijand in den waan bracht dat men voor het fort wilde landen. Morones liet nu batterijen oprichten en het geschut ontschepen. Dit bleek echter weldra onvoldoende om bres te schieten, zoodat men na veertien dagen nog weinig gevorderd was. Eene bestorming van de muren werd door de dappere verdedigers afgeslagen. Wel verloren deze bij hunne uitvallen vele manschappen, vooral Javanen, die hoe verwoed zij ook vochten niet tegen de Europeërs waren opgewassen, maar Sahid had meer volk te verliezen dan Morones en bovendien werden vele Spanjaarden ziek. Had

[1] Vergelijk ons Vierde Gedeelte bl. 419 vv., en hierna bl.

men den toevoer van buiten naar den vijand kunnen beletten, dan zouden de Ternatanen door hongersnood gedwongen zijn zich over te geven, maar daartoe had men óf verzuimd maatregelen te nemen óf bezat men te weinig schepen. Morones zelf zag te laat in dat afsluiting van alle toegangen de eenige weg was om Sahid te dwingen en daar dit nog geruimen tijd zou vorderen en hij in last had met den moesson naar Manila weder te keeren, brak hij het beleg op. Het Portugeesche lastschip dat in October 1585 aankwam bracht hem met het overschot zijner troepen naar Manila terug. Duarte Pereira vergezelde hem [1].

Dit schip was van Malaka benoorden Borneo omgezeild en door onbekwaamheid van den stuurman tusschen de kleine eilanden en ondiepten ten N.O. van Halmahera te recht gekomen. Toevallig bevond zich aan die kust Kaitsjil Sugi [2], een oom van Sahid, met eenige korakora's. Hij was de Portugeezen behulpzaam om het schip tusschen de ondiepten door naar eene veilige reede tusschen Morotai en Rau te sturen. Azambuja had iets van de aankomst van een schip vernomen en verzocht den Sultan van Tidore daarnaar onderzoek te doen. Deze nam eerst de gelegenheid waar om eenige kampongs die aan Ternate behoorden af te loopen en vond toen het galjoen. De kapitein, Artur de Brito, heette hem welkom en verzocht hem gezamenlijk Kaitjil Sugi dank te betuigen voor de bewezen hulp en zijne tusschenkomst te vragen om met den Sultan van Ternate over de wenschen van den Koning te onderhandelen. Sugi had bij de komst der Tidoreezen zijne korakora's aan de kust in veiligheid gebracht. Hier kwam de Sultan van Tidore met Brito hem bezoeken, maar nauwelijks waren zij met hem in gesprek of de Tidorees werd gewaarschuwd dat er versterking van Ternate in aantocht was om hem van de kust te verjagen. Hij drong Brito in zijn korakora over te gaan, daar zijn boot voor de aankomst der Ternatanen het schip niet meer zou kunnen bereiken en wist met hem aan de vervolging zijner vijanden te ontkomen, bezuiden Halmahera om. Het galjoen werd nu, terwijl men van weerszijden de meest vriendschappelijke gezindheid voorwendde door de korakora's van Ternate naar de haven van dat eiland gebracht.

Toen Artur de Brito met den Sultan op Tidore aankwam

[1] Couto, Dec. X parte 2, pag. 46—64; Gaspar de San Augustin p. 428—30; Argensola p. 173—76.

[2] Sugno by Couto; Sugij of Suki by Naidah.

vernam hij van Azambuja hoe de werkelijke gezindheid van den Sultan van Ternate was. Hij begaf zich naar zijn galjoen en vroeg gehoor bij Sahid, maar besloot de geschenken die hij voor hem had medegebracht achter te houden en hem alleen de brieven van den Koning en den Vicekoning te overhandigen, eene zonderlinge karigheid die Sahid slechts verbitterde daar van de medegebrachte geschenken in die brieven sprake was. De Sultan gaf dan ook aan Brito te kennen dat de brieven zeker niet voor hem bestemd waren en maakte aan de audientie een einde. Door tusschenkomst van den Sultan van Tidore kwam nu wel een verdrag tot stand waarbij aan de Portugeezen vergund werd op Ternate aan land te gaan, maar aan dit verlof waren zulke vernederende bepalingen verbonden dat zij er toch geen gebruik van konden maken.

Terwijl Brito nog met zijn galjoen voor Ternate lag, wachtende op het schriftelijk antwoord van den Sultan aan den Koning, kwam in Januari 1586 Duarte Pereira de Sampajo uit Manila terug om Diogo de Azambuja als kapitein van het fort op Tidore te vervangen. Azambuja liet al de handelswaren, het geschut en de ammunitie die zich in het fort bevonden naar het schip overbrengen, nam al zijne manschappen mede, en liet slechts het ledige fort aan Pereira achter, wiens protesten tegen zulk een baatzucht en willekeur zonder uitwerking en zelfs onbeantwoord bleven. Azambuja voer over Ambon en Banda naar Malaka, waar hij met zijne manschappen sedert dienst deed in den oorlog tegen Djohor [1].

Pereira zette op zijne beurt de onderhandelingen met Ternate voort, maar deze hadden slechts tot uitkomst dat het galjoen van Artur de Brito met nagelen geladen werd, hoewel twintig Javaansche jonken daarop lagen te wachten. De Sultan van Tidore, Gapi Baguna, zag dit natuurlijk met leede oogen aan, en om hem genoegen te geven verzocht Pereira dat Brito met zijn galjoen voor Tidore ten anker zou komen tot zijn vertrek naar Malaka.

Gezegde Sultan had nog eene bizondere reden om op den vorst van Ternate gebeten te zijn. Baab had hem zijne dochter ten huwelijk beloofd, maar zoo 't schijnt aan die belofte niet willen voldoen zoo lang hij de Portugeezen te vriend hield; Sahid had die belofte vernieuwd daar hij vreesde dat Tidore

[1] Couto, Dec. X parte 2 pag. 37, 274—86, 352—53.

anders zijn oom Mandarsjah, den wettigen opvolger van Ternate, zou steunen, maar zijne zuster nog altijd bij zich gehouden. Mandarsjah nu had voor zijne nicht genegenheid opgevat en werd door Sahid in 't geheim aangemoedigd om haar te schaken; dit geschiedde ook werkelijk, maar nu maakte de verraderlijke Sultan grooten ophef van dit wanbedrijf, wist zijn oom in handen te krijgen en liet hem van kant maken, zoo het heette om den Sultan van Tidore voldoening te verschaffen. Ik weet echter niet hoe met dit verhaal het bericht van Couto te rijmen is dat Sahid daarop zijne zuster aan den Sultan van Djilolo uithuwelijkte, hoewel dit door den Ternataanschen schrijver Naidah bevestigd wordt [1].

Het schijnt dat Sahid de gelegenheid waarnam om Mandarsjah uit den weg te ruimen terwijl diens halve broeders Kaitjil Tolu en Kaitjil Sugi afwezig waren. Tolu vond in dit wanbedrijf reden genoeg om de voorstellen van Duarte Pereira tot onttrooning van zijn schoonzoon Sahid in overweging te nemen, en eindigde met een brief te onderteekenen aan den Gouverneur der Filippijnen waarin hij plechtig beloofde met zijne bloedverwanten en vrienden de onderdanen van Filips te zullen bijstaan tot herovering van het fort te Tidore, op voorwaarde dat hij zelf als sultan erkend en aan hem de bewaring van het fort toevertrouwd zou worden [2]. Bij de afzending van dezen brief naar Manila drong Pereira er op aan dat de gouverneur spoedig een voldoend eskader naar de Molukken zou zenden, dat daar een jaar kon blijven. Maar Santiago de Vera had in den laatsten tijd geene versterking uit Spanje ontvangen, en bovendien waren in de Filippijnen onlusten te stillen. De expeditie naar de Molukken moest dus worden uitgesteld. In dien tusschentijd overleed Kaitjil Tolu [3].

---

[1] Uitg van der Crab p. 441. Naidah voegt er echter bij dat eene andere zuster (vervolgens?) met den sultan van Tidore huwde; »deze liet haar in zee wegdrijven; te Batjan werd zij opgenomen; hierover zijn Ternate en Tidore tot den huidigen dag in twist.»

[2] Deze brief, gedagt. 23 Mei 1586, wordt medegedeeld door fr. Gaspar, p. 432—33.

[3] Couto, Dec. X parte 2 pag. 286—91, 511—17; Gaspar de S. Augustin p. 430—33; Argensola p. 176—183.

VIERDE HOOFDSTUK

De vrijbuiters Thomas Cavendish (1588) en James Lancaster (1592) in den archipel en aan de kust van Malaka. Strijdige handelsbelangen tusschen Spanjaarden en Portugeezen. Gomez Perez Desmarinas, gouverneur der Filippijnen, beraamt een scheepstocht naar de Molukken. Toestand der Portugeezen aldaar. Desmarinas onderweg naar de Molukken door Chineezen vermoord (1593). Expeditie der Spanjaarden naar Mindanao (1596). De Maleiers aldaar worden door de Ternatanen bijgestaan. De laatsten door de Spanjaarden verslagen. Deze keeren na eene korte vestiging te Caldera naar Manila terug. Plundertochten der Maleiers van Mindanao en Sulu in de Filippijnen (1599—1600).

Het voorbeeld van Francis Drake's stouten tocht door den stillen Oceaan moedigde andere Engelsche avonturiers aan in zijne voetstappen te treden, en sedert Engeland met Spanje openlijk in oorlog was liep men geen gevaar meer even als Drake door den Spaanschen gezant wegens zeeroof aangeklaagd en genoodzaakt te worden een deel van het geroofde aan Spanje uit te keeren. Thomas Cavendish, een edelman die het grootste deel van zijn vermogen had doorgebracht, besteedde 't geen hem overbleef aan de uitrusting van drie schepen, het grootste van 120 ton, en voer daarmede den 21 Juli 1586 van Plymouth af. Hij kwam de straat van Magalhaens gelukkig door, zeilde de westkust van Amerika langs en veroverde aan de kust van Californië een Spaansch galjoen van 700 ton met rijke handelswaren en veel goudgeld. Daarop stak het admiraalschip — een der beide anderen had men moeten verlaten en het derde was afgedwaald — door den stuurman van het Spaansche schip geleid, den stillen Oceaan over, deed de Ladrones (Marianen-archipel) aan en bereikte den 14 Januari 1588 de noordpunt van het eiland Samar, het oostelijkste der Filippijnen. De reis werd voortgezet door straat Bernardino, die Samar van Camarines scheidt; op het kleine eiland Capul voorzag men zich van levensmiddelen. Van hier naar het eiland Panay overgestoken vindt men te Arevalo, eene stad aan de baai van Otong, waarvan kort te voren de Spanjaarden de grondslagen gelegd hadden, de laatsten bezig met het bouwen van een fregat.

Cavendish poogt dit te vergeefs in brand te steken, en vaart hierop Negros om, straat Basilan en waarschijnlijk straat Makassar door, en bereikt straat Bali, waar hij aan de Javaansche kust het anker uitwerpt. Men vernam dat de Portugeezen hier handel dreven, en werkelijk kwamen eenige dagen later twee Portugeezen aan boord, die in geruimen tijd geen hunner landslieden gezien hadden en nog niets wisten van de vereeniging van Spanje met Portugal. De Koning van dit gedeelte van Java, zeiden zij, heette „Raia Bolamboam," met andere woorden men bevond zich hier in het rijk van Balambuang, dat onze landgenooten weldra eveneens zouden bezoeken. Van hier voer Cavendish om de Kaap de Goede Hoop naar Engeland terug. Den 9 September 1588 liep zijn schip weder de haven van Plymouth binnen. [1]

Een ander vrijbuiter, James Lancaster, verliet den 10 April 1591 met drie schepen de haven van Plymouth, doch was reeds aan de zuidkust van Afrika genoodzaakt een schip met zieken naar huis te zenden. Een der twee anderen gaat in een storm te gronde. Na een lang oponthoud te Komori en te Zanzibar bereikt het admiraalschip eerst den 1 Juni 1592 de noordpunt van Sumatra en begeeft zich van daar naar Pinang, waar van de bemanning, die bij het vertrek van de Kaap 101 koppen bedroeg, nog 26 sterven, zoodat slechts 33 man en een jongen overblijven. Met deze weinige manschappen maakt zich Lancaster tot de schrik van den ganschen omtrek, verovert een Portugeesch handelsschip van Martaban komende, dat te Perak peper geladen heeft, begeeft zich hierop naar Sambilang, waar de schepen uit Indië gewoonlijk langs komen, maakt zich hier meester van een schip met rijst op weg van Negapatnam naar Malaka, en van een galjoen van 700 ton met allerlei koopwaren en wijn, dat van Goa is afgevaren. Na ook het eiland „Junsalaom" zoo als het in de journalen heet (Udjong Salang) bezocht en daar eenigen handel gedreven te hebben neemt Lancaster met een rijken buit de terugreis aan. Van zijne verdere lotgevallen in West-Indië, waar zijn schip verloren ging, hebben wij hier niet te spreken. [2]

[1] Zie het Journaal van Francis Pretty en de aanteekeningen van Thomas Fuller bij Hakluyt 803 III vv. Vgl. Morga, p. 29; fr. Gaspar p. 436. Wat Argensola p. 143 (en fr. Gaspar na hem p. 435) van Candish' verblijf in den archipel en zijne ontmoeting met den gezant van Baab mededeelen steunt op verkeerde inlichtingen.

[2] Zie de reisverhalen van Edmund Barker en Henry May, uit Hakluyt's

Dat door zulke vermetele rooverijen de schrik voor de Engelschen in het Oosten groot werd en geruchten van Engelsche vloten tot zelfs in de Molukken en aan de Chineesche kusten telkens de gemoederen verontrustten is niet te verwonderen. Het blijkt echter niet dat tusschen Lancaster's verblijf in 1592 en de eerste vaart voor rekening der Engelsche O. I. Compagnie in 1600 een hunner schepen het verre Oosten bereikt heeft.

Keeren wij thans naar de Molukken terug waar de Portugeezen te vergeefs naar hulp uit Indië of de Filippijnen bleven uitzien. Dat men te Manila daarmede talmde kan ook zijn oorzaak gehad hebben in strijdige handelsbelangen. In 1584 toch, verhaalt Couto, verbood de Koning de Spanjaarden van Manila uit naar China te varen omdat de groote omzet der Chineesche handelswaren in de Filippijnen (van waar ze over Amerika naar Europa vervoerd werden) de prijzen zeer had doen stijgen en de Portugeesche handelaars in Indië, die er vroeger 50 à 60 pCt. aan verdienden, thans geen grooter winst genoten dan 25 pCt. Eveneens werd aan de Spanjaarden in de Filippijnen bij lijfstraf verboden nagelen in de Molukken te koopen, daar die handel aan de Portugeezen toekwam. Deze brachten ze zelven, zoowel als andere specerijen, negerslaven, katoenen stoffen, kostbaarheden, vruchten enz. van de Molukken en van Malaka uit naar Manila. De betaling geschiedde hoofdzakelijk in zilver en goud. [1]

Deze maatregelen waren weinig geschikt om de beide volken te verbroederen en de eerste had bovendien weinig te beteekenen daar men de vaart der Chineezen op de Filippijnen niet kon en wilde verbieden en deze meer en meer toenam, zelfs in die mate dat de groote uitvoer van zilver van Amerika naar de Filippijnen — want dit was het betaalmiddel aan de Chineezen — een nadeeligen invloed begon uit te oefenen op den handel tusschen Spanje en Amerika. Die uitvoer werd tot 500.000 duros (dollars) beperkt. [2]

Een wakkeren en arbeidzamen gouverneur ontvingen de Filippijnen in 't jaar 1590 in Gomez Perez Desmariñas. Hij had

---

verzameling overgedrukt in »The voyages of Sir James Lancaster to the East-Indies, edited by Clem. Markham. London, for the Hakluyt-Society 1877.»

[1] Couto, Dec. X parte 2 pag. 38, 39, Filippo Sassetti, Lettere sopra i suoi viaggi nelle Indie Orientali dal 1578 al 1588 (Reggio 1844) p. 146, 147, 164. De Morga, p. 341—42 Later schijnt de handel van de Molukken uit met de Filippijnen verboden te zijn Zie Roscher, Kolonien, 2e Aufl. 1856. p. 184 v.

[2] Zie De Morga, p. 336 vv.

een vast militiekorps van 400 man in geregelde soldij uit Spanje medegebracht en droeg eerst zorg Manila in staat van tegenweer te stellen en schepen voor de kustverdediging te bouwen. Waarschijnlijk was hem reeds in Spanje de last gegeven om in de Molukken hulp te bieden, doch wilde hij, met de vroegere mislukte ondernemingen voor oogen, eerst voor eene flinke uitrusting zorgen. Het ontbrak niet aan roepstemmen uit de Molukken zelven. De Jezuieten vooral, wier invloed in de Molukken door den Sultan van Ternate nagenoeg vernietigd was, drongen zeer op bijstand aan. Argensola heeft ons een brief bewaard door P. Antonio Marta uit Tidore aan den gouverneur Gomez Perez geschreven, waarin de verovering der Molukken als eene zeer gewenschte zaak zoowel voor den handel als voor den godsdienst wordt voorgesteld. Het is evenwel, schrijft hij, eene zaak die men niet licht moet achten. Gij zult niet met de Ternatanen alleen te strijden hebben maar met alle Mohammedanen (Moros) in dezen archipel, die door toedoen hunner hadji's een onderling verbond gesloten hebben. Tot nu toe had het fort op Ambon alleen de Ternatanen van Veranula (Hoamohel) te bestrijden en het fort op Tidore die van Ternate zelve. Maar sedert kort nemen ook die van Banda en Ceram aan den strijd deel. Alle Mohammedanen in deze streken hebben zich sedert het vorige jaar (1591?) vereenigd om voor hunne wet op leven en dood tegen de Portugeezen strijd te voeren. De Bandaneezen en de Ternatanen van Veranula hebben een maand lang het beleg geslagen voor het fort op Ambon, een galjoot veroverd dat van Goa gekomen was en nabij het fort eene moskee versterkt. Voor 't oogenblik zijn zij afgetrokken, maar een deel der Bandaneezen is op Ambon achtergebleven en in 't volgende jaar hebben zij volgens zekere berichten het plan met grooter macht en door de Cerammers gesteund, het beleg te hervatten. P. Marta vreest dat men dan het fort zal moeten overgeven uit gebrek aan hulp, daar de vijand eerst alle omliggende plaatsen onderwerpt. Het fort is echter goed versterkt en de kapitein, Antonio Perez, is een moedig man. De Tidoreezen willen hem geen hulp verleenen omdat het fort op hun eigen eiland gevaar loopt. Ook is hun Sultan op de komst der Spanjaarden niet gesteld en men zal het voorzichtig met hem moeten aanleggen, opdat hij zich niet met de Ternatanen tegen ons verbinde. De gouverneur zal geen gebrek hebben aan bekwame raadslieden onder de Portugeezen in de Molukken, o. a. Sancho de Vasconcellos, de

vroegere kapitein van Ambon, die meermalen overwinningen op de ongeloovigen behaald heeft, Thome de Sonsa, de admiraal van Malaka die zich hier bevindt en Jeronymo de Azevedo, de kapitein van Tidore, die een uitvoerigen brief bij den zijnen voegt.

De Gouverneur zond na het ontvangen van die brieven den Jezuiet Gaspar Gomez naar den Archipel om nadere berichten in te winnen. Intusschen ging hij voort met toebereidselen voor een scheepstoeht naar de Molukken. Het heette dat de vloot die hij uitrustte bestemd was om de kusten te verdedigen tegen de Japanners van wie men een inval verwachtte [1], want eene onderneming naar de Molukken ondervond bij de Spanjaarden weinig sympathie, waarschijnlijk in de eerste plaats omdat zij zich bewust waren voor de Portugeezen de kastanjes uit het vuur te halen. Hierbij kwamen thans geldelijke bezwaren. De encomenderos moesten zelven het geld voorschieten om de slaven die zij als roeiers op de galeien noodig hadden van de inlandsche eigenaars af te koopen. Er bestond echter te veel loyauteit bij de Spanjaarden dan dat zij geweigerd zouden hebben die offers te brengen. In de eerste helft van het jaar 1593 was het grootste deel van de vloot, die uit vier galeien, een galjoen en een groot aantal kleinere vaartuigen zou bestaan en waarop zich 900 Spanjaarden en vele inlandsche soldaten zouden inschepen, gereed, en voer D. Luys Desmariñas, de zoon van den gouverneur, met de hoofdmacht naar het eiland Zebu, waar hij zijn vader zou wachten, die nog eenige beschikkingen te maken had. Deze nam voor de galei, waarop hij zich zelf zou inschepen, op hooge soldij 250 Chineezen in dienst; zij werden echter niet geketend als de andere roeiers en men zag oogluikend toe dat velen hunner wapens droegen.

Toen hij op het punt stond om af te varen kwam Gaspar Gomez uit de Molukken terug. De berichten die hij medebracht waren niet ongunstig. De Sultan van Ternate bezat wel een groote strijdmacht en was wel goed voorzien van wapens en ammunitie, maar hij had zich door zijn dwingelandij en afpersingen veel vijanden gemaakt, zoodat geen vreemde handelaars Ternate meer bezochten. De Ternatanen waren zelven van meening dat als men met een flinke legermacht kwam, de meesten zich

[1] Aanleiding tot dit voorwendsel gaf een beleedigende brief van den Japanschen regent Hideyoshi, door de Sp. schrijvers bij zijn titel Taikô-sama genoemd en met den Mikado vereenzelvigd. Zie o. a. De Morga p. 33 en vgl. ald. p. 75 vv.

zonder bloedvergieten zouden onderwerpen. Van de Portugeezen op Ambon en van de vorsten van Tidore en Siau — de laatste had zoo als wij weten in vroeger tijd het Christendom aangenomen — was hulp te verwachten; hunne korakora's waren goed voorzien van klein geschut. Voorts ried Gomez inzonderheid de verovering der Banda-eilanden aan, die weinig moeite zou kosten en van groot nut zou zijn voor het fort op Ambon.

Den 17 October 1593 ging de gouverneur met de rest van de vloot op weg naar Zebu om zich met de hoofdmacht te vereenigen. De galei waarop hij zich bevond werd door storm en tegenwind aan de zuidkust van Luzon opgehouden. De Chineesche roeiers konden niet verder komen, in weerwil van de heftigste bedreigingen der Spanjaarden. Hetzij dat deze hen verbitterd hadden, hetzij dat zij handelden volgens een vooraf beraamd plan, 's nachts, terwijl hunne meesters van vermoeienis in vasten slaap waren, namen zij de wapenen op en overvielen hen. Slechts enkelen ontkwamen in de boot of zwemmende. De meesten, en daaronder de gouverneur, werden van kant gemaakt. De Chineezen maakten zich met de galei uit de voeten.

Zoo kwam op de noodlottigste wijze de kundige Gomez Perez Desmariñas om het leven en liep de onderneming naar de Molukken te niet, want D. Luys, die te vergeefs zijn vader wachtte, keerde toen hij het gebeurde vernam naar Manila terug en nam voorloopig zijne plaats in. Weinige dagen later kwam, vroeger dan gewoonlijk, de Chineesche handelsvloot te Manila; zij bracht, anders dan gewoonlijk, weinig handelswaren mede, maar een grooter aantal Chineezen, waaronder zich zeven »mandarijnen« bevonden. De Spanjaarden brachten dit in verband met het afloopen van de galei en vermoedden dat de Chineezen van de afwezigheid der Spaansche soldaten hadden willen partij trekken om zich van Manila meester te maken; zij verheugden zich dat althans dit plan nu verijdeld was.

Van de hervatting der expeditie naar de Molukken was nu geen sprake meer, wel een bewijs hoe weinig sympathie zij bij de Spanjaarden vond. Luys Desmariñas wikkelde zich echter, op aandrang van de Dominikaner monniken, die een nieuw zendingsgebied meenden ontdekt te hebben, in eene avontuurlijke onderneming tot ondersteuning van den vorst van Cambodja tegen zijn machtigen nabuur den vorst van Siam, die Cambodja veroverd en bij zijn rijk had ingelijfd. Deze onderneming zou hem veel teleurstelling kosten en op niets uitloopen.

Een beter inzicht verried eene andere expeditie waarvan het plan van zijn vader was uitgegaan doch waarop de goedkeuring des Konings moest worden afgewacht. Zij had de onderwerping van het eiland Mindanao ten doel. Hier hadden, zoo als wij vroeger zagen, aan de groote rivier van Selangan of Mindanao, die in de baai van Illano uitloopt, de Maleiers, waarschijnlijk van Sulu of Burnei uit, zich in grooten getale gevestigd en van hier uit deden zij menigen strooptocht in den Filippijnschen archipel. Het was dus van groot belang voor de veiligheid dier kusten dat hun dit werd belet. Dat dit een zeer moeielijke taak was, die men na eene inspanning van drie eeuwen nauwelijks als volbracht zou kunnen beschouwen, vermoedden de Spanjaarden natuurlijk niet.

Estevan Rodriguez de Figueroa, een van de eerste conquistadores in de Filippijnen, die reeds onder 't bestuur van Francisco de Sande de vestiging der Maleiers op Mindanao had verkend [1], had op zekere voorwaarden op zich genomen het eiland Mindanao op zijne eigen kosten tot onderwerping te brengen. Toen hierop de goedkeuring des Konings ontvangen was rustte hij eene vloot uit, nam 214 Spanjaarden en inlandsche hulptroepen in zijn dienst en ging met hen in Februari 1596 onder zeil. Eenige Jezuieten stelden genoeg vertrouwen in het welslagen zijner onderneming om hem te vergezellen.

Den 20 April kwam men aan de rivier van Mindanao. De radja van Boyan [2] was hier destijds het machtigst; de thans regeerende radja was nog een knaap, maar het bewind werd gevoerd door een bekwaam krijgshoofd, Silonga geheeten. Hij schijnt hier de despoot gespeeld te hebben, althans de Maleiers van Tampakan (Tamantaka?) en Lumaguan (?) die met hem overhoop lagen, voegden zich bij de Spanjaarden en geleidden hen de rivier op naar Boyan. Hier ondervonden de Spanjaarden dezelfde moeielijkheden die Europeesche troepen zoo dikwijls vroeger en later ondervonden hebben en waarop de Maleiers bij het kiezen van een schuilplaats rekenden. De moerassige grond en dichte plantengroei belemmerden hunne bewegingen en stelde hen bloot aan het vuur van den vijand die het terrein kende en hen van verschillende kanten bestookte. Reeds bij

---

[1] Zie hiervoor bl. 160.

[2] Buhahayen bij De Morga; Buyahen bij Argensola. De laatste noemt den vorst »Raxamura Rey de los Mindanaos« (radja muda).

den eersten aanval ontving Figueroa een doodelijke wond, waarop zijn maestro de campo Juan de la Xara zich met den stervende en zijne soldaten weder scheep begaf en de rivier afvoer. Na Figueroa's dood liet Xara zich door de soldaten tot zijn opvolger in 't bewind erkennen en sloeg aan den mond der rivier, bij Tampakan, een versterkt kamp op.

In Juli 1596 kwam Francisco Tello de Guzman te Manila om Luys Desmariñas in 't bestunr van de Filippijnen te vervangen. Xara die uit Mindanao was overgekomen om de hand te vragen van Figueroa's weduwe, werd door den gouverneur in arrest genomen, daar deze zijne bedoelingen mistrouwde; terwijl zijne zaak onderzocht werd overleed hij. Tello zond toen aan de Spanjaarden op Mindanao een zijner kapiteins om voorloopig het bevel te voeren, totdat hij een besluit. genomen had of de onderneming op kosten van het gouvernement zou worden voortgezet, want Figueroa's weduwe onttrok zich aan de zaak. Deze werd echter te gewichtig beschouwd om haar te staken, en Tello droeg aan D. Juan Ronquillo op om de taak door Figueroa aangevangen weder op te vatten. Met eenige versterking in manschappen en oorlogsbenoodigdheden te Tampakan gekomen, zette hij den oorlog tegen Boyan voort, maar het voordeel dat hij behaalde was gering; de Maleiers hadden overvloed van vuurwapenen en geschut; zij waren sterk in aantal, vochten goed en bezaten verscheidene versterkte stellingen, waaruit zij de Spanjaarden, die in het moerassige land niet voort konden komen, groote schade toebrachten. Bovendien leden zij gebrek aan mondbehoeften, die ten gevolge van den oorlog in dit land niet te bekomen waren. Ronquillo zag zich dus ten laatste gedwongen om de plaats te verlaten en stelde den gouverneur voor om zijn kamp naar Caldera aan de zuidwestpunt van Mindanao, niet ver van Samboangan, over te brengen. Tello gaf zijne toestemming, maar verzocht Ronquillo vóór zijn vertrek den vijand nog eens duchtig te bestoken.

Silonga had intusschen hulp gevraagd aan den Sultan van Ternate, die Mindanao tot zijne onderhoorigheden rekende. Sahid zond hem een vloot van korakora's en prauwen, goed voorzien van klein geschut en met 600 of volgens anderen 1000 koppen bemand. De Spanjaarden waren van hun komst onderricht, en door het beleid van Ronquillo gelukte het hun niet alleen den aanval der Maleiers en Ternatanen af te slaan maar hen eene nederlaag toe te brengen, waarbij, zoo ons van Spaansche zijde

gemeld wordt, de meeste Ternatanen om het leven kwamen en hunne vaartuigen verbrand werden. De radja van Boyan stelde nu zelf den vrede voor en om dien duurzamer te maken nam hij eene dochter van den radja van Tampakan ten huwelijk.

Toen Francisco Tello te Manila bericht ontving van deze overwinning zond hij onmiddellijk bevel aan Ronquillo om te Tampakan te blijven, waar hij hem binnen kort van het noodige zou voorzien. Maar dit bevel kwam te laat. De Spanjaarden, hartelijk blijde dit waterland te verlaten, hadden zich naar Caldera begeven en hier versterkingen aangelegd. Ronquillo stond op het punt om, een garnizoen van honderd man op de plaats achterlatende, met de overigen naar Manila terug te keeren, toen hij het bevelschrift van den Gouverneur ontving. In plaats van zich weder naar Tampagan te begeven zette hij echter de terugreis voort. De gouverneur was hevig vertoornd dat hij niet begrepen had anders te moeten handelen, maar Ronquillo kon zich met de vroegere orders tot terugkeer verantwoorden.

De Maleiers van Boyan die zich verbonden hadden hunne versterkingswerken te sloopen, brachten die integendeel na het vertrek der Spanjaarden in beteren staat en alleen de nabijheid van het garnizoen te Caldera weerhield hen om Tampakan te straffen voor de hulp aan hun vijand bewezen. Ook de Maleiers op Sulu verloren hun ontzag voor de Spanjaarden na hun vertrek van Tampakan en toen de bevelhebber van Caldera hen met een dertigtal soldaten tot rede wilde brengen werd hij met de meesten hunner gedood. De Gouverneur, die op 't oogenblik niet in staat was tegen de Maleiers krachtig op te treden, gaf nu in last om het fort te Caldera te sloopen en riep het garnizoen terug.

Men kon dus thans de geheele onderneming naar Mindanao als mislukt beschouwen. De Maleiers, overtuigd van de overmacht der Spanjaarden, werden hoe langer hoe overmoediger en de radja's, die hun tot nu toe vriendschap betoond hadden, werden door vrees voor de beruchte zeeroovers, genoodzaakt zich bij deze aan te sluiten. In Juli 1599 verscheen in de Filippijnen eene vloot met 3000 Maleiers, aangevoerd door Silonga en Sali, een ander krijgshoofd uit dezelfde buurt. Zij voeren de rivier van Panay op, plunderden en verbrandden de woningen der Spanjaarden en inboorlingen, herhaalden hetzelfde bedrijf in andere dorpen die zij op Panay, Negros en Zebu langs kwamen en voerden meer dan 800 gevangenen en een rijken buit onge-

hinderd mede. Een tweede rooftocht, een jaar later, door de Maleiers van Mindanao en Sulu gezamenlijk ondernomen, had een minder gunstig gevolg. Zij begaven zich naar het district Otong op Panay om de Spaansche stad Arevalo te plunderen, maar de inwoners hadden hunne komst voorzien en sloegen hun aanval af, zoodat zij zich met groot verlies weder moesten inschepen. Zij werden echter door dezen tegenspoed, zoo als later blijken zou, niet afgeschrikt.

Deze rooftochten waren te noodlottiger voor de arme bewoners der Filippijnen, omdat zij niet meer in staat waren zich even als vroeger tegen de roovers te verdedigen. De Spanjaarden toch hadden hun het dragen van wapens verboden en daardoor alle middelen ter zelfverdediging ontnomen. Het gevolg was nu dat verscheidene kustplaatsen verlaten werden en de bewoners zich in de bergen terugtrokken tot groote schade der Spaansche encomendéros, die hun slechts met groote moeite en door tusschenkomst der geestelijken konden bewegen, voor een deel althans, om hunne vroegere woningen weder te betrekken.[1]

[1] Zie over het in dit hoofdstuk verhaalde: Ant. de Morga p. 82—142; Argensola p. 189—93, 197—218, 220—24; Gaspar de San Augustin p. 455—65, 483—84, 493, 496—97.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Berichten omtrent de Molukken tot omstreeks 1599. De Dominikanen op Timor en Solor. Aanleiding tot de rechtstreeksche vaart der Hollanders op Indië. Hun eerste scheepstocht daarheen (1595—97). Zij varen door Straat Bali naar Bantam, bezoeken ook Djakatra, Sidaju, Madura, Bawean, Balambuan, Bali. De vice-koning Francisco da Gama zendt een eskader naar den archipel om de Hollanders te zoeken. De Bantammers veroveren drie Portugeesche galeien (1599).

De laatste eenigszins betrouwbare berichten, die wij van de Molukken vernamen, waren van de Jezuieten afkomstig, die bij den Gouverneur der Filippijnen op een krijgstocht tegen de Ternatanen aandrongen. Wij hebben gezien hoe die tocht in den steek bleef. Van 1592 tot aan de komst der Hollanders is ons van het voorgevallene in dien archipel weinig bekend. Het vervolg op Couto's werk zwijgt er van. Alleen door Argensola wordt ons een en ander verteld, maar dit is zoo onsamenhangend en hier en daar zoo romantisch dat wij 't slechts onder voorbehoud mededeelen. Jaartallen worden door hem niet opgegeven. Zoo weten wij niet of met „Hector Brito" waarvan hij de komst in de Molukken vermeldt, Artur de Brito bedoeld is, van wien hiervoor sprake is geweest. Het galjoen waarop deze „Hector" zich bevond zou door een storm aan de kust van Borneo opgehouden zijn. De Sultan van Tidore (Gapi Baguna) voer hem met vier korakora's te gemoet, maar de Ternatanen wachtten deze op, leverden hun slag en namen den Sultan gevangen. De Tidoreezen behielden echter een dapper hoofd in den broeder des Sultans „Cachil Aleazen" (Kaitjil Ali Hassan?) die thans de regeering waarnam.

Sahid, de Sultan van Ternate, zoo verhaalt Argensola verder, spaarde het leven van Gapi Baguna ter wille van diens zuster „Quisayra", die hij, zoowel als de radja's van Batjan, Siau en anderen tot vrouw wenschte. De prinses verklaarde dat zij *hem* tot echtgenoot zou nemen die haar broeder bevrijdde, op hoop dat Ruy Diaz da Cunha, de kapitein van 't fort op Tidore, op wien zij verliefd was, dit waagstuk zou volvoeren.

Toen dus Sahid haar de vrijheid van haar broeder aanbood als zij aan *zijn* aanzoek gehoor gaf, weigerde zij. Het gelukte echter aan een neef van haar, den Tidorees »Cachil Salama« die haar vurig beminde, door een list de gevangenis op Ternate binnen te dringen en met haar broeder te ontsnappen. Nu heerschte op Tidore algemeene vreugde; alleen de prinses treurde en stelde het volbrengen van hare belofte uit. Da Cunha deed echter niets om het huwelijk te beletten. Vertoornd over zijne onverschilligheid luisterde zij naar het aanbod van Roque Pineiro, een neef van den kapitein, om dezen uit den weg te ruimen als zij zich aan hem wilde geven. Pineiro bracht die schanddaad ten uitvoer, maar toen hij dit aan de prinses kwam berichten ontving hij een ander loon dan hij verwacht had. De kaitjil »Salama«, met wien zij besloten had te huwen, maakte den moordenaar van kant en nam toen met de prinses de vlucht. Hun huwelijk werd door den Sultan goedgekeurd.

Deze had niet lang genot van zijne vrijheid. Hij stierf kort daarna, den 29 April 1599, en daar zijn zoon door de Portugeezen verdacht werd met Ternate te heulen, werd door toedoen van kapitein Rodrigo Gonzales de Sequeira de zoon van den vorigen Sultan »Cachil Mole« (Kaitjil Mamoli), een groot vijand der Ternatanen, omdat zij zijn vader vermoord hadden [1], tot sultan gekozen [2].

Argensola vermeldt dat in dezen tijd de Portugeezen in de Molukken geheel aan hun lot werden overgelaten, daar zij evenmin uit Goa als uit Manila bijstand ontvingen [3]. Wat hij zegt van Engelschen, die zich op Ternate gevestigd hadden [4] en elders van »Engelschen en andere noordelijke volken die op het eiland heerschappij voerden« [5] heeft op de Hollanders betrekking, wier komst niet tot dit tijdperk behoort.

Nog twee verhalen van Argensola mag ik niet onvermeld laten.

Een aanzienlijk Ternataan, met name Kaitjil Naik (»Cachil Naique«) was reeds door Sultan Baab uitgezonden, zoo het heette als gezant aan den koning van Portugal, maar blijkbaar met het doel om bondgenooten tegen hem te werven. Hij be-

[1] Zie hiervóór bl. 181.
[2] Argensola p. 148—158.
[3] Aldaar p. 158, 227.
[4] Aldaar p. 227.
[5] Aldaar p. 154.

zocht eerst den sultan van Burnei, die zich te Tandjong Pura bevond, sloot met hem een verbond uit naam van Baab, en voer toen naar Bintang, waar hij twintig schepen aantrof die jaarlijks van Atjeh naar China voeren. Van daar begaf hij zich naar Atjeh, waar hij bij den sultan eveneens een open oor vond. Daarop zou hij naar „Sunda" zijn gevaren, waar zich destijds Thomas Cavendish bevond. De Kaitjil bezocht hem in een bevolkte stad (denkelijk is Bantam bedoeld) waar de Engelschen eene faktorij hadden opgericht en veel peper opgekocht; begeleidde hem naar Sunda Kalapa (Djakatra) en gaf hem kostelijke geschenken. Blijkbaar zijn hier berichten uit verschillenden tijd verward, want Cavendish deed alleen de oostkust van Java aan, en de Engelschen richtten eerst veel later te Bantam eene factorij op.

Na zijn bezoek op Java dan, vertrok de Kaitjil (waarschijnlijk via Malaka) naar Lissabon, waar hij koning Filips aantrof, wien hij Baabs aanklacht wegens den moord zijns vaders overbracht. Hij ontving ten antwoord dat de moordenaar reeds zijn loon ontvangen had en dat de grondslag van een verbond met den sultan zou moeten zijn herstelling der Portugeezen in hunne vroegere rechten. Toen de kaitjil op Ternate terugkwam was Baab al lang geleden door Sahid opgevolgd, en deze was, bij de onmacht der Portugeezen, natuurlijk nog veel minder dan zijn voorganger geneigd den eisch des Konings in te willigen. [1].

Op Sahid's omgeving heeft eindelijk ook dit verhaal van Argensola betrekking. Een zijner zonen, wien A. „Gariolano" noemt, knoopte ongeoorloofde betrekkingen aan met eene der vrouwen van zijn vader, de dochter van den sengadji van Sabugu (aan de westkust van Halmahera). Toen de laatste dit bij een bezoek aan den Sultan gewaar werd bracht hij zijne dochter om het leven omdat hij niet dulden kon dat zijn bloed zich aan majesteitsschennis bezondigde. De prins was op het vernemen van het gebeurde gevlucht maar werd vóór het jaar om was door zijn vader weder in genade aangenomen. [2]

Wij verlaten thans de Molukken om er later onze landgenooten aan te treffen en hebben vóór hunne komst in den archipel nog slechts eene enkele gebeurtenis te vermelden die ons door Portugeesche schrijvers is opgeteekend.

---

[1] Argensola p. 140—46, 154.

[2] Aldaar p. 227—28.

In 1595 bouwden de Paters Dominikanen, tot meerdere veiligheid der Christenen van de eilanden Timor en Solor, waar zij hun zendingswerk verrichtten [1] om zich te beschermen tegen vijandelijkheden der Mohammedanen die hier van Java overkwamen, op Solor een steenen fort, dat de vice-koning Mathias de Albuquerque van geschut voorzag, maar waar zij op eigen kosten bezetting onderhielden en zelven kapiteins benoemden. Het schijnt echter niet lang geduurd te hebben of de Regeering besloot, daar zij het van genoegzaam gewicht achtte op dit eiland eene versterking te bezitten, om haar van de Paters over te nemen. Tot de eerste kapiteins van regeeringswege behoorden Antonio de Villegas en Antonio de Andria, die menig gevecht aan de Mohammedanen leverden en aan godsdienst en staat groote diensten bewezen. Aldus het vervolg op Couto [2], doch volgens Faria [3] werd de strijd niet tegen Mohammedanen van Java maar tegen de bewoners der eilanden zelven gevoerd, die tegen de Paters opgestaan waren en eenigen hunner om 't leven hadden gebracht. Opruijing door de volgers van den Islam kan er evenveel deel aan gehad hebben als onderdrukking van den kant der Portugeezen.

De Portugeezen in den archipel vreesden slechts voor mededinging van den kant der Engelschen, die op verschillende plaatsen hun vlag reeds vertoond hadden, toen een ander volk hen hier kwam verontrusten, waarmede zij lang vreedzaam handel gedreven en dat zij dus niet verwacht hadden hier te ontmoeten. De Hollanders, in dien tijd de bemiddelaars van den handel tusschen het Noorden en Zuiden van Europa, hadden door hun opstand tegen Spanje vooral sedert 1580 in de Spaansche en Portugeesche havens bemoeielijking hunner vrachtvaart ondervonden. Nu eens werden schepen in beslag genomen of kwam de bemanning in aanraking met de Inquisitie, dan weder werden schepen geprest voor den Spaanschen zeedienst. Inzonderheid in 1585, toen de Spaansche regeering op eenmaal beslag legde op alle Engelsche en Hollandsche schepen, hadden zij groote verliezen geleden. Dit schrikte hen wel niet geheel

[1] Zij zouden zich in 1561 op Timor gevestigd hebben (Aff. de Castro, Résumé histor. in Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, dl. XI, Batavia 1862, p. 470).

[2] Dec. XI, p. 181—82.

[3] Asia Portuguesa, III, 79.

van de vaart op Spanje en Portugal af, want zij was voor hen eene levenskwestie; die vaart toch bood niet alleen veel grooter voordeelen aan dan die op de Oostzee [1], maar hing door weerkeerigen omzet van waren ten nauwste daarmede samen. Het was echter de onzekerheid van die vaart [2] die hen noodzaakte naar middelen uit te zien om die landen, van waar de waren die zij zochten naar het Pyreneesche schiereiland werden aangevoerd, zelven te bezoeken. Zoo kwam het eerst de rechtstreeksche vaart op Brazilië, vervolgens die op de westkust van Afrika tot stand. Verreweg van het meeste belang waren echter de waren die uit Indië kwamen. Daarheen wendden zich dan ook weldra hunne blikken. De Spaansche en Portugeesche zeekaarten die men machtig kon worden werden door de zorg van den bekwamen Petrus Plancius nagedrukt [3] en van Hollanders die in Portugal en in Indië zelve vertoefd hadden werden inlichtingen ingewonnen omtrent handel en scheepvaart. Zoo zonden eenige Amsterdamsche kooplieden in 1592 een agent naar Lissabon met het doel om zich daarvan in 't geheim op de hoogte te stellen, waarschijnlijk Cornelis de Houtman van wien wij aanstonds meer zullen vernemen [4], en in 't zelfde jaar keerde Jan Huygen van Linschoten met een schat van ervaring en een aantal scheepsjournalen uit Indië terug en begon die aanstonds voor den druk in gereedheid te brengen.

Het duurde nu niet lang of het plan tot de rechtstreeksche vaart op Indië kwam tot rijpheid. Van de pogingen om een korteren zeeweg te vinden dan dien om de Kaap de Goede Hoop, die grootsche illusie waarvan Willem Barentsz de held en martelaar geweest is, hebben wij hier niet te spreken. Te gelijker tijd besloot men den gewonen zeeweg te volgen. Toen Jan Huygens »Reysgheschrift« in 1595 het licht zag [5] had zich reeds een negental ondernemende Amsterdammers vereenigd

[1] Verzoekschrift van de eerste reeders op O. Indie aan de Staten van Holland bij De Jonge, De opkomst enz. I. 201.

[2] Van der Chys, De stichting der Vereen. O. I. Compagnie, 2e vermeerderde druk, bl 15.

[3] De Jonge, I, 92. Vgl. Baudartius, B. XIV, bl. 86.

[4] De Jonge, I, 93, 94.

[5] Van het 1e en 3e deel van Jan Huygen's reiswerk ken ik geene uitgave vóór 1596, maar de opdracht is van 1595, het octrooi van 1594 en het lijdt geen twijfel, ook blijkens de aanhalingen in de scheepsjournalen, of men heeft het werk op den eersten tocht kunnen raadplegen.

om eenige schepen voor „twee vaerten voorbij de Cabo de Bonne Esperance” [1] uit te rusten. Daar men zoo veel mogelijk vijandelijkheden wilde, en ook volgens uitdrukkelijk verlangen der Regeering [2] moest vermijden, was het van belang te weten waar men zonder verlet met voordeel kon handel drijven. Nu was het juist Jan Huygen die den grooten rijkdom aan voortbrengselen van het eiland Java deed uitkomen en daarbij opmerkte dat men daar „soude traffiqueren mogen sonder yemandts belet, want de Portugesen daer niet en comen omdat de Jauwen (Javanen) selfs tot Malakka comen veylen en vercoopen” [3]. Het zou blijken dat dit niet geheel juist was, maar het is toch zonder twijfel eene der oorzaken geweest dat men voor onzen eersten tocht naar Indië in de eerste plaats op Java de aandacht vestigde [4].

Op het einde van Maart 1595 lagen drie schepen en een jacht voor Texel zeilree voor den verren tocht. In vergelijking met de Spaansche en Portugeesche karakken of galjoenen waren het kleine vaartuigen — de twee grootste hielden slechts 230 last — maar de ondervinding, door de Engelsche kapers opgedaan, had geleerd dat kleinere schepen boven die zeegevaarten een groot voordeel hadden, namelijk snelheid van beweging, en dat de laatsten wat tuig, geschut en bekwaamheid der bemanning betreft veel te wenschen overlieten [5]. De Hollandsche schepen nu, die zich naar Indië zouden begeven, waren zeer goed voorzien van geschut [6], dat hun op last der Regeering door de Hollandsche steden in leen was gegeven, en van ammunitie en wapens die hun kosteloos door haar waren verstrekt. Van Meteren getuigt verder dat ze „wonderlicken wel waren toegherust, dubbel masten, anckers ende cabels ende drie dubbel seylen”, maar op de reis zou het blijken dat de bouw voor de vaart op den Oceaan nog te wenschen overliet.

Den 2 April 1595 ging het kleine eskader onder zeil. Den 4 Mei, toen men de Kaap-Verdische eilanden was voorbij ge-

---

[1] Zie Resol. der Staten van Holland van 17 Mei 1594 en 7 Febr. 1595.

[2] Instructie voor den scheepsraad bij De Jonge, I, 212.

[3] Itinerario p. 25.

[4] Dit werd reeds opgemerkt door van der Chijs, a. w. bl. 43.

[5] Hakluyt, Principal navigations, vol. II (1599) p. 123; Ign. da Costa Quintella, Annaes da marina Portugueza (Lisboa 1840) II p. 5.

[6] Over de 100 stukken. Zie: Resolutien der Staten van Holland van 2 April 1595; Voorrede van „D' Eerste Boeck” (waarover later).

varen, kreeg men twee Portugeesche galjoenen in 't zicht. De Hollanders zonden een sloep naar een dier schepen en vernamen dat ze behoorden tot het eskader van João de Saldanha, dat den 14 April Lissabon verlaten had om naar Indië te stevenen [1]. Naar hunne bestemming gevraagd antwoordden de onzen dat zij „vreemde landen gingen zoeken waar de Koning geen gebied had„ [2]. Hierop verzochten hun de Portugeezen een anderen koers te nemen dan zij, omdat hun gelast was met geen andere schepen „admiraalschap te maken„, waaraan zij na een vriendschappelijk afscheid voldeden. Dat de Portugeezen volstrekt niet vermoedden welke bestemming de Hollandsche schepen hadden zal ons later blijken.

Voor de lotgevallen der Hollandsche schepen vóór hunne komst in Indië, hun langdurig verblijf aan de kust van Madagascar, de groote sterfte onder het zeevolk, de slechte verstandhouding tusschen de kommiezen en schippers en de ongeregeldheden die daarvan het gevolg waren, moet ik naar de journalen zelven of naar het uitmuntende werk van De Jonge [3] verwijzen.

Eerst den 5 Juni 1596 bereikte men het eiland Engano ten westen van Sumatra. De bewoners toonden zich niet geneigd om de vreemdelingen, hoewel deze hun uit de booten ruilwaren toonden, te woord te staan. Men zeilde dus verder, den zuidoosthoek van Sumatra om, deed in straat Sunda de Sumatraansche kust [4] aan om water en ververschingen te bekomen, waarvan de inwoners bereid waren hun te voorzien. Ook troffen zij hier een loods aan die bereid was hen naar Banten te brengen dat zij in navolging der Portugeezen Bantam noemden. Zij hadden ook, naar aanleiding van Jan Huygens berichten naar Sunda Kalapa gevraagd, maar men kende dien naam niet. Later zouden zij vernemen dat die plaats thans Djakatra heette en als handelshaven in verval was.

---

[1] Vervolg op Couto, Dec. XI cap. 34; Ign. da Costa Quintella, a. w. p. 107.

[2] Volgens het oudste verhaal van de reis (waarover later) zouden zij opgegeven hebben dat zij „koers zetten naar de straet van Magellaen.„

[3] „De opkomst„ enz. II 189 vv.

[4] Het voornaamste dorp aldaar wordt in „D' Eerste Boeck„ (fol. 25 en boven de plaat) en bij Pontanus (Holl. uitg. p. 190) Dampin genoemd; het dorp waar zij later van Bantam uit water gingen halen heette volgens D' Eerste Boeck (fol. 34 vo.) in 't Maleisch Sumor en in 't Javaansch Lampon. Volgens de kaart (waarover later) lag Dampin om den hoek van K. Tjina (Semangka-baai) en „Lampao„ op de hoogte der Lampong-baai en heet een eiland daartegenover Sumor.

Den 22 Juni wierp men in de Bantam-baai de ankers uit. 'S avonds kwam een prauw aan de schepen, waarin zich eenige Portugeezen bevonden die hen „met alle beleefdheid" welkom heetten en namens den Gouverneur, wien hun komst beangstigd had, kwamen onderzoeken wat het doel daarvan was. De reden van dien angst vernamen zij weldra: de vrees voor vrijbuiters. De vernieling door kapitein Lancaster in de straat van Malaka aangericht [1] lag Maleiers en Portugeezen nog versch in 't geheugen. Daarenboven was de zeemacht van Bantam zeer verzwakt door een mislukten scheepstocht naar Palembang, die kort te voren had plaats gehad. De vorst van Bantam had zijn leenman, die tegen hem was opstaan, tot onderwerping willen brengen maar was door hem verslagen en had met velen der zijnen het leven verloren. Nu werd de regeering waargenomen door den vader van eene zijner vrouwen, daar hij slechts een zoon van vijf maanden had nagelaten.

Daar de Hollanders te kennen gaven dat zij slechts kwamen „om te koopen en te betalen" boden de Portugeezen hun hunne diensten aan. Weldra kwamen ook de Sjahbandâr (havenmeester) en andere hooge personen hen bezoeken en verzekerden hun dat de haven voor alle kooplieden openstond; sommigen waarschuwden hen echter voor de Portugeezen [2]. Dat Bantam destijds door vele vreemde kooplieden bezocht werd bleek uit de bezoekers van allerlei natiën die de schepen kwamen zien; Chineezen, Arabieren, ook van de Afrikaansche kust [3], Perzen, Turken, handelaars van Koromandel [4], Bengale, Malabar,

[1] Zie hiervoor bl. 188.

[2] Kort na de komst der Hollanders werd Bantam bezocht door een Javaanschen prins, wiens vader, zegt het „Journael" (op 29 Juni), eertijds Keizer van gansch Java geweest was; de zoon had echter om zijn „kwaad leven" de achting der Javanen verloren. Zijne moeder was eene Portugeesche uit Malaka; ook was hij een groot vriend van de Portugeezen, waarom de rijksbestierder de Hollanders liet waarschuwen dat zij ook hem niet moesten vertrouwen. In „d'Eerste Boeck" wordt gezegd dat de Ptg. hem „Raja d'auma" noemden, en later lezen wij daar dat in de stad Dauma (Demak) „den Keyser" (dien naam draagt hij in de Holl. journalen) nog voor Koning gekend wordt. Deze radja van Demak zal dus eene afstammeling van het oude vorstenhuis geweest zijn dat over een groot deel van Java heerschappij voerde. Volgens Pontanus (Holl. uitg. bl. 195) zou hij, toen de Hollanders hem eenige geschenken vereerden, erkend hebben dat hij door de Ptg. „verleyt was geweest, dat hij nu weder wijs wert en alles goets beloofde."

[3] Ik vermoed dat deze met „Abexins" (Abessiniërs) bedoeld zijn.

[4] „Quillines" (Klings).

Guzurate, Peguanen, Siameezen enz. De rijksbestuurder toonde zich genegen om ook met de Hollanders te handelen en kwam zelf aan boord om de waren te zien. Een pakhuis („logie”) werd hun daarop in de stad ingeruimd, waar zij hunne goederen konden bergen en verkoopen. Houtman, die den titel van „capitan major” aannam en de onderhandelingen voerde, haastte zich niet met peper in te slaan, hoewel er genoeg voorraad was en zij volgens vertrouwde personen ook goedkoop genoeg werd aangeboden, maar meende aan het nieuwe gewas, dat zeer schoon stond maar eerst later geplukt werd, de voorkeur te moeten geven. Hij wekte hierdoor niet alleen het wantrouwen op der Portugeezen, aan wie een paar jonken behoorden die voor de stad lagen om als ze genoegzame lading hadden naar Malaka te vertrekken [1], maar werkte hun streven in de hand om de Javaansche overheid tegen hen op te zetten. De rijksbestuurder had eerst zijn hoop gesteld op de Hollanders om hem te steunen bij een scheepstocht tegen Palembang, maar zij hadden zich hiervan afgemaakt onder voorwendsel van te weinig volk te hebben. Dit kon aan handelaars niet ten kwade geduid worden en de rijksbestuurder kocht toen voor eene aanzienlijke waarde aan goederen. Toen 't echter op betalen aankwam kon men 't niet eens worden. Het schijnt dat Houtman te hooge eischen deed of althans niet begreep dat het zaak was, zelfs met eenige opoffering, den vorst te vriend te houden. Integendeel, hij dreigde dat men de stad zou platschieten en zich van de Portugeesche jonken zou meester maken. Toen hierop werkelijk de pinas peilingen deed om te zien hoever de schepen de stad zouden kunnen naderen, liet de rijksbestuurder Houtman en eenigen der zijnen gevangen nemen, maar zond zijn tolk aan boord om de overigen gerust te stellen en te zeggen dat men den „kapitein” slechts vasthield „om de groote dreigementen die hij gedaan had” en dat men hem los zou laten zoodra de Portugeesche jonken naar Malaka vertrokken waren. De scheepsoverheid verklaarde zich met die betuiging niet tevreden en eischte de invrijheidstelling der gevangenen. Toen daaraan niet spoedig voldaan werd, voeren de schepen

[1] Zij haalden hier specerijen, drogerijen en sandelhout, daar zij zelven in den laatsten tijd geen geregelde vaart op de overige eilanden van den Archipel schijnen gehad te hebben. Zie hiervóór bl. 198. De peperhandel was in handen der Chineezen of der Portugeezen die op China voeren.

den 5 September, tegen den raad van Houtman, voor de stad, beschoten die en maakten zich meester van een der jonken, die met nagelen geladen was; de andere werd door de Portugeezen zelven in brand gestoken. Het beschieten werd twee dagen later herhaald. De Javanen trachtten toen met eene vloot van prauwen zich van de pinas meester te maken, die aan den grond was geraakt, maar moesten met groot verlies van volk afdeinzen. Deze vijandelijkheden hadden ten gevolge dat alle Hollanders die zich aan land bevonden gebonden werden, met een strop om den hals, en groot gevaar liepen van het leven te verliezen. Houtman drong er dan ook op aan dat men het schieten zou staken daar men hem en de anderen dan wel voor een matig rantsoen zou vrijlaten.

Intusschen kregen de schepen gebrek aan water en zeilden naar straat Sunda waar het hun na lang zoeken in de Lampongbaai gewezen werd. Voor Bantam teruggekomen vernamen zij dat de gevangenen een kwaden tijd hadden doorgestaan en zelfs geprest waren om hun geloof te verzaken omdat men meende dat de schepen voor goed vertrokken waren. Nu echter mochten zij zich weder vrij bewegen en weinige dagen later werden zij voor een losprijs van 2000 realen in vrijheid gesteld. Den 11 October sloot Houtman met de Regeering een contract van vrede en »eeuwige« vriendschap, waarbij aan de Hollanders de vrije handel vergund werd [1] en nu ging hij weer dagelijks aan land om peper te koopen, totdat een Portugeesch gezant (24 October) uit Malaka kwam en den rijksbestuurder omkocht om daaraan een eind te maken. De onzen waren nu wel genoodzaakt te vertrekken. Zij deden nog een vergeefsche poging om zich van de Portugeesche bark, waarin de gezant gekomen was, meester te maken, beschoten toen nogmaals de stad, bemachtigden twee Javaansche jonken die uit Banda gekomen waren en waarvan de lading, uit muskaatnoten bestaande, hun te koop was geboden, en beroofden bij het uitvaren een schip met rijst en gedroogde visch dat van Bandjermasin naar Bantam op weg was. Dit alles was zeker niet geschikt om hun den naam van vreedzame handelaars te verschaffen en zij zouden er dan ook de gevolgen van ondervinden.

Den 6 November voer het eskader van Bantam af en kwam, na zich aan den mond van de Pontang van water voorzien te

[1] De Jonge II, 372—78.

hebben, den 13 voor Djakatra, het Sunda Kalapa van voorheen,[1] waar ten gevolge van „kwade regeering” de handel verloopen was. De inwoners waren door de Bantammers gewaarschuwd en velen hunner uit de stad gevlucht; er kwamen echter schuiten met ververschingen aan de schepen, de sjahbandâr heette de Hollanders welkom, en de „Koning” (een regent van den Sultan van Bantam) kwam bij hen aan boord en werd feestelijk door hen onthaald.

Daar schippers en kooplieden het oneens waren welken koers men zou volgen — de eersten wilden naar de kust van Sumatra op buitvaart, de laatsten naar de Molukken —, voer men op goed geluk verder en kwam den 2 December voor Sidaju. De sjahbandar was bereid hun een kleinen voorraad specerijen te verkoopen en de „Koning” (adepati) ontving hen vriendelijk en beloofde hen te komen bezoeken, maar intusschen waren een paar vaartuigen van Bantam gekomen en hadden hen omtrent de Hollanders ingelicht. Toen nu den 5 eenige groote barken vol Javanen van het strand afstaken en drie van haar op het schip Amsterdam aanroeiden liet de bemanning, meenende dat zij den vorst aan boord brachten, hen zonder wantrouwen het schip beklimmen, maar nauwelijks waren zij boven of zij trokken hun kris en vielen het volk op het lijf. Twaalf hunner, waarbij de kommies en de schipper, werden van kant gemaakt; maar de overigen, die bij den eersten aanval naar beneden waren gevlucht, joegen nu met al wat voor de hand kwam: braadspitten, spiesen en sabels, de Javanen van het dek en gaven hen eenige schoten achterna, terwijl de sloepen der andere schepen, toen men daar onraad bemerkte, ijlings uitgezet werden en de Javaansche barken beschoten, zoodat zij met groot verlies weer naar land moesten roeien.

Den 6 December staken de schepen naar de westkust van Madura over en ankerden voor de reede van Arosbaja, „'t principael stedeken van 't eylant alwaer den Cheriffa hem onthoudt” [2]. De inwoners duchtten geen kwaad; de overheid bood aan hun verversching te zenden, en den volgenden dag lieten zich de „Koning” (regent?) en de sjerif of opperpriester naar

[1] De naam Djakatra („Xacatara”) komt ook reeds bij Ptg. schrijvers voor (Barros, Dec. IV uitgeg. door Lavanha, parte I p. 77; Couto, Dec. I parte I p. 167).

[2] „D'Eerste Boeck” p. 56 v° De naam der stad komt voor in 't verhaal van Commelin („Begin ende Voortgang der O. I. Comp”)

de schepen roeien. De tolk kwam hen aan 't schip Amsterdam aanmelden, maar werd teruggezonden met verzoek hen naar 't schip Hollandia te geleiden. Waarschijnlijk had hij dit niet begrepen, want de prauwen kwamen toch op 't schip Amsterdam af; de bemanning, nog vervuld van 't verraad te Sidaju gepleegd, dachten nu dat de Madureezen eveneens met vijandelijke bedoelingen kwamen en schoot de kanonnen op hen af. Hierop kwam ook de sloep van Hollandia aanroeien; de Madureezen stelden zich te weer, doch werden gedood of gevangen genomen. Het eerste lot troffen de regent en de priester; onder de gevangenen bevonden zich het achtjarig zoontje van den eerste en eene vrouw, bewijs genoeg, zoo als reeds door andere schrijvers is opgemerkt, dat hier geen spraak was van vijandige bedoelingen. De gevangenen werden dan ook aan land gezonden behalve een paar jongens die men in dienst hield.

Van Madura afgevaren in N.W. richting kwan het eskader den 11 December aan 't eiland Bawean [1] dat zoo als men vernam eerst drie jaren te voren van Djapara uit gekoloniseerd was. Terwijl de schepen hier lagen deden de kommiezen nogmaals een poging om de schippers en stuurlieden over te halen dat zij de Hollandia met de pinas naar de Molukken zouden laten gaan, de Amsterdam, die zwaar lek was, verlaten, en met de Mauritius naar Nederland terugkeeren. Maar zij achtten de overgebleven bemanning (die van 250 tot 94 geslonken was) onvoldoende voor een verdere reis op goed geluk en wilden naar huis terug. De plotselinge dood van den schipper Jan Moelenaer, die kort hierop plaats had, deed ook de meesten daartoe overhellen [2]. Men besloot nu door straat Bali den terugweg te nemen, na de Amsterdam in brand gestoken en de bemanning over de overige schepen verdeeld te hebben.

Den 21 Februari 1597 kwamen de schepen voor de stad Balambuan [3] aan Java's oostkust, de hoofdplaats van een klein rijk waarover een „heidensch vorst" het bewind voerde. Hier en te Panarukan had men nog de invoering van den Islam weten te beletten, maar dit zou niet lang meer duren. Toen

---

[1] Het heet in „D'Eerste Boeck" Le Bock (Lubak).

[2] Zijn dood werd bij lijkschouwing aan vergif toegeschreven en men verdacht Cornelis de Houtman van dit misdrijf, omdat hij den schipper daarmede gedreigd had, en sloeg hem in de boeien, maar bij gebrek aan bewijs werd hij weder vrij gelaten.

[3] Balambangan, het tegenwoordige Banjuwangi.

de onzen er kwamen had de regent van Pasaruan de stad ingesloten en de kansen stonden slecht voor de Hindoe-Javanen. Men vernam van den bediende van een katholiek geestelijke, die te Panarukan het Christendom predikte, dat drie Portugeesche busschieters, die zich in de stad bevonden, de hoop reeds hadden opgegeven om haar te behouden. Men hoopte echter nog op ontzet door de Balineezen; van Sumbawa waren acht barken met hulptroepen gekomen. De Hindoe-vorst liet ook de onzen om hulp verzoeken, maar al was men daartoe geneigd geweest, de schepen konden wegens de ondiepten de kust niet genoeg naderen om de legerplaats van den vijand te beschieten.

Door den oorlogstoestand werden de Hollanders verhinderd aan de rivier van Balambuan water in te nemen; zij staken daarom over naar 't eiland Bali en gingen eerst aan den zuidwesthoek (Panteh Baras) voor anker liggen, maar de Mauritius en de Pinas zeilden de zuidpunt (Tafelbaai) om en vonden een veiliger ankerplaats in de baai Labuan Amok, waar kort daarop ook de Hollandia zich bij hen vervoegde. Aan deze baai, die de Portugeezen „Bahia formosa" noemden en waarvan de vlakke vruchtbare oevers ook onze landgenooten in die mate aantrokken dat zij aan het land den naam gaven van „Jonck Hollant", lag de voorname havenplaats van het eiland (Padang), de eenige die voor vreemdelingen openstond [1]. Hier kwamen de schepen, die tusschen Java, de oostelijke eilanden en de Molukken voeren, zich ververschen en hunne koopwaren inruilen tegen de katoenen stoffen, die door de Balineezen geweven en in een groot deel van den archipel gedragen werden [2].

Een maand lang vertoefden de Hollanders aan de Balineesche kust, waar zij overvloed van ververschingen vonden. De Hindoevorst die destijds over geheel Bali 't bewind voerde en zijne residentie hield te Gelgel [3], bevond zich bij de komst der Hollanders te Kotta [4] om 20,000 man bijeen te brengen voor het ontzet van Balambuan. Hij was, zoo als ons verhaald wordt, een „curieus man", die gaarne personen uit vreemde

[1] Naar die plaats zal in „D'Eerste Boeck" fol. 68 vo. de baai „Padanhgenoemd" zijn. In 't verhaal van Lintgensz (p. 212, 221) heet de plaats waar de schepen lagen Couteraco, Couterraco.

[2] Ook werd hier slavenhandel gedreven. Men vernam dat eene vrouw 20,000 cash goldt, „de manspersonen naervenant duurder."

[3] Gegel bij Lintgensz p. 212. Het ligt in 't tegenw. rijkje Kalunkung.

[4] Hoofdplaats van het tegenw. rijkje Badong. Het heet Cautaen, Coutaen op de kaartjes der journalen en in 't verhaal van Lintgensz.

natiën om zich heen zag en er geen bezwaar in vond om hen soms tegen wil en dank bij zich te houden. Toen de Hollandia nog voor Panteh Baras lag liet hij zich van Kotta naar het strand rijden in een wagen met tapijten bekleed en door twee witte buffels getrokken (zoo als in de journalen wordt afgebeeld) en verlangde het geschut te hooren, een verlangen waaraan natuurlijk aanstonds voldaan werd. Van beide schepen werden hem geschenken gebracht. Een der jongelieden aan wie dit was opgedragen, Aernout Lintgensz [1] heeft ons een verhaal van zijn wedervaren nagelaten, waaraan wij nog de volgende bizonderheid ontleenen. Omstreeks 1586 kwam een Portugeesch schip aan de Tafelhoek om daar een fort te bouwen, maar het schip strandde en de bemanning verdronk op vijf personen na die gered werden en sedert op het eiland bleven. Nog sprak Lintgensz een mesties die 11 jaren geleden op een handelschip van Malaka gekomen was en tegen zijn wil door den Koning in zijn gevolg was opgenomen. Ook twee Hollanders zouden (doch vrijwillig) op Bali achterblijven. Toen de schepen zich gereed maakten te vertrekken wachtte men te vergeefs op den adelborst Emanuel Roodenburg en een kuiper, die aan land gegaan waren. Eindelijk moest men besluiten zonder hen de terugreis te aanvaarden nadat de kommiezen Houtman en Carel nog een laatste poging gedaan hadden om de schippers tot een tocht naar de Molukken te bewegen. Den 26 Februari 1597 werd het anker gelicht. De terugreis was voorspoediger dan de heenreis. Den 14 Augustus kwam het eskader voor de reede van Texel.

De weinige voorspoed op dezen tocht ondervonden, de geringe lading die men medebracht — nauwelijks genoeg voor één schip, [2], het groote verlies van volk, waren natuurlijk voor een deel het gevolg van de onbekendheid met het vaarwater dat de Hollanders voor de eerste maal doorkliefden en met de gezondheidsmaatregelen die zij in de heete luchtstreken in acht moesten nemen. Maar voor een groot deel was gebrek aan beleid de oorzaak geweest van dien tegenspoed. Cornelis de Houtman, een der hoofdkommiezen, die ongetwijfeld de meeste kennis van zaken bezat en ook bij onderhandelingen als het hoofd optrad, had een veel te aanmatigend karakter om de

---

[1] De anderen waren Emanuel Roodenburg, die op Bali achterbleef, en Paulus van Caerden, die zich later als admiraal zou onderscheiden.

[2] Van der Chijs, a. w. bl. 60.

schippers, aan wie in zaken die de zeevaart betroffen de beslissing gelaten was [1] voor zich te winnen en met hen samen te werken. Vooral voor eene expeditie als deze, waar men zoo dikwijls in het duister tastte was een man noodig geweest die het algemeen vertrouwen genoot, en dit had Houtman door zijn onverstandig gedrag al spoedig verbeurd. Van daar dat hij ook, waar het werkelijk het belang der onderneming gold, zijn wil niet kon doen gelden [2].

Maar kon al deze eerste tocht niet in alle opzichten als geslaagd beschouwd worden, toch was de weg gebaand en had men ondervonden hoe weinig de Portugeezen in het verre oosten geacht en gevreesd werden. Dit begrepen ook de Amsterdammers, toen zij bij de terugkomst der schepen de klokken luidden en groote vreugde aan den dag legden [3].

---

[1] Zie de Instructie voor den scheepsraad bij De Jonge I 212.

[2] »De Commissaris Houtman, wederom in Hollant komende, ontliep, vreesende die Justitie om 't quade regiment bij hem gehouden.« (Oorspronck ende Voortganck van de Nederlantsche Oorlogen door Everh. van Reyd, 14e boek; IIIe editie 1644, bl. 465). De ondernemende Middelburgsche reeder Balthazar de Moucheron stelde echter nog genoeg vertrouwen in H. om hem 't volgende jaar als hoofdkommies met twee schepen naar Indië te zenden.

[3] Voor deze reis zijn hoofdzakelijk te raadplegen het »Journael van de reyse« (Middelburgh, B. Langenes 1598) gehouden op het schip Hollandia; »D'Eerste Boeck, Historie van Indien« (Amsterdam, Corn. Claesz. 1598 en later), het uitvoerigste en belangrijkste journaal gehouden door den onderkommies Willem Lodewijksz. op de Mauritius; het verhaal in Pontanus' »Historische Beschrijvinghe der coop-stadt Amsterdam« (1614) blz. 180—287, waartoe Jan Jansz. Carel de Jonge, een der kommiezen, vele gegevens heeft verstrekt; het Journael van den adelborst Frank van der Does, gehouden op de Hollandia en voor 't eerst uitgeg. door De Jonge, II, 287—372; en het »Verhael van 't ghene my op 't eylandt van Baelle (Bali) wedervaeren is« door Aernoudt Lintgens, uitgeg. door Leupe in de Bijdragen voor taal-, land- en volkenk. van N. I., N. volgreeks I, 203—234. Enkele bizonderheden die bij de genoemde schrijvers niet voorkomen vindt men nog in het oudste »Verhael van de reyse« (Middelburg, B. Langenes 1597), dat hoogst zeldzaam maar waarvan een nauwkeurig afschrift te vinden is op de Leidsche Universiteits bibliotheek, en in het door Is. Commelin uit verschillende bronnen samengestelde verhaal (»De eerste schipvaerd« enz.) in »Begin ende voortgang der O.-I. Compagnie.« Wat de kaart van Java en Sumatra betreft, die in »D'Eerste Boeck« in den tekst vermeld wordt (»Hier staet het Caertgien van Java ende Sumatra« fol. 35 vº), in mijn »Mémoire bibliographique sur les journaux des navigateurs Neerlandais« (Amst. 1867, p. 125 noot) merkte ik op dat ik die in geen enkel exemplaar, ook niet van de Fransche en Latijnsche vertaling had aangetroffen. Waarschijnlijk werd zij er later bijgedrukt, en ontbreekt zij daardoor in de meeste exemplaren. Zij is nagedrukt door de De Bry's voor hunne »Tertia pars Indiae Orientalis« (Francof. 1601). Het is deze nadruk dien ik boven heb aangehaald.

In Augustus 1597, toen de Hollanders de terugreis bijna volbracht hadden, kwam eerst te Goa de tijding uit Mozambique dat zich in den omtrek twee Hollandsche schepen vertoond hadden die zoo 't scheen op weg waren naar Sunda. De vicekoning, Francisco da Gama, ontsteld over die tijding, riep aanstonds zijne raadslieden bijeen en stelde hun voor oogen hoeveel schade de Hollanders Malaka konden toebrengen door met hunne vijanden samen te spannen, en hoe zij den geheelen handel in die streken, den voornaamsten van Indië, zouden bederven door de schepen te nemen die op China en Japan voeren en steeds eene waarde vertegenwoordigden van meer dan twee millioen gouds. Men besloot hierop een eskader van 2 galjoenen, 3 galeien en 9 fusten, met 1500 man naar den archipel te zenden, om de Hollandsche schepen op te zoeken en voor de handelsschepen, die van China en elders kwamen, te waken. Het bevel over die vloot werd opgedragen aan Lourenço de Brito. Zij ging den 24 September 1597 van Goa onder zeil [1].

Te Malaka vernam Brito van een schip dat na hem de kust van Voor-Indië verlaten had, dat de twee Hollandsche schepen, die hij zocht, bij kaap Komorin op buit voeren [2]. Welke de schepen waren die men voor de Hollandsche aanzag, blijkt verder niet, maar deze kunnen het in elk geval niet geweest zijn. In weerwil van dat bericht besloot Brito, in overleg met Martim Affonso de Mello Coutinho, den pas in functie getreden, en Francisco da Silva de Menezes, den juist afgetreden kapitein van de vesting te Malaka, om zijn tocht naar Java door te zetten, omdat korten tijd te voren de inwoners aan de Portugeezen en Christen inboorlingen groote schade berokkend, velen gedood en van have en goed beroofd hadden [3]. Ook was het zaak om de vorsten over te halen dat zij geene vreemde Europeërs in hunne havens ontvingen. Nog had men vernomen dat op het eiland Bali twee »Engelschen« als gijzelaars waren achtergelaten met kapitaal om drogerijen in te koopen. Dit bericht zal wel op Emanuel Roodenburg en zijn medgezel betrekking hebben.

---

[1] Vervolg op Couto, Dec. XII, pag. 49—54.

[2] Aldaar p. 57, 89.

[3] Daar zich in Java's oosthoek, die zoo als wij hierboven zagen, in dezen tijd voor den Islam gewonnen werd, Portugeezen en zendelingen ophielden, zal dat gedeelte van het eiland waarschijnlijk bedoeld zijn.

De Vicekoning had Brito gelast aan de inlandsche schepen die op Java voeren geen schade toe te brengen, maar toen de Portugeesche bevelhebber zich met zijn eskader van Malaka derwaarts begaf nam hij zijne instructie zoo weinig in acht, dat de vaartuigen met levensmiddelen die hij ontmoette van hunne lading beroofd werden zonder betaling te ontvangen. Het gerucht van dit wanbedrijf verspreidde zich aan de Javaansche kust, zoodat men zich overal tegen de Portugeezen wapende. Intusschen waren zij voor Bantam aangekomen [1] en eischten van den Rijksbestuurder 10,000 realen, die hem (volgens onze Hollandsche zeglieden) geschonken zouden zijn op voorwaarde dat hij zich van de Hollandsche schepen zou meester maken. De Javaan verklaarde dat hij werkelijk daartoe zijn best had gedaan. Nu werden bij wijze van schadevergoeding twee Chineesche jonken, met kostbare goederen geladen, door de Portugeezen in beslag genomen. Het was een overijlde stap, die voor hen noodlottige gevolgen had. Onder voorwendsel dat hij te Djakatra gewacht werd om de bruiloft van den regent bij te wonen, bracht de rijksbestuurder zijne vloot in gereedheid en viel daarmede de drie Portugeesche galeiën aan, die zich van de galjoenen verwijderd hadden om aan de kust water in te nemen. Deze galeien waren overladen met den buit uit de jonken, zoodat de bemanning geen gebruik kon maken van het geschut. Het kostte dus aan de Javanen weinig moeite om ze te enteren. De meeste manschappen en de kapiteins der galeien kwamen daarbij om het leven, en de vaartuigen werden in triomf naar Bantam opgebracht.

Nu zou men van den kant van Brito, die door wind en stroom verhinderd was de galeien te hulp te komen, een geduchte weerwraak verwacht hebben, maar waarschijnlijk achtte hij hiertoe zijne macht te gering en wanhoopte hij na het voorgevallene ook verder aan de Javaansche kust iets goeds te kunnen uitrichten. Althans hij keerde onverrichter zake met de galjoenen naar Malaka terug, waar hij den 10 Juli 1598 aankwam en tot in Januari 1599 bleef zonder iets verder uit te voeren, hoewel men zekere tijding had dat weder Hollandsche schepen in den omtrek gezien waren. Bij zijn terugkeer te Goa

[1] Veertien maanden na het vertrek der Hollanders, schrijft Pontanus, wat dus in Januari 1599 zou vallen. Daar Brito volgens Couto in Juli te Malaka terugkwam, zullen die 14 maanden wat ruim genomen zijn.

werd hij voor zijn wanbeleid en flauwhartigheid slechts met eene geldboete bestraft [1].

De Portugeezen hadden niet beter eene goede ontvangst hunner mededingers kunnen voorbereiden dan door dezen onberaden scheepstocht. Nog in hetzelfde jaar zouden de Hollanders daarvan de vruchten plukken. De scheepstochten, door hen in 1598 naar Indië ondernomen, staan echter in zulk een nauw verband met de latere gebeurtenissen, dat het verhaal daarvan tot eene volgende afdeeling bewaard moet blijven.

P. A. Tiele.

---

[1] Vervolg op Couto, Dec. XII p. 89—93; Pontanus, a. w. bl. 208—9: Journaal van Jac. van Heemskerk bij De Jonge II 397.

EEN MOSLIMSCHE CATECHISMUS

IN HET ARABISCH MET EENE JAVAANSCHE INTERLINEAIRE VERTALING IN PEGONSCHRIFT

UITGEGEVEN EN IN HET NEDERLANDSCH VERTAALD

DOOR

DR. A. W. T. JUYNBOLL.

Voor de uitgaaf van den Moslimschen Catechismus, welken ik hier aan de lezers dezer Bijdragen aanbied, heb ik slechts één handschrift kunnen raadplegen. Het is bijna verteerd, meer door de mieren dan door ouderdom. Een mijner vroegere leerlingen heeft het uit Java medegebracht, en mij het uitgeven daarvan aanbevolen. Door mijnen ambtgenoot J. J. Meinsma welwillend bijgestaan, heb ik aan dit verzoek zoo goed mogelijk trachten te voldoen.

Daar de Arabische tekst niet geheel volledig is, en er ook in de Javaansche interlineaire vertaling hiaten voorkomen, heb ik getracht meerdere handschriften van dit werkje te raadplegen, maar tot nu toe zonder gevolg. Toch meen ik dat deze uitgaaf niet uitgesteld moest worden, maar integendeel nuttig kan zijn, daar er voor menigeen misschien goede gelegenheid bestaat om andere exemplaren met den hier gegeven tekst te vergelijken, zoodat weldra deze voorloopige uitgaaf door eene betere kan vervangen worden. Daarom geef ik hier ook slechts den Arabischen en den Javaanschen tekst met eene eenvoudige vertaling, zonder verdere toelichting, welke bij eene latere uitgaaf wel niet zal ontbreken. Doch eene aanwijzing mag ik niet achterhouden.

In het eerste deel der derde Volgreeks dezer Bijdragen (1866, pag. 466 seq.) heeft Dr. H. N. van der Tuuk een ander handschrift van dezen Catechismus besproken, behoorende tot de verzameling van het India Office te Londen „Arabisch met interlineaire Maleische vertaling.” Hij zegt daarvan: „Het bevat de eerste voorschriften van den Islâm in vragen en ant-

woorden. Het begin luidt: „Indien men u vraagt: wat is de *imân?* moet het antwoord zijn: ik geloof in God," enz. De schrijver is Abu'l-Laith Mohammad ibn abi Naçr ibn Ibrahim, bijgenaamd de Samarqander. Dit boekje is algemeen onder den naam van *Samarqandi* bekend. Exemplaren met eene interlineaire Javaansche vertaling [een exemplaar bevindt zich in de bibliotheek van het Batav. Genootschap (nº. 26)] zijn in West-Java zeer talrijk. Een commentaar daarop is aanwezig in de bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap (nº. 29); het is voorzien van eene interlineaire Javaansche vertaling. Twee exemplaren in het Soendaneesch, waarvan een in Arabische karakters, zijn in mijn bezit."

Uit deze opgaaf blijkt: 1º. dat van dit werkje verscheidene handschriften bekend zijn; 2º. dat deze catechismus in Indië gewoonlijk *Samarkandi* genoemd wordt; 3º. dat *Samarkandi* niet beteekent: „een suikerzoet verhaal", zooals door Werndly in zijne Boekzaal (1736, in het Naberecht aan den Lezer, nº. 4), werd verklaard en, zonderling genoeg, sinds dien tijd meermalen is naverteld, maar de naam is van den schrijver; evenzoo zijn boeken van Nawawî, Sonusî en anderen in Indië gewoonlijk slechts onder den naam van den schrijver bekend; 4º. dat de schrijver werkelijk heet *Abu'l-Laith Mohammad ibn abi Naçr ibn Ibrahim Samarkandi*, en dus moet onderscheiden worden van den beroemden Hanafitischen rechtsgeleerde *Abu'l-Laith Naçr ibn Mohammad Samarkandi* die omstreeks of in het jaar 375 der Hidjra (985 van onze jaartelling) stierf. De beide handschriften, het Londensche en het onze komen hierin zoo nauwkeurig overeen, dat aan eene dwaling niet wel mogelijk te denken valt. Wie echter deze schrijver is, en wanneer en waar hij leefde, heb ik nog niet kunnen ontdekken. Ook dit punt van onderzoek blijve dus tot later onbeslist.

بسم الله الرحمن الرحيم
ايسْنْ اَميتِ اَماچ كتاب ايک كلَوَنْ اَنْدَ تولوغ اغ الله كغ مُورَه اغ دُنْيَا ايک
الحمد لله ربّ العالمين * والعاقبة
اُتَاوِى سَكَيْهَىْ ڤُوچ ڤَغيْرَن اغ عَالَم كابيه اتاوى اخيرة اِغ ... كغ آوْدِى
للمتّقين[a] والصلاة والسلام على رسوله محمّد
اغ الله اتاوى رَحْمَتْ اغ الله لن سلام اغ الله اتس اغ نبى محمّد لن
وآله اجمعين ۞ قال الشيخ الامام الأجدّ الزاهد
كُوِلْ وركَّاتَى كابيه اَغَنْدِيكَ وَوْغ تُوهَا كغ اِمَامْ كغ اَكُغ كغ ڤرتاڤ كغ
ابو الليث محمّد بن ابى نصر بن ابراهيم
اَجُاجُلوك ابو لَيْث محمّد اَرَنَىْ كغ انق اَبِى نَصَرْ ڤُوتُ اغ ابراهيم اغ
السمرقندىّ رحمة الله عليه ۞ مسئلة
سَمَرْقَنْدِ اَرَنَىْ دَيْسَانَىْ كغ سِنُغ رَحْمَةْ دَيْنِغ الله اِغَنَسَىْ ايک مَسْئلَه
اذا قيل لك ما الايمان فالجواب * أٰمَنْتُ بالله
تَتْكَلَ تِنَكَوْنَنْ اغ سِيرَ اڤ اِيمَانْ مک جَوَابَىْ اَغَنْدَلْ اِسُن اغ الله لن

a) Conf. Sura 7, 125 et 28, 83.

وملائكته وكتبه ورسله

اغندل اسن اڠ ملائكة لن اغندل اسن اڠ كتاب لن اغندل اسن اڠ

واليوم الآخر[a] والقدر خيره وشرّه

أتوسن لن اغندل اسن اڠ ديينا كڠ ... لن اغندل اسن اڠ أنتڠ بچيک لن

من الله تعالى ۞ مسئلة اذا قيل لک وكيف

آل سكيڠ الله تعالى ايک مسعله تتكال تنكونن اڠ سير لن كاى اف اڠ

تؤمن بالله فالجواب إنّ الله تعالى

سير اغندل اڠ الله مک جوابى ستهونى الله تعالى ايک آس اڠ

أحد واحد حيّ عليم قدير سميع

ذاتى لن آس اڠ صفاتى كڠ أرف كڠ آغوكان كڠ كوس كڠ امهس

بصير مريد متكلّم باقٍ خلّاق ربّ بلا

كڠ انغالى كڠ آكرس كڠ آغندک كڠ لغڠغ كڠ آندديكاكن ڤغيرن آور

شريك له ولا ندّ ولا ضدّ * ليس كمثله شيء

سكوڟ .... لن اور تيتبلغن لن اور للونن آورن أقماتى سوچ [2] لن اى

وهو السميع البصير[b] ۞ مسئلة اذا قيل لك كيف

ايک امهس انغالى ايک مسعله تتكال تنكونن اڠ سير كاى اف سير

---

a) Conf. Sura 2, 285; 4, 135.

b) Sura 42, 9.

نُؤمن بالملائكة فالجواب انّ الملائكة

اڠندل اڠ سَكَيْهَىْ ملائكة مك جَوَابَىْ سكيهى ملائكة ليك اَوْرَنْ٢ لن

أصناف ومنهم حَمَلَةُ العرش[a] ومنهم

سَتَڠَه ملائكة ايك كابيه اَنَڠْكُڠ عَرَسْ لن ستڠه ملائكة ليك كابيه

حافّون[b] ومنهم روحانيّون ومنهم

اَڠِدَرِدَرَكَنْ لن ستڠه ملائكة ايك كابيه اَبَڠْسَ ڤَوَا لن ستڠه ملائكة ايك

كَرُوبيّون ومنهم سَفَرَةٌ أى * جبرائل

كابيه اَبَڠْسَ كُرُبْ لن ستڠه ملائكة ايك كابيه ابڠس سَفَرَه تَكَسَىْ جَبَرَئِل

وميكائل[c] واسرافيل وعزرائيل عليه السلام ومنهم

لن ميكَائِل لن اِسْرَافِيلْ لن عِزْرَائِيل لِڠَنَسَىْ كڠ سَلَامَتْ لن ستڠه ملائكة

حَفَظَة ومنهم كَتَبَة وغير

ايك كابيه حَفَظَهْ لن ستڠه ملائكة ايك كابيه اَنُنْوِلِيسِى لن لِيَانَىْ سكڠ

ذلك كلّهم مخلوقون عبيد الله

مڠكونو ايك سكيهى ملائكة ايك كابيه دِينَدَيْكَاكَنْ كَوُلَنِڠ الله اَوْر

لا يوصَفون بذكورة ولا بأُنوثة

صِنِڤَاتَكَنْ ملائكة ايك كابيه كَلَوَنْ لَنَڠْ لن اور صِنِڤاتكن كلون وَدَوْن لن

---

a) Conf. Sura 40, 7.

b) Conf. Sura 39, 75.

c) Conf. Sura 2, 92.

وليس لهم شهوة ولا نفس ولا أب

اور ملائكة ايک كاييه اَنْدُوَيْنِي شَهْوَةْ لن اور نَفْسْ لن اور باڤ لن

ولا أُمّ * ولا يَعصون الله ما

اور ايبُ لن اور دَوْرَكَ ملائكة ايک اڠ الله بارڠ ڤَكَوْنَني اڠ ملائكة

أمرهم ويفعلون ما يُؤمَرون[a]

ايک كاييه لن اَكَوَيْ ملائكة ايک كاييه بارڠ كڠ كِنَوْنَاكَنْ اَتَاوِي اَسِهْ اڠ

ومحبّتهم شرط الايمان وبغضهم

ملائكة ايک كاييه تَدِي شَرَطْ اِيمَانْ لن اَسَڠِهْ اڠ ملائكة ايک كاييه

كُفْر ۞ مسئلة اذا قيل لك وكيف تؤمن

تَدِي كُفُرْ ايک مَسْئَلَهْ تتكال تِنَكَوْنَنْ سير لن كلى اڤ سير اَڠَنْدَكَنْ اڠ

بالكُتُب فالجواب إنّ الله تعالى أنزل كتابًا

سكيهى كتاب مك جَوَابَيْ سَنُهُونَيْ الله تعالى اَنُورُنَاكَنْ الله تعالى اڠ كِتاب

على أُنبيائه من بني آدم وهي

اتس اڠ نبى سكيهى تِبَنَيْ سكڠ انق ڤُوتْ اَدَمْ لن اى ايک

منزلة غير مخلوقة قديمة غير تناقُض ومن شكّ

تِنُورُنَاكَنْ دودو مَخْلُوق قَدِيمْ اور قَلَاوَنَنْ لن سِڠْسَاڤَ اَشَكْ ووڠ ايک اڠ

---

a Sura 66, 6.

فيها من آية او كلمة فقد كفر ۞

جرونى كتاب ايک سکغ ساآيةْ اتو ساكلمةْ مک ستهونى تدى كفر ووغ ايک

مسئلة اذا قيل لک وكم كتابا أنزل

ايک مسئله تتكال تنكونن سير لن فر كتاب كغ تنورناكن دينيغ

الله تعالى على أنبيائه فالجواب مائة وأربعة كتب

الله تعالى اتس اغ سكيبهى نبى مک جوابى ساتس لن فقتْ كتاب لن

وأنزل الله تعالى منها عشرة كتب على آدم

انورناكن الله تعالى ستغهْ سکغ سفوله كتاب اتس اغ نبى ادم

عليه السلام وأنزل الله تعالى خمسين كتابا على

اغتنسى كغ سلامةْ لن انورناكن الله تعالى سيكتْ كتاب اتس اغ نبى

شيث عليه السلام وأنزل الله تعالى ثلثين كتابا

شيث اغتنسى كغ سلامت لن انورناكن الله تعالى تكغ ثوله كتاب اتس

على إدريس عليه السلام وأنزل الله تعالى عشرة

اغ نبى ادريس اغتنسى كغ سلامة لن انورناكن الله تعالى سفوله

كتب على ابرهيم عليه السلام وأنزل الله تعالى

كتاب اتس اغ نبى ابراهيم اغتنسى كغ سلامة لن انورناكن الله تعالى

التورية على موسى عليه السلام وأنزل الله

كتاب تورية اتس اغ نبى موسى اغتنسى كغ سلامة لن انورناكن الله

تعالى الإنجيل على عيسى عليه السلام وأنزل

تعالى كتاب اِنْجِلْ اتس اغ نبي عِيسَى اغتنسى كغ سلامة لن انورناكن

الله تعالى الزبور على داوود عليه السلام وأنزل الله

الله تعالى كتاب زَبُوْر اتس دَاوُوْدْ لڤاتنسى كغ سلامة لن انورناكن الله

تعالى القرآن على محمّد المصطفى صلّى

تعالى كتاب قُرَانْ اتس اغ نبي مُحَمَّدْ كغ ڤنيله سِنُغ رَحْمَةْ دينغ

الله عليه وسلّم ۞ مسئلة اذا قيل لك وكيف

الله اغتنسى لن سلام ايک مسئله تتكال تنكونن سير لن كاي اڠ سير

تؤمن بالأنبياء فالجواب أوّل الأنبياء آدم

اغندل اغ سكيهي نبي مک جوابى وِوِيتَانَيْ سكيهي نبي ايک نبي ادم

عليه السلام وآخر الأنبياء محمّد صلّى

اغتنسى كغ سلامة لن وَكَاسَنَيْ سكيهي نبي ايک نبي محمّد صلّى

الله عليهم أجمعين وكلّهم

الله عَلَيْهِ كغ سِنُغ رَحْمَةْ دينغ الله وَوْغ ايک كابيه اُتَاوِى ووغ ايک

كانوا مُخْبِرين ناصحين صادقين

كابيه اَتَانَيْ اَمَرْتَاكَاكَنْ اَڤْتُوتْر ووغ ايک كابيه آ.... ر ايک كابيه وِرْتَانَيْ

فاهين آمرين[a] أمناء الله تعالى

اَيْڠْكَ كابيه اَكُوىْ لارڠ اَكَنْ كابيه اكوى بَيْچِك كَنْدَلْ دَيْنِڠْ الله تعالى

معصومون من الزلل والكبائر

رِنْكَسْ نبى ايك كابيه سكڠ دَوْسَ چِلِك لن دوس گَڠْدَىْ اتاوى اَسِهْ

ومحبّتهم شرط الإيمان وبغضهم من

اڠ نبى ايك كابيه دَدِى شرط اِيمَانْ لن كَسْڠِةْ اڠ نبى ايك كابيه

الأوّلين والآخرين كُفْرٌ ۞ مسئلة اذا

سكڠ ثِيهِنْ لن كڠ كارِنِىْ ددى كُفُرْ ووڠ ايك ايك مسئلة تتكالا

قيل لك وكم كانوا من أصحاب الشرائع

تنكونن سير لن قِرَ لنَانِىْ سكڠ سكيهى نبى كڠ اَنْدُوْيِنِ شَرِيْعَةْ

فالجواب ستّة آدم ونوح وابرهيم وموسى

مك جوابى نَنَمْ كڠ ثِيهِنْ نبى ادم لن نُوح لن ابراهيم لن موسى لن

وعيسى ومحمّد صلوة الله عليهم أجمعين

عيسى لن محمّد كڠ سنڠ رحمة دينڠ الله لِڠَتَسْ ووڠ ايك كابيه لن

وكلّ شريعة منسوخة بشريعة محمّد صلعم

سكيهى شريعة ايك ... دينڠ شَرِيْعَتِىْ نبى محمّد صَلَّى الله عَلَيْهِ وسَلَّمَ

---

a) Conf. Sura 9, 118.

مسئلة ✿ وشريعته باق الى يوم القيامة
ايک مسئله ... اتاوی شريعتی نبی محمّد ايک لغڠ تکا مارغ دين قيمة
اذا قيل لک وکم كانوا من الانبياء
تتکال تنکونن سير لن ڤر انانی ووغ ايک کابيه سکغ سکيهی نبی
کلّهم فالجواب مائة ألف وأربعة وعشرون ألف نبی ✿
ايک کابيه مک جوابی ساتس ايو لن ڤت ليکر ايو نبی
مسئلة اذا قيل لک وکم كانوا من
ايک مسئله تتکال تنکونن سير لن ڤر انانی ووغ ايک کابيه
الأنبياء المرسلين فالجواب ثلاث مائة وثلاثة عشر
سکغ سکيهی نبی کغ اغوتس مک جوابی تيکغ اتس لن تکولس
مرسلين ✿ مسئلة اذا قيل لک أسماءهم وعددهم
اتوسن ايک مسئله تتکال تنکونن سير اتاوی اغوکان ارنی نبی ايک کابيه
لنا شرط الايمان أم لا فقل
لن وولغنی کابيه اغ کيت ددی شرط ايمان اتوا اور مک اغوجڤ سير
أسمائهم وعددهم ليس عندنا
اغوکان ارنی نبی کابيه لن وويلغنی ووغ ايک کابيه اور اغ کيت ددی
شرط الايمان لقوله تعالى *فمنهم من
شرط ايمان کرن انديکانغ الله تعالى مک ستغه ووغ ايک کابيه سن

قصصنا عليك ومنهم من

وَرْتَاكَاكن اغ سير يا محمّد لن ستغه سكغ ووغ ايک كابيه كغ اور سُنْ

لم نَقْصُصْ عليك ☆[a] مسئلة. اذا قيل لك وكيف

وَرْتَاكَاكن اغ سير يا محمّد ايک مسئله تتكال تنكونن سير لن كاى اق

تؤمن باليوم الآخر فالجواب إنّ الله تعالى يُميت

سير اغندل .... مک جوابى سَتُهُونَىْ الله تعالى آمَاتَيْنِى اغ

الخلق كلّهم إلّا من كانوا فى الجنّة والنار

سكيهى مَخْلُقْ سكاَبَيْهِىْ اَغِغ ووغ كغ آنَانَىْ اغ دالَم سَوَرْگا لن نَرَكَ مک

ثمّ يُحْيِيهم ويحاسبهم ويحكم بينهم

اِغُورِقَاكن ووغ ايک لن كُنِيرَ[2] ووغ ايک كابيه لن اِغُوكوماكن اَنْتَرَانَىْ ووغ

بالعدل فمَن كانوا من

ايک كابيه كَلَوِن آدِيلِغ الله مک سِغساق اَنَ ووغ ايک سكغ سكيهى

الملائكة والجنّ فإنّهم يتناسون فمن كان

ملائكة لن آجِنْ مک ..... ثِنَاتَيْن مک سغساق آنَ ووغ

منهم فاسقًا لم يَبْقَ فى النار بعد الحساب

ايک كابيه فاسَيْق اور لَغْكَغْ اغ دالم نارک سَوُسَى كُنِيرَ[2] اتاوى

a) Sura 40, 78.

وأمّا المؤمنون في الجنّة خالدون

اَنڤون سكيهى ووڠ مُؤْمِن ايک اڠ دالم سُوَرْڬا حَالِ لَڠْڬِڠْ ووڠ ايک

وأمّا الكافرون في النار خالدون

كابيه اتاوى انڤون سكيهى ووڠ كافِر ايک اڠ نَرَكَ نارَكَ حالِ لڠڬڠ لن

ولا يُفْتَنَان الجنّة والنار ولا أهلهما

اور رِنُوسَک كَرُوْنَى سُوَرْڬَ لن نَرَکَ لن اور رُسَکْ اِسَنَى كروني لن

ومن شكّ في شيء من هذه الأشياء فقد كفر ۞ مسئلة

سڠساني آشَکْ اڠ سَوِجِ ٢ سكڠ فِرْكَرَ ايک مک ستهوني كُفُرْ ايک مسئله

اذا قيل لك وكيف تؤمن بالقدر

تتكال تنكونن سير لن كلى اڤ سير اڠندل اڠ تُنْتُڠْ بَاجِک لن

خيره وشرّه من الله تعالى فالجواب إنّ الله تعالى خلق

آلاَنى سكڠ الله تعالى مک جواڤى ستهوني الله تعالى آنْدَدِيْكاكن اڠ

الخلق وارشدهم الى الهُدَى

مَخْلُوْق لن انُونْتاكن اڠ ووڠ ايک كابيه مارڠ دَدَلَنْ بَنَرْ لن آكَوْن

وأمر ونهى وخلق اللوح والقلم

آكَوِى بَاجِک لن آلِيَاڠ ڤڠڬوى آلَ لن انددِيكاكن آلَوح لن قلَمْ لن آكَوْن

وأمرهما أن يكتبا أعمال العباد والطاعة

الله اڠ كَرُونَى ايک .... ڤڠڬاوِيَنَى اڠ كَوُلَ لن بَكْتِ ايک

بقضاء الله تعالى وقدره في الأزل والعصيان

كَلَوِنْ قَرِيْنته اغ الله تعالى لن تَقْدِيْرَىْ اغ دلم آزلْ اتاوى تَوْرَكَ اِيكُ

بقضاء الله تعالى وقدره في الأزل ولكن ليس

كَلَوِن قَرِيْنته اغ الله تعالى لن تَقْدِيْرَىْ اغ دالم ازل لن تَتَفْ اور كلون

برضائه وهم يثابون على الخير

رِضَا اغ الله لن كِنَنْتجَر ووغ ايك كابيه اتس بَچِيك لن

ويعاقبون على الشرّ وكلّ ذ .... بوعده

.... اتس اَلْ لن سكيهى .... ايك كَلَوِن جَغْم كُنْتجَرنْ

وواعيده ۞

لن جَغْم سِكْسَانَىْ

وأمّا المؤمنون فى الجنّة خالدون

انقون سكيبهى ووغ مؤمن ايک اغ دالم سورݢا حال لغݢغ ووغ ايک

وأمّا الكافرون فى النار خالدون

كابيه لتاوى انقون سكيبهى ووغ كافر ايک اغ ننلم ناركَ حال لغݢغ لن

ولا يفتنان الجنّة والنار ولا أهلهما

اور رنوسک كرونى سورݢ لن نرک لن اور رسک اسنى كروفى لن

ومن شكّ فى شىء من هذه الأشياء فقد كفر ۞ مسئلة

سغسانى آشک اغ سوج ٢ سكغ فركر ايک مک ستهونى كفر ايک مسئله

اذا قيل لك وكيف تؤمن بالقدر

تتكال تنكونى سير لن كلى اف سير لغندل اغ انتغ بچيک لن

خيره وشرّه من الله تعالى فالجواب إنّ الله تعالى خلق

آلانى سكغ الله تعالى مک جوابى ستهونى الله تعالى آندديكاكن اغ

الخلق وارشدهم الى الهدى

مخلوق لن انونداكن اغ ووغ ايک كابيه مارغ ددلن بنر لن آكون

وأمر ونهى وخلق اللوح والقلم

آكون بچيک لن آپكه ڠڠكوى آل لن انددیكاكن اللوح لن قلم لن آكون

وأمرهما أن يكتبا أعمال العباد والطاعة

الله اغ كهنى ليک .... ڠڠكلاهنى اغ كول لن بكتى ايک

بقضاء الله تعالى وقدره في الأزل والعصيان

كَلَوْنْ قَرْيْنته اڠ الله تعالى لن تَقْدِيْرَىْ اڠ دلم آزلْ اتاوى تَوْرَكْ اِيكْ

بقضاء الله تعالى وقدره في الأزل ولكن ليس

كَلَوْن قَرْيْنته اڠ الله تعالى لن تَقْدِيْرَىْ اڠ دالم ازل لن تَنَتِيْف اور كلون

برضائه وهم يثابون على الخير

رِضَا اڠ الله لن كِنَنْجَر ووڠ ايك كاييه اتس بَيْچِك لن

ويعاقبون على الشرّ وكلّ ذ .... بوعده

.... اتس آلْ لن سكيهى .... ايك كَلَوْن جَغْنِچ كُنْجَرَنْ

وواعيده ۞

لن جَغْنِچ سِكْسَانَىْ

VERTALING.

In den naam van Allah, den barmhartige, den ontfermer.

De lof aan Allah, den Heer der Werelden! Het volgend leven is voor de godvruchtigen! De zegen en de vrede over Zijnen Gezant Mohammed en over diens geheele familie!

De Weledele Eerwaarde heer Imâm (genaamd) Abu'l-Laith Mohammad ibn abi Naçr ibn Ibrahim Samarkandi, — Allah's barmhartigheid over hem, — zegt:

(1) Wordt u gevraagd: Wat is het geloof? dan zij het antwoord: Ik geloof aan Allah, aan zijne engelen, aan zijne boeken, aan zijne gezanten, aan den jongsten dag, en aan de macht, zoo het goede als het kwade (komende) van Allah taâla.

(2) Wordt u gevraagd: Hoe gelooft gij aan Allah? dan zij het antwoord: Waarlijk Allah taâla is één (van aard), eenig (van eigenschappen), levend, kennend, machtig, hoorende, ziende, willende, sprekende, eeuwig, scheppend, een heer zonder genoot, zonder wedergade en zonder tegenhanger; „niets is aan hem gelijk; hij is de hoorende, de ziende.” [1]

(3) Wordt u gevraagd: Hoe gelooft gij aan de engelen? dan zij het antwoord: De engelen zijn verdeeld in soorten: er zijn die den Troon dragen, en er zijn die omgangen maken; er zijn van geestelijk geslacht, en er zijn cherubs; er zijn die boekhouden, namelijk Gabriël, Michaël, Rafaël en Izraël — over hem de vrede —; en er zijn die memoriseeren, en anderen die opschrijven, en zoo meer. Zij allen zijn geschapen als dienaren van Allah; zij worden niet onderscheiden in mannelijke en in vrouwelijke wezens, en zij hebben geene begeerten en geene driften: noch vader, noch moeder; „zij zijn niet wederspannig aan Allah, wat hij hen ook laat doen, maar verrichten wat hun bevolen wordt.” [2]. Hen lief te hebben is voorwaarde van het geloof; hen te haten is ongeloof.

(4) Wordt u gevraagd: Hoe gelooft gij aan de boeken? dan

---

[1] Woorden van Korân 42, 9.

[2] Korân 66, 6

[illegible]

gen hunner hebben wij u verteld, en van sommigen hunner ebben wij u niet verteld» (o Mohammad).[1]

(11) Wordt u gevraagd: Hoe gelooft gij aan den jongsten dag? dan zij het antwoord: Waarlijk Allah taâla doet al het geschapene sterven, behalve hen die in het paradijs zijn, en in de hel; daarna doet hij hen herleven en zich verantwoorden, en spreekt hij rechtvaardig recht over hen uit. En alwie van de engelen en van de djins . . . . ; maar wie hunner slecht is, die blijft niet over in de hel na de verantwoording. Wat de geloovigen betreft, zij verblijven in het paradijs; wat de ongeloovigen betreft, zij verblijven in de hel. Noch het paradijs, noch de hel zal verstoord worden, noch beider bewoners. Wie twijfelt aan een dezer zaken, is waarlijk ongeloovig.

(12) Wordt u gevraagd: Hoe gelooft gij aan de macht, zoo het goede als het kwade (komende) van Allah taâla? dan zij het antwoord: Waarlijk Allah taâla schept het geschapene en wijst hun den weg; hij beveelt (het goede) en verbiedt (het kwade); hij schiep Tafel en Pen, met bevel om op te schrijven de werken der dienaren; de gehoorzaamheid volgens het besluit van Allah taâla en volgens zijne macht in de eeuwigheid; en de wederspannigheid volgens het besluit van Allah taâla en volgens zijne macht in de eeuwigheid, doch niet volgens zijn welbehagen. Zij worden beloond voor het goede, en gestraft voor het kwade, en alle . . . . volgens zijne beloften en zijne bedreigingen.

---

[1] Korân 40, 78.

TER HERINNERING

AAN

P. A. LEUPE.

DOOR

Dr. Th. Ch. L. WIJNMALEN.

Toen in de vergadering van het Bestuur van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, den 25en Febr. ll., mededeeling werd gedaan van het overlijden van den heer P. A. Leupe, werd de wensch uitgesproken dat aan de nagedachtenis van dezen Oud-Majoor der Mariniers, een der oudste en verdienstelijke leden van het Instituut, een woord van hulde door steller dezer regelen zou worden gebracht.

Gaarne heeft hij die taak aanvaard, en te eer, daar hij zoodoende tevens een gering blijk van erkentelijke waardeering kon geven voor de vele bewijzen van levendige belangstelling en welwillende medewerking, welke zoowel het Instituut in 't algemeen als hem, Secretaris, tevens Redacteur der »Bijdragen«, ten deel vielen van wijlen het verdienstelijk Medelid. [1]

Pieter Arend Leupe, zoon van Johannes Leupe en Cornelia Eland, werd den 22en December 1808 te Haarlem geboren. Op zeer jeugdigen leeftijd had hij het verlies zijner beide ouders te betreuren; zijne moeder stierf, toen hij nauwlijks eenige weken oud was; den 28en April 1816 overleed zijn vader, die eenige jaren te voren een tweede huwelijk had aangegaan.

Zeer vroeg werd Leupe ter schole gezonden te Laren, in Gelderland, waar hij eenige jaren bleef, waarna hij te Haarlem

---

[1] Vgl. het levensbericht in de Nieuwe Rotterd. Courant overgenomen in het Tijdschrift voor Ned. Indië, 1881, afl. Maart, blz. 233 vlg. en »Een woord bij het graf van P. A. Leupe, door A. A. Vorsterman van Oijen« in de Ind. Gids, April 1881, blz. 761.

terugkeerde en er nog korten tijd eenig, hoewel niet veelbeteekenend, onderricht genoot in de gewone vakken van het toenmalig lager onderwijs.

Aanvankelijk voor het beroep zijns vaders, die eene groote grutterij had, opgeleid, kreeg hij 't eerste onderricht in het vak te Haarlem zelf, daarna te Utrecht, van waar hij na een verblijf van twee jaren in de ouderlijke woning terugkeerde. Allengs echter naderde de tijd, dat hij in de termen viel van te moeten deelnemen aan de loting voor de nationale militie en gaf hij zijne moeder te kennen, dat, zoo hij een dienstplichtig nummer trok, hij besloten had in persoon op te treden en geen remplaçant te willen hebben. Hoe zijne stiefmoeder er ook bij hem op aandrong dit denkbeeld uit het hoofd te zetten, niets mocht baten; en toen nu eindelijk dat oogenblik in 1827 was gekomen en hij werkelijk een dienstplichtig nummer trok, verzocht hij aanstonds bij de rijdende artillerie in dienst gesteld te worden. Maar groot was zijne teleurstelling, toen hij vernam, èn dat hij voor dat wapen een paar duimen te klein was èn dat bovendien daarbij geene lotelingen werden ingedeeld. Goede raad was duur. Aanvankelijk, 1 Mei 1827, bij de 1e afdeeling Infanterie ingedeeld, ging hij op voorstel van den toenmaligen generaal-majoor van Boecop reeds twee maanden daarna, 31 Juli, bij het korps mariniers over en verbond hij zich bij dat wapen voor den tijd van zes jaren, zeer tegen het verlangen zijner moeder.

Na gedurende een paar maanden te Amsterdam in garnizoen te zijn geweest, vertrok Leupe met nog twee andere jongelieden, die met hem bij het korps mariniers waren overgegaan, naar Rotterdam om aldaar in den wapenhandel geoefend en weldra op het fregat »Sumatra«, dat bereids in dienst was gesteld, ingescheept te worden.

Was de overgang uit het ouderlijk huis in de kazerne groot, nog grooter was het verschil tusschen het kazerne- en het scheepsleven; het laatste was destijds minder aangenaam, toen er tusschen het volk aan boord een groot onderscheid was op te merken. Meestal bestond, met uitzondering der stuurlieden, het minste gedeelte uit Nederlanders; de overigen waren vreemdelingen, meestal Nooren, Zweden, Oostfriezen, enkele Engelschen en Amerikanen. Gewoonlijk echter was het getal vrijwilligers niet zoo groot dat alle plaatsen bezet konden worden; men deed dan een beroep op de detentie huizen, waar aan hen, die door geen al te zware delicten tot gevangenisstraf

veroordeeld waren, onder toezegging van vermindering van straftijd, gelegenheid werd gegeven dien tijd aan boord van Z. M. schepen van oorlog door te brengen.

Het is dus wel aan te nemen, dat onder zulke omstandigheden een flink Hollandsche matroos niet spoedig er toe overging om in den zeedienst te treden en liever, al ware het ook buiten 's lands, ter koopvaardij ging varen.

Bij het korps mariniers daarentegen kon niemand in dienst treden, die op deze of gene wijze met de Justitie kennis had gemaakt. Van daar dikwijls botsingen tusschen de verschillende partijen, terwijl het geen betoog behoeft, dat de krijgstucht zelfs zeer streng moest wezen om er orde en tucht onder te handhaven. Over het geheel was deze toestand voor iemand, die, gelijk onze jonge Leupe, gevoelde, dat hij tusschen een aantal der hem omringende personen niet op zijn plaats was, ver van aangenaam en ontnam dit ook nog al veel van zijne illusiën, die hij zich had gevormd in het vooruitzicht van vreemde landen, volken enz. te zien.

Leupe schikte zich echter in zijn toestand, te eerder, toen hij mocht opmerken, dat men hem van anderen wist te onderscheiden, waartoe ook zijn ordelijk gedrag alleszins aanleiding gaf.

Nog levendig herinneren wij ons de opgewektheid van Leupe, wanneer hij later op vergevorderden leeftijd iets meedeelde uit de eerste jaren van zijn marineleven. Karakteristiek, ook voor zijn volgend leven, is onder anderen het verhaal dat hij deed, dat hij, menigmaal bij dezen of genen officier geroepen om het een of ander af te schrijven of wel eenige andere kleine diensten te bewijzen, beleefdelijk voor de belooning bedankte in den vorm van het aanbod: „ga bij den bottelier een oorlam halen”; daarentegen verzocht hij — zooals dit doorgaans het geval was — een of ander boek, waarop zijne aandacht aan boord gevallen was, waarbij hij nooit eene weigering ondervond.

Rijk aan wisselingen was het tijdperk van 1828—1836 in Leupe's leven. Nu eens vertoefde hij hier, dan weder elders; in de jaren 1828 en 1830 vinden wij hem aan boord van het fregat „Sumatra”, dat 15 Mei 1828 uit Hellevoet zeilde en van 20 October 1829 tot 11 Juni 1830 nog een tweeden kruistocht deed, tusschen Europa, Afrika en Amerika [1]. Den 23en December 1829 was Leupe tegenwoordig bij de expeditie op de kust

---

[1] J. J. Backer Dirks, De Nederlandsche Zeemagt, enz. IV, 379.

van Guinea, Kormantijn [1], terwijl hij later bij het uitbreken der Belgische onlusten mede een werkzaam deel aan de krijgsverrichtingen nam. Toen de „Gier” en de „Panter” met drie kanonneerbooten naar Antwerpen waren gezonden, werd deze marine macht weldra vermeerderd door de fregatten „Euridice” en „Sumatra”, doch na slechts even voor Antwerpen gestooten te hebben, zonk dit laatste schip onmiddellijk; de manschappen werden den 7en September 1830 ontscheept en te Dendermonde in garnizoen gehouden, waardoor zij bij den opstand op den 1en October daaraanvolgende tegenwoordig waren.

Hoe het korps, waartoe ook Leupe behoorde, zich daar ter plaatse gedroeg, en later ook een werkzaam deel nam aan de krijgsverrichtingen bij de Belgische onlusten, vermeldt zijne „Geschiedenis der Mariniers.” [2]

Na den 1en Juli 1829 tot marinier 2e klasse bevorderd te zijn geworden, werd Leupe bij zijn terugkeer in het vaderland, den 16en October, tot fourier aangesteld. Deze laatste betrekking had hij slechts betrekkelijk korten tijd waargenomen, toen zijn Adjudant-Onderofficier, werkzaam bij den Kommandant van het korps, den Majoor de Sitter, kwam te overlijden. Deze plaatste Leupe aanstonds op zijn bureau om voorloopig de werkzaamheden van den overledene waar te nemen, waarschijnlijk wel uithoofde der goede getuigenissen ook ten aanzien van Leupe gegeven over zijn gehouden gedrag te Dendermonde. Den 6en Maart 1834 werd hij definitief tot Adjudant-Onderofficier aangesteld, 't geen voor hem eene belangrijke promotie was. Zijn chef liet het echter daarbij niet; reeds een anderhalf jaar later plaatste hij Leupe over bij het korps mariniers te Willemsoord, ten einde zich aldaar meer uitsluitend op den actieven dienst te kunnen toeleggen en hem, zoo de rapporten gunstig bleven, tot luitenant ter zee aan Z. M. te kunnen voordragen.

Met dit vooruitzicht in het verschiet verzuimde Leupe dan ook niet werkzaam te wezen en zooveel mogelijk te trachten het op die hoogte te brengen, dat, mocht hij worden opgeroepen tot het afleggen van eenig examen, hij daarop niet onvoorbereid zou verschijnen. Het kostte hem veel moeite en inspanning;

---

[1] Zie Het Leven van J. F. D. Bouricius, door Q. M. R. VerHuell in Ber. over zeevaartk. 1859. 2e Afd. 172.

[2] Vergelijk bl. 131 en vlg.

want hij was er maar al te wel van overtuigd, hoeveel hem daartoe nog ontbrak wegens het betrekkelijk gering onderricht dat hem in zijne jeugd was ten deel gevallen; doch het vooruitzicht nog eens de épaulet te verwerven, gaf hem moed en ijver om alle zijne krachten in te spannen.

In het voorjaar van 1836 viel hem die onderscheiding te beurt bij Z. M. besluit van 31 Jan. nº. 114. Het was voor Leupe een aangrijpend oogenblik, waaraan hij later met zelfvoldoening kon terugdenken, toen hij, met ingang van 1 April 1836 tot 2en Luitenant bevorderd, op dien datum opgeroepen werd om in handen van den Kommandant den gevorderden eed af te leggen voor het front van het te Rotterdam aanwezig gedeelte van het korps, bij welke gelegenheid zijn chef een hartelijk woord tot hem richtte en de verzamelde manschappen aansprak om hen er op te wijzen, dat het voorbeeld van Leupe bewees hoe men van marinier 3e klasse den rang van Luitenant zich kon verwerven.

Te Willemsoord bij het detachement in dienst gesteld, begaf hij zich derwaarts, terwijl hij 1 Januari 1837 geplaatst werd als kommandant van het detachement mariniers aan boord van Z. M. fregat „Algiers". Welken indruk die plaatsing bij hem moest achterlaten, kan blijken uit zijne mij meermalen gegeven verklaring, „dat men voor den mast moet gelogeerd hebben om het onderscheid te gevoelen dat er bestaat tusschen longroom en tusschendeks."

Het fregat deed eerst een proeftocht en daarna als Admiraalschip een kruistocht in de Middellandsche zee en vertrok nog hetzelfde jaar naar de West-Indiën en wel naar Suriname, waar het onafgebroken tot het midden van 1839 voor Paramaribo gestationeerd bleef. In 't laatst van hetzelfde jaar in het vaderland teruggekeerd, werd het fregat buiten dienst gesteld en Leupe aanvankelijk te Willemsoord geplaatst, terwijl hij met 19 Nov. 1839 van den verderen dienst op het oorlogsfregat werd ontslagen. Hij kon toen naar het Nieuwediep als 2e Luit. adjudant vertrekken, doch zulks meende hij om redenen te moeten weigeren. Hij verkoos liever te Rotterdam te blijven, waar hij dienst deed als Administrateur der Garnizoens-Infirmerie en er tot 1846 bleef, na alvorens bij Z. M. besluit van 20 Aug. 1843 nº. 48 met ingang van 1 Oct. van dat jaar tot 1en Luitenant te zijn bevorderd.

Met 16 Oct. 1846 werd Leupe geplaatst als kommandant

van het detachement mariniers bij het Instituut te Medemblik, terwijl hem twee jaren later nog opgedragen werd aan de adelborsten eenig onderricht in de Maleische taal te geven.

Tot Juni 1850 bleef hij hier werkzaam, daar hij toen geplaatst werd op het fregat »Prins Hendrik der Nederlanden« als kommandant van het detachement Mariniers, welk schip in September naar O. I. vertrok.

Bij Z. M. besluit van 25 Dec. 1850 n°. 87 werd hij met 1 Jan. van het volgende jaar bevorderd tot kapitein en 10 Maart 1852 overgeplaatst op het transportschip »Prins Willem Frederik Hendrik« in O. I.

Kort daarna in het vaderland teruggekeerd, werd hij, na kort verlof met 25 Aug. van 't zelfde jaar ter beschikking gesteld van den Kommandant van het korps; en weldra kreeg hij het bevel over het detachement mariniers te Amsterdam, terwijl Z. M. besluit van 24 Maart 1855, n°. 61, hem met 1 April bevorderde tot kapitein 1e klasse. In 1857 volgde hij den kapitein Soer te Hellevoetsluis op en was er tevens belast met het kommandement van het garnizoen als de oudste der aldaar aanwezige kapiteins. Ruim een jaar later, in Juni 1858 werd hem het bevel over het detachement mariniers aan boord van het fregat met stoomvermogen »de Evertsen« opgedragen, welke bodem, na alvorens een proeftocht te hebben gemaakt, met de »Wassenaar«, de »Koopman«, de »Citadel van Antwerpen« en de »Vesuvius«, deel uitmaakte van een oefeningskader, onder den schout bij nacht t'Hooft. In October van evengemeld jaar vertrok het naar Porto Santo en Madeira, bezocht Cadix en Lissabon en viel den 7en April 1859 te Texel binnen, doch het verliet in Juli weder het vaderland om tot het begin van Augustus een kruistocht te doen in de Noordzee en naar Schotland. De »Evertsen« overwinterde te Lissabon en vereenigde later zich met de »Wassenaar« en de »Zeeland«, waarna de vereenigde macht onder bevel van den kapitein ter zee Wipff in den zomer van 1860 de Middellandsche zee binnenstevende en Tunis bezocht, van waar de reis naar Malta werd voortgezet. Hier vernam men het uitbreken der onlusten op de kust van Syrië, waarop de »Wassenaar« en de »Zeeland« onverwijld vertrokken om met de Franschen en Engelschen mede te werken »tot het beteugelen van de moordzucht der bevolking, waarvan zooveel Christenen het slachtoffer geweest waren.« Jammer dat de »Evertsen« door ongemak aan de schroef naar Toulon moest,

want hij was er maar al te wel van overtuigd … schepen,
nog ontbrak wegens het betrekkelijk ge… reis belemmerd
in zijne jeugd was ten deel gevalle…
nog eens de épaulet te verwerven, … de »Evertsen« kwam
alle zijne krachten in te spannen. … was hij door de aan
In het voorjaar van 1836 … aangetast, hoewel in geen
beurt bij Z. M. besluit van … 24 April 1861 ter beschikking van den
Leupe een aangrijpend oog… gesteld, ging hij weldra met tijde-
voldoening kon terugdenke… spoedig, op grond van zijn lang-
1836 tot 2en Luitenant … ouderdom, met behoud van pen-
werd om in handen v… verlaten. Hiermede verliep nog bijna
af te leggen voor he… besluit van 13 Juni 1862, no. 77,
deelte van het kor… 1 Juli daaraanvolgende, het ge-
telijk woord tot … wijze verleend met toekenning van
aansprak om her…
bewees hoe me…
zich kon verw…
Te Willer…
hij zich de…
als komm…
Z. M. fr…
moest a…
verklari…
het or…
en tu…
He…
schij…
hetz…
ona…
tio…
te…
a…
1…

den rang van Majoor.

Wis hiermede de militaire loopbaan des heeren Leupe gesloten, niet die van beoefenaar der wetenschap.

Met een enkel woord hebben wij reeds gewezen op het weinige onderricht, dat Leupe in zijne jeugd had genoten; het eenige wat hem, nadat hij de school had verlaten, was bijgebleven was de lust tot lezen en daaronder voornamelijk datgene wat de vaderlandsche geschiedenis en ons zeewezen betrof; reizen vooral naar Oost- en West-Indië behoorden mede tot zijne geliefkoosde lectuur. Toen hij eindelijk aan boord kwam, werd hem de gelegenheid geschonken om datgene met eigen oogen te aanschouwen, waarover hij nog thuis zijnde veel had gelezen. Maar de positie, waarin hij zich aan boord bevond, was juist niet zeer geschikt om daarvan veel vruchten te kunnen plukken. Niet overal toch waar het schip, waarop Leupe zich bevond, het anker liet vallen, werd aan de equipage toegestaan aan land te gaan uit vrees voor desertie, en waar het Leupe somtijds bij uitzondering vergund werd den wal te bezoeken, stond hem onbekendheid met de landstaal en ook wel eens gebrek aan geld in den weg om het een of ander merkwaardigs te gaan bezichtigen. Met 't aanleeren van 't Engelsch werd al spoedig, al zij 't ook met gebrekkige middelen, een begin gemaakt, terwijl hij het onderricht dat hij vroeger in de Fransche taal had genoten, met ijver voortzette.

Toen Leupe in de laatste dagen van 1830 te Rotterdam

1 Zie J. J. Backer Dirks, t. a. p. IV, 466.

...ggekeerd en tot korporaal aangesteld ... benoeming tot Adjudant-Onder... de tijd was gekomen om met kracht ... in te halen, waartoe hij in de eerste ... d verdiende scheepssoldij besteedde. Het ... oor zijn toenmaligen chef geopend, gaf hem ... sden arbeid, en ofschoon tot officier aange... t een examen opgeroepen te zijn geweest, had hij ... heid tot studie laten voorbijgaan, zoodat hij, ware ... examen gevorderd, het met gunstigen uitslag had ondergaan.

1837 aan boord van de »Algiers« geplaatst, verheugde hij zich over dat dit schip aanvankelijk bestemd was voor den ... enst in N. Oost-Indië, een reis die hem bovenmate aantrok; maar de bestemming veranderde; het fregat vertrok naar West-Indië. Onder de officieren, die zich aan boord bevonden, was ook de luitenant 1e klasse Stork, een man die, behalve dat hij een verdienstelijk zeeman was, een voor die dagen meer dan gewone kennis van het Maleisch en Javaansch had. Op de reis, hoewel zij niet naar Oost-, maar naar West-Indië was, beijverde genoemde officier zich zeer om aan een tweetal zijner kameraden onderricht te geven in de Maleische taal. Leupe sloot zich bij hen aan, en hoewel het Arabisch schrift hem in den beginne wel moeielijk viel, kon hij dit echter na eenige weinige maanden tamelijk wel lezen en schrijven en zette hij die studie met ijver voort.

Te Paramaribo had hij het geluk in den heer J. Critee, predikant der Luthersche gemeente aldaar, een, hoewel verwijderd, lid zijner familie aan te treffen en het was in diens bibliotheek dat Leupe gelegenheid vond zich meer met de geschiedenis dier kolonie en andere bezittingen in West-Indië bekend te maken. Zoowel met het gezin van den Predikant als met eenige andere familiën was het bezoeken eener plantage hem steeds welkom en was hij in de gelegenheid zich eenigszins met het land en volk bekend te maken en het bewerken van de voortbrengselen van den grond, zooals koffij, suiker, rotan, indigo, enz. in oogenschouw te nemen. Eene poging om door tusschenkomst van Ds. Critee ook bekend te worden met het archief der kolonie gelukte niet.

De lust tot studie, vooral van onze geschiedenis, archieven, van onze reizen naar Oost en West vermeerderde bij Leupe

en later door oogziekte geteisterd, even als de andere schepen, nog door verschillende tegenspoeden in de tehuisreis belemmerd werd [1].

Na 17 maanden afwezigheid aan boord van de „Evertsen" kwam Leupe weder ter reede van Texel. Zelf was hij door de aan boord geheerscht hebbende oogziekte aangetast, hoewel in geen hevigen graad. Met 30 April 1861 ter beschikking van den Kommandant van het Korps gesteld, ging hij weldra met tijdelijk verlof, doch verzocht spoedig, op grond van zijn langdurigen diensttijd en 50jarigen ouderdom, met behoud van pensioen den dienst te mogen verlaten. Hiermede verliep nog bijna een jaar; eerst bij Z. Ms. besluit van 13 Juni 1862, no. 77, werd hem, met ingang van 1 Juli daaraanvolgende, het gevraagd ontslag op eervolle wijze verleend met toekenning van den rang van Majoor.

Was hiermede de militaire loopbaan des heeren Leupe gesloten, niet die van beoefenaar der wetenschap.

Met een enkel woord hebben wij reeds gewezen op het weinige onderricht, dat Leupe in zijne jeugd had genoten; het eenige wat hem, nadat hij de school had verlaten, was bijgebleven was de lust tot lezen en daaronder voornamelijk datgene wat de vaderlandsche geschiedenis en ons zeewezen betrof; reizen vooral naar Oost- en West-Indië behoorden mede tot zijne geliefkoosde lectuur. Toen hij eindelijk aan boord kwam, werd hem de gelegenheid geschonken om datgene met eigen oogen te aanschouwen, waarover hij nog thuis zijnde veel had gelezen. Maar de positie, waarin hij zich aan boord bevond, was juist niet zeer geschikt om daarvan veel vruchten te kunnen plukken. Niet overal toch waar het schip, waarop Leupe zich bevond, het anker liet vallen, werd aan de equipage toegestaan aan land te gaan uit vrees voor desertie, en waar het Leupe somtijds bij uitzondering vergund werd den wal te bezoeken, stond hem onbekendheid met de landstaal en ook wel eens gebrek aan geld in den weg om het een of ander merkwaardigs te gaan bezichtigen. Met 't aanleeren van 't Engelsch werd al spoedig, al zij 't ook met gebrekkige middelen, een begin gemaakt, terwijl hij het onderricht dat hij vroeger in de Fransche taal had genoten, met ijver voortzette.

Toen Leupe in de laatste dagen van 1830 te Rotterdam

[1] Zie J. J. Backer Dirks, t. a. p. IV, 466.

bij het korps Mariniers teruggekeerd en tot korporaal aangesteld was, doch vooral na zijne benoeming tot Adjudant-Onder-officier, begreep hij dat de tijd was gekomen om met kracht het verzuimde onderricht in te halen, waartoe hij in de eerste plaats zijne aan boord verdiende scheepssoldij besteedde. Het vooruitzicht, hem door zijn toenmaligen chef geopend, gaf hem lust tot onverpoosden arbeid, en ofschoon tot officier aangesteld, zonder tot een examen opgeroepen te zijn geweest, had hij geene gelegenheid tot studie laten voorbijgaan, zoodat hij, ware er eenig examen gevorderd, het met gunstigen uitslag had kunnen ondergaan.

In 1837 aan boord van de »Algiers« geplaatst, verheugde hij er zich over dat dit schip aanvankelijk bestemd was voor den dienst in N. Oost-Indië, een reis die hem bovenmate aantrok; maar de bestemming veranderde; het fregat vertrok naar West-Indië. Onder de officieren, die zich aan boord bevonden, was ook de luitenant 1e klasse Stork, een man die, behalve dat hij een verdienstelijk zeeman was, een voor die dagen meer dan gewone kennis van het Maleisch en Javaansch had. Op de reis, hoewel zij niet naar Oost-, maar naar West-Indië was, beijverde genoemde officier zich zeer om aan een tweetal zijner kameraden onderricht te geven in de Maleische taal. Leupe sloot zich bij hen aan, en hoewel het Arabisch schrift hem in den beginne wel moeielijk viel, kon hij dit echter na eenige weinige maanden tamelijk wel lezen en schrijven en zette hij die studie met ijver voort.

Te Paramaribo had hij het geluk in den heer J. Critee, predikant der Luthersche gemeente aldaar, een, hoewel verwijderd, lid zijner familie aan te treffen en het was in diens bibliotheek dat Leupe gelegenheid vond zich meer met de geschiedenis dier kolonie en andere bezittingen in West-Indië bekend te maken. Zoowel met het gezin van den Predikant als met eenige andere familiën was het bezoeken eener plantage hem steeds welkom en was hij in de gelegenheid zich eenigszins met het land en volk bekend te maken en het bewerken van de voortbrengselen van den grond, zooals koffij, suiker, rotan, indigo, enz. in oogenschouw te nemen. Eene poging om door tusschenkomst van Ds. Critee ook bekend te worden met het archief der kolonie gelukte niet.

De lust tot studie, vooral van onze geschiedenis, archieven, van onze reizen naar Oost en West vermeerderde bij Leupe

schier met den dag. Het was voor hem dan ook hoogst aangenaam, toen hij in 1846 geplaatst werd als kommandant van het detachement mariniers bij het Instituut te Medemblik en zich ook belast zag met het onderwijs aan de Adelborsten. Het was daar dat hij ook door den omgang met mannen als Arend, Beeloo en anderen meer en meer opgewekt werd zich op de beoefening van de geschiedenis der marine en van onze Indische bezittingen toe te leggen; zij waren het die hem aanraadden het stedelijk archief te bezoeken om te zien of daar ook nog stukken voorhanden waren die op de marine betrekking hadden, daar toch Medemblik in het laatst der 16e en in den loop der 17e eeuw een stad was waar zoowel schepen ten oorlog als ter koopvaardij uitgerust werden.

„Zijne plaatsing”, zoo heet het in een levensbericht van Leupe in de „N. Rott. Cour.”, overgenomen in het „Tijdschrift voor Ned. Indië”, Maart 1881, blz. 234, „zijne plaatsing als officier-instructeur aan het Koninklijk Instituut voor de Marine te Medemblik stelde hem in de gelegenheid een eerste proef te geven van zijn taai geduld en zeldzamen tact voor onderzoekingen in oude stukken, door het in orde brengen van een belangrijk gedeelte van het stads-archief. Van zelf bracht hem dit tot de studie van het oud-hollandsch, en rustte hij niet alvorens hij ook het Latijn wist te ontcijferen, terwijl hij tevens met vrucht de Maleische taal beoefende” en ook met het onderwijs daarin belast werd. Hoever hij het zelfs daarin gebracht heeft, bleek toen hij niet enkel een voorbericht gaf bij, doch de zorg op zich nam van de uitgave van het werk van J. Buchler, getiteld: „Scheepstermen en kommando's in de Hollandsche en Maleische talen, zooals zij in Oost-Indië, op de onder Nederlandsche vlag varende schepen worden gebezigd.”

„Bovenal werd echter de kennis der Oost Indische Compagnie en van de eerste ontdekkingstochten der Nederlanders bij voorkeur het gebied waaraan Leupe zich wijdde. Geen wonder dus dat zijne boekerij zeldzame oude zeereizen telde. Op zijne reis met Z. M. fregat „Prins Hendrik der Nederlanden” naar Oost-Indië in 1850 en tijdens zijn verblijf aldaar in 1851 verschaften bedoelde boeken hem dan ook de meest geliefkoosde studie, en in Nederland teruggekeerd, werd Leupe, door zijne plaatsingen te Rotterdam en Amsterdam in de gelegenheid gesteld zijne kennis van de Oost-Indische en van marinezaken, inzon-

derheid ook van de vroegere admiraliteiten en van de ontdekkingsreizen te vermeerderen."

Wat Leupe te Medemblik en later elders bij het bezoeken en doorsnuffelen van archieven gevonden heeft, daarvan getuigen tal van opstellen, die van zijne hand in meer dan één tijdschrijft dier dagen voorkomen. En toen hij in den zomer van 1862 zijn eervol ontslag uit den dienst had verkregen, bleek het hem weldra dat men zijn ijver en lust voor de geografische en historische studiën, zijn kennis om in archieven te arbeiden, naar eisch wist te waardeeren. Op voordracht van den Rijks-archivaris werd hij den 12en Februari 1863 als tijdelijk ambtenaar bij het Rijksarchief aangesteld.

Sedert zijne benoeming aan deze onschatbare rijks-instelling begon er voor Leupe een nieuwe periode in zijn leven. Onafgebroken was hij daarbij werkzaam totdat de dood hem nog onverwacht in den morgen van den 15en Februari ll. uit het midden zijner werkzaamheid wegrukte.

Veilig mogen wij beweren dat er niet vele beoefenaren der koloniale wetenschap zijn, die den waardigen man niet hebben gekend. Zijn welwillendheid, hulpvaardigheid, was schier spreekwoordelijk, en waar zoo menigmaal zijne tusschenkomst werd ingeroepen om iemand te steunen in eenigen wetenschappelijken arbeid, ook al ware die buiten de sfeer van het Rijksarchief, nimmer werd er te vergeefs bij hem aangeklopt.

Arbeiden was altijd de lust zijns levens; van den vroegen morgen tot den laten namiddag vond men hem onverpoosd op het Rijksarchief werkzaam; ter nauwernood gunde hij zich de rust van eenige weken 's jaars. Wie hem aan den avond van zijn leven gekend heeft, weet ook dat huiselijke zorgen hem kwelden, welke een gelukkig huwelijksleven had kunnen verdrijven. Maar hem was gelukkig het geheim bekend dat in een leven, aan gezette en onafgebroken studie gewijd, het beste middel ligt om de levenszorgen, zoo al niet te doen vergeten, dan toch gelaten en kalm te dragen.

De kring zijner werkzaamheid was verre van beperkt, 't geen de breede lijst van geschriften, die wij hierachter hebben gevoegd, voldoende bewijst.

Van het tijdschrift, de "Verhandelingen en berichten betrekkelijk het zeewezen", onder redactie van J. Swart, was hij met de hh. W. Huygens, J. A. Molster, E. G. Muller, P. M. Brutel de la Rivière, A. E. Tromp een der ijverigste mede-

werkers. Eveneens verleende hij zijne hulp bij de bewerking van het biografisch woordenboek van Van der Aa. Met den toenmaligen 1en Luitenant bij het korps mariniers F. A. van Braam Houckgeest bracht „Laboranter”, dien zeker elk getrouw lezer van den „Navorscher” kent, in 1867 hulde aan zijn oude korps door eene „Geschiedenis der Mariniers van het jaar 1665 tot op heden”, aanstonds na haar verschijning naar verdienste gewaardeerd. En toen een catalogus van de kaarten, bij het Departement van Marine moest worden bewerkt en uitgegeven, droeg de Minister van Marine bij missive van 24 Juni 1867, Litt. A. no. 63, op voordracht van wijlen den directeur dier verzameling, de heer J. M. Obreen, de zorg daarvan aan den Oud-majoor der Mariniers op. Op welke wijze hij zich van de hem opgedragen taak kweet, kan de voorrede, door genoemden Directeur aan den catalogus toegevoegd, getuigen, waarin o. a. er op gewezen wordt, dat „het catalogiseren en rangschikken der kaarten en het corrigeren der proeven in zijn geheel genomen, het werk is van den heer Leupe,” terwijl de heer Obreen zich er slechts in zooverre mede heeft ingelaten, als van hem raadgeving of hulp bij dat werk werd verlangd.

„In de beschrijving der kaarten zijn, waar het kon gegeven worden, bij den titel tevens de geografische grenzen en de schaal vermeld, terwijl de opgave van de nuttige grootte der kaart èn als herkenningsmiddel èn als middel om over de uitgestrektheid der kaart te oordeelen, kan gebruikt worden. Ook de afzonderlijke plannen, op eenige kaart voorkomende, zijn met eene gelijke nauwkeurigheid als die der kaarten beschreven.” Bedenkt men hierbij, dat de catalogus zelf een boekdeel vormt van niet minder dan 1284 bladzijden druks in 8o, dan moet het wel verwondering wekken, hoe Leupe, gelijk de heer Obreen nog herinnert, „in zijn vrijen tijd dien omslachtigen arbeid ten einde gebracht heeft.”

Toen deze arbeid in 1877 het licht zag, had Leupe trouwens als tijdelijk ambtenaar bij het Rijksarchief op dit terrein zijne sporen verdiend door het bewerken en uitgeven, in 1867, van het eerste gedeelte van den inventaris van de kaartverzameling dier instelling, bevattende de zeekaarten benevens de landkaarten die tot andere werelddeelen betrekking hebben. Een korte, doch zaakrijke voorrede van de hand des heeren Leupe stelt het belang van den door hem beschreven rijken schat, welken het Rijksarchief bezit, voldoende in het licht. Bij missive

van 7 Jan. 1868, no. 240, 5e Afd., liet Z. Exc. de Minister van Binn. Zaken hem zijne „goedkeuring en bijzondere tevredenheid” betuigen „voor de zorg, welke hij aan de samenstelling en uitgave van dat werk heeft besteed”.

Deze Rijksinstelling dankt hem niet alleen de bewerking van den inventaris onzer koloniale en zeekaarten; ook heeft hij, volgens de mededeeling van den Rijksarchivaris in zijn jongste verslag, „dien onzer koloniale archieven bijna voltooid. In de laatste dagen had hij het archief van den Levantschen handel onderhanden genomen, doch de dood overviel hem in het midden zijner werkzaamheden” aan eene instelling, waaraan hij sedert 1863 verbonden was en waarbij hij, gelijk de Rijksarchivaris mededeelt, „bijzonder met de koloniale archieven, die van Marine en Oorlog, benevens de koloniale en zeekaarten belast was, waartoe zijn vroeger verblijf in Indië en zijne voormalige betrekking als officier der Mariniers en, men mag er bijvoegen, ijverige en langdurige studie hem bijzonder geschikt maakten.”

Onvermoeid mocht de brave Leupe er zeventien jaren lang werkzaam zijn, woekeren met zijn talenten en stalen ijver. De medewerking aan verscheidene tijdschriften, ook van het buitenland, breidde zich meer en meer uit; behalve in België, Frankrijk en Duitschland, onderhield hij ook in Engeland, Amerika, Spanje en Italië wetenschappelijke relatiën. Hij was langs dien weg ook gekomen tot het aanleeren van de Spaansche taal, en wist zich dus gaandeweg in zeven talen te doen verstaan [1].

Kon daarom de Rijksarchivaris niet nalaten in zijn verslag een warme hulde aan den ijverigen medearbeider te wijden, ook anderen wisten zijne verdiensten te waardeeren. De Bibliothecaris der Universiteits-bibliotheek te Leiden, dr. W. N. du Rieu, mocht bij de door hem bezorgde uitgave van Hooykaas' welbekend Repertorium, met erkentelijkheid gewag maken van de welwillende en ijverige medewerking, welke hij daarbij van den zaakkundigen Leupe mocht ondervinden.

Instellingen van wetenschappelijken aard erkenden evenzeer Leupe's arbeid. In 1856 nam de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden hem onder hare leden op. Het Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde benoemde hem in Augustus 1864 tot buitengewoon lid; sedert Juli 1856

[1] Vgl. de Maart-afl., 1881, van het Tijdschr. voor Ned. Indië, blz. 235.

was hij ook correspondeerend lid van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. De onderscheiding, hem reeds in Febr. 1848 door het Historisch Genootschap bewezen, beantwoordde hij door het doen opnemen, in de werken dier instelling, van een overgroot aantal bijdragen, voornamelijk over onze marine en koloniale geschiedenis. En wie hem in de stad onzer inwoning heeft gekend, weet ook hoe zeer hij prijs stelde op de bevordering van den arbeid van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië, dat hem sedert 1862 eerst onder zijne gewone, later onder zijne correspondeerende leden mocht tellen, terwijl hij korten tijd ook als secretaris van een der vroeger bestaande afdeelingen onzer Instelling werkzaam was. Dat de bevordering van haar doel hem ernst was, bewees hij herhaaldelijk door zoo menige koloniale studie, die in de verschillende reeksen onzer „Bijdragen" werd opgenomen, of wel afzonderlijk door ons uitgegeven. Wij herinneren hier slechts aan de door hem bezorgde uitgave van Mart. Gerr. Vries „Reize naar Japan in 1643", onder de „afzonderlijke werken" van het Instituut opgenomen, en aan „De reizen der Nederlanders naar Nieuw Guinea en de Papoesche eilanden in de 17e en 18e eeuw" — een arbeid, waarvan de Graaf Meyners d'Estrey een dankbaar gebruik heeft gemaakt bij de bewerking van zijn onlangs uitgegeven „La Papouasie ou Nouvelle Guinée occidentale."

In de laatste jaren zijns levens had hij, eveneens ter eventueële beschikking onzer Instelling, een omvangrijk historisch werk onderhanden over „onze betrekkingen met Atjeh in de 17de eeuw, volgens de papieren der Oost-Indische compagnie". Reeds waren eene menigte bouwstoffen daarvoor door hem vergaderd, en was hij tot het jaar 1641 gevorderd, terwijl het zijn plan was voorloopig er meê te eindigen, zoodra de Westkust zich aan de Atjehsche heerschappij onttrekt en het protectoraat van de O. I. Compagnie inroept, dat in 1667 een voldongen feit is. Een deel van dezen arbeid was reeds in zooverre door hem afgewerkt, dat hij aan steller dezer regelen schreef het weldra aan het Instituut ter uitgave te kunnen aanbieden, toen een onverwachte dood den 15 Februari dezes jaars, op 72jarigen leeftijd, hem in dit zijn voornemen verhinderde.

Moge dit handschrift, dat eerlang ingevolge den wensch van de familieleden, onder den hamer van den auctionaris zal worden gebracht, alsnog voor de wetenschap bewaard worden en eene

bijdrage te meer leveren van Leupe's onverpoosde werkzaamheid in het belang vooral der koloniale wetenschap.

Door hetgeen Leupe in meer dan dertig jaren voor die wetenschap verricht heeft, voor een goed deel in ons midden, zal zijn nagedachtenis bij ons in eere blijven. Wel zijn er gebreken in zijn arbeid en werkplan aan te wijzen. We mogen het niet verzwijgen, dat men onder meer gezegd heeft, dat Leupe veelal enkel bronnen, doch geen bronnen-studie geleverd heeft. Wel erkent men, dat er hoogst belangrijke stukken door hem verzameld en aan 't licht gebracht zijn; hij toonde een nauwgezette navorscher te zijn; doch eene doeltreffende bewerking der verzamelde stof meent men bij hem te missen, terwijl hij daarbij niet altijd het snoeimes der kritiek met zorg zou hebben gehanteerd. Doch men make hem hiervan geen verwijt; veeleer is het een gevolg van het gemis aan goede leiding en aan de noodige voorbereidende studiën. In ieder geval echter is hij, gelijk naar waarheid is opgemerkt, een „heerlijk voorbeeld van een *self made man*, die als eenvoudig marinier zijn loopbaan begon.”

den Haag, November 1881.

LIJST VAN WERKEN EN OPSTELLEN.

AFZONDERLIJKE GESCHRIFTEN.

J. Buchler, Scheepstermen en kommando's in de Hollandsche en Maleische talen, zoo als zij in O. Indië op de onder Nederl. vlag varende schepen worden gebezigd. Met een voorberigt van *P. A. Leupe.* Kampen, Gebr. Fels. 1848. kl. 8°.

Idem. Tweede vermeerderde en verbeterde druk. 1849. kl. 8°.

Reize naar Japan in 1643 van *Mrt. Ger. Vries.* Uitgegeven met bijlagen door *P. A. Leupe.* Met aanteekeningen van *K. F. von Siebold.* Amsterdam, Fr. Muller. 1855. 8°. (VIII, 440 blz. met gelith. kaart en facsimiles).

P. A. Leupe en *F. A. van Braam Houckgeest*, De geschiedenis der mariniers van het jaar 1665 tot op heden. Nieuwediep, L. A. Laureij. 1867. gr. 8°.

(*J. M. Obreen* en *P. A. Leupe*), Geschied- en zeevaartkundige toelichting betreffende eene kaart van de Geelvinksbaai, in de Noordkust van Nieuw-Guinea, volgens de opname van Jacob Weyland in 1705. Uitgegeven door het Departement van Koloniën, naar het exemplaar op het Rijksarchief. ('s Gravenhage, Gebr. Belinfante. 1866.) 8°.

Inventaris der verzameling kaarten berustende in het Rijksarchief. Eerste gedeelte. 's Gravenhage, M. Nijhoff. 1867. 8°.

Catalogus der verzameling van kaarten van het Ministerie van Marine. 's Gravenhage, Landsdrukkerij. 1872. 8°.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN IN TIJDSCHRIFTEN, ENZ.

Verhandelingen van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

Gregorius Everardus Rumphius, Ambonsch natuurkundige der zeventiende eeuw. Natuurk. Verh. dl. XIII.

Ook afzonderlijk verschenen bij C. G. van der Post. Amsterdam, 1871. gr. 4o.

Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van N. I.

Een aardrijkskundig tijdschrift. Aankondiging van „Ocean Highways. The Geographical Record." 3e Rks. VII. 223.

Inhoudsopgaven van de Tijdschriften toegewijd aan het zeewezen. 3e Rks. I. 536.

Cornelis Houtman's tweede reis naar Indië, 1598. 4e Rks. IV. 527.

R. van Goens, Corte Beschryvinge vant eylant Java, derselver Provintien, Landdeelinge, ryckdom en inwoonders; soodanigh 't selve nu (1656) bevonden ende geregeert werd. Medegedeeld door P. A. Leupe. IV. 357.

R. van Goens, Reysbeschryving van den weg uijt Samarangh nae de Konincklyke hoofdplaats Mataram, mitsgaders de zeden, gewoonten ende regeringe van de Sousouhounan, Koningh van Java, in 1655. Medegedeeld met eene inleiding door P. A. Leupe. III. 302.

Stukken betrekkelijk Borneo, 1635—1636, medegedeeld. III. 268.

Radicale beschrijving van Banjermassing, door den Raad van Indie, A. Baron van Hohendorff, 1757. Opgespoord door P. A. Leupe. N. Rks. IV. 151.

Stukken over Mathijs Hendriksz. Quast voor Goa, 1641, medegedeeld. N. Rks. II. 313.

Het gebeurde in Amboina. 1623. Met authentieke stukken. N. Rks. II. 23.

De verovering der Banda-eilanden in 1616 en 1621. (Oud hs. uitgegeven met eene inleiding door P. A. Leupe). II. 384.

(Artus Gyzels? en and.), Beschrijvingen van de Eilanden Banda, van de Molucse Eilanden en van de Westkust van Sumatra in 1629? Rapport, medegedeeld door P. A. Leupe. III, 73.

Het eiland Sarangnni (Rossingein) der Banda groep. 3e Rks. VIII. 81.

Kaartje van de Banda-eilanden vervaardigd door Emanuel Godinho de Eredia in 1601. Met bijgevoegden Brief door Nicolas de Montalegre aan den Admiraal Andre Furtado de Mendoça in 1602 geschreven. 3e Rks. XI. 386.

Uitbarsting van den brandenden berg op het eiland Teeuw. 1660. 3e Rks. VI. 231.

De Compagniesteen op het eiland Khoor. 3e Rks. VI. 229.

Jan Carstenz. op Nieuw-Guinea. 1623. N. Rks. II. 43.

De reizen der Nederlanders naar Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden in de 17e en 18e eeuw. 3e Rks. X. 1.

Van deze omvangrijke bijdrage verscheen gelijktijdig eene afzonderlijke uitgave bij Mart. Nijhoff, in 8o. VIII, 299 blz. met 3 uitsl. gelith. kaarten.

De Engelschen op Nieuw-Guinea 1792—1793. 3e Rks. XI. 158.

De eilandjes Commerrust, Claarbeek, Schooteroog en Vlaming. 3e Rks. XI. 160.

De Speelmansbaai van Keijts (1678) en de Speelmansbaai van de Ned. Ind. Commissie (1858) gelegen op de Z. W. Kust van Nieuw-Guinea. 3e Rks. VI. 131.

Nieuw-Guinea. 3e Rks. VI. 228.

Captain John Mc. Cluer en zijne verrichtingen om de Oost. 1790—1795. 4e Rks. I. 250.

Jacatra. 30 Mei 1619. Batavia. 30 Mei 1869. 3e Rks. III. 334.

Kaart en beschrijving der belegering van de stad Batavia, 1628. Met facsimilé der groote kaart van Berckenrode. N. Rks. II. 305.

Verhaal van de Belegeringhe der stadt Batavia in 't Konincrijk van Jaccatra, anno 1628 ende anno 1629. Door een ooggetuige. Medegedeeld door P. A. Leupe. III. 289.

Rapport over een onderzoek naar den toestand der Bataviasche Groote Rivier na de aardbeving van den 5den Januari 1699 4e Rks. II. 491.

Rapport van van Goens over den presenten staat van de Nederl. Oost-Indische Compagnie in 1655. Medegedeeld door P. A. Leupe. IV. 141.

Aern. Lintgensz, Bali in 1597. Medegedeeld door P. A. Leupe. N. Rks. I. 203.

Het Gezantschap naar Bali onder den Gouverneur-Generaal H. Brouwer, in 1633. N. Rks. I. 1.

Rapport gedaen door den Predikant J. Heurnius, aengaende de gelegentheit van 't eylandt Ende tot het voortplanten van de Christelijcke religie, en van wege de gelegentheit van Bali. Medegedeeld door P. A. Leupe. III. 250.

Raden Mas Kareta in 1778. N. Rks. I. 441.

Overname van Ternate van de Engelschen in 1803. 4e Rks. III. 202.

Het eiland Soemba in 1759. 4e Rks. III. 224.

De verdediging van Ternate, onder den Gouverneur Johan Godfried Budach, 1796—1799. N. Rks. VIII. 262.

Stukken betrekkelijk de verdediging van Ternate door den Gouverneur Willem Jacob Cranssen, 1800—1801, en de overgave van het Gouvernement aan de Engelschen op den 21 Junij 1801, door den Raad van politie aldaar. 3e Rks. V. 215.

Verhaal van het gepasseerde te Kartasoera vóór en onder de belegering, item na het demoliëren der vesting door den opperchirurgijn Aarnout Gerritsz, 1742. N. Rks VII. 102.

Eerbiedigst Rapport, door Joh. Andr. Paravicini expr. comm. over Timor, Rotty, Solor, Savol, Sumba en Borneo, aan Jacob Mossel, Gouv.-Gen. van Ned. Indië. N. Rks. IV. 216.

Besognes der Hooge Regeering te Batavia gehouden over de Commissie van Paravicini naar Timor, 1756. 4e Rks. I. 421.

Iets over eenige gedenkpenningen en andere vereeringen door of van wege de Oost-Indische Compagnie gedaan. N. Rks. VIII. 197.

Joris van Spilbergen, 1617. N. Rks. II. 381.

Jan Pietersz. Coen. 1620 – 1623. Met authentieke stukken N. Rks. II. 1.

Salomon Sweers, Raad van Indië, 1644. 3e Rks. VIII. 35

Barend Fockesz, 1676 – 1702. N. Rks. II. 371.

Willem Jansz. van Amsterdam, Admiraal, en Willem Jansz. van Amersfoort, Vice-commandeur der O. I. C. in de eerste helft de 17e eeuw. 3e Rks. VII. 298.

Pieter de Bitter, commandeur der O. I. retourvloot, 1665. N. Rks. II. 378.

De Raden van Indië van Imhoff, de Haze en van Schinne in Holland, 1741—1742. N. Rks. II. 361.

Albert Ruijl, Maleisch taalkundige. N. Rks. II. 102.

Herbert de Jager, geleerde Orientalist. N. Rks. IV. 17; 3e Rks. IV. 67.

Iets over den Nederlandschen sterrekundige J. M. Mohr te Batavia. N. Rks. VII. 160.

De Fransche schilder Piron te Batavia, 1794. 4e Rks. I. 188.

Invoering der koffijcultuur op Java, 1710—1750. Met statistieke tabellen N. Rks. II. 53.

De Kamer Amsterdam der O. I. Compagnie verzoekt de H. R. te Batavia Caue (koffie) over te zenden. 163? 4e Rks. II. 376.

Verbod van het rooken van madat te Banda. 1684. 3e Rks. VI. 127.

Kolonisatie op Java. 3e Rks. III. 102.

Aardolie van Atjeh in de 17e eeuw. 4e Rks. II. 378.

Aanteekeningen betreffende de koffij kultuur in Suriname in de eerste helft der vorige eeuw. N. Rks. VIII. 228.

Rijkloff van Goens aan de Kaap de Goede Hoop in 1657. (Rapport aan de O. I. C. uitgegeven met eene inleiding door

P. A. Leupe.) Met kaart der nieuw gevonden eilanden. III. 27.

De Orang Benoea's of wilden op Malakka in 1642. N. Rks. IV. 127.

De verovering van het fort: La Sanctissima Trinidade op Formosa in 1642, medegedeeld. N. Rks. II. 33.

Verslag eener reis van den Schipper Commandeur Willem de Flamingh naar Nieuw-Holland in 1696. Met bijlagen. N. Rks. I. 184.

Stukken over Abel Jansz. Tasman en Franchoys Jacobsz. Fisscher, 1642—1644, en de ontdekking van het Zuidland. IV. 123.

Verschillende eedsformulieren. 4e Rks. II. 511.

Staaltje van Hollandsche eerlijkheid, 1616. 4e Rks. II. 513.

De Latijnsche dissertatie van den predikant J. E. J. Capitein 1742. 4e Rks. IV. 609.

Tijdschrift voor Ind. taal-, land- en volkenkunde, uitg. door het Bat. Gen. v. K. en W.

Bijdrage tot de geschiedenis van den zeeroof in den Oost-Indischen archipel, 1800—1802. XXII. 90.

Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië.

Wetboek voor zeevarenden van het Koningrijk Makassar en Bougie. 1849, I. 305.

De staatkundige toestand der vorsten van Celebes, onder Makassar behoorende, 1771. 1873. I. 161.

Reisje uit de Preangerlanden naar de Zuidzee (Zuidkust van van Java) in het belang van het mijnwezen in 1730 ondernomen. 1875, I. 1.

De Indische Letterbode.

Proeven van Nederlandsch-Indische cartographie. IIe Jaarg. 1877. no. 1.

De eerste bibliothecaris en bibliotheek te Batavia. IIe Jaarg., 1877. no. 2.

De Indische Gids.

Vrouwen aan boord van Compagnieschepen naar Indië in 1625. IIIe Jaarg. 1881. 678.

Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht.

a. *Kronijk.* Eerste en tweede serie. Dl. II—X.

De Spiegel der Maleische taal. IV. 233.

Archief van Medemblik. V. 34, 148, 174, 423. VI. 79, 179.

Seger Fransz., kapitein der Watergeuzen. V. 146, 147.

A. P. van der Werff, Copye uit mijns vaders geschrifte. V. 184.

Brief van Johan de Witt. V. 848.

Leicester weerspreekt het gerucht, dat Elisabeth een verbond met Spanje zou hebben gesloten. V. 406.

Brief van Claes Jacobs. VI. 245.

Overwinning van M. H. Tromp voor Duinkerken. VI. 247.

Stukken betreffende M. A. de Ruyter. VI. 249.

Brieven (1572 en 1573). VI. 287.

Verzoekschrift van Simon Pietersz., leermeester in de rekenkunst. VII. 447.

Aanbeveling voor kapitein Houttuyn. VII. 453. IX. 339.

Het plaatsen van het wapen van J. A. van Riebeek in den gevel van het stadhuis aan de Kaapstad. VII. 455.

Handschrift, inhoudende verschillende stukken betreffende de Oostindische Compagnie. VIII. 268.

Brieven betreffende den Vierdaagschen zeeslag. VIII. 353.

Stukken betreffende onze Overzeesche bezittingen. VIII. 334. IX. 55.

Ontdekkingstogt noordwaarts van de grenzen der Kaapkolonie. VIII. 372.

Brieven van Don Miguel de Noronha, onderkoning van Goa. IX. 27.

Stukken betrekkelijk den handel in Indië, door J. P. Koen. IX. 58.

Alphabetische naamlijst van officieren, die bij eene compagnie wenschen geplaatst te worden. IX. 161.

Stukken betreffende Pieter Nuyts. IX. 184. X. 337.

Journaal gehouden bij den directeur-generaal Ph. Lucasz. IX. 248.

Opgave van stukken en bescheiden aangaande de heeren en heerlijke goederen van Schagen. IX 400.

Brieven van Jan van Riebeek. IX. 455.

Stukken betreffende den handel van Persie en de golf van Bengale. IX. 76, 164.

Over Zacharias Wagenaer. X. 126.

Brieven van scheepsbevelhebbers. X. 475.

Kronijk. Derde Serie. Dl. I--V.

Instructie voor den eersten commandeur aan de Kaap, J. A. van Riebeeck. II. 229.

Brieven van J. A. van Riebeeck. II. 247.

Brief van den gouv.-generaal Imhoff aan kapitein George Anson. III. 273.

Over de ambassade van Cats naar Engeland. V. 145.

Kronijk. Vierde Serie. Dl. 1—V.

Togt naar de bovenlanden van Banjermassing. V. 331.

Kronijk. Vijfde Serie. Dl. I—V.

Voordracht tot aanstelling van de scheepskapiteins Stockhouwer, Vlugt, enz. II. 291.

Over den vice-admiraal Pieter Florisz. Blom. II. 435.

Stukken betreffende het aanstellen van eenige kapiteinen bij de admiraliteits-collegien van het Noorderkwartier en die van Friesland in 1652. III. 517.

Aanbevelingen van officieren ter zee. V. 652.

Pieter van den Broecke voor Jakatra. 1619. V. 757.

Kronijk. Zesde Serie. Dl. I—VI.

Aanbeveling van kapiteins ter zee. II. 212.

Verzoek van den Lt. Admiraal M. Harpertsz. Tromp tot de overplaatsing van zijn zoon, 1643. III. 138.

Aanbeveling van den Lt. Admiraal M. Harpertsz. Tromp, tot bevordering van zijn vlagkapitein Barent Barentz. Cramer, 1643. III. 141.

Brief van den kapitein Jan Jacobsz. de Vries aan de Admiraliteit op de Maas, 1626. III. 149.

Aanbevelingen van kapiteins bij het Noorder kwartier, 1667. IV. 165.

Kruistocht in den Atlantischen Oceaan, 1615. IV. 430.

Aanbevelingen voor scheepkapiteins enz., ingekomen bij den Raadpensionaris Johan de Witt, 1653—1672. IV. 603.

Aanbevelingen voor scheepskapitein enz. VI. 504.

b. *Berigten.*

Rijklof van Goens, Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië. 1678—1681. (Memorie). V. 28.

Stukken betrekkelijk het beleg en de verovering van Malakka op de Portugezen in 1640—1641, benevens het rapport van den kommissaris Schouten over den verledenen en tegenwoordigen toestand dier stad. Uit de papieren der voormalige Oost-Indische Compagnie. VII. 128.

Beknopte historie van de voornaamste gebeurtenissen op Ceilon,

sedert de komste van de eerste Nederlanders aldaar in den jare 1602, en vervolgens van het etablisement der edele Maatschappije ten zelven eilande tot den jare 1757. VII. 330.

c. *Bijdragen en Mededeelingen.*

Voordrachten tot het aanstellen en benoemen van Vlag- en Hoofd-Officieren bij de Admiraliteit van de Maze, benevens enkele andere stukken. I. 169.

Eed bij procuratie van den Schout-bij-Nacht Snellen. I. 175.

Verzoekschrift, bij de Staten-Generaal ingediend voor de Wed[e] van den in 1653 gesneuvelden Kapitein van de Admiraliteit in het Noorder-kwartier Pieter Aryaensz. de Boer. I. 175.

Brieven van rouwbeklag door den Raad ter Admiraliteit op de Maze afgezonden. I. 179.

Toekenning van pensioen aan de dochter van den Schout-bij Nacht Jacob van Cooperen, 1742. I. 181.

Verzoek om ontslag uit de gevangenis voor den zoon van de weduwe Jan Gerbrants, in zijn leven Vice-Admiraal, 1618. I. 183.

Perpetuum mobile van Gijsbrecht Doncker, 1618. I. 184.

Zeezaken. II. 95--118.

Brieven van den Generaal-Majoor W. G. van der Hoop aan den Hertog van Brunswijk Wolfenbuttel. III. 395.

Tijdschrift toegewijd aan het zeewezen. 2e reeks.
Redactie: J. G. Pilaar en J. M. Obreen.

Bijzonder berigt omtrent den zeeslag van Gibraltar in 1607. Dl. IX. (1849), 261.

Merkwaardigheden omtrent het beleg van Oostende en het gevecht van eenige Staatsche oorlogschepen voor Sluis, in 1603. Dl. IX. (1849), 356.

Mededeelingen: Ordonnantie op het ijken der schepen, 1624. Memorie over het bouwen van oorlogschepen, 1632. Dl. IX. (1849), 399 en 402.

Mededeelingen: Over de belangrijkheid van Medemblik als oorlogshaven, 1606. Dl X. (1850), 27.

Mededeelingen: Iets over Adriaen Banckert, Capiteyn van het Collegie der Admiraliteit van Zeeland, in het jaar 1659. Dl X. (1850), 122.

Mededeelingen: Iets over den zeeslag voor Livorno, in het

jaar 1653, door den Commandeur Johan van Galen. Dl. X. (1850), 186.

Mededeelingen: Beveylinge van den zee voort zomer zaysoen 1602. Dl. X. (1850), 278.

Mededeelingen: Stukken betrekkelijk het Nieuwediep, 1648. Dl. X. (1850), 339.

Eenige brieven van Johan de Witt en Conelis Witsen aan Nicolaas Stellingwerff, over het uitloopen der schepen van de Admiraliteiten in het Noorder kwartier en die van Vriesland in Junij 1666. Dl. X. (1850), 344.

Mededeelingen: Bijdrage van het Noorder-kwartier in de uitrusting der Hulpvloot, ten behoeve van de Koningin van Engeland, in het jaar 1596. Dl. X. (1850) 389.

De overwinning op de Spaansche scheepsmagt, bij het Slaak, in 1631. Dl. X. (1850), 394.

Twee brieven van den Admiraal De Ruyter (1659). Dl. XI. (1851), 34

Brief van den Admiraal van Wassenaer (1658). Dl. XI. (1851), 283.

Verhandelingen en Berichten betrekkelijk het zeewezen en de zeevaartkunde, verz. en uitg. door J. Swart.

Iets over de retourvloot, onder bevel van Volquerius Westerwolt, als Admiraal, van Batavia naar Nederland, in het jaar 1657. 1853, 2e st., 239.

Onderzoek naar het eiland St. Helena Nova. 1854, 1e st., 38.

Het korps mariniers (The Royal marine) in Engeland. 1854, 1e st., 131.

De vestiging der Hollanders op Mauritius in 1638. 1854, 3e st., 265.

Iets naders over Mauritius. 1854, 4e st.

De reizen naar Oost-Indiën in de 17e eeuw. 1855, 4e st. 332.

Dr. Johannes Pieter Arend. 1855, 4e st. 316.

Gevecht van den Commandeur Cornelis van Quaelbergen, tegen de Engelschen, in Oost-Indiën, op den 1sten September 1673. 1856, 2e st. 182.

Particuliere seinen, bepaald door den kapitein Nicolaes Cau, bij het kruisen op de Oost-Indische Retourschepen, 1724. 1856, 4e st. 322.

De Houtmans Abrolhos in 1727. 1857, 3e st. 211.

De eilanden St. Paulus en Amsterdam. Volgens de waarne-

mingen onzer zeevaarders in de 17e en 18e eeuw, 1866. 3e st. 219.

De reizen der Nederlanders naar het Zuidland of Nieuw Holland, in de 17e en 18e eeuw. 1867. 1e st. 1, 130, 258 en 357.

De eilanden Dina en Maerseveen, in den Zuid-Atlantischen Oceaan. 1868. no. 3. 2e Afd.

Geschiedenis der mariniers. XXIX. 1869. 2e Afd. 75.

De Navorscher.

Deel II.

Mr. Claes Hendricksz. Gietermaker. 358. — Petrus Lupenius. 374.

Deel III.

Bannerets, Baronets. 316. — Gouden Eerepenning voor Barent ten Have. 260. — Geslachtlijsten verlangd. 95. — Het quae ancker slachten. 318. — Het kwartlied op oorlogschepen, Prinsen-, Graaf Maurits-kwartier, Stuur- en Bakboords-kwartier. 35. — Loegenaar. 32. — Het wapen van Makasser. 131. — Opdonderen. 382. — Oudste jaarteekening op gedrukte boeken. 360. — Pauwelion. 32. — Samoureuzen. 337. — Schilderij van Heemskerk's zeestrijd voor Gibraltar. 99. — Nicolaes Stellingwerff. 318. — Maerten Thijssen, Hollandsch Zeeuwsch Admiraal in 1644. 95. — Van Bergen, de Turfschipper van Breda. 162. — Zeevaartkundige werken. 68. —

Bijblad. Deel III.

Jan Adelaer. 114. — François Caron. 106. — Frederik Houtman. 179. — Hendricus Zwaardecroon. 165.

Deel IV.

Een schrijver over de ontdekking van Amerika. 192. — Cornelis Aquanus. 68 — Het geslacht Lupenius. 40. — Jan Matye. 100. — Een opmerkelijk stuk geschut. — Portretten en bijzonderheden van verschillende personen. 294. — Snerck schil doojers. 225. — Journael ofte Dachregister van Jansz. Tasman. 191. — Verrekijker. 101.

Bijblad. Dl. IV.

Bannerets; Baronets. 14. — Gaspar van der Bogaerde. t. a. p. 32. — Handvesten en privilegiën. t. a. p. 12.

Deel V.

Aanslag op de schepen voor de stad Grave in 1640. 248. — Admiraal Arsenberg. 306. — Adriaan Blok Maertsz. 280. — Amper. 289. — Bijzonderheden omtrent en portretten van Cor-

Deel IX.

J. de Moor en J. de Wilt. 134. — Wit metaal op Macassar. 135. — Wapen van Malakka. 135. — Willem Jansz. 135. — Prof. J. Gool en Matth. S a. Joseph. 135. — De boekdrukkers Cnoesbeeck. 166. — Regten der O. I. C. 166. — F. Caron. 168. — Stoomschip van B. Garay. 184. — C. Udemans. 269. — O. I. Compagnie. 288. — Zonderlinge titels van boeken. 291. — Graf van Homerus. 303. — Doorgraving van Holland op zijn smalst. 303. — Barnevelt. 303. — Togten naar het Noorden in 1624. 303. — De vrienden geven de vensterglazen. 315.

Deel X.

Sterfdag van H. Brouwer. 61. — Aanteekening uit de trouwboeken te Vlissingen. 61. — Zegel der O. I. Comp. 157. — Medaille op het eerste eeuwfeest der O. I. Comp. 188. — Instelling van den raad van Justitie te Batavia. 189. — G. Hulft. 195. — Naamsoorsprong van Batavia. 214. — Beloomingen' aan kommandanten van schepen. 221. — C. Speelman. 245. — Bloedverwanten van Enno Doedes. 258. — Overlandreize naar Indië, 1611. 258. — J. Blaau en Roggeveen 258. — Douwe Auckes. 258. — H. de Jager. 280. — P. Bucquoi. 283. — Merkteeken der O. I. C. 318.

Deel XI.

Laurens Bartelsz. 4. — Nederl. Zeehelden. 71. — Pitt. 133. — Jan Bart. 134. — Van Riebeek. 134. — Kapit. Cruyck. 138. — Sir Bern. de Gomme. 138. — Porcelein. 147. — A. de Solesme. 151. — Hessel Gerritsz. 152. — R. de Hooghe. 174. — Gibbons. 175. — Stalen pennen 187.

Deel XII.

Tsjienbitja. 4. — Gepantserde schepen niet nieuw. 8. — Porcelein. 8. — A. de Solesme. 12. — Zeeuwsche rotten. 28. — van Berchem. 29. — Eiland St. Borondon. 32. — Nederl. ontdekkingen. 33. — Ingekomen burgers te Vlissingen. 67. — Tweegevecht. 71. — Slaven in Oost-Indië. 73. — A. C. Ruijl. 81. — de Bucquoi. 81. — Gedicht bij de opening der algem. vergadering van? 88. — Veroverde vlaggen. 169, 302. — Begrafenispenningen. 170. — Beloouingen bij het zien van land. 202. — Begrafeniskosten in 1682. 203. — Versterkingsdrank op het schip de IJssel in 1651. 203 — Chirurgijnsbibliotheek. 219. — Where the Dutchman left his anchor. 222. — Het op den mond kloppen. 234. — Ziekentroosters-

Stereotype drukken des Bijbels in de 17e eeuw. 593. — De sanghers van den hove in den Haag. 97.

Deel XXI.

Namen van schepen en vaartuigen in het begin der 17e eeuw. 55. — Advertentiën van geboorte enz. in couranten. 131. — Oost- en Westindische houtsoorten. 224. — Harddraverijen in Noord Holland. 327. — Kaartenmakers, graveurs, glasschrijvers, enz. 445, 509. — Boekverkoopers, uitgevers enz. in Nederland. 495. — Geslacht de Graaf. 639. — Opene zee aan den Noordpool. 600.

Deel XXII.

De togt van Jakob van Heemskerk naar Spanje. 1. — Kaartenmakers, graveurs, enz. 23. — Portret van graaf Maurits Jan van Nassau 29. — Klokkengieter, mr. Anthonis te Utrecht. 79. — Oude muziekinstrumenten op den huize Vianen. 80. — Organist van het klooster Egmond. 1526. 83 — Oude Couranten. 170. — Vereeringen van medailles, enz. 176. — Getaxeerde waarde van schilderijen enz. in het begin der 17e eeuw. 180. — Inventarisatie der meubelen en goederen op het kasteel te Vianen. 1567. 329. — Varia uit het Boeck van den Behoeften en necessiteiten van den Rekencamer 1516—1531. 385. — Opschriften op oud geschut. 500. — M. Cervantes, Don Quyote. 509. — Portret van Maria van Engeland door A. van Dijk geschilderd. 510. — Geschut enz. op den huize Vianen, 1567. 593. — Court Sivertsz Adelaar. 163.

Deel XXIII.

Voornamen van plaatsnamen afgeleid. 30. — Oost-Ind. Compagnie. 63. — Mevrouw Bonaparte. 113. — Vereeringen voor opdrachten en aanbiedingen van boekwerken. 118. — Ketelaar. 206. — Inventaris van den heer van Brederode. 273. — Speellieden, organisten, enz. 350. — Varia uit het ordonnantieboek der Staten Generaal, 1586—1602. 385, 433. — Instrument voor het vinden der lengte op zee. 389. — Lijst van afbeeldingen van zeehelden, enz., behoorende aan de Kweekschool voor de zeevaart. 441. — Mannetje op de Admiraliteits wapenkamer te Rotterdam. 502. — Heilige dagen. 519.

Deel XXIV.

Roode vlag met uit eene wolk stekenden arm. 37, 496. — Kleuren der Nederlandsche vlag. 49. — Willem Barentsz. 153. — Lijst der schilderijen en teekeningen van Mr. G. van Kinschot. 165. — Uittreksel uit den inventaris van G. P. Dou,

Vaderlandsche Letteroefeningen.

Beoordeeling van: M. D. Teenstra, De Negerslaven in de kolonie Suriname en de uitbreiding van het Christendom onder de Heidensche bevolking. Dordr., 1842. 8o. 1843. I. 211.

Beoordeeling van: Q. M. R. Ver Huell, Mijne eerste zeereis. Rott., 1842. 8o. 1843. I. 231.

Beoordeeling van: J. J. Gurney, Een winter in de West-Indiën. Amsterdam, 1843. 8o. 1843. I 366.

Beoordeeling van: Napier, Krijgskundige gesch. van den oorlog in het Spaansche Schiereiland, enz. van 1807—1814. Maasstricht, 1842. 8o. 1843. I. 421.

Beoordeeling van: W. H. Lans, Bijdrage tot de kennis der kolonie Suriname. 's Grav., 1842. 8o. 1843. I. 693.

Beoordeeling van: Reizen en lotgevallen van Lodewijk Ver-Meer in de N. O. I. bezittingen. Amst., 1843. 8o. 1844. I. 566.

Beoordeeling van: A. J. van der Aa, Neerlands Oost-Indië. Amst., 1845. 8o. 1e-3e afl. 1846. I. 245.

Beoordeeling van: Over de bemanning van 's Rijks-oorlog- en den koopvaardijschepen. 's Grav., 1845. 8o. 1846. I. 247.

Beoordeeling van: E. H. Röttger, Berigten uit Indië. Deventer, 1846. 8o. 1846. I. 534.

Beoordeeling van: H. Keppel, Togten naar Borneo van Jacob Brooke. 2dln. Amst., 1846. 8o. 1847. I. 372.

Beoordeeling van: E. Selberg, Reis naar Java. Vert. door W. L. de Sturler. Amst., 1846. 8o. 1847. I. 598.

De Gids.

Het korps Mariniers sedert 1665—1853. 1853. I. 286.

Beoordeeling van: J. C. Koopman, Z. Maj. zeemacht voor Antwerpen, 1830—1831. 1853. I. 678.

Nederlandsche Spectator.

Aanwinsten van het Rijksarchief. 1872. 267.

De haarlemsche schilder Adriaen. 1873. 27.

Nederlandsche schilders in Persië en Hindostan, in de eerste helft der 17e eeuw. 1873. 260, 265.

De schilder Jan Lievensz. 1874. 122.

Marmeren borstbeeld (?) van Jan de Witt. 1874. 195.

De raadpensionaris Johan de Witt en de boekdrukker Hero Galama, 1667. 1874. 205.

Monsr. de Potter, mr. schilder en de advocaat Walbeeck, 1651. 1874. 250.

Korte aanteekeningen betreffende eenige schilders, enz. 1874. 299.

Kleine bijdrage tot de kennis van het karakter van Cornelis Tromp. 1874. 428.

Brief van J. de Witt aan M. A. de Ruijter, 6 Nov. 1655. 1875. 58.

De ordonnantieboeken van Prins Frederik Hendrik. 1875. 92, 109, 245, 254, 318, 327, 334, 348, 379.

Brief van bewindhebberen van de Kamer Zeeland der O. I. Compagnie aan mr. Hugo de Groot, 1608. 1875. 204.

Pieter Hooge en Pieter Frits. 1876, 30.

De ordonnancieboeken van Fr. Hendrik. 1876. 36, 42, 158, 210.

Schilderijen en statuen voor Karel II, 1660. 1875. 184.

Nic. Lockeman, goudsmid in den Haag. 1876. 226.

Verzoekschrift van mr. H. de Keyser. 1876. 320.

Ph. Chevais. 1876. 424.

Pieter van den Broecke voor Jacatra, 1619. 1877. 4.

Portret van Prins Willem III voor den Raad van State. 1877. 4.

Peter de Hooghe en Romein de Hooge. 1877. 50.

Brief van de gezanten in Engeland. 1878. 82.

Ons archief der marine. 1878. 195.

De Militaire Spectator. Tijdschr. voor het Nederlandsche leger.

Over den veldmaarschalk Willem van Nassau. 1849. II. 11.

Iets over de belegering van Koppenhagen door de Zweden. 1659. 1850. III. 10.

De legerlasten. 1850. III. 10.

Verzoekschriften van v. d. Myll van Gent, de Villers, enz. 1851. IV.

Verzoekschriften van des Ombres, Famars, Brederode, van Rijswijck, etc. 1852. V. 1. 19, 20, 21. 62, 63.

Brederode's verzoek om bevordering van den graaf van Solms. 1653. 1852. V. 1. 21.

Brederode's verzoek om het veldmaarschalkambt. 1633. 1852. V. 12. 562.

Stellingwerff, Brieven over de reductie der Militie in 1649. 1853. V. 563.

De Oude Tijd.

Eigen Haard.

Een certificaat van onbekwaamheid, 1880. 492.

Nationaal Museum.

Jacob Janszoon de Rooy. Febr. 1866.

Lectuur voor de huiskamer.

Over den troon van den Sjah van Perzie Schan uit de papieren van Woll. Geleynsz. de Jonghe. 1641.

Nijhoff's Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde.

Brievenvervoer over land naar Indië door de O. I. Compagnie in de 17e eeuw. N. R. VI. 54.

De handschriften der ontdekkingsreis van Abel Jansz. Tasman, Schipper-Commandeur en François Jacobsz. Visscher, Opper-Piloot-Majoor. 1643—1643. N. R. VII. 254.

Zeeland. Jaarboek.

Maerten Thysson, Hollandsch-Zweedsch Admiraal. 1648. 1854. 145. 1855. 224.

Philip Lucasz, Raad en Directeur-Generaal van Ned-Indië. 1855. 28.

Iets over Cornelis Symonsz. van der Veer voor Goa, 1639. 1856. 1.

Nieuwe Friesche Volksalmanak.

Maarten Gerritsz. Vries van Harlingen, commandeur in dienst der Oost-Indische Compagnie, 1622—1647. 1859. 117.

Eenige bijzonderheden betreffende den Kapitein Douwe Auckes. 1865. 65.

BIJDRAGEN

TOT DE

AL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

VIERDE VOLGREEKS.

VIJFDE DEEL. — 3e STUK.

'S GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF.
1881.

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

INHOUD.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genoot… (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk da… met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot … 's namiddags.

Heeren Leden worden dringend verzocht, bij veranderi… woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdrag… Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De… die naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden e… dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek derwaarts tijdig d… aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

Bij deze aflevering wordt, op welwillend verzoek, ter k… neming aan alle belangstellenden toegezonden een afdruk v… geschrift des heeren Mr. L. Serrurier, *bevattende eenige … voor verzamelaars van ethnographische voorwerpen.*

SAMARKANDI'S CATECHISMUS

OPNIEUW BESPROKEN

DOOR

DR. A. W. T. JUYNBOLL.

Zeer kort nadat mijne uitgaaf van den Samarkandî-Cathechismus was verschenen, kreeg ik inzage van eenige Arabische Handschriften, waaronder, tot mijne verrassing, een exemplaar van de Bahjato'l-'Olum[1], den bekenden commentaar op het boekje van Samarkandî. Hoewel dit afschrift verre van volkomen goed is, stelde het mij in staat, den door mij uitgegeven tekst van den Catechismus te verbeteren en aan te vullen. Van de mij verschafte gelegenheid dankbaar gebruik makende, nam ik copie van Samarkandî's tekst volgens dit handschrift, en teekende verscheidene opmerkingen uit den Commentaar aan.

Een en ander daarvan wil ik hier mededeelen. Daarbij acht ik het niet overbodig, nogmaals den Arabischen tekst, immers van geringen omvang, doch verbeterd en vermeerderd te laten afdrukken, met weglating van de vroeger medegedeelde Javaansche interlineaire vertaling, daar zij in dit handschrift niet voorkomt. De Nederlandsche vertaling, nu gewijzigd en aangevuld, heb ik er weder bij opgenomen, en daaraan enkele aanteekeningen toegevoegd, grootendeels aan bovengenoemden Commentaar ontleend. Hiermede bedoel ik natuurlijk niet een geheel overzicht van den 'ilmo'l-kalâm, maar slechts een korte opheldering van den inhoud van Samarkandî's Cathechismus; want verreweg het meeste is reeds uit andere boeken bekend. Vele aanhalingen daaruit reken ik echter hier niet noodig.

Een oogenblik dacht ik er over, de uitgaaf van het hier aangebodene tot later uit te stellen, daar vergelijking van meerdere en betere Handschriften verbetering ten gevolge kan hebben. Want behalve de twee nu door mij gebruikte Handschriften, bestaan er verscheidene anderen. Van enkelen maakte

---

[1] In het transcribeeren der Arabische en Javaansche woorden heb ik het vroeger voorgestelde transcriptie-systeem gevolgd, te vinden in het 8e deel, 3e Volgr. dezer Bijdragen (1874), bladz. 1–8.

ik de vorige maal reeds gewag. Dr. M. Th. Houtsma was zoo vriendelijk, mij te berichten, dat van Samarḳandî's Catechismus twee exemplaren aanwezig zijn te Londen (India Office) [Loth, Cat. nr. 381 (1) met interlineaire Maleische vertaling (vroeger reeds door mij vermeld), en 1046 (1)], een te Munchen [Aumer, Cat. p. 63, nr. 212 (1)], en een te Batavia (ook reeds door mij vermeld) van het Bataviaasch Genootschap v. K. en W. [Van den Berg, Cat. nr. 129 (1)]; van den Commentaar Bahjato'l-'olum noemt hij, behalve het bekende exemplaar van het Batav. Genootschap [Van den Berg, Cat. nr. 128 (1)], nog twee te Londen, namelijk een in het Britsch-Museum [Cat. p. 393, nr. 871 (2)] en een in India Office [Loth, Cat. nr. 470 (1)]. Aan handschriften van dit werkje is dus geen gebrek.

Doch wat zoude mij eigenlijk nopen, met de uitgaaf te wachten? Waarschijnlijk duurt het geruimen tijd, voordat zich de gelegenheid, om enkele der genoemde Handschriften te vergelijken, aan mij voordoet; en anderen durf ik niet hiermede lastig vallen; vermoedelijk zal uit die Handschriften toch ook slechts weinig nieuws te leeren zijn. Bovendien blijft eventueele rectificatie niet slechts zeer goed uitvoerbaar na de uitgaaf, maar dan is de aanleiding hiertoe voor sommigen zelfs gemakkelijker. Maar vooral ter wille van hen, die belang stellen in het vroeger gegevene, acht ik eene spoedige bekendmaking dezer verbetering wenschelijker dan het lange wachten op hetgeen wel nog weder beter zal worden, maar hun toch voorshands niet onbekend behoeft te blijven. Hierbij heb ik het oog op verscheidene ambtenaren van Nederlandsch-Indië, voor wie de bekendheid met dezen Catechismus, die bij de Inlanders een populair leerboek blijkt te wezen, [1] niet onverschillig kan zijn. Daarom vindt ik de plaatsing dezer uitgaaf in de „Bijdragen" niet ongepast.

Het eerste handschrift heb ik in de tekst-uitgaaf met de letter A, het tweede (voorkomende in den Commentaar) met B. aangeduid.

Omtrent den schrijver, Samarḳandî, kan ik nog niets nader opmerken, dan alleen dat hij moet geleefd hebben in vrij laten tijd; zijne taal doet mij dit vermoeden. [2]

[1] Volgens Mr. G. J. Grashuis (Soendaneesche bloemlezing, p. XX, § 18) is dit leerboek het tweede dat den Santri in handen wordt gegeven.

[2] Onder het afdrukken verneem ik, dat dit handschrift B. voor de Bibliotheek der Leidsche Universiteit is aangekocht.

كتاب السمرقنديّ

بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله ربّ العالمين، *والعاقبة للمتّقين[a]، والصلاة والسلام على رسوله محمّد وآله أجمعين،

قال الشيخ الإمام الأجلّ الزاهد أبو الليث محمّد بن أبى نصر بن إبراهيم السمرقنديّ رحمة الله عليه،

مسئلة إذا قيل لك ما الإيمان فالجواب *أُمِنْتُ بالله وملائكته وكُتُبه ورُسُله واليوم الآخر[b] والقدرِ خيرِه وشرّه من الله تعالى،

مسئلة إذا قيل لك وكيف تؤمن بالله فالجواب إنّ الله تعالى أَحد واحد حىّ عالم[c] قادر[d] سميع بصير مريد متكلّم باقٍ خلّاق رزّاق[e] ربّ بلا شريك له ولا نِدّ ولا ضِدّ *ليس كمثله شىء وهو السميع البصير[f]،

---

a) Conf. Sura 7, 125 et 28, 83. b) Conf. Sura 2, 285; 4, 135. c) A. عليم. d) A. قدير. e) Conf. Sura, 51, 56. In A. deëst رزاق. f) Sura 42, 9.

مسئلة اذا قيل لك وكيف [a] تؤمن بالملائكة
فالجواب إنّ الملائكة أصناف ومنهم حَمَلَة العرش [b]
ومنهم حافّون [c] ومنهم روحانيّون ومنهم كَرُوبيّون
ومنهم سَفَرَة أى *جبرائل وميكائل [d] وإسرافيل
وعزرائيل عليهم [e] السلام ومنهم حَفَظَة ومنهم كَتَبَة
وغير ذلك وكلّهم [f] مخلوقون عبيد الله لا يوصفون
بذكورة ولا [g] بأنوثة وليس لهم شهوة ولا نفس ولا
أب ولا أمّ *فلا يشربون ولا يأكلون [h] *ولا يعصون
اللهَ ما أمرهم ويفعلون ما يُؤْمَرون [i] ومحبّتهم
شرط الإيمان وبغضهم كُفْر٠

مسئلة اذا قيل لك وكيف تؤمن بالكُتُب فالجواب
إنّ الله تعالى أنزل كتابًا على أنبيائه من بنى آدم
وهى منزلة غير مخلوقة [j] قديمة غير تناقض ومن
شكّ فيها من آية او كلمة فقد كَفَرَ٠

مسئلة اذا قيل لك وكم كانوا [k] كتابًا أنزل الله
تعالى على أنبيائه فالجواب مائة وأربع كُتُب

---

a) A. كيف. b) Conf Sura 40, 7. c) Conf. Sura 39, 75. d) Conf. Sura 2, 92. e) A. عليه. f) A. كلهم. g) B. addit يوصفون. h) In A. haec verba desunt. i) Sura 66, 6. j) B. مخلوق. k) A. sine كانوا.

وأنزل الله تعالى منها عشر كتب على آدم عليه السلام وأنزل الله تعالى منها[a] خمسين كتابًا على شِيث عليه السلام وأنزل الله تعالى منها[a] ثلثين كتابًا على إدريس عليه السلام وأنزل الله تعالى منها[a] عشر كتب على إبراهيم عليه السلام وأنزل الله تعالى[b] التورَية على موسى عليه السلام وأنزل الله تعالى الإنجيل على عيسى عليه السلام وأنزل الله تعالى الزبور على داود عليه السلام وأنزل الله تعالى القرآن على محمّد المصطفى صلّى الله عليه وسلّم

مسئلة اذا قيل لك وكيف تؤمن بالأنبياء فالجواب أنّ[c] أوّل الأنبياء آدم عليه السلام وآخرهم[d] محمّد صلوة[e] الله عليهم أجمعين وكلّهم كانوا مُخْبِرين ناصحين صادقين ناهين آمِرين[f] وهم[g] أمناء الله تعالى معصومون من الزلل[h] والكبائر ومحبّتُهم شرط الإيمان وبغضهم من الأوّلين والآخرين كفر

مسئلة إذا قيل لك وكم كانوا من أصحاب

---

a) In A. sine منها. b) B. addit منها et Jesum ante Mosem posuit. c) A. sine ان. d) A. واخر الانبياء. e) A. صلى. f) B. امرين ناهين; conf. Sura 9, 113. g) A. sine وهم. h) B. الزلال.

الشرائع فالجواب *أنّ الأنبياء من أصحاب الشرائع [a] ستّة آدم ونوح وإبراهيم وموسى وعيسى ومحمّد صلوة الله عليهم أجمعين وكلّ شريعة منسوخة بشريعة محمّد صلّى الله عليه وسلّم *وشريعته باقٍ الى يوم القيامة [b]،

مسئلة اذا قيل لك وكم كانوا من الأنبياء *كلّهم [b] فالجواب *أنّ الأنبياء [c] مائة ألف وأربعة وعشرون ألف نبىٍّ،

مسئلة اذا قيل لك وكم كانوا من الأنبياء المرسلين فالجواب ثلاث مائة وثلاثة عشر مُرْسَلًا،

مسئلة اذا قيل لك أسماءهم وعددهم فلنا [d] شرط الإيمان أم لا *فقُلْ أسمائهم وعددهم [e] ليس عندنا شرط الإيمان لقوله [f] تعالى *فمنهم مَن قصصنا عليك ومنهم من لم نَقْصُص عليك [g]،

مَسئلة اذا قيل لك وكيف تؤمن باليوم الآخر فالجواب إنّ الله تعالى يُمِيت الخَلْق [h] كلّهم الّا من كانوا [i] فى الجنّة والنار ثمّ يُحْيِيهم *ويحشرهم [j]

---

a) Haec verba in A. desunt. b) Haec verba in B. desunt. c) Haec verba in A. desunt. d) A. لنا. e) B. modo فالجواب. f) B. كقوله. g) Sura 40, 78. h) B. الخلائق. i) B. كان. j) In A. deëst.

ويحاسبهم ويحكم بينهم بالعدل فمَنْ كانوا[a] من الملائكة والجنّ *والانس[b] فانّهم يتلاشون[c] فمن كان منهم فاسقًا لم يَبْقَ فى النار بعد الحساب وأمّا المومنون[d] فى الجنّة خالدون وأمّا الكافرون فى النار خالدون ولا يُفْتَنان الجنّةُ والنار ولا أهلُهما ومن شكّ فى شىء من هذه الأشياء[e] فقد كفر٬

مسئلة اذا قيل لك وكيف تومن بالقدر خيرِه وشرّه من الله تعالى فالجواب انّ[f] الله تعالى خلق الخلق[g] وأرشدهم الى الهُدَى وأمر ونهى وخلق اللوح والقلم وأمرهما أن يكتبا أعمال العباد فالطاعة[h] بقضاء الله تعالى وقدره فى الأزل[i] والعصيانُ بقضاء الله تعالى وقدره فى الأزل ولٰكن ليس[j] برضائه وهم يثابون على الخير ويعاقبون على الشرّ وكلّ ذلك بوعده ووعيده٬[k]

مسئلة اذا قيل لك الايمان أيتجزّىٔ أم لا فقل الايمان لا يتجزّىٔ لأنّه نور فى القلب والعقل

---

a) B. كان. b) In A. deëst. c) B. يتلاثون. Forma نشى VI observanda. d) B. addit بعد الحساب. e) B. addit المذكورة. f) B. بان. g) B. الخلائق. h) A. والطاعة. i) B. الازال et وقدرته ut infra; et hoc loco addit: وارادته وقدرته وامره ورضائه. j) B. addit بامره ولا. k) Sequentia in A. desunt.

والروح والجسد من بنى آدم عليه السلام إذ هو هداية من الله تعالى عليه فمن أنكر شيئًا منها فقد كفر،

مسئلة إذا قيل لك ما المراد بالإيمان فقُل الإيمان عبارة عن التوحيد،

مسئلة إذا قيل لك الصلوة والصوم والزكوة وحبّ الملائكة وحبّ الكتاب وحبّ الرسل وحبّ القدر خيره وشرّه من الله تعالى وغير ذلك من الأمر والنهى * أم لا [c] فقُل وما سوى ذلك،

مسئلة إذا قيل لك الإيمان بصفة الطهارة أم لا فالجواب الإيمان مثل صفتها [a] والكفر صفة الحدث وينقض به جميع الأعضاء،

مسئلة إذا قيل لك الإيمان المذكور مخلوق أو غير مخلوق فقُل الإيمان هداية [b] من الله تعالى والتصديق بالقلب والإقرار باللسان *من فعل العبد [c] فالهداية غير مخلوق لأنّه صنع الربّ وهو قديم والتصديق والإقرار من فعل العبد فهو محدث وكلّ ما جاء من القديم يكون قديمًا۞

تمّت الكتاب المسمّى السمرقندىّ

والله أعلم

a) B. صفة. b) B. هدايته. c) Haec verba addidi.

VERTALING VAN SAMARKANDI'S CATECHISMUS.

In den naam van Allâh, den Barmhartige, den Ontfermer.

De lof aan Allâh, den Heer der Werelden! Het Volgend Leven voor de godvruchtigen! De zegen en de vrede over Zijnen Gezant Moḥammad en diens geheele familie!

De hoogedelgestrenge heer Imâm Abu'l-Lait̲ Moḥammad ibn abî Naṣr ibn Ibrâhîm as-Samarḳandî, — Allâh's barmhartigheid over hem, — zegt:

I. Wordt u gevraagd: Wat is het Geloof? dan zij het antwoord: Ik geloof aan Allâh, zijne Engelen, zijne Boeken, zijne Gezanten, den Jongsten Dag en de Macht tot het goede en tot het kwade (als komende) van Allâh.

II. Wordt u gevraagd: Hoe gelooft gij aan Allâh? dan zij het antwoord: Allâh is één, eenig, levend, kennend, machtig, hoorend, ziend, willend, sprekend, eeuwig, scheppend, voorzienig, een Heer zonder genoot, zonder wedergade en zonder tegenhanger. „Niets is aan hem gelijk; hij is de hoorende, de ziende.” [1]

III. Wordt u gevraagd: Hoe gelooft gij aan de Engelen? dan zij het antwoord: De Engelen zijn verdeeld in soorten: sommigen hunner dragen den Troon; anderen omgeven (dien); sommigen zijn van geestelijk geslacht; anderen zijn Cherubs; sommigen worden afgezonden [2], namelijk Jabrâïl, Mîkâïl, 'Isrâfîl en 'Izrâïl — over hen de vrede; — anderen beschermen [3]; anderen schrijven op; en zoo meer. Doch allen zijn zij geschapen als dienaren van Allâh. Zij worden niet onderscheiden in mannelijke en in vrouwelijke wezens; zij hebben geene begeerten en geene

---

[1] Woorden van kor'ân 42, 9.

[2] Men kan ook vertalen: houden boek van de handelingen der menschen.

[3] Namelijk: de onder hun toezicht geplaatsten. Men kan ook vertalen: anderen memoriseeren, namelijk Allâh's woorden, in den ḳor'ân vermeld.

driften, geenen vader en geene moeder; zij drinken niet en zij eten niet. „Zij zijn niet wederspannig aan Allâh, wat hij hun ook beveelt, maar verrichten wat hun wordt bevolen." [1] Hen lief te hebben behoort tot het Geloof; hen te haten is Ongeloof.

IV. Wordt u gevraagd: Hoe gelooft gij aan de Boeken? dan zij het antwoord: Allâh heeft Boeken geopenbaard aan zijne Profeten uit de Adamskinderen; deze (Boeken) zijn geopenbaard, niet geschapen; zij zijn oud (eeuwig), niet in onderlinge tegenspraak. Wie daaraan twijfelt, ten opzichte van eenig vers of eenig woord, is ongeloovig.

V. Wordt u gevraagd: Hoevele Boeken heeft Allâh geopenbaard aan zijne Profeten? dan zij het antwoord: Honderd en vier Boeken; daarvan heeft Allâh er tien geopenbaard aan 'Âdam, — over hem de vrede; — en vijftig Boeken heeft Allâh geopenbaard aan S'ît, — over hem de vrede; — en dertig Boeken heeft Allâh geopenbaard aan 'Idrîs, — over hem de vrede; — en tien Boeken heeft Allâh geopenbaard aan 'Ibrâhîm, — over hem de vrede; — en Allâh heeft de Taurât geopenbaard aan Musâ, — over hem de vrede; — en Allâh heeft den 'Injîl geopenbaard aan 'Îsâ, — over hem de vrede; — en Allâh heeft den Zabur geopenbaard aan Dâud, — over hem de vrede; — en Allâh heeft den Kor'ân geopenbaard aan Moḥammad, den Uitverkorene, wien Allâh zegent en vrede schenkt.

VI. Wordt u gevraagd: Hoe gelooft gij aan de Profeten? dan zij het antwoord: De eerste der Profeten was 'Âdam, — over hem de vrede; — en de laatste hunner Moḥammad, — Allâh's zegen over hen allen. Zij zijn allen berichtgevers, vermaners, waarheidsprekers, verbiedende, bevelende; zij zijn vertrouwden van Allâh, behoed voor de kleine en de groote overtredingen. Hen lief te hebben behoort tot het Geloof; hen te haten, van de eersten en de laatsten, is Ongeloof.

VII. Wordt u gevraagd: Hoevelen zijn er die goddelijke wetten gegeven hebben? dan zij het antwoord: Zes: 'Âdam, Nuḥ, 'Ibrâhîm, Musâ, 'Îsâ en Moḥammad, — Allâh's zegen over hen allen. Doch alle goddelijke wetten zijn afgeschaft door de goddelijke wet van Moḥammad, — Allâh zegent hem en schenkt hem vrede; zijne goddelijke wet blijft tot den dag der Opstanding.

VIII. Wordt u gevraagd: Hoevele Profeten zijn er gezamenlijk? dan zij het antwoord: Honderdvierentwintigduizend Profeten.

[1] Kor'ân 66, 6.

IX. Wordt u gevraagd: En hoevele Profeten zijn Gezanten? dan zij het antwoord: Driehonderd dertien Gezanten.

X. Wordt u gevraagd: Behoort het voor ons tot het Geloof, hunne namen en hun aantal te kennen, of niet? zeg dan: Hunne namen en hun aantal te kennen behoort voor ons niet tot het Geloof, volgens Allâh's zeggen: „Van sommigen hunner hebben wij u verteld, en van sommigen hunner hebben wij u niet verteld.” [1]

XI. Wordt u gevraagd: Hoe gelooft gij aan den Jongsten Dag? dan zij het antwoord: Allâh doet alle schepselen sterven, behalve hen die in het Paradijs en hen die in de Hel zijn. Daarna doet hij hen herleven, brengt hen bijeen, roept hen op ter verantwoording en spreekt rechtvaardig recht over hen uit. Zoo velen er zijn van de Engelen, de Jinn's en het menschdom, zij worden allengs te niet gedaan: en wie hunner recht is, hij blijft niet in de Hel na de verantwoording. Maar het zijn de geloovigen, die verblijven in het Paradijs, en de ongeloovigen, die verblijven in de Hel. Geen van beiden, het Paradijs noch de Hel, zal verstoord worden, noch beider bewoners. Wie twijfelt aan een dezer zaken, is ongeloovig.

XII. Wordt u gevraagd: Hoe gelooft gij aan de Macht tot het goede en tot het kwade (als komende) van Allâh? dan zij het antwoord: Allâh schept de schepselen en geleidt hen op den Weg: hij beveelt en hij verbiedt. Hij schept Tafel en Pen, en beveelt beiden de handelingen der dienaren op te schrijven. Zoo bestaat dan de Gehoorzaamheid volgens Allâh's besluit en zijne macht in eeuwigheid; en de Wederspannigheid volgens Allâh's besluit en zijne macht in eeuwigheid, doch niet volgens zijn welbehagen. En zij, zij worden beloond voor het goede, en gestraft voor het kwade. Dit alles geschiedt volgens zijne beloften en zijne bedreigingen.

XIII. Wordt u gevraagd: Is het Geloof deelbaar [2], of niet? zeg dan: Het Geloof is niet deelbaar; want het is een Licht voor het gemoed, het verstand, de ziel en het lichaam des menschen, daar het eene gave is van Allâh aan hem. Wie iets daarvan ontkent, is ongeloovig.

XIV. Wordt u gevraagd: Wat is de strekking van het Geloof? zeg dan: Het Geloof bedoelt de Eenheid van Allâh.

---

[1] Kor'ân 40, 78. [2] Voor de juistheid der vertaling van dit woord kan ik niet instaan. Vermoedelijk zijn hier verschillende categorien van geloof bedoeld.

XV. Wordt u gevraagd: Hebben de gebods- en de verbodsbepalingen betrekking op het ritueële gebed, de ritueële vasten, de ritueële belasting, het liefhebben der Engelen, het liefhebben der Boeken, het liefhebben der Gezanten, het liefhebben der Macht tot het goede en tot het kwade (als komende) van Allâh, en dergelijke zaken, [of niet]? — zeg dan: (Dat) en wat daarmede gelijk is. [1]

XVI. Wordt u gevraagd: Duidt het Geloof de Reiniging aan, of niet? dan zij het antwoord: Het Geloof duidt [haar] aan; en het Ongeloof duidt de Onreinheid aan, waardoor alle de ledematen krachteloos worden.

XVII. Wordt u gevraagd: Is het vermelde Geloof geschapen, of niet geschapen? — zeg dan: Het Geloof is eene gave van Allâh; maar het erkennen (van het Geloof) in het gemoed, en het belijden (daarvan) met de tong [is een daad van den dienaar]. De gave nu is niet geschapen, want zij is het werk van den Heer, en hij is eeuwig; maar het erkennen en het belijden is een daad van den dienaar, en is dus geworden. Doch al wat komt van den Eeuwige, is eeuwig.

Hiermede eindigt het boek As-Samarkandî geheeten.

---

[1] Wellicht is no. XV, zoowel vraag als antwoord, niet juist opgevat in de vertaling. Misschien is ook de tekst niet in orde. Doch veel verandering heb ik hier niet durven maken. Bij no. XVI en XVII hoop ik geslaagd te zijn in het herstellen van den tekst; het bijgevoegde plaatste ik in de vertaling tusschen vierkante haakjes.

AANTEEKENINGEN.

---

1. Bij II. „Allâh is één.” Dit woord één geeft hier te kennen: iets dat, als een geheel, op zich zelf alleen staat, en niet samengesteld of deelbaar is. De 112e Sura, de eenige koranplaats waar het woord 'ahad (één) van Allâh gebezigd wordt, leert hetzelfde; op de vraag: Wie is Allâh? luidt daar het antwoord:

„Zeg: Hij is Allâh, één;
Allâh, de hechte;
hij heeft niet geteeld en is niet geteeld;
niets is er dat hem evenaart.”

Het volgende woord (eenig) geeft de tegenstelling te kennen tegen veelgodendom. Allâh is „een Heer zonder genoot” gelijk het kort daarna heet. Alle hem verder toegeschreven eigenschappen worden dan ook slechts op hèm aldus toepasselijk gedacht. Zijn hooren, zijn zien enz. is niet als dat der menschen; want hij houdt nooit op met hooren, zien enz. „Al wat komt van den Eeuwige, is eeuwig”, naar de laatste woorden van den Catechismus; dus ook zijn hooren, zien enz.

Deze opvatting blijkt evenzeer uit de verklaring in den Commentaar (Bahjato'l-'olum) van het hier volgend woord sprekend: „Allâh spreekt zonder mond, zonder letters, zonder woorden, zonder geluiden; wat van hem uitgaat is niet iets veranderlijks.”

Evenzoo de voorstelling van de schepping, als niet binnen een reeds verloopen termijn afgesloten, — hoewel ook de oudere beschouwing eener voleindigde schepping, in zes dagen, in den Kor'ân voorkomt.[1]

2. Bij III. De Engelen zijn, volgens den Commentaar, verdeeld ook naar het aantal hunner vleugelen. Sommigen hebben

---

[1] Voor eene opgaaf der koranische bewijsplaatsen, zoowel van dit oudere gevoelen, als van latere opvattingen, meen ik den lezer te mogen verwijzen naar een opstel van mij, geplaatst in de „Indische Gids” 1879, II, blads. 807 en volgend (blads. 17 en 18 van den overdruk).

twee, anderen drie, enkelen vier (paar?) vleugelen. In den ḳor'ân (35, 1) is eveneens sprake van engelen die twee of drie of vier vleugels tegelijk hebben. Baidâwî zegt in zijnen Commentaar op deze koranplaats, dat Moḥammad in den Hemelvaarts-nacht (de lailato'l-mi'râj) van Jabrâïl bemerkte, dat deze toen zeshonderd vleugels aanhad.

3. Bij III. De Troon van Allâh heet hier 'al-'ars' (waarvoor de Javanen aras of ṅaras zeggen; zij spreken ook van de balé aras of balé ṅaras) de hoogste troon; de lagere troon, 'al-korsî genaamd, is in eene lagere hemelverdieping geplaatst. (Van dit korsî hebben de Javanen kursi en kròsi gemaakt.)

4. Bij III. „Sommigen worden afgezonden.” Zoo vertaalde ik op gezag van den Commentaar; de andere vertaling, in de noot opgegeven, berust op vergelijking met ḳor'ân 80, 15.

„Anderen beschermen”. Men vergelijke bij voorbeeld ḳor'ân 6, 61. — De Commentaar zegt: zij beschermen (in het Javaansch aṅrĕksâ) niet alleen de menschen, maar ook de djin's (in het Arabisch jinn; de Javanen zeggen jin of ĕjin, maar meestal jim of ĕjim) en de overige schepselen.

„Anderen schrijven op” niet slechts de goede, maar evenzeer de slechte daden der schepselen.

5. Bij III. Van de vier Aarts-engelen bericht de Commentaar: Jabrâïl (de Javanen zeggen Jåbå-raïl, evenals zij het Arabische malâïka tot twee woorden målå·ékat veranderen) is een der grootste Engelen. Hij is de Engel van het Vuur, en de overbrenger der Openbaringen. Aan hem zijn de engelen „van het geestelijk geslacht” (de onlichamelijke) onderworpen, evenals de Cherubs (in het Arabisch kârub) aan hunnen aanvoerder Mîkâïl, den Engel van het Water (in de Javaansche aanteekening van den Commentaar juru bañu genoemd), die den regen doet stroomen (Jav. aṅilèk-akĕn). 'Isrâfîl is de Engel van den Hoorn (Arabisch ṣur dat ook Koranisch is en blijkbaar verbasterd uit het Hebreeuwsche s'ofâr, den ramshoorn van den Israëlietischen eeredienst [1]) (in het Jav. juru suṅu) en 'Izrâïl (ook voor de uitspraak 'Azrâïl bestaat autoriteit) de Engel des Doods, die de geesten der gestorvenen verzamelt (Jav. kaṅ aṅgĕgĕm).

[1] Zonder te beweren, dat deze afleiding van ṣur nieuw is, — dit kan ik nu niet nazoeken, — meen ik, dat voor deze meening de ḳor'ân-Variant ṣowar pleit, die ten onrechte hier voor een Arab. pluralis wordt gehouden.

6. Bij IV. „Profeten uit de Adamskinderen." Hierbij is aangeteekend, dat Allâh geene openbaringen verleent aan eenigen jinn of engel, en bij de menschen ook nooit aan vrouwen, slaven en ongeloovigen.

7. Bij V. De volgorde, waarin de profeten-boeken hier zijn opgegeven, is opmerkelijk. Van de 104 zijn er honderd uitgedeeld aan de vier eerstgenoemden, de vier overige boeken aan de vier laatstgenoemden. Van de vier laatste profeten wordt eerst Mozes, dan Jezus, daarna David en eindelijk Moḥammad genoemd; in een handschrift zelfs eerst Jezus, dan Mozes, David en Moḥammad. Waarom David na Jezus volgt, is mij niet duidelijk. (Zie ook bij Reland, *de religione moham.* 1717, p. 24.)

8. Bij VI. „De laatste Profeet is Moḥammad." Men vergelijke ḳor'ân 33,40. De Commentator zegt hieromtrent nog nagenoeg het volgende: Jezus, nu in den vierden Hemel (de Islâm leert, gelijk men weet, dat de hemel zeven verdiepingen heeft, waarvan slechts Allâh de zevende bewoont), zal vóór den Jongsten-Dag nog op aarde terugkomen; dan zal hij den eveneens op aarde verschenen Antichrist (dajjâl) bestrijden en dooden, en daarna eenigen tijd de aarde blijven bewonen, vooral met het doel om te erkennen en te toonen, dat de door hem vroeger gepredikte Wet is afgeschaft (zie no. VII); naar Moḥammad's voorschriften levende, zal hij dan huwen en kinderen verwekken, en eerst daarna weder hemelwaarts stijgen. Derhalve blijkt ook daaruit dat Moḥammad de laatste profeet is.

9. Bij VI. „Behoed voor de kleine en de groote overtredingen." De leer der onfeilbaarheid ('iṣma) past slechts voor de profeten en de engelen, merkt de Commentator aan; de Profeten maken zich nooit aan groote overtredingen schuldig; vóór hun optreden als profeet hebben sommigen dezer door Allâh begenadigde menschen misschien wel eens kleine misstappen begaan, maar dan geschiedde dit toch uit achteloosheid, nooit met boos opzet.

10. Bij VIII. „Honderdvierentwintigduizend Profeten." Anderen noemen 224000; maar dit is een verschil in classificatie; het heeft geene betrekking op het getal; — zoo leert de Commentaar. Dit mysterie wordt begrijpelijk door de woorden van no. X.

11. Bij IX. „Gezanten." Het onderscheid tusschen Profeten en Gezanten wordt in den Commentaar aldus opgegeven: Een Profeet is een vrij man, wien de Wet wel is geopenbaard,

doch wien niet is opgedragen die Wet juist met dezelfde woorden, waarin zij hem verkondigd was, aan anderen over te brengen. Wien de opdracht te beurt valt, om de hem geopenbaarde Wet woordelijk te prediken, die is een Gezant.

12. Bij XI. „Allâh doet alle schepselen sterven.” Daarbij is in den Commentaar aangeteekend: Allâh doet alle schepselen sterven, de jinn, de engelen, de duivelen, de menschen en de dieren.

„Behalve hen die in het Paradijs en hen die in de Hel zijn.” Dus niet, volgens den Commentaar, de ḥurî's, de knapen, de vogels, de graan- en dadel-soorten, de boomen, rivieren, kasteelen, zetels enz. van den Hemel; en niet de slangen, de schorpioenen, de ketenen en boeien, en verdere bijzonderheden der Hel. — Alle gestorvenen (niet zij die als s'ahîd in den hemel wonen, want die zijn niet gestorven) blijven tot den Jongsten Dag in hun graf; zij verkeeren onderwijl in den 'âlamo'l-ḳabr (de Graf-Wereld), waar men slaapt om niet te ontwaken voordat de Jongste-Dag aanbreekt. Maar op dien dag zal niemand meer rustig blijven; dan vallen de gewelven der wereld in, en stijgen de zeeën ten hemel. De tragen worden dan uit hunne rust opgejaagd, des noodig zelfs met vuur uit de Hel.

13. Bij XI. „Rechtvaardig recht.” In den Commentaar wordt dit aldus toegelicht: Zelfs zal van een slaaf vergelding genomen worden, die met opzet en zonder wettelijk recht den dood van een anderen slaaf veroorzaakte. Zelfs een schaap moet het verrichte kwaad verantwoorden; een gehoornd dier zal zwaardere schuld dragen dan een ander dat geene hoorns heeft. Onrechtvaardig, zoo wordt daar verder geleerd, kan Allâh niet zijn; want onrecht geschiedt òf uit vijandschap òf uit tyrannie; maar alle schepselen zijn Allâh's eigendom; van vijandschap of tyrannie kan dus bij hem geen sprake zijn, hoe hij ook over zijne schepselen, als zijn eigendom, beschikke.

14. Bij XI. „Allengs te niet gedaan”, dat wil zeggen, volgens den Commentaar: zij komen om, namelijk zij sterven, naar het uitkomt.

15. Bij XI. „Wie hunner slecht is”, enz. Alles komt in een der twee scherp onderscheiden categoriën; men behoort tot de geloovigen, wier verblijf het Paradijs is, — of tot de ongeloovigen, die de Hel bewonen.

De geloovigen, die gestorven zijn zonder berouw getoond te

hebben voor het misdreven kwaad, zullen daarvoor ter eeniger tijd vergiffenis van Allâh ontvangen; de Hel is niet de plaats voor hen; want daar zijn slechts de ongeloovigen.

16. Bij XII. „Het goede en het kwade” is, volgens den Commentaar, het goed en het slecht handelen naar de Wet. Ten onrechte, zegt hij, verstaan de Mo‘tazilieten daaronder: het goed en het slecht handelen naar het verstand; want soms stemmen verstand en wet overeen, soms niet; het verstand, ieders inzicht, is subjectief, doch de wet is een onveranderlijke, dus een goede maatstaf.

De goede en de kwade daden der schepselen zijn teekenen van Geloof en Ongeloof, van Gehoorzaamheid en Wederspannigheid; maar de Macht daartoe komt van Allâh.

„Allâh schept de schepselen en geleidt hen”, niet slechts door hen te leeren de geluiden te maken, maar ook door hen te leeren, waar het past, te zwijgen, volgens den Commentaar.

17. Bij XII. „Tafel en Pen.” Beider plaats is in eene hemelverdieping onder de plaats van Allâh's Troon. Beiden zijn buitengewoon groot; de lengte is gelijk aan de tusschenruimte tusschen hemel en aarde. De Pen beweegt zich van zelve, telkens wanneer Allâh wil, dat zij schrijft.

18. Bij XVI. „Het Geloof de Reiniging.” Het vervullen hunner plichten, het naleven der voorschriften, is voor de geloovigen niet altijd mogelijk. Slechts in wettelijk reinen toestand is men, volgens den Islâm, daartoe in staat, mits men tevens daarbij de ware bedoeling (nîya) hebbe. Die Reinheid, zoowel als de juiste bedoeling, is een gevolg van het Geloof. Ongeloof is derhalve gelijk aan Onreinheid; een ongeloovige kan nooit eenigen plicht jegens Allâh (‘ibâda) wettig verrichten.

19. Bij XVI. „Alle de ledematen krachteloos”, de organen waarmede het werk moet verricht worden, zegt de Commentator. De ledematen zullen bij het Laatste Oordeel getuigenis afleggen van de daden huns meesters (ḳor'ân 24, 24; 36, 65; 41, 19—21); de ongeloovige kan niets wettig verrichten (zie n_o 18); dus de ledematen, machteloos door het Ongeloof, zullen moeten getuigen, dat hun de macht tot handelen heeft ontbroken.

20. Bij XVII. Na het antwoord van deze laatste vraag, merkt de Commentator op, dat de verdienste van zich die gave van Allâh (het Geloof) toe te eigenen, aan den mensch recht geeft op belooning voor het goede dat hij verricht heeft, door het Geloof daartoe in staat gesteld. En zoo moet men, zegt hij,

ook deze woorden opvatten: „Allâh heeft u geschapen en wat gij doet.” (Kor'ân 37, 94).

Hiermede eindigen mijne aanteekeningen uit den Commentaar Bahjato'l-'olum. Deze bevat nog vele opmerkingen, mogelijk zelfs direkt betrekkelijk Samarkandî's Catechismus; doch omstandigheden, buiten mijn wil, verhinderden mij ditmaal meer daarvan over te nemen. Ik eindig met de opmerking, dat de Scheppingsvoorstelling van dezen Catechismus (zie nº 1, 16, 18 en 20) niet geheel overeenkomt met de orthodoxe opvatting, welke bij voorbeeld aangetroffen wordt bij Halabî, vertaald door M. de M * * * d'Ohsson, in diens werk: Tableau général de l'Empire Othoman (ed. van 1778) deel I, pag. 93: „4º. Que la création est une vertu éternelle dans l'essence même de Dieu, et que cette vertu a créé et produit le monde avec toutes ses parties, *non dans l'éternité, mais dans le temps.*” — Ook is het zeker niet toevallig, dat Samarkandî in XVI de Tahâra (Reiniging), in XV de Salât (gebed), de Zakât (belasting) en den Saum (vasten) noemt, maar niet den Haj (bedevaart). Mogelijk geven dergelijke aanmerkingen ter eeniger tijd aanleiding tot meerder licht over dezen ons tot nu toe van elders niet bekenden schrijver.

REIS NAAR HET MEERGEBIED VAN DEN KAPOEAS IN BORNEO'S WESTERAFDEELING

DOOR

L. W. C. GERLACH.

Den 13den Maart 1881 vertrokken wij des middags met den stoomer der Gouvernements-marine, de Boni, naar Sintang, waar wij den 17den Maart des morgens om zeven uur aankwamen. Men stoomt daartoe aanhoudend den Kapoeas op, eene kolossaal groote rivier met een énorm stroomgebied. Wij hebben namelijk met de Boni, een raderstoomschip bewapend met zeven stukken, dat een diepgang heeft van ruim vijf voet, de rivier opgestoomd tot Sibauw en hadden toen 140 geographische mijlen afgelegd met inbegrip der vele en dikwijls zeer groote kronkelingen. Zij wordt aan den oorsprong gevormd door eene menigte kleine riviertjes en beekjes, die alle of althans voor het grootste gedeelte hun oorsprong hebben in het Centraal-Gebergte, dat met eenige vertakkingen Borneo van het zuidwesten naar het noordoosten doorsnijdt en niet zeer hoog, hier en daar zelfs eenvoudig een hoogland is; op verschillende plaatsen heeft het andere namen, meestal naar den een of anderen uitstekenden top. De rivier loopt van het noordoosten naar het zuidwesten en valt met zeven mondingen in zee. Evenals bij vele der groote rivieren van Indië hebben zich echter vóór de mondingen zandbanken gevormd, zoodat het voor eenigszins groote schepen moeielijk is binnen te komen, en daartoe steeds op den vloed gewacht moet worden; de meeste dezer monden kan men zelfs alleen binnenkomen met kleine prauwen. Natuurlijk is dit een van de voornaamste oorzaken van den weinigen handel en nijverheid en dus van de zeer geringe productiviteit van dit door de natuur zoo rijk bedeelde gewest.

De breedte van den Kapoeas is zeer groot, op vele plaatsen meer dan 800 meter. Het water is bruin gekleurd, doch zeer goed drinkbaar, althans tot op een uur of vijf van de monding, want tot zoover is eb en vloed merkbaar en het water brak.

Als oorzaak van de bruine kleur van het water wordt opgegeven, dat het regenwater, waardoor de stroom hoofdzakelijk gevoed wordt, sijpelt door de sedert eeuwen vele voeten hoog geworden laag bladeren in de zeer boschrijke streken, waardoor de rivier met hare takken loopt. Ik kan mij hiermede wel vereenigen, doch schrijf het dan vooral toe aan het vele zoogenaamde ijzerhout, dat men in die streken vindt, en dat de eigenschap heeft, zwart te worden, wanneer het aan de lucht wordt blootgesteld. Zeker is het, dat het water, hoe lager de waterstand is, des te donkerder gekleurd is; op sommige plaatsen is het zelfs zoo donker, dat het, nadat het door een leksteen gezuiverd is, toch nog de kleur behoudt van rum met water; overigens is het helder en volkomen goed van smaak, voor de gezondheid is het dan ook volstrekt niet schadelijk; integendeel er zijn zeer bevoegde personen, die zelfs beweren, dat het zeer gezond is, dit water te drinken. Op de Siak-Rivier, die op de Oostkust van Sumatra tegenover het eiland Bangkalis hare uitwatering heeft, heb ik hetzelfde waargenomen. Men schreef het daar toe aan de omstandigheid, dat het stroomgebied dezer rivier voor een zeer groot gedeelte liep door steenkoolhoudende streken (het Ombiliën-kolenveld met zijne voortzettingen); ook eenige inlandsche hoofden (Maleiers), die ik er toen naar vroeg, waren deze meening toegedaan. Ook hier zoude dit wel een van de oorzaken kunnen wezen, zoo niet *de* oorzaak, want geheel Borneo bevat in meerdere of mindere mate steenkool. Ik vroeg het hier ook aan enkele hoofden, doch zij antwoordden eenvoudig, dat zij het niet wisten; waarschijnlijk hadden zij er nooit over nagedacht, hetgeen ook wel zoo gemakkelijk is.

Verscheidene der zijtakken van den Kapoeas kunnen ook tot de zeer groote rivieren gerekend worden, zooals de Landak, waarin dicht bij de monding de Embawang valt, de Tajan, de Meliauw, de Sangauw, de Sekadauw, de Spauk, de Tempoenah, de Melawi, de Kantauw, de Tawang en de Boenoet. Vele dezer rivieren dragen verschillende benamingen naar gelang van de streek, waardoor zij loopen, hetgeen bij aardrijkskundige nasporingen dikwijls zeer lastig is; men kan de meeste tot 10 à 12 dagen opstoomen en dan nog eenige dagen verder oproeien.

De oevers zijn over het algemeen zeer laag, zoodat op vele plaatsen het land zelfs bij zeer gewonen waterstand tot op eenigen afstand overstroomd wordt. Dit schijnt echter volstrekt niet te hinderen aan den prachtigen en weelderigen plantengroei, die

men overal langs de rivier aantreft. Het is werkelijk een schoon tafereel, die aaneenschakeling van nu eens kolossaal hooge en dan weder lage boomen, met hunne roode, paarse, gele en witte bloemen, die bij sommige in groote trossen neerhangen. De stammen zijn dikwijls nog overdekt met prachtig bloeiende orchideeën, terwijl er zich verschillende soorten van lianen, waaronder van reusachtige afmetingen, zoo fantastisch mogelijk doorheenslingeren. Ook de groote verscheidenheid in vorm der bladeren met hunne prachtige schakeering, van af het lichte Mei-groen tot het bruine October-rood, streelt het oog. Want ook hier zooals in Europa verwisselen de boomen van blad, sommige zelfs tweemaal in het jaar, andere eens per jaar, en weder andere doen er langer over; doch het trekt hier minder de aandacht, omdat telkens voor een afgevallen blad een nieuw uitspruit, terwijl in Europa de bladeren binnen eenige dagen afvallen, om zich later bijna weder gelijktijdig te vertoonen. Hier is altijd aan denzelfden boom het eene blad veel ouder dan het andere, vanwaar dan ook die eeuwigdurende kleurschakeering tusschen lichtgroen en bruinrood. Doch hoe verrukkelijk schoon dit schouwspel ook is, toch wordt het wel wat eentoonig, wanneer men daar zoo dagen achtereen langs stoomt, want maar zelden vertoonen zich kampongs of aan den oever staande huizen.

De voornaamste kampongs zijn: Telok Kompei, Soeka Lanting, Djamboe, Tajan, Meliauw, Sangauw, Sekadauw, Sintang, Silat, Smitauw, Soewahied, Salimbauw, Piassa, Djonkong en Boenoet. Te Tajan en Sangauw is een Kontroleur en te Sintang een Assistent-Resident, met een garnizoen van 1 kompagnie infanterie, één officier van gezondheid en een klein detachement vesting-artillerie. Verder is er nog een militaire post te Nanga Pinoh, een dag stoomens de Melawi-Rivier op; het garnizoen bestaat er uit een klein detachement infanterie met een luitenant en ook daar bevindt zich een Kontroleur. Dan heeft men nog een militaire post in de streek der Batang Loepar Dajaks, dicht op de grens van Serawak, namelijk Nanga Badauw, waar een detachement infanterie met twee officieren en een officier van gezondheid ligt, terwijl de Kontroleur van de Boven-Kapoeas te Smitauw verblijf houdt.

De bevolking dier kampongs bestaat voor het grootste gedeelte, zoo niet geheel uit Maleiers en Boegineezen, die zich hier langzamerhand gevestigd hebben, om handel te drijven;

ook natuurlijk uit eenige Chineezen, want deze vindt men over den geheelen Archipel verspreid tot in het diepste binnenland. Vroeger woonden ook veel Dajaks aan de rivier; doch deze werden telkens door de bemanning der opvarende prauwen en bandongs zoodanig mishandeld, daar men hun eenvoudig afnam, wat men noodig had, meestal zonder betaling, dat zij langzamerhand hunne woningen verlaten hebben en zich meer in het binnenland vestigden. Hier en daar vindt men nog wel langs de oevers verlaten huizen in meer of minder vervallen toestand, hetgeen een bewijs is, dat daar vroeger Dajaks gewoond hebben, die daar ladangs hadden ontgonnen.

De Dajaks in deze streken verbouwen namelijk de rijst op ladangs; de sawah-bouw is hier geheel onbekend. Wanneer zij ergens eene plaats vinden, die wat hoog gelegen is en hun geschikt voorkomt, slaan zij zich daar neder; het daarop groeiende hout wordt omgekapt en verbrand, men gaat in het bosch en velt daar de noodige materialen voor het bouwen van hutten. Daarna werkt men den grond wat om met primitieve patjols en pikken; de padi wordt gezaaid; op eenvoudige wijze wordt het bezaaide land ompaggerd, om het indringen van herten en wilde zwijnen te beletten, die hier overal in vrij groote hoeveelheid gevonden worden; dan wacht men geduldig den oogst af. Blijkt het na den eersten oogst, dat de grond niet zoo goed is, als men aanvankelijk dacht, dan breekt men eenvoudig weder op en zoekt eene andere plaats; anders blijft men er, totdat de bodem uitgeput raakt, want tot verbetering van den grond doet men natuurlijk niets. Men zaait en oogst alleen, en zelfs het onkruid laat men meestal naar welgevallen groeien. Bij het verhuizen laat men de woningen eenvoudig staan; op de nieuwe woonplaats bouwt men weder nieuwe, daar de materialen steeds bij de hand en maar voor het kappen zijn.

Het hoofdvoedsel der Dajaks is rijst, die hier bijzonder goed slaagt; de Melawi-rijst, welke verbouwd wordt in het zuidoostelijk gedeelte van Sintang, waardoor de Melawi-Rivier loopt, is zelfs zeer goed; zij heeft alleen het gebrek, niet lang bewaard te kunnen worden, daar er spoedig veel stof en ongedierte in komen. De productie is voldoende voor de consumptie; er wordt weinig rijst uitgevoerd en dan nog maar in kleine hoeveelheden, doch zelden behoeft er rijst te worden ingevoerd. Veel anders verbouwen zij niet als alleen wat djagong, ketella, lombok, een soort van komkommers, die zeer groot zijn en een

zoeten smaak hebben, eindelijk katjang en eenige bladgroenten, waarmede zij hunne rijst eten.

Veel levendigheid van dieren zagen wij aan de oevers ook al niet, alleen nu en dan enkele vogels, voornamelijk een kleine soort van visch valk, bruin met witten kop, en dan den bangan, dien men in alle lage streken van den Indischen Archipel vindt; hij is iets kleiner, maar heeft overigens veel overeenkomst met den Hollandschen ooievaar; er zijn hier twee soorten, de witte met oranje vederen aan hals en borst en de grijze, die echter veel zeldzamer is. Ook zagen wij van tijd tot tijd eenige apen; deze dieren, nieuwsgierig als zij zijn, kwamen op het geluid af, dat de raderen van onzen stoomer in het water maakten, in kleine troepjes tot in de buitenste aan den oever groeiende boomen, om te kijken, wat er toch eigentlijk aan de hand was. Velen namen onmiddellijk de vlucht, wanneer zij dat groote zwarte monster zagen, dat daar zoo statig door het water ging, doch andere, die wat meer brutaal of nieuwsgierig waren, bleven het met aandacht nastaren; zoodra echter de rook uit den schoorsteen naar hunne zijde sloeg, maakten zij als de wind, dat zij wegkwamen; die kolendamp schijnt dus ook zelfs voor wilde apen niet aangenaam te wezen. Er zijn hier twee soorten, namelijk de grijze en zwarte aap, in groote hoeveelheid; ook is het hier het land van den orang-oetan, doch dien zagen wij natuurlijk niet; daar hij zich veel dieper in het bosch ophoudt. In de verschillende zijriviertjes en kreken huist eene menigte krokodillen; het was echter hoog water, zoodat wij er niet een gezien hebben, zij trekken dan dieper het land in.

Te Soengei Aja, drie dagen stoomens van Pontianak, waar wij een steenkolen-depôt hebben, en de Boni zijn kolenvoorraad moest bijladen, gingen wij aan land. Ongeveer een half uur landwaarts liggen goudmijnen, die door Chineezen geëxploiteerd worden. De regeling daarvan is zoo wat de volgende: het Gouvernement verpacht de mijnen tegen een jaarlijksche pachtsom, dan vormt zich een kongsi van verschillende Chineezen, en worden andere Chineezen aangeworven voor de exploitatie. Voor deze moet betaald worden aan den pachter *f* 1 's maands, een soort van hoofdgeld, waarvan alleen de kok is vrijgesteld. Verder betaalt de kongsi aan de mijnwerkers een zeker werkloon 's maands en voorziet hen tevens van levensmiddelen; de hoeveelheid en soort der voeding, waarvan het hoofdbestanddeel rijst is, wordt vooraf bij contract vastgesteld.

Het goudzoeken geschiedt door het uitgraven der goud houdende aarde; deze wordt in lange houten goten geworpen, waardoor men water laat loopen, zoodat het zand wegvloeit en het metaal bezinkt. Ieder halfjaar wordt het goud verzameld en is dan het eigendom der kongsi, die het zoo spoedig mogelijk verkoopt. Slechts tweemaal in het jaar bij de algemeene inzameling mag goud verkocht worden, tusschentijds niet. Het goud, dat gevonden wordt, is stofgoud. De waarde van de thail bedraagt van 75 tot 85 gulden; meestal wordt het in den handel gebracht in kleine staafjes van één thail, somtijds ook wel als stofgoud.

De opbrengst is alleen het eigendom van de kongsi, de mijnwerkers ontvangen niets dan hun maandelijksch werkloon en den kost; sommmige van hen echter, die wat geld hebben, steken dit ook in de kongsi en deelen dan natuurlijk in de winsten en verliezen. Er waren daar een vijftig-tal Chineezen aan het werk; door de ambtenaren werd mij medegedeeld, dat er jaarlijks zooveel goud gevonden wordt, dat kongsi en mijnwerkers ordentelijk hun brood hebben, zonder meer; de productie is dus niet groot. Zij zijn echter zeer geheimzinnig met het opgeven van de hoeveelheid gevonden goud en van hunne verdiensten; ik vroeg er eenigen naar, maar zij gaven zeer ontwijkende antwoorden.

Ik vond het aardig, aan de mijn zelf eene kleine hoeveelheid goud te koopen, doch dit kostte heel wat moeite. In het zoogenaamde kongsi-huis van de mijn was een lid der kongsi, een oude Chinees met nog eenige andere Chineezen, die ons een kopje kokend heete en zeer sterke thee liet drinken, want evenals bij de Geldersche boeren de koffiekan, is bij de Chineezen de theepot steeds in functie bij elk bezoek, onverschillig hoeveel maal en op welk uur van den dag of nacht. Ik begon met te vragen, iets van het gevonden goud te mogen zien, doch zij verklaarden mij, niets te hebben, want het was nog niet de tijd van de halfjaarlijksche inzameling. Na lang praten ging echter de oude heer naar een grooten koffer, die met twee stevige sloten dicht gemaakt was, en haalde daaruit een heel klein pakje papier in den vorm van een apothekerspoeder, zorgvuldig met een draadje omwikkeld; heel voorzichtig werden de vele vouwen losgemaakt, en toen kwam er alweer een papiertje, waarin zich een hoeveelheid stofgoud bevond, zooveel als op de punt van een mes kan liggen. Ik vroeg hem toen, dit aan

mij te verkoopen, doch daar kon niets van komen, want zeide de oude heer, dit mocht niet, en wilde hij dus ook niet doen; hoe wij ook praatten, het hielp niets, en intusschen was hij druk bezig, om het met de meest mogelijke voorzichtigheid weder in te pakken en het draadje er om heen te wikkelen. Zeker zoude ik het dan ook niet gekregen hebben, wanneer wij den pastoor Staal niet bij ons gehad hadden.

Van dezen geestelijke is de standplaats Banka, doch hij gaat tweemaal 's jaars naar de groote plaatsen van Borneo's Westkust, om dienst te doen; hij maakte de reis met mij tot Sintang en was ook mede naar de mijnen gegaan. Te Banka aanhoudend onder de Chineesche tinmijnwerkers zijnde, waarbij zich een kleine Katholieke gemeente gevormd heeft, is hij zich gaan toeleggen op de Chineesche taal en heeft het daarin reeds zoover gebracht, dat hij zonder veel moeite een Chineesch gesprek kan voeren; zelfs preekt hij in zijne gemeente in de Chineesche taal, hetgeen het beste middel is, om onder onze gestaarte broeders proselieten te maken. De heer Staal begon den ouden heer aan het verstand te brengen, dat ik een hooggeplaatst persoon van de Kompanjie was, dat ik gaarne wat goud van de mijn wilde medenemen, en dat hij dus dat kleine beetje nu maar aan mij moest verkoopen, daar hij het geld immers in de kongsi-kas konde bewaren en het dan kon beschouwen, alsof hij het verkocht had bij de eerstvolgende halfjaarlijksche verkooping. Eindelijk liet de Chineesche behoudsman zich overhalen; het pakje werd weder zorgvuldig losgemaakt, de inhoud zeer nauwkeurig op een klein schaaltje gewogen en met het Chineesche telbord werd dadelijk uitgerekend, dat ik daarvoor moest betalen 1 gulden, 3 kwartjes en 9 duiten; daarna werd mij het pakje door den grijsaard overgereikt, maar met een diepen zucht. Om zijn geweten wat te verlichten, betaalde ik ƒ 2, daar ik geen klein geld bij mij had, waarvoor de oude man zeer gevoelig scheen; ik gaf hem bovendien een dikke Manilla-sigaar, die hij onmiddellijk met heel veel gratie opstak.

Den volgenden dag, 17den Maart, kwamen wij te Sintang, waar wij twee dagen moesten blijven voor het laden van goederen en kolen en voor het schoonmaken der machine.

Den 20sten stoomden wij den Kapoeas weder op naar Poeloe Madjang, gelegen in de zoo bekende, ik zoude haast zeggen, om hunne natuurgesteldheid vermaarde meren. De As-

sistent-Resident van Sintang ging mede tot het afdoen van bestuurszaken in den Boven-Kapoeas, en te Smitauw zouden wij den Kontroleur opnemen, die hem daarbij behulpzaam moest zijn en mij op mijne reis naar Nanga Badauw zoude vergezellen, om mij de noodige inlichtingen te geven omtrent de landstreek, het volk en het verbeteren der bestaande wegen, die daar nog zeer primitief zijn. De Kontroleur, de heer Bakker, was den vorigen dag juist uitgegaan op een tocht in zijn distrikt, doch wij kwamen hem den volgenden morgen met zijn kleine stoombarkas tegen. Even werd gestopt, om hem aan boord en zijn stoombarkas op sleeptouw te nemen, en de reis werd weder voortgezet. Of hij op dit reisje gerekend had, hetgeen zeker een dag of tien zoude duren, werd natuurlijk niet gevraagd. Dat doet men in Indië zoo niet; men wordt geroepen en men zorgt maar altijd gereed te zijn; wij weten niet beter, of dit behoort zoo.

Men komt uit den Kapoeas door middel van de rivier Tawang, die een uur of vijf stoomens lang is, in de meren, waaronder men moet verstaan uitgebreide waterplassen, die in elkander loopen en genoemd worden naar de soengeis (kleine rivieren), welke er doorloopen en die bij zeer lagen waterstand zichtbaar zijn. De grootste zijn Danau Blidah (*Danau* beteekent meer), Danau Tehenang, Danau Sintoran, Danau Soembei, Danau Loewar, Danau Seriang en Danau Tongit; deze vormen te zamen een kolossaal bekken, dat eene verbazende hoeveelheid water kan bevatten en de plaatsen langs den Kapoeas gewoonlijk voor bandjers beschermt. Een groot gedeelte namelijk van het regenwater, dat in het gebergte valt, komt in deze meren te recht; is de waterstand van den Boven-Kapoeas hooger dan die in de meren, dan stroomt het door den Tawang derwaarts, en het omgekeerde heeft plaats, wanneer de waterstand in de meren hooger is. Overstroomingen, bepaalde bandjers, komen dus in de aan de hoofdrivier gelegen plaatsen niet dikwijls voor.

Het eigenaardige dezer meren is, dat zij grootendeels een verbazend uitgestrekt bosch vormen van struikgewas en kolossaal hooge boomen; toch bedraagt de diepte van het water bij gewonen waterstand op veel plaatsen 13 en bijna nergens minder dan 2 vadem. In den drogen tijd loopen de meren somtijds zoogenaamd droog, dat wil zeggen, dat men dan duidelijk kan onderscheiden de soengeis, die er doorloopen. Vooral was dit het geval in 1877, toen men er uren ver doorheen kon wandelen.

De omwonende Dajaks hadden van die gelegenheid gebruik gemaakt, om hier en daar de bosschen in brand te steken, louter uit plezier of baldadigheid, zoodat men thans op sommige plaatsen door uitgestrekte doode bosschen vaart, hetgeen een treurig gezicht oplevert en doet denken aan bosschen bij een Nederlandschen watersnood in den winter. Bij diezelfde gelegenheid zijn echter ook veel boomen van zelf dood gegaan, want ofschoon de hier groeiende boomen en struiken geheel van dezelfde soort zijn, als die op het droge en tegen de hellingen der bergen groeien, zijn zij zoo gewend, steeds in het water te staan, dat zij bij een paar weken droogte terstond sterven. Hetzelfde zoude waarschijnlijk plaats hebben met hunne soortgenooten, die gewoon zijn op drogen grond te groeien, wanneer zij gedurende eenige maanden een vadem of tien water om zich heen hadden; voorzeker eene opmerkenswaardig gevolg der gewoonte, zelfs in de natuur.

De meren zijn overvloedig voorzien van visschen, alle van eetbare soorten; vele er van behooren zelfs tot de zeer fijne soorten. Bij de hierboven beschreven droogte van 1877 hadden zij zich langzamerhand verzameld in de verschillende soengeis; deze waren dan ook zoo opgevuld met visch, dat men letterlijk met de sampan tusschen de spartelende visschen heenvoer, en zij bij hoopen in de sampans sprongen, zoodat men die van tijd tot tijd moest leeg scheppen, om voort te kunnen gaan. Een sampan is toch een zeer kleine prauw, slechts een sterk uitgeholde boomstam, zoodat men, wanneer men er mede vaart, bijna gelijk ligt met het water.

De mij vergezellende Kontroleur, die mij dit mededeelde, was toen reeds geplaatst in den Boven-Kapoeas. Hij heeft destijds zelfs een paar malen met een sampan door de soengeis gevaren en eens eenige uren door de meren geloopen. Dit moet echter een zeer vermoeiende tocht geweest zijn, want behalve de groote hoeveelheid steenen, boomtakken, wortels en omgevallen stammen, waar men door heen moest, had de bovenste grondlaag, die uit leemachtige klei schijnt te bestaan, zich als het ware in grootere en kleinere blazen opgeheven, zoodat het geheel het aanzien had, alsof er duizenden en duizenden van leem vervaardigde potten met bolvormigen bodem, zooals hier zooveel gebruikt worden, naast elkander te drogen gezet waren. Wanneer men den voet op die blazen zette, braken zij natuurlijk, en zakte men somtijds een heel eind in de diepte weg. Hij beschreef

mij dien marsch als een van de vermoeiendste, dien hij in zijn leven gemaakt had, hetgeen nog al iets zegt voor een kontroleur uit de binnenlanden, die hier een zeer moeilijken en vermoeienden werkkring heeft. Zij zijn toch de werkelijke pionniers der beschaving, en er wordt heel wat van hunne moreele en fyzieke krachten gevergd.

Behalve aan visch zijn de meren ook rijk aan krokodillen en watervogels; van de laatste zag ik er den boerong wali, die de grootte heeft van een patrijs met prachtige blauwe, roode en gele veeren en met een langen rooden snavel, ook den hierboven reeds genoemden bangan. Ofschoon ik er van deze slechts eenige zag, moet er volgens mededeeling van den Kontroleur B. toch eene groote menigte in de meren gevonden worden; zij bouwen bij voorkeur hunne nesten in de struiken boven het water. Is toevallig in den tijd, dat zij eieren hebben, het water wat laag, dan gaan de Dajaks met kleine sampans eieren zoeken en komen dan dikwijls na verloop van een dag met hun sampan vol terug; deze eieren worden rauw, gekookt en gebakken door de bevolking als eene groote lekkernij bij de rijst gegeten.

In de meren liggen ook eenige eilandjes, die somtijds zeer hoog zijn. Het voornaamste is Poeloe Madjang, waar wij een station hebben: dat wil zeggen, er ligt daar een afgekeurde gouvernementstoomer, de Bennet, bij wijze van stationschip, gekommandeerd door een djoeragan, welke rang zoo wat gelijk staat met onderofficier bij onze marine. De goederen, bestemd voor onzen post te Nanga Badauw, worden daarheen gebracht en overgenomen en dan met sampans vervoerd naar Pangkalan Pesaja en verder over land naar Nanga Badauw. Dicht bij Poeloe Madjang, een weinig ten zuidwesten, heeft het gebergte drie schoone toppen, den Goenong Lempai, den Goenong Singkadjang en den Goenong Sliegier, die een prachtig gezicht opleveren. Ook wij lieten bij Poeloe Madjang het anker vallen, en terwijl de Bennet de medegebrachte goederen overnam, werd voor mij een bidar (een groote overdekte sloep) in gereedheid gebracht, want ik wilde nog dienzelfden middag door naar Pangkalan Pesaja, ten einde den volgenden morgen in de vroegte den weg over land naar Nanga Badauw te kunnen afleggen. Een uur na aankomst ging ik met mijn adjudant en den mij vergezellenden Kontroleur in de bidar, en nu begon de tocht door de eigenlijke bosschen; wij werden gesleept door

de kleine stoombarkas, die aan den Kontroleur in gebruik gegeven is voor zijne dienstreizen, en die wij onderweg op sleeptouw genomen hadden.

Wij stoomden ruim twee en een half uur door de bosschen van den Danau Seriang en langs de rivier Seriang, die ook door het woud loopt en wijd overstroomde oevers heeft, en kwamen toen aan Kwala Pesaja. Hoe men den weg daarheen vindt, is mij onbegrijpelijk; men moet dien bepaald kennen, want men ziet niets anders dan boomen, struiken en water. Op het kompas varen is onmogelijk, daar het eigenlijke vaarwater zulke geweldige en vreemde kronkelingen maakt, dat men dikwijls een kwartier lang stoomt in de tegenovergestelde richting van die, waar men eigenlijk heen moet. Een bepaald aangewezen route bestaat er niet, omdat men die eenvoudig wijzigt naar den hoogeren of lageren waterstand en de meerdere of mindere grootte van het vaartuig. Omstreeks vier uur des middags kwamen wij te Kwala Pesaja aan; verder kon ons de bidar met stoombarkas niet brengen, zoodat wij overgingen in een kleine sampan, want nu gingen wij de Soengei Pesaja in. Hadden wij tot nog toe door open bosch gevaren, nu voeren wij in het dichte, op sommige plaatsen ondoordringbare woud.

De Soengei Pesaja is niet breeder dan van twee tot vijf meters en hier en daar bij lagen waterstand zeer ondiep. Van daar dat zulke soengeis dan ook alleen bevaarbaar zijn door kleine sampans, die nauwelijks één voet diepgang hebben; dikwijls vaart men onder de takken door, die in het water hangen, maar behalve die takken en ondiepten zijn er nog veel grooter hindernissen. Door den sterken stroom, vooral na gevallen regen, wordt de grond om de wortels der aan den oever staande boomen los gewoeld; de boomen beginnen daardoor aan beide zijden naar de rivier over te hellen, totdat zij eindelijk niet meer kunnen blijven staan en dus in of dwars over de rivier vallen. Van roeien is dan ook geen sprake, doch in den regel zitten er twee of drie man in de sampan met houten pagaaien, om te scheppen, een voor en een of twee achter, of omgekeerd.

Sedert onze vestiging te Nanga Badauw, nu een jaar geleden, moet de communicatie natuurlijk zoo goed mogelijk opengehouden worden en de boomen zooveel mogelijk worden weggeruimd, hetgeen echter geen gemakkelijke taak is. Er zijn toch boomen bij, die 60 à 70 voet lang zijn en meer dan één meter middellijn

hebben; hun hout is veelal als ijzer zoo hard, zoodat het dan ook dikwijls onmogelijk is, ze alle weg te ruimen. Voor een klein geruchtje bij dergelijke hindernissen zijn trouwens de inlanders niet vervaard. Komen zij voor een dwars liggenden boomstam, die niet meer dan een decimeter boven het water uitsteekt, dan varen zij er met een aanloopje op aan, zoodat de sampan met een ruk een eind over den boomstam heen schiet. Als de wind springen zij dan in het water, lichten de schuit van achteren op, duwen haar tot over de helft van den stam en laten haar dan weer te water glijden; deze kunstbewerking ken ik bij ondervinding. Steken de boomstammen echter te hoog boven het water, zoodat dit kunstje niet kan worden uitgevoerd, dan stappen de passagiers uit en loopen om den boom heen; intusschen wordt de sampan door de bemanning over den boom gedragen en aan den anderen kant weder in het water gezet. Kan dit niet, omdat het terrein aan beide oevers te moerassig is, ook daar weten zij raad voor; zij varen dan tot tegen den boom en plaatsen de passagiers met hun bagaadje daarop; dan scheppen zij de sampan vol water, totdat die zinkt, duwen haar onder den boom door en scheppen ze aan den anderen kant leeg; de passagiers stappen er weder met hunne bagaadje in, en de reis wordt voortgezet, alsof er niets gebeurd was. Een en ander geeft echter altijd een oponthoud van een minuut of tien.

Hoe hooger de waterstand is, des te grooter gedeelte van het bosch staat op belangrijke diepte onder water. Men behoeft dan niet steeds de menigvuldige kronkelingen der soengei te volgen, maar snijdt gedeelten af, door hier en daar dwars door te steken; zij noemen dit pintaas, waarschijnlijk eene verbastering van het Maleische woord *pinto* (deur of doorgang.) Het was altijd een groote pret, wanneer men zulk een bruikbare pintaas ontdekte; de inlander, die vóór op de plecht zat te scheppen, gaf dit ten minste steeds met groote luidruchtigheid te kennen aan zijne kameraden, die aan het achtergedeelte van de sampan zaten. Toen wij namelijk vier dagen later denzelfden weg weder terugvoeren, was het water wat gestegen, en waren dus eenige pintaas bruikbaar.

Ik zal niet licht den indruk vergeten, die het varen op de Soengei Pesaja op mij maakte; het was ruim vier uur, toen wij er in gingen, dus de tijd, waarop hier in de bosschen de natuur zich begint voor te bereiden tot de nachtrust. Wij voeren met

ons klein en smal schuitje, waarin juist plaats genoeg was voor ons drieën, de drie scheppers en een enkel stuk bagaadje, onder kolossaal hooge en zware boomen en dikwijls door hunne takken heen, waarlangs lianen als reusachtige slangen tot hoog in de lucht om en tusschen de boomen op de meest grillige wijze voortslingerden, ronder en dikker dan een mansarm. Alles was dood stil om ons heen; geen geluid werd gehoord dan alleen het scheppen onzer matrozen, die het langzaam en op de maat deden. Telkens als zij ophielden, om een oogenblik te rusten en weer op adem te komen, was het, alsof wij op geheimzinnige wijze door het water dreven, steeds dieper en dieper het donkere bosch in, want meer en meer begon de duisternis te vallen. Op sommige plaatsen, waar de boomen heel dicht bij elkander stonden, was het reeds geheel donker. Nergens was eenig leven te bespeuren, en onwillekeurig stemde dit alles ook ons tot stilte; men gevoelt zich zoo klein in zulk een grootsche natuur.

Geheel anders was dit schouwspel, toen wij eenige dagen later terugkeerden. Het was toen negen uur in den morgen; de opkomende zon verlichtte alles even vroolijk en helder en schoot hare stralen rechts en links door het geboomte, hetgeen dikwijls het meest prachtige kleureffect daar teweegbracht. Hier en daar, waar de zon nog niet of niet genoegzaam was doorgedrongen, dropen de dauwdroppels over de bladeren, die als zoovele diamanten in de zon schitterden, terwijl onderscheidene vogels zich in de boomen bewogen en bij onze nadering onder luid gekrijsch wegvlogen, of in de verte het gezang van andere vogels en het geschreeuw der apen luid weerkaatste.

Omstreeks half zeven kwamen wij te Pangkalan Pesaja aan; het was dus toen reeds geheel duister. Pangkalan Pesaja is een Dajaksch huis, gelegen aan het eind van de Soengei Pesaja en dient tot tusschenstation tusschen Poeloe Madjang en Nanga Badauw. Het is bezet door een korporaal met tien fuseliers; de goederen worden van de Bennet tot hier per sampan gebracht, in het huis opgeslagen en achtereenvolgens door de bevolking en eenige dwangarbeiders over land naar Nanga Badauw getransporteerd. Mijne komst was geheel onverwacht, maar in een oogenblik had de korporaal met zijne soldaten en al hun hebben en houden het gebouw verlaten en zich opgeschoten in een kleine loods, welke daarnaast stond, het huis aan ons overlatende, waarin nu alleen nog maar een aantal kisten en vaatjes met

vivres lag; onze bagaadje werd daarbij gevoegd, en wij installeerden ons zoo goed mogelijk.

Onmiddellijk gingen de bedienden aan het koken, want op zulke tochtjes reist men steeds met kookgereedschap en het noodige voor den inwendigen mensch. Een groote kist werd gepromoveerd tot tafel, een ieder zocht zich een kistje uit tot zitplaats, en tegen acht uur zaten wij netjes bij het licht van twee aan den zolder hangende bollantaarns te soupeeren. Mijn adjudant had voor het menu gezorgd: een zeer goede groentesoep, zalm met worteltjes en aardappelen, boerenkool met aardappelen en worst, een goede flesch wijn en voor dessert een pisang; het was dus best uit te houden. Na het soupé werd mijn bultzak gespreid en mijn klamboe gespannen in het hokje, dat afgeschoten was als verblijf voor den korporaal-kommandant; het wemelt hier toch van muskieten. Op de baleh baleh der soldaten werd hetzelfde gedaan voor de heeren van mijn gevolg, dat bij onze aankomst met een officier vermeerderd was, die van Nanga Badauw, waarheen ik intusschen bericht van mijn komst had gezonden, door den kommandant was afgezonden, om mij te complimenteeren en mijne bevelen te vragen. Reeds spoedig zochten wij ons leger op, en weldra sliepen wij den slaap der onschuld.

Den volgenden morgen gingen wij om zes uur op marsch naar Nanga Badauw, dat zoo wat drie uur verwijderd is. De weg daarheen is lang niet gemakkelijk, en toch is het de eenige bruikbare; het is een smal voetpad, dat door de wildernis loopt, telkens over heuvels, waarvan sommige zeer steil zijn, en dan weder door uitgebreide moerassen, waardoor men een soort van knuppelweg gemaakt heeft. Dit wil zeggen twee of drie boomtakken van een mansarm dikte liggen naast elkaar, hier en daar met rottan verbonden; men heeft er dan ook groot nut van een langen, aangepunten stok, waarvan men zich bij het begin van den marsch voorziet. Over de ravijnen, smalle moerassen en riviertjes ligt alleen een enkele boomstam, meestal van ijzerhout, omdat dit zoo lang duurt, maar dat bij regen of des morgens vroeg, wanneer de dauw nog niet is opgedroogd, zeer glad is. Ik kan niet ontkennen, dat ik enkele min aangename oogenblikken heb doorgebracht, wanneer ik op zulk een gladden boom midden boven een ravijn of een snel bruisend bergstroompje stond. Aan eenige had men aan ééne zijde leuningen gemaakt van wild hout, heel licht

en met een rottan er aan vastgebonden, zoodat zij, wanneer de nood aan den man kwam, toch niet veel steun zouden geven; de gedachte evenwel, dat men, al is het dan ook maar met de toppen der vingers, ergens op kan steunen, wanneer men het evenwicht denkt te verliezen, draagt reeds veel bij tot het bewaren van de kalmte en het zelfvertrouwen. Het moeielijke is hoofdzakelijk gelegen in het ongewone en dus in de ongeoefendheid, om over die boomstammen te loopen. Enkele Europeesche soldaten, die ik als bedekking bij mij had, en die daar reeds eenige maanden waren en dus dikwijls dien weg gemaakt hadden, liepen er met het geweer over den schouder over met een gemak, alsof zij hun leven lang niets anders gedaan hadden. In deze streken gebeurt het wel eens, dat men enkele troepjes van de naburige stammen ontmoet, die op een sneltochtje uit zijn; wij konden ze ook aantreffen, en ofschoon het wel niet waarschijnlijk was, zoude het toch kunnen gebeuren, dat deze of gene de verleiding niet kon weerstaan, voor de verandering ook eens een kop van een witten toewan mede naar huis te brengen in plaats van altijd die hunner bruine bloedverwanten. Daarom vond ik het voorzichtiger, een viertal soldaten als bedekking mede te nemen. Men ziet, dat zulk een Dajaksche weg nog niet precies een heerbaan genoemd kan worden.

Omstreeks negen uur kwamen wij te Nanga Badauw, waar ik mijn jaarlijksche inspectie moest houden, en dat gelegen is in het distrikt der Batang Loepar Dajaks. Nanga Badauw is een vierkanten redoute met twee cirkelvormige bastions over één der diagonalen. Zij is geheel gebouwd van zoogenaamd wild hout, dat wil zeggen, hout, dat zoo maar in het bosch gekapt wordt en alleen van de schors wordt ontdaan. Heel sterk behoeft zulk een vesting hier ook niet te zijn, want geschut bezitten de Dajaks niet, behalve enkele kleine lilla's bij de hoofden, doch die nooit worden medegenomen, wanneer zij te velde trekken. Binnen de palissadeering is een officiersblok met doorgaande galerij, waarin ieder officier eene kamer heeft en de kommandant bovendien nog een voor bureau; verder zijn er twee kazernes voor de soldaten, een wachthuis, een ziekenzaal en een vivresmagazijn, waarin voor acht maanden proviand opgeborgen kan worden. Het is slechts een tijdelijke post, om in deze streken het koppensnellen tegen te gaan.

Bij de verschillende Dajaksche stammen, die het binnen-

land van Borneo bewonen, bestaat nog altijd een groote zucht tot koppensnellen, dat is met den klewang het hoofd eens vijands van den romp te slaan. Vele onderlinge veten moeten zelfs volgens hun adat door koppensnellen uitgemaakt worden, en bij de meeste stammen bestaat nog de gewoonte, dat een jongen geen meisje ten huwelijk mag vragen, wanneer hij niet één of meer zelf gesnelde koppen kan vertoonen. Door onze regeering wordt dit natuurlijk ten sterkste tegengegaan; strenge straffen en geldboeten zijn er op gesteld, terwijl aan de bevolking telkens en bij iedere gelegenheid het verkeerde en onmenschelijke van dit gebruik onder het oog gebracht wordt. Daar echter de binnenlanden door ons niet bezet zijn, behalve in enkele posten, kan dit onmogelijk altijd verhinderd worden. Ieder jaar, wanneer de padi-oogst binnen is, gaat men zoo hier en daar op sneltochten uit, en dat niet alleen om onderlinge twisten te beslechten, maar wel degelijk ook om te rooven. Nu gebeurde dit bijna ieder jaar onder de Batang Loepars, en voordat wij er met onze patrouilles tusschenbeide konden komen, waren de daders reeds over de grenzen gevlucht naar Serawak, waar de heer Brooke Radja is. Door de civiele en militaire autoriteiten werd daarom overeengekomen, op de grens van het Serawaksche tijdelijk een post op te richten, en werd daarvoor gekozen het punt Nanga Badauw; de noodige voorstellen werden aan het legerbestuur gedaan en door de regeering goedgekeurd. Tegen het einde van Februari 1880 begon men met den bouw der versterking, die in Mei zoover voltooid was, dat de geheele bezetting er in kon. De maatregel heeft tot dusver gunstig gewerkt, want na de oprichting van Nanga Badauw wordt er nog wel eens een enkele maal gesneld, wanneer men de kans schoon ziet, maar georganiseerde sneltochten hebben sedert niet meer plaats gehad.

Op weg naar Nanga Badauw kwamen wij de eerste Dajaks tegen, een twintigtal mannen en vrouwen, die door het hoofd van een der huizen op last van den Kontroleur waren uitgezonden, om onze bagaadje over te brengen, waarmede zij dan ook 's middags tegen één uur ordelijk en wel aankwamen. De Dajaks zijn over het algemeen groote, flink gebouwde mannen; ook de vrouwen zijn goed gebouwd, maar meestal veel kleiner dan de mannen. Groote weelde in hunne kleeding hebben zij niet. Evenals de Alfoeren dragen de mannen alleen een smalle strook goed,

die, eens om de heupen geslagen, tusschen de beenen doorgehaald en van achteren vastgemaakt wordt. Bij de vrouwen en meisjes is die strook wat breeder, reikt zij tot even boven de knie en wordt alleen eens om de heupen geslagen. De kinderen van beider kunne loopen tot hun negende of tiende jaar geheel naakt. Zeer enkele mannen, en dan nog alleen de voornaamste, dragen een baadje, wanneer zij in tegenwoordigheid van Europeanen moeten komen; ook bij de vrouwen begint dit meer en meer navolging te vinden. Het is dan echter zeer onvolkomen gemaakt en van ruwe stof, dikwijls maar van goelit kajoe (boomschors), maar het bedekt dan toch wat.

De mannen hechten veel aan versieringen; vele namelijk dragen om den hals kettingen van die kleine, veel gekleurde kraaltjes, waar bij ons de kinderen mede spelen en ringetjes van maken. Eenige van die aangeregen kettingjes worden tot één ketting vereenigd, waar hier en daar grootere kralen, blauwe en roode pitjes of boomzaden tusschen geplaatst worden, ook wel zeeschelpen, die in Zeeland veel gevonden worden en daar kinkhoorntjes genoemd worden, zooals ik ze dan verder ook maar noemen zal. De kettingen gaan om den hals en hangen met kwastjes van dezelfde kralen, pitten en kinkhoorntjes op de borst. Om de bovenarmen dragen zij gladde koperen ringen van gewoon dik koperdraad, ook wel breede banden van een soort van porselein of gebakken klei; deze laatste worden er meestal zoodanig omgelegd, dat zij er niet meer afgenomen kunnen worden en dan ook mede worden genomen in het graf. Om de polsen dragen zij armbanden van kraaltjes, zooals hierboven bij de kettingen beschreven is, en bovendien aaneensluitende gladde koperen ringen, soms tot aan den elleboog. Sommigen dragen die koperen ringen ook aan de beenen, van den voet tot over den enkel; eenigen zelfs tot aan de knie. Enkelen zag ik, die bovendien nog een rij gewone koperen schelletjes aan de enkels gebonden hadden, zoodat men hen met elken stap kon hooren; dit is bijzonder voornaam. Een andere Dajak had een soort van baadje aan, waarvan de onderkant eveneens met een rand van die schelletjes omzoomd was, hetgeen natuurlijk nog voornamer was.

In hunne ooren hebben zij in de oorlel een wijd gat, waarin een groote gladde ring hangt van koper, ijzer of lood; sommigen hebben daaraan nog een touwtje vastgebonden van een centimeter of vijf, waaraan een stuk zeeschelp hangt of de

slagtand van een wild zwijn. Langs de geheele oorschelp hebben zij gaten, waarin weder kleinere ringen hangen; anderen hebben den geheelen rand van de oorschelp versierd met een aaneensluitende rij kinkhoorntjes. Op onze terugreis was onder de goederendragers een jongen van een jaar of twaalf, die zich voor deze plechtige gelegenheid al heel mooi gemaakt had. Hij had een ruw afgewerkt baadje aan, dat een gedeelte van zijn bovenlijf bedekte; in zijne ooren droeg hij groote koperen ringen, waaraan een touwtje met een stuk zeeschelp en daaraan weder een touwtje van gelijke lengte, waaraan een halve cent hing van het jaar 1857. Deze jongen was dus erg op zijn Zondags, hetgeen hem echter niet belette, een gepakt handkoffertje van een 20 kilo zwaarte te dragen.

Deze oorversieringen zijn in zoover van belang, omdat men daaraan de verschillende stammen herkent. De Kajan Dajaks bijv., die ik op mijn verdere reis te Sibauw ontmoette, hebben maar één groot gat in de oorlel en een boven in de oorschelp, waarin zij alleen groote gladde ringen dragen; wanneer zij die er niet in hebben, gebruiken zij ze als sigarenkokers en bewaren er hunne half opgerookte sigaretten in. De vrouw van den Raden, zoo heet het hoofd van Sibauw, had ook een paar half opgerookte sigaren in hare oorgaten gestoken. Een teeken van voornaamheid is, wanneer zij in plaats van die ringen, slagtanden van wilde zwijnen in de gaten steken; een groot bewijs van voornaamheid is echter de lengte der oorlel, hoe langer die is, des te voornamer het hoofd. Te Sibauw kwam een Dajak bij ons aan boord, wiens oorlellen bijna op de schouders hingen; men kon door het gat met gemak twee handen steken. Hij had zijn zoontje bij zich, een jongen van een jaar of zeven, die in dit opzicht ook reeds tot hoofd werd opgevoed, want dit kind droeg in ieder oor zeven zware looden ringen, en de gaten waren dan ook reeds zoo groot, dat men er met gemak den vinger door kon steken.

De vrouwen doen daarentegen veel minder aan versieringen dan de mannen. Bij de Batang Loepars droegen enkele een eenvoudig effen kettingje van zilver of koper om den hals, de meeste echter niets; slechts weinige hadden groote ringen in de ooren, waardoor de oorlel ook wel wat was uitgescheurd, doch lang niet zooals bij de Kajan Dajaks. Om armen en beenen dragen zij echter dezelfde koperen ringen, en ook op dezelfde wijze als de mannen, echter niet aan den bovenarm. Daarentegen

wordt het stukje doek, dat zij om de heupen dragen, zeer versierd, namelijk van boven tot onder met rijen van eenvoudige koperen vingerringen, verschillende kleine pitjes van boom- en bloemzaden, gladde gordijnringen en kinkhoorntjes; de onderste rijen worden op het doek vastgehecht, de bovenste doen zij echter een voor een aan, zoodat een Dajaksche schoone, al heeft zij geen meter goed aan haar lijf, toch veel tijd noodig heeft voor haar toilet. Van haar haar maken zij weinig werk; het fladdert haar wild om het gezicht en van achteren wordt het saamgedraaid tot een groote wrong. Bij de mannen dragen sommige het haar kort, evenals de meeste Maleiers, anderen echter lang; het hangt dan recht langs hals en schouders. Overmaat van zindelijkheid kennen zij niet, zoodat dan ook velen aan huidziekte lijden als gevolg hunner onreinheid.

Zijn dus de Dajaks, zoowel mannen als vrouwen, in hun dagelijksch costuum hoogst eenvoudig gekleed, geheel anders is het, als zij op feesten gaan; dan hangen zij alles, wat zij maar hebben aan het lijf, hoe meer des te voornamer. De vrouwen van het troepje, dat wij tegenkwamen, vooral de jonge, waren in het eerst zeer schuw en verborgen zich ter zijde van het voetpad tusschen de struiken, niet zoo zeer, omdat zij bang zijn voor de Europeanen, maar er kwamen daar op eens zooveel toewans tegelijk aan. Toen zij echter bemerkten, dat wij beleefd en vriendelijk tegen haar waren, was die schuwheid spoedig verdwenen, en mochten wij zelfs van nabij hare versierselen bekijken en met de hand aanraken.

Zijn de Dajaks schamel in hunne kleeding, even eenvoudig zijn zij in hunne levenswijze; zij wonen met eenige gezinnen te zamen in een groot huis, waarop ik straks nader terug zal komen. Hun hoofdvoedsel, bijna hun eenig voedsel, is rijst, die zij zelf verbouwen; verder is hun middel van bestaan hoofdzakelijk ruilhandel met metalen en boschproducten, voornamelijk rottan, dammar, gutta pertja, was en boomvet. Een eigen munt bestaat bij hen niet, overal echter is onze munt gangbaar; ook ruilen zij rijst en boschproducten in tegen stofgoud of stukjes goud en ander metaal; het koper, dat bij hen veel in gebruik is, krijgen zij hoofdzakelijk uit Serawak. Hun godsdienst is weinig ontwikkeld en slechts eene vermenging van het Hindoeisme en het Mahomedanisme, maar van ieder een heel klein beetje.

Zooals ik hierboven reeds met een enkel woord zeide, be-

staan de Dajaks uit verschillende stammen. In deze streek zijn de voornaamste de Batang Loepars, de Kajans, de Kantauws en de Belahans, welke laatste stam weder verdeeld is in Belahan Boekit en Belahan Ajer Dajaks. Een zeer wilde stam zijn de Poenans; deze leven meest in de boomen en zijn nog geheel natuurmenschen, zij hebben zelfs geen gemeenschap met de andere Dajaksche stammen. Toch drijven zij ook wel handel, doch op eene zeer primitieve wijze; enkele plaatsen op de grens van hun stamgebied zijn hiervoor aangewezen. Wanneer toch de naburige Dajaks met de Poenans handel willen drijven, brengen zij hunne waren, meestal bestaande in rijst, tabak, doeken, wapens, metalen en kramerijen naar die plaats en geven dan een bepaald teeken; daarop komen de Poenans, die het dichtst bij wonen, bekijken het te koop aangebodene en leggen daarnaast zooveel van hunne boschproducten, metalen of dierenhuiden, als zij er voor geven willen. Zij verwijderen zich dan weder, en op een gegeven teeken komen de verkoopers terug; kunnen die zich vereenigen met den aangeboden prijs, dan nemen zij dien mede, geven een teeken en de Poenans komen het op die wijze door hen gekochte halen. Vinden de verkoopers echter, dat er te weinig is nedergelegd, dan nemen zij van hunne waren weder een gedeelte af en geven opnieuw het teeken, om te komen kijken. Dikwijls gebeurt het dan, dat de koopers ook weder wat van het hunne medenemen, en zoo moet er somtijds heel wat heen en weer geloopen of gevaren worden, voordat de koop gesloten is.

In het werk van Professor Veth over de Wester-Afdeeling van Borneo (D. I, bl. 167) wordt vermeld, dat volgens een der vroegere reizigers, die deze streek bezocht hebben, de wervelkolom bij de Poenans zoo lang is, en het onderste gedeelte zoo op zich zelf is uitgegroeid, dat er werkelijk een staartje gevormd wordt. Ware dit zoo, dan zoude er een groote schrede voorwaarts gedaan zijn tot bewijs der theorie van Darwin, doch hier is daarvan thans, voorzoover ik heb kunnen nagaan, niets bekend. Wel is waar vertoonen zij zich hoogst zelden, doch de Kontroleur Bakker is eens in hunne streek geweest, ik geloof bij gelegenheid van een rechtsgeding, en hij verklaarde mij, geen enkel persoon met een staart gezien te hebben. Het zijn echter ruwe boschmenschen met uiterst weinig ontwikkeling, die voor een groot gedeelte alleen van boomwortels, bladeren en vruchten leven.

Eigenlijke kampongs bestaan bij de Dajaks niet, of beter

gezegd een Dajaksche kampong bestaat uit één groot huis, verdeeld in een aantal kamertjes, waarvan ieder gezin er een bewoont. Zulk een kamertje heet pinto, waarschijnlijk naar de deur. Een huis bevat dus zóóveel pinto's, als gezinnen; er zijn er zelfs, die 150 pinto's hebben. In sommige van die huizen, die alle een voor- en achtergalerij hebben, zijn de kamertjes werkelijk afgesloten, behalve dat de binnenwanden meestal bestaan uit wildhouten stokken, die op afstanden van een paar centimeters bevestigd worden, zoodat zulk een kamertje veel heeft van een groot traliehok, waarin in plaats van dieren menschen wonen. In andere huizen is bovendien nog een doorloop door het midden van al de kamertjes, zoodat men ongehinderd van het eene in het andere kan komen. Alleen de woning van het hoofd van het huis, is wat grooter dan de andere kamertjes en van de overige afgescheiden. Ieder gezin leeft geheel op zich zelf, alsof ieder in een afzonderlijk huis woonde, doch zij staan gezamenlijk onder toezicht van het hoofd van het huis, in den regel de oudste of de aanzienlijkste.

Dit hoofdschap is een baantje, waarvan men niet veel anders dan last heeft. Het hoofd beslecht namelijk de kleine geschillen, die tusschen de families onderling voorvallen, en is aan de Regeering en de Maleische Vorsten verantwoordelijk, dat er steeds orde en rust heerscht Traktement onder welken vorm ook krijgt hij daarvoor echter niet; ook doen de bewoners van het huis niets voor hem bij wijze van heerendienst, zooals dit op Java en Sumatra plaats heeft. Bij geschillen tusschen de bewoners van verschillende huizen zijn het weder de hoofden, die deze trachten te vereffenen; bij ernstige gevallen echter komen zij bij den Kontroleur of bij de Vorsten. Bij de jaarlijksche volkstelling wordt door de Regeering het aantal bewoonde pinto's als grond-lag aangenomen en gerekend, dat iedere pinto gemiddeld vijf bewoners heeft, hetgeen zoowat uitkomt.

Op ongeveer een half uur afstand van Nanga Badauw, kwamen wij aan het eerste huis en daarna nog aan twee; dit waren echter geen groote huizen, maar van 10 tot 20 pinto's. In een er van werd aan een oud moedertje gevraagd, hoeveel personen groot en klein er wel in het huis woonden. Dit wist het oudje niet; zij wist alleen, hoeveel pinto's er waren, en hoeveel personen er in iedere pinto woonden, maar om nu op eens te zeggen, hoeveel er in het geheel waren, was haar veel te geleerd: zij zou het echter uitrekenen. Daartoe legde zij op den

grond zooveel strootjes (inlandsche sigaretten) op eenigen afstand van elkander als er zich pinto's in het huis bevonden, en daaronder zooveel strootjes, als er bewoners in iedere pinto waren, en toen ging zij aan het tellen. Het duurde wel wat lang, maar zij kwam er toch en kreeg toen voor belooning een Manilla-sigaar, die zij dankbaar aannam.

De huizen zijn geheel van wild hout gemaakt; als het heel mooi is, zijn de stijlen zoo wat vierkant bekapt. Versieringen van snijwerk, zooals men die in andere deelen van den Archipel bijna overal en dikwijls zeer fraai aantreft, vindt men hier niet. Deze woningen zijn hoog boven den grond gebouwd, hetgeen een tweeledig doel heeft; vooreerst omdat onder de huizen de bewaarplaats is van het weinige vee, dat zij houden, wat kippen en eenden, soms een enkele geit of varken, maar vooral geschiedt zulks, om beveiligd te zijn tegen lanssteken, wanneer zij des nachts op den vloer liggen te slapen. De vloeren bestaan namelijk uit latten van wild hout, somtijds ook wel uit dikke rottans, die op afstanden van een paar centimeters op de vloerbalken met gespleten rottan vastgebonden worden. Om in het huis te komen, is er dus een trap noodig, die eenvoudig bestaat uit een in de lengte door midden gespleten boomstam, welke schuin tegen de doorloopende voorgalerij wordt opgezet met de bolle zijde naar boven, en waarin dan eenige treden gekapt worden. Als het heel mooi is, wordt er een leuning aangebonden, doch dikwijls is dit niet het geval. Is het huis zeer lang, dan worden er meer dergelijke trappen aangebracht.

De buitenomwandingen en ook de dakbedekking bestaan uit zoogenaamde kajoe goelit, dat woordelijk vertaald *houtleer* beteekent; het is de schors van verschillende boomen, zooals de mang, pengawan, merentang en tehalang, wordt gesneden in stukken van circa één vierkanten meter en is een halven duim dik. Het is zeer sterk en heeft een rood-bruine kleur; voor dakbedekking is het echter minder geschikt, omdat het, aan regen en zonneschijn blootgesteld, aan de hoeken omkrult, zoodat men er een raam van dwars over elkander liggende stokken overheen moet leggen. Sommige huizen zijn dan ook gedekt met alang alang, dat veel beter en netter is; zulks kost echter veel meer arbeid en dit is iets, dat niet in den smaak valt van de Dajaks. Door langdurig kloppen wordt de kajoe goelit zeer zacht, ik zag een stuk van meer dan een vierkanten meter groot; dat de dikte en zachtheid had van bruin fluweel. In dien vorm

wordt het dan ook als kleedingstuk gebezigd; voor het bouwen der huizen wordt het natuurlijk niet geklopt en is dan zoo hard als gewoon hout.

De hoofdstijlen, gebinten en vloerbalken der huizen zijn in den regel van ijzerhout; dit is eigenlijk het kajoe sibilian, dat overal op Borneo in groote hoeveelheid gevonden wordt, en waaraan om zijne verbazende sterkte en duurzaamheid de naam van ijzerhout gegeven is, eene benaming reeds zoo algemeen bekend, dat de Maleiers die in hunne taal letterlijk weergeven door kajoe bissi (*kajoe* is hout, *bissi* ijzer). Het is verbazend hard en dus niet gemakkelijk te bewerken, maar het is ongeloofelijk duurzaam; een goed met de noodige zorg gebouwd huis van ijzerhout kan zeker wel honderd jaren staan. Wanneer het gezaagd of bekapt eenigen tijd aan de lucht is blootgesteld, wordt het zwart als ebbenhout en is dan uitstekend voor vloeren. De trappen en vloeren mijner woning te Pontianak zijn er van gemaakt en, wat de voor- en achtergalerij betreft, te mooi, om met matten te beleggen; zij worden gemakkelijk schoon gehouden met natte doeken. Dit is een der vele prachtige houtsoorten, waaraan geheel Borneo zoo rijk is.

Een andere sterke en zeer duurzame soort is het kajoe temboesoe. Terwijl ik te Sintang was, werd op het achtergedeelte van het erf om de Assistent-Residentswoning diep gegraven, omdat daar een nieuw huis gebouwd moest worden. Het bleek, dat daar vroeger een kerkhof geweest was, en er werden onderscheidene potjes, kleine gendies en kommetjes opgegraven, die men aan lijken in het graf medegeeft; ook werd er gevonden een doodkist, die bij onderzoek bleek te zijn van kajoe temboesoe en waarvan de planken een centimeter of vier dik waren. Van het lijk, dat er eenmaal in gelegen had, was niet het minste spoor meer te ontdekken, maar het hout was nog zoo gaaf, alsof de kist pas gemaakt was. Toen men er met de bijl in hakte, gaf het denzelfden klank en had op de snede hetzelfde aanzien, als hout, dat nog geen jaar geleden geveld was; toch had die kist zeker meer dan vijftig jaar een voet of zes diep in den grond gezeten. Wordt dus het kajoe sibilian ijzerhout genoemd, dan kan men gerust het kajoe temboesoe koperhout noemen, te meer daar het een licht gele kleur heeft evenals palmhout.

Na deze kleine uitweiding keeren wij nog voor een oogenblik naar de woningen der Dajaks terug. Veel comfort wordt er niet gevonden: een paar van rottan gevlochten manden,

waarin de dagelijksche levensbeboeften geborgen worden, een groote steenen pot, die als vuurhaard dient, een paar aarden pannen, om in te koken, een martevaan met drinkwater en eenige klapperdoppen; verder in een hoek een stuk mat op den vloer, waarop de geheele familie bij elkander slaapt, en hier en daar aan den wand een klewang, lans en schild, de wapens, die zij gebruiken, als zij ten ooorlg trekken of op een sneltocht uitgaan; ziedaar al hun huisraad. Bij de hoofden der huizen vindt men ook niet veel meer. Alleen bij de groote en rijke hoofden is het wat beter gesteld; zoo had de Raden van Sibauw, dien wij een bezoek brachten, en die bekend staat als een aanzienlijke rijkaard, drie stoelen, één wipstoel en twee gewone; voor de meerdere heeren, die bij mij waren, werden kleine kistjes opgescharreld, die hun tot zitplaatsen dienden. De Raden met zijne vrouw, zijn gevolg en al de andere Dajaks -- want langzamerhand kwam de geheele mannelijke bevolking van het huis met een groote partij kinderen in de kamer — zaten alle op den grond. Een tafel was er niet, maar in ons midden stond een kist, die daarvoor dienst deed, bij deze plechtige gelegenheid overdekt met een stuk geel laken; geel is de vorstelijke kleur. Nadat wij wat hadden zitten praten — bijna alle hoofden spreken vrij goed Maleisch — werd zelfs aan ieder onzer een glas limonade-stroop met water voorgezet; hier was dus de beschaving al eenigszins doorgedrongen. Ook hingen er aan den wand een paar kleine spiegels en eenige schilderijtjes, voorstellende schepen en poppetjes in de onmogelijkste vormen en zoo bont mogelijk gekleurd.

Een zeker teeken van grooten rijkdom en aanzien is het bezit van veel groote gongs en tampajans; de eerste zijn gelijk aan de groote gong van het gamelanspel. Er hingen er wel een stuk of twaalf op een rij en daarnaast waren zes tampajans, die netjes naar de grootte gerangschikt stonden en zorgvuldig met doeken gedekt waren. Die tampajans zijn groote Chineesche martevanen (steenen potten), zooals men overal in den Archipel vindt en die eene gemiddelde waarde hebben van *f* 25 het stuk. Een veel grooter waarde hebben zij echter bij de Dajaks, hoewel ik het er voor houd, dat zij ook van Chineeschen oorsprong zijn. Mon betaalt er somtijds tot duizende dollars voor; de Panembahan van Sintang (een vorstentitel iets minder dan Sultan) heeft er onderanderen een in zijn bezit, die op ruim vijfduizend dollars geschat wordt en steeds overdekt is met een

geel zijden doek. Waaraan de Dajaks deze potten onderkennen, en welke bijzondere merkteekenen zij hebben, weet ik niet, want zij zijn daar zeer geheim mede, maar zeker is het, dat die bestaan. Eenige jaren geleden had een slimme Chinees van Sintang zulk een Dajaksche tampajan weten machtig te worden en die naar China gezonden, waar zij zoo juist mogelijk werd nagemaakt, hetgeen de Chineezen zoo goed kennen. Daarna werden alle kunstmiddelen aangewend, om den pot zoo oud mogelijk te doen schijnen, en die vervolgens hier en daar bij de aanzienlijkste Dajaks te koop aangeboden; doch deze hadden het onmiddellijk in den neus en boden er niet meer voor dan vijf tot tien dollars, dat dan ook de werkelijke waarde was. De Baba kwam dus heel slecht van zijne speculatie af. Voorzoover ik uit de gesprekken daarover kon opmaken en daaromtrent rechts en links opving, houd ik het er voor dat de groote waarde hoofdzakelijk afhangt van de grootte, den ouderdom en van de personen of families, aan wie de pot heeft toebehoord. Ik denk, dat er van die zeer oude en dure tampajans op eene of andere wijze een register wordt aangehouden. Zij worden in den regel nergens toe gebruikt en staan eenvoudig leeg; alleen bij groote feesten komen zij wel eens voor den dag en worden dan voor de gasten gevuld met een soort van sterken drank, die uit rijst, palmwijn (saguweer) en nog enkele andere vruchten en ingredienten gemaakt wordt, en waarvan dan groote hoeveelheden gedronken worden.

Hoe eenvoudig toch de Dajaks in hun dagelijksch leven zijn, bij feesten kunnen zij zich verbazend te buiten gaan; de hoofdschotels bestaan dan uit rijst, djagong, gebraden varkens en kippen en uit dezen drank. In het laatste huis, het dichtst bij Nanga Badauw werd bij onze nadering muziek gemaakt. De Kontroleur zeide mij, dat dit een goed teeken was, hetgeen men gaarne zag. Volgens den adat namelijk mag in een huis geen muziek gemaakt worden, wanneer men nog in den rouwtijd is over afgestorvenen, of wanneer er zaken hangende zijn met de Vorsten of het Gouvernement wegens overtredingen, ook wanneer er onderling met andere huizen of stammen nog iets af te rekenen valt. Als men dus muziek in een huis hoort, dan is dit een zeker teeken, dat men daar een geheel schoone rekening heeft. De muziek-instrumenten der Dajaks bestaan uit enkele stukken van den gamelan, waarbij de kleine gong en eene schel snerpende soort van klarinet de voornaamste zijn.

De rechtspraak bij de Dajaks is in handen van de hoofden der huizen, de hoofden der stammen en van den Vorst, aan wiens gebied de stam of een gedeelte er van door ons is toegevoegd. Enkele overtredingen, zooals die tegen het Gouvernement en sommige zware misdrijven, waarop de doodstraf staat, worden door den Land- of Residentieraad berecht. Men is thans bezig, een voorschrift te maken omtrent de geheele invoering van onze Nederlandsch-Indische rechtspleging. De straffen, door de inlandsche hoofden opgelegd, bestaan in den regel in boeten, waarbij als maatstaf dient de meerdere of mindere rijkdom van den gestrafte, voorts in gevangenis en verbanning uit het gebied van den stam. Ook worden sommige zaken wel eens beslecht met een sneltocht; doch dit zijn zaken, die zij onder elkander afdoen, en waarin de hoofden niet, of ten minste niet officieel, gekend worden, omdat het koppensnellen streng door de Regeering verboden is. Kunnen partijen het onderling niet eens worden, of wel hebben er kleine overtredingen van de bevelen van het Gouvernement plaats, dan wordt de hulp van den Kontroleur ingeroepen.

Ofschoon het overspel bij de Dajaks zwaar gestraft wordt en dikwijls bloedwraak eischt, zoodat het dan ook, voorzoover bij onze ambtenaren bekend is, slechts zelden voorkomt, geeft men echter alle vrijheid in den omgang tusschen ongehuwde mannen en vrouwen. Wordt echter het meisje zwanger, dan is dit eene groote schande; hoogst zelden gebeurt het, dat zij later een huwelijk doet, tenzij zij zeer mooi of rijk en aanzienlijk is, en dus, hetgeen wij eene goede partij noemen. Zij is daarom wel geen verstooteling en men heeft zelfs betrekkelijk niet veel minder achting voor haar, maar zij wordt niet ten huwelijk gevraagd, tenzij door den vader van het kind, die daartoe dikwijls wel genegen is, maar waartegen zich in den regel zijne ouders verzetten, en wanneer de ouders er tegen zijn, mag het niet. Door het hoofd van het huis, of wanneer de beide personen tot twee verschillende huizen behooren, door de hoofden dier beide huizen, wordt dan een boete bepaald, die de man aan het meisje moet geven, waarbij alweder als maatstaf dient de meerdere of mindere rijkdom van den man in verband met het aanzien, dat de familie van het meisje geniet. Weigert de man of zijn familie, de boete te betalen, dan drong vroeger het meisje met eenige van hare vriendinnen en familie-leden het huis van den man binnen en roofde alles, wat zij machtig kon

worden; dit zich zelf recht verschaffen is echter door ons streng verboden, omdat het in strijd is met iedere eenigszins geordende maatschappij; zij moeten daarom nu de hulp van den Kontroleur inroepen.

Onmiddellijk na onze komst te Nanga Badauw kwam een der hoofden den Kontroleur mededeelen, dat eenige dagen geleden een geval zich had voorgedaan, als hier beschreven werd; dat den man een boete was opgelegd, die zijne familie weigerde te betalen; dat het meisje daarna bij haar minnaar was gaan rooven; en dat hij de partijen opgeroepen had, om hen bij den Kontroleur te brengen, doch dat zij weigerden op te komen. Dadelijk werd toen een der Dajaks, die het hoofd vergezelden, teruggezonden met de boodschap, dat de partijen onmiddellijk in de benting moesten komen, en om aan den last de noodige kracht bij te zetten, hem de sabel met schede en draagband van den oppasser van den Kontroleur medegegeven. Tegen zulk een dwangbevel is geen Dajak bestand, en na verloop van een paar uur waren beide partijen dan ook opgekomen; de Kontroleur hield een kort voorloopig onderzoek en bepaalde, dat hij den volgenden dag rechtsdag zoude houden. De terechtzittingen zijn publiek; den volgenden morgen omstreeks tien uur waren dan ook in en voor de voorgalerij van het officiersblok binnen de benting verzameld de beide partijen, de hoofden en nog een menigte mannen en vrouwen, wel een honderdtal.

De zaak werd toen besproken; beide partijen waren geheel in confessie; de hoofden hadden een boete aan den man opgelegd, die zijne familie weigerde te betalen. Daarom had het meisje zich zelve recht verschaft, was in de woning van haar minnaar gedrongen en had zich in plaats van de boete het een en ander van hem toegeeigend. De man wilde het meisje wel huwen, maar zijne ouders waren daartegen, hetgeen door deze, die ook ter terechtzitting aanwezig waren, bevestigd werd. De Kontroleur sprak daarop met de hoofden, deze overlegden onderling een poos, en deze of gene van het publiek sprak ook al eens een woord mede. Eindelijk werd er door een der hoofden een stuk van een boomtak in het midden der vergadering geworpen, waaraan op zekere hoogte een wit porseleinen plaatje bevestigd was; dit plaatje geeft de grootte der boete aan, dat wil zeggen: hoe hooger het bevestigd is, des te grooter de boete. De Kontroleur nam het stuk hout op, bekeek het met aandacht, sprak nog een paar woorden met de hoofden en keurde toen hun

voorstel goed. De man werd veroordeeld, aan het meisje te betalen tien rijksdaalders, terwijl zij de geroofde voorwerpen aan den eigenaar terug moest geven, en omdat zij tegen het verbod der Kompanjie zich zelve recht had verschaft, bovendien nog eene boete van vijf rijksdaalders aan den lande betalen moest. De uitspraak werd algemeen goedgevonden en de boete onmiddellijk betaald; de vergadering ging welgemoed uiteen, daarna werd aan de hoofden wat tabak uitgedeeld. Dit is iets, waar de Dzjaks verbazend op verzot zijn; men kan hun geen grooter genoegen doen, dan hun wat tabak te schenken. Bij alle samenkomsten van de hoofden met onze ambtenaren of officieren wordt hun bij het scheiden dan ook een handvol tabak vereerd; ook zijn zij zeer gevoelig voor een glaasje jenever of brandewijn.

Na vier dagen verblijf te Nanga Badauw keerden wij naar Pangkalan Pesaja terug. Reeds bij het aanbreken van den dag verzamelden zich eenige Dajaksche mannen en vrouwen in de benting, die besteld waren, om onze bagaadje te dragen. Zij gingen des morgens om zes uur gezamenlijk met ons op marsch en in weerwil der vrachten, die zij droegen, konden zij ons toch zeer goed bijhouden; velen liepen ons zelfs vooruit.

De Dajaks dragen alleen op den rug; zij hebben daartoe een langwerpige van rottan gevlochten mand, die aan de voorzijde geheel open is; er zijn twee draagbanden aan bevestigd, die over de schouders en onder de armen doorgaan, en dan nog een band, die langs het voorhoofd gaat. De mannen dragen op die wijze met het meeste gemak uren ver vrachten van 40 kilo; de vrouwen de helft, maar daar loopen zij dan ook als kieviten mede over den weg. De jongere vrouwen liepen te stoeien en te schertsen en hadden een pret als Hollandsche boerinnetjes, die naar de markt gaan; toch had ieder een gepakt koffertje van 15 à 20 kilo zwaarte op den rug. Dat wij, de groote heeren, dikwijls het onderwerp van die pret waren wegens de weinig handige wijze, waarop wij over de boomstammen liepen, hetgeen in hun oog toch zoo verbazend eenvoudig is, daarvan ben ik zeker. Het pikelloon tusschen Nanga Badauw en Pangkalan Pesaja, een afstand van circa drie uur, wordt berekend op twee centen per kilo en steeds onmiddellijk na aankomst uitbetaald; de vrouwen binden het ontvangen geld meestal in de punt van haar schortje, de mannen stoppen het binnen in hun ooren.

Met twee of meer personen tegelijk of op de schouders dragen

de Dajaks geen vrachten, zij dragen alleen op den rug; de zware of groote voorwerpen van kazerneering, zooals lange tafels, ijzeren bedkribben en loopplanken, bestemd voor de bezetting van Nanga Badauw, werden eerst uit elkander geslagen, dan overgebracht en op laatstgenoemde plaats weer in elkander gezet. Toch ging het overbrengen nog maar zeer langzaam. Zij dragen liever een zak rijst van 40 kilo op den rug, dan een plank van 5 pond op den schouder; telkens als zij een kwartier geloopen hadden, smeten zij die tegen den grond en bleven dan een half uur rusten; zij waren dan wel zesmaal zoolang onder weg als anders.

Bij gelegenheid dat er eens veel zieken onder de dwangarbeiders waren, veroorzaakte dit groote moeielijkheid bij het overbrengen der zieken, die geëvacueerd moesten worden en daartoe gelegd werden in een brancard, gedragen door twee man. Zij vonden er niets in, den man op de schouders te nemen, of zich een stoel op den rug te laten binden, waarop de patient gezeten was, maar om met hun tweeën een brancard te dragen, weigerden zij halsstarrig, omdat zij zeker wisten, zooals zij zeiden, dat zij den zieke onderweg eenige malen zouden laten vallen. Kleine en lichte zieken, zooals inlanders en vrouwen, konden zij op die wijze vervoeren, maar met Europeesche militairen, die zooveel zwaarder zijn, was dit onmogelijk; deze moesten dus wel op de gewone wijze door dwangarbeiders gedragen worden. Kisten met goederen, die te groot of te zwaar zijn voor één man, slaan zij eenvoudig open, verdeelen den inhoud in eenmans vrachten en gaan er mede op marsch.

Men kan hun daarin gerust hun gang laten gaan, want nimmer zal er zelfs het kleinste voorwerp aan ontbreken; daarvoor zijn zij te eerlijk. Kisten jenever van 15 vierkante fleschen, die te zwaar zijn voor vrouwen en kinderen om te dragen, maken zij open, verdeelen de fleschen onder elkander en brengen die, waar ze wezen moeten. Nimmer ontbreekt er een flesch aan, en toch zijn zij hartstochtelijke liefhebbers van sterken drank, en weten zij heel goed, dat zij gemakkelijk eenige fleschen zouden kunnen verantwoorden, als onderweg gebroken, zonderdat dit gecontroleerd zou kunnen worden. Ook het stelen onderling komt in den eigenlijken zin van het woord bij hen zeer zelden voor, behalve natuurlijk de groote sneltochten, dat tevens rooftochten zijn. Zij drijven zelfs hun eerlijkheidsgevoel

zoover, dat, wanneer iemand in het bosch een mooien vruchtboom vindt of een boom, waarin groote bijennesten zitten, en hij geeft daar een soort van eigendomsteeken aan als eerste vinder, dit steeds geëerbiedigd wordt; geen ander zal er aan raken. Zij vragen om alles en kunnen alles gebruiken, maar zich ongevraagd iets toeeigenen, al is het ook nog zoo gering, dat doen zij niet. Bij het bezoek der huizen vroeg zelfs eene oude vrouw aan mijn adjudant, zijn uniformjas uit te trekken en die present te geven aan een klein kind, dat zij op den arm droeg. Weigert men hun een verzoek, daarom blijven zij toch even goede vrienden en komen er dan ook niet weer op terug.

Over het geheel maakten de Dajaks op mij den indruk, goedaardige, onbezorgde, vroolijke natuurkinderen te zijn. Toch zijn zij nog halve wilden, wanneer hunne hartstochten eenmaal in beweging gebracht zijn, en echte kannibalen in den oorlog. Dezelfde Batang Loepars, waarmede wij zoo vriendschappelijk omgingen, hadden slechts een jaar of drie geleden een roof- en sneltocht gemaakt in het gebied van de Kajans. Zij overvielen daarbij een huis dicht bij Boenoet en vermoordden niet alleen alles, wat er in was: zeventig mannen, vrouwen en kinderen, maar sneden zelfs de zwangere vrouwen den buik open, om de nog niet geboren kinderen met den klewang het hoofd af te slaan.

Toen wij te Pangkalan Pesaja aankwamen, was het daar een verbazende drukte, want buiten ons vertrokken nog de officier van gezondheid, een der officieren en eenige mindere militairen van Nanga Badauw, die daar een jaar verblijf gehouden hadden en daarom werden afgelost, en voor wie ik de vervangers had medegebracht; ook moesten eenige zieke militairen naar Sintang geëvacueerd worden. Niettegenstaande allen als in een mierennest dooreenkrioelden, begon de Kontroleur met zijn oppasser dadelijk met de meeste gerustheid het pikelloon uit te betalen, overtuigd als hij was, dat geen der dragers of draagsters voor de tweede maal loon zoude komen vragen of grooter zwaarte zou opgeven, dan de vracht werkelijk was. Zij zijn namelijk bij het afwegen der vrachten tegenwoordig, en aan ieder hunner wordt gezegd, hoe zwaar zijne vracht is.

Reeds vroeg in den morgen hadden wij onze bedienden vooruit gezonden naar Pangkalan Pesaja, om het een en ander in gereedheid te brengen voor onze rijsttafel, die wij later in de bidar moesten nuttigen. Bij onze aankomst waren zij dan ook druk

bezig, op kleine vuurtjes in de open lucht het noodige te koken en te braden. Toen alle personen en goederen omstreeks negen uur in de verschillende sampans geladen waren, werd het sein tot vertrekken gegeven; spoedig werden dus alle potten en pannen van het vuur genomen en in onze sampan geplaatst. Alles was gelukkig voldoende gereed, behalve onze aardappelen; deze waren nog maar half gebakken, maar dat zouden wij later wel in orde trachten te brengen op de stoombarkas, die onze bidar weder moest sleepen, doch er deed zich een veel gunstiger gelegenheid voor.

Omstreeks twaalf uur kwamen wij aan de Kwala Pesaja, waar een huis staat, dat vroeger als tusschenstation diende tusschen Poeloe Madjang en Pangkalan, doch in den laatsten tijd verlaten was. Wij bespeurden daarin echter eenige beweging en hoorden menschenstemmen, zoodat wij er met onze sampan even voeren. Wij vonden er drie mannen en eene vrouw, die tot daar geloopen waren en naar Pangkalan Pesaja moesten, doch hiervoor hadden zij een sampan noodig, die zij natuurlijk niet hadden, en nu bleven zij maar geduldig wachten, totdat er eens een ledige sampan voorbij zoude komen, die hen medenam. Op het midden van den vloer stond de vuurpot, waarin nog een klein beetje vuur smeulde; de Kontroleur verzocht de vrouw, het vuur wat aan te blazen en onze aardappelen verder af te bakken. Als belooning daarvoor kregen zij de vergunning, met een juist voorbijkomende sampan naar Pangkalan Pesaja te gaan; zoo ziet men, op reis komt alles terecht! Een eind verderop vonden wij onze bidar met de stoombarkas, zooals wij die bij het heengaan daar achter gelaten hadden. Wij stapten onmiddellijk over, en eenige oogenblikken later zaten wij met een keurigen eetlust, ieder met een bordje rijst op den schoot, waarbij wij ons de door de Dajaksche vrouw gebakken aardappeltjes ook best lieten smaken.

Intusschen sleepte ons de barkas naar Poeloe Madjang terug, en waren wij des middags om twee uur weder op de Boni; deze had den geheelen dag met gebankte vuren gelegen en was dus binnen een half uur klaar om te stoomen. Wij verlieten nu de meren en kwamen door den Tawang weder in den Kapoeas. Wij gingen toen naar Salimbauw en Boenoet, waar de Assistent-Resident met de Vorsten politieke zaken had af te handelen. Den volgenden dag kwamen wij in den voormiddag voor eerstgenoemde plaats, doch het regende zoo ver-

schrikkelijk, dat ik geen lust had, aan den wal te gaan, omdat ik er toch niets zoude kunnen zien. De Assistent Resident ging dus met den Kontroleur alleen aan land, en een paar uur later kwam hij terug, medebrengende den Sultan met zijn rijksbestierder of eersten minister; Zijn Hoogheid had verzocht, zijne opwachting bij mij te mogen komen maken. Hij was gekleed in een lang paars zijden baadje met groene bloemen, een wit onderkleed en een witten tulband; de eerste minister in een zwart, tamelijk vuil baadje van merinos of zoo iets, ook met een wit onderkleed en witten tulband. Beide kwamen mij voor, tamelijk ontwikkelde mannen te zijn; wij hielden een praatje over de eigenaardigheden van het volk, het land en de te velde staande gewassen. Na een half uur vertrok hij, en gingen wij onder stoom naar Boenoet. Wij hadden intusschen van de gelegenheid gebruik gemaakt, om onzen kolenvoorraad aan te vullen, en den volgenden dag te Boenoet deden wij zulks weder.

Zooals ik vroeger reeds heb medegedeeld, vindt men bijna over geheel Borneo steenkolen, doch in deze streken zijn er zeer veel. Zij worden door of voor rekening van de Vorsten gedolven, en aangezien de meeste dezer Vorsten bij onze Regeering in het krijt staan wegens genoten voorschotten, mogen zij op afkorting hunner rekeningen aan ons kolen leveren tegen betaling, wanneer stoomers in hunne nabijheid komen. De prijs is thans nog door ons bepaald op *f* 1 de pikol, om de exploitatie zooveel mogelijk aan te moedigen, maar zal spoedig gesteld worden op 90 en 75 cents, want de kolen zijn nog van zeer inferieure kwaliteit. Het graven geschiedt natuurlijk door de bevolking, die daartoe zeer primitieve, dikwijls zelfs in het geheel geene gereedschappen gebruikt, zoodat het voor hen zeer moeielijk is, diep te graven. Nu is het van algemeene bekendheid, dat bijna overal de bovenste kolenlaag de slechtste is wegens de vermenging met aarde en andere vreemde bestanddeelen. Het product, dat zij leveren, kan dan ook niet anders dan slecht wezen, want zoodra zij op een voet of zes diepte komen, wordt het hun te moeielijk, dus gaan zij liever een eind verder op, om daar weder de bovenste laag weg te nemen, hetgeen veel gemakkelijker is. Het duidelijk bewijs hiervan is, dat de kolen van Salimbauw beter zijn dan die van Boenoet; op eerstgenoemde plaats is men toch reeds veel langer met het kolengraven bezig, zoodat men daar genoodzaakt wordt, al

wat dieper te gaan. Vooral de kolen van Boenoet zijn nog zeer slecht; zij geven zeer veel asch door de vermenging met aarde, zeer veel rook en veel vonken, maar weinig vuur. Het kostte de uiterste moeite, stoom genoeg te houden om met volle kracht te kunnen doorvaren, en toch werd er per wacht tweemaal zooveel gebruikt als van gewone kolen. Daarbij schijnt er nogal ijzererts in te zijn, waardoor zich in den vuurhaard groote klompen vormen, en de roosters aangedaan worden, die later moeielijk schoon te maken zijn; bovendien worden daardoor de roosters telkens voor een groot gedeelte bedekt, zoodat het de grootste inspanning kost, om de vuren behoorlijk te onderhouden.

Den volgenden dag omstreeks twaalf uur kwamen wij voor Boenoet, doch het bleek dat de Vorst niet te huis was, maar zich bevond te Sibauw, nog één dag stoomens hooger de rivier op. Hier hadden wij echter een eigenaardige ontmoeting; nauwelijks was het anker gevallen, of wij zagen een sampan met groote snelheid naar ons toekomen, waarin twee Chineezen gezeten waren, terwijl een verschrikkelijk bebloede Chinees onder een klein afdakje van atap in bewusteloozen toestand lag. Men vertelde ons het volgende: de gewonde was met zijn bandong (een groote prauw) van beneden gekomen, om te Boenoet handel te drijven; daartoe moest hij echter de plaats voorbij, waarvan ik hierboven gesproken heb, die een jaar of drie geleden door de Batang Loepar Dajaks uitgemoord is. Hierdoor hebben de inlanders altijd nog eene zekere vrees, als zij dicht bij die plaats komen, en daarom had de Chinees, om de gemeente schrik aan te jagen, en waarschijnlijk ook om aan zijn eigen bangheid tegemoet te komen, eene kleine koperen lilla, die hij aan boord had, geladen en afgeschoten. Dit scheen echter een oud gescheurd ding te zijn, ten minste bij het eerste schot sprong het stuk uit elkander en verwondde hem op onderscheidene plaatsen, zoodat hij bewusteloos nederviel. Het gebeurde dicht bij Boenoet; men had hem dus onmiddellijk naar die plaats overgebracht, en nu kwamen zij vragen, of er bij ons ook een dokter aan boord was, die hulp konde verleenen; dit was gelukkig het geval.

Wel is waar is er op de gouvernement-stoomers geen dokter, maar wij hadden den officier van gezondheid tweede klasse aan boord, die van Nanga Badauw was afgelost en bij het garnizoen te Sintang geplaatst was. Deze had reeds met schitterende

oogen naar het verhaal staan luisteren en van tijd tot tijd eens een begeerigen blik in de sampan geworpen, want dit was een kolfje naar zijn hand; de dokters noemen dat *mooie gevallen*. In een oogenblik had hij zijne instrumenten voor den dag gehaald, terwijl groote stukken linnen en hoopen pluksel uit de medicijnkist van het schip te voorschijn werden gebracht. Toen werd met de meest mogelijke zorg de patient uit de sampan gelicht en zoo voorzichtig mogelijk op het achterdek neergelegd. Een der officieren bood zich aan, bij den dokter te blijven, ten einde hem bij het verbinden te assisteeren, terwijl wij naar den wal gingen, om Boenoet te zien.

Het is een groote kampong, hoofdzakelijk bewoond door Chineezen en Maleiers en geheel boven het water gebouwd, zoodat niet alleen de huizen, maar ook de wegen van hout zijn. Wij hadden daar echter nog een zeer voorname zaak te verrichten, daar de voorraad versch vleesch aan boord begon op te raken; daarom hadden wij op verzoek van den gezagvoerder op ons genomen, te trachten aan den wal wat te krijgen. Wij kochten dus voor rekening van het schip bij een Chinees twee vette varkens, en aangezien er maar één persoon was, die er koeien op na hield, namelijk de Vorst, kochten wij van het hof een jonge koe. Deze stond tusschen andere groote en kleine koeien in een groote kraal, ook al boven het water, en was niet gemakkelijk te pakken, doch de prinsen beijverden zich nog meer dan hunne ondergeschikten, het dier machtig te worden, want het verkoopen van eene koe was een buitenkansje, dat zoo niet iederen dag voorkomt. Eindelijk was men het rund zoover meester, dat de vier pooten bij elkander konden gebonden worden; toen werd het over een smal plankje den stal uitgedragen en onder de banken van onze sloep geschoven, waarin ook wij weder plaats namen. Het arme dier scheen het in die positie niet erg gemakkelijk te vinden, ten minste het maakte een spektakel, dat wij bijna met sloep en al naar den kelder gingen; een onzer pakte het daarom bij den staart, een ander zette het den voet op den neus. Dit scheen voldoende te zijn, om de koe te doen begrijpen, dat zij zich een weinig rustig moest houden; een oogenblik later kwamen wij dan ook behouden en wel met het dier aan boord.

Juist was de dokter met zijn gewonden patient gereed; hij had hem aan de rechterzijde uit het hoofd gehaald een stuk koper, vier duim lang, 2½ breed en 1¼ dik, waaraan een aantal

hersens en beensplinters gekleefd zat, en een tweede stuk, half zoo groot, uit zijn rechterbeen; bovendien had hij hem nog op vier andere plaatsen verbonden, waar hij ook wonden had. Gedurende de operatie was de Chinees niet bij kennis gekomen, en de dokter had die niet willen opwekken, om hem voor pijn te vrijwaren; hij was met zeer veel zorg en netjes verbonden, en zoo werd hij weder heel voorzichtig in de sampan gelegd. Zijne geleiders kregen een groote flesch karbol-water mede, om het verband nat te houden, en een flesch medicijnen, waarvan den patient om het uur een lepel moest gegeven worden. Toen werd het anker gelicht, en gingen wij weder onder stoom naar Sibauw, want de Assistent-Resident moest noodzakelijk, den Vorst ontmoeten. De dokter gaf ons niet veel hoop op het leven van den Chinees, en terugkomende hoorden wij dan ook, dat hij den volgenden morgen om drie uur overleden was.

Het landschap Boenoet schijnt nog al veel goud te bezitten; totnogtoe wordt het niet gegraven, maar hoofdzakelijk gevonden in de Boenoet, een groote zijrivier van den Kapoeas. Het wordt daarin meestal gevonden in den vorm van stofgoud, maar ook wel in stukken, en de Vorst van Boenoet heeft sedert een paar jaar een stuk goud in zijn bezit, zoo groot als een kleine manshand, dat door een inlander gevonden is. Een ieder mag goud zoeken, en het gevondene is het eigendom van den vinder; alleen grootere stukken mogen zij niet houden, maar deze moeten zij onmiddellijk bij den Vorst brengen, die ze hun voor een redelijk goeden prijs afkoopt. Er bestaat toch een volksgeloof, dat hij, die een stuk goud vindt en het in zijn bezit houdt, zwaar ziek wordt, en hoe grooter het stuk, des te zwaarder de ziekte. Het spreekt van zelf, dat dit volksgeloof zeer zorgvuldig onderhouden wordt; het toeval wilde, dat de vinder van het groote stuk, waarvan ik hierboven sprak, de koorts kreeg, toen hij het een paar dagen in zijn bezit had; dus haastte hij zich, om het bij den Vorst te laten brengen.

Den volgenden morgen kwamen wij te Sibauw, dat slechts uit één groot huis bestaat. Van ons bezoek aldaar bij het hoofd, die den titel van Raden heeft, heb ik vroeger reeds het een en ander medegedeeld. Er kwam hier een menigte hoofden van verschillende kleinere stammen aan boord, zoodat het daar een bont en druk gewoel was. Sommige kwamen met hunne oorlogsprauwen, lange en tamelijk breede vaartuigen, voor het grootste deel voorzien met een glad dek van gevlochten rottan; de

groote kunnen van 50 tot 70 man bevatten, waarvan een gedeelte roeit. Ongeveer op het midden is eene kleine verhevenheid, waarop het hoofd staat, die van daar zijne bevelen geeft en het gevecht bestuurt.

De wapens der Dajaks zijn een lange lans, de klewang en een groot schild, dat veel overeenkomst heeft met de schilden der oude Germanen. Het bestaat uit twee lange rechthoeken van sterk, doch licht hout, die onder een zeer stompen hoek aan elkander bevestigd zijn; van boven en onder eindigt het in een driehoek. Aan den binnenkant is in het midden een houten handvat; van buiten is het versierd met allerlei geschilderde figuren en van boven tot onder in rijen op gelijke afstanden bezet met kleine bosjes menschenhaar, ongeveer een palm lang. Men heeft wel eens beweerd, dat dit alles haar was van zelf gesnelde koppen, doch zulks is zeer overdreven; misschien is het wel eens het geval met een beroemden voorvechter, doch regel is het volstrekt niet. Men gebruikt er voor zijn eigen hoofdhaar of dat van vrouwen of kinderen, dat tot op eene zekere hoogte wordt afgeknipt. De klewang is een zeer sterk en geducht wapen in hunne handen, zij zijn zoo scherp als scheermessen. De Dajaks dragen die altijd in een houten scheede met een gevlochten koord om het lijf; aan den zijkant van die scheede is nog een kleinere aangebracht, waarin zij een mesje hebben, dat zij gebruiken evenals wij het zakmes. Sommige bezigen in den oorlog ook donderbussen en oude slechte vuursteengeweren, waarmede zij onhandig omgaan en zeer slecht schieten. Ook hebben zij nog een houten blaasroer, dat een paar meter lang is en waaruit zij pijltjes blazen, die naar gelang der omstandigheden, al dan niet vergiftigd zijn. Zij gebruiken die hoofdzakelijk op de jacht, om vogels en klein wild te dooden, maar wanneer zij er de kans schoon toe zien, schieten zij ze elkander ook wel in het lijf; tot op betrekkelijk groote afstanden treffen zij daar vrij zeker mede.

Wanneer de Dajaks ten strijde trekken, bedekken zij het lichaam zooveel mogelijk met een geitevel, dat zij met het haar naar buiten dragen. Tusschen de voorpooten snijden zij een gat, waardoor zij het hoofd steken, zoodat een gedeelte op de schouders en den rug valt en het overige het voorlijf dekt; ter hoogte van den buik hebben zij daarop een ronde blikken plaat bevestigd. Sommigen zetten ook een muts op van geitevel, somtijds versierd met vederen van fazanten. De hoofden en aanvoer-

ders gebruiken in plaats van geitevellen de huid van de tijgerkat, die hier half zoo groot is als een gewone tijger, en dragen in plaats van de blikken plaat groote platte schelpen.

Een geregelde wijze van oorlogvoeren hebben zij niet; zij trekken steeds tegen elkander op in dichte drommen, maar ten gevolge van hunne bewapening is het altijd een gevecht van man tegen man. Hunne voornaamste kracht bestaat in krijgslisten, want zij trachten steeds hun vijand te verschalken en te overvallen; dit bleek mij duidelijk uit een krijgsdans, die aan boord voor ons werd uitgevoerd. Heel veel bijzonders was die niet, verschrikkelijk veel zwaaien met klewang en schild, nu eens langzaam vooruitkruipende en dan weder groote sprongen makende, terwijl men telkens het lichaam met snelheid omdraaide. Duidelijk werd hierin nagebootst het bekruipen van den vijand, het wantrouwen, om zich voort te bewegen, en de zucht, om het lijf zooveel mogelijk te dekken.

Ook voerden zij voor ons uit den zoogenaamden apendans, waarin eene voorstelling gegeven wordt van het leven der apen in de natuur, hun samenwonen, op uitkijk staan, hunne voortdurende nieuwsgierigheid, het vruchten plukken, onderlinge vechtpartijen, hoe zij in een mierennest verdwaald raken, enz. Het is werkelijk grappig, en wat men het meest daarbij moest bewonderen, was de lenigheid der vertooners. Beide dansen werden begeleid door een zeer eentonige muziek, voortgebracht door eene primitieve soort van doedelzak. Dit instrument bestaat namelijk uit een groote, holle vrucht, een kalebas met krommen, spits toeloopenden hals; deze dient tot mondstuk, en de geringe verscheidenheid van tonen verkrijgt men door vier rietstokjes, welke tot een bundeltje gebonden in de kalebas bevestigd worden, terwijl deze hier en daar gaatjes heeft, die men met de vingertoppen kan sluiten.

Na een dag verblijf te Sibauw namen wij de terugreis weder aan, verzeld door den Vorst van Boenoet, die den titel heeft van Pangéran, een gezellige dikzak en een verbazende prater is. Bij gebrek aan plaatsruimte logeerde hij op zijn matje op het achterdek, maar at met ons aan tafel, en hoewel hij natuurlijk te huis gewoon is, met zijne vingers te eten, ging hij toch vrij handig met ons tafelgereedschap om.

Men zal bemerkt hebben, dat de Westerafdeeling van Borneo bestaat uit een menigte van grootere en kleinere rijken, die geregeerd worden door Sultans, Panembahans, Pangérans, enz. Men

kan omtrent hen een vrij uitgebreide en juiste beschrijving lezen in het vroeger reeds aangehaalde werk van Professor Veth; zij zijn bijna alle van Maleische of Boegineesche afkomst. Met ieder dezer Vorsten hebben wij contracten van leenverband gesloten, en de meeste rijken worden geheel geregeerd door onzen invloed, die zich steeds uitbreidt. Er zijn echter zeer kleine staatjes onder; zoo brengt, ik meen, de Vorst van Piassa, wanneer hij zoo sterk mogelijk uitrukt, wel een leger op de been van 30 met piek en klewang gewapende strijdbare mannen. Voorts is hier de Heer van Koeboe, dien ik verleden jaar een bezoek bracht met den Resident op mijne reis naar Soekadana; de Heer was van onze komst verwittigd, en dus werden wij met statie ontvangen. Bij onze aankomst met de stoombarkas roerde het leger de trom; gedurende ons debarkeeren verwisselde het handig de trom met de piek en stond het, uitgedost in rood en geel, bij wijze van eerewacht aan de trap van het hoofdgebouw, waarin wij ontvangen werden; toen wij heengingen, metamorfozeerde het zich op eens in artillerie en schoot drie lilla's af, die op den grond lagen en van te voren geladen waren. Dit leger bestond uit één man, gewapend met een piek, en de Heer van Koeboe krijgt een traktement van *f* 50 's maands.

Onze reis had reeds een paar dagen langer geduurd, dan waarop gerekend was; daar ik voor de aankomst der maandelijksche mail van Batavia weder op mijn standplaats moest wezen, en er dus niet veel tijd meer overbleef, deden wij op de terugreis geene plaatsen meer aan, behalve even Boenoet. Dit speet mij zeer, want ik had gaarne de schatten van den Vorst van Boenoet gezien, maar vooral had ik een tegenbezoek willen afleggen bij den Sultan van Salimbauw. Den 1sten April kwamen wij weder te Sintang, en den 5den April was ik te huis.

Pontianak, 18 Mei 1881.

NASCHRIFT.

Bovenstaand opstel van den Luitenant-Kolonel Gerlach, militair bevelhebber in Borneo's Westerafdeeling, verdient allezins eene plaats in een wetenschappelijk tijdschrift. Dit onopgesmukt, naar het schijnt, oorspronkelijk niet voor de pers bestemd reisverhaal beweegt zich toch grootendeels in het nagenoeg onbekende binnenland der Onderafdeeling Boven-Kapoeas, in het gebied der tot voor weinige jaren zoo goed als onafhankelijke Dajaksche stammen. Wel hadden de voornaamste dezer stammen, die der Batang Loepars, Tamans en Kajans, reeds een kwart eeuw geleden zich vrijwillig aan het Nederlandsch gezag onderworpen, toen in 1855 en 1858 contracten gesloten werden met de in deze Onderafdeeling langs den Kapoeas gevestigde Maleische staatjes: Silat, Soewahied, Salimbauw, Djongkong, Piassa en Boenoet. Geruimen tijd had echter die onderwerping niet veel te beteekenen; ongestoord gingen de bovengenoemde stammen voort, elkander en hunne naburen in deze gewesten te berooven; een toestand, waarin bezwaarlijk duurzame verbetering viel aan te brengen, omdat zij telkens den straffenden arm der Nederlandlandsche Regeering ontweken, door over de grenzen in het gebied van Serawak te trekken en van daaruit hunne sneltochten voorttezetten. Al werd destijds reeds Sintang tot een Assistent-Residentie verheven en tevens een Kontroleur voor de Boven-Kapoeas te Salimbauw geplaatst, het Gouvernement kon zich toen niet krachtig in deze verre streken doen gelden. Eerst moest ons gezag bevestigd worden in de zooveel naderbij gelegen Onderafdeeling Sintang langs het uitgestrekte stroomgebied der Melawi. De familie van den Panembahau van Sintang was toch volstrekt ongezind, het door dezen Vorst met de Nederlandsche Regeering gesloten contract te eerbiedigen. Een viertal Pangérans stelde zich aan het hoofd van het verzet en wist zoo groote macht om zich te vereenigen, dat men zelfs het jeugdige fort

te Sintang durfde aantasten. Door expedities in 1857 en 1859 naar de Melawi en de zijtakken dier rivier werden deze streken voorloopig bevredigd, toen eensklaps in verband met den in Banjermassin gevoerden krijg het oorlogsvuur in 1864 weder in het Sintangsche ontbrandde. Ook nu weder gelukte het de opstandelingen, Sintang te belagen en zelfs den aan den grond geraakten gouvernements-stoomer Kapoeas te overweldigen, en eerst na herhaalde krijgstochten tot in het brongebied dezer rivieren kon men in 1868 zeggen, dat in het Melawi-gebied de rust hersteld was.

In de Onderafdeeling Boven-Kapoeas bleven de Dajaksche stammen intusschen hunne voorvaderlijke sneltochten voortzetten, zonder zich in het minste om de bevelen van het Nederlandsch gezag te bekommeren. Om hier een geordenden toestand te scheppen, werden krachtiger maatregelen vereischt, en was samenwerking noodig met het bestuur van Serawak, welke na wederzijdsche bezoeken van den Resident der Westerafdeeling en den jeugdigen Radja Brooke tot stand kwam. In het begin van 1874 tuchtigde eene expeditie onder den overste de Rochemont de in naam onder den Panembaham van Sintang staande Dajaks aan de belangrijke rivier Katoengauw en omstreken, terwijl er, om de stammen in het brongebied van den Kapoeas en die aan de meren benoorden dezen stroom in bedwang te houden, militaire bezetting gelegd werd te Boenoet en te Poeloe Madjang. Met hetzelfde doel werd in 1876 een kruisboot geposteerd voor den mond der rivier Ambalauw; tevens werd toen het hooger op den Kapoeas gelegen Batoe Bangkei aan den mond der Enteboeloe getuchtigd, welks bewoners zich door hunne afgelegenheid voor de Nederlandsche troepen onbereikbaar waanden. Voorts verrichtte de Assistent-Resident van Sintang in dit jaar een aantal hoogst vermoeiende krijgstochten in het gebied der meren, waarbij telkens de kampongs der weerspannige Batang Loepars in de asch gelegd werden, zoodat in Januari 1877 een zestigtal hoofden dezer stammen, waaronder hun eerste hoofd Rentap, in onderwerping kwamen. Niettemin begonnen deze onbedwingbare roovers in 1878 en het volgende jaar opnieuw de vreedzame Kantauw- en Rampei-Dajaks te bestoken. Om dit te keeren, werd in Juni 1879 eene versterking opgericht te Nanga Kantauw, waar laatstgenoemde rivier in den Ampanang valt. Voorts werd in den herfst van dit jaar het gebied der Batang Loepars gedurende twee en een halve

maand van alle zijden doorkruist. Daar het echter bij deze gelegenheid niet gelukte, Rentap en de andere voortvluchtige aanvoerders in handen te krijgen, nam de Regeering het besluit, op drie uur afstand van de Serawaksche grens een militairen post te vestigen te Nanga Badauw (verg. bl. 300 hierboven), waartegen de detachementen te Ambalauw en Smitauw konden worden ingetrokken. Eerst de toekomst kan leeren, of door dezen maatregel het verzet der Dajaksche stammen in Boven-Kapoeas tegen ons gezag voor goed bedwongen is.

Uit het bovenstaande, geput uit eene vluchtige doorbladering der verschillende Koloniale Verslagen, blijkt, dat er sedert 1874 nagenoeg jaarlijks in Borneo's Westerafdeeling kleinere expedities hebben plaats gehad, om het bovendeel van den Kapoeas in waarheid tot een Nederlandsch gewest te maken. Midden onder de zoo veel meer de algemeene aandacht trekkende krijgsgebeurtenissen in Atsji is deze nieuwe uitbreiding van ons gezag op Borneo zeker onopgemerkt gebleven door het meerendeel onzer landgenooten, behalve door enkele, die van de met zooveel zorg bewerkte Regeeringsverslagen over Neerlandsch-Indië eene gezette studie maken. Recht van pas geeft dus het opstel van den heer Gerlach ons eene nadere beschrijving van dit nog zoo weinig gekende deel van Borneo. Wel heeft de laatste wetenschappelijke reiziger, die deze oorden bezocht, de op hoogen leeftijd onvermoeide Teysmann, op zijn tocht in de tweede helft van 1874 door verschillende deelen van Borneo's Westerafdeeling, waarvan het verslag geplaatst in het *Natuurkundig Tijdschrift voor Neerlandsch-Indië* (D. XXXV, bl. 270—386), den Kapoeas tot Boenoet opgevaren en toen ook een deel van het meergebied bezocht. De hierboven uiteengezette machtsuitbreiding in deze streken was destijds echter nauwelijks aangevangen, zoodat de heer Teysmann zijn onderzoek bepaalde tot Poeloe Madjang, waar toen juist een militaire post gevestigd was (aldaar, bl. 285 en 290) en op een tweeden tocht derwaarts uitstapjes deed naar de op bl. 294 hierboven genoemde bergstreken Lempai en Singkadjang (*Nat. Tijdschr.*, bl. 291—303). Daarentegen bezocht de heer Gerlach een veel grooter deel van de Boven-Kapoeas, waardoor zijn reisverhaal ongetwijfeld als een winst voor de wetenschap beschouwd moet worden.

Hoe belangrijk dit opstel ook zij, ontveinzen mogen wij niet, dat het ons in menig opzicht onvoldaan liet. Versteegs groote

kaart van Borneo in den *Atlas van Neerlandsch-Indië* zag reeds in 1859 het licht en is daardoor voor de Onderafdeeling Boven-Kapoeas zeer onvolledig. Hetzelfde is natuurlijk het geval met het anders zoo voortreffelijke werk van Prof. Veth, dat reeds in 1854 en 1856 werd uitgegeven. Bij de lezing van Gerlachs opstel, van Teysmanns reisverhaal en van de Koloniale Verslagen der laatste jaren stuit men telkens op moeielijkheden, die met de ons ten dienste staande cartografische gegevens niet zijn op te lossen. Waar ligt bij voorbeeld de rivier Kantauw? Uit Gerlachs opsomming der zijtakken van den Kapoeas (bl. 286) hield ik dit eerst voor een anderen naam van den daar niet genoemden Katoengauw, die volgens Versteegs kaart een belangrijke rivier is. Daarentegen vermoed ik uit het *Kol. Verslag* van 1880, bl. 14, dat de Kantauw een zijtak is van den Ampanang, die volgens Versteeg in den Tawang valt. Waar ligt Smitauw, waar nu de Kontroleur van Boven-Kapoeas verblijf houdt? Volgens de rangschikking op bl. 287 zal deze plaats tusschen Silat en Soewahied moeten liggen, waarbij het opmerking verdient, dat Teysmann, die dit deel der rivier herhaaldelijk bevoer, er volstrekt geen melding van maakt; waarschijnlijk werd dit oord eerst door de hier na 1874 geplaatste militaire bezetting van eenige beteekenis. Ook Sibauw, tot waar nu onze stoomschepen den Kapoeas bevaren, vindt men op geen enkele kaart; de gissing ligt echter voor de hand, dat men het moet zoeken ter plaatse, waar volgens Versteeg de rivier Sibauw in den Kapoeas valt en dus nog boven de monding van den Ambalauw. Op die hoogte der hoofdrivier moeten volgens de Koloniale Verslagen van 1876 en 1877 ook Batoe Bangkei en Amparang Kobang gezocht worden, evenals de mij van elders niet bekende zijtak Enteboeloe. Van de hierboven (bl. 292) opgenoemde meren zoekt men de meeste te vergeefs op de bestaande kaarten; Teysmann, die van Donau Loewar rechtstreeks door den Batang Blitang naar Piassa voer, gewaagt bovendien nog van de meren Bekowang en Kadabang. Evenzeer vindt men op de kaarten geen der op bl. 294 genoemde bergtoppen of plaatsen, zooals Nanga Badauw, Lanjak, enz., die in de laatste berichten over het meergebied van den Kapoeas zoo herhaaldelijk voorkomen. Onder de door den heer Gerlach (bl. 304) vermelde Dajaksche stammen zijn de mij niet van elders bekende Belahans; daarentegen spreekt hij niet van de Tamans, Mangketans en andere stammen, die dikwijls in andere berichten

genoemd worden. Meer dan genoeg, dunkt mij, ten bewijze, welke behoefte er bestaat aan eene statistieke opgave der Dajaksche stammen in de Boven-Kapoeas met hunne onderdeelen en tegenwoordige woonplaatsen, maar bovenal aan eene betere kaart dezer geheele Onderafdeeling. Bedenkt men, hoevele onzer ambtenaren en officieren in de laatste jaren deze streken in allerlei richtingen doorkruisten, dan moeten er nu reeds vele gegevens zijn, waardoor de bestaande kaarten belangrijk verbeterd kunnen worden. Mocht de geachte schrijver van dit opstel, of wie ook nevens hem het Nederlandsch gezag in het verre binnenland van Borneo helpt grondvesten en handhaven, door deze regelen worden aangespoord tot de samenstelling van zulk een kaart en topografische beschrijving en die aan het Bestuur van het Instituut ter uitgave inzenden, hij zal daardoor niet alleen den dank van ons genootschap inoogsten, maar bovendien de voldoening smaken, dat door dien arbeid een groote leemte in de aardrijkskundige kennis van den Indischen Archipel zal worden aangevuld.

's Gravenhage, 28 Januari 1882.

Robidé van der Aa.

BIBLIOGRAPHISCHE BIJDRAGEN.

I.

The Antananarivo Annual and Madagascar magazine, edited by James Sibree Jr., Missionary of the L. M. S. Antananarivo. Printed at the press of the London Missionary Society, 1875—1878 (4 stukken, het laatste uitgegeven door den zendeling G. Cousins, als redacteur.)

Wij vestigen hier de aandacht op een belangrijk tijdschrift of eigenlijk jaarboekje, dat in ons land nagenoeg onbekend is en, zoover wij weten, ook in geen onzer publieke bibliotheken aangetroffen wordt. Het bevat bijdragen over de geographie, ethnographie en linguistiek van Madagascar, een eiland waarin wij Nederlanders ook bijzonder belang mogen stellen, omdat zijne bewoners meerendeels afstammelingen zijn van kolonisten uit den Indischen Archipel en eene taal spreken die tot den Maleisch-polynesischen taalstam behoort. Of er, na den vierden jaargang van dit geschrift, nog meerdere zijn verschenen, is ons niet bekend; in 1879 zou er echter, naar wij van bevoegde zijde vernamen, geen in het licht komen. De meeste stukken, die men hier bijeengebracht vindt, zijn door zendelingen van het Londensch Zendelinggenootschap geschreven. Ook een der zendelingen van het Noorweegsch genootschap, dat mede op dit eiland werkzaam is, heeft enkele bijdragen geleverd. Wij bedoelen den heer L. Dahle, die, met medewerking van eenige anderen, ook een afzonderlijk werk over Madagaskar in het licht gaf, onder den titel „Madagascar og dets Beboere (mit Bidrag fra Flere). Christiania, 1877, in twee deelen. Het is nevens dat van J. Sibree Jr. (The great African island, chapters on Madagascar, London, 1880), zeker wel de beste monographie, tot dusver over dit eiland verschenen.

Wij willen hier geen dorre opgave leveren van den ganschen rijken inhoud dezer jaarboekjes, maar trachten eenig denkbeeld te geven van hunne belangrijkheid door de vermel-

ding van enkele bijdragen. Zoo wordt onze geographische kennis uitgebreid voornamelijk door berichten omtrent reizen door sommige streken van Madagascar. Voor de ethnographie vindt men hier inzonderheid verscheidene zeer lezenswaardige mededeelingen, b. v. een opstel van G. A. Shaw over de godsdienst en de maatschappelijke gebruiken van den stam der Betsiléo, over merkwaardige gebruiken bij begrafenissen bij denzelfden stam in zwang, door J. Richardson, volkslegenden, fabelen en raadsels, medegedeeld door denzelfden, over bijgeloof en volksbegrippen der Tanàla, door Dr. A. Davidson, over den stam der Bezanozano, door P. G. Peake enz. In zijn opstel over „Carving and sculpture amongst the Betsiléo" doet de redacteur Sibree het kunstgevoel der bevolking uitkomen, dat vooral hier en daar bij hun snijwerk in het oog valt. De bovenvermelde bijdragen van L. Dahle hebben betrekking op de taal, waarover ook een artikel van W. E. Cousins handelt, dat getiteld is „The Malagasy language a member of the Malayo-Polynesian." Het is een uittreksel van eene zeer degelijke verhandeling over dit onderwerp, door den schrijver in het begin van 1878 in de vergadering der Philological society te Londen voorgedragen en sedert uitgegeven in de Transactions van dat genootschap voor dat jaar (bl. 283—316). Hij toont daarin zeer goed op de hoogte te zijn van alles wat maar eenigszins vermeldenswaardig is op dit gebied, sedert de verschijning van Frederik De Houtman's „Spraeck- en Woordtboek", het eerste geschrift over de taal, dat reeds in 1603 het licht zag, tot op onzen tijd en gewaagt ook met lof van het opstel van Dr. H. N. van der Tuuk in het Journal of the Royal Asiatic society van 1865, bl. 419 vgg. Ook voor stukken van anderen aard heeft dit Jaarboek zijne kolommen geopend, zooals blijkt uit de aanteekeningen van R. Baron over eenige planten van het landschap Imérina, over den zoogenaamden reizigersboom door J. Sibree Jr., het artikel van denzelfden over de Sakalava, hun oorsprong, hunne veroveringen en onderwerping door de Hovas, de opmerkingen over de meteorologie van Antananarivo door H. Toy, uit verscheidene opgaven omtrent bibliographie van Madagascar enz. Over de Christelijke zending vinden wij in deze vier jaargangen slechts twee bijdragen, namelijk een stukje van C. F. Moss over de hinderpalen tegen de vorderingen van het evangelie op Madagascar en eene korte levensschets van wijlen den zendeling Cameron. Men behoeft zich echter niet

te beklagen dat hier over dit onderwerp niet meer gevonden wordt, daar de zendingsliteratuur over dit eiland alles behalve schraal is te noemen. Elke jaargang bevat ook eene rubriek van „Varia”, waarin verschillende wetenswaardige bijzonderheden in het kort worden medegedeeld. In den jaargang van 1875 vindt men een schetskaartje van het meer Itasihanaka en omstreken en in dien van 1878 eene lithographie van snijwerk op woningen en huisraad.

Wij hopen hiermede genoeg gezegd te hebben om de waarde van deze jaarboekjes eenigermate te doen kennen. Zij vormen een magazijn, waaruit men velerlei bijzonderheden kan putten voor de kennis van het eiland, waarover reeds eene zoo rijke literatuur bestaat, dat eene niet al te onvolledige bibliographie daarvan zeker wel een nuttig en zeer wenschelijk geschrift zoude zijn.

II.

Een Boegineesch handschrift.

Tot de geschriften, die heinde en ver onder de moslims verspreid zijn en tot in den Indischen Archipel bekend zijn geworden, behoort ook de Saribu Masaïl, zooals het door de Maleijers genoemd wordt. Het bevat duizend vragen, door den geleerden jood Abdallah ibn Salám aan Mohammed gedaan en door dezen beantwoord. Zij loopen over allerlei Mohammedaansche legenden omtrent profeten en uit den Bijbel bekende verhalen, over dogmatiek, geographische en astronomische voorstellingen enz. Dr. van der Tuuk zegt daarvan (Derde volgreeks, Deel I, bl. 451 van dit tijdschrift): „het is een hoogst belangrijk opstel, daar het ons het populaire gevoelen der Maleijers omtrent vele punten van het Mohammedaansche geloof doet kennen.” Op den Maleischen tekst heb ik vroeger ook de aandacht gevestigd in mijne Inleiding tot de kennis van den islam, bl. 474. De daar geopperde wenschelijkheid der uitgave van het werk zou ik thans echter, om verschillende redenen, niet meer durven beweren. Volgens van der Tuuk is het Maleische geschrift, althans het handschrift der Royal Asiatic Society, uit het Perzisch vertaald. Dat het oorspronkelijk een uittreksel is van het groote Arabische werk van Tabari, dat thans te Leiden wordt uitgegeven, komt mij niet onwaarschijnlijk voor; voor het oogenblik kan ik daarvan

INHOUD

—

———

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

VIERDE VOLGREEKS.

ZESDE DEEL. — 1e STUK.

'S GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF.
1882.

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

INHOUD.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek derwaarts tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

NB. *Bij deze aflevering wordt, op verzoek, verzonden: Aanhangsel op: Mededeelingen aangaande het Rijks-Ethnographisch Museum IV.*

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN

DOOR

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

VIERDE VOLGREEKS.

ZESDE DEEL.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1882.

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

INSTITUUT.

Het getal contribuerende Leden bedraagt 355, waarvan in Nederland 7 Donateurs, 3 contribuerende instellingen, en 232 gewone Leden, en in de overzeesche bezittingen en koloniën 1 Donateur en 112 gewone Leden. Met 84 wetenschappelijke instellingen en vereenigingen staat het Instituut in betrekking en telt 1 Eerelid, 4 corresponderende leden en 25 buitenlandsche Leden.

BESCHERMHEER:

Z. M. DE KONING.

BESTUUR:

	Jaar van aftreding.
Prof. Dr. H. KERN, *Voorzitter*	1886.
Mr. W. BARON VAN GOLTSTEIN, *Onder-Voorzitter*	1883.
J. H. P. E. KNIPHORST, *Penningmeester*	1884.
Dr. TH. CH. L. WYNMALEN, *Secretaris*	1886.
A. W. P. WEITZEL	1885.
H. J. BOOL	1886.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD	1884.
Prof. Dr. A. W. T. JUYNBOLL	1884.
H. C. HUMME	1885.
Prof. G. K. NIEMANN	1885.
A. D. VAN DER GON NETSCHER	1883.
N. D. LAMMERS VAN TOORENBURG	1883.

BUITENLANDSCHE LEDEN.

ABBÉ P. FAVRE, Parijs.
Dr. A. REINHOLD ROST (Indian Office Library), Londen.
Dr. H. G. DALTON, Demerary.
W. W. HUNTER, Calcutta.
Prof. ANGELO DE GUBERNATIS, Florence.
T. J. HOVELL THURLOW, Londen.
Prof. Dr. ALBRECHT WEBER, Berlijn.
W. GRIGORIEF, St. Petersburg,
ALFRED VON KREMER, Weenen.
Prof. H. L. FLEISCHER, Leipzig.
VIVIEN DE ST. MARTIN, Parijs.
Sir WALTER ELLIOT, Woffelee (Schotland)
Prof. EMILIO TEZA, Piza.
GUIDO CORA, Turijn.
Sir HENRY SUMMER MAINE, Londen.
Colonel H. YULE, Londen.
Dr. FRIEDRICH MÜLLER, Weenen.
Prof. GEORG GERLAND, Strassburg i/E.
Graaf G. H. J. MEINERS D'ESTREY, Parijs, 6 Quai du Marché Neuf.
Mrs. DE CROIZIER, Parijs, 9 Rue du quatre Septembre.
Radja SOURINDRO MOHUN TAGORE, Mus. Doc., Calcutta.
MICKLUCHO MACKLAY, Sidney.
Dr. A. B. MEIJER, Dresden.
G. DORIA, Genua.
ARISTIDE MARRE, Parijs.

NEDERLAND.

DONATEURS.

Z. K. H. Prins ALEXANDER der Nederlanden.
De Nederlandsche Handelmaatschappij.
Mr. H. J. VAN BUREN, Rotterdam.
Mr. W. Baron VAN GOLTSTEIN, 's Hage.
I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Hage.
Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST, Deventer.
Dr. A. VROLIK, 's Gravenhage.

CONTRIBUEERENDE INSTELLINGEN.

De Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.
Het Nederlandsche Bijbelgenootschap, te Amsterdam.
Het Nederlandsch Zendelinggenootschap', te Rotterdam.

EERELEDEN.

Prof. Dr. P. J. VETH, Leiden.

GEWONE LEDEN.

P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA, 's Hage.
J. W. H. ADÈR, Utrecht.
Jhr. E. T. M. VAN ALPHEN, 's Gravenhage.
J. ARNTZ, Culemburg.

J. BIART DE LA FAILLE, 's Gravenhage.
A. H. L. BADINGS, Amsterdam.
Mr. J. E. BANCK, 's Gravenhage.
F. DE BAS, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. A. J. A. BAUD, 's Gravenhage.
Dr. A. BAUDUIN, 's Gravenhage.
Mr. W. H. DE BEAUFORT, Leusden.
Prof. Dr. H. BEHRENS, Delft.
Mr. G. BELINFANTE, 's Gravenhage.
Mr. P. VAN BEMMELEN, 's Gravenhage.
Mr. W. B. BERGSMA, Leiden.
A. A. BIENFAIT, Amsterdam.
Mr. A. J. E. A. BIK, 's Gravenhage.
G. BIRNIE, Velp.
J. J. BLANKENHAGEN, 's Gravenhage.
F. G. VAN BLOEMEN WAANDERS, 's Hage.
P. A. M. BOELE VAN HENSBROEK, 's Hage.
J. BOISSEVAIN, Amsterdam.
P. BOOGAARDT, 's Gravenhage.
H. J. BOOL, Leiden.
P. G. BOOMS, 's Gravenhage.
Mr. W. C. BORSIUS, Middelburg.
J. F. R. S. VAN DEN BOSSCHE, Rijswijk.
BOSSCHER, 's Gravenhage
Mr. L. DE FILLIETTAZ BOUSQUET, 's Hage.
Mr. W. À BRAKEL REIGER, 's Hage.
Jhr. Mr. W. M. DE BRAUW, 's Hage.
J. A. VAN DEN BROEK, Delft.
Dr. A. BRUINING, Vledder bij Zutfen.
J. J. BUYSKES, 's Gravenhage.
Mr. C. E. J. Graaf VAN BYLANDT, 's Hage.
W. G. C. BYVANCK, Leiden.
A. M. CHUMACHEIRO AZ., 's Hage.
G. J. DE CLERQ, Amsterdam.
J. L. CLUIJSENAAR, Utrecht.
Mr. A. COHEN, Amsterdam.
G. CORDES, Amsterdam.
Prof. Mr. P. W. A. CORT VAN DER LINDEN, Groningen.
Mr. J. COUPERUS, 's Gravenhage.
F. VAN DER CRAB, Loenen a/d Vecht.
Mr. E. J. J. B. CREMERS, 's Gravenhage.
G. C. DAUM, 's Gravenhage.
Mr. W. K. Baron VAN DEDEM, Hoorn.
J. C. H. L. DENIE, 's Gravenhage.
S. VAN DEVENTER, Utrecht.
G. L. DORREPAAL, Bergen op Zoom.
H. M. VAN DORP, Haarlem.
Dr. G. J. DOZY, Leiden.
Dr. F. A. C. DUMONTIER, 's Gravenhage.
E. VAN ECK, Breda.
C. A. ECKSTEIN, 's Gravenhage.
C. P. VAN EEGHEN, Amsterdam.
Kolonel A. W. EGTER VAN WISSEKERKE, 's Gravenhage.
Mr. A. J. VAN EMDEN, 's Gravenhage.
Mr. E. A. VAN EMDEN, Breda.
R. EVERWIJN, Nijmegen.
Jhr. M. F. L. J. VAN EYSINGA, Leeuwarden.
F. FOCKENS Jr., Delft.
A. E. FORTANIER, Zaandam.
P. FRAISSINET, Amsterdam.
F. G. GEERLING, 's Gravenhage.
Mr. J. J. VAN GENNEP, Rotterdam.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT Jr., 's Gravenhage.
Prof. Dr. M. J. DE GOEJE, Leiden.
Jhr. C. J. GOLDMAN, 's Gravenhage.
Prof. J. R. P. F. GONGGRIJP, Delft.
G. P. H. H. GONGGRIJP, Delft.
P. R. GOUDSCHAAL, Leeuwarden.
Mr. G. J. GRASHUIS, Leiden.
J. GROLL, Leiden.
CORNS. DE GROOT, 's Gravenhage.
J. H. DE GROOT, 's Gravenhage.
Jhr. C. DE GIJSELAAR, 's Gravenhage.
Mr. H. F. L. HAMELBERG, Arnhem.
Mr. G. G. VAN HARENCARSPEL, 's Hage.
Jhr. C. HARTSEN, Amsterdam.
J. J. HASSELMAN, 's Gravenhage.
Mr. J. HEEMSKERK AZ., 's Gravenhage.
Mr. A. HEEMSKERK AZ., Zierikzee.
B. HELDRING, Amsterdam.
Mr. G. T. H. HENNY, 's Gravenhage.

Mr. W. A. HENNY, Arnhem.
F. E. HEIJNEN, Rotterdam.
H. HIEBINK, Zutfen.
H. P. HOEVENAAR VAN GELDROP, 's Hage.
N. HOFSTEDE, Delft.
Prof. J. J. DE HOLLANDER, Breda.
G. DU RIJ VAN BEEST HOLLE, 's Hage.
Dr. M. TH. HOUTSMA, Leiden.
J. HUDIG DZ., Amsterdam.
H. C. HUMME, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. HUYDECOPER VAN MAARSSEVEEN, Maarsseveen.
H. A. INSINGER, Baarn.
Mr. E. H. 's JACOB, Utrecht.
P. W. JANSEN, Amsterdam.
C. A. J. L. JEEKEL.
Dr. F. A. JENTINK, Leiden.
C. J. M. JONGKINDT CONINCK, Wageningen.
A. C. JOOSTEN, Amsterdam.
Prof. Dr. A. W. T. JUYNBOLL, Delft.
Mr. W. VAN DER KAAIJ, Leiden.
Prof. Dr. C. M. KAN, Amsterdam.
Prof. Dr. H. KERN, Leiden.
C. E. VAN KESTEREN, 's Gravenhage.
E. KETJEN, Velp.
Mr. L. W. C. KEUCHENIUS, 's Hage.
W. F. VAN ERP TAALMAN KIP, 's Hage.
H. C. KLINKERT, Leiden.
J. H. P. E. KNIPHORST, 's Gravenhage.
J. C. DE KOCK VAN LEEUWEN, 's Hage.
G. J. VAN KOOTEN, 's Gravenhage.
H. T. KRABBE, 's Gravenhage.
J. KUYPER HZN., 's Gravenhage.
N. D. LAMMERS VAN TOORENBURG, 's Hage.
Mr. J. W. VAN LANSBERGE, 's Gravenhage.
Prof. Mr. P. A. VAN DER LITH, Leiden.
S. LOCKER DE BRUIJNE, 's Gravenhage.
Mr. H. HOPE LOUDON, 's Gravenhage.
Pzof. Mr. J. DE LOUTER, Utrecht.
D. MAARSCHALK, 's Gravenhage.
Prof. Dr. K. MARTIN, Leiden.
Dr. B. F. MATTHES, 's Gravenhage.
Mr. W. C. MEES, Amsterdam.
Mr. F. ALTING MEES, 's Gravenhage.
Prof. J. J. MEINSMA, Delft.
J. MILLARD, 's Gravenhage.
Mr. C. J. F. MIRANDOLLE, Haarlem.
J. F. F. MOET, 's Gravenhage.
E. P. D. DE MONCHY, Amsterdam.
Dr. K. W. M. MONTIJN, Schiedam.
H. F. MORBOTTER, 's Hage.
H. MULLER SZN., Rotterdam.
Mr. S. C. W. J. MUSSCHENBROEK, Leiden.
A. D. VAN DER GON NETSCHER, 's Hage.
Prof. G. K. NIEMANN, Delft.
Jhr. Mr. O. E. VAN NISPEN, 's Hage.
M. NIJHOFF, 's Gravenhage.
Mr. O. W. STAR NUMAN, 's Gravenhage.
A. P. M. VAN OORDT, Leiden.
H. J. OOSTING, Zwolle.
Mr. T. T. PAHUD DE MORTANGES, Arnhem.
W. PAHUD DE MORTANGES, 's Hage.
Jhr. Mr. E. VAN PANHUYS, 's Hage.
Mr. J. G. PATIJN, 's Gravenhage.
M. P. PELS, Amsterdam.
Mr. F. M. C PELS RIJKEN, Arnhem.
M. T. H. PERELAER, 's Gravenhage.
Prof. Mr. N. G. PIERSON, Amsterdam.
Prof. Dr. J. PIJNAPPEL GZN., Leiden.
Dr. FRANÇOIS P. L. POLLEN, Scheveningen.
A. POMPE, Breda.
Jhr F. POMPE VAN MEERDERVOORT, 's Gravenhage.
N. W. POSTHUMUS, Amsterdam.
H. J. PRINS, 's Gravenhage.
A. S. PRANSEN VAN DE PUTTE, 's Hage.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. W. VAN RAPPARD, 's Hage.
M. A. VAN RHEDE VAN DER KLOOT, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. G. C. J. VAN REENEN, 's Hage.
O. VAN REES, 's Gravenhage.
Mr. P. G. A. REITZ, 's Gravenhage.

Dr. W. N. DU RIEU, Leiden.
Jhr. Mr. J. ROELL, 's Gravenhage.
G. F. C. ROSE, 's Gravenhage.
J. W. ROSKES, Rotterdam.
C. RUYS CZ., Rotterdam.
Dr. E. VAN RIJCKEVORSEL, Rotterdam.
R. G. DE SEYFF, Wiesbaden.
W. SCHAGEN VAN LEEUWEN, Delft.
Mr. J. C. J. VAN DER SCHALK, Noordwijk-Binnen.
P. SCHELTEMA, Haarlem.
Prof. Dr. G. SCHLEGEL, Leiden.
Prof. H. SCHLEGEL, Leiden.
J. P. F. SCHNEIDER, Delft.
Mr. L. SERRURIER, Leiden
A. M. SERVATIUS, Terwolde bij Deventer.
Mr. C. J. SICKESZ, Laren.
Jhr. Mr. W. SIX, 's Gravenhage.
Jhr. J. D. SIX, 's Gravenhage.
Mr. L. A. J. W. Baron SLOET VAN DE BEELE, Arnhem.
Dr. H. SMEDING, Haarlem.
J. H. F. SNELLEMAN, Rotterdam.
Dr. C. SNOUCK HURGRONJE, Leiden.
C. J. SPANJAARD JR., Amsterdam.
Prof. J. SPANJAARD, Delft.
Dr. J. S. SPEIJER, Amsterdam.
Jhr. Mr. V. DE STUERS, 's Gravenhage.
Mr. J. E. DE STURLER, 's Gravenhage.
P. SWAAN, 's Gravenhage.
Mr. J. P. R. TAK VAN POORTVLIET, 's Hage.
Jhr. Mr. C. J. DEN TEX, Amsterdam.
Mr. G. VAN TIENHOVEN, Amsterdam.
Mr. J. W. TYDEMAN JR., Amsterdam.
N. TRAARBAKEN, Amsterdam.
Prof. Dr. J. J. P. VALETON, Groningen.
Mr. S. A. VENING MEINESZ, Rotterdam.
H. VERPLOEGH, 's Gravenhage.
W. P. VERSTEEG, Amsterdam.
J. J. W. E. VERSTEGE, 's Gravenhage.
T. P. VIRULY, Leiden.
C. A. M. VAN VLIET, 's Gravenhage.
Dr. J. VAN DER VLIET, Haarlem.
B. R. F. VAN VLIJMEN, Nijmegen.
J. DE VOGEL, 's Gravenhage.
JOOST VAN VOLLENHOVEN, Rotterdam.
Mr. J. A. G. Baron DE VOS VAN STEENWIJK, Utrecht.
Prof. A. C. VREEDE, Leiden.
E. DE WAAL, 's Gravenhage.
W. A. VAN WALCHEREN, 's Gravenhage.
Dr. S. J. WARREN, Dordrecht.
A. E. WASZEKLEWICZ, 's Gravenhage.
A. W. P. WEITZEL, 's Gravenhage.
G. P. WESTERMAN, Amsterdam
Jhr. H. O. WICHERS, 's Gravenhage.
C. F. W. WICHERS VAN KERCHEM, Leiden.
Prof. Dr. C. E. A. WICHMANN, Utrecht.
G. B. T. WIGGERS VAN KERCHEM, 's Hage.
WILLEM WIJT, Rotterdam.
G. A. WILKEN, Leiden.
J. WOLBERS, Utrecht.
R. ARENDSEN DE WOLFF, 's Gravenhage.
D. G. E. WOLTERBEEK MULLER, (adres Dr. W. Wolterbeek Muller, 's Hage.
J. WUSTE, Amsterdam.
Jhr. Mr. H. C. VAN DER WIJCK, 's Hage.
Jhr. Mr. H. VAN DER WIJCK, 's Hage.
Dr. TH. CH. L. WIJNMALEN, 's Hage.

CORRESPONDERENDE LEDEN.

C. H. B. VON ROSENBERG, 's Gravenhage.
P. A. TIELE, Utrecht.
J. C. NEURDENBURG, Rotterdam.
A. J. C. GEERTS, Yokohama.

NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

GEWONE LEDEN.

G. C. D'ABO, Batoe Djamoes (Soerakarta).
J. E. ALBRECHT, Batavia.
H. M. ANDRÉE WILTENS, Batavia.
Jhr. D. F. ALPHEN, Besoeki.
Mr. L. W. C. VAN DEN BERG, *Commissaris*, Batavia.
Mr N. P. VAN DEN BERG, Batavia.
J. BODDÉ, Koemelembocai.
E. BOSCH, Deli.
W. E. VAN CHARANTE, Depok.
Mr. J. A. VAN DER CHIJS, Batavia.
Mr. J. W. G. COHEN STUART, Semarang.
A. J. W. VAN DELDEN, Batavia.
J. A. DEZENTJE, (Ampel) Soerakarta.
S. VAN DISSEL, Batavia.
P. VAN DIJK, Batavia.
Mr. J. W. ESSERS, Batavia.
D. GERTH VAN WIJK, *Commissaris*, Batavia.
Dr. J. H. F. SOLLEWYN GELPKE, Batavia.
W. P. GROENEVELDT, Batavia.
N. GRAAFLAND, Batavia.
J. J. M. DE GROOT, Pontianak.
Dr. C. GUTTELING, Batavia.
F. A. ENKLAAR VAN GUERICKE, Semarang.
Mr. J. A. HAAKMAN, Batavia.
J. HABBEMA, Amboina.
L. K. HARMSEN, Padang Sidempoean.
G. J. HARREBOMÉE, Kotan Nopan (Lampongs).
S. E. HARTHOORN, Batavia.
A. L. VAN HASSELT, Batavia.
Mr. J. E. HENNY, Batavia.
H. VAN HEUCKELUM, Batavia.
J. HEIJTING, Magelang.
Dr. P. HEIJTING, Poerworedjo.
B. HOETINK, Makassar.
G. W. W. C. Baron VAN HOEVELL, Fort v./d. Capellen.
W. HOEZOO, Semarang.
K. F. HOLLE, Waspada.
Jhr. H. W. F. HORA SICCAMA, Batavia.
Dr. D. W. HORST, Benkoelen.
RADEN MAS ISMANGOEN DANOE WINOTO, Batavia.
F. 'S JACOB, *Donateur*, Batavia.
P. A. JANSZ, Japara.
Mr. T. H. DER KINDEREN, Batavia.
J. KNEBEL, Pasoeroean.
Jhr. W. H. W. DE KOCK, Fort de Kock.
*G. P. J. VAN KOETSVELD, Makassar.
J. KREEMER, Malang.
R. C. KROESEN, Batavia.
L. CH. KRUIJFF, Probolinggo.
J. C. KUMMER, Magelang.
Mr. H. KUNEMAN, Batavia.
C. H. M. LEROUX, Mokko Mokko.
Mr. H. D. LEVYSSOHN NORMAN, Batavia.
*K. W. A. LIGTVOET, Poerworedjo.
Mr. H O. VAN DER LINDEN, Japan.
Dr. W. VAN LINGEN, Pekalongan.
H. L. C. TE MECHELEN, Batavia.
L. J. J. MICHIELSEN, Batavia.
J. W. MIDDELBURG, Semarang.
J. J. NAEFF, Sumatra's Westkust.
A. VAN DER GON NETSCHER, Panaroekan.
H. L. NEUMANN.
J. H. PANNEKOEK, Buitenzorg.
Mr. D. L. F. DE PAULY, Batavia.
*Mr. M. C. PIEPERS, Batavia.
C. POENSEN, Kedirie.
H. E. PRINS, Bantam.
A. PRUYS VAN DER HOEVEN, Atjeh.
RADEN ADIPATI SOSRO NEGORO, Soerakarta.
RADEN ADIPATI DANOE REDJO, Djokdjakarta.
RADEN MAS ADIPATI ARIO TJONDRONEGORO, Brebes.

ADEN ADIPATI ARIA SOERIA DI REDJA, Cheribon.
ADEN ADIPATI ARIO TJOKRO NEGORO, Sidoardjo.
ADEN MAS TOEMENGGONG PANDJI ADI-NINGRAT, Demak.
ADEN ADIPATI ARIA KOESOEMA DININGRAT, Regent van Tjiamis, Galoeh.
ADEN HADJI MOHAMMED MOESA, Garoet.
. G. F. RIEDEL, Amboina.
Dr. H. M. D. VAN RIEMSDIJK, Fort de Kock.
Dr. L. W. G. DE ROO, Batavia.
. M. ROSKOPF, Samarang.
. J. E. ROSKOTT, Batavia.
. SCHAGEN VAN SOELEN, Batavia.
F. H. SENN VAN BASEL, Batavia.
. F. TRUIJL SCHUITEMAKER, Probolinggo.
L. W. TH. SCHMIDT, Makassar.
K. L. VAN SCHOUWENBURG, Samarang.
B. SMISSAERT, Sidajoe.
A. SOL, Batavia.
A. J. SPAAN, Serang.
J. F. SPRENGER VAN EIJK, Batavia.
Dr. N. P. VAN DER STOK, Batavia.
Mr. W. STORTENBEKER JR., Batavia.
H. N. STUART, Muntok.
A. H. SWAVING, Rembang.
J. E. TEIJSMANN, Buitenzorg.
P. F. LAGING TOBIAS, Palembang.
J. L. VAN DER TOORN, Fort de Kock.
R. D. M. VERBEEK, Buitenzorg.
J. M. VAN VLEUTEN, Bandong.
J. H. G. VOSMAER, Bangka.
L. WESSELS, Japara.
*J. A. B. WISELIUS, Patti.
M. H. WITBOLS FEUGEN, Karimon (Riouw).

NB. De met * voor hunne namen ontvangen de werken en betalen hunne contributiën in Nederland.

LIJST

DER

BINNEN- EN BUITENLANDSCHE ACADEMIËN, GELEERDE GENOOTSCHAPPEN EN INSTELLINGEN,

WAARMEDE HET KONINKLIJK INSTITUUT DOOR RUILING DER UITGEGEVEN WERKEN IN VERBINDING IS.

NEDERLAND.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam.
Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.
Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam.
Vereeniging voor de Statistiek in Nederland, te Amsterdam.
Nederlandsch Bijbelgenootschap, te Amsterdam.
Redactie van het Tijdschrift „De Rijnsche Zending. Tijdschrift ter bevordering van het Christendom in Nederlandsch-Indië" (Adres: de heer J. P. G. Westhoff, Amsterdam.)
Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, te Haarlem.
Bibliotheek der Rijks-Universiteit, te Leiden.
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden.
Koninklijke Bibliotheek, te 's Gravenhage.
Koninklijk Instituut van Ingenieurs, te 's Gravenhage.
Indisch Genootschap, te 's Gravenhage.
Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht.
Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut, te Utrecht.
Utrechtsche Zendingsvereeniging, te Utrecht.
Nederlandsche Zendelinggenootschap (Director Dr. J. C. Neurdenburg), te Rotterdam.
Nederlandsche Zendingsvereeniging (Director R. Coolsma), te Rotterdam.

OOST-INDIË.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.
Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indië, te Batavia.
Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië, te Batavia.

Koninklijk Instituut van Ingenieurs, afd. Nederlandsch-Indië, te Batavia.
Maatschappij van Nijverheid en Landbouw in Nederlandsch-Indië, te Batavia.
Indisch Landbouw-Genootschap, te Semarang.
Indisch Aardrijkskundig Genootschap, te Semarang.
Redactie van het Indisch Militair Tijdschrift, te Batavia.

BELGIË.

Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, te Brussel.
Société Belge de géographie, te Brussel.
Société de géographie d'Anvers, te Antwerpen.

FRANKRIJK.

Société de géographie de Paris, te Parijs.
Institution Ethnographique, te Parijs.
Société d'ethnographie, te Parijs.
Société Académique Indo-Chinoise, te Parijs.
Société des études Japonaises, Chinoises, Tartares et Indo-Chinoises, te Parijs.
Athénée Oriental, te Parijs.
Société des études coloniales et maritimes, te Parijs.
Muséum d'histoire naturelle, te Parijs.
École spéciale des langues Orientales vivantes, te Parijs.
Redactie van L'Exploration. (Redacteur P. Tournafond) Parijs.
Société de géographie commerciale de Bordeaux, te Bordeaux.
Société de géographie de Lyon, te Lyon.
Union géographique du Nord de la France, te Douai.
Société normande de géographie, te Rouaan.

SPANJE EN PORTUGAL.

Sociedad geográfica de Madrid, te Madrid.
Sociedade de geographia de Lisboa, te Lissabon.
Sociedade de geographia commercial do Porto, te Porto.
Sociedade Portuense de geographia, te Porto.
Real Academia de Ciencias de Lisboa, te Lissabon.

ITALIË.

Reale Accademia dei Lincei, te Rome.
Reale Instituto di Scienze e Lettere, te Milaan.
Museo civico di storia naturali di Genova, te Genua.
Redactie van het Tijdschrift Cosmos. (Redacteur Guido Cora.) Turijn.

RUSLAND, ZWEDEN EN NOORWEGEN.

Académie Impériale des Sciences, te St. Petersburg.
Société Impériale géographique de Russie, te St. Petersburg.
L'Université royale de Norvége, te Christiania.

ZWITSERLAND, DUITSCHLAND, OOSTENRIJK.

Geographische Gesellschaft in Bern, te Bern.
Institut géographique international, te Bern.
Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften, te Berlijn.
Gesellschaft für Erdkunde, te Berlijn.
Verein für Erdkunde, te Dresden.
Verein für Erdkunde, te Cassel.
Verein für Erdkunde, te Metz.
Königl. Gesellschaft der Wissenschaften, te Göttingen.
Verein für Erdkunde, te Halle an der Saale.
Deutsche Morgenländische Gesellschaft, te Leipzig.
Königliche Academie der Wissenschaften, te München.
De Redactie van het Zeitschrift für wissenschaftliche geographie (Red. J. I. Kettler), te Lahr in Baden.
Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.
Anthropologische Gesellschaft, te Weenen.
Redactie van de Oesterr. Monatschrift für den Orient, te Weenen. Red. A. Baron von Scala.

ENGELAND, BRITSCH-INDIE, CHINA, AUSTRALIE.

India Office, te Londen.
Royal Asiatic Society, te Londen.
Royal geographical Society, te Londen.
Redactie van de „Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography. (Clements R. Markham, te Londen.)
Asiatic Society of Bengal, te Calcutta.
Straits branch of the Royal Asiatic Society, te Singapore.
Ceylon Branch of the Royal Asiatic Society, te Ceylon.
North China branch of the Royal Asiatic Society, te Shanghay.
Public Library of Victoria, te Melbourne.
Royal Society of Victoria, te Melbourne.
Tokio Geographical Society, te Tokio, Japan.

AMERIKA.

American geographical Society, te New-York.
Smithsonian Institution, te Washington.
American Academy of Arts and Sciences, te Boston.
Sociedad Mexicana de geografia y estadistica, te Mexico.

226STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 17 DECEMBER 1881.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Kuiphorst (Penningmeester), Quarles van Ufford, Alting Mees, Robidé van der Aa, Lammers van Toorenburg, van der Gon Netscher, Niemann, Juynboll en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heeren van Goltstein, Humme en Meinsma.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris Bibliothecaris wordt medegedeeld welke boekwerken sedert de laatste Vergadering zijn aangekocht en ten geschenke ontvangen, waarbij tevens wordt voorgelezen eene missive van de Directie van de North-China Branch of the Royal Asiatic Society, te Shanghai, waarin kennis wordt gegeven van de verzending, ten behoeve van het Instituut, van het 15e deel (1880) van het „Journal" dier instelling.

Vervolgens wordt de ontvangst bericht van:

1°. eene missive van het lid A. L. van Hasselt, te Leiden, kennis gevende van zijne verhuizing naar Groningen.

2°. missives van de hh. J. V. L. C. Stollé, te 's Gravenhage en S. Coolsma, te Rotterdam, beiden verzoekende hun lidmaatschap met den eerstvolgenden termijn te willen doen ophouden.

Van den inhoud dezer missives zal aanteekening worden gehouden.

3o. een schrijven van den Graaf Alexandre de Lubawsky, te Viazma, provincie Smolenska, Rusland, houdende mededeeling van zijne eeretitels en lidmaatschap van verschillende genootschappen van allerlei aard, met verzoek ook als lid van het Instituut te worden toegelaten.

Voor kennisgeving aangenomen.

4o. eene missive van den Minister van Koloniën, dd. 1 December 1881, litt. A^{s}. no 11, houdende mededeeling, dat tegen de reproductie van de platen behoorende bij het door het Instituut uitgegeven reisrapport van Carl Bock, ten behoeve eener duitsche vertaling van dat werk, geen bezwaar bestaat.

In verband hiermeê wordt de Secretaris gemachtigd, door tusschenkomst van den heer Mart. Nijhoff, den heer Ambr. Abel, boekhandelaar te Leipzig, medetedeelen dat tegen zijn verzoek tot vertaling van het reisverhaal van Carl. Bock geen bedenking bestaat, terwijl door hem voor het vertalingsrecht geen honorarium behoeft betaald te worden, en, wat de reproductie der platen betreft, door hem in onderhandeling kan getreden worden met den lithograaf, den heer Kell, te Londen.

5o. eene missive van het Bestuur van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, te Rotterdam, houdende mededeeling dat het besloten heeft zijne adhaesie te schenken aan het adres in zake Dr. B. F. Matthes, vanwege het Koninklijk Instituut aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal ingezonden. Het afschrift van 's Genootschap's adres aan de Kamer, luidt als volgt:

„Het Bestuur van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, kennis ontvangen hebbende van het adres vanwege het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië tot Uwe Kamer gericht, zoo goed in het belang van de studie der Makassaarsche en Boegineesche talen, als in dat van haren uitstekenden beoefenaar Dr. B. F. Matthes, heeft gemeend zich bij het voornoemd Bettuur van het Koninklijk Instituut te moeten aansluiten en het met klem van redenen bij U ingebracht verzoek te moeten steunen.

Zonder voor het minst te kort te doen aan de groote verdiensten van 's Lands Regeering ten aanzien van het Hooger

onderwijs. meent het Bestuur van het Nederlandsche Zendelinggenootschap opmerkzaam te mogen maken op het onberekenbaar gewicht, dat de grondige kennis en beoefening van de Inlandsche talen heeft op den aard van Nederlands betrekkingen met de volken van Nederlandsch-Indië. Ook hier geldt: „de taal is gansch het volk.”

Het is niet te verwachten, dat particuliere instellingen op den duur over de middelen zullen kunnen beschikken om de studie van die talen naar den eisch te bevorderen. Het is de vraag zelfs of de Regeering het in aangelegenheden als deze op zulke instellingen mag laten aankomen.

Maar dit is zeker, dat zich zelden eene gelegenheid zal voordoen, dat een man als Dr. Matthes, voor wien een langer verblijf in Indië ongeraden zou geweest zijn, nog de kracht en den lust heeft, om eene met zooveel moed en talent opgevatte taak in Nederland voort te zetten.

Met volle vrijmoedigheid en in het vertrouwen dat dit onderwerp U belangrijk genoeg zal voorkomen om er Uwe aandacht bijzonder op te vestigen, vereenigt het Bestunr van het Nederlandsche Zendelinggenootschap zich met het verzoek:

dat de Tweede Kamer der Staten-Generaal haren veel vermogenden invloed bij de Regeering gelieve aan te wenden ten einde te trachten te verkrijgen, dat van de talenten van Dr. B. F. Matthes, hetzij door hem aan het universitair onderwijs te verbinden, hetzij op andere wijze, ten bate der Indologische wetenschap en der kennis der talen en volken van Zuid-Celebes in het bijzonder meer partij worde getrokken dan thans het geval is.”

Met belangstelling wordt door de Vergadering van een en ander kennis genomen, terwijl, ook in verband hiermeê, haar aandacht wordt gevestigd op hetgeen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal is voorgevallen, meer bepaald op het kernachtig advies des heeren Mr. W. K. Bon van Dedem, waarin hij de zaak des heeren Dr. Matthes ernstig bij de Regeering heeft aanbevolen.

Door den Penningmeester wordt ter tafel gebracht de door hem ontworpen begrooting voor het volgend dienstjaar, welke bereids bij al de leden van het Bestuur in rondlezing is ge-

weest. Zij lokt geene bedenkingen uit. Zonder beraadslaging wordt, met algemeene stemmen, goedgekeurd de raming der ontvangsten, alsmede die der uitgaven, deze laatste echter, na goedkeuring van een voorstel van den Secretaris tot verhooging van den post voor afzonderlijke uitgaven ad ƒ 500 met ƒ 100, en tot vermindering met dat bedrag van den post van onvoorziene uitgaven.

Overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter wordt den Penningmeester de dank der Vergadering betuigd voor de zorg, aan het ontwerpen der begrooting besteed.

In verband met het op de begrooting voor 1882 uitgetrokken bedrag ter bestrijding van eventueele afzonderlijke uitgaven, wordt door den Secretaris het voorstel gedaan een deel van die som te bestemmen voor de uitgave van een boegineesch handschrift, behandelende de geschiedenis van het rijk Tanette, welke uitgave door den heer Niemann zal worden bezorgd en aanbevolen wordt zoowel uit een historisch als uit een linguistisch en ethnografisch oogpunt.

Na eenige gedachtenwisseling wordt dienovereenkomstig besloten, terwijl den heer Niemann opgedragen wordt, in overleg met den Secretaris, voor de voorgestelde uitgave zorg te dragen.

Door den Voorzitter wordt ter tafel gebracht het voorstel van Commissarissen in Indië om zich bij adres tot den Minister van Koloniën te wenden ter zake van de intrekking van den dusver door het Instituut genoten vrijdom van briefport, tengevolge van het onlangs vastgestelde reglement voor den postdienst in Ned. Indië.

Na langdurige beraadslagingen, waaruit blijkt dat de Gouverneur-Generaal, als zijnde met de uitvoering van gemeld reglement belast, ook te beslissen heeft over het al dan niet verleenen van den dusver genoten vrijdom van port, wordt besloten zich tot de Indische Regeering te wenden en haar de bezwaren van het Instituut met opzicht tot art. 29 van het postreglement kenbaar te maken bij een adres, waarvan de redactie aan den Voorzitter en Secretaris wordt overgelaten, terwijl tevens een afschrift van 't adres aan den Minister van Koloniën zal worden gezonden.

De aandacht der Vergadering wordt vervolgens bepaald op den inhoud van den catalogus der bibliotheken, o. a. van de hh. Mr. Ph. J. Bachiene en C. Castens, waarvan de verkooping zal plaats hebben op 16 Dec. a. s. en volgende dagen. Daaruit blijkt dat er alsdan 26 min of meer belangrijke Arabische, Javaansche en Maleische handschriften onder den hamer van den auctionaris zullen gebracht worden, waarvan de aankoop voor het Instituut niet onraadzaam kan zijn. Door den Secretaris worden hieromtrent eenige inlichtingen gegeven, nader ondersteund door het bestuurslid Juynboll, wien voornamelijk de aankoop van de Arabische handschriften en de Javaansche Babads als hoogst gewenscht voorkomt, terwijl tevens door hem eenig overleg met de bestuurders der Leidsche Universiteitsboekerij wordt aanbevolen.

Na eenige beraadslagingen wordt den Secretaris een crediet van *f* 150 verleend met machtiging daarvoor de Arabische handschriften en Javaansche Babads aan te koopen, zoo hem dit, na gehouden overleg met de Leidsche Heeren, noodig mocht blijken ter verzekering van het behoud der bedoelde handschriften voor eene openbare instelling in ons vaderland.

Ten slotte verklaart de Bibliothecaris, naar aanleiding eener opmerking van den heer Quarles van Ufford, zich bereid zijne aandacht te wijden aan de mede ten verkoop aangeboden uitgebreide verzamelingen brochures en andere kleine geschriften over land- en volkenkunde, administratie, koloniale politiek, enz., van de jaren 1830—80, bijeengebracht door de hh. C. Castens en Bachiene, en waaronder een aantal in Indië gedrukte stukken voorkomen, die hoogst zeldzaam zijn.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

227STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 21 JANUARI 1882.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Kniphorst (Penningmeester), Robidé van der Aa, Lammers van Toorenburg, Quarles van Ufford, Humme, van der Gon Netscher, Juynboll, Niemann en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig de heeren van Golstein, Mees en Meinsma, laatstgenoemde met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Secretaris deelt vervolgens de aanwinsten mede, welke de bibliotheek sedert de vorige bijeenkomst heeft verkregen. Wat echter de Arabische, Javaansche en Maleische handschriften betreft, welke afkomstig waren van de boekerij van wijlen den heer C. Castens, en den 22 December ll. door den heer M. Nijhoff werden verkocht en tot aankoop waarvan in de vorige Vergadering een crediet was toegestaan, bericht de Secretaris dat hij daaromtrent met de Directie van de Bibliotheek te Leiden in overleg is getreden; het gevolg daarvan is geweest, dat, toen het bleek, dat die Rijksinstelling op het bezit van het meerendeel der aangeboden handschriften prijsstelde, van de zijde van het Instituut daarop geen bod is gedaan. Zij zijn thans in die Bibliotheek voor belangstellenden beschikbaar.

De Voorzitter deelt mede, dat zijn ontvangen:

1o. eene missive van Dr. A. B. Meijer, te Dresden, houdende dankbetuiging voor de toezending van Carl Bock's reis in Oost- en Zuid-Borneo, 1e gedeelte met Atlas.

2o. twee missives van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, waarvan de eene strekt ten geleide van de jongste uitgaven dier instelling en de andere eene dankbetuiging bevat voor de toezending van Carl Bock's reis in Oost- en Zuid-Borneo en van het 1e stuk, deel V., 4e reeks der Bijdragen.

3°. eene missive van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde, te Leiden, ten geleide van de jongste geschriften door haar uitgegeven, onder dankbetuiging tevens voor 't geen het Instituut haar in 1880/81 toezond.

4°. twee missives van de Académie Royale des sciences de Lisbonne, beiden houdende dankbetuiging voor de haar toegezonden geschriften van het Instituut.

5°. eene missive van den heer Markies de Croizier te Parijs, houdende mededeeling dat de Amerikaansche afdeeling van de Institution Ethnographique hare geschriften slechts aan die genootschappen toezendt welke zich uitsluitend aan de studie van Amerika wijden

6°. missives van de heeren mr. M. Coster, J. E. van den Bor, W. A. Jellinghaus, en A. de Vulder van Noorden, waarbij zij verzoeken van de ledenlijst te worden afgevoerd.

7°. eene missive van den heer Aristide Marre, te Parijs houdende mededeeling van het overlijden, op 21 December ll., van het buitenlandsch lid, Ed. Dulaurier, met verzoek tevens hem te mogen vervangen.

Al deze missives worden achtereenvolgens voor kennisgeving aangenomen.

Nog wordt aangeteekend, dat het medelid A. H. Bisschop Grevelink overleden is, terwijl het lid H. J. Prins zich met der woon te 's Gravenhage heeft gevestigd, aan wien tevens de door hem niet ontvangen geschriften van het Instituut, waarvan opgave wordt gedaan, zullen worden toegezonden.

De Voorzitter zegt, dat uit den loop, dien de zaak der briefporten heeft genomen, uit de uitvoering die aan het Postreglement is gegeven, gebleken is, dat de Indische Regeering aan de woorden van art. 29 „ter zake van 's lands dienst" niet de beperkende uitlegging heeft gegeven, dat die bepaling niet zou zijn toe te passen op instellingen niet bepaaldelijk behoorende tot 's Lands dienst, zooals de kerkbesturen en de comités en agenten van het Roode kruis. Naar aanleiding daarvan is een adres aan den Gouverneur-Generaal van N. I opgemaakt van den volgenden inhoud:

„Geeft eerbiedig te kennen het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, gevestigd te 's Gravenhage.

Dat het Instituut met groote teleurstelling heeft kennis genomen van den inhoud van art. 29 van het Reglement voor de postdienst in Nederlandsch-Indië dd. 16 Juni 1881 (Ind. Stsbl. nº 139) en van art. 32 van het besluit van Uwe Excellentie van den 4 November 1881 nº 79 (Ind. Stsbl. nº 224) bij welk besluit uitvoering is gegeven aan die ordonnantie;

dat toch onder de instellingen, aan welke bij art. 32 van vermeld besluit vrijdom van briefport is toegestaan, niet is begrepen het Koninklijk Instituut voornoemd;

dat hieruit zal volgen, dat het Koninklijk Instituut voortaan het tot dusverre aan die instelling toegekende voorrecht van vrijdom van briefport zal moeten derven;

dat het Instituut met vertrouwen zich veroorlooft Uwe Excellentie te verzoeken, om alsnog te worden opgenomen onder de vrijstellingen in art. 32 van het besluit genoemd;

dat het zijn vertrouwen ontleent aan de overweging, dat het Koninklijk Instituut is eene *van Regeeringswege gesubsidieerde instelling*, en dat zijn werkkring, de bevordering van de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, veilig mag geacht worden te strekken niet slechts in het belang der wetenschap in het algemeen, maar ook in het bijzonder *in het belang en ten voordeele van 's Lands dienst.*

Eene intrekking van den bestaanden vrijdom zal voor deze instelling overwegende bezwaren opleveren en de haar toegekende Regeerings-subsidiën voor een belangrijk deel aan briefporten doen verloren gaan.

Het zij het Instituut veroorloofd de aandacht Uwer Excellentie er op te vestigen, dat het eenige malen 's jaars door tusschenkomst van zijne Commissarissen te Batavia een betrekkelijk groote hoeveelheid van gedrukten aan alle zijne in Indië gevestigde leden per post heeft te verzenden.

Bovendien ontvangt het Instituut door de vrijgevigheid van schier alle uitgevers van dag- en weekbladen in Indië met iedere mail door tusschenkomst van zijne Commissarissen een gratis exemplaar van 'tgeen de Indische pers dagelijks voortbrengt, waardoor hier te lande, bij gemis eener andere soortgelijke verzameling, in eene lang en diep gevoelde behoefte

wordt voorzien. De Commissarissen vreezen terecht, dat de uitgevers der dag- en weekbladen, voor een groot deel althans, bezwaar zullen maken met die toezending voort te gaan, indien daarop nog een porto verschuldigd is.

Redenen waarom het Koninklijk Instituut de vrijheid neemt zich te wenden tot Uwe Exellentie met het eerbiedig verzoek, dat het haar moge behagen:

het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië alsnog te willen opnemen onder de instellingen, aan welke vrijdom van briefport is toegestaan.

hetwelk doende enz."

Van dit adres is een afschrift gezonden aan den Minister van Koloniën, terwijl het origineel, op zegel geschreven, aan Commissarissen is overgemaakt met verzoek het aan den Gouverneur-Generaal in te dienen.

Door den Penningmeester wordt ter tafel gebracht de rekening en verantwoording van zijn beheer over het afgeloopen jaar 1881. In handen gesteld van de heeren Quarles van Ufford en Humme, ten einde daaromtrent in de volgende vergadering rapport uit te brengen.

Herinnerend aan de door hem bewerkte en door het Instituut uitgegeven reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea, zegt de heer Robidé van der Aa dat hem telkens door de welwillendheid van het Departement van Koloniën de bescheiden worden toegezonden die na die uitgave bij het Ministerie van Kolonien worden ontvangen. Zoo mocht hij ook kortelings inzage erlangen van het journaal der laatste reis, in het begin van 1881 met de „Batavia" naar de Zuidkust van genoemd eiland ondernomen, waarbij eene schetskaart, door den luitenant ter zee G. P. van Hecking Colenbrander vervaardigd, is gevoegd. Hij stelt voor den Secretaris te machtigen van die kaart, welke aan het Ministerie van Koloniën moet worden teruggezonden, een calque te doen vervaardigen en later uit te geven met toevoeging van het door hem alsnog voor de pers gereed te maken journaal der reis. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Werden in de voorlaatste vergaderingen eenige handschrifte-

lijke stukken van wijlen den heer L. de Sturler om bericht en raad in handen gesteld eener Commissie, bestaande uit de heeren Meinsma, Niemann en Wijnmalen, bij monde van den tweeden wordt het volgend rapport uitgebracht:

„De stukken, door uwe Vergadering in handen der Commissie gesteld, zijn meerendeels dezelfde, waarover reeds den 26 Febr. 1875, door den Heer Meinsma rapport is uitgebracht. (Zie Bijdr., Derde volgreeks, Deel X, bl. XXXI vlg.) Met referte aan het daar medegedeelde omtrent den inhoud achten wij het onnoodig daarover thans nog in bijzonderheden te treden. Voorts meenen wij, evenals de toenmaals rapporteerende Commissie, dat de historisch-ethnographische beschrijving van Palembang met de daarbij gevoegde inleiding niet in aanmerking kan komen voor uitgave vanwege het Instituut zoowel om den vorm als wegens den grooten omvang van dat geschrift, alsook omdat veel van het daarin vermelde reeds voorkomt in het werk over Palembang door den Heer de Sturler in 1855 uitgegeven. De uitgave van de vertaling der Oendang-Oendang, door de Commissie van 1875 voorgesteld, zou thans overbodig zijn, daar die sedert reeds is gedrukt, namelijk in het Tijdschrift van N.-I., 1876, Deel I. Den Maleischen tekst zonder de vertaling te publiçeren achten wij minder doelmatig, vooral dewijl de taal veel te wenschen laat en er weinig uit te leeren valt.

Wat den Maleischen en Hollandschen tekst der kronijk van Palembang en de geslachtslijst betreft, is het o. i. mede onraadzaam, dat die in de Bijdragen van het Institnut worden geplaatst.

Verder heeft de Heer de Sturler, behalve de bovenbedoelde geschriften, thans nog eenige andere handschriften aan het Iustituut gezonden, nl.: I. een ingebonden HS. in fol., getiteld: „Een blik op de residentie Palembang, met eenige afbeeldingen." Wij moeten de uitgave daarvan ontraden, omdat de inhoud grootendeels overeenkomt met hetgeen reeds in het bovengenoemde, in 1855 uitgegeven werk van de Sturler over Palembang, is te vinden. II. Eenige kleinere stukken, zooals verschillende opstellen over de geschiedenis van Palembang en Djambi, over wapens van Palembang (in het Maleisch), over de adat in het landschap Kihim (mede in het Maleisch) enz. Zij zijn van dien aard, dat er wellicht het een of ander onder voorkomt, dat in de Bijdragen geplaatst

zou kunnen worden; daartoe zou men die stukken echter nader moeten onderzoeken en met andere opstellen in deze bundels, als ook met reeds uitgegevene geschriften vergelijken.

Ten slotte zouden wij adviseren met den Heer de Sturler in onderhandeling te treden over den aankoop van de HSS. door hem gezonden, hetzij van alles of wel van enkele, waartoe in de eerste plaats de uittreksels uit het Rijks archief van 1659—1806, reeds in het vorige rapport vermeld, in overweging zouden kunnen komen. Het aangekochte zou dan in de bibliotheek van het Instituut geplaatst, later bij voorkomende gelegenheid voor historische onderzoekingen gebruikt kunnen worden."

De Vergadering vereenigt zich eenparig met dit adres en machtigt den Secretaris dienovereenkomstig te handelen.

Met het oog op de in het gebouw van het Instituut heerschende besmettelijke ziekte wordt goedgekeurd de vaststelling der plaats voor de volgende Bestuurs- en Algemeene Vergadering die den 18e en 25 Febr. zal moeten gehouden worden aan den Voorzitter en Secretaris over te laten.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

228STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 18 FEBRUARI 1882.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), Kniphorst (Penningmeester), Quarles van Ufford, Robidé van der Aa, Niemann, Juynboll, Lammers van Toorenburg, van der Gon Netscher, Humme en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig met kennisgeving, van Goltstein, Alting Mees en Meinsma.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt verslag gedaan van de verschillende aanwinsten, waarmede de Bibliotheek wederom sedert de laatste bijeenkomst is verrijkt geworden, in verband waarmeê de ontvangst wordt bericht van eene missive van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, dd. 2 Febr. 1882, no. 97, Afd. K. en W., ten geleide van drie pakketten met boekwerken, van de Fransche Commissie voor internationale ruilingen uit Parijs voor het Instituut ontvangen.

Voor kennisgeving aangenomen.

Aangeteekend wordt, dat het medelid, Jhr. Mr. D. A. Junius van Hemert, te Utrecht, overleden is, terwijl de heer Mr. W. J. Essers eerlang weder naar Indië zal vertrekken, weswege beide namen worden afgevoerd van de lijst der Nederlandsche leden.

Onder herinnering aan de jongste uitgave van de 3e of slot-aflevering van het 5e deel, 4e reeks, der Bijdragen, deelt de Secretaris mede dat de verschijning van eene nieuwe aflevering eenige vertraging zal ondervinden met 't oog op het oponthoud bij het drukken van den door wijlen Prof. Hoffmann bewerkten en door Mr. L. Serrurier uit te geven catalogus van Japansche boekwerken, in 1858 voor het rijk ingekocht, terwijl voorts eenige andere opstellen, voor die aflevering bestemd, nog niet zijn ontvangen.

De Voorzitter deelt vervolgens mede, dat is ingekomen:

1o. eene missive van den Minister van Koloniën van den 26 Januari 1882, Lett. A3, no. 14, houdende mededeeling dat bezwaarlijk getreden kan worden in het dezerzijds gedaan verzoek van 12 Jan. ll., no. 1706, tot ondersteuning van een rekwest, onder gelijke dagteekening (no. 1705) aan den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië gericht, strekkende om het Instituut alsnog op te nemen onder de instellingen, aan welke bij art. 32 van het Gouvernementsbesluit van 4 November 1881 (Ind. Stbl. no. 224) vrijdom van briefport is toegestaan.

Voor kennisgeving aangenomen.

2o. eene missive van den heer A. L. de Sturler, te Leiden, van 12 Februari ll., houdende bereidverklaring om de door

zijn vader nagelaten handschriften, meest betrekking hebbende op Palembang, aan het Instituut af te staan, doch, wat aangaat de aankoopsom door het Instituut te betalen, de bepaling der hoegrootheid daarvan aan de prudentie van het Bestuur te moeten overlaten.

Na eenige gedachtenwisseling wordt, den Penningmeester gehoord, besloten, den Secretaris te machtigen den heer de Sturler eene som van *f* 100 aan te bieden.

3o. eene missive van den heer M. A. van Rhede van der Kloot, te 's Gravenhage, van 17 Febr. jl., waarbij wordt aangeboden een door hem vervaardigd handschrift, getiteld: „De namen en wapens van de Gouverneurs-Generaal van Nederlandsch-Indië, met genealogische en historische aanteekeningen, 's Gravenhage, 1880," met verzoek voorts het werkje te beoordeelen, en meer speciaal na te gaan in hoever het voor het Koninklijk Instituut eenige waarde ter uitgave kan hebben.

Om bericht en raad in handen gesteld eener Commissie, bestaande uit de hh. Quarles van Ufford, Robidé van der Aa en Wijnmalen.

4o. eene missive van hh. Commissarissen in Indië, dd. 6 Januari l.l., Lett. B, ten geleide van de verantwoording van hun finantieel beheer over het afgeloopen jaar 1881, eene opgave van de leden, die achterstallig zijn in het betalen hunner contributie, eene verbeterde Indische ledenlijst en eene opgave van de leden die in den loop van 1881 naar Nederland zijn vertrokken, dan wel door overlijden of bedanken hebben opgehouden lid van het Instituut te zijn.

Deze stukken worden in handen gesteld van den Penningmeester, ten einde daaromtrent in een volgende Vergadering advies uit te brengen.

Geven voorts Commissarissen hunne bevreemding te kennen dat zij geen antwoord hebben ontvangen op hunne laatste brieven en vinden zij ook daarin aanleiding hun ontslag te verzoeken, door den Secretaris worden, in aansluiting aan hetgeen door hem reeds vroeger was herinnerd, nadere mededeelingen gedaan, waaruit blijkt, dat de dezerzijds gezonden brieven, in antwoord op die der Commissarissen, niet of bij de verzending van hun schrijven nog niet in hunne handen

moeten gekomen zijn. Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten den Secretaris te machtigen Commissarissen de noodige ophelderingen te geven, over een en ander het leedwezen van het Bestuur te betuigen en hun als zijn eenparig uitgesproken wensch te kennen te geven hunne aanvrage om ontslag alsnog te willen terugnemen.

Overeenkomstig de mededeeling van Commissarissen worden eindelijk tot leden van het Instituut benoemd de heeren Dr. W. van Lingen, predikant te Pekalongan, en L. F. Teyl Schuitenmaker, hoofdonderwijzer aan de kweekschool te Probolinggo, terwijl de tusschenkomst van Commissarissen zal worden ingeroepen tot het aanbieden van het lidmaatschap aan de heeren A. Haga, luitenant-kolonel, te Batavia, Dr. J. W. Hofmann, Directeur van het Krankzinnigengesticht te Buitenzorg, A. F. von de Wall en Dr. J. W. H. Gunning, letterkundigen te Batavia.

De Vergadering gaat vervolgens over tot de benoeming van nieuwe leden in Nederland. Eenparig werden daartoe aangewezen de heeren:

Mr. J. Heemskerk, Lid van den Raad van State;

Jhr. E. T. M. van Alphen, Lid van den Raad van State;

D. Maarschalk, Oud-Inspecteur-Generaal der Staatsspoorwegen op Java;

Jhr. Mr. V. de Stuers, Referendaris Dep. Binn. Zaken, afd. K. en W.,

allen te 's Gravenhage;

Dr. C. A. E. Wichmann, Hoogleeraar te Utrecht;

Dr. A. A. W. Hubrecht en Dr. F. A. Jentink, Conservatoren bij 't Rijksmus. voor nat hist. te Leiden;

Dr. C. Snouck Hurgronje, Leeraar aan de instelling van onderwijs in de Ind. Taal-, land- en vlk. te Leiden;

J. F. L. Schneider, Privaat-docent te Delft;

Dr. H Behrens, Hoogleeraar aan de Pol. school te Delft;

J. F. F. Moet, Oud-hoofdingenieur op Java, thans te 's Gravenhage;

Jhr. C. J. Goldman, Gep. O. I. hoofdambt. te 's Gravenhage;

P. W. Jansen, Directeur der Deli-Maatschappij te Amsterdam;

S. J. Spanjaard, Directeur der Java-Rameh-Maatschappij te Amsterdam;

D. Cordes en M. P. Pels, Presidenten van 't Comité voor de internat. koloniale tent. te Amsterdam;

C. J. M. Jongkindt Coninck, Directeur aan 's Rijks landbouwschool te Wageningen;

Mr. P. van Bemmelen, Oud-rechter bij de int. rechtbank in Egypte, thans te 's Gravenhage;

M. Th. H. Perelaer, Gen.-Majoor O.-I. leger, te 's Gravenhage;

B. R. F. van Vlijmen, kap. 5e reg. inf. te Nijmegen;

G. J. van Kooten, Kapt. artillerie te 's Gravenhage.

H. Verploegh, Off. reg. Gren. en Jagers te 's Gravenhage;

Mr. F. G. A. Reitz, Off. v. Justitie op Java, thans 's Gravenhage;

Mr. L. A. de Fielliettaz Bourquet, advokaat H.-R. te 's Gravenhage;

Mr. J. de Sturler, Advocaat te 's Gravenhage.

Tot buitenlandsch lid wordt benoemd den heer Giacomo Doria, Directeur van het Muzeo civico di storia naturale di Genova, terwijl, overeenkomstig het voorstel der heeren Quarles van Ufford, tot correspondeerend lid wordt verkozen de heer J. C. Nieurdenburg, Directeur van het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Rotterdam.

Van een en ander zal mededeeling worden gedaan aan de Algemeene Vergadering, aan welke tevens het voorstel zal worden gedaan om aan den hoogleeraar P. J. Veth het eerelidmaatschap van het Instituut aan te bieden.

Met leedwezen verneemt de Vergadering de aanvrage des heeren mr. F. Alting Mees om ontslag als lid van het Bestuur, waardoor nevens de drie vacaturen, ontstaan door de periodieke aftreding van de bestuursleden van Rappard, Robidé van der Aa en Prof. Meinsma, in eene nieuwe vacature zal moeten worden voorzien.

Voor elk dier vacatures worden vervolgens drietallen opgemaakt, welke aan de Algemeene Vergadering zullen worden aangeboden.

Zij zijn:

1o. voor de vacature-van Rappard de hh. H. J. Bool, F. G. van Bloemen Waanders en mr. J. G. Patijn.

2o. voor de vacature-Meinsma de hh. Prof. dr. G. Schlegel en Prof. A. C. Vreede.

3o. voor de vacature-Robidé van der Aa de hh. Dr. T. C.

L. Wijnmalen, mr. S. C. J. W. van Musschenbroek en G. J. Buijskes.

4o. voor de vacature-Alting Mees de hh. A. W. G. Weitzel, P. G. Booms en Egter van Wissekerke.

Namens de Commissie, bestaande uit de hh. Quarles van Ufford en Humme, wordt bij monde van eerstgenoemde rapport uitgebracht over de haar in de vorige Vergadering aangeboden rekening en verantwoording van de Penningmeester over het dienstjaar 1881. Zij heeft haar in volkomen orde bevonden, waarom zij voorstelt haar vanwege het Bestuur als goedgekeurd te beschouwen onder dankzegging aan den Penningmeester voor zijn zorgvuldig beheer. Dienovereenkomstig wordt eenparig besloten, terwijl tevens wordt goedgekeurd de rekening alsnu in handen te stellen van twee gewone leden, ten einde daaromtrent der Algemeene Vergadering te dienen van bericht en raad. De Secretaris wordt gemachtigd daartoe de hh. Weitzel en van Bloemen Waanders uit te noodigen.

Door den Secretaris wordt ter tafel gebracht een door hem in de Algemeene Vergadering voor te dragen Verslag van den staat en de werkzaamheden van het Instituut van 1881. Na eenige wijzigingen wordt het goedgekeurd, waarna tevens voorlezing wordt gedaan van een mede door den Secretaris opgemaakt Verslag over den toestand van de aan zijne zorgen toevertrouwde bidliotheken van het Instituut en het Indisch genootschap, dat ingevolge de bepalingen van het Bibliotheekreglement zal worden gedrukt en aan de leden van beide instellingen rondgedeeld.

Voor de vervulling dezer dubbele taak wordt den Secretaris door den Voorzitter de dank der Vergadering aangeboden.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

ALGEMEENE VERGADERING,

GEHOUDEN 25 FEBRUARI 1882.

Tegenwoordig de leden van het Bestuur de heeren van Rappard (Voorzitter), van Goltstein (Vice-Voorzitter), Kniphorst (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Quarles van Ufford, Robidé van der Aa, Lammers vau Toorenburg, van der Gon Netscher, Humme en Niemann; voorts de hh. leden Weitzel, van Bloemen Waanders, Wasklewies, Bool, Serrurier, Kern, van Musschenbroek, Oosting, van Rhede van der Kloot, Baart de la Faille, Dosy, Houtsma, Wilken en het correspondeerend lid von Rosenberg.

De Voorzitter heet na de opening der Vergadering de leden welkom en uit den wensch, dat de bespreking der verschillende onderwerpen de bijeenkomst vruchtdragend zal doen zijn.

Vervolgens worden de notulen van het verhandelde in de vorige Algemeene Vergadering van den 26 Februari 1881, bereids voorloopig door het Bestuur vastgesteld, voorgelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter stelt hierna aan de orde de behandeling van de rekening en verantwoording van den Penningmeester over het afgeloopen jaar 1881.

Uit de gedane mededeelingen blijkt dat de ontvangsten en uitgaven de volgende cijfers aanwijzen.

De „ontvangsten" waren:

Wegens het gebruik der lokalen door het Indisch Genootschap	*f*	400.—
Renten van geldswaardige papieren	„	268.37
Donatiën en contributiën	„	4098.61
Toelage uit de Indische kas	„	600.—
Opbrengst van het boekenfonds	„	463.55
Toevallige baten	„	77.52
Het batig saldo der rekening over 1880	„	787.77^{5}
Totaal	*f*	6695.82^{5}

De „uitgaven" waren:

Renten op het saldo der hypotheek	*f*	400.—
Aflossing der hypotheek	„	1000.50
Brandassurantiën van het gebouw	„	24.—
Grondbelasting	„	109.06
Jaarlijksch onderhoud van het gebouw	„	119.17
Brandassurantie van het meubilair	„	14.—
Personele belasting	„	36.60
Verwarming der lokalen, enz.	„	105.90
Gasverlichting	„	55.43
Salaris van den Concierge	„	400.—
Meubelen der bibliotheek	„	353.75
Onkosten van den Penningmeester	„	54.40
Onkosten van den Secretaris-Bibliothecaris	„	93.32
Gewone drukwerken (Bijdragen)	„	688.50
Buitengewoon drukwerk	„	35.—
Uitgeven en subsidieeren van afzonderlijke werken	„	424.10
Convocatie-billetten	„	19.77
Honorarium aan schrijvers	„	261.10
Uitbreiding van de Bibliotheek	„	380.18
Verzending der Bijdragen	„	110.—
Schoonhouden van het gebouw	„	51.10
Aankoop van een deel van het boekenfonds	„	250.—
Onvoorziene uitgaven	„	499.32
Totaal	*f*	5485.20

RECAPITULATIE.

Ontvangsten	*f*	6695.82^{5}
Uitgaven	„	5485.20

zoodat het voordeelig saldo bedraagt *f* 1210.62^{5}, welk saldo bestemd is voor het aflossingsfonds van de op het Instituutsgebouw rustende hypotheek.

De balans op 31 December 1881 toont aan:

ACTIVA.		PASSIVA.	
Geldswaardige papieren	*f* 4800.—	Hypotheek op het Instituutsgebouw . .	*f* 7000.—
Aflossingsfonds der hypotheek	„ 1210.62^5	2/m. reeds verschenen renten op de hypotheek à 5 pCt. . .	„ 58.33
Huis op de Heerengracht n°. 21. . .	„ 26500.—	Hetgeen de activa de passiva overtreffen .	„ 42962.29^5
Meubilair	„ 1300.—		
Gordijnen, vloerkleeden	„ 450.—		
Aardewerk, glaswerk enz.	„ 110.—		
Huisraad en schoonmaakgereedschappen	„ 25.—		
Stookinrichtingen . .	„ 325.—		
Bibliotheek (Handschriften en boekwerken .	„ 10100.—		
Boekenfonds	„ 5200.00		
De door M. Nijhoff in 1881 verkochte en nog niet verantwoorde boeken . .	*Memorie*		
	f 50020.62^5		*f* 50020.62^5

Deze rekening en verantwoording, ingevolge de bepalingen van het Huishoudelijk Reglement bereids vanwege het Bestuur de hh. Quarles van Ufford en Humme onderzocht, is in handen gesteld van eene Commissie van twee gewone leden, zijnde de hh. A. W. P. Weitzel en F. G. van Bloemen Waanders.

Ter vergadering tegenwoordig, brengt deze Commissie, bij monde van eerstgenoemde, rapport uit omtrent het door haar ingesteld onderzoek, en verklaart zij de ontvangsten en uitgaven te hebben vergeleken met de stukken van verantwoording en de bescheiden van toelichting, en alles in de beste orde bevonden, waarom zij voorstelt den Penningmeester onder dankbetuiging voor zijn nauwkeurig beheer te déchargeeren.

De Commissie heeft niettemin eenige bedenkingen in het midden te brengen, in het algemeen, tegen de wijze waarop het beheer der geldmiddelen van het Instituut in de laatste jaren wordt gevoerd. Zij vestigt de aandacht der Vergadering op de volgende punten:

1°. Het bedrag aan geldswaardig papier staat thans sedert drie jaren op *f* 4800. Op de vraag of er een vaste regel

was waarnaar dat bedrag werd berekend, werd geen voldoend antwoord ontvangen. Het komt aan de Commissie voor, dat het zou behooren te geschieden naar de beursprijzen op ult°. December van het geëindigd jaar, en dat het alzoo moeielijk drie jaren achtereen onveranderd had kunnen blijven.

Zij meent voorts dat het beschikbaar kapitaal van het Instituut niet solide was belegd in verschillende effecten die aan allerlei kansen van rijzing en daling waren onderworpen. Wilde men het in effecten blijven beleggen, dan verdienen inschrijvingen op het grootboek der Nat. Schuld de voorkeur. Men begreep echter niet waarom het niet werd gebezigd tot aflossing der hypotheek.

2°. Het huis op de Heerengracht blijft nog geschat op de waarde bij den inkoop. Waarom hebben er op de waarde geene afschrijvingen plaats, gelijk gebruikelijk is bij alle lichamen die vaste goederen, zoogenaamd onroerend goed, bezitten?

3°. De waarde aan meubilair, gordijnen en vloerkleeden, aardewerk, vloerkleeden enz., en huisraad en schoonmaak gereedschap, eigenlijk alles meubilair, bedroeg volgens de balans over 1880 *f* 1960. In 1881 is blijkens de détails van verschillende posten der kasrekening van een en ander aangeschaft voor *f* 450, zoodat de waarde er van zou moeten bedragen *f* 2410. Men vindt echter slechts *f* 1885. Stelselmatige en geregelde afschrijvingen der waarde van al het genoemde zijn echter niet gedaan.

Op de waarde der bibliotheek hebben evenmin afschrijvingen plaats gehad en toch kan men moeielijk aannemen dat de geldelijke waarde der meeste boeken niet door den tijd vermindert.

5°. Hetzelfde kan gezegd worden van het boekenfonds. In 1880 staat het op *f* 5000, in 1881 is aangekocht voor *f* 250 en het zou derhalve thans moeten bedragen *f* 5250. Men vindt echter slechts *f* 5200. Waarom, en naar welken maatstaf die vermindering is geschied, blijkt uit niets.

Onder het bespreken der zaken met den heer Penningmeester is nog de volgende vraag gerezen, die naar het oordeel der Commissie wel eenig antwoord verdient daar het in de Statuten niet is te vinden.

Het Instituut bezit zoowel roerende als onroerende goederen; het koopt en verkoopt, en het kan dus in rechten aangesproken worden of in het geval komen anderen daarin te moeten aanspreken.

Het Bestuur vertegenwoordigt het Instituut zoo in als buiten rechten.

Maar is het Instituut een volgens de wet erkend lichaam dat bevoegd is zich in rechten door zijn Bestuur te laten vertegenwoordigen?

De Statuten vastgesteld in de Alg. Vergadering van den 30 Maart 1878 zijn niet door den Koning goedgekeurd.

De Voorzitter zegt der Commissie dank voor de wijze waarop zij hare taak heeft vervuld, en stelt der Vergadering voor, overeenkomstig haar advies, den Penningmeester, onder dankbetuiging, décharge te verleenen voor zijn geldelijk beheer.

Dienovereenkomstig wordt, zonder beraadslaging, met acclamatie besloten.

Zoowel door den Penningmeester als door den Secretaris worden vervolgens de overige door de Commissie gemaakte opmerkingen uitvoerig beantwoord en het dusver gevoerd finantieel beheer toegelicht, terwijl, wat betreft de vraag of het Instituut wel een volgens de wet erkend zedelijk lichaam is, daarop bevestigend kan geantwoord worden; eene aanvrage tot het verkrijgen van rechtspersoonlijkheid is onnoodig voor genootschappen of instellingen, welke reeds voor de wet van 1855 bestonden.

Naar aanleiding van een en ander wordt eene langdurige discussie gevoerd, waaraan wordt deelgenomen door de hh. Quarles van Ufford, Robidé van der Aa, Weitzel, van Bloemen Waanders, Netscher en den Voorzitter, en waarbij de verschillende door de Commissie gemaakte bedenkingen deels worden bestreden, deels nader gehandhaafd. Ten slotte wordt overeenkomstig het voorstel van den Secretaris, eene motie aangenomen, waarbij de Algemeene Vergadering, gehoord de inlichtingen van de Commissie van onderzoek der rekening van 1881, het Bestuur uitnoodigt zijne aandacht te wijden aan de geopperde bedenkingen ten aanzien van het finantieel beheer, en, zoo noodig, in eene volgende Vergadering bepaalde voorstellen te doen.

Uit naam van het Bestuur wordt vervolgens door den Secretaris verslag uitgebracht nopens den Staat en de werkzaamheden van het Instituut over het afgeloopen jaar.

De Vergadering vereenigt zich, door toejuichingen, met de

dankbetuiging, hem daarvoor door den Voorzitter aangeboden, terwijl, overeenkomstig zijn voorstel, besloten wordt, het Verslag als naar gewoonte in de Bijdragen op te nemen.

(Zie blz. XXXIX en vlg.)

De Vergadering gaat hierna over tot het verkiezen van vier Bestuursleden ter vervulling der vacatures, ontstaan door de aftreding der hh. van Rappard, Robidé van der Aa, Meinsma en Alting Mees.

Tot stemopnemers werden benoemd de heeren Quarles van Ufford en van Musschenbroek.

De uitslag der stemming is, dat uit de door het Bestuur volgens art. 6, al. 3 van het Reglement aangeboden drietallen (zie Notulen der Bestuursvergadering van 18 Februari jl.) met meerderheid van stemmen verkozen is:

ter vervanging van Jhr. Mr. W. van Rappard, de heer H. J. Bool, te Leiden;

ter vervanging van Prof. J. J. Meinsma, Prof. Dr. H. Kern, te Leiden;

ter vervanging van den heer P. J. B. C. Robidé van der Aa, dr. T. C. L. Wijnmalen; en

ter vervanging van Mr. F. Alting Mees, A. W. P. Weitzel.

Ter Vergadering tegenwoordig, verklaren de vier nieuw benoemden zich bereid het lidmaatschap van het Bestuur te aanvaarden, waarmede de Voorzitter de Vergadering gelukwenscht, onder dankbetuiging tevens aan de heeren stemopnemers voor de vervulling hunner taak.

De Voorzitter herinnert aan het ten vorigen jare door het medelid, den hoogleeraar Dr. P. J. Veth gevierde ambtsfeest, bij welke gelegenheid Z.H Gel. menig blijk van erkentelijke waardeering mocht ontvangen voor hetgeen door hem gedurende veertig jaren op het gebied der oostersche en meer bepaald Indische taal-, land- en volkenkunde is verricht. Heeft eene Commissie uit het Bestuur den jubilaris de deelneming van het Instituut betuigd, het Bestuur meent, dat het Instituut den hoogleeraar geen gepaster hulde kan brengen dan hem het eerelidmaatschap aan te bieden.

Met acclamatie wordt dienovereenkomstig besloten.

Door den Secretaris worden hierop de namen voorgelezen

van hen, aan wie het Bestuur, gebruik makende van de hem verleende bevoegdheid, in zijne jongste Vergadering heeft besloten het lidmaatschap aan te bieden. (Zie de Notulen der Bestuursvergadering van 18 Februari jl.)

De Secretaris herinnert der Vergadering aan dat gedeelte van zijn Verslag, waarin sprake is van de vertegenwoordiging van het Instituut en de onderscheiding hem te beurt gevallen op het derde internationaal geografisch Congres te Venetie en de daaraan verbonden tentoonstelling. Omtrent een en ander zullen nadere mededeelingen worden gedaan in eene Bijlage, welke hij zich voorstelt achter het Verslag te doen drukken. Met het oog evenwel op de uitnemende wijze waarop het Instituut te Venetie door zijne leden van Musschenbroek, van Hasselt en D. D. Veth is vertegenwoordigd geworden, mag hij verwachten, dat het der Algemeene Vergadering niet dan aangenaam kan zijn aan genoemde leden daarvoor openlijk haren dank te betuigen.

Onder toejuichingen vereenigt de Vergadering zich met dit voorstel.

Onder verwijzing naar onze vroegere betrekkingen met Japan, waaromtrent ook het Instituut een uitvoerig werk, dat des heeren van der Chijs, het licht had doen zien, vestigt de Secretaris de aandacht der Vergadering op de aanstaande uitgave, door het medelid, mr. L. Serrurier, van den door wijlen Prof. Hoffmann bewerkten Catalogus van de verzameling Japansche boekwerken, in 1858 voor het Rijk ingekocht. Is het te verwachten, dat ook deze arbeid in Japan de aandacht zal trekken, naar aanleiding van een juist dezer dagen ontvangen schrijven van het correspondeerend lid, den heer A. IJ. C. Geerts, te Yokohama, deelt de Secretaris der Vergadering mede dat de verschijning der twee eerste afleveringen van het nieuwe Japansch-Nederlandsch Woordenboek van Hoffmann en Serrurier aldaar met belangstelling is begroet en men het Ministerie van Koloniën dank betuigt voor de vrijgevige wijze waarop het de uitgave zoowel van de Nederlandsche als Engelsche editie mogelijk maakte. Een en ander blijkt voldoende uit eene aankondiging, waarop de Secretaris de aandacht der Vergadering vestigt, en welke geplaatst is in het aan het Instituut toegezonden exemplaar

der maileditie van „L'Echo du Japon". Overeenkomstig den hem gegeven wenk, verklaart de Secretaris zich bereid in de eerstvolgende aflevering der „Bijdragen" van die aankondiging melding te maken.

Het lid Dr. J. J. Dozy zegt dat hem uit de Notulen der Bestuursvergadering van 17 September 1881 gebleken is dat afgewezen is een verzoek van den Directeur van het Rijks Ethnografisch Museum te Leiden tot ondersteuning van de uitgave van een plaatwerk, waarin de voornaamste wajang-figuren, in groepen gerangschikt, langs chromolithografischen weg zullen worden gereproduceerd. Dit besluit betreurende zoowel met 't oog op het belangrijke der te leveren studie als op de wijze der uitvoering, zou hij wel in overweging willen geven dat het Bestuur alsnog daarop zou kunnen terugkomen, te eer, daar door het votum der Tweede Kamer de Regeeringssubsidie is vervallen en er gevaar bestaat dat de uitgave moet worden gestaakt.

De heeren Quarles van Ufford, Kern en Humme ondersteunen dit voorstel, 't welk nader wordt toegelicht door den heer Serrurier en den Secretaris, hoewel allen zich tegen eene dadelijke behandeling verklaren. Op voorstel van den Voorzitter wordt eenparig besloten, het Bestuur uit te noodigen het reeds vroeger gedaan verzoek andermaal in overweging te nemen, terwijl de heeren Dozy en Serrurier zich bereid verklaren een nader met redenen omkleed voorstel te zullen indienen.

Niets meer aan de orde zijnde, dankt de Voorzitter zoowel het Bestuur als de leden voor het in hem gestelde vertrouwen gedurende den tijd van zijn Voorzitterschap onder verdere aanbeveling in hunne welwillendheid.

Onder toejuichingen betuigt de Vicepresident, mr. W. Bn. van Goltstein, den aftredenden Voorzitter de erkentelijke gevoelens der Vergadering voor den ijver en de trouw, waarmede door hem de belangen van het Instituut steeds werden behartigd en roept hem een „tot weerziens" toe.

De Vergadering wordt hierna door den Voorzitter gesloten.

VERSLAG

VAN

DEN STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË OVER 1881.

Mijne Heeren!

Al ware het dat de Wet ons niet de verplichting oplegde U eenige mededeelingen te doen omtrent de lotgevallen onzer Instelling gedurende het afgeloopen jaar, wij zouden deze Algemeene Vergadering niet gaarne laten voorbijgaan zonder een enkel woord tot U te richten.

Met het afgeloopen jaar 1881 toch is het Instituut zijn derde decennium ingetreden. Toen in Juni 1876 het zilveren feest werd gevierd, bracht de feestredenaar ons niet enkel in herinnering, wat voor onze instelling de slotsom was der ervaring van haar voorleden, maar trachtte hij ook in het licht te stellen, wat men van haar nog kon en mocht verwachten. Vijf jaren zijn er sedert voorbijgegaan. Als van zelf dringt zich de vraag aan ons op of de werkzaamheid van het Instituut gedurende het afgeloopen tijdperk het meer en meer heeft doen beantwoorden aan het schoone doel, dat het zich voor oogen heeft gesteld. Eene herinnering aan enkele feiten uit dat tijdperk moge daarop het antwoord geven.

De toestand, waarin het Instituut zich in 1876 bevond, was in meer dan één opzicht verre van bevredigend te noemen Een geschikt lokaal zoowel voor zijne bestuurs- als algemeene vergaderingen bezat het niet; in eene naburige

particuliere woning kon het ter nauwernood over eenige vertrekken beschikken, die bovendien een bekrompen ruimte voor zijne verzamelingen aanboden; en deze verzamelingen zelve, zij waren slechts zelden toegankelijk, terwijl daaraan ook niet die zorg besteed, evenmin die belangstelling daarvoor betoond werd, welke overeenkomt met de roeping, die het Instituut te vervullen had.

Sedert de viering van het zilveren feest is meer dan ooit het besef levendig geworden, dat aan den onhoudbaren toestand zoo spoedig doenlijk een einde behoorde te worden gemaakt. De hand werd aan het werk geslagen, en weldra zag men zich de gelegenheid aangeboden om een eigen haard te bezitten. Nauwelijks een vol jaar nadat de hoop op verbetering met zooveel goeden moed en vast vertrouwen was uitgesproken, was het, dank zij veler krachtige ondersteuning, gevoegd bij het reeds sedert jaren aangelegd fonds, het kapitaal bijeen om eene nieuwe inrichting te doen verrijzen. Met 1 Mei 1878 mocht het Instituut zich in het bezit van het tegenwoordig gebouw verheugen.

Voorzoover er onder U zijn, die den vroegeren toestand hebben gekend en dien kunnen vergelijken met den tegenwoordigen, zij zullen, naar wij vertrouwen, den gunstigen ommekeer, die er sedert ons zilveren feest plaats heeft gehad, moeten erkennen.

Reeds kort na de opening van het tegenwoordig gebouw werd daarop de aandacht van belangstellenden gevestigd in een zeer uitvoerig opstel onder den titel: „Eene nieuwe koloniale inrichting", opgenomen in „de Indische Letterbode" van Augustus 1878, n°. 8.

Meent echter niet, M.H., dat er met 't oog op het vijfjarig tijdperk dat na de feestviering achter ons ligt, alleen mag gewaagd worden van eene vermeerdering van het uiterlijk aanzien van het Instituut. Ook in innerlijke kracht heeft het getoond niet te zijn afgenomen. Eer het tegendeel. Waar het besloot niet meer de bezoldigde gastvrijheid bij dezen of genen meer of min vriendelijken gastheer in te roepen, doch de voorkeur te geven aan een eigen haard, kon het dit doen zonder zijnerzijds belangrijke financiëele offers te moeten brengen, of wel het terrein zijner wetenschappelijke werkzaamheid te beperken.

De vrees dat het geldelijk offer, door het Instituut te bren-

gen ten einde een eigen gebouw te verkrijgen, die Instelling te zwaar zou blijken te zijn, werd niet bewaarheid. De gemaakte berekeningen faalden niet; integendeel, waar aanvankelijk, bij het sluiten van den koop, op het gebouw eene hypotheek werd genomen tot een bedrag van ƒ 14000, gedoogde onze financiëele toestand telken jare eene belangrijke som der schuld af te lossen, terwijl ons het uitzicht is geopend dat in het reeds ingetreden dienstjaar wederom een niet gering bedrag daarvoor beschikbaar zal kunnen worden gesteld. Dat de financiëele toestand ook van het afgeloopen jaar gunstig kan heeten, blijkt daaruit, dat tegenover een bedrag aan ontvangsten van ƒ 6695.82⁵, de uitgaven een cijfer aanwijzen van ƒ 5485.20, zoodat er een batig saldo is van ƒ 1210.62⁵, dat als naar gewoonte zal worden gevoegd bij het, ook voor dit jaar voor de aflossing uitgetrokken bedrag van ƒ 500. Zal door die herhaalde aflossingen het bedrag onzer schuld tot minder dan de helft gedaald zijn, het mag tevens niet onopgemerkt worden gelaten, dat de rente, die het Instituut nog jaarlijks aan den hypotheekhouder zal moeten voldoen, ook reeds meer bedraagt dan de huursom, die het van het Indisch Genootschap ontvangt ter vergoeding voor het gebruik der lokalen, aan die Zusterinstelling afgestaan. En al ware dit niet het geval, de geldswaardige papieren, die het Instituut onzen ijverigen Penningmeester ter bewaring toevertrouwt, vertegenwoordigen een kapitaal, nagenoeg voldoende om, zoo noodig in eens, onze schuld te delgen.

Dit kapitaal wilde men echter voor dat doel niet realiseeren, doch steeds beschikbaar houden, ingeval er voorstellen mochten worden gedaan en aangenomen tot uitgave van belangrijke werken. Gedurende het sedert onze feestviering verloopen vijfjarig tijdperk is daarvan geen gebruik gemaakt, doch konden niet enkel onze huishoudelijke uitgaven, maar ook die voor onze verzamelingen, geschriften en verdere wetenschappelijke werkzaamheid bestemd, ruim worden bestreden uit onze gewone inkomsten

Wat de kosten der huishouding betreft, uit de ons jaarlijks overgelegde verslagen blijkt wèl het zuinig beheer onzer achtereenvolgende Penningmeesters, doch, waar er voor nuttige doeleinden gelden werden aangevraagd, vond men bij hen slechts zelden een gesloten beurs. Daardoor was het mogelijk dat de inrichting en toestand van het gebouw konden beant-

woorden aan eischen, die in billijkheid daaraan mogen worden gesteld. Weelde treft gij in ons gebouw niet, doch het noodige aan het nuttige gepaard, zult gij er, naar wij vertrouwen, evenmin missen, hoewel eenige versiering, wij erkennen het gaarne, vooral in onze vergaderzaal, niet misplaatst zoude zijn. In de behoefte aan bergplaats voor onze in omvang zeer toegenomen verzamelingen werd aanstonds voldoende voorzien door het aanschaffen van doelmatige boekenkasten; en wat wij niet onopgemerkt mogen laten, een geheel vertrek werd in orde gemaakt voor de bewaring van het fonds van het Instituut.

Het is U bekend dat, toen bij onze feestviering van de serie onzer uitgaven werd gesproken, het Instituut toen slechts voor een deel daarvan het eigendomsrecht had. Thans echter is het, niet lang geleden, door aankoop tegen een niet onaanzienlijk bedrag, in het bezit van al 't geen het sedert de oprichting tot heden heeft uitgegeven; zoowel van de meeste afzonderlijk verschenen geschriften als van de vier seriën van ons tijdschrift „de Bijdragen" hebben wij een nog betrekkelijk groote hoeveelheid ter onzer beschikking; daarvan worden telkens, op aanvrage van den boekhandelaar Martinus Nijhoff, exemplaren ten verkoop afgestaan; desverlangd worden ze ook aan daarop rechthebbende leden uitgereikt, terwijl het bezit van onze uitgavenreeks ons in staat gesteld heeft en stelt, door ruiling met verschillende gouvernementen, binnen- en buitenlandsche genootschappen, academiën en boekerijen, onze bibliotheek te verrijken met afzonderlijke en periodieke geschriften, die den belangstellenden onderzoeker bereids van veel nut zijn geweest.

Zij die vroeger onze bibliotheek bezochten en klachten aanhieven over haren toestand, over de bekrompen ruimte daarvoor beschikbaar gesteld, moeten zich ongetwijfeld over de plaats gehad hebbende verandering verheugen. Is er voor onze bestuurs- en algemeene vergaderingen een voldoend lokaal beschikbaar, een niet minder ruime leeskamer is er ingericht, niet meer eenmaal per week en dan nog slechts enkele uren, maar elken werkdag voor elk belangstellend lid of geïntroduceerde geopend; eene leestafel, waarin hem, dank zij vooral de straks vermelde ruiling, een keur van philologische, geo- en ethnografische tijdschriften en mengelwerken nevens een overgroot aantal der belangrijkste organen der Indische pers

wordt aangeboden. En mochten ook al de boek- en handschriftenverzamelingen nog geenszins beantwoorden aan het ideaal, dat men zich van eene koloniale boekerij kan vormen, men vergete niet, dat juist door de samenwoning met het Indisch Genootschap en het daardoor toegekend recht tot gebruik van de rijke bibliotheek dier zusterinstelling, het Instituut zich vroeger niet beijverd heeft met zorg te verzamelen wat over ons overzeesch bezit in druk verschenen is. Doch sedert het voor zijne verzamelingen eene aanmerkelijke ruimte beschikbaar vindt, kunnen de drie dusver verschenen jaarlijksche verslagen van den Bibliothecaris ten bewijze strekken, dat onze bibliotheek tengevolge eener te voren ongekende belangstelling en door toevloeiing van geschenken in omvang en rijkdom zoo belangrijk is toegenomen, dat de uitgave van een catalogus alleszins gewenscht werd geoordeeld. De bewerking daarvan werd dan ook ter hand genomen en is thans zoover gevorderd, dat binnen een betrekkelijk korten tijd, althans nog in dit jaar, de uitgave er van kan worden verwacht.

Zal door dezen arbeid een nieuw nummer worden gevoegd bij de reeds uitgebreide reeks onzer geschriften, sedert onze feestviering is door het Instituut meer dan een omvangrijk geschrift uitgegeven. Met het jaar 1876 werd de derde reeks onzer „Bijdragen", te zamen 24 deelen omvattend, afgesloten en begon een vierde reeks, waarvan U onlangs de derde of slot-aflevering van het vijfde deel werd aangeboden, waardoor de serie van ons tijdschrift thans 29 deelen telt. De veelzijdige inhoud der vijf laatst verschenen deelen ligt nog te versch in het geheugen, dan dat het noodig kan zijn hier dien nader te ontvouwen.

Ook aan de uitgebreide reeks onzer „afzonderlijke werken" werden weder nieuwe toegevoegd. Wij herinneren U slechts aan de ondersteuning, die wij verleenden aan de uitgave van de „Tjarita Brakaj", een „Madoereesche dongeng met Madoereesch-Javaansch-Nederlandsche woordenlijst en aanteekeningen door A. C. Vreede"; onze medebestuurder, de heer H. C. Humme, deed ons kennis maken met de „Abiåså, een Javaansch tooneelstuk (wajang) met een Hollandsche vertaling en toelichtende nota", terwijl nu wijlen ons medelid Dr. W. Palmer van den Broek voor ons de uitgave bewerkte van de „Javaansche vertellingen bevattende de lotgevallen van een kantjil, een reebok en andere dieren." En hadden

wij tot heden het voorrecht slechts de bekende „Boegineesche chrestomathie" van onzen Dr. B. F. Matthes te bezitten, dezer dagen is door ons het besluit genomen om een nieuw werk in de Boegineesche taal in 't licht te geven, bevattende de geschiedenis van Tanette, welke uitgave door den hoogleeraar G. K. Niemann zal worden bezorgd en zeker aanbeveling verdient zoowel uit een historisch als uit een linguistisch en ethnografisch oogpunt.

Ondervindt de druk van dit Boegineesch handschrift bij de firma C. A. Spin en Zoon te Amsterdam geene onvoorziene vertraging, dan hoopt het Bestuur daarmede tegen het einde van dit jaar gereed te zijn. Tegelijkertijd verwachten wij ook U te kunnen aanbieden het tweede en laatste gedeelte van het verhaal der reis in Oost- en Zuid-Borneo van Koetei naar Bandjermasin, op last der Indische Regeering in 1879 en 1880 door Carl Bock ondernomen. Het eerste gedeelte er van bereikte U in den loop van het vorige jaar; en werd daarbij een atlas van dertig platen en een kaartje gevoegd, aan het nu nog te verwachten stuk zal eene uitvoerige historische inleiding voorafgaan over Koetei en de betrekkingen van dit leenrijk tot de Regeering van Nederlandsch-Indië.

Beantwoordt deze uitgave zeker aan den eisch der actualiteit bij de zich allengskens uitbreidende Borneo-literatuur en de klimmende belangstelling die zich met opzicht tot dit groote eiland in onzen Archipel zoowel hier als elders openbaart, met ons zult gij zeker ook reeds hebben kennis genomen van de bijdrage des heeren Gerlach, het verhaal bevattend van zijne reis naar het meergebied van den Kapoeas in Borneo's Westerafdeeling, met een naschrift des heeren Robidé van der Aa.

Ook op een ander, niet minder belangrijk deel van ons gebied bleef de aandacht gevestigd. Gij herinnert U, dat we in 1875 eene uitgave bezorgden van de reistochten des heeren C. H. B. von Rosenberg naar de Geelvinkbaai op Nieuw-Guinea, terwijl nu wijlen ons correspondeerend lid, de heer P. A. Leupe, ons verslag gaf van de reizen der Nederlanders naar Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden in de 17e en 18e eeuw. Nu drie jaren geleden mochten wij aan dit tweetal geschriften een derde toevoegen, waarin een verhaal werd gegeven van de reizen naar evengenoemd eiland in de jaren 1871 – '76 ondernomen door de heeren P. van der Crab en

J. E. Teysmann, J. G. Coorengel, A. J. Langeveldt van Hemert en P. Swaan. En had de heer Robidé van der Aa, die ook de uitgave daarvan welwillend op zich had genomen, ze met geschied- en aardrijkskundige toelichtingen verrijkt, onlangs deelde hij ons eenige belangrijke bescheiden omtrent de jongste reizen naar Nieuw-Guinea mede, welke hij door tusschenkomst van het Departement van Koloniën had ontvangen. Eene bewerking daarvan voor de pers kan eerlang worden tegemoetgezien, terwijl bereids machtiging is verleend tot het lithografeeren van de daarbij te voegen schetskaart der dusver nog niet opgenomen Zuidkust van Nederlandsch Nieuw-Guinea door den luitenant ter zee J. P. van Hecking Colenbrander.

Nevens deze meer omvangrijke bijdragen werden ons eenige andere aangeboden of toegezegd. Zoo mag de aandacht gevestigd op de beschrijving, door wijlen Prof. J. J. Hoffmann, van de merkwaardige verzameling van Japansche boekwerken, door mr. J. H. Donker Curtius, Nederlandsch commissaris in Japan, op zijne reis naar Yedo in 1858 voor het Rijk ingekocht; de tegenwoordige Directeur van het Rijks Ethnografisch museum te Leiden, mr. L. Serrurier, stond haar aan ons af met bereidverklaring de uitgave daarvan te bezorgen en een naschrift daaraan toe te voegen.

Een onderzoek van een ons door tusschenkomst van den heer von Rosenberg toegezonden afschrift van het reisverhaal van Dr. Bernstein bewees ons, dat, terwijl er een goed deel daarvan is uitgegeven in het 15e en 17e deel van het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, nog veel daarin voorkomt, dat belangrijk genoeg mag geacht worden als nalezing, verbetering of aanvulling van evengenoemde uitgave te worden openbaar gemaakt. Ons medelid, mr. S. J. C. W. van Musschenbroek, heeft zich op ons verzoek met de taak belast na te gaan wat onzerzijds daaromtrent behoort verricht te worden.

Eveneens werd ons, door tusschenkomst van den hoogleeraar K. Martin te Leiden, inzage verleend van een nog ongedrukt gedeelte van de bekende reizen in Sumatra van den heer Horner. Onzen Secretaris is opgedragen, in overleg met genoemden hoogleeraar, het toegezonden handschrift voor den druk te bewerken.

Nog werd in het afgeloopen jaar ernstig overwogen of niet

door het opnieuw stellen van vragen, gelijk in de eerste jaren van het Instituut geschiedde, de belangstelling kan worden verlevendigd tot het behandelen van onderwerpen, ontleend aan het gebied van de Indische taal-, land- en volkenkunde.

Bij dit een en ander worde bovendien gevoegd, dat het Instituut er naar gestreefd heeft het wetenschappelijk verkeer met binnen- en buitenlandsche genootschappen te onderhouden en uit te breiden. Dusver staat het in verbinding met 25 geleerde genootschappen en instellingen zoowel hier te lande als in Oost Indië, terwijl het getal der buitenlandsche Vereenigingen tot 59 geklommen is.

De vermeerdering onzer betrekkingen met het buitenland is ongetwijfeld daaraan toe te schrijven, dat het Instituut, meer dan in vroeger jaren, in den jongsten tijd heeft deel genomen aan de werkzaamheden van verschillende congressen op linguistisch, geo- en ethnografisch terrein en de daaraan verbonden tentoonstellingen. Bood er zich eene gunstige gelegenheid aan, dat het Instituut daarbij werd vertegenwoordigt, gretig werd daarvan gebruik gemaakt, terwijl het tentoonstellen van onze uitgavenreeks meermalen er toe mocht bijdragen dat in den vreemde meerdere aandacht en bekendheid aan onze werkzaamheid werd geschonken. Meermalen zelfs mochten wij daarvan verrassende blijken ontvangen. Nog onlangs gaf de deelneming aan het derde internationaal geografisch Congres te Venetië en de daaraan verbonden tentoonstelling, dank zij het belangeloos optreden van onze medeleden van Musschenbroek, D. D. Veth en van Hasselt als onze afgevaardigden [1], aan de jury dier expositie aanleiding om aan het Instituut het diploma der 1e klasse voor zijne uitgaven toe te kennen: eene waardeering van zijn arbeid, welke het ook, gelijk velen Uwer zich zullen herinneren, eenige jaren geleden te Antwerpen en Parijs mocht ondervinden.

Ook in ons land gaf men daarvan blijk. Immers waar het Instituut ten vorigen jare in de bres sprong ter behartiging zoowel van de belangen van 's Rijks Ethnografisch museum te Leiden, als van die der kennis van de talen en volken van Zuid Celebes, mocht het de voldoening smaken, dat zijne pogingen op prijs werden gesteld en krachtig ondersteund.

---

[1] Als Bijlage wordt hierachter een en ander medegedeeld omtrent het van 15—22 September 1881 te Venetië gehouden congres en de daaraan verbonden tentoonstelling.

Ziedaar, M.H. enkele feiten uit onze gedrukte Notulen, op grond waarvan wij meenen te mogen verklaren dat het Instituut, waar het zijn derde decennium heeft bereikt, in het onmiddellijk daaraan voorafgegaan vijfjarig tijdperk, niet geheel onvruchtbaar is werkzaam geweest ter bereiking van zijn doel.

Of het niet meer had kunnen doen? Wij zouden die vraag niet geheel in ontkennenden zin mogen beantwoorden. Reeds in ons vorig Verslag hebben wij het betreurd, dat ons geene meerdere wetenschappelijke bijdragen werden aangeboden, waarvan wij de uitgave hadden kunnen bezorgen. Wij herhalen ook nu weder die klacht bij de intrede van den nieuwen tijdkring. Blijke het weldra dat zij beantwoord wordt door veler wetenschappelijke werkzaamheid!

Is er een enkele onder ons die ontevreden is over den gang der zaken en een ander programma van werkzaamheden verlangt, dat hij ons zijne wenschen openbare, terwijl wij de verzekering geven, dat slechts het belang van het Instituut ons bij onze overwegingen leidt.

Op de belangstelling van vele anderen mogen wij tot ons diep leedwezen niet meer rekenen. Hoevelen zijn er ons niet sedert onze feestviering ontvallen! Toen genoten wij nog het voorrecht een tweetal Prinsen uit het Stamhuis van Oranje in ons midden te zien; en om Hunne Hoogheden schaarden zich toen enkele leden van ons Bestuur, nevens vele aanzienlijken en mannen van wetenschap en talent. Helaas! hunne namen prijken niet meer aan het hoofd van of op onze ledenlijst; ook in het afgeloopen jaar moesten wij den treurigen plicht vervullen velen daarvan af te voeren.

Hunne nagedachtenis blijve in eere! En bovenal, zij wekke ons op tot verhoogde krachtsinspanning bij den arbeid, dien wij te verrichten hebben; zij beziele ook hen, die geroepen worden de ledige plaatsen in te nemen!

Een woord van hartelijken dank aanvaarde ten slotte onze Voorzitter met onze beide medebestuurders de heeren Meinsma en Robidé van der Aa, waar de bepalingen der Wet hen noopt van de Bestuurstafel te verhuizen naar de plaats der gewone leden, terwijl ook tot ons leedwezen de heer Mr. F. Alting Mees wegens zijne veelvuldige bezigheden besloot zijn ontslag als lid van het Bestuur te nemen. Hun verleden waarborgt ons echter, dat zij ons bij onzen arbeid hun gewaardeerden

raad en veelvuldige kennis niet zullen onthouden. Bij voortduring zij hun de bevordering der belangen van het Instituut aanbevolen!

's Gravenhage, 25 Februari 1882.

Dr. T. C. L. Wijnmalen,

Secretaris.

BIJLAGE.

Tentoonstelling en congres voor aardrijkskunde te Venetië, 15—22 September 1881.

Het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië werd op het derde Aardrijkskundig Congres, gehouden te Venetië van 15 tot 22 Sept. 1881, tijdens de dáár tegelijkertijd gehouden tentoonstelling van al wat op de onderdeelen van aardrijkskunde betrekking heeft, vertegenwoordigd door de HH.: mr. S. C. J. van Musschenbroek, tevens door het Gouvernement aangewezen als jurylid, en door het Aardrijkskundig Genootschap daarheen in commissie gesteld; en A. L. van Hasselt en D. D. Veth, afgevaardigden van het Aardrijkskundig Genootschap.

De HH. kolonel W. F. Versteeg, onder-voorzitter, en Prof. C. M. Kan, secretaris van dat Genootschap, medegecommitteerden, brachten, de eerste over de tentoonstelling, de tweede over het congres, verslagen uit opgenomen in het Tijdschrift van het Genootschap, terwijl de heer van Musschenbroek in eene „Memoire" tijdens het congres rondgedeeld, en waarvan ook ons Instituut een exemplaar had ontvangen, een overzicht gaf van hetgeen in het tijdvak van 1875 tot 1881 door Nederland en zijne bezittingen ten behoeve van de Aardrijkskunde was gedaan, en waarin (blz. 12 en blz. 45) de aandacht op de uitgaven van ons Instituut werd gevestigd.

Alleen de IV^{de} klasse van het congres die de behandeling ten doel had van vraagstukken betrekking hebbende op taal-, land- en volkenkunde, en dat gedeelte van de tentoonstelling dat voor dezelfde onderwerpen bestemd was, kunnen ons hier bezig houden.

De voornaamste worden door Prof. Kan in zijn verslag blz. 7 en volgg. uiteengezet. Zij betroffen:

De megalithische gedenkteekenen in de provinciën Milaan, Grasseto en Otranto gevonden, door Prof. Pigorini; en waarvan de omschrijving, nog niet geheel voltooid, denkelijk toch nog in de acten van het Congres opgenomen zal kunnen worden.

Steenen voorwerpen uit andere deelen van Italië, door Prof. Stefani.

Afleiding, beteekenis en gebruik van de woorden Molukken en Alfoeren door den heer van Musschenbroek [1].

Modena en in het algemeen Noord-Italië in de steen-, brons- en ijzer-periode, en in voor-historische tijdvakken door de HH. Crespellani en abt Chierici.

De palafiten en terramaren in en buiten Italië, ook in hun verband tot de overblijfselen daarvan in Frankrijk (Morbihan), Engeland (Stonehenge), en ons land, de terpen van Friesland enz., door Prof. Pigorini.

De ethnografische ontleding van Europa's bevolking, door den heer Buscezynski, die echter zijne verhandeling moest inkorten, daar hij onwillekeurig op zeer glad ijs was geraakt.

De sporen van vroegere kolonisatie, door Grieken, van Somali-land op de Oostkust van Afrika, door den heer Revoil; en van een semitisch ras aan de Westkust van Afrika (Senegambie) door den heer de Quatrefages.

Tibet door den heer Dutreuil de Rhins.

Nog meer onderwerpen werden in deze klasse behandeld, doch geen daarvan op ingrijpende wijze.

In de tweede klasse werd door den heer Versteeg een ruim en goed overzicht van onze bemoeiingen op hydrografisch gebied gegeven, ter wederlegging van eenige minder juiste opvattingen dienaangaande door den Italiaanschen hydrograaf, den kapitein ter zee Magnaghi.

In de achtste gaf de heer van Hasselt een verslag van de bewegingen en uitkomsten van de Sumatra-expeditie. Ook dat verslag werd met aandacht gevolgd en toegejuichd.

Alles saamgenomen bleven de uitkomsten van het Congres min of meer beneden de verwachting. De tijd schoot tekort voor de grondige behandeling van meerdere onderwerpen, en noch sprekers noch toehoorders konden steeds allen vast op het Congres tegenwoordig zijn, daar meest allen tevens zitting hadden in de jury's, en de acht groepen der jury's zoowel als de acht klassen van het congres allen de hun toebedeelde werkzaamheden in den betrekkelijk korten daarvoor aangewezen tijd moesten geëindigd hebben.

Mocht het congres hierdoor sommigen onvoldaan hebben

[1] Het Congres vond hierin aanleiding om den wensch te uiten omtrent een nauwkeurig onderzoek, anthropologisch en etnografisch, naar de herkomst en het maatschappelijk bestaan van de verschillende, elkander deels vreemde, volkstammen, thans onder dien gemeenschappelijken naam begrepen.

gelaten, in één opzicht mochten de Nederlandsche afgevaardigden, dus ook die van het Instituut, zich verheugen, zij werden met blijkbare onderscheiding behandeld, onze eerste afgevaardigde met algemeene stemmen tot voorzitter van de derde groep van de Jury gekozen, en over 't algemeen Nederland met eere genoemd.

Ook de Tentoonstelling, waaraan door het Instituut eveneens ruim was bijgedragen, bracht daartoe bij, waar het onderdeel dat Nederland vertegenwoordigde werkelijk geslaagd mocht heeten, en eenen uitnemend goeden indruk maakte. De catalogus is ter kennisname aanwezig; onnoodig dien hier te ontleden, de onderwerpen zijn ons allen te goed bekend.

Eenige onderdeelen trokken bijzonder de aandacht; daaronder als eene der eersten de door het Instituut gedane inzending van eene verzameling van zijne tot nu toe verschenen werken. Zij werd door velen, daaronder het vorstelijk echtpaar van Italië, nauwkeurig en oplettend bezien, en vele vragen nopens aard, strekking, werkwijze, in één woord tal van bijzonderheden gedaan, die van bepaalde belangstelling in het Instituut, zijne werkzaamheden en inzending getuigden.

Ook de inzendingen van het Ned. aardrijkskundig genootschap, de Sumatra-zending, het Ned. topografisch bureau, de Ministeries van Koloniën en Oorlog, die van het Indisch gouvernement reeksen omvattende van al de in Indië uitkomende wetenschappelijke tijdschriften, van de werken van het Indisch topografisch bureau, en de inrichting voor meterologie, ons Ned. meteorologisch instituut, de verzameling Indische handelsproducten door onzen wakkeren en onvolprezen Nederlandschen consul te Venetië Jhr. Teixeira de Mattos tentoongesteld, trokken algemeen de aandacht, en werden veelvuldig bezocht en nauwkeurig onderzocht; terwijl de platen van het Noordpool-comité, en Louis Apol's schilderijen steeds toeschouwers hadden.

Eigenaardig hadden eenige Italianen verzocht om de in Italië, namelijk te Venetië, Vicenza, Padova (n°s 133/140 van den catalogus) aanwezige kaarten op onze koloniën betrekking hebbende, of meer algemeene doch in de 17de eeuw in ons land bewerkt en uitgegeven, in onze afdeeling te mogen plaatsen.

Behalve het door Nederland tentoongestelde, de laatstgenoemde daar tijdelijk bijgerekend, was weinig ter tentoon-

stelling aanwezig dat op onze koloniën betrekking had; doch onder dat weinige sommige merkwaardige stukken, bijv. eene kaart van Jean Blaen van 1564, Malesia voorstellende, en de keurige verzamelingen, plaatwerk, photografien, beschrijvingen enz. van Luigi Maria d'Albertis den bekenden reiziger en onderzoeker van Nieuw-Guinea, Prof. E. Hillyer Giglioli's wereldreis en herhaald bezoek aan Java met de „Magenta," de natuurhistorische verhandelingen van Odoardo Beccari, Giacomo Doria enz. over de Fauna en Flora van onzen Ned. Indische Archipel, opgenomen in de Malesia, en de Annali di Museo civico di Storia Naturale di Genova.

Door zijne deelname aan de tentoonstelling, de hulp daarbij verleend, heeft het Instituut, terwijl het zelf eervol optrad en zich daarvoor zag beloond, ook tot een verder doel medegewerkt, de handhaving van de eer van ons land, van zijn goeden naam op wetenschappelijk gebied. En dit met uitnemenden uitslag. Moge dit steeds het geval zijn!

Met een enkel woord werd hier gewag gemaakt van een voor Nederland min of meer teeder punt op het congres behandeld, de achterlijke toestand namelijk van onze Ned. Indische hydrografie. De heer Magnaghi wees daarop en had niet geheel ongelijk, hoewel de kolonel Versteeg, in een helder en goed stuk de toestanden nader uiteenzettende en toelichtende, als einduitkomst eenen beteren indruk achterliet dan de nadere ontleding van vraag 8 groep 2, in de voorop rondgezonden questionaire, met verduidelijkenden tekst (bldz. 24), had moeten maken.

Zonder hier op nadere bijzonderheden in te gaan, kan in het algemeen in gemoede aangenomen worden dat aan onze Ned. Indische hydrografie nog het een en ander ontbreekt. Dat onderwerp zal a. s. Zaterdag hier ter stede op eene openbare vergadering van het Aardrijkskundig Genootschap behandeld worden, ingeleid door het Bestuur, om het daarna tot een onderwerp van gedachtenwisseling te maken.

„Il faut laver son linge en famille;" de gedachtenwisseling moge daarom vrij ruim en zakelijk zijn; het einddoel is verbetering! Moge ons Instituut aan die poging ook zijnen morelen steun verleenen.

229ste BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 18 MAART 1882.

Tegenwoordig de heeren van Goltstein (Onder-Voorzitter), Quarles van Ufford, Kniphorst, Lammers van Toorenburg, van der Gon Netscher, Weitzel, Bool, Niemann, Humme, Kern en Wijnmalen. Met kennisgeving afwezig de heer Juynboll.

De notulen van het verhandelde in de vorige Bestuursvergadering worden gelezen en goedgekeurd, waarna eveneens de aanteekeningen van het verhandelde in de Algemeene Vergadering van den 25en Februari l.l. worden gelezen en voorloopig vastgesteld ter opneming in de Bijdragen.

De Onder-voorzitter, Mr. W. Baron van Goltstein, herinnert der Vergadering dat, tengevolge van het aftreden van den heer Van Rappard als lid van het Bestuur, tevens Voorzitter, allereerst eene keuze van een President moet gedaan worden, terwijl ingevolge de bepaling in art. 9 van het Reglement het Bestuur jaarlijks uit zijn midden een Onder-Voorzitter, Penningmeester en Secretaris moet kiezen. Daartoe de Vergadering uitnoodigend, meent hij tevens verplicht te zijn haar wel in overweging te geven hare stem niet op hem, als Voorzitter, uit te brengen, daar verschillende omstandigheden hem toch zouden nopen eene eventueele keuze van de hand te wijzen.

Uit de hierop gevolgde stemming blijkt dat tot Voorzitter, Onder-voorzitter, Penningmeester en Secretaris met groote meerderheid van stemmen verkozen zijn de hh. Kern, van Goltstein, Kniphorst en Wijnmalen.

De Onder-Voorzitter wenscht den heer Kern geluk met de gedane keuze en noodigt hem uit de voorzittersplaats in te nemen.

Daaraan gevolg gevende, dankt de nieuw benoemde Voorzitter der Vergadering voor het in hem geschonken vertrouwen, terwijl hij zooveel in zijn vermogen is den bloei van het Instituut

zal trachten te bevorderen, waarbij hij zich in aller bekende welwillendheid bij vernieuwing aanbeveelt.

Op de vraag van den Voorzitter verklaren de hh. van Goltstein, Kniphorst en Wijnmalen zich bereid opnieuw de taak te vervullen, waartoe de Vergadering hen geroepen had.

De Secretaris-Bibliothecaris deelt vervolgens de verschillende aanwinsten mede, waarmede de bibliotheek sedert de laatste vergadering weder is verrijkt geworden, waarbij hij tevens bericht dat de heer A. L. de Sturler, te Leiden, het aanbod door het Bestuur van het Instituut gedaan met betrekking tot den aankoop der handschriften van wijlen zijn Vader heeft aangenomen, met verzoek aan den Penningmeester om hem het toegezegd bedrag te doen toekomen, dan wel daarover te mogen beschikken.

De Secretaris herinnert voorts aan de aanstaande verkooping der bibliotheken van de hh. Leupe, Palmer van den Broek, e. a. Onder de te verkoopen boeken en handschriften komen enkele nommers voor, o. a. een volledig exemplaar van Petermann's Mittheilungen en van het Journal Asiatique, het reeds meermalen besproken handschrift des heeren Leupe over Atjeh, enz., waarvan de aankoop hem na overleg met de Bibliotheeks-Commissie en de Commissie voor de handschriften zeer wenschelijk voorkomt; doch daar de gelden voor den aankoop van een en ander niet voldoende zouden kunnen bestreden worden uit de voor de bibliotheek toegestane som, wordt door den Secretaris in overweging gegeven hem nog een buitengewoon crediet daarvoor toe te staan.

Overeenkomstig het voorstel des Voorzitters wordt, na eenige beraadslaging, besloten: 1o. den Secretaris bij de reeds voor de bibliotheek vastgestelde som alsnog een crediet van ƒ 150 toe te staan, en 2o. den Penningmeester te machtigen die som te brengen ten laste van den post van onvoorziene uitgaven.

Door den Secretaris worden eenige mededeelingen gedaan omtrent den „Zweiten Deutschen Geographentag in Halle” den 12—14 April a. s. en de daarmede verbonden geografische tentoonstelling. Onder meer zal er door den hoogleeraar Dr. C. M. Kan, te Amsterdam, eene voordracht gehouden worden over de vermeerdering onzer kennis van Sumatra sedert 1870. Zal daardoor meer in het bijzonder de aandacht op ons Indië worden

gevestigd, het komt den Secretaris voor, dat ook het Instituut zijnerzijds daartoe moet bijdragen door deelneming aan de tentoonstelling, waarom hij de machtiging der Vergadering vraagt aan het Bestuur van het Verein für Erdkunde in Halle, onder wiens toezicht die tentoonstelling zal plaats hebben, daarvoor al de dusver door het Instituut uitgegeven geografische werken te mogen toezenden.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Verder zijn ingekomen:

1°. eene missive van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, houdende dankbetuiging voor de toegezonden uitgaven van het Instituut.

2°. eene gedrukte missive van de Geographische Gesellschaft zu Greifswald, Provinz Pommeren, het verzoek bevattende tot ruiling van wederzijdsche uitgaven.

3°. eene missive van den heer J. C. Neurdenburg, te Rotterdam, houdende mededeeling van de aanvaarding zijner benoeming tot correspondeerend lid.

4°. missives van de hh. Jhr. E. T. M. van Alphen, Prof. H. Behrens, mr. P. van Bemmelen, mr. L. de Fillietaz-Bousquet, D. Cordes, Jhr. C. J. Goldman, mr. J. Heemskerk Az., P. W. Jansen, Dr. F. A. Jentink, C. J. M. Jongkindt Coninck, D. Maarschalk, J. F. F. Moet, M. P. Pels, M. T. H. Perelaer, mr. F. G. A. Reitz, J. F. L. Schneider, Dr. C. Snouck Hurgronje, S. J. Spanjaard Jr., mr. J. F. de Sturler, B R. F. van Vlijmen en Prof. Dr. C. E. A. Wichmann, allen houdende kennisgeving van de aanvaarding van het lidmaatschap.

5°. eene missive van Dr. A. A. W. Hubrecht, te Leiden, waarin hij bericht tot zijn leedwezen niet te kunnen toetreden als lid van het Instituut, in de overtuiging dat zijn tegenwoordige werkkring en ambtsplichten hem niet veroorloven in die mate mede te werken tot het doel van het Instituut, als z. i. van een lid mag geëischt worden.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

Tot nieuwe leden worden alsnog aanbevolen en benoemd de

hh. Prof. M. J. de Goeje, te Leiden, en F. Pompe van Meerdervoort, kapitein van den generalen staf van het O.-I. leger en leeraar aan de krijgsschool voor officieren te 's Gravenhage.

De Secretaris deelt mede dat de heer A. L. de Sturler, te Leiden, hem alsnog een handschrift van wijlen zijn Vader over onze buitenbezittingen in het algemeen en over Palembang in 't bijzonder heeft aangeboden met de vraag of het ook voor uitgave vanwege het Instituut geschikt zou zijn, in welk geval het aangekocht zou kunnen worden.

Overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter om bericht en raad in handen gesteld eener Commissie, bestaande uit de hh. Bool en Humme.

De Secretaris herinnert aan hetgeen in de Algemeene Vergadering is gesproken met betrekking tot de subsidiëring der uitgave van de Wajangfiguren. Eerst na afloop dier Vergadering is hem een schrijven in handen gesteld van het lid mr. W. B. Bergsma te Leiden, waarin mede wordt aangedrongen tot ondersteuning van gemelde uitgave.

Dit schrijven wordt gedeponeerd, terwijl, overeenkomstig het verzoek van den Secretaris wordt besloten de behandeling der zaak, welke het hier geldt, uit te stellen tot na de ontvangst van de noodige opgaven en inlichtingen, tot het verstrekken waarvan de heer Serrurier zich heeft bereid verklaard.

Ter tafel wordt gebracht een ter uitgave aangeboden handschrift, bevattende de „namen en wapens der Gouverneurs-Generaal van Ned.-Indië met genealogische en historische aanteekeningen", welk handschrift ter beoordeeling is in handen gesteld van eene Commissie, bestaande uit de hh. Quarles van Ufford, Robidé van der Aa en Wijnmalen.

Het schriftelijk uitgebracht rapport van eerstgenoemde luidt als volgt:

„De Heer M. A. van Rhede van der Kloot, Commies bij het Dep. v. Kol., heeft veel zorg besteed aan de samenstelling van een handschrift, getiteld: „De namen en wapens der Gouverneurs-Generaal van Ned.-Indië met genealogische en historische aanteekeningen", dat op de Heraldische Tentoonstelling te 's Hage in 1880 heeft geprijkt.

„Geroepen om het Bestuur van het Instituut van advies te

dienen over de vraag: of dat stuk door het Instituut zou kunnen worden uitgegeven, heeft de ondergeteekende de eer het volgende aan te teekenen.

„Een eerste eisch welke aan een stuk van zoodanigen aard mag worden gesteld, is dat men de zekerheid hebbe dat de bijzonderheden daarin vermeld juist en nauwkeurig zijn.

„Herinnert men zich nu dat de steller van dit hs. ook was de steller der met veel zorg samengestelde „Naamlijst van hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura van 1817—1859", opgenomen in 's Instituuts Bijdragen, N. Volgr., III, p. 117 en der „Opgave nopens de Hooge Regeering v. N. I. v. 1816—1860", ald., 4e dl., p. 23; neemt men in aanmerking dat hij aan den wensch op p. 122 van het 1ste stuk te kennen gegeven, dat hij ook dergelijke Naamlijst voor de hoofden van gewestelijk bestuur op de Buitenbezittingen zou geven, nog niet heeft voldaan, omdat het hem tot nog toe, niettegenstaande alle aangewende moeite, nog niet is mogen gelukken zoodanige lijst met de door hem zelven noodig geachte nauwkeurigheid samen te stellen [1]; bedenkt men dat de steller, o. a. blijkens zijne bekende medewerking aan de samenstelling van de Kwartierstaten van onderscheidene Nederlandsche geslachten, aan nauwkeurigen arbeid van genealogischen en heraldischen aard gewoon is; herinnert de ondergeteekende zich daarbij uit den tijd van zijn ambtelijken werkkring, toen hij jaren lang aan het hoofd stond der afdeeling van 't Dep. v. Kol., waarbij ook de Hr. v. R. v. d. K. werkzaam was, dat deze steeds als een nauwgezet en accuraat ambtenaar bekend was, — dan neemt hij volgaarne aan dat de historische, genealogische en heraldische bijzonderheden, in dit hs. opgeteekend, nauwkeurig en juist zijn.

„Ware nu de vraag, om het hs. door het Instituut te doen publiceeren gelijk het daar ligt, of in 't geheel niet, dan zou de ondergeteekende afwijzend moeten adviseeren.

„Belangrijke historische waarde toch heeft het stuk gewis niet. Lijsten van de Gouverneurs-Gen. v. N. I. zijn dikwerf gepubliceerd. Men vindt ze jaarlijks in den Regeerings-Almanak

[1] Gelukt hem dit eenmaal — en door zijne betrekking aan het Dep. v. Kol. moet dit voor hem gemakkelijker zijn dan voor anderen —, dan zou een gelijktijdig herdrukken der vroegere lijst wenschelijk zijn, niet slechts om deze tot den tegenwoordigen tijd bij te werken, maar tevens om haar te zuiveren van de enkele drukfouten, welke er in zijn overgebleven.

van N. I. De genealogische en weinige andere bijzonderheden, door den Hr. v. R. v. d. K. omtrent hen opgeteekend en hunne wapens door hem afgeteekend, hoeveel moeite en tijd aan dat alles ook door hem moge zijn besteed, en hoe groote waarde zij ook mogen hebben voor den liefhebber van genealogische en heraldische studiën, maken het stuk, naar 't voorkomt, niet tot een stuk van genoegzame historische waarde om eene uitgave er van, in zijn tegenwoordigen vorm, door het Instituut te wettigen.

„Met eenige uitbreiding van den tekst is er echter wel zoodanige vorm aan te geven. B. v. op deze wijze.

„In eene inleiding, waarin ook het op den titel van het hs. prijkende wapen van Batavia worde omschreven en de literatuur daarover kortelijk worde vermeld [1], worde gezegd welke bronnen bij de samenstelling der lijst zijn gebezigd, gesproken over de collectiën portretten der Gouverneurs-Gen. met hunne wapens op het Paleis te Weltevreden en aan het Dep. v. Kol. en elders s. q. s., gezegd dat de voornaamste, algemeen toegankelijke bronnen om de voornaamste historische bijzonderheden omtrent de Gouv. Gen. te leeren kennen zijn: ***Valentyn***, „Oud en Nieuw O. I.", loopende tot 1724, ***Dubois***, „Vies des Gouv.-Gen. etc., loop. tot 1763, ***de Jonge***, „De Opkomst van het Ned. gezag in O. I.", waarvan het in 1878 uitg. Xe deel loopt tot 1764, verder de Regeeringsalmanakken enz.; dat bij de vermelding van elken Gouv. Gen. naar de hem betreffende gedeelten uit die en andere werken zal worden verwezen. Daarbij zou dan tevens, waar het pas geeft, van afzonderlijke levensbeschrijvingen, van kleine stukjes betreffende den een of anderen Gouv. Gen. of van bijzonderheden hem betreffende behooren melding gemaakt: b. v. bij ***Coen*** van zijn in onzen tijd te Batavia opgericht standbeeld, bij van den Bosch, Baud en anderen van hunne levensbeschrijvingen en hun werken, bij Patras van 't stukje: G. Vallier, Médaille d'Abr. Patras, Bruxelles, 1875 enz.

„Op zoodanige wijze ware van de „Lijst" een historisch biografisch, bibliografisch stuk te maken, niet onwaardig onze Bijdragen, omdat het tot legger en wegwijzer zou kunnen dienen voor ieder die omtrent elken Gouv. Gen. iets bijzonders wilde weten.

---

[1] Zie o. a. Hooykaas' Repertorium no. 19411, enz.

„Wierden daarbij nog, eenigermate in den trant der „Korte Kroniek”, achter den Ind. Regeering's Almanak voorkomende, bij elken Gouv. Gen. de belangrijkste feiten vermeld, gedurende zijn bewind voorgevallen, dan kon het stuk eene niet onaardige kroniek worden.

„Zoo het in kleuren teruggeven der door den Hr. v. d. K. afgeteekende wapenschilden, b. v. door de chromolithographie, niet te kostbaar zoude zijn, een punt waaromtrent onze Secretaris-Bibliothecaris, als meer bepaald belast met de zorg voor de uitgave van 's Genootschaps geschriften, 't best inlichtingen zal kunnen geven of verkrijgen, zou dit zeker niet onaardig zijn. Niet onaardig voor de heraldici, ook om 't curieuse van sommige, waarschijnlijk, zoo men op sommiger afkomst let, door de betrokkenen zelven samengestelde of aangenomen wapens, maar voor de historische beteekenis van 't stuk schijnt die afbeelding onnoodig.

„Wordt op deze of andere wijze 't stuk bijgewerkt en dan tot de uitgave besloten, dan schijnen toch enkele wijzigingen en bijvoegingen noodig.

„1°. Schijnt 't wenschelijk, behalve de Gouverneurs-Generaal, waarbij ook de tegenwoordige dient vermeld, ook de *Commissarissen-Generaal* over N. I. te vermelden (ook op den titel), in de inleiding zeggende dat nu en dan, naast of boven de Gouv.-Gen., Comm.-Gen. hebben gestaan, waarin hun bevoegdheid van die der Gouv.-Gen. verschilde, enz. Nuttig ware 't ook tevens te vermelden waar de vroegere en tegenwoordige instructien voor de vroegere en tegenwoordige Gouv.-Gen. en Comm.-Gen. te vinden zijn.

„2°. Nutteloos schijnt 't ons, waar tweemalen dezelfde persoon moet vermeld, als bij Coen en Prins, twee bladen of aanteekeningen daarvoor te nemen, waarop schier hetzelfde tweemalen wordt gezegd. Onder het volgnummer schrijve men slechts: Zie reeds n$_o$. . . . Ten tweeden male G. G. (of wnd. G. G) van . . . . tot . . . .

„3°. Op de eene of andere wijze, hetzij door aanteekeningen bij den betrokken persoon, 't zij in de inleiding, behoort te blijken dat er onderscheid was tusschen een niet zelfstandig Luit. G. G. als Gen. de Kock en een zelfstandig G. G. ad interim als b. v. Baud. Het best zou dit uitkomen door de Commiss.-Gen. tusschen de Gouv^s-Gen. in te vermelden op de plaats, welke zij chronologisch behooren in te nemen. (Onder het hoofd

Baud ware tevens vermelding van den datum zijner benoeming tot Vice-president der Ind. Regeering wenschelijk.) 't Zij in de inleiding, 't zij bij de vermelding van den eersten waarnen. G.-G. worde gezegd dat, krachtens vroegere en 't tegenw. Reg. Regl. de vice-pres. v. d. Raad v. N. I. als waarnd G.-G. optreedt, wanneer de waardigheid van G.-G. openvalt.

„4o. Onder 't hoofd: „*Engelsch tusschenbestuur*" moeten meer dagteekeningen ingevuld. Ook onder enkele andere hoofden (b. v. Janssens, Alting, v. Outhoorn, Speelman, Reynst, Baud) zullen, zoo men bij de rechte personen aanklopt, nog wel enkele ontbrekende namen en data kunnen worden ingevuld.

„5o. Bij de vermelding van sommige min bekende plaatsnamen ware eenige nadere aanduiding gewenscht. B. v. onder 't hoofd Outhoorn achter Larike worde voor „(O.-I.)" liever geschreven: „op het eiland Amboina."

„6o. Ware 't niet te omslachtig of tijdroovend, zoo zou 't wel gewenscht zijn van ieder der genoemden een beknopten „staat van dienst" te geven, voor deze eeuw, althans na 1813, te putten uit de registers bij 't Dep. v. Kol., voor vroeger uit de koloniale archieven op 't Rijksarchief voorhanden. Daardoor zou de lezer vele belangrijke biografische bijzonderheden leeren kennen en zien hoevelen dier „stoere mannen" zich van de onderste sporten van de maatschappelijke ladder tot de hoogste hebben weten op te werken.

„7o. Op 't behoud van de afzonderlijke „Naamlijst" aan 't slot met de daarbij vermelde bijzonderheden wordt prijs gesteld. Maar tevens kon onder 't hoofd aan elken G.-G. of C.-G. gewijd, ter vergemakkelijking van 't overzicht, na 't vermelden der optreding worden gezegd: afgetreden of overleden.

„Op deze of soortgelijke wijze om- en bijgewerkt, kon de Naamlijst van Gouv.-Gen. en Comm.-Gen. v. N.-I. een niet onbelangrijk historisch stuk worden, niet onwaardig door het Instituut te worden uitgegeven.

„Mijn advies is dus, dat aan den heer van Rhede van der Kloot worde te kennen gegeven, dat zijn stuk, gelijk het daar ligt, niet van genoegzame historische waarde schijnt om eene uitgave door het Instituut, welke tevens óm de bijgevoegde gekleurde wapens eene vrij kostbare zaak zou zijn, te rechtvaardigen; dat evenwel tot de uitgave zal worden overgegaan, zoo het stuk, op de bovenaangegeven wijze om- en bijgewerkt, een stuk van geschiedkundige beteekenis zal zijn geworden."

Het advies van den heer Robidé van der Aa is van den volgenden inhoud:

»Evenals de heer Quarles van Ufford acht ik de uitgave van het handschrift in zijn tegenwoordigen vorm onraadzaam.

»De eerste vraag, die zich aan ons opdringt, is deze: is de uit den aard der zaak kostbare reproductie der wapens in kleurendruk gewettigd, nu men deze wapens ten minste tot Zwaardecroon en Mossel reeds vindt afgeteekend bij Valentijn en Du Bois? Ook stuitte ik bij vergelijking met die werken op verschillen, die moeten worden opgehelderd.

»De Haans wapen, een haan van keel op veld van lazuur, dus kleur op kleur, is een heraldische onmogelijkheid. Uit Du Bois zou ik opmaken, dat de haan zilver moet zijn.

»De heer van R. kwarteleert het wapen van v. Outhoorn; bij Valentijn en Du Bois zijn het eenvoudig de drie zilveren hoornen op een veld van lazuur, niet van keel.

»De beide gedrukte werken geven aan Coen een zilveren palmboom, bij Du Bois op veld van sinopel, terwijl ik de kleur bij Valentijn niet begrijp.

»Daar ik van wapenkunde weinig werk maak, is het zeer mogelijk, dat de heer v. R. dit alles terecht gewijzigd heeft, maar de gronden, waarop die wijzigingen steunen, moeten dan worden opgegeven.

»Ook mogen de helmteekens van Reael en Zwaardecroon niet ontbreken; evenmin het devies van Reael, wiens wapen blijkens het Engelsch diploma bij Du Bois officieel is vastgesteld.

»Tot zoover de wapens; wat den tekst betreft, deel ik geheel den wensch van den heer Quarles, dat die op de door hem aangegeven wijze zou moeten worden uitgebreid, om het werk van meer algemeen historisch belang te maken. Ik merk alleen op, dat het bewerken van den staat van dienst uit de nog altijd op het West-Indische slachthuis te Amsterdam bewaarde dienstrollen en soldijboeken der Compagnie, geen geringe arbeid is en toch moet dit voor alle Gouv.-Generaals geschieden, daar hetgeen Valentijn en Du Bois over hun vroegere loopbaan mededeelen, meestal zeer onvolledig is.

»Maar ook in het door den Schrijver aangenomen kader: eenvoudige opgave van geboorte en sterfjaar, datum van op- en aftreding, namen van ouders en echtgenooten, ontdekte ik vele leemten. Over het algemeen heeft de heer v. R. Du Bois te slaafs gevolgd, zonder diens datums te vergelijken met de

officieële gegevens bij de Jonge en elders. Hetgeen ik bij doorbladering van het handschrift van dien aard opmerkte, volgt in eene hierbij gevoegde Nota, die even als het bovenstaande aan den Schrijver kan worden medegedeeld.

De slotsom van mijn advies is derhalve, dat het handschrift, zooals het voor ons ligt, niet door het Instituut kan worden uitgegeven. De vraag, of dit geschieden zal, wanneer de inhoud in den aangegeven zin is aangevuld en verbeterd, staat mijns inziens ter beslissing van een volgend Bestuur.″

De ″Nota″, waarvan sprake, luidt:

″Both verliet Nederland 30 Januari 1610 en legde het bewind neer 6 November 1614 (de Jonge, III, bl. 134 en IV, bl. XIII.)

Reynst aanvaardde het bewind 6 Nov. 1614 en overleed 7 Dec. 1615 (van Dijk, W. van Berchem, bl. 62; de Jonge, IV, bl. XXXIII.)

Reael legde het bewind neer 21 Maart 1619 (v. Dijk, Borneo, bl. 162.)

Coen aanvaardde dus het bewind op dien datum.

Verder de datums van op- en aftreding, die dan waarschijnlijk juister zijn, niet nauwkeurig nagegaan.

Van Diemens voornaam is Antonio, (van Dijk, Borneo, blz. 89), die zijner echtgenoote Maria, getuige Kaap Maria van Diemen, thans Nieuw-Zeelands Noordwestkaap.

Maatsuijker, lees Maetsuyker. De ij met twee puntjes in plaats van de y grec in een tweeklank is eene beleediging, voor wien het Hollandsch van de moederspeen heeft ingezogen.

Van Outhoorns vader heette Cornelis Willemsz. v. O. (Valentijn, II, C, bl. 39.)

Van Hoorn. Zijne ouders waren de Raad van Indië Pieter van Hoorn en Sara Bessels.

Zwaardecroon overleed op zijn landgoed Kadoewang.

Van Cloon werd benoemd 9 October 1731.

Valckenier overleed in de gevangenis te Batavia 20 Juni 1751.

Van Imhoff. Zijne echtgenoote overleed te Batavia 1744.

Van der Parra. Zijne ouders waren Cornelis v. d. P. en Geertruida Susanna Spannyt. Hij huwde voor de eerste maal in 1738. Zijne weduwe overleed 18 Febr. 1787 op haar landgoed Weltevreden.

De Klerk huwde 1 Mei 1754 S. F. Westpalm, weduwe van H. Vereyssel (Lauts, III, bl. 288.)

Wiese huwde de weduwe van v. Overstraten. Zij overleed te Utrecht in 1838.

Van Grasveld. Zijn sterfjaar na te gaan op het Departement, daar hij als benoemd Gouv.-Gen. een pensioen trok van ƒ 6000.

Daendels. Zijn vader was burgemeester van Hattem.

Janssens. Zijn vader was officier. De voornamen der tweede vrouw te bevragen bij den zoon hier ter stede. Janssens was jonkheer, de Kock baron en van den Bosch graaf. Dit praedikaat moet er bij, zooals later bij Reynst, die ook den adelijken titel niet geërfd had.

Van den Bosch. Zijn voornaam was Jan. Zijn leven lang een jongen van Jan de Witt, was hij nooit een sukkelachtige Johannes. De vader zijner eerste vrouw was Brigadier, dat is Bevelhebber der landmacht in Indië.

Baud. Zijne eerste vrouw heette Wilhelmina Henriette. Hij stierf 27 Juni.

Merkus. Zijn voornaam was Pierre. Zijne vrouw, naar ik meen een dochter van den bekenden Raad van Indië Willem Jacob Craussen.

Rochussen. Verneem de namen zijner ouders bij een der zoons alhier.

Duymaer v. Twist. Zijn vader was hoogleeraar in de rechten te Deventer, waar de zoon zeker ook geboren is. Zijne vrouw heet Cecile Beck.»

Mondeling zijn advies omtrent het aangeboden hs. mededeelende, geeft het derde lid in de Commissie, de heer Wijnmalen, te kennen zich in hoofdzaak te kunnen vereenigen met de beschouwingen en opmerkingen zijner beide medeleden, voorts in enkele bijzonderheden tredende betreffende de kosten eener eventueele uitgave, welke echter door hem ontraden wordt, zoo het de bedoeling mocht zijn het hs. in den tegenwoordigen vorm het licht te doen zien.

Na dankbetuiging voor de uitgebrachte adviezen wordt de vraag overwogen, of de Vergadering het gevoelen der Commissie deelt, dat het handschrift, zooals het ons is aangeboden, vanwege het Instituut niet kan worden uitgegeven: 't geen eenparig toestemmend wordt beantwoord. De beantwoording echter der vraag, of de inhoud van het handschrift in den door de

Commissie aangegeven zin kan en zal worden aangevuld en verbeterd en daarna weder aangeboden, wordt geacht te zijn buiten de roeping en de bevoegdheid van het Bestuur, dat, mocht het handschrift, aangevuld en verbeterd, later opnieuw worden ingezonden, gaarne bereid zal worden gevonden te overwegen, of het alsdan genoegzame waarde bezit om eene uitgave daarvan te rechtvaardigen.

Overeenkomstig het voorstel des Voorzitters wordt besloten een en ander ter kennis te brengen van den geëerden inzender van het hs., onder mededeeling tevens van de uitgebrachte rapporten.

Door den Penningmeester wordt ter tafel gebracht de door Commissarissen in Indië overgelegde rekening en verantwoording van hun financieel beheer over het afgeloopen jaar 1881. Zij heeft hem tot geene opmerkingen aanleiding gegeven, waarom hij voorstelt haar goed te keuren, onder dankbetuiging aan Commissarissen voor de zorg door hen daaraan besteed. Dienovereenkomstig wordt besloten.

De Penningmeester deelt vervolgens mede, dat bij hem een geldswaardig bedrag berustte van ruim *f* 3000, welke som hij rentegevend uitgezet heeft bij de kassiers Lissa en Kann te dezer stede, tegen een rente van 3 en 4 pCt. Hij vraagt en verkrijgt de goedkeuring der Vergadering voor het door hem verrichtte.

De Secretaris vestigt de aandacht der leden op het besluit der Algemeene Vergadering betreffende de verschillende opmerkingen van de Commissie, welke belast was met het onderzoek der rekening en verantwoording van het financieel beheer over 1881. Zij hadden voornamelijk betrekking op de noteering van het geldswaardig papier niet naar de beursprijzen op ult°. Dec. van het geëindigd jaar, en op het feit, dat er geene waardeafschrijvingen plaats hadden, gelijk gebruikelijk schijnt bij alle lichamen die vaste eigendommen bezitten, terwijl de vraag werd gedaan of het niet wenschelijk zou zijn over te gaan tot verkoop der effecten tot aflossing der hypotheek, en of in het tegenovergestelde geval het niet geraden zou zijn de gelden van het Instituut solieder te beleggen door inschrijvingen te nemen op het Grootboek der Nationale Schuld.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten over een en ander alsnog geen besluit te nemen, doch de hh. van der Gon Netscher, Humme en Quarles van Ufford uit te noodigen een commissie te vormen, met opdracht der Vergadering daaromtrent te willen dienen van bericht en raad.

Tengevolge der aftreding van de hh. Robidé van der Aa en Meinsma als leden van het Bestuur zijn tevens vacatures ontstaan in de Commissie van toezicht over de Bibliotheken van het Instituut en Indisch Genootschap en in de Commissie van adviseurs bij eventueele aankoopen van handschriften. Daartoe worden, zonder hoofdelijke stemming, aangewezen de hh. Humme en Kern.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

— ——— —

230STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 15 APRIL 1882.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), Kniphorst (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Quarles van Ufford, van der Gon Netscher, Humme, Niemann, Juynboll en Weitzel. Afwezig de heeren van Goltstein, Lammers van Toorenburg en Bool; beide eerstgenoemden met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt mededeeling gedaan van de sedert de vorige bijeenkomst ingekomen en aangekochte boekwerken en handschriften, waarbij hij tevens verslag geeft van de resultaten der auctie van de bibliotheek des heeren Laupe e. a. en waaruit blijkt, dat het Instituut onder meerdere handschriften in het bezit is gekomen van het door wijlen eerstgenoemd correspondeerend lid bewerkt overzicht van onze

betrekkingen met Atjeh en de westkust van Sumatra in de eerste helft der 17e eeuw (tot 1668), een handschrift van omstreeks 2000 blz. folio.

De Secretaris doet verder mededeeling van een hem gedaan aanbod tot den aankoop van een vijftal Bataksche handschriften, waaromtrent mede door den Voorzitter nadere inlichtingen worden verstrekt. Overeenkomstig zijn voorstel wordt besloten ze in handen te stellen van den hoogleeraar Niemann, met verzoek het Bestuur daaromtrent te dienen van bericht en raad.

Ingekomen zijn voorts:

1°. eene missive van het buitenlandsch lid, markies de Croizier, te Parijs, van den 8en April jl., houdende bericht, dat naar aanleiding van het door hem op verzoek van den Secretaris van het Instituut gedaan voorstel het Bestuur van de Société d'Ethnographie te Parijs heeft besloten de bibliotheek een exemplaar te zullen doen toekomen van al de nog beschikbare uitgaven dier Instelling, en wel door tusschenkomst van de Commissie voor internationale ruilingen te Parijs.

Wordt besloten na de ontvangst der toegezegde werken daarvoor den dank van het Instituut aan te bieden.

2°. eene missive van de Directie van de Société de Géographie te Parijs, houdende dankzegging voor de toezending van het eerste gedeelte, met atlas, van C. Bock's Reis in Oost- en Zuid-Borneo in 1879 en 1880.

Voor kennisgeving aangenomen.

3°. eene missive van het Bestuur van de Société Académique Indo-Chinoise, te Parijs, houdende verzoek eene daarbij gezonden gedrukte nota betreffende eenige wetenschappelijke onderzoekingen in Kambodja op te nemen in de "Bijdragen" van het Instituut.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten aan het gedaan verzoek te voldoen, doch wordt tevens de Secretaris-Redacteur der Bijdragen uitgenoodigd, bij de opname der bedoelde nota eene aanteekening te voegen, waaruit blijken kan, dat reeds in de stukken van den hoogleeraar Dr. H. Kern, in de "Annales de l'Extrême Orient" geplaatst, eenige bijzonderheden werden medegedeeld over de bestemming der gebouwen in Kambodja, voorzien met Sanskrit-inscriptiën. Uit die opstellen was reeds

volkomen duidelijk gebleken, dat de gebouwen te Basak opgericht waren door Çiwaïten, terwijl uit de inscriptie van Preakan op te maken was, dat het Çiwaitisme als hoofdgodsdienst des lands beschouwd werd, waarnaast echter ook aan het Buddhisme eene plaats werd ingeruimd.

4°. eene missive van den hoogleeraar P. J. Veth, houdende dankbetuiging voor de hem bewezen onderscheiding door hem het eerelidmaatschap van het Instituut op te dragen.

5°. missives van de hh. Jhr. Mr. Victor de Stuers, Jhr. F. Pompe van Meerdervoort, J. J. van Kooten te 's Gravenhage, en Prof. Dr. M. J. de Goeje te Leiden, allen houdende bericht van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut.

6°. eene missive van den heer A. L. van Hasselt, verzoekende de voor hem als lid van het Instituut bestemde drukwerken voortaan aan zijn adres te Batavia te willen doen verzenden.

De missives, sub 4—6 genoemd, worden allen voor kennisgeving aangenomen.

7°. eene missive van het lid van het Instituut, M. A. van Rhede van der Kloot, dd. 25 Maart ll., waarbij dank wordt betuigd voor de aandacht welke het Bestuur van het Instituut heeft geschonken aan het door hem aangeboden handschrift over de wapens, enz. van de Gouverneurs-Generaal van N.-I., en meer bepaald voor de schriftelijke advieven, daarover door de hh. Quarles van Ufford en Robidé van der Aa uitgebracht, en hem medegedeeld bij de missive van het Bestuur dd 22 Maart 1882, n°. 1746.

Voor kennisgeving aangenomen, terwijl tevens wordt goedgekeurd de door den heer van Rhede van der Kloot bij zijne meergemelde missive gevoegde nota van opmerkingen op het door den heer Robidé van der Aa uitgebracht advies mede in de Notulen op te nemen.

Die nota luidt als volgt:

»Van de 58 Gouverneurs-Generaal worden er van 20 en 28 der oudsten bij Valentijn en Du Bois wapens aangetroffen welke er zoo uitzien, dat op de afbeeldingen niet mag worden afgegaan of gelet.

„Men zie slechts het wapen van v. Goens bij Valentijn, en dat van Brouwer bij Du Bois. De zandlooper op het wapen van v. Goens is veranderd in een *blok*. De zalmen van Brouwer zijn geplaatst *en fasce!* Kunnen wapens wel erger verminkt worden? Opgave van redenen waarom de vele onjuiste en zonder voldoende kennis vervaardigde afbeeldingen bij Valentijn en Du Bois voorkomende niet zijn gevolgd, zal dus wel niet van mij worden verlangd.

„De Haan's wapen, en dat van zoo vele anderen, kunnen en mogen, na raadpleging van een groot aantal genealogische werken, de portretten van de Gouverneurs-Generaal bij het Departement van Koloniën en het stedelijk archief te Delft (collectie van der Lely) door mij niet anders worden afgebeeld. Bovendien werd dat wapen nog door mij gezien op paneel geschilderd (n. f. op eene hier ter stede gehouden verkooping).

„Over den oorsprong van wapens als dat van de Haan (t. w.: kleur op kleur, of metaal op metaal) kan door mij het volgende worden aangehaald.

„ARMOIRIES DE JÉRUSALEM.„

„Si nous avons émaillé d'un blason le frontispice de ce livre, „ce n'est pas que nous ayons prétendu lui conférer un titre de „noblesse, — il le porte en lui, — nous avons voulu indi„quer seulement, qu'il était appuyé sur des données historiques, „et que ***l'art héraldique est une des premières et des meilleures „clefs de l'histoire.***

„Les armes que l'on voit ici, sont celles que les croisés „adoptèrent pour Godefroid et ses successeurs. Jusqu'alors, la „croix potencée de gueules, ainsi que les quatre croisettes qui „l'accompagnent, avaient été de même, en réminiscence des „***cinq plaies*** du Sauveur; mais les chefs des croisés voulurent „que l'on portât d'argent à la croix potencée d'or et aux quatre „croisettes de même, violant ainsi l'une des premières règles „du blason qui interdit de poser métal sur métal [1].

„Quelques historiens se sont enquis des motifs qui avaient „pu déterminer les chefs de la croisade à opérer ce changement. „André Tavine en donne, d'après un ancien manuscript, une

[1] Ces armes avaient été envoyées à Charlemagne vers l'an 800 par le patriarche Thomas. Elles étaient brodées sur un goufanon de forne carrée, en soit blanche. (Zie pag. 5 en 6 van het werk: Le Livre d'or des familles ou la Terre-Sainte Illustrée).

»explication qui, sans être bien concluante, est cependant »assez plausible pour être admise.

»Ce fut, dit il, afin que, si quelqu'un voyait ces armes et »s'imaginât qu'elles étaient fausses, il fût amené à chercher le »motif pour lequel un si noble roi avait porté ce blason, et »qu'il parvînt ainsi à apprendre la conquête de la *Terre-Sainte*.»

Volgens: les Souverains du Monde (tome II pag. 224) is het wapen van Kranichfeld »d'argent a une gruë d'or *à l'Enquerir*.»

De familie *van Dopff* (Ned. Baron) voert »de gueules à la »fasce cousue d'azur à une demi-étoile de sable, defaillant à »dextre brochant sur le tout.

»Ces armoiries sont d'enquerre, c'est-à-dire que leur com»position est contraire aux lois du blason, qui defendent de »mettre couleur sur couleur.»

(Zie Annuaire de la Noblesse et des familles patriciennes des Pays-Bas 1871).

»Met die aanhalingen mag ik volstaan.

»Vermits de heer Robidé van der Aa verklaart dat hij van wapenkunde weinig werk maakt, hoop ik dat hij het werk van den ondergeteekende eenig vertrouwen zal schenken, zonder dat daartoe een examen wordt vereischt.

»De cimiers van een groot aantal zijn bekend, evenals het schoone devies of *motto* van Reael. Werd dat motto hem eerst geschonken toen hij in Engeland Ridder werd geslagen, dan mag het in geen geval onder het wapen van den G.-G. Reael.

»Ook de G.-G. Baud voerde een ander wapen dan de *oud G.-G. Baron* Baud (zie Herald. Bibliotheek).

»In een wapenboek als het onderwerpelijke worden geene deviezen aangetroffen, terwijl ook helmen met of zonder helmteekens, of cimiers, en tenants of supports, evenals op de bekende wapenkaarten van veertig raden kunnen wegblijven. Het zou bovendien vreemd staan dat b. v.: bij een 25 wapens de helmen met helmteekens ontbraken. Alle zijn toch met geene mogelijkheid te ontdekken.

»De door den heer Robidé van der Aa bedoelde leemten bestaan voor den schrijver niet meer, omdat hij, zooals hij in zijn schrijven van 17 Februari reeds heeft verklaard, in staat werd gesteld ze bijna alle in te vullen.

»Ook is Du Bois niet alleen de leidsman voor den tekst geweest De zoogenaamde oude Heerenboekjes, de korte kroniek en familie-opgaven (ter inzage voor den belangstellende) en een

aantal werken werden geraadpleegd, zonder dat vraagpunten over tegenstrijdige data altijd werden opgelost.

„De Jonge verdient overigens m. i met betrekking tot data niet meer geloof dan familie-documenten gelijk die welke over Reynst en van Riebeeck door mij zijn geraadpleegd.

„Mijn dank betuigende voor de overigens zeer belangrijke opgaven in de nota van den heer Robidé van der Aa vervat, waarvan, voor zooveel noodig, gebruik is gemaakt, behoudens de onzekerheid welke blijft bestaan betreffende Both t/m Reael, zij het veroorloofd te vragen, of het juist is dat adellijke titels bij de namen van Janssens, de Kock en v. d. Bosch moeten vermeld worden. Is hier wel nauwkeurig gelet op de omstandigheid dat die heeren nà aftreding (zie de data der diploma's) eerst zijn genobiliteerd?" . . . . . .

De Secretaris zegt, dat de oplaag van het in 1874 vanwege het Instituut door den heer Meinsma uitgegeven werk, de Babad Tanah Djawi, geheel is uitgeput. Met 't oog echter op de zich herhalende aanvragen om exemplaren daarvan komt het hem wenschelijk voor, dat een herdruk van het werk in ernstige overweging mag worden genomen, terwijl de heer Meinsma, daarover door hem geraadpleegd, zich bereid heeft verklaard de nieuwe uitgave te bezorgen.

Verreweg de meeste leden adviseren ten gunste van het geopperde denkbeeld; hoewel er zich niet tegen willende verklaren, meent echter de minderheid den twijfel te moeten opperen, of het, nu het blijkt dat bedoeld werk gereeden aftrek vindt, wel op den weg van het Instituut ligt, den herdruk daarvan voor zijne rekening te nemen, in stede van dien aan het particulier initiatief over te laten.

Na eenige beraadslaging wordt overeenkomstig het voorstel des Voorzitters met meerderheid van stemmen besloten een tweeden druk van Meinsma's Babad te bezorgen, terwijl de Secretaris wordt uitgenoodigd der Vergadering eene opgaaf der kosten te verstrekken.

Herinnerend aan het internationaal Orientalisten Congres, dat in het volgend jaar te Leiden zal bijeenkomen, spreekt de Secretaris den wensch uit, dat, op het voetspoor van zoovele andere wetenschappelijke instellingen, ook het Instituut zijne belangstelling in het Congres betoone door de aanbieding van eene feestgave.

Eenparig wordt dit denkbeeld ondersteund en besloten de verwezenlijking daarvan te bevorderen. Reeds aanstonds echter wordt goedgekeurd de thans door den hoogleeraar Niemann te bezorgen uitgave van de geschiedenis van Tanette in de Boegineesche taal als feestgave te bestemmen, voor zoover betreft het linguistisch gedeelte der werkzaamheid van het Instituut. Voor de overige deelen van het door de instelling betreden arbeidsveld wordt de Secretaris uitgenoodigd met enkele medeleden in overleg te treden.

De Voorzitter betreurt het verlies van een onzer verdienstelijke buitenlandsche leden, Dr. John Muir, den 7den Maart op 73jarigen leeftijd te Edinburgh overleden. Zijn loopbaan en verdeinsten, vooral ter bevordering van de Sanskritsche letterkundige studiën zijn bereids in herinnering gebracht in de onlangs verschenen aflevering van Trübner's Oriental Record. Hij stelt voor de daarin opgenomen levensschets in de „Bijdragen" over te nemen. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Tot buitenlandsch lid wordt benoemd de heer Aristide Marre, te Parijs.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

231STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 20 MEI 1882.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), van Goltstein, (Onder-Voorzitter) Kniphorst (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Quarles van Ufford, Lammers van Toorenburg, Humme, Bool, van der Gon Netscher, Weitzel, Niemann en Juynboll.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt mededeeling gedaan van de sedert de vorige Vergadering ingekomen boekwerken, terwijl worden voorgelezen missives:

1o. van Prof. Dr. J. J. de Hollander, te Breda, ten geleide van een exemplaar van den herdruk zijner Maleische Spraakkunst en van deel I van zijne Land- en Volkenkunde van N. O. Indië;

2o. van den heer G. W. W. C. Baron van Hoëvell, te Kajoetanam (Sumatra's Westkust), ten geleide van eenige overdrukken van opstellen door hem gedurende 1881 in verschillende tijdschriften geplaatst;

3o. van de North-China Branch of the Royal Asiatic Society, te Shanghai, ten geleide van het laatst verschenen deel van het „Journal” dier Instelling.

Plaatsing der aangeboden boekwerken in de bibliotheek, onder dankbetuiging aan de inzenders.

Door den heer Niemann wordt het volgend rapport uitgebracht omtrent eenige Bataksche handschriften, welke aan het Instituut ten verkoop waren aangeboden:

„Omtrent de mij toegezonden Bataksche hss. kan ik kortelijk het volgende mededeelen. Zij zijn allen op boombast geschreven, zoogenaamde poestaha's. Drie van deze hss. zijn door insecten of andere oorzaken zeer beschadigd; hier en daar zijn vele letters, ja geheele woorden, uitgewischt. Men kan echter wel nagaan waarover zij hoofdzakelijk handelen, nl. over allerlei bijgeloovigheden. Voornamelijk bevatten zij voorschriften (*poda*)

omtrent verschillende wichelarijen. Een der hss. heeft minder geleden; het handelt over het bijgeloof omtrent sommige tijdstippen, vooral met betrekking tot het oorlogvoeren, zooals over de parmesa's, waarvan de namen verbasteringen zijn van die van den Indischen dierenriem en over andere tijdstippen b. v. sommige dagen der maand, over parsili, d. z. beelden die als plaatsvervangers van iemand moeten dienen en gemaakt worden wanneer men ziekte of kwalen wil afwenden, enz. De hss., vooral het laatstvermelde, zijn, zooals met de poestaha's zeer dikwijls het geval is, van allerlei gedrochtelijke afbeeldingen voorzien.

»De Bataksche hss. over wichelarij zijn wegens de daarin voorkomende wicheltermen in meerdere of mindere mate moeielijk te verstaan. Zij zijn, volgens v. d. Tuuk, van veel belang voor de kennis der dialecten, daar men bijna in elk landschap der Bataklanden geschriften vindt die tot deze soort van letterkunde behooren. Daar de ons toegezondene hss. echter meerendeels zooveel hebben geleden en men bovendien niet weet in welke streek zij zijn geschreven, hebben zij, naar het mij voorkomt, voor het Instituut weinig waarde, waarom ik het Bestuur ook niet zou mogen adviseren die aan te koopen.

»Bij die Bataksche hss. is nog een maleisch hs. in Arabisch karakter gevoegd, waarvan vóórin gezegd wordt dat het de vertaling bevat van een Bataksch origineel en dat een Bataksche Bijbel genoemd wordt. Dit hs. is slordig geschreven en vol fouten; het is mij echter gebleken dat het voornamelijk over verschillend bijgeloof bij het oorlogvoeren handelt; ook dit hs heeft te weinig waarde om den verkoop aan te bevelen.»

Zonder beraadslaging vereenigt de Vergadering zich met de conclusie van dit rapport en machtigt den Secretaris de handschriften aan den eigenaar terug te zenden.

De Voorzitter deelt vervolgens de ontvangst mede van:

1°. eene missive van de Académie Royale des Sciences de Lisbonne, houdende dankbetuiging voor de haar toegezonden Genootschapswerken.

2° eene missive van den Graaf Alexandre Lubawsky, te Viazma, province Smolenska, Rusland, houdende aanvraag om benoemd te worden tot lid van het Instituut

3°. eene missive van den heer H. Verploegh, te 's Gravenhage, houdende bericht van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut.

De missives sub. 1—3 worden voor kennisgeving aangenomen.

4°. een missive van Z. Exc. den Minister van Buitenlandsche Zaken, dd. 26 April ll. n°. 3403, IIe Afd., ten geleide van het aan het Instituut op de aardrijkskundige tentoonstelling te Venetië toegekende diploma 1e klasse met bijgevoegd schrijven van het Comité voor die tentoonstelling.

Wordt besloten den Minister voor die toezending den dank van het Instituut aan te bieden.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van het correspondeerend lid, C. H. B. von Rosenberg, te 's Gravenhage, waarin de aandacht van het Bestuur wordt gevestigd op de rapporten over Nias door den heer H. P. de Vos uitgebracht gedurende de jaren 1852—1854: welke rapporten zijns inziens eene zeer te waardeeren aanvulling bevatten van de door hem met den heer J. F. Nieuwenhuizen uitgegeven bijdrage, welke opgenomen is in deel XXX van de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Hij geeft mitsdien in overweging de tusschenkomst van den Minister van Koloniën in te roepen ten einde die rapporten des heeren de Vos, die ten bureele van den Gouverneur van Sumatra's Westkust moeten berusten, ter inzage te verkrijgen, en, mochten zij na onderzoek blijken eene uitgave waardig te zijn, daartoe 's Ministers machtiging te vragen.

Na eenige beraadslaging wordt dienovereenkomstig besloten.

Naar aanleiding van een aan hem gericht particulier schrijven van den heer von Rosenberg vestigt de Secretaris de aandacht op de verzameling van teekeningen, welke genoemd correspondeerend lid vervaardigd had gedurende zijne onderzoekingstochten op de Mentawei-eilanden en op Nias, zoomede op eene eveneens door hem bewerkte, doch tot dusver onuitgegeven kaart van Singkel. Ligt de uitgave van een en ander zeker op den weg van het Instituut, het komt den Secretaris voor dat zij ook in vele opzichten aanbeveling zou verdienen, weshalve hij voorstelt

eene Commissie te benoemen, ten einde in deze, na gehouden overleg met den heer von Rosenberg, der Vergadering te dienen van bericht en raad.

Dienovereenkomstig wordt besloten, terwijl tot leden in die Commissie worden benoemd de hh. Weitzel, van der Gon Netscher en de Secretaris.

Nog is ingekomen een schrijven van den heer mr. L. Serrurier, Directeur van 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden, van den volgenden inhoud:

»Naar aanleiding van den door de laatste Algemeene Vergadering van het Instituut uitgedrukten wensch, dat het Bestuur mijn verzoek om de uitgave der Wajang-vertooningen te subsidiëeren in nadere overweging mocht nemen, heb ik de eer thans daarop terug te komen en daarbij eene raming van de kosten en den duur van het werk op te geven.

»De graveur Mulder alhier, wien ik in overleg met prof. Veth de uitvoering heb opgedragen, berekent de kosten van het geheele werk op ƒ3750, dat is ƒ150 per plaat. Daarvoor zal hij leveren 125 exemplaren met bijlevering van het papier. Per jaar neemt hij aan af te werken 10 platen. Eene plaat is reeds afgedrukt en eene tweede is onder handen. Naar het mij voorkomt kan de helft van het werk gereed komen wanneer het Congres der Orientalisten te Leiden geopend wordt; ik zal het in allen gevalle daarheen trachten te leiden, indien Uw college mij de uitvoering mogelijk maakt.

»De eerste bewerking die de platen moeten ondergaan is het nemen van photographische afdrukken die vervolgens op de steenen worden overgebracht.

»Dat is reeds voor de geheele serie geschied. De kosten daarvan hebben bedragen ƒ430, waarvan ik ƒ250 uit mijne museum-toelage voor 1881 heb kunnen bestrijden. Blijft over eene schuld van ƒ180, tot dekking waarvan op mijne toelage voor 1881 geen post is kunnen worden uitgetrokken.

»Voor het dienstjaar 1883 vraag ik weder aan ten behoeve van de onderwerpelijke uitgave eene toelage van ƒ500. Verminderd met de schuld ad ƒ180 blijft voor de uitgave derhalve over een bedrag van ƒ320.

»Mocht nu Uw college kunnen goedvinden om, verdeeld over de boekjaren 1882 en 1883, een subsidie van ƒ1500 toe te staan, dan zou die som, gevoegd bij de zooeven gemelde ƒ320

voldoende zijn om, zooals gezegd is, de helft van het werk vóór de opening van het Orientalisten-Congres af te maken.

„Heeft Uw college bezwaar tegen dit hooge subsidie, dan zou er zooveel minder moeten worden uitgevoerd.

„Den tekst, die in redactie is, zou ik willen in overweging geven, eerst dan in zijn geheel te publiceeren wanneer het werk voltooid is; dat neemt echter niet weg, dat bij gelegenheid van het Congres zooveel voorloopig kan worden gepubliceerd als betrekking heeft op de afgewerkte platen. Mochten de kolommen van de „Bijdragen” daarvoor beschikbaar gesteld worden, dan zou dit een band te meer zijn tusschen het Instituut en deze uitgave.

„Over de wenschelijkheid van deze uitgave zal ik niet uitweiden. Ik veroorloof mij daartoe te verwijzen naar mijn vroeger schrijven van 9 September 1881, n°. 157. Ik eindig met mijn verzoek met den meesten aandrang in Uwe welwillende aandacht aan te bevelen.

„Ik voeg hier nog bij dat de kosten van publicatie der andere helft van het werk voor een groot deel zullen kunnen worden bestreden uit den verkoop van eenige tegen hoogen prijs verkrijgbaar gestelde exemplaren en uit de museum-toelagen van volgende jaren.”

Overeenkomstig het voorstel des Voorzitters in handen gesteld eener Commissie, bestaande uit de hh. Niemann, Quarles van Ufford, Bool, Humme en Kern.

Herinnerend aan het in de vorige Vergadering genomen besluit tot herdruk van Meinsma's uitgave van de Babad Tanah Djawi, zegt de Secretaris dat eene juiste berekening der kosten van dien herdruk eerst dan mogelijk is, wanneer beslist zal zijn zoowel over het bedrag van het aan den bewerker uit te keeren honorarium, als over den vorm der uitgave en het getal benoodigde exemplaren: hetgeen echter weder afhangt van de vraag of het Departement van Koloniën ook nu weder exemplaren zou willen ontvangen, even als zulks bij de eerste uitgave het geval was, en wel tot den prijs van *f* 3 per exemplaar. Daar dit laatste punt van overwegend belang is, geeft de Secretaris in overweging aan het Departement van Koloniën te informeren of het nu weder, zoo niet 500, dan toch een zeker getal exemplaren van den voorgenomen herdruk zou willen bestellen.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Ter tafel wordt gebracht het rapport der Commissie, bestaande uit de hh. Quarles van Ufford, van der Gon Netscher en Humme, belast om der Vergadering omtrent de financieële aangelegenheden van het Instituut te dienen van bericht en raad. Naar aanleiding van de door elk der drie commissie-leden ingediende schriftelijke adviezen wordt na beraadslaging met meerderheid van stemmen besloten:

1°. het beschikbaar kapitaal van het Instituut te gebruiken tot aflossing der hypotheek, terwijl de Penningmeester gemachtigd wordt met 1°. November a. s. af te lossen tot een bedrag van ƒ 4000, aan zijne prudentie overlatende welke geldswaardige papieren het eerst voor verkoop in aanmerking moeten komen ten einde het gevorderd bedrag te verkrijgen; voorts voor de nog eventueel vrijvallende gelden tot een bedrag van ƒ 1000 aan te koopen een pandbrief der Nationale hypotheekbank te Rotterdam en het aanwezig kasgeld tot een bedrag van ƒ 2000 rentegevend uitgezet te laten bij de firma Lissa en Kann.

2°. bij de jaarlijksche vaststelling der balans als regel aan te nemen geene stelselmatige en geregelde afschrijving te doen plaats hebben van de waarde van het aan het Instituut behoorend huis, doch alleen van het daarin aanwezig meubilair, en wel telken jare met 5 pCt.;

en 3°. de waarde van de bibliotheek en van het boekenfonds telken jare door het Bestuur te doen vaststellen, gehoord het advies van den Secretaris-Bibliothecaris.

De Secretaris doet vervolgens mededeeling van de verzending der eerste aflevering van het zesde deel, 1e reeks, der Bijdragen, terwijl bereids de tweede aflevering ter perse is, die in het begin der maand Juli kan worden tegemoetgezien.

Tot nieuwe leden worden benoemd jhr. mr. T. van Asch van Wijck, Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te Utrecht, en L. Th. Blasius, gepens. kapitein van het O.-I. leger, te 's Gravenhage.

Door den Penningmeester wordt mededeeling gedaan van een schrijven van den heer E. Ketjen, O.-I. ambtenaar, thans te Velp, waarin, naar aanleiding van eene hem aangeboden kwitantie, bericht wordt, dat hij nimmer het verlangen heeft geuit lid van het Instituut te worden en dat zijne omstandigheden

hem, hoewel tot zijn leedwezen, noodzaken voor die eer te bedanken, weshalve hij het Bestuur verzoekt hem wel van de ledenlijst te willen afvoeren.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

VERSLAG

VAN

DEN STAAT DER BIBLIOTHEKEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË EN HET INDISCH GENOOTSCHAP

GEDURENDE HET JAAR 1881.

Het jaarverslag kan ditmaal kort zijn. In den toestand der aan onze zorgen toevertrouwde bibliotheken van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië en van het Indisch Genootschap valt er in het afgeloopen jaar 1881 geene belangrijke verandering te vermelden.

§ 1. De lokalen, waarin beide verzamelingen geplaatst zijn, bieden bij voortduring eene voldoende ruimte aan. De steeds zich uitbreidende reeksen van tijdschriften en genootschapswerken van het Instituut, benevens verreweg de meeste organen der Indische pers worden bewaard in de leeskamer en het daaraan grenzend vertrek: 't geen de raadpleging dier seriën voor de bezoekers zeer vergemakkelijkt. Het overig gedeelte der bibliotheek bleef echter opgesteld in de bovenachterzaal, terwijl de daaraan grenzende voorzaal geheel beschikbaar wordt gehouden voor de boekverzameling van het Indisch Genootschap.

§ 2 Het aantal bezoekers nam eer toe dan af; niet onvermeld mag gelaten dat onder hen die verzochten, door introductie 't zij van leden, 't zij van den Bibliothecaris, gebruik te mogen maken van de bibliotheken, zich enkele dames bevonden, die, zich voor het examen in de aardrijkskunde

voorbereidende, vele onzer geo- en ethnografische werken en tijdschriften wenschten te raadplegen, die zij elders te vergeefs zochten.

§ 3. Met het toezicht over de bibliotheken, bleef, van de zijde van het Indisch Genootschap, de Secretaris dier instelling, de heer J. Boudewijnse, belast; vanwege het Instituut's Bestuur werd daartoe de heer P. J. B. C. Robidé van der Aa aangewezen; in de Commissie uit het Bestuur van het Instituut, welke benoemd was om den Bibliothecaris met raad bij te staan bij den aankoop van handschriften, verving de hoogleeraar G. K. Niemann zijn ambtgenoot uit Leiden, Dr. H. Kern, terwijl daarin voorts de hh. Prof. J. J. Meinsma en Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford zitting hadden.

§ 4. Een niet onaanzienlijke vermeerdering onderging ook nu weder de bibliotheek van het Instituut. Van deze aanwinsten door geschenken en aankoop volgt ditmaal echter geen gedetailleerde opgave, daar al de titels der werken, waarmede de bibliotheek werd verrijkt, bereids zijn opgenomen in den catalogus die voor de pers gereed ligt, en, zoo de druk daarvan geen onvoorziene vertraging ondervindt, tegen den winter van dit jaar den leden zal kunnen worden uitgereikt.

Met 't oog daarop meenen wij ditmaal te kunnen volstaan met de bloote vermelding, dat, terwijl uit de beschikbaar gestelde fondsen eene hoeveelheid oude en nieuwe werken werden aangekocht, de geschenken weder ruim bleven vloeien. Zoowel de Minister van Koloniën als verschillende Gouvernementen, binnen- en buitenlandsche wetenschappelijke instellingen en collegiën, de Redactiën van de meeste Indische organen, benevens vele particulieren gingen voort hunne belangstelling aan de bibliotheek te betoonen. Een woord van dank zij hun allen daarvoor gebracht.

§ 5. Wat de aanwinsten van de boekerij van het Indisch Genootschap over 1881 betreft, nevens een aantal geschenken, waarvoor mede de dank dier instelling wordt aangeboden, werd ook door aankoop eene niet onbelangrijke hoeveelheid zoowel oude als nieuwe werken en brochures aangekocht. Herinnerd mag hierbij dat de pogingen om vanwege het Indisch Genootschap een nieuw Leesgezelschap op te richten,

waardoor er kans bestond een aantal geschriften, na rondlezing, tegen verminderden prijs voor de bibliotheek te verwerven, schipbreuk hebben geleden.

Evenals in vorige jaren volgt ook thans hier eene lijst van de geschenken en aankoopen.

I. Aanwinsten door geschenken.

Het Ministerie van Koloniën

verrijkte de bibliotheek met de volgende werken:

Almanak (Regeerings-) voor Nederlandsch-Indië voor het jaar 1881. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8o.

Almanak atawa rinting andau, bulan akan njelo 1881. Hambagan hong Bandjermasin. 1880. 8o.

Almanak (Javaansche) voor 1881. (Acht en twintigste jaargang). Samarang, G. C. T. van Dorp & Co. 1880. 8o. Met portret en platen.

Almanak Orang meschi pada tahun 1881. Penara A. de Lange di Tanawangko. 1881. 8o.

Almenak bahasa Melajoe. Maleische almanak. 1881. (Vijfde jaargang.) Onder redactie van F. L. Winter. Djocjakarta, H. Buning. 1880. 8o. Met portret van H. M. de Koningin.

Berg (J. Z. van den), Boekoe parintah njang bergoena kapada segala orang njang ada di bawah parintahnja Kompeni Ollanda. Soerabaya, Gebr. Gimberg & Co. 1880. 8o.

Boekoe obat dan katoeronggo koeda. Djocdja, H. Buning. 1879. 8o.

Boekoe pasatohan. Batavia, 1881. 4o.

Bragolâ moerti. Jogjakarta, A. Buning. 1880. 8o.

Bunjan (John), Palisang oloh Kristen manintu lewu sorga, tumon djetä injarita. Bandjermassin, Hambagan awi Rijnsch Zending-Genootschap. 1879. 4o. Met gekleurde platen.

Chijs (Mr. J. A. van der), Geschiedenis van de Soendalanden. In het Soendaasch vertaald door Raden Karta Winata. Met platen. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8o.

Cohen Stuart (A. B.), Nota over „Adelijke titels". Batavia, Landsdrukkerij, 1880. folio.

Cordes (J. W. H.), De djatibosschen op Java, hunne natuur, verspreiding, geschiedenis en exploitatie. Batavia, Ogilvie & Co 1881. 8o.

Elst (A. van der), Beknopte handleiding der physiologie ten

gebruike bij het onderwijs aan de school voor inlandsche geneeskundigen op verzoek van den Chef van den geneeskundigen dienst samengesteld. Eerste deel. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 4o.

Gelder (W. van), Boekoe batjaän salawe toeladan pikeun moerid-moerid pangkat panghandapna di sĕkola Soenda. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8o.

Gelder (W. van), Java en zijne bewoners ten dienste van inlandsche hoofden, onderwijzers, kweekelingen en de verst gevorderde leerlingen van Gouvernements-Inlandsche scholen. Uit het Nederlandsch in het Soendaasch overgebracht door Raden Karta Winata. Batavia, Landsdrukkerij. 1880/81. Dl. I—IV. 8o.

Gent-Dentelle (E. van), Boekoe obat-obat voor orang toewa dan anak-anak. Vierde druk. Djocdja, H. Buning. 1880. 8o.

Gerth van Wijk (D.), Pada menjatakan oekoeran dan timbangan persapoeloehan. Betawi, pada pertjitakan Goebernemen. 1878. 8o.

Geschiedenis van Radja Sech Maradam. Macassar, W. Eekhout. 1881. 8o.

Habbema (J.), Boenga rampai ia-itoe berbagai-bajai tjeritera. Uitgegeven voor rekening van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië. Batawi, Ogilvie & Co. 1880. 8o.

Harmsen (L. K.), Vertaling van Ilmoe boemi. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8o.

Hikajat Robinson Crusoë, terkarang pada bahasa Melajoe dengan mengikoet karangan bahasa Wolanda oleh A. F. von de Wall. Tertjitjak di negeri den Haag pada pertjitakan Goewernemen. 1878. 8o.

C. van Hoefen, Soerat krookjes akan anak olo idjä haroe taoe mambasa isoet. Injalinan bara basa balanda akan basan olo Ngadjoe. Bandjermasin, Rijnsch Zending Genootschap. 1880. 8o.

Hooykaas (J. C.), Repertorium op de koloniale litteratuur of systematische inhoudsopgaaf van hetgeen voorkomt over de koloniën (beoosten de Kaap) in mengelwerken en tijdschriften, van 1595 tot 1865 uitgegeven in Nederland en zijne overzeesche bezittingen. Ter perse bezorgd door Dr. W. N. du Rieu. IVe stuk (IIe dl. IIe helft). Amsterdam, P. N. van Kampen & Zoon. 1880. 8o.

Ilmoe perhitoengan, terkarang pada bahasa Wolanda oleh Swartwolt, dan diobah oleh J. Schmal, dan dikarangkan pada bahasa Melajoe oleh A. F. von de Wall. Uitgegeven door het

Gouvernement van Nederlandsch-Indië. Betawi, Ogilvie & Co. 1879. 8o.

Kaart (Topographische) van de residentie Rembang in 4 bladen 1881. folio.

Kiai Sastronegoro, Aardrijkskunde van den Oost-Indischen Archipel in het Madureesch. Batavia, Landsdrukkerij. 1878. 8o.

Kiçah pelajaran saorang prampoean koeliling boemi, terkarang deri bahasa Walanda oleh A. F. von de Wall. (Reisverhaal van eene vrouw, uit het hollandsch in het maleisch vertaald door A. F. von de Wall. Batavia, G. Kolff en Co. 1298 (Arab. jaartelling.) 8o.

Kitab koempoelan bitjara dalam bahasa Malajoe dan Wolanda goena anak-anak di Macassar. Pada adjar dari sendiri dengan gampang dan lakas tahoe bitjara Wolanda. Macassar, W. Eekhout. 1880. 4o.

Kookboek (Maleisch). Derde druk. Djokdjakarta, H. Buning. 1879. 8o.

Lajang watjan. I. II. (Leesboek, samengesteld door L. Ch. Berres.) Batavia, Ogilvie & Co. 1879. 8o.

Leesboek (Maleisch) voor Inlanders, door A. F. von de Wall. Eerste stuk: Hikajat Bachtijar, naar een maleisch handschrift bewerkt en uitgegeven door A. F. von de Wall. Batavia, G. Kolff & Co. 1880. 8o. — Tweede stuk: Hikajat Masjhoedoe'lhakkoe dichtisarken. Verkorte geschiedenis van Masjhoedoe'lhakkoe. Naar een paar maleische handschriften bewerkt en uitgegeven door A. F. von de Wall. Batavia, G. Kolff & Co. 1880. 8o.

Martin (A.) und A. Wichmann, Sammlungen des Geologischen Reichmuseums in Leiden. I. Beiträge zur Geologie Ost-Asiens und Australiens. Mit Unterstutzung des Niederländischen Ministeriums der Colonien herausgegeben. 1e Heft: Martin, Sedimente Timors. Leiden, E. J. Brill. 1881. 8o.

Matthes (Dr. A. F.), Aardrijkskunde van Neêrlandsch Oost-Indië, in het Boegineesch bewerkt. Makassar, B. Ch. Brugman. 1880. 8o.

Martens (J. L.), Concordantie op den Koraün, naar de vertaling van L. J. A. Tollens. Batavia, W. Bruining & Co. 1881. 4o.

Mitra noe tani (De vriend van den Javaanschen landman) samengesteld door K. F. Holle, vertaald uit het Nederlandsch in het Soendaneesch door Raden Karta Winata. Zevende deel Batavia, Landsdrukkerij 1879 8o

Naamlijst der Europeesche inwoners van N.-Indië en opgt omtrent hun burgerlijken stand. 1881. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°.

Naam en ranglijst der officieren bij de land- en zeemagt in Nederlandsch-Indië. 1881. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°.

Notulen der Vergadering ter bespreking van de koffiebladziekte, gehouden te Samarang op Dinsdag 3 Augustus 1880. Samarang, Grivel & C°. (1880.) 8°.

Orders voor de militaire administratie van het Nederlandsch Oost-Indisch leger, 1870—1879. Bijgewerkt door C. H. W. Boers. Batavia, Ogilvie & C°. 1880. 8°.

Oudemans (J. A. C.), Ilmoe alam of wereldbeschrijving voor de inlandsche scholen. 3e stukje. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8°.

Oudemans (J. A. C.), Ilmoe alam terkarang pada bahasa Wolanda dan dikarangken pada bahasa Melajoe oleh A. F. v. de Wall. Betawi, pada pertjitakan Goewernemen. 1880. 8°.

Pandji Woeloeng. Uit het Soendaasch in het Javaansch bewerkt door Pangeran Adipati Ario Mangkoe Negoro met verklaring der daarin voorkomende Kawiwoorden. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 8°.

Reglement (Politie-). Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°.

Rekenboek (Madureesch) over heele en gebrokene getallen vertaald uit het Javaansch in het Madureesch door Raden Ary Djojo Koesoemo. Batavia, Landsdrukkerij. 1878. 8°.

Rekenboek voor de scholen op Zuid-Celebes. Geheele getallen Toepassing met benoemde getallen. 1. A. 1. B. Tiendeelige breuken. Maat-, gewicht- en muntstelsel. 2. A. 2. B. Makassar. J. van den Dungen Bille, B. Ch. Brugman. 1879/80. 8°.

Roepa-roepa peladjaran pada memboekaken akal anak-anak (2e druk). Betawi, pertjitakan Goewernemen. 1881. 8°.

Sair tjeritera segala Ambtenaar jang beroleh pangkat dari kandjêng Goebernemen ataoe jang di brentihken pangkatnja, terkarang oleh Baginda Maradjalan. Tertjitak ka-doea kalinja. Betawi, H. M. van Dorp & Co. 1881. 8°.

Sekarkawie. (Javaansch). Tweede druk. Batavia, Landsdrukkerij 1879. 8°. obl.

Serat garios lelampahan nipoen praboe oema jansal. 2e deel. Batavia, 1880. 8°.

Sĕrat katoeronggâ kapal. 2e druk. Djogjakarta, A. Buning 1879. 8°.

Sĕrat lelampahan nipoen Robinson Crusoë. Batavia, 1881. 8°.

Sĕrat Nâlå wåså. Nålå satyå. Opgesteld door Radèn Pandji Soerjå Widjåjå. Batavia, Ogilvie & Co. 1880. 8°.

Soerat njanit pakaini ngoerok ia masa soerat. Bandjermasin, Rijnsch Zendelinggenootschap. 1880. 8°.

Sĕrat tjarijos sipoen pĕrang ing nĕgari Nederlan, kålå ing tahoen 1815. Jogjakarta, A. Buning. 1879. 8°.

Sĕrat Pragiwå. In Javaansche poëzie overgezet door Radèn Mas Såsrå di Wirjå. Jogjakarta, A. Buning. 1880. 8°.

Sĕrat wangsallan pasindèn Bådajå toewin Srimpi ing Soeråkartå. Samarang, A. Bisschop. 1880. 8°.

Spel- en leesboekje (Maleisch) met Arabisch karakter. Derde druk. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8°.

Staatsblad van Nederlandsch-Indië. 1879, 1880, 1881, nos. 1—180. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°.

Statistiek van de regtsbedeeling in Nederlandsch-Indië over 1875 en 1876. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 4°. Met Verslag ten geleide van de Statistiek van de regtsbedeeling in Nederlandsch-Indië over 1875 en 1876. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 4°.

Surat hurup hapa madjar anak olo mambasa. Ilambagan hangkadjahawen tingkat. Bandjermasin, Rijnsch Zendelinggenootschap. 1880. 8°.

Tjarios lelampahan nipoen Sindbad. (Verhaal van de lotgevallen van Sindbad, vertaald uit het maleisch met hollandsche karakters in het Javaansch met Javaansche karakters door Mas Prawirå Addjåjå.) Batavia, Ogilvie & Co. 1881. 8°.

Tjarios kalihwelas, tinedak sangking doewa belas tjarita dening mas Ngabei krâmå Prawirå ing negari Madijoen. (Twaalf verhalen, vertaling van twaalf maleische verhalen door Mas Ngabei Krâmå Prawirå te Madioen. Batavia, Ogilvie & Co. 1881. 8°.

Tjarita betjik. Batavia, 1880. 8°.

Tjaritané Soeltan Ibrahim, Ratoe ing negara Ngérak. (Verhaal van Sultan Ibrahim, vorst van het rijk Erak, in het Javaansch vertaald door F. L. Winter). Samarang, A. Bisschoff. 1881. 8°.

Toorn (J. L. van der), Kitab pembatjaän dari hal perbilangan ilmoe alam. Uitgegeven door het Gouvernement van Nederlandsch-Indië. Betawi, Ogilvie & Co. 1882. 8°.

Toorn (J. L. van der) dan L. K. Harmsen, Pada menjataken beberapa peladjaran ilmoe saraf, jang akan dioesahakan oleh

anak anak di tempat beladjar dan di roemahnja. Betawi, Ogilvie.. 1880. 8°.

Trouerbach (W. G.), Lotgevallen van twee vrienden I Mandja en I Djoema. Macassar, W. Eekhout. 1880. 8°.

Verbeek (R. D.), De zilver- en goudmijnen van Salida op Sumatra's Westkust. Batavia, Ernst & Co. 1880. 8°.

Verslag omtrent den Gouvernements post- en telegraafdienst in Nederlandsch-Indië over het jaar 1879. Batavia, G. Kolff & Co. 1881. 8°.

Verslag (Algemeen) van den staat van het middelbaar en lager onderwijs voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden in Nederlandsch-Indië over 1878 en 1879. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8°.

Verslag der Commissie tot het afnemen in 1880 van het eindexamen der hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus in Ned. Indië. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°.

Verslag van den President der Javasche bank en van den Raad van Commissarissen, uitgebracht in de Algemeene Vergadering van stemgerechtigde deelhebbers, op 25 Mei 1881. 53e boekjaar. 1880/81. Batavia, Ernst & Co. 1881. 8°.

Vrendenberg (H.), Iets over waterwegen en waterleidingen op Java. Soerabaia, Naamlooze Vennootschap Soerabaiasch Handelsblad. 1880. 8°.

Wall (A. F. von de), Maleisch-Nederlandsch Woordenboek op last van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië samengesteld, en, met weglating van al het overtollige, uitgegeven door H. N. van der Tuuk. Batavia, Lansdrukkerij. 1880/81. 8°. Deel II. Vel 32—37 met titel en omslag. III. vel 1—4.

Wall (A. F. von de), Kesah pelajaran seorang perampoewan mengoelilingi boemi, terkarang dari pada bahasa Wolanda. Betawi, H. M. van Dorp & Co. 1878. 8°.

Woewoelang olah-olah. (Kookboek). Uit het Holl. vertaald door F. L. Winter. 2e druk. Djodjokarta, A. Buning. 1879. 8°.

Verder ontving de bibliotheek van de volgende collegiën, geleerde genootschappen en wetenschappelijke instellingen, waarmede het Genootschap in betrekking staat:

Gemeentebestuur van 's Gravenhage.

Verslag van den toestand der gemeente 's Gravenhage over het jaar 1880. 's Gravenhage, Gebr. Giunta d'Albani. 1881. 8°

Directie der Koninklijke Bibliotheek.

Verslag van de aanwinsten der Koninklijke Bibliotheek gedurende het jaar 1880. 's Gravenhage, Landsdrukkerij. 1881. 8o.

Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië, te 's Gravenhage.

Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië. Vierde volgreeks. IV. 4. V. 1—3. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1881. 8o.

Bock (Carl), Reis in Oost- en Zuid-Borneo van Koetei naar Banjermassin, ondernomen op last der Indische Regeering in 1879 en 1880. Met historische inleiding over Koetei en de betrekkingen van dit leenrijk tot de Regeering van Nederlandsch-Indië. Door P. J. B. C. Robidé van der Aa. Met Atlas van 30 ethnografische platen in kleurendruk en schetskaart. Eerste gedeelte. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1881. 4o.

Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap te 's Gravenhage.

Verslag der bijeenkomsten. 1880—81, IIe—VIIe Verslag 1881—82. Ie—IIIe Verslag. 's Gravenhage, C. van Doorn & Zn. 1881—82. 8o.

Nederlandsche Vereeniging tot het verleenen van hulp aan zieke en gewonde krijgslieden in tijd van oorlog, te 's Gravenhage.

Handelingen. VII. 's Gravenhage, 1881. 8o.

Vereeniging tot daarstelling van eene algemeene openbare bibliotheek te Rotterdam.

Verslag (Twee-en-twintigste jaarlijksche) door de Hoofd-commissie aan de leden van de Vereeniging tot daarstelling van eene algemeene openbare bibliotheek en van een daaraan verbonden Leeskabinet te Rotterdam, medegedeeld in de Algemeene Vergadering van 1 Februari 1881. Rotterdam, M. Wijt en Zonen. 1881. 8o.

Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden.

Lijst (Alphabetische) van Leden Leiden, E. J. Brill 1881. 8o.
Catalogus der bibliotheek van de Maatschappij der Neder-

landsche Letterkunde te Leiden. Derde gedeelte. Nederlandsch tooneel. Leiden, E. J. Brill. 1877. 8°.

Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, over het jaar 1880 en 1881. Leiden, E. J. Brill. 1880—'81. 8°.

Levensberichten der afgestorven medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Bijlage tot de Handelingen van 1880 en 1881. Leiden, E. J. Brill. 1880—'81. 8°.

Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid te Haarlem.

Tijdschrift uitgegeven door de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid. 4e reeks, deel V. (Van de geheele reeks deel XLIV, 1881.) Haarlem, 1881. 8°.

Punten van beschrijving voor de 104e algemeene vergadering en het Congres der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid op Dinsdag 12 Juli en volgende dagen te Haarlem. Haarlem, 1881. 8°.

Directie der Nederlandsch-Indische Handelsbank te Amsterdam.

Nederlandsch-Indische Handelsbank, boekjaar 1880. Verslag van den Raad van Commissarissen aan de Algemeene Vergadering van Aandeelhouders op 1 Juni 1881. Amsterdam, C. A. Spin en Zn. 1881. 4°.

Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam.

Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam, onder redactie van Prof. C. M. Kan en N. W. Posthumus. Deel V, nos. 1—6; VI, no. 1. Amsterdam, C. L. Brinkman. Utrecht, J. L. Beijers. 1880—81. 4°.

Bijbladen van het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam, onder redactie van Prof. C. M. Kan en N. W. Posthumus. N°. 7—9. Amsterdam, C. L. Brinkman. Utrecht. J. L. Beijers. 1881. 4°.

Musschenbroek (mr. S. C. J. W. van), Het vaarwater van de schipbreukelingen van het stoomschip Koning der Nederlanden. Amsterdam, 1881. 8°.

Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht.

Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap,

gevestigd te Utrecht. IV. Utrecht, Kemink en Zn. 1881. 8o.

Werken van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. Nieuwe serie, nº. 30: De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland onder het Henegouwsche Huis uitgegeven door Dr. H. G. Hamaker Tweede deel. Utrecht, 1880. 8o. — Nº. 32: Journaal van Constantyn Huygens, den zoon, gedurende de veldtochten der jaren 1673, 1675, 1676, 1677 en 1678. (Handschrift der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam). Utrecht, Kemink en Zn. 1881. 8º.

Twentsche Vereeniging tot bevordering van nijverheid en handel te Enschedé.

Maandblad. 1880, nos. 10—12; 1881, nos. 1—10. Enschedé, 1880—81. 8o.

Directie der Javasche Bank te Batavia.

Verslag van den President der Javasche Bank en van den Raad van Commissarissen, uitgebracht in de Algemeene Vergadering van stemgerechtigde deelhebbers op 25 Mei 1881. 53e boekjaar. 1880—1881. Batavia, Ernst en Co. 1881. 8o.

Directie van de Bataviasche Spaarbank.

Verslag van de Bataviasche Spaarbank over 1880. Batavia, H. M. van Dorp & Co. 1881. 8o.

Directie van het Bataviaasch Prauwenveer te Batavia.

Verslag van het Bataviaasch Prauwenveer over 1880. Batavia, G Kolff en Co. 1881. 4o.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia.

Notulen van de Algemeene en Bestuursvergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Deel XVIII, 1—4. XIX, 1, 2. Batavia, 1880—81. 8o.

Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Deel XXVI, afl. 2—6; XXVII, afl 1, 2. Batavia, 1880—81. 8o.

Verhandelingen. Deel XLI, 2e stuk; XLII, 1e stuk. Batavia, 1880—81. 4o.

Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Ned. Indië, te Batavia.

Tijdschrift (Natuurkundig) voor Nederlandsch-Indië, uitgegeven door de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indië. Deel XL. Achtste Serie, deel 1. Batavia en 's Gravenhage, Ernst en Co. Mart. Nijhoff. 1881. 8°.

Vereeniging ter bevordering van geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië te Batavia.

Tijdschrift (Geneeskundig) voor Nederlandsch-Indië uitgegeven door de Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië. Deel XX, afl. 5, 6. XXI, afl. 2—6. Batavia, Lange en Co., Ernst en Co. 1880—81. 8°.

Verein für Erdkunde zu Halle a/s.

Mittheilungen des Vereins für Erdkunde zu Halle a/s. 1881. Halle. 1881. 8°.

Frankfurter Verein für Geographie und Statistik, Frankfurt a/M.

Jahresbericht der Frankfurter Vereins für Geographie und Statistik. Frankfurt a/M. 37er—45er Jahrg. 1872—1880. Frankfurt a/M., Mahlan & Waldschmidt. 1873—1880. 4 dln. 8°.

Van de Redactiën, Uitgevers en Schrijvers ontving men voorts:

Handelsblad (Bataviaasch). Maileditie. 1879, nos. 49—53; 1880, nos. 60—67, 1881, nos. 1—44, 46—55, 57—63. Batavia, Ogilvie en Co. 1880—81. kl. folio.

Locomotief (De). Nieuws-, handels- en advertentieblad. 1880 nos. 275—308; 1881 nos. 1—212, 215—221, 223—300, 303—307. Samarang, de Groot, Kolff en Co. 1881. folio.

Bibliographie (Nederlandsche). Lijst van nieuw verschenen boeken, kaarten, enz. 1880, no. 13; 1881, no. 1—12. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1880—81. 8°.

Adversaria (Bibliographische). Deel IV, n°. 7 en 8. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff 1880. 8°.

Berckel (G. J. A. van), Bijdrage tot de geschiedenis van het Europeesch opperbestuur over Nederlandsch-Indië, 1780—1806. Academisch proefschrift. Leiden, 1880. 8°.

Dudok de Wit (L. C.), Herinneringen, ontleend aan reizen te water, te voet, te paard en per spoor. Niet in den handel. Amsterdam, 1881. 4°.

Groot (Corn. de), Recensie van het „Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, 9e jaarg. I. Overdruk uit „de Ind. Gids”, Januari 1881. 8o.

———, Recensie van het „Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië. 9e jaarg. II. Overdruk uit „de Ind. Gids”, Oct. 1881. 8o.

Harkema (G.), Staat der verkoopen van tabak, herkomstig uit Nederlandsch Oost-Indië gedurende 1881. Folio 1 blad.

Harkema (G.), Het tabaksjaar 1881. Amsterdam, Gebr. van Es. 1881. 4o.

Lenting (L. Ed.), Levensbericht van Jhr. mr. Willem Theodoor Gevers Deynoot. Overgedrukt uit de Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1879—1880. Leiden, E. J. Brill. 1880. 8o.

Oudemans (J. A. C.), Mededeeling betreffende de sterrebeelden, wier hoogte boven den horizon, op een bepaald oogenblik van den nacht, door de Javanen ten behoeve van den landbouw geraadpleegd wordt. Overgedrukt uit de Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afd. Natuurkunde. 2de Reeks, Deel XVI. Amsterdam, Joh. Müller. 1881. 8o.

Pollen (F.), Bedenkingen tegen het adres van het Bestuur der Nederlandsche Dierkundige Vereeniging. 1881. 8o.

Quarles van Ufford (Jhr. mr. J. K. W.), Een beroep op de Nederlandsche Maecenaten. 's Gravenhage, M. Nijhoff. 1881. 8o.

Eindelijk verkreeg de bibliotheek ten geschenke:

Van den heer P. J. B. C. Robidé van der Aa, te 's Hage:

Wagner (Dr. H.), Ueber Gründung Deutscher Colonien. Heidelberg, C. Winter. 1881. 8o.

Van den heer Walland, te Meerssen:

Milburn (W.), Oriental commerce, containing a geographical description of the principal places in the East Indies, China and Japan, with their produce, manufactures and trade. London, Black, Parry & Co. 1813. 2 dln. m. krtn. 4o.

II. Aanwinsten door aankoop.

Annales de l'extrême Orient. Revue illustrée asiatique et océanienne mensuelle, sous la direction de M. le Comte Meyners d'Estrey. Juil. 1879—Juin 1880. Paris, 1879—80. 8o.

Aangelegenheden (Koloniale). Wetsontwerpen en andere stukken van de Leden der Staten-Generaal. In portefeuille. Folio.

Assen (A. van), Geen zelfregeering in Indië! Amsterdam, J. H. de Bussy. 1879. 8o.

Ausland (das). Ueberschau der neuesten Forschungen auf dem Gebiete der Natur-, Erd- und Völkerkunde. 1880. no 52. Stuttgart, J. G. Cotta. 1880. 4o.

Baumgarten (W. J.), Der Orient. Een spaziergang durch die Muhamedanische und die Indische welt. Ethnographische Character-Bilder, Sitter-Scenen, Jagdsport. Nach den neuesten und besten Qellen bearbeitet. Stuttgart, Rieger 1882. 8o.

Belangen (Nederlandsche en Indische) op militair en financieel gebied. 's Gravenhage, H. L. Smits. 1879. 8o.

Benoeming (De) van een civiel Gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg. 1881. 8o.

Bergsma (Mr. W. B.), De conversie van communaal in erfelijk individueel bezit op Midden-Java, getoetst aan het Inlandsch grondrecht. Leiden, S. C. van Doesburgh. 1881. 8o.

Bloemen Waanders (F. G. van), Moet Nederlandsch-Indië conservatief of liberaal geregeerd worden? VI. De Javaansche maatschappij. 's Gravenhage, H. C. Susan CHzoon. 1879. 8o.

————, Nederland's koloniale markt. 's Gravenhage, H. C. Susan CHzn. 1881. 8o.

Blommen (van) (F. G. van Bloemen Waanders), Indische schetsen. No. III. Een Slametan, no. IV. Bandjirs. 's Gravenhage, H. C. Susan CHzoon. 1880. 8o.

Borel (G. F. W.), Drogredenen zijn geen waarheid. Naar aanleiding van het werk van den Luitenant-Generaal van Swieten over onze vestiging in Atjeh. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg. 1880. 8o.

Britsch Indië. Geschriften van Adderley, Maine, tijdschriftartikelen. enz. 8 dln. 8o.

Bijblad op het Staatsblad van Nederlandsch-Indië. Onder redactie van J. Evers en P. van der Weide. Deel XVIII, afl. 2, 3. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff 1880. 8o.

Chumaceiro Az. (A. M.), Een wanklank uit Curaçao. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. 1879. 8o.

Chumaceiro Az. (A. M.), De natuurlijke hulpbronnen van de kolonie Curaçao. Kritiek en antikritiek. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. 1880. 8o.

Codes (The Indian) with index by S. G. Grady. London, 1871. 8o.

Coolsma (S.), West-Java. Het land, de bewoners en de arbeid der Nederlandsche Zendingsvereeniging. Met een kaart. Rotterdam, J. H. Dunk. 1881. 8o.

Cordes (J: W. H.), De djati-bosschen op Java, hunne natuur, verspreiding, geschiedenis en exploitatie. Batavia, Ogilvie en Co. 1880. 8o.

Cox (George W.), History of the Establishment of British Rule in India. London, Longmans and Co. 1881. 8o.

Cremer (J. T.), De toekomst van Deli. Eenige opmerkingen. Leiden, 1881. 8o.

Cunningham (H. S.), British India and its rulers. London, W. H. Allen and Co. 1881. 8o.

Deventer (M. L. van), De kwijning van den Nederlandschen handel. Eene kritische beschouwing. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1879. 8o.

Economist (De), Tijdschrift voor alle standen ter bevordering van welvaart door verspreiding van eenvoudige beginselen van staathuishoudkunde. 1880. 's Gravenhage, H. L. Smits. 1880. 8o.

Feenstra (Y.), De beschouwingen over de ontwikkeling van handel, cultuur en nijverheid onzer Oost-Indische buiten-bezittingen en in het bijzonder over de Molukken. Amsterdam, Joh G. Stemler Czn. 1880. 8o.

Gids (De). November 1879. Amsterdam, P. N. van Kampen en Zoon. 1879. 8o.

Gids (De Indische). Staat- en letterkundig maandschrift. Directeur: C. E. van Kesteren met veler medewerking. Redacteur van de rubriek Koloniale Litteratuur: Dr. Th. C. L. Wijnmalen. 1879. afl. Nov.; 1880. Amsterdam, J. H. de Bussy. 1879/80. 8o.

Hovy (A. J.), Indische Comptabiliteitswet. Vaste bijdrage. Amsterdam, L. D. Petit. 1879. 8o.

Iets over de tegenwoordige afhankelijkheid van de Nederlandsch-Indische regterlijke ambtenaren. (Gedrukt voor rekening van den Schrijver). Amsterdam, J. H. de Bussy. 1880. 8o.

Jennings (S.), My visit to the goldfields in the South-east wynaad. London, Chapman and Hall. 1881. 8o.

Justification (A) of the Directors of the Netherl. East-India Company, touching the affair of Bantam a. o. controversies at Macassar. Hierbij: An impartial vindication of the English East-India Company. London, 1688. 8o.

Kappler (A.), Holländisch Guiana. Erlebnisse und Erfahrungen während eines 43 jahrigen Aufenthalts in der Kolonie Surinam. Mit einen Karte der Kolonie und einem Holzschnitt. Stuttgart, W. Kohlhammer. 1881. 8°.

Lans (P. C.), Causeriën over urgente onderwerpen op koloniaal gebied ter overweging en betrachting het Nederlandsche volk, zijne vertegenwoordiging en zijne Regeering aangeboden. I. 's Gravenhage, 1881. 8°.

Lahure (Le Général Baron), Les Indes Orientales Néerlandaises. L'ile des Célébes. Souvenirs. Bruxelles, C. Muquardt. 1881. 8°.

Loehnis (H.), Die Europaischen Koloniën. Beitrage zur kritik der deutschen Kolonialprojekte. Mit zwei Karten. Bonn, E. Strauss. 1880. 8°.

Loopbaan (De militaire) van den Luitenant-Generaal Jan van Swieten, door een gepensioneerd officier van het O. I. leger. Opgedragen aan het Nederlandsche volk. Breda, Broese en Comp. 1881. 8°.

Ludovici (Leopold), Lapidarium Zeylanicum. Being a collection of monumental inscriptions of the Dutch Churches and Churchyards of Ceylon. Colombo, J. Maitland en Co. 1877. 4°.

Malcolm (John), A memoir of central India, including Malwa and adjoining provinces with the history and copious illustrations, of the past and present condition of that country. Calcutta, London, 1880. 2 dln. 8°.

Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap. Bijdragen tot de kennis der zending en der taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië. Uitgegeven door Bestuurders van voornoemd Genootschap. Deel XXIII, no. 1 en XXIV. Rotterdam, 1879. 8°.

Melantjong. Atjeh à vol d'oiseau. Leiden, A. W. Sijthoff. 1881. 8°.

Nicholls (H. A. Alford), On the cultivation of Liberian coffee in the West-Indies. London, S. W. Silver and Co. 1881. 8°.

Niclou, Open brieven aan den heer G. F. W. Borel, naar aanleiding van zijn boek: Onze vestiging in Atjeh. (Overgedrukt uit de Locomotief). Samarang, de Groot, Kolff & C°. 1879. 8°.

Philippson (F. C.), Ueber Colonisation. Berlin, Simion. 1880. 8°.

Pina (Le Cte A. de), Deux ans dans le pays des Epices. (Iles de la Sonde) Paris, A. Quantin. 1880. 8°.

Pincoffs (Mr. A. L.), Open brief aan de Aandeelhouders der Ned. Ind. Gasmaatschappij. New-York, 1879. 8o.

Reglement (Regeerings) van Nederlandsch-Indië. Stukken voor de Leden der Staten-Generaal gedrukt, betreffende het R. R., het Reglement op de drukwerken, de Comptabiliteitswet, enz. In portefeuille. folio.

Regt (Het) in Ned.-Indië. Deel I—XXIX met register op Bat. 1849—1877. Dl. I—XVIII. 30 dln. 8o.

Scherzer (Dr. Karl von), Die deutsche Arbeit in fremden Erdtheilen. Vortrag gehalten am 24 März 1879 in der Gemeinnutzigen Gesellschaft zu Leipzig. Leipzig, Rossberg. 1880. 8o.

Swieten (De Luitenant-Generaal J. van) contra den Luitenant-Generaal G. M. Verspijck. Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zn. 1880. 8o.

Temple (R.), India in 1880. London, 1880. 8o.

Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, van Dr. W. R. Baron van Hoëvell. Nieuwe Serie, Mei 1879, 1880 en 1881. Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zn. 1879/81. 8o.

Tijdschrift (Indisch militair). 10e jaarg. 1879. Batavia, G. Kolff & Co. 1879. 8o.

Verspijck (G. M.), Generaal van Swieten en de waarheid. Met een kaart. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg. 1880. 8o.

Veth (P. J.), Java, geographisch, ethnologisch, historisch. afl. 41—45. Haarlem, de Erven Bohn. 1880—81. 8o.

Vliet (L. V. W. van), Internationaal regt. Zijn Neerland's regten in den Indischen Archipel gehandhaafd? Batavia, W. Bruining & Co. 1880. 8o.

Waal (E. de), Onze Indische financiën. Nieuwe reeks aanteekeningen. IV. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1880. 8o.

Werff (W. J. van der), Guinea. Eene bladzijde uit Nederlands maritime gedenkboeken. 's Gravenhage, Gebr. van Cleef. 1881. 8o.

West-Indië. Stukken voor de Leden der Staten-Generaal gedrukt betreffende het Regeeringsreglement, de emancipatie, het muntwezen enz. In portefeuille. folio.

Wetgeving (De Indo-Nederlandsche). Staatsbladen van Nederlandsch-Indië, bewerkt en met aanteekeningen voorzien door J. Boudewijnse en G. H. van Soest. Haarlem, H. M. van Dorp. Batavia, H. M. van Dorp en Co. 1880—81. Afl. 16, 17. 8o.

Wheeler (J. Talboys), Tales from Indian history; being the Annals of India retold in narratives. London, W. Thacker en Co. 1881. 8o.

Zöller (H.), Rund um die Erde. Niederländisch-Indien. Die Südzee. Australien. Hinter-Indien. Sitten und Culturschilderungen aus den hervorragendsten Colonialländern nach ihrem heutigen Standpunkt. Köln, M. du Montschauberg. 1881. 2 dln. 8o.

Den Haag,
Febr. 1882.

De Secretaris van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië,

DR. TH. CH. L. WIJNMALEN.

232ste BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 17 JUNI 1882.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), Kniphorst (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Quarles van Ufford, Weitzel, Lammers van Toorenburg, Bool, Niemann en Humme.

Met kennisgeving afwezig de heeren van Goltstein, van der Gon Netscher en Juynboll.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt vervolgens medegedeeld, met welke werken de bibliotheek, 't zij door aankoop 't zij door geschenken, weder is vermeerderd geworden, in verband waarmeê de ontvangst wordt bericht van een schrijven van den Minister van Marine van 15 Juni ll. Litt. A, nº. 44, ten geleide van het Jaarboek van de Koninklijke Nederlandsche zeemacht 1880/81, door de zorg van het Departement uitgegeven.

Tevens wordt door den Secretaris bericht, dat, naar aanleiding eener door hem ingediende klacht wegens verkeerde bezorging van voor het Instituut bestemde pakketten, door hem van den Directeur van het Postkantoor te dezer stede een schrijven is ontvangen, waarin eenige ophelderingen daaromtrent worden verstrekt en tevens de hoop wordt uitgedrukt, dat misvattingen, gelijk er hebben plaats gehad, voor het vervolg zullen worden vermeden.

Verder wordt de ontvangst gemeld van:

1º. eene missive van den heer Aristide Marre, te Parijs, houdende bericht van de aanneming zijner benoeming tot buitenlandsch lid van het Instituut.

2º. missives van de heeren Jhr. mr. T. van Asch van Wijck,

te Utrecht, L. Th. Blasius, te 's Gravenhage, Dr. J. G. H. Gunning en Dr. J. W. Hofmann, te Batavia, — allen kennis gevende van de aanvaarding van het lidmaatschap.

3o. eene missive van den heer H. Haga, te Batavia, waarbij hij tot zijn leedwezen te kennen geeft, verplicht te zijn, voor 't oogenblik althans, voor het hem aangeboden lidmaatschap te bedanken.

4o. eene missive van den Minister van Koloniën, van 5 Juni 1882, Lett. A3, no. 9, bevattende een antwoord op het schrijven dezerzijds van 24 Mei jl. no. 1754, waaruit blijkt, dat de daarin bedoelde reisrapporten, indertijd uitgebracht door den civielen gezaghebber van Nias, H. P. de Vos, bij het Departement van Koloniën niet bekend zijn, zullende echter de Indische Regeering verzocht worden te doen nagaan in hoever het wenschelijk zou kunnen zijn om voor het door het Instituut beoogde doel afschriften daarvan herwaarts te zenden.

5o. eene missive van den Minister van Koloniën, van 6 Juni 1882, Lett. A1. no. 33, waarin, naar aanleiding van het schrijven van het Instituutsbestuur van 24 Mei jl. no. 1753, wordt medegedeeld, dat, in verband met de indertijd (referte aan het dezerzijds schrijven van 9 December 1875, Lett. A1 no. 49) tegen den inhoud van de „Babad tanah Djawi” bij de Indische Regeering gerezen bedenkingen, eene beslissing omtrent het verzoek tot inteekening op den herdruk van genoemd werk moet worden aangehouden, totdat de Gouverneur-Generaal van Ned. Indië zijn gevoelen zal hebben kenbaar gemaakt omtrent het al of niet wenschelijke eener hernieuwde verspreiding van deze inlandsche kroniek onder de inlandsche bevolking van Ned.-Indië.

6o. een afschrift van het besluit van den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië, dd. 14 Maart 1882, no. 13, waarbij voor inwilliging niet vatbaar wordt geacht een door het Instituut gedaan verzoek, om aan die instelling wederom het voorrecht van vrijdom van briefport te verleenen, hetwelk, onder de werking der vroegere bepalingen op dien vrijdom toegekend, ingevolge art. 32 der in Stbl. 1881, no. 224 opgenomen algemeene bepalingen ter uitvoering van het daarbij bedoeld regle-

ment voor den postdienst in Nederlandsch-Indië, en art. 2, § I van het besluit van 4 November 1881, n°. 70 (Stbl. nr als voren) met 1 Januari 1882 is vervallen.

Al deze missives, sub 1°—6° vermeld, worden voor kennisgeving aangenomen.

Ter tafel wordt gebracht eene missive van Commissarissen te Batavia, gedagt. 6 Mei 1882, Lett. B/75, bevattende een antwoord op de brieven dezerzijds van December 1881, Jan. en Febr. 1882, nrs. 1704, 1707, 1742, benevens eenige inlichtingen omtrent de belangen van de Instituuts-bibliotheek, eene opgave van nieuwe leden, verbeteringen in de Indische ledenlijst, mededeeling van de afwijzende beschikking op het verzoekschrift om behoud van den vrijdom van briefport, en eindelijk eenige opmerkingen omtrent de toezending van opstellen voor de Bijdragen.

Na eenige gedachtenwisseling wordt de Secretaris gemachtigd:

1°. Commissarissen dank te zeggen, dat zij na de hun vanwege het Bestuur verstrekte inlichtingen niet verder hebben aangedrongen op hun verzoek om ontslag, terwijl hun bij vernieuwing de behartiging der belangen van het Instituut wordt aanbevolen;

2°. hun schrijven betreffende de bibliotheek van het Instituut voor zooveel zulks den Bibliothecaris in 't belang dier instelling noodig voorkomt, te beantwoorden;

3°. aanteekening te houden van de opgegeven veranderingen in de Indische ledenlijst; aan Commissarisen de noodige opgaven te verstrekken omtrent de alsnog verschuldigde contributiën, de namen der nieuwbenoemde leden en van hen die weder naar Indië zijn teruggekeerd;

4°. wat verder het denkbeeld van Commissarissen betreft om, nu er geen vrijdom van briefport voor het Instituut meer bestaat, de edita rechtstreeks per zeepost van Nederland uit aan de Indische leden te adresseeren, hun mede te deelen dat in het volgende jaar daarmede een proef zal genomen worden; en eindelijk;

5°. Commissarissen te kennen te geven, dat hun bezwaar om bijdragen voor het tijdschrift in te zenden op misverstand berust; wel worden, evenals dit bij de meeste zusterinstellingen

't geval is, de bijdragen die ongevraagd ter plaatsing worden aangeboden, vóór de opname eerst in handen gesteld van een paar leden om praeadvies, doch ten aanzien van stukken van Commissarissen zelven of door hen met gunstig praeadvies ingezonden, kan veilig van dien regel worden afgeweken.

Bij missive van den 24 Mei jl. wordt door den hoogleeraar A. C. Vreede te Leiden, vergunning gevraagd om ten behoeve van den nieuwen druk der Javaansche Grammatica van Roorda met daarachter gevoegd Leesboek een paar bladzijden te mogen overnemen uit de door het Instituut uitgegeven werken, en wel in 't bijzonder uit de Babad tanah Djawi, de Wajangverhalen van Palasara, Pandoe en Raden Pandji, en de Kantjil.

Zonder eenige beraadslaging wordt het gevraagde verlof verleend.

Bij monde van den Voorzitter wordt rapport uitgebracht omtrent het in de vorige Vergadering medegedeeld voorstel van den Directeur van 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden, mr. L. Serrurier, tot subsidiering van de voorgenomen uitgave der wajangfiguren.

Na langdurige beraadslaging wordt, overeenkomstig het advies der Commissie, besloten het gedaan verzoek in te willigen, met dien verstande dat voor gemeld doel wordt toegestaan eene subsidie van *f* 1500, verdeeld over de boekjaren 1882 en 1883, zullende over de eerste helft van die subsidie, ad *f* 750, kunnen worden beschikt in de laatste maanden van 1882, onder uitdrukkelijke voorwaarde echter, dat de eerste helft van de voorgenomen uitgave gereed zij tegen het tijdstip waarop het Internationaal Congres der Orientalisten te Leiden in 1883 geopend zal worden, terwijl het tweede gedeelte van het bedrag der subsidie niet zal worden uitgekeerd, tenzij gebleken is, dat enkele platen van de tweede helft van het werk gereed zijn en daardoor de uitgaaf van het geheel verzekerd kan worden geacht. Aan den Uitgever wordt voorts de verplichting opgelegd één exemplaar van het plaatwerk ter beschikking van het Instituut te stellen, terwijl eindelijk deze instelling niet gehouden is voor het vervolg de voorgenomen uitgave later nog eene nadere subsidie toe te kennen. Wat den tekst betreft, die bij het plaatwerk zal worden gevoegd, zoo noodig worden de kolommen der Bijdragen daarvoor beschikbaar gesteld.

Door de Commissie, bestaande uit de heeren Bool en Humme, wordt een schriftelijk rappport uitgebracht over het in hare handen gesteld opstel van wijlen den heer de Sturler, getiteld: „Herinneringen en wenken betreffende het belang en het beheer der Buitenbezittingen in den O. I. Archipel in het algemeen en van Palembang in het bijzonder.”

Het rapport des heeren Bool, waarmede het lid Humme zich vereenigd heeft, luidt in hoofdzaak als volgt:

„De ondergeteekende heeft met genoegen en belangstelling van dit manuscript kennis genomen. Het bevat een overzicht van onze eerste vestigingen in de Buitenbezittingen, ook wel de Maleische Staten genoemd, dat niet alleen de regeling vermeldt onzer vroegere kantoren of faktorijen, maar ook de betrekkingen leert kennen, die werden aangeknoopt en de wijze, waarop in het algemeen te werk werd gegaan om het doel dier vestigingen te bereiken. Dat doel was in hoofdzaak zeker geen ander dan om onzen handel te bevorderen en vreemden zooveel mogelijk uit te sluiten, maar ten bewijze dat ook een staatkundig belang werd beoogd, wordt terecht herinnerd aan het voorschrift, dat schier overal ten aanzien van het zenden van gezantschappen werd gegeven.

Nu moge het opstel in dit opzicht weinig nieuws bevatten, de mededeeling van een en ander is voor den Schrijver telkens de aanleiding om in beschouwingen te treden, die van een juist inzicht getuigen en wenken te geven, die inderdaad behartiging verdienen. Als altijd stemt ook zijn blik op die vestigingen tot bewondering der voorouders, die met zoo weinig hulpmiddelen zooveel wisten te doen. Waar dan ook hun stelsel door een man van ervaring wordt uiteengezet en het heden met het verleden wordt vergeleken, daar kan het niet missen of hier wordt gewezen op voorbeelden, die navolging verdienen en dus op misslagen, die vermeden moeten worden. Dergelijke wenken verdienen openbaar gemaakt te worden. Zij verdienen dit te eer, waar het niet te ontkennen valt dat de Buitenbezittingen, om welke redenen dan ook, niet zoodanig zijn beheerd als hare belangen verdienen en waar die meerdere behartiging ongetwijfeld het werk der naaste toekomst is te achten.

De geschiedenis van Palembang wordt uitvoerig en naar het voorkomt onpartijdig behandeld. Ofschoon niet alles kunnende beoordeelen, geloof ik toch dat de Schrijver ook hier veel waars zegt en zijne beschouwingen omtrent het gebeurde in deze land-

streek van groote waarde zijn voor ieder, die zich aan het verleden wil spiegelen.

Van zeer actueel belang zijn Schrijvers beschouwingen over het hooge gewicht dat er in gelegen is om vooral in de Buitenbezittingen het bestuur aan geschikte ambtenaren toe te vertrouwen. Dit wordt duidelijk aangetoond waar hij wijst op de treurige gevolgen, die eene verwaarloozing van dat belang in Palembang ten gevolge heeft gehad.

Ook de vraag, of en wanneer het civiel en militair gezag in één persoon vereenigd moet worden, vindt hare behandeling en wordt aan de ervaring getoetst, zonder echter licht te verspreiden over eene andere vraag, of namelijk de geschiedenis werkelijk leert dat op de Buitenbezittingen alle onlusten steeds onder civiele bestuurders zijn ontstaan.

De Schrijver verklaart zich tegen eene gestadige uitbreiding onzer macht op de Buitenbezittingen, doch erkent dat vijandelijke handelingen en schending van aangegane verplichtingen, alsook woelingen en rustverstoringen in aan ons gebied grenzende landschappen tot afwijkingen van dat beginsel kunnen noodzaken. Hij is tegen die uitbreiding omdat de bezwaren van bezetting en bescherming leiden tot groote geldelijke offers en tot eene versnippering onzer legermacht, welke, om die macht voltallig te houden, dwingt tot aanwerving van vreemden in grooter getale dan wenschelijk is en van lieden, wier ongunstig zedelijk gehalte in allerlei opzicht nadeelig werkt.

Om ons leger te versterken wenscht de Schrijver dat mildere begrippen mogen worden toegepast op overtredingen van militairen, waaraan de smet van eerloosheid niet kleeft. Hij gelooft dat dan velen, die nu voor geheel hun leven gestraft blijven, voor ons Indisch leger zullen behouden blijven.

Deze wensch van den Schrijver is te deelen, doch niet zijne verwachting van de gevolgen van den maatregel. Waar alleen gedoeld wordt op de sterkte van het leger, mag opgemerkt worden, dat het Indisch leger door de stoomgemeenschap over zee en den telegraaf wel een derde sterker is geworden. Waar ook op het gehalte gedoeld wordt, geloof ik dat andere middelen vereischt worden. Ik ben namelijk van oordeel dat dit gehalte eerst dan goed verbeterd zal worden als het Nederlandsch element in dat leger versterkt wordt, niet door het schuim, maar door een goed oppassend gedeelte der natie. Een middel daartoe, dat mij heeft toegelachen van het oogenblik dat ik het door

een ervaren hoofdofficier hoorde opperen en dat ik hier mededeel voor het geval dat men het als noot bij het opstel wilde voegen, zou het volgende zijn. Indien men namelijk aan onderofficieren en manschappen vergunde reeds na een diensttijd van zes jaren in Indië met de helft van het minimum gagement naar Nederland terug te keeren onder gehoudenheid om de overige zes jaren hier te lande te dienen zou men voormeld doel langzamerhand kunnen bereiken. Het Nederlandsche leger zal dan geleidelijk een beter bezoldigden soldatenstand krijgen, die een kern van reserve zal doen geboren worden voor moeielijke tijden in Indië en eene Indische brigade onnoodig zal maken. De Nederlandsche miliciens, die de zesjarige gegageerden met eenigen comfort zien leven, zullen lust krijgen om zich ook voor zes jaren aan den Indischen dienst te verbinden en zoo zullen beide legers elkaar op eene eigenaardige wijze aanvullen en van nut zijn. Voor jeugd en kracht, die het Indische uit het Nederlandsche zal trekken, zal het aan dit laatste ondervinding teruggeven. Beide legers zullen dan mettertijd als het ware vereenigd zijn; het gehalte van het Indische zal dan werkelijk verbeteren, want het voorrecht zou slechts aan oppassenden moeten verleend worden, en de klachten over gebrek aan vrijwilligers bij het Nederlandsche leger, die de denkbeelden van anti-dienstvervanging en algemeene dienstplicht hebben in het leven geroepen, zullen allengs verminderen om later geheel op te houden.

Het vorenstaande leert het opstel zeker voldoende kennen. De omstandigheid, dat het oorspronkelijk van 1862 dagteekent, deed mij vreezen dat het verouderd zou zijn. Dit is intusschen het geval niet. Wel zijn hier en daar in de Buitenbezittingen eenige toestanden gewijzigd, doch in het algemeen zijn de beschouwingen van den Schrijver nog van toepassing en van dien aard, dat zij verdienen gekend en behartigd te worden. Al is de stijl niet modern, het opstel is goed geschreven. Hier en daar heeft het een politiek karakter, doch slechts in zoo luttele mate dat het Instituut, dat het terrein der politiek liefst vermijdt, het veilig in zijne Bijdragen kan opnemen.

Het is mij niet bekend of en welk honorarium aan kopij voor die Bijdragen wordt toegekend, maar aannemende dat deze behoorlijk beloond wordt, ben ik van meening dat het opstel tegen dat honorarium en, zoo noodig, zelfs iets hooger kan worden overgenomen.

Na eenige beraadslaging wordt, overeenkomstig het advies der Commissie, besloten het toegezonden stuk over te nemen in de Bijdragen, met toekenning van het gewone honorarium.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van het Comité van Uitvoering der in 1883 te Amsterdam te houden Internationale Koloniale en Uitvoerhandel-tentoonstelling, van 23 Mei l.l., n°. 172, G, houdende het verzoek om den steun en de medewerking van het Instituut tot het welslagen dier grootsche onderneming.

Na eenige beraadslaging wordt besloten het schrijven van het Comité te beantwoorden met de betuiging der sympathie van het Instituut voor de ontworpen tentoonstelling; dat voorts het Bestuur zich voorshands bepaalt tot de mededeeling, dat het ter zijner tijd voor de tentoonstelling zal inzenden de volledige reeks der afzonderlijke werken van het Instituut, benevens de verschillende seriën van zijn tijdschrift, de Bijdragen; en dat, mocht het Instituut wellicht op nog andere wijze het beoogde doel kunnen bevorderen, het Bestuur zulks wel ter zijner tijd zal vernemen, hetzij rechtstreeks, hetzij door tusschenkomst van den Secretaris van het Instituut, tevens medelid van het Comité voor de koloniale tentoonstelling.

De Secretaris deelt nog mede dat bij hem is ingekomen:

1°. een schrijven van het lid A. W. R. K. Arendsen de Wolff, houdende bericht van zijn adres; en

2°. een schrijven van den heer W. C. Nieuwenhuijzen, kapitein van den generalen staf bij het Indische leger, met verlof, te Arnhem, houdende mededeeling dat de redactie van het Indisch militair tijdschrift is overgenomen door den heer L. W. J. J. Ramaer, kapitein der Infanterie te Batavia, aan wiens adres hij verzoekt de Bijdragen en werken van het Instituut te zenden.

Beide missives worden voor kennisgeving aangenomen.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

233STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 16 SEPTEMBER 1882.

Tegenwoordig de heeren van der Gon Netscher, Lammers van Toorenburg, Weitzel, Kniphorst, Juynboll, Niemann, Quarles van Ufford, Bool, Humme en Wijnmalen (Secretaris.)

Ingevolge art. 8 van het Huishoudelijk Reglement neemt de oudste in jaren der aanwezige leden van het Bestuur, de heer van der Gon Netscher, de voorzittersplaats in, en deelt mede, dat van de heeren Kern en van Goltstein, Voorzitter en Onder-Voorzitter, bericht is ontvangen. dat zij verhinderd zijn de Vergadering bij te wonen.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden vervolgens gelezen en goedgekeurd. waarna door den Secretaris-Bibliothecaris mededeeling wordt gedaan van de aanwinsten der Bibliotheek, hetzij door geschenken, hetzij door aankoop verkregen. Hierbij worden tevens voorgelezen missives van:

a. de Académie Royale des sciences de Lisbonne, ten geleide van een groot aantal laatste uitgaven dier Academie.

b. van den heer D. Wolterbeek Muller, kapitein-luitenant ter zee, te Voorburg, houdende aanbieding, namens den heer H. Ruleman Vogt, veldprediker te Atjih Oleleh, van een exemplaar van het Nieuwe Testament, door hem in Augustus 1863 gevonden en verkregen bij een Arabier in de nabijheid der Tewé-rivier op Borneo.

c. van den heer J. W. H. Adèr, laatst predikant te Batavia, thans met verlof te Utrecht, ten geleide van Ludovici's Lapidarium Zeylanicum, de Spraakkunst met Boekzaal van Werndley, enkele Maleische vertalingen van gedeelten van het O. en N Testament, benevens eenige andere geschriften van godsdienstigen aard.

d. van den heer H. J. Bool, te Leiden, ten geleide van een exemplaar zijner laatste uitgave van het Reg.-Reglement.

e. van den heer Corn^s^. de Groot, te 's Gravenhage, ten ge-

leide van de „Mémoire”, welke behoort bij de reeds vroeger aangeboden kaart van von Derfelden de Hinderstein.

Wordt besloten de in de missives sub *a—e* vermelde geschriften, onder dankbetuiging, te plaatsen in de bibliotheek.

Nog wordt de ontvangst bericht van:

1°. eene missive van de Societatea geografica Romana, te Bucuresci, houdende mededeeling van de samenstelling van het Bestuur, benevens het verslag van den Secretaris.

2°. eene missive van den Directeur van 's Rijks ethnographisch Museum te Leiden, houdende dankzegging voor de toezending van enkele uitgaven van het Instituut ten behoeve der bibliotheek van het Museum.

3°. eene missive van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam, waarbij voor de toezending van het laatst uitgegeven stuk der Bijdragen van het Instituut wordt dank gezegd.

4°. eene missive van het Smithsonian Institution, te Washington City, U. S. A., houdende dankbetuiging voor de toezending der laatste uitgaven van het Instituut.

5°. eene missive van de Redactie van het Zeitschrift für wissenschaftliche Geographie, waarbij wordt verzocht de voor haar bestemde geschriften niet meer naar Lahr, maar rechtstreeks naar Karlsruhe te zenden.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

6°. eene missive van den President der Société Académique Indo-Chinoise, markies de Croizier, te Parijs, waarbij een exemplaar wordt verzocht van het uitgegeven reisverhaal des heeren Carl Bock, ten einde daarvan eenig verslag te leveren.

De Secretaris bericht dat bereids aan dit verzoek is voldaan.

7°. eene missive van de Société de géographie te Parijs, waarbij eene opgave wordt gedaan van de in de bibliotheek dier Instelling ontbrekende uitgaven van het Instituut, met verzoek de leemten, zoo mogelijk, aan te vullen.

De Secretaris wordt gemachtigd voor zooveel doenlijk aan het verzoek te voldoen en tevens van de aangeboden gelegen-

heid gebruik te maken om ook onzerzijds aan het Genootschap eene opgave te verstrekken van de in de bibliotheek van het Instituut ontbrekende geschriften dier instelling.

8o. eene missive van het Verein für Erdkunde zu Leipzig, waarbij, onder toezending van een exemplaar van de »Mittheilungen des Vereins« voor 1881, het verzoek wordt gedaan tot ruiling van wederzijdsche uitgaven.

Na eenige beraadslaging dienovereenkomstig besloten.

9o. eene missive van den Directeur van 's Rijks ethnographisch Museum te Leiden, van 23 Juni jl. no. 130, houdende antwoord op het schrijven dezerzijds van 20 Juni te voren, no. 1756 betreffende de subsidie der wajang-uitgave, en luidende als volgt:

»Leiden, 23 Juni 1882.

In beantwoording van Uw hierneven vermeld schrijven, heb ik de eer Uw college mijnen hartelijken dank te betuigen voor de toezegging der zoo milde subsidie van de uitgave der wajang-voorstellingen, die het mij mogelijk maakt die uitgave bij gelegenheid van het Congres der Orientalisten voor de helft gereed te hebben. De mij in dat schrijven gestelde voorwaarden neem ik gaarne aan. Even gaarne zal ik eventueel gebruik maken van de mij aangeboden gelegenheid om den tekst dier uitgave in de Bijdragen te plaatsen.

Ik stel dit vernieuwd bewijs van belangstelling van het Instituut in het lot van het Rijks Ethnographisch Museum op hoogen prijs en het zal mij een spoorslag te meer zijn om dat Museum in de eerste plaats te doen bevorderlijk zijn aan de studie der ethnographie van Nederlandsch-Indië.

Ik zal mijne uiterste zorgen wijden aan de uitgave der wajangfiguren, opdat het Instituut de finantieëele opofferingen die het zich ten bate dier uitgave getroost, in de toekomst niet moge betreuren.

De Directeur,

SERRURIER.«

Deze missive wordt voor kennisgeving aangenomen.

Door den Secretaris wordt ter tafel gebracht een schrijven van het correspondeerend lid, Dr. A. J. C. Geerts te Yokohama, waarbij hem een opstel wordt aangeboden, behelzende een kort

verslag van het tachtigste verjaarfeest van den Japanschen plantkundige Ito Keiske, alsmede eene korte levensschets van dezen merkwaardigen man: met verzoek een en ander op te nemen in de Bijdragen, en, zoo althans daartegen geene bezwaren bestaan, daaraan toe te voegen een afdruk van een der twee gezonden portretten van den Japanschen plantkundige en van een der zes photografische gezichten van het terrein der feestviering, eveneens ter beschikking van het Instituut gesteld.

De Secretaris adviseert voor de opneming van het aangeboden opstel in de Bijdragen, doch ontraadt, met 't oog vooral op de groote kosten, de reproductie zoowel van het portret als van een der photografische platen.

Dienovereenkomstig wordt besloten, terwijl mede wordt goedgekeurd aan de toegezonden portretten en platen, onder dankzegging aan den geëerden inzender, eene plaats te verleenen in de verzameling van het Instituut.

Door den Secretaris en den Penningmeester wordt overgelegd de rekening en verantwoording, door den heer Martinus Nijhoff ingediend, betreffende den verkoop van de geschriften van het Instituut. Daaruit blijkt, dat er verkocht is tot een bedrag van ƒ 1020.90, terwijl, na aftrek der administratie- en exploitatiekosten, aan het Instituut een batig saldo wordt overgedragen van ƒ 602.54. Een en ander is met de justificatoire bescheiden vergeleken en in orde bevonden, waarom wordt voorgesteld de aangeboden rekening en verantwoording goed te keuren.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De Secretaris deelt nog mede een schrijven te hebben ontvangen van het medelid Dr. D. W. Horst, te Benkoelen, waarbij als leden worden voorgesteld de hh. J. A. Aeckerlin, Secretaris van Benkoelen en J. F. H. Schultz, kontroleur 1e klasse te Manna (Benkoelen).

Wordt besloten beide ambtenaren tot leden te benoemen, alsmede ook de hh. H. Ruleman Voget, veldprediker te Atjeh, C. W. J. Wenneker, Pastoor te Deli, P. Heering, laatst predikant in O.-I., thans te Nijmegen en Dr. Jan te Brink, leeraar aan de Hoogere Burgerschool te 's Gravenhage.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den tijdelijken Voorzitter gesloten.

234STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 21 OCTOBER 1882.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), Kniphorst (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Quarles van Ufford, Lammers van Toorenburg, Weitzel, Humme, van der Gon Netscher, Niemann en Juynboll. Afwezig de heeren van Goltstein en Bool, laatstgenoemde met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Mededeeling wordt gedaan van de ingekomen boekwerken, welke met dankzegging zijn aangenomen en in de boekerij geplaatst.

De Secretaris deelt mede, dat hij zich over de herhaaldelijk verkeerde bezorging van aan het Instituut geadresseerde boekwerken beklaagd heeft bij den Directeur van het Postkantoor te 's Gravenhage, ten gevolge waarvan door hem een missive is ontvangen dd. 11 Oct. jl. no. 943/N, waarin genoemde Hoofdambtenaar den uitslag van het door hem ingesteld onderzoek mededeelt, terwijl van de ingediende klacht aanteekening is gehouden.

Voor kennisgeving aangenomen.

Vervolgens wordt de ontvangst medegedeeld van:

1o. eene gedrukte missive van de Redactie van den Rijks- en Residentie-Almanak, houdende verzoek de daarbij gevoegde gedrukte opgave betreffende het Instituut te willen nazien en zoo noodig te verbeteren.

Hieraan is bereids voldaan.

2o. een bericht van de Directeuren van de Königliche Gesellschaft der Wissenschaften te Göttingen, houdende mededeeling van het overlijden van den Secretaris dier instelling, den hoogleeraar Dr. Friedrich Wöhler.

3o. eene missive van Dr. Jan ten Brink, te 's Gravenhage, berichtende de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut.

4o. eene missive van den heer P. Heering, te Nijmegen, houdende mededeeling, dat hij tot zijn leedwezen de benoeming tot lid van het Instituut niet kan aannemen.

De missives sub 2o—4o worden voor kennisgeving aangenomen.

5o. eene missive van den Bibliothecaris der Royal Geographical Society ,te Londen, waarin, onder erkenning van de ontvangst der deelen 5 en 6 (nos. 1 en 2) van de Bijdragen van het Instituut, wordt medegedeeld dat aan de serie de 2e afl. van deel 3 (1879) ontbreekt, waarvan, zoo mogelijk, toezending wordt verzocht.

Na gedachtenwisseling wordt besloten aan het verzoek te voldoen, wanneer uit een door den Secretaris in te stellen onderzoek mocht blijken, dat inderdaad de ontbrekende aflevering in 1879 niet aan het adres werd verzonden.

6o. eene missive van den Secretaris-Generaal van de Société d'anthropologie te Lyon, houdende mededeeling van de oprichting dier instelling en verzoek om letterkundige betrekkingen met het Instituut te mogen aanknoopen door ruiling van wederzijdsche uitgaven.

Onder dankbetuiging voor de toezending van de eerste aflevering van het eerste deel van het Bulletin, wordt, na gedachtenwisseling, met meerderheid van stemmen besloten aan het Bestuur van meergemeelde Société te kennen te geven, dat, hoewel het Instituut in beginsel niet tegen de voorgestelde ruiling gekant is, het terrein van de werkzaamheid der beide instellingen te uiteenloopend is om bij voortduring een letterkundig verkeer te wettigen.

Bij monde van het Bestuurslid Weitzel wordt rapport uitgebracht over het in de Bestuursvergadering van 20 Mei l.l. ingekomen voorstel des heeren Von Rosenberg betreffende eene uitgave van eene verzameling teekeningen door hem vervaardigd gedurende zijne reizen op de Mentawei-eilanden, Nias en Singkel, van welke laatste afdeeling tevens eene onuitgegeven kaart was overgelegd. Na beraad is de Commisie, bestaande

uit de heeren Weitzel, van der Gon Netscher en den Secretaris, van oordeel, dat, hoewel de uitgave van een album van Indische platen alleszins toejuiching zou verdienen, daarvoor echter de aangeboden teekeningen niet aanbevolen kunnen worden. Het komt der Commissie voor, dat het aangebodene niet zóó belangrijk is, dat het Instituut de uitgave er van, die bovendien zeer kostbaar zal zijn, op zich zou mogen nemen, te minder daar een goed gedeelte dier teekeningen, en daaronder zeker niet de meest onbeduidende, reeds elders zijn gereproduceerd en uitgegeven. Zij meent daarom de Vergadering de aanneming van het gedaan voorstel te moeten ontraden.

Wat echter de voorgestelde uitgave der kaart van Singkel betreft, de Commissie betreurt het, dat die kaart niet is uitgegeven onmiddellijk nadat zij was gereed gekomen, maar zij durft daartoe thans niet aanstonds te adviseeren, nadat ruim dertig jaren zijn verstreken na de terrein-opname, die, hoe verdienstelijk ook, toch altijd met onvoldoende middelen en gegevens moest worden volbracht. Gaarne zou zij daarom een nader onderzoek aanbevelen, of er sedert ook andere en meer volledige kaarten van het bedoelde gewest zijn verschenen.

Na eenige gedachtenwisseling en toelichting van den Secretaris vereenigt de Vergadering zich eenparig met het uitgebrachte advies.

Op verzoek van den heer Quarles van Ufford wordt de Commissie, belast met het ontwerpen van eene nieuwe vragen-reeks, alsnog diligent verklaard, terwijl tevens besloten wordt, die vragen-reeks, zoo de Commissie daarmede tijdig voor de volgende bijeenkomst kon gereed zijn, in rondlezing te zenden aan de overige bestuursleden.

De Secretaris herinnert der Vergadering aan een reeds vroeger genomen besluit, waarbij voor de overname van een aantal handschriftelijke stukken betreffende Celebes, van wijlen den heer A. Ligtvoet aan diens erfgenamen de som van ƒ 100 zou worden aangeboden. Dezer dagen heeft hij van den broeder van den overledene, den heer W. Ligtvoet alhier, een schrijven dd. 20 October jl. ontvangen, waarin hem medegedeeld wordt, dat het gedaan aanbod door de familie wordt aangenomen, waarom hij voorstelt den Penningmeester te machtigen de gemelde som uit te betalen aan evengenoemden heer W. Ligtvoet, als zijnde

bevoegd in deze zaak, zoo namens zijn broeder te Solo als namens de weduwe te Makassar, te handelen.

Dienovereenkomstig wordt zonder beraadslaging besloten.

De heer Quarles van Ufford vestigt de aandacht der Vergadering op het besluit der Indische Regeering van 2 Juni jl. nº. 10, waarbij, onder nadere goedkeuring des Konings, voorloopig van de triangulatie van Sumatra is afgezien. Dit besluit om verschillende redenen betreurende en voorts herinnerende, dat bereids daartegen bij de bevoegde autoriteiten bezwaarschriften zijn ingediend, stelt spreker voor dat ook vanwege het Instituut een adres aan de beide Kamers der Staten-Generaal worde ingediend, waarbij zij worden verzocht haren invloed aan te wenden, opdat aan het besluit der Indische Regeering geen gevolg worde gegeven.

Uit de over dit voorstel gevoerde beraadslagingen blijkt, dat eenparig het hooge belang der triangulatie van Sumatra wordt toegegeven, met erkenning wijders van de groote nadeelen, die de goedkeuring van het Indische regeeringsbesluit zou na zich slepen. Met kracht wordt echter het denkbeeld bestreden om te dezer zake zich tot de Volksvertegenwoordiging te wenden, terwijl het plichtmatig wordt geacht daaromtrent een adres tot Zijne Majesteit den Koning of wel aan den Minister van Koloniën te richten.

In omvraag gebracht, wordt het eerste gedeelte van het voorstel des heeren Quarles van Ufford tot het zenden van een adres in zake het meergemeld besluit omtrent de triangulatie van Sumatra met algemeene stemmen aangenomen; met meerderheid van stemmen wordt echter het ander deel van zijn voorstel verworpen, strekkende het adres te zenden aan de beide takken der Volksvertegenwoordiging; eveneens wordt verworpen het voorstel om zich ter zake tot den Koning te wenden, terwijl met 7 tegen 3 stemmen wordt goedgekeurd, in aansluiting aan de reeds gedane stappen, tot den Minister van Koloniën het verzoek te richten, die maatregelen te nemen welke Zijne Excellentie oorbaar zal achten, opdat 's Konings goedkeuring alsnog aan het meergemeld Indisch besluit worde onthouden.

De vraag wordt vervolgens geopperd, of het adres zal worden ingediend namens het Bestuur en door Voorzitter en Secretaris geteekend, dan wel namens het Instituut, door het Bestuur vertegenwoordigd. Na beraadslaging wordt met 7 tegen 3 stem-

men in eerstgemelden zin besloten, waarna de heer Quarles van Ufford verzoekt aanteekening te houden, dat zijnerzijds geprotesteerd wordt tegen het genomen besluit, als zijnde, zijns inziens, in strijd met art. 10 van het Reglement.

Aan den President en Secretaris wordt eindelijk het ontwerpen en indienen van het adres opgedragen.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

235STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 18 NOVEMBER 1882.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), Kniphorst (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Weitzel, Quarles van Ufford, Juynboll, Niemann, Bool en Humme. Afwezig de heeren van Goltstein, Lammers van Toorenburg en van der Gon Netscher; de twee laatstgenoemden met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter deelt mede, dat, ter uitvoering van het in de vorige bijeenkomst genomen besluit, aan den Minister van Koloniën, namens het Bestuur van het Instituut, een adres dd 2 Dec. jl. no. 1770 is ingediend betreffende de triangulatie van het eiland Sumatra. Dat adres is van den volgenden inhoud:

„*'s Gravenhage*, 2 November 1882.

„Met leedwezen heeft ook het Bestuur van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië kennis genomen van het besluit der Indische Regeering van 2 Juni ll. no. 10, waarbij, onder nadere goedkeuring des Konings, voorloopig van de triangulatie van het eiland Sumatra is afgezien.

„Waar reeds van meer dan ééne bevoegde zijde — het Bestuur wijst Uwe Excellentie slechts op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1883, hoofdstuk I, Uitgaven in Nederland, afd. VII, onderafd. 40, 2e alinea; op de adressen ingediend door de Directeuren van het Aardrijkskundig Genootschap en de Nederl. Maatschappij ter bevordering van Nijverheid — met klem van redenen Uwer Excellentie's aandacht is gevestigd op het hooge belang der triangulatie van Sumatra, mag het Bestuur van het Instituut zich ontslagen rekenen van de verplichting om Uwe Excellentie nader in een uitvoerig betoog daarop te wijzen en de verschillende bezwaren, tegen het besluit der Indische Regeering ingebracht, opnieuw in het licht te stellen.

„Ook het Bestuur van het Instituut kan niet nalaten het als zijne overtuiging uit te spreken, dat elke vertraging in het nemen der eerste maatregelen om Sumatra's bodem door triangulatie te verkennen, tot onvermijdelijk gevolg zal hebben dat alle verdere topografische, statistische en kadastrale opnemingen tot in een onbepaald ver verschiet uitgesteld worden, terwijl al die onderzoekingen toch niet alleen een zuiver wetenschappelijk belang hebben, maar ook noodzakelijk zijn als middelen om de hulpbronnen van het land te leeren kennen.

„In aansluiting aan hetgeen reeds elders werd uitgesproken, veroorlooft het Bestuur zich daarom het eerbiedig verzoek tot Uwe Excellentie te richten, die maatregelen te nemen, welke Uwe Excellentie oorbaar zal achten, opdat 's Konings goedkeuring alsnog aan het meergemeld Indisch besluit worde onthouden."

Voor kennisgeving aangenomen.

In verband met het in de vorige Vergadering medegedeelde omtrent de door het correspondeerend lid Von Rosenberg aangeboden, door hem zelven geteekende kaart van Singkel, rapporteert de Secretaris, dat eene afzonderlijke uitgave daarvan wenschelijk mag worden geacht met het oog op de betrekkelijk weinige gegevens, die omtrent Singkel in de bestaande kaarten worden gevonden. Hij stelt daarom voor daartoe over te gaan, met uitnoodiging tevens aan den heer Von Rosenberg, bij de uitgave der kaart eene korte aanteekening te voegen.

Dienovereenkomstig wordt na eenige gedachtenwisseling besloten.

Wordt voorgelezen een schrijven van het correspondeerend lid Von Rosenberg van 7 Nov. jl., waarin hij, naar aanleiding van hetgeen in de notulen der 229e Bestuursvergadering voorkomt omtrent het werk des heeren van Rhede van der Kloot: 1o. de aandacht vestigt op de heraldische fouten in het wapen van Batavia — een zwaard van azuur op oranje schild — en 2o. in herinnering brengt dat omstreeks 1850 te Batavia voor particuliere rekening door den teekenaar Oehler een losse plaat in steendruk werd uitgegeven, bevattende de facsimiles der naamteekeningen en de wapens der Gouverneurs-Generaal. Van die plaat bestaan nog slechts enkele afdrukken, o. a. een in de bibliotheek der Indische instelling te Delft; het zou, naar de meening van den heer Von Rosenberg, wellicht aanbeveling verdienen dat het Instituut eene nieuwe uitgaaf dier plaat bezorgde, zonder kleuren of eenig ander bijvoegsel.

Onder dankzegging aan den heer Von Rosenberg voor de door hem gedane mededeelingen, meent echter de Vergadering dat het niet op den weg van het Instituut ligt eene uitgave, gelijk die door hem wordt bedoeld, te bezorgen.

Verder zijn ingekomen:

1o. eene missive van den heer A. P. Fortanier, te Zaandam, houdende bericht, dat hij met het einde van het loopende jaar zijn ontslag als lid van het Instituut wenscht te nemen.

Hiervan zal aanteekening worden gehouden.

2o. eene gedrukte circulaire van de Redactie van den Staatsalmanak, te 's Gravenhage, houdende verzoek hare opgaven omtrent het Instituut te willen nazien, en zoo noodig verbeterd, terug te zenden.

Hieraan is bereids voldaan.

3o. de concept-begrooting voor het dienstjaar 1883. Ingevolge al 4 van art. 4 van het Huishoudelijk Reglement zal zij in rondlezing bij het Bestuur worden gezonden.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van Commissarissen, gedagt Batavia, 30 September jl, houdende verschillende, waaronder vertrouwelijke mededeelingen. Commissarissen bieden in de eerste plaats aan een wisselbrief, groot f 800, benevens het cognossement van een aan het Instituut verzonden koker,

inhoudende eenige kaarten, onder mededeeling dat weldra eenige boekwerken aan het adres van het Instituut zullen worden gezonden.

De Secretaris bericht, dat de koker met de kaarten bereids door hem is ontvangen. Overeenkomstig zijn voorstel wordt besloten daarvoor den dank van het Instituut over te brengen met erkenning tevens van den ontvangst van den toegezonden wisselbrief, die den Penningmeester ter incasseering wordt overhandigd, die tevens gemachtigd wordt met den Secretaris in overleg te treden, welk antwoord aan Commissarissen moet worden gezonden omtrent de finantieële punten, door hen in hun schrijven ter sprake gebracht Voorts wordt goedgekeurd hun den dank der Vergadering aan te bieden voor de door hen betoonde voortdurende belangstelling in de bibliotheek en voor hunne zorgen en welwillende tusschenkomst om van de redactiën der verschillende bladen geregeld een exemplaar dier organen aan die instelling te doen toekomen. Wijders zal hun worden medegedeeld, dat met belangstelling is kennis genomen van hun uitvoerig advies omtrent de eventueele benoeming van voorname inlanders tot leden van het Instituut .....

Ten slotte worden, naar aanleiding van het door Commissarissen medegedeeld verlangen, tot leden van het Instituut benoemd de hh. F. Twiss, kontroleur te Sidjoendjoeng (Sumatra's Westkust), J. A. H. Breijmann, kontroleur in de Ranau-districten (Palembang) en H. A. P. H. Ravenswaaij, chef der boekhandelaarsfirma G C. T. van Dorp & Co., te Samarang.

In verband ook met het schrijven van Commissarissen deelt de Secretaris mede, welke kaarten de bibliotheek door hunne tusschenkomst heeft ontvangen, waarbij tevens verslag wordt gedaan van de sedert de vorige Vergadering ten geschenke verkregen boekwerken.

Aan de orde wordt vervolgens gesteld de behandeling der vragenreeks, gelijk zij door eene reeds vroeger benoemde Commissie, bestaande uit de HH. Quarles van Ufford, Niemann, Humme, Robidé van der Aa en Wijnmalen, werd ontworpen. Namens die Commissie wordt door den heer Quarles van Ufford het volgend rapport uitgebracht:

„Blijkens de Notulen der Bestuursvergadering van het Instituut van 19 Nov. 1881 (zie „Bijdragen", 4de Volgr., 5 dl., (1881)

p. CXXXVIII) is, op voorstel van den Quarles van Ufford, besloten dat weder eene *Vragenreeks* in de Bijdragen zou worden opgenomen.

„De voorsteller ging daarbij uit van deze overwegingen: dat nog tal van punten op het gebied der Indische taal- land- en volkenkunde toelichting behoeven, welke mogelijk, althans gedeeltelijk, zal worden verkregen zoo door met zorg gestelde vragen er de aandacht op wordt gevestigd, dat; niettegenstaande in 1a *c* van art. 2 van het Reglement van het Instituut „het stellen van vragen" was opgenoemd onder de middelen door welke het Instituut zijn doel: de bevordering van de taal-, land- en volkenkunde van 's Rijks overzeesche bezittingen, moest trachten te bereiken, in eene lange reeks van jaren geene vragenreeks was gesteld; dat daaruit en uit de omstandigheid dat in de „Bijdragen" van 1881, blz. 151, eene eenvoudige aanmoediging tot het onderzoeken van historische monumenten in den Indischen Archipel was opgenomen, gepaard aan het feit dat, blijkens het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap van Sept. 1881, Mededeel. blz. 146, deze Zuster-instelling eene vragenreeks, veelal op de Indische land- en volkenkunde betrekking hebbende, had publiek gemaakt[1], bij velen de meening zou kunnen ontstaan dat het Instituut op het bekomen van antwoord op vragen geen prijs meer stelde of zich in dit opzicht tot oudheidkundige studien wenschte te beperken.

„Het denkbeeld dat dit een en ander het wenschelijk maakte eene nieuwe vragenreeks, op het gebied der Indische taal-,

---

[1] In het voorbijgaan worde even gewezen op het verschillend karakter der vragen, door beide genootschappen gesteld. Het Aardrijkskundig Genootschap gaf een „schema, bevattende punten, die in het bijzonder behandeling verdienen in eene beschrijving van eenige afdeeling of op eenig eiland onzer bezittingen tusschen de keerkringen," dus eigenlijk wenken aan onderzoekers omtrent de punten waarop zij meer in het bijzonder zullen hebben te letten, zonder in het bijzonder eenige plaats of streek aan te duiden waaromtrent een nader onderzoek werd verlangd. Het Instituut, getrouw aan zijn antecedenten, gaf ook, waar het dit van pas achtte, door de wijze waarop het zijne vragen inkleedde en toelichtte, wenken aan de onderzoekers, maar achtte het nuttig tevens de plaatsen, streken enz. aan te duiden, waaromtrent meer bepaaldelijk nadere mededeelingen werden gevraagd. Let een onderzoeker, die zich aangordt om een der door het Instituut gestelde vragen te beantwoorden, op de wenken door het Aardrijkskundig Genootschap gegeven, het zal ongetwijfeld bevorderlijk zijn aan de volledigheid van zijn onderzoek.

land- en volkenkunde betrekkelijk, in de „Bijdragen" op te nemen, vond bijval en eene commissie benoemd, met opdracht te onderzoeken welke vragen zouden kunnen worden gesteld om ze voorts aan het oordeel der Bestuursvergadering te onderwerpen.

„De Commissie meende in de eerste plaats te moeten nagaan, welke der vroeger gestelde vragen alsnog zouden kunnen worden herhaald, vervolgens welke nieuwe vragen daaraan zouden behooren te worden toegevoegd.

„Vroegere vragenreeksen zijn opgenomen in de volgende deelen onzer „Bijdragen":

Deel.	I,	blz.	IX—XX,	42	vragen.
„	II,	„	XVI,	43	„ (dezelfde, met één vermeerderd)
„	III,	„	XXIII,	43	„ (dezelfde)
„	IV,	„	XXIII,	43	„ (dezelfde)
Nieuwe reeks, Dl.	III,	blz.	XXV,	22	nieuwe vragen. [1]
„ „	IV,	„	XXVI,	22	vragen (dezelfde)
„ „	VI,	„	XXII,	22	„ (dezelfde)
„ „	VII,	„	XXVII,	23	nieuwe vragen, (waarvan 7 op W. I. en de Kust v. Guinea betrekkelijk) [2]
„ „	VIII,	„	46,	23	vragen (dezelfde)
Derde reeks, „	I,	„	194,	23	„ (dezelfde) [3]

„Later, dat is na 1867, zijn zulke vragenreeksen door het Instituut niet meer publiek gemaakt, en zulks niettegenstaande onze Secretaris op dat verzuim openlijk de aandacht vestigde in zijne feestrede van 19 Juni 1876. (Zie blz. 50 van het Verslag der Vereeniging enz.). Geen wonder dus dat vooral de jongere ambtenaren in Ned.-Indië niet meer weten dat het Instituut op de beantwoording van zulke vragen prijs stelt en ook korte bijdragen tot zulke beantwoording gaarne zal ontvangen.

„Ten einde goed te doen uitkomen, wat met die Vragen wordt bedoeld, heeft de Commissie gemeend aan de Vragen zelve

---

[1] Zie daarover aldaar, blz. IX, alwaar het doel der vragen wordt toegelicht.

[2] Wordende de vroegere, voor zoover zij niet beantwoord zijn, als nog uitgeschreven beschouwd.

[3] Op blz. 168 van dat deel is melding gemaakt van 100 afzonderlijk gedrukte naar Java gezonden vragen, het landbezit betreffende, welke niet in de „Bijdragen" schijnen te zijn opgenomen.

eene inleiding te moeten doen voorafgaan, waarin dat doel wordt uiteengezet.

»Gaarne had de Commissie ook eenige vragen betrekkelijk onze Overzeesche bezittingen in het Westelijk halfrond opgenomen. Maar aangezien, blijkens de notulen en ledenlijst van het Instituut, niettegenstaande herhaaldelijk aangewende pogingen het niet gelukt is aldaar eenige belangstelling in zijn werkkring levendig te houden, heeft men gemeend zich daarvan te moeten onthouden. Uithoofde van het groot verschil dat tusschen de toestanden in Oost- en West-Indië bestaat, zou het wellicht ook wenschelijk zijn, zoo het Instituut het te eeniger tijd weer geraden zal achten zich de belangen van West-Indië aantetrekken, eene afzonderlijke vragenreeks, alleen op West-Indië betrekkelijk, te publiceeren.

»Wat nu de door de Commissie samengestelde vragenreeks betreft, zoo stelt zij voor:

1°. dat deze in de »Bijdragen« zal worden opgenomen, met bepaling dat, ter voldoening aan ons Reglement, ze voortaan van tijd tot tijd worde herhaald, hetzij onveranderd, hetzij vermeerderd en verbeterd;

2°. dat van die vragenreeks en inleiding een duizendtal overdrukken zal worden getrokken, waarvan het vierendeel zal worden gezonden aan de Commissarissen in Ned.-Indië, met verzoek het noodige te doen voor de verspreiding daarvan onder de ambtenaren, officieren en particulieren, welke daarvoor in aanmerking komen, hetzij door rechtstreeksche toezending, hetzij door daarvoor de medewerking der Regeering in te roepen;

3°. dat een zeker getal dier overdrukken ook zal worden toegezonden aan de hoogleeraren en leeraren, die te Delft en te Leiden, te Breda en te Willemsoord, te Amsterdam en elders, belast zijn met het onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, met uitnoodiging daarop bij voorkomende gelegenheid de aandacht hunner leerlingen te vestigen, opdat zij, die bestemd zijn een meer of minder belangrijk deel van hun leven in Ned. Oost-Indië door te brengen, reeds vroegtijdig gemeenzaam worden met het denkbeeld dat van ieder hunner bijdragen worden tegemoetgezien tot bereiking van het groote doel: volledige bekendheid met ons schoon, uitgestrekt, nog op verre na niet genoeg in bijzonderheden bekend Oostindisch rijk.

„Ten slotte neemt de Commissie de vrijheid een verzoek te richten tot allen, wien vragen in de gedachten komen, geschikt om opgenomen te worden in eene vragenreeks als die nu publiek wordt gemaakt. Zoo zij die aan den Secretaris van het Instituut te 's Gravenhage of aan heeren Commissarissen van het Instituut te Batavia willen doen toekomen, zal daarvan bij het uitgeven eener volgende vragenreeks kunnen worden gebruik gemaakt.„

Naar aanleiding van dit rapport, waarvoor der Commissie door den Voorzitter de dank der Vergadering wordt aangeboden, wordt uitvoerig van gedachten gewisseld door de heeren Weitzel, Niemann, Quarles van Ufford en den Voorzitter, waarbij vooral de vraag besproken wordt, of men niet bij het stellen van vragen een ruimer standpunt moet innemen; hoewel men overtuigd is dat door de beantwoording van de ontworpen vragenreeks een schat van wetenswaardige mededeelingen zal worden verkregen, vreest men echter dat men te veel in bijzonderheden zal afdalen, enkel bouwsteenen aanbrengen, zonder er ook voor te zorgen, dat met de bereids verkregen kennis een waardig gebouw worde opgericht.

Met 't oog op het belang der zaak wordt ten slotte, overeenkomstig het voorstel des Voorzitters, besloten de behandeling der vragenreeks tot de volgende bijeenkomst te verdagen, met uitnoodiging aan den Secretaris inmiddels de voorgestelde vragen met de daaraan voorafgaande inleiding te doen drukken en aan de Bestuurders rond te deelen.

Door den Penningmeester worden der Vergadering enkele finantieële mededeelingen gedaan, waaruit blijkt, dat er uitzicht bestaat dat weldra weder eene som van ƒ1000 ter zijner beschikking zal zijn. Mocht die verwachting verwezenlijkt worden, dan zou hij zich gaarne door de Vergadering gemachtigd zien die gelden te beleggen in pandbrieven der Nationale hypotheekbank. Zonder beraadslaging wordt hem die gevraagde machtiging verstrekt.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

236STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 16 DECEMBER 1882.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), Kuiphorst (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Quarles van Ufford, Weitzel, Lammers van Toorenburg, Humme en Niemann. Afwezig met kennisgeving, de heeren van Goltstein, van der Gon Netscher, Juynboll en Bool.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd, waarna door den Secretaris-Bibliothecaris opgave wordt gedaan van de sedert de vorige bijeenkomst voor de bibliotheek ontvangen boekwerken.

Vervolgens deelt de Voorzitter mede, dat zijn ingekomen missives:

1°. van de heeren F. Bogaardt, te 's Gravenhage, G. J. de Clercq en W. P. Versteeg, te Amsterdam, houdende bericht, dat zij om verschillende redenen van persoonlijken aard zich genoodzaakt zien hun ontslag als leden van het Instituut te nemen; en

2°. van den heer C. W. J. Wenneker, pastoor te Medan (Deli), waarbij hij bericht geeft van zijne toetreding als lid van het Instituut.

Deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

Ter tafel wordt gebracht eene missive van den Minister van Koloniën dd. 9 December jl. Lett. A1, n°. 16, waarbij, met referte aan het schrijven van 6 Juni jl. La. A1, n°. 33, aan het Bestuur van het Instituut wordt medegedeeld, dat, blijkens eene missive van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië dd. 4 October jl. de Indische Regeering met het oog op het groot aantal exemplaren, dat nog van den eersten druk der »Babad tanah Djawi« aanwezig is, op een herdruk van dat werk niet wenscht in te teekenen.

Naar aanleiding dezer missive herinnert de Secretaris aan hetgeen er in vorige Bestuursvergaderingen omtrent den herdruk van evengemelde Babad is voorgevallen en besloten. Na kennis-

neming van de afwijzende beschikking der Indische Regeering heeft hij de kosten van dien herdruk, die nu alleen door het Instituut zouden moeten worden bestreden, nagegaan en daarvan opgaven gevraagd en verkregen van enkele uitgevers. Daaruit blijkt dat de kosten van den druk zoowel van den tekst als van de aanteekeningen, die te zamen ongeveer 50 vel beslaan, een niet onaanzienlijk bedrag vertegenwoordigen, afhankelijk bovendien van het getal benoodigde exemplaren; en mocht het Instituut de uitgave willen doen bezorgen voor rekening van de particuliere uitgevers, deze zouden daartoe willen overgaan, zoo hun eene subsidie werd verleend, met vergoeding bovendien van voor het honorarium eventueel te bepalen som, terwijl daartegenover het Instituut eenige present-exemplaren zou ontvangen en het recht hebben, zoolang de voorraad strekt, meerdere exemplaren aan te vragen tot de helft van den handelsprijs, die dezelfde blijft als die voor den eersten druk. Tevens wordt herinnerd, dat, zoo het Instituut de uitgave voor eigen rekening nam, de kosten daarvan aanstonds wèl aanzienlijk zijn, doch mettertijd wel gedekt zullen worden door den eventueelen verkoop der exemplaren van den nieuwen druk, waaraan, blijkens gedurige aanvragen behoefte schijnt te bestaan.

Door verschillende Bestuursleden wordt, na de afwijzende beschikking der Indische Regeering, bezwaar gemaakt alsnu over te gaan tot den herdruk van de Babad, waartegen door anderen wordt aangevoerd, dat bereids in een vorige Vergadering tot dien herdruk was besloten, terwijl alleen de opgave der kosten daarvan verdaagd werd tot na den ontvangst van het antwoord der Indische Regeering. Ook wordt het denkbeeld geopperd, of het in de gegeven omstandigheden niet geraden zou zijn den herdruk over te laten aan de particuliere industrie, mits alleen duidelijk blijke, op welke voorwaarden het Instituut haar zulk een herdruk zou meenen te kunnen toestaan; ook meent men te kunnen afwachten, welke voorwaarden een particuliere uitgever, omtrent de zaak ingelicht, zelf zou aanbieden.

Met het oog echter op de mededeeling van de Indische Regeering, dat er nog een groot aantal exemplaren van den eersten druk der Babad in Indië aanwezig is, wordt het voorstel gedaan den Secretaris te machtigen bij het Departement van Koloniën te informeeren, of er geen mogelijkheid bestaat dat de in Indië aanwezige oplaag weder ter beschikking van het Instituut worde gesteld, en, zoo ja, onder welke voor-

waarden zulks zou kunnen geschieden, en inmiddels, tot na de terugkomst van den hoogleeraar Meinsma, de beslissing te verdagen omtrent de vraag, of al dan niet moet worden teruggekomen op het vroeger genomen besluit tot herdruk der Babad; of de herdruk niet veeleer moet worden overgelaten aan de particuliere industrie onder eenige vast te stellen voorwaarden. Ook zou dan tevens overwogen kunnen worden, of de uitgave eener bloemlezing van de Babad niet de voorkeur verdient boven den herdruk van 't geheele werk.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Door den Penningmeester wordt ter tafel gebracht de door hem ontworpen begrooting voor het dienstjaar 1883, welke, bereids aan de leden van het Bestuur rondgezonden, tot geene bedenkingen aanleiding heeft gegeven. Na eenige gedachtenwisseling tusschen de heeren Weitzel, Quarles van Ufford en den Penningmeester wordt zij, overeenkomstig het voorstel des Voorzitters, met algemeene stemmen goedgekeurd onder dankbetuiging aan den Penningmeester voor de door hem genomen moeite.

Aan de orde is verder de behandeling van de vanwege het Instituut te stellen vragen, gelijk die door de reeds vroeger vermelde Commissie zijn ontworpen en bereids den Bestuursleden in druk toegezonden.

Bij de algemeene beschouwingen, die daarover worden geopend, wordt door het bestuurslid Weitzel eene schriftelijke nota ingediend, met den inhoud waarvan de heer van der Gon Netscher verklaart zich in hoofdzaak te kunnen vereenigen. Overeenkomstig hun verlangen wordt besloten de nota in de Notulen af te drukken. Zij luidt als volgt:

»Bij de studiën die door onze Instelling worden bevorderd en aangemoedigd, moet naar het oordeel der ondergeteekenden vooral worden in het oog gehouden, dat *talen* en *landen* voor ons slechts van belang zijn — zoo niet uitsluitend dan toch hoofdzakelijk — wegens de *volken*, waardoor ze worden of werden gesproken of bewoond. Volken en volks-rassen zijn derhalve de spillen waarom onze studiën zich bewegen. Volken en volks-rassen zijn echter slechts onderdeelen van de geheele menschheid en moeten dus ook niet eenzijdig, maar in verband met het groote geheel waartoe ze behooren worden bestudeerd

Taal-, land- en volkenkunde, uitsluitend van Nederlandsch-Indië, Indologie, Sinologie en wat dies meer zij, mogen dan ook, in onzen tijd, als wetenschappen, niet langer geisoleerd staan, tenzij bij overigens ondienstelijke specialiteiten. De volken moeten worden beschouwd in hunne betrekking tot het uitspansel dat boven hen welft, tot den dampkring waarin zij ademen; tot den grond waarop zij zich bewegen; tot de ingewanden der aarde onder hunne voeten; tot de talen die zij spreken; tot de fauna en flora die hen omgeeft. Geologische, paleaontologische en klimatologische toestanden, rassen van menschen en dieren, soorten van planten en gewassen; talen en misschien taalverscheidenheden moeten over de geheele aarde met elkander kunnen worden vergeleken. Het onderdeel moet in zijne verhouding tot het geheel en het geheel in zijne verhouding tot het onderling verband zijner deelen kunnen worden beschouwd. Zóó moet men trachten te geraken tot de kennis der geschiedenis van het menschdom tot in de meest afgelegen oudheid en tot die van zijne vermoedelijke toekomst.

„Op deze wijze hebben Lamarck, Darwin, Russel Wallace, Haeckel, Vogt e. a. m. hunne taak begrepen en het is aan ons, naar eene oordeelkundige methode bijdragen te verzamelen om aan denkers van die kracht gelegenheid te geven hunnen arbeid voorttezetten en zoo mogelijk te voltooien.

„Wij mogen dan ook niet langer werklieden zijn die, op goed geluk af, allerlei bouwstoffen verzamelen zonder nog te weten wat wij er later mede zullen kunnen aanvangen. Die tijden zijn voorbij. Er moet voortaan met methode worden gehandeld, of.... niet gehandeld.

„Er is bijv. reeds belangrijk veel geschreven over onze O. I bezittingen, en er bestaan tal van monografiën over landen en landjes, over volken en volkjes. Zou het nu geen tijd worden die monografiën op oordeelkundige wijze in groepen te vereenigen en met behulp van hetgeen van elders bekend is, nategaan of die van iedere groep niet slechts zijn, zooals onze beroemde landgenoot Moleschot zich uitdrukt, hoofdstukken van een en hetzelfde boek dat eene samenhangende geschiedenis verhaalt, wier gang in den loop der eeuwen zelfs niet door de machtigste natuurverschijnselen kon worden afgebroken, dewijl zij een gevolg was van den ingeschapen aard der dingen.

„Bij het vormen dier groepen reeds zou dan van zelf blijken of, en zoo ja, welke gegevens er nog ontbraken tot het schrijven

der verlangde geschiedenis en de aandacht zou daarop dan van zelf worden gevestigd.

»Het bovenstaande behelst niets anders dan eene vluchtige uiteenzetttng der denkbeelden van de ondergeteekenden. Het onderwerp had breeder kunnen worden uitgesproken, maar er is genoeg gezegd om aan te toonen dat de vragen, die men thans aan het publiek wil voorleggen, niet zijn bedacht en geordend in den geest waarin men dit zou hebben gewenscht.

»Het is waar dat men de taak van het Kon. Instituut ook geheel anders kan opvatten dan hierboven is geschied. Men kan de instelling ook beschouwen als alleen te bestaan om de belangen van Nederland te bevorderen. De ondergeteekenden zouden zich ongaarne met deze enge opvatting van onzen werkkring vereenigen, maar dan nog moet in het oog gehouden worden het verschil in tijden en omstandigheden sedert voor het eerst dergelijke vragen werden uitgeschreven.

»Hoewel men er vroeger wel eens anders over dacht, heeft het eigenlijk nimmer op den weg van eenig wetenschappelijk genootschap gelegen om te doen wat aan iedereen mogelijk was, en in onze dagen moet men zich daarvan vooral onthouden. Bij de veelvuldige gelegenheden die tegenwoordig daartoe worden aangeboden aan iedereen die zijne denkbeelden door middel van de pers wil openbaar maken; bij het groote gemak dat men daarbij ondervindt, moet een wetenschappelijk genootschap niets uitgeven dat ook zonder zijne hulp het licht kan zien. Het moet zijne krachten en zijne middelen aanwenden tot het doen verschijnen van degelijke en nuttige boeken of geschriften, die zonder zijne hulp geen uitgever zouden vinden, dewijl ze, hoe verdienstelijk ook, slechts bestemd zijn om in de handen van weinigen te komen. Voorts heeft het zooveel doenlijk te zorgen voor eene uitstekende boeken- en kaartenverzameling die zoo toegankelijk mogelijk moet zijn, maar die weder vooral datgene moet bevatten dat niet iedereen zich kan aanschaffen.

»Deze zienswijze strookt weinig met het uitvaardigen eener zoo groote hoeveelheid vragen over onderwerpen, die soms zeer vaag zijn omschreven en waarbij nog wel wordt medegedeeld, dat »niemand zich van de beantwoording moet laten weerhouden door de gedachte dat hetgeen hij zou kunnen leveren van te weinig beteekenis zou zijn.»

»Hoe weinig antwoorden kan men niet verwachten, vallende in de categorie van geschriften die door een wetenschappelijk

genootschap behooren te worden uitgegeven? Kan men, na eenmaal als directeur der studiën voor een groot publiek te zijn opgetreden, onheusch genoeg zijn om van de resultaten dier studiën geen verdere notitie te nemen, wanneer ze niet volkomen den stempel der onbeduidendheid dragen?

„Niet zonder schroom gaan de ondergeteekenden er toe over nog eenige woorden over de taalkunde in het bijzonder in het midden te brengen. Om nogmaals met de woorden van Moleschot te spreken, meenen zij dat wij, die hier zooveel uitstekende taalkundigen rondom ons zien, „moeten erkennen dat de levensleer van Lamarck en Darwin de waardige mededingster en medewerkster is van die taalkunde, die van vergelijkende taalstudie tot het onderzoek naar den oorsprong is opgeklommen, en, de letterkunde van den bekrompen Academischen maatstaf bevrijdend, de talen in den stroom des levens opspoort, in hare afstamming, afhankelijkheid en ontwikkeling en ze erkent als eene verhevene levensuiting; eene taalkunde die onderdanig is, in zoover zij aan wetten gehoorzaamt, maar die heerscht in zooverre de wetten waaraan zij onderworpen is. in haar binnenste wonen en tieren.”

„In deze richting, die geheel strookt met hunne breedere opvatting van 's Instituuts werkkring, zouden zij wenschen dat de studie in Indische talen werd aangemoedigd en bevorderd.

„Maar ook voor het geval men de taak van het Instituut in engere grenzen mocht willen blijven beperken, moeten zij zich eene opmerking veroorloven.

„Natuurlijk moet het mogelijke worden gedaan om van lieverlede te geraken, zoo niet tot eene grondige, dan toch tot eene voldoende kennis van al de talen die in onze O. I. bezittingen worden gesproken. Bleef men hierin ten achter, dan zou ook onmogelijk aan den zoo even uitgedrukten wensch kunnen worden voldaan. Maar voorzooveel het Instituut door zijne wenken invloed uitoefent op de openbare meening, voorzooveel het wenschen uit, of zelfs maar wenken geeft, moet het behoedzaam zijn ten aanzien der eischen van taalkennis aan onze O. I. ambtenaren te stellen. Van hen — onverschillig of zij militaire- of civiel-ambtenaren zijn — moet en mag worden gevorderd dat zij grondig bekend zijn met het Maleisch, de taal die bijna door geheel den archipel wordt verstaan en gesproken, maar hoevelen schieten zelfs hierin niet te kort? Het laat zich dus aanzien, dat alles wat nog meer mocht worden gevorderd wel

eens ten koste van het zoo hoognoodige maleisch zou worden verkregen. Hier moet veel worden geëischt, maar niet velerlei.

„Uit het bovenstaande blijkt dat de ondergeteekenden liever geene vragen zouden zien uitschrijven en zeer zeker zouden zij het niet willen doen op de wijze gelijk thans wordt voorgesteld. Eenige weinige vragen, na rijp beraad vastgesteld en geordend tot een of meer werkelijke reeksen, d. i. zoodanig dat iedere term verband houdt tot den term die vooraf gegaat of volgt, zouden zij kunnen aannemen. De verhoudingen tusschen de termen dier reeksen zouden dan echter moeten worden genomen niet uit politieke verdeelingen van het land, niet uit enge koloniale of liever materieële belangen, maar uit de meer algemeene gezichtspunten van hoogere orde hierboven aangewezen."

Hoewel het gewicht der in de nota voorgedragen beschouwingen geenszins wordt ontkend, meent echter de meerderheid der Vergadering, dat, zoo men die beschouwingen deelde, men dan òf zou moeten terugkomen op het besluit tot het uitgeven eener vragenreeks, òf wel eene nieuwe moest ontwerpen, in den geest der nota. Voor het laatste zich aanbevolen houdend, vereenigt evenwel de Vergadering met 6 tegen 2 stemmen zich met den geest en de strekking van het door de Commissie voorgedragen ontwerp, nadat daarin enkele wijzigingen waren aangebracht, onder goedkeuring wijders van de voorstellen, door de Commissie gedaan aan het slot van haar reeds in de vorige Vergadering ingediend rapport.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

VRAGEN

GESTELD DOOR HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

INLEIDING.

Toen het Instituut in 1851, in het eerste deel zijner »Bijdragen«, voor het eerst eene reeks van »Vragen« stelde, en de beantwoording daarvan vroeg aan allen die daartoe bijdragen zouden kunnen leveren, moest het wijzen op tal van leemten in onze geographische en ethnographische kennis van de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen.

In de sedert verloopen dertig jaren heeft menige bijdrage het licht gezien tot aanvulling van een deel dier leemten. Men denke slechts, om geene andere te noemen, aan de grootere werken van Junghuhn en Wallace, van de Hoogleeraren Veth en de Hollander, aan de menigvuldige bijdragen in de werken en tijdschriften van het Bataviaasch Genootschap [1] en het Instituut, in de onderscheidene, aan de koloniale belangen gewijde tijdschriften, aan het »Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Nederlandsch-Indië.«

Juist echter uit de inzage van De Hollander's »Handleiding bij de beoefening der land- en volkenkunde van Nederlandsch Oost-Indië«, van Veth's »Borneo's Wester-afdeeling« en »Java«, en van het »Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Ned.-Indië«, om slechts deze werken te noemen, kan blijken, hoeveel er nog aan onze kennis ontbreekt

Stelde ieder, die genoegzamen tijd op eene plaats doorbrengt

[1] Ook de afzonderlijk gedrukte Notulen van het Genootschap bevatten dikwerf belangrijke berichten en wenken.

om de eigenaardigheden van land en volk meer of min nauwkeurig te leeren kennen, zich tot taak zijne grootere of kleinere bijdragen daartoe op het papier te brengen en aan het Instituut toe te zenden, dit zou, hetzij door opname dier stukken in zijn tijdschrift of in afzonderlijke werken, hetzij door ze met andere partieele bijdragen tot één min of meer volledig geheel te verwerken, zeer veel tot aanvulling van de nog bestaande leemten in onze kennis van den Indischen Archipel op land- en volkenkundig gebied kunnen toebrengen.

Wat hier meer bepaald met het oog op het gebied der land- en volkenkunde werd gezegd, geldt evenzeer de taalkunde, oudheidkunde en geschiedenis, de kennis van de natuur, den landbouw, de nijverheid, enz.

Niemand late zich weêrhouden door de gedachte dat hetgeen hij zou kunnen leveren wellicht van te weinig beteekenis zou zijn, of dat hij niet genoeg op de hoogte der literatuur is om zeker te zijn dat hetgeen hij opteekent niet reeds door anderen is publiek gemaakt. Zeker is het wenschelijk dat men alvorens zich tot het schrijven eener omvangrijke verhandeling te zetten, zich trachte te overtuigen dat hetgeen men voor heeft te schrijven niet reeds door anderen is medegedeeld, iets waaromtrent algemeene werken als het „Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Ned.-Indië” door zijne rijke literatuur-opgaven en Hooykaas' „Repertorium op de Koloniale literatuur” in vele gevallen inlichting zullen kunnen geven. Het Instituutsbestuur is ook gaarne bereid hen die daaromtrent voorlichting verlangen op aanvrage naar vermogen in te lichten. Maar het wil doen uitkomen dat het, gelijk uit den aard zijner vragen blijkt en ook uit het zeer vele dat reeds over den Indischen Archipel geschreven is volgt, voornamelijk te doen is om vele bijzonderheden, veelal meer of min van plaatselijken aard, welke nog te weinig bekend zijn en welker kennis toch van belang is als bijdrage tot beter bekendwording van het geheel. Zou soms blijken dat eene aan het Instituut toegezonden aanteekening omtrent het behandelde punt weinig nieuws bevatte, zij vestigt toch licht de aandacht op de eene of andere, meer of min belangrijke bijzonderheid of werpt een nieuw licht op een of ander betwist punt.

Het eenige wat daaromtrent wordt verlangd, is dat de mededeeling zoo nauwkeurig mogelijk zij; dat de geuite meening op goede gronden ruste, dat men redenen van wetenschap geve

In de eerste plaats richt het Instituut zich tot de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur op en buiten Java, omdat deze uit den aard hunner betrekking, door hunne dagelijksche aanraking met de inlandsche bevolking, het best in de gelegenheid zijn, land en volk in bijzonderheden te leeren kennen. Maar het verzoekt alle Europeanen in Indië, ambtenaren, officieren der land- en zeemacht en particulieren, zijne vragenreeks als ook tot hen gericht te beschouwen en houdt zich bij die allen ook tot het bekomen van bijdragen of inlichtingen der onderwerpen, niet in die vragenreeks vermeld, bijzonder aanbevolen.

Ook van inlanders zal het Instituut zeer gaarne mededeelingen ontvangen, omdat van hen, inzonderheid waar het volkszeden en gebruiken betreft, nauwkeurige inlichtingen mogen worden tegemoetgezien.

Ter waarborging van de juistheid der gedane mededeeling, moet het Instituut er prijs op stellen dat elke mededeeling de onderteekening drage van den steller of inzender. Bij de uitgave of bij het gebruik maken der mededeeling zal de steller steeds worden vermeld, tenzij het tegendeel uitdrukkelijk zij verzocht.

Uitdrukkelijk wenscht het Instituut nog te doen uitkomen, dat zijne vragenreeks als enunciatief en niet als limitatief moet worden beschouwd. Het nam uit de vroegere vragenreeksen, opgenomen in de volgende deelen der »Bijdragen«: Dl. I, blz. IX, Dl. II, blz. LVI, Dl. III, blz. XXIII, Dl. IV, blz. XXIII, Nieuwe reeks, Dl. III, blz. XXV, Dl. IV, blz. XXVI, Dl VI, blz. XXII, Dl. VII, blz. XXVII, Dl. VIII, blz. 46. Derde reeks, Dl. I, blz. 194, onderscheidene vragen over, waarvan het meent dat de beantwoording alsnog wenschelijk moet worden geacht, en voegde er onderscheidene nieuwe aan toe. Maar het wenscht bepaaldelijk te verklaren dat ook beantwoording van andere der vroeger gedane, thans niet herhaalde, vragen of inlichtingen betrekkelijk punten, waaromtrent geen vragen zijn gedaan, hoogst welkom zullen zijn.

Het gebied der Indologie, der Indische wetenschap, is omvangrijk; niettegenstaande het zeer vele dat reeds in tallooze geschriften aan het licht is gebracht, is er nog zoo verbazend veel dat nog niet of niet genoegzaam is toegelicht, dat slechts volkomen bekendwording van het nog onbekende mag worden verwacht van eendrachtige samenwerking van allen, die daartoe iets, veel of weinig, kunnen bijdragen

In de hoop die algemeene samenwerking tot het gewenschte

doel, meerdere kennis van Ned.-Indië, te bevorderen, heeft het Instituut de hier volgende Vragenreeks gesteld en verspreid, met het voornemen, ook ter voldoening aan het bepaalde in artikel 2, 1ª c van zijn Reglement, voortaan van tijd tot tijd weder zoodanige vragenreeks in zijne „Bijdragen" op te nemen.

Reeds is gezegd, dat het Instituut, hoezeer natuurlijk het meest gediend met eene meer of min volledige verhandeling ter beantwoording van een of meer der gestelde vragen, ook erkentelijk zal zijn voor beknopte bijdragen of inlichtingen. De laatsten zullen wel het meest mogen worden tegemoetgezien van jeugdige ambtenaren en anderen, die, hoewel terugdeinzende, om een of andere reden, voor het schrijven van eene omvangrijke verhandeling, of voor eene volledige beantwoording eener vraag, toch in hunnen werkkring het een en ander meenen te hebben opgemerkt, waarvan de mededeeling als bijdrage tot zoodanige beantwoording zou kunnen strekken. Ten einde voor de zoodanigen, die zich opgewekt mochten gevoelen zich niet te bepalen tot eenvoudige mededeeling van het opgemerkte, maar zich tot eene volledige behandeling van een of ander vraagstuk aan te gorden, den weg te effenen, heeft het Instituut het nuttig geacht aan sommige vragen eenige literatuuropgave en eenige opmerkingen toe te voegen, teneinde te doen zien in welke richting wellicht het best het beoogde doel zou kunnen worden bereikt.

En hiermede beveelt het Instituut zijne Vragenreeks in de welwillende aandacht aan van allen, die iets kunnen bijdragen tot de meerdere bekendheid van Nederlands overzeesche bezittingen in den Indischen Archipel.

Bijdragen ter beantwoording der gestelde vragen of andere voor het Instituut bestemde stukken, ook nieuwe vragen welke in eene nieuwe reeks zouden kunnen worden opgenomen, behooren te worden geadresseerd, hetzij aan den Secretaris van het Instituut, Dr. T. C. L. Wijnmalen, te 's Gravenhage, hetzij aan Heeren Commissarissen van het Instituut in Ned.-Indië, de heeren Mr. L. W. C. van den Berg en D. Gerth van Wijk, te Batavia.

Mogen onze „Bijdragen" weldra de bewijzen leveren dat het Bestuur niet te vergeefs veler samenwerking tot bereiking van het beoogde doel heeft ingeroepen.

's Gravenhage, December 1882.

Taal- en letterkunde.

1. Mededeelingen worden verlangd omtrent de talen welke in de residentie Timor worden gesproken, namelijk vertellingen, volksoverleveringen, verzamelingen van dagelijks voorkomende gezegden, b. v. in den vorm van gesprekken, alsmede woordenlijsten. Een en ander dient voorzien te zijn van eene vertaling in het Nederlandsch, of desnoods in het Maleisch.

Met betrekking tot de talen, die op een gedeelte van Flores en Soemba worden gesproken, bezitten wij zeer gewaardeerde mededeelingen van den vroegeren controleur S. Roos, thans resident van Timor, doch overigens behooren de talen dezer residentie tot de minst bekende van Ned.-Indië.

Wij vragen in de eerste plaats vertellingen, volksoverleveringen, enz., omdat men daardoor eenige kennis van de grammatica der talen kan erlangen en tot op zekere hoogte bekend worden met haar karakter en verwantschap met andere talen van Ned.-Indië, waartoe bloote woordenlijsten niet voldoende zijn.

Bij de beantwoording van deze en andere vragen onder dit hoofd, ware waarschijnlijk wel partij te trekken van de kennis en ondervinding der inlandsche schoolmeesters. Men herinnert b. v. dat voor eenige jaren een dier schoolmeesters op het eiland Rotti eene soort grammatica van de Rottineesche taal had samengesteld.

Wat de Savoeneesche taal betreft, waren vermoedelijk inlichtingen te verkrijgen van den zendeling-leeraar Teffer, die op Savoe jaren lang op zeer gemeenzame wijze met de bevolking heeft omgegaan, en van den Radja van Seba op het eiland Savoe, een inlandsch christen van eenige beschaving die ook het Maleisch goed verstaat.

Bij die meer bepaald taalkundige mededeelingen zullen inlichtingen omtrent den godsdienst, den zedelijken en maatschappelijken toestand der eilanders van den Timoreeschen archipel zeer welkom zijn. Wij weten daarvan nog veel te weinig, van de binnenlanden nog bijna niets. Op uitbreiding onzer kennis in dit opzicht wordt terecht aangedrongen in een artikel van den heer Donselaar, hulpprediker te Koepang, in de »Mededeelingen van het Ned. Zendelinggenootschap«, deel 26, afl. 3.

2. Mededeelingen, als zooeven omschreven, zijn ook zeer gewenscht met betrekking tot vele andere talen van Ned.-Indië.

Hier zij slechts herinnerd aan de talen der Molukken. De enkele bijdragen tot hare kennis, en daaronder vooral die van den ambtenaar G. W. W. C. Bn. van Hoëvell, zijn wel is waar zeer op prijs te stellen, maar werpen toch nog veel te weinig licht op de taal, waarover zij handelen, vooral omdat zij veelal slechts in woordenlijsten bestaan.

3. Gaarne zou men zulke mededeelingen ook ontvangen omtrent de Dajaksche talen van Borneo. Zelfs voor de beoefening der taal van dat gedeelte van Zuid-Borneo, waarover Hardeland reeds eene spraakkunst en een woordenboek heeft geleverd, zouden zij zeer welkom zijn, daar Hardeland geen Dajaksche teksten heeft uitgegeven, behalve een soort van formulier, door de balian bij lijkfeesten voorgedragen, dat niet de minste waarde heeft voor de kennis der volkstaal.

Land- en volkenkunde.

4. Men verlangt eene gedétailleerde beschrijving van het Jang- of Ajang-gebergte (Besoeki).

Hoezeer men vooronderstellen mag, dat deze bergstreek na 1845 door ontwikkelde Europeanen bezocht is, werd daarover niets uitgegeven, zoodat latere berichten welkom zouden zijn. (Verg. Prof. Veth, „Java”, D. III, bl. 1057).

Blijkens bl. 1066 aldaar is men evenmin bekend met het tusschen de Goenongs Ringgit en Ranoe gelegen bergland.

5. Tot de zeer weinig bekende eilanden van Nederlandsch-Indië behooren Waï en Simaloer, die tot het Gouvernement van Atjeh en onderhoorigheden gerekend worden. Het eerste is zelfs bijna geheel onbekend. Wat valt er in geographisch, ethnographisch en linguistisch opzicht omtrent deze eilanden mede te deelen?

Mag op goede gronden worden verwacht dat de steenkolenbeddingen op Simaloer, welke volgens het Koloniaal Verslag van 1881, blz. 7 en 200, slechts geringe waarde zouden hebben, doch waaraan latere berichten wel waarde toekennen, de moeite en kosten der outginning zullen loonen? Omtrent dat eiland zie men afl. 3 van het Tijdschrift van het Indisch Aardrijkskundig Genootschap.

6. Men verlangt eene geographische en ethnographische beschrijving van de eilanden, die tot het gouvernement van Sumatra's Westkust en tot de residentie Benkoelen behooren. Hoeveel daarover ook door Von Rosenberg en anderen, onlangs weder door den heer H. A. Mess in zijn artikel »De Mentawei-eilanden«, in het »Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde«, deel 26 (1881) en door den heer Chatelin in zijn mede aldaar voorkomend stuk: »Godsdienst en bijgeloof der Niassers«, in de »Berichte der Rheinischen Missions-gesellschaft« enz., werd aan het licht gebracht, aan onze volledige bekendheid met die eilanden ontbreekt nog veel. Alle mededeelingen omtrent de daar gesproken talen zullen ook zeer welkom zijn.

7. Men verlangt eene nauwkeurige beschrijving der gewoonten en vooral van de taal der nog overgebleven Loeboes, in het binnenland der Westkust van Sumatra.

Men zie over hen o. a. het »Aardrijkskundig en statistisch woordenboek van Nederlandsch-Indië i. v. »Loeboe«, ook i. v. »Sumatra« blz. 729; Netschers stuk in het »Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap« Dl. IV. Verder in »Tijdschrift van Ned.-Indië«, April 1864, blz. 261: »J P. Godon, Bijdrage tot de kennis der Loeboes op Sumatra.« Nog worden mededeelingen verlangd omtrent de zoogenaamde »Orang Oeloe«, die somtijds tegelijk met de Loeboe's worden genoemd.

8. Over de Koeboe's, die in de binnenlanden van de residentie Palembang wonen, worden vele mededeelingen gedaan in het groote werk der Sumatra-expeditie, vooral in A. L. van Hasselt's »Volksbeschrijving«. Toch zou, vooral ook omdat de heer van Hasselt slechts een deel der Koeboe's kon bezoeken, eene afzonderlijke, nauwkeurige beschrijving van de gewoonten en van de taal van dien volksstam, met opgaven van hun afkomst, aantal, enz gewenscht zijn.

9. Mededeelingen worden gevraagd omtrent Korintji en zijne bewoners

Het Aardrijkskundig Genootschap had, toen het den onderzoekingstocht naar Midden Sumatra ontwierp, aanvankelijk op het oog inzonderheid ook omtrent Korintji meerdere kennis te verkrijgen Met het oog daarop bracht het veel bijeen wat over dat land en zijne bevolking was geschreven en maakte daarvan

melding in zijn tijdschrift en in de afzonderlijke stukken aan dien tocht gewijd. Onlangs werd dit belangrijk aangevuld in het groote werk betrekkelijk dien tocht, inzonderheid in het deel: „Aardrijkskundige beschrijving" door D. D. Veth, blz. 76—79, terwijl ook in de „Volksbeschrijving" door A. L. van Hasselt meermalen van de Korintjiers sprake is. Uit hetgeen men daar aantreft, blijkt evenwel duidelijk hoeveel nog aan onze kennis ontbreekt. De aanvulling van dat ontbrekende op velerlei gebied is hoogst gewenscht.

10. Men wenscht eene beschrijving van de onderhoorigheden der residentie Riouw op Sumatra.

Hoe weinig wij weten van Indragiri, Rĕteh en Mandah behoeft niet nader aangetoond te worden. Op vele kaarten ontbreekt de naam Mandah zelfs geheel.

11. Men verlangt eene geographische beschrijving van de eilanden der residentie Riouw, vooral van de groepen van Bintan en Lingga, namelijk mededeelingen omtrent de namen, ligging, gedaante, vermoedelijke oppervlakte, grondgesteldheid en voortbrengselen dezer eilanden.

Een blik op een kaart van deze residentie toont genoegzaam aan hoe het met onze kennis gelegen is. Zelfs van een eiland als Battam, waar sedert lang Nederlandsche ambtenaren gevestigd zijn, wisten wij al zeer weinig, totdat onlangs de heer Schot daarover schreef. Zie zijn artikel: „De Battam-archipel" in „De Indische Gids" 1882, Juli, Augustus, October, November en later. Ook onze kennis van Bintan en Lingga laat zeer veel te wenschen. De berichten van van Angelbeek en Netscher omtrent deze beiden zijn nog wel de voornaamste, maar zeer onvolledig en bovendien verouderd.

12. Wordt gevraagd:

a. eene kaart der Onder-afdeeling Boven-Kapoeas, Afdeeling Sintang, residentie Borneo's Wester-afdeeling, vooral wenschelijk voor het meergebied tusschen den Kapoeas en de grens van Serawak.

b. eene statistische opgave der in deze onderafdeeling huizende Dajaksche stammen met de namen hunner onderdeelen en de ligging der door hen bewoonde kampongs.

c. woordenlijsten, hoe eenvoudig ook, mits met nauwkeurig-

heid opgeteekend van de door deze stammen gesproken talen of tongvallen. Liever nog, wijl leerzamer, vertellingen, legenden, samenspraken en dergelijke.

Welke leemte door de beantwoording dezer vragen vervuld wordt, is nader uiteengezet in de Bijdragen van het Instituut, reeks 4, Deel V (1881), bl. 327. In het t. a. p. voorkomend stuk: »Reis naar het meergebied van den Kapoeas«, door den luitenant-kolonel L. W. C. Gerlach in Maart 1881, vindt men de jongste, inderdaad belangrijke bijdrage tot de kennis van dat gebied. In een naschrift tot dat stuk heeft de heer Robidé van der Aa op het belang er van gewezen, herinnerd aan hetgeen men in de laatste jaren omtrent die onderafdeeling en hare bewoners is te weten gekomen, doch tevens gewezen op de nog bestaande leemten in onze kennis er van. Van daar deze vraag.

Wat hier meer bepaald omtrent het gebied der Boven-Kapoeas wordt gevraagd, geldt eigenlijk ook het geheele, nog veel te weinig bekende binnenland van Borneo. Elke bijdrage tot nadere kennis van taal, land en volk, van den aard b. v. als die, onlangs gegeven in Michielsen's »Verslag eener reis door de boven-districten der Sampit- en Katingan rivieren in Maart en April 1880« in het »Tijdschr. v. Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde«, Dl. 28, afl. 1, zal welkom zijn.

13. Men verlangt mededeelingen omtrent afkomst, taal, zeden en gewoonten der Boegineezen, die op Borneo in de Zuider- en Ooster-afdeeling en in de Wester-afdeeling gevestigd zijn.

In deze vraag is ook van de afkomst der Boegineezen gewaagd, vooral omdat het schijnt dat Mandareezen wel eens met Boegineezen worden verward.

14. Met betrekking tot Celebes wenscht men beschrijvingen van de verschillende afdeelingen van het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden en zoo mogelijk ook van de zoogenaamde leenroerige en bondgenootschappelijke landen of van gedeelten dezer streken. Wij hebben hier in de eerste plaats van beschrijvingen der afdeelingen gesproken, omdat de daar geplaatste ambtenaren, naar wij hopen, gemakkelijk inlichtingen zullen kunnen geven en onze kennis van die afdeelingen nog zooveel te wenschen overlaat. Wel beschreef wijlen de gouverneur Bakkers uitvoerig Bone, Tanette, en Barroe, en verspreidde Dr. B. F. Matthes over vele punten licht. Ook Mundy,

in zijn „Narrative of events in Borneo and Celebes" enz (Londen, 1848) deelt uit Brooke's Journals vele bijzonderheden omtrent min bekende streken, als Loewoe b. v., mede. Maar onze kennis van de verschillende afdeelingen laat toch in bijzonderheden nog veel te wenschen over. Van daar dat de schets der onderafdeeling Bângkalá, niet lang geleden door den controleur van Hasselt in het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap gegeven, zeker als eene zeer welkome bijdrage mag worden begroet.

Wat betreft de leenroerige en bondgenootschappelijke landen, vestigen wij in de eerste plaats de aandacht op de Westkust van Celebes, bepaaldelijk op de bondgenootschappen Mandar en Kajeli of eigenlijk Kaïli. Wij hebben hier streken die hier en daar dicht bevolkt zijn, waar uitgestrekte plaatsen, zooals Madjene, Mamoedjoe enz. worden aangetroffen, waarvan wij weinig meer weten dan hetgeen de schrale mededeelingen van Moor in zijne „Notices of the Indian Archipelago", v. d. Hart „Reis rondom Celebes", en van Dr. van Rijckevorsel, blz. 354 en 361 zijner „Brieven uit Insulinde" opleveren. Ook wegens het verkeer der plaatsen aan de Westkust met de tegenover liggende kust van Borneo verdienen zij tegenwoordig wellicht vooral onze opmerkzaamheid.

Meer durven wij voorloopig niet vragen over een eiland, dat nog grootendeels eene terra incognita is, omdat slechts in enkele gedeelten Europeanen (meerendeels ambtenaren of zendelingen) zijn gevestigd, en het reizen hier en daar groote bezwaren oplevert.

Misschien is het hier echter de plaats om nog even te herinneren aan het naburige Boeton, dat mede tot de minst bekende grootere eilanden van Nederlandsch-Indië behoort. Uit de belangrijke mededeelingen van wijlen den heer Ligtvoet in de Bijdragen van het Instituut, Reeks 4, Deel II, blijkt dat het buiten Baoe Baoe (aan de Westkust) en omstreken mede nog bijna geheel eene terra incognita is te noemen.

Berichten tot aanvulling van onze nog zoo gebrekkige kennis blijven dus zeer gewenscht.

Dit geldt niet alleen het gebied der land- en volkenkunde, maar ook inzonderheid dat der flora en fauna en der mineralogie. Ook op dat gebied is Celebes grootendeels nog een schier onbekend land. Het weinige dat wij er van weten schijnt het vermoeden te wettigen dat wetenschappelijke onderzoekingen ook op dat gebied tot verrassende uitkomsten zouden leiden.

15. Mededeelingen worden gevraagd omtrent het uiterlijk, de taal, godsdienst, zeden en gewoonten van den volksstam of liever de volksstammen die het binnenland van Midden-Celebes bewonen en die door de Makassaren Toeraja, door de Boegineezen Toradja worden genoemd.

Hoe weinig nog omtrent de Toradja bekend is, kan blijken uit de enkele woorden onder het hoofd „Toradja" in het „Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Ned.-Indië" voorkomende. Dr. B. F. Matthes, die zich omtrent de talen en de ethnografie van Zuid-Celebes, inzonderheid omtrent het Boegineesch en Makassaarsch, zoo hoogst verdienstelijk maakte, en die de Toradja in sommige opzichten tegenover de Alfoeren stelt en zegt dat men eer van een volk dan van een land Toradja moet spreken, was niet in de gelegenheid omtrent dien volksstam en zijne taal eene grondige studie te maken. Zie Quarles van Ufford, „Een beroep op de Nederlandsche Maecenaten," ('s Hage, 1881) blz. 10, en Professor Niemann's aankondiging dier brochure in het „Tijdschrift van Ned.-Indië", April 1881; ook Quarles van Ufford „In zake Matthes" in „Indische Gids" Juni 1881. Het bericht omtrent eene plaats Toradja in het werk van Lahure, „Les Indes Orientales Néerlandaises, L'île des Célèbes", en de voorstelling van een landschap van dien naam op sommige kaarten verdienen zeker geen vertrouwen. Dat de Hoogleeraar de Hollander zich vergiste door in zijne „Handleiding bij de beoefening der land- en volkenkunde van Ned.-Indië" Dl. II, blz. 293 der 2e uitgave van een gewest Toradja te spreken, werd dan ook aangetoond door Dr Matthes in de „Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië", 3e volgreeks, dl. VII (1873), blz. 61. Men weet van de Toradja eigenlijk nagenoeg niets dan dat zij nog heidenen zijn en zeer onbeschaafd; dat zij zich tatoeëeren; dat het blaasroer of pijl en boog tot hunne voornaamste wapenen behooren en dat zij ook wel koppen snellen. Het blijkt niet in hoever de Toradja te onderscheiden zijn van de Alfoeren, die mede als bewoners van sommige streken der binnenlanden van Celebes worden genoemd.

Komen de Toradja van Zuid-Celebes in godsdienst, talen, zeden en gebruiken eenigermate overeen met de Alfoeren van Noord-Celebes? Zoo ja, in welke opzichten?

In het Koloniaal Verslag over 1881, blz. 18, worden de Alfoersche bewoners der binnenlanden van Laiwoei in zuidoostelijk

Celebes Tokea genoemd. Waarin verschillen deze van de Toradja? Zijn niet hier en daar de kusten van Celebes bewoond door stammen van gelijke afkomst als de Toradja?

Deze en soortgelijke vragen, welke zouden kunnen worden gedaan, bewijzen dat het nog zoo weinig bekende Celebes nog een zeer ruim veld van onderzoek aanbiedt.

16. Men verlangt eene beschrijving van den tegenwoordigen toestand van de Minahassa.

Ondanks de vele belangrijke berichten omtrent deze landstreek, in het bijzonder die van de zendelingen Wilken en Graafland, is onze kennis van de bewoners toch verre van volledig en nauwkeurig. Bepaaldelijk zou men gaarne zooveel mogelijk ethnographische bijzonderheden vernemen omtrent de Bantiks en de Tonsawangers.

17. Aanvulling onzer kennis van Bolaäng-Mongondou op Noord-Celebes is wenschelijk.

In een stuk over het openen eener zending in Bolaäng-Mongondou, voorkomende in de vierde aflevering van deel 26 van de „Mededeelingen van het Nederlandsche Zendelinggenootschap" is melding gemaakt van alles wat tot nu toe over dat landschap bekend is. Daaruit blijkt echter tevens hoeveel aan die kennis nog ontbreekt. Aanvulling onzer kennis van een zoo nabij onze bezittingen gelegen land is zeker gewenscht.

Ook omtrent de overige, op de noordelijke landtong van Celebes gelegen inlandsche rijkjes zal men zeer gaarne mededeelingen ontvangen.

18. Men verlangt zooveel mogelijk gedétailleerde mededeelingen omtrent de op zee zwervende, meerendeels steeds aan boord van hunne prauwen levende, stammen die in Ned.-Indië onder de algemeene benamingen van Orang Laut en Badjo of Badjau bekend zijn.

Hier en daar aan de kusten van Ned.-Indië vindt men volkstammen, die zich daar tijdelijk ophouden en meerendeels niet aan den vasten wal, maar aan boord van hunne prauwen wonen. Zij onderhouden zich voornamelijk van de vangst van visch, tripang, het inzamelen van agar agar, enz. Zij spreken, althans gewoonlijk, eene bijzondere taal; de meesten zijn heidenen. In het westen van den Indischen Archipel worden zij veelal met

eene algemeene benaming Orang laut genoemd; andere daar gebruikelijke benamingen zijn: Orang djohor, orang tamboes, Sekah enz. In het oosten van Ned.-Indië heeten zij doorgaans Badjo of Badjau. De Boegineezen noemen hen eveneens Badjo; de Makassaren Toeridjéné of ook wel Bayo en somtijds Tidoeng of Toe Tidoeng. Men treft hen in meer oostelijk gelegen streken van den Indischen Archipel voornamelijk aan op de Oostkust van Borneo, de Solok-eilanden, de Oost- en Westkust van Celebes en hier en daar in de Molukken. Ook aan de kusten van Mindanao en Palawan schijnen zij zich op te houden. Oude Spaansche schrijvers noemen hen Lutaos, dat eene verbastering is van het Maleische Orang laut.

19. In de »Indische Gids« van September 1881 komt het eerst voor van een stuk, getiteld »De politieke toestand van Halemahera in het begin van het jaar 1881. Eene bladzijde uit een nog niet uitgegeven werk getiteld: »Halema-hera en zijne bewoners.« Dit stuk is vervolgd in de Maart en December-aflevering van dat tijdschrift van het volgende jaar. Mogelijk zal dit werk ons de volledige beschrijving van dit uitgestrekte, maar nog zeer onvolledig bekende eiland, zijne bewoners, producten, geschiedenis enz. geven, waarnaar sedert lang wordt verlangd. Mocht dat niet het geval zijn, dan wenscht het Instituut te wijzen op wenschelijkheid van zoodanig werk, door te vragen: een volledige beschrijving van Halemahera, waardoor het land en zijne bewoners, zijne producten en beteekenis voor handel en nijverheid goed worden bekend gemaakt.

Dat zoodanige beschrijving veler belangstelling zou wekken, kan ook blijken uit den 35sten der wenschen op het Aardrijkskundig Congres te Venetië in 1881 uitgesproken, waarin het verlangen werd geuit, »que le Gouvernement colonial des Indes Néerlandaises et les Instituts scientifiques qui y fleurissent, soient à même de faire connaitre au plus tôt l'ethnologie des Alfoers d'Halmahera (Gilolo) et des îles voisines.« (Zie Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, VI, 4, 1882, p. 119 der Mededeelingen.)

20. Men wenscht te ontvangen eene topographische, ethnologische en klimatographische beschrijving van het noord-oostelijk gedeelte van het eiland Ceram van den post Wahaai af tot den Oosthoek des eilands en binnenslands tot het waterscheidend gebergte.

In het „Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Nederlandsch Indië", onder het hoofd „Ceram" en onder de literatuuropgaven aan het slot van het artikel „Moluksche Archipel" ziet men dat reeds onderscheidene stukken over Ceram werden geschreven. Die literatuuropgave zou thans nog eenigszins kunnen worden aangevuld. Maar eene volledige beschrijving van Noordoostelijk Ceram als in deze vraag wordt bedoeld, ontbreekt nog steeds.

21. Met de Aroe-, Kei- en Tenimber-eilanden, in het Zuid-Oostelijk deel van den Indischen Archipel, zijn wij nog onvolledig bekend, zoowel uit het oogpunt der taal-, als der land- en volkenkunde.

Wel komt over de beide eerste groepen veel voor in Von Rosenberg's in 1867 door het Instituut uitgegeven „Reis naar de Zuid-Oostereilanden", meer bepaald in Robidé van der Aa's voorrede tot dat werk. Wel bracht de beroemde reiziger Alfred Russel Wallace veel bij tot de kennis dier eilanden, vooral der beide eerste groepen, en wees de Hoogleeraar Veth in zijne vertaling van diens werk: „Insulinde, het land van den Orang-Oetan en den Paradijs-vogel" (Amsterdam 1871) op de bestaande literatuur over die eilanden. Maar uit die aanteekeningen blijkt ook juist hoeveel er nog aan onze kennis ontbreekt. Dit geldt ook op het gebied der physische geographie de gewichtige vraag: of er voldoende grond is voor de gissing van Wallace, op de ondiepte der zee tusschen de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea en de Aroe-eilanden en op de gelijksoortige fauna der beide landen gegrond, dat de Aroe-eilanden eenmaal met den vasten wal van Nieuw-Guinea waren verbonden, en de groote, maar nog schier geheel onbekende rivier van Nieuw-Guinea, de Oetanata, eerst bezuiden de tegenwoordige Aroe-groep in zee stroomde. Is het waar dat die zee zoo ondiep is? Is het waar dat de zeearmen tusschen de Aroe-eilanden alle zeer ondiep zijn en dus pleiten voor de veronderstelling dat de groep één samenhangend geheel heeft gevormd, of zijn sommige van deze zeer diep? en zoo ja, welke? Zie over een en ander Wallace's slothoofdstuk over de Aroe-eilanden: „Insulinde", II, blz. 314, 329, 330. Voorts blz. 336 van het werk: „Reizen naar Nieuw-Guinea in 1871—1876", door het Instituut in 1879 uitgegeven. Vgl. ook de „Brieven uit Insulinde" van Dr. van Rijckevorsel, blz. 406 en Dr. A. B. Meyer's mede-

deelingen in Kettler's »Zeitschrift für Wissenschaftliche Geographie« dl. III, afl. 3 (aangehaald in »Indische Gids« October 1882, pag. 551) waar aangetoond wordt hoe dringende behoefte er bestaat aan een grondig wetenschappelijk onderzoek van het Zuidoostelijk deel van den Indischen Archipel.

Wat de hoogleeraar Veth in »Insulinde«, II, op blz. 240, 327 enz. aanteekent, bewijst ook de behoefte aan eene deugdelijke kaart der Aroe-eilanden.

Niet minder geldt dit de beide andere in deze vraag genoemde eilanden-groepen. De Kei-eilanden werden wel, de Tenimber-eilanden, evenals de Zuid-Wester-eilanden niet door Wallace bezocht. (Zie Veth's »Insulinde«, II, 170). Vooral Timorlaut (Tenimber-groep) is nagenoeg onbekend.

De vraag verdient ook nader onderzoek, of de bevolking dier eilanden, inzonderheid die der Aroe-eilanden, inderdaad onder de Papoea's moeten worden gerangschikt.

Over de sterkte dier bevolking, de vermenging der rassen (zie Veth's »Insulinde,« II, 254) zouden ook nadere mededeelingen zeer welkom zijn.

Uit een economisch oogpunt zouden vertrouwenswaardige berichten en wenken omtrent de voortbrengselen en den handel der eilanden zeer gewenscht zijn. Bij Wallace kan men zien van hoeveel beteekenis die handel, inzonderheid die van Dobo op de Aroe-eilanden, is. Ware daarvan door ons niet meer partij te trekken dan tot nu toe het geval is?

Alle, zij het partieële, mededeelingen tot beantwoording van die vragen of tot nadere bekendheid dier eilanden in andere opzichten zullen gaarne worden ontvangen.

22. Wat in de voorgaande vraag omtrent de Aroe-eilanden wordt gezegd, geldt, gedeeltelijk althans, ook de Ceramlaut-, Goram- en Watoebella-eilanden.

23. Dergelijke mededeelingen als in de beide vorige vragen worden verlangd, zal men ook gaarne omtrent de Zuidwester-eilanden ontvangen.

24. Men verlangt mededeelingen van geographischen, ethnologischen en linguistischen aard omtrent het eiland Flores.

Na de belangrijke berichten van den controleur Roos omtrent Ende in het »Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap«, deel

24, is niets van eenig belang omtrent dit eiland verschenen. Men mag zich echter vleien dat wel eenige nadere mededeelingen van daar zouden kunnen worden verkregen, sedert Nederlandsche ambtenaren niet alleen te Ende maar ook elders op dit eiland gevestigd zijn.

25. Men vraagt eene volledige verhandeling over het eiland Lombok.

De Heer Liefrinck in „De Indische Gids," tweede jaargang, blz. 1127, en de heer van Eck, t. a. p., vierde jaargang, blz. 910, wezen terecht op de wenschelijkheid dat aan dat belangwekkende eiland en zijne bevolking grondige studien mochten worden gewijd

26. Men verlangt mededeelingen omtrent de eilanden en eilandgroepen nabij de kusten van Nederl. Nieuw-Guinea, alsmede omtrent die in de Geelvinkbaai en omtrent den Waïgeoe-Misool-Archipel.

Een uitvoerig overzicht van den tegenwoordigen stand onzer kennis van deze eilanden en de nabij gelegen kusten, gaf ons de heer Robidé van der Aa (Reizen naar Nederl. Nieuw-Guinea, bl. 395—485, verg. bl. 467—476), terwijl hij in de Inleiding op dit werk (bl. XXX—XXXIII) verschillende punten opnoemt waaromtrent de aanvulling onzer kennis dezer verafgelegen deelen van Neerlandsch-Indië het meest gewenscht is.

27. Men vraagt berichten over de Chineezen in de verschillende gedeelten van Ned.-Indië, waarin omtrent hun oorsprong, taal, getalsterkte, verspreiding, godsdienst, zeden en gebruiken, middelen van bestaan, en al hetgeen strekken kan om hen in hunne eigenaardigheden goed te doen kennen, nauwkeurige mededeelingen worden gedaan. Daarbij ware vermelding van de vroeger omtrent hen bestaan hebbende en van de thans geldende wettelijke bepalingen gewenscht.

In zijn artikel: „De Chineezen in Ned. Oost-Indië," in „De Indische Gids" van Juni 1882 (geschreven naar aanleiding van het zoo hoogst belangrijk, onlangs door het Bataviaasch Genootschap uitgegeven werk: „Jaarlijksche feesten en gebruiken van de Emoy-Chineezen. Eene vergelijkende bijdrage tot de kennis van onze Chineesche medeburgers," door J. J. M. de Groot, tolk voor de Chineesche taal te Pontianak) toont de heer R. van Eck terecht aan, hoe weinig wij eigenlijk nog weten

van vele eigenaardigheden, zeden, gebruiken van de Chineezen, die toch ten getale van ongeveer 343,000 zielen in Ned. Oost-Indië wonen en die een zoo belangrijk element in onze Indische maatschappij uitmaken. Men leze wat hij aan de hand van een zoo goed opmerker als de heer de Groot zegt over onze weinige bekendheid in vele opzichten met de honderdduizenden van dat volk in Ned.-Indië, en het zal moeten worden toegegeven dat het hoogst wenschelijk is dat in die duisternis licht worde ontstoken.

28. Er ligt nog veel wetenswaardigs in het duister omtrent de afkomst, secten, zeden en de gewoonten van de Arabieren, die ingezetenen van Ned.-Indië zijn. Men wenscht daarmede bekend te worden gemaakt, vooral ook met de wetgeleerde boeken, welke deze Arabieren gebruiken.

29. Hetzelfde ongeveer geldt in nog hoogere mate de Klingaleezen in Ned.-Indië. Eene monographie over hen, welke hun afkomst en aantal, godsdienst, taal, zeden en gewoonten, maatschappelijken toestand, enz. aan het licht bracht, zou zeer welkom zijn.

30. In vroegere jaargangen van het »Tijdschrift van Ned.-Indië,« zoowel als in het bekende »Eind-Résumé« en elders, vindt men uitvoerige mededeelingen betreffende het dessa-leven in verschillende deelen van Java, waarbij o. a. behandeld worden: de onderscheidene klassen waarin de desa-bewoners worden verdeeld in hunne verplichtingen jegens den Staat en de Gemeente; de samenstelling van het desa-bestuur; het bezit- en gebruiksrecht der gronden; de omslag en inning der belastingen; de middelen van bestaan; de veestapel, enz.

Men zou gaarne wenschen te ontvangen gelijksoortige mededeelingen met opzicht tot de andere deelen van onzen O.-I. Archipel; b. v.: van de Lampongs, Benkoelen, de Redjang landen, Pasemah enz op Sumatra; van de eilanden Rotti, Savoe, Adonare, enz in den Timor-Archipel; van de in kampongs bij elkander wonende Dajaks op Borneo; zoomede van de verschillende deelen van Celebes.

Elke afzonderlijke bijdrage zal dankbaar worden aangenomen

31. Op vele plaatsen van Midden-Java zijn klassen van men-

schen die door de namen Kalang, Pinggir en Gadjah-Mati van de overige bevolking onderscheiden worden.

Vooral over de Kalang werd in den laatsten tijd veel geschreven, al welke berichten de hoogleeraar Veth met de hem eigene volledigheid heeft bijeengebracht in zijn „Java”, III, bl. 579—589 en waarbij nog moet gevoegd worden de eerst later verschenen studie van Gustaaf Winter (Ind. Gids van Maart 1881). In weerwil dezer nieuwere mededeelingen is eene beantwoording der volgende vragen nog altijd gewenscht.

a. In welke gewesten van Java vindt men nog heden Kalang, Pinggir en Gadjah-Mati?

b. Hoe groot is hun aantal in ieder distrikt en welke dessa's bewonen zij?

c. Door welke eigenaardigheden en gebruiken onderscheiden zij zich van de overige Javanen?

d. Bestaan er onder hen overleveringen, dat zij uit andere deelen van Java naar hunne tegenwoordige woonplaats werden overgebracht?

32. Waaraan schrijft men het toe, dat in de residentie Bagelen voor pasardagen onze gewone dagen worden genomen, terwijl men daar anders eene eigen week van vijf dagen voor heeft? Heeft dit ook elders op Java plaats?

33. Mededeelingen worden gevraagd aangaande de wijze waarop de Priesters op de Buitenbezittingen de hun toegekende rechtspraak uitoefenen.

In het uitmuntend academisch proefschrift van den heer C. B. Nederburgh „Bijdrage tot de interpretatie van art. 78 al. 2 en art. 83 van het Regeeringsreglement van Nederlandsch-Indië in verband met art. 3 van het reglement op de Rechterlijke Organisatie van Ned. Indië” (Leiden, 1880), waarin o. a. over de Priesterraden op Java zoovele bijzonderheden voorkomen, wordt in de noot op blz. 102 het volgende gezegd: „Is het al moeielijk om iets te vinden betreffende de Priesterrechtspraak op Java en Madura, nog lastiger, naar het mij voorkomt, zou dit zijn, waar het betreft, de werking dier rechtspraak op de Buitenbezittingen. Ik heb dus gemeend mij van een onderzoek daarnaar te mogen onthouden.”

Wat den heer Nederburgh, in Nederland schrijvende, ondoenlijk was, is den Europeaan in de Buitenbezittingen ver-

blijf houdende, zeer wel mogelijk. Zoo ieder op de plaats van zijn verblijf onderzoek doet naar het aanwezen en de samenstelling van Priesterraden, naar de rechtspraak der Priesters en de werking dier rechtspraak, en zijne aanteekeningen daaromtrent ter beschikking van het Instituut wil stellen, zal dat eerlang meer licht over dit in vele opzichten nog duistere punt kunnen doen opgaan.

De lezing van Mr. Nederburgh's proefschrift zou er ongetwijfeld toe kunnen bijdragen om het intestellen onderzoek vruchtdragend te doen zijn.

Daarbij dient ook geraadpleegd wat in het Koloniaal Verslag over 1882 over de werking der priesterraden is gezegd.

Wat Zuid-Celebes betreft, zou bij zoodanig onderzoek inzonderheid deze vraag overweging verdienen: is het al dan niet wenschelijk dat aan het verlangen van vele hoofden en priesters van Zuid-Celebes worde voldaan, om van regeeringswege een reglement te zien vaststellen voor de rechtspleging der Sarats of priesterraden in de gouvernements-landen van dat gewest?

34. Monographiën worden gevraagd betreffende de herziening van het rechtswezen in onderscheidene gewesten van Ned.-Indië buiten Java en Madura.

Reeds in 1863 werd mr. T. H. der Kinderen als Gouvernements-commissaris belast met het ontwerpen van de herziening van het rechtswezen in de Buitenbezittingen. Een gevolg dier opdracht was de invoering van nieuwe reglementen tot regeling van het rechtswezen: voor de residentie Banka in 1874, voor het gouvernement Sumatra's Westkust in 1875, voor de residentie Palembang in 1878, voor de residentie Lampongsche districten in 1879, voor de residentie Z. O. afdeeling van Borneo in 1880, voor het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden in 1881, voor Celebes, Timor en de Molukken in 1882.

De toelichting dier nieuwe regeling, voor zooveel het rechtswezen ter Sumatra's Westkust betreft, vindt men in het werk van mr. T. H. der Kinderen, „De algemeene verordeningen tot regeling van het rechtswezen in het gouvernement Sumatra's Westkust, toegelicht uit officieële bescheiden", in de werkjes van mr. J. W. S. van der Aa, „Het civiel proces voor de landraden en rapats op Java en Madura en ter Sumatra's Westkust, beschreven ten dienste van administratieve ambtenaren" en „De leer van het bewijs in strafzaken volgens het Ned.

Indische strafrecht, toegelicht ten dienste van administratieve ambtenaren, voornamelijk van Sumatra's Westkust en van de leden in eenen krijgsraad," en in de dissertatie van mr. F. E. Couperus, "Het rechtswezen op Sumatra's Westkust." (Leiden, 1882.)

Een werk als dat van mr. der Kinderen is natuurlijk nuttig voor wie de officieële bescheiden, op zulke regeling betrekkelijk, wil raadplegen. Niet minder nuttig is een werk als dat van mr. Couperus, voor wie een overzicht wil verkrijgen van de vroegere regeling, welke door de nieuwe werd vervangen, die nieuwe regeling in bijzonderheden wil leeren kennen, wil zien in welke opzichten zij verschilt van de op Java bestaande regeling van hetzelfde onderwerp.

Werken als nu omtrent de reorganisatie van het rechtswezen ter Sumatra's Westkust bestaan, worden dus ook gevraagd voor de overige gewesten der Buitenbezittingen waar gelijke reorganisatie is ingevoerd.

Wordt daarin ook, gelijk de heer Couperus deed, waar het pas geeft, een bescheiden kritiek uitgeoefend, de ingevoerde regeling met de vroegere en met die op Java en elders geldende vergeleken, dan zal een reeks monographiën worden verkregen, niet slechts nuttig om de herziening van het rechtswezen in de Buitenbezittingen goed te leeren kennen, niet slechts van belang als gewichtige bijdragen tot recht verstand van een der diepst ingrijpende regelingen in elke min of meer goed geregelde maatschappelijke orde van zaken; maar dan zullen die monographiën tevens bouwstoffen bevatten om eenmaal, is die herziening op de Buitenbezittingen afgeloopen, gelijk zij dit voor Java reeds lang is, in een algemeen werk een overzicht te geven van de verschillende rechtsbeginselen, welke vroeger in de onderscheidene gewesten van Ned.-Indië golden, van de verschillende regelingen dientengevolge in de onderscheidene gewesten noodig geacht, van de meer of min goede werking der nieuwe regeling, enz.

Zij die zich aan eene zoodanige taak willen wijden, zullen ook met vrucht kennis nemen van de beschouwing, door den hoogleeraar de Louter in "De Gids" van September 1882 gewijd aan het werk van mr. A. J. Immink, "De rechterlijke Organisatie van Ned.-Indië" (den Haag, 1882), zoowel om de opmerkingen daarbij door den Hoogleeraar gemaakt, als omdat daarin behalve van dat werk, van nog andere geschriften over

het rechtswezen in Ned.-Indië sprake is. Natuurlijk dat ook het werk zelf van den heer Immink met vrucht zou kunnen worden geraadpleegd.

Geschiedenis en oudheidkunde

35. Op blz. 151 van den jaargang 1891 van de »Bijdragen« van het Instituut is een stukje opgenomen, getiteld »Aanmoediging tot onderzoek van historische monumenten van den Indischen Archipel.« Daarheen wordt verwezen, en ook voor de bijzonderheden waaromtrent inlichting wordt verlangd, naar de 37ste van de eerste vragenreeks, de 21ste in de »Bijdragen«, nieuwe volgreeks, 3e deel (1860) blz. XXX.

36. In verband met de voorgaande vraag, en om eenigszins als wegwijzer te dienen voor hen die tot het doen van oudheidkundige nasporingen in de gelegenheid zijn en die gaarne willen weten, omtrent welke oudheden meer bepaaldelijk inlichtingen worden verlangd, wordt hier de 38ste vraag uit de eerste reeks eenigszins uitgebreid herhaald, onder uitdrukkelijke aanteekening evenwel dat berichten omtrent andere, niet of onvolledig beschreven, oudheden mede zeer welkom zullen zijn.

Ten einde later in staat te zijn om, in zijn geheele uitgestrektheid, den invloed te beoordeelen, dien de Hindoesche godsdienst ook op de andere eilanden van den Oost-Indischen Archipel gehad heeft, wenscht men vooreerst de aandacht te vestigen op de godsdienstige monumenten van Hindoeschen oorsprong, welke op verscheidene plaatsen buiten Java en Bali worden gevonden. Men zoude daarom, onder verwijzing o. a. naar het artikel van den heer Tombrink: »Hindoe-monumenten in de bovenlanden van Palembang« in het »Tijdschrift van het Bataviaasch-Genootschap«, deel 19, 1869, blz. 1 en naar hetgeen in het werk der Sumatra-expeditie, zie o. a. »Reisverhaal,« eerste gedeelte, blz. 244 en 2e gedeelte, blz. 202, over de oudheden nabij de hoofdplaats Djambi voorkomt, gaarne iets te weten komen van:

a de ruïne van een tempel in de binnenlanden van Djambi;
b de menigte van dergelijke ruïnes in Kwantan.
c Hindoesche beelden in de binnenlanden van Borneo's Wester-

afdeeling, althans zoo er aldaar nog achtergebleven zijn, nadat die uit de omstreken van Sanggau naar Java opgezonden zijn. Zie de „Bijdragen", nieuwe volgreeks, Dl. III, bl. 294.

d. Idem te Moeara Kaman en elders in Koetei, waaromtrent verwezen wordt naar de door den hoogleeraar Kern ontcijferde inscripties. Zie de „Verslagen en Med. d. Kon. Akad. v. Wet.", de „Notulen van het Bataviaasch Genootschap", deel 17 (1879), blz. 98 en 142; deel 18, blz. 143; deel 19, blz. 72.

e. Oudheden van den Hindoetijd op Madoera.

In 't algemeen zou men alle berichten en beschrijvingen willen verzamelen van wat er reeds nu van zulke overblijfselen van Hindoesche bouw- en beeldhouwkunst buiten Java bekend is en in het vervolg nog ontdekt mocht worden.

Handel, nijverheid en landbouw.

37. Men verlangt zooveel mogelijk gedétailleerde mededeelingen omtrent den scheepsbouw en de scheepvaart der inlanders in verschillende streken van Ned.-Indië.

Na het uitvoerig opstel van de Bruijn Kops (in „Tijdschr. v. nijverheid in N.-I.", dl. 1, 1854) en Serrurier in 't „Tijdschr v. h. Aardr. Gen." dl. IV, blz. 78, zijn daarover slechts korte, hier en daar verspreide mededeelingen verschenen.

38. *Rijstcultuur*. In de eerste vragenreeks werden een vijftiental vragen omtrent deze gewichtige volkscultuur gedaan. Eenige daarvan zijn direct of indirect in de „Bijdragen", de overige in andere tijdschriften en werken beantwoord De literatuur over dat onderwerp in de laatste dertig jaren is inderdaad zeer rijk. Het Instituut, hoewel de vroegere gedane vragen in herinnering brengende, vindt dan ook geene termen die thans uitdrukkelijk te herhalen. Het houdt zich echter aanbevolen voor mededeelingen van nog minder bekende bijzonderheden omtrent de rijstcultuur in de verschillende gewesten van Ned.-Indië. Inzonderheid verlangt het een, zoo mogelijk volledig, anders particel wat een of meer gewesten betreft, met feiten en cijfers toegelicht overzicht van de uitwerking der wenken door den heer Holle en anderen sedert eene reeks van jaren ten opzichte van de rijstcultuur gegeven

Door vergelijking van vertrouwenswaardige cijfers van vroegere jaren met de tegenwoordige behoort te blijken of het doel dat beoogd werd, vermeerdering der rijstproductie, werd bereikt.

39. *Koffie-cultuur*. Inlandsche en ook vele Europeesche planters in Oost-Indië beweren, dat het inboeten van koffie in tuinen van zekere ontwikkeling, doorgaans tot niets goeds leidt, zooals ook van den tweeden aanplant op afgeschreven tuingronden, zelden een krachtig, levensvatbaar plantsoen verwacht mag worden.

Kunnen die inderdaad meermalen waargenomen verschijnselen worden toegeschreven aan natuurlijke oorzaken, of moet men ze wijten aan verwaarloozing of onvoldoende behandeling van den grond?

De scheikundige analyse van den bodem heeft geen sleutel op bedoeld verschijnsel gegeven. De Indische regeering blijkt ook geen heil te zien in dadelijke beplanting van oude koffiegronden, daar deze volgens oude voorschriften tien jaar braak moesten blijven liggen, alvorens opnieuw met koffie beplant te kunnen of mogen worden.

Voor particuliere ondernemers, die geen grenzenlooze beschikking over gronden hebben, is de voorschreven kwestie van een overwegend belang en dus niet minder de vraag: welke producten met voordeel, *het eerst* en *later*, op den verlaten grond der oude koffietuinen geplant kunnen worden.

40. Welke waren de uitkomsten der teelt van Liberia-koffie in Ned.-Indië?

Welke voordeelen biedt zij aan boven die van andere soorten?

Wordt den boom bij die proefteelt de volle groei gelaten of de top afgenomen en wordt hij ingesnoeid op West-Indische wijze?

41. Wat heeft de ervaring geleerd omtrent den invloed van luchtgesteldheid, temperatuur, vochtigheid, grondsoort en hoogteligging boven de zee op de qualiteit der koffie, bij gelijke behandeling van cultuur en bereiding en met betrekking tot dezelfde koffiesoort?

42. *Suiker-industrie*. Welke regels moet de rietplanter in acht nemen ter verbetering van zijn gewas, grondstof, door keuze

van stekken, cultuurwijze en mestsoort? Welke is de voordeeligste rietsoort voor de verschillende gronden in Ned.-Indië?

Hoe wordt op de eenvoudigste en zekerste wijze het legeren (neerslaan) van het riet voorkomen of althans beperkt?

43. *Tabaks-cultuur*. Welke maatregelen zijn met vrucht aan te bevelen ter verzekering van een brandbaar product op gronden die z. g. onbrandbare tabak plegen voort te brengen?

Door welke cultuurwijze kan dezelfde grond jaren achtereen een gelijkwaardig product voortbrengen?

44. *Theecultuur*. Door welke meststoffen is een gunstige invloed te verzekeren op de qualiteit der thee?

45. *Kina-cultuur*. Welke toekomst heeft de cultuur der kina (een kina-onderneming) in verband met hare kolossale uitbreiding en verspreiding en de gestadige ontwikkeling der scheikunde, die er meer en meer naar streeft natuurproducten langs synthetischen weg te bereiden?

46. In tal van stukken is sedert vele, vooral in de laatste jaren gewezen op de groote menigte producten van den Indischen Archipel, welke, van groote beteekenis voor den handel, onder anderen blijkens den uitvoer daarvan naar Singapore, door den Nederlandschen handel bijna geheel worden veronachtzaamd. Men behoeft slechts aan zoovele kostbare vetstoffen en harssoorten, voor de industrie van zoo groote beteekenis, te herinneren. Wat tal van bijzondere personen, wat de Maatschappij van Nijverheid door haar tijdschrift en haar zoo belangwekkend Koloniaal Museum, wat „de Economist” en andere tijdschriften in Nederland en Indië ook deden en schreven, onze handel blijft zich schier uitsluitend tot de weinige van ouds bekende stapelproducten beperken en laat de voordeelen uit andere producten te trekken, aan anderen over.

Wat zou te doen zijn om daarin verandering ten goede te brengen, om eene markt voor die producten in onze eigen Indische en Nederlandsche havens te krijgen?

VERZAMELING

VAN

JAPANSCHE BOEKWERKEN,

DOOR

MR. J. H. DONKER CURTIUS,
Nederlandsch Commissaris in Japan,

OP ZIJNE REIS NAAR YEDO IN 1858 VOOR HET RIJK INGEKOCHT

BESCHREVEN DOOR WIJLEN

DR. J. J. HOFFMANN,

EN UITGEGEVEN DOOR

MR. L. SERRURIER.

JAPANSCHE BOEKWERKEN.

Encyclopedieën. Catalogi.

N°. 1. 大日本永代節用無盡藏. *Dai Nippon yei-tai sets-yo mu-zin-zo*, d. i. Onuitputtelijk magazijn van hetgeen ten allen tijde belangrijk is voor Japan.

Eene Encyclopedie van al datgene wat voor een beschaafd man in Japan wetenswaardig geacht wordt. Opnieuw in hout gesneden en uitgegeven in het tweede jaar Kayei (1849); één deel. Verkrijgbaar te Yedo en Miyako.

Het werk bevat ook een naar het **irova** samengesteld Japansch en Chineesch woordenboek. Het is over het algemeen zeer slecht en smerig gedrukt en schijnt de bestemming te hebben de onderwetsche Japansche wetenschap tegenover westerschen invloed staande te houden.

N°. 2. 古今和漢万寳全書. *Ko-kin Wa-kan man-bo zen-syo*, d. i. Volledig boek van alle oude en nieuwe Japansche en Chineesche kostbaarheden. Yedo en Ohosaka 1718, nieuwe editie 1780 13 deeltjes.

Deel 1—3. Beknopte levens-beschrijvingen van de vermaardste Japansche schilders van den oudsten tijd af, met schetsen van hunne schilderijen en opgave hunner naamteekeningen en zegels.

Deel 4. Beknopte levensbeschrijving der voornaamste schilders van China, met opgave hunner monogrammen en zegels.

Deel 5. De voornaamste calligraphen van Japan.

Deel 6 en 7. De vervaardigers en schilders van theepotten.

Deel 8. Inlichtingen aangaande allerhande gereedschappen.

Deel 9. Over oude munten enz.

Deel 10—13. Namen en merken van wapensmeden en vervaardigers van gedreven metaalwerk.

N°. 3. 合類書藉目錄. *Gó-rui syo-zyak mok-rok*, d. i. Geclassificeerde boekenlijst. Een systematische catalogus der geheele Japansche literatuur. Ohosaka 1802. 12 deeltjes.

N°. 4. 近代名家著述書目錄. *Kin-tai mei-ka tsyo-zyuts-syo mok-rok*, d. i. Catalogus van boekwerken in den nieuweren tijd door vermaarde Japansche geslachten uitgegeven. Yedo, 1836. 5 deelen.

Vooraf gaat eene naar het Japansche alphabet gerangschikte naamlijst van 360 schrijvers met opgave der bladzijde, waar ieder benevens de door hem geschreven boekwerken aangehaald is. De Catalogus insgelijks alphabetisch geordend, geeft een goed overzicht van de door ieder geschreven werken. Onder deze „vermaarde schrijvers" zijn nauwelijks tien, die iets uit de literatuur van het Westen en bepaaldelijk van Nederland, in het Japansch hebben overgebracht. — Geschiedenis, natuurkunde, poëzie en het ruime veld der oud-Chineesche literatuur zijn de gewone onderwerpen door de meesten dezer schrijvers behandeld. Aan het einde komt eene lijst voor van 37 Bonzen, die over allerlei onderwerpen, maar vooral over theologische geschreven hebben. Voor de boekenkennis van Japan is deze catalogus zeer belangrijk, maar hij heeft dit groote ongerief, dat hij geheel in het Chineesch geschreven is.

Geschiedkundige werken. Tijdtabellen. Almanakken.

N°. 5. 日(ニッ)本(ポン)百(ヒャク)將(シャウ)傳(デン)一(イッ)夕(セキ)話(ワ). *Nippon*

hyak-syô den is-seki wa, d. i. Avondpraat of verhalen aangaande de veldoversten van Japan door 松亭金水 Sôtei Kanemidsu, geïllustreerd door Yanagawa Tsiusin. Yedo en Ohosaka, 1854. 12 deelen.

N°. 6. 長崎先民傳. *Nagasaki sen-min den*, d. i. Nagasakische overleveringen aangaande personen van vroegeren tijd, door 盧千里 Ro Senri, een Chineesch letterkundige te Nagasaki. 1731, herdrukt in 1819. 2 dln.

Het zijn levensbeschrijvingen van personen veelal uit Nagasaki, die als uitstekende beoefenaars van taal- en letterkunde, of als voorbeeldige karakters in aanmerking komen. Het boek is door een afstammeling van een sedert het begin der 18de eeuw te Nagasaki gevestigd Chineesch geslacht Ro in sierlijk Chineesch geschreven, maar tevens van Japansche leesteekens voorzien. Als eene bijdrage tot de kennis van karaktertrekken verdient het op prijs gesteld te worden.

N°. 7. 日(ニッ)本(ホン)唐(モロ)土(コシ)二(ニ)千(セン)年(ネン)袖(ソデ)鑑(カヾミ). *Nippon Morokosi ni-sen-nen sode kagami*, d. i. Zak-spiegel van tweeduizend jaren van Japan en China. Nieuwe uitgaaf van het tweede jaar Kayei (1849). Ohosaka, 3 dln.

Een chronologisch overzicht der gewichtigste gebeurtenissen van Japan en China sedert tweeduizend jaren, beginnende met het jaar 151 vóór, en eindigende met 1849 na Chr. geb. De geschiedkundige feiten en merkwaardigheden zijn volgens de Chineesche of Japansche jaarrekening aangestipt met bijvoeging van het getal jaren die sedert dien tijd tot op het jaar 1849 verstreken zijn. Deze bijvoeging wordt thans noodig geacht, daar de onverstandige verbrokkeling der jaartelling in willekeurige tijdvakken, die onderling in geen verband staan, geen overzicht der jaartelling geeft. — Het boek is in Chineesch en Japansch cursiefschrift geschreven en van prenten voorzien.

N°. 8. 丙辰萬國普通暦. *Hinoye tatsu Ban-kok*

fu tsû koyomi, d. i. Algemeene almanak van alle natiën voor het Hinoye tatsu- of 3de Ansei-jaar (1856), bewerkt en uitgegeven door den rijks-astronoom 澁川景佑 Sibugava Kei iu. Yedo 1856. 1 deel.

De ambtelijke Japansche almanak voor genoemd jaar in overeenstemming gebracht met den Engelschen Nautical Almanac (als geldende voor Engeland, Frankrijk, Holland en Amerika) en met den Russischen almanak; dus eene vergelijking der Japansche tijdrekening van het 3de jaar Ansei met de Christelijke volgens den ouden en den nieuwen stijl. Vooraf gaat eene inleiding, waarin worden ontwikkeld de beginselen, waarop een dusdanig werk steunt. De verdeeling van den burgerlijken dag in 24 (in plaats van in 12 uren) is nu ook door de Japansche sterrekundigen aangenomen.

N°. 9. 丁巳萬國普通曆. *Hinoto-mi no Ban-kok fu-tsû-koyomi*, d. i. Algemeene almanak van alle natiën voor het 4de jaar van Ansei (1857). Yedo 1856, 1 deel.

Vervolg van N°. 8.

Topographische, geographische en ethnographische werken. Plattegronden. Atlassen. Kaarten.

N°. 10. 攝津名所圖會. *Setsu mei-syo dsu-e*, d. i. Galerij der merkwaardigste plaatsen en gelegenheden der provincie *Setsu*. Eene chorographie van genoemde provincie met afbeeldingen. 1798, 12 deelen. — Duplicaat van N°. 38 van den Catalogus librorum Japonicorum a Ph. Fr. de Siebold collectorum.

N°. 11. 東海道名所圖會. *Tô-kai-dô mei-syo dsu-e*, d. i. Galerij der merkwaardigheden van den Tô-kai-dô of Oost-zee-weg, zijnde de groote weg van Miyako naar Yedo. Een topographisch en geschiedkundig werk met schetsen en prenten. Yedo 1797. 6 deelen. — Duplicaat van N°. 39 van den Catalogus librorum japonicorum a Ph. Fr. de Siebold collectorum.

N°. 12. 木曾路名所圖會. *Ki-so-dsi mei-syo dsu-e*, d. i. Galerij der merkwaardigheden van den Kisodsi of Oostelijken bergweg (Tô-sen-dô), die van Miyako door de provinciën Ȯmi, Mino, Sinano, Kôdsuke en Musasi naar Yedo leidt. Historisch-geographische beschrijving van deze route met afbeeldingen. 1805. 7 dln. — Duplicaat van N°. 42 van den Catalogus librorum et manuscriptorum Japonicorum a Ph. Fr. de Siebold collectorum.

N°. 13. 讃岐國名勝圖會. *Sanuki no kuni mei-syô dsu-e*, d. i. Galerij der merkwaardigheden van het land Sanuki (op het eiland Sikok); eene historische en topographische beschrijving van dit land met prenten. 1853. 7 dln.

N°. 14. 阿波名所圖會. *Awa mei-syo dsu-e*, d. i. Galerij van merkwaardige plaatsen van het land Awa op het eiland Sikok. Eene historisch-topographische beschrijving van dit land met afbeeldingen. Ohosaka, Yedo, Miyako, Nagoya. 1811. 2 deelen.

N°. 15. 國郡全圖. *Kok gun zen dsu*, d. i. Volledige atlas der provinciën en districten. Een handatlas van het Japansche rijk, in 76 kaarten, vervaardigd door 靑生東谿翁 Aofu Tôkei. 1828. 2 dln.

Door de kennismaking met Europeesche atlassen tot het besef gekomen, dat een bundel kaarten in klein formaat gemakkelijker te behandelen is, dan eene kaart van groote afmeting en in vouwen gelegd, heeft de Japansche schrijver het nuttig geacht, eene reeds door Akamidsu uitgegeven groote kaart van het Japansche Rijk, op 76 bladen in klein formaat te verdeelen en tot een atlas te vereenigen. Daar lengte- en breedtegraden te land en op zee niet te zien zijn, heeft hij ze in zijn atlas achterwege gelaten; en om zijnen arbeid van dien zijner voorgangers te onderscheiden, die even als wij eene landkaart met het Noorden boven en het Oosten rechts voor zich leggen, heeft hij die zaak juist omge-

keerd. Wij hebben dus hier met een dilettant te doen, die de zaken anders maakt, en in plaats van ze te verbeteren, ze verknoeit, en met een atlas, die bij gebrek aan lengte- en breedtebepalingen alle geographische en hydrographische waarde mist, hoe uitmuntend ook de xylographische uitvoering mag genoemd worden.

N°. 16. 都ミヤコ名メイ所シヨ圖ヅ會エ. *Miyako mei-syo dsu-e*, d.i. Galerij der merkwaardigheden van Miyako. Eene topographie aan de hoofdstad Miyako en hare omstrēken met prenten. Yedo, Miyako, Nagoya, 1780. 6 + 5 deelen. — Duplicaat van N°. 92. v. d. Catalogus librorum et manuscriptorum Japonicorum a Ph. Fr. von Siebold collectorum.

N°. 17a. 江エ戸ド砂スナ子ゴ. *Yedo sunago*, d. i. Zandkorrels van Yedo, eene uitvoerige beschrijving dezer hoofdstad, bewerkt door 菊岡沾涼 Kikuoka Ten ryô. Eerste druk 1732; tweede, verbeterde en vermeerderde druk 1768, derde druk. Yedo, 1770. 8 dln. met prenten.

N°. 17b. 續ツギ江エ戸ド砂スナ子ゴ. *Tsugi Yedo sunago*, d. i. Vervolg op de Zandkorrels van Yedo (N°. 17*a*). Yedo 1735. 5 dln.

N°. 18. 江エ戸ド砂スナ子ゴ. *Yedo sunago.* Duplicaat van N°. 17*a*. 8 dln.

N°. 19a. 江エ戸ド名メイ所シヨ圖ヅ會エ. *Yedo mei-syo dsu-e*, d. i. Galerij van merkwaardige plaatsen van Yedo: eene historisch-topographische beschrijving dezer stad met voortreffelijke houtsneden. Yedo 1836. 20 dln.

N°. 19b. 御江戸大繪圖. *On Yedo oho ye dsu*, d. i. Plattegrond van het vorstelijke Yedo van het jaar Manyen (1860).

N°. 20. 增修改正 *Si siu kai sei* 攝州大阪地圖. *Setsu siu Ohosaka dsi dsu*, d.i. Vermeerderde en verbeterde plattegrond van de stad Ohosaka in Setsu. Met vergunning van het Gouvernement opgenomen in 1789, gegraveerd in 1806; nieuwe verbeterde uitgaaf van 1844; komt als de beste plattegrond dezer voornaamste handelsstad van Japan in aanmerking.

N°. 21a 富士見十三州輿地之全圖. *Fusi mi zyu san siu yo dsi no zen dsu*, d. i. Volledige kaart van de 13 landen of provinciën, die van den vulkaan uit kunnen overzien worden. Vervaardigd door Funakosi Siugu van Nagato. 1843. Eene zeer uitvoerige reiskaart door bedoelde landen.

N°. 21b. 百富士. *Hyak Fusi*, d. i. De honderdvoudige vulkaan Fusi, of de Fusi-galerij. Eene verzameling van meer dan honderd gezichten van den Fusiberg van evenveel verschillende plaatsen opgenomen. Houtsnee-prenten met bijgevoegde epigrammen. Ohosaka 1767. 4 deelen.

N°. 22. 本朝画苑. *Hon teo gwa yen*, d. i. De inlandsche schilderijzaal; een meestal geschiedkundig prentenboek met verzen en toelichtingen in proza door 滄浪居主人 Siminami kyo zyu zin. Miyako 1782. 6 dln.

N°. 23 太日木接壤三國之主圖. *Dai Nippon setsu kwan Mikuni no zen dsu*, d. i. Kaart van het Japansche Rijk en de drie door hetzelve veroverde landen Tschaosiën (Korea), Liukiu en Yezo, naar Europeesche bronnen bewerkt met opgave der lengte- en breedtegraden, zijnde de eerste meridiaan door Miyako getrokken. Ohosaka 1816. Kleurendruk.

N°. 24 中山傳信錄. Chineesch: *Tschung schan tschuen sin lu*, jap.: *Tsiu-san den sin rok*, d. i. Getrouwe

opgave der traditiën van het Centraal-Gebergte, vroeger het middelste van de drie koninkrijken op Groot Liukiu, die omtrent 1430—40 tot één geheel vereenigd werden, door 徐葆光 Siu Pao-Kuang, assistent-ambassadeur van den koning van Liukiu, geschreven in het 60ste jaar K'anghi (1721). Eerste Japansche uitgave van het jaar 1766, tweede uitgave in 6 dln. van 1840. Deze geschied-, land- en volkenkundige beschrijving van het vroegere koninkrijk van het Centraal-Gebergte op Groot Liukiu is in het Chineesch gesteld, zijnde de tekst echter van Japansche leesteekens voorzien.

N°. 25a. 唐土歷代州郡沿革地圖. *T'ang-t'ù lĭ tai tscheu k'iùn yên kĕ tí t'û*, d. i. Atlas van China, aanwijzende de veranderingen die dit rijk met betrekking tot zijne verdeeling in provinciën en districten achtereenvolgens ondergaan heeft. Een chronologische atlas van 13 kaarten, in het Chineesch bewerkt en uitgegeven door 赤水先生 Dr. Akamidsu van Mito. Ohosaka 1789; nieuwe druk van 1835. — Duplicaat van N°. † 190 van den Catalogus librorum et manuscriptorum Japonicorum a Ph. Fr. de Siebold collectorum.

N°. 25b. 清二京十八省全圖. *Ts'îng rl king schı pă sèng ts'iuên t'û*, d. i. Volledige kaarten der beide hoofdsteden en 18 provinciën van China onder de Mandschu-dynastie, door den Jap. geleerde Tô deô (東ドウ條ジヤウ) Monsayemon. Miyako, Ohosaka, Mito, Yedo 1850. Een prachtvol uitgevoerde atlas van het Chineesche rijk, maar wetenschappelijk onderzocht, een schandelijk p r u l!

N°. 26a. 地球萬國方圖. *Tsi kiu ban-gok hô dsu*, d. i. Vierkante kaart van alle landen van den aardkloot. 1.24 meter breed, 0.63 hoog. Naar een Europeesch voorbeeld bewerkt, vertaald en door middel van houtsnee in kleurendruk

uitgegeven in de eerste maand van het 6de jaar Kayei (1853). De bewerker en uitgever zijn niet genoemd. Voor de nomenclatuur is gedeeltelijk Chineesch, gedeeltelijk Japansch schrift gebezigd; het eerste vooral ter vervanging van de groote kapitalen van het origineel, dat men door het kiezen van karakters van verschillende grootte heeft pogen na te volgen, zonder evenwel dezelfde duidelijkheid te kunnen bereiken. Daar uit de onderlinge verhouding van meer of min van elkaar verwijderde karakters niet blijkt wat bij elkander behoort, zoo is deze kaart een letterdoolhof geworden, waarin hij die haar raadpleegt zich moeilijk zal terecht vinden Zoo wordt bijvoorbeeld de naam Europa vertegenwoordigd door de 3 karakters 歐羅巴, die de eene bij Tornea in Finnland, de andere bij Weenen, de derde bij Tortosa in Spanje in dier voege staan

De naam Germania is door karakters uitgedrukt, die aldus geplaatst staan:

GE
R
MA
NI
YA

De transscriptie der namen zelve krioelt van schrijf- of drukfouten. Bijv. No-r-we-si-ya (Noorwegen) wordt I-r-wesiya genoemd tengevolge der verwisseling van ノ (*no*) met イ (*i*); de Middellandsche Zee, volgens de gewone woordelijke vertaling 地中海 Ti-tschûng-hai genoemd, heeft den naam verkregen van 海中池 Hai-tschûng-tschi — d. i. vijver in zee.

Het Katakanaschrift is uiterst onduidelijk en wordt door de diepe kleuren waarmede de rijken bedekt zijn, zóó in de

schaduw gesteld, dat er een vergrootglas noodig is om het te lezen.

Daar Rusland, de Kaspische, de Zwarte, de Middellandsche Zeeën en de Sahara in Afrika met een en dezelfde kleur gekleurd zijn, is de onderscheiding van water en land uit het oog verloren.

Uit de wijze hoe de evenaar in graden verdeeld is, moet men opmaken dat de Jap. bewerker geen denkbeeld had van wiskundige nauwkeurigheid, en daar hij de meridianen niet van getallen voorzien heeft, schijnt het dat hij het doel dezer lijnen niet kende.

Van nabij gezien kan, naar mijn bescheiden meening, deze Japansche nabootsing eener oude Europeesche (Fransche) wereldkaart slechts als eene in vele opzichten gebrekkige poging ter bevordering der aardrijkskunde in Japan in aanmerking komen.

De ongeschiktheid van het Jap. letterschrift, om niet-Japansche woorden uit te drukken, maakt het noodig dat men daar eindelijk afziet van de dwaasheid om eene wereldkaart met Japansch schrift uit te geven. Men behoude het Europeesche letterschrift voor de land- en plaatsnamen die niet tot China, Korea en Japan behooren, men stelle door eene beknopte aanwijzing de Japaneezen in staat ons ABC te leeren om de kaart te lezen en bezige alleen daar waar het te pas komt, de Chineesche vertalingen.

N°. 26b. 肥前長崎圖. *Hizen Nagasaki no dsu*, d. i. Plan van Nagasaki in Hizen. Zonder datum. Deze kaart is waarschijnlijk een herdruk van een in 1778 uitgegeven en in 1812 en 1821 opnieuw gegraveerd plan van de stad en baai van Nagasaki Daar geen maatstaf opgegeven is, heeft dit plan slechts de betrekkelijke waarde, dat men daaruit de namen van plaatsen en straten met zekerheid kan leeren kennen en daarvan bij nadere opmetingen gebruik maken. Ik (Hoffmann) heb derhalve dienstig geacht ten gebruike van de onzen te Nagasaki door middel van autographie een ruw facsimile met Nederl. vertaling te bezorgen.

N°. 26c. 新製輿地全圖. *Sin-sei yo-tsi zen-dsu*, d.i. Nieuwe volledige wereldkaart [voorstellende het oostelijk en westelijk halfrond]. Vervaardigd door 箕作省吾 Ki sak Seô go, provincie Mimasaka en uitgegeven te Yedo in de elfde maand van het vierde jaar Koo kwa (1847). Eene rol van 0.35 Meter.

»Het origineel," zegt de Japansche bewerker in zijn Chineesch voorbericht, waarvan ik hier eene vertaling laat volgen, om zijn standpunt te leeren kennen, »het origineel is in het zesde jaar van ons tijdperk Tenpô, of volgens de westersche tijdrekening in het jaar 1835 door een F r a n s c h m a n gegraveerd. Daar evenwel de uitvoering daarvan te vreemd en het schrift te klein was, om door ons te kunnen worden nagegraveerd, heb ik oudere kaarten geraadpleegd, de beide planispheren anders gemaakt en de lengte- en breedtegraden opnieuw getrokken. Was er hier en daar iets twijfelachtigs, dan heb ik bij de oudsten van mijn vak inlichting ingewonnen en aldus de zaak beslist"

»De omtrek der globe heeft 360 graden, een graad houdt iets meer dan 28 (Japansche) ri. Thans is er telkens om de 10 graden eene lijn voor de lengte- en breedtegraden getrokken".

»Alhoewel er ten opzichte van de lengte dezer lijnen bij de lengtegraden die van het zuiden naar het noorden loopen, eenig verschil is, in werkelijkheid bestaat er geen verschil Wat de betrekkelijke breedte van de breedtegraden, die van het oosten naar het westen getrokken zijn, betreft, zoo is die voor iedere plaats niet gelijk "

»In nieuweren tijd is de telling naar (lengte-) graden, zoo als die in de geschriften van het Westen gevolgd is, niet een en dezelfde. Ik heb nu volgens de oudste methode het ij z e r e i l a n d (Ferro) van het land Afrika als eersten graad aangenomen."

»De globe is in vijf gordels verdeeld, te weten: de heete gordel, de beide middelgordels en de beide koude gordels. De heete gordel is aan beide zijden van den rooden weg (evenaar) en strekt zich 23½ graad naar het zuiden en noorden uit. In zijn gebied zijn over het algemeen dag en

nacht gelijk, er is geen verschil van lengte. De lucht is heet. Er zijn acht seizoenen in het jaar."

»De beide middelgordels zijn ten zuiden en noorden der beide keerkringen tot 66½ graad. Dag en nacht zijn hier ongelijk en alleen tijdens de lente- en herfstnachtevening gedurende korten tijd even lang. Het klimaat afwisselend koud en warm, is zeer geschikt voor den mensch. Het jaar heeft vier seizoenen."

»De beide koude gordels strekken zich naar de beide poolcirkels tot 90 graden onder de zuid- en noordpool uit. De stralen der zon bereiken ze zelden; het aantal dagen vermindert zelfs trapsgewijze. De lucht is ondraaglijk koud: dag en nacht verschillen van lengte. Onder de beide polen is in het jaar eenmaal dag en nacht, zoodat de mensch daar niet heen kan. Al zijn de landen van dezelfde gordels in het zuiden en het noorden verschillend, de luchtgesteldheid is dezelfde, alleen met dat verschil, dat terwijl ginds zomer is, hier winter heerscht."

»De oostelijke en westelijke landen van denzelfden gordel hebben eigenlijk gelijke luchtgesteldheid, alleen heerscht er een verschil van tijd, ginds is het dag, terwijl het hier nacht is."

»De grenzen der vijf werelddeelen zijn naar kleuren verdeeld (sic?)"

»Blauw Azië.
Rood Europa.
Geel Afrika.
Bruin Australië.
Rood Zuid-Amerika.
Geel Noord-Amerika."

»Wat de grenzen der landen betreft, zijn sommige duidelijk, andere niet duidelijk onderscheiden. Bij degene, die duidelijk onderscheiden zijn, is bij de zwarte lijn nog eene gekleurde gevoegd. Bij degene die niet duidelijk onderscheiden zijn is slechts de gekleurde lijn van de origineele kaart gevolgd."

»Onder de landen der vijf werelddeelen zijn er zulke die geïsoleerd staan en zulke die niet geïsoleerd staan. Bij de niet-geïsoleerde is door merken in landsschrift (Katakana) aangeduid, waartoe zij behooren, dus:

カ (ka) = Kara (China)

ト (to) = Torko (Turkije)

井 (wi) = Itaria

イ (i) = Ispania, enz. enz."

„Is dit het geval niet, dan dient men onder de artikelen, welke van ieder land handelen, na te zien."

OPMERKING over de bewerking dezer kaart.

De Japansche uitgever heeft van de Europeesche wereldkaart eene Chineesche (niet Japansche) vertaling geleverd. Hij heeft al wat tot de wiskundige aardrijksbeschrijving betrekking heeft, met Chineesche namen uitgedrukt en zelfs de voor vertaling vatbare namen als: Middellandsche zee [1]), Kaap de Goede Hoop [2]) in het Chineesch vertaald.

De kapitale letters, waarmede in het oorspronkelijke de namen der landen geschreven zijn, zijn door Chineesche karakters van onderscheidene grootte vervangen, terwijl voor de namen van steden en eilanden het Japansche kleine letterschrift (Katakana) gebezigd is.

Daar beide schriftstelsels niet geschikt zijn om alle klanken van ons alphabet behoorlijk te onderscheiden, en hunne combinatiën uit te drukken, zoo is de geheele Chineesche en Japansche schrijfwijze der land- en plaatsnamen niet dan hoogst gebrekkig.

Vergelijkt men deze wereldkaart met eene vroegere, in 1796 in Japan uitgegeven, dan blijkt het dat men bij de bewerking van beide dezelfde methode gevolgd heeft; alleen onderscheidt zich die van 1847 door meerdere geographische vastheid en uitvoerigheid en getuigt dus van eenigen vooruitgang in dit vak.

TECHNISCHE UITVOERING. Alhoewel Japansche kunstenaars reeds eene eeuw geleden proeven met het graveeren in koper

1) 地中海 Ti tsching hai.

2) 喜望峰 Hi wang fung.

hebben genomen, heeft men toch bij deze kaart nog de voorkeur aan de meer omslachtige xylographie gegeven; de omtrekken zijn diensvolgens minder zuiver, een gebrek dat door het slordige koloriet der kaart niet verholpen wordt Daarentegen mag het Chineesche schrift der Inleiding als een voorbeeld van calligraphie in aanmerking komen.

Bij deze kaart is nog een blauw gedrukte Chineesche voorrede van een letterkundige uit Sendai gevoegd, gedagteekend van het jaar 1844. Het is een rhetorisch opstel over aardrijkskunde dat ik hier met stilzwijgen meen te mogen voorbijgaan.

N°. 27. 海國圖志. *Hài kuë t'û tschi*, d. i. Gedenkschriften van overzeesche landen; de algemeene titel van een Chineesch werk over vreemde landen en volken in 60 deelen, volgens Chineesche en Europeesche bronnen; de laatste vertaald door den Mandarijn van den tweeden rang 林則徐 Lin Tsĕ siü, het geheel geredigeerd door 魏源默深 Wei yuên Mi schín, lid van den Keizerlijken raad van state te Peking. en uitgegeven te 邵陽 Tschao yang (provincie Hunan) in 1847. Japansche uitgave, van leesteekens voorzien en ter perse gelegd door 鹽谷世弘 Yen ya sekô, of Yen ya Yohiro. Yedo 1854.

a. Eerste afdeeling, handelende over den eersten Engelsch-Chineeschen oorlog. 2 deelen.

b. Geschied- en aardrijkskundige en statistische beschrijving van Engeland, volgens Europeesche bronnen. Japansche uitgave. Yedo, 1855. 3 dln.

c. Beschrijving van Hindostan. Japansche uitgave. Yedo, 1856. 3 dln.

d. Beschrijving van Amerika. Japansche uitgave van 1854. 6 dln.

N°. 28. 坤輿圖識. *Kon yo dsu syok*, d. i. Beschrijving van den aardbol, naar Hollandsche bronnen bewerkt door 箕作玉海 Kisak-kyok kai. uit de provincie Mimasaka. 1845. 7 dln.

Van de »westersche boeken," waaruit de Japansche schrijver zijne aardrijkskunde geput heeft, en die volgens zijn voorbericht, alle eerst sedert 1830 in Nederland zijn uitgegeven, worden de navolgende door hem opgegeven:

»Nieuwenhuis, 10 dln." — waarschijnlijk: Nieuwenhuis, Nederlandsch Magazijn?

»Buroining, 4 dln." — G. Bruining, Algemeen aardrijkskundig woordenboek en supplement met eene kaart. 4 stukken. 2 deelen. gr. 8°. 1823.

»Prinsen, 1 deel." — P. J. Prinsen, Geographische oefeningen of leerboek der aardrijkskunde.

»Geographie, 1 deel." —? »Gerut, 1 deel." —?

»Kanpen, 1 deel." — Van Kampen, de aarde beschouwd in haren natuurlijken toestand, enz. 1 deel Kl. 8°. 1824.

»Weiland, woordenboek, 5 deelen."

De eerste band van de Beschrijving van den aardbol handelt over Azië; aan het hoofd daarvan staat het »Keizerrijk" (Kwô Kok), d. i. Japan. De tweede band omvat Europa en Afrika, de derde Zuid- en Noord-Amerika en Australië. De volgende 4 deelen, in 1846 en 1847 uitgegeven, vormen een supplement, waarvan de stof, volgens opgave van den schrijver, uit 8 Nederlandsche werken geput is, t. w.: »Niuwenhoisu" (Nieuwenhuis), »Nederrantse magazein". — »Van der Beeru"? — „Tsjtsukeesu"? — „Buroining" (Bruining). — „Ruranzuzoon"? „Merkiwaardsifuheido" (merkwaardigheden). — „Kampen".

Het eerste deel van het supplement behandelt de natuurkundige aardrijkskunde, het tweede Azië en Amerika, het derde Europa, het vierde bevat levensschetsen van Lïe schan wang, of Alexander den Groote, van Arisuto (Aristoteles), van den Russischen Keizer Peter I., en van Napoleon. Het besluit met een verhaal van de plechtige overbrenging van Napoleon's lijk naar Frankrijk, welk land de schrijver kortaf 佛國 Fŭ kue, d. i. het Buddhaland noemt.

Het werk is in gemengd Chineesch-Japanschen stijl geschreven, de vreemde namen zijn door Chineesche karakters uitgedrukt en hebben meestal een zeer raadselachtig voorkomen. Technische uitvoering — voorbeeldig.

N°. 29. 八紘通誌. *Hatsi-kwô tsû-si*, d. i. „Achtkoorden-beschrijving" — een gezochte titel voor eene geographisch-historische beschrijving van Europa, naar Hollandsche bronnen bewerkt en uitgegeven door 箕作阮甫 Kisak Genfo uit de provincie Mimasaka 1851, verkrijgbaar te Yedo, Ohosaka en Miyako. 6 dln.

De Japansche schrijver noemt zijn werk een vervolg op de door zijn overleden vader bewerkte „Beschrijving van den aardbol", (zie N°. 28). Kisak Genfo heeft zich in dit werk meer uitsluitend tot den nieuweren tijd bepaald en schetst Europa in de gedaante, die het na den val van Napoleon I, na den tweeden vrede van Parijs, gekregen heeft. De bronnen, die hij gebruikt heeft, doorgaans Nederlandsche, behooren dan ook doorgaans tot den nieuweren tijd, hetgeen de waarde van zijn boek voor Japan niet weinig verhoogt. Als bronnen geeft hij in zijn voorbericht de navolgende op:

1. „Besikereifing van berugii" (Beschrijving van België). 1842. 1 deel.

2. „Herdendaaden der Horranders sinz de afvar der berugii" (Heldendaden der Hollanders sints den afval der Belgen). 1834. 1 deel.

3. „Handoreidsing tott de aardoreikusukunde" (Handleiding tot de aardrijkskunde door van der Wijk Roelandszoon). 1824—1825. 2 deelen met eene kaart van Nederland en eene van Rusland.

4. „Arugemeen ovurusikuto der feif woerer'den" (Algemeen overzicht der vijf werelden); 1844. Samarang. 1 deel.

5. „Niuwenhois'. ar'gemeen woordenboek van kunsten en wêtenskappen" (Nieuwenhuis, Algem. W. B. v. kunsten en wetenschappen). 1829—1837. 3 deelen.

6. „Miritair sakkboek van Buroin" (Militair zakboek van Bruin). 1840. 1 deel.

7. „Furgereiking van ondersikeidene binnen- en boiten-

rantse gewikteu, maaten en mjunten mott niuwe neederrantse" (Vergelijking van onderscheidene binnen- en buitenlandsche gewichten, maten en munten met nieuwe Nederlandsche) door Bruining. 1822. 1 deel.

8. „Aarde besukoudo in haaren natuurreiken tsuusutanto en furudeeringen" (Aarde beschouwd in haren natuurlijken toestand en verdeelingen) door Kampen. 1825. 1 deel.

9. „Koronorogiisu handoboek van de gesikiidenis der hoornaamste staaten" (Chronologisch handboek van de geschiedenis der voornaamste staten) door Oudemans. 1824.

10. „Sukooratarns, Gotta" (Schoolatlas, Gotha, 1837).

11. „Handoataras, Gotta" (Handatlas, Gotha, 1847).

Roerend zijn de woorden, waarmede de schrijver dezen zijnen arbeid als de laatste gift van een door inspanning en ziekte uitgeputten grijsaard aan zijn land aanbiedt.

Kisak's beschrijving van Europa verdient door deugdelijkheid van inhoud, door klaarheid van stijl en door de nieuwe methode van redactie, waarin de invloed der Europeesche methode niet te miskennen is, eene eerste plaats onder de ons tot dusver bekend geworden nieuwere Japansche boeken van dien aard. Reeds de schijnbaar onbeduidende omstandigheid, dat hij een ruim gebruik maakt van leesteekens, dat hij de eigennamen als zoodanig door onderhaling kenmerkt, en als ze met Chineesche karakters zijn uitgedrukt, meestal de uitspraak met Katakana schrift er naast plaatst, toont dat hij niet bloot schrijven, maar duidelijk schrijven wilde, en juist begrepen wilde worden: het toont tevens, dat hij door de beoefening der Nederlandsche letteren tot de overtuiging gekomen was, dat de Japansche schrijf- en drukmethode, die van geene afscheiding der woorden, van geene interpunctie iets wil weten, en de hoogste typographische schoonheid daarin zoekt, dat de letters eener bladzijde alle evenwijdig aan elkander staan, eene doortastende hervorming noodig heeft om met de Europeesche persproducten te kunnen concurreeren. Zijn arbeid is daarom van hoog belang voor de Japansche literatuur, die daardoor op een nieuwen, rationeelen weg gewezen wordt. Deze waarde zoude nog verhoogd worden, als Kisak de Europeesche namen, die hij met het gebrekkige Japansche klankstelsel, of ook

naar oude gewoonte met Chineesche karakters heeft uitgedrukt, met Europeesch schrift gefixeerd had of eigenlijk dit toen had mogen doen. Daar dit niet geschied is, zoo blijft de gebrekkige overschrijving van Europeesche namen een hinderpaal, die aan het juist verstaan van zijne anders zoo verdienstelijke Beschrijving van Europa in den weg staat. De Europeesche namen zijn door die overschrijving meestal zoodanig verminkt, dat men ze zonder raadpleging der bronnen, waaruit ze genomen zijn, of volstrekt niet, of slechts gedeeltelijk weder herkent. Men vergelijke de boven aangehaalde titels van Nederlandsche boeken.

Bij het werk van Kisak zijn twee xylographische kaarten gevoegd, de eene in navolging van de in Stielers Handatlas voorkomende kaart van Europa met de politieke grenzen der afzonderlijke staten, de andere de Poolkaart tot 50° N. B. De teekenaar en de houtsnijder hebben hun best gedaan om het op steen gegraveerde origineel op zijde te streven, maar het Japansche en het zoo gecompliceerde Chineesche schrift kunnen in duidelijkheid niet wedijveren met de eenvoudige Romeinsche letter, evenmin als de flauwe vaak onzuivere afdruk eener Japansche houtgravure met den scherpen afdruk eener gravure in steen.

N°. 30. 美理哥國總記和解. *Mei-li-ka-kue tsung-ki. Ho-kiài*, Jap. *Mi ri ka kok sô ki. Wa-ge*, d. i. Algemeene beschrijving van de staten van Amerika; naar Europeesche bronnen, die door den Mandarijn van den tweeden rang Lin Tsĕ siü in het Chineesch overgezet zijn, geredigeerd door Wei yuên (zie N°. 27*a*, *d*), en in het Japansch vertaald door 雞窓正木 Kei sô Masaki. Yedo, 1854. 3 dln. Gedrukt in Hiragana-schrift.

N°. 31. 新譯合衆國小誌. *Sin yak Kăssiu kok seo si*, d. i. Beknopte beschrijving en geschiedenis der Vereenigde Staten van Noord-Amerika, opnieuw (in het Japansch) vertaald door 小關獻高 Ko seki Yori taka of

Yû kô, met toevoegsels van Ohodsuki Sôsi te Sendai (仙臺大槻崇士). Yedo 1854.

Uit het voorbericht van Ohodsuki Sô si blijkt, dat deze beschrijving van Amerika ontleend is aan »eene in 1850 door »den Hollander Karamer in twee deelen uitgegeven Beschrij»ving van de zeden, regeering en onderwijs van alle landen »der wereld." Waarschijnlijk bedoelt de schrijver: J. Kramers, Jz. Geographisch-Statistisch-Historisch Handboek, of beschrijving van het wetenswaardigste uit de Natuur en Geschiedenis der Aarde en hare bewoners, uit de beste en nieuwste bronnen samengesteld. 2 dln. met 2 platen.

De Japansche vertaling van dit werk van Kramers zoude voor beoefenaars der Japansche taal niet onbelangrijk zijn, ware de Japansche tekst niet met Chineesch schrift · waarbij uitspraak noch beteekenis (Japansche vertaling) gevoegd is zoo doorweven, dat men reeds vooraf èn Chineesch èn Japansch dient te kennen, om dien tekst te lezen Daar de vreemde land- en plaatsnamen, in navolging van de historisch-geographisch-statistische werken, welke door Wei-yuën in 1847 in het Chineesch uitgegeven zijn (zie N°. 27) niet letter voor letter, maar naar lettergrepen door middel van Chineesche karakters uitgedrukt zijn, zoo leert ook de Japanner deze namen niet dan hoogst gebrekkig kennen en zal, wanneer hij ze uitspreekt, door Europeanen moeielijk begrepen worden

N°. 32. 萬國地各捷覧. *Ban-kok tsi-mei sio ran*, d. i. Beknopt overzicht van plaatsnamen van alle rijken, door 新發田耘 Sin bats Den-un? in Sado Yedo 1853. 1 deel.

De schrijver gaat de vijf werelddeelen na, noemt de staten op, waarin ze verdeeld zijn, en geeft van ieder de hoofdstad en de onderhoorigheden op, voorzoover hij die uit eene wereldkaart heeft kunnen opmaken. Aan het hoofd van alle landen staat Japan onder den naam van het Keizerrijk (皇國 Kwô kok) met de beide hoofdsteden Kyôto (Miyako) en Yedo, en als onderhoorige landen vindt men vermeld: Yezo, Kita Yezo (d. i. noordelijk Yezo, ook Karafto

genoemd), Tsi-sima (d. i. de duizend eilanden of de Kurilen), Liukiu, Muninsima of Boninsima en Fusanbo of Fusankai op het schiereiland Tschaosiën.

Voor ons heeft dit boekje alleen inzoover eenige waarde, als het een beknopt overzicht geeft van de averechtsche Chineesche en Japansche schrijfwijze, waarachter namen van plaatsen die niet tot China of Japan behooren als achter een masker zich schuilhouden.

N⁰. 33. 蘭說辨惑. *Ran-sets hen-kok.* Met dezen titel, die »kritiek van Orchideeën-verhalen" beteekent, zijn »praatjes over Holland" gemeend; hij kan ook opgevat worden als beteekenende: »Dwalingen beoordeeld naar Hollandsche berichten" en valt door deze kleurwisselende eigenschap bijzonder in den smaak van Japansche lezers. Behalve den opgegeven titel voert dit nommer ook dien van »nachtelijke verhalen van Dr. Rotswater" (磐水夜話 Iwa midsu Yo hanasi). Deze verhalen betreffen Holland, den Hollandschen landaard en allerhande vreemde artikelen, waarvan nu en dan ook gebrekkige afbeeldingen gegeven worden. Het boekje heeft zijn aanzijn te danken aan een door zijne vertalingen van Nederlandsche boeken vermaard geworden Japansch geleerde van de vorige eeuw, Dr. Iwamidsu Ohodsuki Gendak (磐水大槻玄澤), lijfarts van den vorst van Sendai in Mutsu. Daar hij wegens zijne kennis der Hollandsche taal als vraagbaak beschouwd werd, liet hij zijne antwoorden en inlichtingen door andere artsen opteekenen en ten laatste in 1799 in 2 boekdeeltjes door den druk uitgeven.

N⁰. 34. 萬國旗章圖譜. *Ban kok ki-syo dsu fu.* d. i. Overzicht van alle Rijken. Kleurendruk. Miyako, Ohosaka, en Yedo. 1851. 1 deel.

Werken over Natuurkunde.

N⁰. 35. »Natuurkundig Handboek voor leerlingen in de heel- en geneeskunde, van J. N. Isfording. Naar het Hoog-

duitsch door G. J. van Epen, heel- en vroedmeester te Amsterdam. Amsterdam bij C. G. Sulpke. 1826." — Japansche nadruk van 1857.

De Japansche uitgave is bij gebrek aan Europeesche drukletters, als handschrift met schrijfletter gedrukt, d. i. men heeft van het Nederlandsche boek met het penseel een afschrift op dun papier doen vervaardigen, dit vervolgens vel voor vel op houten planken geplakt en door houtsnijders doen graveeren; eene moeilijke taak, waarvan deze zich evenwel zoo goed mogelijk gekweten hebben. De hand van den schrijver daarentegen laat ten opzichte der duidelijkheid veel te wenschen over, en men dient de taal reeds goed te kennen om het handschrift zonder aarzelen te lezen. over een tal van schrijffouten, zooals bijv. »heerkunde" voor »heelkunde" »han" voor »hun", »psijsologio" voor »psychologie" heen te stappen, en door de gedurige verwisseling der letters w en m, r en z niet misleid te worden. De Japansche uitgever had m. i. beter gedaan, als hij eenige honderd exemplaren van dit werk uit Nederland had ontboden en in Japan aan de markt gebracht. Zijn gebrekkige nadruk verzwaart den leergierigen Japannees de studie van dit werk.

N°. 36a. »Volks-natuurkunde of Onderwijs in de Natuurkunde voor mingeoefenden, tot wering van wanbegrippen, vooroordeel en bijgeloof. Tweede druk. Uitgegeven door de Maatschappij tot nut van 't Algemeen Te Amsterdam, bij Hendrik van Munster en zoon en Johannes van der Hey en zoon. 1831". Japansche uitgave van 1856, met vooropstelling van den Chineeschen titel 理學訓蒙 Li-hio hun mung, Jap. Ri gak gun mô. Eerste deel, bevattende de vier eerste voorlezingen. Wat van N°. 35 gezegd is, geldt ook van dezen nadruk.

N°. 36b. 地震預防說. *Dsi-sin yo-hô sets*, d. i. Over behoedmiddelen tegen aardbevingen. Oorspronkelijk eene in het Nederlandsch Magazijn van 1844 opgenomene verhandeling, op last van de Japansche regeering in het Jap. vertaald door

宇田川興齋 Utagawa Kô sei. Yedo. 1856. 1 deel. Het stuk handelt over de oorzaken van aardbevingen en bevat beschrijvingen daarvan. De Japansche vertaler heeft het woord »behoedmiddelen" in den titel opgenomen, omdat z. i. eene grondige kennis van het wezen van dit natuurverschijnsel vanzelf tot het beramen van behoedmiddelen leidt.

N⁰. 36c. 航海金針. *Hâng hài kin tschin*, d. i. De gouden naald voor de zeevaart. Dit boek is een op last van den vorst van Satsuma vervaardigde nadruk van een Chineesch werk, dat tevens den Engelschen titel voert: »The law of storms, in Chinese by D. J. Macgowan, M. D. Ningpo 1853," en met eene aanteekening in het Engelsch begint, die de Japansche vertaler met stilzwijgen is voorbijgegaan. De eerste zinsneden dezer aanteekening mogen hier eene plaats vinden als behoorende tot de geschiedenis van dezen hoogst verdienstelijken arbeid van Dr. Macgowan. »The Chinese name of this pamphlet, *Hâng Hài* »*Kin Chin* signifies The Navigator's golden Needle. It has »been drawn up in accordance with the wishes of H. E. Col. »Reid, and is published at the expense of J. C. Bowring »Esq. of Hongkong. The Chapter on the Typhoons of the »China sea in Col. Reid's work forms the basis of this, use »having been made also of the publications of my townsman »Mr. Redfield of New York and Mr. Piddington of Calcutta. »So much of the science of Meteorology as applies to the »subject has been introduced with some general principles of »navigation as practised in the West; the whole being in»terspersed with remarks on natural and revealed religion." — Wat den tekst en de afbeeldingen betreft, is de Japansche uitgave een getrouwe navolging, een facsimile, van de Chineesche; alleen aan het slot zijn de zeven laatste regels, die van 's Scheppers wijsheid en grootheid en van de heerlijkheid zijner werken gewagen, en den lezer doen weten, dat hij, de schrijver, duizenden van mijlen ver gekomen is, alleen om wel te doen en de leer van den Verlosser aan de wereld te brengen, in de Japansche uitgave achterwege gelaten.

N°. 36d. "グ颶マヒ〳〵フウ風カセノ 新シ話ワ" *Gu-fû sin-wa* of *Mari- mari-kazeno sin-wa*, d. i. Het nieuwste over Cyclonen, (uit het Nederlandsch) vertaald door 伊藤愼君 Itô Sin-kun, geredigeerd door 緒方章公 Ogata Syô Kû, en met afbeeldingen en kaarten uitgegeven in het 4de jaar Ansei (1857). 2 deelen.

Het werk, waarvan hier eene uitmuntende Jap. vertaling gegeven is, heeft den titel: »Gesprekken over orkanen. Eene duidelijke en vatbare handleiding voor den zeeman, om niet alleen alle ronddraaiende stormen te leeren vermijden, maar ook om er dikwijls voordeel van te trekken voor het opzoeken van een gunstigen wind. Door Henry Piddington. Vrij [maar al te langdradig] uit het Engelsch vertaald door S. van Delden Az., Oud-Koopvaardijkapitein om de Oost. Te Amsterdam bij C. F. Stemler. 1853."

De Japansche vertaler, die, het zij ter loops gezegd, minder langdradig dan de Nederlandsche is, geeft in zijne inleiding eene verklaring van de Hollandsche scheepswoorden, die hij onvertaald heeft overgenomen, en lettergreep voor lettergreep door Chineesche karakters of door Katakana heeft uitgedrukt. Onze scheepswoorden zijn mitsdien in de Jap. taal ingelijfd, en de Jap. zeeman zal op Hollandsch commando leeren manoeuvreeren.

De tekst is in cursief Chineesch en Hiragana gedrukt, terwijl de Hollandsche woorden door Katakana-schrift als een vreemd element zijn gekenmerkt. Daar de schrijver bij het Chineesch de Japansche lezing gevoegd heeft, zoo heeft de lezer een volledig uitgedrukten tekst, en het werk verdient als eene welkome bijdrage tot de studie der Japansche taal in aanmerking te komen.

Ik acht het niet ongepast, van den aanhef der Inleiding hier eene vertaling te laten volgen, om te doen zien, hoe de wetenschappen van het Westen in Japan worden opgenomen. »Er zijn zaken," zegt de schrijver, »die oudtijds hun »nut hadden, en thans onnut zijn. Er zijn zaken, die thans »geen nut hebben, maar eens nuttig zullen zijn. Een tien-»tal jaren geleden werden personen, die zich op de overzee-

»sche artillerie toelegden en overzeesche wetenschappen be-»oefenden, door de wereld voor nutteloos gehouden, jazelfs »bespot en belachelijk gemaakt. En thans? Tot in de »buitenbezittingen van het Rijk staan die personen in ach-»ting, de Sjôgun ontbiedt ze en de Rijksgrooten doen alle »moeite ze op te sporen. Wat vroeger in het oog der we-»reld onnut was, is thans nuttig. Een staatsman, die den »loop der wereld, waarin hij leeft, gadeslaat, mag de ver-»anderingen, die de macht des tijds medebrengt, niet onop-»gemerkt laten.

»Het door den heer Itô vertaalde werk over de rond-»draaiende stormen werd door de menschen voor iets onnuts »gehouden, en die heer wilde het daarom niet door den »druk uitgeven. »Maar," zeide ik, »zien wij thans niet in »onze zeeboezems Japansche schepen met twee en drie mas-»ten, die gebouwd en getuigd zijn evenals de vreemde sche-»pen, en die ver buiten den zoom der wolken gezonden »worden, waar ze nieuwe, nog onbekende vaarwaters be-»zeilen? De schepen zijn er; en zoude nu eene kunst om »zee te bouwen niet lezenswaard zijn? Men kan immers niet »weten of datgene, wat de menigte van heden voor onnut »verklaart, niet in de toekomst nuttig is! Hoe ging het met »de overzeesche kanonnen en de overzeesche wetenschappen? »Vroeger voor onnut verklaard, worden ze thans voor nuttig »gehouden. Is het nu zaak zich om den spot der menigte te »bekreunen en ook deze zaak — de leer der orkanen — ge-»heim te houden?" De schrijver van het voorbericht de heer Utsiyama Roriu van Ohono, besluit met de kennisgeving, dat hij den heer Itô tot de uitgave van het werk heeft overgehaald, terwijl een arts een gedeelte der kosten heeft op zich genomen.

Door de aangehaalde tirade van het voorbericht, dat voorzeker noch met een diplomatiek oogmerk, noch voor het buitenland geschreven is, wordt een opmerkenswaardig feit geconstateerd. Niet aan den volksgeest, die, aan het oude gehecht, terug wil en met minachting op het vreemde neerziet, maar aan het verlichte Gouvernement van den Taikun, dat vooruitstreeft, heeft Japan het te danken, dat de kunsten en wetenschappen van het Westen daar ingang vinden.

Taalkundige werken. Spraakkunsten. Woordenboeken. Samenspraken.

Nº. 37a. 和漢音釋書言字考. *Wa-Kan on-seki syo-gen-zi kô*, d. i. Toelichting der Japansche schrijftaal; een woordenboek bevattende de Japansche en Chineesche woorden en uitdrukkingen, die in de Japansche schrijftaal voorkomen, met opgave der Chineesche synoniemen. Bewerkt door Makinosima Terutake. Nieuwe uitgave. Miyako, Yedo en Ohosaka. 1817. 10 deelen gebonden in 13 banden in 8º.

Nº. 37b. Dito.
Eene oudere editie (1717) van dit boekwerk bevindt zich in de von Sieboldsche collectie, zijnde Nº. 301 van den Catalogus librorum & manuscriptorum Japonicorum, naar welke editie door von Siebold eene gelithographeerde uitgave bezorgd is.

Nº. 38a. 和名類聚鈔. *Wa-mei rui-siu seo*, d. i. Systematisch geordende uitlegging der Japansche namen. Een woordenboek der Oud-Japansche taal. Nieuwe uitgave. 1667. 5 dln.

Nº. 38b. 四聲解環. *Sé sching kiai hoin*, (Jap. *Si sei kai-kwan*), d. i. Ring ter oplossing der vier tonen. Een in 1801 uitgegeven woordenboekje, bevattende een aantal Japansche werkwoorden, met bijvoeging van onderscheidene ten opzichte der beteekenis daarmede overeenstemmende Chineesche karakters, waarbij d e t o n e n o f a c c e n t e n, w a a r m e d e z i j u i t g e s p r o k e n w o r d e n, e n w e l k e b i j d e C h i n e e s c h e v e r s k u n s t i n a a n m e r k i n g k o m e n, gevoegd zijn. Daar de schrijver getracht heeft, de schakeeringen der beteekenis van elk Chineesch karakter in het Japansch te omschrijven, heeft dit boekje eene bepaalde taalkundige waarde. De onderhavige uitgave is van 1804.

Nº. 39. 和蘭字彙. *Holan zi-i*, d. i. Hollandsch woordenboek. Gebonden in 18 deelen. Nieuwe editie in het jaar

Kinotono u van Ansei (1855) uitgegeven door 桂川 Katsura gawa (d. i. Laurierbeek) Hosiu, lijfarts van den Keizer te Miyako, en tevens canonist (hôken). De houtsneeplaten, waarmede het werk gedrukt is, (ten getale van 1927) bevinden zich in bewaring bij den uitgever, en het werk is ook te Yedo bij den boekhandelaar Yamasiro Yasa Tsiyôye verkrijgbaar.

Aan dit voor Japan in zijne betrekking tot Nederland belangrijk werk is de naam van het oudopperhoofd van de factorij van den Nederlandschen handel op Japan, de naam van wijlen Hendrik Doeff verbonden. Het was onder zijn praesidium, dat tusschen 1811 en 1818 een college van Japansche tolken te Nagasaki zich den toen stillen tijd ten nutte maakte om het Nieuw Nederduitsch en Fransch woordenboek van François Halma, 2de editie in het Japansch te vertalen, met het oogmerk, om, zooals H. Doeff in zijn voorbericht tot dit Woordenboek uitdrukkelijk gezegd heeft: „het werk voor het College der tolken nuttig te doen zijn, en iets tot zijne verbetering bij te dragen." Onder het praesidium en de taalkundige medewerking van dit opperhoofd is een uitgebreid werk tot stand gekomen, dat, door afschriften vermenigvuldigd, op de verdere aankweeking en uitbreiding van de beoefening der Nederlandsche taal in Japan van den grootsten invloed geweest is. En dit is eene verdienste, waarop niemand iets afdingen zal; eene verdienste, grooter en in hare gevolgen gewichtiger, dan de meerdere of mindere mate van practische kennis der Japansche spreektaal, die hij gedurende zijn langdurig verblijf in dat land had opgedaan, maar die hier te lande een dood kapitaal gebleven en met hem ten grave gedaald is. In Japan daarentegen heeft men op de toen gelegde grondslagen voortgebouwd, en gaat de in 1855 uitgegeven nieuwe editie der Japansche vertaling van F. Halma's Hollandsch Woordenboek onder den naam van het Woordenboek van Doeff door, zoo is dit eene piëteit, die de stichter van het werk wel verdiend heeft.

In de nieuwe uitgave van 1855 is de verklaring van de Nederlandsche woorden in gemengd Chineesch-Japanschen

schrijftrant gegeven. Wie derhalve het werk wil raadplegen, dient op de hoogte van een wel onderwezen Japannees te zijn, en Chineesch en Japansch reeds te verstaan. Voor iemand die er Japansch uit zou willen leeren, is het boek niet gemaakt. Tot staving van dit gezegde mogen hier eenige voorbeelden volgen:

»vaagen, zie vegen,

»vaagevier, zie vaagevuur,

»vagevuur of vagevuur, z. g. als,

Van het vaagevuur in de hel vallen, van 't eene kwaad in een erger storten, 悪キ事ヨリ猶フ悪キ事ニ墮ル

Dat is het vaagevuur van zijne beurs, daardoor wordt zijne beurs geleegd, 夫レカ費ニ食ニ成テ居ル

»vaagzel, zie veegzel,

»vaak, vriesch woord, bijw. dikwijls, menigmaal, menigwerf. 毎度

Het is vaak gebeurd, dat. enz. 話ノ事カ毎度起ニタ・

»vaak, z.n. slaperigheid, slaapzugt. ネムタキ

»Ik heb grooten vaak. 我ニ甚ダネムタイ

N°. 40. 蘭語通. *Ran go tsu*, d. i. Hollandsch woordenboek. Het eerste deel, letters A, B, C, D, eener uitgave van Halma's Woordenboek der Nederduitsche en Fransche talen, zijnde het Fransch door eene Japansche vertaling vervangen, die in gemengd Chineesch en Japansch schrift is gesteld en dus voor ieder die niet, zooals een Japansch geletterde beide talen reeds kent, een geheim blijft. Dit woordenboek, waarvan het eerste deel in 1857, en waarschijnlijk te Yedo het licht zag, is, naar luid van het voorbericht bewerkt naar een uit Nagasaki verkregen afschrift van de door H. Doeff en het Tolkencollege gemaakte vertaling van Halma's Woordenboek. (Vergel. N°. 39.) De naam van den uitgever ligt opgesloten in de Chineesche karakters 培蘭牧天 Bai-ran Bokten. Vergel. N°. 78.

N°. 41. *Nieuw gedrukt Bastaardt Woorden-boek. Door Ooye Suntoo, leefarts van den landsheer van Nakats*, t' Jedo 1822, 2 dln. Met een facsimile der door Minamoto Masataka, vorst van het land Nakats eigenhandig geschreven Hollandsche voorrede. Tot grondslag van dezen hoogst verdienstelijken arbeid heeft het eerste deel van L. Meijers Woordenschat, bevattende de »Bastaardt-Woorden" gediend. De bewerker heeft de onduitsche woorden daaruit overgenomen, en op de daarvan gegeven Hollandsche verklaring eene Japansche gegrond, die in gemengd Chineesch en Japansch schrift is uitgedrukt. Het boek is dus ten gebruike van Japanneezen bestemd.

N°. 42. 三語便覽. *San go ben ran*, d. i. Gemakkelijk overzicht van drie talen; door 村上義茂 Murakami Yosisige of Guvo, 1854, 3 dln.

Een naar begrippen gerangschikt Chineesch en Japansch woordenboek met vertaling in het Fransch, Engelsch en Hollandsch, de woorden der drie laatste talen in Europeesch schrift, met aanwijzing der uitspraak in Katakana, bijv.:

アザムク 欺	アビユゼル abuser	ト アビユス to abuse	ミスブロイケン misbruiken.

Met de uitspraak van het Fransch en Engelsch niet bekend, leest de schrijver deze woorden als waren ze Hollandsche, hij stelt dus zijne landgenooten niet in staat, Fransche of Engelsche woorden zoo te leeren uitspreken, dat ze voor een vreemdeling verstaanbaar zijn.

N°. 43. 改正增補蠻語箋. *Kai-sei zô-bo Ban-go-sen*, d. i. Verbeterde en vermeerderde Lijst van vreemde (Nederlandsche) woorden, 1848, 2 dln.

Dit werkje is eene verbeterde uitgave van eene op het einde der vorige eeuw door 森島忠良 Morisima Tsiu ro bijeengebrachte en uitgegeven Japansche en Nederlandsche woordenlijst. De Nederlandsche woorden, die in de eerste uitgave alle met Katakana waren geschreven, zijn in de opgewarmde uitgave ook in Nederlandsch schrift uitgedrukt, alhoewel niet zonder schrijffouten. De bewerker die onder den

naam van 一足庵先生 Issok An Sensei doorgaat, behoort nog tot degenen, die l en r niet onderscheiden, en lerij en cijffelkunst in plaats van lelie en cijferkunst schrijven. Daar de Japansche woorden van deze lijst in Chineesch karakterschrift en zelden in Japansch Katakana uitgedrukt zijn, is de niet-Japanner, die niet reeds Chineesch en Japansch kent, er weinig mede gediend.

Het 2de deel bevat eene beknopte lijst van de meest gebruikelijke bijvoeglijke naamwoorden, bijwoorden, voornaamwoorden, werkwoorden, voorzetsels, en voegwoorden, eene verzameling van spreekwijzen in dagelijksch gebruik, twee samenspraken, die gedeeltelijk reeds zijn opgenomen in van Overmeer Fischer, Bijdrage tot de kennis van het Japansche Rijk. 1833, en tot slot eene lijst van de voornaamste landen, eilanden, steden, rivieren en bergen der aarde, in het Chineesch en Nederlandsch.

N°. 44. 洋ヤウ語ゴ背ハイ誦シヨウ歌カ. *Yo go hai syo ka*, d.i. Oceanische taal in van buiten te leeren verzen. Eene metrische Japansche woordenlijst met vertaling der woorden in het Hollandsch, door 海西漁夫 Kai-sai Gyofu. 1855. Miyako, Ohosaka, Nagoya, Yedo. 1 deeltje.

Hoe gaarne men ook dit boekje op den eersten aanblik als eene populaire poging, om Japanneezen met het Hollandsch bekend te maken zou welkom heeten, bij nadere kennismaking ontwaart men er zoovele gebreken en verkeerdheden in, dat men er niet veel nut van verwachten kan. De schrijver is namelijk in het vak van taalstudie een volslagen dilettant, hij heeft geen begrip van den aard eener Europeesche taal, en is dus niet bij machte tot hare beoefening iets bij te dragen, al schoeit hij nog zoo knap eene ter zijner beschikking gestelde lijst van Japansche en Hollandsche woorden op de leest van een Japansch metrum. Maar er is meer. Het gebrek aan interpunctie maakt zijn werk onbruikbaar: want daar hij nu eens het Japansche dan weer het Hollandsche woord in zijne lijst vooropstelt, en den eenen zin van den anderen niet door interpunctie afscheidt, komt zijn boel

zoo in verwarring, dat men niet meer weet, wat bij elkaar behoort.

Het Hollandsch is met Europeesche schrijfletter gedrukt, en ter zijde daarvan de uitspraak in Katakana opgegeven, het een en ander zeer gebrekkig, l en r worden ook door hem vaak verwisseld, r en v niet onderscheiden; ook ontbreekt het niet aan andere misslagen, die het Hollandsch zelfs voor Hollanders overstaanbaar maken. Men leest bijvoorbeeld:

in plaats van halsband	harsband
„ „ „ projectiel	projectire
„ „ „ gloeikogel	groeikogel
„ „ „ blikvuur	brikvuur
„ „ „ kolf	korf
„ „ „ voorlade	voorrade
„ „ „ pistool	pistoor
„ „ „ parelschelpen	parelscherpen
„ „ „ salpeter	sarpeter
„ „ „ schulp	schurp
„ „ „ drijfsteen	derijfsteen
„ „ „ oogappel	apper
„ „ „ schermmeester	schelmester
„ „ „ karper	kalper
„ „ „ sardijn	saldijn.
„ „ „ haring	haaling
„ „ „ garnaal	galnaar
„ „ „ narwal	nalwar
„ „ „ adder	addel
„ „ „ lelie	lerij
„ „ „ microscoop	micolascopium
„ „ „ brandijzer	brandijzel
„ „ „ klauw	kraauw
„ „ „ akkergereedschap . . .	akkerschap.
„ „ „ krijgsheer	krijgs
„ „ „ veldheer	veld
„ „ „ kruid of gras	kruidgras
„ „ „ timmerman	timme
„ „ „ koningin	gin
„ „ „ rijk man	rijkdom.

Het is jammer dat eene knoeierij als deze door onwetenden voor goed geld gekocht wordt.

N°. 45. 和蘭文典字類. *Holan bun-ten zi-rui*, d. i. Hollandsche spraakleer en woordenlijst, door 飯泉士讓 Ivi idsumi Sizyô. 1856. Eerste deel.

De schrijver, die zijn boekje voor eerstbeginnende beoefenaars der Nederlandsche taal bestemd heeft, geeft in de Chineesch-Japansche inleiding eene beknopte definitie van de deelen der rede, zooals die in de Nederl. taal worden onderscheiden. Daarop volgt eene verklaring der teekens en verkortingen, die in de woordenboeken, enz. gebezigd worden. De woordenlijst wordt vooráfgegaan door eene opgave der grammaticale termen, die bij de behandeling van de tien deelen der rede in het spel komen. Bij deze termen, die in het Nederlandsch met onze schrijfletter geschreven zijn, is eene verklaring in het Chineesch gevoegd. De lijst der Nederlandsche woorden, ten getale van 2000, is naar ons alphabet geordend, en bij elk woord vindt men het geslacht of de soort waartoe het behoort, en de beteekenis in het gemengd Chineesch-Japansch gevoegd. Het boekje is door middel van houtsneê uitgegeven. Als eene met kennis van zaken gedane poging, om den weg voor de beoefening der Nederlandsche taal in Japan te openen verdient dit boek allezins in aanmerking te komen; of de gevolgde methode geheel aan het doel van den schrijver zal beantwoorden, is eene andere vraag.

Opmerking verdient dat de kolommen van den Jap. en Chin. tekst der inleiding van links naar rechts, dus in afwijking van de oude gewoonte, elkander opvolgen.

N°. 46. 蘭語冠履辭考. *Ran-go kwan-ri-zi kô*, d. i. Verklaring van de hoed- en schoen-woorden (voor- en achtervoegsels) der Hollandsche taal, door 馬場貞由 Ba-ba Sadayosi. Yedo. 1808, 2 dln in één band.

Onder »hoed- en schoen-woorden" verstaat de schrijver de tot vorming van afgeleide woorden dienende voor- en achtervoegsels der Nederlandsche taal. Hij gaat beide in alphabetische orde na, geeft hunne beteekenis op, en toont aan, welke eigenaardige kracht ieder tot wijziging van het be-

grip des stams bezitten. Het eerste deel behandelt de voorvoegsels aan, af, be, bij, door, ge enz., het tweede de achtervoegsels achtig, baar, lijk, de, dom, er enz. Het boekje is in zeer bevattelijken (Jap.) stijl geschreven, net gedrukt, en verdient te midden van de vele prullen, die de Jap. boekhandel in lateren tijd opdischt, als eene wezenlijke bijdrage tot eene juistere kennis der Nederlandsche taal, bijzonder op prijs gesteld te worden.

N°. 47. 和蘭語法解. *Ho- (of Wa-) ran-go hô-ke.* d. i. Uitlegging der Hollandsche taalregelen, volgens de Jap. vertaling eener Hollandsche spraakkunst, uitgegeven door 藤林先生 Fudsi no mori sen sei. Miyako 1812. 3 dln.

Het werk heeft vier voorreden, drie Chineesche en eene die in gebrekkig Hollandsch gesteld is. Uit de eerste blijkt onder anderen, dat reeds ten tijde van de bewerking dezer spraakkunst, dus vóór 1812, eene Japansche vertaling van Halma's Nederduitsch en Fransch Woordenboek was tot stand gekomen, om het vertalen van Hollandsche geneeskundige boeken mogelijk te maken; maar dat men tevens heeft ingezien, dat men met eene bloote lexicographische kennis der Nederlandsche taal niet kon volstaan, maar ook kennis moest nemen van hare taalregelen, van de eigenlijk gezegde spraakkunst. Voor een Japanner, die alleen in zijne moedertaal of in de Chineesche heeft leeren denken en zijne gedachten uitdrukken, moest de kennismaking met de spraakleer eener ongelijk meer ontwikkelde vreemde taal, zooals de Nederlandsche, met ongeloofelijke moeilijkheden gepaard gaan; »maar," zegt de schrijver, »de vlijt en schranderheid van onzen leermeester N. Riuho heeft die moeilijkheden overwonnen." Riuho stierf in 1807 op 47jarigen leeftijd: hij liet een drietal knappe leerlingen na, die zijne methode voortplantten. Een hunner heeft deze Japansche bewerking der Hollandsche spraakkunst ten behoeve van de geneeskundigen, die zich toen reeds de geneeskundige boeken van het Westen trachtten ten nutte te maken, in het licht gegeven.

In de Hollandsche voorrede doet de leerling hulde aan zijn overleden meester, en toont aan, dat de feilen en ver-

keerdheden, die men in de Japansche vertalingen van Hollandsche teksten aantreft, vooral aan de onbekendheid met de Hollandsche taalregelen te wijten zijn; een gebrek, dat hij in de eerste plaats aan het **tolkengilde** te **Nagasaki** ten laste legt. Wij vernemen van hem het merkwaardige feit, dat eene eeuw geleden dit tolkengilde alleen het recht had verkregen Hollandsch te leeren, en zijne kennis mondeling van vader op zoon over te dragen, **terwijl het aanleeren van het Hollandsch letterschrift aan andere Japanners streng verboden was.** Eerst later is ook aan dezen, zooals de schrijver zegt, »permissie verleend dezelve te mogen leeren", en van toen af begon de beoefening der Nederlandsche taal ook buiten den kring der tolken te Nagasaki meer en meer ingang te vinden. Door dit verbod maakten de Gouverneurs van Nagasaki een rechtstreeksch verkeer van de inboorlingen met de Hollanders onmogelijk, en bleven met het tolkengilde in het uitsluitend bezit van den buitenlandschen handel.

N°. 48. 洋學指針. *Yô-gak si-sin*, d. i. „Zee-studie's wijsnaald", of kompas der Westersche studie; een boekje, dat ook den titel voert: »Korte verklaring van de Nederduitsche Lettergrepen en woordveranderingen, volgens de keurige opgave van de laatste schrijveren gerangschikte en met onze loutere klanken en woorden vertaalde, door Janagawa Sun zan [Sjun zan] te Jedo bij Jamasiroja Sahiowe &c. Ansei 4e (A°. 1857)." — Het boekje is bestemd om Japanners met de eerste beginselen der Nederduitsche taal bekend te maken. De heer van Wilgenbeek (dit is de beteekenis van den geslachtsnaam Yanagawa) stelt het AB voorop, geeft een overzicht van de lettergrepen, eene verklaring der teekens en verkortingen, die in de Nederlandsche spraakkunsten en woordenboeken enz. gebezigd worden, om den aard van een woord aan te duiden; hij ontwikkelt de leer van de deelen der rede, van de naamvallen der verbuiging, en verklaart de vervoeging Het boekje is door middel van houtsnee uitgegeven, en het Nederlandsch naar het handschrift van den schrijver als facsimile gegraveerd, ter-

wijl de Japansche verklaring in het Chineesch of in het Japansch is bijgevoegd.

N°. 49. 西韻府. *Sei-in-fu*, d. i. Magazijn der Westersche klanken (het Nederl. klankstelsel), bewerkt en uitgegeven door 大槻先生 Ohodsuki Sensei (vermaard door zijne vertalingen van Hollandsche geneeskundige werken). Van Hollandsche letters voorzien door 桂川先生 Katsuragawa Sensei. Nieuwe uitgave. Yedo 1823. 1 deel.

Eene even geleerde als verkeerde poging om Japan met ons A B en onze spelkunst bekend te maken! Geleerd en verkeerd, omdat de schrijver op het ongelukkig denkbeeld gekomen is, de Nederlandsche letters en lettergrepen op Chineesche karakters terug te brengen, aan wie hij eene uitspraak toekent, die ze meestal niet bezitten, of die niet algemeen vaststaat; geleerd en verkeerd, omdat hij aan de Nederlandsche klanken en lettergrepen de aan het Chineesch eigen toonvallen toekent, en ze daardoor in een verkeerd licht plaatst. Maar dit stelsel heeft, helaas! ingang gevonden. en zijn Westersch klankenmagazijn is nu voor ons van gewicht, daar het tot sleutel van een duizendtal Chineesche karakters dienen kan, die nu in Japan ter omschrijving van vreemde namen en woorden aangenomen zijn. Wij verwijzen naar de opmerkingen onder N°. 101.

N°. 50. 西サイ音オン發ハツ微ビ. *Sai on fats bi*, d. i. Uitlegging der klanken van het Westen, of toelichting van het Westersche klankstelsel. Een spelboekje volgens de Europeesche methode, naar het mondeling onderwijs van Doctor Yagisono Nakano Sensei (柳圃中野先生) te Nagasaki geschreven en uitgegeven door Dr. Ohodsuki Genkan (大槻玄幹). 1826. 2 dln. — Een arbeid van veel wetenschappelijke waarde.

N°. 51. Een gebrekkige, Japansche nadruk van: Nederduitsche Spraakkunst ten dienste der scholen, uitge-

geven door P. Weiland. Dordrecht, bij Blussé en van Braam, MDCCCXX, 1 deel.

N⁰. 52. Grammatica of Nederduitsche spraakkunst; ook onder den Chineeschen titel 插譯俄蘭磨智科 *Sau yeki Oran Matsikwa*, die beteekenen moet: Hollandsche grammatica met eene er tusschen in gestoken (interlineaire Japansche) vertaling. Door 小原享之 Kohara of Ohara Kôzi. Yedo, 1857. 1 deel.

Het is de Grammatica of Nederduitsche spraakkunst, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, tweede druk 1814, en wel het II[de] hoofdstuk, over de onderscheidene taal- of rededeelen, § 25 tot § 135, 4, dat de taalkundige Japanner met onze gewone schrijfletter heeft afgeschreven en, na het woord voor woord van letterlijke tusschenregelige vertaling in het Japansch te hebben voorzien, op 46 houten blokken heeft laten uitsnijden en door den druk uitgeven. Dat een arbeid als deze niet slechts voor Japanners, die Nederlandsch willen leeren, maar ook voor den Europeeschen beoefenaar der Japansche taal zeer nuttig is, spreekt van zelf; het is alleen te betreuren, dat de vlijt en moeite van den kundigen Kôzi aan deze ouderwetsche, onwetenschappelijke spraakkunst, en niet aan eene meer degelijke is ten koste gelegd.

N⁰. 53. 和蘭文典譯語筌. *Kwa-ran Bun ten yak-go sen*, d. i. Vertaling der Hollandsche spraakkunst, bewerkt door 遠田昌庵 Tôda Sjôan. Yedo 1856, het 2de deel, 52 bladen.

De Japansche schrijver geeft den tekst van een gedeelte van de Nederduitsche spraakkunst, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, tweede druk 1814 — en wel het II[de] hoofdstuk, handelende over de onderscheidene taal- of rededeelen, van af § 25 tot en met § 74. Hij schrijft den Hollandschen tekst niet met Hollandsch, maar met Japansch Katakanaschrift, en voegt tusschen de woorden eene letterlijke Japansche vertaling.

Daar het Japansche klank- en letterstelsel volstrekt ongeschikt is om het Japansch zoo als het gesproken wordt, laat staan eene vreemde taal, behoorlijk er mede uit te drukken, — en op deze bewering zal, hoe meer men dit stelsel leert kennen, des te minder worden afgedongen — zoo moet ook de in 1856 in het werk gestelde poging, om den Nederlandschen tekst met Katakanaschrift te schrijven, als eene afdwaling van de waarheid worden betreurd. Wat de schrijver met zijn Katakana als Nederlandsche taal opgeeft, is geen Nederlandsch meer; het is eene averechtsche, mismaakte nabootsing daarvan.

Wat de Japansche vertaling betreft, schijnt het ons toe, dat de taalkundige Tôda Sjôan den eigenaardigen Nederlandschen tekst goed begrepen heeft. Zijne vertaling verdient dan ook als een nuttig voorwerp van studie aan beoefenaars der Japansche taal te worden aanbevolen, en dit te meer, aangezien hij het Japansch voluit, zooals het gelezen wordt, geschreven, en niet in de plaats daarvan Chineesche karakters, die Japansche woorden moeten voorstellen, gesteld heeft.

N°. 54. 和蘭文典讀法. *Kwa ran Bunten toku hô*, d. i. Methode om de Hollandsche spraakkunst te lezen, door 竹内宗賢 Take no utsi Sôken of Munekata. — Miyako, Ohosaka en Yedo, 1856. 2 dln.

Het tweede hoofdstuk van de door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in 1814 uitgegeven Nederduitsche Spraakkunst van af § 25 tot en met § 119, handelende over 1. Zelfstandige naamwoorden, 2. Lidwoord, 3. Bijvoeg. naamwoorden, 4. Telw., 5. Voornaamw.

De Nederl. tekst met Katakana geschreven en voorzien van eene tusschen den tekst geplaatste Japansche vertaling. Wat van Tôda Sjôan's uitgave der Hollandsche spraakkunst (N°. 53) gezegd is, geldt ook van dezen arbeid. Beide vertalingen schijnen onafhankelijk van elkander vervaardigd te zijn; de voorkomende afwijkingén zijn evenwel onbeduidend. Voor een beoefenaar der Japansche taal zal eene vergelijking van beide voorzeker belangrijk en nuttig zijn.

N°. 55. 魯西亞字筌. *Rosia zi sen*, d. i Russische letterfuik, of Russisch AB-boekje, met eene Japansche verklaring door 榊令輔綽 Sakaki haru Ho sjak. Met verlof van het Gouvernement uitgegeven in 1855.

Tot grondslag van dit leesboekje heeft volgens de verklaring van den schrijver een handschrift van een der Russen gediend, die in 1853 naar Nagasaki kwamen. Bij de Russische druk- en schrijfletter vindt men de uitspraak in het Hollandsch gevoegd, en daarop afgaande heeft de vertaler de klanken met het landsschrift (Katakana) weergegeven. Hij verklaart zelf, dat deze Japansche transscriptie met de Hollandsche niet in allen deele overeenstemt, dat er misslagen in zijn, die hij niet wist te verbeteren; maar hij hoopt dat degene die ze mocht opmerken, ze wel zal willen herstellen. Daar de waarde der Russische letters wel met het zoo eenvoudige Algemeene of Standaard alphabet van R. Lepsius, maar onmogelijk met het Japansche Katakana kan worden omschreven, zoo is op de poging van den vervaardiger der Russische letterfuik, om zulks toch te willen doen, het gezegde: ut desint vires, tamen est laudanda voluntas, van toepassing.

Op het AB volgen eenige speloefeningen, Russisch en Japansch, en eene kleine woordenlijst, Japansch, Russisch en Hollandsch. Bij de Russische en Hollandsche woorden is de uitspraak met Japansch Katakana gevoegd; maar wat opmerking verdient, is, dat de schrijver uit bezorgdheid, dat de met Katakana geschreven Japansche woorden niet mochten worden begrepen, eene Chineesche vertaling er naast geplaatst heeft. — De xylographische uitvoering van het boekje mag, wat de Chineesche en Japansche letter betreft, voorbeeldig genoemd worden.

Godgeleerde werken. Buddhisme. Sintoïsme

N°. 56. 釋迦如來御一代圖會. *Sya-ka Nyo-rai Go-itsi-dai-dzu-e*, d. i. Het leven van Shakya Tathagata, den stichter van het Buddhisme, bewerkt door

山田意齋 Yamada Isai, met afbeeldingen, geteekend door 前北齋卍 Senbok Saiman. Yedo en Ohosaka 1839, voltooid in 1845. 6 dln.

Een zoowel om zijnen inhoud als om de keurige uitvoering hoogst belangrijk boekwerk, ook uit een taalkundig oogpunt de studie overwaardig. Het is in het Japansch gesteld met Chineeschen tekst ter zijde, beide in cursiefschrift.

N⁰. 57a 八卦. *Pă kua*, of de acht Diagrammen der Chineesche oudheid. Een uitvloeisel van speculatieve dwaasheid, het doel, waartoe ze gebezigd wordt — horoscopie — waardig. Het boekje is in het Chineesch gesteld.

N⁰. 57b. 佛ブツ説セツ毘ビ沙シャ門モン天テン王ワウ功ク德ドク經キャウ. *Buts sets Bi-sya-mon Ten-wô ku dok kyô*, d. i. Buddha's (Shakya's) preek over de verdiensten van den hemelschen koning Vais'ravana. Een Sutra. Chineesche tekst met de lezing (Koye) in Japansch cursiefschrift.

N⁰. 57c. 自ジ我ガ偈ケ. *Zi ga ke*, d. i. Gâthâ's of Buddhistische strophen, waarvan eene met de woorden zi-ga (van mij) begint. Chineesche tekst met de uitspraak (koye) in Japansch cursiefschrift. Uitgegeven in de jaren Tenpo (1830—44).

N⁰. 57d. 諸陀羅尼. *Syo darani*, d. i. Dhâranî's, of geheimzinnige formulen en spreuken. Een Buddhistisch gebedenboekje; Chineesche tekst met uitspraak in Japansch cursiefschrift.

N⁰. 57e. 地藏菩薩和讃. *Dsi-sô Bo-sats kwa-san*, d. i. Het lof van Kschitigarbha Bodhisatwa, den aardschen noodhelper in de gedaante van een Buddhistischen geestelijke. Japansche tekst in cursiefschrift.

N°. 57f. 觀音經. *Kwan on kyô*, d. i De kanon over Avalokites'wara. Chineesche tekst, met de uitspraak in Japansch cursiefschrift er naast. Uitgave van 1848.

N°. 57g. 阿彌陀經. *Amida kyô*, d. i. De kanon over Amita (den Oneindige), uit het Sanskrit in het Chineesch vertaald door den Indischen Buddhist Kumâra dschîva, die in het jaar 384 naar Si-ngan-fu in China kwam. Chineesche tekst met Jap. koye er naast Vergelijk Hoffman. Das Buddha Pantheon p. 152.

N°. 57h. 天神經. *Ten-zin kyô*, d i. Het heilige boek van den hemelschen Geest. Een gebed tot den Jap. heilige van den tempel Ten-man-gu ten noorden van Miyako. Deze heilige is Sugavarano Mitsisane, een Jap. geleerde, die ter vergoeding van verongelijking gedurende zijn leven ondervonden, na zijn dood (955) voor heilig verklaard werd. Het gebed is in het Chineesch gesteld, met de lezing (koye) in Jap. cursiefschrift er naast.

N°. 57i. 中臣御祓. *Nakatomi on barori*, d. i. Het louteringsgebed van den Nakatomi, of opperpriester van den Kamitempel in Ise. Japansche tekst, met Chineesche vertaling.

Geschriften over verschillende kunsten en handwerken. Rekenboeken. Muntboeken. Muziek.

N°. 58. 女智惠袋. *Zyo tsi-ye fukuro*, d. i. Reticule van het vrouwelijk vernuft. Eene Encyclopedie voor dames, bevattende datgene wat tot den kring van vrouwelijke kundigheden behoort. Poëzie speelt daarin eene voorname rol. Boeken van dien aard strekken ten bewijze, dat de beoefening van het Chineesch van de vrouwelijke opleiding in hoogere rangen der maatschappij niet is uitgesloten. Yedo 1 deel.

N°. 59. 早引紋帳大全. *Hayabiki mon*

tsyô dai zen, d. i. Zeer volledige en gemakkelijk te overziene staalkaart van patronen (tot het vervaardigen van gebloemde stoffen). Miyako 1825 en 1827.

Dit boekje bevat eene verzameling van patronen en teekeningen, ten dienste van wevers van gebloemde of gebrocheerde zijdenstoffen, alsook voor borduurwerk. Daar ieder patroon of model een bepaalden naam draagt, zoo kon de geheele serie van patronen naar hunne namen alphabetisch d. i. naar het i-ro-va worden geordend. Onder de figuren komen hier en daar ook wapens van adelijke huizen met daarop gemaakte variatiën voor; maar een eigenlijk wapenboek van den Jap. adel is deze staalkaart niet. Daartoe dient de Jap. staatsalmanak, bekend onder den naam Buken of Ridderspiegel.

De bladen 3, 4, 5 en 6 bevatten een naar het i-ro-va gerangschikt overzicht van de namen der figuren, met aanwijzing van het blad waar iedere figuur te vinden is.

Daar vele patronen evenals de figuren van een caleidoskoop eene 3, 4 of meervoudige herhaling van eenen grondvorm (thema) vertoonen, zoo heeft de bewerker dezer staalkaart bij ieder patroon het getal, waardoor het deelbaar is, door merken aangewezen. De figuren gemerkt met

▲ zijn deelbaar door 3, 6, 12, bijv. ⦾ door 3.
● „ „ „ 2, 4, 8, 16.
∧ „ „ „ 5, 10.
△ „ „ „ 7, 14.
○ „ „ „ 9, 18.

Voor een Japanner, die aan elk beeld eene bepaalde voorstelling verbindt en voor elk een bepaalden naam heeft, zal deze staalkaart voorzeker niet weinig aantrekkelijks hebben, en meer dan wij zal hij het geestige van vele combinatien erkennen. Hoe aardig is niet op blad 99 de dierenriem behandeld! Met blad 107 begint eene reeks van versierde naamletters.

N°. 60. 洋ヤウ筭サン用ヨウ法ハウ. *Yo san yô hô*, d. i. De regelen van het gebruik der zee- (overzeesche) cijfering, of de algemeene gronden der Europeesche cijferkunst, voor het Japansche volk en ten gebruike der scholen opgesteld door

柳河春三 Yanagava Zyun san. Yedo 1857. Eerste deel, handelende over de Arabische cijfers, over het tientallig stelsel, over de optelling, aftrekking, vermenigvuldiging, deeling, en over de regel van drieën.

N°. 61. 筭法古今通覽. *San-bô ko kon tsû-ran*, d. i. Blik in den vroegeren en tegenwoordigen staat der cijferkunst. Eene verzameling en critiek van meetkunstige stellingen en werkstukken door 最上流自在先生 d. i. een privaat-geleerde uit de school van Mogami (een keizerlijk astronoom). Yedo 1795. 6 dln. gebonden in 5 banden.

De Japansche schrijver geeft een overzicht van de voornaamste der 220 cijferboeken, die sedert 1624 tot 1789 in Japan door den druk zijn uitgegeven en onderwerpt sommige werkstukken daarvan aan eene herziening.

N°. 62a. 西算速知. *Sei san sok tsi*, d. i. Het westersche cijferen snel te leeren, of Onderwijs in de cijferkunst van het Westen, volgens de mondelinge mededeelingen van 理軒先生 Riken Sen Sei, opgeteekend door 曾根榮道 Sone yei dô of Sone Sakamitsi, en geredigeerd door Hanai Sensei. Miyako, Yedo en Ohosaka, 1857. 2 dln.

Dit werk maakt Japan bekend met de gronden van onze cijferkunst, die de penseelcijferkunst (hits san bô) genoemd wordt. Met verwerping der oude manier om zich van een rekenbord met balletjes te bedienen, wordt het schriftelijk rekenen op papier geeischt. De schrijver behandelt achtereenvolgens de vier hoofdregels, en geeft eene menigte vraagstukken, waarvan hij de bewerking uitvoerig aanwijst.

N°. 62b. 西洋度量考. *Sei yô to reô kô*, d. i. Over de maten, munten en gewichten van het Westen (Europa), door 靑山幸哉 Awoyama Kô sai. 1851. 1 deel.

Eene naar ons alphabet geordende lijst van de namen van maten, munten en gewichten, die thans in Europa gang-

baar zijn of vroeger bestaan hebben. Het boek is door den schrijver bestemd tot vraagbaak voor degenen, die zich toeleggen op het vertalen van Hollandsche boekwerken, handelende over aardrijkskunde, sterrekunde, geneeskunde, krijgskunst en nijverheid, alsook voor kooplieden. De schrijver haalt de Hollandsche namen met Romeinsch schrift aan, voegt er de uitspraak met Japansche letters bij en geeft eene verklaring in het Japansch, die uit verscheidene, meestal oude bronnen is bijeengebracht.

N⁰. 62c. 金銀圖錄. *Kin gin dsu rok*, d. i. Beschrijving en afbeelding der gouden en zilveren munten van Japan, door 近藤守重 Kontô Siu dsiu. Yedo 1810. 7 deelen. Duplicaat van N⁰. 480 van den Catalogus librorum Japonicorum a Ph. Fr. de Siebold collectorum.

N⁰. 62d. 金譜. *Kin-bu*, d. i. Het goudboek. Monographie der gouden munten van Japan, met afbeeldingen, door 福園主人 Fuku yen Syu zin, uitgegeven na 1854. 1 deel. Het boek bevat de afbeeldingen en beschrijving der gouden munten Ohoban, Koban en Itsibu, die van 1573 (tijdvak 天正 Ten sei) tot 1838 (8ste jaar 天保 Ten po) in Japan gemunt zijn. De serie van 1573 tot en met 1736 (waarvan de laatste zijn de gouden Koban en de Itsibu met den jaarnaam 元文 Gen bun 1736—1740) is ook in het muntboek N⁰. 62*c* Kin gin dsu rok van 1810 opgenomen. Na dien tijd zijn volgens deze monographie nog gemunt:

in 1818 de gouden Nibu 二分, met het jaarmerk 文先 Bun kwô, in 1841 buiten koers gesteld.

in 1819 de gouden Koban met het merk 文, in 1838 buiten koers gesteld..

in 1824 het gouden Issju (壹朱), in 1841 buiten koers gesteld.

in 1838 de 天保五兩判金 Ten po go ryô han kin,

of Koban van 5 onsen van het tijdvak Ten po met het jaarmerk 保 ho, in 1854 buiten koers gesteld.

N°. 63. 碁ゴ經キヤウ衆シユ妙メウ. *Go kyô siu meô*, d. i. De wonderen van het boek over het Damspel, door Dr. Genbi van Yedo. 1811. 4 deelen.

N°. 64. 箏シヤウノコト曲キヨク大ダイ意イ抄セウ. *Syôno koto kyok dai-i seo*, d. i. Uiteenzetting van het hoofdzakelijke van citerliederen. Eene verzameling van Japansche liederen met opgave van het accompagnement met de dertiensnarige citer. Yedo, Ohosaka en Owari. 1779, herdrukt in 1811. 6 dln.

Uit dit boekwerk blijkt, dat men in Japan een middel bedacht heeft om eene melodie of combinatie van tonen (ik zeg niet harmonie), door het schrift te fixeeren, maar de methode is uiterst omslachtig en naar het mij toeschijnt te gebrekkig om bij ons zoo eenvoudig maar geniaal notenschrift te mogen worden vergeleken. Om de stemming van het instrument schijnt men zich weinig te bekreunen, daar de schrijver dit punt nergens toelicht.

Krijgskundige werken. Bijdragen tot de kennis van oude en nieuwe wapenen. Werken over geschutgieterij en kruitfabricatie. Leerboeken voor de militaire exercitiën, taktiek en genie.

N°. 65. 武林法量. *Bu rin hô ryô*, d. i. Regelmaat van het krijgsbosch (van de krijgslieden). Eene serie van 12 boekdeeltjes, met verlof van de overheid sedert 1843 te Yedo uitgegeven door 栗原信充 Kuribara Nobuyosi.

Het is een niet zoozeer voor het dienstdoende »krijgswoud", dan wel voor de Japansche oudheidkunde hoogst belangrijk werk; vooral nu de meeste der tot dusver in Japan gebruikte aanvallende en verdedigende wapenen tegenover de bajonet, den revolver en het kanon met getrokken ziel een goed heenkomen moeten zoeken, ten einde nog in rariteitenkamers en museums daar en elders onder te komen.

De afzonderlijke deelen zijn:

a. 弓箭圖式. *Yumi ya dsu siki*, d. i. Afbeelding en beschrijving van merkwaardige bogen en pijlen met toebehooren. 1843. 1 deel.

b. 甲冑圖式. *Kat tsiu dsu siki*, d. i. Afbeelding en beschrijving van een tiental antieke pantsers met helmen. 1843. 1 deel.

c. 燧袋圖考. *Hi utsi bukuro dsu kô*, d. i. Afbeelding en beschrijving van vuurslag-zakjes met eene geschiedkundige inleiding over dit onderwerp. 1846. 1 deel.

d, *e.* 武器袖鏡. *Bu-gi sode-kagami*, d. i. De »krijgstuig-zak-spiegel", een zakboek over krijgstuig. 1843. 2 dln.

f. 弓箭圖解. *Yumi ya dsu kai*, d. i. Afbeelding en toelichting van (antieke) bogen en pijlen. 1054. 1 deel.

g, *h.* 刀劍圖考. *Tô-ken dsu kô*, d. i. Afbeelding en beschrijving van merkwaardige (antieke) sabels en zwaarden. 1843. 2 dln.

i. 裝劍備考. *Sô-ken hi-kô*, d. i. Bouwstoffen tot eene beschrijving van antieke pronksabels. 1816. 1 deeltje.

N°. 66. 銃工便覽. *Teppô si ben ran*, d. i. Gemakkelijk overzicht der geweermakerij, door 林潤暉 Hayasi Zyunki. Nieuwe uitgave van 1856. Eerste deel.

Het werk bevat de afbeelding van alle deelen van het schietgeweer en de karabijn met bijvoeging van de Chineesche en Japansche alsook van de Nederlandsche namen, de laatste met Katakana, en dus gebrekkig en soms onverstaanbaar uitgedrukt. Aan het slot is eene aanwijzing gegeven tot het vervaardigen van Raifun (donder- of knalpoeder).

De vraag, of dit werk eene navolging is van eenig Europeesch, en meer bepaald Nederlandsch werk, is door een bevoegd beoordeelaar [1]) aldus beantwoord:

„Hoewel eenige deelen van het schietwapen voorkomende in de mij ter inzage geworden Japansche handleiding, met onze modellen overeenkomen, zoo wijken andere geheel daarvan af, waaruit ik de gevolgtrekking moet maken, dat deze handleiding geene vertaling is van een Nederlandsch werk, evenmin als het naar mijn gevoelen eene vertaling kan zijn van eenig werk, dat in Europa uitgegeven is."

»In deze werken worden de teekeningen naar de eene of andere schaal vervaardigd, terwijl de teekeningen in het Japansche werk eerder doen denken aan schetsen op het oog genomen naar de voorwerpen zelve, wellicht naar het een of ander zoogenaamd commercie-wapen, zooals er in de laatste jaren een groot getal uit Luik naar Japan gezonden zijn en nog jaarlijks gezonden worden. De kolonel van der Meulen, Directeur der Pyrotechnische School alhier, door mij geraadpleegd omtrent de bron, waaruit de Japansche schrijver zijne met afbeeldingen toegelichte »aanwijzing tot het vervaardigen van donderpoeder" geput kan hebben, is evenmin in staat, die bron aan te wijzen."

N°. 67. 遠西火攻精撰撮要. *Yen sai kuwa kô [illegible] sen sats yô*, d. i. Beknopt overzicht van het wezenlijke van den vuurstrijd van het verre Westen, volgens opgave van den Japanschen schrijver 淺野敬德 Asano Keitok. Eene vertaling van een door den Hollander 伊物氏 Imots of Ibuts uitgegeven geschrift over de »Kanonkunst". De Japansche uitgave, met ongewone netheid uitgevoerd, is van het jaar 1854. Even ongewoon is het verschijnsel, dat op den omslag een prijsbriefje geplakt is met het Chineesche opschrift 定價一分 d. i. vaste prijs een pu (itsi pu = ƒ 0.85.

1) L. E. Werner, Inspecteur der Draagb. wapenen, bij brief v. d. 15 Januari 1862.

N°. 68. 鈐林永携. *Ken-rin kô gi*, d. i. Vademecum van het wiggen-woud (van de artillerie), door 桂園下曾根先生 Katsura sono Simosone sensei, 1853 2 dln.

Volgens opgave van den schrijver, eene vertaling van een Hollandsch boek, door hem omschreven als Krijgsreglement in zakformaat door Horohei of Horobin (蒲盧平氏袖珍兵範). Hij bedoelt: Militair zakboek van de Bruin. Naar de bevinding evenwel van den kapitein der artillerie. den Heer Gerlach, is dit zakboekje veeleer eene compilatie uit eene der vroegere uitgaven van den: »Krijgskundigen leercursus. Handleiding tot de Kennis der Artillerie voor de Kadetten van alle wapenen, door J. P. C. van Overstraten. Luitenant-Kolonel der Artillerie"; terwijl door den Japanschen schrijver ook veel en velerlei elders ontleend is.

N°. 69. 鐵熕鑄鑑. *Tĕkkô zyu kan*, d. i. Spiegel der ijzeren geschutgieterij. Naar de Jap. vertaling door 鳶巣金森錦謙 Tobisu Kanamori Kinken, herzien en geredigeerd door 威遠下曾祢信敦 Iken Simosone Sinton van Yedo. Opnieuw gegraveerd en uitgegeven in het 3de jaar (Ansei 1856). Een Atlas met eene beschrijving in 3 dln oorspronkelijk bewerkt door den »Hollanischen Zeneraar-majoor Yu Hiyu gi yue nin."

De Japansche uitgever heeft zich eenvoudig tot het weergeven van Huguenin's werk bepaald, zonder een voorbericht of toelichtingen er bij te voegen. De Atlas (13 bladen) is naar het gelithographeerde origineel met veel zorg gexylographeerd, staat evenwel ten opzichte van de zuiverheid van trekken bij dit ten achter. In plaats van de Romeinsche letters tot aanwijzing der figuren vindt men het Jap. syllabenschrift gebezigd, zoowel den volledigen Chineeschen vorm als ook het Katakana. De drie deelen bevattende de verklaring zijn ook gemerkt als het 6de, 17de, en 18de deel van een werk van denzelfden titel.

De kunstwoorden zijn meestal in het Chineesch vertaald, met bijvoeging van de Fransche, Duitsche of Hollandsche

uitdrukkingen, die niet, zooals doelmatig ware geweest met de Romeinsche letter, maar zeer gebrekkig met Chineesche karakters of ook met Katakana zijn wedergegeven, zooals bijv. gütogatto, sikafuto, monzingu, voor gietgat, schacht, monding. Hier en daar treft men ook kunstwoorden in Chineesch schrift aan, die op overschrijvingen van Europeesche woorden nederkomen, zooals 兌毋 thui-mu, voor duim, 把爾牟 pa-rl-mu voor palm, en 介 rl voor el; nieuwe uitdrukkingen, die natuurlijk nog in geen woordenboek der Japansche of Chineesche talen zijn opgenomen. Het werk is in het Japansch gesteld, maar alle begripswoorden zijn door Chineesche ideographische karakters vertegenwoordigd.

N°. 70. 和蘭礮具圖說. *Horan hi ku dsu sets*, d. i. Afbeelding en beschrijving van het Hollandsche geschut. Vertaald door 結城頼省元東 Kets zyô Yori syô ken tô ?, geredigeerd door Nakayama Nawohiro Hatarô. 1854. Eerste deel.

Het werk is volgens de Japansche inleiding de vertaling van een Hollandsch boek dat den titel voert: Afumeetsingen yen consutoryukutsii (d. i. Afmetingen en constructie) en waarvan de schrijver niet genoemd wordt.

De Japansche uitgave van dit werk is tevens van belang voor de kennis der Chineesche terminologie, die ter vervanging van de Nederlandsche kunstwoorden hier opgegeven is. De technische uitvoering is uiterst fraai.

N°. 71. 集要砲藥新書. *Siu yô teppi guauri sin syo* d. i. Een nieuw geschrift over buskruit, bevattende het meest belangrijke dienaangaande, door 中居剛屏 Nakawi Kôhei. Yedo. 1856.

Het boekje is door drie in het Chineesch gestelde voorreden aanbevolen, waarvan eene meer bijzonder de aandacht tot zich trekt, door den vijandigen geest, die er jegens het vreemde in doorstraalt. Zie hier eene vertaling ervan.
»Voorrede."

»De laatste tijd is verrijkt geworden met vele geschriften »over de buskruitbereiding; maar meestal komen ze op ver»talingen neder; uit deze heeft men het eene ontleend, het »andere er bijgevoegd, en met studie en inspanning heeft men »getracht de tegenstrijdigheden overeen te brengen, maar zonder »behoorlijk licht over de zaak te verspreiden. De redenee»ringen schijnen wel is waar zeer diepzinnig te zijn, maar »werkelijk nut hebben ze nog niet opgeleverd.

»Alleen datgene, wat onze heer Hardscherm (dit is de »beteekenis van den naam Kôhei) hier geschreven heeft, is »niet van dien stempel. Al lang heeft hij zich persoonlijk »met de bereiding van het buskruit onledig gehouden en hij »steunt thans op de kracht der ondervinding. Zijne waar»nemingen, die zonder uitzondering de proef hebben door»staan, zijn doorgaans geheimen van kanonniers van ons »eigen land, geheimen, die met de op papier gestelde holle »phrasen van dat vreemde land daarginds niet op een en »denzelfden dag (niet in éénen adem) mogen genoemd worden.

»Voornemens zijnde zijne ondervindingen door den druk »uit te geven, om ze aan mannen van zijne richting mede »te deelen, heeft de heer Hardscherm mij om eene voorrede »tot zijn boek verzocht. Ik weet van dat letterschrift, dat »den krabbengang gaat [1]), zoo goed als niets af, en wat »zou het ook baten? Dus weg er mee, er niet naar geluis»terd! Want mijn voorwoord zegt u: De heer Hardscherm »heeft èn te midden van de drukte van markten, èn in put»ten (eenzame afgetrokkenheid) verkeerd, en — zijn hart is »vol patriotisme. Hij wil verkondigen, dat de doorluchtige »dynastie (van den Mikado!) dien voedt door hare deugde»lijkheid, en er zal wel een tijd komen, dat de zeeën op »zijde van ons land (d. i. dat het buitenland) zich daarvoor »zullen moeten wachten. Dag en nacht heeft de heer Hard»scherm zich op de kunst van buskruitbereiding toegelegd; »hij heeft slaap en eten daarvoor vergeten, en zijn harts»tocht staat op het punt de grenzen der bezadigdheid te over»schrijden. Wat de veelvuldig der wereld bekend geworden »fabricatie (van het buskruit) betreft, al hare handgrepen

1) De krab gaat zijwaarts, de kreeft achteruit; het Europeesch schrift gaat den krabbengang, het Japansche den kreeftgang.

»zijn ijzingwekkend, en een buitengewoon man verdient hij »genoemd te worden, die de hoeken en gaten er van (niet) ver»mijdt. Kuantsze [Chin. wijsgeer, die vóór Confucius leefde] »heeft gezegd: Peins er over, en peins er over, den geest »doorgrondt gij niet! O Hardscherm, die den geest door»grond heeft, en hoe hebt gij dien doorgrond! Ha!

»Geschreven in het tweede jaar Ansei (1855)
»door een nog levend rustend heer."

Te onderzoeken of de heer Hardscherm den geest al dan niet doorgrond heeft, is de taak niet van den verslaggever, die zich zou moeten bepalen tot het leveren eener vertaling van dit boekje, om deskundigen over den inhoud te laten oordeelen. Het boekje doorloopende, vindt men echter, dat de heer Hardscherm wel verre van op het uitheemsche even minachtend als zijn prétacier neer te zien, het betreurt, dat hij over de Hollandsche buskruitbereiding niet meer heeft kunnen te weten komen, terwijl hij ronduit bekent, dat men de laatste manipulatie van de buskruitbereiding, het afronden der korrels door onderlinge wrijving, van de Hollanders geleerd heeft. Ook dat het Japansche Gouvernement zijne kruitmagazijnen van bliksemafleiders voorziet, heeft men niet aan de oude Chineesche wijsgeeren, maar aan het verkeer met vreemden te danken.

N°. 72. 西洋武具短歌. *Sai yô bu-gu tan ka*, d.i. Atlantisch oorlogstuig in korte liedjes, door zekeren heer Nisimura te Yedo. Zonder jaartal.

Eene 1½ meter lange, uitslaande plaat met afbeeldingen van meestal ouderwetsche Hollandsche montuurstukken, wapenen en oorlogstuig. Men vindt er Chineesche namen bijgevoegd en daarnaast in Japansch letterschrift nog namen, die voor Hollandsche moeten doorgaan; bijv. miyuts (voor muts), moirusukuun (voor muilschoen), furoito (voor fluit), peer (voor pijl), furah (voor vlag), ramusen (voor lansen), enz. Om een denkbeeld te geven van de »korte liedjes" waarmede de montuurstukken bezongen worden, zal eene vertaling van de eerste strophen wel toereiken.

»Dit oorlogstuig — een gouden harnas, ijzeren helm en borstplaat,
»Zijn artikelen niet gemakkelijk aan te hebben.
»Nu zijn ze allengs afgeschaft en het lichte en gemakkelijke heeft thans d›
»De lederen muts, die men op het hoofd draagt, (voorkeur
»Haar uiterlijk fatsoen is niet een en hetzelfde." enz.

Men zal dit dilettantenproduct op zijne rechte waarde schatten, als men zijne publicatie terugbrengt tot den tijd. toen afgedragene Europeesche montuurstukken en wapenen in Japan nogal gewild waren, en aan rariteitenkamers buitengewonen luister bijzetten.

N°. 73. »Reglement op de exercitiën en manoeuvres der »Infanterie. Uitgegeven op last van den Koning der Neder-»landen. Breda, ter drukkerij van Broese & C°., voor reke-»ning van de Koninklijke Akademie voor de zee- en land-»magt. 1855. Nagedrukt te Nagasaki in het jaar Ansei 4 »(1857)" 3 dln., namelijk:

Eerste gedeelte. Algemeene bepalingen en soldatenschool. 1 dl.

N°. 74. Tweede gedeelte. Pelotonschool. 1 dl.

N°. 75. Derde gedeelte. Bataljonschool. 1 dl.

De Japansche nadruk van deze boekjes is door middel van xylographie tot stand gekomen; men heeft zich daarbij van losse (gesneden, niet gegoten) letters bediend, hetgeen onder anderen ook daaruit blijkt, dat er zetfeilen ingeslopen zijn. De ongelijkheid der letters onderling en hare onregelmatige plaatsing zijn niet geschikt, den Japanschen lezer een gunstig denkbeeld van de Europeesche drukkunst te geven. Opmerkelijk dat deze boekjes aan het Gouvernement te Nagasaki voor den uitvoer moesten vertoond worden; ze zijn ieder van twee roode antieke Chineesche stempels voorzien, waarvan de eene bevat het jaarmerk 安政丙辰 (1857) het andere de inscriptie: 長崎官吏點檢之印, d.i zegel van den Reviseur bij het Gouvernement te Nagasaki.

N°. 76. „Beknopte Bataljonschool met de bewegingen au „pivot mouvant, enz. door G. J. Pompe van Meerdervoort, „1ste luit.-adjudant. Groningen, bij J. Oomkens Jz., 1851." 1 dl.

Japansche nadruk in schrijfletter. De hand van den schrijver, die de voor overdruk bestemde kopij aan den houtsnijder geleverd heeft, is zeer duidelijk en net — dus een goed voorbeeld. Ook het werk van den houtsnijder is meesterlijk, terwijl de nauwgezetheid van den uitgever, om niets van het origineel achterwege te laten, zoo ver gegaan is, dat hij op de keerzijde van den titel zelfs de woorden heeft opgenomen: „De uitgave van dit werkje geschiedt voor rekening van den „schrijver en geene exemplaren worden voor echt erkend, dan „door hem onderteekend."

N°. 77. 理搾學校全圖并解. *Rinô gakkô zen tsu narabini kai*, d. i. Volledige afbeelding der Linieschool met verklaringen door Simosone Sensei; nieuw in hout gesneden en uitgegeven in het 4de jaar Ansei (1857), 2 dln.

In de verklaring, die in het Japansch gesteld, en voor het grootste gedeelte met ideographische Chineesche karakters geschreven is, zijn al de militaire kunstwoorden onvertaald uit het Hollandsch overgenomen en met Katakana geschreven; men ontmoet dus woorden zoo als Batairuron (voor Bataljon), Zifisii (voor Divisie), Aziudantomayoor en Aidesudekamp, enz.

N°. 78. 和蘭官軍步操軌範. *Horan kwan gun pu-sô ki han*, d. i. Reglement op de exercitiën der Infanterie van het Hollandsche leger. Uit het Hollandsch vertaald door 培蘭牧天穆 Bairan Makitenbok (Vergel. N°. 40), gecorrigeerd door 竹堂坂井正邑 Takatô Orewi Seiyu, en met toestemming van het Gouvernement uitgegeven. 1854 — 1856.

Eerste gedeelte, de Soldatenschool (生兵教練 *seng ping kiao liën*) 5 deelen in drie banden.

Tweede gedeelte, Pelotonschool (百羅屯教練 *peloton kiao liën*) 5 deelen in 3 banden.

Derde gedeelte, Bataljonschool (拔隊龍教練 *Pa to long kiao liĕn*) 7 deelen in 6 banden.

Te zamen 12 banden, benevens één band met afbeeldingen, één met verklaring der afbeeldingen en een supplementband bevattende de behandeling der percussiegeweren, dus in het geheel 15 banden.

N°. 79. 練卒訓語. *Ren sots gun-go*, d. i. Onderwijs in het exerceeren der soldaten, (Infanterie reglementen), naar een door Tsi hetsu (?) Hollandsch gouverneur-generaal, inspecteur der troepen uitgegeven werk; vertaald door 東條英庵 Tô deô Yei an van de stad Hagi in Nagato, en uitgegeven in het 3de jaar Ansei (1856) 4 boekdeelen.

N°. 80. 改正練卒訓語. *Kai-sei Ren sots gun-go*, d. i. Onderwijs in het exerceeren der soldaten. Japansche vertaling van het in 1855 te Breda uitgegeven Reglement op de Exercitiën en Manoeuvres der Infanterie, nieuw gexylographeerd en uitgegeven door Nakasima in het 4de jaar Ansei (1857) 3 dln.

Het eerste deel bevat het 1ste gedeelte der »Soldatenschool" tot en met § 60.

Het tweede deel het 2de gedeelte van § 61 tot en met § 238.

Het derde deel bevat de 3de afd. § 239—335.

Het geheele werk, bijna in hetzelfde formaat gedrukt, als het Nederl. origineel, beslaat omtrent 200 bldz. tegen 100 van den Nederl. druk.

N°. 81. 和蘭官軍拔隊龍學校全書. *Ho-ran kwan gun Pă-to-long gakŭ kô zen syo*, d. i. De Bataljonschool van het Nederlandsche leger. Japansche vertaling van het 3de gedeelte van het Reglement op de Exercitiën en Manoeuvres der Infanterie (Vergl. N°. 73 en 78), onder toezicht van 杉田成卿先生 Sugida sei kô sensei uit het Nederlandsch overgezet door 大冢蜂郎先生, en uitgegeven in het 3de jaar Ansei 1856, 3 deelen.

N°. 82. 騎操軌範. *Ki sô ki han*, d. i. Reglement op de Cavalerie-exercitiën. In het Japansch vertaald door 培蘭牧天穆 Bairan Maki tenbok, geredigeerd door Orewi Seiyu, en met toestemming van het Gouvernement uitgegeven in 1856. 2 gedeelten in 6 banden met een atlas. Vervolg op N° 78.

N°. 83. 礮軍操練全書. *Hô-gun sô-ren zen syo*, d. i. De Artillerie-school, uit het Nederduitsch vertaald door 村田藏六 Murada Sôrok, 1857, 1 deel. Als bron geeft de vertaler in zijn voorbericht op: de Kanonnierschool, vierde druk, die in 1836 door J. Fu Tsiime te Neemegen (Thieme te Nijmegen) is uitgegeven.

In de Japansche vertaling is elk begripswoord door Chineesche karakters vertegenwoordigd, zonder dat eenige uitspraak er bij aangeduid is. De wijze, hoe de schrijver wil dat zijn tekst zal gelezen worden, is dus alleen aan hem zelven bekend (wellicht ook niet), terwijl de lezer daarnaar moet raden. Men vindt ook de Nederlandsche technische woorden onvertaald in den Japanschen tekst opgenomen; eene toegift, die van groote waarde zou zijn, als men dit met Europeesche letters gedaan had. Zooals ze thans met het gebrekkig Katakana geschreven staan, zijn ze meer belachelijk dan nuttig. Met »raaderu" bijv. wordt lader, met »afusuteekeru" afsteker, met »rifuteri" richter, met »miyunitsii wohitodeereru" munitieuitdeeler bedoeld.

N°. 84. 西洋砲術便覽. *Sai-yô bo-syuts ben ran*, d. i. Gemakkelijk overzicht van de Atlantsche kanon- (Artillerie-) kunst, door 上田帶刀 Uyeda Taitô, uit Owari 1853. 2 dln. verkrijgbaar te Ohosaka, te Nagoya in Owari en te Yedo.

N°. 85. 礮術訓蒙. *Bo syuts gun mô*, d. i. Onderwijs in de geschutkunst. Vertaald door 木村軍太郎重周 Kimura Kundairô Tsiusiu en uitgegeven te Yedo in 1856. 8 dln.

De Japansche vertaler heeft, naar luid van zijn voorbericht, de derde uitgave van Overstraten's Handleiding tot de kennis der Artillerie gebruikt. Wat de kunstwoorden betreft, heeft hij zich aan de bij de Japansche artillerie reeds gebruikelijke woorden gehouden; sommige echter, zooals de namen van grondstoffen, houtsoorten enz., die in Japan niet voorkomen of waarvan het nog niet zeker is, of de voor gelijksoortig doorgaande Japansche stof, dit werkelijk is, heeft hij onvertaald gelaten, zoo ook de namen der Nederlandsche maten en gewichten, waarvan, zegt hij, in Japan reeds vergelijkende tafelen zijn uitgegeven (Vergel. N°. 62a). Bij het vertalen heeft hij gepoogd den inhoud van het oorspronkelijke zoo getrouw mogelijk weder te geven, en hij vertrouwt dat zijne overzetting ook voor den gemeenen man verstaanbaar zijn zal. Mocht derhalve, daar hij in het Chineesch minder bedreven is, zijn stijl minder sierlijk zijn uitgevallen, zoo wenscht hij, dat men dit over het hoofd moge zien, en uit zijn werk al het nut trekken, dat het aanbiedt.

Het werk is in gemengd Chineesch-Japanschen stijl geschreven en alleen voor Japaneezen, niet voor Chineezen verstaanbaar.

N°. 86. 泰西兵覽. *Tai sai hyó ron*, d. i. Het Europeesche krijgsbeleid, in het Japansch vertaald door 三宅毅齋 Miyake Kisai, Yedo, 1856 eerste deel.

Wij hebben hier, zooals uit Kisai's voorbericht blijkt, eene Japansche vertaling van het Militair zakboek van den Pruisischen »Roitenanta karoner sarenhor'suta", tijdens den zevenjarigen oorlog in Duitschland geboren. Kisai bedoeld G. D. von Scharnhorst's Militairisches Taschenbuch zum Gebräuche im Felde, Hanover, 1794; neue Auflage 1816. De daarvan bestaande Nederlandsche vertaling, heeft den Japanschen schrijver in staat gesteld, de krijgskundige lessen van den stichter der Pruissische »Landwehr" zijnen landgenooten toegankelijk te maken.

Het eerste deel der Japansche uitgave bevat:

a. de regelen van het infanterie- en cavaleriegevecht.

b. het dekken der bagagewagens.
c. regelen voor het gebruik der artillerie in een gevecht.

Het werkje is in den stijl geschreven waarin Japansche woorden door Chineesche ideographische karakters worden vertegenwoordigd.

N°. 87. 桑土芻言. *Sô do su gen*, d. i. Kippengekakel van den moerbezieboombodem. 1854. 9 dln.

Het land der moerbezieboomen is Japan, en het Japansche kippengekakel of koeterwaalsch is eene theorie der projectielen door 田結莊邦光 Tenkits sô Hô kwô in het Chineesch opgesteld en uitgegeven.

Volgens de inleiding was het een Hollander, Niiman genoemd, die in het tijdvak van 1789—1799 naar Nagasaki gekomen, deze theorie het eerst aan den Japansche geleerde 志筑柳圃 Sitsik Reôfu heeft medegedeeld. Als een familiegeheim ging ze gedurende een vijftigtal jaren van den een op den ander over, totdat in 1854 tot hare uitgave door den druk besloten werd.

Na een vijftal Chineesche voorreden van deskundigen, die het voor den druk bestemde werk hebben nagezien, schetst de schrijver in zijne eigene inleiding in algemeene trekken de stellingen van Kepler, Newton, enz. betrekkelijk de beweging van lichamen; hij toont aan, dat zij den grondslag vormen van de geheele theorie der projectielen, en geeft een algemeen overzicht van het werk.

Het werk zelf begint met eene beschouwing van de grondbeginselen van alle bewegingen (萬動理原) en handelt in het eerste deel over de zwaartekracht (重力), de aantrekkingskracht (引力), de voortstuwende kracht (彈力), de traagheid of inertie van der lichamen (體重著), den tegenstand der lucht en de beweging van lichamen door de lucht, enz. enz. en dit alles in een stijl, die den indruk maakt, als behoorde dit werk tot de oude classieke boeken der Chineezen!

Het tweede deel is samengesteld uit:

1°. de tafelen aantoonende de verhouding van het gewicht van looden en ijzeren kogels tot de schootsverheid.

2°. tafelen aantoonende de verhouding van de snelkracht van kogels tot het gewicht der lading.

Deel 3—7 bestaan uit worpstafelen; deel 8 bevat de aanwijzing van het gebruik dezer tafelen, en het 9de deel, dat den titel voert: 神機圖譜 of afbeeldingen van de geestelijke of goddelijke machines, bevat afbeeldingen van mortieren en houwitsers, blijkbaar in navolging van oude Europeesche teekeningen.

[**N°. 88**, blanco].

N°. 89. 海上砲術全書. *Kai syô bô zyuts zen syo*, d. i. Volledig boek over de Kanonkunst op zee: opnieuw gegraveerd in het eerste jaar Ansei (1854) 28 deelen tekst met een deel afbeeldingen. Het is eene Japansche vertaling van Calten's zeeartillerie van meesterlijke typographische uitvoering.

»Het origineel", zegt de Japansche bewerker in zijne inleiding, »heeft ten titel reidodarado bei hett onder'rikuto in »de zeeartsirurerii," d. i. 海(カイ)上(ミャウ)砲(ハウ)術(ミュツ)教論手(テ)»引(ヒキ). Na rijpe gedachtenwisseling hebben wij tot titel ge»kozen Kaisyô bôsyuts zen syo."

»De schrijver Katsten 葛爾句 (persoonsnaam) is een »kaptein der artillerie aan de kweekschool der Marine te Me»dembriki (landnaam) in Holland."

De grootste moeielijkheid bij het vertalen van dit werk, zooals terecht in het voorbericht wordt opgemerkt — was — het scheppen eener terminologie, geschikt om die van het Nederl. origineel te vervangen. Eene eerste vereischte (in het oog van den vertaler) was, dat de kunstwoorden met Chineesch schrift werden uitgedrukt, evenals ieder ander begrip, dat in den Japanschen tekst voorkomt. Waren reeds Chineesche woorden bij de hand, die konden geacht worden het verlangde begrip juist uit te drukken, zoo werden deze

opgenomen. Waar dit het geval niet was, heeft men nieuwe woorden gevormd, die den vreemden naam òf naar zijn begrip, òf alleen phonetisch naar de uitspraak uitdrukken [1]) zooals 加農 kanong, of kanô voor kanon. Bij de nieuw gevormde kunstwoorden heeft men bij hun eerste optreden op den Hollandschen oorsprong opmerkzaam gemaakt, en de beteekenis nader toegelicht.

Neemt men in aanmerking dat de schrijver in den Japanschen tekst geen Europeesch letterschrift meende te mogen mengen, dan komt hem de eer toe, zich van de gewichtige taak der schepping van eene nieuwe kunsttaal zoo goed mogelijk te hebben gekweten, en zijn werk zou in dit opzicht niets te wenschen overlaten, had hij aan het slot eene systematische lijst der geheele terminologie gevoegd, met opgave telkens van den Hollandschen naam in ons schrift, en met verwijzing naar de bladzijde, waar de definitie te vinden is.

Wat een niet minder belangrijk punt, de bepaling van de maat en het gewicht betreft, heeft de vertaler de Hollandsche opgaven zonder wijziging overgenomen, en alleen de gebruikelijke Japansche of Chineesche namen er aan toegekend. En dit was alleszins de beste weg, dien hij kon inslaan, daar de Japansche standaardvoet, de zoogenoemde »Denk-aan Buddha-voet" [念佛尺 Nen Buts syak] van Miyako, volgens hem niet vast bepaald is, en eene algemeene hervorming van het Japansche maten- en gewichtenstelsel nog voor ondoenlijk gehouden wordt. De Nederlandsche maten en gewichten aannemende, stelt hij, overeenkomstig de nieuwste onderzoekingen te Yedo, den Meter = 3,289248 Jap. voet; den Kilometer = 9 町 8 間 1 尺 2 寸 4 分 8 釐; het Kilo = 266 錢 8 分 1 釐 4 毛 4 弗. Daar het Nederlandsche stelsel van maten en gewichten bij het leger aangenomen is, zal zijne algemeene invoering in Japan in een niet zeer verwijderd tijdstip aan minder tegenstand onderhevig zijn.

Wat de Japansche vertaling zelve betreft, zoo is daarin de inhoud van Calten's leiddraad nauwkeurig wedergegeven; —

1) Vergel. N°. 121.

ik zeg: de inhoud, want de Hollandsche spreektrant of stijl van dit werk kan in het Chineesch of Japansch niet wel worden nagevolgd. Met het oog op den eisch van zijne taal moest de Japansche vertaler al wat tot het juist verstand van den inhoud niet volstrekt noodig is, laten vallen, en hetgeen hij overhield, in eenen vorm gieten, die, meer beknopt, aan het karakter zijner taal beter beantwoordt en gemakkelijker te begrijpen is.

De druk van het Jap. werk munt uit door duidelijkheid, en de atlas staat bij het origineel niet ten achter. De Japansche tekst van bijna hetzelfde formaat als de Hollandsche, beslaat 625 bladen (1250 van onze bladzijden), terwijl de Hollandsche tekst zich tot 440 bladzijden bepaalt.

En na al de moeite en kosten door den Japanschen vertaler en uitgever aan dit werk besteed, verschijnt thans (1861) eene »Handleiding tot de kennis der Zeeartillerie van H. van Goens," die in zijne Inleiding zegt: »De Leiddraad bij het »Onderricht in de Zeeartillerie van den Majoor der Artillerie »J. N. Calten, nu 30 jaren geleden in het licht verschenen »en later herdrukt, raakt uitverkocht, en ware dat niet het »geval, wij schromen niet te zeggen, zoude, ten gevolge van »de groote veranderingen, die het artilleriewezen in »eenige jaren heeft ondergaan, toch eene geheele om»werking vereischt hebben."

Geschriften over land- en tuinbouw; Zijdewormenteelt; Nijverheid.

N°. 90. 日本山海名物圖會. *Nippon san-kai mei-buts dsu e*, d. i. De voornaamste land- en zeeproducten van Japan. Beschreven door Hirase Tetsusai, met afbeeldingen van Tanigava Kwosin. Ohosaka 1754, herdrukt in 1797. 5 dln. Duplicaat van N°. 444 van den Catalogus librorum Japonicorum a Ph. Fr. de Siebold collectorum.

N°. 91. 農家益. *Nō ka yeki*, d. i. Voordeel van den landman. De teelt van den wasboom (Rhus succedanea), en de bereiding van het boomwas uitvoerig beschreven door Ohokura Nagatsune. Ohosaka 1820. 7 dln. met afbeeldin-

gen. Duplicaat van N°. 441 van den Catalogus librorum Japonicorum a Ph. Fr. de Siebold collectorum.

N°. 92. 金生樹譜. *Kin sei zyu fu*, d. i. Geslachtstafel van gulden levende boomen; een handboek voor liefhebbers van sierplanten. 3 dln. Het eerste deel bevat aanwijzingen, hoe men sierplanten in potten, bakken en broeikasten kweekt en behandelt; het tweede eene beschrijving met afbeeldingen van 22 vermaarde pijnboomen, 3 wilgeboomen en 5 pruimeboomen; het 3de deel handelt over de kunstmatige voortteling der gewassen, zijnde de voorschriften door talrijke afbeeldingen toegelicht.

N°. 93. 松葉蘭普. *Matsu ba-ran fu*, d. i. Synopsis van pijnboombladerige Orchideeën. Yedo 1836. 1 deel met afbeeldingen. Evenals oudtijds de pioenen, zijn thans in oostelijk Japan de Orchideeën met naaldvormige bladeren de meest geliefkoosde sier- en kamerplanten.

N°. 94. 草木育種. *Sô mok sodate gusa*, d. i. Over het kweeken van planten en boomen, door Iwasaki Syô sei. Yedo 1818. 2 dln. met afbeeldingen. En handboek voor kweekers en warmoeziers.

N°. 95. 養蠶秘錄. *Yô san hi-rok*, d. i. De kunst der zijwormenteelt, door Uyekaki Morikuni. Miyako 1802. 3 dln. met afbeeldingen.

Van dit werk is eene vertaling uitgegeven onder den titel: Yô san fi rok, l'art d'élever les vers-à-soie au Japon, par Oue Kaki Morikouni, annoté et publié par Mathieu Bonafous, membre correspondant de l'Institut; ouvrage traduit du texte Japonais par le Docteur J. J. Hoffmann. Paris, Turin, 1848. 1 vol. in 4°.

N°. 96. 機織彙編. *Hata ori i hen*, d. i. Beschrijving der weverij met afbeeldingen der verschillende weefgetouwen. Yedo 1830. 5 deelen.

Deel 1 handelt over de zijdewormenteelt en zijdefabricatie.

Deel 2: Hennepteelt en hennepbereiding. — Katoenteelt en katoenbereiding. — Bereiding van het saffloers (Beni). Verven met saffloersrood. — Bereiding en aanwending van andere verfstoffen.

De drie overige deelen handelen over de weverij.

N⁰. 97. 製油錄. *Sei iu rok*, d. i. Uitvoerige beschrijving van de olieslagerij, door Ohokura Yei syo, met afbeeldingen. 1836. 2 dln.

N⁰. 98. 硝石篇. *Syô-seki hen*, d. i. Het salpeterboek. Eene uit niet genoemde Nederlandsche bronnen vertaalde beschrijving der salpeterbereiding door 伊藤清民圭介 Itô Sei-min Tamasuke van Owari, 1854. 3 dln.

De tekst is Japansch, maar door Chineesch karakterschrift uitgedrukt; terwijl alleen de uitgangen der in Chineesch schrift opgesloten Japansche woorden met Japansch Katakana zijn uitgedrukt.

Werken over natuur- en scheikunde.

N⁰. 99. 氣海觀瀾廣義. *Ki-kai kwan-ran kwô-gi*, d. i. Lucht en zee beschouwd in de ruimste beteekenis. Een werk over de natuurkunde naar niet genoemde Nederlandsche bronnen bewerkt en uitgegeven door 川本幸民 Kavamoto Kôsi. Nieuwe uitgave van 1851. 12 deelen met afbeeldingen.

N⁰. 100. 遠西奇器述. *Yen-si ki-ki zyuts*, d. i. Over wonderbare werktuigen uit het verre Westen, naar mondelinge mededeelingen van 裕軒川本先生 Yûken Kavamoto sensei, opgeteekend door 田中綱紀 Tanaka Kôki, 1854. 1 deel.

Dit boek bevat 3 verhandelingen: *a* over Daguerreotypie.

b over de electro-magnetische telegraaf, *c* over stoomwerktuigen. Zij zijn volgens de inleiding voor het grootste gedeelte geput uit het werk 理學原始 Ri gak gen si, door den „Hollander Fuan der Berugu uitgegeven". (De schrijver bedoelt P. van der Burg, Eerste grondbeginselen der Natuurkunde. Gouda, 2de druk 1847, 3de druk 1854, 4de druk 1861) — Kôki levert geene woordelijke vertaling van stukken uit het aangehaalde werk, maar eene vrije bewerking van de drie thema's, waarbij hij ook inlichtingen van elders en waarschijnlijk ook degene, die destijds Dr. J. K. van den Broek te Nagasaki gegeven heeft, zoo goed mogelijk geexploiteerd heeft. Het boekje is meer bestemd om den Japanner eenig denkbeeld van de zaak te geven, dan eene handleiding te worden voor Daguerreotypisten en telegrafisten. De verhandelingen zijn door afbeeldingen toegelicht, waarvan slechts eene, en wel die van de electro-magnetische telegraaf, uit van der Burg's Eerste grondbeginselen der Natuurkunde 2de deel blz. 615 is overgenomen. Het namaken van een telegraphisch toestel zal een Japanschen instrumentmaker zonder twijfel gelukken; maar welk stelsel van teekens zal men aannemen, om officiëele depêches, die in Chineesch ideographisch schrift gesteld zijn, over te seinen?

N°. 101. 舍密開宗. *Semi kai-sô*, d. i. De leer der Chemie opengesteld, door 宇田川榕菴 Utagava Yôan. 1837. 21 deelen. Yedo.

Dit werk is, zooals men uit de voorrede kan opmaken, eene vertaling van »Henry (M.), Chemie voor beginnende liefhebbers, uit het Engelsch vertaald met aanmerkingen van J. B. Trommsdorf. Uitgegeven door Adolphus IJpei, 2de druk. gr. 8°. 1806. Amsterdam. Ten Brink en de Vries."

Utagava Yôan heeft zich niet bepaald tot den inhoud van het werk van IJpei, maar nog een 24-tal andere Nederlandsche werken over Chemie enz. geraadpleegd, die hij in zijn inleiding aanhaalt. Daar ze den grondslag der Chemische studie in Japan vormen, meenen wij ze niet met stilzwijgen hier te mogen voorbijgaan, te meer daar de wel-

willende hulp van een uitstekend boekenkenner [1]) ons in staat stelt, uit de anders moeielijk te ontraadselen opgaven van den Japanschen schrijver de volgende lijst op te maken.

1. Kastelijn (P. J.), Chemische oefeningen voor de beminnaars der Scheikunst in het algemeen en de Apothekers in 't bijzonder. 5 st. Amstd. 1783.

[Volgens den Jap. schrijver 葛氏舍密。葛カ斯ス的テ列レ印イン著 1788.]

2. Blumenbach (J. F). Grondbeginselen der Natuurk. van den Mensch. Uit het Latijn vertaald door G. Wolff Amst. 1791.

[Volgens den Jap. schr. 貌氏人身窮理篇。貌ブ律リユ繇メン拔バ斯ス (Buryumenbas 撰。1791].

3. Plenck (J. J.) Grondbeginselen der scheikunde. Uit het Latijn vertaald door J. S. Swaan. Amst. 1863. Vergl. nº. 5.

[Volgens den Jap. schr. 布氏明液論。布フ廉レン吉キ撰。1803].

4. Lavoisier (A. S.) Grondbeginselen der scheikunde, uit het fransch vert. door N. C. de Fremerij en P. van Werkhoven. 2 dln. m. pl. 1800.

[Volgens den Jap. schr. 舍密原本。剌ラ暉ム西シ尒ル著。1866].

5. als 3. [Volgens den Jap. schr. 舍密備要。布フ廉レン吉述。1803].

6. IJpei (A.) Systematisch handboek der beschouwende en werkdadige scheikunde. Amst. 1804—7. 5 dln.

[Volgens den Jap. schr. 依氏廣義。依イ百ペ乙イ撰. 1804].

7.

[Volgens den Jap. schr. 合藥問答, d. i. Vragen en antwoorden over artsenijmenging, zonder opgaven van schrijver en jaartal].

---

1) De Heer C. A. Emeis, Custos bij de Bibliotheek der Academie

8. **Barneveld** (W. van). Over de geneeskundige Electriciteit. Amst. 1789.

[Volgens den Jap. schr. 越列機療法。微ビ尒ル列レ謨ム。般ハン。抜バ尒ル湟テ勿ユ尒ル度ト著。

9. **Blumenbach.**

[Volgens den Jap. schr. 三有小學。貌ブ律リユ縣メン抜バ斯ス著].

10. **Hagen** (K. G.), Onderwijs in de grondbeginselen der Apotheek, uit het Hoogduitsch vertaald door F. Breuker. Amst. 1780. Leerboek der Apothekerkunst. Amst. 1793--99.

[Volgens den Jap. schr. 薬舗指南。華ハ健ケン著。刻書ノ年ヲ失ス].

11. **Guiton Morveau** (L. B.), Verhandeling over de middelen om de lucht te zuiveren. Leyden, 1802.

[Volgens den Jap. schr. 大氣修繕法。䩻ギ敦トン莫モ。尒ル歇ヘ爻ス著 1811].

12. **Trommsdorff** (J. B.). Leerboek der Artsenijmengkundige, proefondervindelijke scheikunde. Amst. 1815.

[Volgens den Jap. schr. 合薬舎密。篤ト隆ロム母ム斯ス獨ド尒ル弗フ著. 1815].

13. **Segur** (O.), Brieven over de grondbeginselen der scheikunde. Rott. 1811.

[Volgens den Jap. schr. 舎密翰海。阿ア屈ク荅タ比ビ烏ウ斯ス、攝セ牛ギユ尒ル氏撰. 1817].

14. **Houte** (H. J. van), Handleiding tot de Materies Medica ot leer der geneesmiddelen. Amst. 1817.

[Volgens den Jap. schr. 福烏多薬論。般ハン、福ホ烏ウ多ト著. 1817].

15. **Isfording**, Natuurkundig Handboek voor Leerlingen in de heel- en geneeskunde. Amsterd. 1826.

[Volgens den Jap. schr. 理學初歩。伊イ斯ス福ホ尒ル陳チン孤ク著. 1818].

16. Hijmans, Ontwerp van eene algemeene scheikunde. Dordr. 1820.

[Volgens den Jap. schr. 舎密崖略。費ヒイ滿マン斯ス著. 1820].

17. Stratingh (Ez.) Scheikundige verhandeling over de Cinchonine en quinine, bevattende eene opgaaf van derzelver verschillende bereidingen, eigenschappen, verbindingen en geneesk. vermogen. Gron. 1822.

[Volgens den Jap. schr. 幾那鹽說。斯ス多ト ライ丁テイン孤グ著. 1822]

18. Reinwardt (C. G. C.), Voorlezing over de hoogte en verdere natuurlijke gesteldheid van eenige bergen in de Preanger regentschappen. 1823. (Uit de Verhand. van het Batav. genootsch. IX deel).

[Volgens den Jap. schr. 測山說。列レ應イン窊ワ尓ル多ト著. 1822].

19. Nieuwenhuis, Woordenboek.

[Volgens den Jap. schr. 紐氏韻府。紐ニイ文ウエン暉ホイ斯ス著. 1825].

20. Nederlandsche Apotheek. Gravenhage 1826.

[Volgens den Jap. schr. 和蘭局方. 1826].

22. Richerand (A.), Nieuwe grondbeginselen der Natuurkunde van den Mensch, uit het Fransch vertaald door van Erpecum. Amst. 1826. 2 dln.

[Volgens den Jap. schr. 利氏身窮理篇。利リ檣セ蘭ラン度ド著. 1826].

22. Smallenburg (F. — van Cats), Leerboek der Scheikunde. Leyden, 1827.

[Volgens den Jap. schr. 蘇氏舎密。蘇ス馬マ尓ル連レン爸ビユ尓ル孤グ. 1827].

23. Van de Water, Beknopt doch volledig Handboek voor de leer der geneesmiddelen. Amsterdam, 1829.

[Volgens den Jap. schrijver 窊多兒藥論。般ハン窊ア多ト兒ル著. 1829].

24. Rees (W. van), Verzameling van stukken, als bijdragen tot het Galvanismus, zoo in opzicht tot deszelfs genees- als natuurkundige werkingen. Arnh. 1802—5. 2 dln.

[Volgens den Jap. schrijver 瓦ガ尒ル華ワ尼ニ紀事。般ハン。列レ斯ス輯. 1803].

Zoover de opgave der bronnen, waarover Utagava Yôan beschikt heeft.

Zijne inleiding geeft verder eene beknopte schets van het wezen en de geschiedenis der Chemie, en ontwikkelt de beginselen, waarnaar de schrijver bij de vaststelling eener scheikundige terminologie voor Japan is te werk gegaan. Volgens deze zijn de technische namen van drieërlei aard:

1°. Reeds bestaande en alom bekende Chineesche namen. (漢名 hán mîng).

2°. Naamvertalingen (譯名 yì ming), waarbij de uitheemsche naam naar zijne beteekenis in het Chineesch is overgezet; dus nieuw gevormde Chineesche namen.

3°. Hollandsche namen (蘭名 lan ming), phonenetisch met Chineesche karakters of met Jap. Katakana uitgedrukt, dus transscriptiën.

De beide eerste soorten baren geene moeielijkheid: woorden zooals warmtestof, koolstof, zuurstof zijn voor eene naamvertaling in het Chineesch zeer geschikt (温素。炭素.酸素) en worden onder dezen vorm door den Jap. lezer onmiddellijk begrepen. Daar het Chineesch en Japansch schrift, zoo als wij herhaaldelijk gezegd hebben, volstrekt ongeschikt is tot eene juiste transscriptie van Hollandsche, Latijnsche, laat staan Grieksche woorden, zoo ontaardt de derde soort in een koeterwaalsch even raadselachtig als belachelijk en zonder inhoud.

De Japanner leert wel geschreven formules zooals 扱ア 儞ニ

毋ム en 勃ボ⿰亻留リウ毋ム kennen, en de met Katakana er bijgevoegde uitspraak, die echter meestal achterwege gelaten wordt, wijst hem op de nominale waarde, op *ba-riu-mu* en *bo-riu-mu* (in plaats van barium en boron), terwijl hij ten overvloede nog als Hollandsche namen de vormen suwaar aarude metaar en borakisu sutosu (voor zwaaraarde en boraksstof) aangehaald vindt; maar wat zullen al die namen hem baten, als hij hunne beteekenis niet kent, en als hij, verondersteld dat hij Hollandsch verstaat, er niet in slaagt, de voor Hollandsch opgegeven namen te ontcijferen? Hij heeft een spel met doode klanken, geene scheikundige formules, die het wezen eener stof aanduiden. Neemt men daarbij in aanmerking, dat men in Japan nog niet geleerd heeft, zich aan eens vastgestelde schrijfwijzen te houden, maar gewoon is, andere karakters, die voor eensluidend doorgaan te bezigen, en de namen bovendien door verkorting te verminken, dan zal men het niet vreemd vinden, als b*a*rium nu en dan in b*o*rium wordt veranderd, en eene verwarring ontstaat, die menige chemische proef zal doen falen.

Of bij dien staat der terminologie de beoefening der Chemie in Japan groote vorderingen zal kunnen maken, zal de tijd moeten leeren. Het zal moeten blijken, of het gemis aan die propaedeutische vorming, die bij ons van een apothekersleerling voor den militairen dienst geeischt wordt, en waartoe eenige kennis der Latijnsche en Grieksche talen behoort, aan eene degelijke beoefening dezer wetenschap al dan niet in den weg staat.

Op de verdienste van Utagava Yôan zal door deze opmerkingen niet het minst worden afgedongen. Had het hem vrijgestaan, de technische namen, die hij onvertaald moest overnemen, in plaats van met Chineesche karakters, met Europeesch schrift te schrijven (en de eisch, dat een Japansch scheikundige de weinige letters van ons ABC leere kennen, is toch zeer bescheiden), zijn arbeid zou in verband gebleven zijn met zijne uitheemsche bronnen. Zooals hij nu is te werk gegaan, heeft hij dit verband verbroken; hij vergast wel zijne landgenooten op Chemie, maar helpt hen niet op

weg, om, met kennis der Hollandsche taal, zelven een Hollandsch boek over dit vak te raadplegen, en zijne terminologie te begrijpen. Hij stelt hen niet eens in staat, chemicaliën of boeken over dit vak van buiten 's lands te ontbieden, daar ze de juiste namen er van niet hebben leeren kennen, en niet kunnen opgeven.

Het werk is in den gewonen wetenschappelijken stijl geschreven, waarin elk begrip door Chineesche karakters wordt uitgedrukt, met bijvoeging van de uitgangen der Japansche woorden, die in de Chineesche karakters liggen opgesloten. Ook afbeeldingen van toestellen zijn uit Hollandsche werken overgenomen en met tinten gedrukt, om schaduw en licht der Europeesche teekenwijze na te bootsen; eene poging, die bij gebrek aan kennis der daarvoor bestaande regelen, natuurlijk gebrekkig moest uitvallen Daarvoor pleit b. v. de laatste tafel van het zesde deel, de voorstelling van 32 kristalvormen, die tevens verraadt, dat de teekenaar nog weinig kennis van de regelen van het perspectief had.

Uitmuntend daarentegen is de typographische uitvoering van het werk, voor welks nauwkeurigheid zelfs zoo zeer gezorgd is, dat er lijsten van errata zijn bijgevoegd. Het werk beslaat 474 Jap. bladen elk van 2 bladz. druks; de daarvoor noodige houten planken beslaan eene oppervlakte van 1430 □ ellen, die de lettersnijder moest graveeren.

Ontleedkundige werken.

N° 102. 解體發蒙 *Kai dai hatsu bô*, d. i De beginselen der ontleedkunde, door 笙州先生 Syô su sensei, arts te Yedo, 1807; herdrukt in 1813. 5 dln. met kleurendruk.

De voornaamste bron, waaruit de Japansche arts geput heeft, is: Kulmus (Joh. Adam), Tabulae anatomicae in quibus corporis Humani etc. 8. Amstd. Wäsbergen, 1731.

[Volgens den Jap. schr. 與般亞單姓闘兒武思名打係縷亞那都米]: een werk dat in 1772 door den lijfarts Genhak of Genbak

(玄白) uit Wakasa in het Japansch was overgebracht. De Japansche arts vergelijkt daarmede evenwel de anatomie volgens de theorie der Chineezen en levert daardoor een, naar zijne meening, belangrijk geheel. Het werk is in Chineesch-Japanschen stijl geschreven, en de zorg, waarmede de schrijver naast het Chineesch de Japansche uitspraak of vertaling heeft opgegeven, verhoogt niet weinig de waarde van dit boek uit een taalkundig oogpunt.

N⁰. 103. 整骨新書. *Sei kots sin syo*, d. i. Nieuw boek over de terechtzetting van beenderen, behandeling van beenbreuken, enz. door 各務文獻 Kakubu Monken. Ohosaka. 1809. 4 dln.

De Jap. schrijver levert een handboek der osteologie naar ongenoemde Hollandsche bronnen. Naar aanleiding van deze bronnen voert hij eene nieuwe en wel Chineesche terminologie in, die in beteekenis met de Hollandsche overeenstemt, maar alleen op het papier leeft, daar de Jap. uitspraak daarvan niet is bijgevoegd.

Het derde deel handelt over chirurgie, geeft eene beschrijving met afbeeldingen van chirurgische instrumenten, toestellen en verbanden en besluit met eene opgave van allerhande recepten.

Het vierde deel bevat eene osteologische atlas van 33 bladen, blijkbaar eene nabootsing van Europeesche gravures, waarnaar in den loop van het werk verwezen wordt.

N⁰. 104. 重訂解體新書。銅版全圖. *Tsyû tei kai dai sin syo. Dô ban zen dsu*, d. i. Het nieuwe boek der Anatomie, volledige afbeeldingen in kopertafelen, herziene uitgave. Miyako, Ohosake en Yedo. 1826. 13 dln.

N⁰. 105. 利摘蘭度人身窮理書. *Ri-set'-ran to zin sin kiu ri syo*, d. i. Richerand's Physiologie van den mensch. 1855. de 3 eerste deelen.

Richerand (A.) Nieuwe grondbeginselen der Natuurkunde van den mensch, uit het Fransch vertaald door A. van Erpecum. Amsterd. 1826. 2 dln. gr. 8°. Naar de Hollandsche

vertaling in het Japansch overgezet door Hirose Genkyô. 廣ヒロ瀬セ元ゲン恭 1855. De Japansche uitgave zal uit 30 dln. bestaan, waarvan de drie eerste van de pers gekomen en hier aanwezig zijn. — Hirose Genkyô, een der voornaamste vertalers van Nederl. geneeskundige werken. Vergel. N°. 109.

N°. 106. **解馬新書.** *Kai ba sin syo,* d. i. Het nieuwste boek over de ontleding van het paard, uit een vijftiental Japansche en Chineesche werken gecompileerd door 菊池東水先生 Kiku-ike Tôsui sensei, van Yedo, 1852. 2 dln. met afbeeldingen.

Van de 15 werken, waaruit de schrijver geput heeft zijn aan het hoofd van het werk wel de titels in het Chineesch opgegeven, maar zonder de minste verdere toelichting. De meeste schijnen evenwel vertalingen van Hollandsche ontleedkundige werken te zijn, met uitzondering van de Chineesche Natuurlijke geschiedenis (Pèn ts'aè kâng mù), aan welker terminologie hij zich gehouden heeft, en waardoor zijn werk, dat bovendien geheel in het Chineesch gesteld is, voor China zelf toegankelijk is. Uit zijn voorbericht zoowel als uit een naschrift blijkt, dat de schrijver Nederlandsche werken over de veeartsenijkunde in vertalingen heeft geraadpleegd; maar zijn eigen weg gaande, heeft hij de wetenschappelijke methode, waarnaar zij bewerkt zijn, niet opgevolgd. Hij begint dus zijn werk niet met de beschouwing van het geraamte, maar met de beschrijving der tong, komt zoo geleidelijk tot den staart en eindigt met eene theorie — die der haarwervels, die naar de meening van Japansche paardenkenners gebreken zijn, waarom men paarden voor 's rijks dienst ongeschikt acht. Het is in die landen een karakteristiek verschijnsel, dat men hoofdzaken over het hoofd ziet en bijzaken vooropstelt. Bij het werk is een tal van afbeeldingen gevoegd, die naar het oordeel van mannen van het vak, die ze ingezien hebben, zoo onjuist en gebrekkig zijn, dat zij den naam van ontleedkundige teekeningen niet verdienen. Onder de afbeeldingen bevinden zich ook eene schets van een paard, van een paardenhoofd en van een voet, met opgave der plaatsen, waar de acupunctuur en

de moxabranding worden aangewend, zijnde aan deze plaatsen geheimzinnige namen gegeven; zoo heet bijv. de groef achter de koot en boven het kroongewricht »de hemelsche mortier" (天臼 t'iên kiû). enz., enz. Kwakzalverij!

Werken over genees-, heel- en verloskunde.

N⁰. 107. 内科撰要. *Nai kwa sen yô*, d. i. Uittreksel van het noodigste der geneeskunde. 1792, 2de uitgave 1822. 6 dln.

De bron van dit uittreksel is, zooals uit het voorbericht blijkt, Johan de Gorter, Heelkonst, Amsterdam, 1744, 3de druk 1762, vermeerderde en verbeterde uitgave 1773. [De Jap. schrijver noemt hem ten minste Yohanesu degoruteru 玉ヨ丞ハン湟ネ斯ス垤デ我ゴ爾ル徳テ兒ル] Dit werk is het eerst door den Yedooschen lijfarts Utagava Kensui sin (宇田川玄隨晉) die kortaf, naar de »kop- en staartletters", ook U — sin (宇晉) genoemd wordt, in het Japansch vertaald en in 1792 te Yedo uitgegeven. Later werd er eene nieuwe vertaling door Fudsiwii Hôtei (藤井方亭) uit het vorstendom Kaga, van gemaakt, en met het oog op deze heeft de zoon van den eersten vertaler, de arts Utagava Ken tsyok (宇田川玄眞) gevestigd te Tsuyama in het vorstendom Mimasaka, het werk van zijn vader herzien en vermeerderd, en in 1822 opnieuw uitgegeven.

Mocht ook na de hervorming, die de geneeskunde in opvolgende systemen ondergaan heeft, het werk van den arts de Gorter thans de waarde niet meer hebben die het eene eeuw geleden had (en de laatste eigenaar van de kopij heeft de overblijvende exemplaren werkelijk als oud papier van de hand gedaan), de Japansche vertaling heeft toch die verdienste, dat ze den Japanschen arts op het standpunt plaatst, waarop in Holland de geneeskunde ten tijde van Boerhaave stond, en dat ze hem losmaakt van vele in geleerde kwakzalverij ontaarde Chineesche theoriën. Eene andere verdienste dezer vertaling is daarin gelegen, dat Utagava Kensui voor eene

reeks van nieuwe begrippen eene nieuwe terminologie geschapen heeft, die uit Chineesche elementen gevormd, thans nog wordt opgevolgd, en waarbij hij de Latijnsche en Hollandsche namen, al is het dan ook gebrekkig in Chineesch en Japansch schrift mede heeft opgenomen, ons daardoor het middel aan de hand gevende, om te weten te komen, wat hij met nieuw gevormde Chineesche namen bedoeld heeft, en wat men thans in navolging van hem daaronder verstaat. Een voorbeeld ter verduidelijking. De Jap. geneeskunde gewaagt van eene »gele rot-ziekte" (黃萎病 hoâng weí píng); wat er mede bedoeld is, zou onzeker blijven, had Kensui als synoniemen in Chineesch en Japansch schrift niet Lat. kasekisia en Holl. ongedaantoheido er bijgevoegd, vormen, die met oog op den Chineeschen naam, op »kachexie" en »ongedaanheid" kunnen teruggebracht worden.

Het werk is in het Japansch geschreven, maar alle begrippen zijn door ideographische Chineesche karakters uitgedrukt.

N°. 108a. 蘭學實驗. *Ran-gak zits-gen*, d. i. Hollandsche studie aan de ondervinding getoetst, of degelijkheid der Hollandsche studie (in de geneeskunde), door 神田實甫 Kanda Zits'ho, of Kanda Saneyosi, arts in de provincie Mino. Met toestemming der Regeering uitgegeven in den zomer van 1848, en verkrijgbaar te Miyako en Yedo. 3 dln.

De voorrede van den schrijver, die gedateerd is van den zomer 1846, is voorafgegaan door eenige aanbevelingen, waarvan die van Ko Seki riu (小石龍), geneesheer te Miyako, niet onbelangrijk is. Zij is in het Chineesch gesteld en van den volgenden inhoud:

»De Hollandsche geneeskunst heeft bij ons de proef nog »niet doorstaan; in geen geschrift tenminste wordt dit ver»meld; en hoe komt dit boek nu aan den titel: Hollandsche »studie aan de ondervinding getoetst? — Wat de ondervin»ding ginds bevestigd heeft, dat staat ook voor ons land als »proefondervindelijk vast. Holland en ons land zijn, wel is

»waar, duizende van mijlen van elkander verwijderd; beide »liggen onder verschillende geographische breedten, en ook »kleeding en voedsel zijn verschillend, en als geheel onge- »grond mag men de vaak geuite meening niet verwerpen, dat »datgene wat ginds proefhoudend is, dit niet tevens bij ons zijn »moet; maar de Hollanders bevaren alle zeeën der aarde, »ze komen overal heen, en onderzoeken in alle landen, zoowel »daar, waar het klimaat gematigd is, als daar, waar de strengste »koude of de grootste hitte heerscht, den aard en het voorko- »men van de ziekten der inwoners; en komt hun eene ziekte »voor, die aan eenig land bij uitstek eigen is, dan noemen »ze haar naar dit land, om haar van ziekten die overal voor- »komen, te onderscheiden. En is dus op aarde geene ziekte, »die aan hunne genees- en heelkunde ontgaat."

»De heer Kanda Saneyosi heeft van al hetgeen hij in »de praktijk proefhoudend bevond, aanteekening gehouden, »ten einde een boek uit te geven, dat den twijfel der me- »nigte zou doen ophouden."

»Saneyosi, een inboorling van het landschap Mino, »kwam in zijn jeugd naar Miyako, legde zich daar (onder »de leiding van 山陽賴翁 Sanyô (of Yamabi) Yori- »okina op de letteren toe, bestudeerde onder Oku Res- »sei (奥劣齊) de verloskunde, en later onder mijne lei- »ding de geneeskunde. Daar de beoefening der Hollandsche »geneeskunde destijds eerst begon aanhangers bij ons te vin- »den, kon ik (onbekend als ik daarmede was) tot datgene »wat Saneyosi zich uit deze wetenschap heeft eigen ge- »maakt, niets bijbrengen. Evenwel heeft hij mij, nu hij »voornemens is, zijne door veeljarige vlijt opgedane onder- »vindingen door den druk bekend te maken, alvorens het »handschrift aan den lettersnijder op te zenden, om eene »voorrede daartoe verzocht. Daar de onderneming van Sa- »neyosi eene gedane zaak is, heb ik gemeend aan zijn ver- »langen te moeten voldoen, en ik heb ook zijn werk door- »gelezen. Het bevat niet alleen wat volgens Hollandsche »opgaven proefhoudend is; ook datgene, wat van Japansche »en Chineesche opgaven daarmede overeenstemt, is tot sta- »ving daarvan aangehaald. Dat Saneyosi dit gedaan en zich

»niet tot eene eenzijdige beoordeeling bepaald heeft, heeft »mij zeer voor hem ingenomen".

»Ik moet het betreuren, dat die man, op rijper leeftijd »gekomen, zeer lijdende is, en het medelijden der wereld »verdient. Wegkwijnende, leeft hij onbekend op het platte-»land, om in zijn onderhoud te kunnen voorzien. Kon men »teweegbrengen, dat hij in eene groote stad, zooals Miyako »zijne kunst op ruimer schaal uitoefende, zouden zijne proe-»ven zich dan wel bepalen tot datgene, wat hij ons in dit »boek mededeelt?"

Miyako 1847. 小石龍 Ko Seki riu."

En nú nog een blik op Saneyosi's eigene Inleiding. Van het beginsel uitgaande, dat ervaring de grondslag en toetssteen van elke geneeskundige theorie dient te zijn, heeft hij, gedurende eene veeljarige praktijk op het platteland geregeld aanteekening gehouden van de resultaten, die hij in bepaalde ziektegevallen door de aanwending van bepaalde geneesmiddelen naar de voorschriften der Hollandsche geneeskunde verkregen heeft. Hij verwijt den voorstanders der oude school, dat ze op de Hollandsche geneeskunde als op iets antinationaals, met wantrouwen neerzien, terwijl deze juist op ervaring steunende, alle kenmerken der waarheid draagt en evenzeer aanspraak heeft op erkenning als de Hollandsche krijgskunst, welker meerderheid klaarblijkelijk is. Van den arts verlangt hij een grondig onderzoek van het gestel van den lijder, en eene juiste diagnose zijner ziekte, door hare verschijnselen aan de pathologie te toetsen. De arts, zegt hij, moet weten, welk geval hij voor zich heeft, niet al gissende in het onzekere rondtasten; hij moet met oordeel de voorgeschreven middelen ter genezing aanwenden. Het lag oorspronkelijk niet in de bedoeling van Saneyosi een boek uit te geven; hij wilde alleen aanteekenen, wat hem in zijne praktijk voorkwam, om bouwstoffen tot verder onderzoek te verzamelen; vandaar het gebrek aan systematische orde in zijn werk; enz. enz.

In het werk zelf behandelt Saneyosi achtereenvolgens eene reeks van geneesmiddelen, beschrijft de ziektegevallen waarin hij ze met goed gevolg heeft aangewend, en licht onderscheidene in- en uitwendige ziekten en hare behandeling toe.

Het werk is in den stijl geschreven, die voor het grootste gedeelte uit Chineesche karakters bestaat, welke nu eens begrippen aanduiden, dan weer als phonetische teekens tot omschrijving van vreemde namen dienen.

N°. 108b. [1]) 扶氏經驗遺訓. *Fu si kei-ken i-kun*, d. i. Fu's (Hufelands) erfgaaf der ondervinding. Uit het Nederlandsch in het Japansch vertaald door 緒方洪菴 Ogata Kôan. 1857. Verkrijgbaar te Miyako, Yedo en Ohosaka, 3 dln. in 8°.

Het werk, waarvan hier eene vertaling in het Japansch gegeven is, is Enchiridion medicum. Handleiding tot de geneeskundige praktijk. Erfmaking van eene vijftigjarige ondervinding, door C. W. Hufeland. Naar de tweede hoogduitsche uitgaaf van 1836 vertaald door H. H. Hageman Jr., Med. Chir. & Art. Obst. Doctor. Amsterdam, bij H. D. Santbergen, 1837—38, 2 dln. gr. 8°.

N°. 109. 西醫脈鑑. *Sei-i bakŭ-ken*, d. i. Spiegel van den pols volgens de geneeskundigen van het Westen; uit het Hollandsch vertaald door 廣瀬元恭 Hirose Genkyô, en met toestemming van het Gouvernement uitgegeven in het 4de jaar Ansei (1857) 3 dln. Yedo, Ohosaka en Miyako.

Chineesch-Japansche vertaling van Moll (A), Handboek tot de leer der teekenen van gezondheid en ziekte, 2de druk 3 dln. en aanhangsel gr. 8°. 1826. Amsterdam, C. G. Sulpke. [In de inleiding van den Jap. vertaler opgegeven als 舍セ密ミ阿ア羅ロ義ギ亞ア默メ地ジ加カ (Semiologia medica), van den Nymegenschen arts 亞ア。模モ尒ル兒ル (A. Morr).

Pro mem. Door Hirose Genkyô zijn nog uit het Hollandsch vertaald en uitgegeven:

---

1) Dit boekwerk, door den heer Mitsu Kuri Sinhei, arts en translateur der Japansche ambassade, die in 1862 Nederland bezocht heeft, aan den Rector Magnificus der Hoogeschool te Leiden ten geschenke aangeboden, bevindt zich in de Akad. Bibliotheek te Leiden.

理學提要
人身窮理書 (No. 105).
牛痘奇法
知生論
外科指南
西洋馬術說

N°. 110. 民間內外科要法. *Min-ken nai-gwai kwa yô hats*, d. i. De noodigste genees- en heelkundige voorschriften voor het volk; uit het Hollandsch vertaald door 杉田横玄端 Sugida Kwôgendan, arts in de provincie Wakasa. In hout gesneden en uitgegeven in 1857. 2 dln. 76 bladen.

Het origineel, waarvan hier een Japansche bewerking gegeven is, voert, zooals de Japansche schrijver in zijn voorbericht opgeeft, den titel »genees- en heerkiunde hoor hetto horku" (genees- en heelkunde voor het volk), en is oorspronkelijk door een Fransch arts M. Mayor geschreven, door een Zwitsersch geneesheer J. R. Steiger in het Duitsch, en door een ongenoemde in het Hollandsch vertaald, en in 1846 te Utrecht bij C. van der Post Jr. uitgegeven. De Japansche uitgave is vervat in zes boekdeeltjes, waarvan alleen het 1e en 2e aanwezig zijn. De bijvoegsels van Steiger zijn in de Japansche uitgave tusschen ⌐ ⌐ geplaatst, die van Han der Posto (met van der Post bedoelt de Japanner den Hollandschen vertaler) tusschen ⌒ ; terwijl de bijvoegsels en aanmerkingen van den Jap. vertaler met kleinere letter gedrukt zijn, zoo dat 2 regels de breedte van een regel gewonen tekst beslaan. »Het werk", zoo besluit de Jap. vert. zijn voorbericht, »is wel voor het volk geschreven, maar daar het juiste bepalen van den zin geen kleinigheid is, en menige uitdrukking eene diepere beteekenis heeft, zoo was het mij, oningewijde als ik ben, niet mogelijk eene in allen deele volmaakte vertaling te leveren. Daar evenwel de in het boek vermelde feiten onder het volk hier

te lande bestaan, zoo heb ik toch met de meeste vlijt en met voorbijzien van mijne onbedrevenheid de taak der vertaling op mij genomen, en roep de toegevendheid van mannen van meer ondervinding in. Mocht men uit mijne vertaling de bedoeling der oorspronkelijke schrijvers opsporen, dan zal zij stellig niet zonder nut zijn."

Het voorbericht van den Jap. vertaler wordt gevolgd door eene overzetting van het voorbericht van van der Post, en door de inleiding van den oorspronkelijken bewerker, Mayor te Lausanne. — De Jap. vertaling is in den gewonen schrijftrant gesteld, waarin alle begrippen door Chineesche karakters worden vertegenwoordigd; slechts hier en daar is eene vertaling in het Japansch er naast geplaatst.

N°. 111. 幼幼精義. *Yeu yeu sei gi*, d. i. Uitlegging van het wezen der kindsheid, uit het Hollandsch vertaald door 堀内寛忠 Horino utsi Kwan tsiu. Yedo, 1839. 7 dln.

Japansche vertaling van C. W. Hufeland, Waarnemingen over de natuurlijke en ingeënte kinderpokjes, over de ziekten der kinderen, enz.; uit het Hoogduitsch vertaald door J. A. Saxe, gr. 8°. 1802. Utrecht, O. J. van Paddenburg.

Men komt tot de ontdekking van dezen titel, doordien de Jap. vertaler, de lijfarts Kwan tsiu, in zijn voorbericht het origineel onder den titel aanhaalt van 扶歇蘭度 Fuherando, met bijvoeging dat het in 1798 eene derde oplage heeft beleefd, welke door den Hollander 薩篋設 Sak'se in het Hollandsch vertaald en in 1802 uitgegeven is.

De Japansche vertaling is in het Chineesch geschreven; de eerste drie deelen handelen over de ziekten der kinderen. De kunsttermen, die de Jap. schrijver voor nieuwe Europeesche begrippen uit Chineesche elementen nieuw gevormd heeft, worden in een aanhangsel tot het derde deel breedvoerig door hem toegelicht, en daar haalt hij ook de Hollandsche benamingen aan, die volgens de aangenomen gewoonte met Chineesch karakterschrift uitgedrukt en voor ons moeielijk op te lossen raadsels zijn en zullen blijven.

De vier overige in 1848 uitgegeven deelen van het werk handelen over de natuurlijke en ingeënte kinderpokjes.

N°. 112. 瘍科新選. *Yô kwa sin sen*, d. i. Nieuwe analecten over de behandeling van wonden, uit het Hollandsch vertaald en uitgegeven door 杉田豫立卿 Sugida Yoritskô van Yedo. 1832. 5 dln. Het is de Japansche vertaling van »Plenck (J. J.) en D. van Gesscher, Proeve over de langdurige gezwellen, 2de druk, 1800. 8°." — Voor de juistheid dezer opgave pleit de volgende plaats van de inleiding, bld. 2 recto regel 3. 原本ハ熱ゼ尒ル瑪マ泥ニ亞ア國醫布プ連レン吉キ，所撰而和ホ蘭ラン國一醫業ゲッ池セ見ル以其邦語ヲ譯スル之者也. De tekst is geheel Chineesch, met bijvoeging van leesteekens ten behoeve der vertaling in het Japansch.

N°. 113. 瘍ヤウ科クワ秘ヒツ錄ロク. *Yô kwa hi rok*, d. i. De geheimen van den wondheeler, door 本間玄調 Hon-ma kendeô, arts van Mito in het vorstendom Hidatsi. 1837—1847. 12 dln., verkrijgbaar te Miyako, Yedo en Ohosaka.

De schrijver, een leerling van den vermaarden arts Hana oka (華岡), bijgenaamd de heer van Tsing-tscheu (青州), eene stad in Schantung in China, geeft in dit werk de wetenschappelijke nalatenschap van zijn leermeester, en voegt daarbij de resultaten van eigen onderzoek en ondervinding. Het werk is geene vertaling uit Nederlandsche bronnen, hoewel de schrijver daarmede wel schijnt bekend te zijn; hij laat het doorgaan voor een oorspronkelijk Japansch werk, bestemd om de Japansche heelkunde op haar tegenwoordig standpunt te doen kennen en haar alom ingang te doen vinden.

Daar de heelkunde der Japanneezen die der Chineezen ten grondslag heeft, en men nog niet heeft kunnen besluiten die te verlaten en voorgoed den weg op te gaan, dien deze studie in Europa heeft ingeslagen, zoo is ook in dit werk de Chineesche wetenschap met al den nasleep eener ingewikkelde, onwetenschappelijke terminologie nog de hoofd-

zaak; en wat men van Europa heeft overgenomen, dient alleen tot wijziging van vroeger omhelsde beginselen en tot aanvulling van bestaande leemten. Datgene, wat de arts van Mito aan de Europeesche wetenschap ontleend heeft, is zoo handig in Japansche en Chineesche vormen overgegoten, dat het geen kenmerk meer draagt van zijnen oorsprong, bijaldien de schrijver niet noodig vindt dien, zooals in sommige gevallen geschied is, uitdrukkelijk te vermelden. Daar hij bij de opgave van sommige nieuwe operatiën, bijv. die van kanker aan de borst, of van longsteenen, en in zijn artikel over breuken en breukbanden den naam van den »Hollandschen arts Siebold" als autoriteit aanhaalt, is het niet onwaarschijnlijk, dat de heelmeester Honma, of wel zijn leermeester Hanaoka tot het getal der Japansche leerlingen behoord heeft, die 1822—28 zich om den heer von Siebold te Nagasaki geschaard hadden.

Het werk van Hon-ma is in den gewonen wetenschappelijken, d. i. gemengd Chineesch-Japanschen stijl geschreven, en het Chineesche ideographische element heeft den boventoon. De monographiën der ziekten zijn naar een bepaald schema methodisch behandeld; zij beginnen met een taal- en geschiedkundig onderzoek van den naam, waarbij ook de synoniemen in aanmerking komen; slechts zelden vindt men er den populairen Japanschen naam, en zeer zelden den Hollandschen bij opgegeven.

In zijne diagnose gaat de schrijver de verschijnselen der ziekte in haar geheele verloop na, en in zijn onderzoek naar de oorzaken eener ziekte doet hij zich als volgeling der Europeesche school kennen, evenals bij hare behandeling. In dat opzicht wijkt hij wezenlijk van de oud Chineesche school af, en houdt op met haar te willen transigeeren. Elke monographie besluit met eene reeks van recepten in verband met diëtetische voorschriften.

Wij zijn natuurlijk niet in staat een overzicht van al de ziekten te geven, waarover Honma's heelkunde loopt, en bepalen ons tot eenige aanduidingen om het belangrijke van zijn werk eenigszins te doen uitkomen.

Het 1ste deel handelt over haemorrhoiden, klieren, kanker aan de borst, aan de tong.

2de deel. Syphilis, aan de oude school niet bekend.

3de deel. Melaatschheid.

4de deel. Chirurgische instrumenten, verwondingen, verbandleer, operatie der hazenlip, opening van gesloten ontlastingwegen bij pasgeborenen, gebruik van het speculum en den urethroscoop. Operatie van neuspolypen, operatie bij kinderen tengevolge van in den neus gestoken boonen, operatie bij pasgeborenen van vingers door een vlies verbonden. Terechtbrenging van scheefgeworden ledematen. Behandeling der hernia inguinalis. Behandeling van kneuzingen.

5de deel. Schurft, dauwwurm, lepra, hoofdzeer, brandwonden.

6de—12de deel. Huidziekten. Het werk besluit met een artikel over wonden, door den beet van dieren veroorzaakt, waaronder vooral de beet van »de windhonden", d. z. dolle honden, uitvoerig behandeld wordt.

N°. 114. 眼科新書. *Gan kwa sin syo*, d. i. Het nieuwe boek over de oogheelkunde. Uit het Hollandsch vertaald en uitgegeven door 杉田立卿, Sugida Rikkô. 1815. 6 dln.

Japansche vertaling van het werk van Plenck (J. J.), Verhandeling over de oogziekten; uit het Latijn vertaald door M. Pruys. gr. 8°. 1787. Rotterdam, J. Pols en Dordrecht, J. Knap. Jz. De stijl is Chineesch met Japansche leesteekens.

N°. 115. 產育全書. *San iku zen syo*, d. i. Het boek over de voortteling, door 水原義博濟卿 Midsuhara gibak sei kô. Miyako 1850. 12 dln.

Een volledige cursus der verloskunde volgens Chineesche en Japansche beginselen, toegelicht door talrijke afbeeldingen Tekst: Japansch als schering met Chineesche karakters als inslag. Wellicht van belang voor kenners, mits zij de waarde van den inhoud niet naar de vaak belachelijke afbeeldingen beoordeelen.

In het laatste deel is als facsimile eene verklaring van den heer Textor opgenomen, die ook hier eene plaats verdient. »De eenvoudige, doelmatige instrumenten voor de verloskunde

»van den heer Midzuhara Zunske te Miyako heeft de onder»geteekende met veel genoegen gezien, en aarzelt niet hier »openlijk het vernuft en de juiste observaties, als ook de een»voudige en doelmatige instrumenten hier afgeteekend te prij»zen. Het heeft mij opnieuw de verzekering gegeven, dat »de Jap. natie steeds groote vorderingen in de wetenschap »maakt, en het zoude mij een groot genoegen doen, indien »ik in de gelegenheid gesteld werd, door het bezit van dit »werkje aan de Holl. verloskundigen een denkbeeld van de »Japansche behandeling van een der moeielijkste takken der »Chirurgie te kunnen geven."

»Desima, Sitsi guats 1844. get. Textor."

Werken over artsenijmengkunde.

N°. 116. 新訂增補和蘭藥鏡. *Sin tei só ho Holan yakkei*, d. i. Hollandsche artsenijspiegel, verbeterd en vermeerderd; uit het Hollandsch vertaald door 宇田川榛齋 Utagava Sinsei, herzien en vermeerderd door diens zoon 宇田川榕菴 Utagava Yôan. 1828. 18 dln.

Tot de geschiedenis van dit werk behoort het volgende uit het voorbericht: Nadat hij een twintigtal Hollandsche boeken over natuurvoortbrengselen en daaruit bereide artsenijen vertaald had, begon de heer Utagava Sinsei aan eene oordeelkundige vergelijking met de Chineesche en Japansche opgaven, en zocht die soorten uit, die hem bleken eenerlei te zijn, en dezelfde eigenschappen te bezitten; daarbij al datgene aanteekenende, wat op uiterlijke kenteekenen, en op de wijze van bereiding en aanwending van elk geneesmiddel betrekking heeft. Aan dezen arbeid werd de titel van Hollandsche artsenijspiegel (和蘭藥鏡 Holan yakkei) gegeven. Daar evenwel dit werk te uitgebreid was, heeft de zoon van den schrijver tot eene nieuwe uitgave besloten, waarin van elk artikel slechts een beknopt uittreksel zou worden gegeven, met bijvoeging van de nieuwste proefhoudende ontdekkingen van Hollandsche artsen, en zoo kwam het tot deze herziene en verbeterde uitgave van 1828.

De Hollandsche bronnen, die bij de bewerking van den »Artsenijspiegel" door Utagava Sinsei geraadpleegd werden, zijn dezelfde waaruit »Het onderzoek der voornaamste geneesmiddelen van het verre Westen" (N°. 119a) geput is. Voor de nieuwe verbeterde uitgave is de literatuur met een tiental werken vermeerderd.

Het zijn de navolgende:

Martinet (J. F.), Verhandelingen en waarnemingen over de natuurlijke historie met plaaten, gr. 8°. 1796.

Hagen (K G.), Onderwijs in de beginselen der apotheek, gr. 8°. 1801.

— — Leerboek der apothekerskunst, 2 deelen gr. 8°. 1807.

Hufeland (C. W.), Waarnemingen omtrent de zenuwkoortsen, uit het Hoogduitsch vertaald door A. Numan gr. 8°. 1809.

Hendriksz (P.), Oordeelkundige beschrijving van de voornaamste heelkundige operatien in het Nosocomium Academicum te Groningen. 1816. Idem 1823.

Home (F), Geneeskundige proeven en waarnemingen van onderscheidene ziekten. 1801.

Ricord. Lessen over de chanker. Verzameld door Alph. Fournier. Dordr. 1859.

Quarin (J.), Oefenkundige aanteekeningen over verscheidene ziekten gr. 8°. 1790.

Hubner, Kort begrip der Oude en Nieuwe Geographie. Amst. 1707.

Bomare (Valmont de), Algemeen en beredenerent woordenboek der natuurlijke historie. Dordrecht, 1767.

Met de pharmacologie van Dr. Sinsei is men als met de verschijning zijner overige werken, een nieuw tijdvak voor de beoefening der heel- en geneeskundige wetenschappen naar Europesche beginselen in Japan begonnen, en men mag niet onopgemerkt laten, dat de uitgever van de verbeterde oplagen zijner werken, des schrijvers zoon Utagava Yôan, tot de meest vertrouwde leerlingen behoord heeft, die van 1822 tot 1828 met den Heer van Siebold omgang hadden. Terwijl daar de geneeskundige wetenschappen zich op deze beginselen meer en meer zullen ontwikkelen, zullen de opgegeven Hollandsche bronnen, waarvan men uitging, het blijvend bewijs leveren, dat het de Nederlandsche taal was, wier be-

oefening en kennis den verdienstelijken Japanschen geleerden in staat gesteld heeft, eene nieuwe school in hun land te stichten.

N°. 117. 泰西方鑑. *Dai-sai hô kan*, d. i. Recepten-spiegel van Europa, door 桃塢小林先生 Momoune Kobayasi Sensei, 1828—1833. Yedo, Ohosaka en Miyako, 5 dln. te zamen 950 bladen.

Een reuzenarbeid, even uitgebreid als de »Artsenijspiegel" van Dr. Sinsei (N°. 116). Tot grondslag heeft een 96 tal Hollandsche werken gediend, die alle door Dr. Momoune te Miyako in het Chineesch zijn overgezet. Met de redactie hebben zich drie zijner leerlingen, Ikeda, Yamasaki en Yosida, onledig gehouden. De Receptenspiegel is geen bloote verzameling van recepten; maar omvat het geheele gebied der geneeskunde. De ziekten zijn onder klassen gebracht, en naar de Europeesche beginselen der pathologie, nosologie, semiotiek, diagnostiek, therapie toegelicht, alles volgens Hollandsche bronnen, die bij iedere opgave aangehaald zijn. Behalve de lijst der gebezigde bronnen geeft de schrijver in zijne inleiding een alphabetisch overzicht der surrogaten, die, naar luid van zijne bronnen, bij gebrek van de eigenlijk voorgeschreven geneesmiddelen, daarvoor kunnen gebezigd worden. Hij noemt 130 uitheemsche geneesmiddelen die door inlandsche surrogaten kunnen vervangen worden. Het opsporen van surrogaten was vroeger, toen Japan alleen te Nagasaki met Chineezen en Nederlanders handel dreef, eene zaak van veel gewicht.

Op dit overzicht volgt eene uitgebreide verhandeling over therapie in verband pharmacologie, volgens Consbruch (G. W.) Geneeskundig Handboek voor practiseerende artsen, naar het Hoogd. door N. C. Meppen, 1 dl 1824.

Wat de medische terminologie betreft, is men naar dezelfde beginselen als in den »Artsenijspiegel" (N°. 116) te werk gegaan, en er heerscht de meeste overeenstemming.

De stijl van dit werk is geheel Chineesch, slechts hier en daar vindt men Japansche leesteekens er naast geplaatst, en die Chineesche namen, waardoor Hollandsche namen phonetisch moeten worden uitgedrukt van de uitspraak in Kata-

kana voorzien. De genoteerde lage prijs $ 0.45 verwekt eenige bevreemding. Het werk bevat 950 bladen elk van 2 bladzijden; neemt men aan, hetgeen bijna niet mogelijk is, dat een lettersnijder eene bladzijde per dag afwerkt, dan waren met het xylographeren, van het geheele werk 1866 dagen gemoeid, en de daarvoor benoodige houten platen, die bewaard worden, beslaan eene oppervlakte van 410 □ ellen.

N°. 118. 窊篤兒藥性論, *Wa-to-ru yak-sei ron*, d. i. »Water" over de eigenschappen der geneesmiddelen. Uit het Hollandsch vertaald door 洞海林健卿 Tôkai (of Horaumi) Rin Ken. 1856, 21 dln. in 18 banden. Yedo.

Japansche vertaling van J. A. van de Water, Beknopt, doch volledig handboek voor de leer der geneesmiddelen gr. 8vo 1829. Amsterdam, C. G. Sulpke. — Tekst: Japansch, met Chineesche karakters tot inslag. Technische uitvoering: uitmuntend.

N. 119a. 遠西醫方名物考. *Yen sai i-hô mei-buts kô*, d. i. Onderzoek der voornaamste geneesmiddelen van het verre Westen, door 榛齋宇田川先生 Sin sei Utagava Sensei. Uitgegeven door diens zoon Utagava Yôan. 1822, 36 dln.

N°. 119b. 遠西醫方名物考補遺. *Yen sai i-hô mei-buts kô Bo-i*, d. i. Supplement tot het Onderzoek der voornaamste geneesmiddelen van het verre Westen, door Sinsei Utagava Sensei. Uitgegeven door diens zoon Utagava Yôan. 1822, 9 dln.

De strekking van dit werk het best aangetoond wordende door zijne inleiding, nemen wij daarvan een uittreksel hier over.

»Degene die tot nu toe in ons land de medicijnkunst van »het verre Westen hebben voorgézongen, hebben zich meestal »tot de Heelkunde bepaald. Eerst toen wijlen mijn groot»vader, 槐園先生 Kwai yen Sensei, het werk 西說

»內科撰要 *Sai setsu nai kwa sen yeo*, d. i. Keur van »het noodigste der Geneeskunde volgens Wester»sche opgaven, in het licht gaf, en deze theoriën voor het »eerst verkondigde, leerde men dat er werkelijk eene Genees»kunst der Atlantische landen bestond. Uitstekende mannen »van alle zijden hebben hierop dezen draad verder uitgesponnen, »in de zaak meer licht gebracht, en ten laatste werd de al»gemeene aandacht er op gevestigd."

»Daar evenwel de in genoemd werk over de Genees»kunde voorkomende opgaven aangaande de oorzaken van »ziekten en hare behandeling op eene grondige studie der »Ontleedkunde van het menschelijk lichaam steunen, zoo »bevond zich ieder, die daarmede niet behoorlijk bekend was, »in het geval van iemand, die zonder weegschaal wichtjes en »korrels moet wegen. Hij kon tot een juist begrip der Ge»neeskunde niet doordringen."

»Dit beseffende heeft mijn vader het werk: »Handnet »voor Doctorsregelen (醫範提綱 *I-han tei-kō*)" uit»gegeven, daarin in algemeene trekken de Westersche leer »van den innerlijken bouw van het menschelijk »lichaam blootgelegd, en door bijgevoegde kopergravures »toegelicht. Wie nu, uitgaande van dit ontleedkundig »werk, zich op de studie der geneeskunst van het verre »Westen toelegt, zal al datgene kunnen verstaan, wat op »dezen grondslag rust."

»Evenzoo was het gesteld met onze kennis van de ge»neesmiddelen, van hunne dosis, en van de voornaamste »dingen, die bij de artsenijbereiding in aanmerking ko»men. Men wist er geen raad op, Wilde de arts tot de »voorgeschreven rationeele behandeling van een ziektegeval »overgaan, dan had hij zijne schoenen niet bij de hand (hij »moest thuis blijven), en had hij het verdriet een eigen lit»teeken te moeten krabben; terwijl anderen, die de ontbre»kende kennis door voortgezette studie trachtten machtig te »worden, vroeger of later ten einde raad werden, en den ar»beid halverwege opgaven."

»Om in deze behoefte, waarmede mijn vader in stilte be»gaan was, te voorzien, heeft hij den »Hollandschen art-

»s e n ij s p i e g e l (和蘭藥鏡 *Ho lan yak kei*, vergel. N°. »116) bewerkt, en tot hetzelfde doel wordt ook dit boek in »het licht gegeven."

Het titelblad is overgenomen uit S. Blancardi Anatomia Reformata 1687, en bevat het portret van genoemden ontleedkundige, die in Japan onder den naam van 勃郎合爾都 Palangkarto doorgaat. De toelichtende tekst is in het Chineesch gesteld; de technische uitvoering strekt den Japanschen kopergraveur tot eer; maar naar het oordeel van bevoegde kenners is het te betreuren, dat de moeite van den Japanschen ontleedkundige aan het nabootsen en vertalen van een werk besteed is, dat hoe hoogst verdienstelijk het ook in zijnen tijd was, bij den vooruitgang der wetenschap sedert anderhalve eeuw, nu in plaats van eene wetenschappelijke, slechts eene geschiedkundige waarde heeft.

Sinsei's »Onderzoek der voornaamste geneesmiddelen van het verre Westen" is, zooals verder uit zijne inleiding blijkt, eene compilatie uit een 24tal Hollandsche boeken, waarop later zal worden teruggekomen. Hij heeft zich meer bijzonder tot die geneesmiddelen bepaald, welke in ouden en nieuwen tijd probaat bevonden en in het dagelijksch gebruik onmisbaar zijn; hij heeft deze niet daar een systeem, maar alphabetisch naar het I r o v a geordend.

»Terwijl", zoo gaat de schrijver van de voorrede voort, »in den »Hollandschen artsenijspiegel" al die stoffen opgeno»men zijn, die Japan zelf oplevert, of die, als voortbrengselen »van China, Indië of den Indischen Archipel, tot nu toe met »Chineesche schepen aangebracht werden, en wier namen ge»noegzaam bekend zijn, zijn in het onderhavige werk ook »die middelen opgenomen, bij welker aanwending men op »hunne werking te letten heeft, zooals boonen, papaver, »gerst enz., alsook zoodanige, die hoewel in Japan voortge»bracht, aan de Westersche opgaven moeten getoetst worden, »zooals kamfer, alsem, antimonium, spermaceti, enz."

Wat de n o m e n c l a t u u r betreft, zijn die stoffen welke in Japan en China voorkomen, onder hunne Chineesche namen aangehaald, en meestal vindt men nog den Latijnschen en Hollandschen naam in Katakanaschrift er bijgevoegd.

Is van een Japansch product geen Chineesche naam bekend, dan wordt de Japansche gebruikt. Is een voorwerp, product of instrument in China en Japan nog onbekend, zoo heeft men den Hollandschen naam óf *phonetisch*, bij wijze van *transcriptie* in Chineesch of Japansch schrift overgebracht, óf dien naar zijne beteekenis *vertaald*. Zoo verstandig en doeltreffend het laatste is, zoo onvolkomen, gebrekkig en het doel missend is (wij hebben dit reeds onder N°. 101 betoogd), de gevolgde methode, om Hollandsche namen phonetisch met Chineesch schrift uit te drukken. Wie zal in de transcriptie 勃ボツ的テ里リ斯ス *Botterisu* eene bouteille, of in 琶ハツ布プ匙カヒ *Happu-kavi* een pap-lepel herkennen? En waartoe al die omslag van zooveel mogelijk gecompliceerde Chineesche karakters, als het doel er niet mede bereikt wordt?

Van die artikelen, welke uitsluitend Europeesch zijn, heeft de schrijver ook de *surrogaten* opgegeven, wanneer in zijne Europeesche bronnen zelve daarnaar verwezen wordt; waar dit het geval niet is, verwijst hij zijne landgenooten naar de stapelplaats van den Europeeschen handel te Nagasaki. Men dient in het oog te houden, dat dit werk in 1822 uitgegeven is, toen men aan eene openstelling van Japan voor den wereldhandel nog niet dacht.

Wat de namen van de *inwendige deelen van het menschelijk lichaam* betreft, wordt de lezer verwezen naar het »*Handnet voor doctorsregelen* (I-han teikò) terwijl hij de namen van *ziekten* toegelicht vindt in het werk 增補重訂内科撰要 (N°. 107) en in de inleiding tot den »*Hollandschen artsenijspiegel*", Holan yakkei (N°. 116).

De Hollandsche bronnen, die bij de samenstelling van dit werk gediend hebben, zijn in het voorbericht aangehaald; maar het Chineesch en Japansch schrift, tot omschrijving der titels gebezigd, verandert die opgaven in raadsels. Daar het echter, ter juiste waardeering van het standpunt, dat deze tak van wetenschap in Japan bereikt heeft, van belang is, hare bronnen te kennen, mogen hier die

werken genoemd worden, die onder het Chineesche masker herkend zijn. Daartoe behooren:

Buijs (J.) Natuurkundig schoolboek, uitgegeven door de Maatschappij tot nut van 't Algemeen.

Kweekschool (geneeskundige).

White (T.) Verhandeling over de ziekte en ontaarding der watervaten en klieren, naar het Engelsch. gr. 8°. 1787. Leyden.

Heister (L.) Heelkundige onderwijzingen. Uit het Hoogd. met aanmerkingen door H. Ulboren 2 dln. met pl.

Swieten (G. Bar. v.), Verklaring der korte stellingen van H. Boerhaave enz. uit het Latijn vertaald door B. Jürrens. 5 dln. 4°. 1793. Amstd.

Theden (J. C. A.), Genees- en heelkundig handboek voor land- en zee-chirurgijns; uit het Hoogd. vertaald door A. Schrage. nieuwe uitg. gr. 8°. 1817. Amsterd.

Gesscher (D. van), Proeven over de langdurige gezwellen. 1808.

Dodonaeus — Crusius — Munting — Blankaart, kruidkundige boeken.

De Nederlandsche, Leydsche, Amsterdamsche en Bataviasche Apotheek.

Plenck, Heelkundige artsenijwinkel. 1798.

IJpey (A.), Handboek der materies medica. 1818.

Houte (H. J. van), Handleiding tot de materies medica of leer der geneesmiddelen. 1817.

Arneman (J.), Materies medica voor heelkundigen; uit het Hoogd. door N. G. Meppen. 1816.

In den loop van het werk vindt men bij iedere opgave uit deze boeken getrokken, den titel van het boek aangeduid door het karakter waarmede die titel begint.

In zijne inleiding bepaalt de schrijver ook de verhouding van het Hollandsche medicinaal gewicht tot het Japansche gewicht, en stelt het Amsterdamsche medicinale pond op 98 錢 sen en 4 分 fun; eene opgave, die in het supplement — dat het in 1817 vastgestelde nieuwe Nederlandsche maten- en gewichtenstelsel nauwkeuriger behandelt — op $98\frac{48}{100}$ 錢 sen gebracht wordt. Ook de Holland-

sche namen grein, scrupel, ons en pond heeft de schrijver noodig geacht in het Japansch over te nemen; maar eerst nadat hij er *gen* (ゲン), *sju* (シユ) *on* (オン), en *pon* (ポン) van gemaakt heeft. De merken G ℈ ʒ ℔ heeft hij vervangen door 兵 刄 丂 比 die meer op het Chineesch schrift lijkende, er in zijn oog fatsoenlijker uitzien.

Het 36ste of laatste deel bevat afbeeldingen van een zestigtal uitheemsche medicinale gewassen, overgenomen uit Hollandsche werken, waaraan ook de afbeeldingen van den bever, het muskusdier, de spaansche vlieg en de civetkat ontleend zijn, waarmede de atlas eindigt.

Bij het »Handnet voor Doctorsregelen" (uitgegeven in 1808), waarvan in de voorrede van Dr. Sinsei (pag. 86) gesproken wordt, behoort een ontleedkundige atlas, bewerkt naar Stephan Blankaart's Konstkamer der Chirurgie, Amsterdam 1729 en Nieuwe Hervormde Anatomie, Amsterdam 1679; bewerkt door den Japanschen arts 宇田川榛齋先生 Utagava Sinsei Sensei.

Leiden, 30 December 1861.

AANHANGSEL.

N°. 1. *Grammatica of Nederduitsche spraakkunst, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, tweede druk.* 1822. Vergel. n°s. 52, 53 en 54.

Deze Japansche nadruk is opmerkenswaardig, doordien het geheele boek door middel van houtsnee is uitgevoerd. De tekst werd eerst met het penseel op doorschijnend papier geschreven, vervolgens bladzijde voor bladzijde op houten planken vastgehecht, en het schrift en relief uitgesneden. Het xylographeeren eener bladzijde van dien aard zou hier te lande op zijn minst fl 20 kosten, zoodat de beide deelen (108 blz.) op fl 4320 werkloon zouden komen te staan, terwijl bij ons een letterzetter, dit werk voor fl 10 per 16 bladzijden aannemende, voor het geheel slechts fl 170.80 zou ontvangen. Wat zal wel de koopprijs van dezen Japanschen nadruk zijn?

De buiten op den omslag geplaatste Chineesche titel *Holan bun ten* (和蘭文典) kondigt eene Hollandsche Grammatica aan. Deze titel is op de laatste of volgens de Japansche manier eerste bladzijde van het boek herhaald, en uit datgene, wat daar verder in het Chineesch is bijgevoegd, blijkt »dat het boek na verkregen permissie is gegraveerd en uitgegeven in de negende maand van het 3e jaar Ten po (d. i. 1832) door Kisak in de provincie Mimasaka" [1]).

N°. 2. *Syntaxis of woordvoeging der Nederduitsche taal, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.* 1810.

---

1) 天保三年壬寅九月稟准刊行·
作州箕作氏藏板·

Japansche nadruk. Het van N°. 1 gezegde geldt ook van N°. 2. Volgens den Chineeschen titel, achteraan geplaatst, is deze nadruk door denzelfden uitgever uitgegeven in de 9e maand van het eerste jaar Kayei (d. i. 1848).

N°. 3. *Syntaxis of woordvoeging der Nederduitsche taal, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Tweede druk* 1846. Japansche nadruk met drukletters.

Hoe men te werk is gegaan om dezen druk tot stand te brengen, is eenigszins raadselachtig; dit alleen staat vast, dat men zijne toevlucht tot xylographie genomen heeft, hetzij dat men 200000 losse letters op houten staafjes heeft uitgesneden en daarmede het boek gezet, of dat men de kopy, in plaats van die te schrijven, met een stel losse typen letter voor letter eerst uit de hand heeft gedrukt, en dezen druk den houtsnijder heeft ter hand gesteld om hem in houten planken uit te snijden. Zoo alleen is de golvende beweging der regels, vol tegen elkander botsende letters verklaarbaar. Ook pleiten daarvoor sommige drukfouten, zooals bladz. VI wsa get. in plaats van was get., die alleen uit het gebruik maken van losse typen kunnen voortvloeien.

N°. 4. Eene kaart van Nederland, uitgegeven onder den Chineeschen titel 新譯和蘭國全圖 (volgens de Japansche uitspraak *Sin gak Holan kok zen dsu*; d. i. Nieuw vertaalde volledige kaart van het Rijk Holland. De kaart is voorzien van een papieren omslag met denzelfden titel in ouderwetsche Chineesche karakters. Zij is bewerkt door 泉石鷹見忠常 Idsumiisi Takami Tsiu syô, en na verkregen permissie in de eerste maand van het derde jaar Kayei (1850) te Koga (eene stad op 36° 5′ N. Br. en 4° 3′ lengte ten oosten van Miyako) in de provincie Simosa uitgegeven door 可琴軒.

De bewerker heeft in eene noot, welke den zuidwestelijken hoek der kaart inneemt, in gemengd Chineesch-Japanschen tekst het navolgende over zijne kaart en over Holland medegedeeld.

»Het is nu 250 jaren dat de Hollanders, ingenomen met »de beschaving van ons Rijk, tot ons komen. Weinigen ech- »ter zijn er (bij ons) die eene duidelijke voorstelling van

»hun land hebben. Ik heb daarom deze kaart overgezet en »zij toont nu aan, hoe het een land is aan zee gelegen, laag »van bodem en rijk aan baaien en rivieren. Ook biedt ze »een geschikt en gemakkelijk overzicht, doordien de gren»zen der provinciën, de hoofdsteden en dorpen, de werken »van verdediging en de postrouten daarin zijn aangetoond. »Voor het overige wacht ik, totdat wij van iedere provincie »nieuwe en meer uitvoerige kaarten krijgen."

»De staten van Europa worden in 't groot verdeeld in »Noordelijke, Middel en Zuidelijke Staten."

»Holland behoort tot de Middelstaten. Het grenst ten »noorden en westen aan de Noordzee, ten zuiden aan de »rijken België en Frankrijk, en ten oosten aan Duitsch»land. Holland wordt ook Nederland genoemd, zijnde »dit de algemeene naam der 17 provinciën. De zuidelijke »tien provinciën hebben tijdelijk hetzij tot Spanje, tot »Duitschland of tot Frankrijk behoord. De zeven noordelijke »provinciën heeten: Het vereenigde Nederland."

»In het jaar 1804 (zijnde het eerste jaar van ons tijdvak »Bunkwa) heeft Bonaparte de pseudo Keizer van Frank»rijk, dit land op zekeren tijd veroverd en, nadat hij zijnen »jongeren broeder tot koning van Holland had doen aan»stellen, werd het land wegens onbekwaamheid niet ge»regeerd (er heerschte regeeringloosheid). Hij (de koning) »keerde naar Frankrijk terug; ook Bonaparte werd afgezet en »ging te niet, en Holland werd nu een onafhankelijke staat."

»In 1815 werd het tegenwoordige België met de gezamen»lijke provinciën (van Holland) onder éène regeering ver»eenigd en het Koningrijk ontving de naam van De Neder»landen. De koning daarvan nam bij het aanvaarden der »koninklijke waardigheid den naam aan van Willem den Eerste."

»In de zesde maand van hetzelfde jaar onderscheidde zich »de Erfprins in den slag van Waterloo door dapperheid."

»In 1830 kwam België in opstand. Tegenwoordig is van »de zeven provinciën ook de provincie Overijssel gesplitst en »eene provincie Drenthe gevormd, en door toevoeging van »Noord-Brabant, van het oostelijk gedeelte van Limburg en »van het oostelijk gedeelte van Luxemburg is er een Staat »van tien provinciën van geworden."

»De bewoners zijn meestal uiterst schrander, zeer bedre-
»ven in astronomie, aardrijks- en natuurkunde en drijven
»als zeevaarders handel met alle landen. De bevolking is
»talrijk; voortbrengselen zijn er in overvloed, en artillerie,
»wapenen en paarden zijn er geducht en overvloedig.

»De hoofdstad heet Amsterdam; 's Konings residentie
»'s Gravenhage."

»Sedert het jaar 1831 (het tweede jaar van ons tijd-
»vak Ten-po) vormt België het zuidelijk gedeelte van Hol-
»land zelfstandig. Desniettemin heb ik met het oog op die
»plaatsen van België, welke met betrekking tot Holland
»merkwaardig zijn, en op die plaatsen in de provincie Noord-
»Brabant waar de vorige koning van Holland insgelijks
»krijgsroem behaald heeft, het rijk België er bijgevoegd en
»de kleine plaatsen (van dit rijk) slechts bij wijze van uit-
»treksel mede opgenomen."

»Het rijk België is in 9 provinciën verdeeld. De konink-
»lijke hofstad heet Brussel. Voor meerdere inlichting dient
»men »De beknopte verhandeling over Holland" na te zien."

»Daar ik reeds oud van jaren ben en bij het samenstellen
»(der kaart) aan oogziekte leed, moet ik bekennen dat ik
»vrees, dat er nog fouten in zijn, alhoewel ik de kaart tot
»de kleinste plaatsen toe twee- en driemalen met vlijt en
»nauwgezetheid heb herzien. (Geschreven te) Koga in de
»provincie Simosa, in de 12e maand van het tweede jaar
»Kayei; het 46e jaar van den Cyclus (1849) door Idsumi isi
»Takami Tsiu syô."

Het onderzoek naar de oorspronkelijke kaart, waarnaar de Japansche uitgave bewerkt is, heeft niettegenstaande alle nasporingen, die de Heer Kapitein J. A. Besier in het Archief van het topographische Bureau en de Heer Bodel Nijenhuis in zijne vermaarde verzameling van landkaarten hebben gedaan, tot geene bepaalde uitkomst geleid. Naar het oordeel van laatstgenoemden Heer moet het origineel uit den tijd na het eindtractaat met België, van 19 April 1839, zijn, aangezien de nieuwe grensscheiding tusschen Nederland en België daarin is aangewezen. In Nederland is, volgens den Heer Bodel Nijenhuis, wiens gezag ten deze afdoende is, eene kaart, die onze Japannees bij zijn gewrocht zou heb-

ben kunnen tot grondslag nemen, niet bewerkt of uitgegeven. Zij moet in Duitschland of Frankrijk worden gezocht waar de gewoonte bestaat, de beide rijken Nederland en België, die 15 jaren lang op één blad moesten voorkomen, ook na 1839 op één blad voor te stellen en zich daarbij van verouderde kaarten te bedienen.

De Japansche kaart komt het naast bij de »Carte routière du Royaume des Pays Bas, comprenant la Hollande et la Belgique auxquelles on a joint le grand Duché de Luxembourg, par Herrison, Geographe." Vergelijkt men beide kaarten met den passer in de hand, dan valt de onnauwkeurigheid der Japansche kopie zeer in het oog, en het schijnt, dat de vervaardiger der Japansche kopie geen passer ter zijner beschikking had, of niet wist dat men kaarten op dun papier zeer nauwkeurig kan doortrekken.

Wat de namen betreft, heeft de Japansche bewerker degene welke hij in het oorspronkelijk met kapitale letters geschreven vond met Chineesche karakters, de namen van kleine plaatsen daarentegen met Katakanaschrift uitgedrukt. Noch het een noch het ander is geschikt om woorden uit vreemde talen behoorlijk uit te drukken, en uit de geheele nomenclatuur kunnen de bedoelde Nederlandsche namen niet meer met zekerheid worden opgemaakt.

De vrije ruimte op de oostzijde der kaart bevat de opgave der kleuren waarmede de provinciën gemerkt zijn, vervolgens eene verklaring der teekens en de opgave van den maatstaf van 10 Nederlandsche uren gaans gelijkstaande met 12 Japansche ri, 26 matsi en 20 ken. De onnauwkeurigheid in de afstanden, reeds vroeger opgemerkt, blijkt zelfs uit de niet exacte verdeeling van dezen maatstaf.

Wat de technische uitvoering betreft, is deze kaart op een enkele houten plank in relief gegraveerd; het papier evenwel moest, bij gebrek aan vellen van de vereischte grootte, uit negen stukken worden samengevoegd, hetgeen zeer geschikt gedaan is. Dat de houtsnee toegepast op landkaarten niet haalt bij onze lithographie of kopergravure, valt in het oog.

Mochten in het vervolg eenige exemplaren der Japansche uitgave naar Nederland komen, zij zullen ongetwijfeld als rariteiten gretige liefhebbers vinden.

N°. 5. *De soldatenschool voor de Koninklijke Nederlandsche Infanterie.* 1833. Japansche nadruk door middel van houtsnee uitgegeven en voorzien van den Chineeschen titel 和蘭官軍銃卒訓語 *Horan kwan gun ziu sots kun-go*, zijnde dit eene overzetting van den Nederlandschen titel. Deze Japansche uitgave is van het jaar 1856 (het jaar Hino ye tatsu van het tijdvak Ansei 安政). Zekere Masida Yôni (曾田勇二) heeft de drukplaten in bewaring.

NASCHRIFT.

Het handschrift van dezen beredeneerden catalogus van Japansche boeken, die thans alle berusten bij de Bibliotheek der Leidsche Universiteit, werd mij door wijlen mijn leermeester Prof. Hoffmann geschonken, met vergunning daarmede naar goedvinden te handelen.

Om mij onbekende redenen is het niet opgenomen onder de Bijdragen van het Instituut, waarvoor het, blijkens eene aanteekening van den schrijver, indertijd bestemd was.

Ik heb gemeend er thans die bestemming aan te moeten geven, en heb het voor den druk gereed gemaakt. Daartoe heb ik het handschrift hier en daar aangevuld uit een duplicaat dat ik onder de nagelaten papieren van den schrijver vond, en eenige onduidelijkheden en omissiën door vergelijking met de boeken zelve terechtgebracht. Overigens heb ik alles gelaten zooals het was, ook de redeneeringen, die berusten op toestanden, die door den veranderden stand van zaken in Japan thans tot het verledene behooren. De tijd ontbrak mij om het stuk geheel om te werken, en waartoe zou dat ook dienen?

Ik wil echter dezen catalogus niet in het licht geven zonder daaraan een beschouwing vast te knoopen van hetgeen er uit te putten is voor de kennis van onze vroegere betrekkingen met Japan; daarover valt naar mijne meening nog wel het een en ander te zeggen.

Na de onderteekening der tractaten met Amerika en de Europeesche mogendheden in 1858, begon Japan zich lang-

zamerhand te gewennen aan het denkbeeld, dat het een schakel vormde in het volkerenverkeer. Schoorvoetend eerst, en gaandeweg met steeds toenemenden goeden wil, gaf de Regeering van den Syogun gehoor aan de wenschen der vreemdelingen. In het eind ontspon zich zelfs een vriendschappelijke verstandhouding.

Sinds het jaar 1863 kregen een aantal jonge lieden verlof in Europa de kundigheden van het Westen op te doen. Tienduizend man van het leger werden gedrild en gewapend naar Europeeschen trant. Op de wereldtentoonstelling te Parijs in 1867 werd Japan officieel vertegenwoordigd. En de reeks van deze concessiën aan den tijdgeest werd besloten door het ongehoorde feit, dat de Syogun de vertegenwoordigers der mogendheden in plechtig gehoor ontving, ja zelfs ze aan zijn tafel noodigde.

Intusschen werden de aanvallen op de Europeanen en hunne vrienden hoe langer hoe zeldzamer. De reactionnaire partij werd hoe langer hoe meer naar het Westen en Zuiden teruggedrongen. Miyako bleef nochtans haar bolwerk. Toch kon zij niet verhinderen dat de Mikado door den Syogun werd overgehaald, de tractaten met de mogendheden te ratificeeren.

Maar de kansen keerden. De Sat-tsyo-to, het machtige verbond der landsheeren van Satsuma, Nagato en Tosa bracht den Syogun ten val. De coup d'état van 1868 maakte een einde aan de regeering van Keiki of Yosinobu, den laatsten Tokugawa.

De vreemdelingen stonden verslagen; in angstige spanning verbeidde men te Yedo en te Yokohama de elkander snel opvolgende gebeurtenissen; men zag in zijn verbeelding de mannen met twee sabels zegevieren; den geest van laatdunkendheid en militair geweld weer vaardig worden over Japan. »Wat zullen de vreemdelingen van ons zeggen; wat zal er van de tractaten worden; wat zal er geschreven worden in de kronieken van ons land?" dus vroeg men zich te Yedo af.

En wat is er inderdaad geschied? Ternauwernood had de Mikado de teugels van het bewind in eigen hand genomen, of de vertegenwoordigers der vreemde mogendheden kregen

verlof den geheiligden persoon van Zijne Majesteit te naderen. De Mikado, eeuwenlang in zijn paleis te Kiyoto opgesloten, vertoonde zich thans te midden van zijn volk. De onbekwame landsheeren werden op zij gezet; mannen van geestkracht en ontwikkeling uit alle standen traden op den voorgrond. Het intellect had de zegepraal behaald; de traditie was bezweken. Met de verdrijving van den Syogun had de reactionnaire partij haar laatste woord gesproken. De eene voor en de andere na zijn ze gevallen, de slagboomen, die de verspreiding der westersche beschaving in den weg stonden.

Wat mag de oorzaak zijn geweest van dezen onverwachten gang van zaken? De beantwoording van deze vraag, die naar ik meen nog door geen schrijver voldoende is gegeven, eischt een opzettelijk onderzoek; veronderstelt een grondige kennis van een aantal toestanden, waaraan tot heden nog niet genoeg de aandacht is geschonken. Wat ik mij voorstel met de volgende bladzijden te bereiken is dan ook slechts, die vraag een enkelen bescheiden stap nader tot hare beantwoording te brengen, door aan te toonen, dat de Europeesche geest Japan reeds was binnengedrongen voordat Perry met zijn vloot de Regeering tot openstelling van de havens dwong; dat langzamerhand in Japan een strooming was ontstaan ten gunste van de Europeesche beschaving; een strooming zoo sterk, dat, mocht de reactie al een oogenblik daarover zegevieren, zij echter op den duur daartegen niet was opgewassen.

Het zal daartoe noodig zijn, om tot de eerste tijden van het verkeer met Europeesche natiën terug te gaan.

Japan was in 1536, voorzoover men weet, voor het eerst in aanraking gekomen met de volken van Europa.

In het landschap Bugo, aan de noordoostkust van het eiland Kiu Siu gastvrij ontvangen, drongen de Portugeezen door tot in het hart des lands, bekeerden vele duizenden tot het Christelijke geloof en huwden met Japansche vrouwen.

Het gansche rijk stond voor hen open. Later werden ze door de Spanjaarden gevolgd.

Dit vrije verkeer duurde tot het jaar 1614, toen ze alleen in de havens van Hirado en Nagasaki werden toegelaten om handel te drijven. De Nederlanders en Engelschen, omstreeks 1600 voor het eerst in Japan aangeland, werden mede aan de beperkende bepalingen onderworpen.

Hoe de Portugeezen in 1636 naar Desima werden gebannen om drie jaren later geheel uit Japan te worden verdreven; hoe verder in 1641 de Nederlanders hunne factory te Hirado moesten verlaten, en gedwongen werden de plaats der Portugeezen te Desima te gaan innemen, terwijl Japan voor alle andere Europeesche natiën voorgoed gesloten werd — dat alles is in verschillende werken uitvoerig beschreven.

De afzondering, waarin het Japansche volk met betrekking tot de buitenwereld van toen af heeft geleefd, de strenge strafbepalingen, waardoor die afzondering gehandhaafd werd, het stelsel van bespieding dat overtreding bijkans onmogelijk maakte, heeft Japan weder teruggevoerd naar den toestand waarin het zich bevond vóór dat het met de vreemden in verkeer trad. De vuurwapens, die, hoezeer ze zich door alle tijden heen in Japan gehandhaafd hebben, evenwel zoo impopulair zijn gebleven, dat nog in de expeditie tegen den landsheer van Nagato in 1865 een groot aantal troepen weigerden ze te gebruiken en de voorkeur gaven aan boog en pijlen, de tabak, die daarentegen het burgerrecht gekregen heeft, en enkele woorden van Portugeeschen oorsprong in de taal, zooals amendō (amandel), birōdo (fluweel), kappa (regenmantel), tabako (tabak), — ziedaar alles wat van den omgang met de Portugeezen en Spanjaarden thans nog terug gevonden is.

Zijn de leeken waarschijnlijk grootendeels onwetende gelukzoekers geweest, de geestelijken, althans de paters der Jezuïtenorde zullen wel overeenkomstig hun gewoonte met den godsdienst ook de zaden van kennis over het land hebben verspreid. Hier of daar in een vergeten hoek opgeschoten, hebben die wellicht nog eenigen tijd een kwijnend leven voortgesleept. Mogelijk zal er bij het voortgezette onderzoek der Japansche letterkunde bij toeval nog een naklank van

die langvervlogen dagen worden vernomen — maar dit kan wel als zeker worden aangenomen, dat het verkeer met Europeesche natiën vóór de sluiting van Japan, in dit land geen blijvenden indruk van eenige beteekenis heeft nagelaten. Men behoeft slechts te lezen het naïeve verhaal, dat Kaempfer doet van de ontvangst, die in 1692 hem te Yedo aan het Hof te beurt viel, om te zien, dat de zeden en gewoonten van het Westen daar als een ongehoorde vreemdigheid werden aangegaapt. »Toen lieten zij ons springen, dansen, »capriolen maken, en met elkander gaan, en daarop vroegen »zij den gezant en mij hoe oud wij gisten dat Bingo was, »hij antwoordde vijftig en ik vijf en veertig jaren, hetwelk »hen deed lachen. Toen deden zij ons elkander kussen, ge»lijk man en vrouw waarover de mevrouwen voornamelijk »door haar lachen toonden zeer in haar schik te zijn".

Maar bij eene natie, zoo weetgierig, en tevens zoo praktisch als de Japansche, kon het niet anders of het moest op den duur hare aandacht trekken, dat men in het Westen inderdaad eenige bruikbare denkbeelden had verwezenlijkt, die ook voor Japan haar nut konden hebben. De jaarlijksche komst te Yedo van den Nederlandschen geneesheer in het gevolg van het opperhoofd der factory te Desima, zal wel de naaste aanleiding zijn geweest, dat de voortreffelijkheid der Europeesche genees- en heelkunde den Japanschen artsen reeds zeer spoedig in het oog viel. We lezen althans reeds bij Kaempfer dat twee keizerlijke artsen zich bij hem vervoegden om samen over het vak te spreken.

»Hij (een der beide artsen) liet zich ook aanleunen eenige »kennis te hebben van onze Europeesche pleisters en noemde »eenige derzelver namen, welke hij evenwel niet kon uit»spreken, doch in gebroken en stamelend Japansch hielp ik »hem terecht".

Van de hofreis van het opperhoofd Ferdinand de Groot in 1702 wordt het volgende door Valentijn vermeld:

»Tegen den avond kwam 's Keizers wondheler Kurisaki ons »verwelkomen, en deed verscheidene vragen over de heel»kunde aan den opper-chirurgijn Pieter Kesteloot die hem

»op alles genoegen gaf. Ook spraken eenige Japansche art-»sen heden weer met onzen wondheler; doch zij toonden »weinig kennis van zaken te hebben."

Waren aan den eenen kant de Japansche artsen begeerig om van hunnen Nederlandschen vakgenoot te leeren, het was aan den anderen kant den Nederlanders eene welkome gelegenheid om zich verdienstelijk te maken in de oogen van de hooge ambtenaren in de residentie. Immers het wachtwoord van de Hooge Regeering te Batavia was steeds: »met »groote discretie, zachtzinnigheid en nederigheid moeten wij »de Japansche vriendschap 't onswaarts conserveren". Er was alles aan gelegen om den zoo dierbaren Komps- en Kambanghandel te behouden! Hadden de onzen toen ingezien, zooals dat later duidelijk genoeg gebleken is, dat men ons in Japan noodig had, omdat men daar voortdurend op de hoogte wilde blijven van wat er in de buitenwereld omging, voorzeker, we hadden er met voordeel van gebruik gemaakt. We zouden ons dan met goed gevolg hebben verzet tegen het streven der Japansche Regeering om den handel met Batavia langzamerhand te doen inkrimpen tot het minimum dat nog in staat was de Nederlanders naar Desima te lokken.

Hoezeer de geneesheeren in dienst der factory volgens Thunberg voor 't meerendeel min kundige lieden waren, zoo werden toch hunne inlichtingen met graagte opgevangen, en werd hunne komst te Yedo telkens met verlangen tegemoet gezien door een aantal weetgierigen, die hun vragen deden, lang te voren overlegd.

Er is geen land ter wereld ooit geweest, waar het licht, dat in de hoofdstad was ontstoken spoediger het gansche rijk bestraalde tot in de verst afgelegen uithoeken toe, dan in Japan. Om het andere jaar moesten de groote en kleine landsheeren met hun gansche gevolg te Yedo verblijf houden om het volgende jaar weêr naar hunne bezittingen terug te keeren. De lijfartsen dier landsheeren, onder wie het hoe langer hoe meer de gewoonte werd om den Nederlandschen geneesheer aan een kruisvuur van vragen te onderwerpen, brachten op die wijze telkens de opgegaarde kennis naar hunne geboorteplaatsen over, en wisten zelfs

hunnen meesters voor de westersche wetenschap belangstelling in te boezemen.

Doch deze wijze van zich gedurende een paar weken in het jaar door mondeling onderhoud te onderrichten was uiterst gebrekkig; men had er op den duur geen vrede meê en verlangde de wetenschap aan de bronnen zelve op te doen; men wenschte de Hollandsche boeken te raadplegen. De wijze waarop men in Japan dit doel heeft weten te bereiken is een ware lijdensgeschiedenis.

De geleerde Arai Kimiyosi of Hakuseki, een man met een alles omvattenden geest, die gezegd wordt over meer dan drie honderd verschillende onderwerpen te hebben geschreven, was de eerste die over westersche aangelegenheden een boek in het licht gaf; hij stierf in het jaar 1723. Wat de inhoud en de strekking van dat boek geweest is, wordt niet gezegd. Ik ontleen deze bijzonderheid gelijk menige andere in het vervolg van dit opstel, aan het overzicht der historische ontwikkeling van het onderwijs in Japan, uitgegeven door het Japansche Ministerie van onderwijs, bij gelegenheid van de wereldtentoonstelling te Philadelphia in 1876.

Volgens den schrijver van het feuilleton in het Vaderland van 24 Augustus tot 4 September 1878, die zijne gegevens zegt ontleend te hebben aan een werk getiteld Rangakŭ koto hazime, dat is: de oorsprong van de beoefening van het Hollandsch door Sugita, heeft zekere Goto in de eerste helft der vorige eeuw een werkje uitgegeven over de Nederlandsche taal. De aankondiging en de verspreiding daarvan werden evenwel verboden, omdat er een Nederlandsch alphabet in was afgedrukt. Men ziet, dat het niet zonder reden was, dat de Japansche vertalers bij het overschrijven van uitheemsche woorden, zich bedienden van het gebrekkig Katakana, in stede van het Romeinsche letterschrift te bezigen. Eenmaal de eerste schrede op deze baan hebbende gezet, was de gewoonte den Japanschen schrijvers te machtig, en gingen ze op die gebrekkige wijze voort, ook toen de belemmeringen waren opgeheven.

Maar eerst toen de Syoguns zich persoonlijk met de zaak

gingen bemoeien, begon de beoefening der westersche wetenschappen in Japan eerst recht algemeen te worden. Aan Tokugawa Yosimune, den achtsten Syogun van zijn stamhuis († 1747) komt de eer toe, den eersten stoot daaraan te hebben gegeven. Twee geleerden Aoki Bunzo en Noro Genbun kregen last zich toe te leggen op de Nederlandsche taal en letterkunde. Dit was evenwel gemakkelijker gezegd dan gedaan. Hoezeer ze zich telkens het kortstondig verblijf te Yedo van het Hollandsche gezantschap ten nutte maakten, brachten ze toch verscheidene jaren door met het alphabet en een gering aantal woorden van buiten te leeren. Ten langen laatste, nadat hij met vergunning der Regeering te Nagasaki zijn opleiding had voltooid, was Aoki Bunzo in staat eenige werken samen te stellen, waarvan de titels luidden: »Het Nederlandsche letterschrift", »Hollandsche samenspraken", enz.

Aoki Bunzo had eenige leerlingen, waaronder vooral Mayeno Kĭyotakŭ, lijfarts van den landsheer van Nakatsŭ zich bijzonder onderscheidde. Tevergeefs deed hij tot tweemalen toe op last van zijn vorst een reis naar Nagasaki; het tolkencollege aldaar bezat niet de kennis die noodig was om in het wezen der Hollandsche taal door te dringen. Doch met onverzettelijke standvastigheid voortwerkende, en met behulp van een Hollandsch-Japansch woordenlijstje en een aantal boeken, bracht hij het na zeven jaren zoover, dat hij onze taal kon lezen en verstaan. Hij schreef een paar werken over de Hollandsche taal die echter evenmin als die van Aoki Bunzo ooit zijn in het licht gegeven, en waarvan wellicht hier of daar nog wel afschriften zullen bestaan. Daarentegen gaf hij eenige vertalingen van Hollandsche boeken uit Ze zijn evenwel, zoover mij bekend is, niet naar Europa overgekomen.

Op hoogen leeftijd verbond hij zich met twee andere beoefenaars van onze taal en zij vormden een gezelschap dat genoemd werd Koo-mei siyu-ya, dat ik meen te moeten vertalen door: »de hooggeschatte nachtwaken," een naam, die de rustelooze werkzaamheid van deze mannen in het licht stelt.

Een van de beide andere leden van het gezelschap was de

lijfarts van den Syogun, Katsuragava Hosiu, de bewerker van het Hollandsch woordenboek waarvan een latere uitgave onder n°. 39 van den hiervoorafgaanden catalogus is beschreven. Zijn kleinzoon, bij de Hollanders op Desima bekend onder den naam van Willem Botanicus, en dien we als medewerker aan het onder n°. 49 gecatalogiseerde werk leerden kennen, heeft een loflied op zijne familie gezongen in den brief aan het opperhoofd de Sturler, thans in mijn bezit, en dien ik om zijne eigenaardigheid hier laat volgen:

VAN DE GESLAGT BOOM

AAN

DEN WELEDELE HEER & ZEER GEEERDE VRIEND!

Mijne voornaam is Katsragawa, betekent KaneelRivier, mijne voorzaat was dus geheete, hij ging in Nangazakij bleef aldaar en het groote genoegen gehad had, dat hij er 't in Chirurgijn konst door Hollandsche eenige Hoog Geleerde Meesteren, die thoen op Decima waren onderrigt word, naderhand word hij in 't hof van Keizer de Sesden Geroepen, nademaal hij door Zijne Groote Geest en flijt, en tot de Lijfarts van de rang van Hoogen verworven, hij was dus Oppermeester, waarom hij KaneelRivier de eerste genaamd word. En dan KaneelRivier de tweede, derde, vierde en vijfde mede verhefft zich tot de rang van Hoogen en Lijfarts van Kijzer & Kroonprins, en hunne naamen meer en meer beroemd werde, ook de Dessiperen zeer veel vermeerderd waren. De Vierde is mijne Groote vader (1) hij is Zeer Geleerde en Wijberoemde, voorige tijden 't Hollandsche hofreize Opperhoofden jaarlijks in Iedo gekomen om de Keizer audejantje te doen, hij ging ieder maalen na hunne verblijve herberg, verzelt met Zijne waarde Vriend Nakagawa Sjunnan mede, waardoor hij ongemeene bevordering en Voordeelig behaaldde, namelijk de Heer Opperhoofd A. W. Feith Zeer bequaam man is geweest, daar na De Heer C. P. Thijnberg in den Jaare

(1) Katsragawa Hozúw.

1776. (2) Zeer Genoegen gehad door Zijne onderling vlijtige onderrigtingen verscheide ondersoeken, Zo wel in de Botanie als verder Historia naturalis, nevens de Pharmasie de Chirurgje en de Medicina tegedaan, in alle overige wetenschappen Spoedig vorderingen gemaakt werden, waar na agtermalkander hij ontmoette De Heeren Opperhoofden, Schriftgeleerderen & Doctoren Mr. Izaak Titsingh, Hendk. Casp. Romberg, Joh. Fredk. Baron van Reede, Petr. theod. Chasse, Mr. Gijsb. Hemmij, Leopord will. Ras, (3) Willem Wardenaar. Hendk. Doeff Frendk. Will. Schindeler, Ernst Rudorf Christ. van Bekstein, Coenraad Jonas, Samuel Bernard, Maarde Mak, Dirk Gozeman, Joh. Adr. Schell, J. A. Stutzer, J. A. Loth. Ambr. Ludo, Bern. Keller, Herm. Letzke, Joh. Feilke, enz. enz. enz. Deze Gemelde Heeren verëerden Zijnen Hoog geleerdheid & Uitmuntende wijsheid mede, waarmede hij zijne naam tot de Eeuwigheid nagelaaten.

In den Jaare 1787 was de Heer Romberg aan een Zoort van voet Euvel Ziek geweest in de herberg te Iedo was, uithoofde van deszelfs hevigheid heel verzwak, hij verzogt hem te genezen, waardoor Zo ras hersteldde.

In den Jaare 1793 zond een Russische Schip terug 2 vervallende Japanders (4) tot Matsmay, die Zedert voor 12 Jaaren lang in Russische rijk vervallende geblijft was, hij had Zomtijds audejantie gemaakt aan de russische Keizerin & prins. na dat hij in Jedo kwam, werden Zij op Keizerlijke order. verhoord onder hun gesprekt was, dat er in Rusland Den naam van Kateragawa Hozuw of KaneelRivier de vierde zeer wel bekend, namelijk petersburg & Moscou en andere plaatzen, men meent dat Zekerlijk Zijn naam in vreemde landen de Hollandsche mannen ook zo gerugt gemaakt Zou hebben. om deze reden was thoen Japansche Keizer zeer verheugd dat onder Zijne Lijfartzen een aldus Geroemde man heeft. dan hoe ouder hoe meer hij Zijn raug bevorderd was door

(2) De Heer Thunberg, M. D. lid van de Koning. academie der we[illegible] schappen in Stokholm, en de Societeiten in [illegible] & Land Opperchirurg in dienst van de Holl. Oostind. Compagnie

(3) pakhuismeester

(4) Schippers van Ise

Zijne order, tot hij overleeden 1810 maar een onsterffelijke naam blijft tot eeuwige.

Behalven dat is hij in voorgemelden Zaaken daar en boven Zeer wijs en nieuwsgierig, hij overzatt veele Europeesche en andere boeken en beschonk daar door aan de Keizer, dus bewoerde hij zo wel verscheide raritijten als mizeratien, die tot heedendaags voor mijne hoogte Schatten Zijn Gehouden worden.

De Vijfde is mijne vader thans Zeer Gelukkig en wel vaarende.

Zijne ZoonSchap is mij thans Doctor van Keizer en Kroonprins, ik beschaam mij zelfs dat ik Stomp en nog niet bedreven in alle konsten ben, maar ik ben verheugt dat UWED. en andere Vrienden met mij medelijden hebben, om briefjes te Geven om mijne wetenschappen te bevorderen, waar voor ik hartelijk bedankt, altoos Zeer nederigste

Dienaar & Vriend,

KANEELRIVIER JUNIOR.

W. BOTANICUS.

Deze naam gekreigen van den Heer opperhoofd Doeff.

Den 7 jaar
van
Boenseij.
A°. 1824.

Het derde lid van het gezelschap was Sugita Genbakŭ. Hij was lijfarts van Sakai Wakasa no Kami, den landsheer die te Obama aan de Westkust verblijf hield. Toevallig deed zich het zeldzame geval voor, dat er een gerechtelijke lijkschouwing plaats had. Sugita Genbaku, die reeds eenige voorliefde voor de Hollandsche studiën had opgevat, zorgde bij die lijkschouwing tegenwoordig te zijn, begeerig als hij was, om de uitkomsten der sectie te vergelijken met de platen van een Hollandsch ontleedkundig werk, dat hij in zijn bezit had. Hij zag dat de van oudsher overgeleverde wijsheid volkomen valsch was, en eenmaal tot die overtuiging geraakt, zette hij zich met zijn vriend Mayeno Riotaku aan den arbeid om dat boek te vertalen. Tien jaren gingen er mee heen, voordat ze het boek geheel gelezen hadden, en elf malen schreef hij het handschrift over, voordat hij het geschikt achtte voor den druk, waarmeê in 1772 begonnen

werd. De titel luidde: »Het nieuwe boek der ontleedkunde." Sugita Genbaku heeft eer met dezen arbeid ingelegd. Hij meer dan eenig ander heeft er toe bijgedragen om de anatomie, dien grondslag der genees- en heelkunde, in Japan volgens de op kennis van zaken berustende Europeesche methode te doen beoefenen.

Mayeno Kiyotaku was, gelijk men zich herinneren zal, tweemalen naar Nagasaki gereisd in de hoop van door middel van het tolkencollege aldaar iets meer van het Hollandsch te weten te komen. Hij vond zich echter teleurgesteld, en schreef dat toe aan de onkunde der tolken. Ik ben evenwel geneigd te gelooven dat hier veeleer onwil in het spel was; immers het college had er belang bij, de kennis der Hollandsche taal voor zich te reserveeren. Dat deze meening juist is, blijkt uit het feit, dat twee jaren nadat Sugita Genbak's boek verschenen was, alzoo in 1774, een werk over ontleedkunde in het licht gegeven werd, uit het Hollandsch vertaald door Motoki Sii, tolk te Nagasaki, onder leiding van een arts uit Suwo, genaamd Sudsuki so-un. Dit boek is beschreven in den Catalogus librorum Japonicorum van Hoffmann en aanwezig op de Bibliotheek der Leidsche Hoogeschool.

Zoo stonden de zaken, toen in April van het jaar 1776 de geneesheer Thunberg, in het gevolg van het opperhoofd Feith te Yedo aankwam. Hoe hij daar verschillende Japansche geleerden ontmoette, die zelfs vóór den audiëntiedag verlof kregen hem te bezoeken, vindt men in zijn boek uitvoerig beschreven. Inzonderheid met twee geneesheeren, de keizerlijke lijfarts Katsuragava Hosiu van wien reeds vroeger sprake is geweest, en diens vriend Nakagawa Zyun-an onderhield hij een dagelijkschen omgang, en gaf hun theoretisch en praktisch onderwijs in de genees- en heelkunde van het Westen; ze spraken redelijk goed Hollandsch, en waren niet onervaren in de natuurlijke historie. Die beide mannen bezorgden in 1798 een vermeerderde en verbeterde uitgaaf van Sugita Genbaku's »Nieuw boek der ontleedkunde."

Omstreeks dezen zelfden tijd moet te Yedo geleefd hebben de arts Utagava Ken sui sin; althans het onder n°. 107 beschreven boek is eene Japansche vertaling van zijne hand, in 1792 uitgegoven. Ik heb echter nergens aangeteekend ge-

vonden, dat hij met Mayeno Riotaku c. s. in betrekking stond of met de Hollanders in aanraking geweest is.

Te Nagasaki en te Yedo had men Hollandsche werken over de ontleedkunde vertaald. Te Yedo had men het zonder de hulp der tolken zoover gebracht, dat men Hollandsche werken met zeker gemak kon lezen, en dat men de taal zelfs spreken kon; Hollandsche boeken over allerlei takken van kennis waren in veler bezit. Wat was natuurlijker, dan dat de behoefte aan de hulp der Hollanders niet meer zoo levendig gevoeld werd als te voren. Dat de voordeelen, die Japan uit onzen handel trok, vrij onbeduidend waren, heeft Doeff in zijn werk voldoende aangetoond.

In 1790 vinden we dan ook het voor ons noodlottige besluit geboekstaafd, dat voortaan slechts één schip jaarlijks naar Japan ten handel zou mogen komen, dat de uitvoer tot bijna op de helft werd teruggebracht, en dat de hofreis voortaan niet meer jaarlijks, maar om de vier jaren zou geschieden.

Mayeno Kiyotaku die meer neiging had tot taalkundige, dan tot geneeskundige studiën, overleed in het jaar 1803 in den ouderdom van 81 jaren. Hij was algemeen geëerd en had den bijnaam gekregen van Ran-kiwa Sen sei, dien ik meen te moeten vertalen met: »de geleerde aan de uiterste grenzen van het Hollandsch."

Zeven jaren later overleed de keizerlijke lijfarts Katsuragava Hosiu.

Sugita Genbaku moet ook ongeveer omtrent dezen tijd overleden zijn. Het juiste jaartal is mij evenwel onbekend.

Aanvankelijk een leerling van dezen laatste, was Ohodsuki Mo-hitsu, ook Ohodsuki Gentaku genaamd, lijfarts van Matsudaira Mutsu no Kami, te Sendai, zich vervolgens onder de vaan van Mayeno Kiyotaku gaan scharen, omdat ook hij de voorkeur gaf aan de literarische, boven de geneeskundige studiën. Hij bracht het daarin weldra zoover, dat hij niet alleen ettelijke boeken in het licht gaf, maar ook een tal van weetgierigen om zich heen verzamelde, die hij in de Hollandsche taal en in de wetenschappen van het Westen inwijdde. Een

zijner werken, de »Praatjes over Holland" vindt men onder n°. 33 hiervoor in den catalogus beschreven; een ander onder n°. 49. En nadat hij bij gelegenheid van de moeilijkheden met Engelschen en Russen, op hooger last een bericht over die beide volken uit Hollandsche bronnen had samengesteld, kreeg hij in 1811 een aanstelling van de Regeering als vertaler van Nederlandsche werken. In 1826 bezorgde hij een nieuwe uitgaaf van Sugita Genbakŭ's »Nieuw boek der ontleedkunde"; die uitgaaf is hiervoor in den catalogus beschreven onder n°. 104. In het volgende jaar overleed hij, en werd opgevolgd door zijn zoon Ohodsuki Genkan, wiens naam wij reeds kennen als uitgever van het taalkundige werkje, onder n°. 50 gecatalogiseerd.

De grondleggers van de beoefening der Hollandsche taal in Japan waren alzoo overleden; een tweede en een derde geslacht was opgegroeid, en de kennis der wetenschappen van het Westen verspreidde zich meer en meer over het land. Tot staving hiervan wensch ik twee schrijvers aan te halen, die tusschen 1820 en 1830 te Desima gewoond en de hofreis meegemaakt hebben. Van Overmeer Fischer: »Het verdient »bijzondere opmerking, hoe vele geleerden er in de hoofd»stad Yedo gevonden worden, die de Hollandsche taal ver»staan, en zich in hunne studiën van Hollandsche werken »bedienen. Onder anderen zijn de genees-, heel-, schei-, »sterre-, natuur-, en artsenijkunde de meest geliefkoosde vak»ken, waarvan tot bewijs kan strekken, dat de geneeskun»dige werken van Boerhave, van Gesscher, van Plenk, de »Bataafsche Apotheek, het Huishoudkundig Woordenboek van »Chomel en het Natuurkundig schoolboek van den Heer J. »Buys werkelijk door de Japanners geheel of ten deele in »hunne taal zijn overgebracht." En Meylan: »De geleerde »talen in Japan zijn het Nederduitsch en het Chineesch, even»als in Europa het Grieksch en het Latijn. De laatstgemelde »inzonderheid (het Chineesch nl.) doch anders beide worden »beoefend door allen, die op de hoogere kunsten en weten»schappen zich toeleggen. De wis-, sterre-, aardrijks-, ge»nees-, heel- en kruidkunde, mitsgaders al de verdere takken

»van de natuurlijke historie worden door de Japanners vlijtig »bestudeerd, en zij zijn daarin geen vreemdelingen meer."

Dr. Momo-une Kohayasi, die tot dit tijdvak behoort, compileerde zijn werk over artsenijbereidkunde (n°. 117 van den catalogus) uit 96 Hollandsche werken!

Wij hebben tot hiertoe gezien, dat de geneeskunde en vervolgens de taalkunde en andere wetenschappen door Japansche geleerden uit Hollandsche boeken beoefend werden; dat tal van Hollandsche werken in een Japansch gewaad werden gestoken; we hebben gezien, dat de Regeering een ambtenaar aanstelde uitsluitend belast met het vertalen van Hollandsche werken. Het wordt tijd dat we aantoonen, dat deze beweging niet alleen onder de geleerden bestond, maar dat ook andere klassen der maatschappij, dat ook de machtige landsheeren een levendig aandeel daarin namen. Reeds Titsingh meldt ons: »gedurende mijn verblijf in Japan (1780—1784) hebben »ook verscheidene personen van aanzien te Yedo, Miyako en »Osaka zich ernstig toegelegd op de kennis der Nederduitsche »taal en het lezen van onze boeken. De prins van Satsuma, »schoonvader van den regeerenden Syogun, gebruikte ons »Alphabet in zijne brieven, die hij niet wilde dat door derden »zouden verstaan worden. De verbazende vorderingen van »den vorst van Tanba, van . . . . . . en van verscheidene »anderen maakten dat zij zich duidelijker in het Nederduitsch »konden uitdrukken dan vele Portugeezen, onder ons te Bata»via geboren en opgevoed."

Met Doeff kwam de mode in zwang om Hollandsche namen van de opperhoofden te verzoeken. Ik laat hieronder een lijst van eenige van die gehollandiseerde Japanners volgen, naar een handschrift van het opperhoofd de Sturler, dat in mijn bezit is.

HOLLANDSCHE NAAMLIJST

JAPANSCHE NAMEN.	HOLLANDSCHE NAMEN.
Ookfboe Daira Daisin no Daiboe	Frederik Hendrik
Katsoera Gawa Hoken	Willem Botanikus
Camija Ginnai	Pieter van der Stolp
Takami Jioro Saijemon	Jan Hendrik Dapper
Igea Fio Sioeke	Fredrik van Gulpen
Ito Mokfoeno Sio	Hendrik van den Berg
Baba Sasioura	Abraham
Narse Ita Ia to	Johannes Wilhelmus
Takahasi Sakfoe Saijemon	Globius
Takata Satiu	Dirk Marcus
Watanabé Toeij	Johannes Stephanus medicus
Katoo Teisaij	Lodewijk Pels
Katoo Ficobij	Lodewijk Smulgraag
Takahasi Hagijemon	Pieter Heel
Koseij	Karel
	Lijsje
	Anna
Orie	Carolina (Lina) Vrolijk
Ootsoeroe	Charlotta (Lotje) Blom
Ifoefatsiroo	Mourits
Ooije Goensij	Jacobus Paracelsus
Iamasackij Matayotsi	Gerrit Pasop
Cobajasi Kisoijemon	Pieter Hart
Hajasi Joohakf	Herman Practicus
Tsoesimoera Nifee	Karel Sterk

…AN JAPANDERS.

QUALITEIT.	RESIDENTIE OF WOONPLAATS.	DOOR WIEN GENOEMD.
…andsheer van Nakatsoe in 't landschap Boezen	Nakatsoe	Opperhoofd Doeff A°. 1806.
Doctor van den Keizer	Jedo	d°. Nog door den Geneesheer Tullingh op zijn verzoek den naam gegeven van Balthazar.
…enaar van voormelden Landsheer	Nakatsoe	d°.
Dienaar van Landsheer Toij Oije no Camie 1e Rijksraad	Simosa, plaats Kogaua	Opperhoofd J. Cock Blomhoff A°. 1818.
Koopman	Jedo	Opperhoofd H. Doeff A°. 1806.
Regent of Burgemeester	Simonoseekij	d°.
…izerlijk Dienaar bij de Astronomisten	Jedo	d°.
Landsheer Inojama landschap Owari	Ino Jama	Opperhoofd J. Cock Blomhoff A°. 1819.
1e Secretaris van Owari		
…per Astronomist van den Keizer	Jedo	Opperhoofd Doeff A°. 1806.
Doctor in Firosima	Aki	Opperhoofd J. Cock Blomhoff A°. 1820.
d°.	Jedo	d°.
d°.	Tango	d°.
Kok van den Landsheer van …akatsoe, om Hollandsch eten te bereiden		Opperhoofd J. Cock Blomhoff A°. 1820.
…olegemaker van voorm. Landsheer		d°.
Doctor	Simonoseki	d°. 18 Februarij 1822.
Zijn Vrouw	»	»
Vrouw van Hk. v. den Berg	»	»
Vrouw van Fredrik Hendrik Landsheer van Nakatsoe	»	3 April 1822.
d°. d°.		d°.
…n van Fredrik Hendrik Landsheer van Nakatsoe	in Jedo	2 April 1822.
Doctor van dito	»	3 April 1822.
Dienaar van dito		d°.
Dienaar Piqueur van dito		d°.
…r van den Landsheer Wilhelmus		14 April.
Lijftrawant van dito		d°.

Door het Opperhoofd De Sturler.

In 1824 te Desima.

Kioezo, Zoon van Stolp.	Klaas Kroon.

Te Simonoseki den 24 Febr. 1826.

Sakozinnemon, Hospes.	Jan Van Dalen.

Te Jedo April 1826.

Ootskoe Hatsiro.	Johan Kanonnier.
Dr. Ootsi Rioseki.	Pieter Gezond.
Dr. Komra kwamei.	Willem Beterschap.
Dr. Komori Josets.	Kornelis Hersteld.
Dr. Kasiwara Heidan.	Flip Genezen.
De Prinses Okats, Gemalin van den Landsheer Joh. Wilhelmus.	Frederika Wilhelmina.
De Zoon van voorn. Landsheer Naroesi Kokietsi.	Lodewijk Eelhart.
Hr. Asahoe Eizu.	Pieter Meester.
Hr. Abesjonoski.	Arend Hofman.

Die Hollandsche namen prijken ook op visitekaartjes, in Europeeschen trant, deels netjes geschreven in een versierden rand, deels gedrukt.

Van den vorst van Nakatsu, uit het doorluchtig stamhuis Minamoto gesproten, heb ik behalve zijn visitekaartje nog gevonden een gelukwensch van den volgenden inhoud, door den vorst eigenhandig geschreven:

Leeft Lang zonder paalen met vreugd
en volkomen gezondheid.

Jedo den 10 April 1826

geschrijven door

Fk. HENDRIK.

Aangewezen Prins van Nakats, nu vrijheer van vierd klasse

Vooral die vorst van Nakatsŭ was een warm voorstander van de beoefening der westersche wetenschappen. Op zijn last gaf zijn lijfarts Ooye Suntoo het Bastaardwoordenboek uit (n°. 41 van den catalogus), waarvan de voorrede door den vorst zelf geschreven werd. Zij luidt als volgt:

VOORREDE.

Trouwens de Eene plant de Boom en de Andere Eet 'er de vruchten van; — als de Eene één boek, in Gemeen gemaakt hebbe, zou 'er ieder anderen gemakkelijk van verkrijgen. Wat 't boek van Bastaardt woorden belangt, in Holland en andere waarelddeer van Europpa, Men heeft 't reeds gemeen gemaakt, maar bij ons tot nog toe 't niet; daar door bij ons van ieder Land genooten het niet kunnen magtig worden, schoon de zommigen zijn, die 't welke van waar hier overgebrekt houden. ik zal waar uit 't voorbeelden geven, als men hier te Land alleen den Boom aanzien kan, en van zijn vrucht nog niet in den hand neemen kan.

't is waarschijnlijk, dat, als men een Horlogie te maaken wilt, zo de verscheidene werktuigen nooden zou. Waar onder zal men staal-messen, vijls, passels, en Hamelties en enz. voor een zeer Noodzakelijker houden, als de Andere. niet waar? uit dien hoofde om ook de hollandsche Boeken te leeren en dezelve taal te verstaan, moet men de allerhande woordenboeken van nooden heeft, in zonderheid die van de Bastaarde Woorden zo genoodig houden, als gemelde werktuigen.

Wijl de mijn aart een liefhebber der Europpeese zaaken, en Een leer zugt der Hollan dsche boeken is, heb ik ook veele Evenzinnige dienaar daar zijn 'er van de twee voornaamste. de een heet Kamiya FiloJosi en de andere is doctoor Ooye Zuntoo genoemt. de eerste heeft in anno 1810. over mijn verzamelde Jappansche en Hollandsche woordenboek, van zijn dagen in ruste door, met groote moeite gedrukt.

de Tweede heeft nu 't boek van Bastaardwoorden, met zeer veel moeite gedrukt, dit werk is het zelfs, en dit is door de corrigeeren van den BB. SadaJosi volmaakt gezuivert.

Daarvan ik verblijde, dat, de voorgemelde doctor onze Tuin een groot boom plantende, en de welke de vruchten hand over hand voortbrengen zal, die zeer aangenaame gezonde, en tot Eeuwig bewaarbaar zij, En dewelke tot Eet van onze Jappansche landgenooten strekken zal.

Geschrijven
door
MINAMOTO MASATAKA
Vorst van 't landschap
Nakats.

te Jedo
A°. 1822.

Ohodsuki Gentakŭ (Mohitsŭ) heeft vele leerlingen achtergelaten. Onder deze was Utagava Ken-tsĭyok, van wiens vader Utagava Ken sui sin reeds gesproken is.

Het toppunt van populariteit bereikte de studie der Hollandsche taal en der westersche wetenschappen uit Hollandsche bronnen in de jaren 1850—60. [1]) Terwijl er vele jaren liggen tusschen de data van uitgave der verschillende in den catalogus beschreven werken die vóór 1850 het licht hebben gezien, is er in het tijdvak 1850—57 slechts in 1852 geen uitgaaf te vermelden geweest. In die zeven jaren zijn tweemaal zooveel vertalingen en bewerkingen verschenen, dan in alle vorige te zamen.

Tot dat tijdvak behooren Sugita Sei Kei — kleinzoon van den grooten Sugita Genbakŭ —, die militaire onderwerpen behandelde, zooals in n°. 81 van den catalogus; Kavamoto Komin, wiens natuurkundige werken onder n°s. 99 en 100 beschreven zijn, verschillende leden der familiën Ito, Hayasi, Take no utsi, Utagava (n°s. 36 *d*, 98, 66, 54, 107, 101, 36 *b*, 119 *b*) en een groot aantal anderen.

---

1) Zie n°. 36*d* van den catalogus.

Van de familie Utagava maakt n°. 119 *b* ons met drie leden bekend, grootvader, vader en zoon, die zich allen op het bestudeeren en vertalen van Hollandsche geneeskundige werken toelegden. Van den laatsten Utagava (U. Yooan) heb ik in mijn bezit een brief, dien deze onvermoeide werker in zijne jeugd (1826) aan het opperhoofd de Sturler geschreven heeft; hij luidt als volgt:

WelEdele gestrenge heer De Sturler opperhoofd.

Jedo den 30 Sangwats
8de Boenzij.

WELEDELE HOOGGELEERDE GESTRENGDE HEER EN VRIEND!

Gister avond is mij ter handen gekomen UEd. zeer vriendelijk letteren van den 23de Zúnigwats 7 Jaar van Boenzij, en van den 15 Siogwats 8 Jaar van Boenzij, en ik heb ze met grooten genoegen doorleezen, waaruit ik heb ondervond UEd. altijd gezond en zich zeer bezig te houden met schoone wetenschappen van de Natuurlijk zeldzaamheden te onderzoeken, ik ben ook grootliefhebber van die zaaken, maar door gebrek van de oeffening ben ik 'er in nog niet gevorderd, Daarom verzoek ik UEd. vriendelijk, Dat UEd. mij de grondstelling van klassen en orden der Bergstoffen door Den Heer Linnueus gestelt, wil onderwijzen, want ik heb de Classen en orden der twee Rijken der Natuur die door gemelde hoogleeraar is gestelt niet met.al gekent, schoon ik die der plantenrijk zeer gering heb verstaan.

Nevens UEd. vriendelijk Brief heeft UEd. mij 35 waaiers van Europeesche fraaije Erts afgezonden, Daar voor ik UEd. ten hoogsten dankbaar ben, schoon ik van voornemens ben, Ued. Eenige dingen tot Contraprseut te zenden, Durf ik Egter zooveel grooten pak behalven de volgende diengen niemand verzoeken, om ze naar Nagazaki te Brengen.

Hier nevens neem ik de vrijheid, om UEd. 32 zoorten van zeldzaame Japansche bergstoffen die ieder met de Japansche naam en kort verklaring is gevoegt, aan te zenden, geliefe

ze voor lief te neemen; Na dat UEd. dit voor lief ontfangen heeft, geliefe de Hollandsche naamen alleen aan mij terug te schrijven.

Ik verzoek UEd., bij volgende tijding aan mij te kennen geeven, of UEd. ook de Visschen en Schulpen onder de natuurlijk zeldzaamheden zullen behaagen, als ik het aan UEd. zend?

Ik heb de Brief door den heer J. Cock Blomhoff aan mij te Batavia geschreeven zeer wel ontfangen, en ik verzoek UEd. vriendelijk aan ZijnEd. uit mijnent weegen te groeten en dit Briefie te zenden, met achting en vriendschap verblijven

WelEdele Hooggeleerde Gestrengde Heer

UEd. DW. Dienaar en Vriend

WOEDAGAWA JOOAN.
Doctor.

Van 's mans wetenschappelijken zin blijkt ten duidelijkste uit een albumblaadje of iets dergelijks, dat ik mede onder de papieren van den Heer De Sturler gevonden heb.

Men kan geene ziekte door konst geneezen, zonder dat men Eerst Weet, hoe de Natuur dezelve geneest.

WelEdele gestrenge en hooggeleerde Heer

J. W. DE STURLER.
't Opperhoofd.

12de Siguats
Boenzij 9de jaar
te Jedo.

UEd. Oprechte Vriend
WOEDAGAWA JOOAN.
Md. en Bota

Het zou mij te ver leiden, indien ik in dit overzicht wilde gewagen van de vele scholen, waarin naast de nationale leerstof ook de westersche wetenschappen werden behandeld, die gaandeweg door verschillende landsheeren in hunne provin-

ciën waren opgericht, en aan wier hoofd we de namen vermeld vinden van schrijvers, wier werken we uit den catalogus hebben leeren kennen. Ik wil alleen nog maar aanstippen, dat een gezelschap van geneesheeren te Yedo, dat zich vooral ten doel stelde de vaccine toe te passen en te bevorderen, het aanzijn gegeven heeft aan de van Regeeringswege in 1859 opgerichte Instelling voor de koepok-inenting, die zich ontwikkeld heeft tot de »Europeesche geneeskundige school," in 1861 te Yedo opgericht. Directeur van die school was Ohodsuki Siyun-sai, wellicht een kleinzoon van Ohodsuki Gentak, en dezen stond Ogata Koo-an als adviseur ter zijde.

Ogata Koo-an kennen wij als den bewerker van Hufelands boek (n°. 108 *b* van den catalogus).

In 1863, een jaar voor den dood van Ogata Koo-an werd de school voor vreemde talen (Chineesch, Hollandsch, Engelsch, Fransch en Russisch) te Nagasaki geopend, met leeraars van die verschillende nationaliteiten; en daarmede is de tegenwoordige bedeeling aangevangen, die niet meer tot mijn bestek behoort.

De Hollandsche literatuur, nu zoo goed als ter zijde gesteld, is toch nog een eind in die latere periode van internationaal verkeer als vraagbaak aangewend.

Na den slag bij Simonoseki werden een aantal Hollandsche krijgskundige werken in de verlaten batterijen gevonden. Aan den vooravond van den slag bij Hakodate (Mei 1869), waar het overschot van de Tokugawa-partij zich nog trachtte te handhaven, zond de aanvoerder der belegerden, Enomoto Kamaziro, twee Hollandsche boekdeelen over de krijgskunde te water aan den bevelhebber der Keizerlijke troepen, omdat hij ze voor vernietiging wenschte te bewaren, voor het geval hij — wat te voorzien was — het onderspit mocht delven. De Keizerlijke bevelhebber dankte in hoffelijke taal voor dit geschenk.

Sir Harry Parkes bracht in 1866 een bezoek te Uwazima in de provincie Iyo, en vond tot zijn verbazing, dat de Landsheer Date Tootomi no Kami en zijn broeder blijken gaven van groote belezenheid ook wat Europeesche zaken betrof,

en dat ze konden meespreken over onderwerpen, als den slag van Waterloo, enz.

Jaar op jaar brengt ons de berichten van nieuwe maatregelen om de Japansche toestanden op Westersche leest te schoeien. Waar de bedrijvigheid groot is, daar verflauwt de gedachte aan het verledene. Wellicht zal Japan, eenmaal tot stabiliteit gekomen, zich herinneren wat het aan zijn Hollandsche vrienden te danken heeft. Moge hun invloed op de politieke gebeurtenissen al geringer zijn geweest dan die van andere tractaatmogendheden; dit meen ik te hebben aangetoond, dat de tegenwoordige beweging op intellectueel gebied, die Japan een eervolle plaats onder de beschaafde natiën doet innemen, haar aanvangspunt heeft bij de Hollanders. Men kan dus zeggen: Van Desima begint de victorie.

WETENSCHAPPELIJKE ONDERZOEKINGEN IN KAMBODJA.

Van het Bestuur der Société Académique Indo-Chinoise, te Parijs, ontving de Redactie van dit Tijdschrift eenige mededeelingen omtrent de wetenschappelijke onderzoekingen in Kambodja. Op zijn uitdrukkelijk verlangen worde daaraan hier eene plaats ingeruimd.

De ons toegezonden nota luidt:

»Dans la dernière séance de la Société Académique Indo-Chinoise, M. le marquis de Croizier, président, en annonçant le retour de M. le lieutenant de vaisseau Delaporte, membre de la Société, chef de la mission archéologique du Cambodge, qui vient de débarquer à Toulon, sur le transport de l'Etat *le Tonquin*, a fait connaître les principaux résultats acquis par la mission.

M. Delaporte, accompagné d'une partie de son personnel quittait Marseille le 3 octobre 1881; dès son arrivée à Saïgon, il a rencontré l'accueil le plus beinveillant de la part de M. Le Myre de Vilers, gouverneur de la Cochinchine, qui mit de suite à sa disposition un bâtiment à vapeur, et lui fit allouer par le Conseil colonial une subvention de 8,000 francs pour les premiers frais de son voyage; la grande Compagnie de navigation Roque lui offrit ses chaloupes à vapeur, en lui proposant de transporter gratuitement son personnel et son materiel pendant toute la durée des opérations, et M. Fourès, représentant par intérim du Protectorat français au Cambodge, en l'absence de M. Aymonier, s'employa utilement pour faciliter aux explorateurs leurs derniers préparatifs. De Phnom Penh, capitale du Cambodge, M. Delaporte re rendit directement aux ruines d'Angkor, et il a pu résoudre enfin le difficile problème de la destination des édifices religieux de cette ancienne mé-

tropole de la civilisation indo-chinoise [1]; ses découvertes l'ont amené à ce résultat, aussi intéressant qu'inattendu, que ces anciens temples Khmers étaient voués au brahmanisme; en explorant Angkor-Vat, il a fait dégager dans les parties élevées les chefs-d'œuvre de la sculpture cambodgienne, des bas-reliefs, jadis brillamment dorés, frontons et encadrements, dont tous les sujets, jusqu'à ceux qui décoraient le sanctuaire le plus intime, sont consacrés aux exploits de Rama et à la gloire de Vichnou; c'est donc à ce dieu qu'était dédié Angkor-Vat. A Angkor Tom, il a visité de nouveaux monuments dans la plupart desquels il a retrouvé encore dans les principaux frontons les exploits de Rama et de Vichnou; il y a constaté la présence du linga emblême de Siva (*phallus* des anciens); il a fait déblayer et fouiller l'ancien palais des rois Khmers, œuvre de sculpture grandiose et merveilleuse, dont les terrasses superposées sont ornées de superbes compositions en bas-reliefs: l'éléphant tricéphale, au corps énorme, Iravâlti, y trône à toutes les places d'honneur, comme aux angles de toutes les portes de la ville où il est monté par le dieu Indra, accompagné de deux Apsaras ou danseuses célestes de son paradis.

M. Delaporte avait déjà recueilli 300 photographies, 40 moulages et un petit nombre de pièces originales de grande valeur, lorsque, à la date du 1er janvier il a été obligé, ainsi que son second, M. Faraut, ingénieur, et l'un de ses dessinateurs, M. Tille, de céder à la maladie et de regagner Saïgon pour y entrer à l'hôpital; puis, il a dû s'embarquer sur le premier transport en partance pour la France; bien que très faible, il a supporté le voyage et il est aujourd'hui en voie de convalescence.

La mission, malgré le départ de son chef, n'en continue pas moins ses travaux: M. Delaporte en a remis le commandement, avec ses instructions, à M. le docteur Ernault, médecin

---

[1] De lezers van de »Annales de l'Extrême Orient« zullen zich ongetwijfeld de stukken van den heer Dr. H. Kern herinneren, waarin bereids over de bestemming der gebouwen, voorzien met Sanskrit-inscriptiën door genoemden Hoogleeraar ontcijferd en vertaald, eenige bijzonderheden worden medegedeeld. Uit die opstellen was reeds volkomen duidelijk gebleken, dat de gebouwen te Basak opgericht waren door Çiwaïten, terwijl uit de inscriptie van Prea-kan op te maken was, dat het Çiwaitisme als hoofdgodsdienst des lands beschouwd werd, waarnaast echter ook aan het Buddhisme eene plaats werd ingeruimd. Verder verwijzen wij naar de opstellen van denzelfden geleerde in de afleveringen Januari en Februari 1882 der bovengemelde »Annales.« REDACTIE.

de la marine, qu'assistent M. Ghilardi, chargé des moulages, et M. Laédhric, dessinateur et photographe; à la date du 18 janvier, les recherches entreprises par les explorateurs se poursuivaient activement; le personnel réduit à trois européens, accompagnés de deux interprètes, de douze miliciens indigènes et de quelques mandarins Cambodgiens et Siamois venait de se mettre en route pour Batta-Bong, d'où il devait repartir bientôt à bord de la canonnière mise à sa disposition par M. Le Myre de Vilers, pour gagner les ruines N. E. et pour visiter ensuite les monuments situés sur les rives du Më-Kong. Les opérations pourront être continuées jusqu'au milieu de mars, époque à laquelle la chaleur deviendra trop forte et le temps trop orageux pour qu'il soit possible à des Européens de résister aux intempéries du climat; la mission rentrera probablement en France à la fin d'avril ou au commencement de mai.

L'état de la santé de M. Delaporte permet d'espérer qu'il pourra prochainement exposer lui-même à la Société les resultats de sa Mission.

Dans la même séance, la Société a entendu une très intéressante conférence de M. Léon Dru, ingénieur, sur le ***Percement de l'Isthme de Krau de la presqu'île de Malaka***.

La Société Académique Indo-Chinoise, désireuse de s'assurer l'assistance nécessaire aux explorations qu'elle se propose de faire entreprendre aux Philippines, aux Carolines et aux Mariannes, ainsi qu'aux recherches qu'elle fait exécuter dans les archives et les bibliothèques de l'Espagne, a demandé à S. M. le roi Alphonse XII, son patronage, en le priant de s'intéresser à ses travaux et d'accepter le titre de Haut protecteur. L'un des membres du Conseil, M. le comte Alphonse Dilhan, s'est rendu spécialement à Madrid pour présenter au Roi la collection des publications et le diplôme de membre de la Société. Sa Majesté a bien voulu l'accueillir avec la plus grande bienveillance, et, en acceptant le titre qui lui était offert, le Roi a promis d'accorder aux membres de la Société l'appui le plus complet pour leurs explorations dans la Malaisie espagnole et pour leurs recherches dans les archives et les bibliothèques du royaume. »

- - - -

BIBLIOGRAPHISCHE BIJDRAGEN.

Japansch-Nederlandsch Woordenboek, van wijlen Prof. Dr. J. J. Hoffmann, op last van den Minister van Koloniën, bewerkt en uitgegeven door Mr. L. Serrurier. Dl. I (Lett. A), II (Lett. O). Leiden, E. J. Brill. 1881. 8o.

Wordt de Spraakkunst van wijlen Prof. Dr. J. J. Hoffmann thans nog algemeen en terecht door alle beoefenaren der Japansche taal als een werk erkend, dat de Japansche taal analytisch en duidelijk behandelt, het thans uitgegeven Woordenboek belooft niet minder een standaardwerk te zullen worden, en mag aan het Ministerie van Koloniën dank worden gebracht voor de vrijgevige wijze, waarop het de uitgave zoowel van een Nederlandsche als Engelsche editie mogelijk maakte.

Vestigde reeds de hoogleeraar Dr. G. Schlegel in een der jongste nommers van den Nederl. Spectator (10 Dec. 1881 nº. 50) de aandacht op deze onderneming, het zij ons vergund hier eene aankondiging daarvan over te nemen, welke ons dezer dagen uit Japan werd toegezonden. Zij is van de hand van ons correspondeerend lid, te Yokohama, de heer IJ. A. C. Geerts, en komt voor in de maileditie van „L'Echo du Japon" van 30 Jan. jl. Wij laten haar hier onvertaald volgen.

„Nous venons de recevoir les deux premières livraisons d'un grand dictionnaire japonais-hollandais, comprenant les lettres A et O, publié sous les auspices du Ministère de Colonies des Pays-Bas. Ce dictionnaire a été commencé il y a plusieurs années déjà par feu Mr. le Prof. Hoffmann et les deux livraisons parues ont été rédigées par Mr. L. Serrurier, Directeur du musée ethnographique à Leyde, et ancien disciple du savant sinologue. Tous ceux qui savent apprécier la valeur scientifique de la grammaire de la langue japonaise publiée par le profr. Hoffmann en 1867, un livre devenu indispensable à qui veut connaître à fond la langue écrite, se féliciteront que le complément nécessaire à une bonne grammaire, c'est-à-dire un

dictionnaire étymologique et étendu, soit enfin publié. Et si nous en jugeons d'après les deux livraisons qui ont paru, nous pouvons nous attendre à voir un dictionnaire tellement complet et exact, qu'il sera difficile de faire mieux. Le dictionnaire deviendra, comme l'est la grammaire de Mr. Hoffmann, un livre classique, indispensable aux étudiants de la langue japonaise. Quoique M. Hoffmann ait déjà en 1839 conçu le projet de publier un dictionnaire de la langue japonaise, plusieurs causes ont contribué à en retarder la publication. Premièrement, M. Hoffmann avait reconnu, et il était dans le vrai, croyons-nous, qu'une grammaire analytique de la langue japonaise faisant connaître les particularités et le caractère intrinsèque de la langue, était devenue une chose indispensable pour que le dictionnaire puisse atteindre son but comme guide étymologique de l'étudiant. En même temps que la grammaire de M. Hoffmann (publiée en langue hollandaise et anglaise) parut la 1re édition du dictionnaire bien connu du Dr. Hepburn, dans lequel l'ordre alphabétique adopté en Europe était suivi. Ayant la conviction que la méthode alphabétique suivie par M. Hepburn serait la plus utile aux étudiants, pourvu qu'elle soit combinée à un système rigoureusement étymologique, M. Hoffmann eut l'intention de remanier son manuscrit dans ce sens. Mais l'état de sa santé ne lui permit malheureusement pas de travailler autant qu'il aurait voulu le faire.

Le savant sinologue de Leyde mourut le 19 Janvier 1878, regretté par tous ceux qui savaient apprécier sa modestie et son érudition profonde. Trois ans avant sa mort M. Hoffmann s'était assuré la coopération de son ami et ancien élève, Mr. L. Serrurier, sinologue distingué, qui est plus que tout autre pénétré de l'esprit d'investigation et des méthodes suivies par son savant maître dans ses études.

Le point caractéristique de ce dictionnaire, c'est l'ordre rigoureusement étymologique qui a été suivi et c'est par là que ce travail se distingue du dictionnaire de M. Hepburn qui a vôulu trouver, en quelque sorte, le juste milieu entre la langue écrite et la langue parlée. De ce désir il est résulté souvent, comme tout le monde le sait à présent, des inconséquences assez graves. Néanmoins il faut reconnaître que la pratique a prouvé que le dictionnaire de M. Hepburn est d'une très-grande utilité *pour tous ceux qui demeurent au Japon* et qui sont plus ou moins familiarisés avec la langue parlée. Le nouveau dic-

tionnaire de Mess. Hoffmann et Serrurier promet d'être avant tout un dictionnaire de la langue écrite, bien que les auteurs aient toujours ajouté, entre parenthése, la prononciation, quand il y a certaine différence entre les deux termes, comme par exemple dans les mots qui commencent par オホ *o-vo*, アヴ *a-vu*, アウ *a-u*, et qui se prononcent généralement O ou *oo* au Japon. Dans le dictionnaire de Hoffmann et Serrurier il faut toujours chercher le mot d'après la manière dont il est écrit en *kana* et non d'après la prononciation seule. M. Hoffmann s'est exprimé très-positivement à ce sujet et n'a pas voulu transiger en disant: „Je ne veux pas nier le droit à tous ceux „qui désirent s'en tenir à la langue parlée d'écrire les mots „(japonais) d'après leur prononciation ou d'après leur appreciation „du son; mais aussi longtemps qu'ils n'écriront pas le français „ou l'anglais d'après la prononciation seule, et qu'ils suivent „dans ces langues la manière d'écrire établie par l'usage et „l'histoire, je ne leur reconnaitrai pas le droit de me critiquer, „par ce que je m'en tiens à la manière d'écrire établie au „Japon."

Il faut reconnaître qu'avec l'aide d'un dictionnaire, comme celui des docteurs Hoffmann et Serrurier, chacun — résident au Japon ou non — pourra déchiffrer un texte japonais, tandis qu'un dictionnaire arrangé seulement d'après la prononciation sera d'une utilité bien inférieure à cet égard. D'un côté un vocabulaire ou dictionnaire arrangé d'après l'ordre de la langue parlée, sera plus facile pour les touristes, les voyageurs et pour tous ceux qui viennent visiter le Japon sans étudier sérieusement la langue japonaise. Si la langue japonaise pouvait devenir plus universelle, comme l'est le français ou l'anglais, il est hors de doute que la méthode du Dr. Hoffmann serait seule reconnue partout et par tous comme la seule vraie. En attendant il y aura certainement place pour les deux systèmes, surtout parce que la plupart des étrangers au Japon se sont accoutumés déjà depuis plusieurs années au système suivi par Mr. Hepburn, et on sait combien il est difficile de changer une coutume qui a presque obtenu le droit de cité, même lorsqu'on est obligé de reconnaître les défauts et les inconvénients de cette habitude.

Quand à la manière dont les savants auteurs ont écrit, défini et analysé les mots, nous ne pouvons qu'exprimer notre admiration; nonseulement ils donnent l'explication des mots

employés dans la vie ordinaire, mais aussi et surtout des termes scientifiques que l'on ne trouve pas dans le dictionnaire de Hepburn ou si on les trouve, ce qui est rare, ils y sont mal ou pour être plus exact pas définis par des mentions de ce genre: "a kind of tree" ou "a kind of fish". Grâce aux connaissances étendues des auteurs pour tout ce qui concerne les sciences naturelles, ils ont pu donner le sens et la signification exacte d'un grand nombre de mots usités souvent dans les livres japonais, mais que l'on ne trouve dans aucun autre dictionnaire de la langue japonaise.

La lettre A comprend 189 pages, format in-8°, divisées en deux colonnes chacune. Le dictionnaire de Hepburn n'en a que 27 pour cette lettre. La lettre O embrasse 77 pages contre 25 dans le dictionnaire de Hepburn.

En même temps que l'édition hollandaise, il en paraitra une en anglais. L'impression du livre est nette et agréable comme celle de la grammaire, et fait grand honneur à MM. E. J. Brill de Leyde, les imprimeurs de l'ouvrage.

Espérons que bientôt nous serons a même de mentionner dans ce journal l'apparition des autres livraisons de ce travail gigantesque et que les nombreux étudiants de la langue japonaise au Japon pourront se servir du dictionnaire complet dans un temps peu éloigné. Remercions enfin Mr. le Ministre des Colonies de Hollande qui a bien voulu prêter son puissant concours à la publication d'un ouvrage couteux, il est vrai, mais éminemment utile et sérieux."

IN MEMORIAM.

Dr. JOHN MUIR.

Dingsdag, den 7den Maart overleed op 73jarigen leeftijd een onzer oudste buitenlandsche leden, Dr. John Muir, een geleerde wiens vroegere loopbaan ons in herinnering brengt een tijdvak toen er van een Britsch-Indisch keizerrijk nog geen sprake was, toen „Jan Campagnie" over Hindostan regeerde en het Haileybury College de hoofdzetel in Engeland was van Oostersche wetenschap. Aan „*The Times*" ontleenen wij de volgende berichten die een beknopt overzicht geven van het leven en de hoedanigheden van Dr. Muir.

In het nummer van 9 Maart 1882 lezen wij:

Dinsdag avond overleed ten zijnen huize, Merchiston Avenue te Edinburgh op 73jarigen leeftijd de heer John Muir LL. D., D. C. L. In den laatsten tijd was zijne gezondheid verzwakt. Dr. Muir werd te Glasgow geboren en ontving zijn eerste onderricht aan de Latijnsche school te Irvine en de Universiteit van Glasgow. Later bezocht hij Harleybury College, de opleidingsschool voor jongelieden bestemd voor den burgerlijken dienst bij de Oost-Indische Compagnie. In 1829 promoveerde hij met glans aan het College Fort William te Calcutta. Zijne verdiensten werden spoedig erkend en hij werd gekozen tot ondersecretaris van de Commissie voor de belastingen te Allahabad. Vervolgens werd hij benoemd tot Commissaris belast met het onderzoek van de aanvragen om pachtvrij land in de afdeeling Meernt. Daarna werd de heer Muir rechter en ontvanger te Azimghur. Hij maakte bijzonder snelle vorderingen in de kennis van het Sanskrit en toen de luitenant-gouverneur van de noord-westelijke provincien, de heer Thompson, zijn plan volvoerde om de studie van het Engelsch en het Sanskrit te doen samensmelten in een Engelsch-Indisch College, werd de heer Muir 't eerst tot directeur benoemd van het Victoria-

College te Benares. Een jaar lang vervulde hij die betrekking, gedurende welk tijdvak hij de inrichting goed in werking wist te brengen. Toen tot een rechterlijk ambt teruggeroepen, was hij verscheidene jaren burgerlijk en omgaand rechter te Futtehpore. In 1854 nam hij zijn ontslag uit den dienst en bleef hij verder meerendeels te Edinburgh wonen. Groote belangstelling toonde hij in den bloei van de Schotsche universiteiten en in 1862 stichtte hij een leerstoel voor 't Sanskrit en vergelijkende taalstudie aan de Hoogeschool van Edinburgh. Door zijn toedoen kwam het Shaw-genootschap voor bespiegelende wijsbegeerte tot stand ter eere van de nagedachtis van zijn bloedverwant Sir James Shaw, die langen tijd met de Londensche Vereeniging in betrekking stond. Ook riep hij de Muir-lezingen over vergelijkenden godsdienst in 't leven, die tot dusver door den heer Fairbairn van Bradford worden gegeven. De heer Muir was lid van de Commissie voor de Schotsche Universiteiten. Vele jaren geleden gaf hij een werk uit getiteld „Sanskrit Texts”, een met roem bekend standaardwerk, en in latere tijden een aantal metrische vertalingen uit 't Sanskrit. De overledene was ongehuwd. Hij was een broeder van Sir William Muir K. C. S. L., Raad van Indië. Zijn portret werd onlangs geschilderd voor den Senaat van de Hoogeschool te Edinburgh en bevindt zich nu op de tentoonstelling van de Koninklijke Schotsche Academie. De heer Muir was een D. C. L. van Oxford, een L. L. D. van de Edinburgher Universiteit, doctor in de wijsbegeerte aan de Universiteit te Bonn, corresponderend lid van de Kon. Pruissische Academie van Wetenschappen en buitenlandsch lid van de Leidsche Maatschappij van Letterkunde.

In „*The Times*” van Maart, lezen wij nog:

De studie van 't Sanskrit heeft een zwaar verlies geleden door het afsterven van John Muir, wiens overlijden in de Times van Donderdag werd medegedeeld. Hij behoorde tot die weinige Indische burgerlijke ambtenaren die partij trokken van de uitnemende gelegenheid die een langdurig verblijf in Indië aanbood om de kennis van de oude taal- en letterkunde, van den godsdienst en de oudheden van dat land aantekweeken. Gedurende zijn diensttijd tusschen de jaren 1828 en 1853 vond hij weinig gelegenheid om zich als een Sanskrit-geleerde te onderscheiden, maar hij besteedde zijn vrije uren hoofdzakelijk om den zendingarbeid te ondersteunen.

In 1850 gaf hij een „Beknopte levensgeschiedenis van den Apostel Paulus met een overzicht van de leer van het Christendom" in Sanskritsche verzen uit in den vorm van Dr. Mill's welbekende „Geschiedenis van Christus": „De Christa-Sangîtà." Dit geschrift werd in 1852 gevolgd door zijn „Onderzoek van de Godsdiensten" of „Maṭa-parîkshâ" eveneens in Sanskritsche verzen, waarvan het eerste deel een beschouwing is over de Hindoe Sastras en het tweede deel (in 1854 uitgegeven) een uiteenzetting van de bewijzen van het Christendom voor Hindoes. In het voorbericht er van maakt hij gewag van een soortgelijk werk reeds in 1840 van zijn hand verschenen. Ofschoon verdiept in dezen arbeid min of meer van godsdienstige controverse was hij een van de eersten om de noodzakelijkheid te doorzien en aantetoonen van de kennis van de Vedas tot recht verstand van de godsdienstige ontwikkeling van Indië en terwijl hij nog in Indië was loofde hij een prijs uit voor de eerste uitgaaf van den tekst van de Rig-Veda en de toelichting er van door Sâyanâ Achârya. In Engeland teruggekeerd, in 1853, als een man met veel vrijen tijd en in 't bezit van een ruimer inkomen dan hij voor zijn bescheiden behoeften noodig had, werd hij een beschermer en tevens een krachtig bevorderaar van de Sanskrit-studien. Al dadelijk loofde hij prijzen uit voor verhandelingen over Indische wijsbegeerte en godsdienst, doch hoofdzakelijk met het doel om den overgang van de Hindoes tot het Christendom te bevorderen. Na een poos evenwel schijnen zijn godsdienstige inzichten een belangrijke verandering te hebben ondergaan en in den laatsten tijd kon men vaak zijn naam opmerken onder de pleitvoerders voor vrijheid van gedachte zoowel in Schotland als elders. Hij was een van de velen aan wien men, niet zonder reden, in 't begin het zonder naam uitgegeven werk: „Supernatural Religion" toeschreef. Zijn eigen studiën bepaalden zich echter hoe langer zoo meer tot de Vedas en in zijn vijf deelen van „Oorspronkelijke Sanskrit-teksten over het ontstaan en de geschiedenis van het Indische volk, diens godsdienst en instellingen", bewees hij welk uitmuntend en inderdaad nuttig werk het kan zijn om belangrijke gedeelten uit de uitgegeven teksten van de oud-Indische letterkunde te verzamelen, te rangschikken en te vertalen. Ofschoon zijn werken de oorspronkelijkheid misten van de soortgelijke van Sir William Jones, Colebrooke en Wilson, waren zij altijd degelijk en eerlijk en zullen zij zijn naam in

eere doen herdenken nevens die van zijn beroemde voorgangers. Aan hem hebben wij 't voornamelijk te danken dat de studeerenden, de zendelingen en het publiek eindelijk een juister inzicht hebben ontvangen omtrent het oude Indië dan zij konden verkrijgen uit eenig werk uitgegeven voor de herleving der Sanskrietstudien die het gevolg was van de uitgaaf der letterkundige voortbrengselen uit het Veda's tijdvak; en zelfs al mochten enkele zijner werken metdertijd verdrongen worden, vergeten zal men ze niet in de geschiedenis van de Sanskritsche letterkundige studiën. Zijn vrijgevigheid en mildheid waren welbekend aan alle Sanskrit-geleerden. De Edinburgher Universiteit is hem de stichting verschuldigd van een leerstoel voor 't Sanskrit en vergelijkende taalstudie, en tevens de voortreffelijke keuze van de eerste beroemde docenten daarin, Prof. Aufrecht (thans te Bonn) en Prof. Eggeling. Tal van Duitsche studenten en hoogleeraren in 't Sanskrit zijn veel aan hem verschuldigd en zullen vaak het gemis gevoelen van de edelmoedige hand die in hun dringende behoeften voorzag of hen bijstond om hun werken uit te geven. Zijn afwezigheid van het laatste Congres van Orientalisten te Berlijn werd zeer betreurd en de veelvuldige en belangstellende vragen naar den stand van zijne gezondheid toonen hoe oprechtelijk hij werd bemind en geëerd door Oostersche geleerden in alle landen van Europa.

„Und wer den Besten seiner Zeit genug gethan,
Der had genug gethan für alle Zeiten.”

Ziehier de voornaamste van Dr. Muir's werken:

Original Sanskrit Texts, on the Origin and History of the People of India, their Religion and Institutions. Collected, Translated, and Illustrated.

Vol. I. Mithycal and Legendary Accounts of the Origin of Caste, with an Inquiry into its existence in the Vedic Age. Second edition, rewritten and greatly enlarged. 8vo. cloth, pp. xx. and 532. 1868.

Vol. II. The Trans-Himalayan Origin of the Hindus, and their Affinity with the Western Branches of the Aryan race. Second Edition, revised, with additions. 8vo. cloth, pp. xxxiii. and 512. 1871.

Vol. III. The Vedas: Opinions of their Authors, and of later Indian Writers, on their Origin, Inspiration, and Authority, Second Edition, revised and enlarged. 8vo. cloth, pp. xxxii. and 312. 1868.

Vol. IV. Comparison on the Vedic with the later representations of the principal Idian Deities. Second Edition, revised. 8vo. cloth, pp. xvi. and 524. 1873.

Vol. V. Contributions to a Knowledge of the Cosmogony, Mytho-

logy, Religious Ideas, Life and Manners of the Indians in the Vedic Age. 8vo. cloth. pp. xvi and 492. 1870.

Brief Account of our Lord's Life and Doctrines, in Sanskrit verse, with Hindi version and English Summary. 8vo. Calcutta, 1849.

Short Life of the Apostle Paul, in Sanskrit verse, with English version and Bengali and Hindi Translations. 12mo. Calcutta, 1850.

Sarmapaddhati, the Way of Happiness. A sketch of the true theory of human life. In Sanskrit verse, pp. 6 and 30. London, 1841.

Examination of Religions, in Sanskrit verse, with English translation. 2 parts. 8vo. Calcutta, 1854.

Verses from the Sarva-dasána-Sangraha, the Vishnu Purana, and the Ramayana, illustrating the Tenets of the Charvakas, or Indian Materialists, with some remarks on freedom of speculation in ancient India. (From the Journal of the Royal Asiatic Society) 8vo. pp. 16.

Does the Vaiseshika Philosophy acknowledge a Deity or not? 8vo. London.

Some Account of the recent progress of Sanskrit studies. 4to. Edinburgh, 1863.

A Sketch of the argument from Christianity and against Hinduism. In Sanskrit verse. Second Edition. 8vo. Calcutta, 1840.

Religious and Moral Sentiments metrically rendered from Sanskrit Writers, with an introduction and an Appendix containing exact Translations in Prose. 12mo. cloth, pp. 128. London, 1875.

Translations from the Vedas. 12mo. pp. 49. Edinburgh, 1870 (privately printed).

Metrical Translations from the Hymns of the Veda and other Indian writings. 12mo. cloth, pp. 96. Edinburgh, 1873 (privately printed).

Beiträge zur Kenntniss der Vedischen Theogonie und Mythologie (Extract from Orient und Occident, 1866). 8vo. Göttingen, 1866.

On the Interpretation of the Veda 8vo. pp. 100. London, 1866.

On the Relation of the Priests to the other Classes of Indian Society in the Vedic age. 8vo. London, 1866. (Extracts from the Journal of the Royal Asiatie Society of Great Britain, Dec. 1866).

Metrical Translations from Sanskrit Writers. With an Introduction, Prose Versions, and Parallel Passages from Classical Authors. Post 8vo. cloth, pp. xliv. and 376. 1879.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

VIERDE VOLGREEKS.

ZESDE DEEL. — 2e STUK.

'S GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF.
1882.

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

INHOUD.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek derwaarts tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

EENE BIJDRAGE TOT DE PALAEOGRAPHIE VAN NEDERLANDSCH INDIE.

Het was aan allen die belang stelden in de Indische oudheid welbekend dat de Heer K. F. Holle sedert eenige jaren bouwstoffen verzamelde voor eene vergelijkende tabel van Indische schriftsoorten. De telken jare aangroeiende stof, een gevolg van nieuwe vondsten en van verhoogde belangstelling in de Indische epigraphie, is de oorzaak geweest dat de Heer Holle zijn werk gaandeweg heeft uitgebreid en aangevuld, hetgeen onvermijdelijk gepaard is gegaan met een vertraging der uitgave. Eindelijk is de »Tabel van Oud- en Nieuw-Indische alphabetten« verschenen [1]. Terecht heeft de bewerker begrepen dat langer uitstel niet in het belang der zaak zou wezen, al erkent hij dat de tabel op verre na nog geen afgerond, geordend geheel vormt, en al deelt hij ons mede dat hij nog een 50tal alphabetten, en daaronder zeer belangrijke, is machtig geworden, waarvan in de tabel nog geen gebruik is gemaakt. Een tweede tabel is dan ook reeds in bewerking.

De verzameling die ons in de thans reeds verschenen tabel wordt aangeboden omvat niet minder dan 198 alphabetten, waarvan de oudste dat is, hetwelk voorkomt op de edicten van Koning Açoka, anders genaamd Priyadarçin (Piyadassi), van omstreeks 250—225 vóór Chr. Het rijkst vertegenwoordigd zijn de oudere en nieuwere Indische schriftsoorten in den Archipel gebruikelijk. Het eigenlijke doel dat de Heer Holle zich voorgesteld en bereikt heeft, was een overzicht te geven, zoo volledig als te gegevener tijd mogelijk, van de alphabetten op de

[1] De volledige titel is. Tabel van Oud- en Nieuw-Indische alphabetten. Bijdrage tot de Palaeographie van Nederlandsch-Indie, door K. F. Holle. Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen. Batavia, W. Bruining & Co. 's Gravenhage, M. Nijhoff, 1882. De steendruk der platen is van C. Lang te Buitenzorg.

eilanden van den Archipel, terwijl de lettervormen die in Voor- en Achterindië gebruikelijk waren, en zijn, slechts dienen moeten ter vergelijking met, en ter verklaring van, de gewijzigde vormen welke wij in het schrift der eilandbewoners ontmoeten.

In eene palaeographie van Nederlandsch-Indië moet uit den aard der zaak de grootste plaats worden ingeruimd aan de varieteiten van het Kawi-alphabet, want daarvoor zijn de meeste bouwstoffen voorhanden. Men kan met volle handen putten uit inscripties op steenen, koperen platen, ringen, en uit oude handschriften, zoodat men een vrij volledig overzicht kan geven van de varieteiten van Kawi-schrift zooals dat van omstreeks 800—1500 na Chr. op Java gebruikt werd. Uit de opgegeven bronnen, zooals inscripties enz., heeft de Heer Holle eene verzameling van 40 soorten opgenomen, kolom 38—48; 51—53; 76—79; 82—94; 110; 162—169; van de nieuwere Javaansche en Soendaneesche schriftvormen zijn er ook verschillende soorten medegedeeld; daarenboven zijn er Oud-javaansche alphabetten, bij Raffles opgegeven, opgenomen, alsook die welke Cohen Stuart in het Tijdschrift van 't Koninklijk Instituut v. Taal-, Land- en Volkenkunde (D. IV, 1863) heeft laten afdrukken, klaarblijkelijk uit Raffles getrokken. Deze laatsten waren dus overbodig, want ze zijn slechts eene kopie. Noch de opgave van Raffles, noch de kopie kan in allen deele als juist beschouwd worden; zoo, om een voorbeeld te noemen, kan ik zonder nader bewijs niet gelooven dat de letter als dentale *ta* opgegeven in kolom 60 (Raffles) en kolom 69 (Cohen Stuart) werkelijk is, waarvoor ze wordt uitgegeven; klaarblijkelijk is de bedoelde letter van Raffles dezelfde als de linguale *ta* van kolom 69. Er zijn nog meer verdachte zaken in die twee tabellen, die ik hier met stilzwijgen voorbijga. Het is jammer dat de Heer Holle voor het merkwaardige schrift van kol. 62 en 63 (= kol. 71 en 72), hetwelk het midden houdt tusschen het oudere Kawi-schrift en het nieuwere Javaansche, geen handschriften heeft kunnen raadplegen. Die handschriften zijn anders niet zeldzaam; ze hebben meestal dit eigenaardige dat zij, als talismans door de Javanen beschouwd, bij het haardvuur schijnen bewaard te zijn geworden, want ze zien er gewooonlijk erg berookt uit en zijn soms half verbrand. Uit den inhoud blijkt dat ze uit den heidenschen tijd dagteekenen, vermoedelijk uit het begin der 16de eeuw, toen Java, althans het oostelijk gedeelte, nog grootendeels 't heidendom

beleed, zooals uit de berichten der Portugeezen bekend is. Mogelijk zijn die handschriften nog ouder en moeten ze tot de 15de eeuw gebracht worden, ofschoon èn taal èn schrift jonger zijn dan de Kawi-handschriften uit de Soenda-landen, waarover de Heer Holle op bl. 15 zijner inleiding spreekt.

Sumatra is vrij volledig vertegenwoordigd door het Lampongsche, Bataksche en Redjangsche schrift. waarbij nog te voegen is dat van Kommering, Abong en Pasĕmah, in 't geheel 20 kolommen. Van het oude Sumatraansche schrift kan niets anders medegedeeld worden dan wat voorkomt op de inscripties van Adityawarman (kol. 112 en 113).

Behalve de Kawi-type en wat daaruit ontstaan is, bestaat er, gelijk eerst sinds eenige weinige jaren bekend is, een oudere, aangetroffen in West-Java en in Koetei. Van eene jongere schriftsoort, weinig verschillende van het Nâgarî, zijn er ook enkele voorbeelden op Java ontdekt. De drie hoofdtypen, waartoe volgens den heer Holle [1] alle alphabetten van Ned. Indië, voor zooverre ze van Indischen oorsprong zijn, kunnen gebracht worden zijn: I. de Câlukya of Wenggi-type; II. de Kambodjatype; III. de Nâgarî-type.

In hoofdzaak ben ik het met den heer Holle eens, alleen twijfel ik er aan, of de derde type wel ooit op Java inheemsch geweest is; zij wordt gevonden op aangebrachte voorwerpen en op een paar inscripties, maar zulke inscripties leveren, mijns inziens, reeds door het feit dat ze in een vreemd alphabet geschreven zijn, het bewijs dat ze afkomstig zijn van Hindus, en meer bepaaldelijk dezulken, die zich van Nâgarî-schrift bedienden. Zulke, uiterst zeldzame inscripties, staan tot de echt Javaansche juist in dezelfde verhouding als bijv. de Burmeesche letters van het opschrift te Buddha Gayâ tot de andere daar ter plaatse gebruikelijke. Nu weten wij met zekerheid dat bedoeld opschrift door Burmeezen is aangebracht, en we mogen veilig aannemen dat een dergelijk geval zich nu en dan op Java heeft voorgedaan.

Omtrent het Boegisch-Makassaarsch schrift laat de schrijver in de inleiding, blz. 6, zich eenigszins aarzelend uit. Inderdaad hebben de Makassaren en Boegineezen het alphabet zóó vereenvoudigd, dat zij meer dan de helft er van hebben afgeschaft, en zóó verminkt, dat sommige letters onherkenbaar zijn ge-

---

[1] Zie inleiding bl. 12.

worden. Vergelijkt men echter de typen met de Lampongsche, dan is, dunkt mij, de verwantschap toch wel te herkennen. De Mak. *ka* is eene verminking van de Lampongsche *ka*; de *ga* evenzoo; de stip is een noodhulp om de letter te onderscheiden van de *pa;* de *nga* is eene vereenvoudiging van Lamp. kol. 121, terwijl de sierlijkere, oudere Mak. vorm te verklaren is uit Lamp. kol. 119; de *ca* (*tja*) is te vergelijken met Lamp. kol. 121 en 122; de *ja* (*dja*) met Lamp. kol. 120, verminkt; de ña is Lamp. 116, 117 en 119; dat de krul onderaan niet bij de letter behoort en dus slechts dient om ze te onderscheiden van de *wa*, blijkt uit het oudere Mak. karakter, waaraan die krul ten eenenmale ontbreekt. De *ta* is een verminkte Lamp. kol. 117, de *da* een dito kol. 121; de oudere Mak. *da* is wel bezien niets anders dan Lamp. kol. 123, van boven aan den linkerkant omgekruld of doorgetrokken. De *na* is eene vereenvoudigde Lamp. *na*; de stip dient slechts om de letter te onderscheiden van de *ta*. De *pa* is de Lamp. *pa;* de *ba* is Lamp. kol. 116—121, terwijl de sierlijkere, vollere oude Mak. *ba* aan Lamp. kol. 115 beantwoordt. De *ma* is te vergelijken met Lamp. kol. 115, en de oude Mak vorm met Lamp. 117 en Kroeing 129. De *ya* is de Lampongsche, doch voorzien van een paar puntjes om ze te onderscheiden van *wa*; de *ra* is eene eenigszins gewijzigde Lampongsche of Battaksche *ra;* de *la* komt ook met de Lampongsche overeen, behalve dat er van boven een streep bijgevoegd is; de *wa*, ten minste de oudere, laat zich uit Lamp. kol. 115 verklaren, als men het onderstuk afrondt en den mond van boven nauwer maakt; de nieuwe Mak. *wa* toont verwantschap met Lamp. kol. 116 en Pasĕmah kol. 127; de oudere *sa* kan licht ontstaan zijn uit Lamp. kol. 118, de jongere uit kol. 117, hoewel deze laatste type eigenlijk niet *sa* maar *ça* schijnt te wezen; de *a* is Lamp. 120, met dit verschil dat de korte streep links van onderen geworden is een stip rechts.

Veel moeielijker dan de verklaring van 't Makassaarsch-Boegisch alphabet is die van 't Bimasche, met uitzondering van hetgeen in de eerste der drie kolomme (138—140) gegeven wordt, want *dat* schrift, niettegenstaande het volgens Raffles en Friedrich een oud alphabet heet, is niets anders dan 't hedendaagsche Makassaarsch-Boegineesche, verrijkt met ettelijke letters die de Makassaren en Boegineezen niet behoeven. Met de karakters in kol. 139 en 140 vertoonen die in kol.

138 oppervlakkig beschouwd weinig overeenkomst, behalve bij uitzondering zooals bij de *wa* het geval is. Doch zoodra het oog zich aan de krullige oud-Bimasche letters gewend heeft, ontwaart men dat *wa* kol. 139 eene sierlijk getrokken Lampongsche en Redjangsche *wa* is. Ook de *ya* laat zich wel met de Lampongsche vergelijken, mits men de eerste krul wegdenkt; de Bimasche *ka* bij Raffles (kol. 140) is in hoofdzaak de Lampongsche *ka*, maar overladen met krullen; hetzelfde geldt van *ja* (*dja*) vergeleken met Lamp. kol. 122, alsook van *da* vergeleken met Lamp. kol. 121, 124 en 125; *nda* met Pasĕmah *nda* kol. 127. De *sa* laat zich herkennen in Pasĕmah kol. 127, tweede vorm; in Lamp. 116, 119, 120. De *ma* toont overeenkomst met de oudere Makassaarsche, en dus ook een der Lampongsche en Kroeingsche. Hoewel ik niet van alle oud-Bimasche letters het verloop kan naspeuren, hel ik, alles te zamen genomen, er toe over te gelooven, niet alleen dat ze van Sumatraansche herkomst zijn, maar ook dat zij in menig opzicht de oudere trekken vertoonen van een schrift, waaruit zich later de Makassaarsch-Boegineesche typen ontwikkeld hebben. Met andere woorden, ik kom tot het besluit dat het schrift van Makassaren, Boegineezen en Bimeezen van den beginne af identisch is geweest, en dat het ontleend is aan 't oude Maleische alphabet, hetwelk in jongeren en gewijzigden vorm in de Lampongs, bij de Rĕdjangers en in Pasĕmah voortleeft.

Deze uitkomst waartoe de onderlinge vergelijking van Makassaarsch-Boegisch-Bimasch schrift met dat van Midden- en Zuidelijk Sumatra mij geleid heeft, staat zeker niet zoo onomstootelijk vast dat verder onderzoek overbodig mag heeten, en ik geef nog volstrekt de hoop niet op dat er vroeger of later de schakels die er nu nog ontbreken zullen geworden worden. In allen gevalle geloof ik dat wij met de ons thans ten dienst staande gegevens geen ander besluit mogen trekken.

Het ligt niet in mijn plan hier uit te weiden over het nauwe verband tusschen het Kawi-alphabet en dat van Kambodja uit het tijdperk van Sûryawarman, vooreerst omdat ik reeds elders daarover gesproken heb, en ten andere omdat de heer Holle daarvan evenzeer overtuigd is als ik. Trouwens niemand die de beide alphabetten kent zal er aan twijfelen. Toch zijn er enkele punten die ik moet aanroeren, omdat het bewijs van die nauwe verwantschap eerst in de laatste twee of drie jaren kon geleverd worden en omdat ik, lang vóórdat de Kambodjasche

opschriften ontcijferd waren de meening was toegedaan dat het Buddhisme op Java niet ingevoerd was uit Achter-Indië, maar uit Orissa of Bengalen. In de inleiding bl. 7 haalt de schrijver de volgende woorden van mij aan:

„Zoo wel het Sumatraansch rotsopschrift als de op Java aan het licht gekomen gedenkstukken, o. a. 't beeld van Mañjuçrî, leveren het bewijs dat de (Buddhistische) leer, zooals die in de 14de eeuw op Java en Sumatra bloeide, dezelfde was als die der Noordelijke Buddhisten. Daaruit volgt dat het Buddhisme op de Soenda-eilanden niet is ingevoerd uit Ceilon of Achter-Indië, maar uit Bengalen, Orissa of eenig ander deel van Noordelijk Indië."

Bijna alles wat hier gezegd is, blijft ook nu waar; de Buddhisten op Java en Sumatra behoorden tot de Noordelijke afdeeling [1] der Kerk; de gevolgtrekking dat de leer dus niet uit Ceilon was ingevoerd, is ook juist; maar dat ze niet uit Achter-Indië kon overgebracht zijn, blijkt onjuist te zijn. Aangezien tegenwoordig de Burmeezen en Siameezen tot de Zuidelijke Buddhisten behooren, wier heilige boeken in het Pâli opgesteld zijn, en niemand vóór drie jaren nog wist dat in Kambodja oudtijds het Noordelijk Buddhisme heerschte, was het zeer verklaarbaar dat ik ook Achter-Indië uitsloot. Nu echter uit verschillende feiten is gebleken dat de Buddhisten in 't land der Khmers of Kambodja tot de Noordelijke afdeeling der Kerk behoorden [2], bestaat er niet de minste reden om te veronderstellen dat het Buddhisme op Java en Sumatra zich *niet* uit Achter-Indië, meer bepaaldelijk Kambodja, zou uitgebreid hebben. Dat verder de Kambodjasche Buddhisten uit Orissa of noordelijker streken moeten gekomen zijn, laat zich vooralsnog niet aantoonen, maar zooveel is zeker dat de oudste Achter-indische plaatsnamen, zooals Indraprastha en Ayodhyâ, zeer bepaaldelijk en ondubbelzinnig Noordelijk Indië aanwijzen als het land waaruit de Arische kolonisten gekomen zijn, zoodat de Indische beschaving een geheel anderen weg schijnt genomen

---

[1] De naam is niet gelukkig gekozen, zooals men ziet, maar het is bekend wat er mede bedoeld is.

[2] De tegenwoordige bewoners hebben niet de minste heugenis meer van de toestanden daar te lande nauwelijks 1000 jaar geleden, evenmin als van de oprichters der prachtige gebouwen, wier bestaan door den ijver der Fransche geleerden aan 't licht is gebracht. De zoogenaamde Siameesche geschiedkundige berichten, waarvan Pallegoix spreekt, staan nog beneden de Javaansche Babads.

te hebben dan men oppervlakkig verwachten zou. Ook is uit de vondst van het Buddhistische geloofsformulier in Nâgarî-schrift op Java gerust het besluit te trekken dat het verkeer tusschen de Javaansche en Noord-Indische Buddhisten nog lang voortgeduurd heeft.

Het behoeft wel niet gezegd te worden dat niettegenstaande de groote zorg aan de voortreffelijk geteekende tabel besteed, er hier en daar eenige kleinere onjuistheden in voorkomen. Een paar wil ik er aanstippen. In kol. 80 wordt het teeken voor den Upadhmânîya in de Sanskrit inscriptie van Djamboe als Pĕpĕt opgegeven; de vorm van het teeken is wel dezelfde als die van de *ĕ* in een menigte Kawi-inscripties, maar de waarde is een geheel andere, en wel die van een Wisarga vóór de *p* en *ph*.

De *e* van kol. 43 is niet het klinkerteeken van de *e*, maar van de *ai* (eigenlijk *âi*); te recht wordt die waarde er aan gehecht in kol. 48. Het teeken voor de *û* (*oê*) zoek ik te vergeefs onder de kolommen voor het Kawi-schrift, hoewel het zeer vaak voorkomt, soms zelfs verkeerdelijk in plaats van de korte *u* (*oe*), gelijk in Javaansche poëzie regel is geworden, wanneer de lettergreep aan 't einde van een versregel staat. Voor de Philippijnsche talen kol. 170 wordt als *e* en *o* opgegeven, wat *i* en *u* is; de oorzaak daarvan ligt in de omstandigheid dat de Philippijners *e* en *i*, *o* en *u* met elkander in de uitspraak verwarren, hetgeen niet wegneemt dat zij steeds *i* en *u* schrijven, al spreken zij die dan ook als *e* en *o* uit. Ook het teeken voor *ra* in kol. 170 stelt niet de ware *ra* voor, maar de *da* of *ḍa*, terwijl de door Tagalas en Bisayas als *la* uitgesproken letter als *ra* had moeten opgegeven zijn; ofschoon thans die talen den *klank* der *ra* verloren hebben, het teeken bezitten zij nog.

Alvorens te eindigen moet ik den lezer opmerkzaam maken op hetgeen in de inleiding bl. 12 gezegd wordt omtrent het gebruik van de *ng* instede van den Anuswâra. Tengevolge van mijn minder duidelijk schrift heeft de heer Holle opgemaakt dat ik van den Anuswâra vóór *g* (ग) en *s* sprak; ik bedoelde echter vóór *ç* (श) en *s*; de combinatie ङ्श is regelmatig en algemeen Indisch; daarvan was geen sprake.

Met behulp van de tabel is iedereen, met goeden wil, in staat om de Oud-Javaansche en Oud-Soendaneesche inscripties en geschriften te lezen. Het hoofddoel van de tabel is eene

palaeographie te leveren voor de talen van den Indischen Archipel; aan dat doel beantwoordt het werk volkomen. Daarom zij onze warme dank gebracht aan den onvermoeiden vervaardiger, die geene moeite ontzien heeft om het zijne bij te dragen tot grondiger kennis van hetgeen vroegere geslachten in den Indischen Archipel gewrocht hebben. In 't verleden ligt het heden, en wie meent dat hij ook wel buiten dat verleden het tegenwoordige best kan doorgronden, zal licht gevaar loopen het hedendaagsche van een verkeerd standpunt te beschouwen.

H. Kern.

DE EUROPEËRS IN DEN MALEISCHEN ARCHIPEL.

ZESDE GEDEELTE.
1598—1605.

Niet zonder aarzelen heb ik het terrein betreden, waarop nog zoo kort geleden Jhr. J. K. J. de Jonge zich heeft onderscheiden. Hij toch heeft de onschatbare documenten voor de vestiging der Nederlanders in Indië, door hem voor 't eerst openbaar gemaakt, ook voortreffelijk toegelicht, en ik zou dikwijls denzelfden weg te volgen hebben als hij. Maar de overweging dat mijn plan toch in meer dan een opzicht van het zijne afweek, en meer nog de wensch van Bestuurders van het Instituut dat ik mijn arbeid zou voortzetten, deden mij die aarzeling overwinnen.

Omtrent de documenten, die ik heb geraadpleegd, is het noodige in de aanteekeningen vermeld. Voor de Nederlandsche reizen stonden mij, behalve enkele gedrukte werken die de heer de Jonge niet had kunnen raadplegen, ook eenige geschreven stukken ten dienste, ten deele eerst na de uitgave van de Jonge's werk op het Rijks Archief gekomen, deels op het Archief der provincie Utrecht aanwezig en waarvan ik de mededeeling dank aan mijn vriend Mr. S. Muller Fz. Op het Amsterdamsche Archief vond ik zeer weinig wat tot aanvulling kon dienen.

Voor de reizen der Engelschen en Franschen zijn de oorspronkelijke journalen gevolgd. — Voor de geschiedenis der Portugeezen in dit tijdvak bezitten wij slechts onvolledige gegevens, hoofdzakelijk in Argensola's geschiedwerk over de Molukken en de berichten der Jezuieten-zendelingen, waarvan ik de meeste heb kunnen raadplegen. Waar de Spanjaarden aan den strijd deelnemen hebben wij vooral een betrouwbaren zegsman in Antonio de Morga.

Het is mijn streven geweest het meest wetenswaardige in eene geleidelijke orde te verhalen. Moge ik bij sommige lezers het verwijt niet ontgaan van nu en dan te veel in bizonderheden te zijn getreden, ik hoop dat anderen daarbij baat zullen vinden. De bronnen waaruit ik geput heb zijn niet voor elkeen toegankelijk en daarom heb ik gemeend geene détails te moeten uitsluiten die mij voorkwamen vermelding te verdienen.

P. A. Tiele.

EERSTE HOOFDSTUK.

Scheepstochten door Nederlanders naar Indië ondernomen in 1598, I. van acht Amsterdamsche schepen onder Jacob Corneliss. van Neck en Wybrand van Warwijck, naar Bantam, Tuban, Djaratan, Arisbaja op Madura, Ambon, Ternate, de Banda-eilanden; II. van twee Zeeuwsche schepen onder Cornelis de Houtman naar Atjeh. Verraad door toedoen der Portugeezen aldaar. Corn. de H. vermoord en zijn broeder Frederik gevangen genomen; III. van twee Zeeuwsche schepen onder Gerard le Roy en Laurens Bicker naar Bantam.

Sinds April 1595, toen voor de eerste maal drie Nederlandsche schepen den weg naar het verre Oosten insloegen om zich de zoo gezochte handelswaren uit de eerste hand te verschaffen, was het hoe langer hoe ondoenlijker geworden die waren zooals vroeger uit Portugal en Spanje te verkrijgen. De handel was nog wel niet verboden, noch van Spaansche, noch van Staatsche zijde, omdat men er aan beide zijden te veel baat bij vond; maar de oorlog, die nu ook ter zee tegen Spanje gevoerd werd, had het natuurlijke gevolg dat de Spanjaarden in hunne havens bestookt, thans ook de Hollandsche handelsschepen niet meer ontzagen en de kooplieden voortaan schroomden hun eigendom voor zulk een onzekere kans in de waagschaal te stellen.

Toen nu in Augustus 1597 twee van de drie schepen behouden uit Indië wederkwamen, was het alsof het gelui van de klokken te Amsterdam in het gansche land vernomen werd en overal den ondernemingsgeest opwekte. Naast de oude Compagnie te Amsterdam, die aanstonds weder zes schepen uitrustte ontstond een nieuwe, die er drie in de vaart bracht; in Zeeland werden door twee compagniën vijf schepen gereed gemaakt; te Rotterdam besloten twee compagniën de vaart naar Indië bezuiden Amerika om te beproeven. Door de Regeering met geschut en ammunitie bijgestaan sloegen in 1598 niet minder dan 22 schepen van Nederland den weg naar Indië in.

De beide Amsterdamsche Compagniën vereenigden zich nog

vóór de uitvaart hunner schepen. Het eskader dat zij daardoor in zee konden zenden bestond uit 6 schepen en 2 jachten, bemand met 560 koppen, onder 't admiraalschap van Jacob Cornelisz van Neck. Vice-admiraal was Wybrand van Warwijck. Als kommies nam de door zijne reis naar het Noorden met Willem Barentsz reeds bekende Jacob van Heemskerck deel aan den tocht en andere jonge kooplieden, zooals Jan Jansz Carel, Frank van der Does, Cornelis van Eemskerck schroomden niet ten tweeden male hun leven aan den oceaan toe te vertrouwen.

Den 1 Mei 1598 ging deze vloot van Texel onder zeil. In Augustus werd zij door een storm verstrooid. De Admiraal bereikte reeds den 26 November met twee schepen en een jacht de reede van Bantam. Het kostte hem eenige moeite, de herinnering aan den zeeroof, twee jaren te voren door zijne landgenooten gepleegd, uit te wisschen; maar geschenken, credentiebrieven, en vooral de omstandigheid dat de Bantammers van de Portugeezen niet veel goeds te wachten [1] en specerijen in voorraad hadden, die de Hollanders goed wilden betalen, wischten de vroegere veeten uit. Van Neck had zijne twee schepen reeds geladen, en men was met het jacht bezig, toen ook Van Warwijck, die met de overige schepen eenigen tijd voor 't eiland Mauritius vertoefd had, den 31 December voor Bantam aankwam.

De regent, die namens den minderjarigen vorst te Bantam het bewind voerde, trachtte ook nu weder de Hollanders te bewegen om hem Palembang te helpen heroveren, maar van Neck deed daarvoor opzettelijk te hooge eischen. Toen hij ook het tweede jacht met peper had geladen voer hij met vier zeilen naar 't vaderland terug, en bracht die den 19 Juli 1599 in behouden haven. „Zoo lang als Holland Holland geweest is,” lezen wij in 't oude journaal, „zijn er zoo rijk geladen schepen niet aangekomen” [2].

Met Wybrand van Warwijck als admiraal en Jacob van Heemskerck als vice-admiraal vertrokken de vier schepen die te Bantam waren achtergebleven den 8 Januari 1599 naar de

[1] Zie vijfde gedeelte, bl. 213.

[2] De lading bestond uit 600,000 pond peper, 250,000 pond nagelen, 20,000 pond muskaatnoten enz. Zie het Resolutie-boek der O. I. Comp. aangehaald bij van der Chijs, Gesch. der stichting van de O. I. Compagnie, 2e druk, bl. 85 aant. 4. De opbrengst dezer lading bestreed de kosten der geheele onderneming en gaf nog 100 pCt. winst. Die winst steeg tot 400 pCt. toen de overige schepen behouden teruggekomen waren. Van Reyd, Nederl. Oorloghen, uitg. van 1644, bl. 687.

Molukken. Te Djakatra werden zij van ververschiug voorzien. Ook Tuban werd met dat doel bezocht. Het was destijds een aanzienlijke stad en de vorst of regent, dien men zoo 't schijnt voor "den machtigsten Coninck van geheel Java" uitgaf, bezat een weelderige hofhouding. Heemskerck had zich aan wal begeven en werd zeer hupsch door hem ontvangen. De regent was een groot liefhebber van paarden en andere dieren en schepte er vermaak in zijne menagerie aan de Hollanders te laten zien [1]. Niet alles werd echter evenzeer door hen bewonderd, want van de honden schrijft Heemskerck [2]: "wat virtuten zij over zich hadden weet ik niet, maar het waren leelijke rekels." Ook de aanzienlijke Javanen die te Tuban woonden waren er trotsch op schoone paarden te bezitten en hielden terwijl de Hollanders er waren een soort van steekspel. Zij hadden hun rijkdom aan den handel te danken en bezaten verscheidene jonken die te Djaratan op stapel lagen.

Warwijck vond te Tuban niet genoeg mondvoorraad, maar vernemende dat te Arisbaja op Madura overvloedig rijst te krijgen was begaf hij zich met twee schepen naar dat eiland en liet Heemskerck met de beide anderen naar Djaratan [3] gaan om een loods te zoeken. Djaratan was de haven- of overstad van Gresik, eene stapelplaats voor den handel in den archipel; ook de jonken die te Tuban, Brondong en andere plaatsen in den omtrek t'huis behoorden, hadden hier hun legplaats en werden hier veelal getimmerd. De Portugeezen hielden er een faktorij; de katoenen en andere stoffen die zij hier aanbrachten werden voor specerijen ingeruild [4].

Heemskerck trachtte zich te Djaratan te vergeefs van een loods naar de Molukken te voorzien, maar vond toch iemand die daar te huis behoorde bereid met hem mede te gaan. Intusschen liet Warwijck hem verzoeken als 't mogelijk was met zijne schepen bij hem te komen. De admiraal had voor Arisbaja het

[1] De afbeeldingen in het oude Hollandsche journaal dragen het kenmerk naar de beschrijving vervaardigd te zijn.

[2] Memorie bij de Jonge II, 450.

[3] Jortan, Joartan, Jurtan in de oude Holl. journalen. Bij Ptg. schrijvers vond ik het niet vermeld. — Gresik heet reeds bij Heemskerck Grissé. De vorm Cressi komt bij Pigafetta voor; Agrazue bij Herrera; Agaci, Agacim, Agracim bij de Portugeezen; Grece op de kaart bij Huygen v. Linschoten; in 't "Eerste boeck" (Amst. 1598): Gerrici.

[4] Warwijck vond hier een "Duytsman" gevestigd, die een grooten handel in specerijen dreef, denkelijk een Duitscher van een kantoor te Lissabon. Vgl. over Djaratan ook 't journaal van Oliv. van Noort (Rott. 1602) bl. 79.

anker uitgeworpen en een sloep aan land gezonden om rijst te koopen. De Hollanders werden hier herkend als hetzelfde volk, waaraan men de schuld gaf van den ramp bij hun vroeger bezoek [1] aan eenige aanzienlijke Madureezen overkomen, en gevangen genomen even als de bemanning van twee booten, die kwam zien waar de sloep bleef. Toen Heemskerk voor Arisbaja kwam waren de gevangenen nog niet uitgeleverd. Toevallig had hij bij zich aan boord een gezant van Tuban met een geschenk voor Prins Maurits. Dezen verzocht hij bemiddelaar te zijn bij den regent van Arisbaja. De gezant zond zijne dienaren in een prauw aan land om den regent te bewegen de Hollanders vrij te laten, onder voorwendsel dat men hem als gijzelaar achterhield. Maar de regent scheen daar niet om te geven en bleef een rantsoen eischen dat men niet kon toestaan, o. a. het zwaarste stuk geschut. Er werd nu besloten dat Heemskerck met 140 manschappen in de booten een landing zou doen en de Madureezen dwingen de gevangenen vrij te geven. Den 5 Februari voeren de booten naar de stad. De regent wist de Hollanders eerst een poos op te houden met de belofte dat hij hun volk terug zou zenden, en toen zij ongeduldig werden en aan land wilden gaan begon er juist een storm op te steken, zoodat Heemskerck, om zijne booten niet te verliezen het geraden vond naar de schepen terug te keeren om den volgenden dag den aanval te hervatten. Intusschen werd de storm zoo hevig dat een sloep en een boot omsloegen, waarbij 25 man verdronken of aan land zwemmende door de Madureezen gedood werden. Den volgenden dag liet de regent tot rantsoen van de gevangenen 2000 realen van achten [2] eischen „in fluweelen en lakenen.” Warwijck nam er genoegen mede en kreeg nu zijn volk terug, op twee man na, die verkozen te blijven.

Den 14 Februari werd de reis voortgezet. Men voer straat Saleier door, de eilanden Kambaina en Buton om, Buru en Amblau langs, en bereikte den 3 Maart, de noordkust van Ambon, waar zich thans voor de eerste maal eene andere Europeesche vlag dan de Portugeesche vertoonde. De schepen gingen ter reede van Hitu [3] voor anker liggen, waarschijnlijk omdat hun gids van Djaratan hun had ingelicht dat de Hitueezen steeds in oorlog waren met de Portugeezen wier vesting zich

[1] Zie vijfde gedeelte, bl. 208.
[2] De reaal van achten gold toen in Nederland *f* 2.25.
[3] Denkelijk Hila of Nieuw-Hitu (Valentijn II, 1. p. 99).

op Leytimor in de binnenbaai bevond. Zoodra zij hier stil lagen voer een karakora naar het schip, waarop zich twee zoons bevonden van den „kapitein van Ambon van wegen den Koning van Ternate alhier gesteld," die naar het doel van hun komst kwamen vernemen. Zoodra men wist dat dit de aankoop van nagelen was, werden de schepen overvloedig van ververschingen voorzien en zond de regent boden uit naar de voornaamste dorpen om te vernemen hoeveel nagelen men in voorraad had. Den 6 Maart voer Heemskerck met drie kommiezen aan land en werd door den regent, een bejaard man die vier sultans van Ternate overleefd had, naar de vergadering der hoofden geleid, die onder een grooten boom plaats had. De oude man wist van 't bezoek van Francis Drake en zijne ontvangst door Sultan Baab te verhalen, en hoe hij beloofd had dat hij terug zou komen om den Sultan te helpen de Portugeezen uit de Molukken te verdrijven. Ook deelde hij Heemskerck bizonderheden mede omtrent de paradijsvogels die volgens hem bij menigte op Ceram gevonden werden en zooveel hij vernomen had op geen ander eiland. Intusschen beraadslaagden de hoofden en kwamen tot het besluit dat het onzeker was of men een scheepslading nagelen zou kunnen bijeenbrengen; het verzoek van Heemskerck dat men de Hollanders een huis zou inruimen om hunne goederen te bergen, werd hem toegestaan.

Men zag nu wel in dat hier niet op een groote lading te rekenen viel, en besloot dat Heemskerk met twee schepen de Banda-eilanden zou bezoeken, waarheen hij den 11 Maart onder zeil ging.

Twee broeders van den Sultan van Ternate, die zich hier bevonden, kwamen den Admiraal bezoeken en drongen er op aan dat hij hun zou helpen het Portugeesche fort op Ambon te bemachtigen, hetgeen hij beleefd afsloeg op grond dat men daartoe niet was uitgerust. Eenige dagen later kwamen drie oorlogsjonken van Java, door de Hitueezen ontboden om hun hulp te verleenen tegen de Portugeezen. Warwijck stond nu toe dat enkelen der zijnen een kleine plaats hielpen ontzetten, die door den vijand bedreigd werd. Maar langer wilde hij hier niet toeven, want de handel viel niet mede, — de nagelen kwamen niet opdagen. Den 8 Mei zette de admiraal zijn tocht naar de Molukken voort en den 22 verschenen voor 't eerst twee Nederlandsche schepen voor Ternate.

Een broederszoon van den Sultan was van Ambon met Warwijck medegekomen en kon dus aan zijn oom eenige inlichtingen geven omtrent deze vreemdelingen. Sahid kwam hen dan ook weldra met zijn vloot feestelijk verwelkomen en betuigde hun zeer verblijd te zijn over hun komst. Hij hoopte dat hij veel hulp van hen zou hebben en zoo eenmaal van de Portugeezen verlost worden, maar het speet hem dat zij zulk een gering gewas van nagelen zouden vinden. Kort daarop zond hij twee voorname personen bij Warwijck om zijne patenten te zien. Deze verzochten namens den Sultan dat de admiraal hem wilde helpen het fort op Tidore te veroveren. Er lagen wel twee Portugeesche schepen, maar deze zouden zich wel uit de voeten maken, want er heerschte groote sterfte onder de bemanning. Warwijck verontschuldigde zich „zeggende van een verre reis te komen en dat zij elkander voor zulk een zaak nog niet genoeg kenden" en verzocht eerst handelsbetrekkingen aan te knoopen. Sahid nam hem dit niet euvel, en toen men het vriendschapsverbond bij eede bevestigd had kwam de Sultan meermalen bij Warwijck aan boord.

Terwijl de schepen geladen werden zond Sahid, die nu van de Portugeezen weinig te vreezen had, zijn oorlogsvloot telkens naar de omliggende plaatsen en eilanden die aan Tidore behoorden op veroverings- en rooftochten uit. Hij zou in die maanden 't eiland Motir en een groot deel van Halmahera veroverd hebben.

Onze landgenooten schilderen den sultan als een kort vierkant man van omstreeks 36 jaar, opgeruimd van aard, zeer weetgierig, gemeenzaam met hen, maar tegenover zijne onderdanen, die hem groot ontzag toonden, altijd op een afstand. Zijn oorlogsvloot bestond uit 30 karakora's, van kleine metalen stukken voorzien. Hij nam persoonlijk aan den oorlog deel en betoonde zich daarbij onbevreesd. Hoewel devoot Mohammedaan, volgde hij in zijne wijze van oorlogvoeren nog de oude traditie: koppensnellen en menschenroof.

Terwijl Warwijck voor Ternate lag had Heemskerck de Banda-eilanden bezocht.

De eilandgroep, die aan de muskaatnoot hare vermaardheid te danken heeft, was, zooals de Portugeezen meer dan eens tot hun schade ondervonden hadden, evenzeer berucht door den onrustigen en trouweloozen aard van haar bewoners. Evenals op Ambon waren ze in twee vijandige partijen of bondgenootschap-

pen verdeeld. Tot de eene behoorden de inwoners van Lontor, Ortattan [1] en Gammer op Groot Banda, Neira op het eiland van dien naam, thans de voornaamste handelsplaats, en de eilanden Run en Ai; tot de andere: Labetaka of Lautaka op Nera, Wajir, Kombir, Slaman of Celamme, Ourien en Dender op Groot-Banda en 't eiland Rosengein. De vorstelijke waardigheid was afgeschaft en het gezag der dorpshoofden beperkt, daar in de volksvergaderingen elkeen stem had, maar het meeste gezag oefenden de sjah-bandârs, meerendeels uit de oude vorstelijke families gesproten, die de handelszaken deden en natuurlijk zorgden dat zij daarbij niet te kort kwamen en de vreemde kooplieden bedrogen zooveel zij konden.

De Islam en het drukke verkeer met vreemdelingen had de Bandaneezen nog weinig van hun woestheid doen verliezen. Blijkens de verhalen der Hollanders was hier als in de Molukken het koppensnellen nog een geliefkoosd bedrijf. Van de Portugeezen hadden zij het gebruik van vuurwapenen geleerd. Portugeesche schepen vertoonden zich hier zelden meer, maar er bevonden zich toch kooplieden van die natie, die waarschijnlijk in Javaansche of Maleische handelsjonken kwamen, waarvan een groot aantal hier ter reede lag; vooral door Patani werd van ouds [2] handel op de Banda-eilanden gedreven, en van Java uit evenzeer.

Den 15 Maart kwam Heemskerck met zijne beide schepen aan de noordkust van Groot-Banda voor anker. Hij zond eerst een koopman naar Lontor om zijne komst aan te melden, maar hier verwees men hem naar Ortattan, daar de sjahbandâr van die plaats de oudste in rang was en de anderen bijeen moest roepen, hoewel zijne macht weinig meer te beteekenen had. Toen Heemskerk met hem een contract had gesloten wegens de te betalen rechten brachten de Hollandsche kooplieden te Ortattan en te Neira hunne koopwaren aan land. „Norenburgerij” d. i. messen, olieglaasjes, en andere kleine Nürnberger waar, konden zij hier met groote winst inruilen, ook wapentuig; maar het meeste moesten zij toch in zilvergeld betalen, daar de Bandaneezen weinig voorraad hadden en de meeste noten reeds door de Javanen en anderen geladen waren, van wien men ze, (natuurlijk tegen hooger prijs), overnam.

---

[1] Denkelijk het „Lutatam” bij Ptg. schrijvers, omstreeks 1550 de voornaamste havenplaats.

[2] Zie Barros, III 2, p. 485. Vgl. ook Heemskerck bij de Jonge, II 436 enz.

Te Lontor en te Neira werden woningen voor de Hollanders ingericht en hier bleven bij Heemskerck's vertrek, den 3 Juli 1599, Adriaen van Veen en Augustijn Stalpaert van der Wiele [1] met 18 man achter.

Heemskerck zag aan de kust van Ambon te vergeefs naar Warwijck uit, die zich toen in de Molukken bevond, en nam hierop de terugreis aan. Hij kwam den 8 Juli voor Bantam en vond daar twee Zeeuwsche schepen, waarvan wij straks meer zullen vernemen. De rijksbestuurder bracht hem met groot gevolg een bezoek op zijn schip en liet hem een paar dagen later een brief voor Prins Maurits overhandigen. Heemskerck vernam dat in februari te Bantam geweest waren vijf Chineesche schepen die over de 18.000 zakken peper en een van Guzerate dat er 3000 geladen had, zoodat met hetgeen de Hollanders hadden geladen dit jaar meer dan 30.000 zakken hier verhandeld waren.

Den 19 Augustus voer Heemskerck met zijne beide schepen naar Nederland terug. Tien dagen te voren was Warwijck van Ternate vertrokken. Hij had daar Frank van der Does met vijf man achtergelaten en de noodige gelden om inkoopen te doen, en was toen naar Bantam onder zeil gegaan. Maar hij had niet gerekend op de moesson die hem tegen was, zoodat de twee schepen naar de kust van Tambuku (westkust van Celebes) afdwaalden en even als Drake geruimen tijd op ongeveer 2° bezuiden de linie omzwierven. Eindelijk, den 13 November, kwamen zij voor Djakatra en vernamen dat Heemskerck reeds drie maanden te voren daar voorbij was gekomen. Te Bantam hield Warwijck zich een tijd lang op om peper te laden. De Hollanders werden er reeds vriendschappelijk ontvangen, maar bij den handel moest men zeer tegen bedrog waken zoowel van den kant der Javanen als van de Chineezen [2].

Den 21 Januari 1600 begaf Warwijck zich op de terugreis. Toen hij den 17 Mei ter reede van St. Helena kwam vond hij

---

[1] Van hem is een belangrijke Memorie over den O. I. handel afkomstig, medegedeeld door de Jonge, III 149 vv. Hij schijnt zich bij de komst van Wolfert Harmensz voor Banda in 1602 onwillig getoond te hebben om diens bevelen op te volgen, waarop deze hem naar Nederland medenam »op dat hy nae desen onse natie in Banda niet meer schadelyck soude wesen.« Zie mijn art. in Fruins Bijdragen. N. Reeks, dl. VI, p. 217.

[2] Peper werd dikwijls met zand en steentjes vermengd en de gewichten werden niet zelden vervalscht.

hier vier Portugeesche schepen, waar zich weldra nog twee bijvoegden. Het was de Indische retourvloot waarop zich de gewezen vicekoning Vasco da Gama bevond. Zij had kort te voren van twee Hollandsche schepen vijandelijkheden ondervonden en belette nu op haar beurt de Hollandsche schepen zich van versch water te voorzien [1], zoodat de bemanning op de terugreis zeer met ziekte te kampen had. [2].

Nog vóór de Amsterdamsche vloot waren twee Zeeuwsche schepen in zee gestoken om de reis naar Indië te ondernemen. De ondernemende koopman Balthazar de Moucheron had ze in vereeniging met anderen uitgerust. Aan het hoofd stond Cornelis de Houtman, ons van de reis van 1596 bekend; kapiteins der beide schepen waren zijn broeder Frederik de Houtman en Pieter Stockmans. Cornelis bevond zich op 't schip van den laatste, even als de Engelsche zeeman John Davis, die zich door zijn tochten naar 't Noorden naam had gemaakt en door Moucheron als opperstuurman was aangesteld. Alleen van den laatste bezitten wij een journaal van de reis [3]; over de heenreis en 't voorgevallene te Atjeh geeft een „kort verhaal" van Frederik de Houtman [4] eenige opheldering.

---

[1] Couto, Dec. XII p. 439—41. Vergelijk hierna bl. 155.

[2] Eene vereeniging van journalen op de schepen van van Neck, van Warwijck en Heemskerck gehouden vindt men in „Het tweede Boeck, Journael oft Daghregister... van de reyse gedaen onder 't beleydt van den adm. J. Cz. Neck ende W. van Warwijck enz. Middelburch, Bar. Langhenes (of Amst., Corn. Claesz) 1601." Voorts te raadplegen de brieven van W. van Warwijck en het journaal van J. van Heemskerck uitgeg. door de Jonge, De opkomst enz. II 375—454.

[3] Bij Purchas his Pilgrimes, I b p. 116—24. Op nieuw uitgegeven in „The Voyages and works of John Davis edited by Alb. Hastings Markham. London, for the Hakluyt Society 1880" p. 129—156. (Zijne data zijn in O. stijl). Davis deed, blijkens de opdracht van zijn journaal, de reis mede op last van den graaf van Essex, ten einde de verkregen ondervinding ten bate zijner landgenooten te doen strekken. Jan Huygen van Linschoten en andere Nederlanders hadden in Portugeeschen dienst hetzelfde gedaan.

[4] Cort verhael van 't gene wedervaren is Fred. de Houtman tot Atchein, enz. Gouda 1880. Voorts heb ik geraadpleegd een notarieel attest van Hendrick Cornelissen van Rosendael en Hans Stockmans van Mechelen, gedaan te Amst. den 14 Oct. 1604 omtrent het voorgevallene te Atjeh in 1599. In HS. op 't Rijks-archief, verkregen uit de papieren van H. de Groot in 1864 verkocht, na de uitgaaf van de Jonge's werk. Bij de Jonge I 222—30 vindt men de instructies van Corn. de H. en van de kommiezen Guyon Lefort en Thomas Coymans.

Den 25 Maart 1598 verlieten de Leeuw en de Leeuwin — zoo heetten de schepen —, met 223 koppen bemand, de reede van Vlissingen. De reis was niet voorspoedig; even als de eerste maal bleek Cornelis de Houtman ook nu een ongeschikt bevelhebber, die zich tegenover zijne minderen onhebbelijk gedroeg. Eerst den 24 Juni 1599 kwamen de schepen voor Atjeh ten anker.

Atjeh was destijds nog een van de machtigste Maleische staten, die over een groot deel van de kust van Sumatra heerschappij voerde. De Sultan, Ala-ud-dîn, bezat echter niet de eerzucht en geestkracht van zijn voorganger Mansur en had o. a. een zijner wingewesten, Aru, prijs gegeven, aan den sultan van Djohor [1]. Met de Portugeezen had hij in 1587 [2] een verbond gesloten, en sedert kwamen deze hier handel drijven. In 1598 waren zelfs twee gezanten door hem naar Goa afgevaardigd, waarschijnlijk om steun te zoeken tegen Djohor; de vicekoning had hen feestelijk ontvangen en daarop (Mei 1599) naar Malaka laten terugbrengen, waar zij van kapitein Fernão d'Albuquerque eene even eervolle ontvangst genoten [3]. Terwijl zij zich daar nog bevonden kwamen de Hollandsche schepen voor Atjeh. De Houtman ontving aan boord een schrijven van Affonso Vicenti, een inwoner van Malaka die met den Sultan persoonlijk bekend, en waarschijnlijk naar Atjeh gezonden was om den handel met andere Europeesche natien tegen te werken [4]. Vicenti bood Houtman zijne diensten aan en verzekerde hem dat te Atjeh lading genoeg te bekomen was. Door den Sultan uitgenoodigd bracht de Houtman hem een bezoek, werd met een fraaie kris beschonken en ontving verlof om handel te drijven. Een paar dagen later werd reeds 25 bahar peper geladen en een der kommiezen begaf zich aan land met koopwaren, waarvoor een huis was aangewezen. De aankoop van peper mocht niet rechtstreeks van de inwoners maar moest door bemiddeling van den sjah bandâr geschieden, die er een prijs

---

[1] Zie behalve Davis het journaal van W. van Warwijck in Begin en voortgang der O. I. Comp., bl. 81.

[2] Zie mijn vijfde gedeelte, bl. 173.

[3] Couto, Dec. XII p. 242, 512—18.

[4] F. de Houtman noemt hem »tommagon« (tumenggong) van Malaka, bij Couto heet hij slechts »casado de Malaca.« Volgens het MS. attest was hij de »principale autheur van 't verraet ende die schade gedaen op de schepen tot Bantam (in 1596), daer deur haer handel te niet raecte, gelyck sylnyden alle tselue door Corn. de Houtman verstaen hebben.«

voor eischte dien de Houtman te hoog vond. Toen hij zich hierover bij den Sultan beklaagde, zeide deze dat hij genoeg peper kon krijgen als hij hem bijstand bood tegen Djohor. De bevelhebber bracht dit voorstel in den scheepsraad en men besloot dat hij daarover met den Sultan in onderhandeling zou treden. Het gevolg hiervan was eene overeenkomst waarbij de Hollanders zich verbonden de vloot van Atjeh naar Djohor te vergezellen en die stad uit hunne schepen te beschieten; tot belooning zouden zij daarvoor ontvangen 1000 bahar peper vóór hun vertrek en 1000 bahar na hun terugkomst. Ook zou de Sultan voor de levensmiddelen zorgen. Reeds was de pinas van de „de Leeuw" naar Pedir geweest om rijst te halen en voor de tweede maal daarheen gevaren, terwijl de pinas van „de Leeuwin" op het drooge gehaald was om te kalefaten, toen eenige vaartuigen van Malaka aankwamen, die de Atjehsche gezanten van Goa terugbrachten, begeleid door een Portugeesch gezant aan den Sultan met name Simon Nunes. De eerbewijzen aan zijne gezanten te beurt gevallen moesten den Sultan ten aanzien der Portugeezen wel gunstiger stemmen, en toen zij betoogden dat men hen alleen te vriend kon houden als men aan de Hollanders den handel verbood, en Vicenti hem een plan aan de hand deed om zich van hunne schepen meester te maken [1] was het pleit ten hunnen nadeele beslist.

Hoewel Cornelis de Houtman kon vermoeden dat Vicenti valsch spel speelde duchtte hij geen kwaad, liet zich wijs maken dat de prauwen, die van de Oostkust kwamen, peper aanvoerden van Samalangan en Pasangan, en zag er geen bezwaar in om den 11 September den Sjah bandâr en een aantal andere Atjehers gewapend op de schepen te laten komen, waar zij spijs en drank medebrachten om feest te vieren. Gelukkig waren niet allen even blind als de bevelhebber. Davis en anderen haalden uit voorzichtigheid hunne wapens voor den dag en namen andere voorzorgsmaatregelen. Ook op de Leeuwin waren sommigen op hun hoede. Alleen daaraan hadden zij hun behoud en dat van de schepen te danken. De Atjehers hadden namelijk in de medegebrachte spijzen en dranken een licht vergif ge-

---

[1] Zie Couto, Dec. XII p. 514—16; Brief van den bisschop van Malaka aan den Koning van 30 Apr. 1600 gedrukt achter H. Grotius, de jure praedae ed. H. G. Hamaker, p. 355.

mengd, waardoor velen als uitzinnigen heen en weder liepen en niet wisten wat met hen gebeurde. Nu werden bijna te gelijker tijd op de beide schepen de Hollanders door de gewapende Atjehers overvallen. Op de Leeuw bevonden zich de laatsten in de kajuit met Cornelis de Houtman, die een der eerste slachtoffers werd, maar toen de verraders op het dek kwamen, werden zij door Davis en eenige anderen zoo warm ontvangen, dat zij met achterlating van eenige dooden, waaronder de Sjah bandâr, in de prauwen moesten vluchten; deze, die het schip zochten te enteren werden door 't geschut verdreven, en ook op de Leeuwin slaagde men er in daarmede de Atjehers te verjagen. Velen hunner kwamen daarbij om het leven, maar ook op de schepen was het verlies groot. Men miste niet minder dan 95 man, die aan wal en in de pinas naar Pedir gegaan waren medegerekend. De eersten, waarbij zich de kapitein van de Leeuwin, Frederik de Houtman, bevond, hadden het, toen men bespeurde dat de aanslag mislukt was en aanzienlijke Atjehers daarbij waren omgekomen, zwaar te misgelden. Wie tegenstand bood of zich zwemmende zocht te redden, werd van kant gemaakt. Houtman en 27 anderen (waarbij eenige manschappen van de pinas) werden gevangen genomen en geboeid. Het geld en de goederen werden natuurlijk prijs verklaard.

Na deze noodlottige gebeurtenis voeren de schepen naar Pedir om zoo mogelijk de pinas te redden, maar deze hadden de Atjehers reeds bemachtigd. Zij vonden hier elf Portugeesche galeien, die de Hollandsche schepen trachtten te enteren, maar de laatste schoten eene galei in den grond, waarop de anderen afdeinsden. Hierop werd een der gevangenen, de commies Guyon Lefort aan boord gebracht met het aanbod van den sultan om tegen overgave van een der schepen de gevangenen vrij te laten. Natuurlijk werd dit afgeslagen, maar Lefort, die aan zijne medegevangenen beloofd had terug te keeren om hun toestand niet te verzwaren, gaf hieraan geen gevolg, en toen men de verzegelde commissie-brieven opende om een bevelhebber aan te stellen, bleek het dat de reeders na den kommies Thomas Coymans, die even als Cornelis de Houtman het leven had verloren, daartoe Lefort verkozen hadden.

Zooals te verwachten was werd door het achterblijven van Lefort de kans op vrijlating der gevangenen nog geringer. De Houtman vermaande hen om zich van alle handwerken en 't bedienen van 't geschut onkundig te houden, want zooals hij

voorzag wilde de Sultan hen in zijn dienst nemen. Aan de Houtman werd zelfs eene vrouw van adel aangeboden, die hem vele slaven en bezittingen zou aanbrengen. Toen hij bleef weigeren werd hij op de galei geplaatst waarop des Sultans kleinzoon, Radja Ahmed het bevel voerde en voer daarmede naar Pedir. In zijne afwezigheid kwamen den 22 October de schepen voor Atjeh terug om een laatste poging te doen tot afkoop der gevangenen, maar zij werden door de vloot van den Sultan vijandig ontvangen en zagen nu van verdere pogingen af. Zij trachtten thans Tenasserim te bereiken, maar tegenwind belette hun dit. Daarop deden zij een der Nicobaren aan om zich te ververschen en voeren toen naar Ceylon waar zij zich van rijst wilden voorzien; tot hun geluk maakten zij onderweg een schip buit dat met rijst geladen van Nagapatam naar Atjeh voer. Van de bemanning, allen Indiërs en Maleiers, vernamen zij dat te Batticaloa aan de oostkust van Ceylon veel handel gedreven werd en dat zij daar gemakkelijk lading en ververschiug zouden kunnen vinden daar de Koning een groot vijand was der Portugeezen. Misschien is dit bericht de aanleiding geweest tot Spilberg's bezoek aan die havenplaats, twee jaren later. Thans trachtte men te vergeefs Ceylon te bereiken. Voortdurende tegenwind dwong de schepen tot de terugreis. Den 23 April 1600 kwamen zij voor St. Helena en twee dagen na hen deed een Portugeesch schip het eiland aan. Het behoorde tot de retourvloot die Heemskerk hier drie weken later aantrof. De Hollanders wilden er zich van meester maken, maar de kapitein, een dappere Galiciër met name Diogo de Sousa, weerde zich zoo flink dat de anderen het moesten opgeven. [1] Eerst den 8 Augustus liepen de schepen behouden te Vlissingen binnen.

Van Frederik de Houtman's verder wedervaren te Atjeh zullen wij later vernemen.

De tweede scheepstocht naar Indië, door de Zeeuwsche reeders beraamd, werd in April 1598 van Vlissingen uit ondernomen, en wel door drie schepen, waarvan er een bij Dover verongelukte. De beide anderen, de Zon en de Lange Bark [2] waarvan

---

[1] Couto, Dec. XII p. 435—38. Vgl. hiervóór bl. 151. Zonderling is het dat Couto van deze zelfde Holl. schepen verhaalt (p. 516) dat het eene te Kedah verbrand werd omdat de bemanning niet voldoende meer was voor 2 schepen en dat het andere op de ondiepten bij Tenasserim verging. Zie ook den brief bij Grotius, de jure praedae, p. 355.

[2] Dus genoemd naar een der reeders, S. Langebercque.

Gerard le Roy en Laurens Bicker bevelhebbers genoemd worden, bereikten hun doel. Uit de verhalen van de reis der Amsterdamsche schepen weten wij dat het jacht de Zon op 't eind van Februari en de Lange Bark den 3 Maart 1599 te Bantam aankwam. Heemskerck vond er beiden nog toen hij in Augustus Bantam aandeed, wachtende op het nieuwe gewas van de peper. Zij hadden 40 man aan ziekten verloren, zoodat er nauwelijks genoeg overbleven om de schepen te besturen. Toen Warwijck den 18 November voor Bantam kwam zeilden ze juist uit; de bemanning was tot 55 koppen geslonken. Zij namen slechts een kleine lading nagelen en peper mede maar hadden die voor geringen prijs gekocht [1].

[1] Het tweede Boeck enz. p. 29 v., 48; Warwijck bij de Jonge II 379; Heemskerck bij denz. II 447; Lev. Hulsius, Achte Schiffart (Francf. 1608) die deze reis en eene andere in 1601 van Zeeland uit ondernomen met elkander verwart. Vgl. van der Chijs, De stichting enz. bl. 68; De Jonge I. 117; II. 216—17.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Scheepstochten in 1598 door Nederlanders naar Indië ondernomen door de straat van Magalhaens, I. onder Mahu en de Cordes, die geheel mislukt, II. onder Olivier van Noort. Zijne komst in de Filippijnen, gevecht met de Spanjaarden te Manila, bezoek aan Burnei en Djaratan, terugkeer door straat Bali. Lotgevallen van zijn derde schip onder Pieter Esias. Geringe tegenstand der Portugeezen in Indië. De vaart op Spanje en Portugal in Nederland verboden. Scheepstocht van Steven van der Haghen in 1599. Hij bezoekt Bantam, de Banda-eilanden, Ambon en richt op Hitu een fort op.

De scheepstochten, in het jaar 1598 voor rekening van Rotterdamsche handelsgenootschappen ondernomen, hadden beiden ten doel om bezuiden Amerika om, door de straat van Magalhaens, Indië te bereiken. De eerste, van vijf schepen, onder bevel van Jacques Mahu en Simon de Cordes, den 27 Juni van den Briel uitgevaren, mislukte. Eén schip, onder bevel van Sebalt de Weert, keerde onverrichter zake uit de zeestraat terug [1]; een tweede viel te Valparaiso in handen der Spanjaarden, een derde ging in den Stillen Oceaan verloren. Omtrent de beide overigen vernemen wij het volgende.

Het schip „de Trouw”, waarop Balthasar de Cordes (een neef van Simon) bevel voerde, bereikte de Molukken en wierp de ankers uit voor het eiland Tidore [2]. Frank van der Does, de Hollandsche koopman die door Warwijck op Ternate was achtergelaten, liet hem waarschuwen dat de Portugeezen niet te vertrouwen waren, maar zoo het schijnt sloeg hij die waarschuwing in den wind. De Portugeezen maakten zich althans van het schip meester en het meerendeel der bemanning van kant. Slechts vijf man werden in 't leven gelaten en naar Goa

---

[1] Alleen van dit schip is een journaal bekend geworden.

[2] „No lugar de Soli da Ilha de Tidore, meia legua de nossa fortaleza”. Couto, Dec. XII p. 460.

gevoerd. Het schip lag nog bij de komst van Van Neck (1601) voor Tidore [1].

Het vijfde schip, kapitein Jacob Jansz. Quaeckernaeck, en waarop zich de koopman Melchior Santvoort en de Engelsche stuurman William Adams bevonden, bereikte in April 1600 de kust van Bungo op het Japansche eiland Kiusiu [2]. Er waren toen nog 24 man aan boord, waarvan eenigen ten gevolge van de ontberingen en vermoeienissen op reis doorgestaan weldra stierven. De Japanners voorzagen hen van eene woning en mondkost; toen echter de Portugeezen te Nagasaki van de Jezuieten-paters te Bungo hun aankomst vernamen, waarschuwden zij den Gouverneur van het eiland dat het zeeroovers waren en vijanden der Christenheid, waarop deze zich naar Bungo begaf, hen gevangen nam en op hunne goederen beslag liet leggen. Later kregen zij echter op bevel van den keizer hunne vrijheid terug [3].

Het tweede eskader, van vier schepen, dat in 1598 langs denzelfden zeeweg naar Indië voer, was iets gelukkiger. Het plan van dezen tocht schijnt te zijn uitgegaan van Olivier van Noort, een Utrechtenaar die na zijn fortuin verspild te hebben een herberg hield op de Markt te Rotterdam. Hij wist met Jacob Claesz, een schipper van Ilpendam, geld bijeen te krijgen tot het uitrusten van twee schepen, waarbij eenige Amsterdamsche reeders eveneens twee schepen voegden. Den 13 September vereenigden zij zich bij de Zeeuwsche kust. Van Noort voerde het opperbevel. Aan moed en geestkracht ontbrak het hem zeker niet, maar voor een handelsonderneming was hij niet in de wieg gelegd. Het schijnt dat hij zich Drake tot voorbeeld stelde en de „expresse last” hem bij commissiebrief van Prins Maurits [4] gegeven, om de Spanjaarden en Portugeezen „alle mogelijke resistentie en afbreuk” te doen, ruim genoeg opvatte.

---

[1] Zie het Verhaal van van Neck's tweeden scheepstocht in Begin en voortgang der O. I. Comp., dl. I, bl. 6; brief van Pt. Walichsz uit Patani bij de Jonge II 479 en de aanteek.; ongeteekende brief aldaar II 534; Lev. Hulsius, Achte Schiffart (Francf. 1608) p. 45, 50.

[2] De haven waarheen het schip gebracht werd wordt door Couto Xativai genoemd

[3] Couto, Dec. XII p. 447—53; Brieven van W. Adams bij Purchas I b. p 125—32. Vgl. de Jonge II 220—22.

[4] Zie deze bij Van der Chijs, De stichting der O. I. Comp., Bijlage III.

Van Noart was de eerste Hollander wien het gelukte de zeestraat van Magelhaens door en „de wereld om" te zeilen. Voor hij die zeestraat bereikte had men echter reeds één schip moeten verlaten omdat het lek was en had men reeds 100 man verloren „zoo door armoede als door ziekte" zegt het journaal. In de Zuidzee gekomen, verloor hij in een storm het derde schip uit het oog; met de beide anderen zocht hij aan de kust van Chili en Peru de Spanjaarden afbreuk te doen, maar veel kwaad kon hij niet verrichten daar men door 't verschijnen van Mahu's eskader reeds gewaarschuwd en op zijne hoede was. Nu besloot hij koers te zetten naar de Filippijnen. Den 15 September 1600 bereikte hij Guahan, het voornaamste eiland van den Ladronen- of Marianen Archipel, en na een kort oponthoud stak hij van hier naar de Filippijnen over. Zijn plan was om Straat Bernardino (tusschen Camarines en Samar) door te zeilen, maar men kwam iets noordelijker te recht, in de baai van Albay, en wierp daar de ankers uit. De Hollandsche schepen werden hier eerst voor Spaansche aangezien, en men voorzag ze van levensmiddelen, maar toen de Spanjaarden bespeurden wie ze eigenlijk waren hield dit natuurlijk op. Van Noort voer nu Straat Bernardino door naar het eilandje Capul, waar hij hoopte ververschìng te bekomen, want hij had twee lieden van dit eiland bij zich, die hij op een Spaansch schip aan de Amerikaansche kust had aangetroffen. Bij zijne komst vluchtten echter de inwoners in de bosschen, en waar men ook landde vond men ledige woningen, die de Hollanders uit wrok in brand staken.

Nu werd de tocht naar Manila voortgezet. Van Noort wist dat men daar binnen kort een galjoen uit Mexico verwachtte met het geld voor de twee laatste ladingen die van Manila waren afgezonden, en ook dat in dezen tijd de jonken van China pleegden te komen, die hem goeden buit konden verschaffen. Daarenboven had hij vernomen dat te Manila geen oorlogsschepen lagen en hij zijn vrijbuiters-bedrijf hier dus veilig zou kunnen uitoefenen. Inderdaad had zich de Spaansche scheepsmacht grootendeels naar de zuidelijke Filippijnen begeven om de zeeroovers van Mindanao en Sulu te tuchtigen. De gouverneur, Don Francisco Tello, was dus niet weinig verontrust toen hij de komst der vijandelijke schepen vernam. Hij deed echter wat hij kon om de haven Cavite in staat van verdediging te stellen en de schepen die daar lagen van geschut te voorzien.

Op weg naar Manila bemachtigde van Noort o. a. een Chineesche jonk, met rijst geladen, die eenige troepen naar Cebu had overgebracht en nu naar Manila terugging. De kapitein was een ervaren zeeman, met den Maleischen archipel goed bekend en het Portugeesch machtig, zoodat van Noort op zijn verderen tocht veel nut van hem had.

Den 24 November voeren de Hollandsche schepen de baai van Manila in en gingen aan de westzijde voor anker liggen, loerende op de kleine vaartuigen die mondkost kwamen aanbrengen en natuurlijk hun lading prijs moesten geven. Een Japansche bark met ijzer en levensmiddelen, naar Manila bestemd, liet men echter na een vriendschappelijken ruilhandel, haar weg vervolgen.

De Spanjaarden te Manila toonden weinig lust om 't met de Hollanders aan te binden, maar toen de gouverneur aan Antonio de Morga, auditor van 't Hoog Gerechtshof, een bekwaam en dapper man in wien iedereen vertrouwen stelde, had opgedragen om de kaperschepen te verjagen, kwamen zich vele soldaten en inwoners van Manila aanmelden om dienst te doen op de beide schepen die in de haven lagen. Zoo kreeg hij voor elk schip 100 man bijeen, behalve de kanonniers en 't scheepsvolk.

Den 14 December zagen de Hollanders de Spaansche schepen op hen afkomen. Zij hadden nauwelijks den tijd om het geschut gereed te maken en moesten hun ankers kappen. Aanstonds klampte de Spaansche admiraal den Hollandschen aan boord en werd de laatste geenterd. Het dek werd door de Spanjaarden, die veel talrijker waren, schoongeveegd, maar de Hollanders beletten hen beneden deks te komen en teisterden met hun geschut het Spaansche schip dat met zijn boegspriet in het zoogenaamde boevennet van het Hollandsche was verward geraakt. Gelukkig voor van Noort hield het tweede Spaansche schip zich bezig met het Hollandsche jacht te vervolgen en durfden de Chineesche champans, die de Spanjaarden moesten bijstaan, niet naderen uit vrees voor 't geschut. Meer dan zes uren lagen de schepen aan elkander. Eindelijk sloeg de vlam uit het Hollandsche schip, waarop de Morga aan zijne manschappen bevel gaf om het te ruimen en de schepen van elkander los te maken. Maar nauwelijks was dit met veel moeite gelukt of het Spaansche schip bleek zoo lek geworden te zijn, dat het eenige minuten later naar den grond ging. Slechts een

deel der bemanning kon zich in een boot redden. Morga wilde het schip niet verlaten, maar het gelukte hem zwemmende met de veroverde vlag aan land te komen. Een vijftigtal Spanjaarden was gesneuveld of verdronken. Van Noort had vijf dooden en 26 gekwetsten waarvan de meesten behouden werden. Slechts 17 Hollanders waren ongedeerd gebleven.

Intusschen was het Hollandsche jacht, waarop Laurens Biesman bevel voerde, door den anderen Spanjaard achterhaald, en had zich zonder veel tegenstand te bieden overgegeven, maar de bemanning vond er weinig baat bij, want de meesten werden te Manila ter dood gebracht. Enkelen, met wier jeugd men begaan was, werden in de kloosters opgenomen, waarschijnlijk om in het Katholieke geloof te worden onderwezen [1].

Het was een geluk voor Van Noort dat de Spanjaard, dien hij met het buitgemaakte jacht zag terugkeeren, hem met vrede liet, want schip en bemanning hadden zooveel geleden dat zij bezwaarlijk een tweeden aanval hadden kunnen doorstaan. Hij besloot nu naar Burnei te gaan om zich "daar wat te repareeren en te ververschen", en werd er door zijn Chineeschen stuurman in elf dagen heen gebracht. Den 26 December voer hij de baai van Burnei binnen. Aan den ingang vond hij eenige eilanden door visschers bewoond, die met hun vangst aan boord kwamen. Een aantal prauwen lag op korten afstand om hen te beschermen en de wacht te houden. Van Noort liet een Chinees aan land gaan met een geschenk voor den Sultan en het verzoek om handel te mogen drijven. Het duurde echter eenigen tijd vóór men er gerust op was dat hij en de zijnen geen Spanjaarden waren, die men als vijanden beschouwde [2]. Door bemiddeling van zijn stuurman kocht van Noort eenige peper van de Chineezen uit Patani die zich hier bevonden. Volgens de berichten die men inwon werd door hen veel handel maar ook zeeroof in den archipel bedreven en Van Noort schreef het aan een hunner, die bij den Sultan in groot aanzien stond, toe dat men onder vertoon van vriendschap een poging deed om het Hollandsche

[1] Zie over 't voorgevallene met V. N. in de Filippijnen, behalve de "Beschrijvinghe van de voyagie om den geheelen Wereld Cloot, ghedaen door Olivier van Noort van Utrecht" enz. (Rotterdam, Jan van Waesberghen. 1602), Ant. de Morga's "Sucesos de las islas Philipinas", in de vertaling van Stanley (The Philippine islands etc. London 1868) p. 150—173, 261—64 en den brief aldaar aangehaald p. 397—98.

[2] Vgl. mijn vijfde gedeelte, bl. 159—60.

schip te overrompelen, die door de waakzaamheid van den admiraal mislukte. Ziende dat hier weinig te verhandelen viel — want de kamfer hield men zeer hoog in prijs en de Hollandsche lijwaden waren hier niet gewild — besloot men naar Bantam te varen, in de hoop dat men daar beter zou slagen.

Bij het uitvaren, den 4 Januari 1601 ontmoette van Noort een Japansche champan, naar Manila bestemd, maar door storm gedwongen hier binnen te loopen. Van den kapitein, een Portugees, ontving hij de eerste tijding omtrent het schip van de »Magellaansche vloot« dat aan de kust van Japan was terecht gekomen. Gedachtig aan zijne hulpbehoevende landgenooten, betoonde hij den Portugees de meeste vriendschap »hem biddende«, zoo lezen wij in 't journaal, »dat hij, in Japan teruggekomen, de Hollanders alle faveur wilde doen die hem mogelijk ware.« Er school bij dien vrijbuiter een goed hart onder een ruwe schors.

De west-moesson belette het schip Bantam te bereiken, maar na drie weken rondzwervens zag men de Javaansche kust bij Tjeribon en voer toen naar Djaratan. Hier waren geen specerijen in voorraad, daar ze thans reeds meerendeels naar Bantam vervoerd werden om »den trek« van de Hollandsche schepen. Men werd echter overvloedig van ververshing voorzien en door de aanwezige Portugeezen vriendschappelijk ontvangen. Van Noort vernam van hen, dat de vorst (adipati) van Surubaja [1], die toen te Pasaruan verblijf hield, en tot wiens gebied ook Djaratan behoorde, dezelfde was die in 1596 Balambuan belegerde, toen de schepen van Amsterdam voor die stad lagen. Het was hem sedert gelukt de stad in te nemen, waarop de oude Hindu-vorst met zijn geheele geslacht van kant werd gemaakt.

Hoewel het thans de geschikte tijd was om naar de Molukken te varen en van Noort nog weinig lading had, achtte de scheepsraad het schip te veel onttakeld om de reis daarheen nog te wagen en besloot hij dus tot de terugreis door Straat Bali. De Javaansche kust bij Pasaruan langs zeilende zag men een Portugeesch galjoen dat van Malaka naar Ambon op weg was op de klippen vastzitten. De bemanning hield zich bezig met het goed te bergen en 't was een geluk voor hen, dat onze vrijbuiter er uit vrees voor de klippen niet bij durfde komen [2].

Zonder verdere ongevallen bracht van Noort den 26 Augustus

[1] Rey de Sorbay noemden hem de Portugeezen.

[2] Van dit schip verhaalt Jarrieus, Thesaurus rerum Indicarum. III 443.

1601 zijn schip te Rotterdam in behouden haven „met groote willecom en feestelycke onthalinghe.” Dat de buit dien hij medebracht volgens zijn eigen getuigenis [1] 60 tonnen schats zou bedragen hebben berust zonder twijfel op een misverstand. Er blijkt niets van uit zijn journaal, en het was bekend dat de onderneming weinig voordeel had afgeworpen [2]).

Toen het journaal van van Noort het licht zag was er niets naders bekend van het schip de Hendrik Fredrik, waarop bij het uitvaren van Straat Magalhaens Pieter Esias, die ook in 't journaal „de Lint” genoemd wordt, het bevel voerde en dat toen van de andere schepen afdwaalde. Later vernam men dat dit schip eveneens de reis door den Stillen Oceaan volbracht en voor Ternate aankwam, doch, waarschijnlijk omdat het niet meer zeewaardig was, door de bemanning aan den Sultan verkocht werd voor eene partij nagelen. Van Neck trof hen in Juni 1601 op Ternate aan en nam een of meer van hen in zijn schip mede. De overigen timmerden een kleine bark, voeren daarmede naar Bantam en werden opgenomen in de schepen van Heemskercks eskader die in 1602 naar Nederland terugkeerden [3]).

Dat de Hollandsche schepen die in 1598 de reis naar Indië ondernamen, daar zoo weinig tegenstand van de Portugeezen ondervonden, hadden zij voor een deel hieraan te danken dat, ten gevolge der blokkade van Lissabon door de Engelschen, in dat jaar geen schepen van daar naar Indië vertrokken. Ook in de beide volgende jaren had de vice-koning van Indië, Francisco de Gama, geene schepen genoeg tot zijne beschikking om een eskader van eenige beteekenis naar den Archipel te kunnen zenden. Den 30 September 1600, eenige dagen vóór de

---

[1] Volgens een brief van Jan Pauwels, vice-admiraal in de vloot van Heemskerck, die van Noort op zijn terugreis ontmoette, aangehaald bij De Jonge II 506 aant.

[2] Zie o. a. Van Meteren, 23e boek; Pontanus, Beschr. van Amsterdam bl. 250 („alhoewel hy *cleynen ryckdom* thuys gebrocht heeft.”)

[3] Documenten bij De Jonge II p. 534, 482. De Jonge zelf (II 223) verwart de Hendrik Fredrik met het jacht de Eendracht dat door de Spanjaarden te Manila werd buitgemaakt. Vgl. ook Indiae Orientalis pars VII (Francof., de Bry 1607) p. 19, 38 en „Derde voornaemste zeegetogt... na de Oost-Indien ... uyt de aanteeken. van Willem van West-Zanen enz. ... door H. Soeteboom (Amst. 1648) p. 19.

komst van zijn opvolger Ayres de Saldanha, voeren twee galjoenen en drie galjooten onder Goterre de Monroy naar Malaka, gedeeltelijk met bestemming naar de Molukken, doch natuurlijk alleen met het doel om defensief te werk te gaan, daar men niet ten onrechte vreesde dat de vijandige Maleische vorsten zich met de Hollanders zouden verbinden [1].

Intusschen had de Nederlandsche regeering na lang aarzelen de vaart op Spanje en Portugal verboden. Nog voor het eind van 1598 had de confiscatie van schepen en goederen, die onder onzijdige vlag van de Nederlanden gekomen waren, de handelsbetrekkingen tusschen de Spaansche monarchie en de Nederlandsche opstandelingen onhoudbaar gemaakt en nu verklaarden ook de Staten-generaal bij plakkaat van 9 April 1599 „de Spanjaards en hunne goederen" voor goeden prijs en rustten een flinke vloot uit om hen ter zee afbreuk te doen.

Nog voordat deze oorlogsvloot in zee stak waren reeds weder den 6 April 1599 drie handelsschepen, door Amsterdamsche kooplieden uitgerust, onder 't bevel van Steven van der Haghen naar Indië uitgevaren. Na vele wederwaardigheden zeilden zij den 1 Maart 1600 straat Sunda in, ververschten zich in de Lampong-baai (destijds onder 't gebied van Bantam), en werden hier van loodsen voorzien, die hen den 13 Maart ter reede van Bantam brachten. Nog geen twee maanden te voren was Warwijck met de laatste schepen der Amsterdamsche vloot van hier vertrokken. Van der Haghen had echter het vaderland verlaten voor de terugkomst van van Neck en wist nog niet hoe de Hollanders hier na de vijandelijkheden van 1596 behandeld waren. De goede ontvangst der kooplieden die zich aan land begaven stelde hem spoedig gerust, maar in zijn hoop om lading te bekomen vond hij zich teleurgesteld, want de peper was door de vele navraag zeer in prijs gestegen en de Sjahbandâr deed onmatige eischen voor havengeld en in- en uitvoerrechten. Alleen van de Chineezen, die hier met 4 jonken kwamen, geladen met porselein en zijde, deed hij eenige inkoopen. Met moeite kreeg de admiraal een brief in handen, dien Warwijck hier had achtergelaten en die hem omtrent zijne bevindingen voorlichtte. Hierop besloot hij koers te zetten naar de Molukken. De drie schepen voeren den 28 Maart van Bantam

---

[1] Ign. da Costa Quintella, Annaes da marinha Portug. II 113; Couto, Dec. XII p. 506, 521.

af, de noordkust van Java en van de kleine Sunda-eilanden langs, en geraakten toen van elkander. De admiraal verzeilde naar Ambon, terwijl de andere schepen voor Banda aankwamen, juist bij tijds, want Adriaan Veen en de zijnen, die Heemskerck hier had achtergelaten, liepen groot gevaar van opgelicht te worden. Er waren namelijk 14 flink bemande Javaansche jonken aangekomen, die de vorst van Tuban op verzoek van den kapitein van Malaka (Fernão d'Albuquerque) met dat doel naar Banda zou hebben gezonden. De Bandaneezen hadden echter de Hollanders niet willen uitleveren en nu er ontzet kwam keerde de vloot naar Java terug.

Van der Haghen was intusschen den 2 Mei voor Hitu op Ambon ten anker gekomen. Lading vond hij hier niet, daar de nagelen van den vorigen oogst verkocht waren en het nieuwe gewas eerst een half jaar later geplukt werd. De Hitueezen drongen er op aan dat de admiraal hen in dien tusschentijd zou behulpzaam zijn om de Portugeezen van Ambon te verjagen. Hij liet zich eindelijk overhalen, en daar hij bericht gekregen had dat zijne andere schepen voor Banda lagen, ontbood hij van daar twee sloepen met gewapende manschappen. Door de Hollanders ondersteund begaf thans de Hitueesche vloot zich naar de binnenbaai, maar het geschut uit het Portugeesche fort belette hen te landen. Eindelijk kwam ook de admiraal met zijn schip in de baai om de vesting te helpen insluiten; de Portugeezen evenwel stonden het beleg acht weken standvastig door [1], Van der Haghen zag wel dat hij bij een aanval op de hulp der inlanders weinig zou kunnen rekenen en had daartoe alleen geen volk genoeg. Hij moest dus het beleg opbreken en naar Hitu terugkeeren maar had althans dit gewonnen dat de Hitueezen hem nu zeer genegen waren, een verbond met hem sloten, waarbij aan de Hollanders de alleenhandel werd toegestaan, en onder zijn opzicht een fort aanlegden op den heuvel Kaytetto niet ver van de kampong Hila [2], door hem "Kasteel van verre" gedoopt, dat hij van geschut en ammunitie voorzag en met 27 vrijwilligers bezette, onder Jan Dircksz Sonnebergh.

Den 18 September, waren de schepen, die door de zorg van Adriaen Veen te Banda noten, foelie en nagelen geladen hadden,

---

[1] Vgl. Jarricus III. 445, waar met Britanni de Hollanders bedoeld worden. De Javaansche vloot waarvan hij spreekt zal wel die der Hitueezen geweest zijn, door Javanen bijgestaan.

[2] Zie Valentijn II 2 p. 28.

voor Hitu gekomen, en den 6 October voer nu het eskader naar Bantam terug. Hier trof men zes Hollandsche schepen aan die op 't eind van 1599 onder Both en Wilckens uit Nederland vertrokken waren. Van der Haghen kwam met zijne landgenooten overeen dat men de waren niet tegen elkander zou opjagen en kon daardoor met voordeel zijne lading voltooien. Te gelijk met vier dezer schepen keerde hij met de zijnen den 14 Januari 1601 naar het vaderland weder [1].

[1] Een kort journaal van Van der Haghens reis, gehouden door Jan Sas van Gouda, koopman op het admiraalschip, vindt men in „Begin en Voortgang" der O. I. Comp.", 1e dl., 8e stuk; uittreksels uit een journaal gehouden op het jacht de Morgenster bij de Jonge II 459—65; brieven van Steven van der Haghen en Adriaan Veen aldaar 456, 465.

DERDE HOOFDSTUK.

Scheepstocht onder Pieter Both en Paulus van Caerden (Dec. 1599). Van Caerden bezoekt de Westkust van Sumatra. Zijne verrichtingen te Atjeh. Frederik de Houtman aldaar. Scheepstocht onder Jacob Wilckens (Dec. 1599). Cornelis van Eemskerck bezoekt Ambon en Bali. Scheepstocht onder Jacob van Neck (Juni 1600). Hij vaart van Bantam naar de Molukken, beschiet het fort op Tidore; zijn mislukte tocht naar China; hij bezoekt Patani. Gaspar van Groesbergen's ontmoetingen aan de kust van Annam. Scheepstocht van de Zwarte en Witte Arent (Juni 1600). Cornelis Pietersz. met 17 man te Priaman gevangen genomen en aan Atjeh uitgeleverd.

De voorspoedige terugkomst van Jacob van Neck uit Indië met vier rijkbeladen schepen (Juli 1599) gaf een nieuwen prikkel aan den ondernemingsgeest der Hollandsche kooplieden. Eenigen hunner, meerendeels réfugiés uit Zuid-Nederland, waarvan Isaac le Maire het meest bekend is geworden, vereenigden zich tot het uitrusten van een zestal schepen, zoo het heette voor de vaart naar China; in hun verzoek om vrijdom van rechten werd althans alleen van het Hemelsche rijk gesproken; ook werd hun die vrijdom toegestaan mits uitsluitend op China handel werd gedreven. Hun naaste doel was echter, zoo als blijken zou, de handel in den Archipel, maar waarschijnlijk kwamen zij er niet voor uit omdat zij van de andere Amsterdamsche Compagnie tegenwerking vreesden. Dat deze werkelijk begreep waar het de „Brabanders" om te doen was bleek hieruit dat zij de schepen die met Van Neck teruggekomen waren in allerijl liet kalefaten en op nieuw uitrusten, zoodat zij gelijk met de anderen in zee konden gaan.

Den 21 December 1599 verlieten dus weder twee eskaders, elk van vier schepen, de reede van Texel, dat van de nieuwe of „Brabantsche" Compagnie onder bevel van Pieter Both, met Paulus van Caerden als vice-admiraal, dat van de oude Compagnie onder Jacob Wilckens.

Het eskader onder Both kwam den 6 Augustus 1600 voor Bantam. Terwijl de admiraal hier twee schepen met peper laadde zond hij (25 Augustus) Van Caerden met de beide anderen

naar de Westkust van Sumatra, waar men vernomen had dat lading genoeg te krijgen was. Both liet te Bantam eenige manschappen achter om voor de nieuwe Compagnie te handelen en keerde toen (14 Jan. 1601) met zijne twee beladen schepen, tegelijk met die van Steven van der Haghen naar Nederland terug.

Van Caerden heeft ons zelf zijn verder wedervaren verhaald [1]. Hij had te Bantam een stuurman en twee tolken gehuurd, maar zijne pogingen om te Priaman, Tiku, Pasaman handel te drijven, slaagden niet. Er was weinig peper in voorraad en de Maleiers zochten hem daarmeê nog zooveel mogelijk te bedriegen. Ook bleek de kust, althans in dezen tijd van 't jaar, voor de schepen gevaarlijk. Op zijn schip bevonden zich drie Atjehers, en daar hij hoopte dat deze een gunstige getuigenis omtrent de Hollanders zouden afleggen, besloot hij te Atjeh lading te zoeken, hoewel hij wist wat hier aan de Zeeuwsche schepen overkomen was.

Hij kwam den 21 November op de reede. Meer dan een jaar hadden Frederik de Houtman en zijne medgezellen hier in gevangenschap doorgebracht [2]. Vijf hunner waren tot het „Moorsche geloof" overgegaan en de overigen werden een tijd lang redelijk behandeld, waarschijnlijk omdat men hoopte dat zij het voorbeeld der anderen zouden volgen. Enkelen waren door de Portugeezen naar Malaka en Goa medegenomen. De Sultan liet zijne gevangenen dienst doen in zijn vloot, o. a. op een tocht naar de kust van Aru [3] en Perak, van Pasei uit, waar de jongste zoon des Sultans bewind voerde.

Houtman was door zijn oudsten zoon, den radja van Pedir, in dienst genomen. Deze behandelde hem niet slecht en ondersteunde op zijn voorspraak ook de andere gevangenen die somtijds gebrek leden, zoowel de renegaten als de anderen. Op 't einde van Juli 1600 hadden zich weder vier Hollandsche schepen voor Atjeh vertoond. Het was 't eskader van Jacob Wilckens, te gelijk met Both en Van Caerden uit Nederland vertrokken. Houtman vernam te Pedir dat de Hollanders een brief van Prins Maurits aan den Sultan hadden overhandigd. De gevangenen die zich te Atjeh bevonden werden verborgen gehouden

[1] Begin en Voortgang der O. I. Compagnie Ie dl., 6e stuk.

[2] Zie over hunne lotgevallen het „Cort verhael van 't gene wedervaren is Fred. de Houtman tot Atchein" enz., bl. 20 vv

[3] „Nae een stedeken genaempt Sytan omtrent Arouw." Cort verhael, bl. 23.

maar een hunner wist aan Wilckens eenig bericht te doen toekomen. Reeds had de Sultan aanstalten gemaakt om den Hollandschen admiraal plechtig te ontvangen, daar hij beloofd had aan land te komen, toen Wilckens zich op eens verontschuldigde en na eenige schoten gelost te hebben onder zeil ging. De Sultan was zeer vertoornd en de gevangenen kregen 't er niet beter door. Wat de reden was van Wilckens' overhaast vertrek is niet geheel zeker [1], maar hetgeen de gevangenen later aan Van Caerden mededeelden maakt het waarschijnlijk dat te Atjeh onder voorwendsel van vriendschap toebereidselen gemaakt werden om de schepen te overvallen, daar men vernomen had dat er veel zieken aan boord waren [2].

Zes dagen vóór Van Caerden, den 15 November 1600 was een scheepje van Malaka te Atjeh aangekomen met een Franciskaner monnik die den Sultan het verzoek van den Spaanschen Koning overbracht om het voornaamste fort te Atjeh [3]) aan Portugal af te staan; tot belooning daarvoor zou hij den Sultan Djohor helpen veroveren. De Sultan antwoordde hem, zoo verhaalt de Houtman, dat de Koning of anderen van zijnentwege hem dan eerst maar Djohor moesten leveren; dan zou hem geen fort geweigerd worden. Het onhandige voorstel van den Franciskaan had slechts wantrouwen gewekt; de vriendschap met de Portugeezen werd echter nog niet verbroken.

Zoo stonden de zaken toen Van Caerden voor Atjeh kwam. De kapitein van het scheepken dat den Franciskaan had overgebracht, liet de Hollanders met geschenken en ververschingen verwelkomen, maar Van Caerden zond de geschenken terug en liet de vruchten eerst door de brengers proeven, een bewijs van wantrouwen dat hen zeer verdroot.

De aanwezigheid van den Portugeeschen gezant belette niet dat Van Caerden door den Sultan feestelijk ontvangen werd, maar toen hij een brief van Prins Maurits overhandigde zou de slimme Franciskaan den Muzelman hebben weten te beduiden dat het perkament van varkensleder vervaardigd was, waarop de brief ongelezen ter zijde gelegd werd. Van Caerden verkreeg verlof om handel te drijven; twee Hollandsche gevangenen

---

[1] »Hetzelvige ons daar (te Atjeh namelijk) bejegent is, waer langhe om verhalen, laete dat staen«, schrijft de commies Cornelis van Eemskerck (De Jonge II 468).

[2] Journaal van Van Caerden bl. 3, 4, 8.

[3] Houtman noemt het »Lubock«.

werden hem uitgeleverd en de Sultan beloofde ook de anderen die te Pedir waren vrij te geven. Langen tijd was men aan 't onderhandelen over den prijs van de peper; de Sultan was mild genoeg, maar de Sjah-bandâr en andere belanghebbenden dachten er anders over. Eindelijk kwam eene overeenkomst tot stand. Van Caerden zou binnen vier maanden 1800 bahar peper bekomen tegen een vastgestelden prijs en geen ander schip zou vóór hem van het nieuwe gewas mogen laden.

Intusschen had Frederik de Houtman tijding ontvangen van Van Caerden's komst en zijne landgenooten geduld ingeprent, daar hij vreesde dat zij zouden trachten te ontvluchten en zoo hun zaak misschien bederven. Week op week ging voorbij en men liet hen waar ze waren. Toen nu den 20 December zes hunner gelast werden zich op de prauwen te begeven die naar Perak bestemd waren, spraken zij voor hun vertrek met de Houtman en de vier overigen af dat ieder die zijn kans schoon zag zou trachten op de schepen te komen. Vijf van de zes man wisten te Samalangan in een prauw te ontkomen en het schip van Van Caerden te bereiken. Zij deelden den admiraal mede dat het doel van den tocht naar Perak geen ander was dan de vloot van Atjeh die daar lag terug te ontbieden en tevens te Malaka bericht te geven van de komst der Hollanders.

Van Caerden wilde echter zoo lang hij niet meer zekerheid had geen blijk van wantrouwen geven en ging zelfs den Sultan in kennis brengen met het ontsnappen der gevangenen. De vorst toonde dit op prijs te stellen en gaf de gevangenen vrij maar tegelijkertijd verlangde hij vooruitbetaling op de peper die nog geleverd moest worden. Hoewel dit met de overeenkomst streed voldeed Van Caerden voor een deel aan zijn verlangen.

De Houtman had zich eindelijk ook laten overhalen om met zijne kameraden te ontvluchten en ook hun was 't gelukt den 31 December aan 't admiraalschip te komen. Van Caerden heette hen welkom, maar de onbaatzuchtige De Houtman bood hem aan, ter wille van de goede verstandhouding weder aan land te gaan, en vreezende dat het van invloed zou zijn op de levering van de peper als men hem achterhield, nam de scheepsraad zijn aanbod aan.

Inmiddels had de Sultan van zijn vlucht vernomen en geen zwarigheid gemaakt hem vrij te geven. Maar te Pedir dacht men er anders over. Misschien was de radja op de hand der Portugeezen of hoopte hij voor de gevangenen een groot losgeld

te bekomen; althans hij zond in allerijl boden over land en zijn sjah bandâr met twee prauwen langs de kust om de Hollanders te achterhalen. Men vond alleen De Houtman aan wal, en nu werd deze, onder voorwendsel [1] dat de vluchtelingen geld en kostbaarheden van den radja medegenomen hadden, gebonden "gelijck men een verwesen man ter galge leyt" naar Pedir teruggevoerd. Hij kreeg hier een paar dagen later een medgezel: een der andere vluchtelingen die zich ook onvoorzichtig aan land gewaagd had. Zij werden nu streng bewaakt en kregen zoo weinig voedsel "dat ons dachte", schrijft De Houtman, "den buyck aen den rugge te cleven."

Van Caerden begon intusschen meer en meer te vreezen dat van de levering van de peper niet veel komen zou; ook meende hij nu duidelijk te bespeuren dat men in overleg met de Portugeezen een aanslag op de schepen in den zin had. Hij zorgde eerst dat alle Hollanders, die aan wal waren, in stilte aan boord kwamen en liet toen den 12 Januari 1601 onverwacht uit alle schepen die in de haven lagen [2] de peper lichten. Daarop werd den Sultan geschreven dat dit geschiedde als waarborg voor de voorgeschoten gelden en achtergebleven goederen [3].

De Atjehers beschouwden dit echter niet ten onrechte als zeeroof en begonnen uit het fort de Hollandsche schepen te beschieten. Van Caerdens waarschuwing om het schieten te staken werd in den wind geslagen en nu stak hij het Portugeesche en een paar andere schepen in brand. De Sultan had intusschen Frederik de Houtman uit Pedir ontboden en gebruikte hem nu als onderhandelaar. De Houtman bespeurde dat men geen ander doel had dan zich op de Hollanders te wreken en hoewel de "Portugeesche paap", zoo als hij den Franciskaner noemt, en een Hamburger dien deze in zijn dienst had, hem bij het schrijven op de vingers zagen, wist hij Van

[1] Althans de Houtman noemt het een "versierde logen."

[2] 3 "Romisse" dat is Turksche of Arabische uit de R. Zee, 3 uit Guzerate, 2 uit Bengale, 1 Portugees.

[3] Van Meteren (24e boek) geeft als reden op voor het aanhalen der schepen dat zij tegen het contract eerder geladen waren dan de Hollandsche; ook deden de reeders dit werkelijk als de beweegreden voorkomen (zie de Resolutien der Vroedschap van Amsterdam, 1617 in HS. op 't Archief aldaar), maar Van Caerden doet dit zelf in zijn journaal niet, en kon het ook niet doen, daar het contract alleen voor het nieuwe gewas gold, dat nog geplukt moest worden (zie blz. 7).

Caerden toch tusschen de regels te waarschuwen om met de schepen een eind ver van land te gaan liggen.

Van Caerden liet nu aan den Sultan weten dat hij zestig gevangenen had uit de aangehaalde schepen en dat hij hen niet vrij zou laten vóór De Houtman en zijn medgezel waren uitgeleverd. Hij ontving hierop geen antwoord maar zag in de verte dat een groot aantal vaartuigen zich bij het fort vereenigde. „Dies resolveerden”, schrijft hij „niet uyt noot maer om meerdere quaet te verhoeden, de riviere te verlaten.” In weerwil van zijn bedreiging gaf hij aan zijne gevangenen de vrijheid, 't geen trouwens in zijn belang was om zich de vreemde kooplieden niet tot vijanden te maken, maar De Houtman werd weder aan de handelspolitiek opgeofferd. Na Van Caerden's vertrek — hij had nog een paar dagen bij Pulu Way op antwoord van den Sultan gewacht — moesten de beide Hollanders het dan ook misgelden. Onder de zwaarste bedreigingen en met een wissen dood voor oogen werden zij geprest om „Moors” te worden. Beiden bleven standvastig weigeren maar werden een tijd lang slechter dan honden behandeld. Er kwam eerst eenige verandering in toen men bespeurde van De Houtman's bekwaamheden [1] eenig nut te kunnen trekken. Wij zullen hem later te Atjeh terugvinden en volgen nu Van Caerden op zijn terugreis.

Te vergeefs zocht hij te Kota-Tengah [2], Tiku en Priaman peper op te doen; er was geen voorraad, daar anderen hem waren voor geweest. Den 19 Maart 1601 kwam hij te Bantam, vulde hier zijne lading met peper aan, liet eenige manschappen in de faktorij achter en keerde den 10 April met de beide volladen schepen naar Nederland terug. Wij zullen later zien dat de reeders gedwongen werden voor de geroofde peper aan de Arabische handelaars vergoeding te geven.

Tegelijk met het eskader van Both en Van Caerden voeren, zoo als boven vermeld werd, vier schepen naar Indie die door de Oude Compagnie waren uitgerust. Daar zij deel uitmaakten

[1] De Houtman had zich het Maleisch reeds genoeg eigen gemaakt om de brieven van Van Caerden in die taal te kunnen overzetten. Men weet dat hij het eerste „Spraeck ende woordboeck” van 't Maleisch in 't licht gaf. Ook liet de Sultan een buskruidmolen naar zijne voorschriften vervaardigen.

[2] Of is Katingan bedoeld? Er staat „Totetangan onder de linie gelegen.”

van eene groote expeditie, waarvan 't opperbevel weder aan Jacob van Neck was opgedragen, die later met de andere schepen zou volgen, had Jacob Wilckens deze als vice-admiraal onder zijne hoede. Opperkommies was Cornelis van Eemskerck, uit wiens brieven [1] het volgende hoofdzakelijk geput is.

De eerste plaats die Wilckens in Indie aandeed was Atjeh. Wat hij daar verrichtte hebben wij boven gezien. Van Atjeh voer hij de westkust van Sumatra langs, kruiste in Straat Sunda de schepen van Van Caerden die zich naar Atjeh begaven en kwam den 1 September te Bantam. Hoewel Both hem voor was geweest vond hij hier nog genoeg lading voor twee schepen. In November kwam Van der Haghen uit de Molukken terug [2] en op zijn raad besloot Wilckens zijne twee niet volladen schepen onder bevel van Cornelis van Eemskerck daarheen te zenden, en nam zelf met de anderen, tegelijk met Both en Van der Haghen de terugreis aan (Januari 1601).

Eemskerck ging den 6 December 1600 van Bantam onder zeil en bereikte den 19 Januari 1601 de noordkust van Hitu, waar hij in het "Kasteel van verre" Sonnenbergh en de zijnen aantrof en zoowel daar als te Mamala [3] en te Luhu [4] een goeden voorraad nagelen vond. Sonnenbergh achtte het fort te zwak om het tegen eene Portugeesche overmacht te kunnen verdedigen en scheepte zich dus met de zijnen bij Eemskerck in. Dat hij hierin verstandig handelde zouden latere gebeurtenissen bewijzen. Nog vóór hun vertrek deed zich de gelegenheid voor om de Hitueezen hulp te verleenen. De Ambonners, door de Portugeezen gesteund, hadden zoowel ter zee als te land 't beleg geslagen voor de Hitueesche kampong Assalulu [5], maar toen de Hollandsche schepen zich daar vertoonden werd het beleg opgeheven. Eemskerck sloot met den "capitan Hitu" en de overige hoofden een verbond, waarbij aan de Hollanders vrijdom van tollen en ankergelden werd verleend, en voer in Juli naar Bali. Van zijne verrichtingen op dat eiland is ons zeer weinig bekend. Hij verhaalt ons slechts dat hij Emanuel Roodenberg en zijn medgezel, die in 1597 op Bali waren achtergebleven [6] van den Koning vrijkocht en den 7 Juli

[1] Uitgegeven door de Jonge, De opkomst enz. II 467—76; vgl. bl. 335—39.

[2] Zie boven bl. 165.

[3] Er staat Manielo.

[4] Ternataansche bezitting op Hoamohel of Klein Ceram.

[5] "Het stedeken Lucitello" d. i. Nusa Telo. Vgl. Valentijn II 2 p. 14.

[6] Zie ons vijfde gedeelte, bl. 210.

1601 met dezen een verbond sloot, dat aan de Hollanders vergunde op denzelfden voet als zijne onderdanen handel te drijven. Eemskerck ontving van den Koning eene slavin ten geschenke, aan wie hij de vrijheid teruggaf, maar zij weigerde hem te verlaten en de eerzame koopman moest haar dus wel medenemen. Te Bantam liet hij een zestal manschappen met geld en koopwaar achter en keerde toen met een rijke lading nagelen, peper en cubebe naar Nederland terug.

Een half jaar na 't vertrek van Wilckens en Eemskerck was de Oude Compagnie te Amsterdam met de uitrusting der zes overige schepen gereed gekomen, elk van bij de 500 lasten, met 30 metalen stukken en met 140—180 koppen bemand[1] Jacob van Neck had het opperbevel en Cornelis van Foreest was tot vice-admiraal aangesteld[2]. Te gelijk met hen voeren den 28 Juni 1600 twee schepen uit, de Witte en Zwarte Arend, elk van 300 last, door de nieuwe Brabantsche Compagnie uitgerust, met Cornelis Pietersz als opper-koopman[3].

Aan het eiland Annobom gekomen besloot van Neck met drie zijner schepen vooruit te varen, om de „Brabanders" voor te zijn. Dit gelukte hem, hoewel de reis verre van voorspoedig was en hij eerst den 30 Maart 1601 ter reede van Bantam kwam. Hier vond hij nog de beide schepen van Van Caerden, die in zijn journaal aanteekent dat door de komst van van Neck de peper „dapper opsloeg." Hij besloot dus alleen het kleinste

---

[1] Van Meteren, 22e boek.

[2] Korte journalen door den ziekentrooster Roelof Roelofsz. en den schipper Cornelis Claesz in „Begin en Voortgang der O. I. Compagnie", I, 7e stuk. Het eerste heeft waarschijnlijk ook ten grondslag gediend — zie b. v. het verkeerde jaartal 1604 voor 1603 aan het slot — aan het verhaal van dezen tocht in „Indiae Orientalis pars VIII... autore M. Gotardo Artus" (Francof., de Bry 1607) dat echter verschillende bizonderheden bevat die niet bij Roelofsz voorkomen. De uitgever van Beg. en V. heeft er daarentegen eenige aanteekeningen van Victor Sprinckel tusschengevlochten, die in 1607—10 te Patani als hoofd van den Nederl. handel verblijf hield. Het tweede journaal, in Begin en V. (blz. 27—31) anoniem, werd reeds met den naam des schrijvers gedrukt in een „Comtoir Almanach op het jaar 1607" en daaruit vertaald in Indiae Orientalis pars VIII. Zie mijn aant. in Fruin's Bijdragen voor vad. gesch., N. Reeks, VII 10 vv. — Onuitgegeven stukken betr. dezen tocht bij de Jonge, II 476—83 Vgl. ald. bl. 239—49.

[3] Onvolledig journaal in „Begin en Voortgang der O. I. Compagnie", I, 8e stuk. Er blijkt niet uit, dat Guiljam Senechal admiraal was. Vgl. voorts de Jonge II, 249, 482, 488.

schip hier te laten om te laden en met de beide anderen naar de Molukken te gaan. In een brief uit Bantam aan Bewindhebbers zijner Compagnie verhaalt Van Neck dat de Rijksbestuurder hem voor „alle de coninghen van Java" waarschuwde, omdat zij door de Portugeezen tegen de Hollanders werden opgezet en hem te kennen gaf dat hij hem „als een broeder beminde." Hij verwachtte natuurlijk dat die broederlijke liefde weerkeerig zou zijn en gaf al aanstonds te kennen, dat een diamant dien de admiraal aan den vinger droeg en een hond dien hij mede aan wal gebracht had, twee zeer begeerlijke zaken waren. „En ik moest ze hem geven" voegt de admiraal er meesmuilend bij. Wat overigens de ongunstige gezindheid van de andere Javaansche vorsten jegens de Hollanders betreft, deze zal wel voor een deel hierin te zoeken geweest zijn, dat de peperhandel zich naar Bantam dreigde te verplaatsen, waar men de Portugeezen vijandig was. Het schijnt vooral een Portugeesch renegaat, die Radja Lela genoemd wordt, een vertrouweling van den vorst van Tuban, geweest te zijn, dezelfde die aan Warwyck en Heemskerck kleine diensten bewezen had [1], van wiens invloed de Portugeezen gebruik maakten om de Hollanders tegen te werken. Als wij 't bericht gelooven mogen [2] zou deze den Rijksbestuurder van Bantam te vergeefs verlof gevraagd hebben om in zijne haven de Hollanders te overvallen, waartoe hij te Djakatra (?) 40 vaartuigen had bijeengebracht.

Den 2 April 1601 voer Van Neck met een schip en een jacht van Bantam af en den 2 Juni verscheen hij ter reede van Ternate en vond hier, behalve onzen ouden bekende Frank van der Does en de zijnen, Pieter Esias de Lint met eenige manschappen uit het Magallaansche schip dat bij Ternate gestrand was [3]. Sultan Sahid liet zich onmiddellijk bij den admiraal aan boord brengen. „Den 3 Juni", verhaalt de ziekentrooster [4] „wesende sondagh, met dat sij op 't schip Amsterdam in 't eerste ghebedt waren, eer dat de vermaninge begon, is de Coningh met sijn Hovelingen heel stil aan boord gekomen, ende siende dat sy doende waren in haren Godsdienst, is met sijn Adel voor 't verdeck blijven staen. De Provoost van 't

---

[1] Zie hiervoor bl. 146..

[2] Indiae Orientalis pars VIII, pag. 17.

[3] Zie hiervoor bl. 163.

[4] Journaal in Beg. en V. p. 6.

schip stondt met sijn stock van justitie buyten 't verdeck by den Coningh om toe te sien datter niemant van sijn dienaers en soude om laegh lopen. De Coningh, siende dat hij niet mede en knielde heeft hem ghewezen, hy soude mede op sijn knyen vallen, als d'andere, ende alsoo hy seyde daer ghestelt te wesen om toe te sien des Conincx volck geen schade en dede, heeft de Coningh den stock van hem gheeyscht, hem wysende dat hy knielen soude, hy wilde selve toe sien op sijn volck. Dit heeft de Provoost ghedaen, ende de Coningh is selve soo langhe Provoost gheweest in sijn stede, tot dat de vermaninghe ende de ghebeden altemael ghedaen waren, aenloopende omtrent anderhalf uyre." Den Sultan, die zelf zijne godsdienstplichten ijverig waarnam, schijnt die anderhalf uur niet lang te zijn gevallen, maar hij verwonderde zich eenigzins dat dit zoo ordelijk bij de Hollanders toeging, geheel anders als de Portugeezen 't hem hadden voorgesteld.

Voor het Portugeesche fort op Tidore lagen drie of vier schepen, waarvan er een op de Hollanders was buitgemaakt[1]. De kapitein van het fort, Ruy Gonzales de Sequeira, had reeds meermalen bij den gouverneur der Filippijnen op hulp aangedrongen en Mamoli, de Sultan van Tidore had in Maart 1601 zijn broeder Kaitjil Kota naar Manila gezonden om dat verzoek te ondersteunen. De gouverneur mocht zonder bizondere machtiging van de Spaansche Regeering geen eskader daartoe uitrusten. Hij zond echter eenigen onderstand in soldaten en oorlogsbehoeften[2]. Sequeira achtte zich daardoor misschien sterk genoeg om de schepen van Van Neck aan te tasten, of liet misschien uitstrooien dat dit zijn plan was, om hem tot vertrekken te nopen. Ook Sultan Sahid zocht hij weder wantrouwen tegen de Hollanders in te boezemen. Dit verdroot van Neck. Hij wilde nu eens de Portugeezen toonen dat de Hollanders niet voor hen bevreesd waren, en verzocht den Sultan daartoe vergunning. Sahid aarzelde en zeide zich hierover met zijn adel te willen beraden: denkelijk wilde hij zich de Portugeezen niet nog erger te vijand maken. Maar de hoop om zijn ouden vijand getuchtigd te zien behield de overhand: hij gaf het verlof en voer zelf in een prauw mede om "het spel" in de verte aan te zien. De Hollandsche schepen vielen de Portugeesche dapper

---

[1] Zie hiervoor bl. 157.

[2] Ant. de Morga, a. w. p. 196—99; Argensola (naar de Morga) p. 261—63.

aan, maar zij hadden ook het vuur der batterijen die de Portugeezen op drie plaatsen aan den wal hadden opgeworpen te trotseeren. Aan Van Neck werden eenige vingers, aan den schipper van 't jacht een been afgeschoten, maar zij staakten eerst het gevecht toen Sahid hierop meer dan eens had aangedrongen. De Portugeezen zelven getuigden dat in weinige uren honderden kogels in het fort geworpen waren en een groot deel van de muur was ingestort [1].

Hoewel de Sultan van Ternate aan Van Neck en de zijnen groote eer bewees en hen gaarne bij zich gehouden had, begreep de admiraal, die hier geen lading vond, dat de belangen zijner principalen moesten voorgaan, en met achterlating van eenigen der zijnen in de factorij, begaf hij zich den 31 Juli 1601 op weg naar Patani aan de oostkust van 't Maleische schiereiland, waarvan men reeds meermalen als een aanzienlijke handelsplaats had hooren gewagen [2]. Weldra bespeurde hij echter dat de moesson dit belette en nu besloot hij koers te zetten naar de rivier van Canton. Den 18 Augustus voer hij het eilandje Cuyo bewesten Panay langs [3], een paar dagen later het eiland Mindoro, en den 20 September bereikte men de kust van China. Zoekende naar het eiland Santhswan [4], het vroegere handelsstation der Portugeezen [5], kwamen zij voor Macao, waar dezen sedert een geheele stad gebouwd hadden. Het was voor de eerste maal dat Hollandsche schepen de kust van China bezochten en in hun blijdschap dat zij de groote rivier van Canton zonder gevaren bereikt hadden, bedachten zij te weinig dat het volk dat zich op dat eilandje aan den ingang gevestigd had met jaloersche blikken dien ingang bewaakte en er het grootste belang bij meende te hebben om andere Europeesche natiën van daar te weren. Zonder erg zond Van Neck een boot met den fiskaal Marten Ape en tien man naar de stad "om van alle zaken breeder te vernemen." De boot kwam niet terug en toen Van Neck den volgenden dag den opperstuurman met de groote sloep uitzond om peilingen te doen ten einde dichter bij den wal te komen, moest hij toezien dat deze door vijf jonken omsingeld en genomen werd,

[1] Argensola p. 265; Journaal van Roelofsz p. 7.
[2] Zie hiervoor bl. 149, 161.
[3] Bij Roelofsz: "Cayo, zijnde een van de Philippinas".
[4] San Juan bij Roelofsz.
[5] Zie mijn derde gedeelte, bl. 383.

hoewel de manschappen zich dapper weerden. De bemanning van beide vaartuigen werd te Macao naar de gevangenis geleid en weinige dagen later bracht men 17 van de 20 als vrijbuiters ter dood. De drie overigen, namelijk de fiskaal Ape en twee jongens werden later naar Goa gevoerd. Uit de verklaring van Ape [1] wien het gelukte uit de gevangenschap te ontkomen, weten wij dat de executie geschiedde op aandrang der Portugeesche kooplieden en op grond dat de Hollanders zich in de Molukken (door 't beschieten van Tidore) als hunne vijanden gedragen hadden. Ook vreesden zij dat de Chineezen de uitlevering der gevangenen zouden eischen. Hun voorstander was de auditor door wien de gouverneur zich liet overhalen. Ape werd later door den gouverneur van Malaka en den vicekoning van Indië verhoord, die beiden de executie afkeurden. Ook vernemen wij dat de auditor zijn straf niet ontging.

Van Neck, wiens schepen gevaar liepen te stranden, zag zich genoodzaakt weder onder zeil te gaan. Aan een ander eiland poogde hij te vergeefs de bewoners over te halen een brief naar Macao te brengen; zij weigerden dit omdat het hun bij doodstraf verboden was. Aan een langer verblijf viel bij gebrek aan verversching niet te denken, zoodat de schepen den 3 October de Chineesche kust verlieten. Den 13 vonden zij op 11° 45' aan de kust van Cochinchina een schoone baai waar zij zich konden ververschen hoewel de inwoners zeer schuw waren en hen niet te woord wilden staan. Den 27 kwamen zij voor Pulu Tikos, een eilandje aan de oostkust van 't Maleische schiereiland op 7° 20' waar zij na weken lang niets te eten gehad te hebben dan droog brood en „2 mutskens olie ter weke" eindelijk versche mondkost vonden. Een loods bracht hen den 7 November ter reede van Patani.

Patani was destijds een bloeiend Maleisch staatje, geregeerd door eene vorstin van ongeveer vijftig jaar, die vijftien jaar geleden haar man was opgevolgd. Zij zond jaarlijks eene recognitie naar den vorst van Siam maar was overigens onafhankelijk en bezat aanzienlijke inkomsten [2] van den handel, die

[1] Notarieele verklaring van Martin Ape gedaan te Amsterdam den 18 Oct. 1604. In HS. op het Rijks-Archief uit de papieren van H. de Groot. Vgl. den brief van Franc. d'Albuquerque, kapitein van Malaka aan Jac. van Heemskerk van 9 Maart 1603 achter H. Grotius, de jure praedae ed. Hamaker p. 357 en de Jonge II 248.

[2] Zij vertoonde zich somtijds „geaccompagneerd met omtrent 150 olifanten" (Verbael bij De Jonge, II, 493). Vgl. ook 't Journaal van Roelofsz p. 14.

hoofdzakelijk door Chineezen op de omliggende kusten en de voornaamste eilanden van den Archipel gedreven werd [1]. Ook Siammers hadden zich hier in grooten getale gevestigd, ten deele als landbouwers. De Portugeezen kwamen hier van Malaka; vooral om hoornvee te koopen; ook hadden zich hier eenigen hunner gevestigd. De binnenstad, residentie van de vorstin, op eenigen afstand van de haven, was op Maleische wijze met een muur van palissaden omgeven, goed voorzien van metalen geschut. Men vond er een fraaie steenen moskee en aan Buddhatempels ontbrak het niet.

Even als elders kon Van Neck hier geen peper bekomen eer hij met den Sjahbandaar over den prijs was overeengekomen. Hij eischte eerst 40 realen voor de bahar. Van Neck bood 24 en hield zich of hij vertrekken wilde maar bemerkte spoedig dat men niet met den voorraad verlegen was en sloot toen een accoord voor 30 realen. Hij verkreeg daarvoor eerst zuivere peper, maar spoedig ongezuiverde, wat een verschil gaf van 6 pCt. Men weigerde eerst de peper te zuiveren, daar men die aldus van Djambi (op Sumatra) verkreeg [2]; op last van de Koningin moest dit echter geschieden. Deze was de Hollanders zeer gunstig gezind, maar zij moesten zich behoorlijk gedragen en van dronkenschap onthouden, eene waarschuwing die misschien niet geheel overbodig was. Ook werd er een huis voor hen getimmerd. Het schijnt echter dat de hun betoonde gunst den naijver van andere kooplieden opwekte. Men waarschuwde Van Neck dat Siammers die met 6 jonken in de haven lagen een aanslag beraamden op zijne schepen en daartoe 200 Japansche soldaten gehuurd hadden, die in dienst stonden der Portugeezen, maar toen men bespeurde dat de Hollanders op hunne hoede waren durfde men geen aanval ondernemen.

Het duurde geruimen tijd eer Van Neck zijne schepen geladen had. Den 26 Mei 1602 kwamen hier twee schepen eener Zeeuwsche compagnie [3] en den 19 Augustus twee schepen onder

---

[1] Vgl. over den handel van Patani de Memorie van Aug. Stalpaert bij de Jonge, II. 154—55.

[2] Ook van Indragiri en Kampar op Sumatra, Djohor, Pahang, Bondelong en Ligor op 't Mal. schiereiland werd hier peper aangebracht. Te Malaka kwam die omstreeks 1600 volgens Franc. Carletti van Atjeh, Pedir, Pasei, Indragiri, Djambi; volgens de Instructie voor Heemskerk (De Jonge II 501) was Kampar de haven waar de Ptg. von Malaka gewoon waren peper te laden; door den oorlog met Djohor (waartoe Kampar behoorde) hield dit natuurlijk op.

[3] Onder Gerard le Roy en Laurens Bicker. Zie later, ook over de expeditie onder Heemskerck.

Jacob van Heemskerck. Vier dagen later vertrok Van Neck te gelijk met de Zeeuwen naar Bantam. Hij liet Daniel van der Leck, dien hij van Ternate had medegenomen (uit het Magelhaensche schip) en Pieter Walichsz met eenige onderhoorigen te Patani achter. Ook de Zeeuwen stichtten hier eene faktorij, waar 8 man achterbleven.

Van Bantam bracht Van Neck zijne beide schepen den 15 Juli 1603 behouden t'huis, maar met zoo groot verlies van volk dat zelfs de admiraal en de kooplieden „te roer en te wake" moesten gaan.

Men zal zich herinneren dat drie van de zes schepen waaruit van Neck's eskader bestond, onder den vice-admiraal Cornelis van Foreest, eerst na hem van Annobom vertrokken. Zij kwamen na een langdurige reis den 9 Augustus 1601 voor Bantam. Foreest keerde met een der geladen schepen naar Nederland terug, na de beide anderen, volgens den last door van Neck achtergelaten, den 20 Augustus naar China gezonden te hebben onder bevel van den commies Gaspar van Groesbergen [1]. Deze schepen kwamen niet verder dan de kust van Annam, te Chinceo [2] in de buurt van Quinhon, waar hij door verraad veel volk verloor en zelfs een poos gevangen bleef. Of de Portugeezen hieraan schuld waren door de Hollanders als zeeroovers voor te stellen, zoo als ons in gelijktijdige berichten verzekerd wordt [3] is moeielijk uit te maken. Zoo 't schijnt toonde de Annamitische gouverneur zich later vriendschappelijker en voorzag de schepen van leeftocht [4]. Twee ondernemende Hollandsche kooplieden poogden in een jonk hooger aan de kust handelsbetrekkingen aan te knoopen, maar dit mislukte. Toen Groesbergen zag dat hij hier verder niets kon uitrichten voer hij naar Patani en laadde daar zijne schepen, maar moest er bij zijn vertrek naar Bantam een achterlaten dat niet meer zeewaardig was [5].

---

[1] Hierop heeft het hierboven vermelde korte journaal van Corn. Claesz betrekking. Vgl. De Jonge (die ook andere stukken heeft geraadpleegd) II 245 vv.

[3] Chemceu ligt bij Dudley, Arcano del Mare op 14°.

[3] Discours ende Advertentie van 1604 in HS. op 't Rijks-Archief. Zie hierna bij Heemskerck's reis.

[4] Ibidem.

[5] Cornelis Pietersz, vice-admiraal van Wybrand van Warwijck, die hier kort daarna aankwam, liet dit schip verbranden na de lading geborgen te hebben. Zie Journaal van Warwijck, in Begin en Voortg. der O. I. Comp. I, 11e stuk, p. 45—47.

Groesbergen schijnt zelf te Bantam gebleven te zijn, waarschijnlijk om ziekte, want hij overleed er den 30 April 1604 [1]. Zijn schip voer met anderen van Warwijcks eskader den 27 Januari 1604 naar Nederland terug.

De beide schepen van de Brabantsche compagnie, de Zwarte en Witte Arend, die te gelijk met van Neck den 28 Juni 1600 waren uitgezeild, kwamen ook te gelijk met zijn vice-admiraal Cornelis van Foreest in Nederland weder. Zij hadden reeds op de heenreis veel tegenspoed ondervonden, storm en windstilte, oproer en sterfte onder het scheepsvolk, en bereikten eerst den 31 Juni 1601 de westkust van Sumatra bij Priaman. Men hield zich hier eerst als of men geneigd was de schepen van peper te voorzien, maar toen de opper-kommies Cornelis Pietersz. met 17 anderen aan land gegaan was om over den prijs te onderhandelen werden zij gevangen genomen, zoo als bleek op last van Sultan van Atjeh, die op hen de schade wilde verhalen die men door toedoen van Paulus van Caerden geleden had [2]. Vijf man, die zich tegen de Maleiers verweerden, werden gedood; de overigen wilde men slechts uitleveren tegen overgave van grootste schip of een buitensporige losprijs, waarop de scheepsraad na vergeefsche onderhandelingen besloot de reis voort te zetten. De gevangenen deden meer dan eens vergeefsche moeite om te ontvluchten, waartoe zij de hulp der Malabaarsche kooplieden, die op Bantam voeren, inriepen, maar in weerwil van die pogingen werden zij door de Maleiers gespaard en ten laatste naar Atjeh gevoerd, waar toen zoo als wij later zullen zien, de stemming ten opzichte der Hollanders geheel veranderde en zij hunne vrijheid herkregen.

De beide schepen waren intusschen naar Bantam doorgezeild en vonden daar lading, maar moesten wegens gebrek aan volk een vijftigtal Javanen als bootsgezellen medenemen. Doch dezen — wij zullen er meer voorbeelden van zien — bleken slecht bestand tegen de vermoeienissen van de reis, en zoowel de Witte als de Zwarte Arend moest onderweg door andere schepen met volk worden bijgestaan om het vaderland te kunnen bereiken [3].

---

[1] Edm. Scot bij Purchas I b, p. 178.

[2] Zie hiervoor bl. 171.

[3] Zie over 't gebeurde met den »Zwarten Arend« voor St. Helena, hierna bl. 186.

VIERDE HOOFDSTUK.

Een Portugeesche vloot onder André Furtado de Mendoza vaart van Goa paar Malaka (Mei 1601). Enkele schepen bezoeken Atjeh. Komst van een Hollandsch eskader aldaar onder G. le Roy en L. Bicker. Verovering van een Portugeesch galjoen voor St. Helena. G. le Roy bezoekt Ambon en Patani. Scheepstocht onder Wolfert Harmensz (in April 1601 uitgevaren). Hij vindt voor Bantam de Portugeesche vloot onder Furtado en bestrijdt die; bezoekt Ternate, Banda, Tuban. Scheepstocht onder Jacob van Heemskerck (in April 1601 uitgevaren). Zijn vice-admiraal Jan Grenier bezoekt Atjeh en Tiku. Heemskerck bezoekt Bantam, Djapara, waar de pangeran van Demak eenige manschappen gevangen neemt, Djaratan, Patani, Djohor, waar hij een Portugeesch galjoen verovert.

Toen de Vicekoning Ayres de Saldanha te Goa vernam hoe de Hollanders, na hun eerste bezoek aan den Maleischen archipel, daar met vele schepen waren teruggekomen en het gezag van Portugal ernstig bedreigden, begreep hij niet langer met het afzenden van een eskader naar die kusten te mogen toeven. André Furtado de Mendoza, vroeger bevelhebber der vloot te Malaka [1], had bij zijne terugkomst te Goa in 1592 reeds den wensch geuit om zijne landgenooten in de Molukken tegen de Ternatanen hulp te gaan verleenen [2], maar de strijdmacht, waarover men beschikken kon, was toen en in de volgende jaren dringend noodig om Portugals vijanden aan de kust van Malabaar en op Ceylon in bedwang te houden. Furtado had zich in die oorlogen naam gemaakt, en daar hij tevens met den archipel bekend was werd hem het bevel opgedragen over de vloot die thans, den 8 Mei 1601, Goa verliet met bestemming naar Malaka, om van daar eerst naar Bantam te gaan en de inwoners, die men als rebellen beschouwde, te tuchtigen, en vervolgens naar de Molukken te stevenen om ook daar het gezag van Portugal te handhaven.

De vloot bestond uit 6 galjoenen, 18 galjooten of fusten en

---

[1] »Era dueño de la soldadesca Portuguesa en aquel archipelago« zegt Argensola, dus waarschijnlijk capitán mór do mar.

[2] Argensola, p. 183, 188.

een galei, waarop zich 1500 soldaten zouden bevonden hebben, de inlanders zonder twijfel medegerekend. Nog vóór zij Ceylon was omgevaren werden de schepen door een storm verstrooid, zoodat het meerendeel der kleinere afdwaalde of met schade moest terugkeeren. De overigen verzamelden zich langzamerhand te Malaka [1]. Twee schepen: een galjoen en een fust, kwamen den 8 Juni ter reede van Atjeh. De Sultan, die een paar dagen later tijding ontving dat nog meer schepen in zee gezien waren, en tevens dat 60 prauwen van zijn vijand den Sultan van Djohor voor Pasei lagen, begon zich bevreesd te maken dat de Portugeezen zich met Djohor tegen hem verbonden hadden en versterkte zich zoo veel hij kon. Den 19 Juni maakten echter de Portugeesche schepen zich weder gereed om te vertrekken, juist toen een Arabisch schip voor de reede kwam. Nu was de kapitein van het fust onverstandig genoeg om op dit schip jacht te maken, maar hij had buiten 't geschut van het Atjehsche fort gerekend, waaruit het fust dermate geteisterd werd dat de Portugeezen het moesten verlaten en het de Atjehers in handen viel. De Sultan, zoo verhaalt Frederik de Houtman (die zich zoo als wij weten nog te Atjeh in gevangenschap bevond), was zeer vergramd op de Portugeezen die zich te Atjeh ophielden omdat hunne landgenooten in 't gezicht van zijn haven een handelsschip hadden willen veroveren en liet hun de wapenen ontnemen en streng bewaken; maar toen den 5 Juli weder een schip van Furtado's armade ter reede kwam genoot toch de kapitein een plechtige ontvangst. Blijkbaar was de Atjeher nog bevreesd om met de Portugeezen te breken. Het bleek evenwel dat zij Djohor niet ondersteunden, want op den dag toen ook dit tweede schip vertrok, vertoonde zich de vloot van Djohor wel aan de Atjehsche kust maar trok na 't veroveren van een paar prauwen weder af. De Sultan zond hen zijne vloot achterna die de Maleiers op haar beurt eèn paar prauwen ontnam [2].

Een maand later, den 23 Augustus 1601, kwamen weder vier schepen te Atjeh in 't gezicht en weldra wist men, schrijft De Houtman, dat het Nederlandsche schepen waren, want zij lieten duidelijk hooren dat het hun niet ontbrak aan geschut en kruid. Het was een Zeeuwsch eskader. Op de grootere schepen voerden het bevel Cornelis Bastiaansz en Hans

[1] Argensola p. 278; Ant. de Morga p. 214.

[2] Cort verhael van Fred. de Houtman p. 44—47.

Huybrechtsz Tonneman [1], terwijl de kooplieden Gerard le Roy en Laurens Bicker, die reeds eenmaal de reis gedaan hadden, de onderneming bestierden. Zij waren den 28 Januari 1601 van Zeeland uitgezeild en hadden in Juli het eiland Andsjuan, een van de Komoren, aangedaan, waar zij met den Arabischen sjeich vriendschap sloten en van hem een aanbevelingsbrief ontvingen aan zijn geloofsgenoot den Sultan van Atjeh. [2]

Toen de Zeeuwsche schepen te Atjeh kwamen, bespeurden zij dat 7 of 8 schepen uit de Roode Zee en Guzerate die hier ter reede lagen, en waarschijnlijk voor eene herhaling van de maatregelen van Van Caerden vreesden, zich poogden uit de voeten te maken. Zij lieten zich echter door de Hollanders gerustst ellen, en ook de Atjehers die dadelijk aan 't opwerpen van nieuwe verschansingen waren begonnen, werden spoedig van hunne vreedzame gezindheid onderricht. De Franciskaan, die nog altijd de Portugeesche Regeering te Atjeh vertegenwoordigde, ried den Sultan om De Houtman en de andere gevangenen die van Priaman gekomen waren [3] naar 't binnenland te zenden, maar zijn raad werd niet opgevolgd. Het geluid der "duitsche trompetten" had thans niet te vergeefs het hart der gevangenen verblijd. Toen Le Roy en Bicker met hun gevolg aan het hof verschenen en aan den Sultan een brief van Prins Maurits [4] overhandigd hadden, was hun eerste vraag naar De Houtman. De Sultan liet hem hierop de boeien afdoen die hij acht maanden gedragen had, en binnen brengen, waarop hij zich naast zijne landgenooten moest nederzetten, en door den vorst vermaand werd om "al had hij verdriet geleden" geen kwaad te stichten; zijn verlies aan have zou de Sultan voor hem "en

---

[1] Houtman noemt dezen den admiraal.

[2] De Jonge vindt hierin een bewijs "van de betrekkingen der Maleiers met de eilanden op Afrika's oostkust." Van die betrekkingen is mij niets gebleken. Atjeh was als een van de voornaamste handelsplaatsen der Arabieren natuurlijk ook te Andsjuan bekend. "Tous ceux qui vont aux Indes et autres endroits par de-là le Cap de bonne Espérance, quand ils veulent aller à Sumatra, ils disent seulement qu'ils vont à Achen: car ceste ville et port emporte tout le nom et la reputation de l'isle; comme en la grand' Jave on faict de Bantam, de sorte qu'on ne parle que de ces deux Roys" (Voyage de François Pyrard, Paris 1619, 2e partie p. 167).

[3] Zie hiervoor bl. 181.

[4] Eene vertaling van dien brief vindt men in "Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde", dl. XXV (Batavia 1879) bl. 162—64 en in Wap, Het gezantschap van den sultan van Atchin bl. 14.

zijne vrouw" weer goed maken [1]. De trouw van onzen Hollander aan zijne echtgenoote schijnt op den Oosterschen vorst indruk gemaakt te hebben.

Zoo had De Houtman ten laatste de vrijheid herkregen en met hem werden de andere gevangenen vrijgelaten.

In dezen tijd liep het gerucht, 't geen de Portugeezen natuurlijk met graagte opvingen en verspreidden, dat de realen die de Hollanders medebrachten (en die thans door hen zelven gemunt werden) valsch waren [2]. De Sultan liet hierop 1000 stukken doorsnijden en bevond dat die beschuldiging ongegrond was. Ook zag hij zonder twijfel met blijdschap dat de Hollanders ditmaal geen bezwaar maakten om de peper duur te betalen. Zij wisten echter dat zoowel Engelsche als Fransche schepen naar Indië onderweg waren en begrepen dat dezen den prijs nog meer zouden doen stijgen.

De Sultan bracht natuurlijk het gebeurde met Van Caerden ter sprake, maar Le Roy en Bicker verzekerden hem dat de admiraal zijne commissie was te buiten gegaan en dat de Arabische kooplieden ongetwijfeld vergoeding zouden ontvangen voor de geleden schade, waartoe zij gaarne hunne gemachtigden naar Holland zouden medenemen [3]. Het vertrouwen van den Sultan nam nu in die mate toe, dat hij besloot tegelijkertijd gezanten aan Prins Maurits te zenden om het verbond van vriendschap met hem te bekrachtigen. De Zeeuwen konden nu ook met gerustheid eenigen hunner met koopwaren en geld te Atjeh achterlaten.

Den 29 November 1601 keerden twee van de vier schepen

---

[1] Cort verhael van F. de Houtman, p. 47, 48.

[2] Volgens Franç. Pyrard (Voyage II 167) was er grond voor dit gerucht en wierpen de Hollanders en Engelschen de schuld op elkander. Waarschijnlijk was het alleen daardoor ontstaan dat de realen die zij zelven gemunt hadden er eenigzins anders uitzagen.

[3] Uit het Resolutieboek van de Vroedschap der stad Amsterdam (in HS. op 't Archief aldaar) blijkt dat Laurens Bicker, als procuratie hebbende van de Arabische kooplieden, reeds in Nov. 1602 met Bewindhebbers van de Nieuwe Compagnie was overeengekomen dat deze 51.048 gulden schadevergoeding zouden betalen, "welcke somme de voorsz. Bewinth. onder hen sullen blyven behouden tot dat de voorsz. Bicker henl. gelevert sal hebben behoorlyck bescheyt van ratificatie van dit jegenw. accoordt ... oock van den Coningen van Atchin ende Mecha" enz. Bij de opheffing der Nieuwe Comp. werd het geld door haar in de Amsterd. bank geplaatst, en de zaak was in 1617 nog hangende, maar Franc. Pyrard (Voyage II 166, 167) verhaalt ons dat de Arabieren omtrent zeven jaar nadat de aanhaling had plaats gehad schadevergoeding kregen.

(de Zelandia en 't jacht de Lange Bark) die volladen waren, met Cornelis Bastiaensz en Laurens Bicker naar Nederland terug. Zij deden in 't begin van Maart 1602 het eiland St Helena aan, waar zich ook de „Witte arend" [1] bij hen voegde. Eenige dagen later kwam hier een Portugeesch galjoen van Goa voor de reede. De kapitein van de Lange Bark, meenende dat het de „Zwarte arend" was zond er een boot heen. De bemanning werd door de Portugeezen met scheldwoorden afgewezen, en toen hierop de Lange Bark op het galjoen afkwam, lieten de Portugeezen, een aanval verwachtende, het geschut losbranden en doodden een paar manschappen. Het is niet onwaarschijnlijk, zoo als van Portugeesche zijde beweerd wordt, dat de Zeeuwen eene aanleiding zochten om 't met hen aan te binden, al verklaren zij het tegendeel; waarom lieten zij anders 't galjoen niet met vrede? Hoe dit zij, nu de Portugeezen met schieten begonnen waren kwam ook de Zelandia aanzeilen (de Witte arend trok zich terug) en nu teisterden de beide schepen met hun geschut het galjoen dermate dat de kapitein, Dom Antonio de Mello e Castro, genoodzaakt was zich over te geven. Zoo viel den Zeeuwen onverwacht een kostelijke buit in handen. De bemanning werd op 't eiland Fernando Noronha aan land gezet met een groote sloep om naar 't vaste land van Brazilië te kunnen overvaren. Een Italiaan, Francisco Carletti, die in Indië gereisd had en op 't galjoen naar Europa terugkeerde, begaf zich mede naar Nederland, en 't gelukte hem althans een deel van zijn bezittingen terug te bekomen. Maar de Portugeesche kooplieden te Amsterdam en te Antwerpen, die tegen de prijsverklaring van 't galjoen protest aanteekenden en zich op vroegere privilegies beriepen, werden door de Nederlandsche Regeering in 't ongelijk gesteld. De Zeeuwsche reeders lieten een groote gedenkpenning slaan om 't feit te vereeuwigen; de kosten konden er op overschieten! [2]

Van de Zeeuwsche schepen hebben wij er nog twee met Gerard le Roy te Atjeh gelaten. Deze konden daar geen lading

---

[1] Zie hiervoor bl. 181.

[2] De kapitein van 't galjoen, Antonio de Mello, werd bij zijn terugkomst te Lissabon in rechten betrokken over 't verlies van zijn schip, maar vrijgesproken. Zie over dezen scheepstocht: Van Meteren, 24e boek; het Cort Verhael bij De Jonge II 484—90; Hulsius, Achte Schiffart (Francf. 1608); Franc. Carletti, Viaggi (ed. da Ca. Gargiolli. Firenze 1878 p. 444 vv); Ign. da Costa Quintella, Annaes da marinha Portugueza (Lisboa 1840) II. 128—40.

bekomen en begaven zich den 29 November 1601 naar Bantam. Hier zagen zij de vloot van Furtado voor de stad liggen, en het niet geraden achtende om zich met een schip en een jacht te "avonturen" tegen een geheele vloot, zeilden zij door naar Ambon. De Hitueezen drongen er op aan dat de Zeeuwen hen zouden beschermen tegen de Portugeesche armade die men hier verwachtte, maar zij konden hier wegens de moesson niet zonder gevaar blijven liggen en vonden ook geen lading. Zij voeren nu naar Patani en troffen daar, zoo als wij vroeger zagen, Jacob van Neck met twee schepen aan. Na hier volle lading bekomen te hebben, wel de helft goedkooper dan te Atjeh, lieten zij eenige manschappen met geld en goederen achter en keerden over Bantam naar Nederland terug, waar zij op 't eind van Mei 1603 behouden aankwamen [1].

Het aantal "compagnieën" of handelsvereenigingen voor de vaart op Indië was in Nederland gaandeweg toegenomen en het scheen in 't belang van de handelaars wenschelijk te worden dat zich die tot een lichaam vereenigden. Terwijl dit in de Regeeringscollegies een punt van discussie uitmaakte, ging de stad Amsterdam voor. Op 't eind van 1600 werden hier de Oude en Nieuwe Compagnie ineengesmolten. Nu was men in staat een flinke vloot uit te zenden. In April 1601 lagen 13 schepen voor Texel zeilreê; 7 schepen en een jacht onder het admiraalschap van Jacob van Heemskerck; 3 schepen en 2 jachten onder dat van Wolfert Harmensz. De eerste werden de "Atsjinsche vloot" genoemd, omdat zij bestemd waren het eerst Atjeh aan te doen; de laatsten waren meer in 't bizonder belast om op de Molukken en Banda-eilanden de zaken der Oude Compagnie te vereffenen [2]. Den 23 April voeren zij ge-

[1] Verbael bij de Jonge II 491—94. Vgl. p. 482, 525.

[2] Voor den tocht van Wolfert Harmensz is te raadplegen het journaal in Begin en Voortgang der O. I. Comp. I 9e stuk. Dit is door mij naar het HS. verbeterd en aangevuld in Fruin's Bijdragen voor vaderl. geschiedenis, N. Reeks, dl VI p. 217 vv.. De uitgever van Begin en V. heeft in dat journaal tusschengevlochten een verhaal van den zeestrijd voor Bantam van een andere hand, oorspronkelijk verschenen in 1603 bij een prent van den zeestrijd (Amst., H. Allardt en J. Ez. Cloppenburch). Zie Resol. der Staten-Generaal van 28 Juni 1603 en F. Muller, Beschr. van Ned. historieprenten I. No. 1172. Verdere bizonderheden over deze reis vindt men in den brief geschreven op het jacht "het Duifken" en andere stukken bij de Jonge II 527—86; voorts bij van Meteren, 25e boek, en over den zeestrijd voor Bantam bij Argensola p. 278—79. Wat in Hulsius' Achte

zamenlijk uit, maar den 18 Mei nam Harmensz van Heemskerck afscheid en voer met zijn eskader vooruit; de reis was echter niet voorspoedig en eerst den 26 December bereikte men Straat Sunda. Hier vernam men dat André Furtado de Mendoza met zijn scheepsmacht een paar dagen te voren voor Bantam was aangekomen.

In 't begin van December was deze Portugeesche vloot van Malaka vertrokken. Zij bestond uit acht galjoenen, waarbij twee van Malaka, de minste van 3 à 400 last, en een twintigtal kleinere vaartuigen. Daarop bevonden zich 800 Portugeesche soldaten; de scheepsdienst werd hoofdzakelijk door inlanders verricht. Als wij Argensola gelooven mochten zou Furtado gerekend hebben op bijstand van „den vorst van Palembang op Java, zijn bondgenoot” maar zou deze ten slotte den vorst van Bantam met 30.000 man (!) hebben bijgestaan. Denkelijk wordt Palembang op Sumatra bedoeld, want elders vinden wij opgeteekend dat zich werkelijk een aantal Maleiers uit dit rijkje op Furtado's vloot bevond [1]; daar de Palembangers het juk van Bantam hadden afgeschud, is het ook veel waarschijnlijker dat zij de Portugeezen hielpen dan de Bantammers.

De tijding dat zich eene Portugeesche „armada” in de nabijheid bevond zou eenige jaren geleden veel meer indruk op de Hollanders gemaakt hebben dan thans, nu zij geleerd hadden dat die zeekasteelen zich minder goed konden verdedigen dan hun lichter gebouwde schepen. Toch mag het een kloek besluit genoemd worden dat door den „breeden raad” aan boord van 't Hollandsche admiraalschip eendrachtig genomen werd, om naar Bantam door te varen en de Portugeezen te bevechten. Men bracht dan alles voor den strijd in gereedheid en zeilde den 27 December naar Bantam. Bij 't eiland Pandjang lagen twee galjoenen op wacht; Harmensz liet hun dadelijk de kracht van zijn geschut gevoelen, maar een ongeluk op zijn schip — het barsten van een stuk en het breken van de roerpen — maakte dat hij 't geraden vond zich ditmaal terug te trekken. Den volgenden dag waren wind en stroom

---

Schiffart, in de „Derde voornaamste zee-getogt” van H. Soete-Boom (Amst. 1648) en in „De Nassausche Laurecrans” van J. Iz. Orlers (Leiden 1610) omtrent dezen tocht voorkomt is aan bovengenoemde bronnen ontleend.

[1] Van Meteren, 25e boek. „Palembang op Java” kon anders Panimbang aan Straat Sunda beteekenen dat door Portugeesche schrijvers meermalen met Palembang op Sumatra verward is, en op oude kaarten „Palimban” geschreven wordt. Dit Panimbang behoorde tot het gebied van Bantam.

oorzaak dat de vloten elkander niet konden naderen, doch den 29 werd de strijd hervat; twee Portugeesche fusten, van de ankers losgeraakt, werden door de Hollanders genomen en drie of vier fusten en galjooten door de Portugeezen zelven verbrand opdat ze den vijand niet in de handen zouden vallen. Den 31 kwamen de galjoenen op de Hollandsche schepen aanzeilen; deze lieten de ankers vallen en wachtten hen op, maar Furtado scheen niet gezind den aanval te beginnen. Hij had gezien wat de vijand met zijn geschut vermocht en wilde, zoo 't schijnt, zijne schepen niet noodeloos daaraan blootstellen. Aan moed ontbrak het zeker Furtado en zijne officieren niet, maar tusschen hen en hun volk bestond niet die overeenstemming en dat wederzijdsch vertrouwen dat de Hollanders als één man deed handelen. Wolfert Harmensz. was zelf een man uit het volk. Don André Furtado de Mendoza was er zeer ver boven verheven.

Zoo kwam het dat de fiere Portugees aan het kleine Hollandsche eskader de reede van Bantam inruimde en zijn reis naar de Molukken voortzette. Harmensz kon thans veilig voor de stad ankeren. Dat hij daar met groote blijdschap ontvangen en "wonderlicken wel onthaelt" werd laat zich denken. Voor de Bantammers had het alle schijn alsof die gevreesde Portugeesche armada zich voor de Hollanders uit de voeten had gemaakt en dit was voor de laatsten bijna evenveel waard als een glansrijke overwinning. De kapitein van het veroverde fust, Francisco de Souza, werd door Harmensz beleefd behandeld en met zijne manschappen aan Furtado teruggezonden [1]. Dit nu was zeer hoffelijk, maar de vraag komt bij ons op: waarom werd de Portugeesche vloot door Harmensz niet achtervolgd? Hij wist toch hoeveel schade zij kon toebrengen aan de bondgenooten die de Nederlanders zich in den Archipel verworven hadden. Zonder twijfel was dit tegenover die bondgenooten plicht geweest, maar zijn principalen waren kooplieden, wier instructies hij moest opvolgen. En deze hadden hem op 't hart gedrukt dat aan 't spoedig volbrengen van zijn reis hun "ten hoogste gelegen" zou zijn [2]

Hij liet dus Furtado op Ambon huishouden — hoe, zullen wij later zien — zond zijn vice-admiraal Hans Bouwer met twee schepen naar Banda en voer zelf met de drie anderen naar

[1] Argensola p. 285.
[2] Zie de Instructie bij de Jonge II 527.

Ternate, waar hij den 17 Februari aankwam [1] Men vond de hier woonachtige Hollanders „in goeden doene en sonderlycke minne ende affectie der ingesetene" en werd door den Sultan hartelijk verwelkomd. Maar... nagelen waren er weinig in voorraad, en daar Harmensz op 't nieuwe gewas niet wachten mocht voer hij den 7 Maart naar de Banda-eilanden waar een der schepen van Bouwer reeds volladen was. Van hier uit zond hij den koopman Claes Gaeff met het jacht „het Duifken" naar Ceram om sagu te laden voor de schepen die hij naar Ternate wilde terugzenden en tevens omtrent den handel die daar gedreven werd en hoever zich die uitstrekt inlichtingen in te winnen. Hij wenschte vooral te weten of men van daar op Nieuw Guinea voer en kennis had van dat eiland. Claes Gaeff werd te „Quelilue" aan de ZO. kust van Ceram [2] van de noodige sagu voorzien en liet aan de inwoners een getuigschrift achter dat zij daar uitmuntend behandeld waren. Wat hij van N. Guinea te weten kwam vernemen wij niet.

In 't begin van Mei zond Harmensz den opperkoopman Cornelis van de Geijn met een schip en een jacht naar Ternate terug om op den pluk der nagelen te wachten. Zij hadden zich met den Sultan en met Frank van der Does te beraden hoe men de Portugeezen zou beletten daarvan hun deel te bekomen.

Op de Banda-eilanden bestonden, zooals wij vroeger gezien hebben, twee bondgenootschappen. Toen Heemskerck in Juli 1599 Adriaen Veen en de zijnen te Lontor en Neira achterliet, zal hij wel met de bewoners dier plaatsen een contract hebben gesloten. Thans verzochten die van 't andere bondgenootschap: Labetaka op Neira, Wajer enz. aan Wolfert Hermansz om te Slaman of Celamme op Groot Banda eenigen der zijnen

---

[1] Onderweg deed hij Djakatra aan, de gewone ververschingsplaats, en overhandigde aan den Regent een brief van Prins Maurits.

[2] Zijne instructie schreef voor om „de navolgende havens of reeden" aan te doen: Quevin, Quelibara, Quelilouhen ofte Goulegouly". Kelila en Goeli Goeli worden bij Valentijn (II, p. 59) vermeld als twee dorpen aan de Z. O. punt van Ceram, staande onder Keffing, dat wel met „Quevin" bedoeld zal zijn. Aug. Stalpaert (Memorie bij de Jonge III 163) hield „Goully Goully ofte Bouly Bouly" voor een eilandje; „wordt nochtans voor 't rechte Seeram gehouden." Men vindt bij hem bizonderheden over den handel aldaar. Guliguli wordt reeds genoemd in Galvão's Tratado dos descobrimentos en komt als eiland aan de Z. O. punt van Ceram voor op de kaart van Azie in den atlas van G. de Jode (Speculum orbis terr. Ed. II. Antv. 1598) en op die van Jan Huygen van Linschoten.

achter te laten. Het contract dat de admiraal met hen sloot is bewaard gebleven [1]. Beide partijen beloofden elkander bij te staan tegen hunne vijanden, maar met de geschillen tusschen de Bandaneezen onderling zouden de Hollanders zich niet bemoeien tenzij om vrede te maken. Uit vrijen wil zouden zoowel Hollanders tot den Islam als Bandaneezen tot het Christendom mogen overgaan. De bondgenooten verbonden zich alle hunne noten, foelie en andere waren nergens anders als te Slaman en aan de Hollanders te verkoopen, tenzij deze geene waren hadden die zij konden gebruiken. Ook met de bewoners van de kampong Urat op Pulu Ay, waar eenige Hollanders achterbleven, sloot Harmensz eene dergelijke overeenkomst. Adriaan Veen en de zijnen keerden thans met hem naar het vaderland terug. Hij stond met de beide schepen en het jacht, die nu volladen waren, op het punt om te vertrekken toen er boden van Ambon kwamen met dringend verzoek om hulp, daar de Portugeesche armada er was aangekomen en de Hitueezen zeer in 't nauw bracht. "Dan alzoo de schepen .... alle rijckelijck met foelie oft macis ende nooten geladen waren, vont den Admirael niet geraden hem met soo costelijck geladen schepen te pericliteeren ende sijn daeromme niet aennemende 't versouck van de Amboneesen den 24 Junij geseylt naar Bantam."

Onderweg deed Harmensz Tuban aan om den vorst een geschenk namens Prins Maurits te overhandigen. Hier ontmoette hij Jacob van Heemskerck, die tegelijk met hem was uitgevaren, en thans met twee schepen op weg was naar de Molukken. De beide admiraals overlegden nog of er middel zou zijn om de ongelukkige Hitueezen te hulp te komen. "Soo daer op den Admirael Wolphert Harmensz 50 man gheweest hadden die willich over ghewilt hadden, ick souder naer ghestaen hebben," schrijft Heemskerck [2] wien het zeer leed deed dat ook hem de "commissien en middelen" daartoe ontbraken.

Den 1 Augustus 1602 kwam Harmensz te Bantam. Hij liet hier twee kooplieden achter om voor de verdere lading zijner voor Ternate achtergebleven schepen te zorgen en keerde toen met de 3 andere naar Nederland terug, waar hij den 14 April 1603 behouden aankwam.

---

[1] Bij De Jonge II 536. Het contract met die van Pulu Ay in Fruin, Bijdragen, t. a. p.

[2] Brief van Jac. van Heemskerck bij De Jonge II 517.

Thans moeten wij Jacob van Heemskerck, die den 23 Apr. 1601 met een vloot van acht zeilen, te gelijk met Wolfert Harmensz Nederland verlaten had, naar Indië vergezellen [1]. Hij moest eerst Atjeh aandoen, indien daar geen genoegzame voorraad peper was andere havens op Sumatra en Kedah bezoeken, inlichtingen inwinnen of te "Monancabo" (Menangkabau op Sumatra) kwantiteit van goud en Indische wapenen met voordeel te bekomen waren, en zijn tocht zoo mogelijk tot China uitstrekken.

Toen de vloot de Kanarische eilanden voorbij gezeild en op 23° Nbr. gekomen was ontmoette zij een twaalftal Spaansche schepen op weg naar Amerika, waarvan er één een jacht van Heemskerck zoo zeer beschadigde dat het na het meerendeel zijner manschappen en goederen op een ander schip gelost te hebben naar huis moest keeren [2]. In de verwarring geraakte het schip van den vice-admiraal Jan Grenier van de vloot en vervolgde alleen de reis. De overige zes schepen ververschten zich aan 't eiland Majotte, een van de Komoren, en kwamen den 22 Februaai 1602 voor Bantam. Atjeh had men door tegenwind niet kunnen bereiken.

Men vond te Bantam een goeden voorraad specerijen, maar de peper vooral was in prijs stijgende. Heemskerck liet er twee schepen liggen om te laden en ging zelf met de vier anderen (twee schepen en twee jachten) den 4 Maart op reis naar de Molukken

---

[1] Voor de reis van Heemskerck bezitten wij de volgende gegevens: 1o. het uittreksel uit het Journaal van den stuurman Reyer Cornelisz aan boord van den vice-admiraal Jan Grenier in 't Ie dl. 8e stuk van Begin en Voortgang der O. I. Comp. (pag. 26—31); 2o. het geschrift "Derde voornaemste zeegetogt na Oost-Indien" van H. Soeteboom ('t Saerdam of Amst. 1648), hoofdzakelijk samengesteld uit de aanteekeningen van Willem van Westzanen, schipper op het jacht Enkhuizen of de Bruinvisch, het eerste dat Heemskerk van Djapara naar Bantam terugzond; 3o. de brieven van Jac. van Heemskerck zelven en andere stukken medegedeeld door De Jonge II 498—527 (vgl. ook III 179); 4o. "Discours ende Advertentie geextraheert uyt de pampieren, brieven ende advertissementen des 17 Maart 1604 bij de schepen de Eendracht ende Maecht van Enckhuysen ontfanghen" (in HS. op 't Rijks-Archief, uit de papieren van H. de Groot), waarin het gebeurde te Patani en de verovering van 't galjoen verhaald wordt; 5o. Levinus Hulsius, Achte Schiffart (Francf. 1608), waarin over laatstgenoemde gebeurtenis bizonderheden voorkomen; 6o. Van Meteren, 25e en 26e boek. Zie ook de belangrijke studie van prof. R. Fruin: "Een onuitgegeven werk van H. de Groot": de Gids v. 1868, die o. a. over de verdeeling van den buit vele bizonderheden behelst.

[2] Dat het behouden t'huis kwam melden Van Meteren (28e boek) en Hulsius (Achte Schiffart p. 86).

De vice-admiraal Jan Grenier had zijn schip aan de kust van Madagascar ververscht en was den 15 December voor Atjeh gekomen. Terwijl hij hier peper laadde brak den 13 Januari 1602 een brand uit, waardoor meer dan 200 huizen en daarbij de Hollandsche „logie" vernield werden. Daar andere waren uit Hollandsche schepen als ijzer en lood hier niet in trek waren zal het verlies aan goederen wel niet groot geweest zijn [1]. Den 19 Februari ging hij na 100 bahar geladen te hebben naar Bantam onder zeil. Op 1° 20′ zag hij aan stuurboord een eiland (Nias) waarvan twee prauwen op het schip aankwamen. De lieden waren naakt en hadden hun lange haren als een tulband om 't hoofd gewonden. Geen hunner wilde op het schip komen tenzij iemand van daar in hun prauw kwam, maar de Hollanders vertrouwden hen niet en hielden hen voor menscheneters. Terwijl zij wegroeiden schoten zij eenige pijlen naar 't schip.

Te Tiku vond Grenier weinig peper, maar aanmerkelijk goedkooper dan te Atjeh. Men mocht die evenwel op de kustplaatsen alleen aan Javanen verkoopen; vreemdelingen moesten te Atjeh ter markt gaan. Den 4 April kwam hij voor Bantam, waar hij de schepen vond door Heemskerck hier achtergelaten om te laden. Den 11 Mei namen zij gezamenlijk de t'huisreis aan.

Intusschen was Heemskerck de kust van Java langs gevaren en liet den 8 Maart het anker vallen voor Djapara, waar hij hoopte verversching te bekomen. De koopman Adriaen Bruyninck werd daartoe met eenige manschappen aan land gezonden; inmiddels hield men zich op de schepen bezig met eenige benoodigdheden voor de verdere reis uit de jachten in de schepen over te laden, daar de eersten slechts een eind ver zouden meevaren. „Geen haar op mijn hoofd," schrijft Heemskerk „had eenige kwade gedachte op den Koning." Met den Koning bedoelt hij den Pangeran van Demak tot wiens gebied Djapara behoorde. Heemskerck wist niet dat juist in dezen tijd de vorst van Mataram hem in zijne hoofdplaats Demak (die op korten afstand van Djapara gelegen was) belegerde. Toen hij de komst der Hollanders vernam liet hij Bruyninck en de zijnen oplichten en te Demak ontbieden, daar hij begreep profijt van hen te kunnen hebben.

[1] Het heette dat de schade 4000 gulden bedroeg.

Tegelijkertijd werd, waarschijnlijk op zijn last, door zijne prauwen een aanslag op de schepen beproefd. De aanslag mislukte, maar als losprijs voor de gevangenen eischte de Pangeran 6000 pond lood en eenige stukken geschut. Heemskerck weigerde het geschut maar bood 16.000 pond lood, en toen de helft was afgeleverd kreeg hij ook acht man terug. Te vergeefs bleef hij op de overigen wachten; ook het aanhalen van eenige jonken met goederen en bemanning baatte niet, hoewel hij aanbood dat alles tegen zijne elf manschappen weder uit te leveren. De Pangeran scheen alleen bezorgd voor eenige Maleiers die van Djohor gekomen waren en die hij „met schoone woorden en dreigementen" uit Heemskercks handen zocht te krijgen. Maar de Hollanders liet hij niet los en de admiraal was dus wel genoodzaakt de reis voort te zetten. Zijne gevangenen liet Heemskerck voor een deel weder aan land brengen. De jachten zond hij naar Bantam terug.

Te Djaratan (de overstad van Gresik) vond Heemskerck een betere ontvangst. Hij kreeg verlof hier een huis te bouwen en liet de handelswaren aan land brengen. Terwijl hij zich hier bevond, kwam eene vloot van Madura, welks vorst in oorlog was met den adipati van Surabaja, Djaratan bestooken. Heemskerk stond de Javanen bij en veroverde een Madureesche prauw, waarin hij de gevangenen die hij nog op de schepen had naar Demak terug zond met een brief van aanbeveling van „een groot bisschop alhier" zoo als hij den priestervorst van Gresik noemt. Een maand later kwam de Adipati van Surabaja Djaratan bezoeken en beloofde Heemskerck zijn voorspraak te zijn bij den vorst van Demak tot vrijlating der gevangenen. Of de Adipati, die Demak van mondkost voorzag en ook van plan was er hulptroepen heen te zenden, aan zijn belofte voldeed weten wij niet maar zeker is het dat de Pangeran hen een maand later nog niet in vrijheid had gesteld. Uit een brief van de gevangenen aan Heemskerck [1] vernemen wij dat zij dapper medevochten tegen de troepen van Mataram, en de Javanen zoo bevreesd voor hen waren dat geheele benden voor twee of drie man op de vlucht gingen. Na 't aftrekken van den vijand had de Pangeran vijf Hollanders naar Samarang medegenomen en tijdens hunne afwezigheid was Bruyninck met de vier anderen in een prauw naar Bantam gevlucht. De achter-

---

[1] Bij de Jonge II 518.

gebleveneu werden nu streng bewaakt en leden groot gebrek. Toen zij den admiraal schreven waren er al twee gestorven.

Heemskerck deed intusschen tweemaal een poging om te Bali te komen, maar de wind was hem tegen. Te Djaratan terugkomende vond hij hier een Portugeesch fregat van de vloot van Furtado, op weg van Ambon naar Malaka; het had op Solor sandelhout geladen. Met toestemming van de regentes (?) van Gresik [1] werd het fregat door de Hollanders aangehaald. Eenige manschappen die zich te weer stelden, waaronder twee moedige geestelijken, werden gedood; de overigen gevangen genomen. Uit de brieven die men vond bleek dat Furtado Ambon „tot zijn wil” had en zich ook van Ternate, Banda en Solor wilde verzekeren. Ook was er een brief uit Macao bij, waarin verhaald werd hoe men de gevangenen uit het schip van Van Neck had opgehangen [2]. Heemskerck ontstak hierover dermate in toorn, dat hij de Portugeesche gevangenen, in 't gezicht hunner landgenooten die zich te Djaratan bevonden, bijna 't zelfde lot had doen ondergaan. Maar de gedachte aan de Hollanders, die hier en te Demak achterbleven, hield hem terug. Want te Djaratan werd thans voor het eerst een Hollandsch koopman, Adriaen Schaeck, met het noodige personeel, geld en goederen achtergelaten.

Den 27 Juli 1602 stak Heemskerck naar 't Maleische schiereiland over. Zijn plan was eerst Djohor aan te doen en met den Sultan, wien hij van Djaratan een brief en geschenk gezonden had, vriendschap te sluiten, [3] maar wind en stroom voerden hem noordelijker zoodat hij eerst Patani bezocht. Dat hij hier Jacob van Neck en Gerard le Roy, elk met twee schepen, aantrof zagen wij vroeger. [4] Ook Heemskerck vond hier nog voor een deel lading en liet eenige manschappen met koopwaren achter in het huis dat hij bij zijne komst had laten timmeren. Uit zijn brief van 7 November 1602, van hier geschreven, blijkt dat hij plan had vijf of zes dagen later naar Banda te vertrekken en dat hij ook „een seer goutryc lant genaemt Syam” hoopte te bezoeken.

[1] Heemskerck spreekt althans van de „Gouvernante van Grissee.”

[2] Zie hiervoor bl. 178 en over Heemskerck's ontmoeting met Wolfert Harmensz bl. 191.

[3] Inwoners van Djohor die op Banda kwamen handelen hadden daar aan de Hollanders te kennen gegeven dat de Sultan met hen in betrekking wenschte te komen. Zie de Memorie van Aug. Stalpaert bij De Jonge III 153.

[4] Zie hiervoor bl. 179 ond.

In dit plan kwam echter verandering. De regent van Siak op Sumatra, een broeder van den Sultan van Djohor, [1] bevond zich te gelijk met Heemskerck te Patani, bezocht hem op zijn schip en bood hem zijne hulp en vriendschap aan. Djohor lag weder met de Portugeezen overhoop. Zij hadden van den Sultan geëischt dat hij met de Hollandsche „dieven" geen vriendschap zou sluiten en in geval hij dit deed gedreigd met hem te zullen breken. De Sultan had hun hierop te kennen gegeven dat hij zich door hen de wet niet liet stellen, en nu deed het Portugeesche eskader, dat naar den hoek van Djohor gezonden was ter bescherming der schepen die van Macao verwacht werden, zijne onderdanen groote overlast aan.

Toen Heemskerck dit vernam besloot hij de galjoenen van Macao op te wachten, vertrok den 16 November van Patani en koos zijne legplaats bij het eiland Timuan, maar de Sultan van Djohor liet hem weten dat het zeer onzeker was of de galjoenen daar langs zouden zeilen, omdat de Portugeezen wel onderweg lont zouden ruiken en het eiland mijden. Hij noodigde hem uit meer in de nabijheid te komen, dan konden de galjoenen hem niet ontsnappen. Heemskerck had geleerd voorzichtig te zijn en besloot eerst een paar man naar Djohor te zenden en zich op de hoogte te stellen, terwijl de gezant als gijzelaar bij hem bleef. Die voorzichtigheid kwam ditmaal de Portugeezen ten goede, want aan een der galjoenen gelukte het door te sluipen en Malaka te bereiken. Den 22 Februari 1603 kwam men hem dit van Djohor melden en hem nogmaals dringend verzoeken om daar te komen. Heemskerck aarzelde nu niet langer, maar voer met zijne beide schepen naar de rivier van Djohor, juist bij tijds, want den 25n 's morgens zagen zij het tweede galjoen, de S. Catharina, recht voor hen uit voor anker liggen. De kapitein, Sebastião Serrão, liet, toen hij de Hollandsche schepen op het zijne zag afkomen, de zeilen spannen en voer hen te gemoet. Den geheelen dag werd er van weerszijden hevig geschoten, maar ook nu weder bleek men niet tegen de furie der Hollanders bestand. 's Avonds stak Serrão een vredevaan uit, waarop Heemskerck een sloep zond om het schip op te eischen. Aan allen die zich op het galjoen bevonden (niet minder dan 750 koppen, waarbij 100 vrouwen) werd lijfsbehoud toegezegd en beloofd dat men hen naar Malaka zou brengen. Dit

[1] Hij werd zoo als wij later zullen zien Radja Bongsu (d. i. de jongere) genoemd, daar hij de regeering te Djohor met zijn broeder deelde.

geschiedde ook, en de kapitein van Malaka, Fernão d'Albuquerque, betuigde Heemskerck zijn dank dat hij op hen de executie zijner landgenooten te Macao niet gewroken had, een daad die hij zeer betreurde en waarvoor de dader reeds gevangen genomen was en de halsstraf niet zou ontgaan. Ook de Raad van Malaka en kapitein Sarrão dankten den Hollandschen admiraal voor zijne heusche behandeling [1].

Thans voer Heemskerck de rivier van Djohor op en werd door den Sultan hartelijk ontvangen. Op diens aandringen liet hij hier den koopman Jacob Ruys met onderhoorigen en goederen achter, en toen de admiraal den 3 April met het veroverde galjoen naar Bantam vertrok werd hij door een jong edelman met zijn gevolg vergezeld, dien de Sultan als gezant aan Prins Maurits afgevaardigde.

Te Bantam vond Heemskerck (20 Juni 1603) het eskader van Wybrand van Warwijck dat (zooals wij later zullen zien) een jaar te voren uit Nederland vertrokken was. Twee van diens schepen keerden den 23 Augustus naar Nederland terug en brachten er de welkome tijding van den grooten buit door Heemskerck voor Djohor behaald, die (niet weinig overdreven) op 6 millioen dukaten geschat werd!!

Heemskerck liet het galjoen te Batavia verlagen en kalefaten en nam het mede op zijn terugreis. Met groot verlies van volk en van een der schepen, aan de kust van Madagascar, werd die reis volbracht, maar de rijke buit aan zijden stoffen, porceleinen en andere kostbaarheden kwam toch grootendeels binnen en gold bij 'openbare veiling niet minder dan 3.389.772 guldens.

---

[1] Men vindt deze brieven in de tweede voorrede van het Appendix des VIII Theils der Orient. Indien (Francof., de Bry 1606) en van de Latijnsche vertaling (Pars VIII Indiae Orientalis. Ibid. 1607); ook achter H. Grotius de jure praedae ed. Hamaker (Hag. Com. 1868), en twee van de vier brieven in de Inleiding van het werk «Begin en Voortgang der O. I. Compagnie.»

VIJFDE HOOFDSTUK.

De Portugeezen op Tidore zoeken hulp te Manila. Mislukte aanslag der Spanjaarden op Sulu (1602). Toestand van Ambon. Komst van André Furtado de Mendoza aldaar (Febr. 1602). Hij verovert het eiland; bezoekt Ceram; komt voor Tidore: ontvangt hulp uit Manila. Vergeefsche aanslag op Ternate (Febr. 1603). Engelsche Compagnie voor de vaart naar Indië. Scheepstocht onder James Lancaster (in April 1601 uitgevaren). Hij bezoekt Atjeh; verovert met Joris Spilbergh een Portugeesch galjoen (Oct. 1602); bezoekt Priaman; richt een kantoor te Bantam op. Scheepstocht der Franschen onder Michel Frotet sieur de la Bardelière (in Mei 1601 van Saint-Malo uitgevaren). Hij bezoekt Atjeh. Noodlottige terugreis. Scheepstocht onder Joris Spilbergh (in Mei 1601 uitgevaren). Hij komt te Atjeh.

Wij hebben de Molukken verlaten met Jacob van Neck, toen hij na het Portugeesche fort op Tidore beschoten te hebben, zich naar China begaf (Juli 1601). De kapitein van het fort, Ruy Gonzales de Sequeira, zag wel in dat hij zulke aanvallen op den duur niet zou kunnen weerstaan zonder aanzienlijke versterking. Hij drong nu bij den gouverneur der Filippijnen, Francisco Tello, weder op hulp aan, daar hij die al lang te vergeefs uit Malaka gewacht had. Om den gouverneur een denkbeeld te geven van 't geschut der Hollanders zond hij hem een kogel die een groot stuk van den muur vernield had. In vier uur tijds, schreef hij, heeft de vijand 260 zulke kogels in de vesting geschoten [1]. Ook was hij niet in staat meer de bondgenooten van Portugal tegen Ternate bij te staan. De radja van Siau riep te vergeefs zijne hulp tegen sultan Sahid in. Daar de Jezuïten echter toch nog hier en daar bekeerlingen maakten, zal de ijver van den Sultan tegen de inlandsche christenen minder hun godsdienst gegolden hebben dan den steun dien zij de Portugeezen tegen hem verleenden [2].

---

[1] Zie hiervoor bl. 177.

[2] Zie den brief van p. Luiz Fernandez uit Tidore (van 't begin van 1602) in »Litterae Societatis Jesu anni 1602 et 1603 e Sinis, Molucis, Japone datae (Moguut. 1607) p. 147—151. Hij verhaalt dat door toedoen der paters de vrede tusschen twee vijandige partijen op Tidore hersteld en de christelijke sengadji van Labuha (op Batjan), die een Mohammedaansche bijzit had, bewogen werd

Francisco Tello had reeds aan zijn superieur, den vice-koning in Mexico, te kennen gegeven hoe noodzakelijk voor het behoud der Molukken eene gewapende expeditie zou zijn, en toen de nieuw benoemde gouverneur der Filippijnen, Don Pedro de Acuña naar Manila zou vertrekken, zond deze den jezuiet Gaspar Gomez, die geruimen tijd in de Molukken had doorgebracht, naar Spanje om de Regeering te kennen te geven dat hij den post van gouverneur had aangenomen in 't vaste vertrouwen dat het hem vergund zou zijn Ternate te heroveren.

Acuña kwam in Mei 1602 te Manila; hij vond de schatkist in poveren staat en er viel nog heel wat te doen voor men aan eene expeditie naar de Molukken kon denken. De zeeroovers van Mindanao en Sulu, door vroegere overwinningen aangemoedigd [1], hadden in den laatsten tijd zoo herhaalde strooptochten gedaan op de Filippijnsche eilanden, dat Tello kort voor Acuña's komst den kapitein Juan Xuarez Gallinato met een honderdtaal vaartuigen naar Sulu zond om den vijand in zijne hoofdplaats te bestoken. Gallinato poogde te vergeefs de hoofdstelling van den vijand, op een moeielijk toegankelijke rots gelegen, te veroveren; hij sloeg nu aan 't strand en in de nabijheid der vesting versterkte kampen op en liet te Manila versterking aanvragen. Acuña zond hem eenige hulp, maar toen die aankwam waren Gallinato's manschappen zoo uitgeput en lijdende, dat hij zich genoodzaakt vond het kamp op te breken en naar de Filippijnen terug te keeren. De zeeroovers werden door dezen mislukten aanslag nog overmoediger, en strekten nu hunne strooptochten zelfs ongestraft tot het eiland Mindoro uit, op korten afstand van Manila [2].

Op nieuw had Acuña Gallinato uitgezonden om de kusten te beschermen toen den 5 September 1602 de Portugeesche kapitein Antonio Brito Fogaça en de Jezuiet André Pereira te Manila aankwamen. Ze waren in Mei door den vlootvoogd André

---

haar te laten doopen en met haar te huwen (!) Vergelijk ook den brief van P. Jorge da Fonseca van 17 Mei 1604 in »Relaçam annual das cousas que fizeram os PP da Comp. de Jesu nas partes da India Oriental nos annos de 604 e 605» (Lisboa 1607) p. 95—97. In dien brief wordt gezegd dat het eiland »dos Celebes» onderworpen is aan den (christen-) radja van Siau. Hiermede is natuurlijk de noordkust bedoeld (Manado enz.) die ook de Sultan van Ternate tot zijn gebied rekende en waarover dus de beide vorsten in strijd lagen.

[1] Zie ons vijfde gedeelte, bl. 195.

[2] Ant. de Morga p. 190—93, 198, 210—14, 216; Argensola p. 269—70; Gaspar de San-Augustin p. 504—8.

Furtado de Mendoza van Ambon uitgezonden en hadden van 5 Juli tot 6 Augustus te Cebu moeten wachten voor zij hun reis konden vervolgen.

Voor wij van hun boodschap verslag doen moeten wij ons naar Ambon begeven om te zien wat daar was voorgevallen. Sedert het fort op Hitu door de Hollanders weder verlaten was [1] werd de Hitueesche kust door de Portugeezen en hunne Amboneesche bondgenooten meermalen afgeloopen. Zoo verrasten zij o. a. de kampong Mamala waar de Hollanders handel gedreven hadden. Maar deze vijandelijkheden hadden weinig te beteekenen in vergelijking met de straf die Furtado de Hitueezen en hunne bondgenooten deed ondergaan. Den 1 Januari 1602 met zijne vloot van Bantam uitgezeild, bereikte hij Ambon den 10 Februari en sloeg het eerst de hand aan de versterking van het fort en het kalefaten zijner schepen. Daarop liet hij nog twaalf korakora's gereedmaken en voer toen naar de bocht van Wakasihu [2] aan de zuidzijde van Hitu, waar zich eenige kampongs aan hem onderwierpen. Aan de westkust ondervond hij meer tegenstand. De inwoners van Assalulu [3] verbrandden hun kampong en vluchtten op een bergtop, waar zij achtervolgd en genoodzaakt werden zich over te geven. Nu verlieten de Hitueezen hooger aan de kust hunne woonplaatsen en namen de wijk in 't gebergte, waar zij zich in de hooggelegen kampongs Nau en Binau versterkten. Ook hier vervolgde hen de vijand. De inlanders boden dapperen tegenweer maar moesten ten laatste voor de overmacht bukken en de sterkten in de handen der Portugeezen laten. Thans onderwierpen zich vele andere kampongs en sommige aanzienlijke hoofden.

Furtado begreep dat de onderwerping van 't eiland Ambon onvolkomen zou zijn zonder die van Huamohel [4], het westelijk schiereiland van Ceram, waar veel nagelen groeiden en dat even als Hitu onder Ternate stond; te Luhu aan de oostkust bezaten de Ternatanen zelfs een versterking, en de Hitueesche vluchtelingen vonden hier een schuilplaats. Furtado begaf zich dus met zijne vloot naar Luhu. De Ternatanen vluchten over land naar Lessidi en Kambello aan de westkust, waar de vijand die hen achtervolgde te laat kwam om hun het inschepen te

[1] Zie hiervoor bl. 173.
[2] Bacacio bij Argensola.
[3] Rosatelo bij Argensola.
[4] Veranula bij Ptg. en Sp. en ook bij de oudere Holl. schrijvers.

beletten. Intusschen wist de pati van Luhu de Portugeezen met onderhandelingen op te houden totdat de inwoners de plaats verlaten hadden. De verlaten woningen werden nu geplunderd en in brand gestoken en de vestingwerken vernield. De Hitueesche geschiedschrijver Ridjali verhaalt dat Furtado hierop eene andere versterkte plaats in de nabijheid, Iha, trachtte te veroveren, maar hier een hardnekkigen tegenstand vond en met een steen aan het hoofd gewond werd, waarop hij naar Luhu en van daar naar Ambon terugkeerde.

Hier beriep hij nu de hoofden der onderworpen plaatsen om den eed van trouw aan den Koning van Portugal af te leggen. De voornaamsten hunner moesten een zoon als gijzelaar achterlaten. Voor de Jezuieten was weder een ruim veld ter bearbeiding gewonnen, en ook in hunne vroegere gemeenten op de Uliasers kwamen zich op nieuw een aantal doopelingen aanmelden. [1]

De paters hadden zonder twijfel veel goed te maken wat de soldaten tegen de inboorlingen misdreven. De klachten over 't uitroeien van nagelboomen, het schenden en mishandelen van vrouwen en kinderen kwamen al spoedig aan de Hollanders ter ooren en het griefde hunne aanvoerders dat zij hunne bondgenooten niet te hulp konden komen [2]. Ook Furtado zal dergelijke wanbedrijven hebben afgekeurd maar had zonder twijfel te veel te stellen met zijn eigen volk om te beletten dat zij de groote ontberingen die zij hier moesten lijden en den ondervonden tegenstand dikwijls op de arme inwoners zochten te verhalen. Ook moeten zijne troepen in korten tijd zeer geslonken zijn, dat hij al zoo spoedig (in Mei 1602 zoo als wij boven zagen) boden naar Manila zond. Zij kwamen den Gouverneur uit naam van Furtado mededeelen dat hij Ambon aan den Koning onderworpen had en zich thans naar Ternate wilde begeven om ook dit eiland te veroveren, maar dat het getal manschappen onder zijne bevelen daartoe niet genoegzaam en het oorlogsmateriaal verbruikt was. Daar hij de zaak voor den Koning van groot gewicht achtte en de Portugeesche

---

[1] Zie over 't voorgaande: Brief van Lorenzo Masonio uit Ambon (April 1602) in Litterae Soc. Jesu a. 1602 et 1603 e Sinis, Molucis etc. p. 152—59; Relaçam annual das cousas que fizeram os Padres da Comp. de Jesu nas partes da India Oriental... nos annos de 604 et 605 etc. (Lisboa 1607) f. 94; Argensola p. 279—85. Jarricus volgt hen. Vgl. ook Ridjali bij Valentijn II 2 p. 11 en Valentijn zelven II 1 p. 105, II p. 20—23.

[2] De Jonge II 535; Van Meteren, 25e boek; vgl. hiervoor bl. 191.

schatkist reeds zulk een groote som daaraan had ten koste gelegd verzocht hij den Gouverneur hem in die onderneming te willen bijstaan, kon het zijn niet later dan Januari 1603 [1].

Pedro de Acuña, de gouverneur der Filippijnen, was zoo als wij gezien hebben evenzeer als Furtado van het belang overtuigd om in de Molukken vasten voet te bekomen, en al had hij die eilanden liever voor Spanje veroverd, hij durfde of wilde om die reden Furtado's verzoek niet afslaan en bracht het in de Audiencia, waar men besloot niet karig met bijstand te zijn. Aan Kapitein Gallinato, die zich op Cebu bevond, werd kennis gegeven dat hij zich met zijne soldaten naar Arevalo op Panay moest begeven, en Acuña voer zelf naar die plaats om de uitrusting te bespoedigen.

Intusschen was Furtado met zijne vloot den 10 Augustus voor Tidore aangekomen. Met zijne roeischepen voer hij naar 't eiland Makian, waar de Hollanders bezig waren nagelen te laden, maar bij zijne komst hadden dezen de wijk genomen, en de inlanders boden geen tegenweer. Hij liet hier nu een fort bouwen en met vijftig man bezetten. Vervolgens voer hij naar Ternate en blokkeerde de haven Talangami, waar het schip Utrecht en een jacht van de vloot van Wolfert Harmensz lagen [2]. Deze trokken zich voor de overmacht terug en namen, half geladen, de terugreis aan [3]. Voor een beleg van de hoofdplaats ontbrak het Furtado aan ammunitie. Ook liet de strijdlust en discipline [4] bij zijne soldaten zooveel te wenschen over dat de Ternatanen hun ongestraft een korakora ontnamen en de manschappen ombrachten. De Sultan, die volgens Argensola ook de hulp der Javanen en Mindanauers had ingeroepen, deed wat hij kon, met behulp der Hollanders die op Ternate gebleven waren, om zijne hoofdplaats te versterken.

Den 20 Januari 1603 verliet een smaldeel met 200 man onder Juan Xuarez Gallinato en een goeden voorraad krijgsbehoeften en levensmiddelen Iloilo (de haven van Arevalo) op

---

[1] Ant. de Morga p. 214—15.

[2] Zie hiervoor bl. 191.

[3] Frank van der Does heet gedurende het beleg door Furtado op Ternate gebleven te zijn, maar hoe kwam hij in 1608 in gevangenschap bij den vorst van Tuban op Java? Zie het journaal van Warwijck in Begin en Voortgang der O. I. Comp. I, 11e stuk p. 66.

[4] Toen Van der Haghen het kasteel op Ambon veroverd had, wierpen de daar wonende Portugeezen de schuld van 't mislukken der onderneming van Furtado op »de groote beestachtige desordre die hy in syne Armada voerde«. (Zie later de hss. aanteekeningen van V. d. H.)

het eiland Panay. Een der vaartuigen strandde op de ondiepten bij 't eiland Tagolanda [1], maar manschappen en geschut bleven behouden. Den 14 Februari kwam het eskader voor Tidore en voer daarop naar Talangami waar de Portugeesche schepen lagen. Gallinato zag spoedig dat hij van de uitgeputte en slecht gewapende Portugeezen weinig dienst zou hebben en vond een landing ongeraden. Hij begon dus met de kusten te blokkeeren en den toevoer naar het eiland af te snijden, 't geen weldra ten gevolge had dat vele bewoners uit nood hun toevlucht kwamen zoeken bij de Spanjaarden. Maar Furtado had lang genoeg gewacht en wilde doortasten. Nu werden, in weerwil van Gallinato's protesten de troepen met eenig geschut aan land gezet, en trokken zij het strand langs naar de hoofdplaats. Waar het strand zich vernauwde hadden de Ternatanen eene verschansing opgericht, die zij hardnekkig verdedigden maar eindelijk moesten ontruimen, zoodat de vijand de vesting kon naderen. Deze richtte nu batterijen op om haar te beschieten, maar het geschut was geheel onvoldoende en richtte weinig schade aan. De Ternatanen daarentegen waren goed voorzien van oorlogsmateriaal en achter hunne muren veilig genoeg. Zij waagden zelfs een uitval, onder aanvoering van den jeugdigen Hamdja [2], den oudsten zoon van Kaitjil Tulo, broeder des Sultans, waarbij van weerszijden dapper gevochten werd maar de Ternatanen toch genoodzaakt werden zich in de vesting terug te trekken. Het duurde niet lang of Furtado begon in te zien dat hij zijn plan moest opgeven. De hulp, die de Sultan van Tidore hem had toegezegd, bleef uit; de Amboneezen, die hij had medegebracht, waren óf teruggekeerd óf naar den vijand overgeloopen. Er was tijding gekomen dat zich Hollandsche schepen voor Banda bevonden, en deze konden elken dag hier komen, terwijl de middelen om zich te verdedigen bijna uitgeput waren. In weerwil van deze en andere bezwaren was het thans Gallinato die nog een krachtigen aanval op de vesting wilde doen. Hij wanhoopte nog niet aan eene goede uitkomst daar ook de vijand blijkbaar zeer verzwakt was. Maar de Portugeesche officieren waren het eens met hun aanvoerder en besloten tot den aftocht. Den 23 Maart 1603 werden de troepen weder ingescheept; Furtado liet het fort op Makian weder ontmantelen en keerde toen naar Ambon terug. In een brief dien hij

[1] Taolão bij Argensola. Het ligt benoorden de Molukken.

[2] Amuxà bij Argensola. Hij volgde den zoon van Sahid later als Sultan op.

aan Gallinato voor den Gouverneur der Filippijnen medegaf, verklaarde hij niets dan lof over te hebben voor de groote diensten hem door de Spaansche officieren en manschappen bewezen en wierp hij de schuld van het mislukken der onderneming op den kapitein van Malaka, die hem twee jaren lang aan zijn lot had overgelaten. Waarschijnlijk zal deze de schuld wel geworpen hebben op den Vice-Koning te Goa en deze op de Regeering te Lissabon. Voorts schreef Furtado dat het zijn plan was om, ingeval hij op Ambon voldoende hulp uit Malaka aantrof, naar Ternate terug te keeren; vond hij die niet dan zou hij zich naar Malaka begeven en van daar den Gouverneur nader schrijven doen toekomen. Wij zullen later zien dat Furtado in Juli 1603 te Malaka aankwam en hier in September 't bewind aanvaardde.

Gallinato kon niet beletten dat de Sultan van Tidore na 't vertrek der Portugeezen met Ternate vrede sloot. Hij liet eenige manschappen in het fort op Tidore achter en keerde toen naar Manila terug, waar hij in 't begin van Juli aankwam. De kapitein van het fort, Ruy Gonzales de Sequeira, wiens diensttijd om was, vergezelde hem met de nagelen die hij in voorraad had [1].

In dezen tijd, verhaalt Argensola, was er bijna oorlog ontstaan tusschen den vorst van Tidore en dien van Batjan, wiens dochter hij gehuwd had. De laatste, ziende dat de sultan eene vrouw van mindere geboorte voortrok boven zijne dochter, liet de vorstin door den sengadji van Labuha [2] ontvoeren. Door toedoen van Kaitjil Malua, een Batjanner van veel invloed, werd echter de twist bijgelegd [3].

Van Sahid verhaalt Argensola dat hij eene bizondere voorliefde voor schoone vrouwen had. Toen hij vernam dat de sengadji van Motir eene dochter had, "Celicaya" geheeten, zoo schoon dat alle vorsten uit den omtrek haar tot vrouw begeerden, wist hij haar voor zijn harem te verkrijgen. Zijn neef Hamdja huwde kort daarop eene dochter van den "vorst van Mindanao" eveneens om haar schoonheid beroemd: zij scheen

---

[1] Zie over 't voorgaande: Argensola p. 286—303; Ant. de Morga, p. 216—17, 225—29; H. Grotius, de jure praedae ed. Hamaker, p. 200, 201; Praefatio de causis etc. voor Indiae Orientalis pars VIII (Francof., de Bry 1607).

[2] Er staat "la Nua" bij Argensola Labuha ligt op de westkust van Batjan. De sengadji was Christen geworden. Zie hiervoor bl. 198 aant.

[3] Argensola, p. 303.

eene Spaansche of Italiaansche [1]. De Sultan kon niet nalaten ook haar het hof te maken en vond een gunstig gehoor. Hamdja wreekte zich nu door de liefde te winnen van Celicaya. Dit was hem bijna slecht bekomen, want eens, toen hij haar bezoeken wilde, werd hij betrapt en zoo zwaar gewond dat hij er nauwelijks het leven afbracht. Toen hij hersteld was, nam de Sultan hem weder in genade aan, en beide vrouwen bleven voortaan haar echtgenoot getrouw [2].

De goede uitslag van de scheepstochten der Hollanders naar Indië verkreeg weldra door de uitgave hunner reisjournalen, die in verschillende talen werden overgezet, een algemeene bekendheid en wekte ook in andere landen den ondernemingsgeest op. In September 1599 vereenigden zich te Londen eenige Engelsche kooplieden om voor gezamenlijke rekening eene reis naar Indië te doen, en verzochten daartoe aan de Regeering dezelfde voorrechten die de Hollanders van de hunne genoten. Sommige Engelsche schrijvers beweren dat de Hollanders zelven aanleiding gegeven zouden hebben tot die concurrentie door in hun winzucht de peper veel hooger in prijs te houden dan de Portugeezen [3], maar de Engelsche kooplieden maken hiervan in hun verzoekschrift aan de Regeering geen gewag; zij vermelden alleen dat de Hollanders voor een voorgenomen nieuwe reis schepen gekocht hadden in Engeland [4]. De Engelsche Regeering, door Frankrijk uitgenoodigd om met Spanje in vredesonderhandelingen te treden, weigerde voor 't oogenblik aan de kooplieden de gevraagde concessie te verleenen, maar toen eenigen tijd later bleek dat van die onderhandelingen niets zou komen verkregen de requestranten den 31 December 1600 octrooi om 15 jaar uitsluitend op Indië te mogen varen

---

[1] Bij Argensola staat: »de hermosura particular, y no Asiatica, sino Española o Italiana.«

[2] Argensola, p. 286, 308—10.

[3] Namelijk op 8 sh. het pond, terwijl vroeger de prijs 3 sh. was. Zeker is het dat de prijs in Indië zeer steeg na de komst der Hollanders; ook moet men de groote vermindering der geldswaarde in de 16e eeuw in aanmerking nemen. Vgl, hierna p. 211 noot, 216.

[4] Calendar of State papers. Colonial series. East Indies, etc. I (Lond. 1862) p. 102. Vgl. het journaal van Heemskerck's Reis in 1601 in Begin en Voortgang der O. I. Comp. I, 8e stuk p. 29, waar een der jachten van de Hollandsche vloot 't »Engelsche jacht« genoemd wordt.

en er jaarlijks 6 schepen en 6 jachten (pinnaces) met 500 zeelieden (tenzij de oorlogsvloot die mocht behoeven) heen te zenden [1].

Reeds was men in afwachting van 't octrooi met den bouw en de uitrusting van 4 schepen [2] begonnen, die den 22 April 1601 van Torbay onder zeil gingen. James Lancaster, die reeds eenmaal de reis naar Indië volbracht had [3] voerde het opperbewind, en had tot stuurman onzen ouden bekende John Davis [4].

Toen men in 't begin van September de Saldanha-baai (de Tafelbaai aan de Kaap de goede Hoop) bereikte, waren reeds meer dan honderd man bezweken, hoofdzakelijk aan scorbuut Ook aan de kust van Madagascar, waar men ankerde om de schepen te ververschen, stierven er velen. Eerst den 5 Juni 1602 kwam het eskader voor Atjeh ten anker. Twee Hollandsche kooplieden kwamen bij den admiraal aan boord en zeiden dat hij bij den Sultan zonder twijfel welkom zou zijn, want Engelschen hadden een grooten naam in deze gewesten. En inderdaad, uit de Hollandsche journalen [5] blijkt dat de Hollanders te Atjeh als Engelschen aangesproken werden, en de Engelschen deden het hunne om den Sultan in dat denkbeeld te versterken, want Elizabeth noemde zich in den brief dien Lancaster hem overhandigde o. a. Koningin van Holland en Friesland.

Lancaster werd door den Sultan in plechtige audientie ontvangen en verkreeg vergunning voor de zijnen om te Atjeh handel te drijven. Het viel hem echter zeer tegen dat de prijs veel hooger was dan Davis dien aan zijne principalen had opgegeven, zoodat de medegebrachte som voor de lading niet toereikte. Daar de voorraad hier bovendien gering was zond hij een zijner schepen onder bevel van Henry Middleton naar Priaman en besloot zelf een poging te doen om zich op zijn oude manier aan lading te helpen. Hij wist met veel beleid te verhinderen dat de Portugeezen te Atjeh den kapitein van Malaka kennis konden geven van de aanwezigheid der Engelsche

[1] Calendar etc. p. 115—18.

[2] Van 600, 300, 260 en 240 ton, met 480 man.

[3] Zie ons vijfde gedeelte, bl. 188.

[4] Journaal der reis bij Purchas, I b p. 147 vv. Ook in »The Voyages of Sir James Lancaster to the East-Indies etc. Edited by Cl. R. Markham« (London, pr. for the Hakluyt-Society 1878) p. 57—107.

[5] b. v. van P. van Caerden, p. 14, van Corn. Pietersz p. 24.

schepen, opdat deze geen eskader uitzond ter bescherming van het galjoen dat jaarlijks met goederen van S. Thomé aan de kust van Koromandel naar Malaka voer. Juist stond Lancaster gereed om uit te varen, zoo het heette om zijne schepen te ververschen, maar inderdaad, om het Portugeesche galjoen op te wachten, toen de Hollandsche admiraal Joris Spilbergh hier den 16 September 1602 met twee schepen aankwam [1]. Door Lancaster vriendschappelijk ontvangen, besloot hij met een zijner schepen het avontuur met hem te wagen. Den 21 September uitgevaren, kreeg men eerst den 13 October bij Pulu Djara het galjoen in 't zicht. De verovering kostte weinig moeite. Acht dagen was men bezig de goederen uit het schip te lossen, dat o. a. 900 balen en veel kisten katoenen stoffen inhield. Er waren over de 600 personen op die men in 't geplunderde galjoen vrij naar Malaka liet gaan. [2]

De Engelsche admiraal beschouwde 't als een bizondere zegen van God dat hij op zoo goedkoope wijze aan een rijke lading gekomen was, waar hij nauwelijks weg mede wist. Te Atjeh teruggekeerd, zond hij een schip met specerijen geladen naar Engeland en nam toen afscheid van den Sultan. Het was bij deze gelegenheid dat de Sultan en zijne hovelingen een psalm van David zongen op den voorspoed der Engelschen en hen in hun taal hetzelfde lieten doen. In een brief aan Koningin Elizabeth gaf de vorst zijne blijdschap te kennen dat de „Sultan van Afrangi” (de koning van Spanje) haar vijand was. Een blijk dat hij thans de noodzakelijkheid niet meer inzag om de Portugeezen, die het met hun eisch om te Atjeh een fort te bezetten, geheel verkorven hadden, ten nadeele van andere Europeesche handelaars te vriend te houden.

Den 9 November 1602 zeilde Lancaster met twee schepen de westkust van Sumatra langs en vond Henry Middleton met zijn schip voor Priaman, waar hij goedkooper te markt was geweest dan zijn admiraal. [3] Deze gelastte hem zoodra hij eene volle lading had naar Engeland terug te keeren en voer toen zelf naar Bantam door, waar hij den 16 December aankwam. Ook hier viel 't hem niet moeielijk vergunning te be-

---

[1] Van Spilbergh's verder wedervaren vernemen wij later.

[2] Zie behalve Lancaster's journaal 't „Historiael Journael” van Spilbergh (Begin en Voortgang der O. I. Comp. IIe stuk blz. 48—47) met afbeelding van 't gevecht. Spilbergh bekwam ⅛ van den buit. Zie 't Verbael bij De Jonge II 494.

[3] Middleton had hier 600 bahar peper en 66 bahar nagelen geladen.

komen om handel te drijven, en een kantoor te vestigen, waar William Starkey met 10 man achterbleef. Een jacht, te Atjeh van de Hollanders overgenomen, [1] zond hij met 12 man naar de Molukken. Den 20 februari 1603 met zijne beide schepen von Bantam uitgezeild, bracht hij die den 11 September in Duins voor anker.

Het schip dat hij te Atjeh geladen had, volbracht de terugreis van de zuidkust van Afrika af in gezelschap van de Hollandsche schepen onder Jacob van Neck [2]; ook Henry Middleton bracht zijn schip van Priaman veilig naar Engeland terug.

De Sultan van Atjeh genoot in dit jaar 1602 het voorrecht tegelijk met de Engelsche en Hollandsche eskaders ook een Fransch schip op zijne reede te zien verschijnen. Of men te Atjeh groot onderscheid zag tusschen die verschillende natien is twijfelachtig; wat men echter bespeuren kon was dat zij *elkander* verdroegen maar eenparig tegen de Portugeezen optraden.

Dit Fransche schip heette de „Croissant" en was met een tweede, de „Corbin" door reeders van Saint-Malo, Laval en Vitré uitgerust en den 18 Mei 1601 uit eerstgenoemde haven van Bretagne in zee gestoken [3]. Op den Croissant, een schip van 400 ton, bevond zich de admiraal Michel Trotet, sieur de la Bardelière en een Hollandsch stuurman, Wouter Wilckens die de eerste reis met Cornelis de Houtman naar Indië had medegemaakt. De „Corbin" had een Engelsch stuurman, en onder het volk op beide schepen bevonden zich nog verscheidene Nederlanders [4]. Er is dan ook wel geen twijfel aan of het voorbeeld door de Hollanders gegeven had ook de Bretonsche kooplieden wakker gemaakt.

Op de heenreis openbaarde zich al spoedig hetzelfde euvel

---

[1] Zie later bij den tocht van Spilbergh.

[2] Zie het journaal van diens tweeden tocht in „Begin en Voortgang der O. I. Comp." I, 7e stuk, p. 26.

[3] De reis van de Croissant is beschreven in „Description du premier voyage faict aux Indes Orientales par les François en l'an 1603 (sic)... Par François Martin, de Vitré. Paris, L. Sonnius, 1604"; zijn reis op de Corbin en zijne verdere avonturen in Indië beschreef François Pyrard (Voyage de F. P., de Laval, contenant sa navigation aux Indes Orientales, Maldives etc.... 3e édition... augmentée. Paris, S. Thiboust etc. 1619 2 parties). Vgl. ook het „Historiael Journael" van J. Spilbergh, passim.

[4] Pyrard spreekt dan eens van Hollandois, dan van Flamands.

als bij de eerste Hollandsche expeditie: gebrek aan orde en tucht, oneenigheden tusschen scheepsvolk en kooplieden, en dezelfde ellende door 't niet in acht nemen der noodige voorzorgen: ziekte en sterfte. Na een jaar reizens had men reeds ⅓ der manschappen verloren. Toen de beide schepen van het eiland Madagaskar, waar zij zich ververscht hadden, naar Atjeh stevenden, strandde de Corbin den 2 Juli 1602 op de klippen bij een van de Maldiven. We zijn daaraan het belangrijk verhaal verschuldigd dat François Pyrard van zijn wedervaren op die eilandgroep en in andere gewesten van Indië heeft te boek gesteld, en waarin hij zich als een uitmuntend opmerker heeft doen kennen.

De Croissant kreeg den 17 Juli 1602 de kust van Sumatra in 't zicht en wierp een week later zijn anker uit ter reede van Atjeh. De admiraal werd door den Sultan en door zijn zoon, die hem weldra zou opvolgen, plechtig ontvangen, en een huis werd aan de Fransche kooplieden ingeruimd voor 't opslaan hunner goederen. Het schijnt echter dat zij weinig handel gedreven hebben; de voorraad peper was waarschijnlijk reeds grootendeels door de Engelschen en Hollanders opgekocht; ook vinden wij in een relaas van dien tijd [1] dat de ziekte van Bardelière en slecht toezicht hen „tot geen handel lieten komen". Pyrard vernam later dat de admiraal door de Portugeezen vergiftigd was, en toen hij zijn einde voelde naderen bevel gaf om ijlings in te schepen, uit vrees dat de Sultan zich, naar Oostersche gewoonte (?) als hij daar stierf, van zijn schip zou meester maken [2]; maar uit het journaal op den Croissant gehouden blijkt hiervan niets. Hoe het zij, den 20 November 1602 werd de terugreis aanvaard; de admiraal overleed weldra, en zes maanden later, den 21 Mei 1603 vonden eenige Hollandsche schepen, van Venetië komende, den Croissant in ontredderden toestand niet ver van de Spaansche kust, de manschappen die nog in leven waren, uitgeput van ziekte en gebrek. Ze waren nauwelijks op de Hollandsche schepen overgegaan of de Croissant zonk naar de diepte. Zoo was het noodlottig einde van dezen scheepstocht.

---

[1] Bij De Jonge II 494. In 't journaal van Van Necks tweede reis (Begin en Voortg. der O. I. Comp. I, 7e stuk) wordt vermeld dat de Franschen slechts 15 last peper geladen hadden.

[2] Voyage, 1e partie, p. 302, 309.

Wij hebben Joris Spilbergh in 1601 reeds ter reede van Atjeh ontmoet. Hij was met twee kleine schepen en een jacht, door Balthazar de Moucheron uitgerust, den 5 Mei 1601 van Middelburg in zee gestoken. Het verhaal van zijn wedervaren op weg naar den archipel valt buiten ons bestek. Genoeg dat hij te Batticaloa aan de oostkust van Ceylon en aan het hof van den maharadja te Kandy als vijand van Portugal een welwillende ontvangst genoot en na wat peper en kaneel geladen te hebben, den 3 September 1602 onder zeil ging naar Atjeh, waar hij den 16 aankwam en zoo als wij gezien hebben, Lancaster aantrof. Het jacht van Spilbergh, dat bij de Komoren van zijne schepen was afgedwaald, had reeds eenige dagen te voren Atjeh bereikt, en de bevelhebber Cornelis Specx, die zoo 't schijnt zijn admiraal hier niet verwachtte, had het scheepje dat zeer onttakeld was, aan Lancaster overgedaan, bij wien ook de manschappen dienst genomen hadden.

Na de verovering van 't Portugeesche galjoen te Atjeh teruggekeerd, bevond Spilbergh dat hij het vertrek der Engelschen zou moeten afwachten om peper te kunnen laden. Hij trachtte in dien tijd Kedah te bezoeken, maar de moesson belette dit. Na zijne schepen op de Nicobaren ververscht te hebben kwam hij op 't eind van December 1602 weder voor Atjeh.

Voor wij hem verder volgen is het noodig dat wij eene gebeurtenis vermelden, voor de vaart op Indië van groot gewicht, die in 't jaar 1602 in Nederland plaats had.

ZESDE HOOFDSTUK.

Oprichting der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie (1602). Eerste scheepstocht voor hare rekening onder Wybrand van Warwijck en Sebald de Weert. De Weert bezoekt Ceylon, Atjeh, waar hij Spilbergh vindt. Spilbergh bezoekt Bantam en neemt de terugreis aan. De Weert keert naar Ceylon terug, waar hij vermoord wordt (1 Juni 1603). Zijn opvolger Cornelis Pietersz vaart naar Atjeh, Djohor, waar hij de Portugeezen bestrijdt, Patani. Warwijcks verrichtingen te Bantam en voorvallen aldaar. Hij bezoekt Gresik, Djohor, Patani. Tocht van twee zijner schepen naar China (Juli 1603). Hij doet zelf een vergeefschen tocht daarheen (Juli 1604).

Wij hebben reeds opgemerkt [1] dat de Nederlandsche kooplieden de nadeelen begonnen in te zien van zoo vele handels-vereenigingen met hetzelfde doel opgericht. Inderdaad, daar de schepen dier verschillende compagnieën er dikwijls op uit waren elkander in Indië met het laden voor te zijn, hadden de Indische handelaars des te meer hunne koopwaar op prijs gehouden en was deze aanmerkelijk gestegen [2] Nu ook de Engelschen en Franschen aan de vaart kwamen deelnemen dreigde de mededinging nog grooter te worden en begon de wensch naar vereeniging tot één handelslichaam, dat uitsluitend den handel op Indië zou mogen drijven, zich meer en meer in Nederland te openbaren.

Oldenbarnevelt, de ziel van 's Lands regeering in dezen tijd was een verklaard tegenstander van monopolie en hield de traditie der Nederlanders in eere, dat handel en scheepvaart niet aan banden mochten gelegd worden. Hier echter deed zich

---

[1] Zie bl. 187.

[2] Onder de beweegredenen tot het verleenen van het octrooi aan de O. I. Compagnie, door Oldenbarnevelt opgesteld (Gedenkstukken van J. v. O. uitgeg. door M. L. van Deventer I 311), wordt opgegeven »dat de specerien die by de Portugesen (op ordre en politie varende) in de Oost-Indien ingekocht worden voor één, bij de trafiquanten van deese Landen op acht gedreven waren en dat 't gene by de eerste compagnie in 't begin voor één was ingekocht, nu voor vier en hooger moest ingekocht worden.« Uit de journalen blijkt dat deze voorstelling niet weinig overdreven is. Slechts een enkele maal had men zulke buitengewoon hooge prijzen betaald.

een geval voor waarbij het noodzakelijk scheen daarvan af te wijken. Want aan het nadeel waarvan wij boven spraken paarde zich nog een ander groot bezwaar. Zoodra de Portugeezen of Spanjaarden in Indië eenige macht ontwikkelden zouden de kleine Hollandsche smaldeelen, die niet met gemeen overleg handelden, hun geen genoegzamen tegenstand kunnen bieden. Wolfert Harmensz had Furtado niet kunnen beletten naar de Molukken te gaan en de bondgenooten der Hollanders te tuchtigen. Zonder eenheid van handeling was er aan de vestiging van het Nederlandsche gezag in den archipel niet te denken, en die vestiging was noodig, wilde men daar met goed gevolg den vijand, Spanjaard en Portugees, kunnen weerstaan. Wel aarzelde de kundige staatsman voor hij er toe overging aan een handelslichaam daartoe de macht te verleenen. Zijn eerste denkbeeld schijnt geweest te zijn, van regeeringswege eenige forten in Indië te laten bouwen en bezetten en eenige oorlogschepen daar te houden [1], maar waarschijnlijk woog de kans op botsingen tusschen regeerings- en handelsbelangen, waarvan men bij de Portugeezen al de nadeelen had kunnen opmerken, te zwaar om dat denkbeeld in praktijk te brengen. Zoo kwam dan met zijn steun en door zijn beleid de vereeniging tot stand die onder den naam van Oostindische compagnie twee eeuwen bestaan heeft. Den 20 Maart 1602 werd haar door de Staten Generaal voor 21 jaar [2] octrooi verleend om uitsluitend beoosten de Kaap de Goede Hoop en door de straat van Magalhaens te mogen varen, met de „princen en potentaten" in die gewesten verbindtenissen en contracten te maken op naam van de Staten, aldaar sterkten te bouwen en te bezetten, gouverneurs en andere beambten aan te stellen, mits deze den eed van trouw aflegden aan de Staten en voor zoover den handel betreft aan de Compagnie. Om den zeeroof op vijandelijke schepen niet openlijk aan te moedigen werd in het octrooi ondersteld dat men die alleen verwerender wijze zou veroveren, maar reeds spoedig schreef men aan de vlootvoogden voor, zoo als dit reeds vroeger had plaats gehad [3], om den vijand op alle mogelijke wijze afbreuk te doen, 't geen zij trouwens

---

[1] Gedenkstukken van J. van Oldenbarnevelt I p. 301.

[2] Elke tien jaren moest de rekening worden opgemaakt. Het eerste jaar bleef buiten die tienjarige rekening.

[3] Zie hiervoor bl. 158.

ook zonder opzettelijke instructie reeds in praktijk hadden gebracht.

Het getal Bewindhebbers der Compagnie, dat bij de oprichting 73 bedroeg, zou men laten uitsterven tot 60, verdeeld over 6 Kamers (Amsterdam 20 leden, Zeeland 12, Delft 7, Rotterdam 7, Enkhuizen 7, Hoorn 7), die bij vacaturen eene voordracht moesten doen aan de Staten der provincie ter keuze uit 3 personen. Deze 60 bewindhebbers zouden uit hun midden 17 personen afvaardigen (waarvan 8 uit Amsterdam) om het eigenlijke bestuur te voeren [1].

De eerste expeditie die door de Compagnie werd uitgezonden bestond uit 14 schepen van 400—120 last en een jacht, te samen met over de 1000 koppen bemand. De drie Zeeuwsche onder den vice-admiraal Sebald de Weert waren het eerst gereed en gingen den 13 Maart 1602 onder zeil. De overigen onder den admiraal Wybrand van Warwijck verlieten het vaderland den 17 Juni.

Sebald de Weert kwam den 29 November 1602 te Batticaloa aan de oostkust van Ceylon en ontving daar van een door Spilbergh te Kandy achtergelaten Hollander het bericht dat de Maharadja een verbond met zijne landgenooten op grooten prijs stelde. De Weert zond hierop twee schepen vooruit naar Atjeh en begaf zich met eenig gevolg naar Kandy, waar hij op de meest eervolle en vertrouwelijke wijze door den vorst ontvangen werd. Deze wist hem, door schitterende aanbiedingen in 't belang van den handel, over te halen om hem bijstand te bieden tot het verdrijven der Portugeezen uit de forten die zij op Ceylon bezet hielden, en vol illusiën begaf zich De Weert naar Atjeh om zijne andere schepen af te halen, ten einde gezamenlijk die forten van de zeezijde in te sluiten, terwijl de Maharadja met een groote krijgsmacht ze van de landzijde zou aantasten.

Den 5 februari 1603 kwam De Weert te Atjeh, waar hij behalve zijne vooruitgezonden schepen ook die van Spilbergh aantrof, die nog op lading wachtten [2]. Hierbij voegden zich

---

[1] Zie: van der Chijs, Gesch. d. stichting van de O. I. Compagnie; Gedenkstukken van J. van Oldenbarnevelt, dl. II; De Jonge, De opkomst enz. dl. I; R. Fruin, Een onuitgegeven werk van H. de Groot in de Gids 1868 no. 10.

[2] Zie hiervoor bl. 210.

een maand later nog drie schepen van Warwijck's eskader, die de admiraal onderweg hierheen gezonden had om zich onder de bevelen te stellen van De Weert. Deze had dus zelf thans zes schepen bijeen en nam nog een der beiden van Spilbergh over om voor de vaart op Koromandel en Bengale te gebruiken.

Aan de Hollanders werd zoowel door den ouden Sultan van Atjeh, Ala-ud-dîn als door zijn oudsten zoon, den vroegeren radja van Pedir, die thans de regeering met hem deelde, groote eer bewezen. Maar de toevoer van peper was hier zeer verminderd, waarschijnlijk omdat de Hollanders die thans ook te Patani gingen koopen. De Weert trachtte hier nu een brandvrij huis voor de faktorij der Compagnie te bekomen om den tusschentijds aangekochten voorraad tot de komst der schepen veilig te kunnen opslaan, maar daar hiervoor eenige woningen moesten worden afgebroken werd hem dit geweigerd. De Weert, die groote verwachtingen van Ceylon koesterde, achtte nu den tijd dien hij hier nog op lading zou moeten wachten verspild. Hij kreeg van den Sultan een gezant aan den Maharadja mede, liet een kommies te Atjeh achter, en voer met zijn eskader van 7 schepen den 3 April 1603 naar Ceylon.

Te gelijkertijd ging Spilbergh met het schip dat hij had overgehouden onder zeil naar Bantam. Den 27 April in de Bantam-baai komende vond hij den admiraal Wybrand van Warwijck met 9 schepen van de Compagnie. De admiraal had op zijn reis veel met tegenwind en stilte te kampen gehad en was wegens ongesteldheid op het eilandje Dua in de baai aan land gegaan. Den 29 kwam hij met de vloot voor de reede. Hij vond te Bantam een goeden voorraad peper maar wilde niet tot inkoopen overgaan vóór hij een poging gedaan had om de buitengewoon hooge rechten en ankergelden, die hier voor de lading van elk schip niet minder dan 1500 realen (de reaal = f 2.25) bedroegen, te verminderen. De sjahbandaar, wiens baten men vooral besnoeien wilde, bleek echter te vasthoudend, en de admiraal besloot ditmaal toe te geven om het laden niet te vertragen. Intusschen had hij een zijner schepen naar Gresik gezonden, dat met een halve lading peper en foelie van daar terugkwam.

Men zal zich herinneren dat Lancaster te Bantam eene factorij oprichtte en van hier een pinas naar de Molukken zond. Deze had te vergeefs den moesson willen trotseeren en was toen naar Bantam teruggekeerd. De Engelschen verkochten het scheepje

weder aan Spilbergh, van wiens vloot zij afkomstig was [1], die haar met peper laadde en den 28 Augustus met zijne beide zeilen en twee van Warwijcks schepen die lading bekomen hadden de terugreis ondernam. Den 24 Maart 1604 bracht hij die te Vlissingen in behouden haven [2].

Hij bracht daar tevens de blijde tijding aan van 't veroveren der Portugeesche karak voor Djohor door Jacob van Heemskerck die, zoo als wij vroeger zagen, den 20 Juni 1603 met dien buit te Bantam was aangekomen, — maar ook het droeve nieuws van den moord van Sebald de Weert, waarvan hij 15 dagen vóór zijn vertrek van Bantam, door een van diens schepen bericht had ontvangen.

De Weert was den 25 April voor Batticaloa aangekomen. Voor het uitvoerig verhaal van zijn wedervaren moet ik weder naar de bronnen verwijzen [3]; hier slechts het volgende. Terwijl de Maharadja van Kandy naar Batticoloa in aantocht was maakte De Weert vier Portugeesche schepen buit. Toen de vorst dit vernam liet hij onmiddellijk aan de Weert verzoeken dat de gevangen Portugeezen niet losgelaten maar aan hem uitgeleverd zouden worden. De Weert had hun echter de vrijheid beloofd en wilde ter wille van den Singhalees zijne belofte niet schenden. Toen nu deze den 1 Juni te Batticaloa aankwam ontveinsde hij zijn toorn maar verlangde dat de Hollanders des avonds te scheep zouden gaan, doch De Weert en zijn gevolg bij hem blijven. Waarschijnlijk vernam hij hier ook dat de Hollanders, onkundig van de godsdienstige gebruiken der bewoners, in weerwil van herhaalde waarschuwingen, verscheidene ossen gedood hadden. De Weert nu, die in den vorst volkomen vertrouwen stelde, bleef bij hem aanzitten. Waarschijnlijk ging de beker wat dikwijls rond; althans het verhaal luidt dat De Weert, door den wijn verhit, den afstand tusschen hem en den Ma-

[1] Zie hiervoor bl. 210.

[2] Ik heb het »Historiael Journael« van Spilberghs reis gevolgd naar de uitgave in Begin en Voortgang der O. I. Comp. I, 10e stuk, daar deze met de oorspronkelijke overeenkomt. Blijkens blz. 54 is het tot 27 Mei 1603 opgesteld door den stuurman op de Ram: Cornelis Jansz Vennip van Enkhuizen, die den 15 Juni te Bantam overleed. De uitgaaf werd door Spilbergh zelven bezorgd.

[3] Het »Historische Verhael« in Begin en Voortgang der O. I. Comp. I, 11e stuk, dat uit twee journalen bestaat, waarvan het eene (blz. 6—52), door den commies Jan Harmensz Bree, op een der schepen van De Weert's eskader gehouden is; voorts het »Historiael Journael« van Spilbergh; de Beschrijving van Ceylon van Phil. Baldaeus (Amst. 1672); De Jonge, De opkomst enz. III 9 vv., en het »Discours ende Advertentie« in HS. op het Rijks-Archief (zie hiervoor bl. 192 aant.).

haradja te weinig in acht nam en er op onbescheiden wijze op aandrong dat de vorst zich bij hem aan boord zou begeven. Deze, hierdoor vertoornd en in zijn argwaan op de Hollanders versterkt, stond op en gaf bevel om hem te binden. De Weert schijnt zich toen te weer gesteld te hebben en afgemaakt te zijn. Hetzelfde lot deelden de meeste andere Hollanders, wel 40 in getal waarvan velen tegen 't gegeven bevel aan land gebleven waren. Enkele gekwetsten ontkwamen het nog [1].

De Maharadja, wiens bedoeling niet geweest was dat het zoover komen zou, betuigde de Hollanders zijn leedwezen over 't voorgevallene en zocht de vriendschap weder aan te knoopen Cornelis Pietersz, kapitein op „de Maagd van Enkhuizen", in De Weerts plaats tot vice-admiraal gekozen, vond het raadzaam de betrekkingen niet geheel af te breken en vaardigde een kommies naar den Maharadja af, die dezen te Sita-wakka (op weg van Kandy naar Kolombo) vond. De vorst ontving hem hartelijk, schreef het gebeurde aan misverstand toe en deed de schoonste beloften voor de toekomst. Cornelis Pietersz had liever gewenscht een goede lading kaneel van hem te bekomen en stelde dit als voorwaarde voor toekomstige verbindtenissen Daarop vertrok hij naar Atjeh en vond hier den 9 Augustus. behalve een paar schepen die hij vooruitgezonden had, een jacht van Warwijck dat hem tijding uit Bantam bracht. Ook hij had. zoo als boven vermeld is, van Batticaloa een schip naar Bantam gezonden.

Wij hebben reeds gezien hoe te Atjeh de peper schaarscher geworden was. De prijs steeg nu dermate dat de Hollanders niet de helft wilden geven van 't geen men vroeg. Pietersz liet eenigen der zijnen in de factorij achter, zond drie zijner schepen naar Bantam en vertrok met de twee anderen en het jacht den 24 Augustus naar Patani [2].

In de zeestraat van Malaka bemachtigde Pietersz twee jonken die van Makassar kwamen, en waarvan de eene aan de Portugeezen te Malaka, de andere aan den vorst van Makassar

[1] Pyrard (Voyage, 2e partie, p. 158) vernam dat de Portugeezen den vorst tegen de Hollanders hadden opgezet. Waarschijnlijker is dan nog 't geen Baldaeus (a. w. p. 19) en na hem Valentijn (over Ceylon p. 108) verhaalt, dat de gezant die van Atjeh medekwam, op Spilbergh vertoornd omdat deze aan de gevangen Portugeezen hooger eer bewezen had dan aan hem, den Maharadja wantrouwen tegen de Hollanders inboezemde.

[2] Over de schepen van zijn eskader die naar de kusten van Voor-Indië werden uitgezonden zie men 't werk van De Jonge.

behoorde, doch ook door Portugeezen bestuurd werd. Pietersz liet de laatste haar lading behouden (die trouwens weinig waarde had) om de Makassaren niet tegen de Hollanders in te nemen. Uit handelsberichten van dezen tijd [1] vernemen wij dat de Makassaren vroeger uit zich zelven te Malaka kwamen handelen, maar door het "quaet tractement" dat zij daar ontvingen weggebleven waren, zoodat de Portugeezen er nu zelven in jonken heenvoeren en zich eenigen hunner te Makassar gevestigd hadden. Specerijen door de inwoners uit de Molukken aangebracht, waren hier niet duur te bekomen, maar het hoofdartikel van uitvoer was rijst en zoo 't schijnt ook slaven en slavinnen; althans daarvan vonden de Hollanders een "goede partij" in de Portugeesche jonk. De Hollandsche kooplieden op de Banda-eilanden hadden den vorst van Makassar schriftelijk verzocht in zijn land te mogen handelen, waarop hij hun te kennen gaf dat hij acht of meer personen die alleen kwamen om handel te drijven gaarne in zijn bescherming wilde nemen, maar geen vijandelijkheden tegen de Portugeezen verlangde.

Pietersz liet de Portugeezen die zich op de jonk der Makassaren bevonden weder vrij, na zich verantwoord te hebben over de door hem bedreven vijandelijkheden, waarvan zij zelven de oorzaak waren, daar zij de Hollanders overal als roovers en boeven verdacht maakten en als het kon om hals brachten. De Portugeezen wierpen de schuld op den vice-koning en de kapiteins, en zeiden dat het den gemeenen man niet lief was dat het zoo toeging. Als Dom Manuel [2] maar met een vloot in Indië kwam zou men zien hoe allen hem toevielen en het juk van Spanje afschudden.

Nadat Pietersz een poos had rondgezworven om Straat Singapura te vinden werd hem die eindelijk door eenige Maleiers gewezen, toen zij bemerkten dat zij niet met Portugeezen te doen hadden. Den 4 October bereikte hij de rivier van Djohor en ontving hier een brief van Jacob Buys, dien Heemskerck bij den Sultan had achtergelaten. Buys meldde hem, wat hij reeds van de Maleiers vernomen had, dat een Portugeesch eskader onder Estevão Teixeira de Mattos in de rivier lag en Batu Sawar, de hoofdplaats, ingesloten hield, in afwachting van

[1] Bij De Jonge III 156—57. Vgl. het journaal in Begin en Voortg. p. 34—35.

[2] Dom Manuel was een zoon van Antonio, den gewezen prior van Crato en pretendent op den troon van Portugal. Hij had in 1597 eene zuster van Maurits gehuwd; ik vermoed dat de Hollanders hem beter kenden dan de Portugeezen!

de schepen die twee maanden later uit den Archipel en uit Japan komen zouden, om onder zijne bescherming naar Malaka te zeilen. Pietersz nam het besluit om Teixeira te verjagen, hetgeen door den Sultan met vreugde vernomen werd. Hij voer den 7 October op het Portugeesche smaldeel toe, dat uit twee schepen, vier galeien en eenige kleine vaartuigen bestond, en liet zijn geschut dapper werken, maar Teixeira bleef hem het antwoord niet schuldig en voer eindelijk moedig tusschen de Hollandsche schepen door, de rivier uit. Radja Bongsu [1] die met zijne prauwen den uitslag van het zeegevecht had afgewacht, kwam nu den Hollandschen vlootvoogd geluk wenschen. Weldra verscheen ook de Sultan zelf met 40 prauwen en 4 of 5 galeien om, geholpen door de Hollanders, den vijand te vervolgen. Teixeira nam echter zoo goed zijne maatregelen dat de Hollandsche schepen weinig wisten uit te richten — de Maleiers hielden zich naar gewoonte veilig op een afstand — en hem niet konden beletten het ruime sop te kiezen. De Sultan kwam nu met zijn gevolg bij Cornelis Pietersz aan boord, om hem persoonlijk dank te zeggen voor de verleende hulp en afscheid van hem te nemen, want Pietersz kon hier eerst later lading bekomen en voer dus eerst met zijne beide schepen naar Patani. Het jacht zond hij naar Bantam terug om kennis te geven van 't gebeurde.

Te Patani, waar hij den 4 November 1603 aankwam, vond Pietersz de schepen onder Gaspar van Groesbergen, die de kust van Annam bezocht hadden [2] en nam een deel zijner lading over. Hij ondervond ook hier dat de peper zeer in prijs was gestegen. Na voor het bouwen van een nieuwe faktorij gezorgd te hebben [3] vertrok hij den 21 April 1604 naar Bantam en van daar naar Nederland. Op de terugreis had men veel tegenspoed door storm en ziekten, zoodat bij de t'huiskomst de bemanning tot een vierde geslonken was [4].

Wij hebben den admiraal Wybrand van Warwijck te Bantam

---

[1] Zie over hem hiervoor bl. 195.

[2] Zie hiervoor bl. 180.

[3] Daniel van der Leck bleef hier hoofd van den handel. Hij deed in Febr. 1604 in een jonk een tochtje naar Siam om handelsbetrekkingen aan te knoopen.

[4] Zie behalve 't journaal (van J. Hz. Bree) in Begin en Voortg. der O. I Comp. I, 11e stuk, ook Van Meteren, 26e boek.

achtergelaten. Hij verkreeg daar den 20 Augustus 1604 van den Sultan een erf om een steenen huis te bouwen in 't beste gedeelte der stad, en stelde François Wittert, die als opperkoopman op een zijner schepen was medegekomen, tot overste aan van het personeel van kooplieden, assistenten en bootsgezellen dat hij hier achterliet, en als president van een raad van zes personen die zoowel in burgerlijke als strafzaken recht kon spreken. Ter zijner beschikking bleef een jacht dat hij naar andere plaatsen in den archipel kon uitzenden. Aan de Instructie door Warwijck in zijn „breeden raad" voor Wittert en de zijnen opgesteld [1] werd een memorie omtrent de handelsplaatsen in den archipel en de artikelen die daar gewild waren toegevoegd. Opmerking verdient daarin de nauwkeurige aanwijzing der plaatsen waar het raadzaam was de Portugeezen te verwachten en afbreuk te doen, en van den tijd waarin zij gewoon waren daarlangs te varen.

Warwijck gedroeg zich zeer hoffelijk ten aanzien der Engelsche kooplieden die hier door Lancaster waren achtergelaten. Hun opperhoofd, William Strackey, overleed in Juni 1603. Van zijn opvolger, Edmond Scot, is ons een dagverhaal van zijn verblijf te Bantam bewaard gebleven [2], dat een niet geringen volkstrots tegenover de „Dutchmen" ademt maar een goed denkbeeld geeft van de onveiligheid die in dien tijd te Bantam heerschte. Brand, diefstal, moord, behoorden tot de gewone voorvallen. Een troep Lampongers, niet ver van Bantam geland, sloop een tijd lang des nachts in de stad om koppen te snellen. Aanzienlijke Javanen die veel slaven hielden maar hen niet konden onderhouden zonden hen eenvoudig uit om de vreemde kooplieden te plunderen. De Engelschen schrikten hen nog af door hunne vuurwapenen, maar menige Chinees werd er het slachtoffer van. De Chineezen op hun beurt trachtten de Engelschen te bestelen. De vrees voor plundering was echter nog niet zoo groot als de vrees voor brand, daar deze zoo dikwijls werd aangestoken.

Warwijck had een schip naar Gresik vooruitgezonden om te laden en begaf zich zelf den 11 November 1603 met 3 schepen en 2 jachten op weg naar die handelsplaats. Daar gekomen

---

[1] Men vindt die in het journaal zijner reis (zie later).

[2] Bij Purchas I b p. 164—187. Dit is een verkorte herdruk van zijn geschrift dat in 1606 te Londen in 't licht zag. („An exact discourse of the subtleties etc. of the East Indians").

vaardigde hij eenigen der zijnen naar den adipati van Surabaja af, die zich te Sidho-kari (het tegenwoordige Sidhardjo) bevond, om hem vergunning te verzoeken tot het oprichten van eene factorij te Gresik. Hij verkreeg daartoe een erf en de belofte dat hij geene tollen of opgelden zou behoeven te betalen, maar hij moest zich ook verbinden hier geene vijandelijkheden tegen de Portugeezen te bedrijven Er werd nu een huis getimmerd, en Dirck van Leeuwen als opperkoopman met voldoend personeel achtergelaten, op dezelfde instructies als te Bantam, uitgezonderd dat crimineele zaken alleen dáár mochten behandeld worden. Van Gresik zond Warwijck een jacht naar Banda en ging den 6 December met 4 schepen op weg naar Djohor. Hij had echter buiten den westmoesson gerekend die hem belette voort te komen. Nu vaardigde hij een zijner schepen naar Bali af om rijst en kleedjes te koopen, een ander naar Ternate, en met de beide overigen kwam hij den 13 Maart 1604 ten anker voor 't eiland Karimata. Van hier zond hij een sloep ter verkenning uit naar 't nabijgelegen Sukadana aan Borneo's westkust. Wij vernemen alleen dat de ligging opgenomen werd en men 100 realen aan diamanten besteedde [1].

Eerst den 3 Mei 1604 kwam Warwijck aan den mond der rivier van Djohor. De Sultan verblijdde zich over zijn komst. Drie of vier dagen na 't vertrek van Cornelis Pietersz. hadden zich weder twee Portugeesche galeien voor de rivier vertoond. Andre Furtado de Mendoza, in Juli 1603 uit de Molukken te Malaka gekomen, had hier den 1 September het bewind aanvaard en stelde nu den Sultan voor om vrede met hem te sluiten en de Hollanders, die zich aan zijn hof bevonden uit te leveren of althans voortaan als vijanden te beschouwen. De Sultan weigerde echter standvastig [2] en versterkte zijne hoofdstad om een beleg te kunnen doorstaan, maar de galeien keerden op 't eind van Februari tot geleide van de Chinavaarders naar Malaka terug.

Ook van den Sultan van Atjeh ontving die van Djohor in dezen tijd vredesvoorstellen. Dezen vrede hadden de Hollanders gaarne tot stand zien komen, want waren deze vorsten het eens dan zou het weinig moeite kosten de vaart naar den archipel

[1] Op de kaart behoorende bij 't journaal van Willem Lodewijcsz (Eerste Boeck Amst. 1598) en die wij alleen kennen uit de kopie in Pars III Indiae Orient. bij De Bry komt reeds een «Rio Succadano» aan de kust van Borneo voor.

[2] Zie zijne briefwisseling met Furtado in Warwijcks journaal p. 51, 52.

en China voor de Portugeezen te sluiten. Maar de Atjeher stelde tot voorwaarde dat hem alle Atjehsche gevangenen en vluchtelingen die zich in het rijk van Djohor bevonden en het geschut dat men op Atjehsche schepen had buitgemaakt, uitgeleverd zouden worden, een eisch dien Djohor niet wilde inwilligen.

Warwijck voorzag den Sultan van Djohor van oorlogsbehoeften [1] en voer den 20 Mei 1604 naar Patani om tolken in dienst te nemen voor zijn voorgenomen reis naar China. Hier trof hij een jonk aan van Siammers die van Burnei kwamen en van wie hij vernam dat de vorst van Siam jaarlijks (?) een gezantschap zond naar den „Grooten Koning van China". Zij waren bereid den koopman Cornelis Specx, met een geschenk van twee metalen stukken, kruid en lood, naar Ajudhja mede te nemen, om den vorst te verzoeken dat hij met dit gezantschap mocht medegaan. Toen Warwijck op het punt stond te vertrekken kwam een tweede jonk van Burnei te Patani aan, met een gezant van den Sultan en acht Nederlanders van Heemskercks eskader die de Maleiers ongewapend in een sloep gevonden en gevangen genomen hodden. De Sultan verklaarde dat dit tegen zijn zin geschied was en bood de Nederlanders den vrijen handel in zijn rijk aan.

Vóór wij Warwijck naar China vergezellen hebben wij nog het wedervaren te vermelden van twee schepen (Erasmus en Nassau) die hij den 6 Juni 1603 van Bantam naar Canton had gezonden [2].

Deze schepen kwamen den 1 Juli te Patani, voorzagen zich daar van rijst en van een Chineeschen stuurman, en kwamen den 30 Juli voor Macao, waar een groote Portugeesche karak lag, met zijde en andere kostbare waren geladen, en gereed om naar Japan te zeilen. Het zat de Hollanders nog versch in het geheugen hoe hier hunne landgenooten door de Portugeezen behandeld waren, en zij maakten er dan ook volstrekt geen ge-

[1] Van geschut, door De Jonge (III 28) vermeld, blijkt uit het journaal niets

[2] Een zeer kort verhaal van dien tocht door Cornelis van de Venne komt voor in een Comtoir-Almanach voor 1607. Zie mijn art. in Fruin's Bijdragen, N. Reeks, dl. VII. Het is vertaald in het 8e deel der O. I. reizen bij De Bry te Frankfort en daaruit weder in Begin en Voortgang der O. I. Comp. I, 9e stuk; waar de S. Van Veen genoemd wordt (de Vena in 't Latijn). Vgl. over dezen tocht het journaal van Warwijck (Beg. en V. I, 11e stuk) p. 45, 69, 72; dat van Van Neck's tweede reis (Beg. en V. I, 7e stuk) p. 30; Edm. Scott bij Purchas I b p. 171; Hulsius, Achte Schiffart p. 53.

wetenszaak van om het schip aan te tasten. De bemanning die geen kans zag het te verdedigen, vluchtte naar den wal, zoodat de buit den Hollanders zonder slag of stoot in handen viel. Zij hadden nu echter de kans verkeken om te Canton handel te drijven, want het moest de Portugeezen niet moeielijk vallen dit te beletten [1]. Toen zij dus de goederen uit de karak overgeladen en deze in brand gestoken hadden namen zij de terugreis aan. Onderweg ontmoetten zij een groote jonk, en op 't bloote vermoeden dat er Portugeezen op zouden zijn (of onder voorwendsel dat men dit vermoedde) gelastten de Hollanders dat men de zeilen zou strijken. De kapitein, een moedig Siammer, op reis van China naar zijn land, weigerde dit bevel op te volgen, en toen de Hollanders hem aanvielen verdedigde hij zich zoo flink dat men een poos niet wist wie meester zou blijven, en het schip eerst aan de Hollanders in handen viel nadat de kapitein en 7[?] man gesneuveld waren. Nu bleek het dat zij aan een bevriende natie behoorde, met wie de Compagnie een handelstractaat zocht te sluiten, en had men te laat berouw over deze overijlde daad. Men liet althans de jonk met hare lading de reis voortzetten. De beide Hollandsche schepen kwamen den 16 December te Bantam en keerden in Januari 1604 met anderen naar Nederland terug. Zij brachten bij de 2800 balen ruwe Chineesche zijde mede, waarvan elke baal voor ƒ 500 ongeveer verkocht werd.

Warwijck wist wat met deze schepen van zijne vloot te Macao had plaats gehad toen hij zich den 27 Juni 1604 zelf met zijne beide schepen van Patani naar China op weg begaf. Den 15 Juli bereikte hij de kust niet ver van Canton, maar zijn stuurman bezat zoo weinig kennis van het vaarwater dat hij een poos tusschen de eilanden rondzwierf, eindelijk, door storm beloopen, naar het noorden afdwaalde en de ankers uitwierp voor een eilandje aan de kust op 23½° Nbr. [2], van waar hij zijn tolk met brieven naar 't vaste land zond. Te vergeefs waren Warwijcks pogingen om vergunning te verkrijgen dat hij aan wal mocht gaan. De Portugeezen te Macao werkten hem tegen en na den laatsten zeeroof hadden zij schoon spel. Weldra verscheen een Chineesche oorlogsvloot van 50 jonken, door de

[1] Hetgeen daaromtrent in 't journaal van Warwijck wordt medegedeeld is verward. Wat van de boot met 18 man, die door de Portugeezen gedood werden, verhaald wordt, heeft waarschijnlijk betrekking op hetgeen aan Van Neck overkwam.

[2] Het wordt in 't journaal genoemd »Peho, behoorende onder de provincie van Sinseau, omtrent 22 mylen byoosten van 't Eylant Lamon.«

Gouverneur uitgezonden om de Hollanders aan te zeggen dat de wetten des lands hem niet toelieten hun den vrijen handel toe te staan. De Chineesche handelaars beloofden hem echter binnenkort met hunne waren te Patani te komen. Ook ditmaal mocht het dus de Hollanders niet gelukken den grond van 't Hemelsche rijk te betreden. Warwijck nam den 15 December de terugreis aan en daar hij niet vóór de Chinezen te Patani wilde zijn en de schepen ververssching noodig hadden wierp hij den 6 Januari 1605 de ankers uit voor Pulu Timuan. Wat hem verder overkwam zullen wij later zien [1].

---

[1] Historische Verhael van de reyse ... onder het beleydt van ... Wybrandt van Warwijck, in Begin en Voortgang der O. I. Comp., I. 11e stuk, blz. 53—77.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Scheepstocht onder Steven van der Haghen (uitgevaren in December 1603) Gezanten naar Atjeh teruggebracht. V. d. H. bezoekt Bantam, Djakatra. Bima; verovert de Portugeesche vesting op Ambon; sluit een contract met de Bandaneezen; keert naar Ambon terug waar hij de zaken regelt. Scheepstocht onder Henry Middleton (uitgevaren in April 1604). Hij bezoekt Bantam. Ambon, de Molukken. Komst van Cornelis Bastiaensz aldaar. Hij verovert het Portugeesche fort op Tidore: bezoekt Patani, Djohor, waar hij Wybrand van Warwijck aantreft. Onmacht der Portugeezen te Malaka. Scheepstocht van Edward Michelborne (uitgev. in Dec. 1604). Hy bedrijft zeeroof aan de kusten van Sumatra.

Den 18 December 1603 zond de O. I. Compagnie elf schepen [1] en een jacht naar Indië onder het admiraalschap van Steven van der Haghen wien wij reeds eenmaal als bevelhebber naar Indië vergezeld hebben. Vice-admiraal was Cornelis Bastiaensz. terwijl onze oude bekende Frederik de Houtman, door zijne vroegere ondervindingen niet afgeschrikt, als opperkoopman aan den tocht deelnam. In den Artikelbrief werd slechts van verdediging der vloot tegen aanvallen van den vijand gesproken. maar in eene geheime instructie, waarvan de Admiraal eerst onder de linie het zegel mocht verbreken, werd hem voorgeschreven „tot voordeel en verzekering van den Indischen handel. de Spanjaards, Portugeezen en hunne adherenten alle offensie aan te doen" en dus ook aanvallender wijze te werk te gaan. Van den admiraal zelven vernemen wij [2] dat de schippers en kommiezen dit met bevreemding en ontevredenheid vernamen en beweerden ongehouden te zijn „sulcken ongeteyckende instructie, dselve cartebelle noemende" op te volgen, daar hun volk niet als soldaten in dienst genomen was, en dat het hem heel wat moeite kostte om hen daartoe te bewegen. Het vooruitzicht op buit zal velen wel met de instructie verzoend hebben.

Ingevolge deze instructie hield van der Haghen zich eerst een

---

[1] Van 450 tot 150 last, met 1240 koppen bemand.

[2] „Remonstrantie ende Vertooch aen de St. Gen." in HS. op het Prov. Archief te Utrecht (zie later).

poos aan de oostkust van Afrika op, bij Mozambique, het hoofdstation der Portugeezen, om jacht te maken op de schepen die van Indië kwamen, en kruiste daarop met hetzelfde doel een tijd lang aan de kust van Voor-Indië op de hoogte van Goa. Maar de Portugeezen waren op hunne hoede en de schade die hij hun toebracht was gering. Toch blijkt het uit de Portugeesche berichten welk een indruk het maakte dat de Hollanders de stoutheid hadden hen voor Goa te trotseeren. Van der Haghen voer van daar naar Kalikut, en sloot met den "Samorijn", den aartsvijand der Portugeezen aan de kust van Malabaar, een verbond. Daarop zond hij twee schepen naar Kambaja in 't belang van den handel en vervolgde met de overigen zijn weg naar den Archipel. Den 11 December 1604 in de nabijheid van Sumatra gekomen, besloot men dat een der schepen naar Atjeh zou gaan om de gezanten van dat rijk terug te brengen. Men zal zich herinneren dat deze in December 1601 met Laurens Bicker naar Nederland vertrokken waren. Een hunner overleed kort na de aankomst van het schip te Middelburg. De ander bezocht met zijn gevolg Prins Maurits in het kamp voor Grave, waar hem even als in andere plaatsen veel eer bewezen werd. Toen hij te Atjeh terugkwam was de oude Sultan Ala-ud-dîn door zijn oudste zoon, die de regeering met hem deelde, onttroond en de laatste onder den naam Ri'ajat Sjah onbeperkt gebieder geworden. Hij zou echter zooals wij later zien zullen, niet lang genot van de regeering hebben. In zijne politiek tegenover de Hollanders volgde hij het voorbeeld zijns vaders.

Van der Haghen kwam den 31 December 1604 met zijne vloot voor Bantam. Jan Willemsz Verschoor werd hier op last van Bewindhebbers der Compagnie tot hoofd van den handel aangesteld in de plaats van François Wittert, op een nieuwe instructie [1], waarin hem o. a. gelast werd voorzorgen te nemen dat "in toekomende tijden eenige huisgezinnen en ambachtslieden uit Nederland hier een geschikt verblijf zouden kunnen vinden." Een bewijs dat men het oog had op Bantam als hoofdzetel van den handel in Indië.

Te Bantam vond Van der Haghen drie jonge Amboneezen, zoons van voorname hoofden, die hier reeds van Juli af op zijne

---

[1] Vgl. hiervoor bl. 219. Zie deze instructie bij De Jonge III 206—8.

komst gewacht hadden [1]. Van hen vernam hij in bizonderheden wat de Portugeezen op Ambon verricht hadden en hoe verlangend men naar de komst der Hollanders uitzag. Door hen vergezeld ging hij met zijne vloot den 25 Januari 1605 onder zeil Te Djakatra hield hij zich even op om den Regent eenige geschenken over te brengen. Den 9 Februari kwam hij voor de rivier van Bima op Sumbawa om de schepen te ververschen. De inwoners hadden hunne vrouwen in veiligheid gebracht daar de Portugeezen er twee jaren geleden eenigen geroofd hadden Men wisselde echter wederzijds geschenken, en een 150tal Hollanders trokken de wildernis in om te jagen, maar het „vee” was te wild om zich te laten vangen.

Den 15 Februari trof men bij Kaap Floris een Portugeesch schip dat van Malaka naar de Molukken ging en den nieuw benoemden gouverneur der Molukken Manoel de Mello, die op Tidore zou resideeren, aan boord had. Hij werd met manschappen en lading op de Hollandsche vloot overgescheept.

Den 21 Februari liep de vloot de baai van Ambon binnen en ging aan de noordzijde voor anker liggen. Van der Haghen deed eenige schoten om zijn bondgenoot den „capitan Hitu" wiens zoon zich bij hem bevond, te waarschuwen dat de lang verwachte hulp eindelijk was opgedaagd. De kapitein der Portugeesche vesting (aan de zuidzijde van de baai) liet hem vragen wat hij hier kwam verrichten en ontving ten antwoord dat Z Excellentie Prins Maurits hem gezonden had om de vesting in te nemen. Toen nu den 23 de wind gunstig was werden de zeilen ontplooid en stak de Hollandsche vloot naar de zuidzijde over. Nauwelijks hadden zich de schepen voor de vesting geschaard en eenige schoten gelost of men zag een boot, waarop de witte vlag geheschen was, van land komen. Tot Van der Haghen's niet geringe verbazing liet de kapitein, Gaspar de Mello, hem weten dat hij geneigd was op zekere voorwaarden de vesting over te geven. Na eenige onderhandelingen werd men het eens dat alle Portugeezen met hun geweer ongehinderd mochten vertrekken; de gehuwden, die blijven wilden, moesten natuurlijk den eed van trouw aan de Staten afleggen; van den voorraad nagelen zou de helft aan de Compagnie worden afgestaan, de helft tegen marktprijs worden overgenomen.

Niet zonder reden was de Admiraal verbaasd; het kasteel

---

[1] Edm. Scott, aangehaald in „The voyage of H. Middleton, ed. by B. Corney" (Lond. 1855) p. 23; Valentijn II 2 p. 28.

toch was nog door Furtado versterkt, bezat meer dan 80 stukken geschut en de noodige ammunitie [1] en aan verdedigers ontbrak het evenmin, want behalve de bezetting woonden nog omstreeks 90 gehuwde Portugeezen en eenige honderden Amboneezen buiten de vesting [2]. Toen hij later eenige Portugeezen naar de reden vroeg van die onmiddelijke overgaaf, wierpen zij de schuld in de eerste plaats op den kapitein die zich niet op een aanval had voorberid [3]; ten anderen hadden de Amboneezen bij de komst der Hollanders hun werk laten staan en waren in 't gebergte gevlucht, en toen wilden de Portugeezen ook niet werken, en vreesden zeer dat alle inlanders zich met de Hollanders tegen hen zouden verbinden. De kapitein gaf dan ook misschien met het meeste recht de schuld aan de gehuwde Portugeezen, die uit vrees voor de mogelijke gevolgen tot de overgave genoopt hadden. Die vrees toch was niet ijdel; zelfs Argensola vermeldt dat de Amboneezen de Hollanders als bevrijders beschouwden, omdat zij zich alleen met den handel en niet met hun godsdienst bemoeiden, en hen geen overlast aandeden [4].

Voor den ouden Manoel de Mello, een oom van den kapitein, die een eervolle loopbaan achter zich had [5] was het een bittere grief van de weinig eervolle daad getuige te moeten zijn, die, zoo hij meende zijn neef, in Malaka teruggekeerd, wel het leven zou kosten.

Inderdaad was het verlies van Ambon voor de Portugeezen een zware slag. Als station tusschen de Molukken en Malaka, waar men altijd verversching bekomen kon en van waar uit men op de Banda-eilanden zijn gezag kon laten gelden, mocht het bijkans de sleutel tot den specerij-eilanden genoemd worden. Van der

---

[1] HSS. Aanteekeningen van Van der Haghen. In de brieven der Jezuieten wordt beweerd dat er gebrek bestond aan ammunitie, groot geschut en levensmiddelen, vooral ook aan kruid dat daarenboven nat was. De Paters en de inlandsche Christenen (»os Christãos da terra«) zouden er echter op aangedrongen hebben dat de vesting verdedigd werd, een bewijs dat dit toch mogelijk was. Zie: »Relaçam annual das cousas que fizeram os Padras da Comp. de Jesu nas partes da Indiae Oriental etc. nos aanos de 604 et 605 tirada das Cartas dos mesmes Padres ... pello P. Fernam Guerreiro« (Lisboa 1604) f. 94 vo.; Annuae Litterae Soc. Jesu anni 1605. (Duaci 1618) p. 470.

[2] HSS. Aanteek. van V. d. H. Volgens het journaal in Begin en Voortg. der O. I. Comp. (zie later) bl. 35 en Van Meteren (28e boek) maakten omstreeks 600 personen gebruik van het verlof om te vertrekken.

[3] »diese seyden om sulcx te doen geen oorden noch eenige reeschap daer toe gemaeckt hadde.«

[4] Argensola, p. 342.

[5] In 1587 had hij zich nog onderscheiden bij de verovering van Djohor.

Haghen zag het belang van de vesting in dit opzicht zeer wel in en wilde niet vertrekken vóór hij het Nederlandsche gezag hier voor goed had gevestigd. Daartoe was overleg noodig. De bewoners dezer eilanden waren, zooals wij weten, in twee vijandige partijen verdeeld. De eene partij waartoe de Hitueezen behoorde en die de Portugeezen altijd vijandig geweest was, juichte het meest in de overwinning, maar het kwam er nu op aan om ook de andere partij, waartoe de bekeerlingen der Jezuieten behoorden, voor zich te winnen. Hiertoe boden de Jezuieten-paters Lorenzo Masonio en Gabriel de la Cruz, en een oude Portugees Diego Barbudo, den admiraal hunne diensten aan, die hij dankbaar aannam. Door hunne bemiddeling keerden onder belofte van bescherming de inlanders die in de bergen gevloden waren, in hunne woningen terug en kwamen vele dorpshoofden, waarbij zich de pati's van Kilang en Soja bevonden, hem den eed van getrouwheid afleggen. De pati van Oma op Haruku [1] en eenige hoofden van Ulate op Saparua en van Nusa Laut (op al die eilanden bestonden christen-gemeenten) volgden het voorbeeld der Ambonners.

Ook de "Capitan Hitu", Van der Haghens oude bondgenoot, sloot namens de Hitueezen met hem een contract [2], waarbij men zich wederkeerig verbond elkander ter wille van 't geloof geen overlast aan te doen, en waarbij zij beloofden den Hollandschen gouverneur te zullen bijstaan, zonder hunne onderlinge veeten in aanmerking te nemen [3]. Van der Haghen getuigt dat het hem evenwel groote moeite kostte de partijen, die zoo lang vijandig tegen elkaar hadden overgestaan, te verzoenen. Nog kort vóór zijn vertrek vernam hij dat de Ternatanen en Cerammers van 't schiereiland Hoamohel 15 korakora's hadden uitgerust voor een rooftocht naar de Uliasers, en moest hij een boot afzenden om hen op te zoeken en te bewerken dat zij van hun plan afzagen [4], want beiden behoorden nu tot de bondgenooten der Hollanders, daar ook de hoofden der voor-

---

[1] Het contract met hem in d. 25 Febr. 1605 vindt men in Dodt's Archief voor kerkel. en wereldl. geschiedenis, IV (Utrecht 1844) p. 310.

[2] Bij Valentijn II 2 p. 30 en De Jonge III 209.

[3] "Ende off den Gouverneur ons tot eenige wercken dede roepen, soo sullen gehouden wesen die van Olisiva aan die van Olylima te helpen, van gelycken die van Olylima aen die van Olisiva".

[4] Hij droeg dit op aan Bartholomoeus de Graeff, een der manschappen van de Magellaansche vloot, die in de Molukken gebleven en met den "capitan Hitu" bij V. d H. gekomen was. Vgl. Van Meteren, 28e boek; De Jonge III 186.

naamste kampongs op Hoamohel zich als zoodanig bij Van der Haghen hadden aangemeld. Zoo waren ook de Amboneezen die om 't kasteel woonden, in 't geheel niet op hun gemak, toen de bewoners van Nusanivel [1] zich onder de bescherming der Hollanders in grooten getale bij het kasteel kwamen vestigen. Van der Haghen had echter thans aan gewichtiger bezwaren te gemoet te komen.

De tijding was hem geworden dat op Banda vijf Hollanders gedood waren en de koopman Jacob de Bitter zich naar Luhu op Hoamahel onder de bescherming van den Sultan van Ternate had begeven. Daarop moest orde gesteld worden. Toen nu de Portugeezen van Ambon naar Solor en Malaka vertrokken waren [2] zond Van der Haghen zijn vice-admiraal Cornelis Bastiaensz met vijf schepen naar Ternate, met den last om zich zoo mogelijk van het fort op Tidore meester te maken, en verordende dat 100 man, met Frederik de Houtman als gouverneur in de vesting op Ambon zouden blijven, hoewel velen protesteerden op grond dat zij niet aangenomen waren als soldaten dienst te doen. Een der schepen zou voor de vesting blijven liggen. Met het andere begaf de admiraal zich den 1 April naar Banda, waarheen hij het jacht het Duifken reeds vooruitgezonden had. Zijn plan was op Banda „een goede vaste huizing" te bouwen; daartoe liet hij een van de vier kerken der Portugeezen afbreken en laadde het houtwerk in zijn schip.

Van zijne komst op Banda en zijn onderzoek naar den moord vernemen wij niets, daar zijne aanteekeningen eerst weder met 5 Juli beginnen. Hij had op dien dag alle hoofden en „edelen" van Banda te Ortattan bescheiden en ging met zijn gevolg aan land om met hen te beraadslagen. Maar de sjahbandaars van Lontor en Labetaka, de voornaamste vertegenwoordigers der beide partijen waarin ook de Bandaneezen verdeeld waren, hadden niet aan de oproeping voldaan en weigerden te verschijnen, onder voorwendsel van ziekte. Toen nu Van der Haghen zijn wensch uiteenzette dat de vijandige partijen zich mochten verzoenen, stond het bejaarde hoofd van Wajer op en antwoordde dat men hierop geen besluit kon nemen daar men door de af-

---

[1] Deze kampong lag wel op Leytimor maar de inwoners waren bondgenooten der Hituneezen. Het schijnt dat zij reeds tijdens Furtado naar de vesting verhuisden. Zie Valentijn II 1 p. 122.

[2] 32 of 33 Portugeesche huisgezinnen bleven onder bescherming der Hollanders achter (HSS. aanteek. van V. d. H.)

wezigheid van genoemde sjahbandaars was "als een lichaam zonder hoofd." Waarschijnlijk was dit afgesproken werk en wilden de Bandaneezen zich niet tot iets verbinden wat hun eene onmogelijkheid toescheen. Toen de admiraal eenige dagen later de hoofden op nieuw te Kombir beriep waren de sjahbandaars weder afwezig. Van der Haghen las nu aan de hoofden de artikelen voor van een verdrag dat hij met hen wilde sluiten en beval den opperkoopman Hendrik van Bergel en het volk dat met hem op Banda zou blijven in hun bescherming aan. Zij beloofden die "van harte" en namen met de voorgestelde artikelen genoegen, die in hoofdzaak overeenkwamen met die van het contract door Wolfert Harmensz met eenigen hunner gesloten [1] Die van Labetaka verzochten later zich bij de overigen te mogen aansluiten [2] maar die van Lontor bleven hardnekkig. Het schijnt dat zij den Engelschen kapitein Christopher Colthurst van Henry Middleton's eskader, die hier een maand voor van der Haghen gekomen was, aan lading geholpen hadden en de Hollanders niet meenden noodig te hebben; misschien hadden zij met Colthurst een geheim verdrag gesloten [3].

Intusschen had Van der Haghen slechte tijding ontvangen uit Ambon. Frederik de Houtman liet hem weten dat de soldaten aan 't muiten geslagen waren; hij vreesde, als de admiraal niet spoedig terugkeerde, dat zij het kasteel zouden verlaten en elders een heenkomen zoeken. Hoewel Van der Haghen ziek lag wilde hij toen zijn schip geladen was niet langer toeven en vertrok den 1 Augustus naar Ambon. Hier dacht hij het schip (Hoorn) terug te vinden, dat hij voor de vesting had achtergelaten, maar het was zooals hij van Jacob de Bitter vernam, van Kambello op Hoamohel, waar het nagelen had geladen, naar Bantam doorgevaren; de bemanning had geweigerd naar de vesting terug te keeren, uit vrees dat men hen dwingen zou hun voorraad levensmiddelen aan de bezetting af te staan.

Denkelijk was wel schaarschte van mondkost een der voornaamste redenen waarom de bezetting, die hier tegen haar zin

---

[1] Zie hiervoor bl. 191. Men vindt het contract van V. d. H. met de Bandaneezen bij De Jonge III 210—12 en in de HSS. van V. d. H., waar de onderteekening luidt "Actum tot Combir den 13 Julio Ao. 1605.

[2] Door bemiddeling van Claes Luerssen, door Wolf. Harmensz hier achtergelaten. De Bandaneezen mochten hem gaarne lijden en verzochten dat hij blijven mocht, maar V. d. H. sloeg dit af.

[3] Vgl. Purchas I b p. 186; L'Hermite bij de Jonge III 389; Over Middleton's reis zie bl. 233 vv.

was achtergelaten, hare superieuren niet meer wilde gehoorzamen en ook tegenover de Portugeezen en inlanders buitensporigheden beging, zoodat de meeste woningen om en bij 't kasteel verlaten waren en men nu uit den omtrek geen ververschingen meer aanbracht. Het volk tierde als razenden en riep niet anders dan dat zij weg wilden. Van der Haghen liet hen bij kleine afdeelingen op zijn schip komen, en door overreding, door verhooging van gage en door de belhamels in de boeien te sluiten, gelukte 't hem eindelijk de rust te herstellen. Ook zond hij een sloep naar de Uliasers om de bewoners te bewegen weder met levensmiddelen aan de vesting te komen.

Ziedaar wat wij van den admiraal zelven vernemen, maar hiermede moeten wij in verband brengen hetgeen de Jezuiet Gabriel de la Cruz ons verhaalt [1]. In weerwil van de belofte, door den admiraal gedaan, dat de Katholieke godsdienst vrij mocht uitgeoefend worden, werden door de Hollanders de kerken neergehaald en de voorwerpen voor den heiligen dienst verguisd en vernield. Den 9 Mei, een maand na Van der Haghens vertrek uit Banda, ontbood De Houtman de voornaamste Portugeezen en de beide Jezuieten-paters op 't kasteel en verweet hun dat de Hollanders met minder achting door de inlanders behandeld werden dan zij, en men geen levensmiddelen meer aan 't kasteel bracht, zoo als vroeger geschiedde. Hij had om die reden besloten dat zij zouden vertrekken, en hieraan viel niets te veranderen. De Portugeezen moesten hunne haardsteden, de paters hun arbeidsveld verlaten. De eersten waren hierop in twee vaartuigen naar Malaka, de paters in een boot naar Manila vertrokken.

Als wij den Hollandschen admiraal hooren klagen „dat het een jammer was om te zien hoe de huizen vernield waren en ledig stonden, en de inwoners verloopen, die door de rebelle soldaten zoo waren getravailleerd geweest dat ze niet een bete broods met rust hadden mogen eten” kunnen wij tusschen de regels lezen hoe hij over het verjagen der Portugeezen en zendelingen oordeelde, maar duidelijker blijkt dit uit zijne latere verantwoording. Want hij ontkwam den laster niet; in Nederland teruggekeerd, verweet men hem zich met „papistische ceremonien

---

[1] Annuae Litterae a. 1605, p. 471—73. Volgens Guerreiro (Relaçam annual dos a. de 604 e 605, Lisboa 1607, p. 94, gevolgd door Jarricus III 468—69) waren Van der Haghen en eenige andere kapiteins op de vloot R. Katholieken. Van den eerste is dit stellig onwaar.

en superstitien" afgegeven en de Jezuieten te goed behandeld te hebben, en dit vond zelfs geloof bij hooggeplaatste personen: zoodat hij het noodzakelijk vond zich bij Bewindhebbers der O. I. Compagnie te verantwoorden. De eerste beschuldiging verwierp hij als "een plompe, botte logen", daar het eerste woord over religie met Jezuieten of Portugeezen nog door hem gesproken moest worden; omtrent het andere punt betoogde hij niet anders dan het belang zijner principalen behartigd te hebben, daar hij er geen voordeel in zag om menschen, die men onder zijne bescherming genomen en van wie men partij getrokken had, slecht te behandelen en zijne belofte aan hen te verbreken. Hij gaf toe dat de Portugeezen dit deden, maar was dit een reden om hen na te volgen terwijl men hen te gelijker tijd streng veroordeelde? [1]

Wie zou niet instemmen met den verdraagzamen admiraal? Maar de tijd was nog niet gekomen voor zulk eene vrijzinnige staatkunde, en wij mogen Frederik de Houtman over zijn bedrijf niet te hard vallen. Met onwillig volk opgescheept, zal hij het te gevaarlijk gevonden hebben bij een mogelijken aanslag van den vijand de vesting omringd te laten door lieden die dezen gaarne tegen de losbandige muiters ondersteund hadden. Vergeten wij ook niet dat De Houtman te Atjeh eene verre van aangename ondervinding had opgedaan, zoowel van Portugeezen als van Katholieke geestelijken.

Toen nu Van der Haghen zich overtuigd had dat een betere geest heerschte onder de manschappen die hij in de vesting achterliet, de gevluchte Amboneezen hunne woningen weder betrokken en de hoofden van beide partijen [2] een vriendschappelijk afscheid van hem genomen hadden, vertrok hij naar Bantam, vond daar het schip Hoorn en keerde den 5 November, met beide schepen naar Nederland terug, waar hij in Juli 1606 aankwam [3].

---

[1] Verweerschrift, gesteld door A. van Buchel ten behoeve van Steven van der Haghen, gedrukt in den "Utrechtschen Volksalmanak voor het jaar 1867" blz. 170—181.

[2] De capitan Hitu met "Kemila" (d. i. Kimelaha, waarmede de Ternataansche gouverneur bedoeld wordt), zoowel als de hoofden van Hative en Tawiri, die Portugeesche namen droegen. De eersten werden echter nog met meer vertrouwen behandeld dan de laatsten, want op hun verzoek kregen zij elk wat buskruid, terwijl de laatsten te vergeefs hunne wapens terug verzochten, die in de vesting bewaard werden.

[3] John Saris by Purchas I b p. 384; Van Meteren 28e boek. Een onvolledig verhaal van Van der Haghens reis vindt men in Begin en Voortgang der O. I.

Voor wij ons met van der Haghens vice-admiraal Cornelis Bastiaensz van Ambon naar de Molukken begeven, hebben wij het wedervaren te vermelden van den Engelschen admiraal Henry Middleton dien hij daar bij zijne komst aantrof [1].

Middleton verliet Engeland den 4 April 1604 met dezelfde vier schepen die reeds eenmaal met James Lancaster de reis naar Indië gedaan hadden; ook hij zelf had aan die reis deelgenomen. De bemanning had ook nu weder veel van scorbuut te lijden, en toen het eskader den 2 Januari 1605 voor Bantam aankwam waren nauwelijks 50 man gezond, zoodat Middleton dankbaar de ververschingen aannam die Van der Haghen, even te voren daar aangekomen, hem toezond.

Edmond Scott, de Engelsche factor te Bantam, had reeds lang zijne landgenooten verwacht en een genoegzamen voorraad om twee schepen te laden. Terwijl dit geschiedde begaf zich Middleton met de beide anderen naar de Molukken. Den 20 Februari kwamen zij ten anker voor Mamala aan de kust van Hitu. Aan land gegaan vernam de vlootvoogd dat de inwoners zonder verlof van den Portugeeschen kapitein geen handel mochten drijven en zond toen een der zijnen naar de vesting om dit verlof te vragen op grond dat kort te voren tusschen Spanje en Engeland vrede gesloten was. Juist was de vloot van Van der Haghen voor Ambon aangekomen. Gaspar de Mello zond nu aan Middleton met het gevraagde verlof tevens de uitnoodiging om spoedig voor de vesting te komen; de geheele voorraad nagelen was ter zijner beschikking, en De Mello hoopte op zijne bemiddeling bij de Hollanders. Middleton zag geen heil in die tusschenkomst en vernam ook weldra dat de vesting aan de Hollanders was overgegaan. Nu weigerde men hem echter te Mamala zonder Van der Haghens vergunning nagelen te verkoopen. Hij besloot dus een zijner schepen onder Christopher

---

Comp. II, 1e stuk; een ander journaal door den koopman H. Jz. Craen wordt bij uittreksel medegedeeld door De Jonge III 164 vv. Voor Van der H.'s verrichtingen op Ambon en de Banda-eilanden bezitten wij eene uitstekende aanvulling in de aanteekeningen van hem afkomstig en uit de papieren van zijn stadgenoot Arnold van Buchel overgegaan aan het Prov. Archief te Utrecht. Mijn plan is ze uit te geven in de »Bijdragen en Mededeelingen« van 't Historisch Genootschap.

[1] Een journaal van zijne reis verscheen te Londen in 1606 onder den titel van »The last East-Indian voyage« en werd herdrukt voor de Hakluyt-Society in 1855 (»The Voyage of Sir Henry Middleton etc. annotated and edited by Bolton Corney.«)

Colthurst naar Banda te zenden en voer zelf naar de Molukken.

Toen hij den 1 April 1605 Tidore naderde kwamen twee Ternataansche korakora's op zijn schip toeroeien. Op de voorste werd met de witte vlag gezwaaid om den admiraal te beduiden dat hij ze zou opwachten. Te gelijkertijd staken zeven korakora's van Tidore af om op de beide Ternataansche jacht te maken. Slechts aan een der laatsten gelukte 't het Engelsche schip te bereiken, en nu bleek het dat zich hierop niemand minder bevond dan Sahid, de sultan van Ternate zelf, met zijn gevolg en drie Hollandsche kooplieden, die Middleton smeekten de andere korakora te hulp te komen, maar hoewel de Engelsche admiraal op de Tidoreezen een schot deed lossen, maakten zij zich van het vijandelijke vaartuig meester. De Hollanders vernamen van Middleton, dat hij van plan was naar Tidore te gaan, daar hij met de Portugeezen op voet van vrede stond. Hij noodigde echter den Sultan van Ternate op zijn schip te komen en overhandigde hem een brief en geschenken van den Koning[1]. Middleton wilde beide vorsten te vriend houden en voer dus eerst met Sahid naar Ternate, waar de Sultan hem plechtig ontving. Aan de Engelsche kooplieden werd een huis ingeruimd om hunne goederen te bergen, en de aanwezige Hollanders hielpen hen voort zooveel zij konden. Middleton liet zich echter niet van zijn plan afbrengen om naar Tidore te gaan, hoewel Sahid hem volle lading beloofde.

Den 6 April stak hij naar Tidore over. De kapitein van het fort, Pedro Alvarez de Abreu, heette hem welkom, en Thomé de Torres, kapitein van een der twee galjoenen die voor Tidore lagen, was de Engelsche kooplieden behulpzaam zooveel hij vermocht; de Tidoreezen zelven werden echter geheel buiten aanraking met hen gehouden. Middleton richtte zich nu rechtstreeks tot den Sultan, met verzoek dat zijne onderdanen hem levensmiddelen en nagelen aan boord mochten brengen. Het laatste werd geweigerd omdat buiten de Portugeezen om geen nagelen verkocht mochten worden, maar toen Middleton zich beklaagde dat zij hem alleen het uitschot gunden, kreeg hij eindelijk zijn zin. Er bestond reden om hem te vriend te houden want men wist dat de Hollandsche vloot (onder Cornelis Bastiaensz) van

[1] Deze brief was niet aan Sahid persoonlijk gericht maar aan alle vorsten in Indië.

Ambon in aantocht was. Middleton haastte zich nu te laden wat hij krijgen kon en voer den 1 Mei naar Makian. Hij had aan de Portugeezen een deel van zijne ammunitie afgestaan [1].

Toevallig ontmoette hij op zijn overtocht de vloot der Hollanders, en was hun eerste vraag, toen zij vernamen dat hij van Tidore kwam, of de Portugeezen goed van kruid voorzien waren, waarop de Engelschman toestemmend antwoordde, er bijvoegende dat zij zeer gezind waren om 't met hen aan te binden. Dit bleek de waarheid te zijn. Bastiaensz liet den 2 Mei voor Tidore de ankers uitwerpen en knoopte met den Sultan onderhandelingen aan. Dat deze tot niets zouden leiden was te voorzien; ook liet Abreu aan Bastiaensz weten dat men met hem te doen had en niet met de Tidoreezen. De Hollanders tastten nu de beide karakken of galjoenen aan die voor het fort lagen, en hoewel de Portugeezen zich dapper weerden en hun eenigen tijd het enteren beletten, moesten zij het toch opgeven en de schepen verlaten. „Wij vonden, „schrijft een van de overwinnaars, „vleesch „en hoenderen aan 't spit steken, die wij met elkander opaten."

Bastiaensz liet het geschut dat men in de schepen had achtergelaten op de zijnen overladen, stak er toen een in brand en bood Abreu aan hem het andere te laten, indien hij de vesting overgaf. Het antwoord was afwijzend. Hierop werd ook het tweede galjoen aan de vlammen prijs gegeven.

De Hollandsche vlootvoogd wachtte nu eenige dagen op Sultan Sahid, die naar Halmahera gevaren was om zijne krijgsmacht te versterken en den 17 Mei met 14 goed bemande korakora's zich bij de Hollanders aansloot. In overleg met hem besloot Bastiaensz tot den aanval. Twee vendels, te samen 250 man, en een deel der Ternatanen werden benoorden de vesting aan land gezet en wierpen daar een schans op van tonnen die men van de schepen gehaald had en met aarde vulde; daarachter werden een paar kanonnen geplaatst en nu begon men te gelijk van de verschansing en van de schepen uit de vesting te beschieten. Maar weldra werd het Hollandsche scheepsvolk ongeduldig. Den 19 liepen zij tweemalen storm op de vesting, waarbij vooral een van hun aanvoerders, de schipper Jan Jansz Mol, zich onderscheidde, maar beide keeren werden zij afge-

[1] „Diole seis barriles de polvora, cien valas de artilleria y buen numero de morriones." Argensola p. 344. „Deu ao nosso hũa boa somma de barris de polnora." Relaçam annual etc. (Lisb. 1607) p. 97. Hetzelfde vernamen de Hollanders van de Ternatanen. (Twee van dezen bevonden zich op Middleton's schip.)

slagen, toen plotseling de kruidtoren in de vesting vuur vatte en in de lucht sprong, zoodat een deel der bezetting onder de puinhopen begraven werd. Nu namen de overigen met de Tidoreezen de wijk in 't gebergte en lieten de hoofdplaats met de vesting aan de Hollanders over. Hun Ternataansche bondgenooten waren ijverig genoeg in 't plunderen en verbranden der woningen.

De Sultan van Tidore liet thans aan Bastiaensz den vrede verzoeken. Middleton verhaalt ons dat hij zich als bemiddelaar aanbood en dat de samenkomst tusschen Bastiaensz, Abreu en den Sultan op zijn schip plaats had. Bastiaensz gaf zijn wensch te kennen dat de Tidoreezen en Ternatanen in vrede mochten leven, waarop de Sultan oprecht genoeg antwoordde dat, hoe gaarne ook hij dien zou wenschen, er dagelijks voor de eene of de andere partij aanleiding bestond om hem te verbreken. Hij verzocht daarom dat de Hollanders geen partij zouden kiezen, 't geen Bastiaensz beloofde. Aan Abreu werd de vrije aftocht zijner manschappen met vrouwen, kinderen en slaven toegestaan, en eenige sloepen, waarmede zij zich, omstreeks 400 in getal, naar de Filippijnen inscheepten [1].

Zoo werd Cornelis Bastiaensz even als zijn admiraal door 't geluk begunstigd, maar voor zoover wij er over kunnen oordeelen heeft hij niet even als van der Haghen gedaan wat hij kon om zijne overwinning duurzaam te maken. Dat hij aan 't verzoek van Sultan Sahid gehoor gaf en het fort op Tidore in onverdedigbaren toestand bracht was hem niet euvel te duiden; hij mocht zijn ouden bondgenoot, die trouwens veel meer macht bezat dan de Tidorees, niet tegen de Hollanders innemen ter wille van den laatsten, die natuurlijk slechts vriendschap veinsde en nu reeds de hulp der Engelschen tegen hen inriep [2]. Maar om de Molukken voor Nederland te behouden zou het dringend noodig geweest zijn om althans het fort op

---

[1] Journaal in Begin en Voortgang der O. I. Comp. II 1e stuk, bl. 36—39. Journaal van H. Jz. Craen bij De Jonge III 188—93; Van Meteren, 28e boek; Middleton, ed. by B. Corney p. 46—62: Argensola p. 344—47; Man. de Faria y Sousa, Asia Portuguesa III 161—62; Brief van P. Lud. Fernandez in »Annuae Litterae Soc. Jesu a. 1605« p. 473—76; Relaçam annual etc. (Lisb. 1607) f. 97b—98; Jarricus III 470—75.

[2] Middleton zou de Tidoreezen zeker gesteund hebben, maar hij had een groot deel zijner manschappen aan dysenterie verloren. Den brief van den Sultan van Tidore, waarbij hij de hulp van Koning Jacobus tegen de Hollanders inroept vindt men achter Middleton, ed. by B. Corney p. 82.

Ternate zoodanig te versterken en te bezetten, dat het tegen een duchtigen aanval bestand was. Sahid zelf bood hem dit aan. Dat het niet geschiedde was misschien minder zijne schuld dan die van de Bewindhebbers der Compagnie, die hunne kapiteins den last geven om oorlog te voeren zonder de noodige soldaten. Het volk dat uit zijne schepen gemist kon worden was waarschijnlijk al op Ambon gebleven [1]. Maar des noods had hij een deel zijner schepen hier moeten achterlaten.

Hoe het zij, hij handelde misschien het meest in den geest zijner principalen door thans te zorgen dat zijne schepen eene goede lading bekwamen en de Engelschen geweerd werden. Middleton had namelijk aan Sultan Sahid gevraagd om op Ternate een factorij op te richten, en alleen door te dreigen dat de Hollanders zich anders op Tidore zoude vestigen, verkreeg Bastiaensz dat zijn verzoek werd afgeslagen. Aan een oom van den Sultan, die Drake gekend had [2] en de Engelschen genegen was, had Middleton te danken, dat hij althans eenige nagelen mocht laden en dat Sahid hem een beleefden brief voor koning Jacobus medegaf, waarin hij zich verontschuldigde over zijne weigering op grond dat hij aan de Hollanders, die hem van zijne vijanden verlost hadden, beloofd had dat *zij alleen* in zijn rijk zouden mogen handel drijven [3]

Toen Middleton op zijn terugreis te Bantam Van der Haghen aantrof, liet hij geene gevoeligheid blijken dat de kans in de Molukken voor de Hollanders zoo gunstig geweest was. De bevelhebbers en de kooplieden van beide natien onthaalden elkander op de vriendschappelijkste wijze. Zij konden echter niet altijd verhoeden dat er botsingen ontstonden tusschen het scheepsvolk [4].

Nadat ook Christopher Colthurst met zijn schip van Banda gekomen was liet Middleton, in plaats van Edmund Scott, Gabriel Towerson als hoofdfactor te Bantam achter en gingen

---

[1] Vgl. het journaal van Warwijck p. 83 »dat de twee schepen van Corn. Sebastiaensz niet wel van volck, cruyt ende scherp versien waren.«

[2] Middleton noemt hem »Kechil Gegogoe« (djogugu) d. i. prins rijksbestuurder.

[3] Zie den brief bij Middleton p. 80 en bij Argensola p. 263.

[4] Aan de Engelsche kooplieden die te Bantam achterbleven drukte Middleton op 't hart: »My desire is that you endeavour your selves to hold friendship with the Hollanders and suffer no evil speeches to pass by them by any of our people; and although the meaner sort of them be rude I find that their commanders be desirous to live in amity and love with us« Middleton ed. by B. Corney, Appendix p. 28.

beide schepen den 6 October naar Engeland onder zeil. Onderweg troffen zij in den treurigsten toestand een der beide andere schepen aan die 9 maanden vóór hen Bantam verlaten, en toen ten gevolge van de groote sterfte onder het scheepsvolk Guzeraten en Chineezen in dienst genomen hadden. Van de 63 man waarmede dat schip uit Bantam vertrok waren 53 gestorven, en van het vierde schip werd niets meer vernomen [1].

Nog vóór de komst van Bastiaensz in de Molukken had Middleton, hoewel van een verlof der beide vorsten voorzien, te vergeefs gepoogd op het eiland Makian, dat deels aan Ternate en deels aan Tidore behoorde en waar de meeste nagelen groeiden, aankoopen te doen. De Hollanders slaagden hierin na hunne overwinning beter en weldra waren twee schepen geladen en konden naar Bantam vertrekken [2] Bastiaensz stelde Jacob Jansz Hans tot opperkoopman aan en liet eenige anderen met hem op Ternate en Tidore achter. Den 8 Juli 1605 begaf hij zich met de drie schepen die hij over had op weg naar Patani.

Wij hebben niet ver van die stad, voor het eilandje Timuan, den admiraal Wybrand van Warwijck in Januari 1605 met twee schepen voor anker gelaten. Hij zond het eene schip, de Vlissingen, met de zijde die hij te Djohor en in China gekocht had, naar Bantam en wachtte een poos of hij ook een Portugeesche karak van Macao komende, kon betrappen, maar hij was zelf minder gelukkig dan de Vlissingen, die onderweg een Portugeesch schip, dat van Cochinchina kwam, buit maakte en te Bantam opbracht. Den 18 Maart voer Warwijck naar Patani. Hier was een karak van Macao, die haar roer verloren had, binnengeloopen en viel hem nu op ongezochte wijze in handen. Het kostbaarste deel der lading hadden de Portugeezen, zoo 't schijnt reeds geborgen en over land naar Kedah gezonden Warwijck beschouwde het echter als een groot voordeel dat de vorstin van Patani aan de Hollanders het nemen van de karak toegestaan en haar deel van den buit geëischt had, waardoor zij openlijk tegen de Portugeezen partij had getrokken. Deze zetten nu de Japanners, die zij waarschijnlijk in hun dienst

---

[1] Zie Edm. Scott by Purchas I 180, 183—85; Thom. Clayborne bij Purchas I 186—87.

[2] Over de plaatsen die Craen op Makian bezocht zie zijn dagboek bij De Jonge III 195—96. Vgl. Middleton p. 47—49.

hadden, op, om de voorstad, waar de buit geborgen was in brand te steken; ook werd daardoor een deel van de zijde, uit de karak afkomstig, vernield, maar de Portugeezen bedierven hiermede hunne zaak nog meer, want die zijde was door de vorstin in beslag genomen.

De Vlissingen keerde na te Bantam zijne waren gelost te hebben naar Patani terug en deed onderweg Djohor aan, waar het nog eenige prijzen maakte [1]. Warwijck zond het nu weder naar Djohor om lading en volgde zelf den 27 October, toen hij te Patani de zaken geregeld en in handen gesteld had van den opperkoopman Ferdinand Michielsz.

Intusschen was Cornelis Bastiaensz uit de Molukken te Patani aangekomen, had een zijner schepen naar Bantam gezonden en verscheen nu met de beide overigen den 16 November eveneens in de rivier van Djohor.

Djohor, in vriendschap met de Hollanders, was een voortdurende steen des aanstoots voor de Portugeezen te Malaka, daar hunne schepen die uit China en Achter-Indië kwamen door dat verbond de grootste gevaren liepen, en het was slechts aan de machteloosheid van Furtado, thans kapitein van Malaka [2] te wijten, dat hij aan dien onhoudbaren toestand geen einde maakte. De sultan zag ook zeer goed in welk gevaar hij liep en wilde nu de aanwezigheid van vier Hollandsche schepen te baat nemen om aanvallenderwijs tegen Malaka op te treden. Zijn broeder, Radja Bongsu, trad hierover in overleg met de beide bevelhebbers. Bastiaensz verklaarde zich bereid hem bij te staan maar was niet genoeg voorzien van volk en buskruid; Warwijck weigerde, maar zij besloten den Sultan eenig geschut en ammunitie achter te laten om een aanval van de Portugeezen beter te kunnen weerstaan. Als factor bleef

[1] Het zou daar, volgens het journaal van Warwijck (p. 80) in April de schepen van Cornelis Bastiaensz ontmoet hebben, maar dit kan niet zijn want B. vertrok eerst den 8 Juli uit de Molukken.

[2] P. van Solt vernam in Febr. 1606 van een Maleisch koopman, die van Palembang op Malaka voer »datter weynige oft gene soldaten in Malacca waren, alsooder meer dan 200 voor Johor gebleven waren, de Casados (gehuwden, d. i. Ptg. inwoners) van Malacca begeerden niet meer ter see te risqueeren uyt vreese der Ingresen, ende begonden haer met landtbouwinghe te gheneren, soo datter in koopmanschap gants niet omginck, ende vele vreemdelinghen vertrocken. De Quilingen (Klings) liepen daghelycks met weenende oogen den capiteyn van Malacca aen om betalinge van geleende penningen, door haer lieden tot de oorloge van Johor verschooten, dan konden gheen gelt krijgen.« (Journaal in Begin en Voortg. der O. I. Comp. II 1e stuk, p. 50—51).

Cornelis Francken te Djohor. In December 1605 voeren beide admiraals met de veroverde karak naar Bantam. Hier ontving Warwijck bericht van Cornelis Specx uit Siam, dat in dit jaar geen jonk naar China vertrokken was; daar echter de vorst van Siam gestorven en zijn broeder hem opgevolgd was moest die zending noodzakelijk in 't volgende jaar plaats hebben. Specx kon natuurlijk in China niet met ledige handen aankomen, en Warwijck stelde nu aan Bastiaensz voor (die door de Compagnie was uitgezonden) om hem bij de Compagnie in dienst te nemen, maar deze weigerde, zoodat Specx gelast werd naar Patani terug te keeren.

In Februari 1606 namen Warwijck en Bastiaensz van Bantam de terugreis aan [1].

De Nederlanders mochten reeds met tevredenheid op de uitkomsten hunner scheepstochten naar Indië terugzien. Te Atjeh, Djohor, Patani, Bantam, op Ambon en in de Molukken hadden zij de Portugeezen verdrongen en zich de inlandsche vorsten te vriend gemaakt, op andere punten handelsbetrekkingen aangeknoopt. Hun gedrukte reisjournalen hadden de kennis van die gewesten belangrijk verrijkt. Jammer dat zoo spoedig de tijd zou komen, waarin zij in navolging hunner voorgangers, die kennis zorgvuldig voor zich behielden, ten bate van 't monopolie. Ziedaar zeker eene der schaduwzijden van de oprichting dier handelslichamen, waaraan de alleenhandel werd toevertrouwd. Meer geschikt om ons met hun bestaan in dien tijd te verzoenen waren kaperijen als die van den Engelschen avonturier Sir Edward Michelborne, die in 1605 den archipel bezocht. Hij had, in weerwil van het octrooi aan de Engelsche O. I. Compagnie toegestaan, van Jacobus I vergunning weten te verkrijgen om „de landen van Cathaia, China, Japan, Corea en Cambaia en de eilanden en landen daaraan grenzende te

---

[1] Zie over 't voorgaande het journaal van Warwijck (Begin en Voortgang der O. I. Comp. I 11e stuk, p. 77—85); het Journaal van Paul. van Solt (ald. II 1e stuk, bl. 42, 44, 45, 48); Edm. Scott bij Purchas I p. 172. Over het wedervaren der schepen van Van der Haghen's eskader die de kusten van Voor-Indië bezochten vgl. men buiten De Jonge (III 34—35, 39—42) ook Edm. Scott (bij Purchas I 180, 183), die den kapitein van het schip Gouda „Cornelius Syverson” noemt. Hij heet bij De Jonge Corn. Hoysen.

ontdekken en met de inwoners handel te drijven" [1] en hierop een schip en een pinas uitgerust, waarmede hij den 5 December 1604 onder zeil ging. Zijn stuurman was de beroemde John Davis, zooals wij weten met de Indische kusten bekend.

Den 29 Juli 1605 bereikte hij de Banjak-eilanden aan de westkust van Sumatra, en daar hij onderweg in een storm zijn pinas verloren had, bleef hij eenige dagen op het destijds (zoo 't schijnt) onbewoonde Batu (klein Banjak) verwijlen om een sloep te bouwen. Den 20 Augustus vond hij echter zijn pinas bij Priaman terug. Hij ging hier aan wal, maar de Atjehsche gouverneur durfde hem niet te woord staan omdat men ten gevolge der onlusten te Atjeh [2] ook hier oneenig was. Michelborne voer hierop naar Bantam, maar beroofde de vaartuigen die hij tegenkwam, o. a. een schip van Guzerate dat geladen van Bantam kwam en vrijgeleide had zoowel van Middleton als van de Hollandsche kooplieden aldaar. Toen de nachoda die toonde, wierp Michelborne ze met verachting onder zijn voet en zeide dat er meer meesters waren dan Middleton. Ook zou zijn volk verklaard hebben dat zij gekomen waren om den handel van de lieden der Engelsche Compagnie te bederven ("to spoil the trade"). Den 7 November kwam hij voor Bantam, waar men reeds tijding ontvangen had van den gepleegden roof die de regeering zeer had verbitterd, zoodat de Engelsche kooplieden, die er volstrekt geen schuld aan hadden, vergoeding moesten belooven.

Michelborne ging van Bantam op weg naar Patani maar kon die plaats niet bereiken omdat de moesson dit belette. Hij liet nu voor een eilandje in den Riouw-archipel het anker vallen, te gelijk met een Japansche jonk. De Japanners bezochten het Engelsche schip en schijnen geen kwaad in den zin gehad te hebben, maar toen Michelborne hun jonk liet doorzoeken of onder de zijde (waaruit de lading heette te bestaan) ook kostbare waren verborgen lagen, joegen zij de Engelschen uit hun bodem en vielen hen op hun eigen schip met zulk een woede aan, dat het hun te nauwernood gelukte door hun geschut de baas te blijven. Ongelukkig werd John Davis, die verzuimd had vóór 't onderzoeken der jonk de Japanners hun wapens te

[1] Calendar of State papers, Colonial series, East Indies I (London 1862), p. 141. — Michelborne had eerst beproefd door de Compagnie tot vlootvoogd te worden aangesteld, en was hierin door de Regeering gesteund, maar de kooplieden hadden besloten "to sort their business with men of their own quality." Zie aldaar p. 106.

[2] Zie hiervoor bl. 235.

ontnemen, het slachtoffer van zijn kortzichtigheid. Hij had nu Cornelis de Houtman niets meer te verwijten!

Den 22 Januari 1606 plunderde Michelborne weder een Chineesche jonk, naar Bantam bestemd. Drie weken later ontmoette hij den Hollandschen admiraal Wybrand van Warwijck met zijne retourvloot. Warwijck noodigde hem bij zich aan tafel, onderhield hem vriendschappelijk over 't gevaar waarin hij door zijne wijze van doen zijne landgenooten te Bantam bracht en ried hem onder zijn geleide naar Engeland terug te keeren, maar Michelborne antwoordde dat hij dit niet wilde doen "voor het God behaagd had hem nog 't een of ander te zenden om 't spel uit te spelen (to make up the game)". Hij kwam echter spoedig tot andere gedachten, want het verlies van eenige ankers en kabels maakte 't raadzaam hier niet langer te vertoeven. Twee maanden na Middleton kwam hij in Engeland terug. [1]

[1] Zijn journaal is uit Purchas (I 132—39) overgenomen in "The voyages and works of John Davis, edited bij A. H. Markham. London, pr. for the Hakluyt Society 1880" p. 157—84. Vergelijk de berichten in 't journaal van P. van Solt, p. 40, 48, in 't journaal van W. van Warwijck p. 85, en bij Van Meteren, 28e boek.

OVER DE TAAL DER PHILIPPIJNSCHE NEGRITO'S.

In het „Zeitschrift für Ethnologie", XII (jaargang 1880), bl. 133—175 komt een hoogst belangrijk stuk voor van Dr. Alexander Schadenberg over de Negrito's der Philippijnen. Een gedeelte van Dr. Schadenberg's verhandeling is gewijd aan de taal der Negrito's, waarvan hij eene door hem verzamelde woordenlijst mededeelt.

De uitkomst waartoe genoemde geleerde op grond van zijn onderzoek geraakt is, luidt: „dass die Negrito's eine eigene Sprache besitzen, welche aber nicht frei von den Einflüssen der Dialekte geblieben ist, welche die malayischen Eingeborenen sprechen, die in der Nähe wohnen."

Al wie met eenige kennis der Maleisch-polynesische talen uitgerust de woordenlijst nagaat, ziet op den eersten blik dat de taal der Negrito's eene zuiver Maleisch-polynesische taal is, zoowel grammatisch als lexicalisch. Ook is het niet moeielijk te ontdekken dat die taal nauw verwant is met het Tagalsch en Bisaya, doch voor zoover de gegevens van 't vocabulaar ons toelaten te beoordeelen, een graad dichter bij 't Maleisch en Javaansch staat, dan het Tagalsch. Met andere woorden, de taal der Negrito's is nog iets maleischer dan de dialecten der overige Philippijners, die Dr. Schadenberg „malayische Eingeborene" noemt.

Aangezien het Negritosch, zooals straks zal aangetoond worden, met het Tagalsch naverwant is, spreekt het van zelf dat beide talen veel woorden gemeen hebben; zijn zulke woorden volkomen gelijk in klank, dan moet de mogelijkheid van ontleening erkend worden; doch vertoonen etymologisch identische woorden een verschil van klank volgens vaste regelen, dan heeft er geen ontleening plaats gehad, maar eene uiteenloopende ontwikkeling van één en denzelfden woordvorm in den boezem van de verschillende talen.

Alvorens over te gaan tot eene nadere beschouwing van de woordenlijst, maak ik den lezer opmerkzaam dat ik ter omschrijving der klanken in het Negritosch en Tagalsch de Spaansche spelling door Dr. Schadenberg gevolgd vervangen zal door eene andere meer overeenkomstig de inheemsche Tagalsche. Voor *c* en *qu* schrijf ik *k;* voor g u i, naar de uitspraak: g i; dat de uitspraak zóó is, blijkt uit de Tagalsche woorden, zooals g i b a n g, naar Spaansche spelling g u i b a n g o. a.; de proef op de som dat g u i eenvoudig den klank g i vertegenwoordigt, levert bl. 172, waar het telwoord één wordt opgegeven als g u i j á, maar 10 als g i j a m p u, 11 als l a b i n g g i j a. De *u* tusschen twee klinkers zal ik weêrgeven met *w;* wanneer Dr. Schadenberg (bl. 166) de opmerking maakt dat in Negritowoorden als p a g u i u i r a n eene opeenhooping van klinkers zichtbaar is, zoo houd ik dat voor eene vergissing: naar de uitspraak luidt het woord, mijns inziens, p a g i-w i ḍ a n [1], waarin in 't geheel geen opeenhooping van klinkers te bespeuren is. De *r* vervang ik door linguale *d;* wel is waar is het volstrekt niet onmogelijk dat het Negritosch dezen klank bezit, maar aangezien ik eene *r* geschreven vind ook in de woorden, uit het Tagalsch aangehaald, dat in 't geheel geen *r* kent, hoewel de Spanjaarden bij gebrek aan beter vaak de linguale *d* met *r* omschrijven, trek ik het besluit dat de *r* in de Negritowoorden aan dezelfde oorzaak haar aanzijn te danken heeft. Voor de *j* zal ik overal *h* schrijven; wel is waar verklaart Dr. S uitdrukkelijk dat die *j* wordt uitgesproken als de Duitsche *ch* in a c h t, doch ik twijfel of die klank wel juist is opgevangen, want ik vind dat nu eens *j*, dan weêr *h* de plaats inneemt van een Tagalsche en algemeen ouder Maleisch-polynesische *s* [2]. Het zou al zeer vreemd zijn dat dezelfde letter onder dezelfde omstandigheden nu eens in *ch*, dan weêr in *h* zou overgegaan zijn. Veel eenvoudiger is het aan te nemen dat de *j* eene mislukte poging is om onze *h* uit te drukken [3].

De grammatische kenmerken, die in de woordenlijst slechts

---

[1] Of p a k i w i ḍ a n, want op bl. 167 wordt in de lijst opgegeven p a q u i u i r a n.

[2] Het is bekend dat ook in ettelijke andere dialecten een oudere *s* in *h* is overgegaan.

[3] In den mond van sommige Spaansch sprekende Amerikanen die ik gehoord heb, klinkt de *j* als onze *h*.

in geringen getale voorkomen, zijn voldoende om ons het Negritosch te doen kennen als eene Maleisch-polynesische taal, het naast verwant met de overige Philippijnsche dialecten en verder met het Javaansch, Maleisch, enz. De eigenaardigheid van al deze talen openbaart zich vooral in de voorvoegsels, invoegsels en achtervoegsels. Tot de voorvoegsels die het Negrito met de verwante talen gemeen heeft, behooren de volgende:

Ma, met dezelfde kracht als in het Tagalsch, Oud javaansch, Bataksch enz. Het heeft gewoonlijk eene possessieve beteekenis; soms drukt het eene vergelijking uit; een tal van adjectieven zijn met behulp van ma van substantieven afgeleid. Aldus gevormd zijn in 't Negritosch madayu, ver; vgl. Oudjav. madoh, ver, van doh, afstand; mahawang, helder; vgl. Jav. sawang, schijn, uitzicht; mabotu, smakelijk, evenzoo gevormd als het in zin overeenkomstige Tag. masaḍap, uit ma en saḍap, Mal. sĕdap; mautu, rood, gevormd als Bataksch ma-rara, rood, Oud- en N. Jav. ma-bâng, abang, hetz.; Oudj. ma-putih, wit; enz.

Pag, = Tag. pag, in pag-lunohan, pag-dahan, voetpad. De Maleische vorm is păr. Pag-lunoh-an is dus gevormd met voor- en achtervoegsel, geheel op de wijze bijv. van Mal. păr-buruh-an, păr-anak-an en dgl.; lunoh is te vergelijken met het Jav. luruh, waarvan het bedrijvend werkwoord angluruh, opsporen, opzoeken; wat den samenhang tusschen de beteekenissen „gaan” en „opsporen” betreft, vergelijke men Skr. mârga, weg, met mârgati, zoeken. De sluitende *g*, in tegenoverstelling tot de *r* in 't Mal., Jav. enz., pleit voor den nauweren samenhang tusschen het Negritosch en de overige Philippijnsche talen.

Mag, = Tag. mag, in mag-tabuy, afdalen; Bat. mor.

Pa, = Tag. pa, in pa-tutang, bamboes om rijst te koken; algemeen Mal. Polynesisch.

Mapag, = Tag. mapag, in mapagkulu pistang, ademen.

Paka, = Makassaarsch paka; in paka-paḍitin, beweren; i-paka-taḍik, bedwingen; pakaligiḍ, vervolgen. Dit paka komt ook in het Tagalsch en Oudjavaansch voor, doch als substantiefvorm, en ook als passief en aorist; naar de opgave in de lijst schijnt paka een actieven infinitief uit te drukken, en daarom heb ik alleen het Makassaarsch vergeleken; de gewone actiefvorm van paka is:

Maka, = Tag., Oudjav.; bijv. in maka-piḍit, scheiden.

Man (d. i. ma met een neusklank die naar gelang van de volgende letter ng, n, ṇ, ñ luidt), het welbekende voorvoegsel in alle Maleische talen om actieve werkwoorden te vormen. Bijv. man-ḍigi, opmerkzaam [1]; mandakay, opstijgen. Men vindt ditzelfde man ook vóór een *l*, waar andere talen mang zouden hebben; bijv. man-lutu, koken; man-liaku, gaan. Dit man kan uit mang ontstaan zijn, doch laat zich ook verklaren uit de klankverwantschap tusschen ḍ en *l*; immers vóór de ḍ hebben ook de andere talen maṇ (in gebrekkige spelling man). In man-yepag staat man vóór eene y, doch zooals wij later zien zullen is y ontstaan uit ḍ, d of dj.

Als invoegsel vinden we in 't Negrito het welbekende um der toestandswoorden in Oud- en Nieuwjav., de Philippijnsche talen, Bataksch, de talen der Minahassa, Maleisch, Dajaksch, enz. enz. Bijv. dumayup of, zonder invoegsel, dayup, bewaren; yumakay, of mandakay, opstijgen; yumakay is blijkbaar ontstaan uit ḍumakay of dumakay, een verschijnsel dat we later nog meermalen zullen kunnen waarnemen.

Als achtervoegsel hebben we reeds an leeren kennen in pag-lunoh-an, voetpad. Hetzelfde, algemeen Maleischpolynesische an, komt ook voor in na-hugat-an, wonde, grondwoord hugat = Tag. sugat, wonde.

Een ander achtervoegsel is in, uit een ouder ĕn, Oud- en N. jav. ĕn. De verbaalvormen op ĕn kan men het gevoegelijkst vergelijken met de Latijnsche gerundieven; bijv. Oudjav. warṇanĕn of warṇan (voor warṇaĕn) is eigenlijk „te beschrijven”; in 't Nieuwjav. vervangen ze in bepaalde gevallen den conjunctief en imperatief van 't passief; in het Tagalsch is in (voor ĕn) ook zeer gewoon; bijv. hanapin-mu si Pedro, d. i. door u moet Pedro geroepen worden of worde P. geroepen. In het Negritosch is antuy laku-mu, waarheen uw gegaan-zijn, quo iter tui; doch antuy lakuin-mu, waarheen gaat gij; waarheen hebt ge te gaan? quo eundum tibi.

Voor de woordvergelijking levert Dr. Schadenberg's vocabulaar, uit den aard der zaak, meer op dan voor de grammatica. Bij eene oppervlakkige vergelijking van de twee kolommen, waarvan de eene voor de Negritosche termen, de andere voor

---

[1] Eigenlijk zeker wel: oplettende.

de Tagalsche bestemd is, treft men betrekkelijk weinig identische woorden aan en zou men allicht geneigd zijn het Negritosch te beschouwen als een dialekt veel nader verwant met het Maleisch en Javaansch, dan met het Tagalsch. Toch zou deze gevolgtrekking voorbarig wezen, want in de telwoorden blijkt het Negritosch vrij dicht bij de andere Philippijnsche dialecten te staan, hoewel het onmiskenbaar door eenige eigenaardigheden zich daarvan onderscheidt. Het is wel der moeite waard de hoofdtelwoorden een voor een hier te behandelen.

1. Giha = Tag. en Pampanga isa, Bisaya isa, usa, Iloco meisa, Bulusch ĕsa, Jav. sa, Mal. ĕsa, sa, Bat. sa (-da), Malagas. isa. De *h* staat in 't Negritosch, evenals in ettelijke van de Oostpolynesische talen [1] voor een ouder *s*; de *i* van Tag. isa is vermoedelijk ontstaan uit eene oudere ĕ, omdat in het Bisaya ook usa voorkomt; immers in dit laatste dialect is de gewone plaatsvervangster van ĕ de *u*, terwijl het in het Tagalsch de *i* is, hoewel in veel gevallen, door invloed van een *a* en *u* in de volgende lettergreep, ĕ in *a* en *u* overgaat. Men zou dus verwachten asa, zooals bijv. in amas uit ĕmas. Hoe het zij, de gi van 't Negritosch is vermoedelijk slechts een gewijzigde vorm van de *i*, want het woord voor „vier” luidt i-apat; voor „zeven” ing-pitu, zoodat gi, *i* en ing dezelfde functie schijnen te hebben.

2. Lua = Tag. dalua, dalaua, Bis. duha, Iloco dua, Oud Jav. rwa [2], N. Jav. ro, Bulusch rua, Mal. en Bal. duwa, Malag. roa. De grondvorm is ḍua, rua. De *l* van het Negritosch is de regelmatige plaatsvervangster van een oudere *r*, gelijk in het Tagalsch. Het Tag. dalua is eene geredupliceerde vorm met dissimilatie, te vergelijken met Jav. loro (voor lwarwa = rwarwa); het is een compromis, zoo te zeggen, tusschen ḍaḍua en rarwa (later lalwa).

3. Talú = Tag. en Bis. tatlu, Iloco tallu, Oud en N. Jav. tĕlu, Bulusch tĕlu, Dayaksch tĕlo, Bat tolu, gewestelijk tĕlu, Malag. telo, enz. Het Tag. tatlu is wederom gevormd met reduplicatie, overeenkomend met N. Jav. tatĕlu.

4. I-apat = Tag. Bis. Pamp. apat, Bulusch ĕpat, Oud

---

[1] Onder bepaalde omstandigheden ook in het Bataksch; zie van der Tuuk Bataksche spraakkunst, bl. 71.

[2] Uit ḍwa, hetwelk bewaard is waar een nasaal voorafgaat, dus piṇ-ḍwa, piṇ-ḍo. Dezelfde regel in 't Bulusch.

en N. Jav. pat, Bat. opat, gewestelijk ĕmpat, M.. ampat, Day. apat, Malag. efatra.

5. Ing-hina. Vgl. Tag., Bis., Pamp., Iloco, Ibanag, Oud- en N. Jav., Mal., Mal., Bat., Day., Bulusch, Makassaarsch.. Boegineesch lima, Malag. dimi. Het voorvoegsel ing komt ook bij 7 en 8 voor, en is, zooals reeds opgemerkt, vermoedelijk slechts een bijvorm van *i* in i-apat en gi in gi-ha De volkomen overeenstemming aller Maleisch-polynesische talen[1] in het gebruik van lima verbiedt ons in lina iets anders te zoeken dan eene verbastering van lima. De overgang van *l* in *h* is zeer eigenaardig, doch we zullen later meer ondubbelzinnige voorbeelden daarvan ontmoeten.

6. Enem = Tag. anim, Bis. anum (beide uit ĕnĕm), Pamp. anam, Iloco innem, Oud- en N. Jav. nĕm, Bulusch ĕnĕm, Bataksch onom, gewestelijk ĕnĕm, Mal. ănăm Malag. ĕnina (voor ĕnim, ĕnĕm).

7. Ing-pitu = Tag., Bis., Pamp., Iloco, Ibanag, Oud- en N. Jav., Bat., Bul., Boegin. pitu, Malag. fito.

8. Ing-walu = Tag. en overige Philipp. dialecten en Bulusch walu, Oud Jav. wwalu, N. Jav. wolu, Bat. uwalu, Malag. valo.

9. Siam = Tag. siyam, overige Philipp. dial. siam, Bat. siya, gewest. siwah, Bul. siyow, Malag. sivi, Fiji ziwa, Tongasch hiwa; verder af ligt het Oud- en N. Jav. sanga. Bij dit telwoord vooral komt de nauwe verwantschap van het Negritosch met de overige Philippijnsche dialecten uit.

10. Gihampú, uit giha, één, door een neusklank verbonden met het volgende pu, uit puu, puwu ontstaan uit een ouder puluh. Evenzoo Tag. sa-ng-pouo (beter sangpuwu uit sa, één, verbindingsnasaal en pouo, voor puluh, gelijk buwan, maand voor bulan. Naast pouo (puwu) komt evenwel in het Tag. ook pulu (polo) voor, Bis. na-pulu, Iloc. sangapulu, Iban ma fulu, Pamp. a-pulu, Bulusch ma-pulu, Mal. Oud- en N. Jav. sa-puluh, Day. sapulu, Mak. sampulo, Bat. sappulu, gewest. simpuluh, Malag. folo.

11. Labing-giha = Tag. labin-isa, uit labi, over

---

[1] Met uitzondering, misschien, van 't Formosaansch. De voorbeelden uit de oostelijke talen heb ik weggelaten als volkomen overbodig.

heen, Oud Jav. lĕwih, N. Jav. lĕwih, luwih, Mal. lĕbih; het telwoord beteekent dus "overschot van één (boven de tien).

12—19. Labing-lua, enz. = Tag. labin-dalua enz.

20. Lua-m-pú = Tag. dalua-ng-pouo, Oud Jav. rwang-puluh, N. Jav. rongpuluh, Bul. rua-na-pulu. De getallen van 30—90 worden op gelijke wijze gevormd.

100. Gihan-daan = Tag. sa-ng-daan; vgl. Pamp. dinalan. Geheel afwijkend is het woord voor honderdtal in de overige Philippijnsche dialecten, namelijk Bis. gatus, Iloco. gasut, Iban. gatut, waarmede, behoudens welbekende klankveranderingen, overeenstemt Oud- en N. Jav. atus, hatus, Bul. hatus, Mal., Bat. en Day. ratus, Boegin. ratu, Malag. zato. Het bovenvermelde daan staat voor dalan, zooals reeds uit Pamp. dinalan op te maken is. Een geheel ander daan in het Tagalsch, met de beteekenis van "een weg" is ook uit dalan, Jav. dalan, Mal. djalan ontstaan. De eigenlijke beteekenis van daan (voor dalan) zal wel wezen "een vracht"; vgl. Tag. dala, vracht; op dezelfde wijze duidt het Jav. pikul, een schoudervracht, een getal van 100 kati's aan, en wordt koyan, eig. een last, in het Dayaksch gebezigd ter aanduiding van een duizendtal. De overeenstemming tusschen het Tag. en Negr. in 't gebruik van daan is zóó volkomen, dat men hier aan ontleening zou kunnen denken. Zelfs indien men deze onderstelling als onbetwistbaar aanneemt, blijft het uit vergelijking der telwoorden gewonnen resultaat dit, dat het Negritosch nauwer verwant is met de Philippijnsche talen dan met Maleisch, Bataksch, Javaansch, enz., hoewel het in enkele opzichten deze laatsten nadert.

De gegevens die wij verder uit de woorden kunnen putten bevestigen de verkregen uitkomst in het algemeen. Ik zal nu de lijst van den beginne af doorloopen en die termen uitkiezen welker verwantschap met die in andere Maleisch-polynesische talen het duidelijkst in het licht treedt.

Dumayub, dayup, bewaren; vgl. Jav. rahup, geps, zooveel als men in de twee handen vatten kon; angrahup, in de beide holle handen nemen.

Mata, oog; algemeen Mal.-Polynesisch.

Kayu, boom; Jav. Mal. enz. kayu, boom, hout. Daar het Tag. kahuy zegt, staat de vorm van 't woord in het Negr. dichter bij dien van 't Mal. en Javaansch.

Biti, been; Mal. bĕtis, onderbeen; Oud Jav. wĕtis,

onderbeen; N. Jav. wĕntis, gewoonlijk dijbeen, soms onderbeen [1]; Bal. batis, been; Sundan. bitis; Bul. wĕtiis, kuit

Bukiḍ, berg; Mal. bukit, Jav. wukir, enz.

Apuhin, binden. Er zal wel bedoeld zijn „te binden", want in is 't Jav. achtervoegsel ĕn, Tag. in, waarvan boven sprake geweest is; apuh, uit een ouder apus = Oud en N. Jav. apus, teugels, toom, band, angapus, binden, bij den toom leiden; synoniem is tali, dat ook in het Tag. dezelfde beteekenis heeft en in de woordenlijst als omschrijving van apuhin dient. In het voorbijgaan zij opgemerkt dat in het Javaansch het eenvoudige tali nooit „binden" beteekent.

Yaḍang, braden; vermoedelijk uit ḍaḍang, Jav. adang, rijst koken; kayu dang, brandhout. In het Tag. beantwoordt ḍ nu eens aan een Jav. *dj*, dan weêr aan *d*. Daar het Jav. vaak een *d* vertoont, waar de verwante talen een *ḍ* hebben, bijv. in hudan, regen, Mal. hudjan, en Jav dadi, Mal. djadi, in 't Tagalsch yaḍi oplevert, mag men het gevolg trekken dat Negr. yaḍang juist denzelfden klankregel volgt als het Tag. yaḍi; beide laten zich herleiden tot een ouder djadi, en leveren een nieuw bewijs van de neiging tot dissimilatie, die we ook in het Tag. dalua hebben aangetroffen.

Dim, donker; hetzelfde grondwoord is vervat in Tag. madilim (gedissimileerd uit ḍiḍim of lilim, ouder rĕrĕm, ḍĕḍĕm), donker. Vgl. Oud Jav. rĕm, schemer; morgenschemer; N. Jav. het gesloten zijn der oogen; Bal. modom (ouder mĕdĕm), de oogen luiken, slapen; enz.

Ma-dayu, ver; Jav. ma-doh, adoh, ver; van doh, afstand; Mal. djauh, ver, verte.

Manambul, eten. Vermoedelijk „zamen eten"; Jav. akĕmbul mangan, zamen (aan één tafel, of uit één schotel) eten; kinĕmbul ḍahar, zva. zat meê aan den disch (Lakon).

Kayu, vuur bij een feest. De opgegeven beteekenis lijkt zeer apokrief; het woord zal wel eenvoudig brandhout beteekenen, want boven is kayu als „boom" opgegeven.

Danum, rivier. Verwant met Mal. Polyn. inum, grondwoord voor „drinken", en misschien ook met Jav. ranu, een meer; Mal. danau.

---

[1] Dit laatste bijv. in [illegible] uit een Lakon.

Dikit, vuur; Tag. dikit, grondvorm van magdikit, ontsteken.

Yunuḍun, volgen; klaarblijkelijk verwant met Tag. sunuḍ; de waarde van het achtervoegsel un kan ik niet bepalen. Het zou wenschelijk zijn dat de Europeesche vervaardigers van woordenlijsten de kwade hebbelijkheid om alle verbaalvormen met een actieven infinitief te vertolken eens aflegden.

Babaye, vrouw; Tag. babayi.

Kan-ku, voor mij; uit kan = Mal. Day. akan, tot, en ku, aangehecht voornaamw. van den 1sten pers. algemeen Mal.-Polynesisch.

Lawak, veld. Jav. lĕbak, vlakte, vlak land.

Pag-lunuh-an en pag-dahan, voetpad. Het grondwoord lunuh is boven reeds vergeleken met het Jav. luruh, ruruh. Dit moest in het Negr. luluh (lulu) worden, waaruit wederom met dissimilatie ontstond lunuh. Verwisseling van *l* en *n* is niets ongewoons in de verwante talen, waarvoor ik verwijs naar van der Tuuk, Tobasche spr. bl. 64; onder de daar aangevoerde voorbeelden is inzonderheid Mak. lunasag = Bugin. lulasaq opmerkelijk, omdat het volkomen met Negr. lunuh voor luluh analoog is Dat nu in de laatste taal de verwisseling van *n* en *l* meer voorkomt, kan bewezen worden uit het woord hanual, broek, beantwoordende aan Tag. saluwal, Jav. sĕruwal; ook hier is de overgang van *l* in *n* toe te schrijven aan de neiging tot dissimilatie. Dahan is hetzelfde woord als Tag. daan, Jav. dalan, Mal. djalan, weg.

Man-liaku, gaan; uit voorvoegsel man (= mang) en liaku, waarvoor op bl. 172 laku voorkomt; dit is natuurlijk Oud- en N. Jav. laku, Bulusch lako (lumako), Mal. laku, bărlaku, Bat. lahu, Bisaya lakau, Fidji lako, enz. enz. De inlassching van *i* in liaku vindt hare wedergade in de eigenaardigheid van 't gewestelijk Javaansch van Banjoewangi, om tusschen eenen medeklinker en *ang* of *a* eene *y* te laten hooren [1]; bijv. balambyang voor balambang; gyaring voor garing; byahe voor bahe [1].

Ma-hawang, glans. Uit ma possessief prefix en Oud- en N. Jav. sawang, uitzicht, schijn; het woord zal wel „glansrijk, glanzend, licht” beteekenen, en niet „glans”.

---

[1] Deze bijzonderheid is mij medegedeeld doot den heer K. F. Holle.

Ma-hamak, groot. Het zal wel eigenlijk Eng. bulky uitdrukken, en afgeleid zijn van hamak, Jav. hawak, lichaam, bulk.

Dabuk, haar; Jav. rambut. De *t* en *k* worden als sluiters vaak verwisseld; zie van der Tuuk, Tobasche spr. bl 71, vg.; vooral in het Madureesch treft men eene menigte voorbeelden hiervoor aan; Vreede, Handleiding der Madoer. taal, 2de dr., VIII.

Mahawang, helder. Hetzelfde woord als mahawang, glans.

Kamu, heer. De opgegeven beteekenis is zeer apokrief Het bijgevoegde Tag. pu is wel is waar "heer", maar wordt ook gebezigd in den zin van ons "U", het Spaansche Usted Kamu is oogenschijnlijk eenvoudig het voornaamwoord van den 2den pers. meerv., Oud jav. kamu, Tag. kamu, enz. enz. Het woord beteekent dus "gij", Fransch vous.

Banua, hemel. Dit is natuurlijk het welbekende Mal. Polyn wanua, enz. land, streek, aarde; slechts bij enkele stammen, zooals de Negritos, Pampangers, Niassers en Mentaweiers heeft het de ongetwijfelde oude beteekenis ook van " hemel " behouden

Yumakay, man-dakay, opstijgen. De oudere vorm van het grondwoord dakay moet ḍakay of djakay geweest zijn; de overgang van de beginletter is te vergelijken met dien in Tag. yaḍi = Mal. en Day. djadi, Jav. dadi, enz.

Hanual, broek, reeds boven behandeld; hier zij bijgevoegd dat het woord ontleend schijnt uit Arab. sarwâl, hetgeen niet wegneemt dat het als voorbeeld van klankverwisseling mocht aangehaald worden.

Napanat aku, ik heb niet. Aku, ik, is het algemeen Mal. Polyn. voornaamwoord; de Tagalsche uitdrukking hindi taban-mu beteekent "gij hebt niets; mu is dus eene vergissing voor ku. Dezelfde vergissing heeft plaats gehad in het voorgaand panagimpam (l. panagimpan) talaga-mu, dat in geen geval "ik ben slaperig" kan uitdrukken, wel "gij hebt een droom gehad." Even raadselachtig is het volgende antuymu pag-nabay, dat "iemand dooden" heet te beteekenen, hoewel uit bl. 172 blijkt dat antuy den zin heeft van "waar" en "waarheen".

Man-lutu, koken; het grondwoord is hetzelfde als Tag. lutu, Bul. lutu, gaar; Bul. lumutu, koken.

Bakuḍ, kring. Hetzelfde als Tag. bakud, omheen, om-

heining, en grondvorm van magbabakuḍ, omheinen, enz. Vgl. Jav. bĕngkĕr, rond; een hoepel.

Hibat, lans. Hetzelfde als Tag. sibat, met regelmatigen overgang van *s* in *h*. Vermoedelijk verwant met Jav. sabĕt (sebĕt), waarvan añabĕt, añebĕt, zwaaiende slaan.

Dalaga, een meisje; = Tag. dalaga; ik houd dit voor eenen geredupliceerden vorm, met dissimilatie, van laga = Jav. lara, rara, meisje.

Anak abayu, ongehuwd man. Anak is het welbekende Mal. Polyn. woord voor kind, en ook in bepaalde gevallen voor persoon; bijv. Oudjav. anak-bi, een vrouwspersoon. De afleiding van abayu is mij onbekend, maar het woord kan zeer wel uit abalu onstaan zijn (vgl. buyan voor bulan) en identisch met Moluksch balo, weduwenaar, weduwe.

Liagi, man; voor laki, Jav., Mal., Bat., laki of laki, Malag. lahi, enz.

Kan ku, mij. Hetzelfde als kan ku, voor mij, reeds boven behandeld.

Kapitanga-n-yabian, middernacht. Uit kapitanga, helft, *n*, van, en yabian, nacht. Kapitanga is afgeleid van tanga, ontstaan uit tĕngah, Jav. tĕngah, 't midden; helft, waarvan o. a. tĕngange (voor tĕngah ngwe), middag; Tag. tingá, halve (tahil), doch anders tangg-hali, middag; Mal. tĕngah, Bat. tonga; enz. Yabian, vergeleken met Tag. gabi vertoont eenen overgang van *g* in *y*; misschien is de tusschentrap gyabi geweest, doch de gegevens zijn niet voldoende om eene stellige uitspraak te dezen aanzien te veroorloven [1].

Buyan, maan; Jav. wulan, maan, maand; rĕmbulan, maan; Mal. en Bat. bulan, Tag. buwan, enz. Men ziet dat in het Negritosch het woord eene soortgelijke, maar niet dezelfde, klankverbastering heeft ondergaan als in het Tagalsch. Uit bulan zal wel eerst buan ontstaan zijn, en daarna zal een hiatuswegnemende klank ingevoegd zijn, in 't eene dialect eene *y*, in 't andere eene *w*; vgl. het Hollandsche goe-j-e, doo-j-e, en dergelijke in gemeenzame taal, met ou-w-e, en verder graag voor gra-ëg, uit gradëg, waarmede Tag. en Negr. daan uit dalan te vergelijken is.

---

[1] Vgl. ook van der Tuuk, Tobasche Spr. bl. 75, XII.

Bubug, mond; Tag. bibig [1], kennelijk naverwant: op de wijze van Jav. wis met wus. Aan bibig beantwoordt, volgens den regel, 't Mal. en Bat. bibir, rond, inzonderheid van den mond, lippen; Oudj. bibir, lip; Makass. bibĕrĕq: Niasch bewe; Bul. wiwi.

Barita, bericht; Bis., Bat. en Mal. barita, Jav. wĕrta, Oudjav. wṛtta; ontleend aan het Sanskrit.

Yabian, nacht; hetzelfde woord als Tag. gabi, doch met toevoeging van 't achtervoegsel an.

Ay sadang, niet genoeg. Sadang = Oud- en N. jav sĕḍĕng, voldoende, van pas, middelmatig; Mal. sĕdang: Bis. saḍang; genoeg, geschikt.

Pa-iding, heet „nederleggen" te beteekenen. Gelukkig blijkt uit het bijgevoegde Tag. sunḍay, dat de gegeven vertolking ten eenenmale onjuist is. Sunḍay is, om de woorden van het woordenboek van de Los Santos te gebruiken „recostado, estar algo como arrimado á otra cosa." Het is duidelijk, dat aangezien kant, (de) costa, costado, in 't Jav en Mal. zich vertalen laat met iring, het Negritosch iding niets anders is, dus „kant, zijde" beteekent. Pa is het bekende voorvoegsel. Indien pa-iding een infinitief van een bedrijvend werkwoord moet verbeelden, hetgeen wegens het bijgevoegde Tag. niet waarschijnlijk is, moet het causatieve kracht hebben, gelijk in 't Makassaarsch.

Pamaná, pijl. Van een grondwoord, dat ook in het Tag voorkomt, paná, Oud- en N. jav. panah, pijl. Pamaná is een volkomen regelmatig gevormd denominatief, gelijk bijv Jav. panulak, middel om af te weren, van tulak, anulak, afweren; pañukur, middel om te scheren, scheermes, van ñukur, scheren; Bat. pandjagari, waarmede men versiert; pamalati, middel om in te wikkelen; panurbu, middel om te verbranden; enz. Pamana is dus eigenlijk „waarmede men schiet."

Abayat, regen; gewestelijk abagat, zooals op bl. 174 voorkomt. Klaarblijkelijk verwant met Mal. barat, eene bui

[1] Dit is de gewone vorm, niet bigbig, zooals Dr. S opgeeft. Het is echter mogelijk dat bigbig ook gehoord wordt, want hetzelfde grondwoord vertoont zich nu eens geredupliceerd, dan weêr herhaald; analogiën daarvan levert bijv. het Madureesch vergeleken met het Javaansch.

Nahi, bereide rijst. Hetzelfde als Oudjav. en Mal. nasi.

Hing-hing, ring; hetzelfde als Tag. singsing, Jav. singsim, gedissimileerd uit sim-sim of sing-sing; voor de verwisseling van *m* en *ng* als sluiters zie van der Tuuk, Tob. Spr. bl. 63.

Ma-iḍim; zwart; iḍim, staat in dezelfde verhouding tot Tag. itim (uit iṭĕm), als Jav. irĕng, zwart, tot iṭĕng, donker (van de huid); Oudjav. pirak, Mal. perak, zilver, tot Jav. pĕṭak. Uit iṭĕm heeft zich ook 't Mal. hitam ontwikkeld.

Aḍuḍau, zon; bevat hetzelfde woord als Tag. aḍau; het lijkt een gereduplicieerde vorm te wezen, doch het is ook mogelijk dat in aḍ een honoriťiek voorvoegsel schuilt; vgl. Minahassaasch ĕndo, dag; si endo, de zon.

Ma-tadim, spits, scherp. Vgl. Oudjav. tadjĕm, scherp; Mal. tadjam; enz.

Ma-bayani, sterk. Mal. bĕrani, moedig, fortis; Boegin. warani, Jav. wani, enz. Dat een Negr. *y* aan een Mal. *r* kon beantwoorden, is ons reeds gebleken uit abayat = barat. Op de onderlinge verhouding der klanken *ra*, *ya*, *ga* en *ha* zal ik later terugkomen.

Dampar, voorhoofd. Klaarblijkelijk verwant met Jav. lampar, lĕmpar, ruim en effen, want het voorhoofd wordt ook in andere talen met een effen plaat vergeleken; zeer gewoon is in 't Sanskrit de zamenstelling lalâṭa-paṭṭa, gladde plaat van 't voorhoofd. Ook het Jav. ḍampar, een vorstelijke zetel, een schrijftafeltje, zal wel in den grond hetzelfde woord zijn.

Ma-yambug, troebel. Uit het bekende voorvoegsel ma van adjectieven, en yambug, vermoedelijk verwant met Jav. djĕmbĕr, vuil, morsig; vgl. Negr. bubug, = Jav. Mal. bibir, en het boven opgemerkte bij yumakay, mandakay.

Manuk, vogel. Dit woord komt in schier alle Mal.-Polyn. talen in dezelfde beteekenis voor.

Ḍanum, water; reeds boven behandeld, toen het voorkwam in den zin van rivier.

Itarabay-mu, wat wilt gij. Mu is het bekende Mal.-Polyn. affix van den 2den prs. enkelvoud.

Antuy laku-mu, waarheen zijt gij gegaan. Laku-mu, eigenlijk „uw gang”, in tal van verwante talen; voorbeelden overbodig.

Antuy lakuin-mu, waarheen gaat gij; reeds vroeger behandeld.

Ma-puge, welriekend. Gevormd met ma, even als het overeenkomstige Tag. ma-banggo; puge is te vergelijken met Bat. pur, waarvan pur-pur, verkoeld in den wind: ma-purpur, zich luchten (vgl. Hollandsch lucht in den zin van reuk); pamurpuri, specerijen, als gember, kurkema, enz: puge beantwoordt in klank volkomen aan Bat. puri.

Tuturun, woord. Van een grondwoord = Jav. tutur, spreken, zeggen; het suffix un moet hier de waarde hebben van Jav., Mal. enz. an, of Bulusch ĕn, zoodat tuturun eigenlijk beteekent „wat gezegd wordt."

Na-hugat-an, wonde; Tag. sugatan, bevat hetzelfde grondwoord. Na-hugat-an zal eigenlijk wel beteekenen „toegebrachte verwonding," of „plaats waar iemand verwond is." De functie van het voorvoegsel na kan men uit dit voorbeeld niet opmaken, evenmin als uit het volgende.

Na kakuyeb, worp. Daar het bijgevoegde Tag. uban (l. buang?) mij onbekend is, zoodat ik de nauwkeurigheid van de vertolking niet kan nagaan, vind ik het te gewaagd om kuyeb te vergelijken met Jav. kurĕb, onderste boven.

In het vocabulaar volgt dan een overzicht van de telwoorden waarmede wij reeds kennis gemaakt hebben, en verder een lijstje van woorden uit drie Negritosche tongvallen, van Casiguran, Dinalupihan en Bataan. Alle drie openbaren zich op den eersten blik niet alleen als Maleisch-polynesische talen van 't zuiverste water in 't algemeen, maar als Philippijnsche talen in het bijzonder. Ook dit lijstje zal ik doorloopen.

Abur, asch. Mal. abu, Jav. awu, Minahassaasch awu, stof; enz.

Mata, oog. Algemeen Mal.-Polynesisch.

Daun, blad. Mal. daun, Oudjav. ron, (ḍon), Nieuwjav. ron, blad, roṇ-ḍon, blaadjes; Ponosakansch daun, Tag. dahon; enz.

Yaga, daya, bloed. Dit is hetzelfde woord als Mal. darah, Oudjav. rå̊h, Nieuw jav. rah, Bulusch raha, Tonseasch daha, Bat. daro, Tag. dugo; enz. Het eenvoudigste hulpmiddel om de gedaanteverwisselingen die dit woord ondergaan heeft ons voor te stellen, is wel dit, dat men 't bestaan in de oudere Mal.-Polyn. talen aanneemt van een klank als de Arabische Ain of wel als eene gebrauwde Hollandsche *g*. Daaruit kan zich eenerzijds licht onze gewone *g*, anderzijds eene *r* ontwikkelen. Onze spirant *g* kon verder in de harde Duitsche *g*

Fransche media *g* overgaan, maar ook in eene *h*; uit *h* ontwikkelt zich in ettelijke talen eene *z*. De *r* is naverwant met *ḍ*. Bij de verwisselbaarheid van al deze klanken is het in elk bijzonder geval moeielijk uit te maken welke klank in dit of dat woord als de alleroudste moet beschouwd worden; zulks doet ook bij elementaire taalvergelijking weinig ter zake. Soms zal de bedoelde klank, dien ik met een spiritus asper zal aanduiden, oorspronkelijker zijn dan eene *ḍ*, *r* of *h*, soms zal 't omgekeerde waar zijn. Passen wij dit toe op den term voor bloed. Stel dat de alleroudste vorm geweest is ḍaḍah of ḍaḍĕh, maar dat zich hieruit reeds een ḍa'ah of ḍa'ĕh ontwikkeld heeft in zeer ouden tijd, dan laten zich de gedaanteverwisselingen zonder moeite verklaren. In 't Negritosch en de Philippijnsche dialecten in 't algemeen valt de sluiter *h* weg; de ḍ gaat wel eens in *y* over, bijv. in yumakay, vgl. mandakay. Het is dus verklaarbaar dat wij een yagá vinden; in den gewestelijken vorm dayá moet *y* denzelfden oorsprong hebben als in abayat = abagat, Mal. barat. In het Tag. valt de sluiter *h* evenzeer weg en maakt de Pĕpĕt of kleurlooze klinker steeds plaats voor een volleren klank; dus laat Tag. dugó zich verklaren als ontsproten uit ḍĕ'ĕh, voor een ouder ḍa'ĕh. Ook in het Tobasch is in historischen tijd *ĕ* in *o* overgegaan, van daar de vorm daro, gewestelijk Bataksch nog darĕh. In de Minahassasche tongvallen, die de sluiter *h* evenzeer verloren hebben, ontstond uit ḍa'ah het bestaande raha en daha. Het Mal. heeft darah, wellicht onmiddellijk uit ḍaḍah, waarbij op te merken valt dat men de linguale ḍ van 't Maleisch regelmatig verkeerd als dentaal schrijft; even averechtsch is die spelling voor 't Balineesch, Madureesch, Tagala en de meeste verwante talen.

In het Oudjav. luidt het woord râh (niet rah), ontstaan uit rahah of rahĕh, na uitstooting der middelste *h*; de *r* staat voor ḍ; vgl. rwa voor ḍwa, nog over in piṇ-ḍo; ron voor daun, maar over in roṇ-ḍon. Het Nieuwjav. rah is eene onnauwkeurige spelling, daar de lange klinkers niet meer als zoodanig worden geschreven. Uit het Oudjav. ziet men dat rah dus slechts in schijn een niet gereduplicеerde vorm is. De *g* in yagá kenmerkt 't Negr. als een echt Phil. taal. Namurak, bloesem. Bulusch wurak, bloesem; murak bloeien.

Ui-tlog, ei. Vergelijkt men dit woord met het Tag. i-tlog, Oudjav. han-tlô, Bulusch a-tĕlu, Tonseasch atĕdu, Ton-

sawangsch atĕluch, dan ziet men dat al die talen hetzelfde grondwoord hebben, doch verschillen ten aanzien van het voorvoegsel, terwijl het Mal. tĕlor in 't geheel geen prefix vertoont. De verhouding van tlog (tlug) tot tĕlor en tlû, is gelijk aan die van Tag. niog, kokos, tot Mal. niyur en Oudjav. nyû; in 't laatste is de lange een gevolg van 't feit dat er eertijds achter de *u* nog een medeklinker volgde; vermoedelijk is nyû onmiddellijk ontstaan uit nyuh, en dit laatste wederom uit nyur of wel nyu'.

Bakal, bahal, ijzer. Dit is niets anders dan het bekende Mal. en Jav. bakal, grondstof, ruw materiaal. De *h* in bahal is een voorbeeld van een zeer gewoon klankverschijnsel, zoowel in de verwante talen, bijv. het Tobasch, als in andere taalfamiliën, bijv. het Germaansch.

Ikan, visch. Mal. ikan, visch; enz.

Lanum, rivier; hetzelfde woord als ḍanum, boven behandeld

Lakiun-mu, ga! Uit lakiu = laku en suffix ĕn, Jav. ĕn; eigenlijk: door u zij gegaan! eundum tibi.

Pulut, puyut, honig. Hetzelfde als Tag. pulut, terwijl het in 't Jav. „kleverig sap" beteekent.

Ahu, hond. Met gewone verandering van *s* in *h*. Jav., Bulusch, Tag. enz. asu.

Puha, kat. Uit pusa, Tag.

Hú, hoofd; ontstaan uit huwu, dit uit hulu, gelijk pú, tien, uit puwuh, puluh. Jav. en Mal. hulu, Tag. ulu, enz.

Utú, luis. Zeker wel voor hutu, en dit voor kutu, Mal en Sundan. kutu, Tag. kutú, enz.

Haki, man. Staat voor laki, gelijk hina, vijf, voor lima. Het Dinalupihansche kahaná houd ik voor 't Jav. kalana, kĕlana, een titel in oudere gedichten voorkomende en te vertalen met held [1]; Minahass. kolano vorst; in 't Oudjavaansch ken ik het slechts in de beteekenis van reus, Titan [2]. Zeker is het verwant zoowel met Jav. lanang, als met Oudjav. lanâ en lâna, vast, bestendig; alana, volhardend [3]. Indien de vergelijking juist is, hebben we een derde voor-

---

[1] De vertolking met „dolende ridders" in 't Jav. Handw. is een verzinsel, berustende op gewaande etymologie.

[2] Bijv. Bhârata Yuddha 293; 300; 438.

[3] In deftigen stijl ook Nieuwjav., bijv. Damar Wulan 322, waar lana den zin van „standvastig," Skr. dhîra heeft.

beeld van den overgang van *l* in *h*; vermoedelijk geen onmiddellijken overgang, maar met tusschentrappen.

Liaki, mensch. Voor laki, reeds boven behandeld.

Hundang, mes; komt overeen met het Tag. sundang, doch is wellicht ontleend.

Indú, moeder. Mal. indung en induq, moeder; Oudjav. indung, moeder; mevrouw, dame.

Kukul, nagel; Jav., Mal., Tag. enz. kuku. De toevoeging der *l* achter de *u* heeft haar tegenhangster in enkele Moluksche tongvallen, waarin voor latu, vorst, koning, (Jav. ḍatu, ratu, Mal. datuq, Tag. datu, enz.) gezegd wordt latoel, la-ul (zie G. W. W. C. Baron van Hoëvell, in Bijdragen T. L. & Vk. 4de volgreeks, I, bl. 78).

Iḍung, neus. Mal. hidung (d. i. hiḍung), Jav. hirung, Tag. ilung, enz.

Ahiu, zout. Dit zal wel eene drukfout zijn voor ahin, of naar de spelling van 't vocabulaar, ajin, Jav. asin, zout; Mal. grondwoord ásin, vanwaar masin en asinan; Tag. asin; zoo ook Bulusch, Pakewasch, Tonseasch, enz.

Ma-ahim, zuur. Jav. asĕm, Mal. asăm, Tag. asim; uit vergelijking van deze drie vormen blijkt dat de oudere vorm asĕm is, want uit ĕ ontstaat in het Tag. in slotlettergrepen regelmatig *i* en in 't Mal. ă; vergelijk verder Bulusch, Pakewasch, Tonseasch, Tondanosch ĕsĕm.

Bebuy, zwijn. Dayak bawoi, Mal. babi, Bugin. bawi, Tag. babuy, enz.

Anlo, zon; voor aṇḍo; zie het boven gezegde bij aḍuḍau.

Aḍoḍas, anḍas, dag. Aḍo houd ik voor hetzelfde als anlo, Bul. ĕndo, si ĕndo, dag, de zon; ḍas, voor 't Oudjav. ḍas of das, dat o. a. „afgedaan", eig. doorgebroken, beteekent, synoniem met tĕ-las. Dezelfde beteekenis heeft Jav. tas, geredupliceerd tatas, bijv. tatas rahina, aangebroken dag; van tatas afgeleid is Oudjav. anatasi, doorbreken; bijv. rahinânatasi lamur, de dag brak door den morgennevel heen [1]. Verder zal ook wel Oudjav. tĕṇḍas, Nieuwjav. ĕṇḍas, hoofd, hierbij behooren. Hoe het zij, anḍas schijnt te beteekenen „aanbraak", aḍoḍas, dag aangebroken, zon doorgebroken.

---

[1] Vgl. voor den samenhang der beteekenissen ook Jav. putus afgebroken, en afgedaan, beslist; tĕḍas, gekwetst, gewond, met tĕlas, afgedaan.

Pituun, deur. Mal., Bat., Tag. pintu. Het suffix un schijnt eene variteit van an, dus = Bulusch ĕn te zijn.

Bapa, vader. Oud- en Nieuwjav. bapa, Mal. bapaq. Daar ook in andere taalfamiliën bâpa voorkomt, bijv. in 't Hindi bâp, zou men aan ontleening kunnen denken, hoewel ik voor mij daaraan twijfel.

Dian, weg; uit daian (dayan), en dit uit ḍalan of djalan, Jav. dalan, Mal. djalan, Tag. daan.

Yat, wortel. Oudjav. wwad, Nieuwjav. wod, gewoonlijk oyod, Tag. ugát. Wwad heeft vermoedelijk de volgende trappen doorloopen: u'ád, uhád, wuád, wwad, waaruit eindelijk in 't Nieuwjav. regelmatig wod. Tag. ugát uit u'át = u'ád. Yat wijst op een nog ouderen vorm uḍát: de klinker in de eerste lettergreep is uitgevallen ten gevolge daarvan dat het onmiddellijk vóór de geaccentueerde lettergreep stond. Uit uwad (uwat) laat zich ook Bal. ubad, Sundan. ubar, Mal. ubat verklaren, al is de beteekenis die van „kruid" [1]. De oy in Jav. oyod, naast het regelmatige wod is misschien overblijfsel van een voorvoegsel en komt oogenschijnlijk overeen met ai, dat wij ook in 't Moluksche aiwaari, aiwaati, wortel, geneesmiddel, aantreffen [2].

---

[1] Over den samenhang tusschen de beteekenissen, zie van der Tuuk Taalkundige aanteekeningen bl. 141; ook 't Nieuwjav. oyod is zoowel wortel als slingerplant.

[2] Een soortgelijke klankovergang als yat, wwad, ugát vertoonen, is waar te nemen bij 't woord voor „mensch" in 't Maleisch en andere Westelijke en Zuidelijke Mal. Polyn. talen Als ouderen vorm neem ik aan uḍáng. Een Krama-vorm hiervan, nl. iḍang, leeft voort in 't Jav. eḍang, bijvorm van ewang, uit iwang, Krama van uwang, waarvan sowang. d. i. sa + uwang, en rowang. Buiten samenstelling luidt de Oudjav. vorm wwang uit wuwáng, wu-áng, wuhang wu'ang, wurang, urang, uḍáng. In 't Maleisch moet door verspringing van den klemtoon órang gekomen zijn: dat de klemtoon nog lang op de laatste gerust heeft, maak ik op uit het Javaansche, klaarblijkelijk uit het Maleisch ontleende, wrang-utan, Orang oetan; ik moet echter hier bijvoegen, dat het Oudjav. wurang-utan heeft, en de versterking van u tot wu (of wö, verg. Russisch wosm voor osm: en dgl.) pleit er voor dat de klemtoon op de eerste lettergreep rustte, althans in de uitspraak van sommigen.

Diḍa, tong. Mal. lidah, Jav. liḍah, Tag. dila, Bulusch, Pakewasch, Tondanosch lila, Tonseasch, Tonsawangsch, Ponosakansch dila, Bentenangsch rila, enz.

Hiermede is de woordenlijst uitgeput. Van verscheiden termen, daarin voorkomende, heb ik de verwanten niet kunnen opgeven, maar zulks is voor 't doel dat ik beoogde ook onnoodig. Wat aangehaald is zal voldoende zijn om ieder deskundige de overtuiging te schenken dat het Negritosch in klankleer, spraakkunst en woordenschat eene zuiver Maleisch-polynesische taal is, en wel een die het nauwst verwantschap toont met de overige Philippijnsche talen, hoewel de Negritos enkele uitdrukkingen met verder verwijderde Maleisch-polynesische volken gemeen hebben.

Voor zooverre mij bekend is worden de Negritos door de ethnologen beschouwd als te behooren tot een geheel ander ras dan de Malayo-Polynesiërs. Ik zal mij wel wachten, dat tegen te spreken, want ik kan over dat vraagstuk niet oordeelen. Alleen wil ik opmerken dat overname van eene vreemde taal door een volk niet tot de onmogelijkheden behoort. Indien de Negritos hun tegenwoordige taal ontleend hebben, moet het zijn geweest van een Maleisch-polynesisch volk, dat uitgestorven is, of wel ten opzichte zijner taal versmolten met Tagalas, Bisayers, of andere sluikharige Philippijners. Hoe dat ook geweest zij, er kan onder deskundigen geen tweeërlei gevoelen bestaan omtrent den aard en de afkomst der Negritosche taal, waaromtrent wij, dank zij den navorschingen van Dr. Schadenberg, zooveel belangrijke bijzonderheden hebben leeren kennen.

H. Kern.

KLEINE BIJDRAGEN

OVER DEN ISLAM OP JAVA,

MEDEGEDEELD DOOR DR. A. W. T. JUYNBOLL.

In het voortreffelijke werk: „Java, geographisch, ethnologisch historisch,” van den verdienstelijken hoogleeraar Dr. P. J. Veth, — onlangs bekroond met den eereprijs der „Thorbecke-Stichting”, — is vooral in twee hoofdstukken van het eerste deel veel omtrent den Islâm op Java medegedeeld. Het derde hoofdstuk van het „tweede boek” (Java, I, 311—407) handelt over „Godsdienst en Recht”, en het zevende hoofdstuk (I, 588—672) over „Huiselijk en maatschappelijk leven”. Deze onvermoeide geleerde heeft er vele berichten van heinde en ver bijeengebracht; en bij het zeer aanschouwelijk voorgesteld algemeen overzicht der voornaamste onderzoekingen, heeft hij telkens zooveel doenlijk aangetoond op welke hoogte de tegenwoordige wetenschap staat. Doch in onzen tijd van haastigen vooruitgang dient er op datum van uitgave gelet te worden; en gelijk te verwachten was, — men is sinds 17 Januari 1875, toen de voorrede van „Java” geschreven werd, weder gevorderd. Na verloop van zes en een half jaar (17 Juli 1881) kondigde prof. Veth zelf de „Aanteekeningen op het eerste deel van Java” aan, hem toegezonden door Raden Mas Adipati Ario Tjondro Negoro. Deze aanteekeningen, belangrijke opmerkingen bevattende, ook bepaaldelijk omtrent den Islâm op Java, zijn afzonderlijk uitgegeven door het Aardrijkskundig Genootschap (Bijblad, nr 9). Voegen wij hiernevens, om slechts het voornaamste ten dezen opzichte te gedenken, het uitstekende en aan belangwekkende mededeelingen zoo rijke opstel van Mr. L. W. C. Van den Berg over, „de Mohammedaansche geestelijkheid en de geestelijke goederen op Java en Madura,” in 1881 verschenen in het 27e deel van het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde,

uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, en later ook afzonderlijk verkrijgbaar gesteld, dan moeten wij dankbaar erkennen, dat ook met betrekking tot den Islâm op Java onze kennis in den laatsten tijd aanmerkelijk is uitgebreid. Doch tevens wordt aldus het bewustzijn bij ons steeds levendig gehouden, dat er nog veel te onderzoeken overblijft, en menig verkregen resultaat nadere bevestiging behoeft.

Deze overwegingen noopten mij, aan de Lezers van dit Tijdschrift de hier volgende bijdragen aan te bieden. Hoewel ik de voornaamste daarvan aan anderen te danken heb, waag ik het toch, deze bijdragen klein te noemen, daar omvang zoowel als inhoud hiertoe aanleiding geeft. Oppervlakkig beschouwd kunnen enkele hier gegeven mededeelingen zelfs tamelijk onbelangrijk schijnen; maar voor menigen kenner zullen zij, naar ik hoop, evenmin onbruikbaar als onwelkom zijn. Op wetenschappelijk gebied toch, evenals meermalen elders, is omtrent het al of niet belangrijke somtijds zeer moeilijk te beslissen; wat den een, uit zijn standpunt bezien, onbeduidend toeschijnt, blijkt dikwijls voor een ander groote beteekenis te hebben. Mogelijk kunnen dan zoo ook deze bijdragen van nut zijn, en althans aanmoedigen tot nader onderzoek van punten welke tot nu toe minder of niet de aandacht hebben getrokken.

Bovendien meende ik aan hen, die mij welwillend de meeste dezer bijdragen verschaften, niet slechts verplicht te zijn, het aangebodene dankbaar aan te nemen, maar tevens dat voor iederen belangstellende toegankelijk te maken. Immers door te toonen, hoezeer men anderer medewerking behoeft en waardeert, zal men steeds beter de omtrent zulke onderzoekingen nog te algemeen heerschende onverschilligheid bezweren. Bedenkt men voorts, hoe schaars hier te lande de zoo noodzakelijke gegevens verzameld worden der ons nog veel te weinig bekende toestanden van den Islâm op Java, dan mag ik misschien wel op eenige toestemming rekenen, bij de bewering dat het raadzaam was, zulke bijdragen, zelfs al zijn ze klein, hier op te nemen.

Van deze bijdragen ben ik de Maleische, door vriendelijke tusschenkomst van den heer J. G. A. Rademaker, verschuldigd aan Mas Ngabehi Djojowikromo, Patih-policie te Lamangon. Letterlijk zijne woorden mededeelende in de door hem gebruikte spelling, en ter onderkenning der overige bijdragen deze merkende door voorvoeging der letter **A**, heb ik de hier en daar noodig geoordeelde toelichting in noten gegeven. Met de letter **B** heb

ik de bijdragen voorzien, welke mij van welwillende zijde zijn afgestaan onder vergunning van uitgave wanneer mij die wenschelijk mocht voorkomen, mits ik den naam van den gullen aanbieder onvermeld zoude laten. De weinige overige opmerkingen, niet door zulk eene voorgevoegde kapitaal-letter gekenmerkt, heb ik zelf daaraan toegevoegd, evenals al wat in de noten voorkomt.

De door mij hier in acht genomen volgorde zal wel geene toelichting behoeven. Na eerst over de priesters enkele opmerkingen te hebben medegedeeld, breng ik eenige punten betreffende de dusgenaamde „pilaren des Islâms" ter sprake, geef daarna een paar aanwijzingen ten opzichte van de Moslimsche feesten op Java, om eindelijk met enkele aanteekeningen over de doods-engelen en de Javaansche dooden-offermalen te besluiten. Opzettelijk heb ik hier echter niet gesproken over sommige punten die, wegens het groot belang, eene afzonderlijke behandeling van meer omvang verdienen. Zoo vermeed ik de vermelding van den Javaanschen ngelmoe of ilmoe (zie Veth, Java, I, 320 en verder), en, om nog iets van geheel anderen aard te noemen, de leerboeken voor de Javaansche santri's (zie Van den Berg, in genoemd opstel, bladzijde 25). (1) Zulke onderwerpen vereischen eene uitvoeriger bespreking dan mij hier, nevens het overige, wenschelijk voorkwam.

A. Perkara pengoeloe Giri Grissee. (2)

Pengoeloe Giri orang bezar misih menetepken di sitoe misih ada nama Pengoeloe en Ketib Moedin, menoeroet atoerannja soenan Giri sampe sekarang bediri sembayang ari djemahat, dan di kasi koewasa ketib moedin djaga koeboernja soenan Giri, dan printah djoeroekoentjie jang djaga koeboernja Soenan Giri.

Djoeroekoentji artinja tjara djawa jang pegang soroknja (3) pintoe di koeboer koeboer en tempat jang perloe di djaga orang. (4)

---

(1) Vier boeken, in twee der ontvangen bijdragen vermeld, zijn genoemd op bladzijde 275 en 276.

(2) Zie Veth, Java I, 372.

(3) In dit sorok herkent men het Javaansche sorog, dat sleutel beteekent.

(4) Zie Van den Berg, in bovengenoemd opstel, bladzijde 11.

A. Pangkat pangkatnja orang Islam [1].

I. Pengoeloe nama tjara djawa artinja jang daoeloe oetawa jang djadi imam waktoenja orang sembayang ari djemahat di semigit, artinja imam waktoenja orang sembayang ada di moeka sendiri orang jang toeroet makmoem [2] sembayang ada di blakang apa betingkahnja Pengoeloe sembayang bediri [3], roekoek [4], soedjoet [5], loenggoeh [6], orang jang sembayang di blakang semoea toeroet, en Pengoeloe jang pegang igama Islam itoe Pengoeloe nama basa arab nama Galli [7].

II. Ketib nama tjara djawa di bawah printahnja Pengoeloe dia poenja kerdja waktoe sembayang ari djemahat di semigit itoe ketib batja koetbah ada seblah kananja Pengoeloe, itoe koetbah mengertinja kasi Enget pada orang igama Islam jang sekarang misi idoep moesti djalanken igama Islam kaloe mati blom djalanken igama Islam soeda kasep en temtoe goesti Alah kasi oekoeman di masoeken Noeraka, itoe ketib dia poenja pakerdjaän ari ari toelis boekoe orang kawin, orang betjere, nama orang djawa pegatan, en orang bitjara bagi waris barang tinggalanja orang mati, orang pegatan, dan kasi inget djalanja igama Islam pada orang jang maoe kawin di semigit nama tjara arab kattib [8].

Dari perkaranja nama ketip itoe nama mengertinja bageän saperti di bawah ini katranganja,

a. ketip pekih artinja pekih namanja kitap pekih [9] itoe

---

[1] Zie Veth, Java I, 373 en verder; Van den Berg, l.l. bladzijde 7—10.

[2] In het Arabisch ma'mûm, en niet ma'mûn, zooals ten onrechte het Javaansch Handwoordenboek van Roorda (810a) aangeeft.

[3] In het Arab. kiyâm. [4] Arab. rokû'. [5] Arab. sojûd.

[6] Arab. ko'ûd.

[7] Deze vorm is niet Arabisch. Wat de schrijver bedoelt, is mij niet duidelijk. Of men zou aan dit woord de beteekenis moeten willen hechten van het Javaansche mustika, dat wel eens in den zin van puikjuweel voorkomt? Men vergelijke n.l. Winter's Kawi-Javaansch Woordenboek, bladz. 523a (sub. gali) met Roorda's Jav. Hwdbk., bladz. 681b (sub. pastika, — mustikaninrětna).

[8] Arab. ḫaṭîb. [9] Arab. kitâb fikh.

tjaritanja oekoem oekoeman en djalanja igama Islam, mendjadi nama ketip pekih [1] artinja jang poenja bageïin mengataoei oekoem oekoeman en djalanja igama Islam,

b. ketip prabot artinja jang poenja bageïin mengataoei bekakas Masigit,

c. ketip kodjah artinja jang poenja bageïin tjarita tjarita perkaranja igama Islam.

III. Naib nama tjara djawa Pengoeloe di district, dia poenja koewassa ada di district saperti Pengoeloe tetapi ada di bawah printahnja Pengoeloe Negri.

IV. Moedin nama tjara djawa dia poenja kerdja djikaloe kapan maoe timpoenja waktoe sembayang itoe jang adan [2] artinja kasi taoe, dari banjaknja orang jang sembayang djemahat di semigit tidak bole koerang 40 orang, lebih banjak lebih baik, mangkanja di dalem Negri moesti ada Pengoeloe, ketib, moedin, marbot, kaoem djoemblah 40 orang di dalem kampoeng Pekaoeman voor sedia sembayang djemahat, djikaloe sembayang ari ari di semigit tidak ada hanggernja, nama tjara arab Moeadan [3]

V. Merbot nama tjara djawa dia poenja kerdja pegang bekakas semigit, nama tjara arab prabot [4].

VI. Kaoem nama tjara djawa orang igama Islam di dalem kampoeng Pekaoeman jang tidak ada dia poenja pakerdjaän malainken orang jang soekak sembayang djalanja Pengoeloe.

VII. Kemoedian itoe Moedin di dalem desa djoegak orang panggil nama Moedin [5] nama tjara djawa dia poenja pakerdjaän hanter orang kawin, orang pegatan, mengadep sama Pengoeloe, kasi mandi en boengkoes kain poetih orang mati, kasi sembayang orang mati jang soeda di boengkoes dan tanem di koeboer en batja telekin [6] dan lagi kasi taoe orang dalem desa timpoenja

---

[1] Arab. ḫaṭîb fakîh. De boven opgegeven afleiding is derhalve blijkbaar foutief, in zoover ketip met kitap niet in etymologisch verband staat.

[2] Arab. 'aḏân.

[3] In het Arabisch niet mo'aḏan of mo'aḏḏan, maar mo'aḏḏin

[4] Dit Prabot is echter geen Arabisch woord, maar Javaansch en beteekent ameublement. Vergelijk onder IIb hierboven. Zoo is ook het Madureesche kétab prabut, opgegeven in de beteekenis van „religieus boek„ (zie Vreede's tweede druk zijner Handleiding, bladz. 342), te verklaren als een boek, dat tot het ameublement van den masdjid behoort.

[5] Vergelijk Van den Berg's opstel, bladz. 19. [6] Arab. talḳîn

boelan Poeassa slametan maleman ari Bezar Riyaya abisnja poeassa en slametan Moeloet dan lain lain, lagi anter anak ketjil jang di tanemi tjatjar pada Mantri tjatjar, timponja Riyaya abis poeassa trima djakat pitrahnja [1] orang dalem desa.

De door Mas Ngabehi Djojowikromo gegevene verklaring (A. V.) van den naam mĕrbot meen ik als de meest waarschijnlijke te moeten aanbevelen. Deze naam toch wordt (volgens Veth, Java I, 374) gegeven aan „een soort van tempelwachter of koster, die met het schoonhouden en verlichten der moskee belast is.” Derhalve moet hij zorgen voor de waterbakken of vaten, te gebruiken bij den wulu (Arabisch wodu'), voor de bidmatten, de lampen enz., en zal alzoo zijnen naam wel verkregen hebben van al deze prabot.

In plaats van de afleiding van het Arabische morâbiṭ (nog voorgestaan door Van den Berg, in zijn opstel bladz. 8 en 19), of van marbûṭ, thans schier algemeen, vroeger ook door mij aangegeven (in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, 1870, I, 444), wier juistheid echter door prof. Veth (T. N. I. 1870, II, 311) was betwijfeld [2], zal men dus wel den naam mĕrbot te beschouwen hebben als afkomende van het Javaansche prabot.

Moedin. Heb ik indertijd (Indische Gids, 1880, I, 178) beweerd, dat de moadsdsin op Java veelal toekang adan heet, sinds de terechtwijzing van den heer P. H. van der Kemp (Indische Gids, 1881, I, 987) voel ik mij gedrongen te erkennen, dat deze opgaaf (mij als zeker medegedeeld door iemand dien ik hierbij, blijkbaar echter ten onrechte, voor een deskundige hield, — en meermalen later werd deze opgaaf mij toch ook door anderen bevestigd, —) thans ook mij onhoudbaar voorkomt.

Doch den Arabischen vorm mo'd̲in nevens mo'ad̲d̲in, waarop ik wees (in T. N. I. 1870, I, 446), en waaraan prof. Veth meende te mogen twijfelen (T. N. I. 1870 II, 311), moet ik blijven handhaven, met verwijzing naar genoegzame bewijsplaatsen in Lane's Arabic Lexicon. Waar toch op Java sprake is van den modin

---

[1] Dit djakat pitrah is het Arabische zakâto'l-fiṭr of fiṭra.

[2] Minder gerechtvaardigd blijkt de twijfel van prof. Veth omtrent het werkelijk bestaan van den vorm marbûṭ. In de Arabische woordenboeken van Lane en Dozy is het bestaan van dezen vorm bewezen.

of moedin als gebeds-oproeper (A. IV.), daar moge men een oogenblik denken aan den Arabischen vorm mo'addin [1], wanneer echter de dorpspriester bedoeld wordt onder den naam modin (in Oost-, maar ook in Midden-Java zeer algemeen, gelijk ook Tjondro Negoro herinnert, bladz. 7a), zal wel niet »het oproepen tot de gebeden« (Veth, Java I, 378, zesde regel) tot dezen naam aanleiding gegeven hebben, daar de gewone dagelijksche werkzaamheden des dorpspriesters van geheel anderen aard zijn (men vergelijke hierover A, VII); deze werkzaamheden worden in elk geval juister beteekend door den anderen Arabischen vorm mo'din, een woord dat evenals 'adîn, volgens Lane, beteekent: »making to know, informing, apprizing, advertising, advising« enz., kortom: een vertrouwbaar, verantwoordelijk persoon die anderen te recht helpt. Doch ook hier doet men wel, liever een vraagteeken te plaatsen, daar ook dit woord wellicht niet, althans niet rechtstreeks, uit het Arabisch is af te leiden.

Bij het woord kaoem meen ik echter de Arabische afkomst te moeten volhouden, al blijkt ook hier nog niets zeker. De afleiding uit het Arabische ḳawwâm, welke ik vroeger voorsloeg (T. N. I. 1870, I, 449), wordt eenigermate bevestigd in Dozy's Supplément aux Dictionnaires arabes, waar de beteekenis »qui passe la nuit en prières« is aangegeven. Maar nog aannemelijker schijnt mij een andere vorm, toen daarnevens door mij voorgesteld (l. l. 450), namelijk een meervoud van het Arabische ḳajjim of ḳâim, dat beteekent: »restant fidèle à l'islamisme; gouverneur, administrateur, gardien, chef, inspecteur;« welke beteekenis beter op het Javaansche kaoem past dan het gewoonlijk daarvoor opgegevene Arabische ḳaum, dat steeds de collectieve beteekenis heeft van volk. In deze meening word ik niet slechts versterkt door het voorgaan van prof. Veth. (Java, I, 377), maar tevens door het werkelijk voorkomen van den enkelvoud-vorm kajjim als naam van dorpspriesters in Banjoemas (zie bij Van den Berg, bladzijde 19).

Aangaande lĕbé zegt prof. Veth. (Java, I, 378): »Het

---

[1] Hoewel dergelijke Arabische woorden, bij voorbeeld mo'allif, mobaddir, moṣannif, enz. in het Javaansch toch steeds mualip, mubadir en musannip of musannib luiden, en men derhalve van mo'addin in het Javaansch den vorm muadin zou verwachten, en niet modin.

moeilijkst te verklaren is de naam lèbé, een woord van zeer onzekere afkomst, dat als de naam der dorpspriesters in verschillende deelen van Java [1] vermeld wordt." Wellicht heb ik hiervoor eene bruikbare verklaring gevonden in den "Qanoon-e-Islam", een zeldzaam boek, in 1832 door G. A. Herklots uitgegeven, waaruit nog veel te leeren valt, en op wiens autoriteit ik mij meermalen zal beroepen. Op bladzijde 243 spreekt hij van de "Lubbays" (volgens onze uitspraak is dit Labbeé's) "a class of people who go about selling beads, precious stones, etc." Let men verder op zijne woorden, dat deze menschen behooren tot de "Mohummudan inhabitants of Nagputun (Negapatam) who are chiefly of the shafaee sect", dan zal men misschien wel met mij deze verklaring voorloopig willen aannemen, als niet geheel verwerpelijk. Hiermede stemt ook eenigermate overeen Batten (Djoeroe basa Batawi), die lebai opgeeft als "godsdienstig, vroom man" (zie Van der Tuuk, Mal. Wdbk, III, 59b).

Na deze beschouwingen en mededeelingen over de priesters op Java, waaraan straks nog een toevoegsel volgt, dat echter moeilijk anders dan bij de djakat ter sprake kon gebracht worden, ga ik nu over tot de bijdragen betreffende de pilaren des Islâms.

A. Pekoekoehnja Igama Hislam 5 perkara.

I. Sahadat [2] hartinja berpoedji misti pertjaia kepada goesti Alah tjoema satoe jang koewasa bikin langit en boemi, dan pertjaia kepada Nabi Moekamat soeroeanja goesti Alah, Nabi jang pengabisan.

II. Salat [3] hartinja tjara djawa sembayang jang satoe ari satoe malem 5 kali, *a.* waktoe soeboeh [4] poekoel 4 latnja [5] poekoel 5 pagi matari bloem kloear, sembayang 2 Rekangat [6] pengabisan salam, [7] kapan matari kloear soeda trak bole. — *b.* waktoe loehoer [8] poekoel 1 siang latnja poekoel 4 sore,

---

[1] Volgens Van den Berg, bladz. 19, slechts in Cheribon, Preanger-Regentschappen en Pekalongan.

[2] Arab. s'ahâda. [3] Arab. ṣalât. [4] Arab. waḳtu ṣobḥ.

[5] Van het Nederlandsche laat, in plaats van het meer gewone Arabische âḫir, en dus in het Maleisch achirnja.

[6] Arab. raka'a, of van den meervoudvorm raka'ât.

[7] Arab. salâm. [8] Arab. waḳtu ḍohr.

sembayang 4 Rekangat pengabisan salam, kapan liwat trak bole. — *c.* waktoe asar [1]. poekoel 4 sore, sembayang 4 Rekangat pengabisan salam, kapan liwat trak bole. — *d.* waktoe Magrip [2] poekoel 6 sore latnja poekoel ½7, sembayang 3 Rekangat pengabisan salam, kapan liwat trak bole. — *e.* waktoe Ngisak [3] poekoel 7 sore latnja poekoel 3 deket pagi, sembayang 4 Rekangat pengabisan salam, kapan liwat trak bole, saben waktoe misti sembayang.

III. Djakat [4] artinja djakatnja badan nama tjara djawa Pitrah 1 gantang bras, di kasiken pangoeloe oetawa ketib djikaloe orang di kasiken Moedin waktoenja Ariyoyo pitri [5] pengabisanja poeasa tanggal 1 boelan Sawal [6] en tanggal 2 boelan Sawal itoe djoega poeasa 6 ari abis poeasa Ariyoyo koepat, [7] tetapi itoe poeasa jang 6 ari tidak perloe ada jang soeka djalanken goesti Alah kasi gandjaran kaloe tida djalanken tida di oekoem di Alam akerat. [8]

IV. Poeasa boelan Ramelan [9] nama tjara arab, nama tjara djawa boelan poeasa, djikaloe orang igama Islam tidak djalanken jang 4 perkara di oekoem goesti Alah di Alam akerat, hanggernja orang djalanken igama Islam oemoer 15 taoen.

V. Naek adji [10] pigi di Mekah jang koewasa kloewarken ongkos di djalan, jang tidak bisa kloearken ongkos tidak oesah, Naek adji di Mekah djalanken pekoekoehnja Islam jang 4 perkara sadja di trima djoegak pada goesti Alah, artinja orang naek adji jang perloe saperti di bawah ini. —

a. tanggal 9 boelan Bezar poekoel 10 pagi soeda dateng di Ngarpah [11] tempat lapang en ada 1 goenoeng ketjil namanja

---

[1] Arab. waktu 'aṣr.

[2] Arab. waktu maǥrib. [3] Arab. waktu 'isâ.

[4] Arab. zakâ. De andere hier volgende woorden luiden in het Arabisch: zakâto'l-badan en fiṭra.

[5] Maleisch hari raya piṭri, in het Arab. 'îdo'l-fiṭri.

[6] Arab. s'awwâl.

[7] Maleisch hari raya kupat, of hari raya ketupat. Deze feestdag bestaat niet bij de Arabieren, doch men vergelijke de "Aanteekeningen" van Tjondro Negoro, bladz. 8b aan het einde en het begin der volgende bladzijde.

[8] Arab. 'alamo'l-'ahîrat. [9] Arab. ramadân.

[10] Maleisch nâik haji; dit laatste woord het Arabische ḥajj

[11] Arab. 'Arafa, of 'Arafât.

goenoeng Rakemat [1] tempatnja Nabi Moekamat timpo kebet [2] pada goesti Alah, itoe orang jang naek hadji semoea ada di sitoe toeroet djalanja Nabi Moekamat. — *b.* tanggal 10 pigi di Mino [3] tempatnja Nabi Brahim [4] timpo maoe potong dia poenja anak Nabi Ismail di ganti kambing pada Moloekat [5] itoe orang semoea potong kambing sapi oenta namanja koerban [6] ada di sitoe. — *c.* tanggal 13 poelang di Negri arab tawap [7] artinja tepoeter 7 kali di Baetoelah [8] en tjiyoem kadjar assoewat [9]. — *d.* pigi di Negri Medinah tempatnja koeboeranja Nabi Moekamat en lain lain. — *e.* poelang kembali di Negri arab soeda abis. — *f.* itoe orang jang naek adji masing masing sama poelang dia poenja Negri sendiri sendiri.

Tempo sobat brangkat di Negri Olanda sebab banjak orang naek adji itoe taoen arab nama taoen Woho [10] kebetoelan tanggal 9 ari djemahat boelan Bezar waktoenja orang naek adji ada di Ngarpah terseboet Leter *a* itoe di kasi nama hadji Akbar [11] orang naek adji 1 kali di samaken lipet 7 kali waktoenja saben 7 taoen 1 kali taoen Woho ada orang naek adji nama hadji Akbar di tanah djawa boelan Bezar tanggal 10 Ariyoyo perloenja tjoemah bikin koerban sadja en lagi gantinja taoen arab nama Edjrah Nabi [12] tanggal 1 boelan Soero [13].

Omtremt de waktoe's of gebedstijden stemt de Javaansche

---

[1] Arab. Jabalo'r-raḥma. Men vergelijke Dr. C. Snouck Hurgronje, Het Mekkaansche feest, 149 en verder. (Op bladz. 150 zegt hij: „Waar men dezen mauqif van Mohammed juist te zoeken heeft, daarover zijn de geleerden het oneens, maar zeker niet op den berg der Genade.”)

[2] Het Nederlandsche woord gebed. [3] Arab. Minâ.

[4] Arab. Nabî Ibrâhîm.

[5] Hier schijnt de afgod Moloch bedoeld te zijn.

[6] Arab. ḳorbân. [7] Arab. ṭawâf. [8] Arab. baito'llâh.

[9] Arab. al-ḥajaro'l-'aswad.

[10] Woho is niet een Arabisch woord. De beteekenis blijkt genoegzaam uit het gezegde. In Winter's Kawi-Jav. Wdbk, is waha gelijk kaṭah, rĕṅga, wĕwah en sarta, en schijnt dus eigenlijk „veel, iets bijzonders daarbij” te beteekenen.

[11] Arab. al-ḥajjo'l-'akbar. [12] Arab. hijrato'n-nabî.

[13] Zie hierover later, bladz. 290.

schrijver dezer bijdragen merkwaardig overeen met den Javaanschen schrijver der „Aanteekeningen" (bladz. 7b en 8a), vooral op die punten waar de opgave van prof. Veth en diens Europeesche autoriteiten (Java, I, 389) afwijkt.

Op bladz. 390 (Veth, Java, I) is een fout ingeslopen. Daar staat „Dit nachtgebed heet tasdjoed, verbastering van tahadjdjod". In plaats van „tasdjoed" is daar „tahdjoed" te lezen. In het Javaansch Handwoordenboek van T. Roorda is hier (bladz. 327b goed aangeteekend: „tahjud, Arab. tahajjod" enz. Maar onder „tasjud" (bladz. 357a van dat Woordenb.) moet het verkeerde: „zva. tahjud (Ar. tasaddjoed, aanbidding)", veranderd worden in: „Arab. tas'ahhod, eene gebedsformule die eindigt met de woorden der geloofsbelijdenis." De woorden tahdjoed (volgens de spelling van prof. Veth) en tasdjoed hebben dus niets met elkander te maken; want terwijl de tas'ahhod (Jav. tasjud) een noodzakelijk deel uitmaakt van elk der verplichte vijf dagelijksche gebeden, is de tahajjod (Jav. tahjud) een geheel nachtgebed dat verdienstelijk doch onverplicht is.

Over den Vrijdagsdienst komt in de „Aanteekeningen" van Tjondro Negoro eene verklaring voor, die in strijd is met de opgave van prof. Veth. Doch ten onrechte wordt daar (bladz. 8a) geleerd, dat „het Vrijdaggebed een vervanger is van het middaggebed." Zeer juist had prof. Veth (Java, I, 391) verklaard: „De vrijdag godsdienstoefening moet zoo vroeg gehouden worden, dat er tijd voor het middaggebed overblijft binnen den wettigen daarvoor gestelden termijn. Samensmelting met het middaggebed is niet geoorloofd." Bewijsplaatsen kan men vinden in Shîrâzî's Tanbîh (p. 2—4 en 14—15 mijner uitgaaf). Bedoelt de Javaansche berichtgever, dat zijne woorden bepaaldelijk op Java betrekking hebben, dan zoude ons nog de vraag over de lippen komen: is deze inlichting werkelijk te vertrouwen? is over geheel Java juist ten opzichte van dit punt eene eenstemmigheid te constateeren, zooals men bijna in geen enkel ander opzicht kan waarnemen? Een nadere bevestiging dezer meening schijnt althans niet overbodig.

Vooral opmerkelijk is het in de hier gegeven bijdrage over de djakat medegedeelde. De hier plaats hebbende verwarring der zakâto 'l-mâl met de zakâto 'l-fiṭr doet vermoeden, dat de

veelal sterk uiteenloopende berichten omtrent de djakat op Java uit eene zelfde verwarring is te verklaren, zoodat de een de eerste, de ander de tweede zakâ schijnt te bedoelen.

Wegens het belang om meer te leeren kennen van de gewoonten en gebruiken bij de djakat op Java, laat ik hier dienaangaande eenige mij uit vertrouwbare bron verstrekte opgaven volgen.

B. Aanteekeningen omtrent de dzakat (op Midden-Java djakat genaamd) en omtrent de pitrah.

Volgens het Javaansch-Hollandsch woordenboek van J. A. Wilkens is zakat Arb. aalmoes, het geven van een gedeelte zijner bezittingen tot aalmoezen ter heiliging van het overige gedeelte; bijzonderlijk: het geven van een deel van den oogst aan den priester. Marsden zegt: zakat, aalmoezen die bij de wet bepaald worden, en onderscheiden zijn van de sedekah of vrijwillige liefdegiften, — schatting, hoofdlast ten behoeve der armen.

Naar het begrip echter van hen die onder Soerakarta djakat opbrengen, beteekent deze eene offerande, welke ieder vermogend Mohamedaan naar zijn genoegen geeft aan den Pangoeloe of Kahoem, dan wel aan behoeftige personen, met den wensch, dat de offeraar in het verder bezit van have en goed moge blijven [1].

Van rijstvelden die op de eene of andere wijze kunstmatig van water voorzien worden, en één hamat of meer padie opleveren, toebehoorende aan één persoon, wordt op de meeste landen onder den Soesoehoenan een veertigste van een hamat voor Djakat afgezonderd. Brengt het veld minder op dan één hamat, dan behoeft geen djakat geleverd te worden. Evenzoo van rijstvelden die alleen van de regens het water ontvangen, met dat verschil nochtans, dat dan de Djakat een tiende hamat bedraagt, waarschijnlijk omdat men er minder arbeid en zorg aan behoeft te besteden.

Een hamat padie bevat op zijn meest vijftig bossen.

---

[1] Over de beteekenis der zakâ en der piṭra heb ik een geheel andere meening dan hier en later in deze bijdrage wordt gegeven. Men vindt mijne verklaring in de Ind. Gids, 1880, I, 183—184.

De padie wordt als Djakat opgebracht bij elken oogst.

Het voldoen dezer belasting wordt beschouwd als eene godsdienstige plicht, waartoe geen dwang van bestuurswege moet worden aangewend.

Op de landen van den onafhankelijken Prins Mangkoe-Negoro echter, waar vele zaken goed geregeld zijn, is door dezen Prins voorgeschreven, hoe de djakat wordt besteed, en wordt daarbij aangegeven wat de landbouwer van zijnen oogst aan de priesters afstaat. De Prins heeft in art. 3 zijner bepalingen omtrent de belastingen, die de geestelijken mogen heffen, [1] gezorgd tegen de vele misbruiken welke het behoorlijk opbrengen der geestelijke belastingen tegenhielden. Welgezetene dessahoofden kochten zich en hunne bloed- of aanverwanten meestal vrij van dit geschenk aan de geestelijken, door aan den dorpspengoeloe een stuk gronds of een veld zonder betaling van pacht af te staan.

Volgens de voorschriften van den Mohamedaansche godsdienst [2] moeten uit deze belastingen ook worden onderhouden de armen die van bidden en de voorgeschrevene reiniging enz. dagelijksch werk maken. Daar echter de bedelaars op Java dit in den regel niet doen, komt de geheele opbrengst in handen der priesters.

Pitrah.

Onder dit Arabisch woord wordt verstaan zekere hoeveelheid rauwe rijst (beras), [3] die elk Mohamedaan na het einde der vasten van de maand Ramelan als schatting aan de geestelijken (Pangoeloe of Kahoem) geeft.

In de plaats daarvan brengt men te Soerakarta geld op, te weten een volwassene 12 duiten (pitrah lawoe), en de helft daarvan voor een kind (pitrah ketjil).

---

[1] Deze „Bepalingen omtrent de panahiban onder Prangwedanansch grondgebied” zijn ook als een dezer Bijdragen hier blad. 281—287 medegedeeld.

[2] Ook de hier bedoelde voorschriften worden straks, bladz. 277—279, opgegeven.

[3] In deze opgaaf, evenals in de andere blad. 278 artikel 8 is rauwe rijst genoemd. In tegenspraak hiermede gaf Tjondro Negoro in de Bijdragen (deel 27, bladz. 388) gekookte rijst op. Zou dit in Koedoes de gewoonte zijn?

Deze schatting wordt algemeen opgebracht zoowel ter hoofdplaats Soerakarta als op het land, zelfs door bedienden van Europeanen en door armen. De Javaan onttrekt zich daaraan niet. Die niet in staat zijn iets op te brengen, volstaan met aan den Pangoeloe te verklaren, dat zij hunne pitrah schuldig blijven.

Het staat den gever vrij om meer dan 12 duiten te betalen, zooals velen doen in het vertrouwen dat zij er een braaf werk door verrichten.

Dient de zakat tot heiliging der overige bezittingen, de pitrah zuivert de ziel des gevers.

Op de landen van den Soesoehoenan wordt de pitrah aan den priester gebracht bij elken garebek Poeasa, op den 1sten der maad Sawal.

De Keizer, de Pangerans, de Rijksbestierder, de Toemenggoens en alle beambten brengen de Pitrah aan den Pangoeloe op; de mindere Javanen aan de Kaoems.

Die de pitrah in natura leveren, houden zich aan het oude gebruik van per man vier hĕmoets te brengen of te doen brengen.

Hĕmoet is een Arabisch woord, en beteekent: „zooveel als één mensch op de armen kan laden, wanneer hij die met de ellebogen en handen tegen elkander houdt.” [1]

In den regel bedragen vier hĕmoets vijf à zes katies.

Op de landen van Prins Mangkoe-Negoro is bij opbrenst in natura voor vast aangenomen de hoeveelheid van 5 katies ongekookte rijst.

Over het algemeen geeft men echter de pitrah in geld, zelden in natura.

Die dit laatste verkiezen, doen het in de meening, dat het de bedoeling van hunnen godsdienst is, of meer in den geest der instelling ligt, zooals deze wordt aangegeven in de Arabische boeken, genaamd als volgt:

a. het boek Machali van Seh Djalalal-machali, [2]

b. het boek Moecharar van Imam Nawawi, [3]

---

[1] Juister ĕmud geschreven in het Javaansch (zie Roorda's Jav. Handwdb. onder mud); het Arabische modd.

[2] Deze schrijver heet in het Arabisch: S'aiḫ Jalâlo'd-dîn Maḥallî.

[3] De Moḥarrar is van Râfi'î, maar op dit werk schreef Nawawî een zeer bekenden commentaar.

c. het boek Ngoemdatoes salikin van Imam Djacharija Ansar, [1] en

d. het boek Patchoel- moengin van Imam Ibnoe Chadjar. [2]

Van eene andere hand vind ik nog het volgende hieromtrent opgeteekend:

B. Nota over de Zakat en de Pitrah [3].

Zaken aan spoedig bederf onderhevig zijn vrij van zakat, als: gekookte rijst, spijzen, vruchten, enz., uitgezonderd dadels, misschien omdat zij ingelegd tot de verduurzaamde levensmiddelen der Arabieren behooren.

Men zegt, dat te Soerakarta de zakat zonder onderscheid 4 pCt. bedraagt, doch is op de hoofdplaats zoo goed als buiten betrachting. Op het land wordt er nog al de hand aan gehouden, en bestaat zij gewoonlijk ook alleen in padi, elk jaar of elken oogsttijd aan den pangoeloe van het dorp opgebracht, één gèdèng van de hamet van 25 gèdèngs.

Misbruiken ten aanzien der zakat moeten hier niet zonder voorbeeld zijn, namelijk: dat een welgezeten dessahoofd zich en zijne familie van dat geschenk voor de geestelijken vrijkoopt met van de door hem in vruchtgebruik bezetene landerijen, bij voorbeeld een kikil, gedurende zijn leven aan den dorpspengoeloe zonder pacht af te staan [4].

Wel beschouwd is het eene belasting van liefdadigheid op de bezittingen, om het bedelvolk, dat licht door gebrek tot

---

[1] Eene ʻOmdato ʼs-sâlikîna van Zakaryâ al-ʼAnṣârî is mij niet bekend; wellicht is echter een commentaar bedoeld op diens bekenden Fatḥo'l-wahhâb, dat ook op Java veel gebruikt wordt.

[2] Hier zal wel bedoeld zijn de Fatḥo'l-moʻain, een op Java zeer bekende commentaar op de ḳorrato'l-ʻain die wel van ʼAḥmad ibn ḥajar al-Haitamî kan zijn. (zie ḥaji ḥalfa IV, 510)

[3] Veel wat reeds met andere woorden vroeger vermeld is, heb ik hier weggelaten.

[4] Zie hierboven, bladz. 274. Een ander misbruik wordt later (bladz. 280) aangegeven.

plundering en roof overgaat, den mond te vullen ten laste van de welgezetene burgers. Aan den anderen kant kan de zakat, waardoor toch het overige gedeelte der goederen, hoe onrechtmatig ook verkregen, geheiligd en gereinigd zullen zijn, een vrijbrief wezen tot allerlei ongerechtigheden [1].

De eigenlijk gezegde armen, de bedelaars op Java, zullen van de zakat hun bescheiden deel wel niet hebben, daar de opbrengst dezer belasting uitsluitend bestemd is voor die armen welke van bidden, de voorgeschrevene reiniging, enz. hun dagelijksch werk maken. Zij komt derhalve geheel in handen der kaoems en santries.

Het inlandsch bestuur bemoeit zich niet met deze liefdegiften (de zakat en de pitrah) welke, als godsdienstige instellingen, gerekend worden te behooren tot de competentie van den hoofdpengoeloe.

Hierop laat ik volgen:

B. Opgave van degenen die de belasting djakat moeten opbrengen.

Artikel 1.

Djakat voor kameelen.

Iemand	die	5	kameelen	bezit,	moet	1 schaap	opbrengen.
"	"	10	"	"	"	2 schapen	"
"	"	15	"	"	"	3 "	"
"	"	20	"	"	"	4 "	"
"	"	25	"	"	"	er 1 opbrengen, die 1 jaar oud is.	

Art. 2.

Djakat voor runderen.

Iemand die 30 koeien bezit, moet een kalf opbrengen, dat een jaar oud is.

Voor karbouwen wordt even veel opgebracht.

---

[1] Deze beschouwing zal wel niet gedeeld worden door hen die de zakâ opbrengen, daar zij dit doen zonder dwang, slechts uit overtuiging van aan Allâh's bevel te gehoorzamen. De vrees om Allâh te mishagen, zal hen bovenal weerhouden van bovenbedoelde ongerechtigheden.

Art. 3.

Djakat voor schapen.

Iemand die 40 schapen bezit, moet één schaap opbrengen

Art. 4.

Djakat voor padi.

Iemand die 3 hamets padi bezit, moet daarvoor 4 gèdèngs en 1 belah opbrengen.

Art. 5.

Iemand die 16 pikels katjang, kadelé, hontèk [1], djagoeng of djagoeng tjantil [1] bezit, moet een pikol daarvan opbrengen

Art. 6.

Djakat voor goud.

Iemand die voor een gewicht van 5 Spaansche matten aan goud bezit, moet van dat metaal ter zwaarte van een kwart gulden opbrengen.

Art. 7.

Djakat voor zilver.

Iemand die voor een gewicht van 25 Spaansche matten aan zilver bezit, moet daarvoor 's jaars 21 dubbeltjes aan geld opbrengen.

Art. 8.

Djakat voor het lichaam [2], ook pitrah geheeten.
Deze wordt telkens op den 1en der maand Sawal opgebracht, en bestaat in 5 katies ongekookte rijst.

De ondervolgende personen zijn gerechtigd om de bovengenoemde belastingen te heffen:

1. Pekir's, zijnde degenen die middelen hebben en zeker bedrijf uitoefenen, waarmede zij echter niet genoeg verdienen om in hunne dagelijksche behoeften en die van hun gezin te voorzien;

---

[1] Zoo zijn deze namen opgegeven.

[2] Hetzelfde wat vroeger (A, III, bladz. 270) djakatnja badan genoemd was.

2. Miskin's, zijnde degenen die geen geld hebben, noch eenig beroep uitoefenen, en alleen van aalmoezen leven;

3. Moealaf's, zijnde ongeloovigen die tot het Islamismus zijn overgegaan;

4. Rikap's, zijnde onderdanen of slaven die zich vrij kunnen koopen;

5. Charim's, zijnde menschen die door tegenspoeden in schulden zijn geraakt;

6. Sabilloelah's, zijnde degenen die den Heiligen krijg medevoeren, doch geene krijgsbehoeften bezitten;

7. Ibnoesabil's, zijnde degenen die om in den godsdienst onderwezen te worden zich op reis begeven, of wel reizigers die onderweg geldgebrek lijden;

8. Ngamil's, zijnde personen die benoemd zijn door den vorst of door kapala's, ten einde goederen te taxeeren, waarvan djakat moet worden opgebracht.

De djakat en pitrah komen voor in de navolgende boeken: enz. [1].

Omtrent de pitrah en de djakat vind ik bovendien nog deze aanteekeningen:

B. Eenige opmerkingen aangaande de pitrah.

De hoeveelheid van 4 hemoet (op Java in rijst, bras) is een bij den Koram [2] vastgesteld maximum. Aan mingegoeden is geoorloofd minder te geven; doch dat mindere moet steeds gegeven worden van het overschot van hetgeen men dagelijks gewoon is te eten. Men mag er zich dus niet voor te kort doen

In plaats van rijst mag ook geld worden gegeven, ter waarde van 4 hemoet, volgens bestaanden marktprijs. Bijaldien aldus

---

[1] De hier bedoelde boeken zijn dezelfde, die wij reeds op bladz. 275—276 hebben besproken.

[2] Deze opmerking is niet geheel juist. In den Ḳor'ân namelijk is zelfs het woord modd niet genoemd, en evenmin het woord ṣâʿ, dat een maat aanduidt gelijk aan 4 modd. Doch volgens Tanbîh ٢٣٣, 6 is één modd gelijk $1\frac{1}{3}$ riṭl, en volgens Tanbîh ٥٨, 19 is één ṣâʿ (het daar vastgesteld bedrag der fiṭra) gelijk $5\frac{1}{3}$ riṭl, derhalve gelijk 4 modd.

geld gegeven wordt in plaats van rijst, mag het niet min… zijn dan de waarde van 4 hemoet. Deze bepaling wordt ech… dikwijls (door de priesters, kaoems) overtreden. De ka… namelijk verkoopen dan, — bij voorbeeld voor 6 à 7 duiten, — van hun eigen rijst, en nemen dat dan als Pitrah weder aan, na alvorens een gebedje te hebben gepreveld.[1] Deze handeli… is in strijd met den koran,[2] en zoude gestraft kunnen word… indien deswege eene aanklacht gericht werd tot den Pang… Van zulk eene aanklacht bestaat evenwel, naar het schijnt, nog geen voorbeeld.

De Keizer, de Sultan, de Pangérans, de rijksbestierder, … toemenggoens, in één woord alle prijajies, brengen de Pitr… aan den Pangoeloe, de mindere Javanen aan de Kaoems.

B. Eenige opmerkingen aangaande de djakat.

Omtrent vee zijn de bepalingen van dien aard, dat de djak… daarvan op Java nimmer voorkomt. Daarvoor moet men tam… lijk rijk zijn in vee, zooals geen Javaan is. Van goud … zilver wordt de djakat op Java wel eens betaald.

Van goud of van gouden voorwerpen bedraagt de djakat $\frac{1}{40}$ v… 20 soekoe's, en van zilver of van zilveren voorwerpen $\frac{1}{40}$ v… 200 soekoe's. Een soekoe is het gewicht van 2 duiten. Bez… men zooveel goud of zilver niet, dan behoeft men de djak… niet op te brengen; en bezit men meer, dan wordt van h… meerdere geen djakat berekend. De levering geschiedt eens p… jaar, onverschillig in welke maand. Van ten geschenke ontvangen of aangekocht goud of zilver wordt de djakat gele… een jaar daarna; van goud of zilver dat op of onder den gron… gevonden is, den volgenden dag.

En eindelijk moge nu ook de reeds vroeger (bladz. 274) vermelde regelingen van Prins Mangkoe Negoro, hoewel va… ouden datum, toch nog belangrijk genoeg om gekend te worden, hier eene plaats vinden. Ik stel ze achter de vorige opgaven, wegens enkele daarin besproken punten, welke op ander gebied van den Islâm betrekking hebben.

---

[1] Vergelijk bladz. 274 en 276.

[2] Bedoeld zijn de Arabische wetsbepalingen, niet de Koranvoorschriften, die hieromtrent niets bevatten.

B. Bepalingen omtrent de panahiban [1] onder Prangwedananansch grondgebied. [2]

Art. 1.

De kliwons voor de policie in de desa's zijn belast met het kiezen van kahoem's die geschikt zijn om tot pangoeloe-naib benoemd te worden, en wel zooveel als genoemde policiehoofden voor hunne respectieve onderhoorigheden noodig achten. Nadat deze kahoem's gekozen zijn, zullen zij naar den hoofdpangoeloe ter hoofdplaats opgezonden worden, opdat die zich overtuige van hunne kennis der verplichtingen die op een pangoeloe-naib rusten. Zoo het mocht blijken, dat een kahoem de noodige geschiktheid nog niet bezit voor de betrekking van pangoeloe-naib, heeft de hoofdpangoeloe het recht een ander persoon te vragen aan den kliwon voor de policie aan wien de opgezondene ondergeschikt is. Mocht men niet slagen in het zoeken naar een geschikt persoon, dan is de hoofdpangoeloe bevoegd een zijner ondergeschikte ketibs, kebajans of Soerågåmå's daarvoor af te staan, dien hij in staat acht om de betrekking van pangoeloe-naib te bekleeden.

Art. 2.

De hoofdpangoeloe ter hoofdplaats kan voor ieder, dien hij tot pangoeloe-naib gekozen heeft, een lajang pratisårå [3] verzoeken.

De pangoeloe-naib kan twee personen als zijne ondergeschikten aanstellen, onder den naam van ketib-naib, die bij het inzegenen van huwelijken en tevens tot getuigen zullen dienen, en bij afwezigheid of ontstentenis van den pangoeloe-naib zijne

---

[1] Belastingen die de geestelijken, de pangoeloe-naibs, mogen heffen.

[2] Thans grondgebied van den Pangeran Adipati Ariå Mangkoenågårå.

[3] Volgens eene noot beteekent dit woord: Akte van aanstelling. Volgens Winter's Kawi-Jav. Wdbk (340) is pratisara gelijk papaku, pikĕkah, ugĕrrugĕr en santosa, en beteekent dus eigenlijk: spijker, pilaar, steun, hechtheid. Met het Sanskritsche pratisara schijnt het niet samen te hangen, althans naar de van dit woord opgeteekende beteekenissen in de Woordenboeken van Benfey en van Roth en Böhtlingk te oordeelen.

werkzaamheden kunnen waarnemen. Bij het niet aanwezen van een van beiden, kan de kahoem der desa, alwaar de plechtigheid plaats heeft, als getuige optreden.

Art. 3.

Tot onderhoud der pangoeloe-naibs en hunner bovengenoemde ondergeschikte ketibs zullen alleen strekken de padi-djakat en de pitrah hunner respectieve onderhoorigheden, zooals vermeld staat in hunne lajang pratisårå. De hoeveelheid dier belasting is niet bepaald. Aangezien van oudsher het gebruik bestaan heeft, dat in elke desa van iederen hamet padi een gedeelte aan den priester wordt afgestaan, zoo zal voortaan de geheele padi-oogst in vieren gedeeld worden; een vierde komt toe aan den pangoeloe-naib, en drie vierde blijft voor den eigenaar. Hetgeen de pangoeloe-naib ontvangt, zal weder in vieren gedeeld worden, waarvan de helft voor hem is, terwijl de andere helft gelijkelijk onder zijne twee ondergeschikte ketibs behoort verdeeld te worden.

Op dezelfde wijze zal met de pitrah gehandeld worden.

Art. 4.

Aangezien iedere pangoeloe-naib een zeker getal desa's onder zich heeft, zoo mag een dessa-bewoner, bij huwelijken, echtscheidingen als anderszins, zich ter zake tot geen anderen kahoem vervoegen dan tot den pangoeloe-naib onder wiens afdeeling de desa behoort waar de vrouw zich bevindt. Mocht een pangoeloe-naib of kahoem onder het gebied van Prangwedanan iemand trouwen, scheiden, enz. die niet onder zijn geestelijk gebied behoort, dan wordt hij in de moskee ter hoofdplaats met 15 dagen arrest gestraft, moetende hij gedurende zijn straftijd den koran lezen en herlezen. De door hem tot stand gebrachte echtscheiding wordt vernietigd, en de zaak opnieuw gebracht voor den bevoegden pangoeloe-naib.

Art. 5.

Op iedere plaats waar een pangoeloe-naib is, moeten de echtverbintenissen en de behandeling van zaken omtrent huwelijksaangelegenheden plaats hebben in de moskee, en zoo die er niet is, in de woning van den pangoeloe-naib. Hierbij moet steeds tegenwoordig zijn het desa-hoofd, die bij verhindering

dering zich moet doen vertegenwoordigen door iemand die waardig is met de zaak bekend te zijn. Mocht een desa-hoofd de behandeling van zulke zaken niet bijwonen of zich daarbij niet laten vertegenwoordigen, dan is de pangoeloe-naib gerechtigd hem eene geldboete van *f* 1 op te leggen, welke som hij met zijne ondergeschikte ketibs moet deelen op gelijke wijze als met de djakat voorgeschreven is. Ingeval het desa-hoofd onwillig is de boete te betalen, moet de pangoeloe-naib hiervan onmiddelijk kennis geven aan de policie, aan wie zulk een hoofd ondergeschikt is. Deze behoort dan den noodigen bijstand te verleenen tot erlanging van de opgelegde boete.

Art. 6.

Iemand zijne kinderen, broeders of zusters, dan wel een daarmede gelijkstaand familielid willende uittrouwen, moet daarvan aan den loerah of bekel, onder wiens beheer de aanstaande bruid zich bevindt, kennis doen geven door den bloedverwant op wien de verplichting daartoe rust. Deze loerah of bekel moet dan een bewijs uitreiken, waarvan de inhoud is als volgt:

Ik, Demang Ronggå of Bekel der desa . . . . . onder het policie-gebied . . . ., beken van . . . . Bekel der desa . . . . ontvangen te hebben eene kennisgave, dat hij op . . . . den . . . . wenscht uit te trouwen zijne ondergeschikte, ... met name . . . . van de desa . . . . Dit geschrift strekt ten bewijze dat bij mij daartegen geene bedenkingen bestaan.

Geschreven op . . . .

(Geteekend door den Demang Ronggå of Bekel).

Zonder zulk een schriftelijk bewijs wage de pangoeloe-naib het niet, iemand in den echt te verbinden, aangezien er dan blijkbaar redenen bestaan om het bedoeld bewijs niet uit te reiken.

De loerah of bekel is gerechtigd om van degenen, aan wie een dusdanig bewijs wordt uitgereikt, als loon voor den schrijver daarvan geld te vragen, de som van twintig duiten niet te boven gaande.

Op den dag der inzegening van het huwelijk zal de bruidegom door den in de desa aanwezigen kahoem worden begeleid. Zoo er op denzelfden dag zich twee paren in den echt begeven, moet de kahoem bij den Bekel informeeren welken bruidegom hij moet vergezellen. De bruidegom die niet den kahoem tot

geleide krijgt, zal vergezeld worden door een kamitoewå die de Bekel tot vervanger van den kahoem aanwijst.

De srakah [1] en de daaraan verbonden hoerbå-rampé [2] zijn bepaald als volgt:

SRAKAH.

Doorloopend nummer.	VOLGORDE DER RANGEN.	Bedrag per hoofd op te leggen.		Gezamenlijk bedrag door een echtpaar te voldoen.	
		gulden recepis.	duiten	gulden recepis.	duiten.
1	voor Pangerans.	8	—	16	—
2	voor Toemenggoengs en majoor.	6	—	12	—
3	voor Kliwons pangoeloe, kapiteins ritmeesters en ario's, vorsten zonen.	3	60	7	—
4	voor Panewoe's en 1 Luitenants.	3	—	6	—
5	voor djadjar mantri någårå, 2 Luitenants, Ketibs en Ngoelama's.	2	60	5	—
6	voor Demangs, ond.-adj., Panewoe's van de Marjåjoedå's en Pinitoewå's.	2	—	4	—
7	voor Ronggås, ond.-offic., wachtmeest. en loerahs.	1	60	3	—
8	voor bekels, korporaals en panadjoengans.	1	—	2	—
9	voor koelis, soldaten djadjars en pangindoengs.	—	60	1	—

[1] In een noot vind ik dit woord, dat ik nog zelden aantrof, aangegeven als beteekenende de fooi behoorende bij de offerspijzen bij gelegenheid van een huwelijk, en bestemd voor den priester. Hier kan dus niet bedoeld zijn wat gewoonlijk in het Javaansch sasrahhan heet. (Zie bijvoorbeeld T. N. I 1843, 1, 464).

[2] In een noot verklaard als: Leveringen in natura, die door geld kunnen vervangen worden. Later steeds, en juister, hoebå rampé genoemd. Zie Roorda, Jav. Handwdb. 953 (huba rampé).

Hoebå rampé.

1 Dangan [1] ongekookte rijst.
2 Kippen.
2 kokosnoten.
2 tangkeps pisang [2].
Wat Siri en het daarbij behoorende.
1 streng garen en
1 klåså bongkå [3].

De hoeveelheid siri en het daarbij behoorende zijn niet bepaald. Ten aanzien hiervan moet het bestaande gebruik gevolgd worden.

De hoeveelheid der hoebå rampé is voor den koeli dezelfde als voor den hoogstgeplaatsten persoon. Zij mag in elk geval niet minder zijn dan hierboven is opgegeven. Echter staat het aan voorname personen vrij om naar goedvinden meer srakah en hoebå rampé te geven. Mocht het van iemand bewezen zijn dat hij zoo behoeftig is, dat hij de vastgestelde srakah en hoebå rampé bezwaarlijk kan opbrengen, dan kan hij zooveel geven als hem gelegen komt.

Zoo iemand meer dan eene waardigheid bekleedt, zullen de srakah en hoebå rampé berekend worden naar zijne hoogste waardigheid. Zoo moeten deze belastingen voor maagden, en voor weduwen met of zonder kinderen, berekend worden naar den stand dien hare ouders bekleeden, duidende de praedicaten en titels dien stand aan.

Art. 7.

De verdeeling der hoebå rampé, op te brengen door personen die zich in den echt begeven, geschiedt als volgt:

---

[1] Volgens Winter's Kawi-Jav. Wdb. (178) is dañan gelijk kukussan: dus: "een van bambu gevlochten kegelvormige mand, waarin de rijst gedaan wordt, om in een dandañ gekocht te worden. Het zou toch niet hetzelfde zijn als dat dandang?

[2] In een noot verklaard: "Trossen pisang, elke tros bestaande uit eenige op twee rijen naast elkander verbonden vruchten, die een halven cirkel vormen." Zeer goed komt hiermede overeen Winter's verklaring in zijn Kawi-Jav. Wdb. (214) tañkĕp gelijk tèmplèk, dat gebruikt wordt van iets kleins, dat "ergens tegenaan geplakt" is.

[3] Soort van mat.

De pisang, djambe en siri met toebehooren zijn voor het hoofd der desa alwaar de pangoeloe-naib gevestigd is.

Het garen, de ongekookte rijst en de mat zijn voor de pangoeloe-naib.

De kokosnoten en kippen zijn voor de twee ketibs-naib.

Van de srakah ten bedrage van f 1 mag 30 duiten worden ingehouden, waarvan 10 duiten voor den pangoeloe-naib, 10 duiten voor de twee ketibs-naib, en 10 duiten voor de kahoem der desa, die den bruidegom vergezeld hebben. Het overblijvende is voor het bestuur, en wordt door den pangoeloe-naib bewaard met de schriftelijke toestemming tot het huwelijk. Hij behoort eene nota aan te houden van de gelden die hij bewaart, moetende deze nota overeenstemmen met de schriftelijke toestemmingen tot de door hem gesloten huwelijken. De gelden moeten op elken Garebeg Poeâssâ en in de maanden Sapar en Djoemadil-akir aan den hoofd-pangoeloe ter hoofdplaats worden afgedragen, onder overlegging eener verantwoording daarvan. Echter moet hiervan vooraf opgave worden gedaan aan het respectieve policie-hoofd, ten einde die te vergelijken met zijne aanteekeningen van het getal aangegane huwelijken. Na accoord-bevinding zal dat policie-hoofd daarvoor op die opgave moeten teekenen.

Art. 8.

Alle afdoeningen van zaken door den pangoeloe-naib worden minnelijke schikkingen geheeten. Een pangoeloe-naib is niet gemachtigd recht te spreken.

Indien iemand zich niet naar zijnen raad wil schikken, zal hij de zaak aan de policie overgeven ter verdere indiening aan den hoofdpangoeloe ter hoofdplaats.

Art. 9.

Wanneer de pangoeloe-naib eene zaak omtrent echtscheiding afgedaan heeft, moet hij de gesepareerde vrouw een schriftelijk bewijs uitreiken, luidende als volgt:

Ik pangoeloe-naib . . . . . . van de desa . . . . . . onder het policie-gebied . . . . . ., beken getuige te zijn geweest van de echtscheiding tusschen . . . . . . [1] en . . . . . . [2]

---

[1] Naam des mans. [2] Naam der vrouw.

Geschreven op den . . . . . .

De Pangoeloe-naib . . . . . .

Uitgevaardigd op Zondag den 12en der maand Sapar van het jaar Wawoe 1785.

Na deze mededeelingen volgen eenige opmerkingen omtrent de kerkelijke moslimsche feesten.

Het zoogenaamde groote feest (den 10en der 12e maand) is op Java het minst belangrijke der drie daar gevierde feesten. „Zonderling is het”, zegt Prof. Veth (Java, I, 397, noot 1) „dat het woord Běsar, zoo gewoon in het Maleisch, in het Javaansch alleen in den naam van deze maand en het daarin vallend feest gebruikt wordt.” Dit verschijnsel schijnt men evenwel zeer goed te kunnen verklaren uit het bekende feit, dat de Islâm eertijds ten deele door Maleijers op Java is gepredikt en ingevoerd; en niet slechts het woord běsar, maar ook andere moslimsche termen op Java zijn van Maleischen oorsprong; bij voorbeeld hari raya en malěman.

Een oud-heidensche feestviering, waarvan de nu volgende Maleische bijdrage gewag maakt, staat wellicht in verband met de nog op het tegenwoordige Moslimsche Java gebruikelijke viering van sommige moslimsche feesten. Men oordeele zelf.

A. Perkara orang kampoeng Kroman Grissee.

Orang kampoeng Kroman misih djalanken taoen Mongso oetawa taoen matari kapan boelan Kaso misih djaman Boedo itoe ari bezarnja di kasi nama Ariyadin memoele Porodewo lamanja 6 ari bikin rame-rame pagi sore sedia makan minoeman en wedang koffij the koewe-koewe dengen pintoenja teboeka siang malem panggil-panggil fermili-fermilinja en sobat-sobatnja ganti berganti pake menanggap wayang di bangsal artinja bangsal Roema panggoeng pinggir laoet itoe wayang lakon Pendowo-djoïo. Tetapi srenta ganti igama Islam orang Kroman soeda masoek igama Islam djadi di ganti nama slametan boemi sampe sekarang.

Voorts verwijs ik ten aanzien van het op Java zoo hoog aangeschreven Moeloed-feest (op den 12en der 3e maand) naar de "Aanteekeningen" van Tjondro Negoro, bladz. ... als bewijs der algemeene deelneming in dat feest: de di... moeloed wordt overal gehouden, niets slechts in alle moskeeën, zelfs die van groote desa's, maar ook bij sommige vrome personen in hunne huizen.

Dat het moeloed-feest reeds lang op Java populair was, kan men opmaken uit de oude berichten, zooals die voorkomen in Veth, Java, II, 259 (een bericht van ruim drie eeuwen geleden) en aldaar bladz. 480 (uit het jaar 1746), waarmede men vergelijke: De artikelen van vrede en reconciliatie v. Hugo Verijssel in 1743, artikel 7 (vermeld in de Bijdragen van ons Instituut, I, 295).

Over de invoering van dit feest in Turkije sedert 1588, de wijze waarop het daar gevierd wordt, geeft D'Ohsson een belangrijk bericht in zijn Tableau général de l'Empire Othoman, II, 358—368.

Maar vooral opmerkelijk komt mij de viering van dit feest in Hindostan voor, niettegenstaande die dag daar opgevat wordt als de gedenkdag van Mohammad's dood, niet van zijne geboorte. Men viert aldaar dit feest in de meeste opzichten zoo als het Moharram-feest, dat wij straks zullen bespreken. Eene beschrijving vindt men in het vroeger (bladz. 269) reeds door mij geciteerde werk van Herklots, Qanoon-e-Islam, bladz. 233—236. Een paar bijzonderheden moet ik daaruit aanstippen. Op bladz. 234 zegt hij: "Some people keep a qudum-e-russool (Footstep of the Prophet), or the impression of a foot on stone in their houses, placed in a box and covered with a mahtab (cloth on which is pasted devices of the heavenly bodies in gold or silver), or tugtee (or tukhtee, any thing covered with gold- and silver-leaf ornaments) covering; and this, they say, is the impression of the foot of the Prophet." Op bladz. 236: "Some keep by them an asar-e-shurreef (i. e. the sacred emblem), alias asar-e-moobarik (the blessed token) which they say is a hair either of the Prophet's beard or mustachios. This is preserved in a silver tube, imbedded in ubeer, and its dignity is supposed to be even greater than that of the sacred foot."

Deze opmerkingen komen geheel overeen met die van Garcin de Tassy (Islamisme, 303) vroeger door mij vermeld (Indische

Gids, 1880, I, 205; — bladz. 67 overdruk), [1]) waaraan ik nog wil toevoegen dat ook Turkije tanden, baardharen en voet-afdruksels van Mohammad als heilige relieken bewaart. Men leze hierover bij d'Ohsson, Tableau général, II, 394—395 en 399.

Zoowel de verplichte opwachting bij de vorsten gedurende dit feest op Java, waaraan men van oudsher groote waarde hecht, en die met Mohammad's geboorte in geen verband hoegenaamd staat, als de vereering der relieken van Mohammad, vooral op dien dag, bevestigen mij in mijne meening dat dit, aan den oorspronkelijken Islâm geheel vreemde, en in West-Azië zelfs nu nog zeer ondergeschikte, maar op Java als het voornaamste beschouwde feest, zijn aanzien op Java wel voornamelijk zal te danken hebben aan de herinnering aan het vroeger inheemsche Geboorte-feest van Buddha, dat op Java, waar zelfs nu nog die vóórtijd djaman Boedo heet, en waar zelfs nu nog zulke veelbeteekenende overblijfselen van Buddha-vereering bewaard gebleven zijn, — hoogstwaarschijnlijk eertijds een hoofd-periode uitmaakte van het maatschappelijk leven der Hindoe-Javanen. Slechts bij deze onderstelling wordt het mij begrijpelijk hoe bij de Javanen van onzen tijd dit Moeloed-feest een der belangrijkste dagen van hun jaar uitmaakt.

Ook aangaande de viering van het Moharram-, of Soerå-feest op Java willen wij even onze aandacht wijden. Het wordt, gelijk bekend is, gevierd op den 10en der eerste maand, en daarom noemen de Javanen deze maand (niet zeer dikwijls, zooals prof. Veth meende, maar, gelijk Tjondro Negoro aanteekende bladz. 8b) *altijd* soerå.

Dit soerå is namelijk eene verbastering van het Arabische 'âs'ûrâ of 'as'ûrâ, dat den 10en dag (hier namelijk van de

---

[1]) Bij deze gelegenheid merk ik op, dat eene vroeger door mij geuite meening (Ind. Gids, 1880, I, 196), dat de vele heilige voetstappen in steenen overal in de Moslimsche wereld wel uitholingen zullen zijn in het steenen voetstuk van een afgodsbeeld, — ten aanzien van verscheidene zulke voet-afdruksels bepaald niet van toepassing kan zijn, gelijk ook uit het bovenstaande schijnt te blijken.

eerste maand) beteekent. Hoewel dit feest tegenwoordig op Java nagenoeg geheel vergeten schijnt, is het ongetwijfeld onder de vroegere bevolking zeer populair geweest; anders zou men indertijd niet de geheele maand naar dien enkelen gedenkdag hebben kunnen noemen.

De nu volgende Maleische bijdrage bevestigt overigens het door prof. Veth (Java, I, 392—393) opgemerkte.

A. Perkara boelan Soero.

1. Tanggal 1 boelan Soero gantinja taoen tanah arab namanj. Edjrah Nabi [1] moelai di itoeng mengalihnja Nabi Moekamat dari Arab pindah di Negri Madinah mendjadi taoenja di tanah Arab.

2. Tanggal 1 boelan Soero gantinja taoen di tanah Djawa timpo orang Hindoe nama Hadji-Soko dateng di tanah Djawa djadi Radja di Negri Medang-Kamoelan nama Praboe-Sok moelai di bikin taoen 1.

3. Tanggal 10 boelan Soero orang djawa Slametan Boebor Soero. Ngatoeri slametanja 1 Kasan 2 Koesen [2] tjoetjoeknja Nabi Moekamat itoe ari meninggal sebab prang moesoeh Radja Yadjit di Negri Ngessam [3].

Uit Garcin de Tassy's Islamisme (3e druk, 1874) leert men het eigenaardige van dit feest begrijpen, zooals het althans vroeger in Indië gevierd werd. Kortheidshalve verwijs ik naar zijne beschrijving bladz. 321—333, en citeer hier slechts deze opmerkelijke woorden zijner inleiding, bladz. 299: „En lisant la description que je vais bientôt donner de chacune de ces fêtes, on croira souvent qu'il s'agit de fêtes hindoues. Telle est par exemple la solennité du ta'ziya ou deuil, établie en commémoration du martyre de Huçaïn, laquelle est semblable en bien des points à celle du Durga pujâ que les Hindous célèbrent dans le mois de Katik (octobre—novembre

---

[1] Arab. Hijrato'n-nabî.

[2] Hasan en Hosain, de zonen van 'Alî.

[3] Yazîd, de zoon van Mo'âwiya, in Damaskus dat, als hoofdstad van Syrië, ook S'âm heet.

en l'honneur de Durgâ, déesse de la mort, épouse de Siva ou Mahadéo. Le ta'ziya dure dix jours comme le Durga pujâ. Le dixième jour, les Hindous précipitent dans la rivière la statue de la déesse au milieu d'une foule immense, avec un grand apparat et au son de mille instruments de musique (cf. Araïsch-i-mahfil, p. 133); la même chose a lieu pour les représentations du tombeau de Huçaïn que l'on jette ordinairement à la rivière (cf. Shakespeare, Dict., p. 251) avec la même pompe. On verra, dans la description qui sera donnée de cette fête et de plusieurs autres, que les musulmans ont adopté, dans leurs cérémonies religieuses, des usages tout à fait indiens."

Met deze ook op den Indischen Archipel zoo toepasselijke woorden eindig ik voor ditmaal deze opmerkingen over de Moslimsche feesten op Java.

De op bladz. 21*a* door Tjondro Negoro in zijne Aanteekeningen genoemde sidĕkah madjĕmoek en sidĕkah walimah zijn de Arabische namen majmû'a en walîma. Het woord madjĕmoek ontbreekt in Roorda's Javaansch Handwoordenboek. In de beteekenis van walîma, d. i. van bruiloftsmaal, welke men, naar het schijnt, aan dit woord moet kennen, is het mij geheel onbekend.

Bij Veth, Java, I, 644, waar de namen der doodsengelen, die de Moslims in hunne graven komen opzoeken, Nakir en Monkir genoemd zijn, teekent Tjondro Negoro aan (bladz. 23*b*): "De namen der engelen zijn: Kiroen, en Wanakir of Wanakiroen." Dit noopt mij, ten overvloede nog eens te waarschuwen tegen de steeds aangroeiende gewoonte om die engelen-namen te verbasteren; zij heeten namelijk in het Arabisch Nakîr en Monkar. Deze juiste schrijfwijs is in het Javaansch niet geheel onbekend; men vindt haar bij voorbeeld in het oud "Javaansch geschrift uit de 16e eeuw" uitgegeven door Dr. J. G. H. Gunning (1881, bladz. 65, regel 8): "munkarun wanaṅkirun", door den uitgever in zijne aanteekeningen, bladz. 103, ten onrechte verklaard als eene verbastering

van het Arab. "monkiron wanâkiron"; men leze in de plaats daarvan: "monkaron wanakîron", d. i. Monkar en Nakîr.

Het grafbezoek dezer doodsengelen doet mij denken aan twee Javaansche namen voor offermaaltijden, ter herdenking der afgestorvenen. Het eene maal "op denzelfden dag na de begrafenis, noemt men soertanah", zegt Tjondro Negoro in zijne Aanteekeningen (bladz. 5b), een woord dat ik vroeger (T. N. I. 1870, I, 457), tamelijk ondoordacht, meende te mogen afleiden van het Perzische soer (sûr), dat feest beteekent, en het in het Javaansch bekende tanah, aarde, — doch later bemerkte ik dat Dr. N. Van der Tuuk (Bat. leesb. IV, 112) dit woord afleidt van het Perzische 'as'orhânah, dat mij onbekend is. De tweede offermaaltijd, door mij bedoeld, heet kĕnḍuri of kanduri, dat zeer zeker van het Perzische kandûrî afkomt, doch in Vullers Pers. Lex. niet volledig is toegelicht. Daar is namelijk slechts sprake van de, hier niet passende, kanduri "a feast held in honour of Fâtima, of which only women (and those the most virtuous) can partake. No male is ever permitted to see the food dressed on this accasion and set apart for an offering to the prophets daughter." Uit Herklots' Qanoon-e-Islam blijkt dat er behalve deze Kanduri van bîbî Fâtima nog eene andere Kanduri bestaat, waarvan hij zegt (bladz. 249): "The ceremony of kundoree is performed as follows. First of all a hole which was dug at the first kundoree, either within doors or out, for the purpose of washing the hands over it, and of throwing therein any refuse, such as bones, rinds and stones of fruits, the parts of vegetables not eaten, etc., and that has been covered up, is opened after offering the kundoree ka fateeha; and the vow being concluded, it is closed, after this fateeha has been again offered. This hole is termed an allawa: — which many people dispense with altogether. It is the superstitious part of the female sex alone, who, supposing it inauspicious for the sky to behold any part of this food, dig allawas, and bury the refuse in them." Van de kandûrî ter eere van Fâtima zegt hij bladz. 277: "Some women make the kundoree of her ladyship Beebee Fateematooz-Zohura. That is, they prepare various kinds of food in a private place (in secret, because being her ladyship's food, it

is not propre that every one, especially men, should see it), of which respectable and virtuous ladies are alone entitled to partake; no one else is allowed a share. Men are not even permitted to look at it, and the fateeha is offered over it, under cover of a curtain."

Mogelijk is door deze toelichtingen [1] de beteekenis van den kandûrî-maaltijd op Java (want een feestmaal is het daar zeker volgens algemeen gevoelen) eenigermate duidelijker geworden, en zal het twijfelachtig geblevene sommigen uitlokken tot nadere onderzoekingen en verklaringen. Aan hen stel ik bij voorbeeld ter beantwoording de vraag, of dergelijke kuilen daarbij ook op Java gegraven worden? of in die kuilen het eten van het offermaal geborgen wordt?

Zeker is het onjuist, als prof. Veth (Java, I, 322) de gewoonte om dergelijke offermalen te houden "eigenaardig Javaansch" noemt. Om dit aan te toonen, zou ik mij slechts weder hebben te beroepen op den Qanoon-e-Islam van Herklots, die over de dooden-offers, bepaaldelijk die op den derden dag na de begravenis, sprekende (bladz. 422) zegt, dat op het graf verschillende spijzen worden rondgedeeld aan armen, fakirs, enz., en eindigt met deze woorden: "These ceremonies are not agreeably to the laws of Mohummud, but merely customs current in Hindoostan." Gedurende negen dagen na den dood van een der betrekkingen, eet men geen vleesch, visch of ander toebereid eten. "Moreover, none of the family eat flesh or fish for nine days; nay they refrain from all food which is seasoned. This is likewise not agreeably to books, but merely a custom in Hindh (India)."

Ook de 20 en 30 dag na den dood wordt herdacht, maar vooral de 40e, die van groot belang geacht wordt. Ook in de 3e, 6e, 9e en 12e maand na den dood herdenkt men, minstens door geschenken en aalmoezen, het afsterven. Doch op den 40en dag komen ook de vrouwen mede, die anders gewoonlijk tehuis blijven. Op elken Vrijdag, of anders op elken Donderdag, komen mannen het graf bezoeken. Na verloop van een jaar wordt de doode geteld met de overige vroeger gestorvenen; dan wordt zijn graf slechts bezocht op den baraât-nacht (in het

---

[1] Men vergelijke ook nog het opstel van den heer J. A. B. Wiselius, geplaatst in het T. N. I., 1872, II, vooral bladz. 32.

midden der 8e maand) en bij het groote slachtfeest op de 10en dag der 12e maand.

Gelijk men bemerkt uit deze aan Herklots' boek ontleende gegevens, zijn deze offermalen volstrekt niet uitsluitend aan de Javanen eigen. Dat zij oorspronkelijk Arisch mogen heeten, durf ik zelfs niet beweren, sinds de heer J. J. M. De Groot in zijn belangrijk opstel over de „Jaarlijksche feesten en gebruiken van de Emoy-Chineezen" (Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, deel XLII) het „gravenfeest" der Chineezen heeft beschreven (bladz. 184 en verder), een werk dat door de zoo gunstige recensie van prof. G. Schlegel (Indische Gids, 1882, I, 582—58?) zeker veler aandacht zal trekken. Ook het voorkomen van de lijkfeesten in Europa bij de Grieken (zie bij voorbeeld in: De godsdienst der Grieken met hunne volksdenkbeelden, door Dr J. W. G. Van Oordt, bladz. 238) en de Russen (zooals menige hedendaagsche illustratie te aanschouwen geeft) enz. is genoeg bekend. Dat bij de Hindoes reeds van oudsher dit gebruik bestond, blijkt voorts duidelijk uit het Wetboek van Ma… (bij voorbeeld: 3e boek § 122—124, 127, 248, 267—27?

„Zoo de geesten daar iets van genieten", zegt voorts prof. Veth (Java, I, 324), „moet dit het fijnere, onzichtbare deel, de geest der spijzen, zijn; het stoffelijk deel blijft voor de offeraar onverminderd." Hoe men zich dit moet voorstellen, blijkt uit deze woorden van denzelfden schrijver, waar hij, van de gevaarlijke inzameling der kostbare vogelnestjes aan Java's Zuidkust gesproken hebbende, bladz. 318 zegt: „Bij de offermalen, die gedurende den tijd van het plukken der nesten worden aangericht, wordt tusschen het geboomte voor het huis een zindelijke mat op den grasbodem uitgespreid, waarop de spijzen worden geplaatst. Wanneer de plukkers zich aan den disch verzameld hebben, rijzen hunne gebeden tot de Ratoe Kidoel omhoog, waarna zich allen op den grond werpen om der vorstin de gelegenheid te geven de spijzen te proeven, waarin zij behagen schept. Zij vergenoegt zich met het uitzuigen der fijne onstoffelijke kracht en laat het grovere, zichtbare deel aan hare dienaren over, die zich later daaraan onder de tonen van het gamelan-spel vergasten."

Denkt men zich, met geringe wijziging, een dergelijken kring, op een met het in Hindostan zoo bekende koeça-gras gewijde plek, geschaard om het heilig soma-offer, dan ziet men

de offeraars aan Indra daar zitten, volgens de overoude beschrijving der Samaveda: „als vliegen om den honigpot, zoo zitten de biddenden om de offerschaal” (men vergelijke bijvoorbeeld: Max Duncker, Die Geschichte der Arier in der Alten Zeit, 1867, bladz. 30). „Indra! kom neêr, gij echte stier, drink u den buik vol, drink u den meest bedwelmenden roes!” (aldaar bladz. 31). En zoo werden ook de afgestorvenen voorgesteld (bladz. 39): „Das Gedächtniss der Todten wird gefeiert; es werden ihnen regelmässig an den Neumonden Spenden dargebracht. Sie gewähren ihren Geschlechtern Schutz gegen die bösen Geister; sie werden zum Opfermahle gerufen; sie kommen in Schaaren und erfreuen sich an Speise und Trank”. Volgens bladz. 114, waarschuwt het wetboek van Manu tegen de bedenkelijke gevolgen „von Todtenmahlen, welche ohne Brahmanen d. h. in altherkömmlicher Weise abgehalten würden. Der Aelteste des Geschlechts soll die erforderlichen drei Brahmanen zu ihrem Sitze führen, der erste Brahmane wirft nach den nöthigen Gebeten Reis für die Todten in das Opferfeuer, dann macht er aus Reis und Butter Leichenkuchen, von denen jeder Geschlechtsgenosse drei Stücke für seinen todten Vater, Grossvater und Urgrossvater opfert. Hierauf wird Reis, Zukost, Brühe, Milch, Butter und Honig vor die Brahmanen hingestellt, welche unbedeckten Hauptes, mit ausgezogenen Schuhen und schweigend essen, damit die Geister am Mahle theilnehmen können. Nach den Brahmanen essen auch die übrigen.”

Deze beschrijving, die in vele opzichten op offermalen in den Indischen Archipel van toepassing is, toont aan, dat — hetzij men de offermaaltijden voor de dooden op Java als eene voortzetting wil aanmerken van deze oud-Hindoesche gewoonten, hetzij men slechts tot toevallige overeenstemming in deze gebruiken bij beide volken meent te mogen besluiten, — men in elk geval deze lijkfeesten op Java niet wel „eigenaardig Javaansch” kan noemen.

Met dankbetuiging voor de vriendelijke deelname weder bij deze onderzoekingen ondervonden, houd ik mij, aan het einde dezer mededeelingen, voor het vervolg voor meerdere inzendingen van dergelijke bijdragen ten zeerste aanbevolen. Niet genoeg kan men er op aandringen, dat het vele belangrijke, dat in Indië telkens wordt opgemerkt, toch niet ongemerkt door

nieuwere indrukken van andren aard worde verdrongen. Hoe vele gelegenheden bieden er zich niet aan, om inlichtingen in te winnen over al het inlandsche Leben und Treiben, waarvan ons helaas nog zoo weinig zeker bekend is, en om de resultaten bekend te maken. Mochten deze kleine bijdragen daartoe opnieuw opwekken, dan is het doel van dezen arbeid bereikt.

Delft, 12 Mei 1882. A. W. T. Juynboll.

„SUMATRA."

Van waar die naam? Vele antwoorden, waarvan de meeste zeer onbepaald, zijn op die vraag gegeven; men vindt ze het volledigst bijeenverzameld in *The history of Sumatra* door William Marsden, blz. 11 en volg. Alleen bij de voornaamste uitleggingen van den oorsprong van dien naam willen wij eenige oogenblikken stilstaan, en tevens er op wijzen in hoever zij waarschijnlijk of minder aannemelijk zijn.

Bij de oudste schrijvers vindt men geschreven *Sumoltra*, *Samotra*, *Zamatra* en *Sumatra*.

Eene eerste uitlegging is deze, dat de naam *Sumatra* eene samentrekking zou zijn van *Sama antara*. De beteekenis hiervan is dan: „tusschen beide." Deze naam zou door zeevarenden aan dit eiland zijn gegeven, omdat het zich tusschen twee zeeën bevindt, namelijk tusschen de straat van Malacca en den Indischen Oceaan.

Hiertegen moeten wij inbrengen dat het moeielijk is van *Sama antara* of *Samantara* tot Sumatra te komen en tevens aanmerken dat in het Maleisch *Samantara* niet voorkomt in de beteekenis van *plaats*, maar slechts in die van *tijd: in den tusschentijd*, *terwijl*, *zoolang als;* in de beteekenis van tusschenplaats vindt men *perantaraan* en *pelantaraan*, eene beteekenis, die echter volgens H. von de Wall slechts aan eene vermeende afleiding van *antara* is toe te schrijven. Volgens dienzelfden Schrijver is het eigenlijke woord *Seantara*, dat welluidendheidshalve *Semantara* of *Samantara* geschreven wordt. (Vergelijk het Maleisch Nederlandsch Woordenboek samengesteld door wijlen H. von de Wall, Deel I, bl. 109 en volg.).

Deze aangevoerde uitlegging komt ons dus vrij onaannemelijk voor.

Volgens eene tweede uitlegging reeds gegeven door Reland, den bekenden Orientalist, en die wederom door hedendaagsche

schrijvers wordt gevolgd, onder anderen door W. P. Groeneveldt op het gezag van Chineesche reisverhalen, zou de naam *Sumatra* afkomstig zijn van Samadra of Samudra, benaming van een oud Maleisch rijkje, op de Noord-oostkust van Sumatra een weinig binnenwaarts gelegen, niet ver van Pasei en Tandjoeng Perlak (diamanten kaap). Dat eene aldus genoemde plaats vroeger op die hoogte heeft bestaan valt moeielijk te ontkennen: men kan ook niet verwerpen dat *Samadra*, waarvoor Ibn Batoeta reeds in 1346 *Samathra* schreef, gemakkelijk tot de benaming *Sumatra* aanleiding kan hebben gegeven. *Samadra* zelf ging echter later ten gronde, toen Atjeh in macht en aanzien toenam.

Deze uitlegging schijnt ons niet onaannemelijk, te meer daar een Nederlandsch-Indisch ambtenaar, die verleden jaar *Pasei* bezocht, niet ver van daar op den linkeroever van de rivier een kampong *Samudra* genaamd heeft aangetroffen. Het verwondert ons echter dat in dit geval de naam „*Sumatra*" tegenwoordig bij den inlander geheel onbekend is. Het is toch van algemeene bekendheid dat geen inlander zijn eiland met den naam van *Sumatra* noemen zal, zoo hij dien naam niet van Européanen heeft geleerd. Indien nu vroeger een kleine Noord-Oostelijke Maleische staat aanzienlijk genoeg geweest was om zijn naam te schenken aan het gansche eiland, dan kon bijna onmogelijk die Maleische naam bij den inlander verloren gaan. Men zegt daartegenover dat de inlanders, die het uitgestrekte Sumatra, dat zelfs door vele eilanden is omgeven, bewonen, hun land als een vasteland, als eene wereld op zichzelve beschouwen en zich tevreden houden met den naam te kennen van het gedeelte dat zij bewonen, zonder zich met verdere geographische vraagstukken bezig te houden. Doch hierop antwoorden wij dat, ofschoon het ten volle waar is dat de inlanders van Sumatra hun land als een vasteland, als een *tanah* tegenover de vele *poeloe's* die het omringen, beschouwen, zij evenwel toch een anderen algemeenen naam aan het gansche eiland hebben gegeven, een naam die aan de meeste Maleiers zeer goed bekend is. Op die inlandsche benaming van het gansche eiland komen wij aanstonds terug. Doch waarom, zoo vragen wij, hebben de Maleiers dan niet de voorkeur gegeven aan de bestaande inheemsche benaming *Sumatra?*

Wij houden dus deze tweede uitlegging voor aannemelijk, maar zoolang echter die afleiding door nader onderzoek niet

voldingend is bewezen, hellen wij meer over om een uitheemschen oorsprong voor den naam „*Sumatra*" te zoeken en wij vinden dien in de derde voorgestelde uitlegging van dien naam. Volgens deze is de naam *Sumatra* van Hindoe-oorsprong en samengesteld uit het Sanskrit voorvoegsel soe (su) beteekenende *goed, schoon,* en het Sanskrit woord *mātra* (latijn *metrum*) dat *maat* beteekent. De naam *Sumatra* zou dan beteekenen *goede mate* en door de omliggende volkeren aan dit eiland zijn gegeven om zijne groote uitgestrektheid; en waarlijk de Indiërs die de straat van Malacca op en neer voeren, moesten noodzakelijk hunne aandacht vestigen op de uitgestrektheid der schaars bevolkte kust, die zich op menig punt aan hun oog vertoonde.

Deze uitlegging wint nog in waarschijnlijkheid, wanneer wij, zooals Marsden terecht aanmerkt, er op letten hoeveel eigennamen èn van Sumatra èn van het naburige Malacca op Hindoeoorsprong wijzen. Zoolang daarom geen andere uitlegging voldoende is bewezen, geven wij aan deze derde uitlegging de voorkeur.

De algemeene naam, door den inlander zelf aan Sumatra gegeven, is *Poeloe Pertja* of, zooals wij het in het Hollandsch zouden moeten vertalen, Pertja-eiland of liever nog Gutta-perchaeiland. Laten wij ook dien naam even uitleggen.

Pertja is de naam van den boom, die ons de gutta percha levert. In het Maleisch noemt men die gomsoort: *getah pertja;* want *getah* is de algemeene benaming voor het taaie gomachtige sap van boomen en planten, en daar de Engelschen gewoon zijn het Maleisch met Latijnsche karakters naar eigen spelwijze te schrijven, zoo hebben zij *getah pertjah* tot gutta percha vervormd.

Andere benamingen soms in het Maleisch aan het gansche eiland gegeven zooals *Indalas*, *Poeloe Mas* (goudland) gaan wij als minder belangrijk stilzwijgend voorbij.

Ziedaar in het kort samengevat de verklaringen zoowel van de Europeesche als inlandsche benaming van op één na het grootste eiland onzer Oost-Indische bezittingen.

DELI,
12 April 1882.

C. W. J. WENNEKER.

VARIA.

TWEE NIEUWE ONDERZOEKINGSTOCHTEN.

Ons werd vanwege het Bestuur der „Société Académiq[ue] Indo-Chinoise" te Parijs de volgende mededeeling toegezonden waaraan wij gaarne hier eene plaats inruimen. Zij luidt:

„La Société Académique Indo-Chinoise, dans sa derni[ère] séance, a chargé deux de ses membres, MM. Henri de Vési[n] Larue, ingénieur des arts et manufactures et Maurice Gen[…] ingénieur civil, de reprendre la mission scientifique qu'elle a[vait] confiée, en 1879, à MM. Louis Wallon, Jules Guillaume [et] Charles Couret, et qui a été si malheureusement interromp[ue] le 30 Mars 1880, par l'assassinat de MM. Wallon et Guillaum[e] à Sumatra.

Les voyageurs, partant de la côte occidentale de Sumatr[a] remonteront un lac, Poutchout-Laout et, après avoir expl[oré] cette mer intérieure et étudié les populations riveraines, gagn[e]ront la côte orientale où ils s'embarqueront pour Pinang; pu[is] de Quedah, ils se dirigeront sur Bang:Kôk, en traversant l[es] provinces siamoises de la presqu'île de Malâka.

La Société a également confié une mission dans la Haut[e]-Birmanie, à M. Georges Garanger, qui vient de quitter Ma[r]seille, à bord du *Peï-ho*. Outre ses recherches scientifiques, M. Garanger doit recueillir les données les plus exactes s[ur] l'agriculture, le commerce et l'industrie de la Birmanie, réu[nir] des échantillons des produits naturels et manufacturés et étud[ier] les habitudes du peuple, pour renseigner les négociants exp[or]tateurs français sur les qualités que doivent posséder les arti[cles] à importer dans la vallée de l'Irraouaddy, de façon à ce q[ue] nos manufactures subordonnent leur fabrication aux qualit[és] usages et coutumes du pays, condition essentielle pour ouv[rir] le marché birman aux produits français.

Les collections que rapporteront les deux missions ser[ont] offertes par la Société à l'État."

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

VIERDE VOLGREEKS.

ZESDE DEEL. — 3e STUK.

'S GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1883.

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

INHOUD.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die van en naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

HERINNERINGEN EN WENKEN

BETREFFENDE

HET BELANG EN HET BEHEER DER BUITENBEZITTINGEN IN DEN OOST-INDISCHEN ARCHIPEL IN 'T ALGEMEEN EN VAN PALEMBANG IN HET BIJZONDER

DOOR

W. L. DE STURLER.

In de geschiedenis der Oost-Indische Buitenbezittingen — ook wel „Maleische Staten” genoemd — die in den loop der tijden onder onze heerschappij gebracht of daaraan cijnsbaar geworden zijn, komen velerlei bijzonderheden voor, welke ter verklaring strekken van gebeurtenissen, die hebben plaats gehad of in staatkundigen zin daaruit voortgevloeid zijn. Bij gezet onderzoek daarvan ontdekten wij nu eens de sporen van zedelijke ontwikkeling en van welvaart, dan weder de blijken van kwijning en verval, naarmate de Vorsten het welzijn hunner onderdanen behartigden of verwaarloosden. In beide gevallen vinden wij oorzaken en gevolgen in de inwendige beroeringen en staatkundige wisselingen, waaraan de onderscheidene Staten onder het zelfbestuur der Vorsten of onder vreemde overheersching onderworpen zijn geweest. Allerwege ook ontwaart men de overblijfselen van eene zedelijke en maatschappelijke beschaving, vooral uit den tijd der Hindoe-overheersching, welke, ofschoon omstreeks de helft der 15e eeuw onzer jaartelling door den Islam verdrongen, nochtans traditioneele waarde behouden heeft.

Wat den aard en de strekking betreft van onze vroegste betrekkingen tot de Vorsten, daaromtrent kan geen twijfel bestaan:

alle overleveringen en bescheiden toch stemmen dáárin over-. dat het oorspronkelijk doel daarvan was: het aanknoopen · uitbreiden van handelsbetrekkingen, naarmate ons vergund w ter hoofdplaats van der Vorsten gebied eene „Factorij" te sticht- met uitzicht op het sluiten van commercieele overeenkoms- In den regel echter bleven onze betrekkingen niet lang v zuiver commercieelen aard; en eenmaal vasten voet verkre- hebbende in gewesten, waarvan de voortbrengselen begeerl. toeschenen en waar onze handelswaren met voordeel kon- worden afgezet, was men terstond er op bedacht, om den all- . handel te bemachtigen, en langs dien weg de vorsten n alleen aan ons belang te verbinden, maar ook daarvan afh. kelijk te maken.

Bij de nederzetting in eenig rijk werd als grondslag v. de overeenkomst met den Vorst aangenomen: bescherming v. de Factorij in persoon en bezitting, terwijl tot meerdere veili- heid, bij onverhoopte verwikkelingen of vijandelijke aanrandi-. onzerzijds werd opgericht eene verschansing of zoogenaamde „Log- binnen welke 's Compagnies dienaren en de militaire bezetti-. gehuisvest en de pakhuizen opgeslagen waren. De sterkte ı bezetting werd geregeld naar de plaatselijke gesteldheid in v- band met den geest en de geneigdheid van de hoofden en b- volking. Aldus gevestigd en beschermd, werden achtereenvolg- - overeenkomsten gesloten voor de levering aan de Compag- van de voortbrengselen des lands tegen matige prijzen teg- - over de verplichting onzerzijds om aan den Vorst al datgene : verschaffen, wat bij jaarlijksche „Eischen" zou worden a- - geduid, onverminderd die artikelen, waarvan in de contract uitdrukkelijk melding was gemaakt. De hiertoe betrekkelijk facturen werden opgemaakt volgens 's Compagnies „Negoti- boeken", berekend tot prijzen die zelden matig, noch ook e evenredigd waren aan de marktwaarde der voortbrengselen d aan ons moesten worden geleverd en waarvan de keuring. de hoeveelheid en deugdelijkheid betreffende, aan een sch- , onderzoek onderworpen was. Niet zelden dan ook ontstond- daaruit geschillen en gaven de strijdige belangen aanleiding t- botsingen, die oorzaak werden van eene schadelijke vertrag- - in de afscheping van producten naar Batavia.

Rechtstreeksche inmenging in der vorsten regeering was, n.. een bij het bestuur der Compagnie te Batavia en bij Hh Bewindhebberen in het moederland aangenomen beginsel t.

voorkoming van stoornis aan de gedelegeerde dienaren op eenige factorij bepaaldelijk ontzegd, ten ware onvoorziene omstandigheden eene afwijking van dat voorschrift mochten gebieden. In zoodanig geval waren zij verplicht van de aanleiding daartoe aan den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië kennis te geven.

Het onderzoek naar de oorzaken en gesteldheid van ernstige geschillen tusschen de vorsten en hunne rijksgrooten of ook met naburige Staten, werd doorgaans en ten gevalle van partijen, ter beslechting opgedragen aan speciale commissarissen, die insgelijks werden afgevaardigd wanneer over het recht verstand der contracten met de vorsten verschil van gevoelen ontstaan mocht zijn. Als beginsel was daarbij aangenomen, dat men langs den minnelijken weg moest trachten tot een vergelijk te komen en eerst dan dringende vertoogen vermocht te doen gelden, wanneer schending van aangegane verbindtenissen daartoe had genoopt. Van den anderen kant was aan de hoofden der factorijen stilzwijgend almede opgelegd de verplichting om de grieven te onderzoeken, die door de vorsten mochten zijn ingebracht. Aan die bovengenoemde commissarissen werd in den regel toegekend de bevoegdheid om op de plaats zelve handelend op te treden en beschikkingen te nemen, welke hun tegenover den vorst of ook in het wederzijdsch belang raadzaam mochten toeschijnen. Inzonderheid was hun die vrijheid verleend, wanneer wegens geschillen, de troonsopvolging betreffende, beroeringen waren te duchten, als de gevolgen der regeling daarvan, waarbij somwijlen de gewapende tusschenkomst van de Compagnie ingeroepen werd. In algemeenen zin was hun aanbevolen om aan bevriende vorsten bijstand te verleenen en met hen maatregelen te beramen tot afwering van aanslagen die van kwalijk gezinde naburen waren te vreezen, zoomede ter beteugeling van roof en geweld door zeeschuimers gepleegd, welke van oudsher de Indische zeeën onveilig gemaakt en alom angst en schrik verspreid hebben. Zoodanige bijstand en bescherming was veelal voor ons de naaste aanleiding tot het bedingen van handelsvoordeelen, bij wijziging der contracten, waarop men almede bedacht was, bij het overlijden van den vorst, vooral dan wanneer bij diens leven niet zoodanige beschikkingen waren genomen als strekken konden om aan kwaadwillige hofgrooten alle voorwendsel te ontnemen tot onrechtmatige troonsopvolging. Wanneer echter bestaande bezwaren geweken of gevaren afgewend waren, dan rezen bij vorst en rijksgrooten

niet zelden bedenkingen tegen de vergelding aan ons van bewezen diensten, terwijl uit hunne handelingen bleek, dat de nooddwang alleen aan onze voorwaardelijke hulp was toegegeven. Hunne vertoogen tegen billijke eischen onzerzijds droegen steeds het onmiskenbare kenmerk van zelfzucht, waarbij de belangen der bevolking niet in aanmerking kwamen.

Uit het voorgaande overzicht van onze betrekking tot de vorsten der Maleische Staten is ons gebleken, dat onze vestiging in hun gebied ten doel had het voeden en uitbreiden van onzen handel met uitsluiting daarbij van vreemde indringers uit de verschillende Europeesche Staten, wier mededinging ons schaden mocht. Naar dat begrip werd aan de hoofden der factorijen de verplichting opgelegd daaromtrent de meest mogelijke waakzaamheid te betrachten, mede ter bevordering van ons staatkundig belang. Tegenover de vorsten, gebonden aan stellige voorschriften, werd aan onze gezaghebbers het besef levendig gehouden van de noodzakelijkheid om den glans der Regeering te verhoogen, die hen afvaardigde. Ter bereiking van dit doel moesten de vorsten, bij onze nederzetting in hun rijk, ongevoelig en zonder hen aanstoot te geven, onder de verplichting worden gebracht om ten teeken van vriendschap — zoo al niet van hulde — jaarlijks een gezantschap naar Batavia te zenden, hetwelk dan overeenkomstig de waardigheid van zijne leden, vanwege den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië plechtstatig ontvangen en onthaald werd.

Ter uitbreiding van onzen handel was de Regeering steeds op middelen bedacht om van den vorst en diens hofgrooten het vertrouwen te verwerven en den argwaan te doen wijken die bij onze aanvankelijke nederzetting in hun gebied mocht zijn verwekt, vooral dan, wanneer mocht zijn afgeweken van de voorwaarden oorspronkelijk aan onze toelating gesteld. Om de schadelijke gevolgen van onbedachtzame handelingen te verhoeden, werden alleen zoodanige dienaren naar de Buitenbezittingen afgevaardigd van wier bekwaamheid en ervaring mocht worden verwacht, dat zij, ver van den zetel der Hooge Regeering, in staat zouden wezen zelfstandig te handelen en doeltreffende beschikkingen te nemen ter vervulling van eene soms moeielijke en netelige taak. Naar dit inzicht werd door de Regeering angstvallig omschreven de grens van bevoegdheid der Opperhoofden, waarbij nochtans werd uitgegaan van het denkbeeld, dat zich omstandigheden kunnen voordoen, welke eene onverwijlde be-

slissing gebieden ter voorkoming van ongelegenheden, die het gevolg kunnen zijn van uitstel of van weifeling in het nemen van doortastende maatregelen.

Aan de hoofden der ***Kantoren*** of ***Factorijen*** werd naar gelang van de staatkundige gesteldheid van het gebied der nederzetting en van den omvang hunner werkzaamheden, de titel verleend van „Opperhoofd" en van „Gezaghebber", doch in lateren tijd dien van „Resident". Zij werden gekozen uit dienaren van de Compagnie, welke den titel voeren van „Koopman" en „Onderkoopman". In hunne betrekking van hoofd der factorij werden zij bijgestaan òf door een „Secunde" of door een „Scriba", welke dienaren, doorgaans tot hoofd van het kantoor opklommen wanneer van hunne geschiktheid gebleken was en zij bij den Vorst en de Hofgrooten in aanzien stonden. In den regel werd aan de factorij verbonden een tolk om tusschen den Vorst en het Opperhoofd op te treden en in het wederzijdsch belang inlichtingen te geven of vertoogen over te brengen, die uit eenige handeling van partijen voortvloeien mocht.

Naar een streng voorschrift waren de Opperhoofden verplicht regelmatig en nauwkeurig aanteekening te houden van hunne opmerkingen en verrichtingen en daarvan getrouw verslag te doen aan den Gouverneur en de Raden van Indië. Almede was hun aanbevolen kennis te nemen van de briefwisseling, welke òf door den Vorst met de Regeering òf met de vorsten van naburige rijken gevoerd mocht worden, ten einde den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië in staat te stellen tot het verstrekken van inlichtingen daaromtrent aan HH. Bewindhebberen in het moederland, naar den door hen uitgedrukten wensch om van alle aangelegenheden van mercantielen en staatkundigen aard onderricht te worden.

Zooals reeds is opgemerkt, was het doel onzer vestiging op de Buitenbezittingen de verkrijging van marktwaardige voortbrengselen des lands en de afzet van onze handelswaren met uitsluiting van handelaren uit andere Europeesche Staten. De Oosterlingen, van verschillenden landaard, waren van de beperking uitgesloten door ons in beginsel aangenomen, doch onderworpen aan alle verordeningen en formaliteiten ter bescherming van onzen handel en ter wering van smokkelarij in ***lijnwaden*** en ***opium***, waartegen strenge straffen waren bedreigd. In lateren tijd nog is aan dit beginsel vastgehouden, wat den clandestinen invoer van opium betreft en tot onze niet geringe schade ver-

boden het verhandelen van vuurwapens en andere oorlogsbehoeften binnen den kring van ons gebied. [1]

In verband met de verordeningen, waarop wij zooeven hebben gewezen, waren alle handelaren — die van de plaats zelve daaronder begrepen — onderworpen aan een nauwkeurig onderzoek hunner lading waarbij moest worden toegezien op de passen of zeebrieven, die bij vertrek uit eenige haven moesten zijn voorzien van het visa van 's Compagnies gezaghebbers, om, aldus gewaarmerkt, overhandigd te worden aan het hoofd der Factorij ter plaatse van bestemming onder wiens bewaring ze bleven tot aan de aanvaarding der terugreis. De visitatie van 's Compagnies vaartuigen, wat de lading betrof, geschiedde bepaaldelijk en in naam van den Vorst door diens „handelsfactoren."

Voor het strenge toezicht, van onze zijde, op het algemeen handelsverkeer in den Archipel werd, om daaraan een glimp van belangstelling te geven, gewezen op de ongelegenheden, waarin de zeevarende handelaren mochten kunnen geraken, bij ontmoeting op hunne tochten van 's Compagnies oorlogsvaartuigen, welke ter beteugeling van zee- en menschenroof de Indische zeeën bekruisende, in last hadden de zeebrieven te onderzoeken en naar bevinding daarvan te handelen. Op die zeebrieven moest aangeduid zijn eene nauwkeurige opgave der artikelen waaruit de lading bestond, waarvan onveranderlijk waren uitgesloten *opium* en *lijnwaden* op straffe van confiscatie van vaartuig en lading bij ontdekking daarvan.

---

[1] Meermalen hebben wij den wensch geuit, dat meer vrijgevige bepalingen mochten worden in de plaats gesteld van lastige formaliteiten en schadelijke verordeningen, welke, zonder doel te treffen, alleen strekken tot belemmering in het handelsvertier en als zoovele oorzaken mogen worden aangemerkt der kwijning in onze bezittingen van een weleer bloeienden ruilhandel. Aan het onbeperkt vrije handelsstelsel toch heeft Singapore zijne opkomst en verbazende ontwikkeling te danken. De hierin gelegen wenken noopten indertijd onze Indische Regeering, om bij een Besluit van 22 December 1828, no. 26, het nabij Singapore gelegen Riouw (eiland Bintang) tot vrijhaven te verklaren. Bij een opvolgend Besluit van denzelfden dag, no. 27, verloor die gunstige beschikking grootendeels hare waarde, naardien hierin was opgenomen het verbod op het verhandelen van oorlogsbehoeften, welke de zeevarenden zich te Singapore zonder eenig bezwaar aanschaffen konden. Deze verordening, welke meermalen, bij afwisseling, op andere gewesten is toegepast geworden, heeft op het algemeen verkeer een schadelijken invloed uitgeoefend; en aldus hebben wij ons beroofd van belangrijke voordeelen welke thans aan de uitgebreide stapelplaats van Singapore toevloeien, waar alle handelswaren uit verschillende wereldstreken verkrijgbaar zijn.

De algemeene belangen van den plaatselijken handel waren opgedragen aan „Sjahbandars" (tolbeambten) die behalve het toezicht op den inhoud der lading belast waren met het afwegen en het meten der handelswaren. In hunne betrekking genoten zij boven het kost- of waaggeld, ten laste van onze of van vreemde handelaren, eene percentsgewijze belooning, berekend naar de waarde van de afgescheepte of aangevoerde lading. Bij onverhoopte geschillen tusschen Oostersche handelaren onderling werd de beslechting opgedragen aan den Rijksbestierder, terwijl dan alleen het opperhoofd optrad, wanneer de Factorij daarbij betrokken was.

Bij overweging van onze oorspronkelijke betrekkingen tot de Vorsten van de Maleische Staten in den Archipel worden wij, gedachtig aan den invloed en het gezag alom verkregen en de voordeelen daaruit voortgevloeid, tot bewondering gedrongen over het schrander beleid van onze voorvaderen, die met betrekkelijk geringe hulpmiddelen ontzag wisten in te boezemen en den grond hebben gelegd voor onze heerschappij over millioenen inboorlingen, welke, op enkele uitzonderingen na, aan hunne zelfzuchtige heerschers werden onttrokken. Hunne bedachtzame handelingen en juiste inzichten voor de toekomst mogen een nageslacht doen blozen, dat prat op wetenschap en beschaving, alle vroegere begrippen veroordeelt, om nieuwigheden en theoriën te doen gelden, welke niet altijd den toets van degelijkheid kunnen doorstaan. En wanneer wij, op dat verleden terugblikkende, onze aandacht vestigen op een later tijdvak onzer Indische geschiedenis, dan ontwaren wij daarin, met zeker leedgevoel, dat de ondoordachte toepassing van westersche begrippen, welke, hoe ook verbloemd, tot verflauwing strekken van den glans die weleer onze heerschappij omstraalde. Aan de verspreiding dier begrippen wordt soms de Indische drukpers dienstbaar gemaakt, bij vertoogen, waarin men zich niet ontziet de gestelde machten te verguizen en, ingewikkeld, verzet te prediken tegen verordeningen van bestuur, welke proefondervindelijk bewezen zijn op deugdelijke gronden te rusten. De meest aanzienlijke volkshoofden werden, zooals wij meermalen herinnerden, zelfs in 's Lands Raadzaal met smaadredenen overladen en de bevolking aldus van een gezag vervreemd, dat voor onze heerschappij onmisbaar is.

Naar ons is gebleken, kenmerkten zich de handelingen der aanvankelijke bestuurders door een ijverig en onverdroten streven naar invloed, in betrekking vooral tot onzen handel, waartoe

de verdragen strekten, die met de vorsten in de verschillende Staten van den Archipel werden gesloten en eene breede omschrijving behelsden van wederzijdsche rechten en verplichtingen. In hunne pogingen ter bevordering van onze belangen werden die bestuurders bijgestaan door ijverige dienaren uit de verschillende standen der maatschappij, onder welke sommigen hunner niet zelden tot de hoogste waardigheid zijn opgeklommen en daarin geschitterd hebben. Aan hen en aan koene zeevaarders, die aanvankelijk de Indische gewesten bezochten om handelswegen op te sporen, brengen wij gaarne betamelijke hulde, daar men hen mag beschouwen als de grondleggers van de welvaart, die, trots alle inwendige beroeringen en staatkundige wisselingen, tot *dusverre* in Indië is blijven heerschen en zooveel heeft bijgedragen tot de ontwikkeling en den bloei van Nederland. Uit eene zoo gunstige gesteldheid meenen wij aanleiding te mogen nemen tot de bescheiden vraag: in hoe verre de daarin voor het nageslacht gelegen wenken behartigd zijn geworden? Wij achten ons niet bevoegd hierop een beslissend antwoord te geven, maar wel de vrijheid te mogen veroorloven van te waarschuwen tegen de lichtvaardige toepassing van beginselen, ook in socialen zin, waarvan de jammerlijke gevolgen niet te berekenen zijn.

In onze bedoeling ligt het niet schrikbeelden te doen verrijzen, evenmin om de handelingen en beschikkingen van opvolgende regeeringen te veroordeelen, die bij de inlandsche bevolking in het algemeen misnoegen en wantrouwen hebben verwekt en treurige gevolgen na zich sleepten. Intusschen meenen wij de vraag te mogen stellen of de verwikkelingen op de Buitenbezittingen, in eenige gewesten van den Archipel, ontstaan, zich niet gekenmerkt hebben door mistasting in de middelen ter bewaring van rust en orde, wanneer ook al het denkbeeld van gemelijkheid onzerzijds daaraan vreemd was. Vooral in de binnenlanden hebben zich meermalen omstandigheden voorgedaan, die het vermoeden wettigen, dat de onberadene handelingen van onze ambtenaren somwijlen botsingen hebben teweeggebracht, die, bij kalme en doeltreffende vertoogen, hadden kunnen worden voorkomen. Ingeval van woelingen en verzet in eenig gewest is men evenwel steeds geneigd die te stellen op rekening van de hoofden en bevolking, terwijl, bij onpartijdig onderzoek, niet zelden is gebleken, dat van onze zijde tot weërspannige handelingen aanleiding is gegeven.

De kantoren buiten Java hebben, van de vroegste tijden af, hooge belangstelling ingeboezemd, daar zij, naast onze hoofdbezitting in den Archipel, aan handel en scheepvaart voedsel verschaffende, niet weinig er toe bijdroegen om Nederland als Koloniale mogendheid te verheffen. Uit dat oogpunt beschouwd, mag het alleszins wenschelijk heeten, dat wij aan den ***voormaligen*** staat van onze nederzetting in den Indischen Archipel onze aandacht wijden. Bij herinnering aan dat verledene behooren wij gemoedelijk te overwegen, in hoeverre wij steeds den plicht hebben betracht, die in zedelijken en staatkundigen zin tegenover de volken op ons rustte, die in den loop der tijden onder onze heerschappij geraakt zijn. Hiermede mag de vraag worden verbonden of wij bestaande gebruiken en instellingen geëerbiedigd hebben, in zoo verre die niet in strijd waren met de beginselen van zedelijkheid en zij geene stoornis brachten in de handhaving van ons gezag. In redelijkheid kunnen wij hierop geen bevredigend antwoord geven om den last der schuld van ons af te wentelen. Dit aannemende, is het ons niet geoorloofd jegens de volken binnen den kring van ons gebied al te strenge eischen te stellen, wanneer die den grondslag missen van rechtvaardigheid, welke de overheerscher niet uit het oog verliezen mag. Naar onze meening hieromtrent zijn sommige woelingen in verschillende gewesten te wijten geweest aan eenzijdige bedoelingen en verdachte krenking, waardoor de gemoederen, zoo al niet verbitterd, dan toch verontrust werden, terwijl alle tegenkanting zou zijn vermeden, ingeval geene onredelijke eischen gesteld of billijke vertoogen ingewilligd waren geworden. Bij eene langdurige ervaring toch heeft men de overtuiging verkregen, dat vele ongelegenheden kunnen verhoed worden, wanneer het gezag berust bij ambtenaren die, toegerust met bekwaamheid, bedachtzaam te werk gaan en de hoofden goede inzichten niet versmaden. Dwangmiddelen achten wij daarentegen dàn geoorloofd, ja zelfs noodzakelijk, wanneer, zonder aanleiding onzerzijds, onverhoopt de rust wordt verstoord en vreedzame middelen tot herstel daarvan blijken ongenoegzaam te zijn. [1] Onze opmerkingen hier-

---

[1] Wat welberaamde maatregelen vermogen bij het invoeren van verordeningen voor de vestiging van ons gezag, is in den jongsten tijd bewezen ter Westkust van Sumatra, waarbij het gold ter zake van de aloude rechtspleging bij de »Rapat« aangenomen en de wijziging daarvan, naar beginselen elders in den Archipel in zwang. Na eenige jaren te voren oordeelkundig te zijn voorbereid, heeft de regeling van die rechtspleging bij hoofden en bevolking in den jongsten tijd niet alleen

omtrent betreffen feiten in gewesten, die vroeger of later het tooneel zijn geweest van bloedige onlusten, onder welke tallooze slachtoffers gevallen zijn en waarvan de naweeën nog lang gevoeld werden. Uit de ondervinding, te dier zake opgedaan, heeft men de overtuiging kunnen verkrijgen van het hooge belang, dat in eene oordeelkundige keuze van ambtenaren gelegen is, aan welke eenig bestuur op de Buitenbezittingen wordt opgedragen. Aan bekwaamheid en aan kennis van taal en van zeden en begrippen der inboorlingen behooren zij te paren beschaving en zekere minzaamheid in den omgang met de volkshoofden, waardoor hun gelegenheid wordt geopend om met de behoeften der onderhoorigen bekend te worden en redelijke wenschen te bevredigen. De onlusten, sedert 1816 in onderscheidene gewesten uitgebroken en door wapengeweld onderdrukt, hebben het bewijs geleverd dat men soms in de keuze van gezagvoerende ambtenaren en van speciale commissarissen, ter regeling van plaatselijke aangelegenheden, jammerlijk heeft misgetast. In het eerste geval inzonderheid werd niet genoeg in het oog gehouden, dat ver van den zetel van het Centraal Bestuur, zelfs de meest uitvoerige voorschriften onvoldoende zijn om den ambtenaar te onderrichten, die onder netelige omstandigheden verplicht wordt handelend op te treden en onverwijld beschikkingen te nemen, ter afwending van gevaren, waarbij ons staatkundig bestaan bedreigd kan worden.

In bovenstaande opmerking meer bepaaldelijk gewezen hebbende op de betrekking van de gezagvoerende ambtenaren tot de inlandsche hoofden en de bevolking, mogen wij niet nalaten op eene gewichtige aangelegenheid de aandacht te vestigen. Wij bedoelen het geval, dat zich onder het bestuur van eenig gewest kan voordoen bij gebeurlijke geschillen met vreemden die — zooals meermalen gebleken is — lichtelijk geneigd zijn tegenover ons eischen te doen gelden, welke, als strijdig met goed recht, worden afgewezen, terwijl de bestuurder niet bij machte is om, alvorens eene beschikking te nemen, de zaak aan de beslissing te onderwerpen van eene hoogere macht. Intusschen blijft op den betrokken ambtenaar de verantwoordelijkheid in de gevolgen rusten, die van weifeling zoowel als van een overijld besluit t

---

geene tegenkanting ondervonden, maar is zelfs met algemeenen bijval begroet. Deze bijzonderheid verdient te meer opmerking als men bedenkt, dat het daarbij geldt een gewest waar jaren lang in onzen tijd een bloedige oorlog werd gevoerd, waarvan de herinnering bezwaarlijk geheel kan zijn uitgewischt.

vreezen zijn. Het gebeurde te Amboina, tijdens den Krim-oorlog met den bevelhebber van het Fransche oorlogsfregat „Sybille", die ter genoemde plaats, wegens ziekte onder zijne onderhebbende bemanning, was binnengeloopen, op diens tocht naar Petropolis ter opsporing van Russische oorlogbodems, mogen wij als bewijs aanvoeren voor ons betoog. Immers, toen de bemanning van het fregat na verpleging aan den wal weder was ingescheept en de kommandant Maisonneuve zijne reis wenschtte voort te zetten, verzocht hij aan den Gouverneur der Molukken om van uit de baai van Ambon tot in straat Boeroe buiten gesleept te worden, waartoe de tijdelijk aanwezige Nederlandsche oorlogsstoomkorvet gebezigd zou kunnen worden. In overleg met den kommandant van dezen bodem werd de eisch van den Franschen bevelhebber afgewezen, onder aanbieding nochtans onzerzijds om het fregat tot op 3 mijlen afstands buiten de baai te voeren. De Gouverneur deed daarbij opmerken, dat het hem, als vertegenwoordiger der Regeering van een onzijdigen Staat, niet geoorloofd was om, tegenover de oorlogvoerende partijen, ééne daarvan ten koste van de andere te begunstigen; terwijl het hem, volgens een bij alle beschaafde natiën aangenomen zeegebruik alleen vergund was de gewenschte hulp te verleenen tot op een kanonschot van den wal, onverminderd de internationale verplichting tot het verschaffen van drinkwater en leeftocht, om de naastbij gelegen haven eener bevriende mogendheid te kunnen bereiken. De Fransche bevelhebber maakte wel is waar gebruik van de onzerzijds gedane aanbieding, doch liet eenig misnoegen blijken over eene naar zijne meening eigendunkelijke weigering, zonder in aanmerking te nemen, dat het toegeven aan zijne eischen ons tegenover Rusland in moeielijkheden gewikkeld zou hebben.

Nog een ander voorval kan als eene bijdrage strekken tot het gevoerde betoog. Het betrof de handeling in West-Indië, vele jaren geleden, met betrekking tot een onbeheerd Oostenrijksch schip, dat door het plaatselijk bestuur voor buit verklaard en verkocht was geworden. Deze handeling gaf aanleiding tot een ernstig beklag vanwege de Oostenrijksche Regeering en had ten gevolge eene niet onbelangrijke schadevergoeding ten gunste van den eigenaar des bodems.

Blijkt uit bovenstaande beschouwingen genoegzaam dat voor het beheer van gewesten, verwijderd van den zetel des hoofdbestuurs, strenge eischen gesteld moeten worden ter vermijding

van plaatselijke ongelegenheden en van internationale geschil… nog eenige daarmeê in verband staande opmerkingen wil… wij ten beste geven.

Naar de begrippen door ons verkondigd aangaande … belang van een oordeelkundig en vreedzaam bestuur, ac… wij schadelijk in de gevolgen eene gedurige afwisseling van … gezagvoerende ambtenaren op de Buitenbezittingen en bepaald… van de zoodanigen, die door hunne handelingen en ervarin… hebben bewezen voor hunne taak berekend te zijn. Wij … veinzen ons de bezwaren niet, welke in eene wijziging … het aangenomen gebruik daaromtrent gelegen zijn, die, n… ons gevoelen, door eenig correctief opgeheven kunnen word… zonder persoonlijke belangen te krenken. Aan de overwe… daaromtrent ontleenen wij de eigenaardige vraag: in hoever… een jaren lang verblijf in dezelfde betrekking op een… Buitenbezitting aanspraak kan geven op verhooging van ra… en jaarwedde, om den titularis, dien men wegens bijz… dere verdiensten in zijne betrekking wenscht te doen b… ven? Wij hebben hierbij vooral op het oog die gezaghebb… op de Buitenbezittingen, welke bij afmattende ambtsbezighed… en zware verantwoordelijkheid vele maatschappelijke genoeg… derven, zooals aan de ambtenaren op Java ten deel vallen. W… gevoel van eigenwaarde hen ook moge bezielen, toch veronde… stellen wij hen niet de geneigdheid om overdreven eischen t… doen gelden. De ondervinding heeft trouwens voldoende bewez… dat ambtenaren, wier verdiensten steeds openlijk erkend z… geworden, deze persoonlijk niet overschatten. In het wezenl… belang van het Gouvernement zouden wij wenschen, dat … denkbeeld ingang vond, om aan ambtenaren die in hunne b… trekking, buiten Java, uitmunten, wierd toegekend e… persoonlijke toelage en evenredige verhooging in rang in ve… goeding van den last, welke bij langer verblijf van standpla… op hen blijft rusten. Voor zoodanige beschikking pleit niet all… het huiselijk belang van gehuwde ambtenaren, maar ook e… eigenaardige begeerte naar meer maatschappelijke genoege… zonder dat de prikkel van eerzucht juist daartoe aandrij… Hierbij mag ook rekening worden gehouden met den groote… omvang van het gebied waarover de bedoelde ambtenaren gesteld zijn, ongerekend de meerdere beslommeringen daaraan verbond… Hun derhalve kan men niet misduiden wanneer zij na eenig… jaren verblijf, somwijlen diep in de binnenlanden, in het b…

wustzijn van getrouwe plichtsbetrachting, bij toewijding hunner beste krachten aan de getrouwe vervulling eener moeielijke taak eindelijk tot moedeloosheid vervallen en 's Lands dienst verlaten, om, zoo mogelijk, in eenig bedrijf van landbouw-nijverheid een middel van bestaan te vinden. Naar zoodanige beschouwing laat het zich gereedelijk verklaren, dat eene betrekking op Java bij velen steeds het *einddoel* van hun streven blijven zal.

Hebben wij bij dit overzicht van het belang der Buitenbezittingen in het algemeen gewezen op de bezwaren welke te overwinnen zijn geweest, om ons gezag in verschillende gewesten te vestigen, wij mogen de opmerking niet terughouden, dat de tijdelijke *onderwerping* der bevolking daarvan doorgaans slechts ten koste van vele menschenlevens en millioenen schats verkregen is. [1] Noode dan ook brengen wij daaromtrent in herinnering de langdurige en bloedige oorlogen op onderscheidene eilanden in den Archipel gevoerd, onder welke die op Celebes, op Bali en op Oostelijk en Westelijk Sumatra eene voorname plaats bekleeden. Aan dat droevig verleden gedenkende, wenden wij met innig leedgevoel den blik naar het noordelijk gebied van Sumatra, waar nog voortdurend een hardnekkige krijg blijft woeden, die reeds de rampzaligste gevolgen na zich heeft gesleept en nog tallooze offers dreigt te kosten!

Tot gebeurtenissen in een vroeger tijdperk terugkeerende, verrijzen alzoo voor onzen geest de jammeren welke, na de roemrijke overwinning op 24 Juni 1821 te Palembang door onze zee- en landmacht onder den Generaal-majoor H. Merkus de Kock op Sultan Machmoud-Badar-Oedin behaald, dat gewest tot 1858 geteisterd hebben, nadat Praboe Anom krachtens contract van 28 April van gemeld jaar, onder den titel van

---

[1] De »onderwerping«, ten gevolge van oorlog of van gedwongen opstand in eenig gewest van den Archipel, zou ten onrechte geacht worden te beteekenen: *lijdelijke berusting* in de beschikkingen, na overwinning genomen of in de voorwaarden door den overwinnaar gesteld. Doorgaans strekt die onderwerping alleen tot verademing om tijd te winnen ter voorziening in verschillende behoeften en al die maatregelen te beramen, welke geschikt zijn om zich van de vreemde overheersching los te maken. Naar de ervaring dienaangaande opgedaan behoort men derhalve steeds bedacht te zijn op heimelijke aanslagen, ten einde zich in een *bemachtigd* gebied naar eisch te handhaven en altijd eene voldoende krijgsmacht beschikbaar te hebben om gebeurlijke woelingen te kunnen onderdrukken. De bezwaren hieraan verbonden, bij versnippering van onze krachten, of bij ontblooting van kwetsbare punten verdienen derhalve ernstige overweging!

„Sultan Ratoe Achmed Nadjam-Oedin” (naam vroeger door zijn vader gedragen) door ons ten troon verheven werd. Deze jeugdige vorst die drie jaren lang de ballingschap van zijn vader, nu Soeman Hoesin Dlia-Oedin had gedeeld en alle ervaring miste, kenmerkte zich door zwakheid in zijn bestuur. Uit deze gesteldheid vloeiden ongelegenheden voort, welke den Gouvernements-Commissaris noopten om met den Vorst in Augustus 1823 eene overeenkomst te sluiten, waarbij deze het oppermachtig bestuur over het rijk van Palembang overdroeg aan Z. M. den Koning der Nederlanden, onder eigenwillige belijdenis van onvermogen, om het rijk tot het welzijn van zijne onderdanen te besturen!

Ter verklaring van de gebeurtenissen, welke als de gevolgen zijn aan te merken van de verandering in het bestuur, zullen wij verplicht zijn in eenige beschouwingen te treden over de vroegere zelfregeering van de vorsten, die, door het handelsverkeer en het inroepen, bij eenig dreigend gevaar, van onze hulp en bescherming in den loop der tijden aan onze heerschappij cijnsbaar geworden zijn. Meer bepaaldelijk wenschen wij de aandacht te vestigen op het tijdvak, dat nu ongeveer 55 jaren geleden aanvang nam, toen Badar-Oedin op 1 Juli 1821 na de nederlaag, door hem op 24 Juni geleden, zich op lijfsgenade aan den opperbevelhebber der expeditie en Gouvernements-Commissaris, Generaal-majoor de Kock overgaf en zijn bewapenden kraton verliet. [1]

Ten gevolge van de overdracht der Regeering door Nadjam-Oedin, waarvan de afkondiging door hem was geschied, verscheen ook van onze zijde eene proclamatie, welke de strekking moest behelzen om aan de bevolking vertrouwen in te boezemen op onze bescherming en goede bedoelingen, terwijl aan den vorst en aan de rijksgrooten en volkshoofden alle hoop werd gegeven op vergoeding in de toekomst voor de derving van inkomsten en voorrechten, vroeger door hen genoten. Weldra

[1] Aan de roemrijke overwinning op 24 Juni 1821 van de batterijen van de Moesie- en Pladjoe-rivieren en op het eilandje Kombaroes, was voorafgegaan onze mislukte aanval, drie dagen te voren, toen door den Kommandant van het Admiraalschip het sein tot retireren werd gegeven, hoewel bij dagorder bekend was gemaakt dat de opperbevelhebber tijdelijk op de schoener „Johanna” was overgegaan. De mare van ons terugtrekken was met ongewone snelheid weldra allerwegen in den Archipel verbreid en had een spanning in de gemoederen verwekt, die deed blijken, dat men den uitslag van den kampstrijd tegen den machtigen Vorst van Palembang met zeker ongeduld verbeidde.

echter bemerkten de rijksgrooten, dat men hen met ijdele beloften had gepaaid, om opschudding te voorkomen, nu aldus het doemvonnis over hem uitgesproken was. In onze handelingen tegenover den Vorst, vonden zij het onmiskenbaar bewijs voor hunne meening, dat men slechts naar een voorwendsel had gezocht om Palembang, onder oppermachtig bestuur, aan onze heerschappij te verbinden. Bij den daarop gevolgden welberaden aanslag op het leven van den Gouvernements-Commissaris, van wien alle beschikkingen, het bestuur betreffende, waren uitgegaan, kwam men tot de overtuiging, dat de gewaande berusting in de beschikkingen onzerzijds slechts schijnbaar geweest was. De gewelddadige opstand die op 22 November 1824 ter hoofdplaats uitbrak en de onrustbarende verschijnselen, welke, in verband daarmede, tot diep in de binnenlanden werden waargenomen, droegen de onmiskenbare blijken van de begeerte, om zich van eene heerschappij te ontdoen, die loodzwaar op de rijksgrooten en hoofden drukte. Onder de herinnering bij hen aan een bekend verleden, zagen zij met ernstige bekommering eene toekomst te gemoet, waarin niet alleen velerlei voordeelen zouden wegvallen, die hen vroeger in staat hadden gesteld alle redelijke wenschen te bevredigen, maar vooral ook den uiterlijken glans, waaraan de Indiër zoo hooge waarde hecht. Hun angstig voorgevoel werd dan ook in elk opzicht bevestigd en velen hunner, wier belangen zouden worden behartigd, vervielen, onder de voorgespiegelde milde beginselen van bescherming, tot blijkbare armoede. Geen wonder derhalve, dat zij op elke wijze samenspanden, om bij de bevolking wantrouwen jegens ons bestuur op te wekken en de ontstemde gemoederen te verbitteren.

Bij de strenge veroordeeling van de gebreken, welke het Vorsten-zelfbestuur aankleefden, is men maar al te zeer uitgegaan van het denkbeeld, dat onze heerschappij, gegrond — naar men wil doen gelden — op beginselen van strenge rechtvaardigheid en vreemd aan zelfzuchtige bedoelingen, met bijval zou worden begroet. Naar dat begrip waande men zich krachtig genoeg om eene hervorming tot stand te brengen, waarbij het de wijziging naar onze inzichten gold van staatkundige en maatschappelijke verordeningen, met terzijdestelling van aloude en diep gewortelde gebruiken en strijdig met de begrippen en vooroordeelen welke aan elk volk eigen zijn.

Met miskenning der bestaande moedeloosheid en van grieven

werden verordeningen vastgesteld die aanstoot moesten ge- en den laatsten sprank dreigden uit te dooven van het Vorste- bestuur, waarin Badar-Oedin nog geschitterd had, toen handels-vertier ter hoofdplaats levendig was en door geheel gebied heen zekere welvaart heerschte. Bij de autocratis- beschikkingen onder ons bestuur verloor men geheel uit oog, dat de Rijksgrooten, hoe ook beperkt in hunne vroeg- macht, evenwel invloed behouden hadden. Almede werd ge- rekening gehouden met de gezindheid der binnenlandsche hoofd- vooral met die der grensgewesten, welke van oudsher van zel- onafhankelijkheid hadden doen blijken, waaraan door de Vorst uit nooddwang toegegeven was. Alle daarin gelegen wenk- verachtende, bleef men roekeloos voortgaan op den eenm- ingeslagen weg, terwijl men zich met de ijdele hoop vleide, dat van lieverlede de weerzin zou wijken, die allerwegen opgemerkt werd en aanduidde, dat de bevolking door bijna geheel het gebied heen in eene ernstige spanning verkeerde. De toenemende woelingen bewezen, dat eene uitbarsting te vreezen was, die treurige gevolgen na zich kan slepen en ook werkelijk 35 jaren lang ondervonden zijn.[1] Gedurende dat tijdvak, waaraan de herinnering met weemoed vervult, heeft men kunnen ontwaren, dat het feitelijk verzet onder de bevolking zijnen grond had in teleurstelling, de verwachtingen betreffende, die aangaande milde begrippen en verordeningen waren opgewekt. De bloedige onlusten, die in 1824 in de bovenlanden een aanvang namen en met eenige tusschenpoozing tot 1858 voortduurden, laten daar- omtrent geen twijfel over; zij kunnen tevens een denkbeeld geven van de tallooze bezwaren, welke men te overwinnen had om een gezag te doen gelden, dat door staatkundige misslagen in gevaar was gebracht, trots de aanzienlijke strijd- krachten waarover kan worden beschikt. Bij de gedachte aan de slachtoffers, aan weerszijden, welke onder den langdurigen kampstrijd zijn gevallen, mag men de vernieling daarbij aan- gericht niet onopgemerkt laten.

Wanneer wij, met een terugblik op het kortstondig bestuur van Nadjam-Oedin, ook al het er voor mogen houden, dat die Vorst de kracht en den goeden wil miste, om zich te voegen naar onze inzichten en beginselen van bestuur, dan nog mag men beweren, dat men in de keuze der middelen, om den wensch

[1] Ons oorspronkelijk opstel dagteekent van 1862.

daaromtrent in vervulling te brengen, ten eenemale heeft gefaald. Zonder naar billijkheid te overwegen, welke de mogelijke gevolgen konden worden van ondoordachte hervormingen, blijkbaar in strijd met den volksgeest en met aloude gebruiken, werden, als met eene pennestreek, de grondslagen vernietigd van een bestuur, waarop wij, met bedachtzame wijziging, onze heerschappij hadden kunnen vestigen.

Om onze meening aangaande verschillende misslagen door ons begaan, nader te verklaren, zullen wij eenige daartoe betrekkelijke bijzonderheden in herinnering brengen, waaruit kan blijken, dat wij bij de aanvaarding in 1823 van het oppermachtig bestuur beginselen hebben verkondigd en toegepast, die in strijd waren met vroegere beloften en met milde begrippen van bestuur. Immers het gebeurde vier jaren te voren met Badar-Oedin had tot uiterste behoedzaamheid moeten opwekken. Dezen Vorst, in 1813 door ons op den troon hersteld, waarvan hij onder het Britsche bestuur vervallen was verklaard geworden, werd bij het met hem gesloten verdrag bescherming toegezegd in de uitoefening der regeëring, waarin hij nu aan zijn broeder Nadjam-Oedin opvolgde, aan wien, in vergoeding voor leed en schade, het bezit van eenige landschappen verzekerd werd. Onder deze voor een Aziatisch Vorst harde voorwaarde betoonde Badar-Oedin zich tamelijk gelaten en onderworpen, en veinsde zelfs volkomen berusting in de beperking van eene heerschappij ten gunste van zijn gehaten broeder, wiens verwijdering uit Palembang evenwel reeds in November van hetzelfde jaar plaats had. Bij de herinnering aan het verdrag met Badar-Oedin mag men het betreuren, dat de anders zoo schrandere en ervaren Gouvernements-Commissaris Muntinghe ïn zijn staatkundig beleid te dezen aanzien heeft gefaald door met het ongunstig verleden van den Vorst geene rekening te houden. De hierin gelegen misslag mag dan ook als de oorzaak worden aangemerkt van den heimelijk door Badar-Oedin voorbereiden aanslag en van den daarop in Juni 1819 gevolgden aanval uit den kraton op onze argelooze troepen, die bij gemis van voldoende verdedigingsmiddelen genoopt werden van Palembang op te breken. Terstond daarna nu werden alle krachten, waarover in geheel het gebied kan worden beschikt, ingespannen ter beveiliging der hoofdplaats tegen een van onze zijde te verwachten aanval. Tot dit einde werden niet alleen de voren aangeduide batterijen opgeworpen, maar deze bovendien beschermd door een stevig

paalwerk van zware boomstammen in de Moesie- en Pladj-- rivieren en vóór Poeloe Kembaroe, om aldus de marsch n... den kraton te belemmeren.

Na de geschetste treurige ervaring en bij de herinnering a... den moord, in 1811 op de weerlooze bezetting onzer Facto- gepleegd — zij het ook op aandrang van Raffles — mocht m... billijkerwijze verwachten, dat daaruit leering getrokken zou z... om ongelegenheden te ontwijken, welke uit de troonsbeklimmi... in 1821 van den onervaren Praboe Anom konden ontsta... Bij deze beschikking van de Hooge Regeering werd daarenbo... aan den sluwen en gehaten Nadjam-Oedin (nu Hoesin di- Oedin) vergund zich onder den titel van „Soenan" te Pale... bang te vestigen, zonder nochtans met eenig gezag bekleed... worden. Weldra bemerkte men dan ook de nadeelige gevolge... van den eigenaardigen invloed van den ouden Vorst op die... zoon: een invloed, die herhaaldelijk aanleiding gaf tot sche... aanmerkingen onzerzijds, die haar grond hadden in het ve... moeden, dat heimelijk aanslagen werden gesmeed tegen o... heerschappij. En zonder nu de handelingen van den met u... gebreide macht bekleeden Gouvernements Commissaris met te groote gestrengheid te willen beoordeelen, mogen wij evenw... niet nalaten als ons gevoelen in het midden te brengen, ... vele rampen zouden verhoed zijn, indien genoemde hoof... ambtenaar zich in zijne soms gemelijke opwellingen jegens d... jeugdigen Vorst had kunnen goedvinden hem onder m... humane vertoogen over zijn plichten te onderhouden en daart... op te wekken.

Toen eindelijk de overtuiging zich vestigde, dat het misnoeg... buiten het Hof ook onder de rijksgrooten aangroeide, werd t... een middel de toevlucht genomen, dat — naar men meende — het dreigend gevaar afwenden zou. Onder den titel van „Tendana- Mantrie" (afgescheiden ambtenaar) werd aangesteld een Rijks- bestierder, die tusschen den Resident en den Sultan werkzaa... zijn zou en die als zoodanig in September 1823 optrad. V... die waardigheid nu werd gekozen Prins Kramo-djaïa, schoo... zoon van Badar-Oedin en zoon van den hoogbejaarden Pri... Nata diradja, die indertijd terecht verdacht was gehouden va... medepligtichheid aan den bovenvermelden moord in 1811 o... de onzen gepleegd.[1]

---

[1] Bij den opstand ter hoofdplaats op 22 November 1824, werd Kramo-dj... verdacht gehouden van dubbelzinnige handelingen ten onzen aanzien. De te...

Uit de aldus vluchtig geschetste bijzonderheden laat het zich verklaren, dat de vestiging van onze heerschappij een vasten grondslag miste, terwijl de weifelende handelingen onzerzijds niet weinig er toe bijdroegen om voedsel te geven aan woelingen, die 35 jaren lang in Palembang aangehouden en ons, naast de bevolking van dit gewest, getroffen hebben. En om den Terdana-Mantrie geheel aan ons gezag te verbinden, werden gaandeweg aan hem gunsten verleend, die in hem den waan deden ontstaan van onmisbaarheid en hem gelegenheid verschaften, om, met zijn verkregen invloed, die van zijne beide zonen als divisiehoofden te verhoogen. Onder het bestuur van den Resident Boers werd Kramo-djaïa der Regeering aanbevolen als „een ambtenaar op wien men volkomen mocht vertrouwen en die het Nederlandsche bestuur met hart en ziel was toegedaan.” In dezen uitbundigen lof vinden wij dan ook de aanleiding bij genoemden Resident, om aan den Prins tegen eene recognitie van *f* 800 's jaars in vruchtgebruik af te staan de inkomsten der landschappen Dawas en Batang-lekoh.

Op de vertoogen bij de Regeering door den Resident Steinmetz tegen eenige handelingen van den Rijksbestierder ingebracht, werd hem, bij Kabinetsbrief van 27 Juli 1849 N_0. 176, de last beteekend om, „dezen voor de rust verantwoordelijken ambtenaar te laten in de hem toegekende attributiën tegenover de mindere inlandsche hoofden.” Hieraan was toegevoegd de imperieuse uitnoodiging naar meerdere bemoeienis” door hem Resident, „noch ook naar onmiddelijke bemoeijenis van de Europesche ambtenaren met en over den inlander.” Deze strenge bevelen strookten echter geenszins met de beginselen, welke den grondslag vormden van de instructie, in 1823 voor de uitoefening van onze opperheerschappij vastgesteld, waarbij ***aan den Rijksbestierder alle gezag over de binnenlanden nadrukkelijk was ontzegd.***

Na den min gunstigen afloop in 1850 van de expeditie in de Moelak-oeloe, grootendeels ter oorzake van onvoldoende krijgs-

---

malige Resident, door een' onzer ambtenaren daaromtrent onderricht, verwierp de verdenking. Toen echter later verschillende bijzonderheden aan het licht waren gekomen, erkende hij onbewimpeld aan ons zijne vroegere dwaling en in te stemmen met hen, die den Prins indertijd hadden verdacht van met den Sultan en den Soeman te hebben geheuld, welke beide vorsten achtereenvolgens werden verbannen, nadat de Sultan nog eenige maanden in de binnenlanden omgezworven had.

macht, liet de toenmalige kontroleur J. F. R. S. van den B
de overmoedige opstandelingen van genoemd landschap op
zichtige wijze tot onderwerping aanmanen. Wel verre van daar
gehoor te geven, ontving hij van hen in antwoord de bond
verklaring: „Kita bĕradja pangehran Pĕrdana mantri" (wij
kennen den prins Rijksbestierder als onzen vorst). Aan de
verklaring was nog toegevoegd geworden de bepaalde weigering
om zich met ons bestuur in te laten. Uit de vermelde bijzon
derheden laat het zich alzoo verklaren dat Kramo-djaïa on
de onbedachtzame bescherming bij de Regeering een invloed h
verworven, die tot belemmering moest strekken in de vervull
der plichten, welke aan de gezagvoerende Europeesche ambtenar
bleven opgelegd. En terwijl alle vertoogen zonder gevolg ble
en bij de Regeering zelfs misnoegen verwekten, breidde de
Rijksbestierders macht zich steeds uit, totdat het eindelijk
1851 aan den resident de Brauw gelukte, bewijzen in hand
te krijgen, die zijne sinds lang gekoesterde verdenking bev
tigden. Daarbij kwamen feiten aan het licht, welke der R
geering eindelijk de oogen openden en haar deden besluiten,
den Prins Rijksbestierder van zijne waardigheid te ontzetten
uit Palembang te verwijderen. De weldra daaromtrent verbr
mare en daarop gevolgde bemachtiging van den Prins en die
beide zonen vonden aanvankelijk nauwelijks eenig geloof
de bevolking, die jaren lang onder het gezag van den alv
mogenden Rijksbestierder en van zijne zonen had gezucht. B
zwaarlijk toch kan zij zich voorstellen, dat de prins, die
zijne hooge waardigheid 28 jaren lang in blakende gunst h
gestaan en door de Regeering als *onmisbaar* beschouwd was ge
worden, nu voortaan als banneling zijne dagen zou moeten
slijten. Toen echter het gerucht werd bevestigd en 's Prins
verwijdering onmiddellijk volgde, weergalmde de blijdschap daar
over alom in de binnenlanden, waar hij nog kort te voren in
den glans van macht geschitterd had [1]. Trouwens het kon nie

---

[1] Om de verdenking te ontgaan van een partijdig oordeel over de handelingen va Prins Kramo-djaïa als Rijksbestierder gevoelen wij ons verplicht te verklaren dat wij, wat zijne persoonlijkheid betreft, geenerlei reden hebben, om hem har te vallen. In onze ambtelijke en bijzondere betrekking tot hem, gedurende dri jaren, zijn wij zelfs met genegenheid jegens hem bezield geweest. Zijne afdwa- lingen, waarvan hierboven werd gewaagd, eerst vele jaren later ter onzer kennis gekomen, hebben de herinnering aan een lang verleden niet geheel uitgewischt. Naar ons gevoelen mogen die afdwalingen veeleer worden geweten aan overdrever

bevreemden, dat de mindere hoofden en bevolking, nu velerlei misbruiken waren opgeheven, terstond zouden ingenomen zijn met een bestuur, onder hetwelk zij vroeger waren geduld. Vandaar dan ook dat de beruchte Tiang-alam, aan wien — naar men beweerd heeft — door den Rijksbestierder vrij spel was gelaten bij den opstand in den aanvang van 1851 uitgebroken en waarvan Rĕdjang en Apat lawang de brandpunten waren, een geduchten aanhang verkregen had, terwijl de beteugeling van door hem gepleegde wanbedrijven, van roof en geweld, afstuitte op de weerspannige gezindheid der bewoners van genoemde grensgewesten, die van oudsher hunne onafhankelijkheid gehandhaafd hadden. Onder deze gesteldheid en nadat de vermetele muiteling bijna vijf jaren lang den strijd had volgehouden, werd de Adsistent-resident J. Walland te rade, om, in overleg met eenige welgezinde hoofden, maatregelen te beramen, die strekken konden tot eene vreedzame oplossing ter voorkoming van verdere onheilen. Toen men eindelijk eene toenadering meende te bemerken, onder welke de genoemde ambtenaar, ter bereiking van zijn doel zich verschillende teleurstellingen getroosten moest, liet Tiang-alam boodschappen dat hij, alvorens zich te onderwerpen, eenige *doesans* (dorpen) wenschte te tuchtigen, die hem waren afgevallen of verraad hadden gepleegd. Wel bevroedende wat van de onderhandelingen met den sluwen Maleier te verwachten was, in wiens gemoed wegens *mahloe* (krenking) wraak woedde en die mede tijd te winnen zocht, weigerde hij in de gestelde voorwaarden te treden, onder verklaring tevens, dat elke aanslag van zijne zijde, tegen de aangeduide dorpelingen, het afbreken van de gevoerde onderhandelingen ten gevolge zou hebben. Door deze onbewimpelde verklaring tot nadenken gebracht en het zwerven moede, werd hij eindelijk op 3 April 1856 tot onderwerping bewogen nadat hem lijfsgenade was toegezegd. Bij zijn komst ter plaatse voor de ontmoeting bestemd had een voorval plaats dat jammerlijke gevolgen na zich dreigde te slepen, zoo niet de kalme houding van den heer Walland die had afgewend. Immers, toen na eenige inleiding de zaak der onderwerping betreffende, aan Tiang-alam diens verbanning buiten Palembang werd aangekondigd, stoof onverwachts eene van zijne vrouwen, ten teeken van verzet, met

---

bescherming van hoogerhand aan den prins verleend, wiens nauwe betrekking tot Badar-Oedin daarbij uit het oog werd verloren, dan wel aan neiging tot strafbare overtredingen bij misbruik van gezag.

ontbloote houwer in woede op. Gelijktijdig drongen een- getrouwe volgelingen in blijkbare verbittering de *balie* ... gaderzaal) binnen. Het gevaar beseffende, dat in de vijand... houding der teleurgestelde menigte gelegen was, bracht hij ... eene gepaste toespraak de ontstemde gemoederen tot bed... Tiang-alam zelf betoonde zich gelaten en nadat hem, inge... zijn verlangen, opium en kleêren waren verstrekt, werd ... met zijn gezin onder geleide van eenige vertrouwde hoofden n... daartoe bestemde vaartuigen gevoerd, ter overbrenging naar ... hoofdplaats, waar de Resident de vereischte beschikkingen ... gaande zijne verbanning nemen zou.

Bovenstaande uitweiding hebben wij ons veroorloofd, om ... het meermalen gevoerde betoog te doen uitkomen het ... gevaar dat gelegen is in eene lichtvaardige keuze van ... voerende ambtenaren die in omstandigheden kunnen gerak... waaronder alles van doorzicht en kalm beleid afhangt en ... feling tot ongelegenheden voeren kan. Aan ambtenaren ... bekwaamheid en ervaring zal het daarentegen doorgaans ... moeielijk wezen, bij handhaving der openbare orde, woelin... te voorkomen, die niet zelden voortspruiten uit onbe... handelingen of uit gemelijke opwellingen van hen, die met ... gezag zijn bekleed, wanneer wij ook al buiten beschouwi... laten beschikkingen uitgegaan van de Regeering, die menigm... kwalijk werd ingelicht. De onlusten, in 1858 in het Lemat... stroomgebied uitgebroken en waarvan de ware oorzaken ... aan het licht gekomen zijn, bevatten menigen wenk die ... uiterste behoedzaamheid opwekt om betreurenswaardige botsing... te verhoeden, welke uit onredelijke eischen en beschikking... kunnen voortvloeien. In evengenoemd gewest, waar ... altijd rust had geheerscht, viel toch niet te denken aan algehe... omkeering in de goede gezindheid der bevolking. Veeleer mo... o. i. de weerspannige handelingen geweten worden aan onb... raden dienstijver en aan wrevel bij hen, aan wie het her... der rust, doch geene tuchtiging opgedragen was. Nauwelijks behoeven wij te doen opmerken, dat wij bij ons vertoog ... oog hebben op de Doeson Djatti, waar men, zonder te let... op de aanmerkingen van den Depatie-Matjan, wiens eerlij... toewijding aan ons bestuur boven alle verdenking verheven was, zooals meermalen was gebleken. Intusschen werd zijne bede ... zijne doeson te sparen hardvochtig afgewezen en aldus d... brand vernield. Onder zoodanige omstandigheden nu kan genoe...

den Depatie het verwijt wel niet treffen dat hij, baloorig geworden, onze zijde verliet.

Hebben wij met leedgevoel feiten in herinnering gebracht, waaruit betreurenswaardige voorvallen ontsproten zijn: met welgevallen daarentegen verwijlen wij bij een gebeurtenis in 1859, die in het wederzijdsche belang, heilzame gevolgen gehad heeft. Wij bedoelen de onderwerping zonder eenig wapengeweld van de weleer roof- en muitzieke landschappen van Rĕdjang en Bermani-Oeloe (Ampat-pretoelay), bij eene expeditie van Benkoelen uit, onder den beleidvollen en verdienstelijken majoor H. Cobet, aan wien het bij kalm overleg en onder minzame bejegening van de volkshoofden mocht gelukken, de woelige bewoners van ***Rĕdjang Siendangmardika*** (vrije Grensbewakers) en van Ampat-lawang, die onder het vroegere Sultansbestuur onverzettelijk waren gebleven, tot onderwerping aan ons gezag te bewegen. De vreedzame handelingen van Cobet hadden niet alleen vertrouwen ingeboezemd op onze goede bedoelingen, maar ook waren de bewoners van het aangrenzend en beruchte landschap Lĕbong, die zich door alle tijden heen weerbarstig betoond en door roof en geweld gekenmerkt hadden, daardoor bewogen geworden, om als een ***gunst*** te verzoeken de inlijving in onze bezittingen, zooals later in 1862 geschiedde.

Voor de burgerlijke aangelegenheden was aan den Majoor Cobet toegevoegd de Kontroleur A. Pruys van der Hoeven, aan wien, na de regeling der staatkundige aangelegenheden, het gezag over Rĕdjang en Bĕrmani-Oeloe opgedragen werd, bij aanwijzing van Kepaïang (Redjang) als standplaats. Van hier uit zou, volgens de bevelen door Cobet gegeven, worden aangelegd een militaire weg over het ongeveer 2000 voet hooge Barissan- of Ketengebergte, in verbinding met den weg van Fort Marlbrough (Benkoelen) naar dien van het Palembangsche gebied. Onder de ijverige en getrouwe medewerking van de hoofden en bevolking in de genoemde landschappen kwam dan ook weldra een weg tot stand, die met een licht voertuig bespannen met één paard in 5 uren tijds kan worden afgelegd, waaraan een voetganger te voren twee dagen moest besteden.

Na de bevrediging der Zuid-Westelijke grensgewesten werd men, om verschillende redenen en inzonderheid voor de veiligheid van geheel het gebied, gedrongen maatregelen te beramen om de tusschen Palembang, Lampong en Benkoelen inschietende

en onafhankele landschappen van Passoemah onder onze heerschappij te brengen, ten einde den menschenroof en de strooperijen te keer te gaan, welke door de bewoners dier gewesten op ons grondgebied werden gepleegd, waardoor de bevolking hiervan en vooral die van Goemay voortdurend in spanning werd gehouden. En nadat alle vertoogen en vermaningen vruchteloos waren gebleven om de hoofden der genoemde landschappen voor een welgeordend bestuur te stemmen, werd in 1866 tot eene militaire expeditie besloten, met het kennelijk doel om die bij het Palembangsche gebied in te lijven. In April aangevangen, eindigde deze veldtocht reeds in November daaraanvolgende met algeheele onderwerping der beruchte en uitgebr.. Passoemahlanden, waar thans bij de goede gezindheid der vroeger machtelooze hoofden eene gewenschte rust heerscht en ontwikkeling in vreedzame bedrijven wordt waargenomen.

Aan de inlijving van het Passoemah-gebied was, in 1864, vooraf gegaan de onderwerping aan onze heerschappij van de in naam hieraan cijnsbare grensgewesten van Sĕmĕndo, Kessam, Makakao en Blalouw met Batoe-brah, zoodat thans geheel Zuid-Oostelijk Sumatra, behalve het landschap Korintjie tusschen Djambi en Palembang, geacht mag worden aan ons gezag onderworpen te zijn. Onder de gunstige gesteldheid, waarvan wij de voornaamste bijzonderheden geschetst hebben, zullen allengs lieverlede de bezwaren wijken, welke tot dusverre de ontwikkeling van velerlei nijvere bedrijven in den weg zijn blijven staan. Ter bevordering van de daarin gelegen belangen zijn ons plichten voorgeschreven, die eene gemoedelijke overweging vorderen, inzonderheid met betrekking tot de keuze der ambtenaren, die in de verschillende gewesten het gezag voeren. Van den anderen kant gebiedt het wederzijdsch belang, dat de Regeering, door milde beginselen van het bestuur, van den wensch doe blijken, om welvaart te verspreiden, zonder de offers te schroomen, die daartoe aanvankelijk mochten worden gevorderd. Naar deze grondstelling zijn wij almede verplicht, zooveel mogelijk, aloude instellingen en gebruiken van maatschappelijken aard te eerbiedigen of, waar noodig, die bedachtzaam te wijzigen. In stoffelijken zin behooren wij de bijzondere aandacht te wijden aan de uitbreiding van den zoo nuttigen veestapel en aan den aanleg van waterwerken, ter bevloeiing en vruchtbaarmaking van de akkers voor de teelt van rijst en producten, welke daaraan behoefte hebben. Uit den aard der zaak bedoelen w

uitsluitend zoodanige werken, die de krachten der bevolking te boven gaan. Voor de buitenbezittingen, die algemeen dun bevolkt zijn, klemt de behoefte aan technischen bijstand te meer, vermits in die gewesten bovendien gemist worden eenige der gereedschappen voor den landbouw, welke den arbeid bij omwoeling van den bodem verlichten.

Tot recht verstand van hetgeen wij hierboven als ons gevoelen hebben doen kennen schijnt het ons noodzakelijk toe in eenige bijzonderheden te treden, het zelfbestuur van de vorsten betreffende, in hun betrekking tot de rijksgrooten, tegenover ons in 1823 ingevoerd stelsel van bestuur, om daaruit eenige gevolgtrekkingen af te leiden.

Gelijk in alle Maleische Staten, oefenden de Palembangsche vorsten een willekeurig gezag uit, en werden daarin bijgestaan door de rijksgrooten, aan welke naar gelang van hunne betrekking en verdiensten, meer of minder aanzienlijke voordeelen en voorrechten waren toegekend ten laste der bevolking.

De belastingen werden opgebracht in voortbrengselen van den grond en in arbeid; belastingen ontleend aan de adats en die dan alleen drukkend waren, wanneer schraapzuchtige vorsten, in afpersingen door de rijksgrooten en hunne onderhebbende hoofden gepleegd, hun voordeel vonden. Dit was o. a. het geval bij de „Tiekan-toekan-belasting” (het opdringen aan de bevolking der binnenlanden van handelswaren tegen hooge prijzen in ruil tegen verschillende voortbrengselen ver beneden de marktwaarde). Onder goede vorsten, die dergelijke misbruiken beteugelden, werden de hoofden in 't algemeen door het eigenbelang weerhouden van strafbare overtredingen, waarbij hunne toekomst gevaar loopen kan. Bovendien is het van algemeene bekendheid, dat de Indiër van elken rang aan rijkdom betrekkelijk geringe waarde hecht en alleen haakt naar uiterlijken glans en aan eenige levensgenietingen; eene zucht welke niet alleen aan de bevolking welgevallig is, maar zelfs door haar gevoed wordt. De breed uitgemeten misbruiken gaven onder ons oppermachtig bestuur aanleiding tot verordeningen, die de strekking hadden, om de bevolking te ontlasten van den gewaanden druk. Onze bemoeiingen dienaangaande, wel verre van bijval te vinden, verwekten veeleer argwaan, doch ook al aannemende, dat de hoofden zich weleer aan afpersingen of willekeurige heffing van belastingen schuldig maakten, dan nog gaven die misbruiken zelden aanleiding tot gemor en verzet, zooals

uit onze milde verordeningen van bestuur ontsproten zijn. D... werden de belangen der rijksgrooten gevoelig gekrenkt, t... allerwegen ernstige bekommering waargenomen werd en du... bleek dat, tot diep in de binnenlanden, de hoofden ge... met onze heerschappij ingenomen waren, vooral toen de ... zich verbreidde, dat de sinds lang opgegeven verplichte p... cultuur, waaraan kwellende herinneringen van *dwang* verb... waren, in ons stelsel van belastingen zou worden opgen... Onder de daaruit gevolgde gisting der gemoederen kon bezwaarlijk miskennen den invloed van de aanzienlijkste h... wier macht men gefnuikt waande. Met verachting der vers... selen van een dreigend gevaar werd voorbijgezien, dat invloed, beperkt binnen betamelijke grenzen en behoedzaam g... kracht aan ons bestuur had kunnen bijzetten. De onluste... de binnenlanden en de weldra daarop gevolgde opstand... hoofdplaats, waarvan wij reeds met een enkel woord gewaagd... bewezen maar al te zeer dat feitelijk verzet beraamd was. ... mers toen na eene poging tot vergiftiging van geheel de ... taire bezetting op last van den Sultan, op 21 November 1... den volgenden dag onze macht voor den kraton was opge... werd zij des morgens te 5 ure, onder een akelige duisterni... eene wanhopige woede aangevallen, die de uiterste verbitt... kenmerkte. De gevolgen van dien aanval waren niet te ... kenen geweest, zoo niet kort te voren maatregelen beraamd... beschikkingen van krijgskundigen aard genomen waren voor krachtdadigen tegenstand. Ter kwader ure zag men nu in, ... men bij de besproken hervorming in het bestuur zich aan ... vaarlijke proeven had gewaagd, zonder rekening te houden ... de eischen van strenge rechtvaardigheid, waarop onze heersch... zou rusten.

Hebben wij in vorenstaande beschouwingen eenige bijzon... heden van staatkundig belang in het licht gesteld, wij zull... verband daarmede, thans een denkbeeld geven van het binn... landsch bestuur onder de sultans, in wier plaats wij op... treden zijn.

De binnenlandsche gewesten waren verdeeld in distr... (*marga's*) bestaande uit zeker aantal dorpen (*doesons*) waarov... onder den titel van Passierah of Depatie dienaren waren ... gesteld, die plaatselijk het gezag voerden, en voor het bew... ondergeschikt waren aan *Djenangs* of schatgaarders, w... doorgaans uit den stand der *Priatires* of adelijken gekoz...

plaatsbekleeders waren van de *Rabans*, aan wie, bij gunst of wegens verdiensten, door den vorst, in vruchtgebruik districten of ook dorpen werden afgestaan en die ter hoofdplaats verbleven.

De passierah had onder zich *Praattens* of dorpshoofden met welke hij een Raad vormde van „Passierah-praatten" ter regeling van de huishoudelijke belangen der marga, met bevoegdheid om geschillen te beslechten die konden voorkomen, met uitzondering nochtans van geestelijke aangelegenheden, waarvan de hoofdpriester der marga (*Kwassa hakiem*) als lasthebber van den *Pangehran panghoeloe* (Prins Hoogepriester) ter hoofdplaats uitspraak deed. De Djénangs waren in hunne betrekking van afgevaardigden verplicht toezicht te houden over de handelingen der districtshoofden, terwijl alle wereldlijke geschillen, in het hoogste beroep, werden gebracht voor den Rijksbestierder, die in naam van den vorst besliste.

Aan de Passierahs of Depaties werd in vroegeren tijd somwijlen uit staatkundig belang de titel verleend van *Pangehran* of prins, die dan als erfelijk overging op den oudsten zoon van den begunstigde. Latere vorsten hebben in hun' waan van alvermogen de daarin gelegen wenken niet behartigd en zelfs geduld, dat de nakomelingen van geëerde voorvaderen door de hofgrooten en de Djenangs werden vernederd. In de afdwaling hieromtrent vinden wij grond voor het vermoeden, dat de trotsche Badar-Oedin, in zijne strenge begrippen van onafhankelijkheid heeft gefaald, met vast te houden aan het denkbeeld van algenoegzaamheid [1]. Bij overweging daarvan zijn wij geneigd te gelooven, dat hij na de nederlaag op 24 Juni 1821 bij de bemachtiging door ons van de batterijen beneden de hoofdplaats, aan de mogelijkheid heeft gewanhoopt, om in de binnenlanden eene veilige schuilplaats en genoegzamen aanhang te vinden, om onze vestiging in zijn rijk te belemmeren. Nochtans hebben wij geen vrijheid Badar-Oedin's handelingen onbepaald te veroordeelen, naardien wij bij de aanvaarding van het oppergezag evenmin de ervaring hebben geraadpleegd, waaruit menige les ware te putten geweest. Vandaar dat wij geene rekening hebben gehouden met een bij hoofden en bevolking betreurd verleden,

[1] In zijne onverbiddelijke gestrengheid, bij de handhaving van zijn gezag, spaarde Badar Oedin zelfs de Arabiërs, de stamgenooten van den Profeet niet, die allerwege in den Archipel overmoedig zijn en in alle Maleische staten ongehoorde voorrechten genieten.

om gedachtig aan begrippen en vooroordeelen, krenking te wijken en onze heerschappij ingang te doen vinden.

In beginsel zijn wij gestemd tegen overmatige uitbreiding ons rechtstreeksch gezag in de Maleische Staten, tenzij gew... redenen van staatkundigen aard, of van zelfbehoud daartoe n... zooals het geval kan zijn bij rustverstoring en woelingen i... ons gebied grenzende landschappen, waarop wij hierboven h... gewezen. Onder zoodanige omstandigheden verwerpen wij ... bedachtzame uitbreiding niet, noch ook verwerpen wij ... wijking van het vooropgestelde beginsel, wanneer — zooals 1819 met Badar-Oedin het geval is geweest, — bij vijand... handelingen plechtige verbindtenissen geschonden worden. N... tans wachte men zich voor overdrijving in de beoordeeling noodzakelijkheid, om wijziging te brengen in eene grondst... waaraan zooveel immer mogelijk moet worden vastgehouden. ongelegenheden te voorkomen, die van annexatie te duchten ... Bovenal behoort men wèl in het oog te houden, dat m... uitbreiding van ons rechtstreeksch gezag verbonden zijn ... zwaren van bezetting en bescherming, welke tot belang... geldelijke offers verplichten en tot versnippering leiden van steeds uitgebreide legermacht in Indië, waaruit het in de l... jaren meer en meer toegenomen vreemden-element niet m... weren is, ja zelfs gevaarlijk dreigt te worden. Afgescheiden de moeielijkheid, om ons leger op den gewonen voet v... te houden, vordert de vernielende krijg op Sumatra's N... Oostkust en ook eenigermate op Celebes, inspanning van krachten om ons gezag in den Archipel te bewaren en w... te onderdrukken, die elders kunnen ontstaan. En wa... onder zoodanige gesteldheid de bescherming van inge... grondgebied, met al de gevolgen hiervan, nu nog ... uitgestrekt tot particuliere ondernemingen, zooals i... (Sumatra's N. O. kust), dan kan het niet bevreemden... wij tot aanwerving gedrongen zijn geworden van li... wier zedelijk gehalte veelal ongunstig is en die, verlok... bovenmatig hoog handgeld, als trekvogels naar Holland vliegen, om, in Harderwijk uitgerust, andermaal naar e... wijk te nemen en, gevat wordende, te eindigen met ... genisstraf en zorgvuldige verpleging te Leiden. De menig... desertiën, waarvan de dagbladen voortdurend gewagen, g... maar al te zeer van de woelige geaardheid dier vreemde... zoekers, waaromtrent eene droeve ervaring geleerd he...

zij, in Indië aangekomen, lichtelijk geneigd zijn kwaad te brouwen en de openbare orde te verstoren. Nauwelijks behoeven wij te herinneren aan den opstand die verscheidene jaren geleden, schier gelijktijdig te Fort Willem I, te Samarang en te Djocja, naar een lang te voren beraamd plan, uitbrak, en door krachtdadige maatregelen gesmoord is geworden. De daaraan schuldigen hebben wel is waar voor hun misdrijf geboet, doch niet zonder schade voor den Staat, die na de uitrusting en de reis naar en van Java bekostigd te hebben, belast is gebleven met de voeding en huisvesting in het „Huis van militaire detentie" te Leiden [1]. Met zoodanige misdadigers nu, die zich feitelijk aan de maatschappelijke orde hebben vergrepen en dientengevolge tot kruiwagenstraf veroordeeld worden, stelt men, wat den aard der straf aangaat, hen gelijk, die schuldig staan aan *insubordinatie*, niet zelden onder verlichtende omstandigheden gepleegd of aan vergrijpen, waarop in de burgermaatschappij lichte straffen gesteld zijn, die geene eerloosheid ten gevolge hebben, zooals de kruiwagenstraf met zich voert. Bij toepassing hiervan wordt de boeteling, na volbrachten straftijd, niet alleen uit de gelederen geweerd, maar ook in de burgermaatschappij als een geschandvlekte misdadiger verstooten en alzoo tot ballingschap gedoemd en in verzoeking gebracht, om, ter bevrediging van zijne nooddruft tot ongeoorloofde middelen de toevlucht te nemen. Volkomen goed gevoelen wij, dat de krijgsdienst — vooral in Indië — strenge eischen stelt van orde en ondergeschiktheid, ter verheffing van onze zedelijke meerderheid tegenover de inlandsche bevolking. Wij huldigen het daartoe aangenomen beginsel van gestrengheid, onder deze voorwaarde nochtans, dat men, bij het beoordeelen van strafbare overtredingen, angstvallig onderzoeke de aanleiding daartoe, welke niet zelden tot ontdekking voert van verschoonende bijzonderheden. Vergrijpen tegen de krijgstucht in Indië op het oorlogstooneel zijn zeld-

---

[1] In 1823 werd ter hoofdplaats van Palembang, onder de vrij sterke militaire bezetting een complot ontdekt, waarvan het doel was, om den Resident en den Adsistent-resident, die op eene inspectiereis in de binnenlanden waren, op te lichten en zich meester te maken van de wapens der militaire bedekking. Aan het hoofd van het complot was een sluwe vreemdeling. Gelukkig was men bijtijds van den toeleg onderricht en waren door den militairen kommandant, in overleg met des Residents vertegenwoordiger, strenge maatregelen verordend, met consigne aan de schildwachten, om hen, in den tot ontvluchting bestemden nacht, die zich op den kratonmuur mochten vertoonen neder te schieten. De beschikkingen onzerzijds waren blijkbarr aan de booswichten bekend geworden en hun plannen verijdeld geworden.

zaam en van overloopen naar den vijand, die elken bl..
wantrouwt, valt niet te denken. In de garnizoenen daarente..
waar verveling lichtelijk tot afdwalingen leidt, komen menig..
overtredingen voor, welke doen vermoeden dat de overtr..
eenige weinige jaren gevangenisstraf verkieslijker acht boven ..
langdurig verblijf in Indië.

Volgens de bovenstaande beschouwingen zal men ons wel ..
misduiden, dat wij den bescheiden wensch uiten, dat mil..
begrippen mogen worden toegepast op overtredingen, door m..
tairen begaan, waaraan de smet van *eerloosheid* niet k..
Naar onze overtuiging zullen daardoor velen, nu voor g..
hun volgend leven gestraft, dan ons Indisch leger kunnen ..
sterken, dat, naarmate wij ons rechtstreeksch gezag buiten J..
uitbreiden, daaraan toenemende behoefte heeft en tot h..
bezwarende uitgaven noopt.[1] Doch keeren wij tot ons onderw..
terug, ter ontwikkeling van ons gevoelen betrekkelijk de ..
richting en beginselen van ons bestuur tegenover die der v..
malige heerschers.

Voor het gewestelijk bestuur der buitenbezittingen in ..
algemeen gelden geheel andere begrippen, dan onder de ..
geering der vorsten daarop werden toegepast. Onder hen w..
o. a. te Palembang, het beheer der afdeelingen van het gebied —
zooals reeds werd vermeld — uitsluitend opgedragen aan burg..
lijke dienaren uit verschillende standen, terwijl ons bewind ..
verdeeling van het gezag vertoont tusschen burgerlijke en mili..
autoriteiten. Daarbij wordt aan den burgelijken gezagvoerder, ..
aangewezen vertegenwoordiger van den landvoogd de voorr..
toegekend, behoudens de verplichting hem stilzwijgend opgel..
om bij krijgskundige aangelegenheden niet alleen het b..
daaromtrent aan den militairen bevelhebber over te laten, ..
ook den vereischten bijstand te verleenen. De afscheiding van ..
gezag in het *gewestelijk* bestuur voert ontegenzeggelijk bezw..
met zich en heeft bij verwikkelingen of van onlusten me..
maal aanleiding gegeven tot botsingen die, de samenwerk..
tot één doel belemmerende, van schadelijken invloed zijn op ..
geest der bevolking. Uit overweging dier bezwaren is dan o..
meermalen de wensch geuit, dat men de ambtelijke bevoegd..

---

[1] Men raadplege hier het rapport over deze bijdrage, voorkomende i.. notulen der Bestuursvergadering van 17 Juni 1882, waarin naar aanleiding .. den hier geuiten wensch een ander denkbeeld wordt voorgestaan ter verbeter.. van het gehalte, zoo van het Indische als van het Nederlandsche leger. Re..

van beide autoriteiten aan meer stellige bepalingen binden mocht, dan art. 68 Reg. Regl. daaromtrent bevat. Wel is waar is daarbij aan den burgerlijken ambtenaar de hoogste macht toegekend, doch zijn de grenzen te onbestemd om de goede verstandhouding tusschen beide autoriteiten te bewaren.

Bij vereeniging van het gezag wanneer de gewestelijke bestuurder uit den krijgsmanstand gekozen moet worden, vervalt van zelf het bezwaar, waarop wij zooeven hebben gewezen; en bij een gelukkige keuze van den titularis zal de regelmatige gang van het bestuur verzekerd zijn.

In die gewesten, waar de invoering van ons gezag nog tegenkanting ontmoet of op geene vaste grondslagen rust, wordt de uiterste behoedzaamheid gevorderd, bij geleidelijke hervorming van bestaande instellingen en begrippen ten einde langs den vreedzamen weg het doel te bereiken. Eene jammerlijke dwaling toch zou het wezen, als men uit de onlusten van vroeger en lateren tijd — vooral wat Palembang betreft — mocht willen afleiden, dat de inboorling van Indië met onverschilligheid de rampen verduurt, welke hem treffen en niet alleen zijne schamele bezitting vernielen, maar ook zijn leven bedreigen. De bloedige, oorlogen, vroeger en later gevoerd en de woede die de bevolking in den tegenwoordigen kampstrijd op noordelijk Sumatra bezielt zouden ten onrechte als bewijs kunnen aangevoerd worden voor zijne gevoelloosheid. Bij een gemoedelijk onderzoek in het algemeen zal het niet zelden blijken, dat de onrust in de gemoederen en de woelingen in verschillende gewesten ontstaan, grootendeels mogen worden toegeschreven aan teleurstelling in opgewekte verwachtingen. Dáár toch waar de gezagvoerende ambtenaren, naar weldadige voorschriften en verordeningen behoedzaam te werk gaan en, onder minzame bejegening der hoofden, het vertrouwen weten te verwerven, zullen geene gevaren van verzet te duchten zijn. Niet genoeg kan daarom aan onze ambtenaren als plicht worden aanbevolen de goede verstandhouding met de hoofden wier voorlichting in verschillende aangelegenheden onmisbaar is, om allen aanstoot te vermijden, uit beschikkingen voortvloeiende, die aan de bevolking ongevallig zijn. Noode herinneren wij te dien opzichte aan verwaarloozing van het daarin gelegen belang, waaruit bepaaldelijk in Palembang tallooze jammeren zijn ontsproten, die ons met weemoed vervullen. Onze handelingen in dat gewest, vooral in het tijdvak van 1823 tot 24, hebben zich niet altijd gekenmerkt door behartiging der

wederzijdsche belangen en vervulling van plechtige beloften, v eenzijdig werden uitgelegd. Met genoegen vermelden wij daar dat thans — dank zij de bemoeiingen onzer ambtenaren v lateren tijd — in dat uitgestrekt gebied eene gewenschte r. en welvaart heerscht, waardoor de herinnering aan het dr. verleden geacht mag worden te zijn uitgewischt.

Terugkomende op het éénhoofdig gezag in het gewest. bestuur, zoo zij opgemerkt dat wij dan vooral daaraan de v keur geven, wanneer krijgskundige aangelegenheden zulks noo. gebieden, en zonder in eenig opzicht te kort te willen doen de verdiensten van hen, die als militair en civiel gezagh. onder vaak netelige omstandigheden bewijzen hebben geg. van geschiktheid en staatkundig beleid. Niet *onvoorwaarde*. evenwel zijn wij gestemd voor het eenhoofdig gezag, althans w neer het te besturen gewest, zooals thans te Palembang geval is, in volkomen rust en vrede verkeert. Immers behoud. de alleszins gunstige uitzonderingen, mag men zich niet v. veinzen, dat de militaire Officieren, uit den aard der za. niet met zoodanige kennis van taal-, land en volk zijn toegerust, men bij de burgerlijke ambtenaren mag veronderstellen, die geleidelijke opklimming vertrouwd zijn geworden met bijzonderheden van het raderwerk van het bestuur en met begrippen en belangen der bevolking. Eene betamelijke eerzu en de prikkel van eigenbelang nopen hen om in het b. hunner roeping, langs den vreedzamen weg het gezag te ha haven. Naar ons gevoelen komt het bovenal aan op het b. dachtzaam steunen der hoofden, naar onze hierarchische begripp van den invloed der hoofden, bij wie onderling aan geschil wel niet te denken valt. [1]

Tegen de afscheiding van macht, bij toekenning van den v. rang aan den burgerlijken gezaghebber zijn meermalen, en ni ten onrechte, bedenkingen ingebracht, die dan vooral werd vernomen, wanneer de militaire bevelhebber in zijne betrekki. het noodig achtte maatregelen te nemen, die naar de inzicht

[1] Bij de militaire bestuurders, die tevens met het burgerlijk gezag bekleed z. in gewesten waar woelingen te vreezen zijn of reeds bestaan, dient het be. levendig te blijven, dat de Buitenbezittingen geenszins mogen strekken tot *oefe. school* voor krijgsbedrijven, waartoe ijdele roemzucht somwijlen vervoert. Ee langdurige ervaring toch heeft de overtuiging gegeven, dat maatregelen van gew. slechts verbittering verwekken en rampen tengevolge hebben, die te verhoed. waren geweest.

van zijn ambtgenoot aan bezwaren onderhevig waren. Wel mag daartegen worden ingebracht, dat beide autoriteiten naar algemeene verordeningen steeds met elkander in overleg zullen treden, terwijl de burgerlijke bestuurder, gebonden aan stellige voorschriften en gedachtig aan de verantwoordelijkheid, die in verband met art. 68 R. R. op hem rust, zich onthouden zal van beschikkingen, die buiten de grens liggen van zijne bevoegdheid. De geschillen, die somwijlen tusschen de beide machten gerezen zijn, hebben wel eens hun grond gehad in naijver jegens de burgerlijke ambtenaren, waaraan door het „Militaire Departement" menigmaal voedsel werd gegeven, zooals o. a. te Palembang onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal J. C. Baud daarvan is gebleken.

Wat het bestuur der binnenlandsche afdeelingen betreft, houden wij om verschillende redenen vast aan het beginsel van *afscheiding* der machten, welke, vereenigd in den persoon van den militairen gezaghebber, voor dezen velerlei bezwaren opleveren. In de militaire loopbaan blootgesteld aan gedurige afwisseling van standplaats mag men van den krijgsman redelijkerwijze niet verwachten, dat hij den lust zal gevoelen om door gezette oefening gemeenzaam te worden met alle aangelegenheden van het burgerlijk bestuur, waaraan de burgerlijke ambtenaar zich onverdeeld toewijden kan. Bij dezen strekt een betamelijk eigenbelang of de zucht naar lotsverbetering tot getrouwe vervulling van zijne ambtsplichten om aldus het vertrouwen te verwerven van den gewestelijken bestuurder dien hij vertegenwoordigt en van de volkshoofden, welke hem in de uitoefening van het gezag ter zijde staan.

In afgelegen binnenlandsche afdeelingen, waar de hoofden omtrent onze verordeningen van bestuur en onze bedoelingen inlichting behoeven of zich daarvan onkundig betoonen, vereischt de keuze der ambtenaren de uiterste omzichtigheid om moeielijkheden te ontwijken, die uit verkeerde maatregelen en eigendunkelijke beschikkingen kunnen ontstaan. Niet zelden toch is dit het geval geweest bij beslechting van geschillen tusschen de inboorlingen onderling en ook bij overtredingen ten aanzien van de openbare orde. Onder zoodanige omstandigheden kunnen misgrepen en overijling bedenkelijke gevolgen na zich slepen.

Op den militairen gezaghebber in de binnenlanden rust eene eigenaardige verantwoordelijkheid, welke hem in zijne dubbele

betrekking — wanneer hij nl. met het burgerlijk bestuur belast — in tijden van onrust aan ongelegenheid blootstelt. I laatstgenoemde betrekking kan hij somwijlen worden ge zijne militaire standplaats tijdelijk te verlaten en het bevel o den post over te dragen, die aan zijne bijzondere hoede toev trouwd is. Bovendien valt het niet te ontkennen, dat een geh militair bestuur aan de bevolking mishaagt, die daarin ziet beginsel van wantrouwen en geweld. De sedert tal van ja heerschende rust in de Opper-Ogan en Kommering, waar d kundige ambtenaren goede grondslagen van bestuur gelegd zijn heeft overtuigend bewezen, dat militair machtsvertoon ter han having van ons gezag niet altijd onmisbaar is. Naar de ervar in die gewesten opgedaan, hechten ook wij veel waarde aan instelling van "pradjoerits" of inlandsche politie-soldaten, d genomen uit personen van eigen landaard, bekend met de g neigdheden van de bevolking onder welke zij zich bewegen. staat zijn gesteld onopgemerkt van al wat voorvalt kennis nemen, waardoor beraamde strooperijen en dobbelspelen ontd worden, welke de bronnen zijn van allerlei rampen. Vree intusschen mag het heeten dat die pradjoerits, wier bestemmi is handhaving der openbare orde, bij voorkeur worden aang worven onder lieden, wier zedelijk gehalte in den regel tot laag peil gedaald is. Nochtans onderwerpen zij zich aan stren tucht en zijn zij, goed aangevoerd, steeds bereid om bij o komende woelingen, moedig alle gevaren te trotseren, zond immer verraad te plegen. Hierbij nu valt optemerken, dat d inboorling van Indië in 't algemeen, zelfs hij die eenig gev van eigenwaarde bezit, niet behebt is met het in Europa b staande vooroordeel tegen de dienaren der openbare macht, w verschijning aan eenige plaats veelal ergernis verwekt.

Terugkomende op onze bedenking tegen overmatige, zoo niet schadelijke uitbreiding in den Archipel van ons rechtstreeks gezag, zij ons vergund den wensch te uiten, dat men bij het besluit daartoe de aandacht vestige op de topographische e physische gesteldheid van het begeerde, soms zeer uitgestrekt gebied en rekening houde met de levende strijdkrachten, waa over wij, ter bescherming van ons gezag, vermogen te beschikken De eischen daaraan gesteld worden noodwendig verhoogd naarmate wij onze heerschappij wenschen uit te breiden over gewesten. waarvan de bevolking ongenegen is om zich te voegen naar onze beginselen van bestuur. Daarbij geldt de reeds aangevoerd

grondstelling nopens het gezag en den invloed van de volkshoofden, welke als voorwaarde geldt voor de deugzaamheid van ons staatkundig bestaan. In de samenwerking tot dat doel met hen zullen wij den waarborg vinden voor de vervulling van het gebiedend voorschrift in art. 55 R. R. vervat, nl. de ***bescherming van de bevolking tegen willekeur van wien ook***. De behartiging onzerzijds van de daarin gelegen wenken legt ons bovenal den plicht op om, onder toekenning van betamelijke voordeelen aan de hoofden, alle zoogenaamde „knevelarij" ten laste der bevolking te keer te gaan, waartoe niet zelden behoefte, indien al niet dadelijk gebrek, vervoert. Van den anderen kant mag niet uit het oog worden verloren, dat in alle Maleische Staten naar aloude gebruiken aan de hoofden in 't algemeen voorrechten toegekend zijn geworden, die wij vaak liefdeloos als zoovele afpersingen brandmerken. Hoe dit ook zij, ook wij gevoelen de noodzakelijkheid om die voorrechten binnen de grenzen van redelijkheid te beperken en tot hulde terug te brengen. Naar dat beginsel zullen onze pogingen niet vruchteloos worden gevonden om van lieverlede den afkeer te doen wijken van vreemde overheersching, waartegen wij in een vroeger tijdvak onzer geschiedenis een bloedigen strijd hebben gevoerd. Onze handelingen behooren ook daarom te bewijzen, dat wij, alle ongerechtigheden veroordeelende, strenge rechtvaardigheid huldigen en nauwlettend toezien op de heffing van evenredige belastingen, zoowel wat de verplichte diensten als de belasting op den akkerbouw betreft, met uitsluiting van misbruik in onwettige vrijstellingen gelegen, waartegen zorgvuldig moet worden gewaakt.

Ter nadere ontwikkeling van onze denkbeelden aangaande het beheer der binnenlandsche gewesten, zij het ons geoorloofd nog eenige daartoe betrekkelijke opmerkingen ten beste te geven, om die te toetsen aan de vertoogen, welke wij in den loop van ons overzicht hebben ingebracht.

Onder der vorsten bestuur waren de binnenlandsche districten, zooals reeds werd opgemerkt, wat het beheer daarvan betrof, verdeeld onder de rijksgrooten en begunstigde mantries. De benaming dier districten werd veelal ontleend aan ***Batang-hari*** of hoofdrivier, welke het toegewezen gebied begrensde of doorsneed. De opbrengsten van zoodanige landschappen werden onder zekere verplichting jegens den Vorst, in verhouding tot den rang van den vruchtgebruiker aan dezen of bij gunst, wegens ver-

diensten aan hem afgestaan, terwijl het bewind aan Djena (schatgaarders) opgedragen was. In 1824, meenen wij, wer de Djenangs vervangen door „Divisiehoofden", die ech met meer macht waren bekleed, en ondergeschikt aan de Eu peesche ambtenaren. In hunne betrekking waren zij gehoud om met de Parsierahs (districts-hoofden) alle aangelegenhe te bespreken het uitvoerend gezag betreffende, en aan den zaghebber der Afdeeling daarvan verslag te doen, om diens schikking daaromtrent te vernemen. Hunne standplaats was plichtend gesteld binnen de grenzen der Afdeeling en wel in hoofddoeson van eenig district, waarin zij bij ingeslopen ge bruik niet altijd verblijf hielden. Hiervan was menigmaal gevolg dat de ondergeschikte hoofden van hunne tijdelijke wezigheid gebruik maakten om tegenover de bevolking eisch te doen gelden of onrecht te plegen, dat slechts nu en dan toeval aan het licht kwam. In die misbruiken nu vinden w de naaste aanleiding tot het vertoog dat bij brief van 17 N vember 1840, door den Resident Buschkens bij den Gouverne ments Commissaris Mr. P. Merkus werd ingebracht. Wijzen op het belang voor de bevolking, bij de vestiging der Divis hoofden binnen de grenzen van hun gebied, om door gedur aanraking met de mindere hoofden, bekend te worden met huishoudelijke aangelegenheden, doet genoemde Resident voor uitkomen, dat langs dien weg de geneigdheid tot kwade pra tijken onderdrukt zal worden. Het bestendig verblijf der Divis hoofden te midden der bevolking van hun gebied verdient o daarom vooral aanprijzing daar zij alsdan, bedacht op eig veiligheid en die van hun gezin een breidel zullen gevoel ter beteugeling van de hebzucht, die bij hem mocht opwellen wrevel bij de bevolking verwekken zou. In het besef hieromtren ligt voor hem de prikkel, die tot betamelijke handelingen aan sporen zal en hem het vertrouwen hunner onderhoorigen zal do verwerven. Eenige jaren later werd het daartoe betrekkelijk denk beeld van den Resident Buschkens verwezenlijkt zonder nie tans daarmede te verbinden eene zoo zeer wenschelijke be schikking ten aanzien van eene voegzame huisvesting bij een bezoldiging welke den titulairis in staat kan stellen, zeken glans te verspreiden, waarin de inboorling van Indië den maat staf vindt voor de uitgebreidheid van macht. En vermits het aantal der Divisie-hoofden — welke men in hunne betrekking kan vergelijken met onze Regenten op Java — behoort uit een

staatkundig en weldadig oogpunt de offers niet te schromen, die aan eene milde toepassing van de voorgestelde verbetering in finantiëlen zin verbonden zijn. Uit deze beschouwing vloeit dan ook als van zelve de vraag voort welke redenen den gewestelijken bestuurder van Palembang in 1865 kunnen hebben bewogen, om de betrekking van Divisie-hoofd te doen vervallen en de attributen daarvan over te dragen op den Europeeschen gezaghebber, in vereeniging met de macht, aan de Passierahpraatten (districts-bestuur) toegekend? Uit de daarop gevolgde beschikking van de Regeering, welke geenszins strookte met de inzichten van ervaren ambtenaren, mag men o. i. afleiden, dat men ook hierin evenzeer heeft gefaald, als bij toekenning weleer aan den Rijksbestierder van schier onbegrensde macht en ambtelijke bevoegdheid. Misbruiken, somwijlen door enkele divisie-hoofden gepleegd, kunnen bezwaarlijk worden aangevoerd als grond voor de noodzakelijkheid, om die betrekking op te heffen. Veilig toch mag men aannemen dat die ambtenaren, vooral onder een krachtig bestuur, gedachtig aan hunne toekomst, zich niet zullen blootstellen aan gevaren, die in overtredingen gelegen zijn. Van groot belang is het ook daarom dat wij de hand houden aan aloude instellingen, zooals die omschreven zijn in het Compendium, dat ons onder den naam van „Oendang-Oendang negrie” bekend is, samengesteld uit overleveringen en enkele geschreven fragmenten en niet alleen bevat wettelijke voorschriften van zedelijken en maatschappelijkeu aard, maar ook van de wederzijdsche verplichtingen der hoofden en van hunne onderhoorigen. Den welbekenden samensteller dier alleszins belangrijke wetten en verordeningen, brengen wij derhalve gaarne onze nederige hulde. Aan diens ervaring, bij grondige kennis van taal-, land en volk en aan zijne zorgvuldige nasporingen, zijn wij verschuldigd, dat de aloude traditiën welke nu voor de nakomelingschap bewaard zullen blijven, niet aan vergetelheid prijsgegeven zijn. Geen wonder dan ook, dat zijn naam daar, waar hij tal van jaren doorbracht, te midden van eene hem genegen bevolking en van hoofden, wier vertrouwen hij bezat, steeds in dankbaar aandenken bewaard blijven zal.

Wij kunnen ons overzicht niet eindigen, zonder nog eenige oogenblikken stil te staan bij aangelegenheden, welke met betrekking tot de Buitenbezittingen in 't algemeen en tot Palem-

bang in het bijzonder geacht mogen worden van hooge waa-
te zijn. Zij behelzen eenige beschouwingen over maatschappel
kwalen, welke tot bedachtzame genezing aansporen.

Van algemeene bekendheid toch is het, dat in de Malei
Staten naar aloud gebruik aan de vrouw een arbeid blijft
gelegd — die aan den akkerbouw daarvan niet uitgezonderd —
buiten alle verhouding tot de haar geschonken lichame
krachten. Zelfs haar soms vergevorderde staat van zwanger
kan den hardvochtigen en vadzigen man niet bewegen den to
gewezen arbeid met haar te deelen, veelmin daarvan geheel t
ontheffen [1]. Bij het hierin gelegen bezwaar voegen zich
behalve gewone huiselijke bezigheden, de zorgen voor jeugdi
kinderen, die, zonder toezicht in de schamele woning achte
blijvende, de moederlijke verpleging derven en aan verschille
gevaren blootstaan. Het zal wel geen betoog behoeven, dat
zoo ongunstige gesteldheid een hoogst nadeeligen invloed
oefent op den aanwas der bevolking, die op den bij uit
vruchtbaren bodem van Sumatra o. a. betrekkelijk gering
terwijl velerlei natuurlijke voordeelen eene gestadige verme
dering daarvan mochten doen vermoeden. Ook dan nog bl
die ongunstige gesteldheid onverklaarbaar, wanneer wij daar
in rekening brengen de gevolgen der bloedige onlusten, d
tal van jaren verschillende gewesten van genoemd eiland hebb
geteisterd. Van den anderen kant mag, naar een meerma
door ons genoemd betoog in aanmerking worden gebracht, de
jammerlijke verwoestingen, die op verschillende tijden vóór
en onder ons bestuur, door de kinderpokken onder de bevolki
werden aangericht en in het laatst der vorige eeuw sommige di-
tricten ontvolkt hebben. De rampen uit die vreeselijke kw
ontsproten, leveren derhalve genoegzamen grond op tot leniging
daarvan, door aanmoediging en uitbreiding allerwege van de
vaccine. Ter bereiking van dat doel zal het noodig zijn, dat
van Regeeringswege aan hen, die met de kunstbewerking bel
zijn eene belooning worde toegekend, in verhouding tot de
uitgebreidheid van hun werkkring. Java met zijne zeer dicht
en sterk aangroeiende bevolking bewijst, wat het voorbehoed

[1] Op Java, waar de maatschappelijke instellingen naar heilzame begrippe
geordend zijn, deelt geheel het gezin — jeugdige knapen niet uitgezonderd —
in alle aan den landbouw verbonden werkzaamheden, en aan deze omstandighe
mag worden toegeschreven de algemeene welstand en tevredenheid onder de be-
volking van dat eiland.

middel der koepok-inenting vermag. En uit de verbreiding daarvan, zonder een zweem van dwang, blijkt overtuigend, dat bij de inboorlingen daartegen niet het vooroordeel bestaat, wat in sommige landen van Europa uit een godsdienstig beginsel nog blijft heerschen en talrijke slachtoffers maakt. Doch ook in die gewesten buiten Java, waar belangstellende ambtenaren de vaccine in bescherming genomen en door woord en daad bevorderd hebben, zijn de weldadige gevolgen daarvan niet twijfelachtig.

Van de aangeduide maatschappelijke kwalen mogen wij niet uitsluiten de begrippen bij de bevolking buiten Java aangaande het „pandelingschap" of vermonde slavernij. Door alle tijden heen is op dien stand van verworpelingen eene smet blijven kleven, die noch door bescherming, noch door plotselinge *emancipatie* zal worden uitgewischt, wanneer men hieraan ook al eene ruime schadeloosstelling verbinden mocht. Intusschen blijft die toestand eene deerlijke belemmering in de vrije ontwikkeling van hen, die soms bij harden arbeid onder hardvochtige meesters zuchten. Hun lot hangt samen met een belang, dat geheel de maatschappij omvat, nl. het „huwelijk," waaromtrent ook voor de vrije bevolking bezwaren bestaan, die moeielijk op te heffen zijn, wij bedoelen de „djoedjoer" huwelijken, waarbij de bruidegom tot betaling van een huwelijksgift aan de ouders der bruid verplicht is en bij tijdelijk onvermogen wordt onderworpen aan dienstbaarheid tegenover zijne schoonouders tot aan de algeheele kwijting van de overeengekomen bruidschat. Van daar dat de invoering van het zoogenaamde „Sĕmĕndoh" of vrije huwelijk, zonder bruidschat, zelfs onder Badar-Oedin beproefd werd en alle aanprijzing verdient. Hierbij mogen wij doen opmerken dat op Sumatra, vooral in het Oostelijk gedeelte, de eerbaarheid in den omgang tusschen personen van beiderlei kunne naar strenge regelen van zedelijkheid in acht genomen wordt, zoodat vergrijpen hieraan, welke in Europa menigmaal de oorzaak zijn van misdadige handelingen, in Indië niet voorkomen.

Wij besluiten ons overzicht betrekkelijk het belang en beheer van de Buitenbezittingen in den Indischen Archipel met de plechtige verklaring, dat wij daarin met onze ervaring zijn terade gegaan en onze overtuiging uitgesproken hebben, vreemd aan elke bedoeling om de handelingen, waarvan werd gewaagd,

liefdeloos te veroordeelen of hen te krenken, wier vaak netelige taak de meeste zelfverloochening vordert. Aan deze betuiging voegen wij den oprechten en bescheiden wensch toe, dat de opmerkingen, aldus ten beste gegeven, eenige aandacht waardig gekeurd mogen worden ter verbreiding van begrippen, die naar onze meening, strekken kunnen tot vreedzame verordeningen van bestuur over die gewesten, welke aan onze heerschappij cijnsbaar of daaraan onderworpen zijn.

's Gravenhage, 28 Febr. 1876.

HET TACHTIGSTE VERJAARFEEST

VAN

DEN JAPANSCHEN PLANTKUNDIGE

ITO KEISKE,

Hon. Hoogleeraar der plantkunde aan de Universiteit te Tokio, Directeur van 's Rijks plantentuin te Koïshi-kawa nabij Tokio, Auteur van vele japansche plantkundige werken, enz. enz. enz.

GESCHETST DOOR ZIJN VRIEND EN AMBTGENOOT

A. J. C. GEERTS.

Gehoor gevende aan eene vriendelijke uitnoodiging van den heer *Tanaka Yoshiwo*, directeur van het nationaal museum te Tokio (Yedo), ter bijwoning van het feest 'twelk deze ter eere van den Nestor der japansche natuuronderzoekers, *Ito Keiske*, wenschte te geven, begaf ik mij op Zondag 16 April 1882 in den morgen op weg naar het station om per sneltrein van 9 u. 30 m. van Yokohama naar de hoofdstad te stoomen.

De zon brak juist door de zware ochtend-mist heên en ontrolde langzamerhand het altijd bekoorlijke landschap der Tokio-vlakte, hier omsloten van de zee, daar omzoomd met de bergen van Hakoué en de Oyama, aan mijne oogen. Het frissche groen der omliggende heuvels bij Kanagawa en Tsurumi, de sierlijke bloesems der kersenboomen die hier en daar uit het groen te voorschijn traden, het fraaie, zachte lenteweder, vormden te zamen eene uitnemende inleiding tot het feest van den achtenswaardigen grijsaard die zijn geheele leven lang, te midden der rijke natuur van het land zijner

geboorte, met jeugdigen ijver en met een edel enthousiasm onverpoosd gearbeid heeft aan de bevordering van de stu... der natuur onder zijne landgenooten.

Het spoorwegstation te Tokio ligt op bijna 8 kilometer afstand van het fraaie Uyéno-park, waar men de feest... nooten in een nabij zijnden tempel ontving. Ik liet mij p... »*jin-riki-sha*" (man-kracht-wagen) derwaarts brengen en von... den jubilaris bij mijne aankomst tegen ongeveer elf uur, aa... den ingang van den tempel gereed om de talrijke gasten te ontvangen die hem hunne wenschen en sympathie kwamen aanbieden.

De heer *Tanaka* had, naar japansche gewoonte, de ge... noodigden een veertien dagen te voren verzocht, oude voor... werpen van kunst, natuur-historische zeldzaamheden, boeken enz. die op de plantkunde of de natuurwetenschappen in het algemeen betrekking hadden, tijdelijk te willen afstaan voor de leen-tentoonstelling, die men tot opluistering van het feest, op verzoek van den altijd leergierigen jubilaris zelve... in den tempel *Seï-tchi-in*, in het midden van den Lotus-vijver *Thino-bashi-no-iké*, nabij het Uyéno-park, wilde aan-richten.

Tal van japansche geleerden en liefhebbers van natural... uit Tokio hadden ieder iets tot opluistering van deze kleine maar niettemin hoogst belangrijke tentoonstelling gezonden; ik had op mijn beurt de oudste europeesche boekwerken over Japan uit mijne bibliotheek, eenige europeesche plantkundige werken en het portret van *von Siebold* voor de feestelijkheid afgestaan. Daarvan trokken vooral de aandacht de »Catalogue et prix-courant des plantes du Japon et de la Chine cultivées dans le jardin d' acclimatation de feu M. Ph. Fr. von Siebold à Leide, 1877" en de »Catalogus Musei botanici Lugduno-Batavi, Flora japonica", door wijlen Prof. *F. A. W. Miquel.* 's Hage 1870. Het verbaasde meerdere Japanners en streelde niet minder hun nationaal gevoel dat zulk een rijke verscheidenheid van japansche gewassen thans in Europa gekweekt en in eere gehouden worden en mij deed het genoegen er als Nederlander op te kunnen wijzen hoezeer in ons vaderland, dank zij de zorgen van den Heer Mater, japansche gewassen meer en meer veredeld en aan de geheele wereld ter verspreiding aangeboden worden.

Rondom den tempel waren in den tuin meerdere zeldzame, levende, uit de broeikassen van den plantentuin overgebrachte planten op étagères gerangschikt en gaven aan het geheel een alleraangenaamst aanzien. Hoe zou men ook een *Keiske* anders gelukkig kunnen zien dan te midden der planten, die hij nog steeds lief heeft boven alles!

Tal van zeldzame naturalia en vooral zeer zeldzame handschriften en oudere boekwerken over de japansche natuurgeschiedenis waren hier geëxposeerd, te veel om thans door mij genoemd te worden. Bovenal muntten precieuse teekeningen uit van beroemde kunstenaars uit den ouden tijd, calligraphiën in chineesch karakterschrift, puntige gezegden of spreuken, die op den dag betrekking hadden, maar die zich helaas moeielijk laten vertalen, zonder den »*witz*" te verliezen, dien de schrijvers er mede bedoelden. Zoo had een zijner vrienden b.v. een reusachtigen, ouden, maar krachtigen, japanschen dennenboom (Pinus massoniana *Th*) op een »*kakimono*" afgebeeld zonder eenig ander onderschrift dan de naam van *Ito Keiske*, in allusie op den inderdaad merkwaardig krachtigen physieken en intellectuëelen toestand van den tachtigjarigen jubilaris.

Terwijl eenige bezoekers zich naar japansche gewoonte bezig hielden met het maken van woordspelingen en »Stanza's" die aan den muur opgehangen werden, hielden anderen zich onledig met het bezichtigen der talrijke geëxposeerde naturaliën en boekwerken. *Ito Keiske* leest en schrijft zelfs het hollandsch zeer goed, doch hij heeft door de jaren de gewoonte verloren om het vlot te spreken. Met voorliefde hoort hij echter hollandsch, de taal, waarin hij, op vier-en-twintigjarigen leeftijd, van *Von Siebold* en anderen op Deshima veel leerde. Zijn eenigen zoon *Ito Udzuru*, die het voetspoor van zijn vader waardig begon te volgen, moest hij helaas een drietal jaren geleden door den dood verliezen; zijn kleinzoon *Ito Tokutaro*, een zoon van de eenige hem overgeblevene dochter, en een jongeling van ongeveer 18 jaren, zal zijn grootvader trachten na te volgen en is sedert den dood van *Ito Udzuru* dagelijks met zijn grootvader bezig zich op de studie der japansche natuurlijke historie toe te leggen.

Nadat de bezoekers wier aantal steeds meer en meer aan-

groeide, de tentoonstelling geruimen tijd bezichtigd hadden en het zoo ongeveer één uur nam. geworden was, vereenigden zich Ito Keiske's meer intieme vrienden in een nabijzijnd japansch hôtel, waar op zuiver oud-japansche wijze het middagmaal gebruikt werd. Keiske zat aan het hoofd van de zaal, van waar uit men aan de eene geheel opene zijde een allerliefst uitzicht had op het meertje; zijne dochter nam even vriendelijk als gracieus de honneurs waar. Naast mij zaten verscheidene, hollandsch sprekende oude japansche geleerden, met wie ik voor 't eerst kennis maakte. Een hunner was Dr. *Udagawa Kosaï*, zoon van den beroemden japanschen geneesheer *Udagawa Jinsaï*, die in 1808 de atlas en het handboek der ontleedkunde van *Bogaard* uit het nederlandsch in het japansch vertaald en onder den titel van 醫範提綱 *I-han-teï-ko* in het licht gegeven heeft [1]).

De heer *Ernest Satow*, Secretaris der Britsche Legatie te Tokio en bekend wegens zijne grondige studiën over de japansche taal, literatuur en geschiedenis, de heeren *Alexander von Siebold*, adviseur aan het ministerie van buitenlandsche zaken, en *Henri von Siebold*, Secretaris der Oostenrijksche Legatie, beide zonen van den beroemden natuuronderzoeker *Ph. Fr. von Siebold*, en meerdere andere lieten door een kort bezoek insgelijks van hunne belangstelling blijken.

Een ieder bracht voor den jubilaris, naar japansch gebruik, een of ander klein geschenk mede; ik had mijn ouden vriend op mijne beurt een gemakkelijken fauteuil doen aanbieden, waarmede hij zeer in zijn schik was.

Op het feest werd door een der aanwezigen het verslag voorgelezen van een soortgelijk feest dat nu bijna eene eeuw geleden gehouden werd op den tachtigjarigen geboortedag van den beroemden japanschen natuuronderzoeker *Ono Ranzan*, die zooals men weet als de grondlegger der nieuwere japansche natuurwetenschap wordt beschouwd en van wiens hoofdwerk, 本草綱目啓蒙 *Hon-zo-ko-moku-keï-mo*, wij in

---

[1]) De thans zeer zeldzame oorspronkelijke uitgaaf van 1808 bevat koperplaatgravuren welke voor dien tijd zeer goed uitgevoerd zijn. Op de frontispice prijkt Bogaard's portret en medaillon, alsmede eene plaat voorstellende eene sectie gedurende eene anatomische les. Het werk met den atlas bevindt zich in mijne verzameling van japansche boekwerken.

de inleiding van ons werk »Les produits de la nature japonaise et chinoise. Yokohama, 1878" uitvoerig mededeeling gedaan hebben. Het portret van den tachtigjarigen *Ono Ranzan*, op een »*kakimono*" geschilderd, hing aan het einde der zaal. Een negen-en-tachtiger, wiens naam mij ontschoten is, teekenaar van beroep en een oud vriend van Ito Keiske, bood den jubilaris eene verzameling van vijf of zes deelen in kleuren geteekende japansche planten aan, welke hij zonder behulp van bril of vergrootglas in dit jaar geteekend had.

Merkwaardig, ja indrukwekkend was het die schaar van grijze, belangstellende, oude vrienden daar vereenigd te zien om hulde te brengen aan den belangeloozen ijver, wetenschappelijken zin en vriendschappelijke gevoelens van den jubilaris.

Ito Keiske is inderdaad een merkwaardig man; de vlugheid zijner bewegingen, niettegenstaande zijn hoogen leeftijd, de zucht om waar te nemen en te leeren, zijn rustelooze, altoos bezige geest, de belangstelling die hij toont in alles wat op de studie der natuur betrekking heeft, zijn wetenschappelijk enthousiasme zijn zoo opvallend, dat men bijna niet kan nalaten dien man nog een tweede jeugd of een andere tachtig jaren levens toe te wenschen, indien zulk een wensch ons niet ongerijmd toescheen.

Eene korte levensbeschrijving van den uitnemenden japanschen plantkundige moge hier eene plaats vinden [1]).

Ito Keiske werd in het jaar 1803 (Kiyo-wa 3 nen, sho-

---

[1]) Twee fotografische portretten van *Ito Keiske* in 1876 en 1882, benevens eenige regelen schrift van zijne hand werden door den Schrijver dezes aan de verzameling van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië aangeboden en worden er bewaard met een zestal fotografische gezichten van het terrein der feestviering, mede voor die verzameling afgestaan; zij stellen voor: I. Feest ter eere van *Ito Keiske*. *a*. Tempel *Seï-tchi-in*, waarin de tentoonstelling van natuurhistorische zeldzaamheden plaats vond. *b*. De Lotusvijver Shino-bashi-no-iké. *c*. Ingang tot het Uyéno-park. II. Ingang tot het Uyéno-park te Tokio, genomen in April gedurende het bloeien der kersenboomen. III. Bronzen *Dai-butsu* (Buddha-beeld) en torenklok, nabij het Sei-yo-ken restaurant in het Uyéno-park te Tokio. IV. Onder de bloeiende kersenboomen van het Uyéno-park te Tokio, April 1882. V. Een der tempels in het Uyéno-park te Tokio. VI. Midden in het Uyéno-park te Tokio.

guwatsu) in de provincie Owari geboren [1]. Zijn vader was geneesheer volgens de toenmaals algemeen in zwang zijnde chineesche geneesmethode. *Keiske* leerde een weinig geneeskunde en praktische plantenkennis van zijn vader; op 13 à 14-jarigen leeftijd ontwikkelde zich reeds bij hem de lust tot plantenverzamelen en toog hij reeds dikwerf de bergen zijner provincie in om planten te zoeken en herbaria aan te leggen.

In Maart 1826 ontmoette hij *Dr. Ph. Fr. von Siebold* voor het eerst te *Miya-no-seki*, in de provincie Owari, alwaar *Siebold* met het nederlandsche opperhoofd van Deshima, *de Sturler*, in een herberg vertoefde op zijne reize naar het hof des Shoguns te Yedo [2].

Ito Keiske was toen 23 jaren oud (jap. 24 jaren). Daar in de herberg van Miya-no-seki ried *von Siebold* hem sterk aan naar Nagasaki te komen en op Deshima de plantkunde en geneeskunde naar europeesche wijze te bestudeeren. Gretig nam *Ito Keiske* dit aanbod aan, doch alvorens aan die uitnoodiging gehoor te geven, besloot hij een groote botanische excursie door de bergen en hoogvlakten van midden-Japan te ondernemen met het doel zooveel mogelijk planten te verzamelen, ten einde deze dan later met *von Siebold* nader te bestudeeren. Zoo vertrok hij langs den Tokaïdo eerst naar de circa 4 à 6 duizend voet hooge bergen Akiha-yama, Fudo-yama en Horaï-san in de provincie Tōtomi, om dan verder langs den Fudzi-yama heen naar Yedo te reizen. Aldaar aangekomen, vertrok hij na eenige dagen met zijn vriend *Dr. Udagawa Yoän*, langs den Oshui-kaïdo naar Nikko, den Nantaï-san en andere bergstreken in de provincie Shimotsuké, steeds zijn voorraad planten ziende aangroeien met talrijke zeldzame gewassen. Van daar keerde hij door de provinciën Kotsuké en Shinano langs den nakasendo en over

---

[1] Naar onze wijze van rekenen is *Ito Keiske* dus eigenlijk 79 jaren oud. Volgens de japansche gewoonte, waar men van den dag zijner geboorte één jaar telt, 80 jaren.

[2] *Siebold* vermeldt hunne ontmoeting ook in zijn werk *Nippon Archiv* II p 1.. waar men het volgende leest: „Freunde der Naturgeschichte finden in *Miya* (Owari) „an den Aerzten *Midzutani Sageroku*, *Ito Keiske* und *Okutsi Sousin* einen thätigen „und gelehrten Beistand-Männer, deren verdienste um die Naturwissenschaften in „Japan noch von späten Nachkommen geëhrt zu werden verdienen."

de bergen Haruna-san, Miyogi-san en Togakushi-yama naar Owari terug.

Aldus voorzien van een schat van planten en van herbaria, waarvan er thans nog een van zijne hand aanwezig is in het Rijks-Herbarium te Leiden, vertrok *Ito Keiske* in 1827 naar Nagasaki, waar hij tot aan het einde van 1828 dagelijks met von Siebold op Deshima de vergaderde schatten bestudeerde. Terwijl hij aan *von Siebold* de japansche namen en tal van bijzonderheden omtrent het voorkomen en het gebruik der planten mededeelde en aldus wezenlijk bijdroeg tot den roem van dezen geleerde, leerde deze hem de latijnsche en nederlandsche benamingen kennen, volgens de werken van *Kaempfer*, *Thunberg*, *Linnaeus* en anderen. Voor hij in 1828 (Bunseï 11 nen) van Nagasaki vertrok, publiceerde *Ito Keiske* zijne verkorte, geïllustreerde bewerking van *Thunberg's* Flora japonica in drie deelen, onder den titel van 泰西本草名數 *Tai-seï-hon-zo-meï-su.* Tegenover het titelblad van deze japansche uitgave vindt men een wel uitgevoerd portret van den Zweedschen plantkundige.

Een exemplaar van dit zeldzaam geworden japansche boekwerk werd in 1879 door mij aan Prof. *Nordenskiöld* geschonken, toen deze Yokohama bezocht na den zoo gelukkig volbrachten reis door de IJszee. De Zweedsche Akademie van wetenschappen te Stockholm erkende later *Ito Keiske's* verdiensten door hem de zilveren Thunberg-medaille ten geschenke aan te bieden.

Nagasaki verlaten hebbende, bereisde *Keiske* het eiland Kin-Sin in verschillende richtingen, daarna de provincie Harima, steeds met het doel planten te leeren kennen en te verzamelen. Daarna keerde hij naar zijn geboorteplaats Nagoya in de provincie Owari terug en vestigde zich daar als praktizeerend geneesheer, zich echter tevens aan de studie der botanie blijvende toewijden.

In het jaar 1832 (Tempo 3 nen) ondernam hij opnieuw eene botanische excursie naar Togaku-shi-yama en andere bergstreken van de provincie Shinano en midden-Japan. Toen in 1837 (Tempo 8 nen) een vrij hevige hongersnood in Japan heerschte, schreef hij op verzoek en op kosten van de prinsen van Owari, Mino en Shinano, een werkje getiteld

救荒食物便覽 *Kiu-kō-shoku-butsu-ben-ran* of handlei-ding van wild groeiende planten die als voedsel kunnen dienen in tijden van hongersnood. In het volgende jaar (1839) werd het kasteel des Shoguns in Yedo door een vreesselijken brand verwoest. Aan *Ito Keiske* werd opgedragen om met eene commissie, langs den nakasendo, naar den Kiso-yama, in de provincie Shinano, te reizen, ten einde in de bosschen aldaar goede houtsoorten voor het nieuw te bouwen paleis aan te wijzen, zorg te dragen voor hernieuwden aanplant van jonge boomen en tevens planten te verzamelen voor een herbarium. Gedurende die reis heeft hij meerdere tot dien tijd in japansche werken onbekende planten ontdekt en verzameld.

In 1851 (Ka-yeï 4 nen) schreef hij een werk over salpeter, getiteld 硝石編 *Shō-seki-hen*, waarin de details van salpeter-bereiding volgens de chineesche, japansche en europeesche methode uitvoerig beschreven werden. In het daaraanvolgende jaar (1852) ondernam hij, in gezelschap van zijn zoon en meerdere leerlingen, een botanischen tocht naar den beroemden, 4000 voet hoogen berg *Ibuki-yama* in de provincie Omi, waar hij wederom verscheidene nieuwe, tot dien tijd onbekende planten ontdekte.

Drie jaren later, in 1855 (An-seï 2 nen), doorkruiste hij de provinciën Yamashiro, Yamato, Isé, Shima in vele richtingen, steeds naar planten en andere merkwaardige naturaliën zoekende en nauwgezet verzamelende.

Zijne verzamelingen begonnen nu zoo talrijk en menigvuldig te worden, dat hij in 1855 (Anseï 5 nen) besloot in zijn vaderstad Nagoya, in de provincie Owari, een plantentuin op te richten nabij zijne woning en daaraan een museum voor natuurlijke historie te verbinden. Ook richtte hij met andere geleerden een genootschap op ter bevordering van natuurstudie onder zijne landgenooten. De botanische tuin en het museum in Owari verkregen terecht weldra groote vermaardheid in den lande en een groot aantal leerlingen stroomden derwaarts om van *Ito Keiske* onderricht te worden en van zijne voor dien tijd hoogst belangrijke hulpmiddelen en verzamelingen een nuttig gebruik te maken. Te dezer tijd begon zich de lust tot het beoefenen van westersche

wetenschap bij vele japansche jongelieden te ontwikkelen. Het sedert meer dan twee eeuwen gevolgde stelsel van afsluiting van de wereld had uitgediend. De Regeering des Shoguns te Yedo werd meer en meer overtuigd van de noodzakelijkheid om in de denkbeelden, die tot nu toe de heerschende geweest waren, en vooral in het onderwijs groote en ingrijpende veranderingen aan te brengen, ten einde Japan, dat met geene mogelijkheid langer afgesloten kon blijven, eene waardige en blijvende plaats in de rij der onafhankelijke staten te verzekeren. Op acht-en-vijftigjarigen leeftijd (in 1861) werd dus *Keiske* door de Bakufu aangezocht om als leeraar in de natuurwetenschappen volgens de europeesche methode op te treden aan de toenmalige tolken-school en het vertalings-collegie *Ban-sho-shirabé-jo* te Yedo. Korten tijd na zijn aankomst te Yedo, kwam zijn oude leermeester en vriend Dr. *Ph. Fr. von Siebold* in 1862 voor de tweede maal naar Japan en gedurende diens verblijf te Yokohama kreeg *Ito Keiske* verlof van de japansche regeering om andermaal bij *von Siebold* zich te oefenen in de europeesche wetenschappen en vreemde (latijnsche) plantnamen en nomenclatuur.

In 1863 zag *Keiske* zich helaas verplicht wegens ziekte tijdelijk zijn ambt neêr te leggen en naar zijn geboortestad in de provincie Owari terug te keeren. Er heerschte in dat jaar eene hevige cholera-epidemie en *Keiske*, altijd bereid om ten nutte zijner medemenschen werkzaam te zijn, publiceerde toen een vlugschrift, getiteld *Bo-sha-biyo Shirotokokoroyé-sho* of voorzorgsmaatregelen welke tegen de cholera door een ieder in acht genomen moeten worden. De prins van Owari benoemde hem in 1865 (Keï-wo 1 nen) tot zijn geneesheer en tevens als leeraar der westersche wetenschappen aan zijn hof. Onvermoeid bleef *Keiske* in zijn geboortestad werkzaam tot het verspreiden van nuttige kundigheden onder zijne landgenooten, waarvan tallooze kleinere, populaire geschriften van zijne hand, te veel om hier te noemen, kunnen getuigen. Geen wonder dat de Keizerlijke Regeering na de groote revolutie van 1868 en nadat de Mikado de teugels van het bewind zelf in handen genomen en Yedo, onder den naam van Tokio tot eerste hoofdstad en zetel der Regeering verklaard had, — geen wonder dat het Gouver-

nement toen den ijverigen en kundigen natuur-kenner aan zich wilde verbinden! Zoo ontving dan *Keiske* op zeven en zestig-jarigen leeftijd, in 1870, zijne benoeming als leeraar aan de toenmalige hoogeschool voor westersche talen en wetenschappen te Tokio. Toen in het daaraanvolgende jaar het ministerie van onderwijs, *Mom-bu-sho*, opgericht werd, ontving hij den titel van *Mom-bu-cho-kiyo-ju*, ongeveer gelijk staande met den rang van buitengewoon hoogleeraar, waarbij later nog de titel van *Hen-shu-gon-jo* of auteur van wetenschappelijke werken gevoegd werd. In 1872 werd hij bevorderd tot den 5den rang en omstreeks terzelfder tijd begon hij de uitgave van zijn groot en klassiek werk 日本産物志 *Ni-hon-san-butsu-shi* of geïllustreerd handboek der merkwaardige natuurvoortbrengselen van Japan, naar de provinciën gerangschikt. Dit werk werd op kosten en onder auspiciën van het ministerie van onderwijs uitgegeven; de deelen handelende over de provinciën Yamashiro, Musashi, Omi werden in 1875 uitgegeven, terwijl de deelen over de provinciën Mino en Shinano respectievelijk in 1878 en 1879 het licht zagen. De schrijver is thans nog aan de vervolgen van dit groote werk bezig. Op twee en zeventig-jarigen leeftijd, in 1874, publiceerde hij in samenwerking met zijn zoon, zijn bekend werk 日本植物圖繪 *Ni-hon-shoku-butsu-dzu-ye* of beschrijving en afbeelding van zeldzame, door *Keiske* nieuw ontdekte planten. Dr. *Savatier*, een der schrijvers van de »Enumeratio plantarum japonicarum" schreef eene voorrede voor dit werk en maakt daarin met roem gewag van den ijver en de liefde voor de natuur-studie bij den nestor der japansche botanici.

Het gouden tijdperk van *Ito Keiske's* onvermoeid streven brak echter aan toen de Regeering in 1877 den vier-en-zeventig-jarigen geleerde benoemde tot directeur van 's Rijks plantentuin te Koïshikawa in Tokio. Op herhaald aandringen van *Ito Keiske* was de Regeering er toe overgegaan om het groote uitnemend gelegen terrein te Koïshikawa met zijne heuvels en vijvers tot een naar de europeesche wijze ingerichten botanischen tuin te herscheppen. Die tuin is thans in vollen bloei en vormt de kroon op het werk gedurende een lange reeks van jaren ijverig voortgezet. Flinke naam-

borden, waarop zoowel de latijnsche als de chineesche en japansche namen der planten met duidelijke letters vermeld staan, bieden de beoefenaar der japansche flora een vroeger ongekend hoogst belangrijk hulpmiddel voor zijne studiën. Ik herinner mij nog levendig, met welk een glans van genoegen en tevredenheid hij mij in 1877 zelf door den tuin rondleidde, mij al de détails uitleggende en over de vele moeilijkheden uitwijdende die nu zoo gelukkig overwonnen waren. De catalogus van de in dezen tuin ten getale van ongeveer vijf duizend gekweekte japansche planten en variëteiten werd door *Keiske* bewerkt en door de universiteit te Tokio uitgegeven in twee deeltjes; de dicotyledonen onder den titel van 小石川植物園草木目録 *Ko-ishi-kawa shoku-butsu-yen so-moku-moku-roku* of »Catalogue of plants in the Koïshikawa botanical garden" Dicotyledones, Tokio dai-gaku 1877. De catalogus der monocotyledonen en cryptogamen verscheen in 1880.

Het ministerie van binnenlandsche zaken benoemde hem in 1877 tot lid van de jury der eerste groote nationale tentoonstelling in het Uyéno-park te Tokio gehouden en in 1879 werd hem behalve zijne betrekking als professor der natuurlijke historie aan de universiteit en als directeur van 's Rijks plantentuin ook mede de zorg opgedragen voor het Rijks museum van onderwijs, voor zooverre het naturaliën betreft. Dit museum *Kiyo-iku-haku-butsu-kan* geheeten is ingelijks te Tokio gevestigd en dient hoofdzakelijk voor aankomende onderwijzers, leeraars en opvoedkundigen, hoewel het ook dagelijks voor het publiek open staat, dat vooral op Zon- en feest-dagen een ruim gebruik daarvan maakt. Het strekt der japansche natie tot eere dat zelfs de middelste en lagere volksklassen met belangstelling deze inrichtingen bezoeken.

Ito Keiske heeft beloofd van het feest en van de verzameling boeken en voorwerpen welke ten toon gesteld werden een beschrijving te zullen geven; ik twijfel niet of deze zal voor den beoefenaar der japansche natuurlijke geschiedenis hoogst belangrijk zijn.

Vermelden wij ten slotte dat hij thans ook bezig is eene prachtuitgaaf in folio, met gekleurde platen, uit te geven van de boomen in Japan. De boomachtige gewassen zijn, zooals men weet, niet in het groote werk *So-moku-dzu-setsu*

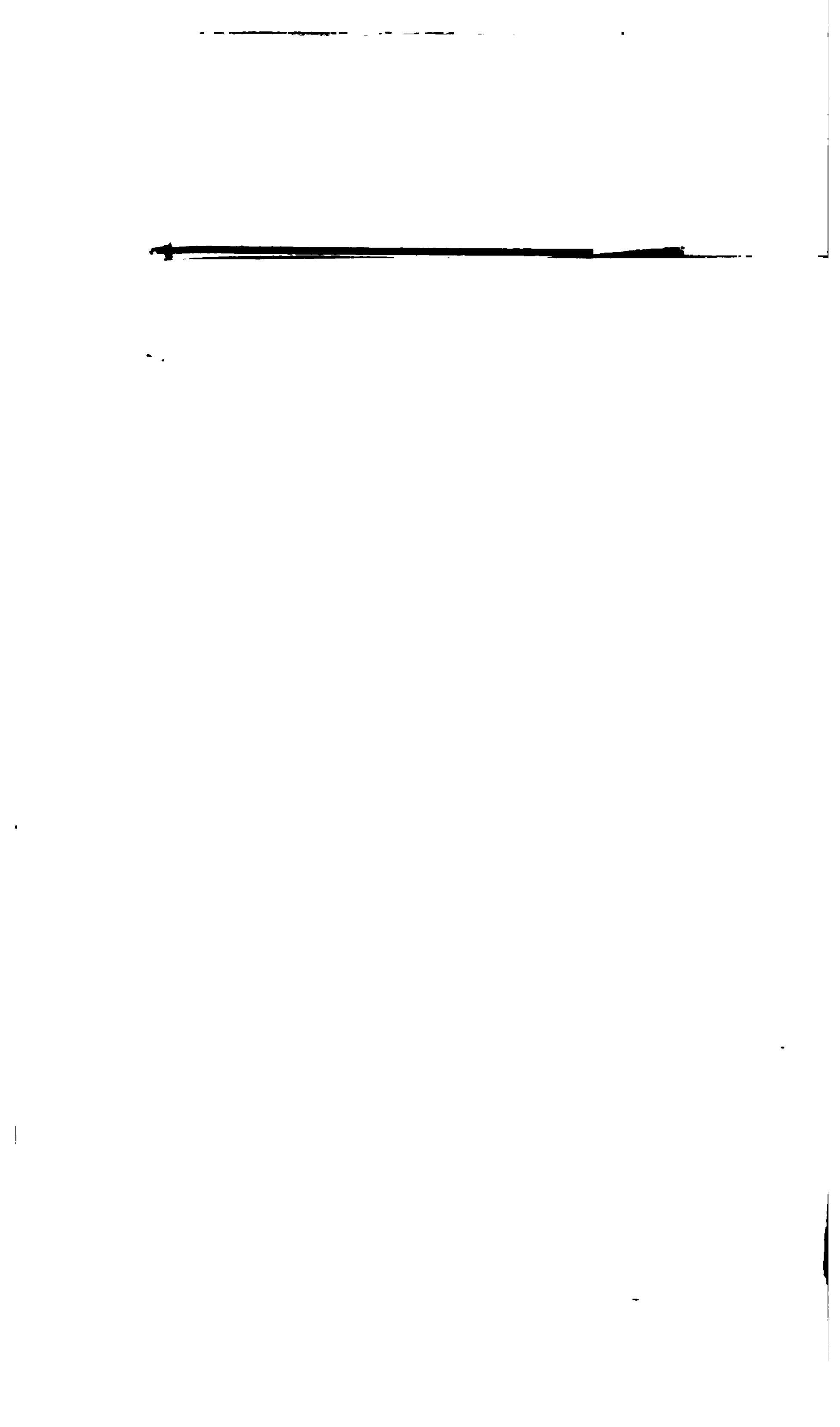
van Inuma Chojun opgenomen: met zijn prachtwerk over de japansche boomen zal dus *Keiske* in eene wezelijke behoefte voorzien.

Wij kunnen deze korte schets niet eindigen, zonder den man aan wien ook Nederland verplichtingen heeft, wegens zijn te Leiden aanwezig herbarium en de talrijke mededeelingen door hem aan von Siebold gedaan, nog vele jaren levens toe te wenschen en zonder hem in naam der wetenschap dank te zeggen voor de werkzaamheid en ijver waarmede hij zijn gansche leven zich aan haar gewijd heeft.

Ik twijfel niet of velen zullen in Nederland de levensschets van dezen merkwaardigen man met genoegen lezen.

Yokohama,
Juli 1882. A. J. C. Geerts.

ongekeerd rechter wat wij linker noemen.

EEN WOORD
TER TOELICHTING DER KAART VAN DE AFDEELING SINGKEL EN ONDERHOORIGHEDEN.

DOOR

H. VON ROSENBERG.

In 1853 werd ik van Regeeringswege belast met eene topographische opname van de afdeeling Singkel en de rivier van dien naam. Deze afdeeling, toen ter tijd onze meest noordelijk gelegen nederzetting op Sumatra's Westkust, grensde ten Noorden aan het Atjehsche vasalstaatje Boelasama, ten Oosten aan verschillende door Atjehers, Maleiers en Battaks bewoonde, niet onder rechtstreeksch bestuur staande landschappen. De Singkelsche rivier ontstaat op de grens der afdeeling door de vereeniging der Simpang-Kiri met de Simpang-Kanan [1] en moesten ook deze beide rivieren, voor zoo verre mogelijk, door mij in kaart worden gebracht. Wat de Simpang-Kanan betreft, zoo kon ik aan mijne opdracht voldoen, door haar op te varen tot aan het punt waar felle strooming mij tot terugkeeren dwong. Over het algemeen vond ik in de langs de oevers verspreid staande dorpen een vriendelijk onthaal, met uitzondering van de meest door Atjehers bewoonde kampong Gala-Gala, waar

---

[1] De Maleier bij de benaming der rivieroevers van de monding uitgaande, noemt linkeroever, wat wij, van de bron uitgaande, rechteroever noemen, en omgekeerd rechter wat wij linker noemen.

mij zulk eene onvriendelijke ontvangst ten deel viel, dat ik, ter voorkoming van een wellicht voor mij en mijn gevolg noodlottig conflict, het voor raadzaam achtte de vaart voorttezetten. De opname der Simpang-Kiri stuitte op onoverkomelijke bezwaren. Want toen ik mij voor den tocht derwaarts gereed maakte, ontving ik van den Civielen Gezaghebber te Singkel het bericht, dat het ten eenenmale onraadzaam was aan dat plan gevolg te geven. „Het is," schreef hij, „den radja's van „de Simpang-Kiri bekend geworden dat UEd. het voornemen „hebt hunne rivier optenemen, hetwelk zij als een voorlooper „aanmerken van eene invasie van hun land door de Kompagnie „en zullen zij ons gewapenderhand beletten doortedringen. „Onze vriendschaps- en handelsbetrekkingen met de genoemde „radja's mogen in geenen deele gestoord, maar moeten integen-„deel bevorderd worden, en zouden alzoo de gevolgen van Uwe „reis en opname in strijd zijn met de bedoelingen van het „Gouvernement."

Na rijp beraad begreep ik den gegeven raad niet in den wind te mogen slaan, en zag ik van den tocht naar de Simpang-Kiri af, waardoor de opname van deze rivier achterwege bleef.

Tot toelichting mijner op $\frac{1}{50000}$ der ware grootte vervaardigde kaart had ik eene breedvoerige memorie geschreven, welke door de Indische Regeering in handen werd gesteld van het Bataviaasch Genootschap, welke ook door die instelling openbaar is gemaakt op blz. 397 e. v. van deel III van het Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, naar welke memorie ik hierbij den belangstellenden lezer verwijs. De kaart daarentegen werd en bleef gedeponeerd ten bureele van den Gouverneur van Sumatra's Westkust, doch men heeft bij de voorstelling der afdeeling en der rivier, op het 1e blad der kaart van het Gouvernement Sumatra's Westkust, in 't 2e deel van den Atlas van Melvill-Versteeg, blijkbaar daarvan, tegelijk met nog meer andere bronnen, gebruik gemaakt, al is dit ook niet in volle mate geschied. Van daar de verschillen tusschen beide kaarten, vooral wat sommige namen betreft. Ik zal ze opnoemen.

Kaart M. V.	*Kaart v. R.*
Boekat.	Poekat.
Oedj. Badang.	Oedj. Radja.
Poel. Pabiharan.	Poel. Pabirahan.
〃 Limpang.	id. Limpan.
Kawang boengkoeang.	Rawah boengkoean.
Hoeloe gerah	Hoeloe gorab.
Telek omboe.	Telok ambon
Paja loembang.	Paja boengboen.
Kanan.	Haúan.
Hokom badak.	Hoekom badak
Siman.	Simari.
Tjinkoi.	Tjinkam.
Labang toengkong.	Lobang toengkoeng.
Baai van Telok Beramej. Dit is een pleonasme, want Telok is de maleische naam voor 〃Baai.〃	
Tinoenja en Ledang	Beide namen werden door mij niet opgenoemd, en ontbreken daarom bij mij.

De op mijne kaart voorkomende namen zijn op het bureau van den Civielen Gezaghebber nagezien en derhalve vertrouwbaar.

Wat het beloop der kust betreft, zoo is de groote uithoek, dien zij bij Oedjoeng Bawang (Oedj. Radja) vormt, op eerstgenoemde kaart veel te scherphoekig voorgesteld; in werkelijkheid is de kust sterk afgerond en verandert slechts geleidelijk van richting.

Voor de opname zijn gebezigd een astrolabium, sextant en smalkalder Patent-Boussole.

Tusschen het heden en den tijd waarin de opname plaats had, liggen dertig jaren. Dat in dat tijdsverloop veel veranderd is, kan men als zeker aannemen. Zoo heeft, om slechts iets optenoemen, de delta der groote rivier, deels door af- en aanspoeling, deels ten gevolge eener zware aardbeving, een geheel ander aanzien verkregen, en is onze nederzetting naar den linker-rivieroever verplaatst.

Voor zoo verre mij bekend, zijn de Simpang-landen na mijne reis door geen ambtenaar of Europeesch reiziger weder

bezocht. De bevolking der Simpang-Kiri zal intusschen wel wat toegevender geworden zijn.

De uitgave der kaart, over het bezit waarvan ik mij op voldoende wijze bij het Ministerie van Koloniën heb verantwoord, geschiedt na verkregen machtiging van dat Departement.

NIEUWE BIJDRAGEN TOT DE KENNIS VAN DEN ISLĀM.

DOOR

Dr. C. SNOUCK HURGRONJE.

Niet ten onrechte voorwaar wees Dr. Juynboll in dit Tijdschrift (1882, p. 263) op de noodzakelijkheid der aanvulling onzer kennis van de „ons nog veel te weinig bekende toestanden van den Islām op Java"; zijne lezers zijn hem dank verschuldigd voor de medededeeling van hetgeen hij gaf en kunnen het slechts betreuren dat zijne aanteekeningen over de „leerboeken voor de Javaansche santri's" in portefeuille bleven en niet liever de plaats innamen van het artikel getiteld „Sumatra" in hetzelfde stuk der Bijdragen. Voordat we echter op wezenlijke vermeerdering onzer kennis van den Islām op Java mogen hopen, moeten schrijvers en sprekers over Indische toestanden op de hoogte zijn van de allereerste beginselen van dezen wereldgodsdienst en zijne geschiedenis en.... daarvan zijn we nog verre verwijderd. Kon Dr. Kuyper [1] in 's lands vergaderzaal spreken van de mogelijkheid, neen noodzakelijkheid onzer erkenning van den Sultan van Turkije (of welken anderen chalief men ook wil noemen) als geestelijk hoofd der moslims in Indië, dan is dit bewijs zijner onkunde minder verbazend dan het feit, dat minister noch kamerleden hiertegen iets wisten in te brengen. En, om uit tallooze voorbeelden een ander te grijpen: voor de „Maandelijksche Revue" van den Indischen Gids van September 1882 [2] is de ééne dwaasheid, dat „Sunna, Ijma en Qias" daar als „die overleveringen"

---

[1] Verslag van het verhandelde in de vergaderingen der Tweede Kamer in Comité-Generaal, pg. 43.

[2] Bladz. 320 en 346—7. Andere schrijvers ontzien zich zelfs niet de Goddelijke Openbaring te vervalschen; althans in den Indischen Gids 1882, I, bladz. 799 wordt eene Qorānplaats aangehaald, die in de bestaande uitgaven niet voorkomt.

voorkomen, niet voldoende maar haast de schrijver zich, een nieuw bewijs zijner onwetendheid te geven door het op Java voorkomende erfrecht van vrouwen als eene afwijking van den Islām te noemen! Waar de zoodanigen als reviewers optreden, hoe zal het daar met de voorbereidende kennis in den ruimeren kring der lezers gesteld zijn?

Hoe weinigen van hen, die een goed deel van hun leven in Indië doorbrachten, zijn met de hoofdzaken der moslimsche leer en instellingen bekend, hoevelen verkeerd dienaangaande ingelicht! En geen wonder; niet slechts eene goede opmerkingsgave, ook voorafgaande studie van den Islām is noodig, om eigenaardige verschijnselen en afwijkingen, die men in Indië te zien zal krijgen, te begrijpen en juist te beoordeelen. Wie onzer is zoo dwaas een vijftigjarig Nederlandsch Protestant, die veel met Katholieken en Joden verkeerde, als autoriteit te beschouwen in zake de inrichting van hunnen eeredienst, het kenmerkende van hun godsdienstig geloof? En toch gaan zoovelen onder onze Indische schrijvers zoowel als hunne lezers van de onderstelling uit, dat een twintigjarig verblijf onder een volk, waarmeê men niet zooals met zijne landgenooten op gelijken voet verkeert noch dezelfde taal spreekt, in een land zoo rijk aan den Westerling vreemde zaken, voldoende is om hem te doen gelden als kenner van den Islām in Indië. Dit liefhebberen, dat zijn eenigen steun in de onkunde van het publiek vindt, moet plaats maken voor ernstigen, wetenschappelijken zin.

Op een grooten kring van belangstellenden reken ik dus niet; maar ik mag hopen, dat zij, die van Dr. Juynboll's Bijdragen kennis namen, ook niet onverschillig zullen zijn voor eenige aanteekeningen, die voor een deel naar aanleiding van de zijne geschreven werden. Het ligt in den aard der zaak, dat, waar ik reeds door hem behandelde onderwerpen bespreek, dit vooral geschiedt omdat mijne meening, naar ik hoop op goede gronden, van de zijne verschilt.

De proeven van etymologie, in bedoeld artikel gegeven, acht ik meest alle ongelukkig [1]; althans vind ik nog vrijheid aan de Arabische verklaring van mĕrbot, zoowel als aan de afleiding van moedin uit mo'addzin vast te houden. Het voorstel om hier aan het deelwoord mo'dzin te denken is on-

[1] Het t. a. p. pag. 265 genoemde Galli zal wel = Qadhi zijn.

aannemelijk. Hoe, men zou het Javaansche, den Arabischen moslims onbekende, ambt van dorpspriester genoemd hebben met een Arabisch deelwoord, dat nooit een ambt aanduidt? Dat de bekende ambtsnaam mo'addzin eene meer uitgebreide, ja vaak geheel oneigenlijke beteekenis heeft gekregen, kan óns niet verwonderen, die zelven met de woorden diaken en priester toch ook niet den dienaar en den oude van dagen aanduiden [1]. Dat qaoem samenhangt met qāim (zij het dan ook niet juist met het meervoud) geloof ik ook; meer dan de beteekenissen, die Dr. J. uit het supplément aanhaalt, past hier het ook aldaar voorkomende: „qāim almasdjid, aussi „qāim seul, bedeau....; ils étaient sous les ordres du çāhib „açҫalāt„; hiermede vergelijke men Edrisi (ed. Dozy et de Goeje) pg. 216, waar de moskeedienaren van de kathedraal te Cordova qawamato 'l masdjid [2] en de chef dezer 60 lieden qāim genoemd worden; ook Aboe No'aim, die in zijne Geschiedenis van Ispahan [3] eene lijst geeft van qāims (chefs) eener kathedraal in die stad. De moskeedienaren waren dus qāims; hun chef de qāim bij uitnemendheid of çāhib açҫalāt. Hier, gelijk bij moedin, wijzigde zich de beteekenis van het woord eenigszins op Java. De overeenkomst van den naam lubbay [4] met den naam der dorpspriesters op West-Java was ook mij opgevallen; eene verklaring zie ik daarin echter niet. Over het algemeen stel ik in het boek van Herklots [5], ofschoon het veel goeds bevat, niet zooveel vertrouwen als Dr. Juynboll; er zijn sedert betere boeken over den Islām in Hindostan verschenen, waarin niet sommige flaters, gelijk bij Herklots het geval is [6], wantrouwen inboezemen jegens het overige. Intusschen had de heer J. in

---

[1] Ook in den vorm van het woord zal wel geen bezwaar bestaan; men vergelijke dan niet moealip en dgg., maar malim=mo'allim. Dergelijke onregelmatigheden zijn niet zeldzaam: waarom zegt men bijv. dikir, pikir, maar niet: 'ilim; waqtoe, maar niet: laḫdoe?

[2] Meervoud van qāim almasdjid.

[3] Leidsch Handschrift 568 fol. 12ro.

[4] Herklots: Qanoon-e-Islam pg. 243.

[5] Zoo zeldzaam als Dr. Juynboll (pg. 269) meent, is dit boek niet; in 1863 verscheen te Madras eene tweede uitgaaf.

[6] Men zie Qanoon-e-Islām pg. 244 over de Sjafi'iten enz. enz.

dit boek [1] het noodige kunnen vinden omtrent het woord asjoerchāna, waarvan Dr. van der Tuuk, gewaagd genoeg, soertanah afleidt.

Omtrent de vijf pilaren geven de aanteekeningen van den Patih-politie niet veel nieuws; toch geeft het door Dr. Juynboll hier en elders over deze onderwerpen aangeteekende mij aanleiding tot eenige opmerkingen.

De sjahādat, door den Patih terecht als eerste pilaar genoemd, wordt in moslimsche fiqhboeken nooit behandeld; het was dus moslimsche, en niet Europeesche methode [2], die van den Berg recht gaf tot uitsluiting van dit hoofdstuk, dat tot een ander moslimsch vak van wetenschap behoort.

In »het boek over de çalāt« wordt natuurlijk ook de Vrijdagdienst behandeld. Hier moet ik beslist protesteeren tegen Dr. J.'s afkeuring van hetgeen Tjondro Negoro daarover schreef, en dat wel o. a. op grond van dezelfde plaatsen, die Dr. J. vóór zijne meening aanhaalt. Wie den Vrijdagdienst bijwoont, moet daarna nog de middagçalāt verrichten, had Prof. Veth gezegd. Volkomen terecht merkte Tjondro Negoro hiertegen aan, dat de Vrijdagdienst de middagçalāt vervangt en deze dus niet op gene behoeft te volgen. En wat leert nu de eerste door Dr. J. hiertegen aangehaalde plaats [3]? Hij, die volgens de wet niet tot de verplichte Vrijdagkerkgangers behoort, heeft de keuze tusschen het vrijwillig bijwonen van dien dienst of eene gewone middagçalāt, waarbij het slechts verkieselijk heet, dat hij laatstgenoemde niet verrichte, voordat in zijne woonplaats de dienst afgeloopen, dus de bijwoning hem onmogelijk geworden is. Den verplichten kerkganger is het bepaald verboden reeds op of vóór den tijd der algemeene godsdienstoefening de middagçalāt te doen. Slechts wanneer hem de bijwoning dier plechtigheid ontgaan is, mag hij dit gebed als surrogaat gebruiken. Omtrent eene verplichting tot beide zaken samen leert deze plaats ons niets.

---

[1] Pag. 172, 186. Zie Juynboll t. a. p. pag. 292. Het woord komt in alle beschrijvingen van het Moharramfeest in Eng. Indië voor. Zie b. v. Sell, the Faith of Islám (London 1880) pag. 237.

[2] Zoo Prof. van der Lith, Gids, Augustus 1882 pg. 214, 215.

[3] Sjirazi ٣٩ , 2—4.

Wie de tweede plaats [1], door Dr. J. aangehaald, wil verstaan, moet zich herinneren dat in den Islām elke verplichte çalāt nog geacht wordt op den juisten tijd (waqtoe) [2] te zijn gehouden, wanneer slechts ééne der twee of meer afdeelingen (rak'ats), waaruit zij bestaat, binnen de beide tijdgrenzen valt [3]. Nu leert onze plaats, dat deze vrijheid niet voor den Vrijdagdienst geldt; tot de voorwaarden van zijne geldigheid behoort, dat, terwijl hij gehouden wordt, de waqtoe van het middaggebed blijvende is, d. i. nog voortduurt. Dit alleen is de zin van het deelwoord met zijn. Ten overvloede blijkt deze bedoeling duidelijk uit hetgeen onmiddellijk volgt: „en wanneer hun de waqtoe (van het middaggebed) ontgaat, terwijl zij met de Vrijdagçalāt bezig zijn, dan moeten zij haar als middagçalāt afmaken.” Immers voor deze laatste is het voldoende, dat ééne rak'at binnen den waqtoe plaats hebbe. Zoo mogelijk nog duidelijker drukt zich omtrent deze vraag de in Indië beter dan Sjirazi bekende Ibn Qasim uit, waar hij als derde voorwaarde der geldigheid van den Vrijdagdienst noemt [4]: „.... dat de „waqtoe blijvende zij d. i. de waqtoe van de middagçalāt; „het is namelijk eene voorwaarde, dat de Vrijdagdienst geheel „binnen den waqtoe valle; wanneer dan de waqtoe van de mid„dagçalāt om geraakt, zoodat er niet genoeg tijd blijft voor „de noodzakelijke verrichtingen d. i. voor de 2 rak'ats en 2 „chotbats, dan make men er eene middagçalāt van enz.” De laatste zweem van twijfel aan de juistheid dezer opvatting wordt weggenomen door hetgeen dezelfde auteur in het midden brengt omtrent het aantal rak'ats, die ieder moslim dagelijks moet verrichten [5]. Het minimum, waaruit volgens de Sjafi'ieten de 5 dagelijksche gebeden te zamen bestaan, bedraagt 17 rak'ats. Volgens Dr. Juynboll zou dit aantal op Vrijdag, vermeerderd met de 2 verplichte rak'ats der godsdienstoefening 17 + 2 = 19 bedragen. Geheel anders Ibn Qasim, die, zooals we verwachten,

[1] Sjirazi ٣٩, 14—15.

[2] Men weet dat voor elke çalāt twee tijdgrenzen worden opgegeven en dat de juiste tijd eene voorwaarde voor hare geldigheid is.

[3] Zie b. v. Sjirazi ١٢, 2—3.

[4] Ibn Qasim, uitgaaf van Qairo (1289) pg. 29; in de uitgaaf met Badjoeri's Commentaar I, 365—6.

[5] Ibn Qasim pg. 25; Badjoeri I: 305.

dit aantal voor gewone dagen op 17, voor Vrijdag op 15 bepaalt. Immers dan komen voor den kerkganger de 2 rak'ats van den moskeedienst in de plaats van het viertal waaruit anders de middagçalāt moet bestaan. Dit alles belet natuurlijk niet, dat een goed moslim zoowel na als voor den eigenlijken dienst, vrijwillige (sonnat-) rak'ats in den masdjid pleegt te bidden, welk feit sommigen aanleiding heeft gegeven tot de hier bestreden verwarring. Ik heb nog een aantal plaatsen te mijner beschikking, maar het aangehaalde is meer dan voldoende om aan te toonen, dat terecht door Tjondro Negoro de Vrijdagdienst een vervanger van het middaggebed is genoemd [1].

Een enkel woord ook over de moslimsche feesten, naar aanleiding van hetgeen Dr. J. (blz. 288 vv.) daarover schreef. Wanneer in eenig land een nieuwe godsdienst in de plaats treedt van den bestaanden, geschiedt dit zelden of nooit zonder strijd van dezen voor zijn bestaan, en zonder concessien van de nieuwe religie aan hare oudere zusters loopt deze strijd niet af. Zoo moest het christendom heidensche goden als heiligen onschadelijk maken; zoo moest men in vele Mohammedaansche landen doen alsof het woord: „geen monnikendom in den Islām" niet door Mohammed gesproken ware. Hetgeen in het volksleven te diep wortel heeft geschoten om uitgeroeid te worden, moet de overwinnende godsdienst op eene of andere wijze bij zich inlijven op straffe van verlies zijner eigen beteekenis voor het volk. En nu is de menigte wel gewoonlijk aan niets meer gehecht dan aan hare feesten; deze moeten, goed- of kwaadschiks, eene plaats vinden, ook waar de goden aan wie zij oorspronkelijk gewijd waren, plaats maakten voor eene nieuwe orde van zaken In die feesten vindt men zoodoende, meer dan elders, rudimenten uit elke periode der geschiedenis van een volk, zij het ook meestal op de zonderlingste wijze dooreengemengd en saamgegroeid. Maar juist dit feit is oorzaak dat de moeielijkheid

[1] Terecht zegt de goed onderrichte Rev. E. Sell, the Faith of Islám (London 1880) pag. 201, over het Vrijdaggebed: „It must take the place of the Salát-uz-Zuhr, „with which it agrees, except that two farz rak'ats instead „of four are recited."

van het geven eener voldoende verklaring hier veel grooter is dan bv. voor godsdienstleer, wetten en dergelijke. Wie waagt zich aan eene verklaring van die tallooze en ver uiteenloopende zaken, die in Perzie, Egypte en Hindostan nu verbonden worden met de gedachtenisviering van Hosains dood, maar inderdaad hiermede niet meer te maken hebben dan onze paascheieren met Christus' opstanding? Op dit gebied ontmoeten de eeuwen elkander en — dikwijls zonder dat men ze van elkaar kan onderscheiden; immers sprekend is soms de onderlinge gelijkenis van gebruiken, die niet de minste verwantschap hebben, geheel in oorsprong en beteekenis verschillen. Daarom mogen we ons dan ook slechts met bepaaldheid over den oorsprong van gebruiken uitspreken, waar behalve algemeene trekken van overeenkomst ook historische gegevens ons daartoe nopen.

En zooveel is er niet, dat aanleiding geeft, om Mohammeds geboortefeest op Java van dat van den Boeddha af te leiden. De teekenen van overeenkomst, door Dr. J. aangegeven, spreken niet sterk; de opwachting der vorsten zal men daaronder nauwelijks kunnen rangschikken, en vereering van relieken vindt men toch waarlijk niet alleen bij Boeddhisten. Dat men in Hindostan dit feest veelal (niet algemeen, zie Sell, a. w. pg. 245) [1] als Mohammeds sterfdag herdenkt, is in overeenstemming met de moslimsche traditie, die juist uit zijn sterfdag op willekeurige wijze zijn geboortedag heeft opgemaakt. Treedt Mohammeds geboortefeest hier en daar op den achtergrond, min of meer wordt het bijna overal gevierd. [2] Van Turkije sprak Dr. J. zelf; meer zegt het, dat de maulid in Egypte als echt volksfeest gedurende negen dagen en nachten met grooten luister plaats vindt [3]. De verklaring nu van dit feit uit Boeddhistischen invloed, die voor Egypte onaannemelijk is, zal ook voor Java herziening noodig hebben. Wie zal ons in bijzonderheden verslag geven van het ontstaan der dzikrs; der vertooningen van slangen- en scorpioeneneters en goochelaars; van hen, die zich door een paard laten betreden en van al die andere vermakelijkheden zoowel als godsdienst-

---

[1] Trouwens volgens Herklots zelven worden in Hindostan op dien sterfdag o. a. geboortegeschiedenissen gereciteerd (o. a. pag. 234.)

[2] Men zie Spenger, Leben und Lehre III: LIV.

[3] Lane, Manners and Customs 5th ed. II: 166 vv.

oefeningen, die, naar Lane's voortreffelijke beschrijving, in Egypte ter eere van Mohammeds verjaardag plaats grijpen? Evenmin als al deze zaken, evenmin staan de optochten, de bereiding van uitgezochte spijzen en dranken, illuminatiën, vuurwerk, muziekuitvoeringen, die volgens Herklots' beschrijving in Hindostan plaats hebben en waarvan men in onzen archipel een en ander terugvindt, met Mohammed in eenig werkelijk verband; maar laat het zich dan beter verklaren door voor zijn naam dien van Boeddha in de plaats te stellen?

Er is meer. Wie Lane's beschrijving der moslimsche feesten in Egypte kent, weet dat zij daar, naar den luister der viering gerangschikt, geheel in dezelfde orde op elkaar volgen als in O. Indië. Bovenaan het groote volksfeest: de maulid; dan het feest van de verbreking der vasten, juist gelijk in Indië met wederzijdsche gelukwenschingen, feestmalen en bezoek der graven gevierd [1]; dan het zoogenaamde Groote Feest, dat bijna overal buiten Mekka weinig beteekent, en, zooals Lane uitdrukkelijk zegt, in Egypte minder opgewekt gevierd wordt dan het kleine. Dit laatste feit heeft geene verklaring noodig; er is immers niet die aanleiding tot algemeen vreugdebetoon als wanneer men den moeielijken onthoudingstijd, de maand Ramadhān achter den rug heeft.

Maar, wanneer het Boeddhisme [2] als onbevoegd ter zijde gesteld moet worden, wat verklaart ons dan de hooge waardeering van den maulid in zoover uiteengelegen landen? We behoeven, geloof ik, niet ver te zoeken. Al die volksgebruiken van zoo verschillenden aard, die wij boven opsomden, lieten zich kwalijk vereenigen met een der beide officieele, voorgeschreven feesten van den Islām; zij zouden daarbij haast

---

[1] Lane, a. w. pag. 210 vv.

[2] Hunter zegt in zijn "Indian Empire" pag. 189: "Buddhism "has thus served as a link between the most ancient faiths of "India and the modern worship of the eastern world. It has "given sanctity to the centres of common pilgrimage, to which "the greath faiths of Asia resort." Hij noemt als voorbeelden o. a. heilige plaatsen, die door Sikhs, Boeddhisten en Moslims, natuurlijk met verschillende intentie, worden bezocht. Maar dan is het ook zonneklaar, dat men voor de verklaring van dergelijke gebruiken zoomin het Boeddhisme als den Islām te hulp mag roepen.

niet geduld kunnen worden. Geen geschikter receptaculum voor allerlei geliefde godsdienstoefeningen en volksvermaken dan een gedenkdag, die geen kerkelijk, officieel karakter had. Gelijk men in Perzië al die zaken aan de geschiedenis van het lijden en sterven van den geëerden Hosain vastknoopte, zoo koos men elders Mohammeds geboorte- of sterfdag, welke beiden één zijn. Deze dag, op den feestkalender eigenlijk niet voorkomende, werd de groote dag voor het volk. Was men voortgegaan op dezelfde tijden als vroeger feesten van allerlei aard te vieren zonder eenige wijziging — men zou met den Islām op leven en dood hebben moeten kampen. Nu echter al die feesten een min of meer moslimsch gewaad aantrokken en te zamen den profeet zelven — zij het ook op half-heidensche wijze — hulde gingen brengen op zijn geboortedag, nu moest immers Mohammed als het ware goedkeurend glimlachen en het door de vingers zien, wanneer soms een gast er al zeer weinig moslimsch uitzag!

Over de zakāt[1] gaf Dr. Juynboll eenige nuttige aanteekeningen, daarbij voor de verklaring verwijzende naar zijn artikel in de „Indische Gids"[2]. Over die verklaring heb ik iets, ja veel op het hart.

Bij de behandeling van eene instelling als deze kan men twee wegen inslaan: den systematischen en den historischen. In het eerste geval ontslaat men zich van de verplichting, haar ontstaan en ontwikkeling te schetsen en geeft, met weglating desnoods van hetgeen ons onbelangrijk voorkomt het resultaat: de geldende voorschriften. Wat de verklaring betreft, moet men zich dan aan de moslimsche autoriteiten houden — immers hun Islām wil men doen kennen — terwijl daarbij aangeduid kan worden, dat voor ons de eenig ware verklaring van instellingen, ook al heeten zij goddelijk, de historische is. Men zal dan moeten vermelden, dat de eenig moslimsche reden van bestaan der zakāt gelegen is niet in hare nuttigheid, maar in

---

[1] Waarom Prof. van der Lith (Gids, Augustus 1882) zoowel als Dr. Juynboll in zijn laatste artikel steeds zakah of zakā schrijven, begrijp ik niet; tenzij men voortaan ook van de çalā wensche te spreken?

[2] 1880, I: 183—4.

den goddelijken wil. De moslims mogen echter wel de wijsheid van dien wil ook hierin bewonderen en meenen dan ook, op voorgang trouwens van den Qorān, dat Allah hierdoor de bezitting en daardoor ook den bezitter van de smet wilde zuiveren, die er anders op kleeft. Allah haat niet slechts den gierigaard, zooals de Qorān meermalen zegt; hij bedreigt met straf allen, die schatten verzamelen [1]; maar.... il y a des accommodements: volgens de overlevering [2] zeide Mohammed: „Allah stelde de zakāt slechts in om u van de rest uwer be„zitting met een gerust geweten te doen genieten"; en: „het„geen, waarvan zakāt betaald werd, is geen schat meer." Dat Allah deze wijze bedoeling had, ziet de moslim ook door den naam aangeduid, dien hij ten onrechte als oorspronkelijk Arabisch beschouwt en als reinheid verklaart; een zeer gepaste naam voor hetgeen de bezittingen reinigt [3]. Hierbij kan men dan opmerken, dat de woordverklaring onjuist is, mits men niet vergete er bij te voegen, dat ook de Arabische schrijvers haar niet voor de eenig ware houden en aan hunne geheele opvatting geen groot gewicht hechten. Daar toch een werkwoord zakā: groeien, toenemen beteekent, zoo merken ze op, dat zakāt = toeneming ook den zin kan hebben van eene belasting, die men opbrengt om daardoor den zegen, die op het overblijvende rust, te doen toenemen [4]. Is men met eene

---

[1] Qor. IX: 34.

[2] Baidhāwī op Qor. IX: 34.

[3] Zóó, en niet als eene reiniging van de personen alleen, verklaren het de moslimsche hadieth- en fiqhboeken. Zie Djabir, geciteerd in Zarqani's Commentaar op Malik (ed. Qairo) II 53, „wanneer ge van uwe bezitting de zakāt hebt opgebracht, „dan hebt ge het kwaad ervan (der bezitting) doen weggaan". Qastalanis Commentaar op Bochari (ed. Boelaq) III: 1, Baidhāwī op Qor. II: 40 „want zij zuivert de bezitting van onreinheid en de ziel van gierigheid"; ook Badjoeri I: 442. De verklaring, door van den Berg gegeven, is dus juist, al haalt hij er ten onrechte (op voorgang trouwens van moslimsche schrijvers) Qor. IX: 104 bij aan; deze plaats is echter ook door Dr. Juynboll misverstaan, zooals de samenhang èn de commentaren leeren. Er is namelijk sprake van een çadaqat als boete aan enkele moslims opgelegd wegens niet-deelneming aan den djihād; niet van eene algemeene instelling.

[4] Baidhāwī op Qor. II: 40, Badjoeri I: 442.

der beide verklaringen niet tevreden, zoo mag men ze vereenigen, en dit doen inderdaad de meeste moslimsche geleerden. Men ziet, alles te zamen genomen komt hunne wijsheid hierop neer dat Allah, die aan menschen geen rekenschap verschuldigd is, de zakāt met al wat daarbij behoort heeft verordend; de mensch heeft zich daaraan te houden, al is hem ook de onschuldige liefhebberij geoorloofd, met behulp van een paar verkeerde etymologieën, op voorgang van Qorān en overlevering, te trachten den diepen zin er van te verstaan. De gedachte, dat Allahs inzettingen door het menschelijke denken als logisch samenhangend begrepen en de enkele voorschriften dus als 't ware door redeneering uit de beginselen afgeleid moeten kunnen worden, komt bij den moslim niet op [1].

En gelukkig! want inderdaad bestaat die samenhang lang niet overal en is het niet de logica, maar de geschiedenis alleen, die ons de wording dier instellingen doet begrijpen door ons de verschillende phasen te doen kennen, die zij doorliepen alvorens haar tegenwoordigen vorm te verkrijgen. De redeneering, door Dr. Juynboll t. a. p. [2] voorgedragen, leidt wellicht tot zijne conclusie: „voor de onverzorgden zorgt Allah." Maar de geschiedenis leert dat noch Mohammed noch zijne tijdgenooten of opvolgers deze denkbeelden gekend en daarom de noodzakelijkheid der zakāt ingezien hebben. Bovendien zijn het niet eens alleen onverzorgden, die volgens de bestaande bepalingen recht hebben op een deel der zakāt; of zou men de (vrijwillige) strijders in den heiligen oorlog hieronder mogen rangschikken? Zelfs dat zij, die „door den belastingschuldige „moeten worden onderhouden" [3] niet in de zakāt mogen deelen, is slechts de opinie van sommige scholen; Bochari dacht er anders over en kon zich daarvoor op goede autoriteiten beroepen [4]. Neen, willen wij ons niet tevreden stellen met de kennis der zaken, zooals zij nu eenmaal zijn, willen wij hare wording en daarmede de verklaring van haar bestaan doorgronden, dan moeten wij den anderen, den historischen weg inslaan; zoo

---

[1] Men weet overigens dat de meening, als zou de Schepper in zijn bestuur der zaken het hoogste heil der menschen bedoelen, voor den Islām als ketterij geldt.

[2] Indische Gids 1880 I: 183.

[3] Juynboll t. a. p. pg. 184.

[4] Zie Qastalani III: 62—3.

alleen leeren we — niet, hoe de zaak zich wel had kunnen toedragen, maar — hoe in de werkelijkheid wetten, zij het ook vaak op onlogische wijze, ontstonden. Op dezen weg wensch ik thans mijnen lezers voor te gaan; hij is ongebaand, zoodat men mij eenig oponthoud, noodig voor het wegnemen der hindernissen, niet euvel mag duiden.

De instelling, die beurtelings met de namen zakāt en çadaqat wordt aangeduid, is niet door Mohammed uitgevonden; zoowel de zaak als hare namen zijn van niet-Arabischen oorsprong. Bij Joden zoowel als Christenen, bepaaldelijk in het Oosten, gold het weggeven van hetgeen den meesten het liefst is: van aardsche bezittingen als eene zeer godsdienstige daad, ja de deugd bij uitnemendheid. Hierbij wordt allereerst gelet op het offer, dat de gever daardoor brengt, waarvoor hij later op belooning mag hopen, het geloof, dat hij erdoor openbaart en dat niet beschaamd zal worden, terwijl de ondersteuning der behoeftigen meer gevolg dan doel mag heeten. Van daar dat het velen christelijken heiligen door hunne biografen als groote verdienste wordt toegerekend, dat zij een groot vermogen als van zich wierpen, zeer dikwijls zonder dat daarbij blijkt of dit goed ook wél besteed werd [1]. Hoeveel gewicht het nieuwere Jodendom zoowel als het oudste Christendom aan het doen van aalmoezen hechtte, weet ieder, die geen vreemdeling is in het Nieuwe Testament. In godsdienstige kringen was de overtuiging algemeen, dat het bezit van rijkdom een hinderpaal, ja volgens sommigen een onoverkomelijk beletsel was voor de verwerving van de blijvende schatten der andere wereld. Hoe oprechter het geloof aan deze was, des te sterker werd de losheid, ja afkeer van het aardsche en de ijver om zich hiervan ten spoedigste geheel los te maken. Zóó groot was de ingenomenheid met deze deugd, dat men de gaven zelve eenvoudig gerechtigheid, deugd, in het Hebreeuwsch çidqah noemde. Of men het Joodsch-arameesche woord zekōth, dat

---

[1] Evenzoo wordt het Sjafi'i door zijn biograaf als een zeer schoone daad toegerekend, dat hij 10000 dinars, die hij in Jemen had verworven, bij zijn terugkeer reeds had uitgedeeld, vóórdat hij nog binnen Mekka was; ook dat hij eens zijn knecht beval, iemand die zijne zweep voor hem had opgeraapt al het goud te geven, dat hij bij zich had, (Tahdzieb I: 73). En zulke staaltjes vindt men in de meeste biographieën van vromen.

eveneens „verdienste, gerechtigheid” beteekent, ook buiten Arabië in den zin van „aalmoezen” gebruikte, dan of de Arabische Joden of eindelijk de moslims de eersten geweest zijn, die dit deden, blijft in het midden [1].

Tot de gebrekkige kennis die Mohammed, immers alleen uit mondelinge en vaak troebele bronnen, omtrent de vroeger geopenbaarde godsdiensten verwierf, behoorde natuurlijk allereerst eenig begrip van de eischen, door Allah zijnen schepselen gesteld, welker vervulling voorwaarde was der eeuwige zaligheid. In de oudste openbaringen vindt men die reeds duidelijk uitgesproken: naast verheerlijking van Allah in het ritueele gebed (çalāt) en vasten (çaum), beide zaken aangeduid met woorden, aan het Joodsch en Christelijk spraakgebruik ontleend, komt daar steeds het geven van aalmoezen als de deugd bij uitnemendheid op den voorgrond. Tot de beschouwing dezer openbaringen gaan we thans over, om te zien in welken vorm Mohammed zich dit denkbeeld der geopenbaarde godsdiensten had eigen gemaakt, in hoeverre hij hunne opvatting wijzigde. Voorloopig bespreken we alleen openbaringen, die Mohammed te Mekka vóór de vlucht ten deel vielen; immers deze vlucht verdeelt Mohammeds werkzaamheid in twee bijna gelijke deelen en zijne vestiging te Medina gaf aan den aard dier werkzaamheid een zoo geheel nieuw karakter, aan vele instellingen van den Islām eene zoo eigenaardige ontwikkeling, dat deze verdeeling door de natuur der zaak wordt aangewezen.

In de bedoelde Qorānstukken dan komt onder de gezindheden en goede werken, die den mensch uitzicht op de zaligheid geven — nu eens nevens vreeze voor Allah en zijne openbaring, dan met lijdzaamheid in vervolging, elders met het verrichten der çalāt gepaard, — „dat zij van hetgeen wij hun beschoren hebben weg- of uitgeven” [2]. Het geven van aalmoezen dus, aangeduid door eene vrij breedsprakige, telkens terug-

---

[1] Men zie: S. Fraenkel, de vocabulis in antiquis Arabum carminibus et in Corano peregrinis, Leiden 1880, pag. 23.

[2] Qorān XIII: 20, XXVIII: 54, XXXII: 16, XXXIV: 38, XXXV: 26, XXXVI: 37. Vergelijk nog het zeer oude kort begrip van de plichten der geloovigen, Qor, LXX: 22 vv., waar dezen worden beschreven als „degenen, die een zeker „recht op hunne bezittingen toekennen aan den bedelaar en „den behoeftige.”

keerende omschrijving. Ook in kortere bewoordingen wordt het goede werk aangeprezen. De naam çadaqat en de daarmee samenhangende werkwoorden, die „aalmoezen geven" beteekenen, worden te Mekka nog nooit gebruikt en schijnen dus Mohammed eerst te Medina door verkeer met de Joden bekend geworden te zijn [1]. Maar wel komen de andere benaming: zakāt en de volgens Arabisch taalbewustzijn daarmede verwante woorden herhaaldelijk voor ter aanduiding van de gerechtigheid, die zich in gaven openbaart. Daarbij blijkt uit de wijze, waarop die woorden gebruikt worden, duidelijk dat de algemeene, oudere beteekenis: „verdienste, gerechtigheid", ook Mohammed gemeenzaam was, zóó zelfs dat de overgang van deze in de meer bijzondere van „liefdegave" zachtkens en bijna onmerkbaar plaats heeft, zóó dat men hier en daar moet aarzelen door welk van de twee woorden men het zal vertalen. En geen wonder. daar immers de gerechtigheid zich altijd ook, ja voornamelijk, in liefdegaven moest openbaren.

Al de bedoelde woorden, hoe zij ook overigens in de gewone Arabische taal gebruikt werden, komen in den Qorān zoo goed als uitsluitend in godsdienstigen, niet oorspronkelijk Arabischen zin voor [2]. Het Qorānische werkwoord zakā [3] beteekent: godsdienstig, vroom, rechtvaardig zijn i. é. w. zoo zijn, dat men voor Allah kan verschijnen en hopen op de eeuwige belooning; al te nauwkeurig mag men het woord niet bepalen, immers niet nauwkeuriger dan hij, die het in de Arabische taal invoerde of er de eigenaardige kleur aan gaf.

Deze vroomheid moet zich natuurlijk in werken openbaren, maar dat deze zonder de ware gezindheid ijdel zijn, zegt de

---

[1] Immers Qor XII: 88 is van geene aalmoezen sprake; in Qor. XXXVII: 50 is de beteekenis „voor waar houden" bijna even zeker als in LXXV: 31, XCII: 6, waar „voor „leugen verklaren" er tegenover staat.

[2] In den Qorān wordt zakāt niet in verband gebracht met زكا يزكو = toenemen, maar alleen met den stam زكي = rein zijn; hiervan nu komt zelfs de eerste vorm slechts éénmaal en wel in den theologischen zin voor Qor. XXIV: 21. De eenige Qorānplaats, waar wellicht een adjectief van dezen stam niet-theologischen zin heeft (XVIII: 18), heeft meer verklaring noodig dan zij geeft.

[3] Qor. XXIV, 21.

Qorān herhaaldelijk. Wie aldus vroom is, heet zakī [1], een woord, dat ook dient om voorschriften of handelingen aan te duiden, die tot de zoo gewenschte vroomheid leiden [2]. Deze vroomheid zelve wordt met den naam zakāt aangeduid en wel somtijds zóó, dat van eene beperkte opvatting dezer vroomheid als liefdadigheid geen sprake kan zijn [3]. Het werkwoord van dezen stam, dat causatieve beteekenis heeft: zakkā beteekent zoowel: iemand of iets vroom maken, tot vroomheid leiden [4], als ook een mensch of eene ziel vroom, rechtvaardig verklaren, hetwelk natuurlijk alleen aan Allah toekomt [5], zoodat dan ook de rechtvaardiging van zich zelf, naarmate zij in de eene of andere beteekenis wordt opgevat, den mensch door Allah wordt aanbevolen [6] of verboden [7]. Eindelijk: het vroom zijn, gerechtigheid oefenen wordt veel vaker dan door het bovengenoemde zakā, door den anderen werkwoordsvorm tazakkā aangeduid en wel in vele Mekkaansche openbaringen [8] zonder twijfel in den algemeenen zin, niet beperkt tot milddadigheid, maar aanduidende al wat men noodig heeft te doen om Gode aangenaam te zijn.

Men ziet, we blijven hier geheel binnen den kring van het Joodsche en Christelijke spraakgebruik. Moge ook Mohammed en zijne hoorders bij het gebruik dezer vreemde woorden wel aan het hun bekende Arabische zakā = rein zijn gedacht hebben; moge zelfs dit Arabische woord aan de godsdienstige

---

[1] Qor. XVIII: 73, XIX: 19.

[2] Qor. XXIV: 28, 30; II: 132. Hier, waar het alleen op de bepaling der beteekenis van woorden aankomt, citeer ik volledigheidshalve ook reeds een paar openbaringen, die eerst na de vlucht geopenbaard zijn.

[3] Qor. XVIII. 80, XIX: 14.

[4] Zoo moet men zijne ziel rechtvaardig maken of houden (Qor. XCI: 9), zoo leidt de godsgezant uit Abraham's nageslacht zijn volk tot vroomheid door hun de openbaring te brengen (II: 123, 146); vergelijk nog III: 158, LXII: 2 en de vroeger besproken plaats IX: 104.

[5] Qor. II: 169, III: 71, XXIV: 21, LIII: 33.

[6] Qor. XCI: 9.

[7] Qor. IV: 52.

[8] Qor. XX: 78, XXXV: 19, LXXIX: 18, LXXXVII: 14.

termen de eigenaardig Arabische kleur gegeven hebben [1], in hoofdzaak bleven deze voor Mohammed beteekenen, wat zij voor zijne zegslieden, de „menschen van de openbaring" beteekend hadden. Nu was echter van den aanvang af voor Mohammed, gelijk voor zijne zegslieden, de hoofddeugd het doen van gaven; en deze beschouwing had in Arabië op de beteekenis van zakāt den zelfden, boven besproken invloed, dien zij vroeger althans op het woord çidqah geoefend had. Reeds in Mekkaansche openbaringen komen nevens plaatsen, waar zakāt geheel algemeen de deugd aanduidt, andere voor, waar die deugd misschien, andere waar zij zeker als milddadigheid wordt opgevat. Hoogst leerzaam is in dit opzicht de vergelijking van een drietal Qorānplaatsen, die alle denzelfden aanhef hebben. „Wél hem", zoo heet het Qor. LXXXVII: 14—15 [2], „die tazakkā en den naam zijns „Heeren vermeldt en çalāt doet." Al wordt hier het houden van godsdienstoefeningen afzonderlijk naast het deugdzaam zijn vermeldt, niets dwingt ons dit laatste begrip te beperken. Meer grond zou men daarvoor hebben, waar het heet [3]: „Wèl den „geloovigen, die zich in hunne çalāt verootmoedigen, die zich „van de ijdelheid afwenden, die de zakāt doen en zich „kuisch gedragen." Waar zoo onderscheidene andere deugden nevens het doen van zakāt vermeld worden, is de beperkte opvatting wel niet noodzakelijk, maar toch verre van onwaarschijnlijk. Zeker is deze bedoeld, waar [4] tegenover den voor de hel bestemden vrek, de vrome gesteld wordt, die zijn vermogen weggeeft en zoo zakāt oefent (tazakkā). Zoo komt zonder sprongen de overgang tot stand tot die talrijke, ook reeds te Mekka talrijke openbaringen, waar zakāt niets anders dan het geven [5], de deugd bij uitnemendheid of ook de gave [6] zelve aanduidt; waar nevens de çalāt, het geloof in de andere wereld; het doen van goede werken en dergelijke, als eene speciale deugd van de zakāt of, nog vaker, van het geven der zakāt mel-

---

[1] Zooals in Qor. II: 132, IX: 104, maar wel niet zonder reden zakkā en ṭahhara in hetzelfde verband voorkomen-

[2] Vergelijk nog Qor. XCI: 9 „Wél hem, die haar (zijne ziel) vroom houdt of maakt (zakkā).

[3] Qor. XXIII: 1—5.

[4] Qor. XCII: 8.

[5] Qor. XIX: 32, 56.

[6] Qor. VII, 155, XXI: 73, XXX: 38, XXXI: 3, XLI: 6

ding wordt gemaakt; eene deugd, die reeds bij Izaaq, Jakob, Ismaël, Jesus in dezelfde hooge achting stond als bij Mohammed. Eéne dezer openbaringen volsta als voorbeeld [1]: „Geef den „bloedverwant wat hem toekomt en den arme en den reiziger; „dat is goed voor hen, die het aangezicht van Allah zoeken: „wél hun! Wat gij aan woekerrente geeft, opdat het de be„zitting der menschen vermeerdere, dat is geen woeker bij „Allah, maar wat gij aan zakāt geeft, Allahs aangezicht „zoekende, voorwaar dát wordt vermenigvuldigd."

Zoo weten we dan, hoe de zakāt eene moslimsche instelling werd en hoe zij in de eerste dertien jaren van Mohammeds werkzaamheid werd opgevat. Dat hier geen sprake is van gaven, welker hoeveelheid en bestemming bij reglement is bepaald, verwondert ons geenszins. Wie zou reglementen verwachten voor eene gemeente, wier ledental tusschen vier en vijftig wisselde, die meerendeels tot de armere klassen behoorden en waarvan de rijkeren geen prikkel van buiten noodig hadden om hunne bezittingen af te staan; waar buitendien, ware er onwil geweest, bij gebrek aan gezag geen dwang geoefend kon worden? Wie zich in die veelbewogen jaren bij Mohammed aansloot, hij deed het uit waarachtig geloof alleen en het zijn immers de lauwen en de valsche broeders, die in eene congregatie wetsbepalingen noodig maken? Geene belasting dus, maar dat men „bloedverwanten, armen en reizigers het hunne gaf" [2] dát was de zakāt, de deugd bij uitnemendheid.

De moslimsche schrijvers zelven zien dit in en leeren dan ook, dat eerst te Medina de „wettelijke zakāt" werd voorgeschreven, m. a. w. dat de zakāt, die van den beginne af hoofdplicht aller moslims was, eerst na de vlucht, bij geheel veranderde omstandigheden, belasting werd. Alleen over den juisten tijd zijn zij het oneens: sommigen meenen, dat in het jaar 2, toen de strijd tegen Mekka begon en deze zoowel als het dagelijksch onderhoud der „medevluchtelingen" ruime middelen noodig maakte, de aalmoes een inkomstenbelasting werd; anderen, die vele na het jaar 2 geopenbaarde Qorānstukken met de wettelijke opvatting in strijd achten, meenen den overgang eerst na de inneming van Mekka, in het jaar 9 te mogen

---

[1] Qor. XXX: 37—8.

[2] Qor. XXX : 37—8.

stellen[1]. Belangrijk verschil voorzeker. Heeft een zoo ingrijpende maatregel dan op de tijdgenooten zoo weinig indruk gemaakt, dat zij niet eens de herinnering van het tijdstip dier hervorming bewaarden?

We moeten hier herinneren aan de wijze waarop veelal overleveringen zijn ontstaan in de eeuw, die op Mohammed volgde. De meeste moslimsche instellingen moesten na Mohammeds dood nog eene periode van ontwikkeling doorloopen voordat zij zoo geregeld waren, als men ze nu in de fiqhboeken beschreven vindt. Daar de toongevende klasse in de eerste eeuw van den Islām lang niet altijd eensgezind was, ging deze ontwikkeling met veel strijd gepaard. Werd eene oude zaak geregeld of eene nieuwe ingevoerd, dan kwamen verschillende belangen met elkaar in botsing; het pro en contra werd heftig besproken en de eindelijk overwonnen minderheid bleef zich dikwijls lang nog lijdelijk verzetten. Tot de wapenen, die men aan beide zijden gebruikte, behoorden vooral overleveringen omtrent de wijze, waarop een vorig geslacht, of liever nog de profeet zelf, zulk eene vraag beslist had. Dat bijna geen der toenmalige gezaghebbers (nu de heiligen van den Islām) zich daarbij ontzag, overleveringen voor zijn doel te vervaardigen of te doen vervaardigen, was een openbaar geheim. Het gevolg is, dat in verschillende traditiën den profeet beslissingen in den mond gelegd worden omtrent de meeste vragen, die zich in de eerste eeuw na hem voordeden maar voor hem nog geene vragen waren. Dikwijls kunnen we thans zulke overleveringen slechts op algemeene gronden aannemen of verwerpen, wegens gebrek aan onomstootelijke bewijzen, soms echter zijn wij in staat uit Qorānplaatsen, die het stempel van haren tijd vertoonen, met zekerheid te beslissen dat in dien tijd zulk een voorschrift, als men den profeet in den mond legt, niet kan gegeven zijn.

Deze mogelijkheid nu moeten we ook hier aannemen; wij staan niet voor het alternatief: de zakāt in het jaar 2 òf 9 door den profeet tot eene belasting gemaakt; juist dit verschil in de overlevering legt ons de vraag op de lippen; is zulk eene hervorming wel door den profeet ingevoerd en kunnen we misschien de steeds maar half vertrouwbare overlevering met behulp van de onbetwistbare Openbaring controleeren? Van

[1] Badjoeri I: 441, Qastalani III: 11—12.

hetgeen we in den Qorān vinden moeten we in elk geval uitgaan; daarop zij dus nu onze aandacht gevestigd.

Te Medina zijn vele openbaringen uitgevaardigd, waarin evenals vóór de vlucht, de groote deugd wordt aangeduid door termen als: „weggeven van hetgeen wij u beschoren hebben" [1] of ook eenvoudig: „weggeven, uitgeven (infāq, nafaqat doen)" [2] of „uitgeven van hetgeen gij gaarne hebt" [3]. Dat hiermede hetzelfde bedoeld wordt als elders met „de zakāt doen" en dergelijke, zal ieder toegeven, die de plaatsen in haar verband leest; te meer daar op het nalaten van het „weggeven" meermalen [4] eeuwige straf wordt bedreigd en niet zelden in éóne openbaring dezelfde zaak beurtelings nafaqat en zakāt heet [5]. In de talrijke openbaringen over „zakāt", na de vlucht gegeven, treedt de algemeene beteekenis steeds meer op den achtergrond [6] en wordt die van gave de gewone, zoodat uiterst dikwijls, gelijk ook vroeger wel geschiedde, nevens andere hoofdplichten het geven der zakāt wordt aanbevolen. [7] Dat deze aanbeveling hier een paar maal meer voorkomt dan te Mekka, verwondert ons niet; het grooter en steeds meer

---

[1] Qor. II : 255, VIII : 3, XIV : 36, LXIII : 10, II : 2 vv.; met laatstgenoemde plaats vergelijke men de Mekkaansche openbaringen: XXIII : 4, LXXXVII : 14, XCI : 9.

[2] Qor. II : 211, 216—7; hoezeer ook dit woord soms technische term is, zie men bijv. Qor. III : 15. Vergelijk nog III : 128, IX : 99—100.

[3] Qor. III : 86. Uit zulke plaatsen ziet men duidelijk hoe ook in den Islām vooral de losheid van aardsche schattten wegens de zekerheid, dat de ware schatten bij Allah zijn, uit de zakāt moet blijken. Zie ook hiervoor IX : 99—100 e. a. p.

[4] O. a. Qor. II : 255.

[5] Zie Qor. II : 263—281. Dat ook wel in Medinische openbaringen (IX : 53 vv., LVII : 7 vv.) van nafaqat en infāq voor krijgstoerusting sprake is, mag ons niet in de war brengen, want 1°. infāq is uitgeven en kan dus op verschillende wijzen toegepast worden; 2°. die uitgaven voor den oorlog zijn ten slotte ook zakāt.

[6] Hoewel zij zich nog meer dan eens vertoont in het werkwoord zakkā voor: rechtvaardig maken of verklaren; zie de boven pag. 370 aangehaalde plaatsen.

[7] Men zie Qor. IV : 79, 160; V : 60; IX : 18, 72; XXII : 78; XXIV : 37, 55; XXXIII : 33; LVIII : 14; LXXIII : 20.

afwisselend publiek, dat Mohammed hier voor zich had, geeft rekenschap van deze zoowel als andere herhalingen, die ons in de orakels na de vlucht vermoeien. Van eene verandering der steeds krachtig aanbevolen deugd in eene belasting kan op grond van deze plaatsen geen sprake zijn. Evenmin volgt zoo iets natuurlijk uit het feit, dat het woord çadaqat (meerv. çadaqāt), dat bij de Joden reeds de verschillende beteekenissen had, die we aan zakāt zagen toegekend, voor het eerst te Medina door Allah wordt gebruikt om de hoofddeugd aan te duiden.

Over dit woord een paar opmerkingen. Zijn oorsprong en beteekenis werden boven pag. 367 besproken; wanneer we zeggen dat het met zijne verwanten in den Qorān hetzelfde beteekent als zakāt en zijne afleidingen, moeten we toch een paar restrictiën maken. Zóó algemeen als we zakāt soms gebruikt zagen: komen çadaqat en het werkwoord taçaddaqa (= çadaqat doen) in den Qorān nooit voor. Toch bleef van de oudere. ruimere beteekenis iets bewaard, waar bijv. genoemd werkwoord aanduidt: „het afzien, uit religieus motief, van een recht, „dat men op anderer leven of bezitting heeft" [1]. Wel is hier dan toch altijd sprake van het afstaan van een of ander om Gods wil; maar uitsluitend technisch is het woord dan toch niet en men kon zelfs Mohammed de woorden in den mond leggen: „Elke goede daad is eene çadaqat" [2] Gewoonlijk echter heeft ook dit woord den zin van: „zijne bezitting weg-„schenken om Gods wil" en is dan geheel = zakāt. Nog ééne bijzonderheid zij volledigheidshalve hier vermeld. Eene gave, die men doet om een bepaald doel te bereiken [3] of (als boete, om eene overtreding of een verzuim goed te maken [4] heet

[1] Qor. II : 280 het „schenken" van uitgeleend kapitaal: IV : 94 het „schenken" van den bloedprijs voor een verslagen familielid; V : 49 het afzien van het jus talionis.

[2] Zie Baidhawi op Qor. IV : 94. Eene andere traditie, geciteerd bij Zarqani II : 49 zegt: „wanneer de moslim uitgaven doet voor zijne familie, dat is hem eene çadaqat."

[3] Qor. LVIII : 13—14 vergelijk IV : 114. Mohammed hief namelijk eenigen tijd van de geloovigen, die hem wilden spreken, eene çadaqat als entreegeld; om de ergernis, die het gaf, moest hij het spoedig afschaffen.

[4] Qor. II : 192 wegens het scheren van het haar eens mohrims; IX : 104—5 als boete voor het thuisblijven van eene expeditie tegen de Byzantijnen.

nooit zakāt, steeds çadaqat. Overigens dekken beide woorden elkaar in de Openbaring volkomen [1]; de moslimsche schrijvers weten dit trouwens zeer goed.

In geen der nu behandelde openbaringen een spoor van regeling eener belasting; nergens ligt zelfs de geregelde heffing van zakāt ook maar als onderstelling ten grondslag. En toch bedoelen de moslims zulk een overgang, waar zij gewag maken van een tijd, toen de zakāt tot fardh (wettelijke verplichting) gemaakt werd, zooals zij zelven duidelijk zeggen. Zij kunnen dan ook dien overgang slechts vastknoopen aan een paar Qorānverzen, die volstrekt geene bijzondere bepalingen bevatten [2] of ook op een bepaald geval betrekking hebben [3]. Wijselijk nemen zij dan ook aan, dat die belasting in den Qorān slechts algemeen aangeduid en alleen door de sonnat nader geregeld is [4].

Eene belangrijke wet, door Mohammed ingevoerd zonder dat de openbaring die ergens als bestaande onderstelt, zonder dat het jaar der invoering met zekerheid is overgeleverd! Wie daaraan twijfelt, is nog geen scepticus. Zou wellicht de verandering der hoofddeugd van de geopenbaarde godsdiensten in de inkomstenbelasting der moslims niet plotseling, maar allengskens en bijna ongemerkt tot stand gekomen zijn? Mijn recht om die vraag bevestigend te beantwoorden, zal niemand mij betwisten, die met mij Mohammeds verhouding tot de volgende drie voorname artikelen van de later geldende zakātwet heeft nagegaan:

1o. De zakātplichtigen. Slechts hij, die zeker minimum bezit, wordt naar den fiqh als zakātplichtige beschouwd. Werkelijk is de bepaling dezer minima de eenige, die de overlevering zonder aarzelen aan den profeet zelven toeschrijven durft [5].

---

[1] Men zie Qor. IX : 76, 80; XXXIII : 35; LVII : 17; LXIII : 9 en het boven geciteerde II : 263—281, waar çadaqat = zakāt = nafaqat dooreen gebruikt worden.

[2] Namelijk de talrijke plaatsen, waar eenvoudig, evenals vóór de vlucht, bevolen wordt: „geeft de zakāt"; zie bijv. Badjoeri I : 441.

[3] Qor. IX : 104—5 welke plaats, zelfs onhistorisch opgevat, geen enkel speciaal voorschrift zou bevatten.

[4] Badjoeri t. a. p.

[5] Traditie van Aboe Sa'ied alchidri (Qastalani III : 44—5), waar 5 kameelen, 5 kameelvrachten (dadels of gerst) en 5 ons

Maar deze traditie is onecht; dit beweer ik niet slechts op algemeene gronden, maar omdat openbaringen zoowel als andere overleveringen het bewijzen. Op de vraag der geloovigen, wat zij moeten weggeven, antwoordt de Qorān eenmaal [1]: „uw „overvloed" d. i. al wat gij missen kunt; in eene andere openbaring [2] uit het laatste jaar van Mohammeds leven (waardoor latere afschaffing minstens onwaarschijnlijk wordt) bedreigt Allah met eeuwige straf hen, die schatten vergaderen aan goud of zilver. Dat men zich later over dergelijke openbaringen heenzet [3] door de kunstmiddelen van zinsverdraaiing of ook de leer, dat zij later afgeschaft zijn, mag ons niet op het dwaalspoor brengen; te minder, daar de overlevering zelve ons leert, dat zeer ernstige volgelingen van Mohammed, die steeds met hem waren en dus op de hoogte moesten zijn, van geen der beide uitvluchten wilden weten. Aboe Dzarr, een der oudste aanhangers van Mohammed, veroordeelde ten sterkste de weelde, die, toen de Omajjadenpartij met Othmans chalifaat aan het roer kwam, dagelijks toenam en beriep zich daarvoor op de zooeven genoemde Qorānplaatsen zoowel als op een gezegde van Mohammed. Deze had hem namelijk op zekeren avond naar den berg Ohod gewezen, zeg-

---

(zilver) als zakātplichtig minimum wordt vastgesteld. De traditiën van Bochari haal ik alle uit Qastalani's commentaar aan; men kan ze in andere uitgaven gemakkelijk in het „boek van de zakāt" vinden. Men ziet, dat de overlevering de zakāt ook van verborgen goederen als eene instelling van Mohammed beschouwt.

[1] Qor. II : 216—7.

[2] Qor. IX : 34.

[3] Men betrekt namelijk alle texten in Qorān en hadieth, waarmeê men geen weg weet, op de vrijwillige zakāt of acht ze afgeschaft sedert invoering der wettelijke, zie Qastalani III : 26 regel 2 v. o., 27 regel 12 v. o. Ook Qor. IX : 34, waar omnium consensu het bezit van schatten strafbaar wordt gesteld, acht Chalid ibn Aslam afgeschaft, ofschoon het tot de jongste Qorānstukken behoort; Ibn Omar behelpt zich met de uitvlucht dat schat hier beteekent: hetgeen, waarvan geen zakāt is opgebracht!! Zie Qastalani III : 11. Volgens eene overlevering zou Mohammed gezegd hebben: „wie een stuk „goud of zilver voor zich houdt, hij zal er meê gebrandmerkt „worden" (Baidhawi op Qor. IX : 34).

gende: „als ik de grootte van dien berg aan goud bezat, „voorwaar ik gaf het alles weg op drie dinars na„ [1]. Van Aboe Dzarr heet het dan ook in zijne biographie [2]: „zijne leer was, „dat het den mensch verboden is, meer te verzamelen, dan wat „hij noodig heeft.„ Dus hebben we ons Mohammed voor te stellen als een askeet, die allen eigendom veroordeelde? Neen, althans niet gedurende zijn geheele leven; maar wanneer een zijner beste aanhangers eene bedreiging, door hem in toorn den gierigaards naar het hoofd geslingerd, ook na Mohammeds dood zoo streng kon opvatten, daar is het ondenkbaar dat deze algemeene wetten omtrent de zakāt gegeven zou hebben, zooals die later vigeerden. Aboe Dzarr had in Syrië vele aanhangers, zóóvele, dat de Omajjaden hem gevaarlijk achtten voor hun gezag. Waarom hielden ze hem de onwraakbare bepalingen van Mohammed niet voor, om zich te rechtvaardigen? Zij banden hem uit hunne provincie en legden hem het stilzwijgen op [3]. Tegen de minimum-bepaling door Mohammed strijdt evenzeer eene overlevering [4], volgens welke hij eeuwige straf voorspelde aan hem, die niet door gaven, hoe gering dan ook, al was het niet meer dan een stukje dadel, aan de hel trachtte te ontkomen! En ondubbelzinniger kan het niet, dan waar hij zeide: „op iederen moslim rust de plicht der çadaqat [5].

Men versta mij wel; ik zou niet gaarne instaan voor de echtheid van al deze traditiën; liever ze beschouwen als exponenten van de meeningen dergenen, die ze mededeelden en verbreidden dan van de eischen, door Mohammed gesteld.

---

[1] Qastalani III : 13—15.

[2] Nawawi, Tahdzieb ed. Wüstenfeld pag. 175. Dat ook Ali, Dhahhāk en anderen tot deze meening overhelden en het bezit van alle onnoodige zaken doemwaardig achtten, wordt uitdrukkelijk geleerd Zarqani II : 53. Aan Ali wordt de uitspraak toegeschreven: „4000 dirhems en daar beneden (mag men) tot „eigen onderhoud (bezitten); wat daarboven gaat, is verboden „schat.„ (Baidhawi op Qor. IX : 35).

[3] Qastalani t. a. p.

[4] Qastalani III : 22.

[5] Traditie van den bekenden Aboe Moesa al Asj'ari bij Qastalani III : 43. De commentator tracht den duidelijken zin dezer woorden, onhandig genoeg, weg te redeneeren door te zeggen dat de profeet hier niet eigenlijk bevelen, meer aanbevelen wil!

Maar dit leeren ze ons, dat zijne tijdgenooten en vrienden na zijn dood alléén hierover eenstemmig dachten, dat de zakāt—çadaqat een hoofdplicht der moslims was; terwijl zij op de vraag: wie zich feitelijk van dien plicht te kwijten hadden, hemelsbreed verschillende antwoorden gaven. En daarmeê is de onderstelling, dat de godsgezant zelf den niçāb (zakātplichtig minimum) bepaald zou hebben, geoordeeld.

2o. De rechthebbenden op de zakāt. Ook hierover zijn de fiqhboeken, zooals bekend is, zeer nauwkeurig niet alleen, maar leiden zelfs hunne bepalingen uit Allahs eigen woorden af. We zullen zien, met welk recht. We merkten vroeger op, dat al zijn uit den aard der zaak onverzorgden de eersten, aan wie men pleegt te geven, het er bij de zakāt toch minder op aankomt aan wie men geeft, dan dát men weggeeft en daardoor toont in vertrouwen op Allahs heil los te zijn van aardsche schatten.

In den Qorān [1] zoowel als in de overlevering [2] worden meermalen ouders, bloedverwanten, weezen, armen, reizigers, bedelaars, slaven opgesomd als degenen, aan wie men zijne gaven moet uitreiken, maar bovendien schrijft de traditie den profeet ondubbelzinnige uitspraken toe [3], volgens welke men niet te zeer behoeft te onderzoeken of zij, die van de godsdienstige mildheid genieten, dit juist noodig hebben of verdienen: çadaqat aan rijken, dieven en hoeren zelfs kan Gode welgevallig zijn; immers, zoo merkt de commentator aan, niet op het resultaat, maar op de nijjat, de bedoeling van den gever komt het aan. Wie bij zulke uitspraken onderscheidt tusschen de wettelijke en vrijwillige zakāt, begaat natuurlijk een anachronisme, zooals zelfs Aboe Haniefa inzag [4].

Nu hebben echter zonder twijfel Mohammeds tijdgenooten aan hunne çadaqats niet altijd zelven eene bepaalde bestemming gegeven, maar vaak hunne gaven ter beschikking van Mohammed gesteld, om daarmeê naar goedvinden te handelen. En hij moedigde dit zeer aan; in de zeven jaren van moeitevollen strijd tegen den Mekkaanschen vijand ontbraken hem maar al te dikwijls de noodige middelen, om dien met kans van slagen voort te zetten en onophoudelijk bezwoer hij de geloovigen hun hunne zaligheid, de deugd te beoefenen, te geven. Telkens

[1] Qor. II : 172, 211 e. a.. p. [2] Qastalani II : 62—3.
[3] Qastalani III : 26. [4] Qastalani t. a. p.

weer wordt den gierigaards en lauwen geloovigen verweten — niet dat er zoovele onverzorgden zijn, maar — dat zij niet genoeg çadaqats ter beschikking van Allahs gezant stellen, om die op Allahs weg te besteden. Van daar dat hij eens, in arren moede, tot het heffen van entree-çadaqats van zijne bezoekers de toevlucht nam [1]; dat hij zijnen vrouwen eens beval çadaqat te geven, al was het ook van hunne lijfsieraden [2]; dat hij zich tot al te sterke veroordeeling van allen rijkdom liet verleiden [3]. Maar velen konden zich maar niet denken, dat de godsdienst hun zulke eischen stelde, dat men voor zulke doeleinden geven moest; voortdurend twistte men daarover [4]: het scheen, alsof niet de nietigheid van aardschen rijkdom thans tot veelheid van gaven leiden moest, veeleer zijne noodzakelijkheid voor de krijgskas, die Mohammed beheerde. Eene openbaring besliste de zaak [5]: wegens de oneenigheid over het doel der godsdienstige gaven, zegt Allah, zal de zaak door mijne uitspraak vaststaan: een achttal kategorieën van personen worden genoemd, voor wie de gewijde gaven: çadaqāt hier genoemd [6], bestemd zijn. Natuurlijk zijn die çadaqāt bedoeld, die men ter beschikking van den profeet stelde; over andere twistte men niet. Natuurlijk wordt hier niet gedacht aan eene verdeeling der gaven in 8 gelijke deelen, zooals sommige rechtsgeleerden dit later wilden, evenmin als in andere openbaringen, waarin reeds tevoren een aantal kategorieën genoemd werden, wien men de gaven moest doen toekomen [7]. Maar wat onderscheidt dan eigenlijk dit orakel van die andere? Alléén dit, dat hier ook de strijders voor de heilige zaak volgens Allah „bedeeld” mogen worden.

---

[1] Qor. LVIII : 13—14.

[2] Qastalani III : 47.

[3] Qor. IX : 34.

[4] Qor. VIII : 58.

[5] Qor. VIII : 58—60.

[6] Ook dit is opmerkelijk, dat niet de in zoovele openbarigen voorkomende term zakāt, die later de officieele naam voor de belasting werd, maar dát woord (çadaqāt) hier gebruikt wordt, dat later in den fiqh speciaal de vrijwillige gaven aanduidt. Tijdens het uitvaardigen der openbaring bestond echter dit verschil, zooals wij weten, niet.

[7] Qor. II : 172, 211 e. a. p. Trouwens de meeste faqiehs verklaren het ook niet op deze wijze.

Daarover liep dus de twist; deze besteding der gaven maakte juist de bedeelingskas van Mohammed zoo dikwijls leeg [1] en de gevers minder geneigd, deze leemten aan te vullen. Van eene belasting kan men hier in zooverre spreken, als Mohammed te Medina de beoefening der hoofddeugd te minder aan den eigen aandrang overliet, naar mate de kas schraler voorzien was. Bedreigingen en vervloekingen werden hun niet gespaard, die de weldadigheid meer op de gewone wijze bleven beoefenen; zoo gaven dan velen, omdat zij het niet durfden laten en werd reeds dikwijls, voor het oogenblik althans, aan de gave meer waarde gehecht, dan aan de gezindheid.

Maar onder degenen, die van de çadaqāt ontvangen, worden ook genoemd „zij, die daarover zijn aangesteld”; dit doet toch aan eene fiscale behandeling denken. In zekeren zin had die ook plaats, maar alleen waar het volstrekt noodig was om iets te ontvangen. Het was in den tijd, toen de zakāt reeds meer als een uiterlijke plicht dan als blijk der gezindheid werd opgevat, dat Mohammeds heerschappij zich allengs uitbreidde over vele Bedowienenstammen. Voor een deel traden dezen, althans in naam, tot het geloof toe en leerden dus ook de „mildheid” als hoofdplicht kennen. Nu kwam het echter in deze moeielijke dagen met Mohammeds inzichten en de behoeften der krijgskas het best overeen, dat de blijken van die mildheid der nieuw bekeerden vooral naar Medina gezonden werden. Op zulke, vaak ver afgelegen stammen kon hij niet telkens een beroep doen, als dit noodig bleek; bovendien waren de meesten hunner zonder zachten dwang niet te bewegen tot het geven van zaken, waarvoor zij niets terug ontvingen, want hun geloof aan de afrekening met Allah was zwak [2]. Met zulke stammen sloot Mohammed daarom verdragen, die hunne verhouding tot den jongen moslimschen staat regelden; gewoonlijk waren deze het resultaat van besprekingen met stamhoofden, die zich kwamen onderwerpen. Daarbij werd dan o. a. bepaald, hoevele kameelen of schapen zij jaarlijks voor de door Mohammed bestuurde kas als „gaven” zouden afleveren aan een daartoe te

---

[1] Immers voor tochten, waarbij geen buit van beteekenis te behalen viel of behaald werd, moest Mohammed zijne meer roof- dan strijdlustige Bedowienen „bedeelen”; anders bleven zij thuis.

[2] Qor. IX: 99—100.

zenden, of uit hun midden aan te stellen ambtenaar. Wel was men hier verre van den tijd verwijderd, toen Allah eene çadaqat zonder de daarbij behoorende gezindheid als ijdel werk beneden eene beleefde weigering stelde [1]; maar nood breekt wet: de eenmaal begonnen strijd moest voortgezet worden en eischte vele uitgaven. Voor zulke stammen nu was wel de zakāt van den aanvang af eene belasting en bestonden er — wel geene reglementen, maar toch — zekere overeenkomsten, die de minimale openbaringen hunner mildheid per jaar vaststelden. In zooverre kunnen we dus de traditie laten gelden, dat de zakāt omstreeks het jaar 9 een wettelijk voorschrift werd. En zoo moest het natuurlijk overal gaan, waar geheele bevolkingen in naam bekeerd, feitelijk slechts onderworpen werden; daar maakte het ontbreken der gezindheid, die tot çadaqāt aanleiding geeft, reglementen noodzakelijk.

Maar bij Mohammeds leven ging de regeling niet verder dan hoog noodig was. In sommige onderworpen streken bleef de zakāt, door de gegoede bewoners gegeven, voor de behoeftigen hunner provincie bestemd [2]); en verschillende overleveringen [3] bewijzen hoe na Mohammeds dood echte geloovigen, zelfs familieleden van den profeet, zich volkomen bevoegd achtten (binnen de ruime grenzen, door de Openbaring gesteld), zelven hunne zakāt te besteden, naar het hun goeddacht. Wetten waren voor de onmondigen.

3o. Aan de zakāt onderworpen goederen. Niemand, die mijn betoog tot hiertoe heeft gevolgd, zal wel de mededeeling verwachten, dat reeds Mohammed vijf soorten van bezitting [4] als zakātplichtig zou hebben aangewezen. Maar ook de meening door Dr. Juynboll [5] en Prof. van der Lith [6] uitgesproken, als

---

[1] Qor. II : 263 vv.

[2] Zie de instructie, die Mohammed in zijn laatste levensjaar aan Mo'ādz, den bestuurder van Jemen, medegaf (Qastalani III : 54.)

[3] Ibn Abbās kocht voor hetgeen hij als zakāt afzonderde slaven vrij of ondersteunde arme hadji's; Hasan van Baçra leerde uitdrukkelijk dat de 8 in den Qorān genoemde kategorieën slechts aangeven, op welke verschillende wijzen men zijne zakāt kan besteden. Qastalani III : 64—5.

[4] Zie van den Berg, Moh. Recht, 2e druk blz. 44 en de handboeken van den fiqh.

[5] Indische Gids 1880, I : 185.

[6] Gids, Augustus 1882, pag. 214 v.

zou Mohammed de zakāt tot vee en veld- en boomvruchten bepaald en Omar die tot de „verborgen goederen” hebben uitgebreid, mist allen grond; beide meeningen worden door moslims niet voorgestaan en door de historie weersproken. In Mohammeds tijd gaf ieder wat hij te geven had; niets was uitgesloten, niets ook bijzonder aangewezen. „Geeft goede „zaken van hetgeen gij gewint èn van hetgeen wij voor „u uit de aarde doen voortkomen” [1] zegt Allah. Met „hetgeen gij gewint” zal hier toch wel handelswinst bedoeld zijn, zooals Bochari [2] terecht inziet. Talloos zijn de plaatsen, waar het doen van gaven „uit zijne bezitting” bevolen wordt, zonder eenige nadere beperking. En die bezitting bestond toch bij een groot deel van Mohammeds toehoorders uit hetgeen later „verborgen bezitting” heet. Goud en zilver eischte Mohammed soms van de gelukkige bezitters [3] en groote geldsommen stelden vaak, naar de traditie, de geloovigen te zijner beschikking [4]). Mohammeds vrouwen gaven eens, op zijn bevel, daar zij niet anders hadden, hare oor- en halssieraden als çadaqat [5] en de bewoners van Jemen zonden in het laatste jaar van Mohammeds leven, kleedingstukken als çadaqat naar Medina, omdat dit hun het gemakkelijkst viel [6]. Wat men zooal tot de vrome gaven rekende, die elk moslim moest doen, wordt aardig geïllustreerd door eene traditie [7], die Mohammed eene hevige strafbedreiging in den mond legt tegen hen „die van „hunne kameelen niet geven wat recht is”. hetgeen nader verklaard wordt door de opmerking, dat tot dit „recht” o. a. behoort het melken der kameelinnen bij het water, waar immers

[1] Qor. II : 269.

[2] Qastalani III : 43. Wel zouden volgens eene andere traditie Aïsja en Ibn Abbās geleerd hebben: „van koopwaren geen „zakāt”; maar anderen zeiden: „de profeet beval ons steeds „zakāt te geven van hetgeen we ten verkoop gereed maakten” (beide tradd. Zarqani II : 52). Beiden hebben in zekeren zin gelijk; 1o. de later wettelijk geregelde zakāt schreef de profeet zoomin van koopwaren als van iets anders voor; 2o. zakāt van alwat men bezat, dus voor kooplieden van koopwaren, was in zijn tijd een hoofdplicht aller moslims.

[3] Qor. IX : 34.

[4] Zie de traditiën bij Baidhawi op Qor, IX : 80.

[5] Traditie bij Qastalani III : 47.

[6] t. a. p. pag. 46. [7] Qastalani III : 9.

steeds behoeftigen aanwezig zijn, wien men van de melk hun deel moet geven. Moge al in de verdragen, die Mohammed in zijn laatsten levenstijd met Bedowienenstammen sloot, meestal van vee en dadels sprake zijn geweest, anderen eischte hij andere bezittingen met denzelfden nadruk af.

Wil men gaarne die gaven, die Mohammed in de laatste jaren in tijd van nood allen geloovigen afdwong in naam van Allah, (ter onderscheiding van de vroeger alleen vrijwillige gaven, waarbij de gezindheid hoofdzaak was) de verplichte zakāt noemen, ik heb er niet tegen. Maar dan behoorden tot die belasting goud, zilver, lijfsieraden, Zuid-arabische manufacturen zoowel als vee, dadels en gerst; terwijl men niet van hare invoering, maar van den langzamen overgang der gave in eene opbrengst mag spreken. En bij moslims van den echten stempel bleven natuurlijk die beide zaken één en onverdeeld. Van het latere stelsel geen zweem.

Geheel in overeenstemming met deze resultaten is de groote onzekerheid, die ten opzichte van deze instelling kort na Mohammeds dood heerschte. Zulke zaken ziet men maar al te dikwijls over het hoofd, daar zij in den Islām gewoonlijk spoedig door algemeen geldende regels verdrongen zijn; maar juist de getuigenissen omtrent verdeeldheid over gewichtige zaken, getuigenissen voor ons in de traditieverzamelingen bewaard en aan het oog der moslims door vrome uit- en inleggers onttrokken, werpen het meest verrassende licht over het ontstaan der instellingen van den Islām.

Vele Bedowienen vielen van het geloof af, toen de Godsgezant was gestorven; maar ook onder degenen, die hieraan, althans voor het uiterlijke, getrouw bleven, waren er die verdragen omtrent jaarlijksche opbrengsten beschouwden als met Mohammed gesloten en door diens dood afgeschaft [1]. Hield men hun nu eene blijvende regeling van eene wettelijke zakāt voor? Integendeel; vele geloovigen van onverdacht allooi en groote zaakkennis, met Omar, den grooten ijveraar, aan het hoofd, waren van dezelfde meening en hielden dwang in dezen voor ongeoorloofd [2]. Wie aan Allah gelooft en de çalāt doet, zoo

[1] Beladzori pag. 94.

[2] Beladzori t. a. p.; Qastalani III : 6 vv.

spraken zij, diens bezitting moet ons een onaantastbaar heiligdom zijn; alleen vijanden van den Islām wilden zij bestrijden. Het geven van çadaqats bleef in hunne oogen eene deugd, die slechts in vrijheid beoefend kon worden. Had de profeet in tijden van nood bijzondere maatregelen genomen — men had geen recht die te veroordeelen, maar ook niet om ze na te volgen. Maar de onverzettelijke Aboe Bekr stond hier eene meer practische politiek voor: „ik maak geen onderscheid „tusschen çalāt en zakāt”, zeide hij; „wie mij ook maar „een geitje weigert, dat hij aan Mohammed placht te ge„ven, dien zal ik bevechten.” De practische eischen van het oogenblik deden deze politiek van de daad zegevieren; de vredespartij gaf toe en hiermede was het eens voor goed beslist dat voortaan hij, die moslim werd, niet slechts den plicht der mildheid te betrachten, maar zakāt te betalen zou hebben. Niet de weinige weifelende stappen, door den profeet in deze richting gedaan, maar de stormpas van den eersten chalief besliste het pleit. Hij is ook de eerste, van wien ons een algemeen zakātreglement is overgeleverd, dat, na de onderwerping der muiters door hem aan de bestuurders der provinciën als instructie werd meegegeven. Dit was zijn werk, ook al diende hem wellicht de hoofdinhoud van een of meer der oudere verdragen als grondslag der regeling [1]. Dit reglement werd niet alleen in Arabië ingevoerd, maar ook in de andere landen, die nu spoedig voor den Islām veroverd werden en het bevat in hoofdzaak de nog geldende bepalingen omtrent de zakātplichtige minima en de op te brengen hoeveelheid van verborgen bezittingen zoowel als van vee. Zooals wij boven opmerkten,

[1] Dit reglement vindt men o. a. Qastalani III : 51; in de beide algemeen gebruikte traditieverzamelingen van Bochari en Moslim wordt alléén van deszelfs uitvaardiging door Aboe Bekr gesproken. In andere traditieverzamelingen wordt het wel eens de çadaqatbrief van Omar genoemd (b. v. Malik bij Zarqani II : 55 vv.); waar dit geschiedt, wordt het reglement echter niet aan Omar, maar aan den profeet zelven toegeschreven. Deze stelde het op, maar hield het bij zich zonder het uit te vaardigen; dit deed voor het eerst Aboe Bekr en na hem Omar. Dat dit legende is, behoeft geen betoog. Maar ware het historisch, dan zou het, gelijk men ziet, nog niets bewijzen van uitbreiding der zakāt door Omar. De wettelijke koopwarenzakāt wordt voor het eerst behandeld in eene traditie, die op

bleven in den aanvang deze zakātwetten nog alleen toegepast op de „onmondigen”, hen, die niet geheel uit eigen beweging moslims geworden waren. Door de snelle vergrooting van het rijk van den Islām en de daarmêe samenhangende centralisatie van het bestuur werden in de practijk uitzonderingen onmogelijk, algemeene toepassing weldra noodzakelijk.

De spoedig veldwinnende schoolsche behandeling der moslimsche plichtenleer (fiqh) als een vak onderwierp ook de zakātbepalingen aan de casuïstiek en bracht de systematiseering der allengs aangroeiende stof mede. Den gang dezer zaken en de tallooze verschillende beslissingen, die in den eersten tijd over bijna alle vragen zonder antecedent werden gegeven, leert men het best kennen door bestudeering der traditieverzameling van Malik. Zoo wordt het eenvoudig verklaard, dat eene eeuw na Mohammeds dood in de scholen reeds de meeste zakātvoorschriften golden, die wij nu nog in de fiqhboeken vinden en die door van den Berg in het algemeen juist zijn weergegeven.

Over de zoogenaamde zakāt alfitr kan ik kort zijn. Volgens een traditie van Abdallah ibn Omar [1] zou Mohammed in de vastenmaand van het jaar 2 verordend hebben, dat zij die daartoe in staat zijn, ouden en jongen, mannen en vrouwen, vrijen en slaven, bij het eindigen der vasten elk 4 modd van de toen te Medina gewone levensmiddelen: dadels of gerst zouden uitdeelen aan de behoeftigen. Men mag er aan twijfelen, of de profeet hiervan wel eene wet gemaakt heeft [2]; of niet het zoo

---

Omar II teruggaat. zonder te leeren, dat deze haar voor het eerst invoerde. Zonder autoriteit wordt hierbij gevoegd, dat reeds Omar I dezelfde maatregelen in Aila toepaste; maar aangenomen de juistheid dezer overlevering, is 1°. Omar I dan toch niet de eerste geweest, die van koopwaren (laat staan van andere „verborgen goederen”) zakāt hief, en 2°. is de regeling der belasting in een havenstadje geheel iets anders dan eene belangrijke uitbreiding der zakāt. Ik vermoed, dat de meening over bedoelde hervorming door Prof. van der Lith en Juynboll uitgesproken, berust op verwarring met de regeling van den Charādj.

[1] Qastalani III : 95 vv.

[2] Zelfs later hielden wel is waar zeer velen (o. a. de meeste Sjafi'ieten) deze instelling voor fardh; naar anderen (o. a. de Hanafieten) gebruiken het minder sterke wādjib; de Malikieten achten haar slechts eene sonnat en enkele geleerden gingen

natuurlijke gebruik om vooral bij een feest, vooral bij dit feest, milde gaven den armen ten goede te doen komen, eerst later door de alles aangrijpende reglementeerzucht tot bindend voorschrift is gemaakt. Toen dit eenmaal geschied was, streed men natuurlijk over de vraag of men ook andere levensmiddelen, dan die de overlevering noemt, mag uitdeelen; of de hoeveelheid steeds 4 modd zou bedragen dan wel afhangen van de duurte der eetwaren.

Elke der beide meeningen kan zich op achtbare autoriteiten beroepen, maar de bepalingen, door van den Berg medegedeeld, behielden het terrein. Onverklaarbaar is mij de uitspraak van Dr. Juynboll [1], dat deze zakāt juist $\frac{1}{100}$ van de gewone bedraagt: het zijn toch twee ten eenen male onvergelijkbare grootheden. De hoegrootheid der ééne belasting hangt alléén af van het aantal zielen, waaruit een gezin bestaat, die van de andere uitsluitend van hetgeen de belastingschuldige bezit.

Men ziet alweer aan de ontwikkeling dezer instelling, dat de geschiedenis andere wegen gaat, dan die de menschelijke logica haar soms zou willen aanwijzen. Omstandigheden, die niets met het oorspronkelijk karakter der zakāt noch met Mohammeds denkbeelden te doen hadden, ontwikkelden deze instelling op eene wijze, zooals niemand dat te voren ook maar had kunnen vermoeden. De moslimsche schrijvers geven dan ook in sommige fiqhboeken wel enkele, zeer sobere algemeene beschouwingen over de zakāt, vastgeknoopt aan de vermeende beteekenissen van het woord; maar spoedig gaan zij over tot de eenvoudige mededeeling der voorschriften, die evenmin uit beginselen afleidende als de geschiedenis dit deed. En deze zelfde ervaring doet men op, welke instelling van den Islām men ook in hare wording gadeslaat.

Over de vasten wil ik voor dezen keer slechts opmerken, dat Dr. Juynboll's uiteenzetting der motieven [2] door dezelfde zoowel onmoslimsche als onhistorische systematiek wordt beheerscht als die van de zakāt (en çalāt). Ook dit nog: de term sahoer,

---

zoover, dat zij de geheele pitra door de wettelijke zakāt afgeschaft achten. Zie Qastalani t. a. p.

[1] Indische Gids 1880, I : 188.

[2] Indische Gids 1880, I : 188 vv

waarvan Dr. J. de weglating aan van den Berg verwijt, wordt door hem verkeerd verklaard [1]: sahoer is het eten, dat men tegen den morgen, dus om zich voor de beginnende vasten te sterken, gebruikt; hetgeen men ter verbreking van de vasten neemt, heet fatoer [2].

Ook omtrent de vijfde zuil, den hadj, wil ik kort zijn. Dat er moslims zijn, die bij het offeren te Mina of ook bij den naam der plaats, waar dit geschiedt, aan Molech denken, houd ik voor onmogelijk; daar mij geen naam, die op Moloekat [3] gelijkt, voor bedoelde offerplaats bekend is, zou ik eerder geneigd zijn, deze mededeeling voor onjuist te houden.

Het heeft reeds meermalen het onderwerp van vruchtelooze discussien uitgemaakt, of onze regeering de godsdienstvrijheid zou schenden door maatregelen te nemen ter beperking van den hadj, hierin bestaande, dat men van candidaat-hadji's het bewijs van voldoende middelen vordert en bij gebreke hiervan hunne hadjreis niet als godsdienstplicht beschouwt. Dat men hiertoe volkomen recht heeft, bewijzen o. a. de volgende plaatsen aan een, ook in Indië bekend, Sjafi'itisch rechtsboek ontleend:

Als iemand b. v. te Qairo niet reeds op 27 Sjawwāl de middelen bezit, om zich bij de dan vertrekkende groote hadjkaravaan aan te sluiten, maar die een of meer dagen later verwerft: zoo is hij „hij tot den hadj niet verplicht; neen, deze is hem „harām (wettelijk verboden), wanneer hij het zeker of ook „maar waarschijnlijk acht, dat daaruit voor hem nadeel zou „voortvloeien" [4].

Tot de voorwaarden van het „wettelijk noodzakelijk zijn" van den hadj behoort, dat de hadji voldoende provisie heeft om meê te nemen; „ontbreekt hem deze, en zou hij den hadj „willen doen in vertrouwen op hetgeen hij al bedelende zou „verkrijgen, zoo wordt dit als makroeh (afkeurenswaardig) beschouwd." [5]. Ook de reis moet volkomen veilig zijn; is on-

---

[1] t. a. p. blz. 191.
[2] Men zie o. a. Badjoeri I : 75, 497—8.
[3] Bijdragen 1882, pag. 271.
[4] Badjoeri I : 529. reg. 6 vv.
[5] Badjoeri I : 526 reg. 2 vv. Vergelijk ook de Qorāncommentaren op II : 193.

veiligheid waarschijnlijk of staan de kansen ook maar gelijk, dan is de hadj verboden [1].

Alvorens van den eigenlijken fiqh af te stappen zij hier nog een bezwaar besproken, dat in het Augustusnummer van de Gids [2] door Prof. van der Lith en elders vroeger door Dr. Juynboll is ingebracht tegen van den Bergs behandeling van het erfrecht. Niemand, die het bovenstaande las, zal mij verdenken van minachting der historische methode. Wie het bestaande moslimsche erfrecht wil leeren kennen niet alleen, maar in zijn ontstaan verklaren, zal dus daarop dezelfde methode hebben toe te passen, die wij boven ter verklaring van de zakāt aanwendden; hij zal zich rekenschap moeten geven van den oorspronkelijken zin der wel is waar weinige, maar uiterst moeielijke Qorānverzen, die op dit onderwerp betrekking hebben, verzen, waarover reeds onder de oudste moslims verschil van meening bestond. Gegevens der moslimsche overlevering omtrent de "heidensche adat" in dezen zal hij eerst na uiterst behoedzame kritiek en toetsing aan de historische werkelijkheid mogen gebruiken. Dan zal hij verder de ontwikkeling van Mohammeds gebrekkige regeling tot het tegenwoordige systeem door ernstige studie van den hadieth op het spoor moeten komen. Eerst zoo verkrijgt men iets, dat op verklaring gelijkt. Of dit onderzoek zou leeren, dat de oudarabische adat de vrouwen van de erfenis uitsloot en alleen de zoogenaamde açabats liet erven [3], betwijfel ik ten sterkste. Voorloopig steunt deze meening alleen op het feit, dat de Qorāncommentaren, die zich van de historische verklaring gewoonlijk zeer gemakkelijk afmaken en vooral voor den tijd der onwetendheid geene dwaasheid te dwaas vinden, bedoelde verzen ontstaan achten naar aanleiding van eene klacht, bij den profeet door eene vrouw ingebracht. Deze achtte zich namelijk door den broeder van haren man, welke laatste in den rampzaligen slag bij Ohod gevallen was, benadeeld, daar hij zijns broeders nalatenschap aan zich getrokken had. Dat was nu zoo, voegen de commentaren er bij, de adat van den tijd der onwetendheid; men liet alleen mannen erven, daar slechts zij tot verdediging van het erfdeel in staat waren

[1] Badjoeri I : 522 reg. 6 v. o., 528 bovenaan.

[2] Bladz. 215, 219 v.

[3] Aldus Prof. van der Lith, t. a. p.

Moeten we die verklaring aannemen? Zijn we zeker, dat in geheel Arabië dezelfde adat heerschte? Wordt misbruik van macht bij zoo uiterst verwarde toestanden als die te Medina in het jaar 625 bestonden, voor ons, gelijk voor de commentaren, het best door de adat der djahilijja verklaard? De geheele moslimsche traditie vloeit over van bewijzen, dat de vrouw, tijdens Mohammeds optreden, in Westarabië eene zelfstandige positie had, eene groote rol kon spelen. Dat dit reeds onder de eerste chaliefen anders werd, mag ons oog voor die waarheid niet sluiten. Vrouwen stelden soms belangrijke gaven ter beschikking van den profeet; zijne eerste vrouw, de weduwe Chadiedja, deed vóór haar huwelijk groote handelszaken op eigen hand. Onderstelt dit alles eene adat als waarvan boven sprake was? Men ziet, hier is nader onderzoek noodig; niet dat eene onderstelling zeer ingewikkelde zaken schijnbaar eenvoudig maakt, mag bij ons hare aanbeveling zijn; zij moet bestand wezen tegen historische critiek. Het huwelijks- en erfrecht in samenhang te behandelen, de moslimsche familie in hare ontwikkeling na te gaan — een schoone arbeid voorwaar, maar een, waaraan nog begonnen moet worden!

Terloops wil ik hier nog waarschuwen tegen de beschouwing van alwat men niet in moslimsche fiqhboeken vindt als afwijking van den Islām. Denkt men dan, dat buiten den Indischen archipel ooit de school het geheele leven heeft beheerscht? Dat de Islām er ooit in geslaagd is van een volk eene vergadering van faqiehs te maken, het oude te vernietigen? Er zijn in andere moslimsche landen meer parallelen te vinden voor de dusgenoemde "afwijkingen van den Islām" in Indië, dan men gewoonlijk meent. Prof. van der Lith [1] zag in het trouwen ten overstaan van een "priester" een speciaal indisch gebruik. Maar in Egypte bijv. [2] speelt een faqieh (daar ongeveer = schoolmeester) geheel dezelfde rol bij het huwelijk. Dat wij nu dien man in Indië met den eigenlijk onjuisten naam van priester

[1] Gids, Augustus 1882 pag. 224 v. Zoo is ook de beschouwing van een wali als paseq om de drie daar opgegeven redenen geen "verkeerde" maar wel een ietwat overdreven "opvatting "van moslimsche voorschriften"; te vergelijken ongeveer met het plotseling toepassen der kerkelijke tucht in een land, waar men haar bestaan allengs begon te vergeten.

[2] Lane I : 202 vv. (5th edition).

bestempelen, maakt geen verschil; evenmin het feit, dat het hoofd der moskee, dat in andere landen meestal weinig beteekent, hier door een samenloop van omstandigheden met enkele functiën is belast, die elders anderen ambtenaren ten deel vallen.

Zonder aanspraak te maken op eene ook maar eenigszins volledige behandeling van de „wortelen of grondslagen van den fiqh" [1], waarvoor de tijd nog niet gekomen is, wil ik hier ook over dit onderwerp een en ander mededeelen, dat tot wegneming van gangbare dwalingen leiden kan. Immers bij van den Berg zijn de inleidende beschouwingen, om een zacht woord te gebruiken, uiterst zwak — terwijl men niet altijd kan zeggen dat de door Dr. Juynboll [2] voorgestelde veranderingen ook verbeteringen zijn. Eene nauwkeurige studie van Prof. Sachau's opstel [3], door Dr. J. zelven aangehaald, had hier menig misverstand kunnen voorkomen; ofschoon ook die lezenswaardige studie ten slotte een dieperen indruk achterlaat van hetgeen voor de moslimsche rechtsgeschiedenis nog te doen dan van hetgeen in dezen gedaan is.

Over den Qorān als eersten grondslag zwijg ik; want al zijn de oeçoelboeken over de soorten van openbaringen en voorschriften en hunne onderlinge verhouding uitvoeriger, het noodige heeft van den Berg daarover gezegd.

Sonnat is geene verzameling, ook geene bijzondere soort van overleveringen, maar: een weg, wijze, manier. Dit kan actief of passief opgevat worden: iemands manier is zoowel de wijze, waarop hij pleegt te handelen als ook de wijze waarop het hem gewoonlijk gaat. De wijze, waarop Allah pleegde en pleegt te handelen met geslachten, die zijne gezanten verwerpen, heet in den Qorān bij herhaling: Allahs sonnat [4],

---

[1] Ik gebruik hier deze benaming (en niet „rechtsbronnen"), niet omdat ik aan den naam zooveel waarde hecht, maar om aan den ijdelen woordenstrijd te ontgaan over de vraag of men den qijās wel eene bron mag noemen. Een „wortel" of grondslag is hij zeker en zóó noemen hem ook de moslimsche geleerden.

[2] Indische Gids 1879, II : 811 vv.

[3] Sachau, Zur ältesten Geschichte des Muhammedanischen Rechts. Wien 1870.

[4] Qor. XVII : 79; XXXIII : 62 e. a. p.

terwijl de "sonnat der vroegere geslachten" [1] in de openbaring meermalen aanduidt de manier, waarop — de regel, waarnaar zij behandeld worden. Zoo is de "sonnat van den profeet" zijne manier van doen, of, zooals het latere systeem de beteekenis van dezen term uitbreidt; ook die wijze van handelen, die hij tijdens zijn leven aan anderen voorschreef, òf ook maar in practijk zag brengen zonder haar af te keuren. Hoe komt men aan de geldigheid van deze "sonnat", die in het moslimsch spraakgebruik al spoedig zonder meer de sonnat heet?

Nooit gaf de profeet zich zelf eene hoogere plaats dan die van overbrenger van Gods openbaringen en wanneer de ongeloovigen hem verweten, dat er aan hem niets bijzonder goddelijks was, dan antwoordde telkens weer de openbaring dat de gezant "een mensch was als zij, die van Allah mededeelingen "en boodschappen ontving" [2]. Zijn eenig wonder was de Qorān en deze was niet zijn werk maar dat van Allah alleen [3]. En toch was, van Mohammeds eerste optreden als profeet af, zijn gedrag, zijne sonnat, richtsnoer voor zijne kleine gemeente. Het gedrag van een profeet, die zich zelven met nadruk feilbaar noemt, tot wet verheven? Om dit wel te verstaan, bedenke men dat zoolang Mohammed leefde en zelfs jaren na zijn dood van systeem, van een logisch ordenen der uit verschillende bronnen en behoeften voortgekomen voorstellingen en voorschriften, in den Islām geen sprake was. Daar woonde in die oudste gemeente veel geloof, veel gezond verstand, veel moed maar weinig of geen wijsgeerige ontwikkeling; die zou later van niet-Arabische zijde komen. Aan eene inconsequentie ergere men zich dus niet te zeer. Het doen en laten der gemeente werd van den aanvang af geregeld door Allahs woord. Maar de openbaringen waren betrekkelijk weinige en in vrij algemeene termen vervat. Çalāt was voorgeschreven: maar hoe? Over de formulieren, die men uitspreken, de houdingen die men in acht nemen moest, bevat de Qorān geen enkel voorschrift. En toch is geene moslimsche instelling ouder en heeft geene zich zoo vroeg in zekere vaste vormen bewogen, als juist de çalāt. Natuurlijk was hier de wijze, waarop Mohammed voorging, van den aanvang af de door allen

---

[1] Qor. VIII : 39, XV : 13 e. a. p.

[2] Qor. XVIII : 110, XLI : 5.

[3] Wie niet onbekend is met Mohammeds biografie, weet dat de wonderlegenden uit den tijd na zijn dood dagteekenen.

stilzwijgend erkende wet [1]. Geene openbaring, geene redeneering was noodig om deze erkenning af te dwingen; de natuur der zaak bracht het mede, dat Gods gezant de boodschap, die hij overbracht, voor zoover dit noodig was toelichtte. Aan inconsequentiën, gelegen in de practische onfeilbaarverklaring der daden van een feilbaar mensch, dacht men daarbij niet. En zoo was het op elk ander gebied; de goddelijke openbaring vond hare natuurlijke aanvulling in de wijze, waarop Mohammed in de practijk harer voorschriften voorging. Zoo was de sonnat-annabi wet en regel der gemeente lang voordat zij zelve zich daarvan rekenschap had gegeven en zonder dat Allah of zijn gezant er aan dachten, dit bij wetsartikel vast te stellen. Deze sonnat gold reeds jaren, vóórdat nog iemand haar zelfs had genoemd. Deze naïeve, natuurlijke opvatting bleef bestaan, zoolang Mohammed leefde [2].

Na zijn dood volgde hem één man op, maar de jonge staat werd niet door hem alleen bestuurd. De oude garde der voornaamste „medevluchtelingen", de aanzienlijksten onder de „helpers", die Mohammed in den hoogsten nood hadden opgenomen en beschermd, eindelijk ook die aanzienlijke Mekkanen van den ouden stempel, wier bekeering slechts een bukken voor overmacht was geweest en die nu allengs poogden hunne verloren positie in den Islām zelven te herwinnen — deze drie klassen vormden de aristocratie, die de leiding der zaken in handen had. De meerderheid besliste feitelijk, wie Mohammed in de leiding dier zaken, waarvoor men één hoofd noodig had, zou opvolgen. Maar de invloed van den chalief hing bovenal van zijne persoonlijke hoedanigheden af; en meer dan menig naar de regelen der kunst samengesteld parlement op menige

[1] Hoogst eigenaardig is de uitdrukking, die Qor. II : 240 gebezigd wordt. Nadat eenige vrijheid is toegestaan, om wanneer men in gevaar verkeert, de çalāt te doen zooals de omstandigheden het toelaten, wordt den geloovigen op het gemoed gedrukt, in veilige tijden Allah zoo te verheerlijken als hij het hun geleerd heeft. Hoe leerde Allah hun dit? Natuurlijk alleen door het voorbeeld van Mohammed.

[2] Natuurlijk trad te Medina de regelende werkzaamheid van Mohammed meer dan te Mekka op den voorgrond; duidelijk zien we dit o. a. in de talrijke Medinische openbaringen, waar den geloovigen het bevel gegeven wordt „Allah en den gezant „te gehoorzamen."

Europeesche regeering, oefende deze aristocratie, wier ledental en bevoegdheid door geen enkel reglement bepaald waren, invloed op den gang der zaken. Over allerlei te nemen maatregelen en beslissingen, hoogst belangrijke zoowel als in onze oogen geheel onbeduidende zaken betreffende, ontstonden in den moslimschen staat hevige partijtwisten, waarvan de documenten deels voor ons in de traditieverzamelingen bewaard en door de verklaarders van later tijd te goeder trouw aan den blik der geloovigen onttrokken zijn. Het afdoende argument in zulke twisten was van den beginne af gelegen in het bewijs, dat reeds de profeet zoo gehandeld of beslist had; geen systeem stelde nog Mohammeds bevoegdheid als wetgever vast, maar de geheele gemeente achtte het „natuurlijk" dat hij, die kon aantoonen Mohammed op zijne zijde te hebben, het pleit gewonnen had. Was deze beschouwing reeds eene zonder bewijs aangenomen waarheid toen Mohammed leefde, men kan zich voorstellen, dat zij na zijn dood minder dan ooit kans had betwijfeld te worden; het kan ons zelfs geen oogenblik bevreemden, dat men juist toen als met den dag meer waarde ging hechten aan de uitspraken van hem, wiens mond nu tot den dag des oordeels gesloten zou blijven. Geen wonder dat bij elk verschil van meening iedere partij trachtte getuigen te vinden voor het feit, dat zij terecht zich op Mohammeds bevel of voorbeeld beriep. Zoo outstonden overleveringen.

Er behoort eene zekere mate van historischen zin en billijkheid toe om, wetende hoe algemeen het misbruik van deze wapenen in den eersten tijd van Mohammed was, toch het geheele tweede geslacht van den Islām niet voor eene bende leugenaars en huichelaars te houden. Wanneer men echter telkens in verschillende tijdperken der geschiedenis strijd ziet voeren door middel van pseudepigrapha; daarbij bedenkende dat zulk litterarisch bedrog eigenlijk veeleer eene mode van sommige tijden moet heeten, waarvan ten slotte weinige tijdgenooten dupen zijn; niet vergetende ook dat menig strijder, al was hij zich min of meer bewust van de valschheid van zijn wapen, toch innig overtuigd bleef van het goed recht zijner zaak — dan zal men wellicht ook op dit gebied, meer begrijpende, meer vergeven.

Voor ons doel is het genoeg, dat zelfs de oppervlakkigste lezing der traditieverzamelingen deze waarheid in het oog doet springen: De geldigheid van Mohammeds sonnat stond

in het algemeen voor het geslacht, dat na hem leefde, als eene waarheid à priori vast. Maar nu doet zich eene moeielijkheid voor, die toch ook den geloovigen niet verborgen kon blijven. Door zoo bij de beslissing aller vragen Mohammeds handelwijze als norm aan te nemen, ging men verder dan de profeet zelf. Na zijn dood ging men steeds meer belang stellen in kleine, ja kleingeestige onderscheidingen en bepalingen en beriep zich ook daarvoor op zijn voorbeeld. Te recht of ten onrechte, dat kan ons betrekkelijk onverschillig zijn, maar zeker werd Mohammeds sonnat allengs norm ook in zulke zaken, waarin hij zichzelf niet als voorbeeld had gesteld, die hij hoogstens zonder daaraan groot gewicht te hechten, op de eene of andere wijze verricht had. Er zijn ons nog overleveringen bewaard, waaruit blijkt, dat men hierin niet dadelijk zoo ver ging; dat er een tijd was, waarin het gewone gezond verstand nog meer tot zijn recht kwam dan de strenge eischen der latere systematiek zouden gedoogen. Toen vond men nog geen tweestrijd tusschen de aanvaarding, in het algemeen, van Mohammeds voorbeeld als regel en de wetenschap, dat ook hij, als feilbaar mensch, zelfs in godsdienstige zaken zich kon vergissen. Mohammed, zoo wordt op gezag van een zeer betrouwbaar getuige vermeld, ging eens de zijnen voor bij eene godsdienstoefening (çalāt) maar week hierbij eenigszins af van het anders bij zulke gelegenheden door hem gevolgde ritueel. Men maakte hem hierop opmerkzaam; wordt er bij dezen eene verandering in deze godsdienstoefening ingevoerd? zoo vraagde men. De profeet echter deed twee sadjdats (nederwerpingen) om zijn verzuim goed te maken en antwoordde toen: "wanneer in de çalāt eene wijziging was ingevoerd, zou "ik u dit hebben medegedeeld; maar ik ben slechts een "mensch als gij, evenzeer als gij kan ik iets vergeten; wan"neer ik eens iets vergeten heb, zoo maakt mij daarop opmerk"zaam enz." [1]. Wil men bedenkingen maken tegen de echtheid dezer traditie, ik neem niet op mij, die weg te nemen; vraagt men of men waarlijk reeds tijdens Mohammeds leven zich ernstig bezorgd maakte omtrent zoo onbeduidende ritueele afwijkingen, ik zou aarzelen bevestigend te antwoorden. Maar zelfs wanneer de overlevering onecht is, bewijst zij even dui-

---

[1] Qastalani I : 181.

delijk, zoo niet duidelijker, hetgeen waarvoor ik haar als voorbeeld aanhaalde.

Zoo kon men zich dus later tegen het systeem, dat Mohammeds voorbeeld onbeperkt liet gelden, op overleveringen beroepen, die in de meest geachte, bijna heilige verzameling zijn opgenomen. Natuurlijk deed men dit niet; wat meer is, men nam aan dat deze geheele vergissing van Mohammed eenvoudig plaats had om alweder door zijn voorbeeld den geloovigen te leeren, dat men zulk eene fout door twee nederwerpingen moest herstellen! En dit was niet het eenige geval waarin het systeem tot gevolgtrekkingen leidde, die in lijnrechte tegenspraak waren met letter en geest van Qorān en overlevering. Dit moest steeds meer plaats hebben, naarmate men door schoolsche behandeling dezer onderwerpen, door bestrijding van andere zijde, door het opkomen van verschillende meeningen in de gemeente zelve, gedwongen werd de gangbare denkbeelden voor de logica te rechtvaardigen, dus te ordenen en, zoover mogelijk, uit algemeene beginselen af te leiden. Is vergissing of verzuim zelfs bij een profeet mogelijk, wie waarborgt ons dan dat de gemeente niet reeds lang den godsgezant navolgt in zaken, die uit zijne menschelijke feilbaarheid gesproten, eigenlijk geen gezag hebben?

Nog erger: wellicht heeft ook de openbaring zelve geleden daar zij toch door een feilbaren, aan vergeetachtigheid en andere zwakheden onderhevigen mensch tot ons gekomen is. Hoe meer men hierover nadenkt, des te duidelijker moet men inzien dat hier de grens tusschen menschelijke willekeur en goddelijken wil ontbreekt. Zoo worden de gronden, waarop geloof en practijk, het godsdienstig en burgerlijk leven der moslims berusten, losgewoeld en dreigt het gebouw van den Islām, dat zoo stevig scheen te zijn, onverhoeds ineen te storten. Alles of niets! De waarheid der openbaring laat zich moeielijk, de geldigheid van Mohammeds voorbeeld onmogelijk volhouden, wanneer men den profeet feilbaar verklaart. Van het oogenblik, toen de Moslimsche gemeente dit begon in te zien, was de onfeilbaarheid der profeten voor haar een stuk der leer; de ontwikkeling van dit dogma slechts eene vraag van tijd. De talrijke Qorānplaatsen en overleveringen, die deze onfeilbaarheid even nadrukkelijk loochenen als het systeem haar verdedigt, onschadelijk te maken, is voor de harmonistiek eene moeielijke maar niet onuitvoerbare taak. Hoe zij zich hiervan gekweten heeft, kan

men in de Kalāmboeken nazien [1]. Geheel onbeperkt kon wel is waar zelfs de meest geloovige kalām deze onfeilbaarheid niet laten gelden en daardoor verviel men dus weer in inconsequentien; maar men tracht behendig alle klippen te omzeilen, en, zooveel komt er van de 'içmat der profeten altijd terecht, dat de volkomen betrouwbaarheid der openbaring zoowel als de volstrekte geldigheid der sonnat er door bewezen worden.

Maar is het dan niet zonderling, dat Allah deze sonnat, die een zoo groote plaats inneemt in het leven der gemeente, nergens uitdrukkelijk heeft gewijd tot tweede fundament der wet? Voor ons, op historisch standpunt, natuurlijk niet; voor hen, die van het systeem uitgaan, wel. Zoo heeft men dan ook aan eenige niets zeggende Qorānverzen [2], met geweld iets ontwrongen, dat men voor een bewijs van de geldigheid der sonnat aanziet en uitgeeft.

Daar de bedoelde verzen, om dezen dienst te kunnen bewijzen, eerst, uit hun verband gerukt, hunne natuurlijke beteekenis moesten verliezen, staan we hierbij niet stil. Wij hebben hunne hulp niet meer noodig om in te zien hoe zich uit de natuurlijke, eenvoudige beschouwing der oudste gemeente, dat Mohammed haar beste leidsman was, de leer ontwikkelde van de geldigheid zijner sonnat, zooals die zich openbaarde in zijn 1o. Spreken (bevelen en verbodsbepalingen), 2o. Handelen, 3o. Taqrier d. i. bevestiging eener in zijnen tijd bestaande gewoonte, door haar althans niet af te keuren. Alvorens tot de behandeling van den derden „wortel" over te gaan, wil ik nog aanstippen, dat Dr. Juynboll volkomen terecht tegen van den Berg de mogelijkheid der afschaffing van eene openbaring door eene overlevering heeft gehandhaafd, ofschoon hij zich wel wat al te sterk uitdrukt. Niet alle moslims toch, zelfs niet alle Sjafi'ieten zijn het hierover eens; van den imām Sjafi'i zelven worden door zijne leerlingen de beide, tegenover elkaar staande meeningen hieromtrent overgeleverd. Wie de mogelijkheid ontkennen, nemen dan in sommige gevallen aan dat de traditiën over een betwist punt van ouder datum zijn

---

[1] Bijv. Mawaqif ed. Sörensen, pag. 220 vv.

[2] Qor. III . 29, XXXIII : 21 en LIII: 3 worden door verschillende schrijvers hiervoor aangehaald; de boven (blz. 394) aangehaalde plaats (II : 240), die althans zijdelings ten bewijze had kunnen strekken, laat men daarbij buiten beschouwing.

dan de openbaring omtrent hetzelfde; óf zij trachten, zoo goed het gaat, beide met elkaar in overeenstemming te brengen. Daarentegen kunnen de anderen zich beroepen op nog bestaande wettelijke voorschriften, die op Mohammeds sonnat steunen en in strijd zijn met de openbaring; b. v. een moslim is, en was reeds in Mohammeds tijd, vrij of hij al of niet bij testament over een deel van zijn vermogen wil beschikken, in weerwil van het Qorānvers II : 176 dat door geen ander vers is afgeschaft; — op onbewezen beschuldiging van overspel staat de straf van steeniging, welke eens op Mohammeds bevel werd voltrokken, hoewel Qor. XXIV : 4 slechts geeseling bedreigt en door geene andere openbaring is vervangen [1]. De voorstanders van deze meening beroepen zich echter niet op vermeende goddelijke uitspraken, die niet in den Qorān zouden voorkomen; al ligt natuurlijk het geloof aan Allahs bijzondere leiding in deze gevallen daaraan ten grondslag.

Idjmā' d. i. Overeenstemming heet de derde wortel van den fiqh, welks beteekenis door van den Berg geheel voorbijgezien en door Dr. Juynboll onjuist is voorgesteld.

We leerden reeds inzien hoe men na Mohammeds dood omtrent veel meer zaken in het onzekere verkeerde, dan men eene eeuw later wilde erkennen; zelfs de vraag of de zakāt wel eene belasting en de bestrijding van hen, die deze weigerden op te brengen wel geoorloofd was, maakte het onderwerp uit van een geschil tusschen de eerste twee chaliefen. Gelijk in deze, zoo was het ook in andere zaken, de praktijk eischte van het eerste geslacht na den profeet krachtig handelen, feitelijke beslissing van vele belangrijke vragen, waarop noch Allah noch zijn gezant te voren het antwoord hadden gereed gemaakt. Even natuurlijk en vanzelf sprekend als van den aanvang van Mohammeds optreden af zijn voorbeeld den zijnen in het algemeen als regel had gegolden — evenzoo kwam, zonder systeem of redeneering, uit den drang der omstandigheden na zijn dood onmiddelijk de geldigheid der beslissingen van de "Regeering" te voorschijn. Wie ergerde zich er aan, dat de contrôle van de handelingen des chaliefs zonder constitutie plaats had? dat zoowel zijne be-

[1] Deze geheele vraag vindt men uitvoerig besproken in 2 commentaren op de Waraqāt van den Imām-al Haramain, Brit. Mus. Add. Mss. 9623 fol. 138 v_0. en 9621 fol. 102.

voegdheid als die der vroeger beschreven aristocratie nergens nauwkeurig was omschreven? Niet naar theorieën, naar daden was de vraag; mocht hierdoor soms al geweld boven recht gaan. in het algemeen mag men gerust aannemen, dat zelden eene regeering zoo goed den wil van het denkende deel eens volks uitdrukte als die van den moslimschen staat in den eersten tijd van zijn bestaan. Het was eene aristocratische republiek in den goeden zin dier beide woorden. Veel van hetgeen in dien eersten, woeligen tijd tot wet verheven werd, liet de latere overlevering reeds door Mohammed aldus beslist zijn; maar bij zeer vele, belangrijke zaken was dit geheel onmogelijk en niettemin stonden deze voor het bewustzijn der gemeente even onwrikbaar vast als hetgeen zij meende van Allah of zijnen gezant te mogen afleiden. Ook hier ging de praktijk aan de theorie, het gezond verstand aan het systeem vooraf.

Maar ook hier deden zich in later tijd de eischen der logica gelden. Instellingen zoo belangrijk als het chalifaat, de regeling van het grondbezit en der verschillende belastingen enz. waren onmisbare bestanddeelen van den Islām geworden. Aan de school kwam nu de beantwoording der vraag: met welk recht? Stellig heeft men, toen deze vraag zich voordeed, niet dadelijk het bevredigende antwoord gevonden. De bedoelde beslissingen uit de autoriteit des chaliefs als opvolger van Mohammed af te leiden, dat kon men niet; er waren te vele algemeen gehate chaliefen geweest en ook voor de toekomst was het opdragen van zulke beslissingen aan één persoon gevaarlijk. Bovendien was het in strijd met de werkelijkheid, daar nooit de chalief op eigen gezag belangrijke beslissingen kon nemen; en noch de openbaring noch de profeet hadden omtrent de opvolging iets bepaald, veel minder daarmêe zoo hoog gezag verbonden. Niet een persoon, maar eene gemeenschap had feitelijk wetten gemaakt en ingevoerd. Maar welke gemeenschap? Dit was moeilijk uit te maken, daar van den aanvang af het getal zoowel als de invloed der gezaghebbers alleen van omstandigheden had afgehangen, nooit wettelijk was bepaald. Elk geloovig moslim moest de noodzakelijkheid van het hun toegekende gezag inzien; de valsche broeders werden met min of meer geweld tot rede gebracht. Zoo ontleende dus de besturende raad te Medina zijn gezag noch aan eene goddelijke opdracht, noch aan eene aanstelling van wege den profeet, maar aan de instemming van de intellectueele en moreele meerderheid der gemeente

Dus onmisbare bestanddeelen van den Islâm berustende op het goedvinden van feilbare menschen? Dat kon natuurlijk niet. Of hier het voorbeeld der christelijke kerk heeft medegewerkt, òf in den Islâm uit dezelfde behoeften dezelfde denkbeelden zijn gesproten — zeker is het, dat men reeds tamelijk vroeg kwam tot de leer van de onfeilbaarheid der gemeente. Dit proces had plaats in den tijd, toen men het nog waagde aan noodzakelijke waarheden meer kracht bij te zetten door die den profeet in den mond te leggen: in verschillenden vorm laten verschillende overleveringen het hem reeds uitspreken, dat „zijne gemeente als geheel nimmer tot dwaling in staat zal „zijn" [1]. Zoo moest het beeld, dat de gemeente zich van den profeet maakte, een goed deel van hare ontwikkelingsbaan mede doorloopen. In den oudsten tijd vond men het voldoende, dat hij in een laatste woord aan de geloovigen hun het „vasthouden aan het Boek" op het nadrukkelijkst aanbeval. Toen men tot de overtuiging was gekomen, dat het leven der geloovigen niet alleen op de uitspraken der Openbaring rustte, moest hij in zijne afscheidsrede ook reeds zijne sonnat als tweeden grondslag van de plichtenleer hebben voorgesteld [2]; eindelijk toen de onfeilbaarheid der gemeente een onmisbaar leerstuk was geworden, moest ook dit door zijn gezag worden geschraagd.

Sterker nog: men zocht en vond ook eene Qorânplaats, die dit dogma heet te behelzen [3], doch die inderdaad eenvoudig met eeuwige straf hem bedreigt, die weerspannig is tegen den profeet en niet den weg der geloovigen volgt!

Meer dan een eerste oppervlakkige blik zou doen vermoeden, rust op dezen derden grondslag van den fiqh: de overeenstemming der gemeente. Immers tallooze openbaringen werden spoedig voor leeken onverstaanbaar en de mannen van het vak stonden soms zeer uiteenloopende meeningen voor; het vasthouden aan den oorspronkelijken zin der Schrift was hier, gelijk elders, gemakkelijker voor te schrijven dan in practijk te brengen: menschelijke hulp was noodig om den zin des

---

[1] Zie o. a. de plaatsen, geciteerd bij Sachau, Zur ältesten Geschichte des muhammedanischen Rechts, pag. 3; meer verschillende redactiën dezer uitspraak vindt men bij den Imâm al Haramain, Brit. Mus. Add. Mss. 9621 fol. 105 r° sqq.

[2] Zie hierover mijn „Mekkaansche feest" pag. 145 vv.

[3] Qor. IV : 115, aangehaald o. a. Brit. Mus. Add. Mss. 9621 fol. 105 v°.

Woords te verstaan. Erger nog was het met de sonnat gesteld, die men moest leeren kennen door middel van de steeds toenemende massa van echte en valsche, elkaar weersprekende overleveringen, welker recht verstand bovendien ook in den loop des tijds studie vereischte, die tot verschil van opvatting aanleiding gaf. Was hier de eene meening zoo goed als de andere? Zoo neen, wie had hier het recht van beslissen? De grootste kunde kon den verklaarder niet bewaren voor het gevaar van vergissing en misvatting der woorden van Allah of zijnen gezant; ook hier was onfeilbaar gezag noodig. Zoo berusten dan in laatster instantie niet slechts de na Mohammeds dood ontstane wetten en instellingen, maar de geheele practijk der moslimsche gemeente op haar eigen onfeilbaarheid en kan men aan dit dogma bijna geen te hooge beteekenis voor het systeem van den Islām toekennen.

Men ziet dus in, hoe gewichtige diensten deze „wortel van „den fiqh" bewijst voor de verklaring van de moslimsche leer en wet, zooals die zich in de eerste eeuwen ontwikkelden. Maar voor de toekomst kon de erkenning van de „'içmat der gemeente" tot gevaar en moeielijkheid aanleiding geven. Voor het verleden sluit zij slechts de aanvaarding in zich van de ontwikkeling, die de Islām nu eenmaal doorloopen heeft en tevens de rechtvaardiging van dit berusten in den loop der dingen; voor de toekomst geeft zij aanleiding tot vragen. Waar is thans, ja waar was eigenlijk reeds sedert de regeering der eerste vier „vrome chaliefen" de vergadering van mannen, die niet slechts het hoogste gezag feitelijk uitoefent, maar daarbij geacht mag worden te handelen naar den wil der ware moslims? Ieder weet dat het gezag der Omajjadenchaliefen te Damascus zoowel als dat der Abbasieden te Bagdad alles behalve op den wil eener echt-moslimsche aristocratie, meer op geweld en slimme politiek gegrond was. Het zou op ironie geleken hebben, wanneer van die hoven de zorg voor de hoogste geestelijke belangen der moslims was uitgegaan. In weerwil der verplaatsing van den zetel des Rijks, was Medina de moederstad van den Islām gebleven, maar — verstoken voortaan van den vroegeren invloed op regeeringszaken. De c h a l i e f e n werden steeds meer k o n i n g e n; de „raad der aanzienlijken" te Medina werd de oudste en aanzienlijkste s c h o o l, van waar zich de moslimsche wetenschap, de fiqh, over de andere middelpunten van moslimsche beschaving (Mekka, Koefa, Baçra) weldra verbreidde. Van de

school ging natuurlijk in den eersten tijd krachtige oppositie uit tegen het wereldsche hof, dat alles, ook het godsdienstige, voor staatsbelang deed zwichten; op den duur boog zij echter, door den nood gedrongen het hoofd en ontstond er tusschen beide machten eene verstandhouding, op verdeeling van arbeid gegrond. Maar de eenheid was verbroken, die, naar de latere opvatting althans, in de eerste jaren bestaan had: de samenwerking van onfeilbaarheid en feitelijk gezag. Dit was de moeielijkheid, die de leer van den Idjmā' meebracht.

Maar er was ook een gevaar. Als er geene wettige vertegenwoordiging der gemeente meer bestond, dan kon zij nu immers zelve haren onfeilbaren wil gaan uitspreken en voorkomende vragen op afdoende wijze beslissen. Eene algemeene volksstemming was wel is waar reeds vroeg eene onmogelijkheid door de uitgestrektheid van het moslimsche rijk, maar men had zich steeds neergelegd bij hetgeen men voor de meening der meerderheid hield. Gesteld nu eens, dat een handig volksmenner grooten aanhang won voor hervormingen, die den Islām in zijn wezen aantastten, zou men zich dan bij die revolutie op grond van den Idjmā' moeten neerleggen?

De Islām heeft nooit democratische neigingen gekoesterd; de partij van het „algemeen stemrecht”, van de heerschappij der heffe des volks, die der Charidjieten, werd, zij het ook met moeite, overwonnen en sedert dien tijd hebben de moslimsche staatsrechtsgeleerden steeds gezonde aristocratissche beginselen voorgestaan. Van zulken geest waren zij ook bezield, die zich ten doel stelden de „onfeilbaarheid der gemeente” in hare toepassing onschadelijk te maken. Waardoor hadden eigenlijk de gezaghebbers der eerste eeuw, de wetgevers na Mohammed zich van hunne medegeloovigen onderscheiden, wat gaf hen recht uit naam der onfeilbare gemeente gewichtige besluiten te nemen? Immers hunne meerderheid in kennis van de Openbaring, van Mohammeds sonnat, van den geest des Islāms dus; deze had hun het uitvaardigen van wetten, met dien geest in strijd, onmogelijk gemaakt. In zekeren zin oordeelden de geleerden van de tweede eeuw en later hierin terecht; al maakten zij ook soms te zeer in hunne verbeelding van die ongeletterde, energieke kampioenen van den eersten tijd, wier kracht meer in de daad dan in de theorie gelegen was — faqiehs, geleerden naar den smaak van hunnen tijd. Stelde men er thans den hoogsten prijs op, alle of bijna alle overleveringen

omtrent "de sonnat" in zijn geheugen te prenten, men begreep dat ook reeds Aboe Bekr, Omar en hunne tijdgenooten elkaar op zoo schoolsche wijze onderricht, en het in die kennis tot eene voor lateren bijna onbereikbare hoogte gebracht hadden. En op deze hunne geleerdheid grondde men hun gezag; toch werd daarbij de fictie der onfeilbare gemeente gered, daar immers zonder hare instemming de beslissingen der bestuurders van den Islām geen ingang gevonden zouden hebben. Ook het tweede geslacht der moslims had nog meermalen voor onopgeloste vragen gestaan en die beslist op eene wijze, welke sedert als gezaghebbend bleef gelden. Maar altijd, zoowel toen de geleerden van Medina nog een raad van bestuur vormden als toen hun gezag dat der school geworden was, bleek de juistheid hunner uitspraken en hare aanvaarding door de gemeente op hunne geleerdheid te berusten. Zoo leerde de geschiedenis, of wat men daarvoor hield, van zelf hoe men die onfeilbaarheid had op te vatten en voor het vervolg toe te passen.

Maar ook onder de faqiehs waren het reeds lang niet allen koks, die lange messen droegen; de vaagheid van het begrip "geleerde" maakte hier nadere beperking voor het systeem hoog noodig. En hiervoor dienden nu de door verschillende systematici gegeven definitiën van den allengs opkomenden kunstterm "modjtahid" d. w. z. geleerde, die een zoo hoogen trap van kennis heeft bereikt, dat hij in staat geacht wordt voorkomende vragen te beantwoorden, moeielijkheden op te lossen. We spreken hier nu alleen van hetgeen later "algemeene "idjtihād", hoogste rang van geleerdheid in den fiqh zou heeten.

Ten slotte meende men alle moeielijkheden te boven te zijn gekomen, door den derden grondslag der plichtenleer, den idjmā', nader te bepalen als: de overeenstemming der moslimsche geleerden van een tijdperk omtrent zaken, die op de wet (sjar') betrekking hebben. Van deze overeenstemming behoeft slechts een deel van hen door handelen of spreken blijk te geven, terwijl voor de overigen het zwijgend toestemmen voldoende wordt geacht [1]. Hierbij is nog de stilzwijgende aanneming dezer uitspraken door de geheele gemeente volgens sommige geleerden een noodzakelijk complement, terwijl anderen deze fictieve deelneming van het

---

[1] Brit. Mus. Add. Mss. 9623 fol. 140 r°. sqq.

vulgus aan de „stemming" als overtollige weelde beschouwen [1]. Dat de hier uiteengezette beginselen verder in hunne toepassing breedvoeriger ontwikkeld worden, dan ons noodig voorkomt, begrijpt ieder; het medegedeelde diene slechts om in het algemeen een denkbeeld te geven van de wijze, waarop de beste moslimsche geleerden den derden rechtswortel behandelen.

Intusschen kwam men tot zulke wel samenhangende beschouwingen niet ineens; eerst bij de behandeling deden zich allengs nieuwe moeielijkheden voor en de eene na de andere werd opgelost. Moge men ook al vroeger stuksgewijze naar grondslagen hebben gezocht [2], de „wetenschap der grondslagen" werd eerst tegen het einde der 2de eeuw na de vlucht geboren [3]. Eerst sedert dien tijd begon men dus de onfeilbaarheidsleer op de beschreven wijze te beperken en allengs de eischen vast te stellen, waaraan een geleerde moest voldoen, om tot de medeuitsprekers van den onfeilbaren wil der gemeente te behooren. En in dezen tijd waren sommigen van hen, die later als „hoofden van scholen (madzhabs)" gelden reeds gestorven, anderen in den bloeitijd, nog anderen in het begin hunner werkzaamheid. Nadat de raadszaal te Medina in eene school herschapen was, werd al spoedig de plichtenleer een op schoolsche wijze behandeld vak, waarvan de kennis zich van de moederstad uit voortplantte over het enorme gebied van den Islām. Steeds bleef de behandeling dezer wetenschap overal de hoogst eigenaardige karaktertrekken vertoonen, die haar te Medina reeds kenmerkten; ja, zonder overdrijving mag men zeggen dat in geene moderne wetenschap zulk eene verbazende eenheid van methode heerscht als in den moslimschen fiqh. Natuurlijk deden ook hier de verschillende karakters en de opvoeding der personen, die de wetenschap beoefenden zoowel als de verschillende behoeften der landen en volken afwijkingen ontstaan; zoo kon men reeds in het begin der 2de eeuw van den fiqh van A. of

---

[1] Brit. Mus. Add. Mss. 9621 fol. 104 vo.

[2] En dit heeft men zeker gedaan, blijkens de overleveringen over de geldigheid der sonnat zoowel al de onfeilbaarheid der gemeente.

[3] Sjafi'i was de eerste, die zich hiermeê opzettelijk bezighield en over de „wortelen" schreef. Men zie Nawawi's Tahdzieb pag. 62. Hij schreef o. a. een afzonderlijk werk over den Idjmā'; zie Fihrist I : 210.

B., of ook den fiqh van Medina, van Syrië, van Iraq spreken. Maar in dit alles vinden wij geene afwijkingen van eenige beteekenis, daar het beginsel overal één en hetzelfde is. Al schreven voorname moslimsche geleerden, die steeds meer zich met casuïstische haarkloverijen bezighielden, ook opzettelijk werken om elkaar te weerleggen [1]; al twijfelen we daarom ook of deze lieden elkaar wel dien overdreven lof toegezwaaid hebben, die een later biograaf hun op de lippen legt [2]; dit alles verhindert ons niet te erkennen, dat al die strijd het wezen der zaak niet raakte. Hoe zou het ook anders kunnen, daar men elkaar, ook bij zeer uiteenloopende meeningen over bedoelde vragen, toch niet dorst verketteren? De geschiedenis van de onderlinge verhouding der fiqhscholen, die sedert den aanvang der 2de eeuw ontstonden, moet nog geschreven, ja bijna met hare bestudeering nog een aanvang gemaakt worden. Maar dit leert reeds een blik op eenige harer verschilpunten, dat deze scholen wel ieder een eigen hoofd en een eigen terrein (hetzij stad of provincie), maar geen eigen karakter hadden. Dit nam niet weg dat de aanhangers der verschillende meeningen zich somtijds de aardigheid veroorloofden, de uitspraken des tegenstanders door de ook nu nog vaak gebruikte middelen van verscherping, afronding of ook verdraaiing bespottelijk te maken. Het schijnt, dat vooral de school van Iraq hiervan te lijden had; Iraqensers schold men voor domooren en van hunne beroemde faqiehs vertelde men allerlei aardigheden. Het groote publiek vindt het gemakkelijker afwijkende meeningen te bespotten dan ze te leeren kennen; ook tot de »beschaafde« moslims drongen wel de grappen en overdreven voorstellingen, maar niet de kennis van den waren aard der fiqhtwisten door. [3]

---

[1] Sjafi'i schreef een boek ter wederlegging van Mohammed ibn Hasan en een ter uiteenzetting van hetgeen, waarin hij van Malik verschilde (Fihrist I : 210); Aboe Joesof een ter wederlegging van Malik (ald. I : 203), enz.

[2] Zie de biografieën van bijna alle »imāms« in Nawawi's Tahdzieb.

[3] Mogen we niet vertrouwen op hetgeen moslimsche geleerden meedeelen over scholen, waartoe zij niet behooren — geheel waardeloos is het getuigenis van een Algerijn (van der Lith, Gids, Augustus 1882 pag. 236 noot 30) over de Hanbalieten, omtrent welke in Algerie al evenmin eene publieke opinie zal

Dat men dus in moslimsche werken van lateren tijd vooral die scheeve voorstellingen vindt, die eerst door eigen onderzoek in hare onwaarheid ons duidelijk worden, is evenmin bevreemdend als dat die anecdoten ook het eerste waren, wat Europeesche geleerden ons over de „madzhabs" mededeelden. Maar erger is het, dat men hiermêe blijft voortgaan, nu goede bronnen voor iedereen toegankelijk zijn en nu de eerste schrede op den goeden weg reeds door Prof. Sachau is gezet [1]. Ook na zijne studie blijft het groote werk nog te doen; maar geen ernstig man mag nu nog herhalen, dat Aboe Haniefa zich door geringe kennis van de traditie of door eindelooze toepassing van den qijās onderscheidde. Zoowel Sachau's uiteenzetting als de studie der „verschilpunten" uit de bronnen weerlegt deze legende. De legende heeft van Aboe Haniefa een liberaal, een vereerder der logica, een minachter der overlevering gemaakt — hij was geen van de drie, hij was een faqieh onder de faqiehs [2]. Verschil bestond er tusschen de geleerden en hierover zijn nog wellicht belangrijke studien te maken; maar het

---

bestaan als ten onzent omtrent de Nestorianen. Eens hoorde ik een zeer beschaafd katholiek eenen vrager antwoorden, dat de Remonstranten zoo heeten, dewijl zij aan de tegenwoordigheid des Heeren in de Remonstrans gelooven! Toch kende deze stellig meer Remonstranten dan bedoelde Algerijn Hanbalieten.

[1] Men zie „Zur ältesten Geschichte des muhammedanischen Rechts" vooral pag. 10 vv., pag. 16.

[2] Om niet te uitvoerig te worden, voeg ik hier aan hetgeen Sachau reeds zeide slechts enkele argumenten toe: hoe weinig van vrijzinnige beginselen sprake kan zijn, blijkt uit het feit, dat Aboe Haniefa alle krijgsgevangenen in den heiligen oorlog tot dood of slavernij veroordeelt, terwijl Sjāfi'i bovendien loskooping of zelfs eenvoudige vrijlating toestaat (Baidhawi op Qor. XLVII : 5); — verwerpt hij soms traditiën, die anderen aannemen, daartegenover staan gevallen, waarin hij aan den uitwendigen zin eener trad. vasthoudt, terwijl de andere imāms dezen door qijās wegverklaren (Qastalani III : 98); of ook aan eene overlevering vasthoudt, die anderen (b. v. Ibn Hanbal) verwerpen (aldaar pag. 100); zie ook Baidhawi op Qor. IV : 102, waar Aboe Haniefa op grond van twee traditiën de meest bekrompen opvatting van dit vers voorstaat. Dat b. v. Mālik den qijās zeer veelvuldig toepaste, kan ieder gewaarworden, die zijn Mowatta bestudeert.

bestond niet in hetgeen, waarin men uit gemakzucht zich gewend heeft het te zoeken, op voorgang der moslimsche „publieke opinie", die even oppervlakkig is als hare zusters.

Wij keeren tot ons punt van uitgang terug: reeds toen de „leer der grondslagen" nog in de windselen lag, bestonden er scholen van fiqh. De toenemende omvang van het vak (door de steeds aangroeiende massa van overleveringen, die gekend en geschift moesten worden zoowel als door de steeds meer studie vereischende Qorānverklaring), de practische noodzakelijkheid van beoefening door zeer velen had steeds meer hinderpalen in den weg gelegd aan de zelfstandige studie. Deze moest door de veranderde omstandigheden tot de hoogst begaafden beperkt blijven: voor de anderen was het jurare in verba magistri beter dan dwalen op eigen gezag. Zoo had elke provincie een of meer geleerden van beteekenis op dit gebied, wier leerlingen op hun gezag den fiqh in verschillende betrekkingen toepasten of ook verder leeraarden. De persoonlijke eigenaardigheden des meesters zoowel als de gunst of ongunst der regeering bepaalden de mate van hun invloed. En na hun dood waren het soms omstandigheden geheel buiten hen, die hunne school òf tot hooger bloei brachten òf allengs deden verdwijnen. Dat Auzaʿi's bloeiende school in Syrië na zijn dood voor die van Mālik plaats moest maken [1], dat Aboe Thaur's leer niet voor altijd Armenië en Adzarbaidjān kon blijven beheerschen [2] en men later, toen zijn madzhab geene beteekenis meer had voor de practijk, hier en daar geneigd was hem bij dien van Sjafiʿi te annexeeren [3], dat alles neemt niet weg, dat deze twee en zoovele anderen bij hun leven met Aboe Haniefa, Sjafiʿi enz. volkomen gelijken rang hadden. En ook later nog, toen reeds de vier thans nog bestaande scholen en vele andere daarnevens bloeiden, achtte een geleerde van beteekenis zich volkomen bevoegd eene nieuwe te stichten. Zoo had de beroemde Tabari zijn eigen madzhab, die door verschillende leerlingen verbreid, eerst later even spoorloos als zoovele andere verdween [4].

[1] Zie hierover Sachau t. a. p. pag. 20 en het daar aangehaalde.

[2] Fihrist I : 211.

[3] Zie Nawawi's Tahdzieb pag. 680—81.

[4] Fihrist I : 234 vv. Zoo waren ook de groote mannen in de wetenschap van de overlevering tevens zelfstandige beoefenaars van den fiqh (modjtahids) en velen hunner hoofden eener school

Maar aan het einde der derde eeuw had toch allengs de zelfstandige werkzaamheid op dit beperkte gebied al het doenlijke gedaan en naderde de tijd, waarin men niet veel meer kon leveren dan scherpzinnige toepassingen of nieuwe combinatien van de gegeven materialen. In zich opnemen wat het voorgeslacht geleerd had, dit bespreken en verklaren, werd nu de taak der faqiehs; ook politieke omstandigheden werkten mede om het opgewekte leven in de wetenschap te doen plaats maken voor behoefte aan gezag.

En nu waren juist omstreeks dezen tijd, we zagen het, de vragen, die met de onfeilbaarheidsleer en den idjmâ' samenhingen, brandende vragen. Hoe de vereischten, voor de in onze definitie genoemde geleerden te bepalen, zoodat hierin geen gevaar lag voor de toekomst? De loop, dien de ontwikkeling van den fiqh intusschen genomen had, maakte de beantwoording dezer vraag gemakkelijker dan zij geweest zou zijn, indien nog geene gezaghebbende scholen bestaan hadden. Nu kon men zonder schroom de vereischten voor het modjtahid-zijn bijna onbereikbaar hoog stellen; immers men kon de modjtahids eigenlijk voor het vervolg wel missen. En wanneer men zonder al te nauwkeurig examen de groote fiqh-mannen van het verleden tot dien rang verhief, dan kwam dit voor de practijk hierop neer, dat men den fiqh, zooals de geschiedenis dien gaf, aanvaardde als volmaakt en verbindend vóor altijd. Zoo werd dan al spoedig de overtuiging gevestigd dat allen, die mede gearbeid hadden aan de oprichting van het volmaakte fiqhgebouw, de eerste chaliefen en hunne raadslieden (de „gezellen" van den profeet), de groote geleerden van de oud-Medinische school [1], hunne opvolgers, de hoofden van de talrijke fiqhscholen, die in het uitgestrekte moslimsche rijk ontstonden, vooral ook zij, wier namen thans nog prijkten aan het hoofd der „gevolgde" madzhabs, eene voor de epigonen zeer moeielijk te bereiken geleerdheid en daarmeê evenredig gezag bezeten hadden. Vooral wat deze laatstgenoemden betreft, was deze conclusie van practisch belang. Het „jurare in verba magistri" was nu als wettig erkend; de hoogste roem van een geleerde kon nu bestaan in het doorgronden van hetgeen de „kerkvaders" hadden vastgesteld en in het maken van nieuwe gevolgtrekkingen uit hunne

---

[1] Die der eerste eeuw brengt men gaarne onder het heilige getal zeven; zie o. a. Sachau t. a. p. pag. 9.

sententiën. Hoe verder men komt in de geschiedenis, des te meer verdwijnt bij dezen arbeid alle zelfstandigheid en neemt de eerbiedige bewondering der vaderen toe. Eene zaak echter zou eerst geruimen tijd na deze ontwikkeling der leer allengs door de practijk uitgemaakt worden, namelijk welke der eerst nog vrij talrijke madzhabs het terrein of althans een deel hiervan zouden behouden. Omstandigheden van allerlei aard (die ons voor een groot deel nog onbekend zijn maar hier ook minder belang inboezemen, omdat zij met den aard der systemen zoo goed als niets te maken hebben) werkten samen om den eenen madzhab na den anderen te doen verdwijnen en plaats maken voor of opgaan in een anderen. De overlevende madzhabs werden wel, ter onderscheiding van hunne overleden broeders, (die overigens in gezag nooit beneden hen gesteld werden) de „gevolgde madzhabs" genoemd. Gedurende eenigen tijd, hoe lang is mij onbekend, waren zij tot een zestal beperkt; de namen der hoofden kan men o. a. in Dr. Juynbolls artikel vinden [1]. Maar spoedig verloren nog twee hunner het eenmaal door hen ingenomen gebied en sedert dien tijd vindt men in moslimsche boeken geregeld van de vier imāms gesproken. Niet om daarmeê het gezag der anderen in twijfel te trekken; maar omdat men met hen alleen in de practijk te maken heeft; zij toch vertegenwoordigen, elk in zijn gebied, voor geleerde moslims zoowel als leeken, in laatster instantie dat onfeilbare gezag, dat op veel breeder grondslagen rust. En zoo vindt men dan nu in een boekje, dat op vele Javaansche pesantrèns als derde leerboek wordt gebruikt [2]: „Als u gevraagd wordt: van „wiens geslacht zijt gij? zoo antwoord: ik ben van het geslacht „van Adam. A. u. g. w.: tot wiens millat (godsdienstvorm)

---

[1] Indische Gids 1879. II: 817. Men zal tevens begrijpen, dat de vraag daar verkeerd is gesteld. Niet: een viertal imāms òf een zestal; maar òf de historie, die het groote getal imāms allengs om de geschetste redenen doet inkrimpen — òf de tegenwoordige toestand, waarin een viertal als hoofden van bestaande scholen, een onbepaald aantal, gelijk vroeger, als even gezaghebbend worden beschouwd. Het zestal vindt men nog als „de gevolgde madzhabs" vermeld in Nawawi's Tahdzieb pag. 288.

[2] De bāboe ma'rifati' lislām wal'imān, wel eenvoudig baboe genoemd.

„behoort gij? z. a.: tot die van Ibrahiem. A. u. g. w.: tot „wiens gemeente? z. a.: tot die van Mohammed. A. u. g. w.: „tot wiens madzhab? z. a.: tot den madzhab van de Kroon der „godvruchtigen, den Imām der geloovigen, Mohammed ibn „Idries as-Sjafi'i. A. u. g. w.: welk is het aantal der madzhabs? „z. a.: vier; de eerste is die van den imām Aboe Haniefa, „de tweede die van den imām Sjafi'i, de derde die van den „imām Malik, de vierde die van den imām Ahmed ibn Han- „bal, God zij hun allen genadig!"

Tusschen deze imāms met hun bijna onbereikbaren idjtihād en het vulgus staan nu de rechtsgeleerden (liever: faqiehs) met hunne verschillende mindere graden van idjtihād, die niet door alle auteurs op dezelfde wijze beschreven worden, maar toch alle ten slotte slechts recht geven van beslissing in voorkomende gevallen, naar hetgeen de imāms hebben vastgesteld [1]. De gewone menschen hebben in deze zaken geen eigen oordeel; hun past de taqlied: het toekennen van gezag aan anderen (de faqiehs) d. i. feitelijk het volgen der uitspraken van hen, die in het land hunner inwoning met dergelijk gezag bekleed zijn.

De steeds toenemende stomme bewondering van hetgeen de ouden wrochten, maakt de vraag of, in abstracto, het optreden van een modjtahid van den hoogsten rang nog mogelijk zou zijn, onbelangrijk. Toch is zij soms overwogen, bepaaldelijk in den tijd van den alomvattenden geleerde Djalāloe-ddien asSojoeti, die geneigd was haar bevestigend te beantwoorden en zichzelven dien graad toe te kennen. Hij begreep zelfs, dat er in elke eeuw een imām-modjtahid moest wezen en beriep zich hiervoor op eene traditie, welke Mohammed de woorden in den mond legt: „Allah zal na elke 100 jaren iemand zenden, die „voor deze gemeente de zaak van haren godsdienst weer in orde „brengt." Maar anderen, vóór en na Sojoeti passen deze overlevering toe op de groote geleerden, die, zooals alMozani, een tweeden of, zooals Nawawi, een derden graad bezitten. Met allen eerbied voor den polyhistor Sojoeti zeggen zij, en dit is de heerschende meening: „van omstreeks het jaar 300 der „hidjrat af is de onbeperkte idjtihad afgesneden" [2]).

---

[1] De onderscheiding der graden, zooals van den Berg die geeft, zal men, met zijne toelichting, bij geen moslimsch auteur vinden. Men vergelijke Badjoeri I : 12.

[2] Zie Badjoeri I : 31. De beperking tot de çahābat alleen

Deze hoogste modjtahids zijn dus voor den geloovige 1° de voortreffelijkste organen der gemeente, op wier onfeilbaarheid een zoo groot deel der wetsbepalingen berust, 2° de beste leermeesters in zaken, waarover geene onfeilbare uitspraken bestaan, aan wier gezag men zich in dezen te houden heeft.

De qijās geldt voor alle vier nog bestaande madzhabs als vierde rechtswortel; alleen de ahl attāhir schijnen dezen verworpen te hebben, stellig niet zonder inconsequentiën [1].

Qijās is meting, vergelijking. Hoewel nu, zooals we reeds weten, de leidslieden van het eerste geslacht na Mohammed zonder schroom beslissingen namen ook zonder angstvallige vergelijking — spreekt het toch van zelf, dat niet zelden dit hulpmiddel van het menschelijke denken ook hun zijne diensten bewees, al kwam het bij hen niet op, zich hiervan opzettelijk rekenschap te geven. Eigenlijk is dan ook reeds de toepassing van een voorschrift in een bijzonder geval, dat niet letterlijk in het voorschrift vermeld wordt, in zekeren zin qijās, en zoo ruim wordt dit woord zelfs ook als kunstterm door sommige geleerden opgevat [2]. Voor hen is dus de geheele werkzaamheid der rechtsgeleerden qijās en vormt deze slechts een onderdeel van den idjtihād [3]. Maar eene meer beperkte opvatting van het woord was al vroeg de gewone, namelijk die van toepassing eener wetsbepaling, in Qorān of overlevering (m. a. w. in een naçç) gegeven met het oog op zekere soort van gevallen, op eene andere soort, die met haar onder eene zelfde rubriek samen-

---

werd slechts door de „ahl attāhir" aangenomen, omdat zij meenden dat men alleen in dien tijd de stemmen van alle rechthebbenden kon opnemen; zie Brit. Mus. Add. Mss. 9621 fol. 106 v°.

[1] Een deel van hunne oppositie althans berust op ijdelen woordenstrijd, namelijk op hunne meer beperkte definitie van qijās Veel van hetgeen anderen door qijās uit openbaringen of overleveringen afleiden, achten zij in die teksten van zelf opgesloten. Zie o. a. Brit. Mus. Add. Mss. 9621 f. 115 v°. sqq. Men vergelijke hier nog de merkwaardige plaats bij Abdo-'l-Wahid, ed Dozy, pag. 201—3: Waar een vorst met allen ijver den „madzhab van de letter" invoert, openbaart dit zich niet in de afschaffing van gebruiken, maar bovenal in het verbranden van boeken.

[2] Zie Dictionary of technical terms (Calcutta 1862) s. v.

[3] Brit. Mus. Add. Mss. 9621 fol. 113 v°.

gevat kon worden. Golden dus zekere belastingvoorschriften volgens bestaande bepalingen, te Medina voor gerst en dadels en paste men die voorschriften elders op tarwe toe, dan was dit qijās; immers beide soorten waren in verschillende landen „de gewone levensmiddelen"; dit laatste was de reden, waarom te Medina gerst en dadels belast waren, maar bracht dan ook van zelf elders de belasting van tarwe mede. Jaren lang werd de qijās toegepast, voordat de definitie van den term vaststond en zonder dat andere regelen de toepassing beperkten dan die van het gezond verstand. Verschillende omstandigheden werkten samen om ook hier regeling noodzakelijk te maken. Zoo de eischen van het systeem; stellig ook het misbruik, dat hier en daar (hoewel niet door Aboe Haniefa in het bijzonder) al licht van deze redeneermethode werd gemaakt; hetgeen te gevaarlijker was, omdat zich natuurlijk in den loop der eeuwen steeds vragen bleven voordoen, die alleen door qijās beantwoord konden worden. Hier kon men dus niet, zooals bij den idjmāʿ, om het misbruik te keeren, het gebruik geheel „afsnijden".

Het gebruik bepaalt de beteekenis der woorden en het lag in den aard der zaak, dat die van qijās steeds meer beperkt moest worden. Wanneer de profeet zoowel als de latere bestuurders van den Islām, gelijk alle redelijke wezens, geredeneerd en vergeleken hadden, zoo lag hierin voor een later geslacht geene aanleiding om voorschriften, die aan déze geestelijke werkzaamheid hun ontstaan dankten, onder eene afzonderlijke rubriek qijās te brengen. Immers niet aan deze methode dankten zij in de eerste plaats hunne geldigheid, maar daaraan dat zij òf tot Mohammeds sonnat behoorden òf op de overeenstemming der gemeente berustten. Men mocht er dus op wijzen, dat van oudsher ook door hen deze methode was toegepast, voor de algemeen geldende bepalingen was dit onverschillig. Maar er waren onderwerpen, waaromtrent men nooit tot volkomen overeenstemming was gekomen, waarover zoowel de çahābat als de latere autoriteiten verschillende meeningen hadden verdedigd, zonder dat dat dit ooit (althans zoo stelde men zich later de zaak liefst voor) aan de onderlinge harmonie en wederzijdsche waardeering afbreuk had gedaan. Voor zoover over zulke zaken met meer of minder gezag meeningen waren uitgesproken, die hare voorstanders door vergelijking, redeneering uit het onfeilbaar vaststaande afleidden, bracht men die beslissingen onder de rubriek qijās (in den beperkten, technischen zin); be-

schouwde men ze als takken, die uit den vierden rechtswortel hunne levenssappen ontvingen. Volkomen eenheid werd in het technisch gebruik van dit woord niet verkregen; verschillende definitiën bleven naast elkaar bestaan. Maar bij de meeste schrijvers bestaat de neiging om van den qijās uit te sluiten alles wat 1°. niet door vergelijking is verkregen; 2°. uit andere bronnen dan de onfeilbare wet (bijv. verstandswaarheden), zij het zelfs door vergelijking, is afgeleid [1]. De eenvoudige toepassing van een wettelijk voorschrift op een bepaald, niet in alle détails in den tekst beschreven geval, wordt dan als van zelf uit dien tekst voortvloeiende beschouwd, ook al stemt men toe dat hier qijās in den algemeensten zin plaats heeft [2]. Men verdeelt den qijās wel in 3 of 4 verschillende soorten (naar men wil, op voorgang van Sjafi'i), naar hetgeen bij de verschillende wijzen van vergelijking als maatstaf dient. Zoo past men bijv. door middel van qijās op de éene zaak dezelfde wetsbepalingen toe, die voor de andere gelden, nu eens omdat beide onder dezelfde rubriek van wettelijke handelingen behooren dan

---

[1] Uit menschelijke wijsheid voortvloeiende meeningen, die men niet uit de goddelijke wet (sjar') kan afleiden, heeten dan in tegenstelling met den qijās: ra'j. Hiermeê moet aangevuld worden hetgeen prof. Sachau t. a. p. pag. 10 vv., bepaaldelijk pag. 17 zegt. Dat beide woorden oorspronkelijk (daar zij immers secante begrippen aanduidden) veelal in denzelfden zin gebruikt werden, is door Prof. S. duidelijk aangetoond. De latere technische onderscheiding vindt men helder uiteengezet Brit. Mus. Add. Mss. 9621 fol. 115 v°. Daar wordt tevens gezegd, dat sommige wetsbepalingen, die alleen op ra'j steunen, geldig zijn omdat deze ra'j (meening), die van het onfeilbare lichaam der moslimsche gemeente was. Zoo is dus zekere soort van ra'j (gelijk onze commentaar er duidelijk bijvoegt) hetzelfde als idjtihād.

[2] Van daar o. a. de definitie in de „Dictionary of technical terms": „qijās is het overbrengen eener wettelijke bepaling van „den wortel (een in de wet genoemde soort van gevallen) op „den tak (eene soort van gevallen, waarover de wet zwijgt) om „eene oorzaak, die niet door de taal alleen reeds be„grepen wordt." Dus bv. niet de toepassing eener wet, die van gerst spreekt, op gerst (daar de taal dit aanwijst) maar bv. op tarwe (als zijnde ook een graansoort of een levensmiddel).

weer omdat beide zaken eene kenmerkende eigenschap gemeen hebben enz. Ook bestaan nog andere onderscheidingen, die wegens hare vaagheid en omdat de theorie hier steeds gebonden is aan eene zeer onstelselmatige practijk, die haar vooraf ging, voor ons weinig of geene beteekenis hebben [1].

Natuurlijk moest men ook het recht der gemeente om den qijās toe te passen, lang nadat hiervan voortdurend gebruik gemaakt was, uit onfeilbare gegevens afleiden. Met een weinig goeden exegetischen wil laat zich ook uit den Qorān voor „elken „ketter zijne letter" halen en zoo beroepen zich sommige voorstanders van den qijās zoowel als sommige tegenstanders op een paar openbaringen [2], die voor dit doel natuurlijk eene gevaarlijke, ja doodelijke kunstbewerking moeten ondergaan. Anderen wilden zich hiervoor althans op Mohammed kunnen beroepen en zoo den qijās door de sonnat rechtvaardigen. Nu eens beriepen zij zich op sommige uitspraken, waarin hij voor de beantwoording van hem gedane vragen een beroep doet op het eigen inzicht (ra'j) van den vrager en zoo dezen zelf eene voor hem twijfelachtige zaak laat beslissen door gevolgtrekking uit iets, dat vaststaat; — dan weer gaan zij nog verder en leggen den profeet eene instructie in den mond, dien hij aan zijnen stadhouder over Jemen: Mo'ādz zou hebben meegegeven en die geheel den geest van het latere systeem ademt. Hij zou hem namelijk hebben opgedragen, zich in alles naar Qorān en sonnat te gedragen en in door deze beiden onbesliste gevallen, te handelen naar zijn beste weten; dit laatste kwam dus natuurlijk neer op een betamelijk gebruik van den qijās (of den ra'j, waarin deze ligt opgesloten) [3]. Maar de meest bezonnen geleerden, zooals de auteur van den meermalen geciteerden commen-

---

[1] Men zie Brit. Mus. Add. Mss. 9621 fol. 115 vo.

[2] De voorstanders op LIX : 2 (zie Baidhawi t. p.), de tegenstanders op VI : 38. Het beroep op de eene zoowel als de andere openbaring wordt terecht afgekeurd Brit. Mus. Add. Mss. 9621 fol. 115 ro. De tegenstanders bestreden natuurlijk den qijās ook met behulp van anecdoten: zoo was Iblies volgens hen de eerste, die den qijās had toegepast (zie Sachau t. a. p. pag. 17 noot 4); dezelfde aardigheid, aan dezelfde gebeurtenis vastgeknoopt, diende ook den bestrijders van den kalām om Iblies tot den oudsten motakallim te maken.

[3] Deze traditie, die in de beide voornaamste kanonieke verzamelingen eene plaats vond, wordt aangehaald en besproken

taar op de Waraqāt van den Imām al Haramain, hebben andere argumenten, die zij kunnen aanvoeren zonder der historie al te veel geweld aan te doen [1]. Zij halen eenige voorbeelden aan van gevallen, waarin de çahābat niet eenstemmig dachten: daarin hielden zij zich „elk aan hetgeen hij voor den waren qijās hield" en keurden dit niet in elkander af. We wezen er reeds op, dat dit laatste uitgaat van eene overdreven voorstelling omtrent de harmonie in de oudste gemeente, maar waar, in welke godsdienstige of staatkundige vereeniging vindt men die niet? Kwam men door deze onderstelling in strijd met enkele ondeugende overleveringen, de harmonistische exegese moest ook iets te doen hebben; — zonder onbescheidenheid mogen wij onderstellen dat de groote Nawawi voor zijne onvermoeide werkzaamheid in deze richting eenmaal eene eereplaats in het Paradijs zal ontvangen.

Zoo berust dus, volgens de beste geleerden, het recht om uit de (onmiddellijk) in gewijde teksten gegeven bepalingen andere door vergelijking en redeneering af te leiden — niet op Qorān of Sonnat, maar — op den Idjmā'.

Men zag hier ter loops door onzen auteur aangeduid, dat men door wettige toepassing van den qijās tot verschillende resultaten kan geraken. Ditzelfde kan men overal bevestigd vinden en inderdaad is de maatstaf van vergelijking dikwijls uiterst willekeurig gekozen [2]. De wijsgeeren onder de moslims, die den naam qijās voor „logische redeneering" gebruiken, zeggen dan

---

Add. Mss. 9621 fol. 114 vo. sqq., ook Sachau t. a. p. pag. 6. Deze geleerde schijnt onze overlevering, m. i. ten onrechte, voor echt te houden. De auteur van onzen Commentaar (Add 9621) wil uit deze traditie niets afleiden, daar zij morsal is — wij betwisten hare geldigheid om in haar zelve gelegen redenen, die vooral uitkomen, wanneer men ze vergelijkt met de vroeger besproken overleveringen, waarin de profeet eenmaal naar Het Boek als algenoegzaam verwijst, een ander maal het vasthouden aan den Qorān en de sonnat (of, naar Sji'itische overlevering: „en Mohammeds familie") als den alomvattenden plicht der gemeente voorstelt.

[1] Brit. Mus. Add. Mss. 9621 fol. 114 vo.

[2] De moslimsche auteurs noemen dezen maatstaf de 'illat (oorzaak) of ook den djāmi' (vereeniger) der beide gevallen (wortel en tak).

ook: in het spraakgebruik van den fiqh is qijās zooveel als vergelijking (tamthiel) [1]. In de wijze van afleiding uit dezen „wortel" kan dus binnen de grenzen van een madzhab zoowel als tusschen de madzhabs onderling groot verschil bestaan. Maar nadrukkelijk moet het herhaald worden: over het beginsel der aanwending zijn de vier imāms het volkomen eens en in de practijk hunner scholen vindt men geen principieel verschil, dat zich uit verschillende opvatting van den qijās laat verklaren. Het eigenaardige van Aboe Haniefa was niet, dat hij den qijās meer gebruikte dan de gegevens der overlevering, maar dat hij van professie den qijās in den ouden algemeenen zin van het woord (= rechtspractijk) uitoefende en geen leeraar der traditie was. En was Malik dit laatste wèl, dit belette hem niet tevens een zeer ruim gebruik van den qijās (ook in den technischen zin) te maken, zooals men in zijne traditieverzameling telkens kan zien. Hij zelf spreekt daar herhaaldelijk van zijnen ra'j (een later zoo gevreesd woord) en wordt door een zeer bevoegd auteur uit de derde eeuw der Hidjrat onder de „mannen van den ra'j" nevens Aboe Haniefa genoemd [2]. De eenigen, die in de wortelleer eenigszins belangrijk schijnen af te wijken zijn de (nu niet meer bestaande) aanhangers van Dā'oed ibn Ali al Ispahani, de „lieden van de letter, den uitwendigen zin". Veel meer dan schijn is echter ook dit verschil niet. Immers al willen zij onder Idjmā' alleen de overeenstemming der „gezellen van den Profeet" begrijpen [3] en den Qijās geheel verwerpen, zoo gelden toch voor hen in hoofdzaak dezelfde wetsbepalingen als voor de andere scholen; ware dit anders, men zou hen ook wel niet als orthodox beschouwd hebben. Het voornaamste verschil is dus dat zij bepalingen, waarvan anderen

[1] Zie Dictionary of technical terms s. v. qijās.

[2] Zie over een en ander Sachau t. a. p. pag. 16. Nogmaals zij hier de aandacht gevestigd op de onjuistheid der beschouwing van Aboe Haniefa als traditieverachter. De Waraqāt en de Commentaren daarop (zie o. a. Add. 9621 fol. 110 r°.—113 r°.) leeren uitdrukkelijk, dat, terwijl Ibn Hanbal geneigd is, kritisch zwakke traditiën (āhād) als argument te laten gelden en Sjafi'i alleen op die met volledige isnāds bouwen wil (matawātir of mosnad) — Aboe Haniefa en Malik eene geheele, door Sjafi'i onbruikbaar geachte, soort (de morsals) als geldige argumenten (hoddjat) beschouwen!

[3] Add. 9621 fol. 106 fol. v°.

den lateren oorsprong gaarne erkennen, tot den tijd der çahābat terugbrengen; terwijl zij de volgens hen geldige voorschriften, die andere scholen slechts middellijk in de heilige teksten gegeven achten en door qijās er uit halen, beschouwen als onmiddellijk, zonder redeneering uit Qorān en overlevering af te leiden. Een eenvoudig voorbeeld zal dit ophelderen. Geene van de eerste drie „grondslagen" levert eenen tekst, waarin uitdrukkelijk den moslim verboden wordt, zijne ouders te slaan. Maar wel heet het in den Qorān [1]: „Zeg niet tot hen: foei! en scheld hun niet." Dit is dus een beslist geval of (naar de fiqh-terminologie) „wortel". De „oorzaak", waarom de Qorān deze bepaling bevat en deze met het slaan der ouders vergeleken mag worden is het afkeurenswaardige der beleediging van ouders. De qijās maakt dus uit, dat a fortiori dat slaan verboden is. De „menschen van de letter", bang voor elke concessie aan de logica, nemen dit verbod wel over, maar niet den qijās die er toe leidt. Het spreekt immers van zelf, zeggen zij; het staat met andere woorden in de openbaring; daarvoor is geene redeneering of vergelijking noodig! [2]

In de „wetenschap der oeçoel" worden nog onderscheidene zaken besproken en vragen opgeworpen, die wij thans kunnen laten rusten. De vraag bijv. of alle handelingen „van nature" verboden zijn en de Goddelijke Wet o. a. dient om den mensch meê te deelen, wat hem geoorloofd zal wezen, dan wel alles den mensch geoorloofd is, tenzij de Sjar' hem zulks verbiedt — deze vraag en dergelijke mogen den Imām al Haramain [3] zorg baren, ons laten zij koud, daar zij geen materiaal leveren tot recht verstand van den Islām. Met eenige opmerkingen over de verhouding van leeken en geleerden willen wij voor ditmaal onze beschouwingen eindigen.

Wij weten reeds dat hunne verhouding door de moslims wordt uitgedrukt in de definitie der woorden taqlied (het erkennen van, en, in handelingen en geloof, steunen op gezag van anderen) en idjtihād (het gezag der kenners van de goddelijke wet, onderscheiden in verschillende graden). Eenheid is ook in deze definitiën niet te verkrijgen; het is mijn voornemen

---

[1] Qor. XVII : 24.

[2] Dit alles vindt men uiteengezet Add. 9621 fol 115 v°. sq. Vergelijk boven pag. 412, noot 1.

[3] Add. Mss. 6532 fol. 231 v°.

niet hier eene opsomming te leveren van de dikwijls onbelangrijke verschillen, maar de aandacht te vestigen op sommige zaken, die men maar al te dikwijls voorbijziet.

De gewone moslim is tot taqlied verplicht. Deze bestaat voor hem in de erkenning van het gezag van een in zijnen madzhab met die autoriteit bekleeden modjtahid. Natuurlijk is het hierbij onverschillig of deze tot hem spreekt door middel van zijn eigen boek of door het mondeling onderwijs van een derde. Men bedenke wel, wat dit in zich sluit. Niet de Qorān noch eene kanonieke verzameling van overleveringen is der leeken wetboek; om die als zoodanig te kunnen gebruiken, zou hem eene kennis van Arabische spraakleer, Qorānexegese, biografie der overleveraars enz. enz. ten dienste moeten staan, die men niet dan na lange studie bereikt. De Qorān is hem een kerkboek (om het eens Christelijk uit te drukken), dat hij lezen en herlezen moet, waarvan het van buiten leeren hem is aanbevolen — maar waaruit hij zijne geloofs- en plichtenleer evenmin zelf mag afleiden als bijv. de confessioneele Christen uit den Bijbel. Moge hem verder de hadieth eene zeer voortreffelijke stichtelijke lectuur opleveren — de toepassing komt hem niet toe. Wel zou de moslim mogen uitroepen: wat al menschen tusschen Allah en mij! Maar al kwam deze gedachte bij hem op, hij zou moeten berusten, daar ook die tusschenpersonen zich aan hem voordoen als van Allahs wege met gezag bekleed. Zoo heeft hij dan van den fiqh door opvoeding en onderwijs zich datgene eigen te maken, wat hij tot bestuur zijns levens noodig heeft en zich verder over te geven aan de leiding der door Allah gestelde machten.

Maar zelfs verreweg de meeste geleerden blijven, volgens veler meening, in de belangrijkste vragen van den fiqh aan den taqlied onderworpen. Zij moeten wel, om bijv. rechterlijke ambten te kunnen uitoefenen, in zekere mate modjtahids zijn, maar hoever gaat dit? Terwijl er vroeger modjtahids waren, zoo leert Badjoeri [1], die, gelijk een Mozani, naar de beginselen van den imām (in casu Sjafi'i) het gebouw van den fiqh zelven mochten optrekken; anderen, die, zooals een Nawawi, op eigen gezag tusschen de in den madzhab geldende verschillende meeningen (qauls) mochten beslissen [2], zijn reeds

[1] Badjoeri I : 31 vergel. I : 12.

[2] Slechts zij, die dezen graad bereikt hebben, worden door Badjoeri bevoegd geacht om over questieuze punten fatwa's te geven.

zoo groote geleerden als Ramli en Ibn Hadjar moqallids (aan gezag onderworpenen) te noemen. Immers hunne werkzaamheid bestond in het compileeren van gezaghebbende werken der oudere meesters. Is hun idjtihād reeds zóó beperkt, terwijl toch hunne werken als leiddraad door den rechter gebruikt mogen worden, hoeveel te meer dan het gezag dergenen, die hunne rechterlijke uitspraken of rechtskundige adviezen aan de werken der zooeven genoemden of hunner voorgangers moeten ontleenen! En toch is er reeds veel geleerdheid noodig om met recht op dezen laatsten graad aanspraak te kunnen maken.

De praktijk heeft intusschen niet alijd zoo hooge eischen aan de rechters gesteld als de theorie; waar zou men ook anders het noodige personeel hebben moeten zoeken? Ja zelfs zijn er theoretici geweest, doordrongen van de beperktheid der menschelijke wetenschap, die de eischen ook der hoogere graden voor menschen bereikbaar stelden. Onder hen ook de Imām al Haramain en zijne commentatoren [1].

Stelden velen den eisch, dat de modjtahid-alfatwa (mofti) Qorān en overlevering geheel moest kennen met de bestaande verklaringen daarbij en weten, welke hij als de juiste had aan te nemen en waarom, — zij stelden zich tevreden met beperkte kennis, gepaard aan degelijke oefening in het juist gebruik der bronnen van den fiqh. Zij konden zich hiervoor gelukkig beroepen op het voorbeeld van zoovele steunpilaren van den Islām uit den oudsten tijd, van wie men met zekerheid weet, dat zij op een beperkt terrein specialiteiten waren en die men toch later algemeen als modjtahids van hoogen rang heeft beschouwd. Zoo is er dan een middenweg tusschen het systeem, dat het hoogste wil, en de werkelijkheid, die maar al te dikwijls het laagste geeft.

De hooge beteekenis van de leer der „onfeilbare moslimsche gemeente", die wel de grondslag der grondslagen, de wortel der wortels mag heeten; is zeker door het bovenstaande mijnen lezers duidelijk geworden. Zij is om zoo te zeggen, het eenige bewegelijke element in den Islām. De Qorān is onveranderlijk; van de vele bestaande overleveringen kan men meer of minder verwerpen, dit doet tot het wezen der zaak weinig af. Maar

[1] Add. Mss. 6532 fol. 231 vo, vergelijk Add. Mss. 9621 fol. 119 ro sq.

hoe men dat alles heeft te verklaren, welke practische plichten daaruit voortvloeien, welke gevolgtrekkingen door middel van redeneering daaruit te maken zijn, dat wist alleen de onfeilbare gemeente en moet zij nog weten. Wie zich dus wil verlustigen in bespiegelingen à la Blunt over „the Future of Islam" dient dit bij zijn hervormingsprogram in het oog te houden. Daarbij mag hij niet vergeten dat volgens de gezaghebbende geleerden ook deze onfeilbaarheid hare grenzen heeft; zij achten de gemeente aan hare eigene, eenmaal genomen besluiten gebonden. Het zou dus te bezien staan in hoeverre de gemeente hierover anders mocht oordeelen en meenen, dat vele dier beslissingen slechts een tijdelijk karakter hebben en dus niet onherroepelijk zijn. Een vriend van den Islām zou hier geneigd worden, deze mogelijkheid aan te nemen en in de toekomst, wanneer de gemeente weder de gelegenheid zou vinden haren wil door middel eener wettige vertegenwoordiging uittespreken, gewichtige hervormingen van haar te verwachten. Wanneer eens in haar het historisch bewustzijn ontwaakte en een moslimsch concilie, door dit bewustzijn geleid, besloot aan „geest en „hoofdzaak" van den Islām getrouw blijvende, met de eischen der nieuwere beschaving rekening te houden! Maar zelfs geheel afgezien van den tegenwoordigen toestand, die al zeer weinig uitzicht opent op de verwezenlijking dezer schoone droomen, kan de nuchtere geschiedvorscher de vraag nauwelijks onderdrukken: of niet zulk eene zelfkennis voor den Islām gelijk zou staan met zelfvernietiging?

Leiden,
December 1882.

Dr. C. Snouck Hurgronje.

BIJVOEGSEL BIJ DE „KLEINE BIJDRAGEN OVER DEN ISLAM OP JAVA"

DOOR

DR. A. W. T. JUYNBOLL.

Voor het bewerken der verschillende gegevens in bovengenoemd opstel heb ik, vooral ten opzichte van mijne daarbij medegedeelde opmerkingen, niet zooveel zorg kunnen besteden als wel vereischt wordt bij eene nauwkeurige behandeling van zoo vele ver uiteenloopende bijzonderheden. Niet slechts uit de drukfouten [1] maar ook uit den stijl blijkt duidelijk, dat de uitgaaf overhaastig is geschied. Daarover mijn leedwezen betuigende, wil ik tevens trachten eenige fouten te herstellen en enkele opgaven eenigermate aan te vullen.

Omtrent het woord Galli heb ik (bladz. 265), niettegenstaande de uitdrukkelijke verzekering mijner daar vermelde autoriteit, beweerd dat deze vorm niet Arabisch is. Hoewel mij dit woord als priesternaam nog steeds even vreemd voorkomt, meen ik nu toch de mogelijkheid zijner Arabische afkomst te kunnen aanwijzen. De verklaring van gali in Winter's Kawi-Javaansch Woordenboek (door mij in noot 7 vermeld), als beteekenende juweel, puikjuweel, doet mij namelijk vermoeden, dat hier het Arabische woord غَالٍ kan bedoeld zijn, dat volgens Lane „high or excessive applied to a price, or rate, at which a thing is sold" beteekent, en bovendien volgens Dozy's Suppl. „cher" in den zin van „tendrement aimé."

Hiertegen voere men niet aan, dat in het Kawi-Javaansch

---

[1] Behalve sommige, vroeger reeds aangegevene, drukfouten zijn er meer, bij voorbeeld op bladz. 263, regel 5 v. o., leze men Lamongan in plaats van Lamangon.

Woordenboek geene Arabische woorden voorkomen; immers in de Voorrede van dit Woordenboek (bladz. VII) getuigt Dr. H. N. van der Tuuk dat er Arabische woorden bij zijn, en noemt hij zelfs twee voorbeelden, namelijk mansud dat het Arabische maķşud, en sarik dat, in de beteekenis van sakuţu, het Arabische s'ârik (lees s'arîk) is. Ook Prof. Roorda heeft reeds in het Javaansch Handwoordenboek aangetoond, dat het Kawi-woord kérah, in beteekenis gelijk aan het Javaansche karĕp (bij Winter karsa), het Arabische خِيرَةٌ of خِيَرَةٌ is, dat beteekent „hetgeen men verkiest.” Meerdere voorbeelden zijn hier wel overbodig; en veilig kan men de mogelijkheid erkennen, dat bovengenoemd Kawi-woord gali van Arabische afkomst is.

Op blz. 269 had ik moeten waarschuwen, dat de daar bij de waktoe's gebruikte Maleische uitdrukking latnja niet, zooals men wellicht meenen zou, beteekent „op zijn laatst” d. w. z. dat men desnoods dan nog zou kunnen aanvangen, maar „het einde daarvan”, namelijk van den gebedstijd. Het beantwoordt derhalve geheel aan het meer gewone Maleische achirnja, zooals ik in noot 5 aldaar reeds opgaf. Dat deze opvatting de ware is, blijkt min of meer uit de (bladz. 270) telkens volgende opmerking „kapan liwat trak bole” „als het later is, kan 't niet meer”, vooral uit de bijvoeging bij den waktoe soeboeh: „latnja poekoel 5 pagi matari bloem kloear” waarna volgt: „kapan matari kloear soeda trak bole.” Er wordt dan ook, naar het mij voorkomt, voor elk dezer gebeden meer tijd gevorderd dan er bij mogelijkheid zoude overschieten volgens aanname van het eerste hier besproken gevoelen.

Op bladz. 271 komt eene plaats voor, welke ik niet goed heb kunnen verklaren, doch waarvan mij nu de juiste oplossing gegeven is door mijn ambtgenoot J. A. Van den Broek. Door slechts in plaats van Moloekat op den vijfden regel Maláékat te lezen, verkrijgt men namelijk dezen zin: „Den 10den gaat men naar Minâ, de plaats waar aan Nabî Ibrâhîm, toen hij zijnen zoon Nabî Ismâîl wilde offeren, een bok in ruil is gegeven door een engel.”

De op bladz. 281 en verder door mij uit de geleende stukken overgenomene uitdrukking „Prangwedananasch grondgebied”

is, gelijk men weet, eigenlijk niet goed te keuren, daar reeds het woord „Prangwedanan" het grondgebied van Prangwedana aanduidt. Juister noemt men het Prangwedana's grondgebied.

Van de srakah sprekende (de fooi welke met andere gaven aan den priester gegeven wordt bij gelegenheid van een door hem ingezegend huwelijk), verwees ik, in eene noot op bladz. 284, naar een opstel van den heer C. F. Winter (Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, jg. 1843, I). In plaats van op bladz. 464 aldaar, had ik de aandacht moeten vestigen op bladz. 477, waar van de srakah sprake is. Opmerking verdient voorts dat aldaar de bovenbedoelde andere gaven niet, zooals in het door mij geciteerde artikel, hoebå rampé, maar sanggans genoemd zijn, in overeenstemming derhalve met de opgaaf in het Javaansch Handwoordenboek, waar (506*a*) het woord sañgan verklaard is door „de giften aan den priester en zijne getuigen bij de voltrekking van een huwelijk." Aan de verklaring van huba rampé (95*a* van het Handwoordb.), aldus luidende: „geschenken tot versnapering: geschenken in kippen, kapoenen, eenden of andere kleinigheden bestaande, die op de Garĕbĕgs door de op de dorpen wonende Ngoelåmå's voor den Vorst, of door anderen aan den Loerah-tabon, gebracht worden", kan men derhalve de bovenvermelde beteekenis van sañgan toevoegen. Bij vergelijking dezer opgaven omtrent den sañgan bij Winter (477) en het door mij aangehaalde artikel (bladz. 285) ziet men, dat de laatste mededeeling uitvoeriger is.

Het in de eerste noot aldaar door mij opgemerkte moet vervangen worden door de verwijzing naar het Jav. Handwdb. (325*a*) waar dañan omschreven is als: „eene hoeveelheid rijst, maïs, katjang of kĕḍĕlé, van zeven tot tien kàti." (Men vergelijke hiermede in hetzelfde Wdb. 379*a* het artikel tómpó.) De vroegere opgaaf (in Gericke's Jav. Nederd. Woordb. 250*a*): „een zekere hoeveelheid rijst, te Soerakarta van 100, in de désa's van 70 realen of iets meer gewicht", komt ook voor in Winter's bovengenoemd opstel, bladz. 467, en was dus waarschijnlijk daaruit overgenomen.

Bij mijne aanteekening omtrent tangkeb (in de tweede noot) had ik moeten verwijzen naar het Jav. Handwdb. (395*b*) waar gĕḍañ sĕtañkĕb verklaard is als „een tros pisang, waarvan de helft sĕlirañ genoemd wordt." Ook van suiker sprekende, gebruikt men het woord tañkĕb, gelijk mede aldaar blijkt uit

deze woorden: „gula sĕtaṅkĕb, een paar koekjes Jav. suiker (die aan de ééne kant vlak, aan de andere bol, met de vlakke kant op elkander gelegd en zoo verkocht worden).” Men vergelijke Winter's Javaansche Zamenspraken I, 306 regel 3, waar onder het aan een ḍalaṅ toekomend loon ook, als bestanddeelen van de sajèn, genoemd worden: „één daṅan ongekookte rijst, één kokosnoot, één taṅkĕp suiker, één taṅkĕp pisaṅ” enz.

Dit woord sajèn is in het Jav. Hwdb. 475*a* kortheidshalve verklaard door „offerspijzen met de daarbij behoorende artikels.” Men versta echter dit woord „offerspijzen” niet verkeerd. Uit de hierboven geciteerde plaats der Jav. Zamenspraken blijkt, dat deze gaven bestemd zijn voor den wajangvertooner; in Winter's vroeger genoemd opstel, bladz. 471, komt de sajèn voor in de beteekenis van „offerspijzen” bestemd voor dengene die bruidegom of bruid beschilderd heeft volgens de daar beschreven gewoonte. Uit beide plaatsen leert men, dat de sajèn verschilt naar gelang van omstandigheden, doch tevens bemerkt men dat deze gaven zeer oneigenlijk „offers” of „offerspijzen” genoemd worden, waarover immers een priester den zegen zoude moeten uitspreken, wat echter bij de sajèn niet geschied.

Op bladz. 291 der „kleine Bijdragen” heb ik ten onrechte beweerd, dat het daar genoemde woord madjĕmoek ontbreekt in het Jav. Handwdb.; het komt namelijk voor onder jĕmuk (761*b*), waar majĕmuk verklaard is door „benaming van een offermaal van sĕga gurih in den morgen van den dag waarop een huwelijk gesloten wordt”, met verwijzing naar het Arabische majmuʿ. Volgens Winter's bovengenoemd opstel (478) bestaan die „offerspijzen”, daar sadekah madjemook genoemd, in „rijst met kokosmelk gekookt, genaamd sekool woedoek, en kippenvleesch, waarvan de toebereiding lembarran genoemd wordt.” Met sekool woedoek is hier waarschijnlijk dezelfde rijstbereiding bedoeld welke hier boven onder den naam van sĕga gurih voorkwam; want in het Jav. Hwdb. leest men onder wuduk (531*a*): „Wuduk KW. zva. gurih. Sĕga wuduk, N., sĕkul wuduk, K., rijst met kokosmelk en zout (ook wel met djagoeng, katjang en andere ingrediënten) in een dandang gekookt voor offerhanden.” Over deze soort van offers wordt werkelijk door een priester de zegen uitgesproken.

Op de volgende bladz. 292 vermeldde ik de van het woord

surtanah gegevene afleiding door Dr. H. N. Van der Tuuk, namelijk uit het Perzische عشرخانه. Indien echter met dit woord bedoeld is wat Vullers in zijn Perzisch Lexicon عشرخوان noemt en verklaart door „is qui in sepulchro mortui versus Corani legit”, dan is deze afleiding niet goed te keuren, — wanneer althans de beteekenissen van het woord surtanah goed zijn opgegeven in het Jav. Handwdb. In het door mij bedoelde geval beteekent surtanah bepaaldelijk een na de begrafenis gegeven maaltijd.

Daarom stel ik nu eene andere afleiding voor, namelijk uit het Perzische سورآستانه, samengesteld uit sur „feest” en âstânah „sepulturae locus sanctorum”. (Dat het woord Astanah in het Javaansch voorkomt met deze beteekenis, is bekend.) Wellicht wordt mijne gissing, welke ik gaarne door eene betere zal zien vervangen, eenigszins aanbevolen door de opmerking dat, volgens het Jav. Hwdb., in plaats van surtanah ook wel enkel sur gebruikt wordt in het Javaansch, wanneer hetzelfde „offerfeest bij een graf terstond na de begrafenis” bedoeld is.

Ook aangaande Mohammad's geboortefeest nog eene opmerking. Op bladz. 288 zeide ik, dat in Hindostan de twaalfde der derde maand opgevat wordt als de gedenkdag van Mohammad's dood, niet van zijne geboorte. Ten aanzien van een deel van Hindostan is deze opmerking juist; doch niet in alle deelen van dit groote land heerschen overal dezelfde inzichten. In een werk van Rev. E. Sell, dat voor de kennis van den Islâm veel leerrijks bevat, ook betreffende Hindostan, — „The faith of Islám”, — komt deze belangrijke mededeeling voor (bladz. 245): „In Madras, and in some other parts, it is more customary to keep this day, not as the anniversary of the death of the Prophet, but as the „Jashn-i-milád-i-Sharíf”, the Feast of the noble birth.”

Overigens geeft deze schrijver dezelfde bijzonderheden omtrent de viering van dezen dag, als die welke ik vroeger naar andere bronnen reeds vermeld heb. Slechts weinige nieuwe trekken komen in zijne beschrijving voor. In plaats van den „Qadam-i-Rasúl, or footstep of the Prophet” wordt door hen, die den geboortedag van Mohammad herdenken, den „A'sár-i-Sharíf” tentoongesteld. Van dezen A'sár-i-Sharíf zegt hij nog: „This is supposed to be a real portion of the hair of the Prophet's

beard and moustache. It is said to possess the miraculous property of growing again when a portion is broken off. On this day it is put into rose water which those present then drink and rub on their eyes. Great virtue is attached to this proceeding"; en iets verder: "it is a very rare thing to meet a person who does not believe in the miraculous growth of the A'sár-i-Sharíf."

Bij zijne bespreking van het Asjoera-feest (in den Indischen Archipel veelal het Hasan- en Hoesain-feest genoemd) vergelijkt ook Sell (bladz. 242) de daarbij heerschende gewoonten met die van het Hindoesch feest waarop Garcin de Tassy de aandacht vestigde (zie in mijn opstel bladz. 291). Sell zegt: "Indian Musalmáns have copied in their feast many Hindu ceremonies. The procession of the Tázías, and the casting of them into the water is very similar to the procession at the Hindu feast of the Durga Puja [1], when on the tenth day the Hindus cast the idol Durga, the wife of Siva, into the Ganges. The oblations offered at different shrines are similar to those offered by the Hindus, such as rice, clarified butter and flowers.

---

[1] This feast is known in South India as the Dassara. The idol is thrown into a tank.

BLADVULLING.

In het werk getiteld: "*The Future of Islam* by Wilfrid Scawen Blunt" komen de volgende opgaven voor, betreffende de Islâm-belijders van onzen tijd.

Volgens bladz. 13 zijn er thans ± 175 millioen Moslims, volgens Blunt aldus verdeeld: 145 millioen Sonniten, 15 millioen Sjîiten, 8 millioen Wahhâbiten en 7 millioen Abadhiten.

Volgens bladz. 8 telt Britsch-Indië nu 40 millioen Moslims, de Indische Archipel 30 millioen, en China 15 millioen.

Omtrent de Chineesche Moslims wordt op bladz. 34 gezegd, dat zij, voornamelijk in de binnenlanden gevestigd (vandaar het onzekere der berichten omtrent hun aantal, door sommigen op 15 millioen, door anderen zelfs op 20 millioen geschat), zich aan de Sjâfiitische school schijnen te houden, althans door Arabische zendelingen bekeerd zijn; voorts, dat zij zeer gezien zijn onder hunne landgelooten, en veelal hooge staatsbetrekkingen bekleeden. Hunne positie in den Islâm schijnt echter even afgezonderd als bij voorbeeld de Abyssinische kerk in het Christendom.

Op bladz. 202 is aangeteekend, dat in de Kaap-kolonie nu reeds ruim 15000 Moslims zijn.

Van de 145 millioen Sonniten, volgen (bladz. 18) ruim 22 millioen de school van Abu Hanîfa; deze zijn meerendeels Osmanli's.

De Sjâfiiten schijnen verreweg de overhand te hebben. In de beroemde Moslimsche Akademie te Kaïro, de welbekende Azharschool, die thans circa 1500 discipels telt, zijn 505 hoogleeraren aangesteld, namelijk 200 Sjâfiitische, 200 Mâlikitische, 100 Hanafitische en 5 Hanbalitische. (bladz. 22.)

De Sjâfiiten komen, behalve in Egypte en in den Indischen Archipel, ook voor in Britsch-Indië, namelijk in Hydarabad en de Bombay-Presidency, waar het Arabisch element het sterkst is vertegenwoordigd. Met andere woorden: de grootste massa der Moslimsche bevolking van Britsch-Indië behoort tot de Sjâ-

fiiten. Slechts de afstammelingen der Mogol-vorsten en hunne onderhoorigen zijn Hanafiten (school van Bochâra). Onder het arme volk worden in de laatste jaren, door Turksche propaganda [evenals in Zuid-Afrika], velen bekeerd tot het Wahhâbisme. (Bladz. 29).

Van de 15 millioen Sjiiten zijn de meesten in Perzië, verder één millioen in Irâk, weinigen in Syrië en in Afghanistân, en hoogstens 5 millioen in Britsch-Indië. (Bladz. 39).

Ook nabij Madîna wordt, evenals in de Westersche hoofdsteden, een groepje Sjiiten geduld; doch steeds zijn zij van de overige Moslims wel onderscheiden. (Bladz. 40).

- - - -

Uitgaven van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKEN-KUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIE:
3e Volgr. Dl. I—XI . . . . *f* 6?
Verslag der Feestviering van het 25jarig bestaan van het Instituut . . . . *f* 0.
4e Volgr. Dl. I *f* 7.50. Dl. II *f* 8.75. Dl. III - 5.
Dl. IV *f* 8.25. Deel V . . . . *f* 5.

ABIÅSÅ, een Javaansch tooneelstuk (Wajang) met een ho... sche vertaling en toelichtende Nota, door H. C. Humme. *f* 2.

ALPHABETISCH OVERZIGT VAN HET WERK VAN S. VAN DEVENTER J.Sz. „Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java," door J. Boudewijnse. *f* 1.

BABAD TANAH DJAWI, in proza. JAVAANSCHE GESCHIEDENIS loopende tot het jaar 1647 der Javaansche jaartelling. Met aanteekeningen van J. J. Meinsma.
Eerste stuk: Tekst *f* 7.50. Tweede stuk: Aanteek. *f* 1

BLOEMLEZING UIT MALEISCHE GESCHRIFTEN. G. K. Niemann. Eerste stuk *f* 3.50. Tweede stuk *f*

DE REIZEN DER NEDERLANDERS NAAR NIEUW-GUINEA EN DE PAPOESCHE EILANDEN in de ... en 18e eeuw. Door P. A. Leupe . . . . *f* 3.

DE RIJSTKULTUUR IN ITALIE EN OP JAVA. J. H. F. Sollewyn Gelpke. Met 11 kaarten . . *f*

DE WAJANGVERHALEN VAN PÅLÅ-SÅRÅ. PAN... EN RADEN PANDJIE, in het Javaansch, met aanteekeningen, door T. Roorda . . . . *f*

JAVAANSCHE VERTELLINGEN, bevattende de lotgevallen van een kantjil, een reebok en andere dieren. Voor de uitgave bewerkt door Dr. W. Palmer van den Broek. *f*

MALEISCH LEESBOEK, door H. N. v. d. Tuuk, 2e dr. *f*

NIEUWE BIJDRAGEN TOT DE KENNIS DER BEVOLKINGSSTATISTIEK VAN JAVA, verzameld door ... Bleeker . . . . *f*

RECHERCHES SUR LES MONNAIES DES INDIGÈNES DE L'ARCHIPEL INDIEN ET DE LA PÉNINSULE MALAIE par H. C. Millies . . . . *f*

REIS NAAR DE ZUIDOOSTER-EILANDEN, in 18.. last der regeering van N.-I., door C. B. H. v. Rosenberg. *f*

REISTOCHTEN NAAR DE GEELVINKBAAI OP NIEUW-GUINEA in 1869 en 1870, door C. B. H. von Ros... Met platen en afbeeldingen . . . . *f*

SCHETS VAN DE RESIDENTIE AMBOINA, door A. Ludeking . . . . *f*

G. SCHLEGEL, URANOGRAPHIE CHINOISE .

Uitgaven van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land-Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKEN-KUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIE:
3e Volgr. Dl. I—XI . . . . *f* 6..
Verslag der Feestviering van het 25jarig bestaan van het Instituut . . . . *f* 0..
4e Volgr. Dl. I *f* 7.50. Dl. II *f* 8.75. Dl. III - ..
Dl. IV *f* 8.25. Deel V . . . . *f* ..

ABIÅSÅ, een Javaansch tooneelstuk (Wâjang) met een holl.. sche vertaling en toelichtende Nota, door H. C. HUMME. *f* 2..

ALPHABETISCH OVERZIGT VAN HET WERK VAN S. VAN DEVENTER J.Sz. „Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java," door J. BOUDEWIJNSE. *f* 1..

BABAD TANAH DJAWI, in proza. JAVAANSCHE GESCHIEDENIS loopende tot het jaar 1647 der Javaansche jaartelling. Met aanteekeningen van J. J. MEINSMA. Eerste stuk: Tekst *f* 7.50. Tweede stuk: Aanteek. *f* ..

BLOEMLEZING UIT MALEISCHE GESCHRIFTEN . . G. K. NIEMANN. Eerste stuk *f* 3.50. Tweede stuk *f* 1..

DE REIZEN DER NEDERLANDERS NAAR NIEUW-GUINEA EN DE PAPOESCHE EILANDEN in de .. en 18e eeuw. Door P. A. LEUPE . . . . *f* 5..

DE RIJSTKULTUUR IN ITALIE EN OP JAVA. .. J. H. F. SOLLEWYN GELPKE. Met 11 kaarten . . *f* ..

DE WAJANGVERHALEN VAN PÅLÅ-SÅRÅ, PAN.. EN RADEN PANDJIE, in het Javaansch, met aant.. ningen, door T. ROORDA . . . . *f* ..

JAVAANSCHE VERTELLINGEN, bevattende de lotge.. van een kantjil, een reebok en andere dieren. Voor .. gave bewerkt door Dr. W. PALMER VAN DEN BROEK. *f* ..

MALEISCH LEESBOEK, door H. N. V. D. TUUK, 2e dr. *f* .

NIEUWE BIJDRAGEN TOT DE KENNIS DER BEVOLKINGSSTATISTIEK VAN JAVA, verzameld door .. BLEEKER . . . . *f* ..

RECHERCHES SUR LES MONNAIES DES INDIGÈNES DE L'ARCHIPEL INDIEN ET DE LA PÉNINSULE MALAIE par H. C. MILLIES . . . . *f* ..

REIS NAAR DE ZUIDOOSTER-EILANDEN, in 18.. last der regeering van N.-I., door C. B. H. v. ROSENBERG. *f* ..

REISTOCHTEN NAAR DE GEELVINKBAAI OP NIEUW-GUINEA in 1869 en 1870, door C. B. H. VON ROSENBERG. Met platen en afbeeldingen . . . . *f* ..

SCHETS VAN DE RESIDENTIE AMBOINA, door .. A. LUDEKING . . . . *f* ..

G. SCHLEGEL, URANOGRAPHIE CHINOISE . *f* ..

3 9015 02049 7718